

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
NAXÇIVAN DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

ISBN 978-9952-39-401-6

**İNKLÜZİV TƏHSİL:
NƏİLİYYƏTLƏR VƏ QARŞIDA DURAN VƏZİFƏLƏR**

**I RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSININ
MATERİALLARI**

*Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi
Şurasının 29 noyabr 2024-cü il tarixli qərarı
ilə çapa tövsiyyə olunmuşdur (Protokol № 04)*

BAŞ REDAKTOR

Elbrus İSAYEV – *Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru*

ELMİ REDAKTOR

Taleh XƏLİLÖV – *Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Pedaqogika və psixologiya” kafedrasının müdiri, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

REDAKTOR

Zamin BABAZADƏ – *Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi fəaliyyətin təşkili və təhlili şöbəsinin baş mütəxəssisi*

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Asəf ZAMANOV

ADPU Elm və innovasiyalar üzrə prorektor, sədr müavini

Elsevər ƏSƏDOV

NDU Elm və innovasiya məsələləri üzrə prorektor, sədr müavini

Nicat YAQUBOV

NDU Sosial məsələlər və ictimaiyyətlə əlaqələr üzrə prorektor, üzv

Məhəmməd NURİYEV

XU Tədris işləri üzrə prorektor, sədr müavini

Ülviyyə MƏMMƏDOVA

BSU Yüksək Təhsil Mərkəzinin direktoru, sədr müavini

Taleh XƏLİLÖV

NDU “Pedaqogika və psixologiya” kafedrasının müdiri, məsul şəxs

Arzu MƏMMƏDOVA

BSU İnküziv təhsil layihələri üzrə koordinatoru

Lyudmila SOTOVA

XU Keyfiyyətin Təminatı Mərkəzinin direktoru

Ülvi BAXIŞLI

NDU İqtisadi məsələlər üzrə müşavir, üzv

Çapay QULİYEV

NDU Magistratura və doktorantura mərkəzinin direktoru, üzv

Vəli ƏLİYEV

NDU Pedaqoji fakültəsinin dekanı, üzv

Ceyhun KƏNGƏRLİ

NDU Təsərrüfat şöbəsinin müdiri, üzv

Mətanət QULİYEVA

NDU “Texnologiya” kafedrasının müdiri, üzv

Elnarə ALLAHVERDİYEVA

NDU Texnoloji transfer və innovasiyalar bölməsinin müdiri, üzv

Xumar MƏMMƏDOVA

NDU Elmi Kitabxanasının müdiri, üzv

Hüseyn ƏSGƏRLİ

NDU İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları və elektron təhsil şöbəsinin müdiri, üzv

Məhəmmədəli MƏMMƏDLİ

NDU Nəşriyyatının direktoru

Hüseyn İMANOV

NDU Elmi fəaliyyətin təşkili və təhlili şöbəsinin baş mütəxəssisi, üzv

Gülsüm KƏRİMOVA

NDU Elmi fəaliyyətin təşkili və təhlili şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, üzv

Zamin BABAZADƏ

NDU Elmi fəaliyyətin təşkili və təhlili şöbəsinin baş mütəxəssisi, üzv

Püstə ZEYNALOVA

NDU Elmi fəaliyyətin təşkili və təhlili şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, üzv

Nahibə ƏSGƏROVA

NDU Elmi fəaliyyətin təşkili və təhlili şöbəsinin aparıcı mütəxəssisi, üzv

Aysel KƏRİMLİ

NDU Texnoloji transfer və innovasiyalar bölməsinin mütəxəssisi, üzv

ELMİ KOMİTƏ

İsmayıl ƏLİYEV

NDU Məsləhətçi professor, pedaqogika elmləri doktoru, professor

İntiqam CƏBRAYİLOV

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Təhsil nəzəriyyəsi və tarixi şöbəsinin müdiri, pedaqogika elmləri doktoru, professor

Hümeyir ƏHMƏDOV

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, Elmi-pedaqoji kadr hazırlığı şöbəsinin müdiri, pedaqogika elmləri doktoru, professor

Elza MOLLAYEVA

BDU "Pedaqogika" kafedrasının professoru, pedaqogika elmləri doktoru

Müseyyib İLYASOV

ADPU "Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası" kafedrasının müdiri, pedaqogika elmləri doktoru, professor

Rüfət HÜSEYNZADƏ

ADPU "Ümumi pedaqogika" kafedrasının əməkdaşı, pedaqogika elmləri doktoru, professor

Şəhla ƏLİYEVA

ADPU "Pedaqoji psixologiya" kafedrasının müdiri, pedaqogika elmləri doktoru, professor

Pirali ƏLİYEV

BSU "Pedaqoji psixologiya" kafedrasının müdiri, pedaqogika elmləri doktoru, professor

Şahin TAĞIYEV

GDU "Ümumi pedaqogika" kafedrasının müdiri, pedaqogika elmləri doktoru, professor

Ləzifə QASIMOVA

BDU Pedaqogika kafedrasının müdiri, pedaqogika elmləri doktoru, professor

Gültac ƏLİYEVA

NDU "Pedaqogika və psixologiya" kafedrasının əməkdaşı, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor

Xəlidə HƏMİDOVA

ADPU "Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası" kafedrasının dosenti, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Aygün VERDİYEVA

XU Humanitar, Təhsil və Sosial elmlər fakültəsinin dekan vəzifəsini icra edən, doktorant

Taleh XƏLİLOV

NDU "Pedaqogika və psixologiya" kafedrasının müdiri, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Vahid RZAYEV

NDU "Pedaqogika və psixologiya" kafedrasının əməkdaşı, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Nəzakət YUSİFOVA

NDU "Pedaqogika və psixologiya" kafedrasının əməkdaşı, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mehparə ƏHMƏDOVA

NDU "Pedaqogika və psixologiya" kafedrasının əməkdaşı, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Solmaz CABBAROVA

NDU "Pedaqogika və psixologiya" kafedrasının əməkdaşı, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Sevda KƏRİMOVA

NDU "Pedaqogika və psixologiya" kafedrasının əməkdaşı, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Salatın HACIYEVA

NDU "Pedaqogika və psixologiya" kafedrasının əməkdaşı, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Sevinc ORUCOVA

NDU "Pedaqogika və psixologiya" kafedrasının əməkdaşı, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

İnklüziv Təhsil: Nailiyyətlər və Qarşıda Duran Vəzifələr I Respublika Elmi Konfransının Materialları

04-05 mart 2025-ci il. Naxçıvan Dövlət Universitetinin Nəşriyyatı, 2025, 553 səh.

Respublika elmi konfransının materiallarında inklüziv təhsil anlayışı, tarixi inkişaf mərhələləri, prinsipləri və xüsusiyyətləri, inklüziv təhsil mühitində tədris planlarının hazırlanması, inklüziv təhsil sahəsində dövlət siyasəti istiqamətləri üzrə müzakirələr təşkil edilmiş, Azərbaycanda əliliyi olan şəxslərin təhsili sahəsində mövcud vəziyyət təhlil olunmuşdur. Konfrans materiallarından inklüziv təhsil mövzusunda axtarışlar aparan tədqiqatçılar, eyni zamanda geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

MÜNDƏRİCAT

Asəf Zamanov - İnklüziv təhsil: nailiyyətlər və çağırışlar.....	10
Ləzifə Qasımova - İnklüziv təhsildə mənəvi tərbiyə.....	12
Pirali Əliyev - İnklüziv təhsilin inkişaf tendensiyası.....	15
Rüfət Hüseynzadə - İnklüziv təhsildə sosioloji xidmət.....	24
Natavan Abbasova - State program on development of inclusive education and Azerbaijan.....	27
Aynur Abdullayeva - Sağlamlıq imkanları məhdud olan kiçikyaşlı məktəblilərin cəmiyyətə adaptasiyası üçün polşa təcrübəsinin tətbiqi.....	31
Afaq Qasımova - İnklüziv təhsildə təlimin funksiyaları və təşkili prinsipləri.....	37
Sevil-Vəliyeva - İnklüziv təhsilin əhəmiyyəti.....	41
Aytəkin Axundova - İnklüziv təhsilin həyata keçirilməsində inklüziv mədəniyyətin rolu.....	44
Arzu Məmmədova - Sərhədsiz təhsil: icma əsaslı inklüziv təhsil yanaşmaları.....	47
Elgün Aslanov, Türkan Əhmədova - İnklüziv təhsilin inkişafında elmi texniki tərəqqinin rolu böyükdür.....	50
Ayxan Hüseynli - Dizartriyalı uşaqlarla aparılan işin spesifik xüsusiyyətləri.....	53
Zərəfşan Azayeva - Riyaziyyatın tədrisində inklüzivlik.....	59
Nalan Babayeva - İnklüziv təhsil anlayışı, tarixi inkişaf mərhələləri, prinsipləri və xüsusiyyətləri.....	64
Aynurə Bağirova - İnklüziv təhsildə diferensiaslaşma və fərdiləşmə.....	67
Aytən Baxşəliyeva - İnklüziv təhsil anlayışı, tarixi inkişaf mərhələləri, prinsipləri və xüsusiyyətləri.....	72
Dilbər Bəşirova - İnklüziv təhsil təcrübələrinin inkişafı.....	75
Aytən Bünyatova - İnklusiv təlim strategiyaları.....	81
Çimnaz Məmmədova - Sağlamlıq imkanları məhdud olan insanlarla qayğıkeş münasibətin formalaşdırılmasında folklor nümunələrindən istifadə.....	87
Çinarə Quliyeva - Şagirdlərdə canlı təbiətə düzgün davranış münasibətlərinin, ekoloji tərbiyənin formalaşması, mənəvi keyfiyyətin inkişafı və zənginləşdirilməsi.....	91
İlham Dadaşov - Xüsusi təhsil müəssisələrində təsviri incəsənət dərslərinin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyasında əhəmiyyətli rolu.....	93
Dilarə Quliyeva - İnklüziv təhsilin inkişafında ünsiyyət prosesinin rolu və əhəmiyyəti.....	97
Elnurə Quliyeva - İnklüziv siniflərdə ingilis dilinin tədrisində innovasiyalardan istifadə... ..	103
Emiliya Hüseynova - İnklüziv təhsildə fərdi ehtiyacların qiymətləndirilməsi.....	107
Ədalət Quliyev, Yaqub Səmədov - Xüsusi təhsil ehtiyacı və əlillik anlayışı.....	111
Əhliman Dadaşzadə - İnklüziv təhsildə valideynlərlə aparılan iş.....	116
Zeynəb Əhmədova - İnklüziv siniflərdə STEM tədrisinin əhəmiyyəti.....	119
Günəl Əkbərova - İnklüziv təlimdə həndəsi anlayışlar sistemi.....	124

Nuriyyə Əkbərova, Şəlalə Məmmədova - Xarici dilin tədrisində inklüzivlik.....	129
Fəridə Nəbiyeva - Şagirdlər arasında fərqli fərqlər.....	132
Fuad Zaliyev - Azərbaycanda əlilliyi olan şəxslərin sosial müdafiəsi dövlətin sosial siyasətinin mühüm tərkib hissəsi kimi.....	135
Gülşən Hacıyeva - Ali pedaqoji məktəblərdə biologiyanın tədrisi metodikası fənnində inklüziv təhsilin öyrədilməsi yolları.....	141
Zeynəb Gəncəliyeva - Azərbaycanda inklüziv təhsilin qanunvericilik əsasları.....	146
Gülşən Hacıyeva - Ali pedaqoji məktəblərdə tələbələrin inklüziv təhsilinin zəruriliyi.....	150
Günay Bədəlzadə - Inklüziv təhsilin tətbiq edilməsində fərdi təlm planlarının (ftp)-lərin effektivliyi.....	152
Günay Şirəliyeva - Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla işin təşkili.....	156
Günel Şadlinskaya - Inklüziv təhsil və onun təşkili prinsipləri.....	159
Ayna Hacıyeva , Şahnaz Quliyeva - Inklüziv təhsilin aktual psixoloji məsələləri.....	163
Amaliya Hasanova - Intellectual analysis of cognition in inclusive education.....	168
Xalidə Həmidova - Xüsusi qonağımız var” (SpecialQuest) modelinin məktəbəqədər təhsil müəssisələrində daxil edilməsi.....	173
Pəri Hüseynova - Kimya fənninin tədrisi zamanı inklüziv bacarıqların inkişaf etdirilməsi yolları.....	176
Xatirə Xəlilova - Inklüziv siniflərdə təlimin təşkili zamanı komanda işinin əhəmiyyəti.....	180
Aygün Xudiyeva - İnklyusiv təhsil: məhdudiyyətlərə baxmayaraq hər kəsin imkanları.....	183
Fəridə Xudiyeva - Əlillik və xüsusi təhsil ehtiyacı: müasir təhsil sistemində qarşılaşmalar və tətbiqlər.....	187
Gulrosxar Xudiyeva - Inklüziv uşaqların müalicəsində Süni intellekt və bioloji laboratoriyaların rolu.....	189
Sayal İbrahimova - Inklüziv siniflərdə təlimin təşkili.....	192
Nigar İsmayılova - Inklüziv təhsil və onun həyata keçirilməsi məsələləri.....	197
Nurlanə İsmayılzadə - Inklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilinin müasir modeli kimi.....	200
Kərim Sarıyev - Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı.....	205
Dilarə Kərimova - Inklüziv tələbələrə xarici dilin tədrisi: problemlər və çətinliklər.....	210
Kifayət Əhmədova - Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişafı və görülməli işlər.....	214
Kubra Quliyeva - Uşaqların təlim-tərbiyə prosesində qarşıya çıxan problemlər.....	219
Lalə Allahverdiyeva - Ali məktəb tələbələrinin qlobal kompetensiyaların formalaşmasına dair.....	223
Lalə Talıbova - Inklüziv təhsil sahəsində dövlət siyasəti.....	228
Lamir Həsənova - Inklüziv təhsildə müəllimlərin rolu və psixoloji dəstək istiqamətləri.....	232
Lamir Hacımuradova - Inklüziv siniflərdə korreksiyaedici pedaqoqun rolu.....	237

Leyla Zeynalzadə - Sosiallaşma inklüziv uşaqların məktəbə hazırlanmasında mühüm amil kimi.....	239
Mehriban Əsədullasoy (Quliyeva) - İnklüziv təhsil: müəllim və valideyn əməkdaşlığı.....	242
İrane Memmedova - Modern təhsil kuramı yeni insanlaşma yolları arayışında çocukluk alanları.....	247
Mətanət Məhərrəmov - İnklüziv təhsilin müasir inkişaf istiqaməti.....	253
Arzu Məmmədova, Göyərçin Cahangirova - İnklüziv təhsil və Azərbaycan.....	256
İrana Məmmədova - Professional and personal competence of a teacher in the implementation of inclusive education.....	260
Şəfa Məmmədova - İnklüziv təhsil: xüsusiyyətləri, məhiyyəti, problemləri.....	266
Tamara Məmmədova - İnklüziv siniflərdə riyaziyyatın tədrisi prosesi.....	271
Müjkan Məmmədov - Əlilliyi olan şəxslərin fiziki tərbiyə dərslərində mövcud vəziyyəti və imkanları.....	275
Sevda Mirzəyeva - İnklüziv təhsilə müasir baxış.....	280
Günəl Muradova - İnklüziv təhsilin idrakın inkişafına təsiri.....	285
İlahə Musayeva - İnklüziv təhsildə sosial inteqrasiya.....	290
Nabat Qəhrəmanova - İnklüziv uşaqlarla sosial tərbiyə işi onların məktəb təliminə hazırlığında mühüm amil kimi.....	295
Günəl Nağıyeva - İnklüziv təhsil anlayışı.....	299
Naibə Şəmşiyeva - İnklüziv təhsil: anlayışa müasir yanaşmalar, skandinav və Azərbaycan təhsil sistemlərinin müqayisəli təhlili.....	302
Nailə Hüseynova - Müəllimin səriştəliliyi və inklüziv sinifi idarəetməsi.....	310
Delgerkhuu Narantsatsral - Creating a learning environment for students with special needs (on the example of mongolian university of science and technology).....	315
Günəl Nəcəfova, Ayşən İsmayılova - İnklüziv təhsilə cəlb olunmuş uşaqların şəxsiyyət kimi formalaşmasında müəllimlərin apardığı işlər.....	324
Nərgiz Həsənova - İnklüziv təhsildə müəllimin səciyyəvi fəaliyyəti.....	330
Nəzakət İmamverdiyeva - Təhsildə inklüzivliyin zəruriliyi.....	333
Səmayə Nəzərova - Mühərribədən əziyyət çəkən inklüziv uşaqlarla incəsənət işinin təşkili.....	336
Нигяр Султанова - Социальные и медицинские аспекты инклюзивного образования.....	339
Oktay Rzayev - Müstəqillik dövründə sağlamlıq qüsurlu uşaqların fiziki tərbiyəsi.....	343
Afsana Orujlu - Inclusive education.....	347
Günəl Paşayeva - İnklüziv təhsildə kommunikasiya strategiyaları.....	350
Məhəbbət Paşayeva - İnklüziv siniflərdə qiymətləndirmə yolları.....	355

Pərviz Allahverdiyev - Əlilliyi olan uşaqların təhsil sisteminə cəlb olunmasında dövlət qayğısı.....	361
Təranə Piriyyəva - Peşə təhsili pilləsində inklüziv təhsilin tətbiqindən gözlənilən nəticələr və əməkdaşlıq əsasında məzunların işlə təmin olunması yolları.....	366
Rəna Əliyeva - Regionlarda inklüziv təhsil imkanları.....	371
Rəna Hüseynova - Sağlamlığı məhdud olan uşaqların tərbiyəsinə xüsusi qayğı.....	374
Salatın Hacıyeva - Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosiallaşmasında ailənin rolu..	378
Samirə Məmmədova, Təranə Quliyeva - Establishment history of inclusive education and consideration at the state level.....	383
Sevda Abdullayeva - Inklüziv təhsilin hüquqi əsasları.....	386
Sevda Səfərova - Organization of teaching principles in inclusive education.....	390
Sevda Tağıyeva, Afət Bayramova - Inklüziv təhsildə əməkdaşlıq.....	394
Sevinc Kərimova - Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində inklüziv təhsil.....	397
Sevinc Rzayeva - Inklüziv təhsildə hiperaktiv diqqət çatışmazlığının yaratdığı çətinliklər...	400
Sevinc Orucova - Təlim-təriyə prosesində xüsusi ehtiyacları olan uşaqlara inklüziv yanaşmanın məqsədi.....	404
Aytəkin Seyidova - Sağlamlıq imkanları məhdud olan kiçikyaşlı məktəblilərin xüsusi təhsil ehtiyacları.....	407
Səbinə Əkbərova - Inklüziv təhsildə xarici dilin öyrənilməsi.....	412
Səbinə Cəfərova - Inklüziv təhsil mühiti və müəllim hazırlığı.....	415
Konul Shkhaliyeva - Organization of inclusive education in pre-school education institutions.....	422
Solmaz Bayramova - Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların sosial-psixoloji problemlərinin həlli yolları.....	426
Seymur Süleymanov, Araz Əliyev, Sahibə Nəsirova - Inklüziv təhsilin xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların cəmiyyətə inteqrasiyasında rolu.....	430
Şəbnəm Məmmədova - “İnklüziya” anlayışı və inklüziv təhsil.....	433
Şəfiqə Nəcəfova - Inklüziv təhsilin humanist xarakteri beynəlxalq arenada.....	438
Şəfiqə Zülfüqarova - Inklüziv təhsil mühitində innovativ metodların tətbiqi.....	444
Taleh Xəlilov, Mehparə Əhmədova - Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların inteqrasiya olunmuş təhsilinə sosial-mədəni münasibət.....	448
Zülfüyyə Tanrıverdiyeva - Inklüziv sinifdə təlimin təşkili: uğurlu strategiyalar və yanaşmalar.....	453
Tünzalə Əliyeva - Rənglərin insanlara psixoloji təsiri.....	458
Ülkər Nəsimova - Inklüziv təhsil: tarixi inkişaf mərhələləri və xüsusiyyətləri.....	462

Valeh Əlixanov, Nazirə Qənbərova - Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsili.....	467
Sölə Yunusova - Azərbaycanda inklüziv təhsilin təşkili.....	470
Sevda Kərimova, Nəzakət Yusifova - Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların təhsilinin təşkil edilməsi xüsusiyyətləri.....	475
Zeynəb Abasova - İnklüziv təhsil mühitində psixoloji yanaşmalar.....	480
Zəhra Həsənova - Məktəbəqədər təhsil müəssisəsində inklüziv təhsil.....	484
Zülfüyyə Musayeva - Autizm spektrli kiçik məktəbyaşlı uşaqların məktəbə adaptasiyası..	488
Инара Джафарова - Сущность инклюзивного образования: основные принципы.....	491
Мехрибан Кулиева - Особенности инклюзивного образования детей с синдромом дауна.....	495
Анар Наджмеддинли - Основные теоретические подходы и концепции инклюзивного образования в современной педагогической науке.....	499
Саида Пашаева - Инклюзивное образование в мировой практике.....	503
Əллада Тагиева - Формы организации обучения деловой и академической коммуникации студентов-паралимпийцев в контексте инклюзивного высшего образования.....	508
Bəsirə Abbasova - Peşəkar müəllim hazırlığı inklüziv təhsil prosesini uğurlu reallaşdırmağın əsas amilidir.....	516
Kənan Atakişizadə - Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilində sosial işçilərin rolu..	517
Aygün Verdiyeva - İnklüziv təhsilin xüsusiyyətləri.....	520
Cəmilə Kərimova - İnklüziv siniflərdə xeyirxah və qayğıkeş münasibətin yaradılması.....	522
Elnarə Zülfüqarova - İnklüziv təhsilin səmərəliliyinin yüksəldilməsində müəllimin pedaqoji ustalığı.....	523
Elşən Səfixanov, Allahşükür Quliyev - Ümumtəhsil məktəblərində V-VIII sinif riyaziyyat dərslərində inklüziv təhsilin tətbiqində istifadə olunan metodların inkişaf etdirilməsi strategiyaları və müasir texnologiyaların təsiri.....	526
Mehparə Əhmədova, Solmaz Cabbarova - Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların cəmiyyətə inteqrasiya problemləri.....	528
Fəridə Xudiyeva - İnklüziv təhsilin səmərəli həyata keçirilməsi üçün vacib olan şərtlər, sinif strategiyaları və yardımçı təlim texnologiyaları.....	529
Günay Əzizova - İnklüziv şagirdlərdə ünsiyyətin mahiyyəti və vacibliyi.....	530
Humay Səfərova - İnklüziv təhsil sahəsində uşaqların idrak fəallığı.....	531
Xəyalə Məmmədova - İnklüziv təhsildə Universal təhsil dizaynı modelinin tətbiqi.....	532
Aygün İsmayılova, İlhamə İsmayılova - Autizm bir xəstəlik deyil.....	535

Xatirə İsmayılova, Səmədağa Rizvanlı, Xasmurad İsmayılzadə - Azərbaycanda fiziki məhdudiyyətli şəxslərin birgə təhsilə cəlb edilməsinin əhəmiyyəti.....	537
Kamalə Salamova - Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların inklüziv təhsilə cəlb olunmasının psixoloji tərəfləri.....	539
Tənzilə Qasımova - Azərbaycanda inklüziv təhsilin perspektivləri və qarşıya çıxan maneələr.....	540
Günay Qəhrəmanlı - İnklüziv təhsildə fərdi tədris planının əhəmiyyəti.....	541
Qanqa Nəsirova - İnklüziv təhsilün məktəb həyatına gətirdiyi dəyişikliklər.....	543
Nəzakət Yusifova - Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların.....	545
Nuriyyə Nuriyeva - İnklüziv siniflərdə işin təşkili.....	546
Səmədağa Rizvanlı - Təhsil müəssisələrində fəvqəladə hallar zamanı sağlamlıq məhdudiyyəti olan insanların mühafizəsi və təhlükəsizliyinin təşkili.....	548
Sevər Mirzəyeva - İnklüziv təhsil sosial münasibətlər kontekstində.....	549
Vüsalə Dəmirçiyeva - Təhsildə fərqli yanaşmalar: inklüziv sinfin idarə edilməsi.....	550
Yasin Babayev, Nigar Babayeva - Zəhin xəritəsi üsulu və kimya dilinin qarşılıqlı əlaqəsi haqqında.....	551

İNKLÜZİV TƏHSİL: NAILİYYƏTLƏR VƏ ÇAĞIRIŞLAR

ASƏF ZAMANOV

a_zamanov@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Müasir dövrün təhsil fəlsəfəsi yeni paradigma və dəyərlərə köklənməkdədir. Təhsil inkişafetdirici və maarifləndirici proses olaraq klassik dəyərləri qoruyub saxlamaqla bir sıra yeni dəyərlər qazanmışdır ki, bu dəyərlərdən biri, bəlkə də, ən birincisi təhsildə hüquq bərabərliyi. Dinindən, dilindən, irqindən, cinsindən, yaşayış yerindən, sağlamlıq imkanlarından və insan hüquqlarını məhdudlaşdıran bu kimi meyar və senzələri birmənalı istisna edən yeni təhsil konsepsiyasını “inklüziv təhsil” olaraq tanıyır və təqdir edirik. Məmnunluqla qeyd etmək lazımdır ki, dünya təhsil məkanına uğurla integrasiya olunan Azərbaycanda inklüziv təhsilə xüsusi diqqət və qayğı göstərilir və bu da səbəbsiz deyildir. Belə ki, inklüziv təhsil semantik quruluş etibarilə süni – “ixdal edilmiş” xarici anlayış təəssüratı yaratsa da, mahiyyəti dərin tarixi köklərə uyğun olaraq tolerantlıq ənənələri ilə uzlaşan milli məfhumdur. Yeni olan inklüziv təhsilə insan hüquqları kontekstində yanaşmadır.

Azərbaycan Respublikası “Uşaq hüquqları haqqında”, “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” konvensiyalara və digər müvafiq beynəlxalq qanunlara tərəfdaş olmaqla təhsilin bütün vətəndaşlar üçün fundamental haqq olduğu bəyannaməsinə qoşulmuşdur.

İnklüziv təhsil bütün təhsil alanların, o cümlədən fiziki, zehni və emosional xüsusiyyətləri fərqli olanların təhsil müəssisəsinə bərabər hüquqlarla daxil olmalarını təmin edən təhsil modelidir. Bu yanaşma təhsilin hər bir şəxsi qəbul etməsini və onların uyğun təhsil almasına şərait yaratmağı hədəf olaraq götürür. Son illər dünyanın əksər ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda da inklüziv təhsil sahəsində bir sıra mühüm nailiyyətlər qazanılmışdır. Bu nailiyyətlər sırasında aşağıdakıları qeyd etmək yerinə düşər:

✓ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının (1995) 42-ci maddəsi təhsil hüququnu təmin edir və hər bir vətəndaşa, o cümlədən xüsusi ehtiyacı olan uşaqlara təhsil alma hüququ verir.

✓ “Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” (2009) inklüziv təhsilin əsas prinsiplərini müəyyən edir və bütün uşaqların bərabər hüquqlarla təhsil almaq imkanı əldə etməsini nəzərdə tutur.

✓ Xüsusi təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu (2018) – xüsusi təhsil ehtiyacı olan uşaqların təhsil hüquqlarını qoruyur və onların inklüziv təhsil mühitində cəmiyyətə integrasiyasını təmin etməyə yönəlmiş mexanizmləri tənzimləyir.

✓ Azərbaycan Respublikasının “Bütün uşaqlar üçün təhsil” üzrə Milli Strategiya və Fəaliyyət Planı (2014-2025) inklüziv təhsilin genişləndirilməsi və gücləndirilməsi məqsədini daşıyır, həmçinin təhsilin müxtəlif sahələrində uşaqların bərabər imkanlarla təhsil almalarını təşviq edir.

✓ Azərbaycan beynəlxalq hüquq öhdəliklərinə uyğun olaraq, inklüziv təhsil sisteminin yaradılmasında və tətbiqində BMT-nin “Uşaqların hüquqları konvensiyası” (1989) və BMT-nin “Xüsusi ehtiyacları olan şəxslərin hüquqları konvensiyası” (2006) əsasında fəaliyyət göstərir.

✓ Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən xüsusi ehtiyacı olan uşaqlar üçün proqramlar, müəllimlərin peşəkar hazırlığı və məktəblərin inklüziv təhsil mühitinə uyğunlaşdırılması ilə bağlı xüsusi təlimatlar hazırlanmışdır.

Bu qanunvericilik sənədləri inklüziv təhsil sahəsində uşaqların bərabər hüquqlarını təmin etmək, təhsil mühitinin yaradılması, təlim proqramlarının uyğunlaşdırılması və müəllimlərin təlimi kimi aspektləri əhatə edir.

✓ **Təhsil bərabərliyi.** Inklüziv təhsil xüsusi ehtiyacları olan təhsilalanlara da digər şəxslərlə eyni təhsil imkanları təqdim edir, təhsil bərabərliyini təmin etməyə kömək edir ki, bu da onların sosial və akademik inkişafına dəstək olur.

✓ **Sosial integrasiya.** Müxtəlif uşaqların birgə təhsil almasına imkan yaradır ki, bu da onların bir-birinə daha anlayışlı və tolerant olmalarına kömək edir.

✓ **Bilik və bacarıqların artırılması.** Təhsilverənlər müxtəlif bacarıqlı şagirdlərə uyğun metodlar tətbiq edərək təhsil vermək məcburiyyətində qalır ki, bu da tədris prosesinin daha fərdi və inkişafetdirici olmasına səbəb olur.

Yuxarıda qeyd olunan nailiyyətlərlə yanaşı, çağırışlar da nəzərə alınmalıdır:

✓ **Resurs çatışmazlığı.** Bir sıra məktəblərdə inklüziv təhsil üçün uyğun infrastruktur, xüsusi təhsil üzrə təcrübəli təhsilverənlər və resurslar (xüsusi tədris materialları, mütəxəssislər və s.) çatışmır ki, bu da inklüziv təhsilin səmərəliliyini kifayət qədər azaldır.

✓ **Müəllim hazırlığı.** Inklüziv təhsil metodlarını tətbiq etmək üçün müəllimlərin xüsusi təlim keçməsi çox vacibdir.

✓ **Ailələr və cəmiyyətin dəstəyi.** Inklüziv təhsil yalnız məktəblə məhdudlaşmır. Ailələr və cəmiyyətin dəstəyinə çox böyük ehtiyac var. Lakin bəzi hallarda inklüziv təhsilin vacibliyi barədə cəmiyyətin bütün üzvləri tərəfindən tam qəbul edilməməsi bir sıra problemin yaranmasına səbəb olur.

✓ **Fərdi tədris yanaşmalarının tətbiqi.** Aydındır ki, hər bir təhsilalan üçün uyğun dərslər planı hazırlamaq çətindir. Müxtəlif ehtiyacları olan təhsilalanları eyni sinifdə idarə etmək əlavə diqqət və resurs tələb edir.

✓ **Təhsil mühitinin uyğunlaşdırılması.** Bir sıra təhsil müəssisələri fiziki baxımdan inklüziv təhsili dəstəkləməkdə çətinlik çəkir. Belə ki, sağlamlıq imkanları məhdud şagirdlər üçün zəngin maddi-texniki bazaya, o cümlədən xüsusi tədris otaqlarına, liftlərə və s. ciddi ehtiyac vardır.

✓ **Psixoloji dəstək və sosial bacarıqların inkişafı.** Inklüziv təhsil şagirdlərə yalnız akademik biliklər vermir, həm də onların sosial bacarıqlarını inkişaf etdirir. Xüsusi ehtiyacı olan uşaqların təhsil prosesində daha çox psixoloji dəstəyə ehtiyacları var. Onların emosional və sosial inkişafı üçün xüsusi məsləhət xidmətləri, sosial işçilər və psixoloqların səmərəli fəaliyyəti çox vacibdir.

Bütün uşaqların təhsiləmə hüququna bərabər şəkildə əməl edilməsi, bu sahədə dayanıqlı inkişafa nail olunması təhsil sistemlərinin mühüm hədəflərindən biri olaraq qalır. Belə ki, inklüziv təhsilin həm uğurları, həm də çağırışları təhsil sahəsindəki ən mühüm məsələlərdəndir.

Beləliklə, bu nəticəyə gəlmək olar ki, inklüziv təhsil global təhsil siyasətində mühüm bir irəliləyişdir. Bu modelin uğurlu tətbiqi üçün prinsiplilik və böyük həcmdə resurslar tələb olunur. Təhsil sistemində hər bir təhsil alanı uyğun şəraitin yaradılması və onların bütün potensialını inkişaf etdirməyə yönəlmiş bir təhsil yanaşması həm fərdi, həm də cəmiyyət səviyyəsində mühüm dəyişikliklərə səbəb olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 dekabr 2017-ci il tarixli 3498 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” / <https://e-qanun.az/framework/37269>
2. “İnklüziv təhsil: reallıqlar, çağırışlar, perspektivlər” / Beynəlxalq elmi konfransın materialları, Bakı, 17-18 dekabr 2020
3. Zamanov A.D., Əliyeva H.İ. (2015). Sosial işin əsasları. Dərslik. Bakı. 452 s.

İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ MƏNƏVİ TƏRBİYƏ

LƏZİFƏ QASIMOVA

sabka567@gmail.com

Bakı Dövlət Universiteti

Xülasə

İnklüziv təhsil ümumi (kütləvi) məktəblərdə xüsusi ehtiyacı olan uşaqların tədris prosesini təsvir etmək üçün istifadə olunan bir termdir. İnklüziv təhsil hər kəs üçün bərabər münasibəti təmin edən, lakin xüsusi təhsil ehtiyacı olan uşaqlar üçün xüsusi şərait yaradan hər hansı bir ayrı-seçkiliyi istisna edən bir ideologiyaya əsaslanır. İnklüziv təhsil bütün uşaqların fərqli ehtiyaclarına uyğunlaşma baxımından hər kəs üçün təhsilin mövcudluğunu nəzərdə tutan ümumi təhsilin inkişaf prosesidir, bu da xüsusi ehtiyacı olan uşaqların təhsil almasını təmin edir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, tərbiyə, adaptasiya, inkişaf

İnklüziv təhsil ümumi təhsilin bir tərkib hissəsidir. Təhsilin bütün uşaqların müxtəlif ehtiyaclarının ödənilməsi baxımından hamı üçün əlçatan olması inklüziv təhsilə də aiddir. İnklüziv təhsil sağlamlığı məhdud olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsil almağını, öz yaşadları ilə birgə ünsiyyətdə olmağı, oynamağı, əylənməyi təmin edir.

İndi bütün dünyada qəbul edilir ki, fərqləndirici xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq bütün cəmiyyət üzvləri bir arada dinc yaşamalı, bir məktəbdə təhsil ala bilməli, hətta bir sinifdə, bir partada otura bilməlidirlər.

İnklüziv təhsil anlayışı insan hüquqları prinsipinə əsaslanır. Uşaqlara verilən hüquqlar, onların təhsili qarşısında qoyulan vəzifələr eyni dərəcədə inklüziv uşaqlara da aiddir.

"Cəmiyyətdə insanların qarşılıqlı münasibətləri sosial normalara əsaslanır. İnsanlar bu normaları və onları gözləməyi sosiallaşma prosesində öyrənirlər. Aydın məsələdir ki, həmin öyrənmə prosesi uşağın doğulduğu andan başlayır və özünəməxsus təzadlarla ömür boyu davam edir" (1, 84). Bu cəhətdən bütün insanlar, o cümlədən fərqli xüsusiyyətlərə malik uşaqlar cəmiyyətdə bir yerdə yaşamalı bir-birinə adaptasiya olmalıdırlar. "Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təlim-tərbiyə vəzifələrindən biri məhz cəmiyyətə, kollektivə adaptasiya olunmasıdır" (2, 10).

İnsan Hüquqları Konvensiyasına görə, dövlətlər elə bir təhsil sistemi qurmalıdır ki, təhsil alma hüququ hər bir uşağa, o cümlədən inklüziv təhsil alan uşaqlara da şamil edilsin.

Azərbaycan Respublikası İnsan Hüquqları Konvensiyasını 1992-ci ildə imzalayıb və respublikamızda yaşayan hər bir uşağın təhsil alma hüququnu qorumağı öz üzərinə götürmüşdür.

Müasir dövrdə beynəlxalq və yerli hüquqi sənədlər əlilliyi olan insanlara xəstə kimi deyil, sağlamlıq imkanları məhdud insan kimi baxmağı tələb edir. Bu, əlilliyə sosial yanaşmanı formalaşdırır. Sosial model sağlamlığı məhdud olan uşaqların bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün onların bütün hüquqlardan lazımınca yararlanmasına şərait yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın bir çox ölkələrində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar digər yaşadları ilə birlikdə ümumtəhsil məktəblərində təhsil alır və uşaq bağçalarına gedirlər. İnklüziv təhsilin inkişafı dünyanın bir çox ölkələrinin təhsil siyasətinin əsas prioritetlərindəndir və ümumiyyətlə, hər hansı bir ölkənin təhsil sisteminin beynəlxalq prinsip və standartlara uyğunlaşdırılması məqsədini daşıyır. Bu gün bizim ölkəmizdə inklüziv təhsil getdikcə genişlənir, inkişaf edir və daha çox belə uşaqları öz ətrafında birləşdirir.

Müasir dövrdə inklüziv təhsil dedikdə uşaqların məktəbəqədər müəssisələrdə, orta təhsil məktəblərində dərs alması prosesi nəzərdə tutulur ki, bunun da xüsusi tələbləri bütün uşaqlar üçün eynidir. Təlim metodikasına müvafiq olaraq inklüziv təhsil uşaqlara qarşı hər hansı formada ayrı-seçkilik edilməsinin qarşısını alır, müxtəlif nevroloji və ya psixi xəstəlikləri olanlara belə mükəmməl

şəkildə təhsil almaq, uğur qazanmaq imkanı verir, sağlamlığı məhdud olanlara peşə hazırlığı üçün sərhəd tanımayan mühit yaradır.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların daha keyfiyyətli təhsilə yiyələnməsi, cəmiyyətə daha tez adaptasiya olmaları üçün digər yaşlıları ilə bir yerdə təhsil alması üçün inklüziv təhsilin genişləndirilməsi daha məqsəduyğun hesab edilir.

Bu cəhətdən uşaqların təliminə, tərbiyəsinə verilən tələblər inklüziv uşaqlar üçün də eyni dərəcədə əhəmiyyət daşıyır. Ümumi təhsildə təlim prosesinin – öyrədici, tərbiyəedici, inkişafetdirici funksiyası inklüziv təhsil üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İnklüziv təhsildə öyrədən şəxs təlim zamanı daha çox funksiya daşıyır və bir neçə istiqamətdə fəaliyyət göstərir:

1. Bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsini təşkil edir, bu məqsədlə məsləhət və istiqamətlər verir;
2. Öyrədilən bilik, bacarıq və vərdişlər vasitəsilə inklüziv uşaqlarda şüurun, psixikanın, intellektual səviyyənin, zəkanın inkişafına diqqət yetirir;
3. Zəruri olan mənəvi, əxlaqi, psixoloji keyfiyyətlərin aşılmasının qayğısına qalır.
4. Təlim həm təhsilləndirici, həm tərbiyəedici, həm də inkişafetdirici vəzifələri kompleks həyata keçirir;
5. İnklüziv təhsil alan uşaqlarla əməkdaşlıq edir;
6. İnklüziv təhsil alan uşaqlarla fərdi tədris proqramı hazırlayır;
7. İnklüziv təhsil alan uşaqların fəaliyyəti qiymətləndirilir, dəyərləndirilir, rəğbətləndirilir;
8. İnklüziv təhsildə reabilitasiya xidmətini təşkil edir;
9. İnklüziv təhsildə psixoloqların xidmətini təhsilə cəlb edir;
10. İnklüziv təhsildə valideynlərlə birgə işi təşkil edir;
11. İnklüziv təhsil alan uşaqların peşə təhsilini, peşələrə meyl və marağını təşkil edir.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların tipik yaşlıları ilə təhsilə birgə hazırlanması üzrə məsuliyyət mahiyyət etibarilə daha çox psixoloq və tərbiyəçilərin üzərinə düşür. Ümumiyyətlə, korreksiyaedici xidmət dedikdə, öncə onların təhsilə daha tez uyğunlaşması, uşaqlarla effektiv ünsiyyət qura bilməsi nəzərdə tutulur. Məsələn, uşaq bağçalarında yaxud məktəbəqədər hazırlıq müəssisələrində tərbiyəçilərin əsas rolu aşağıdakı funksiyaları həyata keçirməkdən ibarətdir: uşaqlarda kollektivçilik, əmək vərdişləri, davranış, etik və əxlaqi keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsi, dünya haqqında ilkin təsəvvürlərin yaradılması və s. Bir sözlə, məktəbə hazırlıq prosesində pedaqoq uşağı fiziki və mənəvi cəhətdən tərbiyə edir, cəmiyyət tərəfindən müəyyən edilmiş vəzifələrə uyğun şüurlu fəaliyyətə hazırlayır.

İnklüziv təhsilin məktəbəqədər müəssisə və məktəblərdə uğurlu inteqrasiyanın təmin olunması zamanı müəllim və tərbiyəçilər uşaqların sağlamlığını və intellektual inkişafını təmin etmək üçün bir sıra amilləri də diqqət mərkəzində saxlamalıdır:

1. Uşaqların intellektual, fiziki, estetik və emosional inkişafını təmin etməlidir;
2. Uşaqların stresə qarşı dözümlülüyünü, özünəinamını, özünütərbiyə və özünüinkişafını təmin etməlidir;
3. Uşaqların milli-mənəvi və bəşəri dəyərlər əsasında tərbiyə olunmaları üçün ardıcıl, sistemli və planlı işlər aparmalıdır;
4. Peşə təhsili təlimlərini praktiki olaraq müvafiq iş yerlərində təşkil etməlidir;
5. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların öz tipik yaşlıları ilə birlikdə ünsiyyət və münasibətdə olmalarını, oynamalarını, əməli işlər və təcrübələr keçmələrini təmin etməlidir;
6. İnklüziv təhsil alan uşaqların bacarıq və vərdişlərini inkişaf etdirməlidir.

İnklüziv təhsil şəxsiyyətyönlü, uşaqyönlü olmalıdır. İnklüziv təhsil uşaqların fənlər üzrə müxtəlif təlim ehtiyaclarının təmin edilməsi üçün daha səmərəli olan yanaşmaları işləyib hazırlamalı və həyata keçirməlidir. İnklüziv təhsil bütün uşaqlara ayrı seçkilik göstərilmədən eyni münasibət göstərilməsini tələb edir. Xüsusi təlim ehtiyacları olan uşaqlar üçün ümumi təhsil müəssisələrində əlverişli şərait yaradılmalıdır.

İnklüziv təhsil prosesində aşağıdakı pedaqoji prinsiplərə əməl edilməlidir:

1. Hər bir uşağın dəyəri onun sağlamlığı, imkanları və nailiyyətləri ilə ölçülmür;
2. Hər bir uşaq hiss etmək, duymaq, düşünmək, oxumaq qabiliyyətinə malikdir;
3. Hər bir uşağın ünsiyyət hüququ təmin edilməlidir;
4. Bütün uşaqlar bir-birinə lazımdır;
5. Bütün uşaqlara öz həmyaşıdlarının dəstək və dostluğu lazımdır;
6. Bütün uşaqlara bilik, bacarıq və müsbət vərdislər aşılanmalıdır;
7. Uşaqların müxtəlifliyi həyatın bütün sahələrini inkişaf etdirir və zənginləşdirir;
8. Uşaqların həqiqi təhsili yalnız real münasibətlərin kontekstində mövcuddur.

“Sağlamlığı məhdud olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların öz həm yaşıdları ilə təhsilə birgə hazırlanması üzrə məsuliyyət mahiyyət etibarilə daha çox psixoloq, müəllim və tərbiyəçilərin üzərinə düşür. Bu zaman müəllimin səriştəliliyi və peşəkarlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edərək belə uşaqlarla təlim və tərbiyə işləri apararkən, həm də korreksiyaedici pedaqoji xidmət göstərməlidir” (3, 18). Onlar məktəbəqədər və ümumi təhsil müəssisələrində uşaqlarda kollektivçilik, əmək vərdisləri, davranış mədəniyyəti, etik və estetik, mənəvi və əxlaqi keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsi, dünya haqqında ilkin təsəvvürlərin yaradılması istiqamətində ardıcıl işlər aparmalıdır.

Beləliklə, deyə bilərik ki, fərqləndirici xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq hamı təhsilə cəlb edilməlidir. Kollektiv şəkildə bir yerdə təhsil almaq insanın hərtərəfli inkişafı üçün vacib pedaqoji şərt hesab edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əlizadə, H. Ə., Mahmudova, R.M. (2013). Sosial pedaqogika. Dərslik. Bakı: BDU. 368 s.
2. Həsənova, İ. M. (2011). Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların cəmiyyətə adaptasiyası. Bakı: ADPU. 238 s.
3. Hüseynzadə, R.L. (2016). Müəllimin peşə səriştəliliyi və peşəkarlıq. Azərbaycan məktəbi. №3, s.16-20.

SUMMARY

Lazifa Gasimova

SPIRITUAL EDUCATION IN INCLUSIVE EDUCATION

Inclusive education is a term used to describe the process of teaching children with special needs in mainstream (mass) schools. Inclusive education is based on an ideology that excludes any discrimination, which ensures equal treatment for all people, but creates special conditions for children with special educational needs. Inclusive education is a process of development of general education, which implies the availability of education for all, in terms of adaptation to the different needs of all children, which ensures access to education for children with special needs.

Keywords: inclusive education, adaptation, development

РЕЗЮМЕ

Лязифа Касимова

ДУХОВНОЕ ВОСПИТАНИЕ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Инклюзивное образование – термин, используемый для описания процесса обучения детей с особыми потребностями в общеобразовательных (массовых) школах. В основу инклюзивного образования положена идеология, которая исключает любую дискриминацию которая обеспечивает равное отношение ко всем людям, но создает особые условия для детей, имеющих особые образовательные потребности. Инклюзивное образование – процесс развития общего образования, который подразумевает доступность образования для всех, в плане приспособления к различным нуждам всех детей, что обеспечивает доступ к образованию для детей с особыми потребностями.

Ключевые слова: инклюзивное образование, воспитание, адаптация, развитие.

İNKLÜZİV TƏHSİLİN İNKİŞAF TENDENSİYASI

PİRALI ƏLİYEV

piralibexbud56@mail.ru

Bakı Slavyan Universiteti

<https://orcid.org/0000-0003-2420-1125>

Xülasə

Məruzənin mətnində inklüziv təhsilin mahiyyətinə, yaranma tarixinə, inkişaf tendensiyalarına, Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin yanaşmalarına münasibət bildirilir. Inklüziv təhsilin təşkilinə verilən tələb və prinsiplər qruplaşdırılır. Inklüziv təhsilin təşkilində müəllimlərin peşəkarlığının inkişaf etdirilməsi yolları, valideynlərin və icmanın bu işdə iştirakı məsələləri də vurğulanır. Ümumi təhsilin maddi-texniki bazasının və infrastrukturunun inklüziv tələblərə uyğunlaşdırılması aktual məsələ kimi önə çəkilir. Inklüziv məktəblərdə şagird mərkəzli təhsilin qurulması, uşaqların ehtiyaclarının təlim zamanı nəzərə alınması qeyd olunur.

Məruzənin mətnində inklüziv təhsil strategiyası, ən yaxşı təcrübə, onu şərtləndirən amillər və tədrisə aid struktur təqdim edilir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, beynəlxalq təşəbbüs, əlçatanlıq, şagirdmərkəzli təhsil, müəllim səriştəsi

Giriş

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi haqqında Ali Sovetin 1991-ci il 30 avqust Bəyannaməsində "Milli mənsubiyyətdən və dini etiqadından asılı olmadan Azərbaycan Respublikasının bütün vətəndaşlarının beynəlxalq aktlarda nəzərdə tutulan bütün insan hüquqlarına və əsas azadlıqlarına təminat verir" göstərilir (https://files.preslib.az/projects/remz/pdf/atr_kons.pdf).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci və 42-ci maddələrində göstərilir: "Dövlət hər kəsin hüquq bərabərliyinə təminat verir" və "hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququ vardır" (<https://justice.gov.az/documents/AZ/Konstitusiya.pdf>).

Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlət kimi əsas qanun olan Konstitusiyada ölkənin bütün vətəndaşlarına ədalət, azadlıq və bərabərlik təminatı verir. Məqsədimizə uyğun bu məsələyə yanaşsaq, qeyd edə bilərik ki, hamı üçün bərabər və ədalətli integrasiya olunmuş cəmiyyətin ehtiyacını yalnız inklüziv təhsillə təmin etmək mümkün ola bilər. Təhsil sosial dəyişikliyin güclü alətidir və tez-tez strukturda dəyişikliyə səbəb olur. Bununla da cəmiyyətin müxtəlif nümayəndələri arasında yarana biləcək ziddiyyətləri aradan qaldırmağa kömək edir. Son onillikdə inklüziv təhsil bütün dünyada təhsil islahatlarının həyata keçirilməsində mərkəzi yer tutur. Inklüzivlik həm pedaqoji strategiya, həm də ölkələrin təhsil sistemində həyata keçirilən siyasət, qanunların tətbiqi və təcrübə kimi inkişaf edir. Inklüziv təhsil mübahisə yaratdıqca ona qarşı tədqiqatçılar tərəfindən diqqət artır və daha çeşidli tədris vəsaitləri çap olunur ki, bu da geniş biliklər toplusu yaradır.

Azərbaycan cəmiyyəti təbiətə seqreqasiyadan uzaqdır (*Seqreqasiya (lat. Segregatio – ayrılma)* – əhalinin bir qrupunun cəmiyyətdən müəyyən əlamətlərə görə zorla ayrılması siyasəti. O dini və irqi diskriminasiyanın bir forması kimi qəbul edilir). Məktəbəqədər təhsil pilləsindən başlamış ali təhsilə kimi uşaq-gənclərin təhsilə cəlb olunması təmin olunur, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqları təhsilə gətirmək üçün səylər göstərilir. Azərbaycan hökuməti qabaqcıl ölkələrin təcrübəsini öyrənərək bütün uşaqların təhsil hədəfini reallaşdırmaq üçün inklüziv təhsil modelini tətbiq edir.

"İnklüziv təhsil" nisbətən yeni bir termin olmaqla bəşəriyyətin tarixi qədər qədim olduğu deyilə biləcək sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsili ilə müqayisədə uzun bir tarixə malik deyildir. Inklüzivliyə qədər sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara münasibəti yeddi dövrə bölürlər:

1. İstisna dövrü məhv və tərketmə;

2. Əyləncə və istifadə predmeti kimi qəbul olunma dövrü;
3. Hüquqi baxımdan ayrı seçkilik və cadugərlik dövrü;
4. Simpatiya və sığınacaq, institutionallaşma dövrü;
5. Təcrid şəraiti, xüsusi məktəblər dövrü;
6. Ayrılmış nizam-intizam, xüsusi siniflər dövrü;
7. İnklüziv şərait erası, müntəzəm dərslər.

Boll, M. (2013:7) yazır ki, son dövrün xüsusiyyətlərinə diqqət yetirsək görürük ki, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil tarixində müasir dövr inklüziv şərait dövrü, yəni bütün uşaqların ümumtəhsil məktəblərinin adi siniflərində təhsil almasına aiddir. Bu məktəbləri sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün təchiz etməklə, onların təhsili və uyğunlaşması üçün vasitə və materialla təchiz etmiş oluruq. Dünya ölkələrinin əksəriyyəti, o cümlədən Azərbaycan Respublikası BMT-nin üzvü olaraq qəbul olunmuş tövsiyələri nəzərə alaraq, məktəblərdə inklüziv təhsil fəlsəfəsinə sadıq qalaraq sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilini təşkil etmək üçün qanunvericilik aktları qəbul etmişdir.

Siyasət və qanunvericilik çərçivəsi

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası heç bir ayrı-seçkiliyə yol vermədən Azərbaycanın bütün vətəndaşları üçün azadlıq, hüquq bərabərliyi və sosial ədalətin təminatçısıdır. O, Azərbaycan vətəndaşlarına ədalət, fikir, ifadə, inanc, iman və ibadət azadlığına zəmanət verir; status və imkan bərabərliyi yaradır; fərdin ləyaqətini təmin edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında ifadəsini tapmış müddəalar cinsdən, dinindən və sağlamlıq imkanları məhdud olmasından asılı olmayaraq hər kəs üçün nəzərdə tutulub. Bunlarla yanaşı, sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslər üçün də xüsusi qanunvericilik aktı qüvvəyə minmişdir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi bu sahədə bir sıra qanunlar qəbul etmişdir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün təhsilin təşkilinə aid bir çox qaydalar tətbiq etmişdir.

XXI əsrdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsili istiqamətində milli və beynəlxalq səviyyədə bir çox təşəbbüslər həyata keçirilmişdir. Lakin Azərbaycan da daxil olmaqla bir çox ölkələrdə mövcud realıq ondan ibarətdir ki, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsili aşağı səviyyədədir və bunun dəyişdirilməsi lazımdır.

Beynəlxalq təşəbbüslər

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilində beynəlxalq səylər böyük rol oynamış və bəyannamələr və qanunlar mühüm təsirə malik olmuşdur.

İkinci Dünya Müharibəsinin sonunda insan hüquqlarının beynəlxalq təşviqi və müdafiəsi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının təməl prinsipi sayıldı. 1970-ci ildən sonra sağlamlıq imkanları məhdud insanlara fərqli bucaq altında baxıldı, insan hüquqlarının təmini kimi formalaşdı və bu sahədə əsas beynəlxalq bəyannamələrin qəbuluna yol açıldı. Bütün üzv ölkələr bəyannaməni öz qanunlarına uyğun olaraq tətbiq etdilər.

İnklüziv təhsil konsepsiyası

İnklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların yaşlıları ilə eyni yaşayış ərazisində yerləşən məktəbdə və icmada tam zəmanətli iştirakını və onların üzvləri kimi görünən bir konsepsiyadır. İnklüziv təhsil bir yanaşma olaraq təcrid olunmağa həssas olanlara xüsusi diqqət yetirməklə bütün uşaqların, gənclərin və böyüklərin öyrənmə ehtiyaclarını qarşılamağa çalışır. Bu, bütün şagirdlərin sağlamlıq imkanları məhdud olan və ya olmayanlara müvafiq dəstək xidmətləri şəbəkəsi ilə ümumi məktəbəqədər hazırlıq, ümumi təhsil və icma təhsili mühitinə çıxış yolu ilə birlikdə öyrənmə bilmələrini nəzərdə tutur. O, şagird, valideyn, icma, müəllim, idarə edən və siyasətçiləri sistemdəki bütün maraqlı tərəfləri hədəfləyir.

Buchner, T. və Proyer, M.D. (2020:13) göstərir ki, inklüziv təhsil adi məktəblərdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sağlam uşaqlarla birlikdə təhsil alması deməkdir. Bu, bütün uşaqların unikal xüsusiyyətlərini, maraqlarını, qabiliyyətlərini və öyrənmə ehtiyaclarını nəzərə alan bir

yanaşmadır. Təhsil müəssisəsinin bütün əməkdaşları yanaşmalarında inklüziv olmalıdırlar ki, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların tip uşaqlarla birgə ehtiyaclarını ödəməyə qadir olan *inklüziv mərkəzli* pedaqoji proses yaradıla bilsin.

İnklüziv təhsil o deməkdir ki, hər hansı sahədə güclü və ya zəif cəhətlərindən asılı olmayaraq təhsil müəssisəsindəki bütün şagirdlər məktəb icmasının bir hissəsi olurlar. Onlar digər şagird, müəllim və idarəetmə heyəti üzvləri tərəfindən rəğbətlə qarşılanırlar. Beləliklə, ümumi təhsil müəssisələri xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqları inklüziv siniflərdə oxutmağa borcludurlar (Haug, P., 2017).

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaq tip uşaqlarla eyni məktəbdə müvəffəqiyyət qazanmaları üçün lazım olan dəstəklə oxuduqda cəmiyyətin "inklüziv" olduğu deyilir. Azərbaycan inklüziv təhsili ümumi təhsil sistemində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün bərabər imkanlara və tam iştiraka nail olmağın əlverişli şəraiti təmin etmək məqsədi daşıyan sistem kimi müəyyən etmişdir. Bu, adi məktəb şəraitində hər bir uşağın unikal ehtiyaclarını qarşılamaq cəhdidir. Uşaqların sağlamlıq imkanlarının məhdud olmalarına baxmayaraq, məktəb həyatının bütün sahələrində iştirak etməyə çalışırlar. Beləliklə, şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğun olsun deyər proqramda bəzi dəyişikliklər edilir. Məqsəd ümumi təhsil kontekstində şagirdlər üçün uyğunlaşdırılmış, fərdiləşdirilmiş təhsili təmin etməkdir. Beləliklə, sağlamlıq imkanları məhdud olan və olmayan uşaqlara yaxınlıqdakı məktəblərdə, yaşına uyğun siniflərdə səmərəli təhsil xidmətləri, tələb olunan əlavə yardımlar və dəstək xidmətləri ilə bərabər imkanların təmin edilməsi “inklüziv təhsil” adlanır.

İnklüziv təhsilin təşkili prinsipləri

Mosia, P.A. (2014:17) inklüziv təhsilin təşkili prinsiplərinə aşağıdakıları aid edir:

- təhsil müəssisəsi əməkdaşlarının bütün şagirdlərə dəstək nümayiş etdirməsi;
- müəllimlərin təlim və dəstəkləyici xidmətlər göstərməsi;
- müəllimlərin şagirdlərin fərdi ehtiyaclarını ödəmək üçün əməkdaşlıq çərçivəsində çalışmaq potensialına malik olması;
- sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara təlimin fərddən fərdə dəyişməsi və inklüzivliyin nəticələrinin müvafiq olaraq fərqlənməsi;
- çətinliklərlə qarşılaşarkən seçim variantının müəyyənləşdirilməsi, əməkdaşlıq edilməsi və təhsil prosesinin bir hissəsi kimi inkişaf etdirilməsi, şəxsiyyətlərarası və şəxsiyyətdaxili fəaliyyətlərdə fəal iştirak etmək imkanının yaradılması.

Bu prinsiplərə riayət edilməsi cəmiyyətin davamlı dəstəyindən, geniş planlaşdırmadan, təlimdən və qiymətləndirmədən asılıdır.

İnklüziv məktəbin xüsusiyyətləri

Ümumiyyətlə, inklüziv məktəbin müəyyən edilmiş vahid xüsusiyyətləri yoxdur. Namanyane, T. və Shaoan, M.R. (2021:34) yazırlar ki, xüsusi və inklüziv təhsilin vəziyyətinin təhlili və inklüziv model təcrübəsi əsasında istənilən məktəbdə mövcud ola biləcək əsas xüsusiyyətlər aşağıdakılar ola bilər:

- *İnklüziv məktəb:*
- mənsubluq hissi;
- məktəbdəki bütün uşaqların birgə öyrənməsi;
- qiymətləndirmə;
- müxtəliflik;
- bərabərlik;
- rəddetmə siyasətinin olmaması;
- heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi;
- bir-birinə hörmət;
- ehtiyac əsasında dəstək.
- *İnklüziv məktəbin göstəriciləri*
- *Səddləri aşmaq*

İdeoloji cəhətdən insan hüquqları modelinə əsaslanan siyasət sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların cəmiyyətdə iştirakını məhdudlaşdıran maneələri müəyyən etməklə başlayır. Bu diqqət mühitin təşkili qaydasını dəyişir. Fərdlərin təhsili insan hüquqlarının həm fiziki, həm də pedaqoji baxımdan təmin olunması deməkdir.

- Bərabərliyin təmin olunması və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi

Bərabərliyin təmin olunması və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi əqlabatan fərqləndirmə prinsiplərinə əsaslanır. Fərqlilik prinsipi fərqli qabiliyyətli insanlar üçün vacibdir. Fərdlər arasında rəftar fərqləri əqlabatan əsaslara söykənersə, ayrı-seçkilik yaranmaz.

- İnklüziv məktəb və obyektiv əsaslandırma

Ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması ilə yanaşı, bərabərlik də ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasından çox kənara çıxır.

- Bərabər iştirak

O, bərabər iştirak şərtinə nail olmaq üçün bir vasitədir və məktəbdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların yerləşdirilməsi müəssisənin imkanlarına mütənasib olmasını tələb edir. Bu, sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxsin əsas hüquq və azadlıqlardan istifadə etməsi və bütün strukturlara, proseslərə, ictimai xidmətlərə, tədris resurslarına, məlumatlara və digər sistemlərə xələl gətirmədən çıxışına imkan yaratmaq üçün zəruri və müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsidir.

- Əlçatanlıq

Bu, müxtəlif imkanları olan insanlar da daxil olmaqla, bütün fərdlərin asanlıqla əldə edə biləcəyi və ya istifadə edə biləcəyi xidmətlərin şərtidir.

- Bərabər iştirak və daxilolma

İnsan hüquqları kontekstindən yanaşmaya görə, fərd ona təsir edən bütün qərarlarda mərkəzi yerdədir. O, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların müstəqilliyinə və seçim azadlığına hörmət edir və dəstək proqramı üçün meyarların prioritetləşdirilməsini təmin edir.

- Azadlıq

Bu yanaşma tələb edir ki, dövlət fərdi azadlıqlara çıxış səviyyəsinin artırılmasında fəal rol oynamalı və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların hüquqlarından istifadəyə maneçilik törədilməməlidir. Təhsil müəssisələri və təşkilatlar sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara ədalətli münasibəti təmin etməlidirlər. Ehtimal olunur ki, təhsilə olan fundamental hüquqlar daha çox fərqli qabiliyyətli uşaqları normal məktəblərə gətirəcək və bu dəyişikliklərə təkan verəcək.

Şagirdlər, müəllimlər və cəmiyyət üçün inklüziv təhsilin əhəmiyyəti

İnklüziv siniflərdə bütün uşaqlar bir-birindən öyrənir və icmalar üçün lazım olan münasibət, bacarıq və dəyərlər əldə etməklə zənginləşirlər. Müvafiq imkanlar mövcud olduqca xüsusi təhsilə ehtiyacı olan və olmayan bütün uşaqlar üçün qarşılıqlı müsbət münasibət, akademik və sosial bacarıqlar formalaşır. Bu müsbət məsələlər təcridin mənfi təsirləri ilə müqayisə edildikdə, inklüziv məktəblərin faydaları akademik, sosial və peşə cəhətdən ayrılmış yerləşdirmələr şagirdlərə zərər verə bilər. Bəzən ayrılmış siniflər bacarıqların formalaşmasına səbəb olmur, əksinə, qeyri-real izolyasiya hissi yaradır. Ayrı-ayrılıqda təhsil onların cəmiyyətdəki statusu ilə bağlı mənfi münasibət yarada bilər ki, bu da onların ürəklərinə və ağıllarına təsir edə bilər. Bu uşağın öyrənmə motivasiyasına təsir edir (Revelian, Steven & Tibategeza, Eustard., 2022).

İnklüziv sistemdə müəllimlər birgə məsləhətləşmələr və müddətli tədris vasitəsilə öz peşəkar bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Həmyaşıdlarla əməkdaşlıq və məsləhətləşmə müəllimlərə təkcə psixoloji dəstək vermir, həm də şagirdin daha yaxşı öyrənməsinə səbəb olur.

İnklüziv təhsil müəllimlərin peşəkarlığını inkişaf etdirir. Müəllimlər öz sahələrində baş verən dəyişikliklərdən xəbərdar olur, qərar qəbul etmə prosesində iştirak edir və vaxtaşırı peşəkarlığın inkişafı üzrə təlimlərdən keçirlər. Müəllimlərin inklüziv təhsillə bağlı ilkin mənfi reaksiyaları inklüziv təcrübəyə fəal məruz qaldıqdan sonra kəskin şəkildə dəyişir.

İnklüziv təhsilin ən mühüm səbəbi bərabərliyin sosial qiymətləndirilməsidir. Fərqliliklərə baxmayaraq, hamı bərabər hüquqa malikdir. Ancaq ayrılıq bərabərlik deyil. Keçmiş seqreqasiya təcrübələrindən fərqli olaraq, inklüzivlik fərqlərin qəbul edilməsi və hörmət edilməsi fikrinin

praktikasını gücləndirir. Keçmişin səhvlərindən uzaqlaşmaq vacibdir. Bizə daha geniş sosial qəbul, sülh və əməkdaşlığı təşviq edən məktəblər lazımdır. Məktəblər bütün şagirdləri əhatə edəndə bərabərlik cəmiyyətdə bir dəyər kimi təbliğ olunur. Məktəblər bəzi şagirdləri xaric etdikdə, sosial qarşıdurmanın və insanlıqdan kənar rəqabətin artması nəticəsində bir çox şagirdlər yetkin olduqdan sonra onların şüurunda ön mühakimə möhkəmlənir.

Daxilolmada yaranan maneələr

Daxilolmada yaranan maneələr aşağıdakılar sayıla bilər (Rossa, C. 2017):

- Fiziki və struktur maneələr

Ümumtəhsil məktəblərində hərəkətliliyi məhdudlaşdıran fiziki və struktur maneələr buna aid ola bilər. Məsələn, məhəccərsiz pilləkənlər, qapıları daraldan sinif mebeli və s. Rahatlığın təmin edilməsi və ətraf mühitdən struktur və fiziki maneələrin aradan qaldırılması xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların daha yaxşı reabilitasiyasına kömək edərdir.

- Davranış və sosial maneələr

Müəllimlərin, həmyaşıdların, işçi heyətin və digər maraqlı tərəflərin laqeyd münasibəti, qeyri-rəsmi və qərəzli sosial davranış daxil olmaq üçün maneə rolunu oynayır. Digər şagirdlərin istiqamətləndirilməsi, həmyaşıdları ilə birgə tədrisə həvəsləndirilməsi, bacarıq və səriştələrinin formalaşdırılması və cəmiyyətin fəal vətəndaşı kimi müstəqil çalışması bu uşaqların təhsilə reabilitasiyasında mühüm yer tutur.

- Kurikulum baryeri

Kurikulum çevik deyilsə, şagirdlər üçün problemlər yarada bilər, çünki bu, onların müxtəlif ehtiyaclarını ödəməyəcəkdir. Şagirdlərin əksəriyyəti üçün kurikulum öyrənmə və inkişaf üçün əsasdır.

Ənənəvi tədris metodologiyası da maneə rolunu oynayır, çünki sadəcə mühazirə metodu əvəzinə birgə öyrənmə, həmyaşid repetitorluq, fərdiləşdirilmiş təhsil planı həyata keçirilməlidir. Başqalarından asılılığı azaltmaq üçün uşaqları real həyat vəziyyətinə uyğunlaşdırmaq üçün təlimlər vacibdir.

- Texnoloji maneə

Yardımcı vasitələrdən, avadanlıq və mexanizmlərdən, kompüterlərdən, idman və oyunlardan, tədris və əyləncə vasitələrindən istifadəyə qoyulan qadağalar texnoloji maneə hesab edilə bilər. Ehtiyacları uyğun olaraq avadanlığı əlçatan etməklə maneə aradan qaldırıla bilər. Maraqlı tərəflərə proqrama uyğun mühitin yaradılması və texnoloji maneələrin aradan qaldırılması vacibdir.

İnklüziv təhsildə uğuru şərtləndirən amillər

İnklüziv təhsildə uğuru şərtləndirən amillərə aşağıdakıları şamil etmək olar (Schwab, S. 2017):

- Ümumi təhsildə potensialın gücləndirilməsi

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların inklüziv təhsilinin effektiv həyata keçirilməsi üçün müəllimlərin bu şagirdlərin təhsil ehtiyaclarını başa düşməsindən ötrü təlimdən keçməsi vacibdir. Müəllimlərin peşəkarlığının inkişafı təlimlərində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təlim ehtiyacının təmini haqqında öyrətmək tövsiyə olunur. Müəllimlərin peşəkarlığının inkişafı təlimlərinə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla bağlı məzmun daxil edilməlidir. Nəticə olaraq, təlim keçmiş müəllimlərə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla işləmək üçün xüsusi vasitələr təqdim olunarsa, sinif otaqlarında da sosial ehtiyacı olan uşaqların təhsil ehtiyaclarını qarşılamaq iqtidarında olacaqlar.

Sağlamlıq imkanları məhdud (SİM) uşaqlarla çalışmaq üçün müəllimlər aşağıdakı istiqamətlər üzrə peşəkarlığın inkişafı təlimlərindən keçə bilərlər:

- SİM uşaqların təlimə adaptasiyası;
- SİM uşaqların psixoloji və sosioloji nəticələri;
- SİM uşaqların davranışının öyrənilməsi;
- kurikulum fəaliyyəti;
- SİM uşaqlara dəstəkləyici mühitin təşkili;
- metodik vəsaitlərin və tədris materiallarının hazırlanması;

- SİM uşaqlar üçün təlim materiallarının uyğunlaşdırılması;
- təlim metodları;
- qiymətləndirmə qaydaları.

Peşəkarlığın inkişafı təlimlərinin hər bir məktəbi əhatə etməsi üçün ən azı bir müəllim, yaxud bir istiqamət üzrə bütün sinif müəllimləri iştirak edə bilirlər.

Ehtiyaca əsaslanan təlim strategiyası

İnklüziv təhsil təkcə sağlamlıq imkanları məhdud uşağı adi sinfə yazdırmaq demək deyil. Uşağa sinif işinin öhdəsindən gəlmək üçün müntəzəm dəstək verilməlidir. Ona görə də təlim ***uşaq mərkəzli yanaşma*** əsasında qurulmalıdır. İdeal inklüziv şərait bütün kateqoriyadan, eləcə də müxtəlif sağlamlıq imkanları məhdud uşaqları əhatə edə bilər. Onların hamısı eyni cür yardıma ehtiyac duymaya bilər. Bəziləri nadir hallarda, bəziləri isə davamlı köməyə ehtiyac duyurlar. İnklüziv sinifdə təhsil alan uşaqlar aşağıdakı kimi təsnif edilir:

- minimum təlimlə sinif müəllimləri tərəfindən idarə oluna bilən yüngül əlilliyi olan uşaqlar;
- məsləhət xidmətinə ehtiyacı olan yüngül-orta əlilliyi olan uşaqlar;
- orta-ağır əlilliyi olan uşaqlar, o cümlədən resurs yardımına ehtiyacı olan, akademik sahələrdə korreksiyaedici və dövrü yardımlar;
- müəllimlərin birbaşa yardımına ehtiyacı olan ağır əlilliyi olan uşaqlar.

Buna görə də, inklüziv təhsildə ehtiyaca əsaslanan strategiyaların tətbiqi qaçılmazdır. Dəstəyin həcmi uşağın təlim ehtiyacları əsasında qərarlaşdırılmalıdır. Ehtiyaca əsaslanan tədris strategiyasının düzgün tətbiqi inklüziv təhsili uğurlu edir.

İşçi qüvvəsi və maddi ehtiyatların mübadiləsi

İnklüziv təhsilin uğuru bütün aidiyyəti qurumların sağlamlıq imkanları məhdud uşağın ümumi inkişafına nə dərəcədə effektiv cəlb oluna bilməsindən asılıdır. İnklüziv təhsilin uğuru bu işə icmanın cəlb olunmasından və onlar arasında qarşılıqlı əlaqənin qurulması səviyyəsindən asılıdır. Reabilitasiya mərkəzlərinin işçiləri, sahə həkimləri, xüsusi məktəblər, integrasiya olunmuş məktəblər və s. proqramın həyata keçirilməsində yaxından iştirak etməlidirlər.

Valideynlərin və ictimaiyyətin iştirakının cəlb edilməsi

İdeal inklüziv təhsil proqramları valideynlərin təhsilə cəlb edilməsinin vacibliyini qəti şəkildə təkid edir. Valideynlərdən ibarət qruplar inklüziv təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Valideynlərin iştirakı inklüzivliyi zənginləşdirməklə yanaşı, cəmiyyətdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara münasibətə dəyişikliklər də gətirir.

Uşaqdan uşağa öyrənmənin təkmilləşdirilməsi

Tipik uşaqlarla atipik uşaqların bir yerdə oxuması qarşılıqlı inkişafa kömək edir. Belə ki, tipik uşaqların sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil nailiyyətlərinə və əksinə təsirləri diqqətəlayiqdir. Uşaqdan uşağa öyrənmə strategiyaları xüsusi ehtiyacı olan uşaqlar da daxil olmaqla bütün uşaqların nailiyyətlərini effektiv şəkildə artırır.

SİM uşaqlar üçün proqramın hazırlanması ümumi təhsil sisteminin tərkib hissəsi kimi

Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsil o zaman tam mümkün ola bilər ki, bütün ümumi təhsil müəssisələrində çalışan müəllimlər xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara xidmət göstərə bilsinlər. O vaxta qədər “müəllim köməkçisi” ştatının olması da ümumi sistemin tərkib hissəsi kimi qəbul edilməlidir. Çox vaxt integrasiya olunmuş proqramlar üzrə mütəxəssis “müəllim köməkçisi” məktəblərdə əlavə üzv kimi qəbul edilir və buna görə də onların sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara göstərdikləri kömək ümumi təhsilin əlavə komponenti kimi qəbul edilir. Bu tələb dəyişməlidir. Müəllim köməkçisinə əvvəlcə müəllim, sonra isə mütəxəssis kimi yanaşmaq lazımdır. Bu baş vermədikcə tam daxilolma baş verə bilməz. Buna görə də inklüzivlik bütün səviyyələrdə baş verməlidir.

İnklüziv təhsilin uğurlu tətbiqində müəllimin rolu

SİM uşaqlar müəllimlərin onlara münasibətlərini tez hiss edirlər. Müəllimin sinifdə SİM uşaqları qəbuletmə səviyyəsi çox güman ki, tipik uşaqların baxışlarına da təsir edir. İlk növbədə müəllim sinifdəki bütün uşaqları qeyd-şərtsiz qəbul etməlidir. Müəllim öz hərəkətləri, sözləri, jestləri və səs tonu ilə qarşılıqlı əlaqəni modelləşdirə bilər. Bu cür modelləşdirmə müəllimlərdən sinifdə xüsusi ehtiyacı olan uşaqların olması ilə bağlı öz hisslərini yoxlamağı tələb edir.

Müəllim fərdi fərqləri başa düşməli, qiymətləndirməli və ardıcıl şəkildə nümayiş etdirməlidir.

İnklüzivliyə sadəcə bir siyasət kimi deyil, müxtəlif ehtiyacları olan uşaqlar üçün təhsil prosesinin fəlsəfəsi kimi baxılmalıdır. Belə münasibətin qurulması çox vacib aspektlərdən biridir. Müəllimin öyrətmə üslubları, şəxsiyyəti, motivasiya səviyyəsi, uşaqların özünəinamı və tədris yolları fərqli olmalıdır. SİM uşaqların daxil olmalarının sosial və akademik baxımdan mənalı ola bilməsi üçün onlara dəstək vermək müəllimin inklüziv proqramlarda üzləşdiyi problemlərdir (Steele, J., Holbeck, R. və Manderna, J. 2019).

Ümumi təhsil sistemi dəyişməz olaraq qalır, xüsusi təhsilə ehtiyacı olan şagirdləri cəlb etmək üçün əlavə tədbirlər görülür. İnklüzivliyi yüksəltmək istəyən müəllimlər ilk növbədə prinsiplərdən, bütün şagirdlər üçün hazırlanmış geniş və balanslaşdırılmış kurikuluma planlı çıxış imkanından istifadə edərək eksperiment, düşünmə və əməkdaşlıq yolu ilə bütün şagirdləri cəlb etməyin yeni yollarını inkişaf etdirməyə çalışmalıdır. Buna görə də inklüziv təhsil məktəbləri strukturlarına, tədris yanaşmalarına, şagirdləri qruplaşdırmağa və şagirdlərin ehtiyaclarına cavab verməyə təşviq etməlidir.

İnklüziv məktəbdəki hər bir müəllim inklüzivliyin uğur və ya uğursuzluğuna görə məsuliyyət daşıyan əsas şəxsdir. Nəticə etibarilə, tipik uşaqlarla atipik uşaqlar arasında münasibətlərin əsaslı şəkildə yenidən müzakirəsi adi və xüsusi məktəblər arasında köhnə sərhədləri tez-tez və daha asan keçir. Müəllimlər daha tez-tez əməkdaşlıq edirlər, lakin əhəmiyyətli təlim və yenidən hazırlıq sinif müəllimi üzərinə düşür. Bu işdə diqqətə alınmalı üç sahə var: öyrənmə mühitinin yenilənməsi və tənzimlənməsi, həmkarları ilə koordinasiya və valideynlərlə əməkdaşlıq əlaqələri.

İnklüziv təhsilin uğurlu tətbiqi üçün müəllimdən tələb edilən sərişələr

İnklüziv təhsilin uğurla həyata keçirilməsi üçün müəllim sərişələri:

- problemi həll etmək bacarığı, şagirdin ehtiyac duyduğu məsələləri qiymətləndirmək bacarığı;
- uşaqların fərdi maraqlarından çıxış edərək lazımi bacarıqları inkişaf etdirmək üçün onların daxili motivasiyasından istifadə etmək bacarığı;
- şagirdlər üçün uyğun olan yüksək, lakin alternativ gözləntiləri təyin etmək bacarığı, alternativ qiymətləndirməni inkişaf etdirmək bacarığı;
- şagirdlərin imkanlarından asılı olaraq hər bir şagird üçün uyğun gözləntilərə nail olmağın təmin edilməsi bacarığı;
- şagirdlər üçün tapşırığın dəyişdiriləcəyini, bütün şagirdlərin iştirak etdiyi bir çox səviyyəli sinif fəaliyyətini tərtib edəcəyini müəyyən etmək bacarığı (bu tədris bacarığı təkcə ümumi təhsildə deyil, orta ixtisas və ali təhsil pilləsində də tətbiq oluna bilər);
- akademik bacarıqlarla yanaşı, şagirdlərin sinfə gətirdiyi bacarıqları qiymətləndirmək bacarığı;
- bütün şagirdlərin gündəlik fəaliyyətində müvəffəqiyyəti təmin etmək bacarığı.

Müəllimlər göstərilənləri icra edə bilsələr, bu, bütün şagirdləri bir sinfə və ya məktəbə qəbul etməyə imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Available at: <https://doi.org/10.22161/jhed.4.1.19>
2. Available at: <https://doi.org/10.47772/IJRISS.2021.5324>
3. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin 1991-ci il 30 avqust Bəyannaməsi
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995-ci il 27 noyabr)
<https://justice.gov.az/documents/AZ/Konstitusiya.pdf>
5. Boll, M. (2013). The concept of inclusive education and understanding children with special needs. Available at: <https://www.csnig.com>
6. Buchner, T., & Proyer, M.D. (2020). From Special to Inclusive Education Policies in Austria. Developments and Implications for Schools and Teacher Education. *European Journal of Teacher Education*, 43, 83-94. Available at: <https://doi.org/10.1080/02619768.2019.1691992>
7. David, Rosa Dene; Brown, Kimberley: Disability, inclusion and language-in-education policy in the Global South: the Colombian context - In: *CEPS Journal* 12 (2022) 4, S. 13-33 - URN: urn:nbn:de:0111-pedocs-260907. Available at: <https://doi.org/10.25656/01:26090>
8. Haug, P. (2017). Understanding inclusive education: ideals and reality. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 19(3), 206-217. https://files.preslib.az/projects/remz/pdf/atr_kons.pdf
9. Kozleski, E.B. and Iris Yu. (2016). Inclusive Education. In *Oxford Bibliography Online-Education*. Available at: <https://doi.org/10.1093/obo/9780199756810-0162>
10. Mosia, P.A. (2014). Threats to inclusive education in Lesotho: An overview of policy and implementation challenges. *Africa Education Review* 11(3), 292-310 2014. Available at: <https://doi.org/10.1080/18146627.2014.934989>
11. Namanyane, T. & Shaoan, M.R. (2021). Inclusive Education: A Literature Review on Definitions, Attitudes and Pedagogical Challenges. *International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS)*, 5(3), 358-365.
12. Revelian, Steven & Tibategeza, Eustard. (2022). Effective Implementation of Inclusive Education in Enhancing Quality Education in Public Primary Schools in Tanzania: The role of school culture. *Journal of Humanities and Education Development*. 4. 190-199.
13. Rossa, C. (2017). The History of Special Education. *Journal for Perspectives of Economic Political and Social Integration*. 23, 209-227. Available at: <https://doi.org/10.1515/pepsi-2017-0011>
14. Schwab, S. (2017). The Impact of Contact on Students' Attitudes Towards Peers with Disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 62, 160-165.
15. Shogren, Karrie A., and Michael, L. Wehmeyer. (2014). Using the core concepts framework to understand three generations of inclusive practices. *Inclusion* 2.3: 237-247. Available at: <https://doi.org/10.1352/2326-6988-2.3.237>
16. Smyth, F., Shevlin, M., Buchner, T., Biewer, G., Flynn, P., Latimier, C., Ferreira, M. A. (2014). Inclusive education in progress: Policy evolution in four European countries. *European Journal of Special Needs Education*, 29, 433-445. Available at: <https://doi.org/10.1080/08856257.2014.9227>
17. Steele, J., Holbeck, R., & Mandernach, J. (2019). Defining Effective Online Pedagogy. *Journal of Instructional Research*, 8(2), 5-8.
18. Zelina, M. (2020). Interviews with Teachers about Inclusive Education. *Acta Educationis Generalis*, 10(2), 95-111. Available at: <https://doi.org/10.2478/atd-2020-0012>

SUMMARY

Pirali Əliyev

DEVELOPMENT TRENDS IN INCLUSIVE EDUCATION

The paper explores the essence, historical background, and development trends of inclusive education, reflecting on the perspectives of both Azerbaijani and international scholars. It classifies the key principles and requirements for organizing inclusive education. The importance of enhancing teachers' professional competencies, as well as the active involvement of parents and the community in this process, is emphasized. Special attention is given to the need for adapting the material-technical base and infrastructure of general education institutions to meet inclusive standards.

The study also highlights the significance of student-centered education in inclusive schools, stressing the importance of addressing children's individual learning needs. Furthermore, it presents an overview of inclusive education strategies, best practices, influencing factors, and relevant instructional frameworks.

Keywords: inclusive education, international initiative, accessibility, student-centered learning, teacher competency

РЕЗЮМЕ

Пирали Алиев

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Заведующий кафедрой педагогики и психологии Бакинского славянского университета, доктор педагогических наук, профессор

В тексте доклада рассматриваются сущность, исторические предпосылки и тенденции развития инклюзивного образования, отражающие перспективы как азербайджанских, так и международных ученых. В ней классифицируются основные принципы и требования к организации инклюзивного образования. Подчеркивается важность повышения профессиональной компетентности учителей, а также активного участия родителей и общества в этом процессе. Особое внимание уделяется необходимости адаптации материально-технической базы и инфраструктуры общеобразовательных учреждений к инклюзивным стандартам.

В исследовании также подчеркивается значимость лично-ориентированного образования в инклюзивных школах, подчеркивается важность решения индивидуальных образовательных потребностей детей. Кроме того, в ней представлен обзор стратегий инклюзивного образования, передовой практики, факторов влияния и соответствующих образовательных рамок.

Ключевые слова: инклюзивное образование, международная инициатива, доступность, обучение, ориентированное на учащихся, компетентность учителя.

İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ SOSIOLOJİ XİDMƏT

RÜFƏT HÜSEYNZADƏ

Prof.rufat@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid ID: 0000-0002-8558-5858

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün dövrlərdə təhsil müstəsna əhəmiyyətə malik məsələlərdən biri olmuşdur. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilinin təşkilinə əlverişli zəmin yaradılması məqsədilə Heydər Əliyevin Sərəncamı ilə 2001-ci ildə “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir (1). Bu qanun bu sahədə aparılan işlərin daha səmərəli və məqsədyönlü təşkili üçün perspektivlər açmışdır. Təhsilin bu mühüm və mürəkkəb sahəsi ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin xüsusi diqqət və qayğısı ilə davam etdirilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında göstərilir ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün də müxtəlif inkişafetdirici, korreksiyaedici və inklüziv təhsil proqramları tətbiq ediləcəkdir (2). Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların təhsilinin, asudə vaxtlarının təşkili üçün son dövrlərdə xeyli pedaqoji, psixoloji yönümlü işlər görülmüş, elmi praktik konfranslar keçirilmiş, pedaqoji, psixoloji tədqiqatlar aparılmış, metodik kitablar, vəsaitlər və tövsiyələr hazırlanmışdır. Bu istiqamətdə aparılan işlər bu gün də davam etdirilir. Bu sahə pedaqoji, psixoloji tədqiqatların əsas obyekti kimi diqqət mərkəzindədir.

Ölkəmizdə təhsil almaq sağlamlığından asılı olmayaraq hamının Konstitusiyə hüququdur. Təhsilin insanın yetişməsində, dünyagörüşünün artmasında, cəmiyyətə yararlı fərd olmasında böyük əhəmiyyəti vardır. Bu təhsilin pedaqoji, psixoloji əsaslar üzərində qurulmasının mühüm ictimai-siyasi və sosial-pedaqoji əhəmiyyəti vardır. Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanununda da qeyd olunur ki, cəmiyyətin bütün üzvlərinin istər sağlam, istərsə də sağlamlıq imkanları məhdud insanların bərabər təhsilə alma hüquqları vardır (3,12).

Ölkədə təhsilin inkişafı istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərdə sağlamlığı məhdud olan uşaqların təhsili xüsusi diqqət mərkəzində olmuşdur. Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondu uşaqların gələcəyi ilə bağlı ardıcıl olaraq müxtəlif layihələr həyata keçirir. Belə ki, təhsil sahəsində Heydər Əliyev Fondu tərəfindən “Uşaq evləri və internat məktəblərinin inkişafı”, “Yeniləşən Azərbaycana yeni məktəb”, “Təhsilə dəstək” proqramları davamlı olaraq həyata keçirilir. Uşaqlara qayğı Heydər Əliyev Fondunun prioritet məqsədlərindən biridir. Fondun qüvvəsi əhalinin ən zəif, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan təbəqələrinə, ilk növbədə qüsur, eləcə də dünyada ən qiymətli nemətdən - valideyn qayğısından məhrum olmuş uşaqlara kömək göstərilməsinə yönəlmişdir.

İnklüziv təhsil əqli və ya fiziki cəhətdən zəif uşaqlara məktəbəqədər və ümumi təhsil müəssisələrində təhsil almağa imkan verən integrativ təhsil prosesidir. İnklüziv təhsilin köməyi ilə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsil sistemində, yerli icmalarda xüsusi dəstək xidmətləri göstərilməklə onların yaşadları ilə birlikdə oynamalarına, təhsil almalarına, inkişaf etmələrinə şərait yaradılır.

İnklüziv ingiliscə “inkluziya” sözündən əmələ gəlib “daxil olma”, “qoşulma” mənasını verir. Inkluziya sağlamlıq imkanları məhdud olan təhsil alanların öz güclərinə inamlarını artırmağa, həmçinin onları digər uşaqlarla birgə məktəbdə təhsil almağa stimullaşdıran cəhddir.

İnkluziya yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların cəhdlərini həyata keçirməyə kömək etmir. Belə uşaqlar sırasına, həmçinin müxtəlif mədəniyyətlərə malik, həyat tərzlərinə görə bir-birindən fərqlənən, başqa dillərdən olan, təhsilə müxtəlif maraqları və imkanları olan uşaqları da aid etmək olar. Belə uşaqlara informasiyanın ötürülməsi üsullarında müxtəlif modifikasiya və variantlar

lazımdır. İnklüziv yanaşma uşaqların müxtəlif təhsil tələbatlarını başa düşməyi və təhsil prosesində tam iştirakla, ictimaiyyətin cəlb edilməsi vasitəsilə təhsildə seqreqasiyanın və diskriminasiyanın aradan qaldırılması ilə bu tələbatlara müvafiq xidmətlərin verilməsini tələb edir.

İnklüziv təhsil bütün təhsil alanlara uşaq bağçasında, məktəbəqədər və məktəb həyatında, universitet kollektivində iştirak etməyə imkan verir. Bu təhsil sistemi təhsil alanların bərabər hüquqluluğunu, kollektivin bütün işlərində iştirakını stimullaşdırmağa yönəldilmiş resurslara malik olub təhsil alanlara ünsiyyət üçün lazım olan qabiliyyətlərin inkişafına yönəldilmişdir.

İnklüziv təhsilin qarşısında aşağıdakı pedaqoji, psixoloji və sosial vəzifələri vardır:

1. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ailələrini maarifləndirməklə onların cəmiyyətin tamhüquqlu üzvü olmasını dərk etdirmək;
2. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilində sistemli və ardıcıl şəkildə təkmilləşdirmə işlərinin aparılması və bu prosesi stimullaşdırmaq;
3. İctimaiyyəti, valideynləri bu sahədə fəal iştiraka, onları uşaqların təhsil ehtiyaclarının təmin edilməsinə cəlb etmək;
4. İmkansız ailələrdə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqları təhsillə əhatə etmək;
5. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara öz normal yaşadları ilə təhsil almağa imkan yaratmaq.

Hansı xəstəliklər keçirən uşaqlar inklüziv təhsillə əhatə olunurlar? Tibbi müayinədən keçmiş “yüngül və orta əqli çatışmazlıq dərəcəli”, “dislaliya”, “beyin iflici qalığı”, “talassemiya”, “nitq pozğunluğu”, “psixi inkişafın ləngiməsi”, “zəifəşitmə və zəifgörmə”, “hemofiliya”, “hərəkət məhdudluğu olan”, “anadangəlmə qüsurlu” və s. xəstəlikləri olan uşaqlar “inklüziv təhsil” qruplarına və ya ibtidai siniflərə qəbul edilə bilirlər.

İnklüziv təhsil uşaqların müstəqil bir fərd olduğunu və təhsil zamanı onların hər birinin öz ehtiyacları olduğunu qəbul edən metodologiyaları inkişaf etdirməyə yönəlmişdir. İnklüziv təhsil tədris zamanı müxtəlif ehtiyacların ödənilməsinə yönəlmiş yanaşmaların formalaşdırılmasına çalışır.

İnklüziv təhsil istər sağlam, istərsə də əlillərin bərabər təhsilə alma hüquqlarını təmin edir və bu, cəmiyyətdə sosial bərabərliyin qorunmasına, əlil uşaqların təhsil və başqa xüsusi ehtiyaclarının ödənilməsinə şərait yaratmış olur. İnklüziv təhsillə bağlı beynəlxalq praktikaya və pedaqoji elmin tədqiqat nəticələrinə görə bir sinifdə təhsil alan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlərin sayı 5-10% olmalıdır. Hal-hazırda Azərbaycanda sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların bir qismi məktəbəqədər təhsil müəssisələrində xüsusi qruplara, ümumtəhsil məktəblərində ibtidai təhsilə, xüsusi məktəblərdə, xüsusi internat məktəblərdə inklüziv təhsilə cəlb olunmuşlar. Təhsilə cəlb olunanların əksəriyyəti xüsusi məktəb və internat məktəblərdə oxuyurlar.

Azərbaycanda “İnklüziv təhsil layihəsi”nin icrasına 2005-ci ildən start verilmişdir. Nazirlər Kabinetinin 3 fevral 2005-ci il tarixli 20 nömrəli Qərarına əsasən, “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsili”nin təşkili üzrə inkişaf proqramı xüsusi təhsilin əhəmiyyətini daha da artırmışdır (4). Proqrama əsasən, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil hüququnun həyata keçirilməsi, inklüziv təlimə keçidin reallaşdırılması, təhsil müəssisələrində bütün uşaqların təhsili üçün bərabər imkanların yaradılması, dövlət himayəsində olan uşaqların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, müvafiq təsnifata uyğun olaraq bütün kateqoriyadan olan sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ölkə üzrə qeydiyyatının aparılması və təhsilə cəlb edilməsi, xüsusi təhsil müəssisələrinin maddi-texniki və tədris bazasının müasir standartlara uyğunlaşdırılması sahəsində əhəmiyyətli işlər görülmüşdür.

Proqramın icrası istiqamətində Heydər Əliyev Fondunun müstəsna xidmətləri olmuşdur. Fond tərəfindən sağlamlıq imkanları məhdud, kimsəsiz, valideyn himayəsindən məhrum, müəyyən mənada cəmiyyətin diqqətindən kənarda qalan uşaqların təhsilinin təşkili, onların təhsil aldığı müəssisələrin maddi-texniki və tədris bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində məqsədyönlü işlər görülmüş, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün bütün internat məktəbləri və uşaq evləri, xüsusi məktəblər əsaslı təmir edilmiş, müasir avadanlıqlarla təchiz edilmiş və pedaqoji nəşrlər həyata keçmişdir.

İnklüziv təhsilin pedaqoji əsaslar üzərində düzgün təşkili sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün xeyli faydalı və səmərəli olar. Belə ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar kollektivə uyğunlaşır, cəmiyyətə inteqrasiya edirlər, onlarda özünə inam hissi formalaşır, onlar cəmiyyətin

digər üzvləri kimi bərabərhüquqlu şəxsiyyət kimi formalaşırlar, gələcəkdə onların məşğulluq kimi problemi də aradan qaldırılmış olur.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təlim-təربiyəsi ailə və məktəbin sıx əlaqəsi ilə həyata keçirilir. Belə uşaqlarla təربiyəvi iş onların fərdi və yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq aparılır (5, 8). Bu sahədə aparılan pedaqoji və psixoloji yönlü tədqiqatlarda diqqət daha çox belə uşaqların ictimai mühitin imkanlarına adaptasiya olunması, onların qabiliyyət və bacarıqlarının inkişafı üçün sosial əlaqələr sisteminin yaranmasına ayrılır.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı/ Xalq, 30 dekabr 2012 ci il
2. “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə inkişaf Proqramının (2005-2009-cu illər)” təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. Bakı şəhəri, 3 fevral 2005-ci il/ Xalq, 5 fevral 2005 - ci il
3. Azərbaycan Respublikasının “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 19 iyul 2001-ci il/Xalq, 21 iyul 2001-ci il
4. Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanunu. 19 iyun 2009-cu il. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2009, 80 s.
5. Həsənova, İ.M. (2011). Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların cəmiyyətə adaptasiyası. (Metodik vəsait) Bakı: ADPU. 238 s.

SUMMARY

Rufat Huseynzade

SOCIOLOGICAL SERVICE IN INCLUSIVE EDUCATION

Inclusive - Derived from the English word "Inclusion", which means "join", "join". Inclusion is an attempt to increase the self-confidence of students with disabilities, as well as to encourage them to attend school with other children. Inclusion does not only help children with special needs to make an effort. Such children also include children from different cultures, different lifestyles, different languages, and different interests and opportunities for education.

Keywords: inclusive education, children with special needs, social service, adaptation, development

РЕЗЮМЕ

Руфат Гусейнзаде

СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ СЛУЖБА В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Inclusive - происходит от английского слова «Inclusion», что означает «присоединиться», . Инклюзия - это попытка повысить уверенность в себе учащихся с ограниченными возможностями, а также побудить их посещать школу вместе с другими детьми. Инклюзия не только помогает детям с особыми потребностями прилагать усилия. К таким детям также относятся дети из разных культур, разного образа жизни, разных языков, а также разных интересов и возможностей для образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с особыми потребностями, социальное обслуживание, адаптация, развитие

STATE PROGRAM ON DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION AND AZERBAIJAN

NATAVAN ABBASOVA

baku_2007@mail.ru

Sumgayit State University

Introduction

Inclusive education, which is a relatively new concept for the Azerbaijani education system, involves the education of all children, including children with disabilities. Providing children with disabilities with these opportunities and involving them in quality educational programs will have a long-term positive impact on national development. Inclusive education can lead to greater social cohesion by increasing the employment prospects of persons with disabilities, reducing dependency, developing the skills of children and adolescents with disabilities, and reducing discrimination against them. Successful implementation of inclusive education programs at the national level will require:

- Making appropriate changes in the legislation and policy addressing the concept of inclusive education;
 - Provision of inclusive education opportunities for all students;
 - Ensuring the availability of educational institutions and appropriate auxiliary technologies, if possible, helping children to use the existing educational program;
 - Teachers of general education schools have the potential to support inclusive education;
 - Collection of statistical data on registration of children with disabilities and improvement of other relevant measures.
- Another crucial component of the success of inclusive education is to raise awareness of this issue among parents, teachers and other members of society in order to eliminate the ideas and opinions that can negatively affect the provision of educational rights of children with disabilities in general education schools.

The main part

UNICEF has implemented a new project funded by the European Union in partnership with the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan in 2018-2020 in order to support national priorities in the field of expanding inclusive education opportunities. The general task of the project is to create an environment that can gradually increase the opportunities for children with disabilities to receive quality education in all general education schools of the country, and to eliminate negative ideas and attitudes that hinder the involvement of children with disabilities in society. The project integrates inclusive education knowledge into the teacher training program to increase the potential of current and future teachers in this field.

The Convention on the Rights of Persons with Disabilities, adopted by the United Nations General Assembly on December 13, 2006, covers many aspects of the educational rights of persons with disabilities and promotes inclusive education as the best educational environment for all.

Inclusive education is the inclusion of children in the same class at school with their peers, regardless of their physical, mental, intellectual and other characteristics. When children with disabilities participate in the learning process together with their peers, they develop mutual understanding and respect. According to Article 24 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, the participating states recognize the right to education of persons with disabilities. In order to realize this right without discrimination, the participating states must ensure an inclusive education system at all levels and the possibility of continuous education for persons with disabilities. Participating states must ensure that persons with disabilities are not excluded from education because of their disability, and that they have the right to receive inclusive, quality and free general secondary education on the same basis as other people. According to Article 25 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, those with limited health capabilities enjoy all the rights and duties

established in this Constitution, except for the rights and duties that are difficult to implement due to their limited capabilities. The laws of the Republic of Azerbaijan "On education" and "On education (special education) of persons with limited health capabilities" have been adopted in order to ensure the educational rights of the citizens stipulated in the Constitution of the Republic of Azerbaijan. At the same time, the Law of the Republic of Azerbaijan "On Prevention of Disability and Children's Health Impairment, Rehabilitation and Social Protection of Disabled People and Children with Health Impairment" contains issues related to the education and professional training of people with disabilities.

Conclusion

Currently, children with disabilities are mainly educated in special schools and special boarding schools or at home. On the other hand, the possibilities of using the existing educational provision intended for children with disabilities do not cover the whole country. Thus, according to the results of the assessment carried out within the framework of "Giving children from state children's institutions to families in the Republic of Azerbaijan (De-institutionalization) and alternative care State Program" approved by the Decree No. 1386 of the President of the Republic of Azerbaijan dated March 29, 2006, children living in state children's institutions 37.7 percent of children were placed in special boarding schools due to their special educational needs. Due to the lack of organization of special education for visually impaired or deaf, later deafened, hearing impaired children in the regions, they are enrolled in special boarding schools operating in Baku and live there. Currently, there are 65,482 children with disabilities in the country. 9355 of them were educated at home, 2558 in special children's schools, and 2725 in special boarding schools. The Heydar Aliyev Foundation has carried out purposeful work in the direction of organizing the education of children with disabilities, orphans, those deprived of parental care, who are left out of society's attention, strengthening the material-technical and educational base of the institutions where they study, boarding schools and special schools for children with disabilities. renovated or reconstructed, those establishments are equipped with inventory and equipment that meet modern requirements.

REFERENCES

1. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (UN, 2006),
2. Convention on the Rights of the Child, (UN 1990), <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>
3. Disability Discrimination Act 1992, <https://humanrights.gov.au/our-work/disability-rights/disability-discrimination>
<https://social.desa.un.org/issues/disability/crpd/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-crpd>
4. Ira, N. and Ayan, B. (2016). Evaluation of Inclusion Practices in Secondary Schools. Kocaeli University Social Sciences Institute Journal, 31, 145-160.
5. Kargin, T., Güldenoglu, B. and Şahin, F. (2010). Examining the opinions of classroom teachers regarding the adaptations that should be made for students with special needs in general education classes. Educational Sciences in Theory and Practice, 10(4), 2431-2464.
6. Law No. 536-VIQD dated May 13, 2022 of the Republic of Azerbaijan "On the Education (Special Education) of Persons with Limited Health Opportunities" and "On Amendments to the Laws of the Republic of Azerbaijan on Education"
7. Law of the Republic of Azerbaijan on Children's Rights (2012)

Internet resources

8. IC-BriefNote-AZE.pdf (unicef.org)

9. www.baku.edu.gov.az/upload/file/inkluziv-tehsil-dovlet-proqrami-2018-2024.pdf

XÜLASƏ

Abbasova Natavan

İNKLÜZİV TƏHSİLİN İNKİŞAFI ÜZRƏ DÖVLƏT PROQRAMI VƏ AZƏRBAYCAN

Məqalənin əsas məqsədi Azərbaycanda inklüziv təhsil üzrə dövlət proqramını araşdırmaqdır. Dövlət Proqramının məqsədi sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüququnu təhsilin bütün pillələri üzrə digər şəxslərlə bərabər səviyyədə təmin etməkdən və onların təhsili üçün maneəsiz mühit yaratmaqdan ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsilin tətbiqi ilə bağlı 2004-cü ildən başlayaraq təşəbbüslər olmuşdur. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili ilə əlaqədar 2005-2009-cu illər üçün inkişaf proqramı çərçivəsində inklüziv təhsilin təşkili ilə bağlı 3 pilot layihənin icrasına başlanılmışdır. Layihələrin icrası olaraq 15 ümumi təhsil müəssisəsində, 13 məktəbəqədər təhsil müəssisəsində 268 nəfər əlilliyi olan uşaq inklüziv təhsilə cəlb olunmuşdur. Layihələrin icrası dövründə inklüziv təhsilin hüquqi tənzimlənməsində boşluqların mövcudluğu inklüziv təhsilin Azərbaycan Respublikasında tətbiqində çətinliklər yaratmışdır.

Azərbaycan Hökuməti əlilliyi olan uşaqlar da daxil olmaqla bütün uşaqlar üçün öz icmalarında məktəbləri əlçatan etmək və onların öz potensiallarına çatma bilmələri üçün münasib təhsil imkanları ilə təmin etmək məqsədilə “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”-nı qəbul etmişdir. Proqramın məqsədi həm UNCRPD-nin, həm də BMT-nin Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyasının prinsiplərini həyata keçirməkdir.

Metodlar: tədqiqat zamanı təhlil metodundan istifadə edilmişdir.

Tətbiqi əhəmiyyəti: materialdan ali təhsil müəssisələrində mühazirə və seminarlarda istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, dövlət proqramı, Azərbaycan, bərabərlik

РЕЗЮМЕ

Аббасова Натаван

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПРОГРАММА РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И АЗЕРБАЙДЖАН

Основная цель статьи – изучить государственную программу инклюзивного образования в Азербайджане. Целью Государственной программы является обеспечение права инвалидов на образование наравне с другими лицами на всех уровнях образования и создание беспрепятственной среды для их образования.

С 2004 года реализуются инициативы, связанные с внедрением инклюзивного образования в Азербайджанской Республике. В рамках программы развития на 2005-2009 годы начата реализация 3 пилотных проектов по организации инклюзивного образования в связи с организацией обучения детей с особыми потребностями в уходе (с ограниченными возможностями здоровья). В рамках проектов 268 детей с ограниченными возможностями здоровья были охвачены инклюзивным образованием в 15 общеобразовательных учреждениях и 13 дошкольных образовательных учреждениях. Существование пробелов в правовом

регулировании инклюзивного образования в ходе реализации проектов создало трудности в реализации инклюзивного образования в Азербайджанской Республике.

Чтобы сделать школы доступными для всех детей в их сообществах, включая детей с ограниченными возможностями, и предоставить им соответствующие образовательные возможности, чтобы они могли реализовать свой потенциал, правительство Азербайджана запустило «Государственную программу развития инклюзивного образования». для людей с ограниченными возможностями в Азербайджанской Республике в 2018-2024 годах» приняла. Программа направлена на реализацию принципов КПИ ООН и Конвенции ООН о правах ребенка.

Методы: в ходе исследования использовался метод анализа.

Прикладная значимость: материал может быть использован на лекциях и семинарах в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: *инклюзив, обучения, государственная програма, Азербайджан*

SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD OLAN KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN CƏMİYYƏTƏ ADAPTASIYASI ÜÇÜN POLŞA TƏCRÜBƏSİNİN TƏTBİQİ

AYNUR ABDULLAYEVA

Azərbaycan İdman Akademiyası

Xülasə

Polşa təcrübəsi onu göstərir ki, demokratik dövlət o deməkdir ki, cəmiyyətin bütün üzvlərinin istər sağlam, istərsə də sağlamlıq imkanları məhdud insanların bərabər yaşama hüquqları təmin edilmiş olunsun. Bu, cəmiyyətdə sosial bərabərliyin qorunmasına şərait yaratmış olar. Belə bir imkanı isə yalnız inklüziv təhsil yarada bilər. İnklüziv təhsil Azərbaycanda genişləndirilməli və inkişaf etdirilməlidir.

Xarici təcrübədə olduğu kimi gələcəyimizin sağlam inkişafı üçün təbii terapiyalardan yararlanmalıyıq. Xüsusi reabilitasiya müəssisələrində son zamanlarda bu məsələlərə daha diqqətlə yanaşılır. Bir çox yerlər Binə Atçılıqda, DOST İnklüziv Yaradıcılıq Mərkəzində yaradılmış şəraitdən yararlanırlar. Belə ki, bu yerlərdə, xüsusilə DOST İnklüziv Yaradıcılıq Mərkəzində dərziçilik, rəssamlıq, dülgərlik, xalçaçılıq, insturmental və vokal, xoreoqrafiya şöbələri açılıb və tam təmənnasız şəkildə əlilliyi olan şəxslər dövlətin yaratdığı bu şəraitdən yararlanma bilərlər.

Beləliklə, hərtərəfli qayğı ümumilikdə hər birimizin həyat tərzinə çevrilməlidir. Yalnız müəllim və məktəbləri təmin etməklə keyfiyyətli tədris mühitinə tam zəmanət vermək olmaz. Şagirdlərin günün əsas hissəsini evdə keçirdiklərini nəzərə alsaq, bu mühitin yaradılmasında valideynlərin necə böyük rol oynadığını görə bilərik. Valideynlər inklüziv təhsilin icrasında və onun inkişafında aparıcı qüvvədir. Valideynlər bütün uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş bu yeni yanaşmanın həyata keçirilməsinin vacibliyini qəbul etməli və ona uyğun davranmalıdırlar. Bütün uşaqların eyni hüquqlara malik olmaları valideynlər tərəfindən hörmətlə qarşılanmalıdır. Hər bir valideyn məktəbin fəaliyyətində fəal iştirak etməli, uşaqların keyfiyyətli təhsil almalarına yardım göstərməlidirlər.

Açar sözlər: kiçikyaşlı məktəblilər, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar, cəmiyyət, adaptasiya, inklüziv təhsil

Hər bir millətin gələcəyi böyüməkdə olan nəsil uşaqlardır. Çox təəssüflər olsun ki, heç də bütün uşaqlar fiziki və əqli cəhətdən tam inkişaf etmiş olmurlar. Gələcək nəslin nümayəndələri arasında sağlam uşaqlarla yanaşı, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlarda böyüyür. Bütün bunlara baxmayaraq, hər bir uşağın təhsil almaq hüququ vardır və bu hüququ heç kim onun əlindən ala bilməz.

Fiziki və əqli məhdudiyyətli uşaqların cəmiyyətə inteqrasiya etməsi, təhsil sistemində uyğunlaşması, bir fərd kimi formalaşaraq cəmiyyətdə layiqli yer tutmaları üçün əvvəlcə normal adaptasiya mühiti vacibdir. Onların xüsusi olmalarını nəzərə alaraq bu uyğunlaşmanın çətin və böyük həssasiyyət tələb etdiyini söyləmək olar. Əgər əlilliyi olan bir uşaq təhsil alacağı mühitə, məktəb yoldaşlarına adaptasiya olmazsa, kompakt bir sfera yaranmazsa, onda uğurlu nəticə əldə etmək olmaz. Belə olan halda, onlar digər uşaqlarla ünsiyyətə girməkdə çətinlik çəkir və özlərini bir növ cəmiyyətdən təcrid olunmuş kimi hiss edirlər.

Maarifləndirmə az olanda sağlam uşaqlar məktəb daxilində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqla rastlaşdıqda ona təəccüblə baxır sanki o, tamam başqa bir dünyadan gəlmiş kimi yanaşır, bəzən isə gülür və ələ salırlar. Bunun əsas səbəbi isə onlar arasında ünsiyyətin, əməkdaşlığın olmamasıdır. Bunun nəticəsində onlar bir-birilərini dərk etmir və qarşı tərəfin nə hiss keçirdiklərini başa düşmürlər.

İnteqrasiya prosesində, zəruri hallarda korreksiya tədbirlərinin düzgün seçilməsi və korrekt tətbiqi üçün müasir diaqnostik vasitələr hazırlanmalıdır. Sağlamlıqla bağlı pozulmaların erkən diaqnostikası, korreksiya tədbirlərinin vaxtında və peşəkarlıqla tətbiqi tibbi, psixopedaqoji və sosial xarakterli ikincili pozulmaları sabitləşdirməyə və bəzən də aradan qaldırmağa imkan verir.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan kiçikyaşlı məktəblilərin cəmiyyətə adaptasiyasını sürətləndirməkdən ötrü müxtəlif yerli və xarici təcrübələrdən istifadə etmək məqsəda uyğundur. Bəzən valideynlər “can rahatlığı” üçün dərman terapiyalarından tez-tez istifadə edirlər. Məqsədləri isə sakit olsunlar, əmrlərini sözsüz yerinə yetirsinlər. Amma uşaqların sağlamlıqlarına nə qədər zərər vurduqlarının fərqi belə varmırlar. Çünki birincisi tez-tez istifadə edilən dərman terapiyası sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sinirlərini müəyyən müddətdə dondurur, ikincisi isə oraqnizmləri həmin dərmanlardan asılı vəziyyətə salır. Bu isə uşaqların nə fiziki cəhətdən inkişafına, nə də sosiallaşmasına köməklik etmir. Bunun üçün təbii terapiyalardan istifadə etmək daha effektivdir, həmçinin həm fiziki, həm də psixi cəhətdən inkişafına müsbət təsir edir.

“Polşa yardımı” qrafik işarənin və PRXİN tərəfindən keçirilən Polşa əməkdaşlığı proqramı çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyinin və Polşa Respublikasının Bakıdakı Səfirliyinin təşkilatçılığı ilə “Əlillərlə məşğul olan müxtəlif müəssisələr haqqında, xüsusilə autizmlə şəxslərlə bağlı təcrübə mübadiləsi” layihəsi üçün iki həftəlik təcrübə mübadiləsində Polşanın Krakov şəhərində olaraq oradakı təbii terapiyaların tətbiqində yaxından iştirak etdim. Əsasən, onlar SİMOU reabilitasiyasında aşağıdakı terapiyalardan istifadə edirdilər:

- art terapiya;
- fizioterapiya;
- kompüter terapiyası;
- hidroterapiya;
- at terapiyası;
- it terapiyası;
- cam terapiyası

Araşdırmalarıma əsasən, psixoterapiyada art terapiya metodu ən cavan metodlardan biridir. Zamanla bu növ terapiya çox geniş yayıldı və demək olar ki, sərhədsiz tətbiq sahəsinə sahibdir. Bu terapiyanı istənilən qrup insanlarla və məqsədlərlə istifadə etmək olar. Tədris müəssisələrindən başlayaraq, psixiatrik klinikalara qədər auditoriyaya sahib olan art terapiyanı müxtəlif incəsənət növləri ilə keçirtmək mümkündür. Art terapiya emosiyalar üzərində bir eksperimentdir. Ona görə də ilk olaraq gizlənmiş emosional problemlər art terapiyada asanlıqla üzə çıxır. Emosional yaşamlar kağız üzərində simvollar şəklində ifadə olunur. Art terapevtin əsas işi bu simvolları açmaqdır.

Polşanın Krakov şəhərində tədqiqatda olduğum mərkəzlərdə tədris əlilliyi olan müxtəlif yaşlı insanların psixoloji rahatlamaları üçün art terapiyadan istifadə edilirdi. Müşahidələrim zamanı ağır dərəcəli sindromlu insanlar, əsasən, rəngli boyalardan çılpaq əllə çəkdiklərinin şahidi oldum. Mütəxəssisdən səbəbini soruşanda o cür insanların ruhsal rahatlamaları üçün, kiçik motorikalarının inkişafı üçün xeyri olduğunu bildirdilər.

Mərkəzdə daun sindromlu, autizm spektr pozuntulu şəxslər var idi ki, professional rəssam idilər. Əsərləri sərgilərdə nümayiş olunmuşdur.

Hal-hazırda Amerika, İngiltərə və Rusiyada art terapiya assosiasiyaları fəaliyyət göstərir. Bir çox proyektiv metodlar, art terapiya növləri bu assosiasiyaların dəstəklədiyi məktəblər tərəfindən tətbiq edilib. İlk dəfə İngiltərə art terapiya assosiasiyası tərəfindən təsviri sənət metodlarının orta məktəblərdə tətbiqi layihəsi keçirilmişdir.

Tədqiqatım zamanı tanış olduğum növbəti terapiya at terapiyası idi. İnsanın təbiəti, heyvanları sevməsi və onlarla bərabər varlığını dərk etməsi onun inkişafında böyük rol oynayır. Elmi-texniki tərəqqinin inkişafına bağlı olaraq, insanlar tədricən təbiətdən uzaqlaşmaqla bərabər özlərindən də uzaqlaşmağa başlayırlar. İnsanın canlılarla təması azaldıqca o, bu möhtəşəm bir sistemdə varlığını da təhlükəyə atır. Bir anlıq yer kürəsində heyvan, bitki olmadan insanın yaşadığını xəyal etsək, həyatımızın sanki mənasını da itiririk.

Təbiətdə hər bir ünsür bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Müxtəlif xalqların tarixi keçmişlərinə nəzər saldıqda asanlıqla görmək olur ki, heyvanların insan həyatında rolu həmişə böyük olub. Bu mənada insan həyatında atın rolunu qeyd etmək lazımdır. İnsan at ilə birlikdə bir tarixi keçmiş paylaşaraq müxtəlif müharibələrdə onların qüvvəsindən istifadə edib. Azərbaycan ədəbiyyatında da

bunu aydın görmək mümkündür. Xüsusən, Koroğlu dastanı bunun bariz nümunəsidir. Koroğlunun Qıratının onun həyatının bir parçası halına gəldiyini və onunla necə fəxr etdiyini bu dastanda aydın görmək mümkündür.

Qeyd edək ki, Miladdan əvvəl 460-377 illər arasında Hipokrat “Təbii idman” adlı yazısında ata minmədən bəhs edib. 1569-cu ildə İtalyan Merkurialis “Cimnastika sənəti” adlı əsərində ata minmənin ən faydalı idman olduğunu qeyd edib. İngiltərə isə əsrin əvvəllərində İkinci Dünya müharibəsində yaralananların müalicəsində, zəka qüsuru olanlarda atlardan istifadə etmənin faydalarını kəşf etdilər. Hətta 1952-ci ildə İngilis Liz Hartel uşaq iflici olmasına baxmayaraq, Helsinki at olimpiadasında gümüş medal alır. Bu hadisə mütəxəssislərin diqqətini çəkir və Avropada atla terapiya mərkəzləri qurulmağa başlayır. Atla terapiya 1960-cı illərdən etibarən Avropa, Kanada və Amerikada yayılmağa başlayır. 1992-ci ildə isə Amerika Hipoterapi Birliyi (AHA) qurulur. 1994-cü ildə atla terapiyaya standartlar gətirildi və Amerika Hipoterapi Sertifikasiya Birliyi və ilk Hipoterapi Klinik mütəxəssisi imtahanı tətbiq edildi. Artıq Amerikada həkimlər, psixiatristlər, psixoloqlar pasiyentlərinə atla terapiyanı məsləhət görməkdədirlər. “Michigan” universiteti, “St.Andrew” kolleci öz dərslər proqramlarına at terapiyasını əlavə ediblər.

Mərkəzin atları mərkəzdən uzaqda Radvavuski kəndində bir fermada yerləşirdi. Mərkəzdən xüsusi maşınlarla gündəlik proqrama uyğun olaraq müxtəlif sindromlu uşaqlar, yeniyetmələr gətirildi. Hər bir uşağa uyğun atla gəzinti üçün müəyyən vaxt var idi. Bu vaxt uşaqların inkişaf cədvəlinə uyğun qurulmuşdur.

Mütəxəssisin bildirdiyinə görə, hipoterapiya at üzərində müxtəlif hərəkətlər vasitəsilə bədən əzələlərinin hərəkət etməsinə kömək edən bir müalicə üsuludur. Bu terapiyanın müxtəlif faydaları var. Məsələn, atın belində olan şəxs onunla birlikdə hərəkət edərək yıxılmamağa və tarazlığını qorumağa çalışır. Beləcə həm sağlam, həm də zərər görmüş əzələlər hərəkətə keçir. Müalicə, xüsusən uşaqlar üçün bir oyun kimi qəbul edilir. Bundan başqa, hipoterapiya insanda özünə inam hissi formalaşdırır, atın belində olan şəxs atı idarə etməkdən zövq alır, daha cəld və çevik olur. Atın istiliyi 1.5-2 dərəcə daha yüksəkdir. Bu da masaj aləti kimi ayaq əzələlərinə təsir edir, qan təzyiqi yüksəlir. Hipoterapiya mədə-bağırsaq, qəlb-damar xəstəliklərinin müalicəsində, iflic, autizm, diqqət əskikliyi, artıq çəki kimi xəstəliklərin profilaktikasında da rol oynayır. Krakov təcrübəsində sağlamlıq imkanları məhdud kiçikyaşlı məktəblilərin həyata adaptasiyasında tez-tez istifadə edilən üsullardan biri idi.

Təbiətdə sadəcə iki canlı növü - atlar və delfinlər müsbət enerji yayır. At bir idman aləti deyil və əsla insanı yormur. İnsanda müsbət hisslər oyadır, müvazinət hissini inkişaf etdirir, qamətin formalaşmasına, paylaşma, dostluq hissini formalaşmasına təsir edir. Bu cür müalicənin pis təsiri yoxdur. Sadəcə olaraq, hipoterapiya başlamazdan əvvəl cild problemləri, allergiyanın olub-olmaması müəyyənləşdirilməlidir.

Ümumiyyətlə, hipoterapiya ata minmə və onu çapmağı öyrənmək kimi qiymətləndiriləməlidir. Hipoterapiya klinik mütəxəssisi olmaq üçün əvvəlcədən bu sahədə müəyyən bilik və təcrübənin olması əsasdır. Xüsusən bu təhsili almaq istəyən mütəxəssis 3 il (600 saat) teorik dərslər və 100 saatlıq hipoterapiya praktikasi ilə məşğul olmalıdır. Bu daha sonra Klinik Mütəxəssis Sertifikatı almaq üçün imtahanda iştirak etməyə icazə verir. Sertifikat 5 il müddətində keçərlidir, bu müddət bitdikdən sonra isə terapist təkrar imtahan verməlidir. İmtahan vermək istəməyən yazılı olaraq 120 saatlıq təcrübəsini təqdim etməlidir. Təhsilin bu mərhələsində 50%-ni (60 saatlıq) əsas fənlər psixologiya, çapma bacarıqları, təlim təşkil edir. Alternativ olaraq bu sahədəki iş təcrübəsi də diqqətə alınır. İnsanın psixi və fiziki sağlamlığı təbiəti və canlıları sevməklə mümkündür. Bu səbəbdən də hipoterapiya əvəzsizdir. Bu terapiya təbiət gözəlliyindən zövq almağa kömək edir, insanın həyatını daha da mənalandırır.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan kiçikyaşlı məktəblilərin ən sevimli terapiyalarından biri də hidroterapiyadır. Antibiotiklər ya da ağrı kəsicilər dərmanla müalicə edilən bir çox xəstəlikdə yaxşılaşma müddətini sürətləndirsə də, bu dərmanların bir çoxunun yuxu, halsızlıq kimi bir sıra yan təsirləri vardır.

Ağrı yüngülləşdirmək və qalıcı müalicə təmin etmək üçün isə alternativ bir çox üsul var. Bu müalicələrdən biri hidrodur (su). Hidro xəstəliklərin müalicəsi üçün su istifadəsi mənasını verir,

müalicəsində ümumiyyətlə iç və xarici hidro olaraq təsnif edilir. Müalicə xəstəliklərin müəyyən növdə hədəf bir şəkildə hazırlanmışdır. Hidroterapiyanın 5 faydası var:

1. Detoksifikasiya müddətinə köməkçi olar. Toksinlər, kimyəvilər həzm edilməmiş zülal və parazit kimi maddələr ümumiyyətlə nizamsız həyat, pis bəslənmə vərdişləri və xarici ətraf faktorlarından dolayı bədənin linfa sistemində toplanar. Bu da bədəndə bir çox xəstəliklərin əmələ gəlməsinə gətirib çıxarar.

2. Əzələləri xəbərdar edər və boşalmasına köməkçi olar. Kolon hidroterapiya zəif qan dövranı, təkrarlanan əzələ və sinir zəifliyi, yaralanma və revmatizm kimi xəstəliklərin müalicəsində olduqca təsirlidir. Həyat tərzindən asılı olaraq kiçikyaşlı məktəblilərin dərs zamanı oturmaq rejimi əzələ hərəkətlərində dəyişikliyə, əzələlərin sıxışmasına səbəb ola bilər. İsti su hidroterapiyası əzələlər və toxumaların istirahət etməsinə kömək olar və onları boşaldar.

3. Həzm və metabolik fəaliyyətdə artım. Duş alarkən təkrarlanan isti və soyuq su çevrilməsiylə aktivləşər. Beləliklə, qan və linfa hərəkətlənər, bədəndə detoks vəzifəsi edərək təmizləyər, əzələlər elastiklik qazanar və həzmi asanlaşdırar.

4. İmmunitet sistemini gücləndirər. Kolon hidroterapiyası bədəni təmizləyər, cavanlaşdırar və gələn zərərli tullantıları ortadan qaldırır. Bədən içəridən təmiz, gigiyenik olduğu üçün xəstəliklərə tutulması riskini də azaldar.

5. Daxili orqanların funksiyalarını yaxşılaşdırar. Hidro daxili orqanlarda qan dövranını artırır. İnkişaf etmiş dövrən sayəsində bədənin öz immunitet sistemini meydana gətirər, ürək-damar xəstəlikləri, hətta xroniki narahatlıqlar ilə mübarizə edər. Bir müalicənin təsiri bədən funksiyalarını inkişaf etdirmək üçün 24 saat davam edər.

Tanış olduğum “Anna və Dimna”, “Qardaş Albert” fondlarının təsis etdiyi mərkəzlərdə, açıq və qapalı hovuzlarda xüsusi mütəxəssislər tərəfindən fərdi plana uyğun olaraq hidromasaj prosedurları həyata keçirilir.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan olan kiçikyaşlı məktəblilərin ən sevimli terapiyalarından biri də kompüter terapiyasıdır. Mütəxəssislərin kompüter terapiyasından istifadənin əsas məqsədini belə izah edirlər ki, həmin məktəblilərin, əsasən, virtual dünyaya marağı olduğundan onların maraqlarından istifadə edərək müxtəlif riyazi, məntiqi, savad təlimini, həmçinin gündəlik həyat vərdişlərini bu üsulla daha tez öyrətmək olur.

İt terapiyasından xüsusi mütəxəssislər, əsasən, autizm spektr pozuntusu, serebral iflicli uşaqların həyat fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün istifadə edirdilər. İlk öncə xüsusi öyrədilmiş itlər vasitəsi ilə sağlamlıq imkanları məhdud kiçikyaşlı məktəblilərin bir-birlərinə öyrəşdirilməsi işləri aparılır. İtlər sanki insanlar kimi həmin məktəblilərin nə istədiklərini bilir və onlara köməklik edirlər.

Krakovda xüsusi qayğıya ehtiyacı olan kiçikyaşlı məktəblilərə cam terapiyasının tətbiqi üçün isə Almaniyadan mütəxəssis çağırılır. Bu terapiya həm bədənin, həm də ruhun rahatlığı üçün yaradılmış terapiyadır. Bu terapiyada iştirak edən insanlar uzanıq formaya gətirilir. Xüsusi mis camlar əlilliyi olan şəxslərin diafraqmasına qoyurlar, rezin çəkiclə mütəxəssis tərəfindən həmin camlara vurulur və camlardan çıxan titrəyişlər sayəsində insanlar rahatlaşır. Bu terapiya 45 dəqiqə davam edir. Bu terapiya zamanı 45 dəqiqə yatırırlar və 15 dəqiqə ərzində xüsusi həzin səslə zıncırovlar vasitəsilə oyadırlar.

Beləliklə, inklüziv təhsil istər sağlam, istərsə də sağlamlıq imkanları məhdud insanlarla bərabər təhsil alma hüquqlarını təmin edir və bu cəmiyyətdə sosial bərabərliyin qorunmasına, həmçinin də sağlamlıq imkanları məhdud kiçikyaşlı məktəblilərin təhsil və başqa xüsusi ehtiyaclarının ödənilməsinə şərait yaratmış olur.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə inkişaf proqramı (2005-2009).
2. "Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı. 2001.
3. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun. 2009. 52 səh.

SUMMARY

Aynur Abdullayeva

APPLICATION OF POLISH EXPERIENCE FOR THE ADAPTATION OF YOUNG SCHOOLCHILDREN WITH LIMITED HEALTH OPPORTUNITIES TO SOCIETY

The Polish experience shows that a democratic state means ensuring that all members of society, whether healthy or people with limited health capabilities, have equal rights to live. This would create conditions for maintaining social equality in society. Such an opportunity can only be created through inclusive education. Inclusive education should be expanded and developed in Azerbaijan. As in foreign experiences, we should benefit from natural therapies for the healthy development of our future. In recent times, these issues have been approached with more care in specialized rehabilitation institutions. Many places take advantage of the conditions created at Bina Equestrian and the DOST Inclusive Creativity Center. For instance, at the DOST Inclusive Creativity Center, departments for tailoring, painting, woodworking, carpet weaving, instrumental and vocal music, and choreography have been opened, where people with disabilities can benefit from these conditions created by the state completely free of charge.

Thus, comprehensive care should become a way of life for each of us. However, providing teachers and schools alone cannot fully guarantee a quality learning environment. Considering that students spend most of their day at home, we can see how significant a role parents play in creating this environment. Parents are the driving force in the implementation and development of inclusive education. Parents must accept the importance of this new approach designed for all children and behave accordingly. The fact that all children have the same rights should be respected by parents. Every parent should actively participate in the school's activities and support their children in receiving quality education.

Key words: young schoolchildren, children with disabilities, society, adaptation, inclusive education

РЕЗЮМЕ

Айнур Абдуллаева

ПРИМЕНЕНИЕ ПОЛЬСКОГО ОПЫТА АДАПТАЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ К ОБЩЕСТВУ

Польский опыт показывает, что демократическое государство означает обеспечение равных прав на жизнь для всех членов общества, будь то здоровые люди или люди с ограниченными возможностями. Это создает условия для поддержания социального равенства в обществе. Такая возможность может быть обеспечена только инклюзивным образованием. Инклюзивное образование должно быть расширено и развито в Азербайджане. Как показывает зарубежный опыт, для здорового развития нашего будущего мы должны использовать естественные методы терапии. В специализированных реабилитационных учреждениях в последнее время уделяется больше внимания этим вопросам. Многие люди пользуются условиями, созданными в Бине Атчылыгы и Центре инклюзивного творчества DOST. Например, в этом центре были открыты отделения швейного дела, живописи, столярного дела, ковроткачества, инструментальной и вокальной музыки, а также хореографии, где люди с инвалидностью могут бесплатно воспользоваться условиями, созданными государством.

Таким образом, всесторонняя забота должна стать образом жизни для каждого из нас, и для этого недостаточно только обеспечить учителей и школы. Учитывая, что значительную часть времени ученики проводят дома, можно увидеть, какую важную роль в создании этой среды играют родители. Родители являются ведущей силой в реализации и развитии инклюзивного образования. Родители должны принять необходимость внедрения этого нового подхода, предназначенного для всех детей, и соответствующим образом действовать. Все дети должны иметь равные права, и это должно уважаться родителями. Каждый родитель должен активно участвовать в деятельности школы и помогать своим детям получать качественное образование.

Ключевые слова: младший школьник, дети с ограниченными возможностями здоровья, общество, адаптация, инклюзивное образование

İNKLÜZIV TƏHSİLDƏ TƏLİMİN FUNKSIYALARI VƏ TƏŞKİLİ PRİNSİPLƏRİ

AFAQ QASIMOVA

e.rauf@aqroservis.gov.az

Lənkəran Dövlət Universiteti

Xülasə

Bu gün müasir cəmiyyətimizdə sağlamlıq imkanları məhdud olan insanlara dəstək, onların təhsilinin təşkili məsələləri dövlət və ictimai səviyyədə genişləndirilməli və inkişaf etdirilməlidir. İnklüziv təhsil başqa təhsil sahələrinə nisbətən yeni olduğu kimi, həm mürəkkəb, çətin, həm də çox yönlü pedaqoji prosesdir. Bu təhsil prosesi daim diqqət və qayğı tələb edir. İnklüziv təhsil ümumilikdə təhsil prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Ümumi təhsil üçün qəbul edilmiş bütün pedaqoji tələb və qaydalar inklüziv təhsil üçün də lazımlı və əhəmiyyətlidir. İnklüziv təhsilin mükəmməl təşkili ilk növbədə onların təlim prosesinin mükəmməl təşkilindən başlayır ki, məqaləmiz də bu məsələyə həsr edilmişdir.

Açar sözlər: *inklüziv təhsil, təlimin funksiyaları, pedaqoji prinsiplər*

Azərbaycan təhsil sisteminə 2004-cü ildən başlayaraq inklüziv təhsil anlayışı daxil olmuş, bu da əlilliyi və sağlamlıq imkanları məhdud, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların sağlam uşaqlarla birlikdə eyni siniflərdə təhsil almasına əlverişli şərait yaratmışdır. Bu təhsilin humanist və demokratik xarakterindən, təhsilin hamı üçün əl çatan və bərabər olmasından, hamının təhsilə hüququna malik olmasından irəli gəlməkdədir.

Bu gün müasir cəmiyyətimizdə sağlamlıq imkanları məhdud olan insanlara dəstək, onların təhsilinin təşkili məsələləri dövlət və ictimai səviyyədə maarifləndirici, məlumatlandırıcı işlərin genişləndirilməsini və inkişaf etdirilməsini tələb edir. Cəmiyyətimizdə bu istiqamətdə ictimai şüurun formalaşdırılması, inklüziv təhsil sahəsində dövlət siyasətinin dəstəklənməsi, xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir.

“İnklüziv təhsil” sağlamlığı məhdud olan insanın xüsusi mühit və uyğun əlverişli şəraitdə onun fəaliyyət və davranışlarının qavranılmasına, dərk edilməsinə, qəbul edilməsinə yönəlik bir yanaşma tərzidir. İnklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqları cəmiyyətə fəal şəkildə cəlb etmək və onların hərtərəfli inkişafını, təlim və tərbiyə prosesini həyata keçirməkdən ibarətdir. İnklüzivlik bütün uşaqların, o cümlədən sağlamlığı məhdud olan uşaqların həm sosial, həm də akademik fəaliyyətinin bir yerdə təşkili prosesidir.

Sosial statusundan, fiziki, zehni və intellektual qabiliyyətindən asılı olmayaraq inklüziv təhsil hər bir uşağa təhsil ehtiyaclarını ödəmək və müasir dövrün inkişaf səviyyəsinə uyğun təhsil almaq üçün bərabərhüquqlu olmasını təmin edir.

Bu gün təhsil sahəsində geniş dövrüyyədə olan “inklüziv” anlayışı bütün vətəndaşların, ilk növbədə əlilliyi olan, sağlamlığı məhdud olan bütün insanların cəmiyyətdə fəal və bərabərhüquqlu iştirakının, təhsil almasının təmin edilməsi prosesidir.

İngilis dilindən tərcümədə “inclusive” termini “daxil edilmiş, cəlb edilmiş”, “qoşulmuş” mənasını ifadə edir. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların digər sağlam uşaqlarla birgə təhsilə - inklüziv təhsilə cəlb edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir (1).

İnklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud olan hər bir uşağın müxtəlifliyini nəzərə alan, təlim prosesində onların maraq və qabiliyyətlərinə, ehtiyaclarına uyğunlaşdırılan bir yanaşmadır. Bu prosesdə hər bir sağlamlığı məhdud olan uşağa ona fərdi, qayğı ilə yanaşıldığını və cəmiyyətin dəyərli

üzvü olduğunu hiss etdirməkdir. Bu sosial statusundan, fiziki və əqli qabiliyyətlərindən asılı olmayaraq inklüziv təhsil hər bir uşağa təhsil ehtiyaclarını ödəmək və müasir dövrün inkişaf səviyyəsinə uyğun təhsil almaq üçün bərabər hüquqlu olmasını təmin etməkdir. Bütün bunlar da inklüziv uşaqlarda fəal həyat mövqeyi formalaşdırır, onlarda ünsiyyət mədəniyyəti, mənəvi mədəniyyət, sosial təcrübə və kollektivçilik inkişaf edir, onlar kollektiv mühitə, cəmiyyətə adaptasiya olunurlar. Sağlam uşaqlarda isə tolerantlıq, humanistlik, qayğıkeşlik, mənəvi əxlaqi keyfiyyətlər daha da inkişaf edir.

İnklüziv təhsil başqa təhsil sahələrinə nisbətən yeni olduğu kimi, həm mürəkkəb, çətin, həm də çox yönlü pedaqoji prosesdir. Bu təhsil prosesi daim diqqət və qayğı tələb edir. Bu təhsil prosesi daim təkmilləşmədə, inkişafda və yeniləşmədədir. Bu istiqamətdə tədqiqatçı pedaqoq və psixoloq alimlərimiz dəyərli elmi-tədqiqat işləri aparır, dəyərli əsərlər, dissertasiyalar yazır, bu sahənin təkmilləşdirilməsinə və inkişafına öz töhfələrini verirlər.

İnklüziv təhsil ümumilikdə təhsil prosesinin ayrılmaz bir tərkib hissəsidir. Ümumi təhsil üçün qəbul edilmiş bütün pedaqoji tələb və qaydalar inklüziv təhsil üçün də lazımlı və əhəmiyyətlidir. İnklüziv təhsilin mükəmməl təşkili ilk növbədə onların təlim prosesinin mükəmməl təşkilindən başlayır. Təlim prosesi təhsil alanların əqli qabiliyyətlərinin, intellektual bacarıqlarının, onların istedad və potensial imkanlarının inkişafı üçün ən ideal, gərəkli və üstün pedaqoji prosesdir.

Təlimin tələb olunan pedaqoji əsaslar üzərində qurulması təhsilin keyfiyyətini, o cümlədən inklüziv təhsilin keyfiyyətinin yüksəlməsinə və bütövlükdə təhsil alanların hərtərəfli inkişafına, onların bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına qüvvətli təsir göstərir.

Təlimin üç əsas funksiyası – öyrədici, tərbiyəedici və inkişafetdirici funksiyası inklüziv təhsildə də həyata keçirilməli və bu müəllimin də təlim prosesində fəaliyyətində özünü aydın göstərməlidir.

Belə ki, müəllim ilk növbədə öyrədici, təhsilləndirici və inkişafetdirici olmalıdır. Bu funksiyalar müəllim fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Müəllim deyəndə ağılımıza savadlı, bilikli, öyrədən şəxs gəlir. Müəllimin öyrədici funksiyası onun didaktik qabiliyyətidir.

İkinci funksiya tərbiyəedici funksiyaadır. Müəllim bilik verməklə bərabər həm də şagirdlərdə mənəvi, əxlaqi keyfiyyətlər formalaşdırmalıdır. İnklüziv dərslər prosesi tərbiyə ünsürləri ilə zəngindir və təlim zamanı bu özünü aydın biruzə verir ki, müəllim bu əlverişli imkanlardan səmərəli istifadə etməlidir.

Üçüncü funksiya inkişafetdiricidir ki, müəllim dərslər prosesində bilik verməklə, tərbiyə etməklə bərabər, həm də şagirdləri mənəvi, əxlaqi və fiziki cəhətdən inkişaf etdirməli, onların hərtərəfli inkişafının qayğısına qalmalıdır.

İnklüziv təlim prosesində təlimin ümumi pedaqoji prinsipləri – təlimin həyatla əlaqələndirilməsi prinsipi, təlimin elmilik prinsipi, təlimdə əyanilik prinsipi, şüurluluq və fəallıq prinsipi, sistemlilik və ardıcılıq prinsipi, müvafiqlik prinsipi, təlimdə fərdi yanaşma prinsipi, təlimdə möhkəmləndirmə prinsipi, təlimin təhsilverici, tərbiyəedici və inkişafetdirici prinsipi, təlimin optimal təşkili prinsipi, təlim üçün zəruri şəraitin yaradılması prinsipi, nəzəriyyə ilə praktikanın əlaqəsi prinsipi, təlimdə əməkdaşlıq prinsipi – inklüziv təhsil üçün də vacibdir (2, s.207).

“Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təlim-tərbiyə problemləri təhsilin sosial problemləri sırasında xüsusi yer tutur (3 s.14).

Bununla bərabər inklüziv təhsil xüsusi mühit və uyğun şəraitdə təşkil edildiyindən və təhsil alanların da xüsusi diqqət və qayğı ilə əhatə olunduğundan inklüziv təhsildə təlimin özünəməxsus pedaqoji prinsipləri də vardır ki, onları aşağıdakı kimi şərh edə bilərik:

1. İnsanın dəyəri, şəxsiyyəti onun əldə etdiyi nailiyyətləri və uğurları ilə ölçülmür. Bu prinsip o deməkdir ki, insan öz halı, mövcudiyyəti ilə insandır, şəxsiyyətdir, ona hörmət edilməsi, yardım və xeyirxahlıq göstərilməsi vacib insani keyfiyyətdir.

2. Hər bir kəs hiss etmək və düşünmək qabiliyyətinə malikdir. Bəli hər kəsin şəxsi düşüncəsi, fikri, rəyi vardır ki, ona hörmət edilməsi vacibdir.

3. Hər kəs ünsiyyət hüququna malikdir. Bəli hər kəsin nəinki ünsiyyət hüququ, həm də ünsiyyət tələbatı vardır. Bu cəhətdən inklüziv uşaqlar üçün geniş ünsiyyət mühiti yaradılmalıdır.

4. Bütün insanlar bir-birinə lazımdır. Əlbəttə, insan tək yaşaya bilməz. İnsanların bir-birinə tələbatı vardır.

5. Həqiqi təhsil yalnız real münasibətlərin kontekstində mövcud ola bilər. Bu o deməkdir ki, inklüziv təhsilin hər dəqiqəsi, hər bölməsi düşünülməli və daha yaxşı təlim prosesi qurulmalıdır.

6. Bütün insanlara öz həmyaşıdlarının dəstək və dostluğu lazımdır. Bu, xüsusilə inklüziv siniflərdə daha çox vacibdir.

7. Bütün şagirdlərin inkişafı onların bilik və bacarıqlarından asılıdır. Bilik, bacarıq və vərdişi də əlavə edərək deyə bilərik ki, bu komponentlər təlim prosesinin nəticəsi olaraq özünü göstərir.

8. İnsanların müxtəlifliyi həyatın bütün sahələrini inkişaf etdirir. Bəli hər bir insan özünün qabiliyyət və bacarıqları ilə, biliyi ilə müxtəliflik yaradır. Bütün bunlar da inklüziv təhsil üçün çox mühüm vacib hesab edilir.

İnklüziv təhsil məktəbəqədər, orta, peşə və ali təhsil mərhələlərini ehtiva edir. Bununla o, sağlamlıq imkanları məhdud insanların davamlı təhsilinin və inkişafının təmin olunmasına xidmət edir. İstisnasız olaraq bütün uşaqların hamı üçün bərabər səviyyədə əlçatan təhsilə inklüziyası uğrunda xoşməramlı mübarizə tibbi və sosial model arasındakı fərqi anlamadan və qəbul etmədən nəticə verməyəcək.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin "2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı". Bakı, 14 dekabr 2017-ci il/
2. Hüseynzadə, R. L. (2021). Pedagogika. Dərslik. Bakı: Mütərcim. 488 s.
3. Həsənova, İ.M. (2011). Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların cəmiyyətə adaptasiyası. Metodik vəsait. Bakı: Müəllim. 238 s.

SUMMARY

Afag Gasimova

FUNCTIONS AND ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF TRAINING IN INCLUSIVE EDUCATION

Today, in our modern society, issues of support for people with limited health opportunities and the organization of their education should be expanded and developed at the state and public level. Inclusive education is a complex, difficult and versatile pedagogical process, as it is new compared to other fields of education. This educational process requires constant attention and care. Inclusive education is an integral part of the educational process in general. All pedagogical requirements and rules adopted for general education are also necessary and important for inclusive education. The perfect organization of inclusive education first of all starts with the perfect organization of their learning process, and our article is also dedicated to this issue.

Keywords: inclusive education, functions of training, pedagogical principles

РЕЗЮМЕ

Афаг Гасимова

ФУНКЦИИ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ПРИНЦИПЫ ОБУЧЕНИЯ В ОБЛАСТИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Сегодня в нашем современном обществе вопросы поддержки людей с ограниченными возможностями здоровья и организации их образования должны расширяться и развиваться на государственном и общественном уровне. Инклюзивное образование – сложный, трудный и многогранный педагогический процесс, поскольку он новый по сравнению с другими областями образования. Этот образовательный процесс требует постоянного внимания и заботы. Инклюзивное образование является неотъемлемой частью образовательного процесса в целом. Все педагогические требования и правила, принятые для общего образования, необходимы и важны и для инклюзивного образования. Идеальная организация инклюзивного образования в первую очередь начинается с идеальной организации процесса их обучения, и этому вопросу также посвящена наша статья.

Ключевые слова: инклюзивное образование, функции обучения, педагогические принципы

İNKLÜZİV TƏHSİLİN ƏHƏMİYYƏTİ

SEVİL VƏLİYEVƏ

sevil-veliyevaSDU@mail.ru

Sumqayıt Dövlət Universiteti

İnklüziv təhsil XXI əsr tədrisinin vacib komponentidir.

İnklüziv təhsil sistemi irqindən, etnik mənsubiyyətindən, cinsindən, fiziki, sosial və ya emosional fərqlərindən asılı olmayaraq bütün təhsil alanlarını əhatə edən sistemdir. İlk öncə pedaqoqlar və məktəb rəhbərliyi inklüziv təhsil sisteminin nə olduğunu başa düşməlidirlər və bunun təhsil alanları üçün niyə ən yaxşı olduğunu anlamalıdırlar. Bunun vacib hissəsi bütün təhsil alanları ömürboyu öyrənmədə inkişaf etdirən ən yaxşı təcrübə yanaşmalarından istifadə edərək inklüziv təhsilin təşviq edilməsi zərurətidir.

İnklüziv müxtəlif əqli və fiziki bacarıqlı uşaqların, digər uşaqların da böyük məmnuniyyətlə iştirak etdikləri məktəb həyatının bütün aspektlərinə tam cəlb edilməsidir. Bu proses istisnasız olaraq, bütün uşaqların tələblərinin qarşılanması, müxtəlifliyin fərqləndirilməsi üçün məktəb şəraitinin real adaptasiyasını tələb edir.

Müxtəlif və bir-biri ilə əlaqəli global cəmiyyətimizdə inklüziv təhsil müasir təhsilin mühüm sütunu kimi seçilir. İnklüziv təhsil qəbul edir ki, bütün təhsil alanları unikaldır, hər biri öz güclü tərəflərini, çətinliklərini, təcrübələrini təlim mühitinə gətirir.

İnklüziv təhsil bütün uşaqları ümumi məktəbin akademik, qeyri-akademik və məktəbdənkənar sahələrinə daxil etmək üçün prosesləri müəyyən edən sistemdir. Bu proseslərdə bütün uşaqlar özlərini qoşulmuş hiss etməlidirlər, onlar onlara kömək edən müəllimlərin ən yaxşı təcrübə strategiyaları ilə dəstəklənməlidirlər. İnklüziv təhsil sistemi, həmçinin hər üç sahədə şagirdin davranışı üçün dəstəkləri əhatə etməlidir.

Əgər inklüziv təhsil sisteminin məqsədi bütün uşaqları əhatə etməkdirsə, ilk öncə onun uşaqlar, müəllimlər, işçilər və bütün məktəblə bağlı nə üçün yaxşı olduğunu düşünməliyik. Tələbələrimizin bir-biri ilə bərabər şəraitdə olması üçün əlilliyi olan tələbələrə ümumi əhali qrupları ilə eyni imkanlar yaradılmalıdır. İnklüziv sistemdə olan tələbələrə akademik, sosial, emosional və fiziki dəstək verilməlidir. Əlilliyi olan tələbələr sinif otaqlarından çıxarıldıqda və tamamilə ayrı şəraitdə təlimatlandırıldıqda, onlar həmişə həmyaşıdları tərəfindən qəbul edilmir. Həmin tələbələr də fərqləri hiss etməyə başlaya bilərlər. İnklüziv şəraitə əsaslanan məktəblər daha çox komanda işini və daha az bölünməni təşviq edə bilər.

İnklüziv təhsil sisteminin hissələrinə məktəbin akademik, qeyri-akademik və məktəbdənkənar sahələri daxildir. Əsas diqqət bütün uşaqların bu sistemin üç əsas komponentinə daxil edilməsinə yönəldilməlidir.

Şagirdləri inklüziv mühitlərdə dəstəkləmək üçün bir sıra spesifik strategiyalar mövcuddur: komanda tədris sinifləri, tələbələr üçün ümumi nahar vaxtları, ortaq avtobuslar, idmanda tam iştirak və klublar.

İnklüziv təhsil müxtəlif qabiliyyət və ehtiyaclara malik olan bütün uşaqların təhsil prosesinə daxil edilməsini və bərabər imkanların təmin olunmasını nəzərdə tutan bir yanaşmadır. İnklüziv təhsilin əhəmiyyəti bir neçə aspektdə ortaya çıxır:

1. İnklüziv təhsil bütün uşaqların bərabər təhsil imkanlarına malik olmasını təmin edir, fərqli qabiliyyətləri olan uşaqlar üçün xüsusi ehtiyaclara uyğun dəstək və resurslar təqdim edir. Bu yanaşma sosial ədalət və bərabər hüquqların təmin edilməsinə kömək edir;

2. Sosial integrasiya yanaşması fərqli mənşə və qabiliyyətlərə malik uşaqların birgə təhsil almasını təşviq edir, beləliklə, sosial əlaqələr qurmağa və müasir cəmiyyətin müxtəlifliyinə uyğunlaşmağa kömək edir. Bu, öyrənmələrin müxtəlifliklərə barışıqla yanaşmalarını təşviq edir;

3. İnklüziv təhsil mühitində hər bir uşağın fərdi qabiliyyətləri və ehtiyacları nəzərə alınır. Bu, onların potensialını maksimum dərəcədə inkişaf etdirmək və öz bacarıqlarını nümayiş etdirmək üçün şərait yaradır;

4. İnklüziv təhsil uşaqlarda empati və qəbuletmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Müxtəlif ehtiyacları olan insanlarla birgə öyrənmək, digər fərqliliklərə qarşı daha dözümlü və anlayışlı yanaşmaları formalaşdırır;

5. İnklüziv təhsil müəllimlərin müxtəlif ehtiyaclarla malik şagirdlər üçün fərqli öyrənmə metodları və strategiyalarını tətbiq etmələrini tələb edir. Bu, təhsil prosesini daha dinamik və keyfiyyətli edir;

6. İnklüziv təhsil cəmiyyətin daha inklüziv və müxtəlifliyə açıq bir mühit yaratmasına kömək edir. Bu, cəmiyyətin hər bir fərdinin imkanlarını istifadə etməyə və potensialını reallaşdırmağa kömək edir.

İnklüziv təhsilin tətbiqi fərqli ehtiyacları olan uşaqların həm təhsil, həm də sosial inkişafını dəstəkləyir və daha ədalətli və bərabər cəmiyyətlərin qurulmasına töhfə verir. Bəs nə üçün inklüziv təhsil vacibdir?

1. İnklüziv təhsil bərabərliyin və ayrı-seçkiliyin qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır. Bacarıqlarından və mənşəyindən asılı olmayaraq bütün təhsil alanların keyfiyyətli təhsilə bərabər çıxışını təmin etməklə inklüziv təhsil maneələri və stereotipləri qırmağa, daha ədalətli cəmiyyəti təşviq etməyə kömək edir.

2. İnklüziv təhsil təcrübəsi təkcə müxtəlif öyrənmə ehtiyacları olanlara deyil, bütün təhsil alanlara fayda verir. Müxtəlif tədris metodlarını və öyrənmə strategiyalarını təşviq etməklə, inklüziv təhsil daha zəngin, daha cəlbedici və daha effektiv öyrənmə təcrübəsi təklif edir. Təhsil alanlar öz anlayışlarını və biliklərini gücləndirərək müxtəlif perspektivləri qiymətləndirməyi öyrənirlər.

3. İnklüziv təhsil, xüsusilə əlavə təhsilə ehtiyacı olan tələbələrə gücləndirir. Təcrid olunmaq əvəzinə, bu tələbələr həmyaşıdları ilə birlikdə öyrənmək üçün lazımı dəstəyi alır.

4. İnklüziv təhsil alan tələbələr müxtəlif mühitlərdə inkişaf etmək və sosial mürəkkəblikləri idarə etmək bacarıqlarını inkişaf etdirərək dünya haqqında daha geniş bir anlayış əldə edirlər.

Hər bir təhsil alanın özünü dəyərli və öyrənmə səlahiyyətinə malik hiss etməsini təmin edərək inklüziv təcrübələri dəstəkləmək və həyata keçirmək bizim məsuliyyətimizdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Tim, Loreman, Joanne, Deppeler, David, Harvey. (2020) İnklüziv təhsil. Sınıfdə müxtəlifliyin dəstəklənməsi üçün təcrübə təlimatları. İdeal Print mətbəə. 309
2. <https://blog.portobelloinstitute.com/what-is-the-importance-of-inclusive-education>

SUMMARY

Sevil Valiyeva

THE IMPORTANCE OF INCLUSIVE EDUCATION

One of the educational approaches is inclusive education. Inclusive education is based on the international principles of the education system of many countries of the world, especially the principle of human rights. This type of education is an educational approach that supports all students to learn together according to their needs, taking into account their differences, whether individual or with others. In inclusive education, it is important that all students study together during the educational process, and each student is expected to participate in the educational process. In a broad sense, inclusive education covers all disadvantaged and needy children. Thus, this educational model ensures that children with different needs study in the same class or school, provides them with

appropriate educational methods and support services, creates an environment for them to receive excellent education, and gives them the opportunity to succeed. The main goal here is to develop the potential of each child in the best possible way and to ensure that all children benefit from equal educational opportunities.

Keywords: inclusive education, component, equality, need for education

РЕЗЮМЕ

Севиля Валиева

ВАЖНОСТЬ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Одним из образовательных подходов является инклюзивное образование. Инклюзивное образование основано на международных принципах системы образования многих стран мира, особенно на принципе прав человека. Этот тип образования представляет собой образовательный подход, который помогает всем учащимся учиться вместе в соответствии с их потребностями, принимая во внимание их различия, как индивидуальные, так и с другими. В инклюзивном образовании важно, чтобы в ходе образовательного процесса все учащиеся учились вместе, и ожидается, что каждый учащийся будет участвовать в образовательном процессе. В широком смысле инклюзивное образование охватывает всех обездоленных и нуждающихся детей. Таким образом, эта образовательная модель гарантирует, что дети с разными потребностями учатся в одном классе или школе, предоставляет им соответствующие образовательные методы и вспомогательные услуги, создает для них среду для получения отличного образования и дает им возможность добиться успеха. Основная цель здесь – наилучшим образом развить потенциал каждого ребенка и обеспечить всем детям равные образовательные возможности.

Ключевые слова: инклюзивное образование, компонент, равенство, потребность в образовании

İNKLÜZİV TƏHSİLİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNDƏ İNKLÜZİV MƏDƏNİYYƏTİN ROLU

AYTƏKİN AXUNDOVA

akhundovaaytekin@gmail.com

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər: inklüziv təhsil, inklüziv mədəniyyət, fərdi yanaşma

Müasir dövrdə inklüziv cəmiyyətin təməlini təşkil edən inklüziv təhsil Azərbaycan Respublikasının təhsil siyasətinin əsas prioritet məsələsinə çevrilmişdir. Çünki inklüziv təhsil insanları onların cinsi, irqi, dini, etnik, fiziki ayrışdırıcılığı olmadan dövlətçiliyimizin sütunu olan demokratizm və humanizm ideyaları əsasında həyata keçirilməsini təmin edir.

Bu gün təhsildə inklüzivlik dedikdə daha çox xüsusi qayğıya ehtiyacı olan bir uşağın ümumi təhsil müəssisəsində digər həmyaşıdları ilə eyni mühitə daxil edilməsini, onun fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq uyğunlaşdırılmış və ya fərdi təhsil proqramları üzrə təhsil ehtiyacları nəzərə alınaraq təhsil almasını təmin edən təhsil prosesi kimi başa düşülür. Amma inklüziv təhsilin önəmi təkcə bununla bitmir. Inklüziv təhsil müasir cəmiyyətimizdə təhsil prosesinin iştirakçıları olan müəllimlər, tələbələr, şagirdlər, valideynlər, məktəb rəhbərliyi və digərləri tərəfindən inklüziv dəyərlərin mənimsənilməsi və ötürülməsi ilə xarakterizə olunan inklüziv mədəniyyətin formalaşmasından başlanır. Bundan başqa bərabər şəraitdə əməkdaşlıq ideyalarını bölüşən, onun bütün üzvlərinin inkişafını stimullaşdıran təhlükəsiz, tolerant cəmiyyətin yaradılması, hər bir üzvünün dəyərinin ayrı-ayrılıqda ümumi nailiyyətlərə köklənməsi də bu gün inklüziv təhsilin təşkilinin əsas şərtlərindəndir.

Müasir dünyada ümumtəhsil məktəblərində inklüziv mədəniyyətin formalaşması problemi üzrə bir çox xarici tədqiqatlar da aparılır. Bunlardan biri də T.But və M.Ainskonun inklüziv mədəniyyətin səviyyəsinin müəyyən edilməsi və ölçülməsi ilə bağlı apardığı araşdırmaıdır.

T.But və M.Ainskonun müəllifləri olduqları "Indicators of inclusion" (Booth, Ainscow, 2002, s.72) adlı əsərlərində inklüziv mədəniyyəti inklüziv siyasət və təcrübənin əsası adlandırırlar. Hal-hazırda bu təcrübədən Böyük Britaniya, Yeni Zelandiya, Avstraliya, İspaniya, Braziliya və bir çox ölkələrin məktəblərində istifadə olunur.

But və Ainskou kitabda məktəbdə inklüziv mədəniyyətin qiymətləndirilməsi məqsədilə meyarları hazırlayıb təqdim etmişlər. Kitabda qeyd olunduğu kimi müxtəlifliyə müsbət münasibət, əməkdaşlıq, inklüzivliyə mane olan stereotiplər də daxil olmaqla inklüziv maneələrin aradan qaldırılması və s. kimi öhdəlikləri müəlliflərin inklüziv mədəniyyətin bir komponenti, məktəb həyatının təşkilinin bütün aspektləri ilə şagirdlərin müxtəlifliyinə və hər kəsin ehtiyaclarına cavab versin deyə, şagirdlərin inklüzivliyinə diqqətin artırılmasını inklüziv siyasətin bir parçası olaraq qeyd etmişlər. Bununla da onlar inklüziv məktəbin yaradılmasını komanda işi adlandıraraq məktəb rəhbərliyindən tutmuş inklüziv təhsilin hər bir iştirakçısı arasında qarşılıqlı tərəfdaşlıq əlaqələrinin qurulmasının vacibliyini vurğulamışlar.

Hal-hazırda bütün dünyada inklüziv təhsil, əsasən, üç aspektdən ibarət bir proses kimi qəbul olunur:

Birincisi, inklüziv siyasətin işlənilib hazırlanması;

İkincisi, inklüziv təcrübənin inkişafı (mənimsənilməsi və ötürülməsi);

Üçüncüsü, deyərdik ki, ən əsası inklüziv mədəniyyətin formalaşdırılması (Шемахов, 2018, s.31).

Əlilliyi olan uşaqların sosiallaşması və cəmiyyətə integrasiyasının tərkib hissəsi məktəbəqədər təhsil müəssisəsindən başlayaraq təhsilin bütün pillələri üzrə bu prosesinin bütün iştirakçılarındakı inklüziv mədəniyyətin formalaşdırılmasından başlanmalıdır.

Bildiyimiz kimi, hal-hazırda dövlət təhsil müəssisələrində inklüziv təhsilin təşkili və həyata keçirilməsi ilə bağlı kifayət qədər qanun layihələri qəbul edilmiş, bu təhsilin təşkili və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların orta məktəblərdə təhsil alması məqsədilə xüsusi şəraitin yaradılması

üçün standartlar müəyyən edilmişdir. Bunlara uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının bir çox şəhər və kənd məktəblərində inklüziv təhsilin tətbiqinə normativ-hüquqi baza yaradılması, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsili üçün xüsusi şərait və pedaqoji kadrların hazırlanması işinə başlanmışdır. Bu proseslərin həyata keçirilməsi zamanı sözsüz ki, bir çox problemlər, o cümlədən sosial problemlər meydana çıxmışdır. Lakin normativ-hüquqi bazada xüsusi şəraitin yaradılması ilə bağlı problemlər, maliyyə məsələləri daim müzakirə olunsa da, sosial problemlərə toxunulmamış, onlara dair praktiki olaraq heç qeyd olunmamışdır. Amma bununla belə biz mövcud vəziyyətdə bu sosial problemlərin kifayət qədər olmasını dana bilmərik. Biz burada sosial problemlər dedikdə, əsasən, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ümumtəhsil məktəblərində təhsil almasına cəmiyyət üzvlərinin münasibətini nəzərdə tuturuq.

Təhsil müəssisəsində inklüziv təhsili tətbiq edərkən müəllimlərin, şagirdlərin və onların valideynlərinin sinifdə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşağı qəbul etməyə hazır olub-olmaması barədə heç bir razılığa gəlinmir, onların fikri belə soruşulmur ki, bu da inklüziv siniflərdə adaptasiya və sosiallaşma problemlərini gündəmə gətirir. Burada isə düzgün və adekvat münasibətin formalaşdırılması məhz inklüziv mədəniyyət vasitəsilə mümkündür. Odur ki, maddi-texniki və digər problemlərin həlli ilə yanaşı, təhsil müəssisələrində inklüziv mədəniyyətin formalaşdırılması probleminə də xüsusi diqqət yetirməyə dəyər.

Təhsil şəraitində inklüziv mədəniyyətin formalaşması hər kəsin təhsil aldığı müəssisədə özünü yaxşı hiss etdiyi və mehriban davrandığı bir mühitin qurulması kimi başa düşülməlidir. Belə bir mühitdə şagirdlər və müəllimlər bir-birinə hörmətlə yanaşır, bütün şagirdlər eyni meyarlarla qiymətləndirilir və nikbin yanaşma əsasında onlardan yüksək nailiyyətlər gözlənilir. Bir sözlə, məktəb kollektivi, şagirdlər və valideynlər inklüzivlik ideologiyasını qəbul edir və dəstəkləyirlər. Müəllimlər isə öz növbəsində təkcə öyrənmə prosesində deyil, həm də şagirdlərin hər birinin məktəb həyatının bütün aspektlərində tam iştirak etməsi üçün lazımı şəraiti yaradır və maneələri aradan qaldırmağa çalışırlar.

Şagirdlər arasındakı fərqlər təlim prosesində onların müxtəlifliyinin dəstəklənməsi üçün istifadə olunur, beləliklə də, təhsilin mənbəyi olan məktəb müxtəlif maraqları, təcrübə, nailiyyət və fiziki özəlliyi olan şagirdlərin öyrənmə və məktəb həyatında tam iştirakını təmin etmək məqsədi daşıyır. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlər müxtəlif maraqları, bilik və bacarıqları olan fərdlər kimi, amma təhsil mühitinin bərabər hüquqlu bir üzvi olaraq qəbul edirlər.

Bunun həyata keçirilməsi üçün mütləq ki, ilk növbədə təhsil prosesinin bütün iştirakçılarının inklüzivliyin əsas prinsiplərini qəbul etməsi lazımdır:

- İnsanın dəyəri onun qabiliyyət və nailiyyətlərindən asılı deyil;
- Hər bir insan hiss etmək və düşünmək qabiliyyətinə malikdir;
- Hər bir insanın ünsiyyət qurmaq və eşitmək hüququ vardır;
- Bütün insanların bir-birinə ehtiyacı var;
- Əsl təhsil yalnız real münasibətlər kontekstində baş verə bilər;
- Bütün insanların həmyaşıdlarının dəstəyinə və dostluğuna ehtiyacı var;
- Bütün öyrənmələr üçün tərəqqi bacarmadıqları işlərdə deyil, bacardıqlarında ola bilər;
- Müxtəliflik insan həyatının bütün sahələrini genişləndirir (Oxu materialı, 2018, s.40).

İnklüziv mədəniyyətin formalaşdırılması prosesini həm tipik, həm də sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla zəncirvari formada aşağıdakı mərhələlər üzrə həyata keçirtmək daha məqsədəuyğun olardı:

- * inklüziv mədəniyyət üzrə biliklərin əldə edilməsi;
- * uşaqlarda dəyər münasibətinin formalaşdırılması;
- * əməkdaşlığın yaradılması;
- * birgə fəaliyyətdə təcrübənin qazanılması;
- * mövcud reallığa müsbət münasibət aşılması (Огольцова, 2021, s.136).

Bütün sadalananların mərhələli formada həyata keçirilməsi üçün şagirdlərlə inklüziv mədəniyyət haqqında müəyyən bilik əldə etmək və dəyəərə əsaslanan münasibəti inkişaf etdirmək

üçün dərs zamanı və ya dərsdən əlavə saatlarda bir sıra mühazirələr, söhbətlər aparmaq, sosial çarxların və filmlərin izlənməsi yolu ilə mümkün ola bilər. Burada əsas məqsəd məktəblilərin diqqətini əlilliyi olan insanların problemlərinin həllinə yönəltmək, şagirdlərin mənəvi keyfiyyətlərini inkişaf etdirmək olmalıdır. Uşaqlara göstərmək lazımdır ki, əlilliyi olan insanlar çox iradəli, güclüdürlər və həyatın bir çox sahələrində yüksək nəticələr əldə edə bilirlər.

Tipik uşaqlar üçün inklüziv mədəniyyət əldə etmək və onların dəyərə əsaslanan münasibətini inkişaf etdirmək çox vacibdir, çünki onlara bənzəməyən, müəyyən mənada onlardan seçilən həmyaşıdları ilə görüş ciddi sarsıntı və hətta ideoloji böhranla nəticələnə bilər. Bu səbəbdən də uşaqlar arasında maarifləndirici söhbətlər aparmaq, birgə fəaliyyətdə əməkdaşlıq münasibətlərini formalaşdırmaq və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların məktəb tədbirlərinə iştirakını təmin etmək üçün birgə hazırlıq, birgə zaman keçirmək ola bilər.

Birgə fəaliyyətlərdə təcrübə qazanmaq uşaqların öyrənməsi üçün güclü sosial vasitədir. Birgə əməkdaşlıq şəraitində çalışmaq təkcə tipik uşaqlara deyil, eyni zamanda həm də sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlara da müsbət istiqamətdə dəyişməyə kömək edir, sosial səriştə, həmyaşıdları ilə qarşılıqlı sosial təcrübə əldə etmək, problem həll etmək bacarığı, müstəqillik, özünə nəzarət kimi mühüm bacarıqları inkişaf etdirir.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların bu cür işə fəal cəlb edilməsi onlara ətraf aləmin mənzərəsini daha dolğun təsəvvür etməyə və sosial təmas dairələrini genişləndirməyə imkan yaratmaqla qalmır, həm də gələcəkdə onlar üçün ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə qurmaqla hər hansı bir fəaliyyətdə iştirak etməyi daha da asanlaşdıracaq.

Burada sinif rəhbərləri və fənn müəllimlərinin də üzərinə böyük öhdəliklər düşür. Çünki “xüsusi uşaqlar”ın da digər həmyaşıdları kimi qəbul edilməsində çox şey sinif rəhbərinin və müəllimlərin mövqeyindən asılı olacaq. Müəllim və sinif rəhbəri sağlamlıq imkanları məhdud uşaqları da faktiki təhsil imkanlarından, davranış xüsusiyyətlərindən, psixi və fiziki sağlamlıq vəziyyətindən asılı olmayaraq digərləri kimi qəbul etməyə hazır olmalıdırlar.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla işləyən müəllim öz fəaliyyətini yüksək səviyyədə tənzimləməli, stresli və gərgin vəziyyətlərdə özünü idarə etməli, dəyişən şəraitə tez və inamla reaksiya verməli, operativ qərarlar qəbul etməlidir. Onun bacarıqları sırasında mənfi emosiyaların öhdəsindən gəlmək, özünü idarə etmək və çətin, gözlənilməz vəziyyətlərə uyğunlaşmaq kimi bacarıqları olmalıdır. Müəllimin özünü idarə etməsi, onun təvazökarlığı və emosional sabitliyi həm uşaqlar, həm də uşaqlarla müəllim arasında münasibətlərdə münaqişəli vəziyyətlərin qarşısını almağa imkan verir. Bütün bunlar təhsil prosesinin düzgün təşkili üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edəcək. Burada sağlamlıq imkanları məhdud olan hər bir uşağın sinir sistemini nəzərə alaraq, onu həddindən artıq həyəcan və yorğunluqdan qoruyan bir təlim mühitinin yaradılmasına imkan verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Booth, T., Ainscow, M. (2002) Index for inclusion: Developing learning and participation in schools. Bristol, United Kingdom: Centre for Studies on Inclusive Education. 102 p. URL: <http://www.eenet.org.uk/resources/docs/Index%20English.pdf>
2. İnklüziv siniflərdə təlimin təşkili (2018). (Oxu materialı) Bakı, TİPİİ. 68 səh.
3. Огольцова, Е.Г. (2021). Развитие инклюзивной культуры у обучающихся подросткового возраста. мир науки, культуры, образования. № 4 (89), стр. 136-137.
4. Шеманов, А.Ю. (2018). Формирование инклюзивной культуры при реализации инклюзивного образования: вызовы и достижения. Современная зарубежная психология №1, стр. 29-38.

SƏRHƏDSİZ TƏHSİL: İCMA ƏSASLI İNKLÜZİV TƏHSİL YANAŞMALARI

ARZU MƏMMƏDOVA
arzumamedova9999@gmail.com
Bakı Slavyan Universiteti
<https://orcid.org/0009-0005-8386-9207>

Xülasə

Müasir dünyada təhsil artıq məktəb divarları ilə məhdudlaşmır. İcma yönümlü inklüziv təhsil yanaşması yerli icmaların, valideynlərin, qeyri-hökumət təşkilatlarının və dövlət qurumlarının əməkdaşlığı vasitəsilə daha əlçatan və dayanıqlı təhsil modelinin formalaşmasına töhfə verir. Məqalədə icma yönümlü inklüziv təhsilin sosial inkişafa necə təkan verdiyi, bərabər təhsil imkanlarını necə təşviq etdiyi və gələcək nəsillər üçün daha harmonik cəmiyyətlərin qurulmasına necə töhfə verdiyi araşdırılır.

Açar sözlər: *icma əsaslı inklüziv təhsil, sosial transformasiya, kollektiv öyrənmə, icma əsaslı yanaşma*

Dünya sürətlə dəyişir və bu dəyişikliklər təhsil sistemlərinin də yenilənməsini və inkişafını zəruri edir. Qloballaşma, texnoloji irəliləyişlər, mədəniyyətlərarası əlaqələr və sosial strukturun dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq, ənənəvi təhsil yanaşmaları artıq müxtəlif sosial qrupların tələblərinə cavab verməkdə çətinlik çəkir. Xüsusilə cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrindən olan insanlar üçün təhsil imkanları bərabər şəkildə paylanmır, bəzi qruplar üçün təhsil xidmətləri məhdud və ya qeyri-bərabərdir. Bu, xüsusilə az təminatlı və həssas qruplar üçün böyük bir maneə yaradır.

Bu vəziyyəti nəzərə alaraq, təhsil sistemlərinin daha inklüziv və bərabər imkanlar təmin etməsi vacibdir. İcma əsaslı inklüziv təhsil modeli, məhz bu ehtiyacı qarşılayır. Bu yanaşma təhsili yalnız məktəb binalarının və tədris otaqlarının sərhədləri ilə məhdudlaşdırmır, əksinə, cəmiyyəti təhsilin ayrılmaz bir hissəsi kimi nəzərə alır. İcma əsaslı təhsil yerli icmaların, valideynlərin, qeyri-hökumət təşkilatlarının və dövlətin birgə əməkdaşlığını tələb edir. Bu əməkdaşlıq təhsilin daha geniş bir əhatə dairəsinə yayılmasına və daha çox insanın təhsil alma imkanlarına sahib olmasına imkan yaradır. (Uşaqyönümlü, Demokratik Məktəbəqədər Təhsil "Addım-addım" yanaşması. Bakı, TEAS Press Nəşriyyat evi, 2021, 91-96 s.)

Bu model ənənəvi təhsil yanaşmalarından fərqli olaraq, yalnız məktəblərdə və universitetlərdə deyil, həm də icma daxilində müxtəlif təhsil imkanlarının yaradılmasına yönəlir. İcma əsaslı inklüziv təhsil cəmiyyətin bütün təbəqələrindən olan insanlara bərabər təhsil imkanları təqdim edərək onların bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirməyə şərait yaradır. Bu yanaşma, həmçinin müxtəlif sosial və mədəni qrupların bir arada işləyərək daha inklüziv və harmonik cəmiyyətlər yaratmalarına yardımçı olur.

Beləliklə, icma əsaslı inklüziv təhsil yalnız təhsil sistemlərinin çevikliyini artırır, eyni zamanda sosial inkişafın sürətini və sosial bərabərliyi də təşviq edir. Bu model gələcək nəsillər üçün daha əlverişli, bərabər və daha inkişaf etmiş cəmiyyətlərin formalaşmasına zəmin yaradır.

İcma əsaslı təhsil ənənəvi məktəb təhsilindən fərqli olaraq, yalnız məktəbin fiziki sərhədləri ilə məhdudlaşmır. Bu yanaşma yerli icmaların təhsildə iştirakını və resursların daha bərabər şəkildə paylanmasını təşviq edir. Dünyanın müxtəlif bölgələrində tətbiq olunan icma əsaslı təhsil modelləri sosial inklüzivliyi və bərabər imkanları təmin etmək məqsədi güdür. Aşağıda icma əsaslı təhsil təcrübələri haqqında maraqlı və əhəmiyyətli faktları təqdim edirik.

Azərbaycanda 2017-ci ildə ölkə üzrə uşaq bağçalarının 20%-ə yaxın uşağı əhatə etdiyi dövrdə "İcma əsaslı məktəbəqədər təhsil" layihəsinin həyata keçirilməsi vacib layihə idi. Layihə 2017-ci ildə Avropa İttifaqının Azərbaycan Nümayəndəliyi və UNICEF Azərbaycanın maliyyə dəstəyi ilə ölkənin

10 şəhər və rayonunda 50 ümumtəhsil məktəblərinin nəzdində fəaliyyət göstərən icma əsaslı məktəbəqədər təhsil qrupu olaraq fəaliyyətə başlayıb. Uğurlu nəticələr göstərən layihə Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə Heydər Əliyev Fondunun maliyyə dəstəyi sayəsində daha da genişlənilib və hazırda layihənin əhatə dairəsi 890 məktəbdə 1177 icma əsaslı qrupu təşkil edir. Bu qruplara 19133 nəfər 3-4 yaşlı uşaq cəlb olunub. Onların təlim-təربiyəsi ilə 1088 tərbiyəçi-müəllim məşğul olur. Layihə Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin dəstəyi ilə Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu tərəfindən icra olunur. İcma əsaslı inküziv təhsil yanaşmalarının uğurlu nümunələrindən biri də Azərbaycanda UNİCEF Azərbaycan tərəfindən həyata keçirilən layihə çərçivəsində Gəncə icma əsaslı məktəbəqədər təlim mərkəzində müşahidə olunmuşdur. Bu mərkəzin xidmətlərindən yararlanan uşaqlardan biri də 4 yaşlı Kənanıdır. O, valideynləri tərəfindən bu mərkəzə gətirilmiş və burada təhsil almağa başlamışdır. Anadangəlmə mikrosefaliya xəstəliyindən əziyyət çəkən Kənan ünsiyyət problemi və nitq geriliyi yaşayırdı.

Mərkəzin məşğələlərində ardıcıl olaraq ay yarım iştirak etdikdən sonra Kənanı aktiv sosiallaşma və bacarıqların inkişafı müşahidə olunmuşdur. Onun anası Xəyalə övladının əldə etdiyi müsbət nəticələri belə ifadə edir: *"Mənim övladım mərkəzə gəlməzdən əvvəl uşaqlardan qaçır, ona toxunulmasını istəmir, uşaqlarla oynamır və hətta oturduğu yerdən belə durmaq istəmirdi. Meyvələri və tərəvəzləri tanımırdı. Artıq bir aydır ki, övladımda nəzərə çarpacaq dərəcədə müsbət dəyişikliklər görürəm. Artıq meyvələri və tərəvəzləri tanıyır, uşaqlarla əl-ələ tutub oyunlar oynayır. Bu, mənə bir ana kimi çox sevindirir."* (5)

Finlandiya dünyanın ən yaxşı təhsil sistemlərindən birinə sahibdir və icma əsaslı təhsil yanaşmalarını geniş şəkildə tətbiq edir. Burada təhsil icmaları məktəblər, valideynlər, icma liderləri və yerli təşkilatlar arasında sıx əməkdaşlıq şəraitində qurulur. Finlandiyada valideynlər və icma üzvləri şagirdlərin təhsilində aktiv iştirak edir və təhsil proqramlarının hazırlanmasında iştirak edirlər.

Braziliyada həyata keçirilən "Escola da Familia" layihəsi ailələr və icma üzvlərinin təhsilə cəlb olunmasına əsaslanır. Bu proqram çərçivəsində məktəblər yalnız tədris yeri kimi fəaliyyət göstərmir, eyni zamanda icma üzvlərinin sosial fəaliyyətlər keçirdiyi mərkəzlərə çevrilir. Ailələr dərslər və fəaliyyətlər vasitəsilə təhsilin keyfiyyətini artırmağa dəstək olurlar.

Güney Afrikada, xüsusilə kənd yerlərində icma əsaslı təhsil modelləri geniş yayılıb. Burada məktəblər və icmalar arasında sıx əlaqə qurulur, yerli müəllimlər icmalar tərəfindən maliyyələşdirilir və məktəblər icmanın ehtiyaclarına uyğunlaşır. Həmçinin icma üzvləri yerli məktəblərə yardım edir, öyrənmə resursları təmin edir və uşaqların təhsilinə dəstək olur.

Nepalda qadınların təhsilinə verilən önəm çərçivəsində icma əsaslı təhsil praktikalıqları tətbiq edilir. Burada qadın təhsilini artırmaq məqsədi ilə yerli icmalar tərəfindən qadınlara təhsil vermək üçün xüsusi proqramlar təşkil edilir. Qadınlar icma içində öyrətmə fəaliyyətlərində iştirak edərək, həm özlərinə, həm də digər qadınlara təhsil imkanı yaradırlar.

Keniyada icma əsaslı təhsil, xüsusilə kənd yerlərində əhəmiyyətli rol oynayır. "Community-Based Education" (CBE) proqramı şagirdləri yalnız məktəbdə deyil, həm də icma daxilində öyrədir. Bu modeldə müəllimlər icma üzvləri ilə birlikdə tədris materialları hazırlayır və təhsilin yerli mədəniyyətə uyğun şəkildə həyata keçirilməsini təmin edirlər (Elder, Brent C., Payne, Mbuh, & Oswago, Benson. (2021) The community-based actions that removed barriers to inclusive education in Kenya. Disability and the Global South 8) (2, "Addım-addım", 2021, 396 s.).

Hindistanın "Pratham" təşkilatı məktəbə getməyən uşaqları təhsil almağa cəlb etmək üçün icma əsaslı təhsil metodlarından istifadə edir. Təşkilat icmaların fəal iştirakını təmin edərək uşaqları öyrətmək üçün icma mərkəzlərində dərslər keçir. Bu model məktəblərə gedə bilməyən uşaqların təhsilini təmin edir və cəmiyyətin bütün təbəqələrini təhsilə cəlb edir.

Kolumbiyada, xüsusilə zorakılıq və münafişlərdən əziyyət çəkən bölgələrdə icma əsaslı təhsil proqramları uşaqların və gənclərin təhsil almasına imkan verir. Bu təhsil modelində icmaların öz resurslarından istifadə edərək məktəb və təhsil proseslərini idarə etmələri təmin olunur. Məktəblər yalnız tədris yerləri deyil, həm də sosial inkişaf və icma mədəniyyətinin inkişaf etdiyi mərkəzlərdir.

Tanzaniyada həyata keçirilən "Tusame" layihəsi qadınların icma təhsilinə daha aktiv cəlb olunmasına yönəlmişdir. Bu layihə qadınların təhsil almasını və cəmiyyətdə bərabər imkanlar əldə

etməsinə təmin edir. Eyni zamanda bu proqramda təhsilin sosial və iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi üçün icma tərəfindən dəstəklənməsi vurğulanır.

Həmçinin, **İsveçrədə** icma-əsaslı məktəblər kənd yerlərində təhsil imkanlarını artırmaq üçün yerli biznes və dövlət təşkilatları ilə əməkdaşlıq edir. **Sinqapur və Kanadada** sosial inklüzivlik proqramları çərçivəsində icma mərkəzlərində interaktiv öyrənmə laboratoriyaları yaradılmışdır.

İcma əsaslı inklüziv təhsil yanaşmaları müasir dünyada təhsil sistemlərinin daha çevik, inklüziv və effektiv olmasına töhfə verir. Bu model təhsili yalnız məktəblərlə məhdudlaşdırmır, əksinə, yerli icmaların, valideynlərin, dövlət və qeyri-hökumət təşkilatlarının birgə əməkdaşlığına əsaslanaraq geniş və hərtərəfli təhsil mühitinin formalaşmasını təmin edir. Müxtəlif ölkələrdə tətbiq olunan icma əsaslı təhsil proqramları göstərir ki, bu yanaşma sosial bərabərliyi təşviq edir, marginal qrupların təhsilə cəlb olunmasına kömək edir və bütövlükdə cəmiyyətin inkişafına mühüm təsir göstərir.

Azərbaycanda "İcma əsaslı məktəbəqədər təhsil" layihəsi kimi təşəbbüslər icma əsaslı təhsilin uğurlu tətbiq nümunələrindən biridir. Finlandiya, Braziliya, Nepal, Hindistan və digər ölkələrdə icra olunan müxtəlif icma əsaslı təhsil proqramları göstərir ki, bu yanaşma təhsilin əlçatanlığını və keyfiyyətini artırmaqla yanaşı, sosial transformasiyanı da sürətləndirir.

Araşdırmalar sübut edir ki, icma əsaslı inklüziv təhsil modeli cəmiyyətlərdə inklüzivliyi artırmaqla yanaşı, həm də fərdlərin bilik və bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir edir. Bu yanaşma həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə təhsil sistemlərinin daha dayanıqlı və səmərəli olmasına imkan yaradır. Eyni zamanda bu model təhsilin yalnız akademik nailiyyətlərlə məhdudlaşmadığını, əksinə, sosial integrasiyanı, mədəni müxtəlifliyi və kollektiv öyrənməni dəstəklədiyini nümayiş etdirir (4).

Beləliklə, icma əsaslı inklüziv təhsil yanaşmaları gələcəkdə daha geniş miqyasda tətbiq olunmalı və təhsil siyasətlərinin əsas istiqamətlərindən biri kimi qəbul edilməlidir. Dövlət və qeyri-dövlət qurumlarının birgə əməkdaşlığı ilə bu modelin daha geniş yayılması hər kəs üçün bərabər təhsil imkanlarının yaradılmasına və cəmiyyətin davamlı inkişafına xidmət edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

Ider, Brent C., Payne, Mbuh, & Oswago, Benson. (2021) The community-based actions that

Şaqyönümlü, demokratik məktəbəqədər təhsil "Addım-addım" yanaşması. Bakı, TEAS Press Nəşriyyat evi, 2021, 396 s.

Tomlinson, C. A. (2014). Differentiated classroom: Responding to the needs of all learners (2nd ed.). ASCD.

SUMMARY

Arzu Mammadova

In the modern world, education is no longer confined within the walls of schools. The community-based inclusive education approach fosters a more accessible and sustainable educational model through the collaboration of local communities, parents, non-governmental organizations, and government institutions. This paper explores how community-based inclusive education accelerates social development, promotes equal educational opportunities, and contributes to the formation of more harmonious societies for future generations.

Keywords: community-based inclusive education, social transformation, collective learning, community-based approach

İNKLÜZIV TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA ELMI-TEXNİKİ TƏRƏQQİNİN ROLU BÖYÜKDÜR

ELGÜN ASLANOV

e.aslanov85@mail.ru

Orcid ID: 0000-0002-9797-2716

TÜRKAN ƏHMƏDOVA

turkan_ahm@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

XXI əsrdə Azərbaycanın böyük nailiyyətləri içərisində təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində əsl sıçrayış böyük intibah dövrü olduğu danılmaz həqiqətdir.

Tarixi həqiqətdir ki, bu gün dünya sivilizasiyasına tam cavab verən milli təhsilimizin, elmimizin, mədəniyyətimizin inkişafında Azərbaycan xalqının Ulu Öndəri Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri olmuşdur.

Təhsil sosial proseslərə təsir göstərən mühüm faktorlardan biri kimi, şəxsiyyəti şərtləndirən keyfiyyətlərin və dəyərlərin formalaşmasına xidmət edir. Demokratik təhsil cəmiyyətin bütün üzvlərinin – istər sağlam, istərsə də sağlamlıq imkanları məhdud insanların bərabər təhsil almaq hüquqlarını təmin edir. Bu, cəmiyyətdə sosial bərabərliyin qorunmasına şərait yaratmış olur. Belə bir imkanı isə yalnız inklüziv təhsil yarada bilər. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlərdə ölkədə təhsil dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri olub və hazırda da Ulu Öndər siyasi məktəbinin layiqli davamçısı cənab İlham Əliyevin diqqət mərkəzindədir.

Hazırda ölkənin elmi-texniki və innovasiya potensialı yüksək ixtisaslı elmi kadrların əlavə axınını tələb edir. Bu məsələnin həlli ilə bağlı yanaşmalardan biri xaricdə yaşayan və uğurla çalışan alim həmvətənlilərimizlə, azərbaycanlı tədqiqatçılarla əməkdaşlığı stimullaşdırmaqdır.

Elmi-texniki sahənin inkişafı layihələrində Azərbaycan alimlərinin xaricdə çalışan həmkarları ilə qarşılıqlı əlaqəsinin yaradılması xaricə “beyin axını” ilə bağlı kompleks problemlərin həlli üçün zəruridir. Bu məsələlərin həllində əsas vəzifələr milli elmi-tədqiqat kadrlar potensialını canlandırmaq, eləcə də Azərbaycanda elmin və innovasiyaların inkişafı məqsədilə elmi diasporla əməkdaşlıq imkanlarını daha da genişləndirməkdən ibarətdir (Seyidbəyli, 2017, s.12).

Hal-hazırda dünya təhsil praktikasında distant tədris texnologiyalarından istifadə edən elektron təhsil fəal inkişaf edir. Elektron təhsildə təhsil prosesi ənənəvi təhsillə müqayisədə başqa təşkilati, texnoloji və metodoloji prinsiplərdə qurulur. O, müxtəlif sosial qatların təhsil almaq imkanlarının genişlənməsini, fasiləsiz təhsil konsepsiyasına keçidi təmin edir. Bununla əlaqədar olaraq, təhsil prosesinə tələblər də dəyişir. Təhsilin təkmilləşdirilməsində adaptiv tədris texnologiyaları mühüm rol oynayır (Елисеєва, 2011, s.164).

Sözsüz ki, inklüziv təhsilin inkişafında elmi-texniki tərəqqi böyük rol oynamaqdadır. Ümumiyyətlə, hər bir dövlətin təhsil sistemi onun daxilində olan təlim-tərbiyə müəssisələrinin məcmusu olmaqla yanaşı, cəmiyyətin iqtisadi münasibətlərinin xarakterindən, elmi-texniki tərəqqidən, sosial tələbatdan asılı olaraq dəyişir. Bura məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrindən başlamış təhsil akademiyaqədər qədər çox müxtəlif təhsil ocaqları daxildir.

Elmi-texniki tərəqqinin yeni texnologiyaların geniş tətbiqi sayəsində gündən-günə kiçilən dünyamızda hər gün insanların əksəriyyətinin diqqətini çəkən onlarca hadisə baş verir. Bütövlükdə bəşəriyyətin, konkret olaraq hər bir insanın taleyinə aid olan bu məsələlərə heç kim biganə qalmır.

Bəs təhsildə inklüziya nədir? Beynəlxalq qurumlar tərəfindən verilən tərifə görə, inklüziv təhsil uşaqların cinsi, etnik, dini və mədəni mənşəyindən, sosial-iqtisadi statusundan, əlilliyi olub-olmamasından, qabiliyyətindən və ehtiyaclarından asılı olmayaraq, həmyaşıdları ilə birlikdə yaxınlıqdakı ümumi təhsil müəssisələrində eyni sinifdə təhsilə cəlb olunmasıdır.

Beynəlxalq ictimaiyyət “inklüziya” terminini ictimai həyata aktiv qatılma kimi izah edir.

Buradan belə qeyd edə bilərik ki, inklüzivlik müxtəlif əqli və fiziki bacarıqlı uşaqların, digər uşaqların da böyük məmnuniyyətlə iştirak etdikləri məktəb həyatının bütün aspektlərinə tam cəlb edilməsidir. İnklüziv təhsilin uğuru üçün cəmiyyətin, icmaların maarifləndirilməsi və iştirakı vacibdir. “İntegrasiya” və “inklüzivlik” terminləri adətən müəllim və məktəblər tərəfindən bir-birini əvəz edən sinonimlər kimi istifadə edilməkdədir.

İnklüziv təhsilin səmərəli tətbiqi bütün təhsil sisteminin – qanunvericilik və siyasət, təhsilin maliyyələşdirilməsi, idarə edilməsi, monitorinqi, məktəbin və tədris-təlim prosesinin təşkiliq-transformasiyasını nəzərdə tutur.

Məlum olduğu kimi Respublikamızda gənclərin hərtərəfli inkişafı istiqamətində genişmiqyaslı işlər aparılır. Məktəblərin kompüterləşdirilməsi, gənc vətəndaşlarımızın virtual dünyaya çıxışının təmin edilməsi, onların informasiya texnologiyaları ilə işləmək vərdişlərinə yiyələnmələri üçün atılan məqsədyönlü addımlar Azərbaycanda informasiyalı cəmiyyətin inkişafı naminə böyük əhəmiyyət daşıyır.

Bu gün Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemi beynəlxalq standartlara doğru böyük addımlarla irəliləyir və dünya ölkələrinin qabaqcıl təcrübəsindən daha çox bəhrələnir. Bu bəhrələnmə Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətlə inkişaf etməsində və regionumuzda həyata keçirilən mühüm beynəlxalq layihələrdə dünya standartları səviyyəsində təhsil alan milli kadrların çalışmasına zəmin yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Ələkbərov, Urxan. (2018). İnklüziv inkişafın idarə edilməsinin əsasları. Bakı. 216 səh.
2. “İnklüziv təhsil: təcrübə və qarşıda duran vəzifələr” V elmi-praktiki konfransın məqalələr toplusu. (2011). Bakı
3. Seyidbəyli, M.H. (2017). Azərbaycanın elmi diasporu, Bakı, Avropa nəşriyyatı. 200 səh.
4. Елисеєва, Е.В., Злобина, С.Н. (2011). Адаптивное электронное обучение как высокоуровневая технология организации профессиональной подготовки студентов в вузе. Вестник Брянского государственного университета, № 1. с. 164-169.

SUMMARY

Elgun Aslanov, Turkan Ahmedova

Education is one of the important factors that influence social processes, it serves to form the qualities and values that determine personality. Democratic education ensures equal education rights for all members of society, both healthy and disabled. This will create conditions for the protection of social equality in the society. Only inclusive education can create such an opportunity.

Undoubtedly, scientific and technical progress plays a big role in the development of inclusive education. In general, the educational system of each state is a set of educational institutions within it, but it changes depending on the nature of the economic relations of the society, scientific and technical progress, and social demand.

Keywords: *educational technologies, inclusion, educational system, integration, development*

РЕЗЮМЕ

Эльгюн Асланов, Туркан Ахмедова

Образование является одним из важных факторов, влияющих на социальные процессы, оно служит формированию качеств и ценностей, определяющих личность. Демократическое образование обеспечивает равные права на образование для всех членов общества, как здоровых, так и инвалидов. Это создаст условия для защиты социального равенства в обществе. Только инклюзивное образование может создать такую возможность.

Несомненно, большую роль в развитии инклюзивного образования играет научно-технический прогресс. В целом система образования каждого государства представляет собой совокупность входящих в него образовательных учреждений, но она меняется в зависимости от характера экономических отношений общества, научно-технического прогресса, социального спроса.

Ключевые слова: образовательные технологии, инклюзия, система образования, интеграция, развитие

DİZARTRİYALI UŞAQLARLA APARILAN İŞİN SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

AYXAN HÜSEYNLİ

huseyni_ayxan@mail.ru

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

<https://orcid.org/0000-0002-3040-7333>

Xülasə

Məqalədə müasir dövrdə dizartriya uşaqlarında dizartriya əlamətlərinin özünü necə göstərməsindən bəhs olunur. Qeyd olunur ki, həmin əlamətlərin nitq qüsurlarının ağırlıq dərəcələrinə uyğun özünəməxsus göstəriciləri vardır. Bununla əlaqədar olaraq, kiçikyaşlı uşaqlarda tərbiyəçilər, müəllimlər və ailələrin bu prosesin mahiyyətini dərinlən dərk etməsi zəruridir. Ailələrin və tərbiyəçilərin dizartriya uşaqlarında özünü göstərən əlamətləri öyrənməklə onlarda daha mürəkkəb nitq qüsurlarının yaranmasının qarşısını almış olacaqlar. Bu mənada uşaqlarda dizartriyanın müxtəlif formada özünü büruzə verməsi uyğun olaraq, pedaqoji, psixoloji və fizioloji işlərin həyata keçirilməsi məqalədə öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: *dizartriya uşaqlar, bulbar dizartriya, qabıqaltı dizartriya, qabıq dizartriya, psevdobulbar dizartriya, nitq terapiyası, artikulyasiya məşqləri, dilucu səslər, dilortası səslər, dilönü səslər, dilarxası səslər, dodaq samitləri, dil samitləri*

Giriş

Dizartriya sözü yunan sözü olub "dizo" çətinlik, pozğunluq, "artriyos" diksiya, bağlanma mənalarını verir. Deməli, dizartriya sözü nitq prosesində yaranan çətinliklər, nitq pozğunluqları kimi mənalarda işlənir. Sual olunur. Bəs uşaqlarda dizartriya necə əmələ gəlir, özünü necə göstərir? Pedaqoji, psixoloji və fizioloji ədəbiyyatlarda dizartriyanın yaranması sinir sisteminin zədələnməsi nəticəsində nitq aparatının innervasiyası səbəbindən yaranan nitq qüsurlarıdır. Dizartriya uşaqlarının danışma orqanlarının hərəkətləri məhdudlaşdığı üçün nitq artikulyasiyasını çətinləşdirir. Ona görə ki, danışq zamanı dizartriya uşaqlarında tez-tez hecaların, sözlərin tələffüzünün pozulması halları özünü qabarıq şəkildə göstərir. Bu zaman həm oxu, həm də yazı vərdişlərinin yaranmasında və inkişafında durğunluq baş verir. Bütün bunlar isə həm yazının pozulmasına, həm də nitqin ümumi inkişaf etməsinə mane olur.

Məlum olduğu üzrə uşaqların nitqinin akustika baxımından ümumi xarakteristikası haqqında tədqiqat aparan alimlər nitq səslərinin fizioloji amillər hesabına yaranıldığını iddia edirlər. Göstərilir ki, nitq vahidləri olan səslərin formalaşması fizioloji mənbələrlə daha çox əlaqədardır. Səslərin fizioloji mənbələri dedikdə, səslərin əmələ gətirilmə prosesində iştirak edən bədən üzvləri insanın bioloji və fizioloji orqanizminin ən mühüm hissələri nəzərdə tutulur. Bu hissələr isə ümumiləşmiş halda danışq üzvləri, yaxud nitq orqanizmi adlanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, insan varlığını idarə edən əsəb sistemi danışq üzvlərinin də idarəedicisidir və buna görə də əsəb sistemi danışq üzvləri sırasında birinci yer tutur. Digər üzvlər isə bədəndəki mövqelərinə görə üç qrupa bölünür.

- 1) Aşağı üzvlər (aşağı hissə);
- 2) Orta üzvlər (orta hissə);
- 3) Yuxarı üzvlər (üst hissə) (1, s.18).

Göründüyü kimi, insan varlığını əhatə edən əsəb sistemi danışq üzvlərini bir növ idarə edir. Nitq vahidləri olan səslərin formalaşması fizioloji mənbələrlə sıx bağlı olduğu üçün nitq qüsurları da

həmin mənbələr hesabına yaranır. Əsəb sistemi danışiq üzvlərinin idarəedici əsasları hesab olunduğu üçün o, yəni əsəb sistemi danışiq üzvlərinin idarə edilməsi işində ilkin yerlərdən birini tutur. Bu o deməkdir ki, danışiq üzvləri dedikdə ilk növbədə dizartriya uşağın əsəb sistemi sonra isə aşağı, orta və yuxarı üzvləri nəzərdə tutulur. Kiçik yaşlarından uşaqlarda yaranan fiziki qüsurlar, o cümlədən əsəb sisteminin pozulması səbəbindən digər üzvlər, yəni bədəndəki mövqeyinə görə üç qrupa bölünən hissələrin də zədələnməsinə səbəb olur. Qeyd olunan üzvlər aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Aşağı üzvlər. Aşağı üzvlər əslində tələffüz cihazını təşkil edən üzvlərdən ibarətdir və bu üzvlərin vəzifəsi səsin əmələ gəlməsi üçün lazım olan qüvvəni hərəkətə gətirməkdir.
2. Orta üzvlər. Orta üzvlər, əsasən, boğazda yerləşən üzvlərdən ibarətdir və bunların vəzifəsi rəqslənmə ilə səs törətməkdir.
3. Yuxarı üzvlər. Yuxarı üzvlər ağız və burun boşluqlarının ayrıldığı yerdən başlayaraq burun boşluğundan, ağız boşluğundan, ağız boşluğunda yerləşən üzvlərdən və dodaqlardan ibarətdir. Bu hissənin əsas vəzifəsi danışiq səslərini formalaşdırmaqdır.

Ümumən səslərin yaranmasında və müxtəlif nitq səslərinin formalaşmasında bu üzvlərdən hər birinin müəyyən və məxsusi vəzifəsi vardır (1, s.18). Lakin sinir sistemində yaranan ciddi qüsurlar hesabına həmin vəzifələrin yerinə yetirilməsində pozuntular əmələ gəlir. Nəticədə uşaqların nitqində çox ciddi dizartriya ünsürləri müşahidə olunur.

Əsas hissə

Təcrübə və müşahidələr göstərir ki, ailələrdə uşaqlar dil açmağa başlayanda onlarda ilkin dizartriya ünsürləri özünü göstərməyə başlayır. Belə dizartriya ünsürlərini hiss edən valideynlər çəşqınlıq içərisində qalırlar. Ona görə də valideynlər uşaq həkimlərinə müraciət etmək məcburiyyətində olurlar. Bir çox hallarda uşaq həkimləri bu sahədə mütəxəssis olmadıqları üçün onlara ya düzgün informasiyalar vermir, ya da onları sakitləşdirmək üçün təsəlliverici tövsiyələrdən istifadə edirlər. Nəticədə, həmin nitq pozğunluqları şiddətlənməyə başlayır. Bu zaman dizartriya uşaqlarla həyata keçiriləcək pedaqoji, psixoloji, fizioloji işlərin vaxtında yerinə yetirilməməsi səbəbindən dizartriya uşaqlarda ağırlaşmalar dinamik hal alır. Bunun üçün ailə həkimləri, ailə psixoloqları və hətta ailə tərbiyəçiləri birlikdə fəaliyyət göstərməli, dizartriya uşaqlarla məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil işlərin həyata keçirilməsində birgə çalışmalıdırlar. Təcrübələr göstərir ki, bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə, o cümlədən Avropanın Almaniya, Fransa, İtaliya, Hollandiya, Belçika, hətta Şərqi Avropa ölkələrində ailələrdə kiçikyaşlı uşaqlarla ailə həkimi, ailə psixoloqu, ailə tərbiyəçiləri və digər mütəxəssislər məşğul olurlar. Lakin belə modern iş təcrübəsinin ölkəmizdə hələ ki kütləviləşməsi baş vermədiyi üçün ailələrin, uşaq bağçalarının, məktəblərin və ictimai təşkilatların birgə fəaliyyətlərindən istifadə etməklə bu işi həyata keçirmək lazımdır. Birinci növbədə ailələrdə dizartriya uşaqların qeydə alınması ən vacib şərtlərdəndir. Qeydə alınmış dizartriya uşaqlarla işin başlanğıcında valideynlərə uşaqlarda özünü göstərən dizartriya əlamətləri haqqında ətraflı məlumatların verilməsi vacib hesab olunur. Həmin məlumatların aşağıdakı kimi olması lazım gəlir:

Birinci əlamət. Dizartriya uşaqlarda ilkin dizartriya əlamətlərini müşahidə etmək heç də asan deyil. Çünki ilkin əlamətlər kimi sakit dayanmaq, özünü yazıq kimi göstərmək, qidalanmağa meyl göstərməmək, yuxu zamanı tez-tez oyanıb ağlamaq, nazlanmaqdan imtina etmək, qayğı göstərməyə qarşı çıxmaq kimi hərəkətləri ilə öz narahatçılığını büruzə verirlər.

İkinci əlamət. Dizartriya ünsürləri uşağın nitqindəki pozuntularla yanaşı, onun digər bədən üzvlərinin süstləşməsi ilə müşahidə olunur. İlkin əlamətlərə görə dizartriya ünsürləri səbəbindən dizartriya uşaqların nitqləri həmyaşıdlarından kəskin sürətdə fərqlənir. Onların nitqlərindəki zəif diksiya ifadəsiz nitq komponentləri kimi dəyərləndirilir. Belə uşaqlarda bəzi saitlərin (e,i,u) və bəzi samitlərin (x,p,l) ya səsləndirilməməsi, ya da qüsurlu səsləndirilməsi halları tez-tez müşahidə olunur. Dizartriya uşaqların qüsurlu nitqləri, pozuntulu danışığı, həmyaşıdlarından ciddi sürətdə fərqləndiyi üçün başqaları tərəfindən yaxşı başa düşülmür. Bəzən onların nitqi başqaları üçün başa düşülən olsa da, qeyri-səlisliyi ilə narahatçılıq doğurur.

Üçüncü əlamət. Dizartriyalı uşaqlarda müşahidə olunan dizartriya ünsürləri onların qida rejiminə də ciddi təsir göstərmiş olur. Yəni dizartriyalı uşaqlar zəifləyir və qidalanma rejiminə əməl etməkdə çətinlik çəkirlər. Belə uşaqlar adətən bərk yeməkləri sevmirlər. Yəni ət məhsullarını yeməyə maraq göstərmir, bərk meyvələri isə çeynəməyə səy göstərmirlər. Bəzi dizartriyalı uşaqlar belə bərk yeməkləri çeynəyə bilmədikləri üçün onları bir müddət ağızlarında saxlayırlar. Bunun ən başlıca səbəbi fizioloji qüsurlardan yaranan səbəblərdir. Bu o deməkdir ki, belə uşaqların sifətlərində, dil və dodaqlarında zəif inkişaf etmiş əzələlər səbəbindən belə hallar baş verir.

Dördüncü əlamət. Dizartriyalı uşaqlarda özünü biruzə verən əlamətlərdən biri səs reaksiyasının çatışmazlığı ilə xarakterizə olunur, yəni dizartriyalı uşaqlarda danışq səsləri bəzən çox sakitliyi, zəifliyi, bəzən isə bir qədər kəskinliyi ilə özünü göstərir. Hər iki halda onların nitqləri başa düşülməz olur. Çünki belə hallarda dizartriyalı uşaqların nəfəsə alma və nəfəs vermə ritmi pozulur. Belə ritm pozulmaları onları ilhamla, maraqla, həvəslə danışmaqdan məhrum edir. Belə hallarda onlar təqdim etdikləri cümləni başa çatdırı bilmirlər. Çünki onlar bu cümləni təqdim etmək üçün nəfəsə alma və nəfəs vermə bacarıqlarına yiyələnmə bilmirlər. Ona görə ki, aldıkları nəfəsləri sona qədər artikulyasiya imkanları ilə uzlaşdırı bilmədikləri üçün nəfəs çatışmazlıqları ilə üzləşirlər. Belə hallarda dizartriyalı uşaqların nitqində emosionallıq müşahidə olunmur. Nəticədə onların qüsurlu nitqləri sönük alınır.

Beşinci əlamət. Dizartriyalı uşaqlarda incə motor bacarıqlarının zəif inkişaf etdirilməsi nitq pozuntularının əsas əlamətlərindən hesab olunur. Belə nitq pozuntuları dizartriyalı uşaqların gördükləri işlərdə özünü daha çox qabarıq göstərir. Çünki onlar geyinməkdə, yazmaqda, oxumaqda, şəkil çəkməkdə, qələm tutmaqda, fırça ilə işləməkdə öz təzyiq güclərini tənzimləmədə çətinlik çəkirlər. Onlar köynəklərinin geyindirilməsi, düymələrinin bağlanması, şalvarlarına kəmərlərin taxılmasını kimdənsə xahiş etmək istəyirlər. Özləri bu işləri müstəqil olaraq yerinə yetirməyə cəhd göstəyirlər. Lakin əksər hallarda onların cəhdləri müvəffəqiyyətlə alınmır. Bu zaman dizartriyalı uşaqlar özlərini süst, yorğun adamlar kimi göstəyirlər.

Altıncı əlamət. Dizartriyalı uşaqlarda qütblərin qüsurlu müəyyənəşdirilməsi də dizartriya ünsürlərinin əlaməti kimi qiymətləndirilir. Belə ki, onlar sağ-solu, önü-arxanı, yuxarını-aşağını müəyyənəşdirməkdə çətinlik çəkirlər. Belə istiqamətləri qarışdırıan dizartriyalı uşaqlar əsəbi hallar keçirdikləri üçün nitq pozuntuları ilə qarşılaşırlar.

Yeddinci əlamət. Dizartriyalı uşaqlarda tələffüz pozuntuları ilə yanaşı, digər pozuntuların da müşahidə olunması dizartriya ünsürlərinin əlamətləri kimi qeyd olunur. Bu zaman belə əlamətlər onların qüsurlu nitqində leksik, qrammatik qaydaların pozulması kimi daha çox müşahidə edilir. Bundan başqa sözün hecalarla tələffüz edilməsində pozuntular özünü daha qabarıq göstərdiyi üçün ardıcıl nitq amilləri nəzərə çarpmır.

Səkkizinci əlamət. Dizartriyalı uşaqlarda səslərin fonetik ifadəliliyinin pozulması da dizartriya ünsürlərinin əsas əlamətlərindən hesab olunur.

Doqquzuncu əlamət. Dizartriyalı uşaqlarda artikulyar hərəkətliliyin pozulması əlamətləri onlarda nitq pozğunluğu yaradır. Bu zaman dodaqlar, dil, yumşaq damaq, bağırsaq və tənəffüs əzələlərinin innervasiyasından qaynaqlanan nitq qüsurları danışma pozğunluğu kimi özünü daha qabarıq şəkildə göstəyir.

Qeyd olunan əlamətləri müşahidə edən valideynlərin belə əlamətlərə reaksiyaları, yanaşma tərzləri də müxtəlif olur. Valideynlərin əksəriyyəti belə əlamətlərin keçici xarakterə malik olmasını zənn edirlər. Onlar uşağın 2-3 yaşında hələ inkişaf etmədiyini, danışmağa ciddi cəhd göstərməyini adi hal kimi qəbul edirlər. Lakin aylar keçdikcə dizartriya əlamətləri ciddiləşir. Dizartriya əlamətlərinin ciddiliyini müşahidə edən valideynlər narahat olmağa başlayırlar. Əlbəttə ki, onların dizartriya hallarını müşahidə etdikləri andan diqqətdən kənar saxladıkları, adi hal kimi dəyərləndirdikləri ilkin dizartriya hallarından nə qədər çox zaman keçibsə, belə halların korreksiyası üçün görülməək işlərin bir o qədər çətinləşməsi kimi dəyərləndirilməlidir. Ona görə də dizartriya halları müşahidə olunan andan bu işin pədaqoji, psixoloji, fizioloji əsaslarını düzgün müəyyənəşdirməsinə zəruri ehtiyac duyulur. Yəni fizioloji və psixoloji müayinələrdən sonra dəqiqləşdirilən dizartriya hallarının vaxtında aradan qaldırılması üçün pədaqoji-loqopediya

üsulundan bəhrələnmək faydalıdır. Biz pedaqoji-loqopediya üsulu deyəndə loqoped-pedaqoqun dizartriya ilə bağlı məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil işlərini nəzərdə tuturuq. Çünki dizartriyanın ilkin əlamətləri üzərində iş aparan loqopedlər bu işə pedaqoji cəhətdən düzgün yanaşmalıdırlar. Ona görə ki, loqopedin dizartriya uşaqlarla apardığı təlim məşqləri, terapevtik təlimləri bu işin əsasını təşkil edir və loqopedlərin dizartriya uşaqlarla çalışdıqları mühit pedaqoji mühit hesab olunur. Belə olduğu təqdirdə loqopedlərin pedaqoji mühitdə həyata keçirdikləri iş üsulunu pedaqoji-loqopediya üsulu da adlandırmaq olar. Pedaqoji-loqopediya üsulundan istifadə edərkən hər şeydən əvvəl "Dizartriyanın Korreksiyası" proqramını hazırlamaq lazım gəlir. Həmin proqrama əsasən, loqoped-pedaqoqlar neyroakustik stimullaşdırmaq, zəruri nitq terapiyası, zond masajı, artikulyasiya və nəfəs məşqləri, nitq tələffüzünün tənzimlənməsi, nitqin qrammatik quruluşunun inkişaf etdirilməsi, yazılı və şifahi nitq pozuntularının korreksiyası üzrə işləri həyata keçirməlidirlər. Loqoped-pedaqoqlar bu işə fonetik məşqlərdən başlamalıdırlar. Fonetik məşqlər səslər üzərində iş aparmaqla həyata keçirilir. Bunun üçün loqoped-pedaqoqlara dil mütəxəssislərinin qoşulması faydalı hesab olunur. Çünki fonetik bölgülər üzərində səslərin elmi-pedaqoji cəhətdən düzgün artikulyasiya işlərinin qrammatik mahiyyətini dil mütəxəssisləri daha yaxşı bilirlər.

Fonetik bölgüyə görə dil, əsasən, dilönü, dilucu, dilarxası hissələrə ayrılır. Fonetika sahəsində tədqiqat aparan mütəxəssislər bu hissələri Dö (dilönü), Du (dilucu), Do (dilortası) kimi təqdim edirlər.

Dö – dilönü – dilin qabaq hissəsidir ki, sakit vəziyyətdə dişlərin yanında və ya aşağı ön dişlərin yuvarlaq (alveolları) yanında yerləşir. Dilönündə ən fəal hissə dilucudur.

Du – dilucu – dilin ən çevik və həcmə ən kiçik hissəsidir. Bu hissə müxtəlif səslərin formalaşmasında ya müstəqil surətdə, ya da ön dişlərə, bəzən dişlərə və dodaqlara toxunaraq fəal iştirak edir.

Do – dilortası – dilin orta hissəsidir ki, bəzən fonetistlər bu hissənin ön damağa qarşı olan bir hissəsi kimi izah edirlər. Bu hissə dilönünə nisbətən az çevikdir, lakin dilarxasına nisbətən çevikdir, çünki dilin arxa hissəsi bir o qədər də hərəkət edə bilmədiyi halda, dilortası bir az mütəhərrik olduğundan sərt damağa doğru qalxa bilir və qalxma dərəcəsindən asılı olaraq, müxtəlif səslərin formalaşmasında (y, g səslərinin) mühüm rol oynayır (1, s.25-26).

Ona görə də dizartriya uşaqları dizartriyanın dərəcələrinə uyğun olaraq, fonetik məşqlərə cəlb etmək lazım gəlir. Məsələn, bulbar dizartriya zamanı dilönü məşqlərinə geniş yer vermək çox faydalıdır. Çünki uzunsov beynin xəstəliyi zamanı kəllə beynin ən həssas sinirlərinin nüvəsi pozulduğu üçün dil, udlaq, dilaltı, üçlü sinir, üz sinirlərinin funksiyaları pozulur. Bu zaman onlar ilk növbədə dilönü səslərini ifadə edə bilmirlər. Yaxud çətinliklə səsləndirirlər. Ona görə bu prosesdə dilönü saitlərin məşqlərinə yer ayırmaq, onların fonetik cəhətdən düzgün səsləndirilməsinə nail olmaq lazımdır. Ona görə ki, dilönü saitlərin əmələ gəlməsində dilin orta hissəsi ön damağa doğru qalxdığından ağız boşluğunda iki hissə əmələ gəlir. Bunların biri böyük hissə kimi arxa planda qaldığı halda, ikincisi kiçik hissə kimi ön planda qalır. Məhz belə bir prosesdə dilönü saitlərin əmələ gəlməsi üçün şərait yaranır. Ağız boşluğunun ön hissəsində rezonator rolunu oynayan kiçik həcmli səs axınının ağız boşluğundan çölə çıxması yolu daralır, belə daralma zamanı səs də incəlir.

Bulbar dizartriya uşaqların bəzi samitlərin səsləndirilməsində də çətinlik çəkmələri daha çox müşahidə olunur. Xüsusilə dodaq samitləri (b,m,p,f), dil samitləri (d,t,z,s,l,n,), dil-yuvaq samitləri (j,ş,ç,g,r) ilə başlayan sözləri, yaxud həmin samitlərin iştirak etdiyi digər sözləri ifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Ona görə bu tipli uşaqlarla fonetik məşğələləri göstərilən sait və samit səslərin düzgün tələffüzünə həsr etmək daha faydalıdır.

Qabıqaltı dizartriya halları müşahidə edilən uşaqlarda baş beynin qabıqaltı düyünlərin zədələnməsi hesabına nitq pozuntularının əmələ gəlməsi müşahidə olunur. Belə uşaqlarla dilönü, dilucu, dilortası səslərinin fonetik məşqlərini həyata keçirmək ona görə yaxşı hal kimi dəyərləndirilir ki, belə məşqlərdən sonra onların çətin tələffüz etdikləri samit səslərin iştirak etdiyi sözlərin, hecaların yazılı və şifahi nitqin inkişafına kömək edən fonetik məşqlərin həyata keçirilməsinə təkan vermiş olur. Beyincik dizartriya diaqnozu ilə qeydə alınan 3-4 yaşlı uşaqlarda kəsik nitq ünsürləri özünü göstərir. Belə uşaqlara az təsadüf edilsə də, onların qışqırıqla danışmaları onlarla fərdi fonetik məşğələlərin aparılmasına müəyyən zərurət yaradır. Bir çox hallarda dilarxası səsləri, dil dibi – boğaz

samitlərini (ğ,x,h) səsləndirməkdə çətinlik çəkən belə uşaqlar həmin samitlərin iştirak etdiyi heca və sözləri aydın ifadə edə bilmədikləri üçün qışqırır və həmin səsləri, hecaları qışqırıqları ilə təqdim etməyə məcbur olurlar. Belə uşaqlar üçün məcburi nitq terapiyası, zond masajı məşqlərinin təşkili yaxşı olardı.

Qabıq dizartriya müəşahidə olunan uşaqların artikulyasiya aparatının sərbəst hərəkətləri passivləşir, bəzən isə tamamilə pozulur. Qabıq dizartriya uşaqların artikulyasiya aparatının sərbəst hərəkətinin pozulması motor alalıya uşaqların nitq pozuntularını xatırladır. Çünki hər iki halda hecaların səsləndirilməsi nöqsanlı olur. Mürəkkəb sözlərin tələffüzü nitq pozuntuları ilə müşayiət olunur. Belə uşaqlarda bir artikulyasiya vəziyyətindən digər artikulyasiya vəziyyətinə keçid dinamikası çətinləşir. Bu kimi uşaqlarla artikulyasiya və nəfəs məşqlərini həyata keçirmək məsləhətdir.

Psevdobulbar dizartriyanın da nitq pozuntularının ciddi şəkil almasına təsiri böyükdür. Ona görə ki, psevdobulbar dizartriya məruz qalan uşaqlara yanaşma tərzində də müəyyən fərqlərin nəzərə alınmasına zəruri ehtiyac duyulur. Ona görə ki, belə dizartriya uşaqlar ya ana bətnində zədələndiyi üçün ya doğuş zamanı travmalara məruz qaldığı üçün, ya da intoksikasiya səbəbindən beyin qüsurlarına məruz qalırlar. Belə uşaqlarda psevdobulbar və parez əlamətləri özünü göstərir. Ona görə ki, onların baş-beyin qabığından dil, udlaq nüvəsinə, dilaltı sinirlərə gedən ötürücü yollar zədələndiyinə görə artikulyasiya pozğunluqları bulbar formaya yaxınlaşmış olur. Bu uşaqlarda cüt avaz saitlərin səsləndirilməsi dılarxası samitlərin (q, k) ifadə olunması və bu səslərin iştirak etdiyi sözlərin şifahi nitq üslubunda təqdim olunması çətinləşir.

Nəticə

Bütün bunlar deməyə əsas verir ki, dizartriya uşaqlarla aparılan işlərin pedaqoji, psixoloji və fizioloji əsaslarının düzgün müəyyənləşdirilməsi onlarla aparılan korreksiya tədbirlərinin həyata keçirilməsinə öz dinamik təsirini göstərmiş olur. Çünki dizartriya uşaqlarla aparılan spesifik işlərin təşkili zamanı “Dizartriya korreksiyası” proqramına əsaslanan məcburi nitq terapiyası, artikulyasiya və nəfəs məşqləri səslərin, sözlərin düzgün tələffüzü üçün loqopedik-pedagogi tədbirlərin həyata keçirilməsi aparılan korreksiya işlərinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsini təmin etmiş olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Dəmirçizadə, Ə.M. (2007). Müasir Azərbaycan dili. I hissə. Fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya / Dəmirçizadə, Ə.M. Bakı: Şərq-Qərb. 256 s.
2. Dostuzadə, D.Ə. (2017). Dizariya. Dərslik. / Dostuzadə, D.Ə., Sadıqov, F.B. Bakı: ADPU, 206 s.
3. Dostuzadə, D.Ə. (2016). Eşitməsi qüsurlu uşaqlarla aparılan təlim-tərbiyə işlərinin psixoloji əsasları. Bakı: TPI-nin Elmi əsərləri, №2. s.155-157.
4. Dostuzadə, D.Ə. (2012). Korreksion pedaqogikanın müasir məsələləri / Dostuzadə, D.Ə. Bakı: Mütərcim. 316 s.
5. Əlizadə, H.Ə. (1993). Tərbiyənin demokratik problemləri / Əlizadə, H.Ə. Bakı: Maarif. 232 s.
6. Sadıqov, F.B. (2018). Korreksiya pedaqogikası / Sadıqov, F.B. Bakı: Maarif. 300 s.
7. Sadıqov, F.B. (2017). Korreksiya pedaqogikasına giriş / Sadıqov, F.B. Bakı: ADPU. 199 s.
8. Sadıqov, F.B. (2018). Ümumi pedaqogika / Sadıqov, F.B. Bakı: Maarif. 800 s.
9. Дусавицкий, А.К. (1996). Развитие личности в учебной деятельности / Дусавицкий, А.К. М: Дом педагогики. 112 с.
10. Хватцев, М.Е (1961). Логопедическая работа с детьми дошкольного возраста / Хватцев, Москва, М.Е. Учпедгиз. 151 с.

SUMMARY

Aykhan Huseynli

SPECIFIC FEATURES OF WORK WITH CHILDREN WITH DYSARTHRIA

The article talks about how the symptoms of dysarthria manifest themselves in children with dysarthria in modern times. It is noted that these signs have specific indicators according to the severity of speech defects. In this regard, it is necessary for educators, teachers and families of young children to deeply understand the essence of this process. By learning the symptoms of dysarthric children, families and educators will be able to prevent the development of more complex speech defects in them. In this sense, the manifestation of dysarthria in children in various forms, accordingly, the implementation of pedagogical, psychological and physiological work is reflected in the article.

Keywords: children with dysarthria, bulbar dysarthria, subcortical dysarthria, cortical dysarthria, pseudobulbar dysarthria, speech therapy, articulation exercises, lisping sounds, dilarthic sounds, lingual sounds, dilarthic sounds, lip consonants, lingual consonants

РЕЗЮМЕ

Айхан Гусейнли

В статье рассказывается о том, как проявляются симптомы дизартрии у детей с дизартрией в современное время. Отмечено, что эти признаки имеют специфические показатели по степени выраженности речевых дефектов. В связи с этим воспитателям, учителям и семьям детей раннего возраста необходимо глубоко понимать суть этого процесса. Изучая симптомы детей-дизартриков, родители и воспитатели смогут предотвратить развитие у них более сложных речевых дефектов. В этом смысле в статье отражено проявление дизартрии у детей в различных формах, соответственно осуществление педагогической, психолого-физиологической работы.

Ключевые слова: дети с дизартрией, бульбарной дизартрией, подкорковой дизартрией, корковой дизартрией, псевдобульбарной дизартрией, логопедией, артикуляционными упражнениями, шепелявыми звуками, дилартическими звуками, язычными звуками, дилартическими звуками, губными согласными, язычными согласными

RIYAZİYYATIN TƏDRİSİNDƏ İNKLÜZİVLİK

ZƏRƏFŞAN AZAYEVA

azayevazarafshan@gmail.com

Bakı Slavyan Universiteti

Xülasə

Azərbaycanda riyaziyyat tədrisi üzrə inklüziv təhsil kurikulumuna uyğunlaşma, müəllim hazırlığı, birgə öyrənmə, köməkçi texnologiya, dəstək xidmətləri, mədəni reaksiya, ictimaiyyətin iştirakı və dəstəkləyici siyasətləri özündə birləşdirən çoxşaxəli yanaşmanı əhatə edir. Bu səylər kollektiv şəkildə bütün tələbələrin riyaziyyat təhsilində inkişaf edə biləcəyi ədalətli və dəstəkləyici öyrənmə mühiti yaratmaq məqsədi daşıyır.

Bu icmal Azərbaycanda inklüziv təhsil təcrübələrinin riyaziyyat tədrisinə necə inteqrasiya olunduğunu vurğulayır və ölkənin təhsildə bərabərlik və mükəmməlliyə sadıqlığını əks etdirir.

Açar sözlər: *inklüziv öyrənmə, Riyaziyyat, fərqləndirmə, inteqrasiya, müxtəliflik, bərabərlik*

Giriş

Dünyada fiziki məhdudiyyəti olan insanlara münasibət mürəkkəb inkişaf yolu keçmişdir. Əgər eramızın XII əsrinə qədər əlillərə qarşı dözümsüzlük, zorakılıq və etinasızlıq göstərilirdisə, XII əsrdən sonra cəmiyyətdə onlara münasibət müsbətə doğru dəyişməyə başladı. Həmin dövrdən XVIII əsrin 80-ci illərinə qədər xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların öyrənmə vərdişlərinin formalaşdırılmasının vacibliyi vurğulanmış, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində isə öyrənməyi öyrətmək zərurəti xüsusilə artmışdır. XX əsrin 60-cı illərindən sonra müxtəlif kateqoriyalardan olan xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqları hazırlamaqla mütəşəkkil xüsusi təhsil sistemi yaratmaq mümkün olmuşdur.

Bu təhsil sistemi tibbi yanaşmaya əsaslanırdı. Həmin yanaşmaya görə, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların müalicəyə və xüsusi xidmətə ehtiyacı olduğu, onların qapalı təhsil müəssisələrində təhsil almaları, onların inkişaf və sosial adaptasiya amillərinin arxa plana keçməsi qeyd edilir.

1. Ona görə də bu sistem effektiv deyildi. 1960-1980-ci illərdə təcrid olunmuş təhsildən inteqrasiyalı təhsilə keçid üçün sosial model yaradılmışdır. Bu model sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların yaşadıkları cəmiyyətin mədəni ənənələrinə uyğun təhsil və təlim keçməsinə nəzərdə tutur və onların cəmiyyətə uyğunlaşmasının vacibliyi qeyd edilirdi (Ladson-Billings, G. (2009). *The Dreamkeepers: Successful Teachers of African American Children* // John Wiley & Sons, səhifə 139). Həmin dövrdən başlayaraq sosial modelin tətbiqi ilə müşayiət olunan inklüziv model əsas götürülür.

2. Bu model həm də BMT-nin insan inkişafı konsepsiyasına uyğundur. Inklüziv ümumi təhsilin hamı üçün əlçatan olmasını və bütün uşaqların müxtəlif ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutan inkişaf prosesidir. Inklüziv sinif mühitində təhsil hər bir uşağın başqaları ilə birlikdə təlim prosesində iştirak etmək hüququnu nəzərdə tutur. Fərqli qabiliyyətlər, irqi və cinsi fərqlər bu hüquqa təsir etmir. Qabiliyyət və ehtiyaclarından asılı olmayaraq bütün uşaqlar sinfin tamhüquqlu üzvü hesab olunurlar (Hall, T.&Meyer, A. (2019). *Universal Design for Learning in the Classroom: Practical Applications* // Guilford Press, səhifə 88).

İnklüziv təhsil çox vacib kitabdır, çünki o, müəllimlərə, idarəçilərə və valideynlərə real inklüziv təlimatı konkret formada vizuallaşdırmağa kömək edən vizual ideyalar təqdim edir. Bizim müzakirə mövzularımız "müxtəlif təhsil ehtiyacları" olan uşaqlarla bağlı məsələlərdir. Beləliklə, o, geniş spektrin iki nöqtəsi – əlilliyi olan uşaqlar və xüsusi istedadlı uşaqlar arasında qurulmuş platformadan istifadə edir. Onlar başa düşürlər ki, effektiv inklüziv sinif otaqlarının yaradılması bir sıra əqli və fiziki funksiyalar tələb edir.

Çox vaxt universal dil kimi qəbul edilən riyaziyyat fərdləri mədəniyyətlər və fonlar üzrə birləşdirə bilər. Bununla belə riyaziyyatı öyrənmək səyahəti həmişə hamı üçün eyni dərəcədə əlçatan

olmayıb. Tarixən müəyyən qruplar, o cümlədən azlıqlar, qadınlar və əlilliyi olan şəxslər keyfiyyətli riyaziyyat təhsili almaq üçün maneələrlə üzləşiblər. Son illər müxtəlifliyi, ədalətliyi və əlçatanlığı vurğulayaraq, riyaziyyatda inklüziv öyrənmənin əhəmiyyətinin artan tanınması müşahidə olunur (Tomlinson, C. A., & Allan, S. D. (2018). *Differentiation and the Brain: How Neuroscience Supports the Learner-Friendly Classroom*. ASCD, səhifə 73). Bu məqalədə biz riyaziyyat təhsilində inklüziv öyrənmənin əhəmiyyətini və inklüziv sinif mühitini inkişaf etdirmək üçün strategiyaları araşdırırıq.

Riyaziyyatda inklüziv öyrənmənin əsas prinsiplərindən biri müxtəlifliyi tanımaq və qəbul etməkdir. Tələbələr hər biri özünəməxsus perspektiv və təcrübəyə malik müxtəlif mədəni, dil və sosial-iqtisadi fonlardan gəlirlər. İnklüziv riyaziyyat təhsili bu müxtəlifliyi qəbul edir və mənşəyindən asılı olmayaraq bütün tələbələrin töhfələrini qiymətləndirir. Müəllimlər hər bir şagirdin özünü hörmətli, dəyərli hiss etdiyi və öyrənmədə fəal iştirak etmək səlahiyyətinə malik olduğu sinif mühitinin yaradılmasında mühüm rol oynayır.

Riyaziyyat təhsilində bərabərlik bütün tələbələrə bərabər münasibət göstərməkdən kənara çıxır, hər bir tələbənin uğur qazanması üçün lazım olan dəstəyi və resursları təmin edir. Bu, xüsusilə təcrid olunmuş qruplar üçün keyfiyyətli təhsilə çıxışda bərabərsizliklərin aradan qaldırılması deməkdir. Məktəblər və pedaqoqlar müəyyən şagirdlərin riyaziyyatda irəliləməsinə mane olan sistemli maneələrin müəyyən edilməsində və aradan qaldırılmasında fəal olmalıdırlar. Buraya əlavə dəstəyin göstərilməsi, tədris metodlarının uyğunlaşdırılması və ya bütün tələbələrin riyaziyyatda üstün olmaq üçün bərabər imkanlara malik olmasını təmin etmək üçün əlavə resursların təklif edilməsi daxil ola bilər. (Ehrhardt, S., & Clendon, S. A. (2020). *Assistive Technology in Special Education: Resources for Education, Intervention, and Rehabilitation*. IGI Global, səhifə 132)

Riyaziyyatda inklüziv öyrənmə pedaqoqlardan müxtəlif öyrənmə üslublarına və qabiliyyətlərinə cavab verən müxtəlif tədris strategiyalarından istifadə etməyi tələb edir. Buraya riyaziyyatı müxtəlif öyrənmə üstünlükləri olan tələbələr üçün daha əlçatan və cəlbedici etmək üçün praktiki fəaliyyətlərin, əyani vəsaitlərin və real dünya nümunələrinin daxil edilməsi daxil ola bilər. Bundan əlavə, müəllimlər tələbələrin bir-birindən öyrənmələri və müxtəlif perspektivlərdən faydalanmaları üçün imkanlar yaratmaqla əməkdaşlığı və həmyaşıdları öyrənməyi təşviq etməlidirlər (Hall, T., & Meyer, A. (2019). *Universal Design for Learning in the Classroom: Practical Applications*. Guilford Press, səhifə 88).

1. Əlçatanlıq riyaziyyatda inklüziv öyrənmənin digər mühüm aspektidir. Pedaqoqlar öz tədris materiallarının, qiymətləndirmələrinin və tədris metodlarının bütün şagirdlər, o cümlədən əlillər üçün əlçatan olmasını təmin etməlidirlər. Buraya dərsliklər və iş vərəqləri üçün alternativ formatların təqdim edilməsi, köməkçi texnologiyalardan istifadə və ya imtahanlar üçün əlavə vaxt kimi yerlərin yaradılması daxil ola bilər. Öyrənmə qarşısındakı maneələri aradan qaldırmaqla pedaqoqlar hər bir şagirdin riyaziyyatda inkişaf edə biləcəyi daha inklüziv mühit yarada bilər (Desimone L. M. (2018). *Professional Development for Mathematics Teachers: Issues and Practices* // Teachers College Press, səhifə 59).

2. İnklüziv riyaziyyat təhsili təkcə riyazi anlayışların öyrədilməsi deyil, həm də tələbələr arasında böyümə təfəkkürünə kömək etməkdir. Bu, dözümlülük, əzmkarlıq, öyrənmək və təkmilləşdirmək qabiliyyətinə inamı gücləndirməyi əhatə edir. Müəllimlər yalnız nəticələrə diqqət yetirməkdənsə, öyrənmə prosesini vurğulamalı, yalnız nailiyyətdən daha çox səy və tərəqqini tərifləməlidirlər. Böyümə təfəkkürünü inkişaf etdirməklə müəllimlər şagirdlərə çətinliklərin öhdəsindən gəlmək və riyaziyyata müsbət münasibət inkişaf etdirmək üçün güc verə bilərlər (Cotter, J. E. (2019). *Overcoming Math Anxiety: Tools and Techniques for Adults* // Rowman & Littlefield, səhifə 15)

Əlilliyi olan uşaqlar və ya əlilliyi olmayan tələbələr inklüziv təhsildə istedadlı uşaqlar kimi eyni üstünlüklərə malikdirlər. Bununla belə bəzi müəlliflər sübut etməyə çalışırlar ki, bu uşaqlar üçün daxil olmanın üstünlükləri həmişə nəzərə çarpmır. Görünür, belə mülahizələr epizodik faktlara əsaslanır və bir çox elmi araşdırmalar onların əsassız olduğunu asanlıqla sübut edə bilər.

Fakt budur ki, riyaziyyat fənni üzrə inklüziv təhsil ilk illərdən tətbiq olunmağa və bakalavr pilləsinə qədər davam etdirilməlidir. İlk illər riyaziyyat bacarıqlarının əsasını təşkil etdiyi üçün inklüziv təhsil kurikulumuna tətbiq edilməlidir (8).

Erkən riyaziyyat təhsilində inklüziv tədris bütün uşaqların inkişaf edə biləcəyi dəstəkləyici mühitin yaradılması üçün vacibdir. Burada nəzərə alınacaq bəzi strategiyalar var (9):

- Müxtəlif materiallar

Resursların müxtəlifliyi: müxtəlif mədəniyyətləri və təcrübələri təmsil edən bir sıra manipulyasiyalardan (bloklar, sayğaclar, formalar) istifadə edin.

Vizual vasitələr: diaqramlar və şəkillər kimi riyazi anlayışların vizual təsvirlərini daxil edin.

- Çəvik qruplaşdırma

Qarışıq qabiliyyət qrupları: həmyaşıdların öyrənməsini təşviq etmək üçün müxtəlif bacarıq səviyyələrinə malik uşaqları qruplaşdırmaqla əməkdaşlığı təşviq edin.

Maraqlara əsaslanan qruplar: uşaqlara müəyyən mövzularda oxşar maraqları paylaşan həmyaşıdları ilə işləməyə icazə verin, əlaqəni gücləndirin.

- Fərqləndirilmiş təlimat

Uyğunlaşdırılmış tapşırıqlar: fərdi ehtiyacları ödəmək üçün müxtəlif çətinlik səviyyələrində fəaliyyətlər təklif edin, tələbələrə öz sürətləri ilə irəliləməyə imkan verin.

Çoxsaylı yanaşmalar: müxtəlif öyrənmə üslublarına cavab vermək üçün müxtəlif üsullar (təcrübəli fəaliyyətlər, hekayələr, oyunlar) vasitəsilə konsepsiyaları təqdim edin.

- Mədəni aidiyyətli kontekstlər

Real-dünya əlaqələri: riyaziyyatı münasib və əlaqəli etmək üçün tələbələrin müxtəlif mənşəyini əks etdirən misal və problemlərdən istifadə edin.

Ailənin iştirakı: ailələri riyaziyyat üzrə mədəni perspektivlərini bölüşməyə həvəsləndirin, daha geniş anlayışı gücləndirin.

- İnkişaf zehniyyətini həvəsləndirmə

Müsbətə fokuslanma: dözümlülük yaratmaq üçün düzgün cavablardan daha çox səy və əzmkarlığı qeyd edin.

Səhvlər öyrənmə imkanları kimi: səhvlərin öyrənmə prosesinin bir hissəsi kimi baxıldığı təhlükəsiz məkan yaradın.

- Əlçatan dil

Aydın təlimatlar: sadə, aydın dildən istifadə edin və əsas anlayışları təkrarlayın. Vizual dəstəklər də təlimatları aydınlaşdırmağa kömək edə bilər.

İkidilli resurslar: mümkünsə, bütün uşaqların məzmunla məşğul olmasını təmin edərək bir neçə dildə materiallar təqdim edin.

Azərbaycanda inklüziv təhsil təhsil sisteminin həyati aspekti kimi geniş vüsət alır və məqsəd qabiliyyətlərindən və mənşəyindən asılı olmayaraq bütün tələbələrin keyfiyyətli təhsilə bərabər çıxışını təmin etməkdir. Riyaziyyatın tədrisində inklüziv təcrübələrin tətbiqi təhsildə ədalətə sadiqliyi əks etdirir.

- Kurikulum uyğunlaşması: Azərbaycan pedaqoqları riyaziyyat kurikulumlarını tələbələrin müxtəlif ehtiyaclarını ödəmək üçün getdikcə daha çox uyğunlaşdırırlar. Bu, bir sıra təlimat materialları və metodlarını daxil etmək üçün dərslərin planlarının dəyişdirilməsini nəzərdə tutur. Müəllimlər əyani vəsaitlərdən, praktiki fəaliyyətlərdən və rəqəmsal vasitələrdən müxtəlif öyrənmə üslublarını və qabiliyyətlərini uyğunlaşdırmaq üçün istifadə edir, bütün tələbələrin riyaziyyat məzmunu ilə effektiv şəkildə məşğul olmasını təmin edirlər.

- Müəllimlərin hazırlığı və peşəkar inkişafı: Azərbaycan Təhsil Nazirliyi və müxtəlif təhsil müəssisələri inklüziv tədris strategiyalarına yönəlmiş təlim proqramları təklif edir. Bu proqramlar müəllimləri differensial təlim, sinfin idarə edilməsi və köməkçi texnologiyalardan istifadə bacarıqları

ilə təchiz edir. Davamlı peşəkar inkişaf müəllimlərə inklüziv təhsil üçün ən yaxşı təcrübələr haqqında məlumatlı olmağa kömək edir.

- Birgə öyrənmə: Azərbaycanda müəllimlər inklüziv sinif mühitini inkişaf etdirmək üçün birgə öyrənmə üsullarından istifadə edirlər. Şagirdləri birlikdə işləməyə və bir-birindən öyrənməyə təşviq etmək üçün qrup fəaliyyətləri və həmyaşıdların dəstəyi vurğulanır. Bu yanaşma təkcə müxtəlif qabiliyyətləri olan tələbələrə dəstəkləmir, həm də onların sosial və ünsiyyət bacarıqlarını artırır.

- Yardımçı texnologiyadan istifadə: Azərbaycan məktəblərində köməkçi texnologiyanın integrasiyası artan tendensiyadır. İxtisaslaşdırılmış proqram təminatı, interaktiv lövhələr və təhsil proqramları kimi alətlər öyrənmə qüsuru olan və əlavə köməyə ehtiyacı olan tələbələrə dəstək olmaq üçün istifadə olunur. Bu texnologiyalar riyaziyyatı bütün şagirdlər üçün daha əlçatan və cəlbedici edir.

- Dəstək xidmətləri: Azərbaycanda məktəblər xüsusi ehtiyacları olan tələbələrə kömək etmək üçün xüsusi təhsil müəllimləri və məsləhətçilər kimi əlavə dəstək xidmətləri göstərirlər. Bu peşəkarlar tələbələrə çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə və riyaziyyat dərslərində uğur qazanmağa kömək etmək üçün xüsusi dəstək və müdaxilələr təklif etmək üçün müntəzəm riyaziyyat müəllimləri ilə birlikdə işləyirlər.

- Mədəni və linqvistik həssaslıq: Azərbaycanın müxtəlif mədəni və linqvistik mənzərəsi inklüziv təhsilə yanaşmada əks olunur. Müəllimlər öyrənməni daha uyğun və əhatəli etmək üçün riyaziyyat təlimatına mədəni cəhətdən uyğun nümunələri və materialları daxil edirlər. Bu yanaşma tələbələrin təcrübələri ilə kurikulum arasında boşluqları aradan qaldırmağa kömək edir, daha inklüziv öyrənmə mühitini təşviq edir.

- Valideynlərin və icmanın iştirakı: təhsildə ailələrin rolunu dərk edərək Azərbaycan məktəbləri valideynləri və icmaları inklüziv təhsil prosesinə cəlb edir. Məktəblər tez-tez valideynləri cəlb etmək üçün seminarlar və görüşlər təşkil edir, onlara uşaqlarının evdə öyrənmələrini dəstəkləmək üçün strategiyalar təqdim edir və daha geniş ictimaiyyətin inklüziv təhsil təcrübələrindən xəbərdar olmasını təmin edir.

- Siyasət və qanunvericilik: Azərbaycan hökuməti müxtəlif siyasətlər və qanunvericilik çərçivələri vasitəsilə inklüziv təhsili dəstəkləyir. Bu təlimatlar xüsusi təhsil ehtiyacı olan tələbələrin ümumi siniflərə integrasiyasını təşviq edir və bütün təhsil sistemində inklüziv təcrübələrin tətbiqi üçün zəmin yaradır.

Nəticə

Riyaziyyatda inklüziv öyrənmə bütün tələbələrin uğur qazana biləcəyi dəstəkləyici və bərabərhüquqlu öyrənmə mühiti yaratmaq üçün vacibdir. Müxtəlifliyi tanımaqla, ədalətə diqqət yetirməklə, tədris strategiyalarını uyğunlaşdırmaqla, əlçatanlığı təşviq etməklə və inkişaf zehniyyətini inkişaf etdirməklə pedaqoqlar hər bir şagirdin riyazi bacarıqlarını inkişaf etdirmək və tam potensialına çatmaq imkanının olmasını təmin edə bilərlər. Riyaziyyat təhsilinə daxil olmaq təkcə ayrı-ayrı tələbələrə fayda vermir, həm də bütövlükdə daha ədalətli və inklüziv cəmiyyətin qurulmasına töhfə verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Cotter, J.E. (2019). Overcoming Math Anxiety: Tools and Techniques for Adults // Rowman & Littlefield
2. Desimone, L.M. (2018). Professional Development for Mathematics Teachers: Issues and Practices // Teachers College Press
3. Dweck, C.S. (2006). Mindset: The New Psychology of Success // Random House
4. Ehrhardt, S.&Clendon, S.A. (2020). Assistive Technology in Special Education: Resources for Education, Intervention and Rehabilitation // IGI Global. P. 212.

5. Hall, T. & Meyer, A. (2019). Universal Design for Learning in the Classroom: Practical Applications // Guilford Press. P. 88
6. Johnson, D.W., Johnson, R.T. & Smith K. A. (2014). Active Learning: Cooperation in the College Classroom // Interaction Book Company
7. Ladson-Billings, G. (2009). The Dreamkeepers: Successful Teachers of African American Children // John Wiley & Sons
8. Rock, D.A. (2016). et al. Teaching Mathematics Meaningfully: Solutions for Reaching Struggling Learners // Routledge
9. Storeygard, J. Teaching Mathematics to Multisensory Learners // Routledge, 2017.
10. Tomlinson, C.A. & Allan, S.D. (2018). Differentiation and the Brain: How Neuroscience Supports the Learner-Friendly Classroom // ASCD. P.73

SUMMARY

Zerafshan Azayeva

INCLUSIVENESS IN MATHEMATICS TEACHING

The article includes information about the most essential part of the modern education system called inclusive learning which is a broad topic. The author has focused on integrating Math and inclusive learning explains to us how to implement differentiation, what are advantages of this learning style are, where to start and whether our education system is ready for inclusive learning. Inclusive learning is a teaching method that wants to give a chance to a diversity of people such as disabled, talented, gifted, and low-ability students.

At the end of the article, we will be able to get broad information about this sphere.

Keywords: inclusive learning, Mathematics, differentiation, integration, diversity, equality

РЕЗЮМЕ

Зерафшан Азаева

ИНКЛЮЗИВНОСТЬ В ПРЕПОДАВАНИИ МАТЕМАТИКИ

Статья включает информацию о наиболее важной части современной системы образования, называемой инклюзивным обучением, которая является широкой темой. Автор сосредоточился на интеграции математики и инклюзивного обучения, что объясняет нам, как реализовать дифференциацию, каковы преимущества этого стиля обучения, с чего начать и готова ли наша система образования к инклюзивному обучению. Инклюзивное обучение — это метод обучения, который дает шанс разнообразным людям, таким как инвалиды, талантливые, одаренные и малоспособные учащиеся.

В конце статьи мы сможем получить широкую информацию об этой сфере.

Ключевые слова: инклюзивное обучение, математика, дифференциация, интеграция, разнообразие, равенство

İNKLÜZİV TƏHSİL ANLAYIŞI, TARİXİ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ, PRİNSİPLƏRİ VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

NALAN BABAYEVA

nalanbabayeva@gmail.com

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər: *təhsil, inklüziv, uşaq, model, cəmiyyət, inkişaf*

Müasir dövrdə təhsilin hər kəs üçün əlçatan olması əsas zərurətlərdəndir. Təhsil yalnız fərdlərin yox, həm də cəmiyyətin ümumi inkişafı üçün əsas amillərdən biridir. Təhsildə bərabərlik imkanı sosial ədalətin təmin edilməsi və iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması baxımından çox əhəmiyyətlidir. Təhsilin inkişafı öz bilik və bacarıqlarını müxtəlif şəkildə göstərən fərdlər üçün onların həyat keyfiyyətlərini artırmağa kömək edir. Bu da öz növbəsində cəmiyyətin daha sağlam, bərabər və inklüziv olmasını təmin edir. Bu kimi xüsusiyyətlər də təhsil sahəsində inklüzivliyin yaradılması üçün yeni bir yol açdı.

İnklüziv təhsil anlayışı və onun inkişafı ilə meydana gələn yeni istiqamətlər cəmiyyətin inkişafına müsbət təsir göstərir. Bəs inklüziv təhsil anlayış dedikdə nə başa düşülür? Latin dilindən tərcümədə "daxil olmaq" mənasını verən bu söz bütün fərdlərin maraqlarını bərabər şəkildə qorumağa xidmət edir. İnklüziv təhsil dedikdə müxtəlif ehtiyac və bacarıqlara sahib olan bütün uşaqların, o cümlədən əlilliyi olanların təhsil mühitində iştirakını təmin etməyə yönəlmiş bir yanaşmadır. Bu anlayışın formalaşması və inkişafı cəmiyyətin daha da yenilənməyə və qarşılıqlı inkişafına təkan verir. Təhsildə inklüzivlik öz prinsip və xüsusiyyətləri baxımından cəmiyyətin hər bir fərdinə eyni mərtəbədən baxaraq onların təhsildə və həyatda rolunu təmin edir.

XX əsrin ortalarından başlayaraq inklüziv təhsil anlayışı formalaşmağa başladı. Bu anlayış dünyada bir çox mənalarda özünü üç fərqli dövr və modeldə göstərdi. Həmçinin bu modellər bir-biri ilə zəncirvari bağlı idi. İlk dövr XX əsrin 60-cı illərində meydana gələrək "Tibbi model" adı ilə tarixə daxil oldu. Bu dövrün əsas əhəmiyyəti seqreqasiya üsulunu həyata keçirmək idi. Seqreqasiya üsulu müəyyən əlilliyi və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqları onlar üçün ayrılmış müəssisələrdə təhsilə cəlb edir. Bundan sonra inklüziv təhsil sisteminin ilk modeli artıq dünyada və Azərbaycanda həyata keçirilməyə başladı. Onlar, əsasən, internat tipli məktəblərdə və xüsusi uşaq evlərində yerləşdirilirdi, burada onlara, əsasən, tibbi xidmətlər və müalicə təqdim edilirdi. Bu yanaşma uşaqların sosial və emosional inkişafını, həmçinin təhsilin keyfiyyəti üçün vacib əhəmiyyət kəsb edirdi.

İkinci tarixi inkişaf mərhələsini özündə ehtiva edən integrasiya dövrü 60-80-ci illəri əhatə edir. Bu mərhələdə əlilliyi olan uşaqlara daha çox diqqət yetirilməyə və onların təhsil ehtiyacları ilə bağlı daha inklüziv yanaşmalar tətbiq edilməyə başlandı. "İnklüziv model" adlanan bu yanaşma əlilliyi olan uşaqları ümumtəhsil məktəblərində yerləşdirməyi və onların təhsilini cəmiyyətin digər üzvləri ilə eyni mühitdə davam etdirməyi nəzərdə tuturdu. Bu yanaşma uşaqların fərdi ehtiyaclarını nəzərə alaraq təhsil proqramlarını uyğunlaşdırmağa yönəlmişdir. Burada uşaqlar əlavə dəstək və resurslarla təmin edilir, lakin bu dövrdə də tam inklüzivlik hələ də geniş tətbiq olunmurdu. Bu mərhələdə inklüziv uşaqlara nə qədər şərait yaradılsa da hələ də istənilən səviyyə əldə edilməmişdi. Ancaq sonrakı inkişaf üçün vacib əhəmiyyət kəsb etdi. Müxtəlif Avropa ölkələrində yaradılan inklüziv təhsil mərkəzləri məhz bu tarixi dövrdə inkişaf etməyə başladı. Humanist və yüksək prinsiplər ilə əhatə olunan bu modeldə artıq uşaqlar himayəyə verilməyə başlandı. Sağlamlıq imkanlarından məhdud uşaqlar digər uşaqlarla birgə təhsil almağa və onlarla qarşılıqlı ünsiyyəti artırmağa kömək oldu.

Ötən əsrin 80-ci illərindən bu günümüzdə qədər dünyada "Sosial model" tətbiq olunur. Sosial model əlilliyi olan uşaqların hər hansı bir təcrid edilmədən cəmiyyətlə bərabər şəkildə iştirak etməsini, inklüziv mühitlərdə təhsil almalarını təşviq edir. Bu yanaşma hər kəs üçün bərabər imkanlar yaratmağa, sosial uyğunlaşmanı artırmağa və müxtəlif ehtiyacları olan uşaqlar üçün fərdi dəstəklərin

təmin edilməsini nəzərdə tutur. Əlilliyi olan uşaqların sosial və emosional inkişafına da önəm verilir, onların müsbət nəticələr əldə etmələri üçün bütün cəmiyyət səviyyəsində dəstək təmin edilir. Bu model inklüziv uşaqlarla yanaşı, onların həmyaşıdları ilə bərabər təhsil alma və digər bütün imkanlara sahib olma azadlığı verir. Son illərdən etibarən ölkəmizdə də bu modelin üzərində işlənilərək daha da yüksək səviyyəyə çatdırılması təmin olunur.

Cəmiyyətdə inkişaf baxımından inklüziv təhsil səkkiz prinsipə malikdir. Bu prinsiplər bir çox xüsusiyyətləri özündə əks etdirərək inklüziv təhsilin və cəmiyyətin inkişafı üçün lazımı bütün amilləri həyata keçirməyə davam edir. Bu prinsip və xüsusiyyətlər beynəlxalq insan hüquqlarını qoruyub saxlayır. İlk prinsipi insan dəyərləri əks etdirir. Bu prinsipdə insan dəyəri hər bir fərdin bərabər hüquqlara malik olması özünəməxsus şəxsiyyəti və insanlıq xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Bu yanaşma insanların hər birini eyni dərəcədə qiymətləndirir və onların şəxsiyyətlərini, hüquqlarını və mövcudluqlarını üstün tutur. Hər bir fərdin şəxsiyyət kimi düşünmə və hiss etmə qabiliyyətinin mövcud olması isə ikinci prinsipi təşkil edir. Prinsip etibarilə inklüziv uşaqların təcrid olunmadan rahat şəkildə özlərini ifadə etmə şəraiti yaradılır. Bu prinsip onlarla birgə hər kəsə qarşılıqlı empatiya qurmaq və anlaşımaq hüququnu bərabərləşdirir. Üçüncü prinsip isə ünsiyyəti təşkil edir. Ünsiyyət hüququ insanın fikirlərini ifadə etmə, məlumat alma və mübadilə etmə haqqını əhatə edir. Bu hüquq demokratik cəmiyyətlərin əsasını təşkil edir və fərdi inkişafın, sosial iştirakın və şəxsi azadlıqların qorunmasında mühüm rol oynayır. Dördüncü prinsip hər insanın bir-birinə ehtiyacı olmasıdır. Sağlamlıq imkanları məhdud olan insanların daha çox diqqətə və qayğıya ehtiyacı olması da prinsipə buna aiddir. Təhsilin effektivliyini və əhəmiyyətini artırmaq üçün müxtəlif tərəflər arasında aktiv və mənalı qarşılıqlı əlaqələrin vacib olduğunu vurğulayır. Təhsil prosesinin real qarşılıqlı münasibətlər əsasında qurulması bir neçə əsas amili əhatə edir. Bu özünü beşinci prinsip olan təhsildə qarşılıqlı münasibəti əks etdirir. Altıncı prinsip olan hər kəsin kömək və dostluq anlayışı hər kəsin sosial şəkildə yaşamasını təmin edir. Sosial əlaqələr və dostluq insanların emosional və sosial rifahı üçün əhəmiyyətli bir rol oynayır. Müxtəlif yaş kateqoriyalarındakı uşaqların anlaşması və ortaq maraqları da buna aiddir. Yeddinci prinsipdə təhsil alan şagirdlərin bilik və bacarıqları onların inklüziv təhsildə nələri bacarması ilə ifadə edilir. Səkkizinci və sonuncu olan prinsipdə isə inklüzivlik təkcə sağlamlığı məhdud uşaqlara deyil, həm də bütün bəşəri əks etdirən universal bir dəyərə malikdir. Rəngarəngliyi əks etdirən və fərqişəliyi artıran bu prinsip fərq qoymadan uşaqların birgə təhsil almasını dəstəkləyir.

Nəticə etibarilə, inklüziv təhsil prosesi bütün uşaqların, o cümlədən əlilliyi olan və sosial olaraq təcrid olunmuş uşaqların bərabər imkanlardan istifadə etmə və tam potensialını inkişaf etdirmə məqsədini daşıyır. İnklüziv təhsilin demokratik dəyərlərlə uyğunluğu bir neçə əsas aspektdə açıqlanır. Bu prinsiplər ortaq olaraq hər kəsi irqindən, dinindən, dilindən və cinsindən asılı olmayaraq bərabər şəkildə, eyni mühitdə olmasına şərait yaradan, həmçinin hörmət çərçivəsində onlara bütün azadlıqları təmin edən xüsusiyyətləri özündə daşıyır. Dövlət dəstəyi ilə təhsil keyfiyyətinin artırılması və valideyn iştirakı ilə inklüziv cəmiyyətin inkişafı bundan sonrakı illərdə də aktiv şəkildə davam etdiriləcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Tom, L., Joanne, D., David, H. (2005). İnklüziv təhsil sinifdə müxtəlifliyin dəstəklənməsi üçün təcrübi məlumatlar
2. “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” Azərbaycan Respublikasının 5 iyun 2001-ci il tarixli 136-IIQ nömrəli Qanunu
3. “Uşaq hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının 19 may 1998-ci il tarixli 499-IQ nömrəli Qanunu
4. <https://apa.az/sosial/azerbaycanda-inkluziv-tehsil-gorulen-isler-ve-hell-yollari-arasdirma-836406>

SUMMARY

Nalan Babayeva

THE CONCEPT OF INCLUSIVE EDUCATION, ITS HISTORICAL DEVELOPMENT STAGES, PRINCIPLES AND FEATURES

In the modern education system, the topic of inclusive education occupies a central place. Inclusive education began to lead in all areas of social life. Inclusive education was created in the middle of the last century and has undergone great development. Inclusive education used 3 different models for the co-education of children with diversity and life skills. It helps facilitate all inclusive conditions to increase children's sociability, starting from the family and school period. Today, our country pays great attention to increasing the quality of education with state support for the development of inclusive education.

Keywords: education, inclusive, child, model, society, development

İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ DİFERENSİALLAŞMA VƏ FƏRDİLƏŞMƏ

AYNURƏ BAĞİROVA

aynura.baghirova@sdu.edu.az

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Məlumdur ki, sinifdəki şagirdlər qavramasına, öyrənmə və potensial imkanlarına görə fərqlənirlər. Onların öyrənmə tərzləri, öyrənmə sürəti və çalışmaq üçün etdiyi cəhdlərin səviyyəsi fərqlidir. Müəllim müxtəlif səviyyədə olan şagirdlərin nailiyyət əldə etmələri üçün vacib olan məzmunu, öyrənmək üçün istifadə olunan fəaliyyəti və ya şagirdlərə uyğun gözləntiləri düzgün müəyyənləşdirən dərsi planlaşdırdıqda diferensiallaşma baş verir. Ona görə də burada əsas odur ki, müəllim dərs zamanı qarşıya qoyulan təlim nəticəsinə bütün şagirdlərin çatdığını təmin etsin. Bu baxımdan qavrama və təlim nailiyyəti yüksək olan şagirdlərə çətinlik dərəcəsi daha yüksək, qavrama və potensialına görə bir qədər zəif olan şagirdlərə isə çətinlik dərəcəsi daha aşağı olan tapşırıqlar verilir. Beləliklə, müəllim sinifdə elə şərait yaratmalıdır ki, təlim mühiti bütün şagirdlər üçün effektiv olsun.

Deməli, inklüziv siniflərdə diferensiallaşma eyni təlim mühitində müxtəlif qrupa daxil olan, hətta əlilliyi olan şagirdlərlə belə fərqli metodlarla işləmək və dərslərin hər qrup şagirdə uyğun olaraq effektiv planlaşdırılmasıdır. Diferensial təlim, adətən eyni məkanda müxtəlif öyrənmə xüsusiyyətlərinə və tələblərinə görə fərqlənən qrupların olduğu mühitdə həyata keçirilir. İnklüziv təhsildə müxtəlif təlim ehtiyacı və öyrənmə xüsusiyyətlərinə malik olan şagirdlər üçün müəllim daha çevik dərs planlamalıdır. Bunun üçün də diferensiallaşma şagirdlərin əvvəlki bilik və bacarıqlarının qiymətləndirilməsindən və fərdi təlim məqsədlərinin müəyyən edilməsindən başlayır. İnklüziv təhsildə hər bir müəllim diferensial təlimi reallaşdırmaq üçün şagirdlərin aşağıdakı xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır:

Şagirdlərin marağı – şagirdlər üçün ən çox maraqlı olan sahə və ya mövzu;

Hazırlıq səviyyəsi – şagirdlər əvvəldən nəyi bilirlər, nəyi isə hələ də bilmirlər;

Öyrənmə tərz – şagirdlər konsepsiyaları hansı yolla daha yaxşı (vizual, audial, kinestetik, oxuyub-yazaraq) mənimsəyər bilirlər.

İnklüziv təhsildə diferensial təlimin prinsipləri aşağıdakılardır:

1. Diferensial sinif çevik olmalıdır;
2. Təlimin diferensiallaşdırılması şagirdlərin ehtiyaclarının cari qiymətləndirilməsindən irəli gəlir;
3. Hər bir şagirdin öz işi var;
4. Təlimdə müəllimlər də şagirdlərlə əməkdaşlıq edirlər (İnklüziv sinifdə təlimin təşkili. TİPİİ, 2019).

İnklüziv təhsildə diferensial məzmun zamanı nəzərə alınır:

- Şagirdlərin yeni anlayışları başa düşməsi üçün müxtəlif resurslardan istifadə edilir;
- Şagirdlərə əsas anlayışları aşılamaq üçün müxtəlif vasitələrdən – mətn, səs qeydiyyatı aparatları, poster və videolardan istifadə edilir.

- Mətnlər bir neçə oxu səviyyəsində tərtib edilir;

- Mətn materialları ilə işləyən uşaqları dəstəkləmək və cəlb etmək üçün oxu prosesinə sinif yoldaşları cəlb edilir;

- Əlavə təqdimata ehtiyacı olan uşaqlara dərs yenidən başa salınır;

- Müxtəlif çətinlik səviyyələri olan təlim fəaliyyəti istifadə edilir;

- Uşaqların fərqli maraqlarına əsaslanan müxtəlif variantları təmin etməklə fəaliyyəti fərqləndirmək mümkündür. Hər bir fəaliyyətdə müəllim tərəfindən dəstək verilə yaxud şagirdlər bir-birinə dəstək verə bilər.

Müəllimlər inklüziv təhsil zamanı aşağıdakı diferensial tapşırıqlardan istifadə edə bilirlər:

- Əsas təlim məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsində uşaqların iştirak etməsinə imkan yaradır;
- Uşaqları öyrəndiklərini fərqli üsullarla ifadə etməyə təşviq edin;

• Müxtəlif iş üslublarına şərait yaradın (məsələn, tapşırığı bitirmək üçün tək və ya qrupun tərkibində işləmək);

• Tapşırıqları hazırlamaq üçün müxtəlif növ resurslardan istifadəni təmin edin;

• Müxtəlif qiymətləndirmə metodlarından geniş şəkildə istifadə edin. Sınıfdə bütün uşaqların dərəcəyə cəlb olunması, iştirakı və nailiyyət əldə etməsi üçün müxtəlif təlim üsulları var. İnklüziv sinif strategiyalarını icra etmək çətin deyil.

Bütün şagirdlər üçün təlim mühitinin yaradılması:

• Dərsin planlaşdırmasını hazırlayın, mövzulara dair fəaliyyətləri planlaşdırın və sonda həyata keçiriləcək təlimi nəzərdən keçirin;

• İstedadlı uşaqlar üçün əlavə fəaliyyətlər hazırlayın. Dərsdə müxtəlif vasitələrdən – vizual, eşitmə, kinestetik və s. istifadəni təmin edin;

• Çəvik olun və eyni öyrənmə bacarıqları və nəticələrini araşdırmaq üçün müxtəlif fəaliyyətlər təklif edin;

• Dərsdən öncə uşaqlara öyrənməkləri mövzu barədə məlumat verin – təlimdə çətinlikləri olan uşaqlar təkrar izahata ehtiyac duyurlar;

• Uşaqların bir-birilərinə kömək edəcəkləri mühiti yaradaraq ünsiyyət və əməkdaşlıq mədəniyyətini aşılayın;

• Dərs müddətində uşaqlar ilə qarşılıqlı münasibət qurun.

• Uşaqları müşahidə edin və onların işlərini yoxlamaq üçün onlarla birlikdə qeydiyyat aparın.

• Dərs boyunca başa düşüldüyünüzü yoxlayın.

• Uşaqlardan nə gözlədiyinizi onlara izah edin.

• Əsas anlayışlardan istifadə edin. Uşaqlar istədiyiniz kimi tez başa düşmədikdə səbrli olun. Tapşırıqlara başlamazdan əvvəl təlimatları və izahatları təkrarlayın. Təlimə fokuslanın və hər kəsdən sınıfdə çox çalışmalarını və dərsdə öyrənmələrini gözlədiyinizi açıq izah edin.

• Əlilliyi olan uşaqları onlara dəstək ola biləcək uşaqlarla birlikdə qruplaşdırın.

• Tapşırığı bitirmək üçün daha çox vaxta ehtiyacı olan uşaqlara şərait yaradın. Əsas sinif strategiyaları və adaptasiya:

• Eşitmə əlilliyi olan şagirdlər üçün düzgün strategiyaların seçilməsi:

• Lövhədə yazılanı daha tez anlamaları üçün eşitmə əlilliyi olan şagirdləri qabaq sırada əyləşdirmək.

• Oxumada çətinliyi olan şagirdlərin məlumatı daha yaxşı anlaması məqsədilə vizual vasitələrdən istifadə edə bilmək.

Danışarkən həmin şagirdin müəllimin dodaqlarını gördüyünə əmin olmaq lazımdır, çünki dodaqdan oxuyaraq müzakirəyə qoşula bilər. Üzünüz yazı lövhəsinə tərəf olduqda danışmağa çalışmayın.

• Sinfi elə təşkil etmək lazımdır ki, qrup müzakirəsi zamanı eyni vaxtda yalnız bir şagird danışsın;

• Eşitmə əlilliyi olan şagirdlərin anlamasını təmin etmək üçün əyani vasitələrdən istifadəni maksimal dərəcədə artırmaq lazımdır. Müəllim otağın yaxşı işıqlandırılmasını təmin etməlidir;

• Ünsiyyət zamanı məlumatların, hətta sinif müzakirələri üçün materialların yazılı şəkildə təqdim edilməsi daha faydalı olar;

• Sınıfdə videolardan istifadə edərkən alt-yazıların olmasına diqqət etmək;

• Eşitməyən uşaqlarda nitq məhdudiyyətləri ola bilər ki, bunun üçün anlaşılmayan sözləri, oxu tapşırıqlarının müzakirəsini təşkil etmək;

• Qeydlər apararkən şagirdlərin yaşadları ilə işləməsinə şərait yaratmaq;

• İnformasiyaları aydın və sadə şəkildə təqdim etmək;

• Tələffüzün düzgün, daha aydın olmasına diqqət etmək;

Eşitmə əlilliyi olan şagirdlər üçün düzgün resursların seçilməsini təmin etmək:

• Nitqi mətnə çevirən funksiyaya malik kompüterlərdən istifadə etmək;

- Əlavə əyani vasitələrdən istifadə etmək (məs., proyektor, ağ lövhə, qrafiklər, lüğət və s.);

- Uşaqlardan şəxsi eşitmə cihazından istifadə etməsini xahiş etmək.

Fiziki əlilliyi olan şagirdlər üçün düzgün strategiyaların seçilməsi:

- Fiziki əlilliyi olan uşaqların kompüterdən istifadəsinə yardım üçün hazırlanmış alternativ cihazlardan istifadə edin (məs., sensor ekranlar, dəyişdirilmiş klaviatura, əyləncəli idarəedici çubuqlar və s.). Yazmaqda çətinliyi olan uşaqlar üçün kompüter, yardımçı proqram təminatı, qeydə alan cihazları təmin edin;

- Sınıf fəaliyyətlərinə və imtahanlara verilən cavabları lentə almaq üçün danışılanı mətnə çevirən proqram təminatından istifadə edin;

- Yazmağı asanlaşdırma bilən qələm tutacaqları və ya ergonomik dizaynı qələmləri təmin edin. Yazı alətlərini yaxşı tutmaqda çətinlik çəkən uşaqlar üçün qalın yazı alətlərindən istifadə etmək asandır;

- Sınıfdə rahat hərəkət etmək üçün geniş yer təmin etmək.

Fiziki əlilliyi olan şagirdlər üçün sinfin hər yeri, əyani vəsaitlər, informasiya materialları və təchizatlardan istifadə əlçatan olsun.

- Əlilliyi olan şagirdlərin sinfə daxil olub və çıxması üçün daha çox vaxt tələb olunduğunu nəzərə almaq;

- Qrup işi və yerdəyişmə zamanı sınıfdə hərəkət etməsi üçün şagirdə kifayət qədər vaxt vermək;

- Uşağın yazı çətinliyi varsa, ona qeydləri aparmaqda kömək edə biləcək partnyor seçmək.

Uşağa məlumatı yazmaq yerinə kompüter, kiçik səsyazan və ya kamera kimi vasitələrlə qeydə almağa icazə vermək;

- Şagird tez yorulursa, tapşırığı bitirmək üçün ona əlavə vaxt verməyi təmin etmək.

Görmə əlilliyi olan şagirdlər üçün düzgün strategiyaların seçilməsi:

- Görmə əlilliyi olan şagirdləri yazı lövhəsinə yaxın oturtmaq;

- Sınıfdə iri şriftlə çap edilmiş təlim materiallarından istifadə etmək;

- Lazım olarsa, diktafona yazılmış mətnlərdən istifadə etmək. Şagirdlərə qeydlər aparmaq əvəzinə dərsləri və təlimatları diktafona yazmalarını təmin etmək;

- Oxumaq və yazmaq üçün uşaqlara daha çox vaxt vermək. Şagirdlərə tapşırıqları yerinə yetirmək üçün daha qalın uclu marker və ya yazı alətindən istifadə etməyə imkan yaratmaq.

- Yazılı təlimat və ya tapşırıq verdikdə materialın qısa şəkildə və böyük hərflər ilə yazıldığına əmin olun. Uşaqlara sinif qeydlərinin nüsxəsini təqdim edin və onlara iPad və ya tabletlər ilə onları qeydə almağa icazə verin;

- Təlimatları həm şifahi, həm də yazılı təqdim edin. Hər bir ifadəni lövhədə yazıldığı kimi demək;

- Görmə məhdudiyyəti olan şagirdlərə tapşırıqlarını daha qısa yazılmış variantda təqdim etməyə və ya öyrəndiyini fərqli vasitə ilə nümayiş etdirməyə icazə verin;

- Nəzərə alın ki, görmə əlilliyi olan şagirdlərin vizual vasitələrlə təlim alma ehtimalı azdır və həmin vasitələrdən istifadəsi də az olacaq (məsələn, sinif planını görməsi, saatda vaxtı yoxlaması, təlimat materialları və sinif otağının qaydaları və s. daxil olmaqla divardakı əyani vasitələrin və materialların oxunması).

- Görmə əlilliyi olan şagirdlər təlim yerlərində oriyentasiya və səfərbərlikdə köməyə ehtiyac duyacaqlar. Sinfin planı, kitabxana, yeməxana və məktəbin digər əsas ərazilərə bələd olması üçün görmə məhdudiyyəti olan uşaqlara vaxt verin ki, onu əhatə edən mühit ilə tanış olsun və ətrafda hərəkət edərkən inamlı olsun. Məktəbin planı və məktəbin fəvqəladə hallar üzrə prosedurlarını görmə məhdudiyyəti olan uşaq üçün aydınlaşdırın (məs., tualetlər, idman zalı, kitabxana, yeməxana, təlimat otağı, oyun meydançası və s.).

- Görmə əlilliyi olan şagirdlər adlar ilə simaları əlaqələndirməyə bilirlər, ona görə də həmin uşaqlara öz sinif yoldaşları ilə tanış olmaq üçün vaxt verin. Məqsədyönlü şəkildə sinif yoldaşları ilə kiçik qruplar və ya fərdi şəkildə tanış ola biləcəkləri fəaliyyət və təcrübələr təşkil edin.

Görmə əlilliyi olan şagirdlər düzgün resursların seçilməsi:

- Ağıllı lövhə kimi interaktiv lövhədən istifadə edin, lövhədə yazılanları oxuya bilmələri üçün görmə məhdudiyyəti olan uşaqlar kompüter və ya tabletdən istifadə edə bilərlər;

- Müəyyən məsafədən daha yaxşı görə bilmələri üçün uşaqlara binokl, monokl və ya böyüdücü cihazlardan istifadə etməyə icazə verin;

- Power Point təqdimatları hazırlayarkən Arial kimi sadə şrift seçin və minimum şrift ölçüsü 24-dən istifadə edin. Animasiya və keçidlərdən az istifadə edin;

- Ehtiyac duyan şagirdlər üçün Brayl şriftindən istifadə edin;

- Kompüterdə şifahi təsvir proqramlarından istifadə edin;

Əqli problemləri olan şagirdlər üçün diferensiallaşmanın təmin edilməsi:

- Təlimatları bir neçə dəfə təkrarlayın;

- Böyük tapşırıqları kiçik parçalara ayırın. Eyni anda yalnız bir mərhələnin təlimatlarını verin.

Aydın seçimlər verin;

- Fəaliyyətlərdə mümkün olduğu qədər sadə sözlərdən istifadə edin;

- Dərsi müxtəlif üsullarla təqdim edin (məsələn, əyani, səsli, təcrübi dərs);

- Dərsin əyani təqdimatını keçirin və iri mətnlərdən ibarət materiallardan istifadə edin;

- Şifahi verilən təlimatlar vasitəsilə yazılı təlimatları möhkəmləndirin;

Əqli əlilliyi olan şagirdlər üçün düzgün strategiyaların seçilməsi:

- Şagirdə mətni oxumaq yerinə audio qeydlərə qulaq asmağa icazə verin;

- Dərsi yalnız oxu kitabları vasitəsilə deyil, həmçinin audio kitablar, kinolar və digər media vasitələri ilə keçin;

- Tapşırıqlar üçün elektron imla yoxlamasından istifadə edin;

- Sınıfdə qeydiyyat aparmaq və ya cavab vermək üçün kompüterdən istifadə edin;

- Tablet və ya iPadlardan istifadə edin.

Göründüyü kimi, düzgün strategiyaların və əlavə resursların istifadəsi şagirdlərin, hətta əlilliyi olanların da belə təlim prosesinə cəlb edilməsi üçün müəllimə çox böyük dəstək olur. Düzgün strategiyalar və əlavə resurslar təhsildə əlilliyi olan uşaqların təlimdə iştirakına, yanaşmasında olan maneələrin aradan qaldırılmasına kömək edir. Şagirdlərin müvafiq resurslar ilə təmin edilməsi onların ünsiyyət qurmaq bacarığına, eşitməsinə və təhsildə iştirakına çox müsbət təsir edir.

ƏDƏBİYYAT

1. “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14.12.2017 tarixli 3498 nömrəli Sərəncamı.
2. Crimes, P., Stevens, M., Cruz, A., Merkado, T., Ligaya, K., Cruz, S. (2019). “İnklüziv təhsil üzrə müəllim inkişafı proqramları”
3. David, M. (2014). What really Works in Special and Inclusive Education: Using Evidence-Based Teaching Strategies,
4. Əliyev, M. (2018). “İnklüziv təhsil”. (Məlumat kitabçası). Bakı
5. İnklüziv sınıfdə təlimin təşkili. TİPİİ, səh.80
6. Mikayılova, Ü., Şərəfxanova, Ş., və b. (2011). “İnklüziv təhsil”. (Metodik vəsait). Bakı

SUMMARY

Aynure Bağirova

DIFFERENTIATION AND INDIVIDUALIZATION IN INCLUSIVE EDUCATION

This article explores the implementation of differentiation and individualization in inclusive education in the modern era. Differentiated instruction is typically carried out in an environment where students with various learning characteristics and needs coexist in the same space. As we know, differentiation in inclusive classrooms involves working with different methods, even with students who have disabilities, and planning lessons effectively to suit each group of students in the same learning environment. In inclusive education, teachers should use more flexible lesson planning for students with different learning needs and characteristics.

Keywords: *inclusive education, differentiation, individualization, classroom strategies, student interest, learning style*

İNKLÜZİV TƏHSİL ANLAYIŞI, TARİXİ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ, PRİNSİPLƏRİ VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

AYTƏN BAXŞƏLİYEVƏ

mammadli.aytan@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə

Qədim dövrlərdən bəri xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanlara münasibət fərqli olub. Bu insanlar mürəkkəb təlim, təhsil və digər normal insanlar tərəfindən qəbul edilmə prosesindən keçdi. Məqalədə bu prosesin tarixi inkişafından bəhs edilir. İnkişaf mərhələlərinə və mərhələlərə bölünür. Məqalədə bu mərhələlər haqqında ətraflı məlumat verilir. İnklüziv təhsil təhsil müəssisələrində sağlam uşaqlarla birgə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilidir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, inklüziya, xüsusi məktəb, seqresiya, normallaşma

İnklüziv təhsil ümumi təhsilin hamı üçün əlçatan olmasını nəzərdə tutur və bütün uşaqların fərqli ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmasına əsaslanan prosesdir. İnklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilə cəlb olunmasını təmin edir.

İnklüziv təhsil uşaqların müstəqil bir fərd olduğunu və təhsil zamanı onların hər birinin öz ehtiyacları olduğunu qəbul edən metodologiyaları inkişaf etdirməyə yönəlmiş inkişaf prosesidir. Bu təhsil tədris zamanı fərqli ehtiyacların ödənilməsinə yönəlmiş yanaşmaların formalaşdırılmasına çalışan prosesdir (2).

Beləliklə, inklüziv təhsil istər sağlam, istərsə də əlillərin bərabər təhsil alma hüquqlarını təmin etməklə yanaşı, cəmiyyətdə sosial bərabərliyin qorunmasına, əlil uşaqların təhsil və başqa xüsusi ehtiyaclarının ödənilməsinə şərait yaradır.

Azərbaycanda “İnklüziv təhsil layihəsi”nin icrasına 2005-ci ildən başlamışlar. Nazirlər Kabinetinin 3 fevral 2005-ci il tarixli 20 nömrəli Qərarına əsasən “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsili”nin təşkili üzrə inkişaf proqramı təsdiq edilmişdir.

İnklüziv təhsilin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün faydaları çoxdur. Belə ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar kollektivə uyğunlaşır, cəmiyyətə inteqrasiya edir, onlarda özünə inam hissi formalaşır, onlar cəmiyyətin digər üzvləri kimi, bərabərhüquqlu şəxsiyyət kimi formalaşır, gələcəkdə onların məşğulluq kimi problemi də aradan qaldırılmış olur.

Bəşər cəmiyyəti yarandığı dövrdən psixi, əqli və fiziki cəhətdən sağlamlığında çatışmazlıq olub, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanlara qarşı münasibət çox fərqli olmuşdur. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanlar təlim, təhsil, tərbiyəyə yiyələnmək və onların digər normal insanlar tərəfindən qəbul edilməsi üçün mürəkkəb bir inkişaf yolu keçmiş, aşağıdakı mərhələlərlə təsvir oluna bilər:

Birinci mərhələ eramızdan əvvəl XI-VIII əsrdən XII əsrə qədər olan vaxtı əhatə edir. Cəmiyyət sağlamlıq imkanları məhdud olan insanlara qarşı aqressiv rəftar edir, onları qəbul etmirdi (Hüseynova, 2018: 47).

İkinci mərhələ XII əsrdən XVIII əsrin 70-80-ci illərinə qədər olan vaxtı əhatə edir. Bu dövrlərdə fiziki, əqli və psixi sağlamlıqlarında çatışmazlıqlar olan insanlara qarşı münasibət kəskin dəyişilmiş, yəni onların təliminin mümkünlüyü başa düşülmüşdür (Hüseynova, 2018: 49).

Üçüncü mərhələ XVIII əsrin 70-80-ci illərindən XX əsrin əvvəllərinədək olan vaxtı əhatə edir. Bu mərhələdə həm Avropada, həm də Rusiyada müxtəlif kateqoriyalı çatışmazlıqları olan uşaqlara öyrənmə bacarıqları ilə yanaşı, öyrətmək zərurəti, xüsusi təhsilin təşkilinin vacibliyi də dərk edilmişdir (Hüseynova, 2018: 50).

Dördüncü mərhələ XX əsrin əvvəllərindən 1980-ci illərin ortasını əhatə edir. Bu illərdə artıq təcrid olunmuş təhsildən integrativ təhsilə doğru inkişaf getməyə başladı. Integrativ təhsildə uşaqlar

ümumtəhsil məktəblərində tipik uşaqlarla birlikdə, lakin ayrı siniflərdə xüsusi proqram əsasında oxuyur. Bununla da uşaqların yaşadıqları cəmiyyətin mədəni ənənələrinə uyğun tərbiyəsini vacib hesab edirdi.

Beşinci mərhələ 1980-ci illərin ortasından hal-hazırkı vaxta qədər olan illəri əhatə edir. Bu mərhələdə integrativ təhsillə yanaşı, inklüziv təhsil də tətbiq olunmağa başladı.

İnklüziv təhsilin prinsipləri:

1. İnsanın dəyəri onun qabiliyyət və nailiyyətlərindən asılı deyildir;
2. Hər bir kəs hiss etmək və düşünmək qabiliyyətinə malikdir;
3. Hər kəs ünsiyyət hüququna malikdir və o dinlənilməlidir;
5. Bütün insanlar bir-birinə lazımdır;
6. Həqiqi təhsil yalnız real münasibətlərin kontekstində mövcud ola bilər;
7. Bütün insanlara öz həmyaşıdlarının dəstək və dostluğu lazımdır;
8. Bütün şagirdlərin inkişafı onların bilik və bacarıqlarından asılıdır;
9. İnsanların müxtəlifliyi həyatın bütün sahələrini inkişaf etdirir. İnklüziv təhsil məktəbəqədər, orta, peşə və ali təhsil mərhələlərini ehtiva edir. Bununla o, SİM insanların davamlı təhsilinin və inkişafının təmin olunmasına xidmət edir.

Dünya praktikasında inklüziv təhsilin təşkili məsələləri 1970-ci illərdən başlayaraq xaricdə əlilliyi olan şəxslərin təhsil imkanlarının genişləndirilməsi ilə bağlı normativ aktların hazırlanmasına başlanılmışdır. Müasir təhsil siyasətində ABŞ və Avropa bir neçə yanaşmanın inkişafına nail olmuşdur:

1. təhsilin əlçatanlığının genişləndirilməsi (widening participation);
2. hakim tendensiya çevrilmə (mainstreaming);
3. integrasiya (integration);
4. inklüziya (inclusion).

Meynstriminq hesab edirdi ki, əlilliyi olan uşaqlar öz yaşadları ilə bayramlarda, məktəbdən-kənar proqramlarda ünsiyyət saxlamalıdır.

İnteqrasiya məktəbdə heç bir dəyişiklik olunmadan, məktəbi SİM uşaqların imkanlarına uyğunlaşdırmadan xüsusi siniflərin təşkilini nəzərdə tuturdu. Azərbaycanda “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunun 12-ci maddəsinin tələblərinə əsasən, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ümumi təhsil müəssisələrində təhsil almalarını təmin etmək üçün “İnteqrasiya təlimli təhsil müəssisələrində təhsilin təşkili qaydaları” təsdiq olunmuşdur. Həmin qaydalara əsasən, integrasiyalı təhsil sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ümumi təhsil müəssisələrində xüsusi təhsil proqramları ilə xüsusi siniflərdə təhsilinin təşkili ilə bağlı məsələləri əhatə edir.

İnklüziya isə məktəbin istisnasız bütün uşaqların ehtiyaclarına cavab verəcək reformasiyasını və yenidən planlaşdırılmasını nəzərdə tutur. “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda xüsusi təhsil, evdə təhsil və integrasiyalı təhsilin təşkil olunması ilə bağlı normaların nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, inklüziv təhsilə dair müddəalar yer almamışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 19 yanvar tarixli 995 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasının həyata keçirilməsi ilə bağlı Fəaliyyət Planı”nın 1.4-cü bəndində sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin inkişafı və inklüziv təhsili üzrə dövlət proqramının hazırlanması, təsdiqi və həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. 2017-ci ildə “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynova, N.T., Məlikov, M.Ş. (2018). Xüsusi pedaqogikanın müasir problemləri. Bakı
2. https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nkl%C3%BCziv_t%C9%99hsil

SUMMARY

Aytan Bakshaliyeva

CONCEPT OF INCLUSIVE EDUCATION, HISTORICAL STAGES OF DEVELOPMENT, PRINCIPLES AND CHARACTERISTICS

Since ancient times, the attitude towards people in need of special care has been different. These people went through a complicated process of training, education, training and acceptance by other normal people. The article discusses the historical development of this process. It is divided into development stages and the article provides detailed information about these stages. Inclusive education is the education of children in need of special care in educational institutions with healthy children.

Keywords: inclusive education, inclusion, special school, segregation, normalization

РЕЗЮМЕ

Айтан Бакшалиева

ПОНЯТИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ, ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ, ПРИНЦИПЫ И ХАРАКТЕРИСТИКИ

С древних времен отношение к людям, нуждающимся в особой заботе, было разным. Эти люди прошел сложный процесс обучения, воспитания, обучения и принятия другими нормальными людьми. В статье рассматривается историческое развитие этого процесса. Он разделен на этапы разработки и в статье представлена подробная информация об этих этапах. Инклюзивное образование – это обучение детей в необходимость особого ухода в образовательных учреждениях со здоровыми детьми.

Ключевые слова: инклюзивное образование, инклюзия, специальная школа, сегрегация, нормализация

İNKLÜZİV TƏHSİL TƏCRÜBƏLƏRİNİN İNKİŞAFI

DİLBƏR BƏŞİROVA

dilber.beshirli@gmail.com

Bakı Slayvan Universiteti

Xülasə

İnklüziv təhsil əlilliyi olan şagirdləri istisna etmədən onların ümumi siniflərə integrasiyasını əhatə etməyə doğru inkişaf etmişdir. Bu dəyişiklik bütün şagirdlər üçün bərabər təhsil imkanlarının təmin edilməsinin vacibliyinin tanınmasını əks etdirir. Zaman keçdikcə beynəlxalq hərəkətlər və hüquqi bazalar təhsilin hər kəs üçün fundamental hüquq olması fikrini gücləndirdi. Təhsil sahəsində əhəmiyyətli irəliləyişlər müşahidə edilsə də, resursların məhdudluğu, pedaqoqların mütəmadi təlimlərlə təmin olunmaması və dəyişikliklərə qarşı institusional müqavimət mövcud problemlərin davamlılığını şərtləndirir. İnklüziv təhsilin gələcəyi bu problemlərin həlli istiqamətində davamlı səylərdən və bütün şagirdlərin təhsildə tam iştirakını və ondan faydalana bilməsini təmin etməkdən asılıdır.

Açar sözlər: *inklüziv, xüsusi təhsil, qanunvericilik, əlillik*

İnklüziv təhsil fiziki, intellektual, sosial və ya emosional ehtiyaclarından asılı olmayaraq bütün şagirdlərin ümumi məktəb sistemi çərçivəsində təhsil aldığı pedaqoji yanaşmadır. O, bütün öyrənənlər üçün bərabər imkanlar təmin etmək, qabiliyyətlərindən asılı olmayaraq hər bir şagirdin təhsil prosesində tam iştirakını təmin etmək məqsədi daşıyır. İnklüziv təhsilin tarixi kontekstini başa düşmək bu sahənin nə qədər irəlilədiyini və bu gün onu formalaşdırmağa davam edən problemləri qiymətləndirmək üçün vacibdir. İnklüziv təhsilin inkişafını bir neçə əsas mərhələdə izləmək olar, qədim dövrlərin istisna təcrübələrindən tutmuş, daha geniş ictimai dəyişiklikləri və inkişaf edən təhsil fəlsəfələrini əks etdirən müasir dövrün inklüziv vurğulanmasına qədər.

Qədim dünyada təhsil elita üçün nəzərdə tutulmuş bir imtiyaz idi, halbuki müəyyən qruplar, o cümlədən əlillər çox vaxt istisna olunurdu. Bir çox qədim cəmiyyətlərdə əlilliyi olan uşaqlar bir yük kimi qəbul edilmiş və tez-tez baxımsızlığa, hətta körpələrin öldürülməsinə məruz qalmışlar. Məsələn, qədim Spartada yararsız və ya əlil hesab edilən uşaqlar Taygetos dağına atılaraq ölümə buraxılmışdı. Bu sərt rəftar yalnız ən güclü və ən bacarıqlı şəxslərin sağ qalmasına və cəmiyyətə töhfə verməsinə icazə verilməli olduğuna dair hökm sürən inamdan irəli gəlirdi.

Bunun əksinə, Misir və Mesopotamiya kimi qədim sivilizasiyalar əlilliyi olan şəxslərin yerləşdirilməsinin bəzi erkən nümunələrini nümayiş etdiriblər. Məsələn, qədim Misir qeydləri göstərir ki, fiziki qüsurlu insanlar bəzən musiqiçi və ya məbədlərdə xidmətçilər kimi xüsusi rollarda işə götürülürdülər. Bununla belə bu yaşayış yerləri məhdud idi və əlilliyi olan şəxslər üçün formal təhsil demək olar ki, mövcud deyildi.

Orta əsrlərdə Kilsənin dominant təsiri əlilliyi olan şəxslərə daha çox xeyriyyəçi yanaşmaya səbəb oldu, baxmayaraq ki, bu, tez-tez səlahiyyət verməkdən daha çox mərhəmətə çevrilirdi. Monastır məktəbləri bəzən kor və ya karlar üçün əsas qayğı və ibtidai təhsil verirdilər, lakin bu səylər akademik təhsildən daha çox dini təlimlə bağlı idi. Əsas diqqət fərdlərin intellektual inkişafına deyil, onların mənəvi xilasına yönəldi.

XIX əsr sənaye inqilabının savadlı və bacarıqlı işçi qüvvəsinə artan tələbatın təsiri ilə təhsildə əhəmiyyətli transformasiya dövrü idi. Sənayeləşmə Avropa və Şimali Amerikada yayıldıqca, hökumətlər əhalinin getdikcə mürəkkəbləşən iqtisadiyyatın ehtiyaclarını ödəyə bilməsini təmin etmək üçün dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən təhsil sistemləri yaratmağa başladılar. Bununla belə, bu ilkin dövlət təhsil sistemləri ilk növbədə əmək qabiliyyətli uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuşdu və əlillərə az diqqət yetirilmişdir.

Əlilliyi olan uşaqların ümumi təhsildən kənarda qalmasına cavab olaraq ixtisaslaşdırılmış məktəblər yaranmağa başladı. Bu məktəblər korlar, karlar və ya idrak qüsurları olanlar kimi xüsusi qrupların xüsusi ehtiyaclarını ödəmək üçün nəzərdə tutulmuşdu. Məsələn, ABŞ-da korlar üçün ilk məktəb olan Perkins korlar üçün məktəb 1829-cu ildə Bostonda yaradılmışdır. Eynilə ABŞ-da karlar üçün ilk məktəb olan Amerika Karlar Məktəbi 1817-ci ildə Konnektikut ştatının Hartford şəhərində yaradılmışdır.

Birləşmiş Krallıqda 1870-ci il İbtidai Təhsil Aktı, həmçinin Forster Qanunu kimi tanınan bütün uşaqlar üçün icbari təhsilə doğru əhəmiyyətli bir addım atdı. Qanun əlilliyi olan uşaqların ehtiyaclarını açıq şəkildə əks etdirməsə də, qabiliyyətlərindən asılı olmayaraq bütün uşaqların təhsilə çıxışını təmin etmək üçün gələcək qanunvericilik söylərinin əsasını qoydu. Qanun həmçinin uşaqların məktəbə getməsinə və müvafiq təhsil almasını təmin edən məktəb şuralarının yaradılmasına səbəb oldu (Baker, J., 1990, s.50-75).

Bu dövrdə xüsusi təhsilin inkişafına yeni yaranan psixoloji nəzəriyyələr də təsir göstərmişdir. Jean Marc, Gaspard Itard və Edouard Seguin kimi erkən psixoloqların işi əlilliyi olan şəxslərin müvafiq təhsil müdaxilələri ilə təmin olunduğu təqdirdə öyrənmə və inkişaf potensialını vurğuladı. Itardın “Aveyronun vəhşi oğlanı” işi fərdi təlimin vacibliyini nümayiş etdirdi, Seqinin isə koqnitiv qüsurlu uşaqların təhsili üçün metodları müasir xüsusi təhsil təcrübələrinin əsasını qoydu. XX əsrin əvvəlləri psixologiyadakı irəliləyişlər və əlilliyi olan uşaqların ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış təhsildən faydalana biləcəyinə inamın artması ilə xüsusi təhsilin genişlənməsinin şahidi oldu. XX əsrin əvvəllərində intellekt testi və davranışçılığın yüksəlişi şagirdlərin qavranılan qabiliyyətlərə əsaslanaraq kateqoriyalara bölünməsinə gətirib çıxardı ki, bu da çox vaxt ümumi təhsil üçün "yararsız" hesab edilənlərin ayrılması ilə nəticələndi.

Bununla belə, İkinci Dünya Müharibəsinin dəhşətləri və sonrakı insan haqları hərəkatları cəmiyyətin müəyyən qruplara, o cümlədən əlillərə münasibətində əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb oldu. Müharibədən sonrakı dövr əlilliyi olan insanların hüquqlarını müdafiə edən vəkillik qruplarının meydana çıxdığını, onların təhsil ehtiyaclarına diqqətin artmasına səbəb oldu.

Birləşmiş Ştatlarda 1975-ci il tarixli “Bütün Əlil Uşaqlar üçün Təhsil Aktı” bütün əlilliyi olan uşaqlar üçün pulsuz və müvafiq dövlət təhsilinə zəmanət verən mühüm qanunvericilik aktı idi. Bu akt XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində gələcək inkişafılar üçün zəmin yaradaraq ayrılmış xüsusi təhsildən daha inklüziv təcrübələrə keçidin başlanğıcını qeyd etdi.

XX əsrin ikinci yarısında əlilliyi olan şagirdlərin ümumi siniflərə inteqrasiyası ilə xarakterizə olunan inklüziv təhsilə doğru əhəmiyyətli dəyişiklik baş verdi. Bu dəyişiklik bütün uşaqların bərabər təhsil hüquqlarının artan tanınması, eləcə də inklüziv təhsilin həm əlilliyi olan şagirdlərə, həm də onların həmyaşıdlarına fayda verdiyinə dair artan sübutlardan təsirləndi.

Beynəlxalq miqyasda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı (UNESCO) tərəfindən qəbul edilmiş 1994-cü il Salamanka Bəyanatı inklüziv təhsilə doğru hərəkatda mühüm məqam oldu. Bəyanatda məktəblərin fiziki, intellektual, sosial, emosional, linqvistik və digər vəziyyətlərindən asılı olmayaraq bütün uşaqlar yerləşdirməyə çağırılır. O, ayrı-seçkilikçi münasibətlə mübarizə və inklüziv cəmiyyətlərin yaradılması vasitəsi kimi inklüziv təhsilin vacibliyini vurğuladı (UNESCO, 1994).

XXI əsrdə inklüziv təhsildə əsas inkişaflardan biri əlilliyi olan uşaqlara erkən müdaxilə və dəstəyin əhəmiyyətinin getdikcə daha çox dərk edilməsi olmuşdur. Tədqiqatlar göstərdi ki, erkən aşkarlama və müdaxilə əlilliyi olan uşaqlar üçün nəticələri əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırır, onlara məktəbdə və ondan kənarda uğur qazanmaq üçün lazım olan bacarıq və inamı inkişaf etdirməyə kömək edir. Nəticədə, bir çox ölkələr əlilliyi olan kiçik uşaqlara və onların ailələrinə dəstək olmaq üçün erkən müdaxilə proqramları və xidmətləri həyata keçirmişlər.

XXI əsrdə digər mühüm tendensiya inklüziv təhsili dəstəkləmək üçün texnologiyadan istifadənin artması olmuşdur. Ekran oxuyucuları nitqdən mətnə proqram təminatı və adaptiv təlim platformaları kimi köməkçi texnologiyalar əlilliyi olan şagirdlər üçün təhsilə çıxış əldə etmək və iştirak etmək üçün yeni imkanlar açıb. Bu texnologiyalar əlilliyi olan şagirdlər üçün oyun sahəsini bərabərləşdirmək potensialına malikdir, onlara kurikulumla qoşulmağa və öz bacarıqlarını əvvəllər

mümkün olmayan üsullarla nümayiş etdirməyə imkan verir. Əhəmiyyətli irəliləyişlərə baxmayaraq, inklüziv təhsilin həyata keçirilməsində problemlər qalmaqdadır. Qeyri-adekvat maliyyələşdirmə, müəllim hazırlığının olmaması və mədəni münasibət kimi problemlər dünyanın bir çox yerlərində inklüziv təhsilin tam həyata keçirilməsinə mane olmaqda davam edir. Bununla belə, köməkçi texnologiyalar və rəqəmsal öyrənmə platformaları kimi texnoloji irəliləyişlər təhsili daha əlçatan və əhatəli etmək üçün yeni imkanlar təklif edir.

İnklüziv təhsilin tarixi inkişafı mürəkkəb və mərhələli proses olub mühüm mərhələlər və davam edən çağırışlarla yadda qalıb. İlk istisna praktikalarından tutmuş inklüzivliyə müasir vurğuya qədər inklüziv təhsilə doğru səyahət daha geniş ictimai dəyişiklikləri və bütün fərdlərin bərabər təhsil hüquqlarının artan tanınmasını əks etdirir. Dünya tam inklüziv təhsilə doğru say göstərməyə davam edərkən hər bir uşağın öz potensialını tam şəkildə həyata keçirmək imkanının olmasını təmin etmək üçün keçmişdən öyrənmək və qalan maneələri aradan qaldırmaq vacibdir.

İnklüziv təhsil bütün fərdlərin müxtəlif ehtiyaclarının tanınması və onlara ünvanlanması istiqamətində daha geniş ictimai dəyişikliyi əks etdirən global hərəkət kimi inkişaf etmişdir. Bu təkamül müxtəlif tematik tendensiyaların, o cümlədən istisnadan inklüzivliyə keçidin, insan hüquqlarına artan diqqətin və təhsil təcrübələrinin ictimai dəyərlərlə inteqrasiyasından təsirləndi.

1. İstisnadan daxil etməyə

Tarixən bütün dünyada təhsil sistemləri əlilliyi olan şagirdlərin daxil edilməsi problemi ilə mübarizə aparır. İlk mərhələlərdə əlilliyi olan şagirdlər çox vaxt ayrı-ayrı müəssisələrə yerləşdirilir və ya formal təhsildən tamamilə kənarlaşdırılırdılar. Bu istisna cəmiyyətin münasibəti, anlayışın olmaması və qeyri-adekvat resurslar da daxil olmaqla bir sıra amillərdən irəli gəlirdi.

XX əsrin ikinci yarısı xaricdən inklüzivliyə əhəmiyyətli bir keçidi qeyd etdi. Bu dəyişiklik əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının həm əlilliyi olan şagirdlər, həm də onların həmyaşıdları üçün inklüziv təhsilin faydalarının artan tanınması ilə şərtlənir. Inklüzivliyə doğru addım əlilliyi olan şagirdlərin ümumi təhsil siniflərinə inteqrasiyasını və onların tam iştirakını təmin etmək üçün lazımı dəstək və şəraiti təmin etməyi əhatə edirdi.

2. İnsan hüquqları və sosial ədalət

İnklüziv təhsilin inkişafı daha geniş insan hüquqları və sosial ədalət hərəkətləri ilə dərinlən bağlıdır. Təhsilin əsas insan hüququ kimi tanınması inklüziv təhsili təşviq etmək səylərinin arxasında duran hərəkətverici qüvvə olmuşdur. BMT-nin Əlillərin Hüquqları Konvensiyası və Salamanka Bəyanatı kimi beynəlxalq bəyannamə və konvensiyalar bütün şagirdlər üçün bərabər təhsil imkanlarının təmin edilməsinin vacibliyini vurğulamışdır.

Bu insan hüquqları çərçivələri inklüziv təhsilin təkə təhsil siyasəti deyil, həm də sosial ədalət məsələsi olduğunu vurğulayır. Onlar iddia edirlər ki, qabiliyyətlərindən və əlilliyindən asılı olmayaraq bütün fərdlər keyfiyyətli təhsil almaq və cəmiyyətdə tam iştirak etmək hüququna malikdirlər. Bu perspektiv təhsildə bərabərliyə nail olmağa yönəlmiş siyasət və təcrübələrin formalaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır (Gordon, J. R., 2004, s.105-120).

3. Təhsil Təcrübələri və İnnovasiyalar

İnklüziv təhsilin təkamülü həm də təhsil təcrübələrində və yanaşmalarında yeniliklərlə yadda qalıb. Köməkçi qurğular və rəqəmsal öyrənmə alətləri kimi texnologiyadakı irəliləyişlər əlilliyi olan şagirdlər üçün əlçatanlığın və iştirakın artırılmasında mühüm rol oynamışdır. Bu yeniliklər şagirdlərin kurikulumla məşğul olmasına və öyrəndiklərini əvvəllər mümkün olmayan üsullarla nümayiş etdirmələrinə imkan yaradıb.

Bundan əlavə, inklüziv kurikulumların və tədris strategiyalarının inkişafı inklüziv təhsilin təşviqində mərkəzi rol oynamışdır. Pedaqoqlar getdikcə daha çox müxtəlif öyrənmə ehtiyaclarını ödəyən və dəstəkləyici sinif mühitini təmin edən yanaşmaları mənimsəmişlər. Birgə tədris modelləri və diferensiaslaşdırılmış təlimat bütün şagirdlərin daxil olmasını dəstəkləyən təcrübə nümunələridir.

İnklüziv təhsildə əldə edilmiş irəliləyişlərə baxmayaraq, inklüziv təcrübələrin effektiv tətbiqinə və davamlılığına maneə ola biləcək bir sıra problemlər qalmaqdadır. Bu problemlərin həlli inklüziv təhsili inkişaf etdirmək və bütün şagirdlərin təhsil imkanlarından tam yararlanma bilməsini təmin etmək üçün çox vacibdir.

İnklüziv təhsildə ən mühüm problemlərdən biri adekvat maliyyə və resursların olmamasıdır. İnklüziv təhsilin həyata keçirilməsi xüsusi avadanlıq, köməkçi texnologiyalar və dəstək xidmətlərinə investisiya tələb edir. Məktəblər tez-tez bu zəruri resursları təmin etmək imkanlarını məhdudlaşdıran büdcə məhdudiyyətləri ilə üzləşirlər. Bundan əlavə, maliyyənin ayrılması qeyri-bərabər ola bilər. Bəzi məktəblər və regionlar digərlərinə nisbətən daha çox dəstək alır və bu da inklüziv təhsilin keyfiyyətində qeyri-bərabərliyə səbəb olur.

Effektiv inklüziv təhsil pedaqoqların bacarıq və biliklərindən də asılıdır. Bununla belə, bir çox müəllimlər müxtəlif ehtiyacları olan şagirdləri effektiv şəkildə dəstəkləmək üçün lazımi təlimə malik deyillər. Müəllim hazırlığı proqramları çox vaxt inklüziv tədris strategiyaları və ya köməkçi texnologiyalardan istifadə ilə bağlı kifayət qədər təlimat vermir. Davamlı peşəkar inkişaf müəllimlərin ən yaxşı təcrübələr haqqında məlumatlı olması və inklüziv sinif mühiti yaratmaq üçün lazım olan bacarıqları inkişaf etdirməsi üçün vacibdir.

Mədəni münasibət və dəyişikliklərə qarşı müqavimət inklüziv təhsilə əhəmiyyətli maneələr yarada bilər. Bəzi icmalarda inklüziv təhsilə münasibətə təsir edən əlilliklə bağlı uzun müddət davam edən qərəz və ya yanlış təsəvvürlər ola bilər. Bu, inklüzivliyin faydalarını tam dərk etməyən və ya inklüziv təcrübələri qəbul etmək istəməyən müəllimlərin, valideynlərin və ya siyasətçilərin müqavimətinə səbəb ola bilər. Bu münasibət maneələrinin aradan qaldırılması üçün məktəblər və icmalar daxilində müsbət və inklüziv mədəniyyətin təşviqi üçün hərtərəfli məlumatlandırma kampaniyaları və səylər tələb olunur.

Əlilliyi olan şagirdlərin ehtiyacları genişdir və fərdi dəstək kompleksi ola bilər. Fərdiləşdirilmiş Təhsil Proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi pedaqoqlar, valideynlər və mütəxəssislər arasında diqqətlə planlaşdırma və əməkdaşlıq tələb edir. İnklüziv mühiti qoruyarkən hər bir şagirdin unikal ehtiyaclarının ödənilməsinə təmin etmək, xüsusən resursları məhdud olan və ya şagird-müəllim nisbəti yüksək olan məktəblərdə əhəmiyyətli problem yaradır.

İnklüziv təhsil sahəsi inkişaf etməyə davam etdikcə bir neçə gələcək istiqamət mövcud problemlərin həllinə və inklüziv təcrübələrin daha da irəliləməsinə kömək edə bilər. Bu istiqamətlərə innovativ yanaşmalar, siyasət təkmilləşdirmələri və dəstəkləyici təlim mühitinin yaradılmasına diqqət daxildir.

Qeyri-adekvat maliyyələşmə problemini həll etmək üçün həm milli, həm də yerli səviyyədə inklüziv təhsilə investisiyaların artırılmasına ehtiyac var. Hökumətlər və təhsil müəssisələri köməkçi texnologiyalar, ixtisaslaşmış dəstək xidmətləri və infrastrukturun təkmilləşdirilməsi üçün maliyyələşdirməyə üstünlük verməlidirlər. Bundan əlavə, qeyri-hökumət təşkilatları və özəl sektor qurumları ilə əməkdaşlıq əlavə resursların təmin edilməsinə və inklüziv təhsil təşəbbüsləri üçün dəstəyin təmin edilməsinə kömək edə bilər.

Müəllim hazırlığının təkmilləşdirilməsi və peşəkar inkişafı inklüziv təhsilin uğuru üçün vacibdir. Müəllim hazırlığı proqramlarına inklüziv tədris metodları, əlillik haqqında məlumatlandırma və köməkçi texnologiyalardan istifadə üzrə hərtərəfli təlim daxil edilməlidir. Müəllimlərə qabaqcıl təcrübələrdən xəbərdar olmaq və inklüziv strategiyaların effektiv şəkildə həyata keçirilməsində onlara dəstək olmaq üçün davamlı peşəkar inkişaf imkanları yaradılmalıdır (Armstrong, D., 2011).

Münasibət maneələrinin aradan qaldırılması əlilliyə və inklüzivliyə müsbət münasibəti təşviq etmək üçün birgə səy tələb edir. Məktəblərdə maarifləndirmə kampaniyaları, ictimaiyyətin iştirakı və inklüziv təcrübələr mədəni qavrayışları dəyişməyə və dəyişikliyə qarşı müqaviməti azaltmağa kömək edə bilər. Pedaqoqlar, valideynlər və şagirdlər arasında əməkdaşlığın təşviq edilməsi dəstəkləyici və inklüziv məktəb mədəniyyətini inkişaf etdirə bilər.

Effektiv siyasətin həyata keçirilməsini təmin etmək güclü monitoring və hesabatlılıq mexanizmlərini tələb edir. Hökumətlər və təhsil orqanları inklüziv təhsil siyasətlərinin həyata keçirilməsi üçün aydın təlimatlar yaratmalı və mütəmadi olaraq uyğunluğu qiymətləndirməlidirlər. Məktəblərə dəstək və bələdçiliyin təmin edilməsi siyasətlərin ardıcıl şəkildə tətbiq edilməsini və əlilliyi olan şagirdlərin ehtiyac duyduqları xidmətlər və yaşayış yerlərini almasını təmin edə bilər.

Erkən müdaxilə əlilliyi olan şagirdlərin ehtiyaclarını qarşılamaq və onların məktəbdə uğurlarını artırmaq üçün çox vacibdir. Erkən müdaxilə proqramlarına və xidmətlərinə sərmayə qoymaq problemləri erkən mərhələdə müəyyən etməyə və həll etməyə kömək edə bilər və bu, şagirdlər üçün daha yaxşı nəticələrə səbəb ola bilər.

Texnoloji irəliləyişlər inklüziv təhsilin genişləndirilməsi üçün mühüm imkanlar təklif edir. Adaptiv kommunikasiya cihazları, ekran oxuyucuları və təhsil proqramı kimi köməkçi texnologiyalar təlim materiallarına çıxışı asanlaşdırır və müxtəlif öyrənmə ehtiyaclarını dəstəkləyə bilər. Məktəblər və pedaqoqlar əlilliyi olan şagirdlər üçün əlçatanlığı və iştirakçılığı artırmaq üçün texnoloji həlləri araşdırmalı və integrasiya etməlidirlər (Ainscow, M., 2006, s. 5-16).

Davamlı tədqiqat inklüziv təhsil təcrübələrinin effektivliyini anlamaq və təkmilləşdirilməli sahələri müəyyən etmək üçün vacibdir. Təhsil tədqiqatçıları inklüziv təhsilin şagirdlərin nəticələrinə təsirini araşdırmaqda davam etməli və müxtəlif şagirdləri dəstəkləmək üçün sübuta əsaslanan strategiyalar hazırlamalıdırlar. Tədqiqat nəticələrinin və ən yaxşı təcrübələrin bölüşdürülməsi siyasət və təcrübənin məlumatlandırılmasına kömək edə və inklüziv təhsilin inkişafına töhfə verə bilər.

İnklüziv təhsilin təkamülü təcrid etmə tarixindən bütün şagirdləri ümumi siniflərə integrasiya etmək öhdəliyinə çevrildi. Ayrılmış təhsilin ilk günlərindən Bütün Əlil Uşaqlar üçün Təhsil Aktı və Əlilliyi olan Amerikalılar Aktı kimi mühüm siyasətlərin yaradılmasına qədər əlilliyi olan şagirdlər üçün bərabər təhsil imkanlarının yaradılması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

Bu tərəqqiyə baxmayaraq, kifayət qədər maliyyə, qeyri-adekvat müəllim hazırlığı və dəyişikliklərə müqavimət kimi problemlər davam edir. Bu problemlərin həlli artan investisiyalar, hərtərəfli peşəkar inkişaf və mədəni münasibətlərin dəyişdirilməsi üçün səylər tələb edir.

Gələcəyə nəzər salsaq, inklüziv təhsilin gələcəyi erkən müdaxilənin gücləndirilməsindən, texnoloji yeniliklərin mənimsənilməsindən və effektiv siyasətin həyata keçirilməsinin təmin edilməsindən asılıdır. Bütün şagirdlərin hüquqlarını müdafiə etməyə və inklüziv mühitləri inkişaf etdirməyə davam etməklə, biz hər bir şagirdin uğur qazanmaq imkanının olduğu daha ədalətli və dəstəkləyici təhsil mənzərəsi istiqamətində işləyə bilərik.

ƏDƏBİYYAT

1. Ainscow, M. (2006). Inclusion and how to do it. In *Improving Schools* (Vol.9, No.1, s.5-16). Routledge
2. Armstrong, D. (2011). *Inclusion: Practical strategies for teachers*. Sage Publications
3. Baker, J. (1990). The effectiveness of inclusion: A review of research. In *Special Education: Current Theory and Practice* (s.50-75). Routledge
4. Education for All Handicapped Children Act, Pub. L. No. 94-142, 89 Stat. 773 (1975)
5. Gordon, J. R. (2004). The historical development of special education in the United States. In *The Journal of Special Education* (Vol. 38, No. 2, s.105-120)
6. UNESCO. (1994). *The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education*

SUMMARY

Dilbar Bashirova

DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATIONAL PRACTICES

Inclusive education has evolved from excluding students with disabilities to embracing their integration into mainstream classrooms. This shift reflects a growing recognition of the importance of providing equal educational opportunities for all learners. Over time, international movements and legal frameworks have reinforced the idea that education is a fundamental right for everyone. Despite significant progress, challenges such as limited resources, lack of training for educators, and resistance to change persist. The future of inclusive education depends on continued efforts to address these challenges and ensure that all students can fully participate in and benefit from education.

Keywords: inclusion, special education, legislation, disability

РЕЗЮМЕ

Дильбар Баширова

РАЗВИТИЕ ИНКЛЮЗИВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРАКТИК

Инклюзивное образование прошло путь от исключения учащихся с ограниченными возможностями до принятия их интеграции в обычные классы. Этот сдвиг отражает растущее признание важности предоставления равных образовательных возможностей для всех учащихся. Со временем международные движения и правовые рамки укрепили идею о том, что образование является основополагающим правом для каждого. Несмотря на значительный прогресс, сохраняются такие проблемы, как ограниченные ресурсы, отсутствие подготовки педагогов и сопротивление изменениям. Будущее инклюзивного образования зависит от постоянных усилий по решению этих проблем и обеспечению того, чтобы все учащиеся могли в полной мере участвовать в образовании и получать от него пользу.

Ключевые слова: инклюзия, специальное образование, законодательство, инвалидность

İNKLÜZİV TƏLİM STRATEGİYALARI

AYTƏN BÜNYATOVA

ayten.bunyatova@sdu.edu.az

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Xülasə

Müasir sinifdə müxtəliflik və inklüzivlik vacibdir, çünki müxtəlif fonlardan gələn tələbələrin hər biri sinifə müxtəlif öyrənmə təcrübələri, bilik dəyərləri və bacarıqlar gətirirlər. Bu məqalədə ali təhsil müəssisələrinin proqramına daxil olan və müəllimlər tərəfindən tədris və təlim məkanında istifadə oluna biləcək inklüziv təlim strategiyaları nəzərdən keçirilmişdir. Bu araşdırmadan aydın oldu ki, müəllimlərin inklüziv siniflərdə tədrisi aparmaq barədə məlumatları kifayət qədər deyil. Onlar çoxmədəniyyətli və müxtəlif tələbələr daxil olan inklüziv siniflərdə işləmək üçün effektiv pedaqoji biliklərə malik olmalıdırlar. Bu tədqiqat müəllimlərin inklüziv siniflərdə dərs demək istəyini artırmaq üçün müəyyən strategiyaların inkişaf etdirilməsinə əsaslanır. Məhz bu strategiyaların tətbiqi inklüziv siniflərdə tədris prosesini təkmilləşdirir və onu daha da asanlaşdırır.

Tədqiqatlar göstərmişdir ki, müəllimlərin inklüziv təhsilə münasibətini, inklüziv təhsilin müxtəlif şərhələrini və inklüziv təhsilin həyata keçirilməsində müəllimlərin oynadığı rolu müəyyən etmək üçün onunla bağlı xeyli sayda məlumat toplanmışdır. Bu tədqiqatda müəllimlərin siniflərdə inklüzivliyi necə idarə etdiyini və bu cür inklüzivliyi asanlaşdırmaq üçün pedaqoqların ehtiyac duyduğu sərişələri araşdırmağa çalışmışıq. İnklüziv təhsilin nə olduğu, pedaqoqların öz inklüziv siniflərini necə idarə etmələri və onların yaxşı inklüziv müəllim olması üçün lazım olan sərişələr barədə aydın anlayışın formalaşmasına ehtiyac var.

İnklüziv siniflərdə bütün tələbələri yerləşdirmək üçün təhsildə tədris planı, idarəetmə bacarıqları, tədris metodları və tələbələrin qiymətləndirilməsi dəyişdirilməli idi. Bu sistemin tətbiqinin uğurunun açarı kimi müəllimlər öz inklüziv siniflərini idarə etmək üçün bilik, bacarıq və strategiyalarla təchiz olunmalıdırlar. Onlar öyrənmədə maneələrlə üzləşən və bu maneələrin aradan qaldırılması üçün təlimat verilməli olan tələbələri müəyyən etməyi bacarmalıdırlar. Buna görə də bu araşdırmada tədqiqatçının məqsədi pedaqoqlara diqqətini öyrənmə əngəlli tələbəyə yönəltmək və onun (tərbibəçinin) verə biləcəyi ən yaxşı təlimi vermək üçün müvafiq məlumatları təmin etməkdir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, ali təhsil müəssisələri, xarici dil, öyrənmə əngəlli tələbələr

İnklüziv təlim keçmişdən və kimliyindən asılı olmayaraq bütün tələbələrin ehtiyaclarına xidmət etməyə çalışan və onların fənn materialı ilə əlaqəsini dəstəkləyən pedaqoji proqrama aiddir. Müxtəlif perspektivləri eşitməklə, hər kəsi stimullaşdırıcı müzakirəyə cəlb etməklə ənənəvi və müasir problemlərə yanaşmaları genişləndirməklə və bu kontekstləri araşdırarkən öyrənməni tələbələrin öz kontekstləri daxilində yerləşdirməklə tələbə öyrəndiklərini zənginləşdirə bilər. Tələbələr onları tanıyan, həyatları ilə müvafiq əlaqələr quran və unikal narahatlıqlarına cavab verən sinif şəraitində öyrəndiklərinə nəzarət etmək üçün daha çox motivasiya olurlar (1).

İnklüziv tədris müəllimin bütün səsələrin eşidilməsini və iştirak disbalansının niyə mövcud olduğunu bir az daha dərinlənən araşdıraraq bütün tələbələrin təlim prosesində tam iştirak etmək şansını təmin etmək üçün əsas instinktinə əsaslanır. Sinifdə bu mürəkkəb şəraiti inkişaf etdirmək üçün təlimatçılar şəxsiyyətdaxili və şəxsiyyətlərarası şüurun, müntəzəm kurikulumun nəzərdən keçirilməsinin və inklüziv təcrübələr haqqında biliklərin qarışığını tətbiq etməlidirlər (5). Xüsusilə inklüziv tədris müxtəlif narahatlıqları nəzərə almaqla başlayır. Niyə bəzi tələbələr digərlərinə nisbətən daha tez-tez iştirak edir və daha asan öyrənirlər? Mədəni fərziyyələr tələbələrlə qarşılıqlı əlaqəyə necə təsir edə bilər? Tələbə şəxsiyyətləri, ideologiyaları və mənşəyi onların məşğulluq səviyyəsinə necə təsir edə bilər? Nəhayət kursun və tədrisin yenidən dizaynı tam iştirakçılığı necə təşviq edə və bütün növ tələbələr üçün əlçatanlığı təmin edə bilər? Təlimatçılar inklüziv pedaqogikanın mənimsənilməsi üçün müxtəlif nümunələr və strategiyaları nəzərdən keçirə bilərlər.

İnklüziv tədris strategiyalarını iki kateqoriyaya bölmək olar:

1) oxu siyahılarını genişləndirməklə müxtəlif etnik və irqi perspektivləri nümunəvi araşdırmalarda təklif etməklə, PowerPoint və mühazirə nümunələrinin müxtəlif insan nümunələri təklif etməsini təmin etməklə və xüsusi fərdləri, tələbələri və ya nümayəndəlikləri simvollaşdırmaqdan çəkinərək kurs məzmununa müxtəlif perspektivləri daxil etmək;

2) şagirdlərin keçmişi haqqında öyrənmək və buna uyğun yanaşmalar hazırlamaq, mübahisəli məsələlərin müzakirəsi üçün əsas qaydaları müəyyən etməklə və daha dərin irqi və sosial-iqtisadi şəüurun inkişaf etdirilməsi (və tələbələrin inkişafına kömək etməklə), bütün tələbələrin iştirak etməyə təşviq edildiyi inklüziv sinif mühitinin yaradılması.

İnklüziv təhsildə müəllimlərin istifadə edə biləcəyi bir sıra tövsiyələr mövcuddur:

a) dəstəklə təmin edin - təlimatçılar açıq dərslər saatları, əlavə öyrənmə və qiymətləndirmə imkanları, formativ qiymətləndirmələr və etibarlı e-poçt vərdişləri vasitəsilə tələbələrə sinifdə və xaricində dəstək olmaq üçün kurslarını qura bilirlər. Bu cür dəstək müəllimin bütün tələbələrinin öyrənməsinə sadıqlığını nəzərəcərpacaq dərəcədə genişləndirir;

b) tədris və öyrənmə çərçivələrini nəzərdən keçirin - təlimatçılar öz kurslarının məzmununu strukturlaşdırmaq üçün müxtəlif yanaşmaları nəzərdən keçirməli və onların tələbələr üçün ən yaxşı şəkildə xidmət edən dizaynı seçməlidirlər (əvvəlcədən bildikləri qədər). Müxtəlif dizaynlar daha ciddi öyrənmə nəticələrini, əlavə baxış və dəstəyi və ya müxtəlif tələbələr üçün daha çox əlçatanlığı dəstəkləyə bilər;

c) gizli qərəzləri araşdırın - təlimatçılar tələbələrə qarşı öz münasibətlərini nəzərə ala və mənfi təsirləri minimuma endirməyə çalışa bilirlər. Bu proses müxtəlif tipli tələbələrlə qarşılıqlı əlaqənin fəal şəkildə monitorinqini, qərəzliliyin təsirini minimuma endirmək üçün ad-soyadsız qiymətləndirmə kimi siyasətlərin həyata keçirilməsini və bütün tələbələr üçün yüksək gözləntilərin saxlanmasını əhatə edə bilər;

d) sinfin müxtəlifliyi haqqında məlumatlılığı qoruyun - təlimatçılar gizli qərəzlərini yoxlamaq, bütün tələbələr üçün bərabər çıxışı təmin etmək və hətta sinif müzakirələrini zənginləşdirmək üçün siniflərində müxtəlif irqi və sosial-iqtisadi faktorlar haqqında məlumatlılıq və anlayışlarını inkişaf etdirə və saxlaya bilirlər;

e) müxtəlifliyi kurikulumda daxil edin - təlimatçılar oxunuşlar, mühazirə nümunələri, PowerPoint təqdimatlarında təsvirlər və nümunə araşdırmaları daxil olmaqla kursun məzmunu və materialları vasitəsilə müxtəlif tip tələbələrə və perspektivləri təmsil etməyə əmin ola bilirlər. Bunu etmək bütün tələbələrə müxtəlif təlim ssenariləri daxilində özlərini təsəvvür etməyə kömək edir;

f) inklüziv şərait yaradın - təlimatçılar tələbələrin fərqliliklərinə görə dəyərli olduqlarını hiss etdikləri və dərslə rahat iştirak etdikləri tərbiyəvi sinif otağı yarada bilirlər. Effektiv tədris proqramı və sinif davranışı strategiyaları, xüsusən də müəllimlər bu cür strategiyaları sinifdə tələbələrə müzakirə etmək üçün vaxt ayırdıqda inklüziv mühiti təşviq edə bilər;

g) sillabusa müxtəliflik bəyanatını əlavə edin - təlimatçılar tələbələrə proqramı ciddi şəkildə müzakirə etməyə dəvət etməklə birinci sinif sessiyası zamanı müxtəliflik məsələlərini həll edə bilirlər. Digər inklüziv təlim metodları ilə bağlı tədris fəlsəfəsini izah etmək və sinif müzakirələri, inklüziv şərait üçün sinifdə əsas qaydaların təsvirini vermək də böyük önəm daşıyır;

h) universal dizayn prinsiplərini nəzərdən keçirin – bu zaman bütün tələbələr kurs məzmununa müxtəlif və hərtərəfli daxil olmaq üçün intensiv çərçivə ilə təmin edilir. Müxtəlif tələbə öyrənmə üstünlüklərini tanıyarkən müəllimlərə tələbələrin vizual və ya eşitmə qüsurlarını tənzimləmək üçün həm şifahi, həm də vizual şəkildə məlumat təqdim etməyə kömək edir;

i) tələbə rəyini soruşun - təlimatçılar semestrin əvvəlində tələbələrdən əvvəlki bilikləri və ya kurs materialını mənimsəmələri ilə bağlı məlumat toplamaq üçün anonim onlayn sorğulardan istifadə edə və ortada tələbələrin kursun məzmunu və sinif şəraiti ilə bağlı hisslərini izləməyə davam edə bilirlər. İmtahanlar üzrə tələbə kurslarının qiymətləndirilməsi və ya müşahidə protokolları müəllimlərə öz siniflərinin şəraitini və effektivliyini anlamağa və real vaxtda inklüzivlik problemlərini (digər narahatlıqlar ilə yanaşı) həll etməyə kömək edə bilər;

j) ədəbiyyatı nəzərdən keçirin - təlimatçılar müəyyən bir sahədə müxtəlifliklə bağlı intizam, xüsusi resurslar vasitəsilə təhsildə müxtəlifliyə dair tənqidi pedaqogikalar və klassik mətnlər haqqında daha çox öyrənə bilirlər.

İnklüziv təhsilin təməli bütün şagirdlərin yaxınlıqdakı məktəblərə aid olduqlarına və onların dəyərli üzvləri olduğuna inanılmalıdır. İnklüziv təhsil fərqliliyin tanınması vasitəsilə bərabərliyi təşviq edir. Xüsusi təhsilə ehtiyacı olan tələbələrə xüsusi təhsil siniflərində daha yaxşı xidmət göstərildiyinə dair inam əksini bildirən onilliklər ərzində aparılan tədqiqatlara baxmayaraq bu gün də davam edir. Son rəylər inklüziv təhsilin əlilliyi olan və olmayan tələbələr üçün yaxşı olduğunu vurğulayır. Kramer və digərləri inklüziv məktəblərlə təcrid olunmuş məktəblərin nəticələrini müqayisə edən tədqiqatı təhlil edərək qeyd etdi ki, əqli qüsurlu şagirdlər inklüziv siniflərdə daha yaxşı fəaliyyət göstərirlər və inklüzivlik nə onların psixososial fəaliyyətinə, nə də onların sinif yoldaşlarına mənfi təsir göstərməyib (4). Szumski və digərləri göstərdi ki, inklüziv sinif otaqları olan məktəblərdə təhsil alan əlilliyi olmayan şagirdlər, ayrılmış sinif otaqları olan məktəblərdə tədris olunanlardan daha yaxşı akademik nəticə göstərdilər (7).

İnklüzivliyin bütün tələbələrə fayda verdiyini göstərən araşdırmalara baxmayaraq məktəblərdə mövcud olan şagirdlərin müxtəlifliyini effektiv şəkildə dəstəkləmək qabiliyyəti ilə bağlı əhəmiyyətli narahatlıqlar qalmaqdadır. Bir çox pedaqoqların inklüzivliyi dəstəkləyən təlimat yanaşmaları və sinif idarəetmə strategiyaları haqqında biliyi yoxdur. Pedaqoqlar çox vaxt əməkdaşlıq etmək üçün lazımı vaxta malik məktəb rəhbərləri tərəfindən dəstəklənmir və inklüziv təhsil üçün ümumi resursların çatışmazlığı hiss olunur. Nəticədə əlilliyi olan bir çox tələbə təcrid olunmuş vəziyyətdə qalır. Onlar mənfi sinif şəraiti ilə üzləşirlər, özgəninkiləşdirilir və təhqir olunur, akademik potensiallarına çatı bilmirlər. Xüsusi təhsilli tələbələrin müntəzəm təhsil sistemindən bu cür effektiv şəkildə ayrılması, qüsurlu tələbələri ayırmaq və onlara həmyaşıdlarına verilən qədər yaxşı olmayan təhsil verməklə ədalətsizliyi davam etdirir.

Ali təhsil müəssisələrində öyrənmə əlilliyi olan tələbələrin müsbət akademik və sosial inkişafını dəstəkləməyimiz vacibdir. Ancaq bizim pedaqoq kimi işimiz tələbələri düzəltmək deyil. Əlilliyi olan insanların əlillik mühitində hərəkət etmək üçün dəstəyə ehtiyacı var. Biz bu problemləri fiziki və ya emosional xarakterli olduqda daha çox başa düşürük. Gəzinti çubuqları və əlil arabaları kimi hərəkətililik vasitələri, eynək və eşitmə aparatları lazım olduğu kimi başa düşülür. Öyrənmə dəstəkləri xüsusi təhsilə ehtiyacı olan bir tələbəyə sinfin əlil mühitində lazım olan şeydir. Pedaqoqlar olaraq biz inklüziv sinif otaqları tikməklə bu dəstəyi təmin edə bilərik.

Ümumiyyətlə müəllimlərin bütün tələbələrin bacarıqlı olduğuna, onların inklüziv sinifə aid olduğuna və onların öyrənmələrində dəstək ola biləcəklərinə inanmaqları lazımdır. İnklüziv müəllimlər tədris və öyrənmə ilə bağlı müəyyən inanclara malikdirlər. Onlar əlilliklə bağlı çətinliklərin tələbənin ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsinin və əlaqədar gözləntilərin nəticəsi olduğuna inanırlar. Təəccüblü deyil ki, bu inanclar müəllimlərin sinifdə üstünlük verdiyi təcrübələrlə bağlıdır. Onların təlimatı idrak baxımından daha cəlbedicidir və bütün tələbələr üçün daha yaxşı nəticələrə gətirib çıxarır. Bu tədqiqat xətti ümumi təhsil kurikulumuna məruz qalma ilə çıxışın təmin edilməsi arasında vacib fərqi dəstəkləyir, tələbələrin sadəcə olaraq inklüziv sinifə yerləşdirilməsini nəzərdə tutmur. Pirləkənlərin önündə əlil arabasında oturan adamın növbəti pilləyə qalxmasına kömək etmədiyi kimi, müəllimin dəstəyi olmadan şagirdi sinif otağına yerləşdirmək də onların öyrənmələrində növbəti mərhələyə keçməyə imkan vermir.

Əgər biz inklüziv sinif otaqları qurmaq və bütün tələbələri dəstəkləmək istəyırıksə, təlimatımızda universal dizayn öz əksini tapmalıdır. Universal dizayndan istifadə bizə dərsi planlaşdırıb sonra sinfimizdəki müxtəlif tələbələrin necə məşğul olacağı ilə maraqlanmaqdan, kurikulumun tələbələrə yarada biləcəyi maneələr barədə düşünməyə və dərslərimizi mümkün qədər maneəsiz dizayn etməyə imkan verir. Sinfinizdə həmişə müxtəliflik olacaq və planlaşdırmaq üçün orada kimin olduğunu dəqiq bilənə qədər gözləmək lazım deyil. Məsələn, qüsurlu tələbələri düşünsək, bilir ki, onlar oxu, riyaziyyat və ya təşkilat tələb edən tapşırıqları yerinə yetirərkən maneələrlə üzləşə bilirlər. Bir çox digər tələbələr də bu dəstəklərdən faydalanacaq və bu öyrənmə problemləri ilə mübarizə aparacaq, tələbələr üçün, dəstək yaratmaq üçün dərslərimizi əvvəlcədən tərtib edəcəyik.

Bizim üçün yadda saxlamağımız vacibdir ki, inklüziv sinif otaqları hamının xoş qarşılandığını və qiymətləndirildiyini hiss etdiyi məkanlar yaratmaq deməkdir.

Sayeski əlilliyi olan tələbələr üçün ən effektiv tədris strategiyalarını müəyyən etməyə çalışan müstəsna uşaqlar üçün şura tərəfindən həyata keçirilən layihə haqqında məlumat verir (6). Yoxlama zamanı bu strategiyalar bütün tələbələr üçün faydalıdır və bizə xatırladır ki, yaxşı tədris təcrübələri bəziləri üçün zəruridir, bununla belə hamı üçün yaxşıdır. Effektiv tədris strategiyaları hamı üçün faydalıdır və biz müəyyən strategiyaların yalnız müəyyən tələbələr üçün olduğunu düşünməməliyik.

İnklüziv təhsil müəllimlər üçün bəzən təcrid olunmuş şəkildə ola bilər. Həmkarlarımızla daim əlaqə qurmağımız çox vacibdir. Biz onlardan nələrsə öyrənə bilərik, belə ki, əməkdaşlıq uğurun açarıdır. Tələbələrimizin ailələri ilə də əlaqə saxlamalıyıq. Onlar tələbələrimizin ilk müəllimləridir və onları ən yaxşı onlar tanıyırlar. Əməkdaşlıq zamanı tez-tez “məktəb mərkəzli” bir yanaşma tətbiq edə bilər. Burada məktəb işçilərinə ekspert, valideynlərə isə məhdud biliyə malik kimi baxılır. Bu cür yanaşma ailə-məktəb münasibətlərinə xələl gətirir. Unutmayın ki, valideynlər müəllim, kurikulum eksperti ilə söhbətə gətirə biləcəkləri uşaqları üçün nəyin işlədiyinə dair çox biliyə malikdirlər.

Yaxşı tədris təcrübəsi təlimatı istiqamətləndirmək üçün qiymətləndirmədən istifadə etməyi diktə edir. Öyrənmə qüsuru olan tələbələr üçün də eynidir. Tələbələrin öyrənib-öyrənmədiyini müəyyən etmək üçün bir çox müxtəlif qiymətləndirmə növlərindən istifadə etmək lazımdır. Tələbələrin müxtəlif, güclü tərəflərindən faydalanmaq üçün yazılı, şifahi qiymətləndirmələr və ya testlər, eləcə də layihələr üçün müraciət etdiyinizə əmin olun. Onların bilik və bacarıqlarında boşluqlar varsa, tədrisin dəyişdirilməsi mütləqdir. Öyrənmə qüsuru olan tələbələr üçün faydalı hesab edilən strategiyalardan biri açıq təlimatdır.

Tədqiqat ədəbiyyatının hərtərəfli nəzərdən keçirilməsində açıq təlimatda mövcud olan 5 əsas anlayış tapıldı. Burada qeyd edilir ki, müəllimlər proses haqqında aydın olanda şagirdlər öz öyrənmələri ilə daha çox məşğul olurlar. Ədəbiyyat müəllimlərə təklif edir (2):

- Kompleks bacarıqları seqmentləşdirin – tədris zamanı bir neçə addımdan istifadə edilsə, müəllimlər addımların ardıcılığını öyrətməyə təşviq edilir və tələbənin növbəti addıma keçməzdən əvvəl bir addımı mənimsəməsini təmin edir;

- Tələbənin diqqətini məzmunun mühüm xüsusiyyətlərinə çəkin – müəllimlər istədikləri nəticəyə necə nail olmaq barədə daxili fikirlərini izah edərkən onlara nə etməli olduqlarını göstərməklə daxili düşüncə proseslərini və xarici davranışları daha aydın şəkildə modelləşdirə bilərlər;

- Sistematik təkliflərdən istifadə etməklə uğurlu iştirakı təşviq edin – bacarığı modelləşdirdikdən sonra müəllimlər tələbənin uğurunu təmin etmək üçün lazım olan həvəsləndirmə səviyyəsini (vizual, şifahi və fiziki) təmin edirlər. Tələbələr nəyin tələb olunduğunu öyrəndikcə müəllim bunu özləri də bilənə qədər göstərişləri verə bilər;

- Tələbələrə cavab vermək və rəy almaq üçün imkanlar yaradın – öyrənilmiş bacarığın monitorinqi müəllimə tələbənin bunu öz başına edə biləcəyini və ya proses üçün bəzi xatırlatmalara ehtiyac olub-olmadığını görməyə imkan verir;

- Məqsədli təcrübə imkanları yaradın – yeni bacarığı saxlamaq və ümumiləşdirmək vacibdir və müəllimlər bu bacarığın öyrənilməsini təmin etmək üçün fərdi iş imkanı yarada bilərlər.

Aydın təlimatdan istifadə etməklə bilik və bacarıqların əldə edilməsi prosesi bütün tələbələr üçün eynidir. Bəziləri addımları keçmək üçün digərlərindən daha çox vaxt tələb edə bilər və ya bacarıq öyrənmək üçün daha çox göstəriş tələb edə bilər. Yadda saxlamaq lazımdır ki, əsas fikir odur ki, irəliləmək uğurdur.

Getdikcə daha çox ali təhsil müəssisələrinin rəhbərlərinə və müəllimlərə bütün tələbələrin psixi sağlamlığını dəstəkləyən daha inklüziv sinif otaqları yaratmaq üçün sosial-emosional öyrənməyə, diqqət yetirməyə çağırışlar edilir. Yüksək effektiv pedaqoqlar hörmətli və mütəşəkkil öyrənmə mühiti yaradan, sosial bacarıqları öyrədən və tələbə davranışını istiqamətləndirmək üçün müsbət və konstruktiv rəy təmin edən sosial və davranış təcrübələri ilə məşğul olurlar [6].

Münasibətlər tələbələr və müəllimlər tərəfindən təhsil müəssisəsində təcrübələrin ən vacib aspektlərindən biri kimi qəbul edilir. Müəllimlərin tələbələrə necə reaksiya verməsi sinfin qalan hissəsinin tələbələri necə qəbul etməsinin açarıdır. Müəllimlər öyrənmə əngəlli tələbələrin dəyərli sinif yoldaşları olduqları barədə təsəvvürləri inkişaf etdirə və daxil olmağın faydalarını öyrədə bilirlər. Kennedy və Haydon müsbət müəllim-tələbə münasibətlərini inkişaf etdirmək üçün, müəllimlərin istifadə etmələri üçün strategiyalar təqdim edir (3). Bu strategiyalar tələbələrə sinif yoldaşları tərəfindən sinfin hörmətli üzvləri kimi baxılmasını təmin edəcək.

- Tələbələr sinfə daxil olanda ayrı-ayrılıqda salamlayın;
- Tələbələrdən maraqları barədə soruşun;
- Qaydalar və rutinlər haqqında spesifik olun və lazım olduqda yenidən öyrədin;
- Üstünlük əldə etmək mübarizəsindən çəkinin;
- Həqiqi təriflər təqdim edin;
- Düzəlişlərlə müqayisədə daha çox tərif və müsbət rəy verin;
- Tələbənin valideynləri ilə müsbət rəy paylaşın.

İnklüziv sinif otaqlarının qurulması müəllimlərin peşəkar təcrübələrindən istifadə edərək sinifdə qonaqpərvər və anlayışlı liderlər olmağa çağırır. Çox uzun müddətdir ki, əlilliyi olan uşaqların hər kəs kimi rəftar edilməsi lazım olduğu halda onların tamamilə fərqli bir şeyə ehtiyacı olduğuna inanırıq. Müəllimlər olaraq məqsədımız tələbələrdə muxtariyyəti inkişaf etdirməkdir və bunu nə qədər nəzərə alsaq, inklüziv siniflərimiz bir o qədər yaxşı olar. Hər kəsə ədalətli və hörmətlə yanaşın, faydalar ortaya çıxacaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Ambrose, S. A., Bridges, M.W., DiPietro, M. & Lovett, M.C. (2010). How learning works: Seven research-based principles for smart teaching. San Francisco, CA: Jossey Bass
2. Hughes, C.A., Morris, J. R., Therrien, W. J., & Benson, S. K. (2017). Explicit Instruction: Historical and Contemporary Contexts. Learning Disabilities Research and Practice, 32(3), 140-148.
3. Kennedy, A. M., & Haydon, T. (2021). Forming and sustaining high-quality student-teacher relationships to reduce minor behavioral incidents. Intervention in School and Clinic, 56(3), 141-147.
4. Krämer, S., Möller, J., & Zimmermann, F. (2021). Inclusive education of students with general learning difficulties: A meta-analysis. Review of Educational Research, 91(3), 432-478.
5. Salazar, M., Norton, A., & Tuitt, F. (2009). Weaving promising practices for inclusive excellence into the higher education classroom. In L.B. Nilson and J.E. Miller (Eds.) To improve the academy. (pp. 208-226). Jossey-Bass
6. Sayeski, K.L. (2018). Putting high-leverage practices into practice. TEACHING Exceptional Children, 50(4), 169-171.
7. Szumski, G., Smogorzewska, J., & Karwowski, M. (2017). Academic achievement of students without special educational needs in inclusive classrooms: A meta-analysis. Educational Research Review, 21, 33-54.

SUMMARY

Ayten Bunyatova

INCLUSIVE LEARNING STRATEGIES

Diversity and inclusion are important in today's classroom because each student from a diverse background brings different learning experiences, values, and skills to the classroom. This article examines inclusive learning strategies that are included in the curriculum of higher education institutions and can be used by teachers in teaching and learning. It is clear from this study that teachers' knowledge about teaching in inclusive classrooms is insufficient. They must have effective pedagogical knowledge to work in inclusive classrooms with multicultural and diverse students. This study is based on the

development of specific strategies to improve teachers' readiness to teach in inclusive classrooms. It is the application of these strategies that improves and facilitates learning in inclusive classrooms.

Research has shown that a significant amount of information has been collected to determine teachers' attitudes towards inclusive education, different interpretations of inclusive education and the role that teachers play in the implementation of inclusive education. In this study, we sought to explore how teachers manage inclusion in their classrooms and what competencies teachers need to promote such inclusion. There is a need to develop a clear understanding of what inclusive education is, how teachers manage their inclusive classrooms, and what competencies they need to be good inclusive teachers.

To accommodate all students in inclusive classrooms, the education system had to change its curriculum, management skills, teaching methods and student assessment systems. The key to the success of implementing this system is that teachers must be equipped with the knowledge, skills and strategies to manage their inclusive classrooms. They must be able to identify students who face barriers to learning and who need instruction to overcome those barriers. Therefore, the researcher's goal in this study is to provide educators with relevant information to focus on students with learning disabilities and provide the best instruction he (the educator) can provide.

Keywords: inclusive education, higher education institutions, foreign language, students with learning disabilities

РЕЗЮМЕ

Айтен Бунятова

СТРАТЕГИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

Разнообразие и инклюзивность важны в современном классе, поскольку каждый учащийся из разных слоев общества привносит в класс свой учебный опыт, ценности и навыки. В данной статье рассмотрены стратегии инклюзивного обучения, которые включены в программу высших учебных заведений и могут использоваться преподавателями в преподавании и обучении. Из этого исследования стало ясно, что знаний учителей о преподавании в инклюзивных классах недостаточно. Они должны обладать эффективными педагогическими знаниями для работы в инклюзивных классах с мультикультурными и разнообразными учащимися. Данное исследование основано на разработке определенных стратегий по повышению готовности учителей преподавать в инклюзивных классах. Именно применение этих стратегий улучшает процесс обучения в инклюзивных классах и облегчает его.

Исследования показали, что собран значительный объем информации для определения отношения учителей к инклюзивному образованию, различных интерпретаций инклюзивного

о

б

р

а

з

Чтобы разместить всех учащихся в инклюзивных классах, системе образования пришлось изменить свою учебную программу, управленческие навыки, методы обучения и систему оценки учащихся. Ключом к успеху внедрения этой системы является то, что учителя должны быть оснащены знаниями, навыками и стратегиями для управления своими инклюзивными классами. Они должны быть в состоянии выявлять учащихся, которые сталкиваются с препятствиями в обучении и которым необходимы инструкции для преодоления этих препятствий. Таким образом, цель исследователя в этом исследовании — предоставить преподавателям соответствующую информацию, чтобы сосредоточить внимание на учащемся с ограниченными возможностями обучения и предоставить наилучшие инструкции, которые он (педагог) может предоставить.

Ключевые слова: инклюзивное образование, высшие учебные заведения, иностранный язык, студенты с ограниченными возможностями обучения

и

,

к

о

т

SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD OLAN İNSANLARLA QAYĞIKEŞ MÜNASİBƏTİN FORMALAŞDIRILMASINDA FOLKLOR NÜMUNƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏ

ÇİMNƏZ MƏMMƏDOVA

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər: folklor, sağlamlıq imkanları məhdud insanlar, nağıllar, dastanlar, xalq tamaşaları

Tarix boyu bütün cəmiyyətlərdə yaşlı nəsil uşaqların və gənclərin təlim-tərbiyəsinin qayğısına qalmış, onların dövr, zamanın tələblərinə uyğun böyüməsinə diqqət yetirmişlər. Təbii ki, müxtəlif dövrlərdə gənc nəslin tərbibəsinin mahiyyəti, məqsədi, vəzifələri, gənclərə aşılması yolları bir-birindən fərqli olmuşdur.

Nəticədə müxtəlif tərbiyə ənənələri, əxlaq qaydaları arasında vətənə, xalqa sonsuz məhəbbət, insanpərvərlik, əməksevərlik, yaşlılara hörmət, alicənablıq, əzmkarlıq və s. kimi əxlaqi xüsusiyyətlər təbliğ edilir, oğurluq, alçaqlıq, satqınlıq, yalançılıq və s. kimi xüsusiyyətlər tənqid edilir. Bu əxlaqi qaydalar arasında sağlamlıq imkanları məhdud olan insanlara dəstək olmaq, onların qayğısına qalmaq çox vacib mənəvi keyfiyyətdir. Təəssüf ki, valideynlərin çoxu uşaqlarının tərbibəsində bu məsələyə etinasız yanaşırlar. Uşaqların çoxu sağlamlıq imkanları məhdud olan insanlardan qorxur, onlardan uzaq durur, hətta ağlayırlar. Bəzən isə onları ələ salıb gülür, itələyirlər. Bu münasibət əvvəllər də olub, indi də davam edir. M.Füzulinin “Leyli və Məcnun” əsərində xalqın Məcnuna münasibəti buna misal ola bilər.

Qədim dövrlərdə insanlar uşaq və gənclərin nümunəvi davranışına xidmət edən əxlaq qaydalarını, tərbiyəvi fikirləri şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində əks etdirmiş, bunların nəsil-dən-nəslə ötürülməsinə çalışmışlar.

Məlumdur ki, autizm sindromu uşaqlar arasında geniş yayılmış inkişaf problemidir. Təxmini hesablamalara görə hazırda dünyaya gələn hər min körpədən 55-i bu sindromdan əziyyət çəkir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bu təxmini hesablamaların nəticəsidir. Belə ki, bir çox ölkələrdə autizm sindromlu uşaqlar əqli cəhətdən inkişafdan geri qalan hesab edilir və onlar təhsil almaq hüququndan məhrum olurlar. Nəticədə onlar get-gedə özünə qapanır, real həyatdan uzaqlaşır. Halbuki onların çoxu qeyri-adi bacarıqlara malik insanlardır.

Qəribədir ki, autizm sindromlu uşaqlara münasibət cəmiyyət üzvləri tərəfindən çox fərqlidir. Ümumiyyətlə digər əlillərə həssas münasibət göstərildiyi halda autizm sindromlu uşaqlara tam fərqli yanaşırlar.

Kimlərsə mənimlə razılaşmaya bilər, amma mən illərdir bunun şahidiyəm. Çünki 34 yaşlı autizm sindromlu gəncin anasıyam və şahid olduqlarımı yazıram.

Autizm sindromlu uşaqları təmiz hava almaq, həmyaşıdları ilə ünsiyyətdə olmaq üçün həyəətə çıxaranda uşaqlar onları itələyir, ələ salırlar. Analar isə öz uşaqlarına onlardan uzaq durmağı tapşırır, onlardan ziyan gələ biləcəklərini deyirlər.

Bu vəziyyət məktəb illərində də davam edir. Onları ələ salırlar, itələyib yıxırlar, köynəyini ləkələyir, çantalarını cırırlar və s. Analar isə bu hərəkətləri görüb şam kimi əriyir, pərvanə kimi övladını qorumağa çalışır.

Keçən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq ABŞ-da, Yaponiyada və Avropa ölkələrində əlil uşaqların ümumtəhsil məktəblərində həmyaşıdları ilə birlikdə təhsil almaq imkanları araşdırılmağa başladı. Bu araşdırmaların nəticəsində təhsil prosesinin yenidən qurulmasının vacibliyi qərara alındı. İnklüziv təhsillə bağlı müddəalar BMT Baş Assambleyasının “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyası 2006-cı il 13 dekabr tarixində qəbul edildi.

Azərbaycan Respublikasında 2005-ci ildən başlayaraq inklüziv təhsilin təşkilinə start verildi. Söz yox ki, inklüziv təhsilin təşkili böyük zəhmət, gərgin əmək tələb edir. Artq respublikamızda yüzrlərlə uşaq inklüziv təhsilə cəlb edilib.

Mənə elə gəlir ki, autizm sindromlu uşaqların inklüziv təhsilə cəlb edilməsi üçün ən vacib amil insanların onlara soyuq, laqeyd münasibətinin dəyişdirilməsi, şəfqət və mərhəmət hissi ilə əvəz edilməlidir. Təəssüf ki, valideynlərin çoxu uşaqlarının tərbiyəsində bu məsələyə etinasız yanaşırlar. Nəticədə uşaqların çoxu SİM insanlardan qorxur, onlardan uzaq durur, bəzən ağlayırlar. Bəzən onları ələ salıb gülür, itələyib yıxırlar. Nəticədə çox həssas olan autizm sindromlu uşaqlar məktəbə getmək istəmir, təhsildən yayınırlar.

Mənə elə gəlir ki, hər sinifdə müəllimlər valideynlərlə, şagirdlərlə söhbət aparsalar, SİM insanlara dəstək olmağa, mərhəmətli və qayğıkeş olmağa çağırılsalar, yönəltmələr müsbət nəticə əldə etmiş olarlar. Valideynlərə demək lazımdır ki, biz özümüz də nə vaxtsa əlil ola bilərik. Onda övladlarınız sizdən də qorxacaq, sizə mərhəmət göstərməyəcəklər. Nahaq demirlər ki, “nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına”, “nə əkərsən, onu da biçərsən”.

Bu problem ulu babalarımızdan bizə miras qalan mənəvi dəyərlər arasında önəmli yer tutur. Valideynlərə də, müəllimlərə də bu işdə mənəvi dəyərlərdən bəhrələnən folklor nümunələrindən istifadə etməyi məsləhət bilirəm.

Qədim dövrlərdən insanlar uşaq və gənclərin nümunəvi davranışlarına xidmət edən əxlaq qaydalarını, tərbiyəvi fikirləri folklor nümunələrində əks etdirib, bunların nəsil-dən-nəsilə ötürülməsinə çalışmışlar. Folklor Azərbaycan xalqının tarixini, mədəniyyətini, adət və ənənələrini, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlayan, nəsil-dən-nəsilə ötürən, yaşadan bir xəzinədir. Onların uşaq və gənclərin tərbiyəsində rolu danılmazdır.

Folklor Azərbaycan xalqının tarixini, mədəniyyətini, adət və ənənələrini, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlayan, nəsil-dən-nəsilə ötürən, yaşadan bir xəzinədir. Onların uşaq və gənclərin tərbiyəsində rolu danılmazdır.

Məhz bu xüsusiyyəti nəzərə alaraq müəllimlər folklor nümunələrinin tədrisi zamanı tərbiyəvi cəhətlərə xüsusi diqqət yetirməli, həm müsbət, həm də mənfi qəhrəmanları hərtərəfli təhlil etməli, şagirdlərə nəyin pis, nəyin yaxşı olduğunu ən xırda detallara qədər əsaslandırmaqla şərh etməlidirlər. Tərbiyə prosesində yalnız müsbət cəhətləri aydınlaşdırmaqla, yaxşı hərəkətləri nümunə göstərməklə kifayətlənmək olmaz. Mənfi qəhrəmanların xoşagəlməz hərəkətləri də təhlil edilməli, bu cür davranışın düzgün olmadığı açıqlanmalıdır.

Folklor nümunələrini aysberqə bənzətmək olar. Aysberqlərin çox böyük hissələrinin suyun altında olduğu məlumdur. Folklor nümunələrində əsas ideya ilk baxışda oxucuya tam mənası ilə çatmır. Yalnız diqqətlə oxuduqda bu nümunələrdə nə qədər dəyərli fikirlərin əks olunduğunun, təbliğ yaxud tənqid edildiyinin şahidi oluruq.

Məlumdur ki, nağıllar kiçikyaşlı uşaqların ən çox sevdikləri folklor nümunələridir. “Cırtan” nağılı buna nümunə ola bilər. Uşaqlar Cırtanı çox sevir, çünki o, müsbət keyfiyyətlərə malik bir obrazdır. Amma təəssüf ki, yaşlı insanlar arasında Cırtanı tənbel, başqalarının hesabına yaşayan, dostlarını istismar edən bir insan kimi təqdim edənlər də az deyil. Belə fikirləşənlərdən biri də televiziya aparıcısı Kamran Həsənlidir. O, verilişlərinin birində Cırtanın öz hərəkətləri ilə uşaqlara mənfi təsir bağışladığını, onların tərbiyəsini pozduğunu iddia edirdi. Görəsən o, hansı əsasla belə fikirləşir? Diqqətli oxucu o saat başa düşür ki, Cırtan tənbel deyil, onun sağlamlıq imkanları məhduddur. Cırtan cılız və balacaboyludur, bu da onun yoldaşlarından zəif və bacarıqsız olmasına səbəb olur. Nənəsi onun yoldaşları ilə meşəyə getməsinə məhz buna görə razılıq vermir. Yoldaşları onun fiziki imkanlarının məhdud olduğunu nəzərə alaraq Cırtana odun yığmaqda kömək edir, hətta onu çiyinlərində aparırlar.

Bizim fikrimizlə razılaşmayanlar da ola bilər. Lakin dediklərimizi iki fakt təsdiq edir:

1. Cırtan sözünün kökü “cır”dır. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində bu sözün mənası insan əli ilə deyil, öz-özünə bitən bitki kimi izah olunur. Yəqin ki, anadangəlmə kiçik və cılız olduğu üçün ona belə bir ad vermişlər.

2. Meşədə yolu azan Cırdan və yoldaşları kənddə yaşayırlar. Kənddə isə hər həyətdə it saxlanılır. Uşaqlar itlərlə dostluq edirlər. Qəribədir, bəs Cırdan niyə itlərdən qorxur? Yəqin ki, balacaboy və cılız olduğu üçün.

Nağılda ikinci bir ideya da diqqəti cəlb edir. Nağılın müəllifi dinləyicilərə təlqin etmək istəyir ki, sağlamlıq imkanları məhdud olanlar çox vaxt ağıllı, uzaqgörən, vəziyyətdən çıxış yolu tapmağı bacaran və müsbət keyfiyyətlərə malik insanlardır. Belələrinə qayğı ilə yanaşmaq, onların cəmiyyətə inteqrasiyasına kömək etmək tövsiyə olunur.

Nağıllarımızdakı müsbət qəhrəmanlardan biri də keçəllərdir. Keçəllər hakim dairələr tərəfindən ələ salınsalar da, onlar ağıllarına, bacarıqlarına görə çoxlarından üstüdürlər. Bir sözlə, nağıllarımızda uşaqlara, gənclərə insanları fiziki imkanlarına görə deyil, ağılına, bacarığına görə dəyərləndirmək tövsiyə olunur.

Azərbaycan xalqının ən möhtəşəm yazılı abidəsi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanıdır. Bu dastanda Oğuz elinin igidlərinin qəhrəmanlığından, igidliyindən söhbət açılır, onların vətənə, ələ olan sevgisi, torpağa bağlılığı, ata-anaya, dostla məhəbbəti çox parlaq boyalarla təsvir olunur. Amma heç kəs ideal deyil, hamı səhv edə bilər. Həyatda olduğu kimi dastandakı insanlar da bəzən səhv edir, düzgün hərəkət etmirlər. Ancaq dastanda bunlar adi hal kimi təsvir olunur. Bunun bir neçə səbəbi ola bilər:

1. Dastan müəllifinin qəhrəmanları ideallaşdırmaq istəyi;

2. Yaxud hadisələri olduğu kimi verməklə insanları düşündürməyə, pislə yaxşını, xeyirlə şəri düzgün dəyərləndirməyə sövq etmək arzusu.

Dastanda Oğuz elinin başçısı Bayandur xandır. O, dastanda bir obraz kimi iştirak etmir, ancaq onun haqqında hörmətlə danışılır, gözəl sözlər deyilir. Amma bu el ağsaqqalının övladı olmayanlara münasibəti adama qəribə gəlir. O, məclis qurur, övladı olmayanları qara çadıra yerləşdirməyi əmr edir, onları qara qoyun ətindən qovurmaya qonaq edir, altlarına qara qoyun dərisi saldırır. Görəsən o niyə belə edir, bu insanları niyə alçaldır? Nəticədə həmin adamların qəlbi qırılır, əzab çəkir, özlərini alçalmış hesab edir, həmvətənləri ilə düşmən olurlar.

Dastanda bu hərəkət adi bir hal kimi təsvir edilsə də, sonrakı hadisələr bunun düzgün yanaşma olmadığını sübut edir. Bir neçə il sonra baharın gəlişinə həsr edilmiş bayramda xanın buğası zəncirini qıraraq xanın qızı Burlaxatuna hücum edir. Hamı baş verəcək hadisənin qorxusundan yerindəcə donub qalır. Yalnız vaxtilə qara çadıra yerləşdirilən Dirsə xanın oğlu Buğac özünü itirmir, buğa ilə vuruşaraq onu öldürür. Daha sonra vətən torpağını işğal etmək istəyən düşmənləri qovan da, atasını xilas edən də Buğac olur.

Bu, sanki Allah tərəfindən Bayandur xana verilən cavabdır: “başqalarının dərdinə gülmə, övladı verən də mənəm, alan da”.

Onu da qeyd etməliyik ki, Bayandur xan qara çadıra yerləşdirdiyi adamları qara qoyun ətinə qonaq etməklə onların dərdinə çarə etmək istəyir. Axı qara qoyunun əti çox ləzzətli və xeyirlidir.

Beləliklə, sağlamlıq imkanları məhdud olan insanların alçaldılmasının, məsxərəyə qoyulmasının, cəmiyyətdən təcrid olunmasının günah olduğu şərh edilir.

Dastanda daha bir fiziki qüsurlu obraz var. Bu, “Basatın Təpəgözü öldürməsi” boyundakı Təpəgöz surətidir. Oğuz elində heç kəs bu südəmər məxluqu öldürmür, onu böyüdürlər, qidaladırlar. Bunu insanlıq borcu hesab edirlər. Yalnız sonralar o, insanlara qənim kəsiləndə Oğuz elini təhlükə qarşısında qoyanda Basat onu məhv edir.

“Koroğlu” dastanında da fiziki qüsurlu insanlara qayğı ilə yanaşmaq dinləyicilərə və oxuculara məsləhət görülür. Məsələn, paşalar Koroğlunu ələ keçirmək üçün Qıratı oğurlatmaq istəyirlər. Bu işi görəndə var-dövlət vəd edirlər. Ağalar tərəfindən “adam” hesab edilməyən Keçəl Həmzə Qıratı gətirməyi boynuna götürür, ancaq əvəzində paşanın qızını istəyir. Çarəsiz qalan paşa razı olur. Keçəl Həmzə Çənlibelə gəlir, özünün adam hesab edilmədiyini, yarıac-yarıtox dolandığını deyir. Keçəl Həmzəyə yazığı gələn Koroğlu ona inanır və atlara qulluq etməyi ona tapşırır. Bir neçə gün sonra Keçəl Həmzə Düratı minib qaçır. Koroğlu onun dalınca gedir. Keçəl Həmzə Koroğlunun Qıratla ona çatacağını bildiyindən hiyləyə əl atır, yol qırağında yerləşən dəyirmanı girir, dəyirmançını aldaraq onunla paltarını dəyişir. Koroğlu dəyirmanın həyatında Keçəl Həmzəni tanımır, Qıratın cilovunu ona verib içəri keçir. Geri qayıdanda Keçəl Həmzəni Qıratın belində görür, hərəkətlərinin

səbəbini soruşanda keçəl Həməzə deyir: "Mən kasıb adamam, üstəlik keçəl olduğum üçün mənə qız vermirlər. Qıratı verib paşanın qızı ilə evlənəcəyəm". Koroğlu onu bağışlayır, ancaq atı incitməməyi tapşırır. Keçəl Həməzə söz verir və sözünə də əməl edir. Göründüyü kimi, Koroğlu sağlamlıq imkanı məhdud insana kömək edir, onu arzusuna çatdırır.

Folklor nümunələrindən biri də xalq tamaşalarıdır. Belə tamaşalardan biri də Novruz bayramında təşkil olunur. Bu tamaşaların əsas qəhrəmanı Kosa və Keçəldir. Kosa və Keçəl sağlamlıq imkanları məhdud insanlardır. Kosa üzündə tük bitməyən kişidir. Tibb elmində onların xəstəliyi "Klayn felter sindromlu" adlanır. Bu xəstəliyə tutulan adamlar oliqofren olurlar. Bu xəstəliyə tutulan kişilərin bəzi vəzləri inkişafdan qalır. Ona görə də üzlərində tük bitmir, övladları olmur.

Keçəllər də fiziki qüsurludurlar. Onlara da qız vermirlər.

Hər iki şəxs bayram şənliyində tamaşaçıları əyləndirir, onların əhval-ruhiyyəsini yüksəltməyə çalışır. Onların zarafatları maraqsız və yorucu olsa da, xalq onların xətrinə dəymir, bayram payı verirlər. Kosa bu payları yığıb Keçəli evləndirmək istəyir. Bu da onun humanistliyini sübut edir.

Atalar sözləri arasında məhz SİM insanlara müsbət münasibət təlqin edənlər də az deyil. Məsələn:

- Şikəstə gülən, şəstinə (özünə, elinə, əslinə) gülər;
- Hamının hayına çatanın dadına çatarlar;
- Balığı at dəryaya, balıq bilməsə də xaliq bilər və s.

Ey insanlar, gəlin bir olaq, birgə olaq, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlara dəstək olaq.

"Unutmayaq ki, uşaqlar bizim gələcəyimizdir, gələcəyimizi nə cür tərbiyə edəcəyiksə, ölkəmizin, millətimizin, dövlətimizin sabahı bundan asılı olacaq". (H.Əliyev)

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov, A. (1999). "KDQ" dastanlarında ailə tərbiyəsi məsələləri, "DQ-1300", Bakı: Poliqrat
2. Ağayev, Ə. (1999). Zəngin tərbiyə mənbəyi. "KDQ-1300", Bakı: Poliqrat
3. Məmmədova, Ç. (2017). "KDQ" dastanı haqqında mühazirələr, humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, B, №1
4. Məmmədova, Ç. (2019). Nağıllar mühüm tərbiyə vasitəsidir. "Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri, B.

SUMMARY

Examples of folklore are a rich source of education. Children and young people have been brought up with the national values promoted in these examples. People with limited health occupy an important place in our fairy tales, epics and folk performances.

Keywords: *folklore, people with limited health opportunities, fairy tales, epics and folk performances*

РЕЗЮМЕ

Примеры из фольклорных произведений являются очагом воспитательного процесса. Дети и подростки воспитывались на национальных ценностях и примерах, пропагандирующих отношение к людям с ограниченными возможностями, которые отражаются в народных представлениях в сказках и былинах.

Ключевые слова: *фольклор, люди с ограниченными возможностями, сказки, эпосы, народные представления*

ŞAGİRDŁƏRDƏ CANLI TƏBİƏTƏ DÜZGÜN DAVRANIŞ MÜNASİBƏTLƏRİNİN, EKOLOJİ TƏRBIYƏNİN FORMALAŞMASI, MƏNƏVİ KEYFİYYƏTİN İNKİŞAFI VƏ ZƏNGİNLƏŞDİRİLMƏSİ

ÇİNARƏ QULİYEVA

serxanlicinare@gmail.com

Lənkəran Dövlət Universiteti

Xülasə

Mənəvi keyfiyyətlərin inkişafı və zənginləşməsi, insanın şəxsiyyətinin formalaşmasında və həyatına dərin bir mənalı yanaşmasının yaradılmasında mühüm rol oynayır. Bu keyfiyyətlər insanın daxili dünyasını, dünyagörüşünü, münasibətlərini və sosial davranışlarını formalaşdırır. Mənəvi inkişaf yalnız təhsil və təcrübə ilə deyil, həm də insanın daxili motivasiyası, qiymətləri və dünyaya baxış tərzilə bağlıdır.

Açar sözlər: *əxlaq, empatiya, anlayış, hüquq, ədalət*

Bu prosesin əhəmiyyətini daha dərinədən başa düşmək üçün aşağıdakı əsas aspektlərə nəzər salmaq lazımdır:

1. Əxlaqi və düşüncə tərziləri:

Mənəvi keyfiyyətlərin inkişafı əxlaqi prinsiplərin aydınlaşması ilə sıx bağlıdır. İnsanın doğru və yanlış arasındakı fərqləri ayırd etməsi, başqalarının hüquq və azadlıqlarına hörmət etməsi, şəffaflıq və dürüstlük kimi əxlaqi dəyərləri özündə daşıması mənəvi zənginliyin əsasını təşkil edir. Burada məqsəd uşaqlara və gənclərə doğru və düzgün qərarlar verməyi öyrətmək, onlara əxlaqi müstəvidə güclü bir zəmin təmin etmək (1).

2. Empatiya və anlayış:

Empatiya başqalarının hisslərini və vəziyyətlərini anlamaq, onlara hörmətlə yanaşmaq bacarığıdır. Mənəvi inkişafın mühüm hissəsi olan empatiya, insanın başqalarına qarşı mərhəmət hissi yaratmasına və sosial münasibətlərini sağlam şəkildə qurmasına kömək edir. Empatiya ilə yanaşı, anlayışlı və yardımlaşan olmaq da mənəvi keyfiyyətlər arasında mühüm yer tutur. Burada məqsəd insanları anlamaq və onlara dərin bir empatiya ilə yanaşmaq, həmçinin bir-birinə dəstək olmaqdan ibarətdir.

3. Daxili sülh və təşəbbüskarlıq:

İnsanın daxili sülhünü tapması həyatda qarşılaşdığı çətinliklərə qarşı daha güclü və əzmkar olmasına kömək edir. Mənəvi inkişaf yalnız şəxsi sülhə və harmoniyaya nail olmaq deyil, həm də bu sülhü ətrafdakı insanlarla bölüşməkdir. Təbiətə, cəmiyyətə və insanlara qarşı sevgi və qayğı göstərmək bu keyfiyyətlərin inkişafında vacib rol oynayır. Burada məqsəd daxili sülhü və balans tapmaq, həyatın çətinlikləri ilə mübarizə apararkən pozitiv yanaşmanı nümayiş etdirmək (2).

4. Hüquq və ədalətə hörmət:

Ədalət hissi insanların bərabərliyini və hüquqlarını tanımaq, onların hüquqlarını qorumaq mənəvi inkişafın əsasını təşkil edir. Bu, həm sosial həyatın təşkili, həm də şəxsi münasibətlərin qurulmasında vacibdir. İnsanların ədalətli və bərabər hüquqlu mühitlərdə yaşaması həm mənəvi inkişafı dəstəkləyir, həm də cəmiyyətin ümumi rifahına müsbət təsir göstərir. Burada məqsəd insanların haqlarını tanımaq, ədalətə əsaslanan və bərabərlik prinsiplərinə riayət etməkdən ibarətdir.

5. *Təvazökar və qayğıkeş olmaq:*

Təvazökarlıq və qayğıkeşlik insanın özünü başqalarının yanında kiçiltməməsi və onların ehtiyaclarına diqqət yetirməsidir. Mənəvi inkişafın əsas prinsiplərindən biri digər insanlara kömək etməyi, onların yaxşılığını düşünməyi və qarşılıqsız olaraq başqalarına fayda verməyi əhatə edir. Burada məqsəd özünə və başqalarına qarşı təvazökar olmaq, başqalarının ehtiyaclarına həssaslıqla yanaşmaqdan ibarətdir.

6. *Təhsildə və şəxsi inkişafda davamlılıq:*

Mənəvi zənginlik yalnız daxili dəyərlərlə məhdudlaşmır, bilik və təcrübə qazanmaq, özünü daima inkişaf etdirmək də vacibdir. Şəxsi inkişaf insanın təhsildə, şəxsi maraqlarında, karyerasında və həyatda hər bir sahədə öyrənməyə və irəliləməyə yönəlik davamlı səy göstərməsini tələb edir. Burada məqsəd özünü inkişaf etdirmək və təhsilə dəyər vermək, şəxsi və sosial inkişafda davamlılıq təmin etməkdir (3).

7. *Mənəvi ünsiyyət və dini dəyərlər:*

Bəzi insanlar üçün mənəvi inkişaf dini dəyərlərin öyrənilməsi və həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Din və ruhaniyyət insanın daxili mənəviyyatını gücləndirmək, başqalarına sevgi və mərhəmət göstərmək, həmçinin daha böyük bir məqsədə xidmət etmək hissini inkişaf etdirir. Bu yanaşma insanın özünü və dünyasını daha dərin bir şəkildə anlamağa kömək edir. Burada məqsəd ruhani inkişaf yolu ilə insanın mənəvi dəyərlərini gücləndirmək, din və mədəniyyətin mənəvi zənginliyini aşılamaq.

8. *Pozitiv yanaşma və həyata optimist baxış:*

Həyatın çətinlikləri qarşısında optimist yanaşma və pozitiv düşüncə formalaşdırmaq insanın mənəvi zənginliyini gücləndirir. Optimist insan həyatın çətinliklərinə qarşı mübarizə aparmaq üçün daha əzmkar olur, həmçinin ətrafındakı insanlara da pozitivlik və ümid aşılayır.

Burada məqsəd həyata müsbət yanaşma tərzini inkişaf etdirmək, qarşıya çıxan çətinliklərdən dərs çıxarmağı öyrətmək.

ƏDƏBİYYAT

1. Ekoloji mədəniyyətin inkişafında məktəbin rolu. qəzet məq.
2. Vəliyeva, Mədinə və b. (2009). Ekoloji şüur və tərbiyə. Bakı. 160 s.
3. Nəcəfov, Ə.Ş. (2004). Ekoloji tərbiyənin əsasları. Bakı. 246 s.

SUMMARY

The development and enrichment of spiritual qualities play an important role in the formation of a person's personality and the creation of a deeply meaningful approach to life. These qualities shape a person's inner world, worldview, relationships and social behavior. Spiritual development is not only related to education and experience, but also to a person's internal motivation, values and way of looking at the world. To understand the importance of this process more deeply, it is necessary to consider the following key aspects.

Keywords: *morality, empathy, understanding, law, justice*

XÜSUSİ TƏHSİL MÜƏSSISƏLƏRİNDƏ TƏSVİRİ İNCƏSƏNƏT DƏRSLƏRİNİN SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD UŞAQLARIN REABİLİTASIYASINDA ƏHƏMİYYƏTLİ ROLU

İLHAM DADAŞOV

dadasov.ilham.69@bk.ru

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Xülasə

Məqalədə təsviri incəsənət dərslərinin təlim prosesinin düzgün istiqamətdə və keyfiyyətli şəkildə təşkilinin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyasında əsas faktorlardan biri kimi qeyd olunur. Təsviri incəsənət dərslərinin təşkilində və tədrisi prosesində xüsusi metodik yanaşma üsullarının tətbiq edilməsi və inklüziv uşaqların meyil və maraqları, arzu və istəkləri, fəallıqları nəzərə alınmaqla və əsas götürülərək onlara üstünlük verilməsi məqalədə öz əksini tapmışdır. Müasir dövrdə təsviri incəsənət fənnini tədris edən müəllimin psixoloji biliklərə yiyələnməsinin mütləq şəkildə vacib olduğu vurğulanır və təhsil prosesində, xüsusilə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların adaptasiyasında və uğurun əldə olunmasında müəllim-valideyn birgə qarşılıqlı aktiv fəaliyyətinin mühüm rolu çox vacib məsələlərdən biri kimi göstərilir. Həmçinin müasir dövrün sosial siyasətində fiziki qüsurlu və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların hər bir sahədə hərtərəfli inkişafı və cəmiyyətə integrasiya olması ən vacib şərt olaraq məqalədə yer alır.

Təsviri incəsənət dərslərində, xüsusən də inklüziv uşaqların stimullaşmasında, gələcəkdə bir şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasında ən zəruri məsələlərdən biri kimi vacib olan onların müstəqil yaradıcı düşüncəyə malik olması, mənəvi və əxlaqi keyfiyyətlərinin tez bir zamanda, düzgün istiqamətdə inkişafı məqalədə bildirilir. Xüsusi məktəblərdə təsviri incəsənət dərslərinin keçirilməməsi və yaxud da xüsusi məktəbin tədris planlarından çıxarılması, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiya prosesində ciddi maneələr yarada bilməsi, onların gələcəkdə psixoloji durumunda çox böyük fəsadlar törətməklə hərtərəfli dinamik inkişafında, xüsusən də normal əqli və intellektual inkişafına, estetik zövqün formalaşmasına ciddi mənfi təsiri göstərilmişdir.

Belə nəticəyə gəlinir ki, təsviri incəsənət dərslərində inklüziv uşaqların korreksiya işinin elmi-nəzəri əsaslara və prinsiplərə əsaslanaraq aparılması lazımı səviyyədə həyata keçirilərsə, onların emosional hisslərinə və psixoloji durumlarına, təfəkkür, təxəyyül, görmə, qavramalarına, bədii-estetik savada, dünyagörüşünə, mənəvi və estetik tərbiyəsinə effektiv təsir etmək qüvvəsinə malik olub cəmiyyətə adaptasiyasında hərtərəfli imkanlar yaradır.

Açar sözlər: reabilitasiya, inklüziv, təsviri fəaliyyət, adaptasiya, əməyin stimullaşdırılması

Müasir dövrdə təlim-tədris prosesində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyasının təmin olunmasında və səmərəli şəkildə cəmiyyətə adaptasiyasında, əsasən, təsviri incəsənət dərslərinin özünəməxsus yeri var. Bu səbəbdən təlim prosesinin düzgün istiqamətdə və keyfiyyətli şəkildə təmin olunması, sonrakı mərhələdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyasında müəyyən nailiyyətlərin əldə olunmasında bilavasitə əsas faktorlardan biridir. Ümumiyyətlə, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların yaşadığımız cəmiyyətin bərabərhüquqlu üzvü olması və hərtərəfli şəkildə inkişaf etməsi üçün təhsil vacib amillərdən biridir (Həmzəyev, 1991, s.73). Məhz buna görə də xüsusi təhsil müəssisələrində təsviri incəsənət dərslərinin təşkili və tədris olunması sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla düzgün qaydalara uyğun olaraq təşkil olunmalı, fənnin tədrisində xüsusi metodik yanaşma üsulları tətbiq etməklə təsviri fəaliyyətin əsasları, özünəməxsus xüsusiyyətləri haqqında biliklər ilə tanış edilməli işin bu istiqamətdə aparılmasında onların meyil və maraqları, arzu və istəkləri əsas götürülməli, fəallıqlarına üstünlük verilməli, fərdi olaraq psixoloji durumları nəzərə alınmaqla sistemli, məqsədyönlü və mərhələli şəkildə aparılmalıdır. Buda sonrakı

mərhələdə uşaqların dünyagörüşünə, zəngin mənəviyyətinə, bədii zövqə və yaradıcı təxəyyülünə malik olmasına, milli və ümumbəşəri dəyərlərə hörmətlə yanaşan şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasına təsir göstərir (Atayev, 2001, s.102).

Həmçinin təsviri incəsənət dərsləri uşaqların həyatı bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində müstəqil əmək həyatına hazırlanmasında, ümumi təsviri fəaliyyət bacarıq və vərdişlərinə yiyələnməsində, yaradıcı düşüncə və təsviri fəaliyyətinin əsasında müxtəlif şəraitlərə asanlıqla uyğunlaşmalarını təmin etməsində, onların cəmiyyətə inteqrasiyasında və psixoloji durumlarının müsbət tərəfə inkişafında böyük rol oynayır.

Butün bunları həyata keçirmək üçün təsviri incəsənət fənnini tədris edən müəllimin qarşısında bir çox mühüm vəzifələr durur ki, onları tədris prosesində həll etmək üçün tək-cə pedaqoji biliklərlə kifayətlənmək olmaz. Tədris prosesində müəllimin fəaliyyətində, xüsusən psixopedaqogika və pedaqoji psixologiya da vacibdir. Çünki onun psixoloji biliklərə kifayət dərəcədə malik olması sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların pedaqoji prosesini, maraqlı, rəngarəng, zövqlü və məzmunlu edir. Bir çox klassik pedaqoqlar bu səbəbdən müəllimin psixoloji biliklərə yiyələnməsinin mütləq şəkildə vacib olduğunu vurğulamış və buna çox böyük önəm vermişlər. Bu elmi biliklərə istinad etmədən təlimdə uğur qazanmaq mümkün deyildir. Tanınmış rus pedaqoqu K.D.Uşinskinin müəllimin pedaqogika ilə yanaşı, psixologiya elmini də dərindən bilməsinin zəruriliyini qeyd etməsi bu cəhətdən çox əhəmiyyətlidir (Жидкина, 2005, s.123).

Bu işlərin hərtərəfli təşkil olunmasında müəllimlərlə yanaşı, valideynlərin də rolu böyükdür. Valideynlərin təhsil prosesində fəal iştirakı və təhsil müəssisəsi ilə sıx əməkdaşlıq etməsi sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsili üçün xüsusi olaraq çox önəmlidir. Ona görə ki, onlarda düzgün yöndə inkişaf edən proseslərin daha sürətlə inkişafına gətirib çıxarda bilər (Грошенко, 2003, s.139).

Müəllim-valideyn birgə qarşılıqlı aktiv fəaliyyəti təhsil prosesində uğurun əsasını qoymaqla yanaşı, bilavasitə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların adaptasiyasında və gələcək savadlı, peşəkar kadrların formalaşmasında mühüm rola malikdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, fiziki qüsurlu və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların yüksək keyfiyyətdə təhsil alması tək-cə bu fənni tədris edən müəllimdən asılı deyil. Yəni müəllimin bu prosesdə tədris metodikası səviyyəsi çox təsirli olsa da təkbaşına uşaqlara keyfiyyətli təlimi çatdırmaqda müəyyən çətinliklərlə qarşılanması qaçınılmazdır. Bununla əlaqədar olaraq bu işə dəstək olmaq üçün valideynlər hər zaman müəllimlərlə təmasda olmalı və müxtəlif məktəbdənkənar və sinifdən-xaric tədbirlərin ərsiyə gəlməsində onlara köməklik göstərməli, zəruri olan məqamlarda belə təlimin daha səmərəli və məhsuldar getməsi üçün öz köməkliklərini əsirgəməməlidirlər. Bu fəaliyyət növü təhsilin daha keyfiyyətli istiqamətdə getməsi üçün davamlı olaraq tətbiq edilməlidir (Николаев, 1985, s.151).

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, fiziki qüsurlu və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların hər bir sahədə hərtərəfli inkişaf etmələrini və ictimai həyatda daha fəal və məhsuldar insanlar kimi iştirakının təmin edilməsi müasir dövrün sosial siyasətinin ən vacib şərtlərindən biridir. Məhz təsviri incəsənət dərslərinin xüsusi məktəblərdə tədrisi bu sosial siyasətin daha uğurla və tez bir zamanda həyata keçməsinə geniş imkan yaradır, inklüziv uşaqların reabilitasiyasında, onların əməyinin stimullaşdırılmasında, həyatla əlaqəsini təmin etməsində, peşəyönümlərinin müəyyənləşdirilməsində əhəmiyyətli dərəcədə önəmlidir (Грошенко, 2003, s.114).

Bu istiqamətdə təsviri incəsənət dərslərində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların fəallığının əsasını məhz onların müxtəlif fəaliyyət növü üzrə tələbatları təşkil edir. Ona görə də sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların müxtəlif yaş mərhələlərində fəaliyyətlərinin növləri, xarakteri, xüsusiyyətləri, onların inkişafa təsirinin fəallığı təlim və tərbiyə işlərində uğur qazandıraraq onlardakı özünəməxsus istedad, bacarıq və vərdişlərinin səviyyələrini qısa bir vaxtda dəyişdirərək düzgün istiqamətə yönəldir. Təsviri incəsənət dərslərində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların daha fəal, müstəqil yaradıcı düşüncəyə malik olması onların mənəvi və əxlaqi keyfiyyətlərinin tez bir zamanda, düzgün istiqamətdə formalaşmasını və inkişafını stimullaşdırır (Головина, 1992, s.97). Belə bir fəaliyyətə uşaqlar həvəslə qoşulur, öz istək və arzularına uyğun bilik və bacarıqlarını bütövlükdə nümayiş etdirməklə həyata keçirirlər və bu da onların artıq özlərini bir şəxsiyyət kimi ifadə etməyində, kollektivçilik, intizamlılıq, birgə fəaliyyət, təşəbbüskarlıq və s. kimi lazımı əxlaqi keyfiyyətlərin

formalaşdırılmasında önəmli əhəmiyyət daşıyır. Bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi xüsusi məktəblərdə kiçik yaş dövründə təsviri incəsənət fənninin tədrisinin mərhələlərini və korreksiya işinin metodlarını sistemli şəkildə öyrətməkdən, təlim və tərbiyə işlərinin lazımi istiqamətdə aparılmasından çox asılıdır.

Son illər psixologiya və pedaqogika elmi araşdırmalardan məlum olur ki, müasir dövrümüzdə xüsusi məktəblərdə inklüziv uşaqlarla təsviri incəsənət dərslərinin keçirilməsi çox vacibdir. Ona görə ki, əgər xüsusi təhsil müəssisələrində təsviri incəsənətin praktik dərsləri keçirilməsə, və yaxud da xüsusi məktəbin tədris planlarından çıxarılsa, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların psixoloji drumunda çox böyük fəsadlar törədə bilər, yəni uşaqların hərtərəfli dinamik inkişafında, xüsusən də normal əqli və intellektual inkişafına, estetik zövqün formalaşmasına ciddi mənfi təsir göstərə bilər və bu da gələcəkdə onların reabilitasiya prosesində ciddi maneələr yarada bilər (Həməzəyev, 1991, s.118). Deməli belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, həqiqətəndə təsviri incəsənət dərslərinin hərtərəfli cəhətdən böyük potensiala malik olması inklüziv uşaqların emosional hisslərinə və psixoloji durumlarına, təfəkkür, təxəyyül, görmə, qavramalarını onlarda xüsusi metodlarla inkişaf etdirmək bacarığına, bədii-estetik savada, dünyagörüşünə, mənəvi və estetik tərbiyəsinə, korreksiya işinin elmi-nəzəri əsaslara və prinsiplərə əsaslanaraq aparılmasına lazımi səviyyədə həyata keçirilməsinə effektiv təsir etmək qüvvəsinə malik olub onların təhsil vasitəsilə cəmiyyətdə müxtəlif şəraitlərə asanlıqla adaptasiyasında çox böyük imkanlar yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Atayev, S. (2001). İbtidai siniflərdə təsviri sənətin tədrisi metodikası. Bakı: Nurlan Nəşriyyatı, 102-168.
2. Грошенко, И.А. (2003). Изобразительная деятельность во вспомогательной школе. Учеб. пособие. Москва: Просвещение, 114-152.
3. Головина, Т.Н. (1992). Эстетическое воспитание во вспомогательной школе. Москва: Просвещение, 97-146.
4. Həməzəyev, M. (1991) Pedaqoji psixologiya. Bakı: Maarif Nəşriyyatı, 73-132 s.
5. Жидкина, Т.С. (2005). Методика преподавания ручного труда в младших классах коррекционной школы VIII вида: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Издательский центр Академия, 123-192.
6. Николаев, А.М.(1985). Обучение декоративному рисованию во вспомогательной школе. Коррекционно-развивающая направленность обучения и воспитания умственно отсталых детей. Москва: Просвещение, 151-182.

SUMMARY

Ilham Dadashov

THE IMPORTANT ROLE OF FINE ARTS CLASSES IN SPECIAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE REHABILITATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES

In the article, the organization of the training process of fine arts classes in the right direction and in a quality way is mentioned as one of the main factors in the rehabilitation of children with disabilities. The article reflects the application of special methodical approach methods in the organization and teaching of fine arts classes and the preference of inclusive children, taking into account and taking into account their inclinations and interests, wishes and desires, activities. In modern times, it is emphasized that it is absolutely important for a teacher who teaches the subject of visual arts to acquire psychological knowledge, and the important role of teacher-parent joint active activity in the educational process, especially in the adaptation and success of children with disabilities, is shown as one of the most important issues. Also, in the social policy of the modern era,

the most important condition is the comprehensive development of children with physical disabilities and disabilities in every field and their integration into society.

One of the most important issues in the stimulation of inclusive children, especially in fine arts classes, in the formation of them as a personality in the future, is their independent creative thinking, spiritual and moral quality, and the rapid development of IARI in the right direction. Failure to hold fine arts classes in special schools or removal from the curricula of a special school, the ability to create serious obstacles in the rehabilitation process of children with disabilities, their comprehensive dynamic development, especially normal mental and intellectual development, and the formation of aesthetic taste, causing great consequences in the psychological structure in the future. has been shown.

It is concluded that if the correction work of inclusive children in fine arts classes is carried out at the appropriate level based on scientific-theoretical foundations and principles, their emotional feelings and psychological conditions, thinking, imagination, vision, perception, artistic-aesthetic knowledge, outlook, spiritual and creates comprehensive opportunities for adaptation to society.

Keywords: rehabilitation, inclusive, descriptive activity, adaptation, stimulation of labor

РЕЗЮМЕ

Ильхам Дадашов

ВАЖНАЯ РОЛЬ УРОКОВ ОПИСАТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В СПЕЦИАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ В РЕАБИЛИТАЦИИ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

В статье отмечается, что организация учебного процесса уроков изобразительного искусства в правильном направлении и качественно является одним из основных факторов реабилитации детей с ограниченными возможностями. В статье отражено применение специальных методических подходов в организации и процессе преподавания уроков изобразительного искусства и приоритет инклюзивных детей с учетом и на основе их тенденций и интересов, желаний и желаний, деятельности. Подчеркивается, что в наше время учителю, преподающему изобразительное искусство, совершенно необходимо приобретать психологические знания, а важная роль взаимодействия учителя и родителя в адаптации и достижении успеха детей с ограниченными возможностями в образовательном процессе, особенно в качестве одного из очень важных вопросов. Также в социальной политике современности важнейшим условием является всестороннее развитие и интеграция в общество детей с физическими недостатками и ограниченными возможностями в каждой сфере.

На уроках изобразительного искусства, особенно в стимулировании инклюзивных детей и формировании их как личности в будущем, важен как один из важнейших вопросов, поскольку они обладают самостоятельным творческим мышлением, духовным и моральным качеством. Отсутствие занятий изобразительным искусством в специальных школах или исключение их из учебных планов специальной школы, возможность создания серьезных препятствий в процессе реабилитации детей с ограниченными возможностями здоровья, причинение больших осложнений в их психологическом баранае в будущем, особенно в их всестороннем динамическом развитии. показано серьезное негативное влияние на нормальное умственное и интеллектуальное развитие, формирование эстетического вкуса.

Делается вывод, что если коррекционную работу инклюзивных детей на уроках изобразительного искусства проводить на необходимом уровне, основанном на научно-теоретических основах и принципах, их эмоциональные чувства и психологическое состояние, мышление, воображение, зрение, восприятие, художественно-эстетическое образование, мировоззрение, духовное и эстетическое воспитание обладают силой эффективного воздействия и создают всесторонние возможности для адаптации к обществу.

Ключевые слова: реабилитация, инклюзивность, описательная деятельность, адаптация, стимулирование труда

İNKLÜZİV TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA ÜNSİYYƏT PROSESİNİN ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

DİLARƏ QULİYEVA

dilarerustam@gmail.com

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Açar sözlər: inklüziv təhsil, ünsiyyət prosesi, tədris metodu, emosional inkişaf, sosial integrasiya

İnklüziv təhsil müxtəlif ehtiyaclara və fərqli bacarıq səviyyələrinə malik olan uşaqların eyni təhsil mühitində bərabər imkanlarla təhsil almalarını təmin edən bir yanaşmadır. Bu təhsil yanaşmasının məqsədi fərqli imkanlara malik olan uşaqları bir araya gətirərək, onların fərdi ehtiyaclarına uyğun tədris metodlarını tətbiq edərək hər birinin potensialını maksimum dərəcədə inkişaf etdirmək, reallaşdırmaqdır. İnklüziv təhsilin uğurla həyata keçirilməsi yalnız təhsil siyasətləri və metodologiyalardan asılı deyil, həm də ünsiyyət prosesinin effektivliyindən asılıdır.

İnklüziv təhsil fərqli bacarıq və ehtiyaclara malik hər bir uşağın bərabər imkanlarla təmin edilməsi onlara bərabər şəraitdə təhsil imkanının yaradılması məktəb mühitində və universitet auditoriyalarında digər uşaqlarla uğurla iştirak etmələrinin təmin edilməsi baxımından çox əhəmiyyətlidir. Bu yanaşma təhsil almaq istəyən hər bir uşağın öz potensialını reallaşdırması üçün lazım olan dəstəyi təmin edir. Fərqli mənşə, bacarıq və ehtiyaca sahib uşaqların birgə öyrənməsi qarşılıqlı anlayışın inkişafına, sosial integrasiyanın güclənməsinə səbəb olur, şagirdlərin müxtəlif sosial qruplarla daha yaxşı ünsiyyət qurma bacarıqlarını inkişaf etdirir. Beləliklə, təhsil sistemində ədalətlik bərqərar olur.

İnklüziv təhsil mühitinin yaradılması yalnız təhsil sistemi ilə məhdudlaşmır, həm də cəmiyyətin geniş səviyyədə iştirakını da tələb edir. Cəmiyyətin rolu inklüziv təhsilin əsas prinsiplərinin qəbul edilməsi və tətbiq edilməsində əhəmiyyətli bir faktordur. Cəmiyyətin inklüziv təhsilin əhəmiyyəti barədə maarifləndirilməsi bu yanaşmanın qəbul edilməsində əsas rol oynayır. İnklüziv təhsilin cəmiyyətdə rolu və əhəmiyyəti haqqında ictimai tədbirlər ictimaiyyəti inklüziv təhsil haqqında məlumatlandırmağa, eyni zamanda fərqli ehtiyacları olan uşaqlara qarşı müsbət yanaşmaların formalaşmasına kömək edir. Cəmiyyətin inklüziv təhsil mövzusunda məlumatlı olması həm valideynlər, həm də məktəb mühiti üçün əhəmiyyətlidir.

İnklüziv təhsil mühitinin yaradılmasında cəmiyyətin aktiv iştirak etməsi vacibdir. Cəmiyyət təhsil siyasətinin və praktikasının inkişafında iştirak edərək müxtəlif ehtiyacları olan şagirdlərin təhsil mühitinə daxil edilməsini dəstəkləyə bilər. İctimai təşkilatlar, yerli idarəetmə orqanları, valideynlər və digər maraqlı tərəflər inklüziv təhsil proqramlarının həyata keçirilməsində dəstək verə bilər.

İnklüziv təhsil mühitinin yaradılması əlavə resursların və dəstəkləyici xidmətlərin təmin edilməsini tələb edir. Təhsil müəssisələrinin maliyyə dəstəyi, mütəxəssis təlimləri və digər resurslarla təmin edilməsi inklüziv təhsil mühitinin inkişafına kömək ola bilər. Məktəb və ictimaiyyət arasında əməkdaşlıq resursların optimal istifadəsini təmin edərək inklüziv təhsilin keyfiyyətini artırma bilər.

İctimai təşkilatlar, qeyri-hökumət təşkilatları və media inklüziv təhsil mühitinin yaradılması üçün müxtəlif təşəbbüslərlə çıxış edə bilər. Qeyri-hökumət təşkilatları təhsil siyasətinin inkişafında iştirak edərək maarifləndirmə kampaniyaları təşkil edə və dəstək proqramları həyata keçirə bilər. Bununla da onlar inklüziv təhsilin tətbiqində mühüm rol oynayaraq cəmiyyətin bu prosesdə daha aktiv iştirakını təmin edə bilərlər. Media da inklüziv təhsilin formalaşması və bununla bağlı cəmiyyətin maarifləndirilməsi üçün əhəmiyyətli bir vasitədir. Media orqanları inklüziv təhsil mövzusunda xəbərlər, reportajlar və materiallar təqdim edərək ictimaiyyətin bu yanaşmanın əhəmiyyətini anlamasına kömək edə bilər.

Ünsiyyət elmi biliklərin, fərqli fikirlərin, duyğu və emosiyaların bir insandan digərinə ötürülməsi prosesidir. Bu, həm şifahi, həm də yazılı vasitələrlə, eyni zamanda müəyyən işarələrlə

həyata keçirilir. İnklüziv təhsildə hər bir şagirdin fərdi ehtiyaclarına uyğun ünsiyyət strategiyaları hazırlanmalıdır. Bu, şagirdlərin fərqli öyrənmə tərzlərini və kommunikasiya bacarıqlarını nəzərə alaraq onlara uyğun ünsiyyət üsullarının seçilməsini tələb edir. Fərqli ünsiyyət vasitələrinin istifadəsi inklüziv təhsildə effektiv ünsiyyətin təmin olunmasına kömək edir. Belə ki, danışma çətinlikləri, eşitmə və görmə problemləri olan uşaqların ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirmək və onların fərdi ehtiyaclarını ödəmək üçün xüsusi tədris metodları, alternativ kommunikasiya vasitələri, vizual dəstəklər, dinləmə fəaliyyətləri və digər texnoloji vasitələr istifadə edilə bilər. Ünsiyyət prosesinin effektiv tətbiqi üçün əlverişli tədris materiallarının mövcudluğu da vacibdir. Bu materiallar dil bacarıqlarını inkişaf etdirmək məqsədi güdür və şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğun hazırlanır. Tədris materialları arasında nitq inkişafını təşviq edən kitablar, oyunlar və digər interaktiv vasitələr xüsusi yer alır.

İnklüziv təhsil mühitində ünsiyyət prosesi yalnız akademik biliklərin ötürülməsi ilə məhdudlaşmır, bu zaman sosial və emosional dəstəklərin təmin edilməsi də vacibdir. Belə ki, yaşadığı və ya təhsil aldığı mühitdə tələbənin (şagirdin) ətraf mühitdən özünə qarşı gördüyü istənilən alçaldıcı hərəkət, davranış onun öz potensialını ortaya çıxarmağa mane olacaq. Əksinə, əhatəsində olanların onunla hər kəslə davranıldığı kimi normal davranışı, ünsiyyət üslubu onun öz bilik və bacarıqlarını rahat şəkildə nümayiş etdirməsinə şərait yaradacaq. Fərqli bacarıqlara malik şagirdlərin emosional vəziyyətlərini anlayıb dəstəkləyərək onların təhsil mühitindəki adaptasiyasını asanlaşdırma və daha sağlam ünsiyyət mühiti yaratmaq olar.

“Gözəl nitq, rəvan danışmaq auditoriya üçün maraqlı mövzunun seçilməsindən, nitqdə işlədilən sözlərin ahəngdarlığından, nitq söyləyənin şəxsiyyətindən, hətta zahiri görünüşündən və s. asılıdır. Gözəl nitq qabiliyyətinə, nitq mədəniyyətinə malik olmaq üçün kifayət qədər söz ehtiyatına, geniş dünyagörüşünə, yaradıcılıq axtarışına, istedadla, ciddi səyə malik olmaq lazımdır. Gözəl nitq dinləyicinin qəlbini fəth edir, onu düşündürür, nəticə çıxarmağa vadar edir” (Eminli, 2020, s.10).

Ünsiyyət prosesi inklüziv təhsil mühitinin yaradılmasında və inkişafında mühüm rol oynayır. Bu proses, müəllim-tələbə (şagird), tələbə-tələbə, müəllim-valideyn, valideyn-şagird münasibətlərində məlumat mübadiləsini, qarşılıqlı anlaşmanı və əməkdaşlığı təmin edərək məhdud imkanlara sahib uşaqların cəmiyyətlə inteqrasiyasında böyük rol oynamış olar.

Müəllim-tələbə ünsiyyəti inklüziv təhsilin əsas komponentlərindən biridir. Müəllimlərin məhdud imkanlara malik şagirdlərlə daha səmimi ünsiyyət qurma bacarıqları tədris prosesinin müvəffəqiyyətli olmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Müəllimlər şagirdlərin fərdi ehtiyaclarını başa düşmək, onların suallarına cavab vermək və dəstək təmin etmək üçün aktiv dinləmə, empati və anlayışlı ünsiyyət strategiyalarını tətbiq etməlidir. Müəllimlər tələbələrin ehtiyaclarını başa düşmək və onların potensialını maksimum dərəcədə inkişaf etdirmək üçün daima valideynlərlə və digər mütəxəssislərlə əlaqə yaratmalı, fikir mübadiləsi aparmalı, danışmalıdırlar. Müəllimlər tələbələrin (şagirdlərin) müxtəlif ehtiyaclarını nəzərə alaraq onları daha əlverişli resurslarla təmin etmək üçün ünsiyyət şəraiti yaratmalıdırlar ki, tələbələrin təhsil prosesində qarşılaşdıqları çətinliklərin aradan qaldırılmasına kömək edə bilsinlər.

Təbii ki, müəllimlərin bu cür məsuliyyətin öhdəsindən gəlməsi üçün, inklüziv təhsil mühitindəki ünsiyyət keyfiyyətini artırmaq üçün onların müəyyən psixoloji-pedaqoji təlimlərdə, inkişaf proqramlarında iştirakı, təcrübə keçməsi vacib şərtidir. Müəllimlərin və təhsil mütəxəssislərinin ünsiyyət bacarıqlarının artırılması üçün təşkil olunan peşəkar təlimlər və inkişaf proqramları müəllimlərə müxtəlif ünsiyyət strategiyaları, fərdi ehtiyacları başa düşmə və şagirdlərlə effektiv ünsiyyət qurma bacarıqlarını öyrətməlidir. Şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğun ünsiyyət vasitələrini müəyyənləşdirmək üçün onların dil və nitq inkişafını dəstəkləyən xüsusi metod və fəaliyyətləri əhatə edən tədris planları, ünsiyyət strategiyaları hazırlanmalıdır. Fərdi tədris planlarının hazırlanması şagirdlərin dil və nitq inkişafını nəzərə alaraq həyata keçirilməlidir. Nitq problemləri olan uşaqlar üçün xüsusi müalicə planları, fərdi məşğələlər və terapiyalar təşkil olunmalıdır ki, uşaqların dil bacarıqlarını inkişaf etdirməyə və onların təhsil mühitində daha yaxşı uyğunlaşmalarına kömək etsin.

“Dinləyicilərə münasibətə görə nitq söyləyənin qarşısında 3 vəzifə qoyulur: a) dinləyicinin diqqətini özünə cəlb etmək; b) diqqəti nitqdə irəli sürülən məsələlərə cəlb etmək – dinləyiciyə psixoloji təsir göstərmək üçün zəmin yaratmaq; c) dinləyicini həyəcanlandırmaq, onu düşünməyə sövq etmək” (Eminli, 2020, s.10).

Şagirdlər (tələbələr) arasındakı ünsiyyət inklüziv təhsil mühitində sosial bacarıqların inkişafına kömək edir. Inklüziv mühitdə müxtəlif bacarıqlara malik olan uşaqlar bir-birləri ilə qarşılıqlı əlaqə qurur, sosial bacarıqlarını inkişaf etdirərək müxtəlifliyə qarşı müsbət münasibət formalaşdırırlar. Şagirdlər qarşılıqlı anlayış, əməkdaşlıq və dostluq münasibətlərini qurmaq üçün ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirməli, bunun üçün müxtəlif sosial fəaliyyətlər və qrup işləri təşkil edilməlidir. Effektiv ünsiyyət prosesi fərqli ehtiyaclarla malik uşaqların digər uşaqlarla bir araya gəlməsini və inteqrasiya olunmasını asanlaşdırır, onların bir-birlərini daha yaxşı anlamalarına və qarşılıqlı əlaqələrini gücləndirməyə kömək edə bilər. Effektiv ünsiyyət şagirdlərin (tələbələrin) sosial inkişafına və məktəb (universitet) mühitinə uyğunlaşmasına təkan verir. Məhdud imkanlara malik olan uşaqlar arasında qarşılıqlı əlaqə və əməkdaşlıq inklüziv mühitin formalaşmasına və uşaqların sosial bacarıqlarının inkişafına kömək edir.

Validəynlər və müəllimlər arasında effektiv ünsiyyət şagirdlərin təhsil prosesindəki müvəffəqiyyətlərini artırmaq üçün çox vacibdir. Belə ki, valideynlərin öz övladlarının təhsil mühitindəki inkişafını izləməsi və müvafiq dəstəyi təmin etməsi üçün müəllimlərlə müntəzəm olaraq ünsiyyət qurmalıdırlar. Müəllimlər isə valideynlərə övladlarının çətinlikləri, sıxıntıları, irəliləmələri, inkişafı haqqında məlumat verməli və onların ehtiyaclarını başa düşmək üçün valideynlərlə açıq ünsiyyət yaratmalıdırlar.

Validəynlər və ailə üzvləri inklüziv təhsil mühitinin yaradılmasında mühüm rol oynayırlar. Onlar övladlarının təhsil ehtiyaclarını və hüquqlarını müdafiə edə bilər, məktəb və ictimaiyyətlə əməkdaşlıq edərək inklüziv təhsil mühitinin inkişafını dəstəkləyə bilərlər. Validəynlərin təhsilə qoşulması, övladlarına psixoloji dəstək verməsi uşaqların təhsil mühitinə daha yaxşı uyğunlaşmalarına kömək edə bilər.

Qeyd olunanlarla yanaşı, bəzən inklüziv təhsil mühitində dil və kommunikasiya əngəlləri müəyyən çətinliklər yarada bilər. Müxtəlif dil bacarıqlarına və nitq problemlərinə, eyni zamanda mədəni və sosial fərqliliklərə malik uşaqlar ünsiyyətin effektivliyinə mənfi təsir edə bilər. Fərqli mədəniyyətlərdən gələn uşaqların ünsiyyət üslubları və gözləntiləri müxtəlif ola bilər. Bu fərqliliklərin nəzərə alınması və mədəni həssaslığın təşviqi, xüsusi dəstək və alternativ kommunikasiya vasitələrindən istifadə inklüziv təhsil mühitində ünsiyyətin effektivliyini artırmağa kömək edə bilər.

“Üslub dilin fonetik, leksik, grammatik imkanlarının konkret istifadə olunması sistemidir, söylənilmiş fikrin məzmununu danışan və ya yazanın münasibətidir. Bu, həmişə insan ünsiyyətinin müəyyən məqamında meydana gəlir. Dil vasitələrinin seçilməsi, onların təşkili, dil normalarının gözlənilməsi, nitq aktının fərdi və ya kollektiv xarakteri, danışan və yazanın ictimai aidliyi, mədəni səviyyəsi və s. üslubun yaranması üçün əsas şərtlərdir” (Bayramov, Rüstəmov, 2016, s.218).

Inklüziv təhsil mühitinin keyfiyyətini azaldan səbəblərdən biri də ünsiyyət prosesini dəstəkləyən resursların çatışmazlığıdır. Təhsil müəssisələrinin müasir ünsiyyət vasitələri, mütəxəssis heyəti və digər resurslarla təmin olunması bu problemlərin aradan qaldırılmasına, resursların mövcudluğu isə şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğun dəstəklə təmin olunmasına kömək edə bilər.

Inklüziv təhsil mühitində şagirdlərin ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirmək, onların akademik performansını, müvəffəqiyyətini artırmağa kömək edir. Dil bacarıqları öyrənmə prosesində əsas rol oynayır və şagirdlərin tədris materiallarını daha yaxşı anlamalarına kömək edir. Bununla yanaşı, sosial inteqrasiya və emosional inkişaf da ünsiyyət prosesinin effektiv olmasına şərait yaradır. Inklüziv təhsil mühitində şagirdlər arasında müsbət sosial mühitin yaradılmasına təkan verən sosial inteqrasiya ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqələri asanlaşdırır, onların bir-birlərini daha yaxşı anlamalarına və dostluq münasibətləri qurmaqlarına kömək edə bilər. Şagirdlər ünsiyyət vasitəsilə öz emosiyalarını ifadə etmə və başqalarının emosiyalarını anlama bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu, uşaqların emosional sabilliyini artırır və onların təhsil mühitində daha sağlam irəliləmələrinə kömək edir.

Nəticə

Məhdud imkanlara malik uşaqların eyni təhsil mühitində digər şagirdlərlə bərabər şəkildə təhsil almalarını təmin edən inklüziv təhsil mühitinin yaradılması təhsil sistemi ilə yanaşı, cəmiyyətin də geniş şəkildə iştirakını tələb edir. Cəmiyyətin maarifləndirilməsi, dəstəyi, resursların təmin edilməsi və müxtəlif sosial və mədəni təsirlərin nəzərə alınması inklüziv təhsilin uğurla həyata keçirilməsi üçün vacibdir. Inklüziv təhsil mühitinin yaradılmasında ictimai təşkilatlar, qeyri-hökumət təşkilatları və medianın çox böyük rolu vardır. Təşkilatlar tərəfindən təşkil olunan maarifləndirmə kampaniyaları, dəstək proqramları, media orqanlarının təqdim etdiyi xəbərlər, reportajlar və materiallar ictimaiyyətin inklüziv təhsilin əhəmiyyətini anlamasına yardımçı olur. Eyni zamanda inklüziv təhsil mühitinin inkişafı üçün təhsil müəssisələrinin maliyyə dəstəyi, mütəxəssis təlimləri və digər resurslarla təmin edilməsi də vacib amildir.

İnklüziv təhsilin inkişafında ünsiyyət prosesinin rolu və əhəmiyyəti çox böyükdür. Effektiv ünsiyyət şagirdlərin akademik müvəffəqiyyətini artırır, sosial inteqrasiyanı gücləndirir və emosional inkişafı dəstəkləyir. Inklüziv təhsil mühitində ünsiyyət prosesinin optimallaşdırılması fərqli ehtiyaclarla malik uşaqların tam potensialını reallaşdırmaq məqsədini güdür. Inklüziv təhsil mühitində ünsiyyət şagirdlərin (tələbələrin) fərdi ehtiyaclarına uyğun tədris metodlarının tətbiqini, sosial bacarıqların inkişafını və məktəb (universitet) mühitinə inteqrasiyanı təmin edir. Bu yanaşmanın uğurlu olması üçün bütün tərəflərin qarşılıqlı əməkdaşlıq və dəstəyini təmin etmək önəmlidir. Ünsiyyət strategiyalarının və resurslarının düzgün təşkil edilməsi müəllimlərin peşəkar inkişafı və valideynlərin təhsil mühitində iştirakı inklüziv təhsilin effektivliyini artıraraq hər bir uşağın bərabər təhsil imkanlarına malik olmasını təmin edir. Inklüziv təhsil mühitinin yaradılması təhsil sisteminin daha ədalətli, bərabər və dəstəkləyici olmasına şərait yaradır. Gələcəkdə inklüziv təhsil mühitinin inkişaf etdirilməsi və daha geniş şəkildə tətbiq edilməsi bütün uşaqların potensialını reallaşdırmalarına və daha ədalətli bir cəmiyyətin formalaşmasına kömək edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev, N.Ə. (2013). Nitq mədəniyyətinin əsasları. Dərs vəsaiti, Bakı, 274 s.
2. Bayramov, A., Rüstəmli, Ə. (2016). Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti, Sumqayıt: Zəka Print Mətbəəsi, 360 s.
3. Eminli, B.İ. (2020). Azərbaycan danışq dilində müraciət formaları. Monoqrafiya / B.İ.Eminli. – Sumqayıt: SDU-nun Redaksiya və nəşr işləri şöbəsi, 156 s.
4. Eminli, B.İ., Paşayeva, G.B. (2021). Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya. Dərs vəsaiti, Sumqayıt: SDU-nun Redaksiya və nəşr işləri şöbəsi, 400 s.
5. Əsgərov, M.B. (2011). Linqvopsixologiya və ya dilin psixologiyası, Bakı: Elm və təhsil, 308 s.
6. Hüseynov, Ş., Şiriyev, F., Muradov, C. (2004). Psixolinqvistika, Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 212 s.
7. Osgood, C.E. (1954). Psycholinguistics a survey of theory and research problems, Waverly press, inc. Baltimore: The Trustees of Indiana University, 212 p.
8. Белянин, В.П. (2004). Психолингвистика: Учебник (2-е изд), Москва: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 232 с.
9. Ван Дейк, Т.А. (2000). Язык. Познание. Коммуникация, Благовещенск.: БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 308 с.
10. Леонтьев, А.А. (1997). Основы психолингвистики, Москва: Смысл, 287 с.

SUMMARY

Dilara Guliyeva

THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE COMMUNICATIVE PROCESS IN THE DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION

The creation of an inclusive educational environment that provides opportunities for children with disabilities to learn equally with other students in the same educational environment requires broad participation of both society and the education system. Community education, support, provision of resources and consideration of various social and cultural influences are essential for the successful implementation of inclusive education. Public organizations, non-governmental organizations and the media play a major role in creating an inclusive educational environment. Information campaigns organized by organizations, support programs, news, reports and materials provided by the media help the public understand the importance of inclusive education. At the same time, providing educational institutions with financial support, training of specialists and other resources is also an important factor in the development of an inclusive educational environment.

The role and importance of the communication process in the development of inclusive education is very great. Effective communication increases students' academic achievement, enhances social integration and supports emotional development. In an inclusive educational environment, the optimization of the communication process is aimed at realizing the full potential of children with different needs. Communication in an inclusive educational environment ensures the use of teaching methods in accordance with the individual needs of pupils (students), the development of social skills and integration into the school (university) environment. For this approach to be successful, it is important to ensure mutual cooperation and support from all parties. Proper organization of communication strategies and resources, professional development of teachers and parental involvement in the educational environment increase the effectiveness of inclusive education and ensure equal educational opportunities for each child. Creating an inclusive educational environment makes the education system more fair, equal and supportive. In the future, the development and wider implementation of an inclusive educational environment will help all children realize their potential and create a fairer society.

Keywords: inclusive education, communication process, teaching method, emotional development, social integration

РЕЗЮМЕ

Дилара Гулиева

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ КОММУНИКАТИВНОГО ПРОЦЕССА В РАЗВИТИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Создание инклюзивной образовательной среды, обеспечивающей возможность обучения детей с ограниченными возможностями наравне с другими учащимися в одной образовательной среде, требует широкого участия как общества, так и системы образования. Образование сообщества, поддержка, предоставление ресурсов и учет различных социальных и культурных влияний имеют важное значение для успешной реализации инклюзивного образования. Большую роль в создании инклюзивной образовательной среды играют общественные организации, неправительственные организации и средства массовой информации. Информационные кампании, организованные организациями, программы поддержки, новости, отчеты и материалы, предоставляемые средствами массовой информации, помогают общественности понять важность инклюзивного образования. При этом обеспечение образовательных учреждений финансовой

поддержкой, подготовкой специалистов и другими ресурсами также является важным фактором развития инклюзивной образовательной среды.

Роль и значение коммуникативного процесса в развитии инклюзивного образования очень велики. Эффективное общение увеличивает академические успехи учащихся, усиливает социальную интеграцию и поддерживает эмоциональное развитие. В инклюзивной образовательной среде оптимизация процесса общения направлена на реализацию полного потенциала детей с разными потребностями. Общение в инклюзивной образовательной среде обеспечивает применение методов обучения в соответствии с индивидуальными потребностями учащихся (студентов), развитие социальных навыков и интеграцию в школьную (университет) среду. Чтобы этот подход был успешным, важно обеспечить взаимное сотрудничество и поддержку всех сторон. Правильная организация коммуникационных стратегий и ресурсов, профессиональное развитие учителей и участие родителей в образовательной среде повышают эффективность инклюзивного образования и обеспечивают равные образовательные возможности для каждого ребенка. Создание инклюзивной образовательной среды делает систему образования более справедливой, равной и поддерживающей. В будущем развитие и более широкое внедрение инклюзивной образовательной среды поможет всем детям реализовать свой потенциал и создать более справедливое общество.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, коммуникативный процесс, метод обучения, эмоциональное развитие, социальная интеграция*

İNKLÜZİV SİNİFLƏRDƏ İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ İNNOVASIYALARDAN İSTİFADƏ

ELNURƏ QULİYEVA

eq634061@gmail.com

Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitutu

Orcid ID:-0009-0000-1846-7475

Xülasə

Innovasiya – “innovato” latın sözü olub “yeniləşmə”, “yenilik” deməkdir. Innovasiyalar yaradıcı insanların kreativ düşüncələrindən meydana gələrək insanların məqsədyönlü fəaliyyətini daha keyfiyyətli, daha məhsuldar və daha asan etmək üçün yaradılan müxtəlif maddiyyətlərdir.

Innovasiya yenilik, yeniliyin tətbiq edilməsi deməkdir. Bu termindən əvvəllər iqtisadiyyatda, sonralar müxtəlif sahələrdə və daha sonra isə təhsildə istifadə edilmişdir.

İnklüziv siniflərdə ingilis dilinin tədrisində innovasiyalardan, innovativ metodlardan istifadə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnklüziv siniflərdə ingilis dilinin tədrisi, əsasən, müxtəlif bacarıqların inkişaf etdirilməsi üzərində qurulur ki, bura ingilis dilində oxumaq, yazmaq, danışmaq və dinləmək bacarıqları daxildir. İnklüziv siniflərdə təhsil alanların ingilis dilindən lüğət ehtiyatını artırmaq üçün innovativ metod hesab edilən ekstensiv və intensiv oxulardan, dialoqlardan, müsahibələrdən istifadə etmək xeyli müsbət nəticələr verir.

Açar sözlər: inklüziv siniflər, ingilis dili, ekstensiv oxu, intensiv oxu, lüğət ehtiyatı, bacarıqlar, innovasiyalar

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi intellektual, etik və estetik inkişafın, zəkanın, elmi dünyagörüşün təkanverici amili İKT, yeni pedaqoji texnologiyalar və innovasiyalardır ki, bunlar təhsilin bütün sahələrində, o cümlədən inklüziv təhsildə geniş tətbiq edilməlidir: “Təhsil əsri” adlandırılan XXI əsr Azərbaycan təhsilinin də yeniləşməsinə və müasirləşməsinə tələb edir. Cənab Prezidentin təhsil sektoru qarşısında qoyduğu tələb “Azərbaycan təhsilinin yeniləşməsi və müasirləşməsi” tələbi təhsilin kompleks informatlaşmasını, təhsil sistemində İKT-dən intensiv istifadəni, virtual təhsilin, distant təhsilin, innovasiyaların imkanlarından geniş istifadə edilməsini tələb edir.

Innovasiyalar yaradıcı insanların kreativ düşüncələrindən meydana gələrək insanların məqsədyönlü fəaliyyətini daha keyfiyyətli, daha məhsuldar və daha asan etmək üçün yaradılan müxtəlif maddiyyətlərdir.

Innovasiya yüksək səmərəliliyə malik yeniliyin tətbiqi, insanın intellektual fəaliyyətinin, kəşfinin, ixtirasının son nəticəsi kimi şərh olunur. Innovasiya fəaliyyətin nəticəsi, yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsul (iş, xidmət), texnoloji proses, həmçinin ictimai münasibətlərin müxtəlif sahələrində təşkilati-texniki, maliyyə-iqtisadi və digər hallar hesab edilir.

Bu gün qloballaşma, integrasiya və sürətlə artan, yeniləşən informasiyalar dövründə bütün fəaliyyət sahələrində keyfiyyətin əldə olunmasında müəyyən fəaliyyət növünə yaradıcı yanaşma tələb olunur, xüsusilə kreativ düşüncə ilə innovasiyaların tətbiq olunması tələb edilir.

Innovasiya yenilik, yeniliyin tətbiq edilməsi deməkdir. Bu termindən əvvəllər iqtisadiyyatda, sonralar müxtəlif sahələrdə və daha sonra isə son dövrlərdə təhsildə, onun keyfiyyətinin yüksəldilməsində, təhsilin idarəedilməsində geniş istifadə edilməyə başlanmışdır. Innovasiyaların, yeniliklərin yaradılması müxtəlif elm sahələrinin inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən edilir.

Innovasiya “innovato” latın sözü olub “yeniləşmə”, “yenilik” deməkdir. Bu termin elmi tədqiqatlarda, o cümlədən təhsil sistemində XIX əsrin sonlarında meydana gəlmişdir.

Bu gün bütün sahələrdə olduğu kimi pedaqoji prosesdə təhsildə xeyli müasir innovasiyalar meydana gəlmişdir. Amma innovasiyaların olması keyfiyyət və səmərəlilik deyildir. Innovasiyalardan səmərəli və yerində istifadə etmək keyfiyyətin yüksəlməsinə xidmət etmiş olar. Hələ 2500 il əvvəl dəyi Çin filosofu Konfutsi demişdir ki, elm və təhsildən faydalanmağı və istifadə etməyi bacaran xalq firavan yaşaya bilər.

Innovasiyanı yaradan və tətbiq edən insanlara innovator və ya yenilikçi deyilir. Innovator olmadan innovasiya və innovativ inkişaf da mümkün ola bilməz. Innovator yaradıcı, qeyri-standart təfəkkürə, yüksək erudisiya və savada, yaradıcılığa, sahibkarlıq qabiliyyətinə malik olmalıdır. Bu xüsusiyyətlər isə keyfiyyətli təhsil hesabına yaranı bilər. Deməli, innovatorların yaranmasında, dolayısı ilə innovation inkişafda təhsilin rolu mühümdür.

“Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın ikinci strateji istiqaməti təhsilin bütün sahələrində, o cümlədən inklüziv təhsildə insan resurslarından səmərəli istifadə etməyi və innovasiyaların tətbiqini nəzərdə tutur (1). Bu istiqamət innovativ təlim metodlarını tətbiq edən, təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsinə təmin edən səriştəli təhsilverənin formalaşdırılmasına xidmət edir və özündə təhsilverənlərin peşəkarlığının yüksəldilməsinə tələb edir. Həmçinin tələb olunur ki, inklüziv təhsilə cəlb edilənlərin istedadının aşkar olunması və inkişafı ilə bağlı ardıcıl sistemli iş aparılsın. Belə uşaqların xüsusi istedad, qabiliyyət və bacarıqları olur ki, onu müəllim, tərbiyəçi üzə çıxarmalıdır.

Təhsil strategiyasının bu istiqaməti xüsusi qayğıya ehtiyacı olanlar üçün inklüziv təlim metodologiyasının və xüsusi metodların yaradılmasını, innovasiyaların tətbiqini tələb edir. Innovasiya bir pedaqoji fəaliyyət olaraq təhsilə yenilik gətirir, təhsil prosesinin təkmilləşdirilməsinə, bilik keyfiyyətinin yüksəlməsinə xidmət edir. Innovasiya yüksək səmərəliliyə malik yeniliyin tətbiqi, insanın intellektual fəaliyyətinin, kəşfinin, ixtirasının son nəticəsi deməkdir.

Ölkəmizin Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən islahatlar siyasətinin başlıca məqsədlərindən biri də ölkəmizdə təhsilin bütün sahələrində innovasiyaların inkişafı üçün zəruri olan bütün şərait və imkanların, son nəticədə rəqabətə davamlı milli innovasiya sisteminin yaradılmasıdır. Hazırda cəmiyyətimizin bütün səviyyələrində, o cümlədən təhsil sahəsində, inklüziv təhsildə innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi və tətbiqinin sürətləndirilməsi istiqamətlərində stimullaşdırıcı mexanizmlər işlənilib hazırlanır və təkmilləşdirilir.

Bu gün inklüziv təhsilin qarşısında qoyulan vəzifələri həyata keçirmək üçün yeni pedaqoji texnologiyalardan, innovativ metodlardan geniş istifadə edilməlidir.

Bəs bu innovasiyaları təhsilə gətirən kim olmalıdır? Təbii ki ilk növbədə müəllim. Müəllimin yaradıcı fəaliyyəti, tədqiqatçılıq qabiliyyətləri, səriştəliliyi və peşəkarlığı onun fəaliyyət göstərdiyi işində yeniliklərdən istifadə etməyi və özünün də innovativ fəaliyyəti bu işin uğurlu təminatına səbəb olar.

Innovativ fəaliyyət daha çox “necə öyrətmək” məsələsini özündə ehtiva edir. Təhsil strategiyasında göstərilir ki, “təhsilin inkişafında mühüm irəliləyişlərə nail olmuş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına əsaslanan, yaradıcı düşüncəni inkişaf etdirən və təhsilənin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan müasir, fəal-interaktiv təlim metodları daha yüksək nəticələr verir. Həmin məqsədlə davamlı olaraq mütərəqqi tədris metodlarının yaradılması və müəllimlərin səriştəsinin artırılması təhsil siyasətində mühüm yer tutur” (1). Bu gün məktəblərimizdə pedaqoji prosesdə, inklüziv təhsildə interaktiv təlim metodlarından, innovasiyalardan istifadə getdikcə genişlənməkdə və artmaqdadır.

Müasir təlim metodlarından və İKT-dən istifadə inklüziv sinif mühitində dəyişiklik etməyə və müəllimlə şagird arasında, şagirdlərin öz aralarında və məktəblə ev arasında baş verən qarşılıqlı əlaqələr qurmağa imkan yaradır. Son zamanlar inklüziv təhsildə Azərbaycanda tətbiq olunan müasir təlim metodikalarından fəal və interaktiv təlim üsullarından və İKT-dən geniş istifadə olunur.

Artıq hamıya bəllidir ki, XXI əsrin hərəkətverici qüvvəsi texnologiyalar, innovasiyalar, kompüter texnikasıdır. Ölkənin rəqabətə davamlılığı onun zəngin yeraltı-yerüstü resurslarının əldə edilməsi, yetişən gənc nəslin bilik və dünyagörüşünün genişliyi, onların intellektual potensialı və xüsusilə təhsilin ümumtəhsil pilləsində innovasiyaların geniş və səmərəli tətbiqindən asılıdır.

Ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın tətbiq edilməsi haqqında təsdiq etdiyi sərəncamda deyilir: “Müasirləşdirmə, ilk növbədə, qabaqcıl texnologiyaların və idarəetmə üsullarının, elmi nailiyyətlər əsasında yaradılan innovasiyaların ölkənin sosial-iqtisadi həyatına uğurlu tətbiqi ilə bağlıdır” [1].

Milli təhsil sisteminin modernləşməsi zərurəti bu prosesin metodoloji əsasları ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Azərbaycan müəllimlərinin XIII qurultayının iştirakçılarına göndərdiyi məktubunda deyilir ki: “bu gün qədəm qoyduğumuz informasiya əsri və biliklərə əsaslanan yeni tipli iqtisadiyyatın formalaşması, qloballaşma çağırışları, bütün dünya təhsil sistemi qarşısında yeni vəzifələr qoyur. “Təhsil əsri” adı qazanmış XXI əsr Azərbaycan təhsilinin də yeniləşməsini və müasirləşməsini tələb edir”. Cənab Prezidentin təhsil sektoru qarşısında qoyduğu tələb “Azərbaycan təhsilinin yeniləşməsi və müasirləşməsi” tələbi təhsilin kompleks informatlaşmasını, təhsil sistemində İKT-dən, innovasiyalardan intensiv istifadəni, virtual və distant təhsilin inkişaf etdirilməsini tələb edir (2).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2013-2020: gələcəyə baxış inkişaf Konsepsiyası” Azərbaycan təhsilinin inkişafında əsas dövlət sənədi hesab edilir. Bu sənəddə təhsilin inkişafında və onun bütün sahələrində təlim və tərbiyənin səviyyəsinin yüksəldilməsində, şagirdlərin elmi dünyagörüşlərinin formalaşdırılmasında, yeni təlim texnologiyalarından, xüsusilə informasiya kommunikasiya texnologiyalarından (İKT), innovasiyalardan geniş istifadə edilməsi tələb olunur (3).

Təhsildə innovasiyaların tətbiqi təhsilin keyfiyyətini yüksəltməklə sənayenin, iqtisadiyyatın, insan fəaliyyətinin bütün sahələrində keyfiyyətin təmin olunmasına səbəb olur.

“Təhsildə innovasiya dedikdə müxtəlif yeniliklərin təlim-tərbiyənin məqsəd, məzmun, metod və formalarına tətbiqi, təhsilin iqtisadiyyatı, təşkili və idarə edilməsində pedaqoq və təhsilalanın müştərək fəaliyyətlərinin yeni biliklər əsasında təşkili nəzərdə tutulur”(4, s.96).

İnklüziv siniflərdə ingilis dilinin tədrisində innovasiyalardan, innovativ metodlardan istifadə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İngilis dilinin tədrisi müasir dövrdə şagirdlərin təhsilində, əsasən, 4 bacarığın inkişaf etdirilməsi üzərində qurulmuşdur. Bunlar ingilis dilində oxumaq, yazmaq, danışmaq və dinləmək bacarıqlarıdır. İngilis dilini öyrənərkən göstərilən 4 bacarığa nail olmaq üçün lüğətin rolu əvəzsizdir. Təəssüf ki, bir çox təhsil alanlar ingilis dilinin öyrənilməsində bu bacarıqları tam inkişaf etdirə bilmir və yüksək səviyyələrə gəlib çata bilmirlər. Bunun əsas səbəblərindən biri söz ehtiyatının, leksikanın zəif olmasında və az kitab oxunmasındadır.

Apardığımız araşdırmalara görə deyə bilərik ki, inklüziv siniflərdə təhsil alanların ingilis dilindən lüğət ehtiyatını artırmaq üçün innovativ metod hesab edilən ekstensiv və intensiv oxudan istifadə etmək xeyli müsbət nəticələr verir. Belə ki, oxu prosesinə hər iki – ekstensiv və intensiv yanaşma təhsil alanların lüğət ehtiyatını xeyli zənginləşdirir və oxu bacarıqlarını təkmilləşdirir. Oxu bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi ingilis dilini öyrənmənin əsasını təşkil edir. Oxucunun dünyagörüşünü artırır, leksikanı genişləndirir. Təhsil alanların oxu bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində innovativ metodlardan, kompüter texnikasından, texniki təlim vasitələrindən istifadə edilməsi aparılan pedaqoji işin keyfiyyətinə heç şübhəsiz müsbət təsir göstərəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” 24 oktyabr 2013-cü il tarixli Sərəncamı. “Xalq” qəzeti, 25 oktyabr 2013-cü il
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2013-2020: gələcəyə baxış” inkişaf Konsepsiyası”
3. Əliyev, İ.Ə. Azərbaycan müəllimlərinin XIII qurultayının iştirakçılarına təbrik məktubu. 22.09.2008 Azertac. <https://azertag.az/>
4. İnnovativ təlim metodları və texnologiyaların tezaurusu. Bakı: OLMCC, 2014, 238 s.

SUMMARY

Elnura Guliyeva

USE OF INNOVATIONS IN INCLUSIVE CLASSES IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Innovation "innovato" is a Latin word meaning "renewal", "newness". Innovations are various materialities created by creative people to make their purposeful activities more qualitative, more productive and easier.

Innovation means innovation, the application of innovation. This term was first used in economics, then in various fields, and then in education.

The use of innovations and innovative methods in teaching English in inclusive classes is of great importance. Teaching English in inclusive classes is mainly based on the development of various skills, which include: reading, writing, speaking and listening skills in English. Using extensive and intensive readings, dialogues, and interviews, which are considered innovative methods to increase the English vocabulary of students in inclusive classes, yields significant positive results.

Keywords: inclusive classes, english, extensive reading, intensive reading, vocabulary, skills, innovations

РЕЗЮМЕ

Эльнура Гулиева

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИЙ В ИНКЛЮЗИВНЫХ КЛАССАХ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Инновация «innovato» латинское слово» – означает «обновление», «применение новых».

Инновации – это различные вещества, созданные из творческой мысли творческих людей с целью сделать целенаправленную деятельность людей качественнее, продуктивнее и легче.

Инновация означает новизну, применение новизны. Этот термин впервые использовался в экономике, позже в различных областях, а затем и в образовании.

Важно использовать инновации и инновационные методы преподавания английского языка в инклюзивных классах. Преподавание английского языка в инклюзивных классах в основном основано на развитии различных навыков, к которым относятся: навыки чтения, письма, говорения, собеседования, беседы, дебаты и т.д. на английском языке. Использование обширных и интенсивных чтений, диалогов, задач, которые считаются инновационным методом увеличения английского словарного запаса учащихся в инклюзивных классах, дает массу положительных результатов.

Ключевые слова: инклюзивные классы, английский язык, экстенсивное чтение, интенсивное чтение, словарный запас, навыки, инновации

İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ FƏRDİ EHTİYAQLARIN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

EMİLİYA HÜSEYNOVA

Emilya.Huseynova@adpu.edu.az

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid ID: 0009 0003 4470 5440

Xülasə

İnklüziv təhsildə fərdi ehtiyaqların qiymətləndirilməsi hər bir şagirdin təhsil prosesinə uyğunlaşmasını təmin etmək və onların təhsil imkanlarını ən yaxşı şəkildə inkişaf etdirmək məqsədini güdür. Bu qiymətləndirmə şagirdin xüsusiyyətlərini, qabiliyyətlərini, təhsil ehtiyaqlarını və qarşılaşdıqları çətinlikləri müəyyən etmək üçün həyata keçirilir.

İnklüziv təhsildə fərdi ehtiyaqların qiymətləndirilməsi prosesi bir neçə əsas mərhələdən ibarətdir. İlk olaraq şagirdin fiziki, intellektual, emosional və sosial vəziyyəti haqqında məlumat toplanır. Bu məlumatlar valideynlər, müəllimlər və digər mütəxəssislər tərəfindən verilən rəylər əsasında toplanır. Eyni zamanda şagirdin tibbi və psixoloji vəziyyəti, əvvəlki təhsil nəticələri də nəzərə alınır.

Sonra qiymətləndirmə metodları seçilir. Bu metodlar arasında müşahidə, müsahibə, sorğular və testlər kimi müxtəlif alətlərdən istifadə olunur. Hər bir şagirdin ehtiyaqlarına uyğun qiymətləndirmə alətləri seçilir və şagirdin inkişafı, qabiliyyətləri və çətinlikləri daha dərinlən araşdırılır.

Fərdi ehtiyaqların qiymətləndirilməsi nəticəsində əldə edilən məlumatlar əsasında şagirdin təhsil proqramı və metodları tərtib edilir. Bu, şagirdin təhsil həyatını daha uyğun və faydalı hala gətirir. Həmçinin inklüziv təhsilin əsas prinsiplərindən biri olan fərdiləşdirilmiş yanaşma tətbiq edilir ki, bu da hər bir şagirdin özünəməxsus ehtiyaqlarını qarşılayacaq şəkildə təhsil almasını təmin edir.

Nəticə etibarilə, inklüziv təhsildə fərdi ehtiyaqların qiymətləndirilməsi təhsilin hər bir şagird üçün əlçatan və uyğun olmasını təmin etmək üçün vacib bir addımdır. Bu proses həm də müəllimlərə və təhsil müəssisələrinə şagirdlərin inkişafını izləmək və onların təhsil prosesinə daha uyğun dəstək göstərmək imkanı verir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, fərdi yanaşma, pedaqogika, təhsil hüququ

Pedaqogikada inklüziv təhsil müasir dövrün əsas tələblərindən biri kimi qəbul edilir. Bu yanaşma müxtəlif ehtiyaqlara malik şagirdlərin təhsil hüququnu təmin etməklə yanaşı, onların cəmiyyətə inteqrasiyasını da asanlaşdırır. İnklüziv təhsil tədris prosesində fərdi yanaşmanı, bərabərliyi və hər bir şagirdin potensialının maksimum inkişafını hədəfləyir.

Elmi araşdırmalar onu göstərir ki, inklüziv təhsildə diqqət yetirməli olduğumuz məqamlar var. İnklüziv təhsilin pedaqogikada əhəmiyyətini aşağıdakı kimi izah edə bilərik:

Fərqliliyə hörmət: inklüziv təhsil pedaqogikanın hər bir şagirdin unikal xüsusiyyətlərini qəbul etmə prinsipini ön plana çıxarır. Müxtəlif ehtiyaqları olan uşaqlar üçün bərabər şərait yaradaraq, fərqliliyi zənginlik kimi qəbul etməyi təşviq edir.

Hamı üçün əlçatan təhsil: bu model təhsil mühitinin fiziki, əqli və sosial fərqləri olan uşaqlar üçün əlçatan olmasını təmin edir. Məktəblərdə xüsusi avadanlıqlar, uyğunlaşdırılmış dərs materialları və fərdi dəstək vasitəsilə tədris keyfiyyəti artırılır.

Sosial inteqrasiya: inklüziv təhsil uşaqların birgə öyrənməsini təmin edir və onların bir-birini daha yaxşı anlamasına şərait yaradır. Bu yanaşma həm xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlərin, həm də digərlərinin sosial bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Sosial integrasiya fərdlərin və qrupların cəmiyyətə daxil olması və cəmiyyətdə öz yerini tapması prosesini ifadə edir. Bu, insanların müxtəlif sosial, mədəni və iqtisadi qruplara aid olmalarına baxmayaraq bir-birilə əlaqə qurması və birgə yaşaması üçün şəraitin yaradılmasıdır. Sosial integrasiya, həmçinin fərqlilikləri qəbul etmə, bərabər imkanlar yaratma və sosial ədaləti təmin etməyi əhatə edir.

Bu prosesin məqsədi cəmiyyətin müxtəlif üzvləri arasında anlaşma və əməkdaşlıq qurmaq, eyni zamanda kənarlaşdırılma və ayrı-seçkiliyi aradan qaldırmaqdır. Sosial integrasiya, təhsil, iş bazarı, mədəniyyət və sosial xidmətlər sahələrində müxtəlif siyasətlərin tətbiqini tələb edir.

Müəllimlərin rolu: müəllimlər inklüziv təhsilin uğurunda əsas rol oynayır. Onlar xüsusi tədris metodlarını tətbiq etməklə şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğun dərs keçməlidir. Bunun üçün pedaqoji hazırlıq və davamlı təlimlər vacibdir.

İnklüziv təhsil müxtəlif ehtiyaclara malik olan uşaqların birgə təhsil almasını və cəmiyyətə integrasiya olunmalarını təmin etməyi hədəfləyən bir yanaşmadır. Bu təhsil modeli hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini və ehtiyaclarını nəzərə alaraq onlara bərabər imkanlar yaratmağı əsas götürür. Müəllimlər inklüziv təhsilin əsas iştirakçılarından biridir və onların rolu çox vacibdir.

İlk növbədə müəllimlər şagirdlərin fərdi ehtiyaclarını anlamağa və onlara uyğun yanaşmalar tətbiq etməyə çalışmalıdırlar. Bu, hər bir şagirdin öyrənmə sürətini və tərzini nəzərə alaraq dərsləri fərdiləşdirmək deməkdir. Müəllimlər xüsusi ehtiyacı olan şagirdlərə əlavə dəstək verərək onların təhsil prosesində uğur qazanmalarına kömək edirlər. Bundan başqa müəllimlər inklüziv təhsilin əsas prinsiplərini tətbiq edərək bütün şagirdlərə bərabər imkanlar yaratmağa çalışmalıdırlar. Bu, həm fiziki, həm də emosional mühitin hər kəs üçün əlverişli olmasını təmin etmək deməkdir. Müəllimlər müxtəlif öyrənmə üsullarını birləşdirərək şagirdlərin fərqli öyrənmə üsullarına uyğun dərslər hazırlamalıdırlar.

İnklüziv təhsilin məqsədi yalnız akademik inkişafı deyil, həm də şagirdlərin emosional və sosial inkişafını dəstəkləməkdir. Müəllimlər şagirdlərin özünəinamını artırmalı, onlara həm də sosial bacarıqlar qazandırmalıdırlar. Şagirdlərə müxtəliflikləri qiymətləndirmək və hər kəsin bərabər hüquqlara malik olduğunu başa salmaq müəllimlərin əsas vəzifələrindən biridir (1).

Son olaraq müəllimlərin inklüziv təhsil sahəsində daha effektiv olabilmələri üçün xüsusi təlimlər və dəstək alması vacibdir. Bu, onların şagirdlərə daha yaxşı xidmət göstərməsinə və inklüziv təhsil mühitinin uğurla tətbiq olunmasına kömək edəcəkdir.

Tədris prosesində yeniliklər: inklüziv təhsil pedaqogikada yeni yanaşmaların tətbiqinə səbəb olur. Bu yanaşmalar fərqli ehtiyaclara malik uşaqlar üçün xüsusi metodikalar, texnologiyalar və resursların hazırlanmasını zəruri edir.

Cəmiyyətin inkişafına təsir: inklüziv təhsil yalnız təhsil sahəsində deyil, bütövlükdə cəmiyyətdə tolerantlıq, bərabərlik və empatiya kimi dəyərlərin formalaşmasına töhfə verir (2).

Nəticədə belə bir qənaətə gəlirik ki, pedaqogikada inklüziv təhsil yalnız tədris prosesində deyil, həm də cəmiyyətin gələcək inkişafında mühüm yer tutur. Bu yanaşma uşaqların təhsil hüququnu qorumaqla yanaşı, onların potensialını üzə çıxarır və cəmiyyətin sosial harmoniya içində inkişafına xidmət edir. Beləliklə, inklüziv təhsil müasir pedaqogikanın vacib elementi olaraq hər bir fərdin uğurlu və bərabərhüquqlu cəmiyyət üzvü olmasına şərait yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Ali məktəb tələbələrinin yemiyetmələrin estetik tərbiyəsinə hazırlanmaları haqqında / Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 91 illik yubileyinə həsr olunmuş “Təhsil və cəmiyyət” mövzusunda V Respublika Elmi-praktik konfrans, 7 may 2013-cü il, Bakı, s.243
2. Tələbələrin məktəbdə yemiyetmələrlə aparacağı işin sistemi / “Tədris prosesinin təkmilləşdirilməsinin pedaqoji-psixoloji problemləri” mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları, s.146-148

3. Влияние эстетического воспитания студентов на формирование эстетических идеалов подростков // Odlar Yurdu Universitetinin elmi və pedaqoji xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, 2013, № 35, s.118

SUMMARY

Emilya Huseynova

Assessment of individual needs in inclusive education in inclusive education, the assessment of individual needs aims to ensure that each student can participate in the educational process and develop their potential in the best possible way. This assessment is carried out to identify the student's characteristics, abilities, educational needs, and challenges they face.

The process of assessing individual needs in inclusive education consists of several key stages. First, information is gathered about the student's physical, intellectual, emotional, and social condition. This information is collected based on feedback from parents, teachers, and other specialists. Additionally, the student's medical and psychological status, as well as previous educational outcomes, are taken into account.

Next, assessment methods are selected. Various tools such as observation, interviews, surveys, and tests are used in this process. Assessment tools are chosen according to the individual needs of each student, and the student's development, abilities, and challenges are examined in more detail.

Based on the information obtained from the assessment of individual needs, an educational program and methods are developed for the student.

This makes the student's educational experience more suitable and beneficial. Furthermore, one of the main principles of inclusive education, personalized approaches, is applied to ensure that each student receives education tailored to their unique needs.

As a result, the assessment of individual needs in inclusive education is a crucial step in making education accessible and appropriate for each student. This process also provides teachers and educational institutions with the opportunity to monitor the development of students and offer more suitable support in their educational journey.

Keywords: inclusive education, individual approach, pedagogy, right to education

РЕЗЮМЕ

Эмилия Гусейнова

Оценка индивидуальных потребностей в инклюзивном образовании В инклюзивном образовании оценка индивидуальных потребностей направлена на то, чтобы каждый учащийся мог участвовать в образовательном процессе и наилучшим образом развивать свой потенциал. Эта оценка проводится для выявления характеристик, способностей, образовательных потребностей учащегося и проблем, с которыми он сталкивается.

Процесс оценки индивидуальных потребностей в инклюзивном образовании состоит из нескольких ключевых этапов. Сначала собирается информация о физическом, интеллектуальном, эмоциональном и социальном состоянии учащегося. Данная информация собирается на основе отзывов родителей, учителей и других специалистов. Дополнительно учитывается медицинский и психологический статус студента, а также предыдущие результаты обучения.

Далее выбираются методы оценки. В этом процессе используются различные инструменты, такие как наблюдение, интервью, опросы и тесты. Инструменты оценки выбираются в соответствии с индивидуальными потребностями каждого учащегося, а развитие, способности и проблемы учащегося рассматриваются более подробно.

На основе информации, полученной в результате оценки индивидуальных потребностей, для студента разрабатывается образовательная программа и методика. Это делает образовательный опыт студента более подходящим и полезным.

Кроме того, применяется один из основных принципов инклюзивного образования — персонализированный подход, чтобы гарантировать, что каждый учащийся получает образование, адаптированное к его уникальным потребностям.

В результате оценка индивидуальных потребностей в инклюзивном образовании является решающим шагом на пути к тому, чтобы сделать образование доступным и подходящим для каждого учащегося. Этот процесс также предоставляет учителям и образовательным учреждениям возможность следить за развитием учащихся и предлагать более подходящую поддержку в их образовательном пути.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, индивидуальный подход, педагогика, право на образование*

XÜSUSİ TƏHSİL EHTİYACI VƏ ƏLİLLİK ANLAYIŞI

ƏDALƏT QULİYEV

quliyevdalet62@gmail.com

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji

Universiteti

YAQUB SƏMƏDOV

yaqub.semedov63@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji

Universitetinin Ağcabədi filialı

Xülasə

Uşağın bu xüsusi təhsil ehtiyacları məktəbdən əlavə və ya xüsusi materiallar, proqramlar və ya xidmətlər təqdim etməyi tələb edir. Xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqların – sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların yaşadıkları yer üzrə ümumtəhsil məktəblərində təhsil prosesinə daxil edilməsi Azərbaycan təhsili üçün nisbətən yeni bir yanaşmadır.

Açar sözlər: xüsusi təhsil, nitq pozulmaları, əqli, emosional-iradi, istedad

Xüsusi şərait yaradılmadan təhsil almasında çətinliklər yaranan fiziki çatışmazlığı, əqli və psixi ləngimələri olan şəxs sağlamlıq imkanları məhdud şəxs xüsusi şərait yaratmaqla sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin məktəbəqədər, ümumi və peşə-ixtisas təhsili isə xüsusi təhsil adlanır.

Xüsusi şərait dedikdə, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin pedaqoji-psixoloji, tibbi, sosial və digər xidmətləri alması üçün yaradılmış şərait başa düşülür. Xüsusi təhsilin məqsədi sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərə zəruri bilik, bacarıq və vərdislər aşılamaqla onların cəmiyyətə uyğunlaşmasını, o cümlədən özünəxidmət vərdislərinin yaradılmasını, əmək fəaliyyətinə və ailə həyatına hazırlanmasını təmin etməkdən ibarətdir.

Xüsusi təhsil ehtiyacı hansı şagirdlər üçün lazım olur?

Xüsusi təhsil müəssisələri sağlamlıq imkanları məhdud aşağıdakı şəxslər üçün yaradıla bilər:

- nitq pozulmaları (ağır nitq qüsurları, nitqin fonetik-fonematik ləngliyi, kəkələmə və ya ayırı-ayrı səslərin tələffüz pozulmaları) olanlar;
- eşitmə pozulmaları olanlar (karlar, zəif eşidənlər və sonradan karlaşanlar);
- görmə pozulmaları olanlar (korlar, zəif görənlər, çəpgözlər və s.);
- əqli (psixi) pozuntuları (əqli cəhətdən geri qalanlar, psixi inkişaf ləngliyi, ağır əqli geriliyi) olanlar;
- dayaq-hərəkət aparatının funksiyalarının pozuntuları və skalioz xəstəliyi olanlar;
- ağır çatışmazlığı olanlar, o cümlədən kar-korlar;
- emosional-iradi sahədə və davranışında çatışmazlıq olanlar;
- xroniki somatik xəstəlikləri olanlar;
- istedadlı uşaqlar (xüsusi istedadlı şagirdlər üçün fərqli tədris proqramına ehtiyac olur).

Xüsusi Təhsil Ehtiyacları (XTE): əsas prinsiplər

XTE olan uşaqların təhsili ilə məşğul olan hər kəsin nəzərə almalı olduğu bir sıra əsas prinsiplər mövcuddur. XTE olan uşaqlar ilə işləyərkən aşağıdakı məqamları nəzərə almaq vacibdir:

- Bir uşağın XTE varsa, tədris nəzərə alınmalı və uşağın şəxsi ehtiyaclarına, ritminə və öyrənmə tərzinə uyğunlaşdırılmalıdır. Geniş, balanslı və uyğun bir təhsil olmalıdır;
- Valideynlərin fikirləri nəzərə alınmalı və uşağın istəkləri dinlənilməlidir;
- XTE olan uşaqların ehtiyacları bəzi hallarda kənar mütəxəssislərin iştirakı ilə həyata keçirilməlidir;
- Valideynlər övladına təsir edən bütün qərarlarda maksimum səs sahibi olmalıdırlar;
- Valideynlər övladlarını böyütməyə gəldikdə ən vacib insanlardır.

Əlillik (lat. *invalidus* “gücsüz”, in “yox”, *validus* “güclü”) xəstəlik və ya qocalıq nəticəsində əmək qabiliyyətini itirmiş insanın vəziyyətinə deyilir. Fiziki, əqli, duyğu və ya psixi xəstəliyi nəticəsində **əlil** adamın cəmiyyətdə həyat imkanları məhdud olur.

Əlillik nədir?

“Əlillik” sözünə tərif verilməsi ilə bağlı müxtəlif cəhdlərin göstərilməsinə baxmayaraq, ümumi qəbul edilən bir tərif yoxdur. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) Fəaliyyət, Əlillik və Sağlamlıq üzrə Beynəlxalq Təsnifatında əlilliyin sosial aspektlərini nəzərə alır və əlilliyi yalnız “tibbi” və “bioloji” funksiyasızlıq kimi görmür. ÜST tərəfindən iki əsas anlayış aşağıdakı kimi ayrılaraq təsnifat edilmişdir:

Çatışmazlıqlar: psixoloji, fizioloji və ya bədən quruluşunun və ya funksiyasının pozulması, eləcə də hər hansı bir çatışmazlığı. Məsələn, iflic və ya görmə çatışmazlığı.

Əlillik: bir insan üçün normal hesab edilən çərçivədə bir sıra fəaliyyətləri yerinə yetirmək qabiliyyətinin olmaması (çatışmazlıqlardan yaranmış) və hər hansı bir məhdudiyyətin olmasıdır.

BMT-nin əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyası (2006) “əlilliyin təkamül edən anlayış olduğunu və əlilliyin insanların səhhətinin pozulması ilə onların münasibət və mühit baryerləri arasında baş verən və bu insanların cəmiyyətin həyatında digərləri ilə bərabər səviyyədə tam və səmərəli iştirakına mane olan qarşılıqlı təsirin nəticəsi olduğunu” qeyd edir. “Əlillərə sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat pozuntuları olan insanlar aiddir”. Cəmiyyətdə əlillərin qarşılaşdığı maneələrin səviyyəsindən asılı olaraq bu qüsurlar onların məhdudiyyətinin dərəcəsini müəyyən edir.

Beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul edilmiş ən son yanaşmaya görə əlilliyi olmaq bir tərəfdən, şəxsin sağlamlığı və digər şəxsi faktorlar (yaş, cins, şəxsiyyət və ya təhsil səviyyəsi kimi), digər tərəfdən, onları əhatə edən sosial və fiziki mühit arasında dinamik əlaqənin nəticəsidir. Bu yanaşma “əlilliyin sosial modeli” adlanır.

Əlilliyin 3 istiqamətdə təyini:

Əlillik funksional məhdudiyyət kimi – insanın fəaliyyətinin məhdudlaşması, o cümlədən onun peşə funksiyalarını yerinə yetirmək qabiliyyətinin məhdudlaşması səbəbindən yaranmış əlilliyi müəyyən edir.

Əlilliyin tibbi təyini – insanların sağlamlıq vəziyyətinin obyektiv göstəricilərindən asılı olaraq təsnifləşdirilməsinə əsaslanır.

Əlilliyin sosial-siyasi təyini – ətraf mühitin əlilliyi olan insanın tələbatına uyğunlaşa bilməməsini əlilləşmə mənbəyi kimi xüsusi qeyd edir. Əlillik mənbəyi insanda deyil, onun əhatəsindədir.

Əlilliyi olan insanların təhsili haqqında qanunvericiliyə görə (Individuals with Disabilities Educational Act, IDEA), “əlilliyi olan uşaq” termini – əqli geriliyi, eşitmə pozuntuları (o cümlədən karlılığı), nitq, görmə pozuntuları (o cümlədən korluğu), emosional, hərəkət pozulmaları olan, autizmlə, travmatik beyin zədələnməsi, digər xəstəlikləri olan, habelə spesifik tədris çətinlikləri olan uşaqları əhatə edir və bu səbəblərdən belə uşaqlar üçün xüsusi təhsil və xidmətlər tələb olunur. Əlillik insan orqanizminin işindəki pozuntuların və dəyişikliklərin funksional nəticələridir. Əlilliyin insan həyatına göstərdiyi təsirin dərəcəsi insanı əhatə edən sosial mühitin sosial, mədəni, psixoloji və fiziki komponentlərindən çox asılıdır (IDEA, 1997)

Sağlamlıq imkanları məhdudluğunun kateqoriyaları

Xüsusi pedaqogikanın elmi-praktik əsaslarına aşağıdakı nisbətən müstəqil sahələr daxildir:

1. Tiflopedaqogika – mövzusu kor və görmə əngəlli olanların təlimi, təhsili və korreksiyası prosesidir;

2. Surdopedaqogika – müxtəlif eşitmə əngəlli şəxslərin təlimi, tərbiyəsi, inkişafı, korreksiyası və kompensasiyası problemlərini araşdırır;

3. Loqopediya – nitq, danışma pozulmaları olan şəxslərin xüsusi təlim və təhsili problemlərinin aradan qaldırılması və qarşısının alınması məsələləri ilə məşğul olur;

4. Oliqofrenopedaqogika – intellektual pozulmaları, psixi inkişafında ləngimə olan şəxslərin təlimi, tərbiyəsi və inkişafı problemlərini tədqiq edir;

5. Xüsusi pedaqogika bir bölməsi – dayaq-hərəkət aparatında pozulmalar olan şəxslər problemlərini öyrənir;

6. Xüsusi pedaqogika digər bir bölməsi – emosional-iradi pozulması olan şəxslərin təlim, tərbiyəsi və inkişafının optimal yol və vasitələrini araşdırır.

7. Xüsusi psixologiya – psixi inkişafda kənaraçıxmaların (pozulmaların) səbəblərini, mahiyyətini və qanunauyğunluqlarını, idrak fəaliyyətinin inkişafında çatışmazlıqları olan uşaqların psixoloji xüsusiyyətlərini və şəxsiyyətin emosional-iradi sferasını öyrənir.

Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili zamanı qarşılaşacağımız bir sıra anlayışlar vardır:

Reabilitasiya – fərdi, funksional qabiliyyətlərinin daha yüksək nəticəyə çıxmaq üçün hazırlığı və yenidən hazırlığı məqsədi ilə həyata keçirilən kompleks tibbi, sosial təhsil və peşə xarakterli tədbirlərin tətbiqi və bərpasıdır;

Abilitasiya – hər hansı bir itirilmiş qabiliyyətin ilkin formalaşdırılmasıdır. Abilitasiyanın inkişafında yayınma olan uşaqların erkən yaşlarında tətbiq edilməsi məqsədyönlüdür;

Korreksiya (lat. Korrektio-düzəltmə) – pedaqoji, psixoloji və müalicəvi tədbirlər sistemi olub uşaqların inkişafında və davranışında mövcud olan çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına və yüngülləşdirilməsinə istiqamətlənmişdir;

Kompensasiya (lat. Conpentsasiyo – bərabərləşdirmə, əvəzetmə) – mürəkkəb və çox səviyyəli proses olub özündə itirilmiş və ya pozulmuş funksiyaların bərpasını və yaxud dəyişdirilməsini birləşdirir;

Sosiallaşma (lat.sosialis-ictimai) – insan tərəfindən ictimai həyatın bilik və vərdislərinin mənimsənilməsi, davranışın ictimai stereotiplərinin işlənilməsi, cəmiyyətdə qəbul edilən dəyərlərə yiyələnmək prosesi və nəticəsidir. Sosiallaşma şəxsiyyətə imkan verir ki, cəmiyyətin tamhüquqlu üzvü kimi fəaliyyət göstərsin, o insanda sosial dəyərlərə adekvat münasibətin formalaşması ilə bağlıdır. Sosiallaşma prosesində insan sosial normaları mənimsəyir, sosial rolun icrası qabiliyyətlərə yiyələnir, ictimai davranış vərdislərinə malik olur;

Xüsusi təhsil – məktəbəqədər ümumi və peşə təhsili olub sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslər üçün yaradılmış xüsusi şəraitdir;

Sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslər – fiziki çatışmazlıqları olan kəslərdir ki, onlara təhsil proqramlarının mənimsədilməsi xüsusi şərait olmadan mümkün deyil;

Xüsusi təhsilə ehtiyacı olan şəxslər – inkişafında kənaraçıxmalar nəticəsində əmələ gələn məhdudiyyətləri və çətinlikləri aşmaq üçün xüsusi pedaqoji yardıma və xüsusi təhsil metodlarına ehtiyacı olan şəxslərdir;

Çatışmazlıq – fiziki və ya psixi məhdudiyyət olub, Tibbi-Sosial Ekspert Komissiyası və Psixoloji-Tibbi-Pedaqoji Komissiya tərəfindən təsdiq olunur.

• **Fiziki çatışmazlıq** – inkişafda (insanın bədən üzvlərinin funksiya göstərməsinin, somatik xroniki və infeksiya xəstəlikləri) baş verən müvəqqəti və daimi çatışmazlıq;

• **Psixi çatışmazlıq** – psixi inkişafda (nitqin pozulması, emosional-iradi sferanın pozulması, autizm, əqli gerilik, psixi inkişafda ləngimə) baş verən müvəqqəti və daimi çatışmazlıq;

• **Mürəkkəb çatışmazlıq** – fiziki və psixi çatışmazlıqların toplusudur;

• **Ağır çatışmazlıq** – elə bir fiziki və psixi çatışmazlıqdır ki, bu zaman uşağın təlim imkanları yalnız elementar biliklər və vərdislər səviyyəsindədir.

Məktəblərdə xüsusi təhsil ehtiyacına baxış

İnklüzianın düzgün həyata keçirilməsi hamının bu işdən bəhrələnməyidir. Bura əlilliyi olan və olmayan və ya xüsusi istedadlı uşaqlar, müəllimlər (təcrübələrinin təkmilləşdirilməsi baxımından) və daha geniş anlamda məktəb kollektivi (müvafiq sinif şəraitinin yaradılması baxımından) daxildir. Belə ki, bir sıra fikirlərə görə müxtəlif əqli və fiziki bacarıqlı uşaqların ümumtəhsil müəssisələrinə cəlb edilməsi dərsi pozaraq sinifdə digər uşaqların öyrənmə prosesini zəiflədəcək, müəllimlər onlardan tələb edilən əlavə tapşırıqların öhdəsindən gəlməyəcək və nəticədə müxtəlif əqli və fiziki

bacarıqlı uşaqların özünə inamı aşağı səviyyədə olacaqdır. Lakin çoxsaylı tədqiqatların nəticələri göstərir ki, bu fikirlər əsaslı təcrübə və dəlillərə əsaslanmaqdan daha qabaqcadan yaranmış əsassız fikirlərə söykənir. Bütün hallarda inklüziyanın üstünlükləri onun mənfi cəhətlərini üstələyir. Qeyd edilən üstünlükləri əldə edilən nəticələrlə nümayiş etdirmək mümkündür.

Müxtəlif əqli və fiziki bacarıqlı uşaqların ümumtəhsil müəssisələrinə cəlb edilməsinin bir çox üstünlükləri var. Makqregor və Vogelsberqin (1998) bu sahədə əldə etdikləri nəticələrdə aşağıda sadalanan üstünlüklər müəyyən edilmişdir:

- Əlilliyi olan uşaqlar təcrid olunmuş şəraitlə müqayisədə inklüziv quruluşda əlilliyi olmayan həmyaşıdları ilə daha yüksək səviyyədə sosial münasibətlər yaradırlar. Bu böyükyaşlı insanın sosiallaşmanı dəstəkləməsi və müxtəlif əqli və fiziki bacarıqlı uşaqların ümumilikdə cəmiyyətə inteqrasiyası ilə özünü doğruldur;

- Müxtəlif əqli və fiziki bacarıqlı uşaqların sosial səriştə və ünsiyyət qurma bacarığı inklüziv quruluşda daha da təkmilləşir. Bunu yaşına uyğun sosial səriştə və ünsiyyət qurma bacarığını hələ də inkişaf etdirməyə çalışan uşaqların nümunə kimi gördükləri əlilliyi olmayan həmyaşıdları ilə sosial münasibətlər qurmaq üçün daha geniş imkanlarla əlaqələndirirlər;

- Əlilliyi olan uşaqlar, adətən inklüziv quruluşda daha sərt tədris proqramına cəlb edildiyi üçün bu onların daha yüksək səviyyədə bacarıq və dərs nailiyyətləri əldə etməsi ilə nəticələnir. Bəzi tədqiqatlara əsasən, inklüziv quruluşdakı müxtəlif əqli və fiziki bacarıqlı uşaqlar üçün tədris proqramı ümumilikdə təcrid olunmuş şəraitdəki proqramdan daha yüksək səviyyədədir, eləcə də bu quruluşda uşaqlar dərs tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün daha çox vaxt sərf edərək daha yüksək təhsil nailiyyətləri nümayiş etdirirlər;

- Müxtəlif əqli və fiziki bacarıqlı uşaqların sosial baxımdan qəbul olunması inklüziv siniflərdə müntəzəm kiçik qrup işlərinin təşkili ilə gücləndirilir. Uşaqlar kiçik qruplarda işlədikdə əlilliyin çərçivəsindən kənarı görür və əlilliyi olan uşaqlarla nə qədər oxşarlıqları olduğunu anlayırlar;

- Inklüziv quruluşlarda əlilliyi olan və olmayan uşaqlar arasında dostluq adı hala çevrilir. Tədqiqatların nəticələrinə görə inklüziv siniflərdəki uşaqlar təcrid edilmiş şəkildə təhsil alanlara nisbətən daha uzunmüddətli dostluq münasibətləri qurur. Bu hal özünü, xüsusilə evinin yaxınlığındakı məktəbə gedən əlilliyi olan uşaqlarda doğruldur. Belə ki, onlar qeyri-məktəb saatlarında sinif yoldaşları ilə görüşmək imkanına malikdirlər. Bu dostluq bağlarının yaradılması və möhkəmləndirilməsində müəllimlərin də önəmli rol oynadığı aşkar edilmişdir.

Bu gün məktəblərdə xüsusi təhsil ehtiyacına baxış birmənalı deyil, çünki müəllimlər özləri “təhsil ehtiyacları” anlayışını düzgün anlamırlar. Hər bir şagird unikaldir və hər bir şagirdin xüsusi təhsil ehtiyacları ola bilər. Bu baxımdan sadəcə istedadlı və ya əlilliyi olan şagirdlərin deyil, tipik şagirdlərin də müxtəlif xarakterli yardımlara və fərdi proqramlara ehtiyacı yarana bilər.

Unikallıq mövqeyinin dəyərləndirilməsi

Hər bir tələbə unikaldir. Bunu qəbul etmək asan olsa da, ənənəvi məktəblər tez-tez şagirdlərin ehtiyaclarını ödəməkdə çətinlik çəkirlər, xüsusən də bu şagird digərlərindən daha çox mübarizə aparırsa. Belə olduqda, daha fərdiləşdirilmiş öyrənmə yanaşması tətbiq edilməlidir.

Sinfinizdəki şagird istedadlı və ya əlilliyə malik olduqda, onların zəhmətini etiraf etmək və uğurlarını qeyd etmək vacibdir. Öyrətmə modelimizdən asılı olmayaraq, biz fərdi xüsusiyyətlərə malik şagirdimizi və onların unikal güclü tərəflərini qeyd etmək üçün daha çox şey etməyə çalışa bilərik. Bunun üçün müxtəlif yanaşmalardan istifadə olunur.

Fərdiləşdirilmiş tədris proqramları

Şagirdlər üçün onların fərdi qabiliyyətlərini və bacarıqlarını, eləcə də təlimdə çətinliklərini nəzərə alaraq fərdi planların hazırlanması əsas məsələlərdən biridir. Bu sahədə əldə edilən nailiyyət bilavasitə şagirdin unikallığına yönəldiyi üçün müəllim fəaliyyətinin daha uğurlu olmasını şərtləndirir. Məsələn, əgər şagird sensor inteqrasiya və ya narahatlıqla mübarizə aparırsa, onlara tədris bacarıqlarını birləşdirən və əlaqələndirən müstəqil tədris proqramı verilir.

Hər şagirdin uğurlu olmasına yardım

Hər bir şagirdin fərqli olduğunu başa düşmək lazımdır. Onların unikal ehtiyacları, problemləri və məlumatı qəbul etmə yolları var. Müəllim hər bir şagirdin öz potensialına çatmasına kömək etmək üçün onun xüsusi öyrənmə ehtiyaclarını təmin etməyə çalışmalıdır. Pedaqoq bunu sinif daxilində dəstəkləyici müdaxilələr etməklə həyata keçirir – özünü effektivliyə və metadərk etməyə ilhamlandırmaq üçün şagirdə sinifdən kənarda təhsil vermək variantı da var.

Öyrənmə fərqləri ilə iş

Şagirdlərin öyrənmə fərqi ilə mübarizə aparması qeyri-adi hal deyil. Bu, adətən məktəbin şagirdlər üçün çətin olmasının səbəblərindən biridir, ona görə də bunu qiymətləndirmək və onlara bu işdə kömək etmək müəllim üçün çox vacibdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, eyni bir metod bütün şagirdlər üçün səmərə verməyə bilər. Müəllim bunu sinif daxilində şagirdləri müəyyən öyrənmə qruplarına daxil etməklə və onlara uyğun tədris metodlarından istifadə etməkə həyata keçirə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Andrianova, E.İ. (2016). Inclusive education: characteristics, essence, problems (Bulletin Of Novgorod State University). № 93, p. 14-16 // <https://cyberleninka.ru>
2. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu (ARTİ). Məktəbəqədər hazırlıq qruplarında inklüziv təhsilin təşkili. Bakı, 2021, s.73.
3. Chigrina, A.Y.A. (2010). Mezhdunarodnyy opyt i rossiyskaya praktika obrazovaniya detey s invalidnost'yu (Vestnik Nizhegorodskogo universiteta. Seriya Sotsial'nyye nauki). № 4 (20), s. 125-135 // <https://cyberleninka.ru>.
4. Demokratik Təşəbbüslər İnstitutu (İDİ). Azərbaycanda Inklüziv Təhsilin Vəziyyətinə dair Araşdırma Sənədi (pdf). Bakı, 2018, s.18.
5. Florian, L., Pullin, D. (2000). Defining difference // In McLaughlin M., Rouse M. (eds.) Special Education and School Reform in the United States and Britain. p.195.
6. <http://www.kultura.uz/> International experience: Lithuania is a country where every child is taught, 2014.

SUMMARY

These special educational needs of the child require the school to provide additional or special materials, programs or services. The inclusion of children in need of special education - children with limited health opportunities, children in need of special care - in the educational process in general education schools in the place where they live is a relatively new approach for Azerbaijani education.

Keywords: special education, speech disorders, mental, emotional-will, talent

РЕЗЮМЕ

Эти особые образовательные потребности ребенка требуют от школы предоставления дополнительных или специальных материалов, программ или услуг. Включение детей, нуждающихся в специальном образовании - детей с ограниченными возможностями здоровья, детей, нуждающихся в особом уходе - в образовательный процесс в общеобразовательных школах по месту их проживания является относительно новым подходом для азербайджанского образования.

Ключевые слова: специальное образование, речевые нарушения, психические, эмоционально-волевые, талант

İNKLÜZIV TƏHSİLDƏ VALİDEYNLƏRLƏ APARILAN İŞ

ƏHLİMAN DADAŞZADƏ

ehlimandadaszade@gmail.com

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Xülasə

İnklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud olan hər bir uşağın müxtəlifliyini nəzərə alan, təlim prosesində onların maraq və qabiliyyətlərinə, ehtiyaclarına uyğunlaşdırılan bir təhsil sistemidir. Belə təhsil prosesində hər bir sağlamlığı məhdud olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ona fərdi yanaşıldığını, ona xüsusi qayğı göstərildiyini və cəmiyyətin dəyərli üzvü olduğunu hiss etməlidir. İnklüziv uşaqlarla aparılan işlərdə ailənin üzərinə düşən ən vacib vəzifə mənəvi tərbiyə məsələsidir ki, bu sahəyə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, ailə tərbiyəsi, ailə və məktəb, mənəvi tərbiyə

İnklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud olan hər bir uşağın müxtəlifliyini nəzərə alan, təlim prosesində onların maraq və qabiliyyətlərinə, ehtiyaclarına uyğunlaşdırılan bir təhsil sistemidir. Belə təhsil prosesində hər bir sağlamlığı məhdud olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ona fərdi yanaşıldığını, ona xüsusi qayğı göstərildiyini və cəmiyyətin dəyərli üzvü olduğunu hiss etməlidir. Sosial statusundan, fiziki və əqli qabiliyyətlərindən asılı olmayaraq, inklüziv təhsil hər bir uşağa təhsil ehtiyaclarını ödəmək və müasir dövrün inkişaf səviyyəsinə uyğun təhsil almaq üçün bərabərhüquqlu olmasını təmin etməlidir. İnklüziv təhsil humanist təhsilin bariz nümunəsini ifadə edir.

Tədqiqatlara nəzərən, yazılan əsərlərə əsasən, deyə bilərik ki, inklüziv qruplarda və siniflərdə adi uşaqlarla sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar arasında möhkəm və davamlı dostluq əlaqələri daha da güclənir və formalaşır. Uşaqlar özlərindən fərqli uşaqlarla ünsiyyət qurmaqdan çəkinmirlər. Onlar sağlamlıq imkanları məhdud həmyaşıdları ilə fərqli səviyyədə ünsiyyət qururlar (1; 2).

Bu prosesdə tərbiyəçilərin rolu böyükdür. Tərbiyəçilərin inklüziv uşaqlara fərdi yanaşması, təlim metodları və üsullarının doğru seçilməsi bu uşaqların bilik və bacarıqlarla silahlandırılmasına müsbət təsir göstərir.

İnklüziv məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin fəaliyyətin təşkilində ən mühüm məqamlardan biri sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların valideynləri ilə qarşılıqlı əlaqə, onlarla əməkdaşlıq və qarşılıqlı anlaşıma münasibətlərinin qurulmasıdır. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində tərbiyəçilərin işindəki uğur, əsasən, uşağın ailəsi ilə münasibətlərdə müəyyən edilir. Tədris və təlim prosesində tərbiyəçilərin əsas tərəfdaşı valideynlərdir. Qeyd etmək lazımdır ki, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ailələrində ailə üzvlərinin pedaqoqların, loqopedin, psixoloqun diqqətini hiss etməsinə, işin müsbət nəticələrinə maraq göstərməsinə, təlim-tərbiyə məsələlərində onlara kömək etmək və şərait yaratmaq lazımdır. Bundan əlavə, vurğulamaq yerinə düşər ki, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların valideynləri övladlarının sosial cəmiyyətə daxil edilməsində maraqlıdırlar. Çünki xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların cəmiyyətə adaptasiyası və integrasiyası onların sosial mühitə uyğunlaşmasına köməklik göstərəcək, bu da onlarda kollektivlə iş, kollektivə alışmaq kimi müsbət keyfiyyətlər formalaşdıracaqdır.

İnklüziv uşaqlar xüsusi təhsil müəssisələrinə nisbətən inklüziv siniflərə və ya qruplara daha yaxşı uyğunlaşırlar. Bu, xüsusilə sosial təcrübənin mənimsənilməsində daha çox nəzərə çarpır. Sağlam uşaqlarda isə tolerantlıq, humanistlik kimi mənəvi keyfiyyətlər inkişaf edir, formalaşır.

Təlim prosesində tərbiyəçi və müəllimlərin inklüziv uşaqlara xüsusi qayğı ilə yanaşması, eyni zamanda onların valideynlərinə qarşı da həssas davranmağı tələb edir.

Bundan əlavə, təlimin təşkili tərbiyəçidən metodik cəhətdən doğru xarakter daşıyan yeni bilik və səriştələr tələb edilir. Eyni zamanda bu səriştələr təlim zamanı və təlimdən kənar prosesdə

valideynlərlə birbaşa iş zamanı formalaşa bilər.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsində valideynlərlə iş bir neçə istiqamətdə aparıla bilər:

- tədris-praktiki (“Bizim uşaqlarımız” ailə klubu, məsləhət saatları, söhbətlər, açıq dərslər);
- məlumatverici və pedaqoji (valideyn görüşləri, uşaq işlərinin sərgiləri, məlumat vərəqləri, məlumat-loqopedik guşə, sorğular, anketlər);
- maarifləndirici və əyləncəli (birgə dərslər, əyləncə, oxu müsabiqəsi).

İşin ilkin mərhələsində məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində çalışan müəllimlər, o cümlədən korreksiyaedici inkişaf sahəsində işləyən loqopedlər sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların səviyyəsini və onları daha çox maraqlandıran məsələləri müəyyən etmək üçün valideynlər arasında sorğu keçirirlər. Bu iş növü cari tədris ili üçün valideynlərlə birgə fəaliyyət planı hazırlamağa imkan verir.

Bu sahədə görülən işlər sağlamlıq imkanları məhdud uşağın tərbiyəsinə və təhsilinə köməklik göstərir. Valideynlərlə iş qrup şəklində tematik müəhazirələrdə, seminarlarda və s. həyata keçirilir. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların valideynləri üçün məsləhət saatları onların müraciəti əsasında fərdi qaydada aparıla bilər.

Uşaqlarla ilkin görüş və lazımi məlumat aldıqdan sonra tərbiyəçilər uşağın valideynlərini əldə edilmiş nəticələr ilə tanış edir və onlara cari tədris ili üçün hazırlanmış fərdi iş planını təqdim edirlər. Bu mərhələdə vacib məqam valideynləri uşaqlarla görülməli işlərlə tanış etməkdən ibarətdir. Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların kollektivə daha yaxşı uyğunlaşması üçün valideynlər uşaqları ilə birlikdə dərslərə dəvət olunurlar. Lazım gələrsə, valideynlər pedaqoqa sual verə, dərslərin məzmunu ilə bağlı məlumatları dəqiqləşdirə, tövsiyə ala bilər.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin mütəxəssisləri sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların rahatlığı, onlarla korreksiya və inkişafedici işlərin effektivliyinin maksimum dərəcəyə çatdırmaq üçün ailə üzvlərinin bağçaya baş çəkmə cədvəlini müəyyən edir. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ailəsinə fərdi yanaşma onları qrupun digər valideynlərindən təcrid olunmaqlarını nəzərdə tutmur. Belə bağçalarda valideyn iclaslarında müxtəlif təlimlər keçirilməli, burada tərbiyəçi-müəllimlər məktəbəqədər təhsil müəssisəsində inklüziv tədrisin inkişafının xüsusiyyətləri haqqında məlumat verməli, müəyyən məsələlərə istiqamət verib, onlar üçün əhəmiyyətli olan məqamları müzakirə etməyə şərait yaratmalıdırlar.

“İnklüziv uşaqlarla aparılan işlərdə ailənin üzərinə düşən ən vacib vəzifə mənəvi tərbiyə məsələsidir ki, bu sahəyə xüsusi diqqət yetirilməlidir” (3, s.244).

Bundan başqa tərbiyəçinin vəzifələrindən biri də qrupun valideynləri arasında dostluq münasibətlərin qurulmasına kömək etməkdən ibarətdir. Bu problemin həllində ailələrlə tanışlığın müsbət rolu var. Bu istiqamətdə ailədə inklüziv uşağın mühiti ilə bağlı müxtəlif mövzularda görüşlər təşkil edib, aşağıda göstərilən məsələlər üzrə iş aparılmalıdır:

- təlimlər;
- dəyirmi masa;
- praktik vəziyyətlərin modelləşdirilməsi və həlli;
- ailədə tərbiyə təcrübəsinin mübadiləsi;
- məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların həyatının təşkilinə dair video nümayişlər;
- valideynlərin və uşaqların birgə fəaliyyəti.

İnklüziv bağçalarda sosial sima olan valideynlərin maarifləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ailənin maraqlarını və ehtiyaclarını nəzərə almadan tərbiyəçilərin valideynlər arasında qarşılıqlı əlaqə yaratmağı mümkün deyil. Uşaq bağçasının əsas vəzifəsi sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ailələrinə pedaqoji yardım göstərmək, uşaq tərbiyəsində vahid yanaşmalar, məsləhətlər verməkdən ibarətdir.

Bu cəhətdən inklüziv bağçalarda tərbiyəçilər valideynlərlə daimi qarşılıqlı əlaqə yaratmalıdır. Bu əlaqə isə aşağıdakı məsələlərə əsaslanaraq həyata keçməlidir:

1. Tərbiyəçi və valideynlər arasında mehriban ünsiyyət tərz;
2. Fərdi yanaşma;
3. Əməkdaşlıq.

İnklüziv uşaqların ailələri ilə işləməyin əsas məqsədi ailədə ailə üzvləri ilə doğru ünsiyyət

qurmasına, onların cəmiyyətə uğurlu integrasiyasını həyata keçirməyə şərait yaratmaqdır. Odur ki, bu kateqoriyadan olan uşaqların cəmiyyətə yadlaşmasını aradan qaldırmaq, onlar arasında qarşılıqlı yardımını inkişaf etdirmək üçün valideynlərlə sosial-psixoloji söhbətlər aparmaq, onları maarifləndirmək, bağça ilə əməkdaşlığa cəlb etmək lazımdır.

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, inklüziv bağçalara inam, əməkdaşlıq etmək istəyi, müəssisənin kollektivi, eləcə də sağlam uşaqların valideynləri ilə qarşılıqlı əlaqə qrupun və bütövlükdə qurumun fəaliyyətində iştirak edən müəllimlərin, valideynlərin düzgün rəftarından asılıdır. Bütün bunlar inklüziv bağçaların əsas vəzifələrindən biri olaraq təhsilin inkişafını, effektivliyini əhəmiyyətli dərəcədə artıracaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynov, Q., Şərafxanova, L., Məmmədova, S., Mikayılova, Ü. (2010). Inklüziv təhsil. Bakı, 181 s.
2. Hüseynzadə, R.L. (2015). Ailə pedaqogikası. Dərslik. Bakı: ADPU, 340 s.
3. Qasimov, S., Kərimova, E.və b. (2006). Inklüziv təhsil: müəllimlər, tərbiyəçilər, tibb işçiləri və psixoloqlar üçün vəsait. Bakı: OKA Ofset, 168 s.

SUMMARY

Ahliman Dadashzade

WORKING WITH PARENTS IN INCLUSIVE EDUCATION

Inclusive education is an education system that takes into account the diversity of each child with limited health opportunities and adapts to their interests, abilities, and needs in the learning process. In such an educational process, every child with limited health, who needs special care, should feel that he is treated individually, that special care is given to him, and that he is a valuable member of society. In working with inclusive children, the most important duty of the family is the issue of moral education, which should be given special attention.

Keywords: inclusive education, family education, family and school, moral education

РЕЗЮМЕ

Ахлиман Дадашзаде

РАБОТА С РОДИТЕЛЯМИ В ОБЛАСТИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Инклюзивное образование – это система образования, которая учитывает многообразие каждого ребенка с ограниченными возможностями здоровья и адаптируется к его интересам, способностям и потребностям в процессе обучения. В таком воспитательном процессе каждый ребенок с ограниченным здоровьем, нуждающийся в особой заботе, должен чувствовать, что к нему относятся индивидуально, что о нем оказывается особая забота, что он является ценным членом общества. В работе с инклюзивными детьми важнейшей обязанностью семьи является вопрос нравственного воспитания, которому следует уделять особое внимание.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, семейное образование, семья и школа, нравственное воспитание

İNKLÜZİV SİNİFLƏRDƏ STEM TƏDRİSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

ZEYNƏB ƏHMƏDOVA

zeyneb.ehmedova@sdu.edu.az

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Xülasə

İnklüziv təhsildə cinsindən, etnik mənsubiyyətindən, əlilliyindən və ya sosial statusundan asılı olmayaraq bütün tələbələr üçün bərabər təhsil imkanları nəzərdən keçirilir. Aparılan araşdırmalara görə, dünyanın müxtəlif ölkələrində əhalinin müəyyən təbəqəsi (qaradərillilər, iqtisadi cəhətdən aşağı təbəqənin üzvləri, qadınlar, əlilliyi olanlar və s.) elm, texnologiya, mühəndislik və riyaziyyat kimi elm sahələrindən geridə qalır. Odur ki, bu məqalədə inklüziv siniflərdə STEM tədrisinin tətbiq olunmasının əhəmiyyətindən bəhs olunur. Əlavə olaraq, məqalədə inklüziv təhsil anlayışına və STEM texnologiyasına aydınlıq gətirilir. Daha sonra inklüziv siniflərdə bu tədris texnologiyasının nə üçün vacib olması aparılan elmi tədqiqatlara istinad edilərək izah olunur. Məqaləni yazarkən elmi tədqiqatların təhlili, müqayisəsi və xarici tədqiqatlardan olan məlumatlar üçün tərcümə üsullarından istifadə edilmişdir.

Açar sözlər: inklüziv sinif, stem tədrisi, tələbə, əhəmiyyət

Giriş

İnklüziv STEM müxtəlif təşkilatlar və tədqiqatçılar üçün fərqli mənə kəsb etdiyi üçün ilk növbədə inklüzivliyi müəyyən etmək lazımdır. Əlilliyi olan tələbələrin təhsilinə istinad edən inklüziv təhsildə cinsindən, etnik mənsubiyyətindən, əlilliyindən və ya sosial statusundan asılı olmayaraq bütün tələbələr üçün bərabər təhsil imkanları nəzərdən keçirilir.

2021-ci ilin mart ayında Avropa Komissiyası Avropa İttifaqının Fəaliyyəti haqqında Müqavilə və Avropanın Əsas Hüquqlar Xartiyasına uyğun olaraq, onların cəmiyyətdə tam iştirakını təmin etmək üçün Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları üzrə 2021-2030-cu illər üçün iddialı Strategiyasına start verdi. Bu strategiya Aİ üzv dövlətlərini bütün uşaqlar üçün inklüziv və yüksək keyfiyyətli təhsil verməyə təşviq edən sələfi olan 2010-2020-ci illər üzrə Avropa Əlillik Strategiyasına əsaslanır. Strategiya, həmçinin LGBTİQ Bərabərlik Strategiyası 2020-2025, Aİ-nin 2020-2025-ci illər üçün irqçiliklə mübarizə planı, 2020-2025-ci illər üçün Gender Bərabərliyi Strategiyası və Aİ Qaraçı Strateji Çərçivəsi ilə birlikdə Bərabərlik Birliyinin qurulmasına töhfə verir.

Əsas təhsili daha inklüziv, bərabər və müxtəlif etmək zərurəti, həmçinin BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri vasitəsilə də irəli sürülür. Məqsəd 4: "İnklüziv təhsili təmin etmək və hamı üçün ömürboyu təhsil imkanlarını təşviq etmək zəruridir".

Qeyd edildiyi kimi, əlilliyi olan tələbələrin təhsilinə istinad edən inklüziv təhsildən bütün tələbələr üçün bərabər təhsil imkanlarını nəzərə alan inklüziv təhsil mühitinə keçid baş verib. YUNESKO-ya görə, "təhsilə inklüziv yanaşma hər bir fərdin ehtiyaclarının nəzərə alınması və bütün tələbələrin iştirak etməsi və birlikdə nail olması deməkdir". Bu, hər bir tələbənin müxtəlifliyini, unikal xüsusiyyətlərini və öyrənmə ehtiyaclarını nəzərə alır.

İnklüziv STEM öyrənmə mühiti

İnklüziv STEM öyrənmə mühitləri virtual və ya üz-üzə öyrənmə məkanları kimi müəyyən edilə bilər ki, burada bütün tələbələr özlərini yad hiss etməzlər və müəllimlər STEM ilə əlaqəli fəaliyyətləri stimullaşdırır və yarada bilərlər. Hər bir tələbənin özünü bu mühitin bir üzvü kimi hiss etməsi üçün STEM öyrənmə mühiti əlçatan, etik çərçivədə və dəstəkləyici, eyni zamanda uzunmüddətli qavramanı təmin etmək üçün kifayət qədər öyrədici olmalıdır. O, öyrənmə prosesini dəstəkləməlidir.

Öyrənmə mühitinin çevikliyi və uyğunlaşması STE(A)M yanaşması ilə yaxşı uyğunlaşır və STEM-in digər fənlərlə əlaqələndirilməsinin vacibliyini vurğulayır.

(https://equals-eu.org/wp-content/uploads/2023/03/Scientix-STNS_Inclusive-STEM-Learning-Enviroments-Ready-for-publication5328-1.pdf).

İnklüziv STEM öyrənmə mühiti təkcə tələbələrin deyil, həm də müəllimlərin ehtiyaclarının və iştirakının nəzərə alınmalı olduğu bir məkan kimi qəbul edilə bilər. Həmişə sınaq və səhvləri ehtiva edən STEM öyrənmənin təbii hissəsi kimi müəllimlərin “uğursuzluğu” təşviq etməyə necə daha çox diqqət yetirməli olduğu vurğulanıb. İnklüziv mühit yeni ideyaları araşdırmaq, təhlil etmək və müzakirə etmək və sonra nəticə çıxarmaq üçün əməkdaşlığı təşviq etməlidir. Bundan əlavə, müəllimlər şagirdlərin fikirlərini dinləməli və müxtəlif mənşəli, bacarıqlı tələbələri öyrətməyin müxtəlif yollarını tapmalıdırlar ki, onlar özlərini ifadə edə bilsinlər və sinifdə əldə etdikləri bilikləri gündəlik həyatları ilə əlaqələndirsinlər. Bu, bütün tələbələrin praktiki fəaliyyətlər həyata keçirə biləcəyi “öyrəndiklərini tətbiq etməklə öyrənin” yanaşmasında da özünü göstərir. Bəzilərinin iddia etdiyi kimi, öyrəndiklərini tətbiq etməklə öyrənmək bütün öyrənmələrə tətbiq oluna bilən bir anlayışdır (https://equals-eu.org/wp-content/uploads/2023/03/Scientix-STNS_Inclusive-STEM-Learning-Enviroments-Ready-for-publication5328-1.pdf). Bu, müəllimlərin tələbələri fəal şəkildə cəlb etmək və onlara öz təcrübələrini anlamağa imkan vermək üçün daha çox praktiki və yaradıcı öyrənmə üsullarını tətbiq etdiyi pedaqoji yanaşmadır.

Bundan əlavə, inklüziv STEM öyrənmə mühitində bütün maneələr – linqvistik, texniki və struktur kimi – aradan qaldırılmalıdır, çünki o, müxtəlif mədəniyyətlərə qarşı əlçatan və hörmətli olmalıdır. Bu, əlilliyi olan tələbələr üçün əlçatan olmalıdır, məsələn, elmi laboratoriyalar kimi müvafiq texniki avadanlıqlarla cəlbəedici bir yer olmalıdır. Məsələn, tədris dili tələbələrlə əlaqəli olmalı və onların həyatına tətbiq edilməlidir. Buna nail olmaq üçün müəllimlər konseptual dəyişikliyi, şagirdlərin artıq bildiklərini həyata keçirərək və mövcud biliklərinə əsaslanaraq yeni konsepsiyalar inkişaf etdirdikləri öyrənmə növü tətbiq edə bilər.

Ən əsası inklüziv STEM öyrənmə mühitində şagirdlər STEM öyrənmənin məqsədini və onun gündəlik həyatlarına necə təsir etdiyini başa düşməlidirlər. Maneələri aradan qaldırmaqla yanaşı, inklüziv və ədalətli keyfiyyətli təhsili təmin etmək və ömürboyu təhsil imkanlarını təşviq etmək lazımdır.

STEM tədrisin əhəmiyyəti

Elm, texnologiya, mühəndislik və riyaziyyat (STEM) fənləri üzrə ali təhsildən sonrakı karyeralar ümummilli demoqrafik göstəricilərlə müqayisədə əhalinin bu sahə üzrə nəzərəcərpacaq dərəcədə az təmsil olunduğunu göstərir. Təhsildə bu sistemli bərabərsizliklərin aradan qaldırılması üçün kritik əhəmiyyət kəsb edən amil, bütün tələbələrin akademik uğur qazana bilməsi, əsas təhsil sahələrində ısrarlı olması və nəzərdə tutulan dərəcəyə çatması üçün sinifdə tədrisin daha inklüziv və ədalətli olması istiqamətində təkmilləşdirilməsi üçün birgə səydir. Bütün professor-müəllim heyəti üçün biz inanırıq ki, onların gizli qərzələri barədə məlumatlı olmaq, mədəni cəhətdən həssas pedaqogikadan istifadə etmək, tələbələr haqqında təsdiqləyici münasibətləri qəbul etmək və inkişafyönümlülük zəhniyyəti inklüziv təhsilin əsas komponentləridir. Xüsusilə STEM fakültəsi üçün təlimat bu inklüziv yanaşma əzmkarlığını yaxşılaşdıran, nailiyyət boşluqlarını bağlayan və bakalavr tələbələrinin ədalətli nəticələrinə gətirib çıxaran müsbət sinif mühiti yaradır (Booker, 2016, s.5).

Texnologiyanın getdikcə sürətlə inkişafı mütəxəssislərin hazırlanması və ixtisasına yeni tələblər qoyur. Yaxın gələcəkdə yüksək texnologiyalarla əlaqəli peşələr ən çox tələb olunan peşələrə çevriləcək: İT mütəxəssisləri, böyük məlumat mühəndisləri, proqramçılar və hələ mövcud olmayan peşələr. Artıq mütəxəssislər təkcə nəzəri biliklərlə deyil, həm də mürəkkəb texnoloji obyektlərlə praktiki iş təcrübəsi ilə tələb olunur.

Hökumət rəsmiləri, siyasətçilər və biznes nümayəndələri hesab edirlər ki, STEM işçilərinin çatışmazlığı milli rəqabət qabiliyyətinə təhlükədir və bundan sonra da olacaq. Bred Smit, Microsoft Korporasiyasının vitse-prezidenti: “İxtisaslı mütəxəssislərin çatışmazlığı o həddə çatıb ki, yüksək texnologiya şirkətləri üçün dahilərin böhranından danışmaq olar” (Whittaker, 2014, s.267). Corctaun

Universitetinin tədqiqatçılarının 2014-cü ildə apardıqları araşdırmaya görə, 2018-ci ilə qədər STEM ilə əlaqəli işçilərin tələb olunan sayının proqnozlaşdırılan təxmini 8,65 milyon nəfərdir. Xüsusilə istehsal sektoru lazımi bacarıqlara malik işçilərin təhlükəli dərəcədə böyük çatışmazlığı ilə üzləşəcək, təxminən 600 min nəfər (Carnevale, Smith, and Melton, 2014).

Bu problemi həll etmək üçün hazırda dünyanın aparıcı ölkələrində STEM təhsili sahəsində təhsil strategiyaları hazırlanır.

STEM təhsil texnologiyası təhsil sahəsində ən perspektivli tendensiya adlanır. Hər bir STEM hərfini dəşifrə etsək, alırıq:

- Science (təbiət elmləri);
- Technology (texnologiya);
- Engineering (mühəndislik);
- Mathematic (riyaziyyat).

STEM fərqli təbiət elmləri biliklərinin vahid bir bütövlükdə birləşməsidir (Dewsbury, 2017 b, s.2).

STEM təhsil yanaşması tələbələrin tədqiqat və layihə fəaliyyətlərinə və onların texniki yaradıcılığına inteqrasiya və fənlərarası yanaşma ilə xarakterizə olunan xüsusi təhsil mühitinin təşkilini nəzərdə tutur (Kuzmina, 2016, s.3-4).

Həmçinin STEM texnologiyası təbiət, texnoloji, mühəndislik və riyaziyyat elmləri üzrə yeni təfəkkür növünə malik mütəxəssislərin hazırlanmasına yönəlmiş akademik və peşəkar fənlər kompleksidir, onsuz innovativ iqtisadiyyatın inkişafı mümkün deyil.

STEM təhsilinin aparıcı tədqiqatçılarından biri Ann Jolly STEM təhsilinin xarakterik xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi müəyyən edir:

- tələbələr riyaziyyat və təbiət elmləri biliklərindən və informasiya texnologiyaları vasitələrindən istifadə etməklə layihələr hazırlayır və həyata keçirirlər;
- layihələr real praktik xarakter daşıyır və tam mühəndislik layihələndirmə prosesinin mərhələlərinə uyğun olaraq həyata keçirilir:
- məhsula təcili ehtiyacı müəyyən etmək;
- layihə hazırlamaq;
- elmi-texniki sənaye məhsulunu və ya onun prototipini yaratmaq;
- məhsulu sınaqdan keçirmək və təkmilləşdirmək;
- layihənin təqdimatını təqdim etmək;
- tələbələr yaradıcılıq qabiliyyətlərini reallaşdırır, təşkilatçılıq və ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirirlər.

Müəssisələrdə tələbələrin uğurlarını artırmaq üçün bir çox tələbə yönümlü strategiyalar tətbiq edilmişdir. Bunlara kolleclərə qəbul olmanı artırmaq üçün yay körpüsü proqramları, modernləşdirilmiş məsləhət təcrübələri, kohorta əsaslanan tələbə saxlama proqramları, kampus tələbə təlim mərkəzləri, öyrənmə icmaları və sosial mənsubiyyət müdaxilələri vasitəsilə təklif olunanlar kimi kursikulyar davamlılıq proqramları daxildir. Bu strategiyaların bir çoxu tələbə nəticələrinin yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxardı, lakin onlar, əsasən, tələbə üzərində cəmlənir və çox vaxt kurs məzmununu çatdıran fakültə və müəllimlərdən ayrı olaraq inzibati heyət tərəfindən idarə olunur. STEM fakültəsinin bütün tələbələrin akademik uğur əldə etmək imkanına malik olduğu öyrənmə mühitinin formalaşdırılmasında rolu və məsuliyyətinə münasibət çox vaxt laqeyd olur. Bu səhlənkarlıq fakültədən və onların tədrisindən tələbənin akademik uğurunun əsas elementləri kimi lazımınca istifadə etmir, eyni zamanda akademik uğur qazanma yükünü yalnız tələbələrin üzərinə qoyur. Bundan əlavə, tələbə səviyyəli proqramlar istər-istəməz əldə edilən müdaxilədən ən çox faydalanacağı düşünülmən tələbələrə alt-nümunə götürməyə meyllidir, halbuki fakültə səviyyəsində təkmilləşdirmələr bütün tələbələrin uğur əldə etmək imkanı olan inklüziv sinif otaqları yaratmaq üçün genişlənə bilər.

Fakültə bütün tələbələrin akademik uğurlarını dəstəkləməkdə fəal rol oynamalıdır. Bu məqsədlə, STEM müəllimləri şagird fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün kurikulum strategiyalarını uğurla həyata keçirmişlər. Məsələn, aktiv öyrənməni geniş tərkibli STEM kurslarına daxil edən

müəllimlər uğursuzluq nisbətlərini azaldır və tələbə fəaliyyətində müsbət fərq yaradır. Bununla belə, STEM fakültəsinin bu kurikulum söyləri demoqrafik qruplar arasında davam edən bərabərlik boşluqlarını aradan qaldırmaq üçün kifayət deyil, çünki bu söylər tələbələrə müxtəlif sosial kimliklərinə (məsələn, irq, etnik mənsubiyyət, dini mənsubiyyət, sosial-iqtisadi vəziyyət) qarşı fakültə münasibətini və qərəzliyi aradan qaldırmır və qəsdən tələbə fəaliyyətinə xələl gətirə bilər. Əhəmiyyəti odur ki, öyrənmə və sinif praktikasının situasiya və sosial konteksti vacibdir və müəllim heyəti bu kontekstin qurulmasında mühüm rol oynayır.

Nəticə

Ali təhsil müəssisələri getdikcə müxtəlifləşən tələbə kontingentini effektiv şəkildə dəstəkləməyə çalışdıqca onlar öz fakültələrini, xüsusilə elm, texnologiya, mühəndislik və riyaziyyat (STEM) siniflərində daha inklüziv şəkildə öyrətmək üçün vasitələrlə təmin etməyə təşviq olunurlar. Inklüziv sinif otaqlarının yaradılması üçün pedaqoji təlim yanaşmaları tələbə və müəllimin sosial kimlikləri haqqında məlumatlılığı artırır və gizli qərəz, mikroagressiya, stereotip təhlükəsi və sabit düşüncə tərzini kimi öyrənmə maneələrini aradan qaldıran müdaxilələri əhatə edir.

İnklüziv STEM öyrənmə mühitləri virtual və ya üz-üzə öyrənmə məkanları kimi müəyyən edilə bilər ki, burada bütün tələbələr özlərini yad hiss etməzlər və müəllimlər STEM ilə əlaqəli fəaliyyətləri stimullaşdırır və yarada bilərlər. Hər bir tələbənin özünü bu mühitin bir üzvü kimi hiss etməsi üçün STEM öyrənmə mühiti əlçatan, etik çərçivədə və dəstəkləyici olmalıdır. O, öyrənmə prosesini dəstəkləməlidir. Bütün bunlar da inklüziv təhsildə STEM tədrisinin əhəmiyyətini bir daha göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Booker, K.C., Merriweather, L., and Campbell-Whatley, G. (2016). The effects of diversity training on faculty and students' classroom experiences. *International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning*, 10(3), pp.1–7
2. Carnevale, A.P., Smith, N., Melton, M. (2014). STEM. Executive summary. [Электронный ресурс]. URL: <https://cew.georgetown.edu/wpcontent/uploads/2014/11/stem-execsum.pdf>
3. Dewsbury, B.M. (2017 (b)) On faculty development of STEM inclusive teaching practices. *FEMS Microbiology Letters*, 364(18), pp.1–6. <https://doi.org/10.1093/femsle/fnx179>.
4. Whittaker, J.A. & Montgomery, B.L. (2014). Cultivating institutional transformation and sustainable STEM diversity in higher education through integrative faculty development. *Innovative Higher Education*, 39, pp.263–275. <https://doi.org/10.1007/s10755-013-9277-9>
5. Кузьмина, Ю.А., Яшина, Н.В. (2016) К вопросу о внедрении стемобразования в России// Международный научный журнал «Инновационное развитие» №1 (6), С.7-11
6. https://equals-eu.org/wp-content/uploads/2023/03/Scientix-STNS_Inclusive-STEM-Learning-Environments-Ready-for-publication5328-1.pdf

SUMMARY

Zeynab Ahmadova

THE IMPORTANCE OF STEM TEACHING IN INCLUSIVE CLASSROOMS

Inclusive education considers equal educational opportunities for all students, regardless of gender, ethnicity, disability, or social status. According to research, certain segments of the population (dark-skinned, members of the economically lower class, women, people with disabilities, etc.) in different countries of the world lag behind in science, technology, engineering, and mathematics. Therefore, this article discusses the importance of implementing STEM education in inclusive classrooms. Additionally, the article initially clarifies the concept of inclusive education and STEM technology. Then, it is explained with reference to the scientific studies conducted why this teaching technology is important in inclusive classes. When writing the article, the analysis and comparison of scientific studies, as well as translation methods for data from foreign studies, were used.

Keywords: inclusive class, stem teaching, student, importance

РЕЗЮМЕ

Зейнаб Ахмедова

ВАЖНОСТЬ ОБУЧЕНИЯ STEM В ИНКЛЮЗИВНЫХ КЛАССАХ

Инклюзивное образование предполагает равные образовательные возможности для всех учащихся, независимо от пола, этнической принадлежности, инвалидности или социального статуса. Согласно исследованиям, определенные слои населения (негры, представители экономически низшего сословия, женщины, инвалиды и др.) в разных странах мира отстают в науке, технике, математике. Поэтому в этой статье обсуждается важность внедрения STEM-образования в инклюзивных классах. Кроме того, в статье изначально разъясняется понятие инклюзивного образования и STEM-технологий. Затем со ссылкой на проведенные научные исследования объясняется, почему данная технология обучения важна в инклюзивных классах. При написании статьи использовались анализ и сравнение научных исследований, а также методы перевода данных зарубежных исследований.

Ключевые слова: инклюзивный класс, базовое обучение, ученик, значимость

İNKLÜZİV TƏLİMDƏ HƏNDƏSİ ANLAYIŞLAR SİSTEMİ

GÜNEL ƏKBƏROVA

akberzadeg@mail.ru

Bakı Slavyan Universiteti

Məlumdur ki, hər bir uşağın təhsil almaq hüququ var. Buraya fiziki, psixi, intellektual və digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq hər bir uşaq daxildir. Fərqliliyin təbii qəbul edildiyi hər bir mühitdə hər bir şagird özünü unikal hiss edir. Cəmiyyətin, sinif yoldaşlarının, müəllimlərinin, həmyaşıdlarının inklüzivliyə olan inamı əlilliyi olan şagirdlərə özlərinin bu cəmiyyətə mənsub olduqlarını hiss elətdirir.

Hesab edirəm ki, inklüziv ünsiyyət hamıya müsbət həyat təcrübəsi qazandırır. Burada söhbət təkcə təhsil prosesinin səmərəliliyi və innovativliyindən gedə bilməz. İnklüziv təhsil nəticəsinin daha da uğurlu olmasında sözsüz ki, təhsilverənlərlə yanaşı, valideynlərin və qeyri-təhsil sahəsində çalışan hər bir şəxsin rolu mühümdür. (Hüseynzadə G., 2020, s. 120)

Riyaziyyat ümumtəhsil məktəbinin tədris proqramının mənimsənilməsində əsas fənlərdən biridir, ona görə də riyaziyyatın tədrisinin əsas vəzifələri əqli geriliyi olan uşaqların ümumi inkişaf səviyyəsini artırmaq üçün riyazi biliklərdən maksimum istifadə etmək, riyaziyyatda nöqsanları aradan qaldırmaqdır. Riyaziyyat dərslərində idrak sferasını inkişaf etdirmək, bir sıra şəxsi keyfiyyətləri (diqqət, səbir, səmərəlilik, zəhmətkeşlik, müstəqillik, özünə nəzarət və s.) inkişaf etdirmək və tərbiyə etmək, işi planlaşdırmaq, öz fəaliyyətinin nəticəsini proqnozlaşdırmaq və s. başlanmış işləri başa çatdırmaq.

Mən deyirdim ki, əlilliyi olan uşaqlarla iş zamanı təhsilverənlərin yüksək peşəkarlığı öz sözünü deyir. Burada həmin uşaqların gələcəyini inşa edən müəllimlərdən söhbət gedir. Bu gün inklüziv təhsilin inkişafı istiqamətində atılan prioritet addımlardan biri də təhsildə bərabər imkanların yaradılması prinsipidir. Həmin uşaqlara diqqət və qayğıni elə tarazlaşdırmaq lazımdır ki, onlar özlərini fərqli hiss etməsinlər. İnklüziv təhsildə diqqət yetirməli olduğumuz məqamlardan biri də sinif otağının hər bir şagirdə uyğun və təhlükəsiz tərtib olunmasıdır.

İnklüziv təhsilin səkkiz prinsipi var:

- insanın dəyəri onun qabiliyyət və nailiyyətlərindən asılı deyil;
- hər bir insan hiss etmək və düşünmək qabiliyyətinə malikdir;
- hər kəsin ünsiyyət qurmaq və dinlənilmək hüququ var;
- bütün insanların bir-birinə ehtiyacı var;
- həqiqi təhsil yalnız real münasibətlər kontekstində həyata keçirilə bilər;
- bütün insanların həmyaşıdlarının dəstəyinə və dostluğuna ehtiyacı var;
- bütün öyrənənlər üçün irəliləyiş əldə edə bildikləri işlərdə daha çox olur;
- müxtəliflik insan həyatının bütün sahələrini aid ola bilər.

Sinifdə əlilliyi olan uşaqları aktivləşdirmək üçün aşağıdakı texnikalardan istifadə olunur:

Tapşırıqları yerinə yetirərkən signal kartlarından istifadə. Ola bilər ki, rəngli siqnallar, müsbət və mənfi işarələri olan kartlar və s.

Kartlar uşaqlar öz fəaliyyətlərini qiymətləndirərkən yeni materialın nə dərəcədə mənimsənilməsini yoxlamaq üçün, yeni mövzunun öyrənilməsi və şagirdlərin biliklərindəki boşluqların müəyyən edilməsi üçün istifadə edilə bilər.

Riyaziyyat dərslərində müxtəlif tapşırıqları yerinə yetirərkən şagirdlərin kartları lövhəyə əlavə etməsi və suallara düzgün cavab verməsi inklüziv uşaqların dərslərinə fəal şəkildə qoşulmasına şərait yaradır. Uşaqlar yarışmadan həqiqətən zövq alırlar, çünki tapşırığı başqalarından daha sürətli və daha yaxşı yerinə yetirmək imkanları yaranır. Bu texnologiya sayəsində mövzunun əsas məqamlarını xatırlamaq lazımdır. Dərsin əvvəlində yeni materialı möhkəmləndirmək üçün belə kartlardan istifadə edildikdə uşaqlara kömək edəcək materialı açıb tapşırıqları yerinə yetirərkən tövsiyələrlə müşayiət olunan kartlar üzərində işləmək imkanı yaradıldıqda müsbət nəticələr əldə

etmək olar. İdrak və aktivləşdirməyə yönəlmiş tapşırıqların yerinə yetirilməsi uşağın təhsil fəaliyyətində böyük əhəmiyyətə malikdir. Uşaqların fərdi xüsusiyyətlərini bildikdə müəllim kartlardakı çətinlik səviyyələrini dəyişə bilər.

Audio-video material vasitəsilə öyrətmə texnikası gözlərlə, yaxud qulaqla riyazi anlayışların, sayın öyrədilməsi eşitmə, görmə qüsuru olan uşaqlar üçün tətbiq edilə bilər. Sayın səsə, əşyalara toxunma ilə öyrədilməsi buna misaldır. Məsələn, üç dəfə musiqi səsləndirməklə, üç dəfə kub fiquruna toxunmaqla şagird 3 ədədini tanıyır, növbəti dərslərdə isə $3+4=7$ əməlini həmin üsulla öyrətmək olar: uşaq 3 kub və 4 kubu birlikdə sayaraq 7 kubun alındığı nəticəsinə gəlir. Bu zaman həm həndəsi fiqur olaraq kubu tanıyır, həm də toplama əməlini yerinə yetirir.

Belə tapşırıqlar uşağın qavrayışının, diqqətinin və yaddaşının inkişafına, eləcə də aktiv fəaliyyət növünün birindən digərinə keçid, kinesiooloji məşqlər, o cümlədən zehni, tənəffüs, bədən məşqləri, motor bacarıqlarının inkişafı, görüntülərdən və illüstrasiyalardan istifadə fəaliyyəti inkişaf edir.

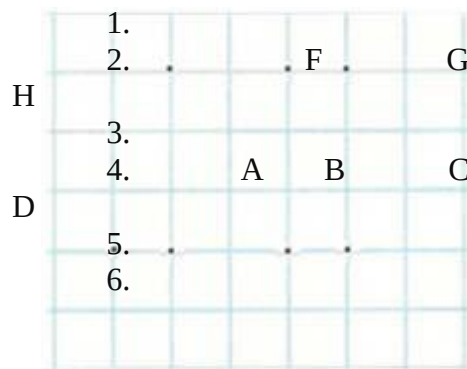
İstifadə olunan fəaliyyət növünün dəyişdirilməsi illüstrativ materialın vizual qavrayış, diqqət və uşağın yaddaşına birbaşa təsirini təmin edir. Lövhədə rəngli təsvirlər, signal kartları ilə işləmək və s. kimi fəaliyyət növləri inklüziv təhsildə riyazi anlayışların öyrədilməsi üçün ən effektiv vasitədir.

Yuxarıda göstərilən bütün inklüziv tədris texnologiyaları müxtəlif dərəcələrdə tədris materialının qavranılmasına təsir göstərir və motivasiya yaratmaq üçün şagirdlərin idrak və təhsil fəaliyyətinin əsasını təşkil edir.

Hər bir şagirdin məktəbəhazırlıq dövrü demək olar ki, müxtəlif olur və qeyd etmək lazımdır ki, bu fərq özünü məktəb təhsilinin ilk günlərində büruzə verir. Bunu nəzərə alaraq, ilk dərslərindən etibarən hər bir şagirdin və ümumilikdə sinfin diaqnostik qiymətləndirilməsi aparılmalıdır. I sinif üzrə bu, adətən, ədədlərin tanınması, "sağ", "sol", "yuxarı", "aşağı" anlayışı, fəza təsəvvürləri və s. kimi ilkin anlayışların başa düşülməsidir (İsayev Z., 2021, s. 84).

Tədris ilinin sonrakı mərhələsində müəllim şagirdlərlə iş zamanı müəyyən göstəriciləri nəzərə almalı və buna uyğun tədbir görməli, hər bir şagirdin inkişaf səviyyəsinə uyğun fərdi yanaşma tətbiq etməlidir. Diferensial təlimin əsas məqsədi təlim nəticələri bir qədər fərqlənən və ya kəskin aşağı olan şagirdlərin təlim prosesinə tam cəlb edilməsidir.

I sinif üzrə diferensial təlimdə ilkin həndəsi anlayışların formalaşdırılması zamanı şagirdlərə üzərində rəngli dairə, üçbucaq, kvadrat, düzbucaqlı çəkilmiş kartonlar paylanılır. Daha sonra şagirdlərə fiqurların adı sıra ilə çəkilir və onlardan hər dəfəsində adı çəkilən fiqurların kəsilməsi tələb olunur. Sonrakı mərhələdə tapşırıqların çətinlik səviyyəsi nisbətən artırılır. Burada artıq ilkin həndəsi anlayışlar haqqında təhsilalanlarda müəyyən biliklər formalaşır. Təlim prosesinin sonrakı pillələrində tapşırıqların miqyası biraz da genişləndirilir. II siniflərdə "Düz xətt", "Əyri xətt", "Parça" mövzularının tədrisi zamanı diferensial təlimə dəstək məqsədilə lövhədə müəyyən bir şəkil çəkib, onun hissələrinin hansının əyri, hansının düz xətt olduğunu soruşmaq olar. Şagirdlər bu anlayışları fərqləndirə bilirsə, sonrakı addımda hər hansısa bir hərfi (çap hərflə) lövhədə hamının görə biləcəyi ölçüdə yazırıq. Şagirdlər onun hansı hissəsinin əyri, hansı hissəsinin düz xətt olduğunu səsləndirir və əlilliyi olan uşaqlarla əməkdaşlıq edirlər (İsayev Z., 2022, s. 106).

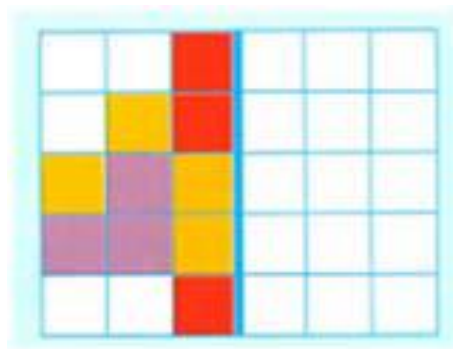
Diferensial tapşırıqlara digər nümunə olaraq çöplərdən istifadə etməklə müxtəliflərəfli üçbucaqlar düzəltmək tapşırığı verilə bilər. Bunu hər bir şagird icra etdikdən sonra növbəti addımda belə bir tapşırıq verilə bilər:

Hansı nöqtələri birləşdirdikdə bu fiqurlar alınır?

- a) kvadrat,
- b) paraleloqram,
- c) düzbucaqlı,
- d) trapesiya.

Bir digər mövzu olan “Simmetriya” haqqında diferensial çalışmalara müəyyən nümunələr göstərmək mümkündür. Belə ki, ilkin olaraq şagirdlərə kartondan kəsilmiş sadə həndəsi fiqurlar verilir, sonra isə onlardan fiquru iki bərabər hissəyə böləcək xətt çəkmək tələb olunur. Tapşırıq bir qədər çətinləşdirilərək sonrakı addımda belə bir çalışma verilir:

Fiqurun bir hissəsi və simmetriya oxu verilib. Dəftərinizdə fiquru xəttə nəzərən simmetrik köçürün və naxışı tamamlayın (Şəkil 1).

Şəkil 1

Kəsrlərin yaranması mövzusunun nəzərdən keçirərkən təhsil prosesində real obyektləri (bir çörək, alma, bir parça lent, örgü və s.) bərabər hissələrə (paylara) bölmək üçün mümkün qədər çox praktik iş aparmaq lazımdır. Bu amilə həmişə lazımı diqqət yetirilmir və çox vaxt müəllimlər yalnız həndəsi fiqurları (dairə, kvadrat, düzbucaqlı, seqment) bərabər hissələrə bölməklə məhdudlaşırlar. Bu məqsədlə həndəsi materialdan istifadə mütləqdir, lakin real obyektlərlə iş təlim prosesindən çıxarılsa, şagirdlərin adı kəsrlər haqqında təsəvvürləri həyatdan “ayrılacaq” və əqli cəhətdən zəif olan uşaqların əksəriyyəti üçün bu, çox çətin olacaq. Ona görə də bu bilikləri həyat vəziyyətlərində tətbiq etmək zəruridir.

Biz inklüziv uşaqlarla iş prosesində maddi obyektlərlə, əyani vasitələrlə işin təşkilində modelin vizuallaşdırılmasına keçməyi təklif edirik. Bunun üçün dördüncü sinif şagirdlərinə simmetrik həndəsi fiqurlar mövzusunun keçərkən istifadə edilən rəsmdə ikinci hissələri (sonra üçüncü, dördüncü və s.) rəngləmələri xahiş olunur. Burada iş müəlliminin rəhbərliyi altında həyata keçirilir.

Yeni materialı izah edərkən bu vacib məqamlara diqqət yetirilir: həndəsi fiqur bir bütövdür və bu bütöv bərabər hissələrə bölünür. Payların maketlərini qurarkən şagirdlər həndəsi fiqur, yəni bütöv çəkməli və orada göstərilən payları vurğulamalıdır. Əgər bunlar ikinci hissələdirsə, onda bütövü yarıya bölün, üçüncü hissələdirsə, üç bərabər hissəyə bölünməlidir və s. Bu cür iş hissələrin bir bütövün bərabər hissələri olduğu və onların sayının ümumiyyətlə adlarına uyğun olması barədə bilikləri möhkəmləndirməyə kömək edəcəkdir.

Riyaziyyatın tədrisində inklüziv uşaqları süjetli və motorikanı inkişaf etdirən oyunlara, mini tamaşalara, qrup işinə, rollu oyunlara cəlb etmək xüsusilə vacibdir. Bu, həmin uşaqlarda motivasiyanı artıraraq, anlayışları, riyazi materialı daha yaxşı, dərinlən mənimsəmələrinə, anlamalarına və qavramalarına səbəb olacaqdır.

Kəsrin formalaşması ilə daha çox tanış olduqda, modelləşdirmə işi daha daha maraqlı və mürəkkəb olur. Kəsrin modelini qurmaq üçün şagirdlər tamı çəkməli, məxrəc göstərdiyi qədər hissəyə

bölməli və payda göstərildiyi hissəni rəngləməlidirlər. Sonra bütün həndəsi fiqur vahid kimi götürülməli və kəsrin surəti və məxrəci anlayışlarının mahiyyəti bu formada izah olunmalıdır.

Belə praktik işlərlə inklüziv uşaqlarda riyaziyyata maraq yaratmaq, onların sinifdə cütlərlə qrup işlərini təşkil etmək və müvafiq qiymətləndirməni aparmaq mümkündür.

Yaradıcı potensialın inkişafı üçün uşaqlara imkanlar yaratmaq və hər bir şagirdin şəxsiyyətinin və xarakterinin inkişafını nəzərə almaq lazımdır. Bu zaman təsvirləri, şəkilləri təsəvvür etmək, yaradıcı ev tapşırığı işləri, riyaziyyata aid mövzuların ətrafdakı obyektlərlə əlaqəli formada əks olunması və müqayisəsi nəzərə alınmalıdır. Müəllim, həmçinin tapşırıqları çətinlik dərəcəsinə görə bölməli və uşaqlara bu amili nəzərə alaraq verməlidir. Qeyd edək ki, uşağın öz qiymətini seçmək hüququ var. Bu yolla o, özünü həqiqətən qiymətləndirməyi öyrənəcək və biliklərini artırmağa çalışacaq.

Bu addımlara əməl olunarsa, riyaziyyatın tədrisində keyfiyyətli öyrənmə təmin oluna bilər və bütün təhsilalanlar arasında öyrənmək üçün motivasiya artırılaraq həm sinfin bütün şagirdlərinə, həm də inklüziv təhsil prosesinə müsbət təsir edər.

İnklüzivlik qüsurlar deyil, möcüzədir. Görməmək, danışmamaq, yeriyə bilməmək və s. kimi amillərə maneə deyirik, əsl maneəni isə bizlər qoyuruq. İnklüziv təhsil özündə birgə uğuru, qarşılıqlı etimad, birləşdirir və dostluq, sevgi, hörmət, tolerantlığın məcmusudur.

Beləliklə, inklüziv texnologiyalardan istifadə edərkən biz şagirdlərin idrak fəallığının artmasına nail ola, onların yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirə, uşaqları tədris prosesinə fəal cəlb edə, tələbələrin müstəqil fəaliyyətini stimullaşdır, bununla da təhsilin səmərəliliyini və keyfiyyətini artırmaqla bilirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynzadə, G. (2020). 1-ci siniflər üçün Riyaziyyat fənni üzrə metodik vəsait, 120
2. İsayev, Z. (2021). 2-cü siniflər üçün Riyaziyyat fənni üzrə metodik vəsait, 84
3. İsayev, Z. (2022). 3-cü siniflər üçün Riyaziyyat fənni üzrə metodik vəsait, 106

SUMMARY

This subject is mainly about that every child has the right to education, regardless of physical, mental, intellectual and other characteristics, and that inclusive communication gives everyone a positive life experience. Additionally, the role of parents and everyone working in the field of non-education is important to make the results of inclusive education even more successful.

For the full development of children in the conditions of inclusion and the disclosure of their abilities, the teacher must carry out quite serious systematic painstaking preparatory work on mastering professional competencies in the field of inclusive education and upbringing. The issue of designing and implementing courses on adapting teachers to work with children with special educational needs is quite acute.

Inclusive teaching assumes that children with various disabilities should be included in the educational process, and schools should create appropriate conditions for them.

Lesson planning in an inclusive class should include both general educational tasks and correctional and developmental tasks, provide for a change in the students' activities during the lesson, alternation with rest, and the mandatory use of visual aids.

Keywords: education, inclusive, students, differential training, parents

РЕЗЮМЕ

Данная работа о том, что каждый ребенок имеет право на образование, независимо от физических, психических, интеллектуальных и других особенностей, и что инклюзивное общение дает каждому положительный жизненный опыт. Кроме того, важна роль родителей и всех, кто работает в не образовательной сфере, чтобы сделать результаты инклюзивного образования еще более успешными.

Для полноценного развития детей в условиях инклюзии и раскрытия их способностей педагогу необходимо осуществить довольно серьезную системную кропотливую подготовительную работу по овладению профессиональными компетенциями в сфере инклюзивного образования и воспитания. Довольно остро стоит вопрос, касающийся проектирования и реализации курсов по адаптации учителей к работе с детьми с особыми образовательными потребностями.

Инклюзивное преподавание предполагает, что дети с различными особенностями должны быть включены в образовательный процесс, а школы – создать им для этого соответствующие условия.

Планирование урока в инклюзивном классе должно включать в себя как общеобразовательные задачи, так и коррекционно-развивающие задачи, предусматривать в ходе урока смену деятельности обучающихся, чередование отдыхом, обязательное использование наглядных средств.

Ключевые слова: образование, инклюзивность, учащиеся, дифференциальное обучение, родители

XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ İNKLÜZİVLİK

NURİYYƏ ƏKBƏROVA

nuriya.rahimova92@gmail.com

Orcid ID: 0009-0005-0831 – 7373

ŞƏLALƏ MƏMMƏDOVA

reraro@mail.ru

Orcid ID: 0000-0002-8558-5858

Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitutu

Xülasə

İnklüziv ingiliscə "inklüziv" sözündən əmələ gəlib "daxil olma", "qoşulma" mənasını verir. İnklüziv sağlamlıq imkanları məhdud olan insanların öz güclərinə inamlarını artırmağa, onları digər insanlarla bərabər hüquqa malik olmağa, birgə təhsil almağa, asudə vaxt keçirməyə motivasiya edən və stimullaşdıran pedaqoji, psixoloji və sosial prosesdir. İnklüziv yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilə cəlb edilməsi deyil, həmçinin müxtəlif mədəniyyətlərə malik, həyat tərzlərinə görə bir-birindən fərqlənən, başqa dillərdən olan, təhsilə müxtəlif maraqları və imkanları olan, yaxud da miqrant ailələrinin uşaqları, yerləri dəyişilən hərbi ailələrinin uşaqları da aid edilə bilər. İnklüziv siniflərdə ingilis dilinin tədrisi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu dərslər maraqlı olmaqla bərabər, həm də mürəkkəb pedaqoji prosesdir. Belə siniflərdə müəllim həm inklüziv uşaqlarla, həm də sağlamlığı normal olan uşaqlarla müəyyən səviyyədə məşğul olmalıdır. Baxmayaraq ki, inklüziv uşaqların sinifdə müəllimi vardır, ingilis dili müəllimi inklüziv uşaqları da dərslə cəlb etməli, onlarla da ünsiyyət və münasibət quraraq dərslərini daha maraqlı və interaktiv təşkil etməlidir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, müəllim münasibəti, şagird şəxsiyyəti

2001-ci ildə "Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında "Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Bu Qanun bu sahədə aparılan işlərin daha səmərəli və məqsədyönlü təşkili üçün geniş perspektivlər açmış və orada qeyd edilmişdir: "Xüsusi təhsilin məqsədi sağlamlıq imkanları məhdud şəxsləri zəruri bilik, bacarıq və vərdislər aşılmaqla onların cəmiyyətə uyğunlaşmasını, o cümlədən özünəxidmət verdiyinin yaradılmasını, əmək fəaliyyətinə və ailə həyatına hazırlanmasını təmin etməkdən ibarətdir" (1).

Təhsilin bu mühüm və mürəkkəb sahəsi ölkəmizin Prezidenti cənab İlham Əliyevin xüsusi diqqət və qayğısı ilə uğurla davam etdirilir və inklüziv uşaqların inkişafı, səmərəli təhsili üçün müxtəlif proqramlar, layihələr hazırlanır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında göstərilir ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün müxtəlif inkişafetdirici, korreksiyaedici və inklüziv təhsil proqramları tətbiq edilir (2).

İnklüziv təhsil dedikdə cinsindən, dinindən, dilindən, etnik mənsubiyyətindən, yaş qrupundan asılı olmayaraq, təhsildən məhrum olan bütün uşaqların öz həmyaşıdları ilə birgə ümumtəhsil məktəblərində eyni sinifdə təhsil almasıdır.

Qeyd edək ki, inklüziv təhsil yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilə cəlb edilməsi deyil, həmçinin müxtəlif mədəniyyətlərə malik, həyat tərzlərinə görə bir-birindən fərqlənən, başqa dillərdən olan, təhsilə müxtəlif maraqları və imkanları olan, yaxud da miqrant ailələrin uşaqları, yerləri dəyişilən hərbi ailələrin uşaqları da aid edilə bilər. İnklüziv təhsilin lazımı pedaqoji tələblər səviyyəsində təşkili məktəbin bütün kollegial orqanlarının bu sahəyə diqqət göstərməsində birgə fəaliyyətindən, məktəbin pedaqoji heyətindən (müəllimlər, sinif rəhbərləri, məktəb psixoloqu, uşaq birliyi rəhbərləri, kitabxana müdirləri) və maddi texniki bazasından asılıdır.

İnklüziv siniflərdə ingilis dilinin tədrisi xüsusi əhəmiyyət kəsb edərək maraqlı olmaqla bərabər, həm də mürəkkəb pedaqoji prosesdir. Belə siniflərdə müəllim həm inklüziv uşaqlarla, həm də sağlamlığı normal olan uşaqlarla müəyyən səviyyədə məşğul olmalıdır. Baxmayaraq ki, inklüziv

uşaqların sinifdə müəllimi vardır, ingilis dili müəllimi inklüziv uşaqları da dərsə cəlb etməli, onlarla da ünsiyyət və münasibət quraraq dərslərini daha maraqlı və interaktiv təşkil etməlidir.

Belə olan halda uşaqlarda dil öyrənməyə stimül və motivasiya yaranır. Sinifdə uşaqların kollektiv birliyi təmin olunmuş olur və kollektiv bütünlükdə dərs məşğələsinə səfərbər olunmuş olur.

İnklüziv təhsil uşaqlar arasında sosial birliyi, bərabərliyi stimullaşdırır, əlilliyi olan uşaqların yaşadlarından təcrid olunmalarının qarşısını alır, onların intellektual inkişafına, cəmiyyətə inteqrasiya olunmasını və hüquqlarının qorunmasını təmin etmiş olur. Sağlamlığı normal olan uşaqlar isə öz həmyaşıdlarına və eyni sinifdə oxuyan, eyni xarici dili öyrənən fiziki məhdudiyyəti olan uşaqlara qarşı düzgün yanaşmanın formalaşmasını təmin edir.

İngilis dilinin tədrisi zamanı inklüziv siniflərdə nitqi qüsurlu olan, lal və karlılığı olan uşaqlara da rast gəlmək olar. Bu zaman ingilis dili müəllimi xüsusi bacarıq və qabiliyyətindən, səriştə və peşəkarlığından istifadə edərək inklüziv uşaqların dil öyrənməsinə xüsusi diqqət və qayğı göstərməlidir. Əlbəttə, bu zaman müəllim tədris prosesində texniki təlim vasitələrindən, İKT-dən, kompüter texnikasından səmərəli istifadə etməyi bacarmalıdır. İngilis dilinin tədrisi prosesində müəllim inklüziv uşaqların fərdi, psixoloji xüsusiyyətlərini yaxşı bilməli və tədris prosesində bunu nəzərə almalıdır.

Yekun olaraq deyə bilərik ki, dünyanın bir çox ölkələrinin təhsil siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri inklüziv təhsilin beynəlxalq standart və prinsiplərə uyğunlaşdırılmasıdır. Bu prinsiplərin əsası təhsilin humanistləşdirilməsi, demokratikləşdirilməsi və insan hüquqlarının təmin edilməsidir. Bütün uşaqların keyfiyyətli təhsil almaq hüququna əsaslanaraq, bir sıra beynəlxalq konvensiyalar, milli qanunvericilik aktları və normativ-hüquqi sənədlər inklüziv təhsilin tətbiqini və inkişafını təmin edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” Qanunu nun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 19 iyul 2001-ci il/Xalq, 21 iyul 2001-ci il
2. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı/ Xalq, 30 dekabr 2012 ci il

SUMMARY

Akbarova Nuriya, Mamadova Shalala

INCLUSION IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Inclusive - comes from the English word “Inclusion” and means “inclusion”, “joining”. Inclusion is a pedagogical, psychological and social process that motivates and encourages people with disabilities to increase self-confidence, have equal rights with other people, study and spend leisure time together. Inclusion is not only the involvement in education of children with special needs, but also children of different cultures, different lifestyles, different languages, with different interests and educational opportunities, or children of migrant families, children of displaced military families.

Teaching English in inclusive classes is of particular importance. These classes are interesting, but also a complex pedagogical process. In such classes, the teacher must deal with both inclusive children and children with normal health to a certain extent. So, although inclusive children have a teacher in the class, the English teacher must also involve inclusive children in the lesson, establish communication and relationships with them, and organize the lesson more interesting and interactive.

Keywords: inclusive education, English, technical means, right to education

РЕЗЮМЕ

Акбарова Нурия , Мамедова Шалала

ИНКЛЮЗИЯ В ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Инклюзивный – происходит от английского слова «Inclusion» и означает «включение», «присоединение». Инклюзия – это педагогический, психологический и социальный процесс, который мотивирует и стимулирует людей с ограниченными возможностями повышать уверенность в себе, иметь равные права с другими людьми, вместе учиться и проводить досуг. Инклюзия – это не только привлечение к образованию детей с особыми потребностями, но и детей разных культур, разного образа жизни, разных языков, с разными интересами и возможностями для получения образования, или детей семей мигрантов, детей перемещенных военнослужащих. сделанный.

Преподавание английского языка в инклюзивном классе имеет особое значение. Эти уроки – это не только интересный, но и сложный педагогический процесс. На таких занятиях педагог должен иметь дело как с инклюзивными детьми, так и с детьми с нормальным здоровьем на определенном уровне. Итак, хотя у инклюзивных детей в классе есть учитель, учитель английского языка должен вовлечь инклюзивных детей в урок и сделать урок более интересным и интерактивным, установив с ними общение и взаимоотношения.

Ключевые слова: инклюзивное образование, английский язык, технические средства, право на образование

ŞAGİRD LƏR ARASINDA FƏRQLİ FƏRQLƏR

FƏRİDƏ NƏBİYEVA

feridesemedzade@gmail.com

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə

İnsanların fərdi fərdlər olması bir çox amillərin təsiri ilə formalaşır. İlk növbədə, genetik xüsusiyyətlər fərdiliyin əsasını təşkil edir. Hər bir insanın genetik quruluşu onun fiziki və psixoloji xüsusiyyətlərini müəyyən edir. Bununla yanaşı, şəxsiyyət tipi də fərdiliyi formalaşdıran mühüm amillərdən biridir. İnsanların temperamentləri və xarakterləri onların davranışlarını və dünyaya yanaşmalarını fərqləndirir. Təcrübə və mühit də fərdi inkişafda böyük rol oynayır. İnsanların yaşadıkları mühit, ailə tərbiyəsi və sosial əlaqələri onların dünyagörüşünə və davranışlarına təsir edir. Həmçinin insanların dəyərləri və inancları onların fərdi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən vacib amillərdən biridir. Bu dəyərlər, əsasən, ailə və cəmiyyət vasitəsilə formalaşır. Həyat təcrübəsi və qarşılaşdıqları çətinliklər də insanların fərdi fərd olmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Hər bir insanın yaşadığı təcrübələr onun düşüncə tərzini və emosional inkişafını təsirləndirir. Bununla yanaşı, insanların intellektual səviyyəsi və emosional intellekti də fərdi xüsusiyyətlərin formalaşmasına təsir edir. Hədəflər və arzular insanları fərdiləşdirən digər bir amildir. Hər bir insanın həyatda özünəməxsus məqsədləri və arzuları var. Mədəniyyət və cəmiyyətin təsiri də fərdi xüsusiyyətlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. İnsanlar yaşadıkları mühitin sosial normalarına uyğun olaraq özlərini inkişaf etdirirlər. Nəhayət, yaradıcılıq və özünü ifadə bacarığı fərdiliyi daha da gücləndirir. İnsanların özlərini daha yaxşı tanımaq və inkişaf etdirmək istəyi onları digərlərindən fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biridir.

Açar sözlər: fərdiliyin əsası, təcrübə və mühit, temperamentlər

Dünyaya gəlmiş ilk gündən hər bir uşağın tərbiyəsi problemi bütün valideynləri narahat edir. Hər bir valideyn öz uşağını tərbiyəli görmək istəyir, ondan ötrü heç nəyi əsirgəmir, imkanı dərəcədə ən yaxşı olanları öz övladına verməyə çalışır. Təəssüflər olsun ki, çoxları tərbiyənin əsas məzmununu bunda görür. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, tərbiyə işi ən çətin, ən mürəkkəb işdir. Klassiklər belə qeyd edirlər ki, uşağı yaxşı tərbiyə etmək üçün ilk növbədə onu yaxşı tanımaq, fərdi xüsusiyyətlərinə bələd olmaq lazımdır ona görə ki, tərbiyə işində şablon yoxdur.

Hər bir uşaq dünyaya fərdiyyət kimi, təkrarolunmaz varlıq kimi gəlir. İlk dəfə dünyaya göz açan uşaqlardan biri qışqıra-qışqıra ağlayır, biri qismən sakit, digəri isə için-için ağlayır, biri bədəcə zəif, digəri dolubdəmli olur, birində anadangəlmə baş beyinin sağ yarımkürəsi aparıcı, dominant rol oynayır, digərində sol yarımkürə dominantlıq edir. Bütün bunlar uşaqlar arasındakı fərdi fərqlər kimi səciyyələndir. Məşhur rus fizioloqu İ.P.Pavlovun təliminə görə baş beyinin sol yarımkürəsi üstünlük təşkil edən insanlar "mütəfəkkir" tipə, sağ yarımkürəsi üstünlük təşkil edən insanlar isə "bədii" tipə aid edilir. Baş beyinin sol yarımkürəsi sağ yarımkürəsinə nisbətən üstünlük təşkil edən uşaqlarda erkən yaşlardan mühakimə yürütməyə, ətrafı düşünməyə meyillilik, az emosionallıq, səbirlilik, hər şeyin ziddinə getmək, hər şeyin mahiyyətinə varmaq, düzlüyü sevmək, soyuqqanlılıq büruzə verir. Belələri həddən artıq ciddi, hər şeylə maraqlanan, yaşlı adamların söhbətinə qulaq asmağa, təklifə meyilli olur, tünlüyü sevmir, konstruktor oyunlarını, şahmatı həvəslə mənimsəyir, elektron oyuncaqlarla maraqlanır, onları söküb yığmağı sevir, riyaziyyata, fizikaya meyilli olurlar. Onlar uşaq ikən özlərini yaşlı kimi aparır, kişi kimi düşünür, məntiqləri kişi məntiqidir. Belələri əgər qızdırsa, oğlan kimi düşünür və özünü oğlan kimi aparır. Belələrindən yaxşı təşkilatçı, dəqiq tədqiqatçı yetişir. Belələri həyatda işgüzar, praktik adamlar olurlar (1).

Baş beyində sağ yarımkürə sola nisbətən üstünlük təşkil edən erkən yaşlardan böyük maraq göstərir, təbiətə yaxın olurlar. Onlar real həyatda görməyə, müşahidə etməyə, kitab oxumağa daha çox üstünlük verirlər. Belələri həssas, nazik ürək, emosional olur, başqalarının eyhamını, kinayəli ifadəsini, əhvalını, intonasiyasını yüksək həssaslıqla qavrayırlar. Bunların təfəkkürü obrazlıdır, mühakimələri qeyri-adidir. Belə uşaqlar sadələvdir, onlar gah şən, səsli-küylü, gah da fikirli, dalgın olur, tənhalığa çəkinirlər. Onlar, əsasən, humanitar elmlərə həvəs göstərirlər. Baş beyində sol yarımkürə üstünlük təşkil edən uşaqlar, adətən, atalarına, sağ yarımkürə üstünlük təşkil edən uşaqlar isə analarına meylli olurlar. Tərbiyə işini elə qurmaq lazımdır ki, uşaqlarda hər iki beyin yarımkürəsi inkişaf etsin, biri digərini həddən artıq üstələməsin, sol yarımkürəlilərin intellektuallığı ilə sağ yarımkürəlilərin emosionallığı harmonik vəhdətdə inkişaf etsin. Sol yarımkürəli qız uşağı oğlan kimi sərt, soyuqqanlı, emosionallıqdan uzaq böyüməsin, onda qızlara xas keyfiyyətlər inkişaf etsin. Əksinə, sağ yarımkürəli oğlan uşağı isə qız kimi çox həssas, nazikürəkli, sadələv, hədsiz emosional böyüməsin, praktiki həyata uyğunlaşa bilsin, bir sözlə qız kimi böyüməsin (3).

Belə uşaqlar erkən yaşlardan qapalı olur, tez küsür, ağlayır, ağlayanda için-için ağlayırlar, mübarizlik göstərmirlər, zəif, nazik səsle danışırırlar, çətinliyə düşən kimi çaşır qalır, ağlayır, passivlik göstərir (2).

Əlverişli şəraitə düşmədikdə, düzgün tərbiyə olunmadıqda onlarda emosiyalara hədsiz tez, asan qapılmaq, tez mütəəssir olmaq, hədsiz passivlik, qorxaqlıq, tənhalığa meyillik inkişaf edə bilər. Valideynlər və pedaqoqlar bütün bunları tərbiyə zamanı nəzərə almalı, belə uşaqlara qarşı çox diqqətli olmalı, onların qəlbinə dəyməməli, onlarda mübarizə aparmaq, öz hüquqlarını qorumaq əzmi formalaşdırmalıdır.

Hər bir valideyn və pedaqoq bilməlidir ki, uşaqların temperamentinin tipi anadangəlmədir, fərdidir. Uşaqda anadangəlmə mövcud olan temperament tipini dəyişdirmək, məsələn, xoleriki fleqmatik, sanqviniki melanxolik etmək mümkün deyildir. Xoleriki sanqvinikə çevirməyə cəhd göstərmək, şırıltı ilə, sürətlə axan dağ çayını sakit axan düzənlik çayına çevirməyə cəhd göstərməklə bərabər tutulur. Temperament insanın təbiətidir. O, xarakterin formalaşmasının əsasında durmalıdır. Müşahidələr göstərir ki, valideynlər öz uşaqlarını olduğu kimi deyil, özləri istədiyi kimi görmək istəyirlər. Təəssüflər olsun ki, pedaqoqlarda belə edirlər. Tərbiyə zamanı uşaqların mövcud temperamentini boğmağa cəhd göstərmək, onu nəzərə almamaq uşaqlarda temperamentin tipinin əksinə olan xarakter formalaşdırmağa gətirib çıxarır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əməyin estetikası / Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 92 illik yubileyinə həsr olunmuş "Təhsilin inkişaf strategiyası və onun reallaşdırılması" mövzusunda VI Respublika elmi-praktik konfransı, Bakı, 7 may 2015-ci il, s.460-461
2. Əssar Təbrizi tərbiyə haqqında / Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 92 illik yubileyinə həsr olunmuş "Təhsilin inkişaf strategiyası və onun reallaşdırılması" mövzusunda VI Respublika elmi-praktik konfransı, Bakı, 7 may 2015-ci il, s.462-463
3. Farbuzov, V.İ. (1990). Əsəbi uşaqlar. L.
4. Ratter, M. (1997). Çətin uşaqlara yardım. M.

SUMMARY

Farida Nəbiyeva

DIFFERENCES INDIVIDUALS STUDENTS

The individuality of people is shaped by the influence of many factors. First and foremost, genetic traits form the foundation of individuality. Each person's genetic makeup determines their physical and psychological characteristics. Additionally, personality type is another key factor in shaping

individuality. People's temperaments and character traits differentiate their behavior and approach to the world. Experience and environment also play a significant role in personal development. The environment in which people live, their family upbringing, and social connections influence their worldview and behavior. Furthermore, values and beliefs are crucial factors that define an individual's characteristics. These values are primarily shaped through family and society. Life experiences and the challenges people face also play an important role in making them unique individuals. Every person's experiences influence their way of thinking and emotional development. Moreover, intellectual capacity and emotional intelligence contribute to the formation of individual traits. Goals and aspirations are another factor that individualizes people. Each person has unique goals and desires in life. The influence of culture and society also plays a significant role in shaping individual characteristics. People develop themselves according to the social norms of the environment they live in. Finally, creativity and self-expression skills further strengthen individuality. The desire to know oneself better and improve oneself is one of the main features that distinguish individuals from others.

Keywords: inclusive education, teacher attitude, student identity

РЕЗЮМЕ

Фарида Набиева

РАЗЛИЧНЫЕ ЛИЧНОСТИ СРЕДИ УЧЕНИКОВ

Индивидуальность людей формируется под влиянием многих факторов. Прежде всего, генетические особенности составляют основу индивидуальности. Генетическая структура каждого человека определяет его физические и психологические характеристики. Кроме того, тип личности является еще одним важным фактором, формирующим индивидуальность. Темперамент и черты характера людей различают их поведение и отношение к миру. Опыт и окружающая среда также играют значительную роль в личностном развитии. Среда, в которой живут люди, семейное воспитание и социальные связи влияют на их мировоззрение и поведение. Более того, ценности и убеждения являются важными факторами, определяющими индивидуальные особенности человека. Эти ценности в основном формируются через семью и общество. Жизненный опыт и трудности, с которыми сталкиваются люди, также играют важную роль в их становлении как уникальных личностей. Опыт каждого человека влияет на его образ мышления и эмоциональное развитие. Кроме того, интеллектуальные способности и эмоциональный интеллект способствуют формированию индивидуальных черт. Цели и стремления — еще один фактор, который делает людей уникальными. У каждого человека есть свои уникальные цели и желания в жизни. Влияние культуры и общества также играет важную роль в формировании индивидуальных характеристик. Люди развиваются в соответствии с социальными нормами среды, в которой они живут. Наконец, творчество и навыки самовыражения еще больше укрепляют индивидуальность. Желание лучше узнать себя и развиваться является одной из главных черт, отличающих людей друг от друга.

Ключевые слова: инклюзивное образование, отношение учителя, студенческая личность

AZƏRBAYCANDA ƏLİLLİYİ OLAN ŞƏXSLƏRİN SOSIAL MÜDAFİƏSİ DÖVLƏTİN SOSIAL SİYASƏTİNİN MÜHÜM TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ

FUAD ZALİYEV

fuad.c.zaliyev@gmail.com

DSMF-nin Xüsusi Şərtlərlə Təyinatı üzrə

Mərkəzi Filialının direktor müavini

Xülasə

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etdikdən sonra Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə bağlanmış sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası ölkə prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Azərbaycanda son illərdə sosial-iqtisadi inkişaf əhəmiyyətli dərəcədə sürətlənmiş, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə makroiqtisadi göstəricilər və büdcənin artımı güclənməklə ölkədə davamlı tərəqqini təmin etmiş, sosialyönümlü inkişaf strategiyası həyata keçirilmişdir. Prezident İlham Əliyevin əzmkarlıqla davam etdirdiyi çoxşaxəli islahatlar kursu ölkə iqtisadiyyatında böyük uğurlara zəmin yaratmış hər bir vətəndaşın həyatında nəzərə çarpacaq irəliləyişlərə səbəb olmuşdur. Azərbaycan Respublikasında dövlətin sosial siyasəti əhalinin sosial müdafiəsi, təhsili, əhalinin sağlamlığının qorunması, gənclər siyasəti və əhalinin digər ictimai-mədəni ehtiyaclarının ödənilməsi sahəsində fəaliyyətini əhatə edir. Müasir dövrdə əhalinin sosial ehtiyaclarının ödənilməsi, təhsilin, səhiyyənin inkişaf etdirilməsi, vətəndaşların sosial müdafiəsinin və sosial təminatının gücləndirilməsi, cəmiyyət üzvlərinin mədəni tələbatının daha dolğun ödənilməsi dövlətin mühüm funksiyası hesab olunur.

Əlilliyi olan şəxslərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi prezident İlham Əliyevin sosial siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Azərbaycanda əlilliyi olan şəxslərin sosial müdafiəsi dövlətin sosial siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. Əlilliyi olan şəxslərin qayğı ilə əhatə olunması sahəsində Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan dövlət siyasəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin bu kateqoriyadan olan vətəndaşların sosial müdafiəsinə xüsusi qayğısı nəticəsində ildən-ilə güclənir.

Açar sözlər: *sosial müdafiə, qanunvericilik, milli iqtisadiyyat, xarici münasiqə, texniki nailiyyət, beynəlxalq təhlükəsizlik, subyektiv səbəblər, milli təhlükəsizlik konsepsiyası*

Əsas hissə

BMT Baş Assambleyasının qətnaməsinə əsasən, hər ilin 3 dekabr günü Beynəlxalq Əlilliyi olan Şəxslər Günü kimi qeyd olunur və məqsəd ictimaiyyətin diqqətinin əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının qorunmasına yönəldilməsidir. Prezident İlham Əliyevin uğurlu sosial siyasətində əlilliyi olan şəxslərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, onların reabilitasiyası və cəmiyyətə integrasiyasının dəstəklənməsi mühüm yer tutur və bu istiqamətlərdə ardıcıl, məqsədyönlü işlər aparılır.

Əlilliyi olan şəxslərin və digər həssas qrupların yaradıcı potensialının inkişaf etdirilməsi daim diqqətdə saxlanılır. Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə yaradılan 2021-ci ilin oktyabr ayında açılışı olan DOST İnklüziv İnkişaf və Yaradıcılıq Mərkəzi Cənubi Qafqazda ilk və ən böyük inklüziv yaradıcılıq və inkişaf məkanı olmaqla bu sahədə mühüm rola malikdir. Bu vaxtadək mərkəzdə həssas əhali qruplarından olan şəxslərin cəmiyyətə integrasiyası üçün 100-dən çox tədbir təşkil olunub. Burada mühüm bir hissəsi əlilliyi olan şəxslərdən ibarət olan benefisiarlar müxtəlif yaradıcılıq istiqamətləri üzrə təlimlərə cəlb edilməklə onlara sosial pedaqoji və psixoloji

xidmətlər də göstərilir. Eyni zamanda Heydər Əliyev Fondunun sosial layihələrindən biri kimi ötən dövrdə ölkəmizin 3 bölgəsində əlilliyi olan şəxslərin İKT vasitəsilə məlumat əldə etmək və biliklərini artırmaq üçün Regional İnformasiya Mərkəzləri də yaradılıb (3).

Ölkəmizdə son illərdə yüksək texnologiyalı son nəsil protezlərlə təminat da həyata keçirilir və 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra müharibə ilə əlaqədar əlilliyi olan şəxslər son nəsil müasir protezlərlə təmin olunub. Həmçinin əlilliyi olan şəxslərin məşğulluq və özünüməşğulluq imkanlarının artırılması daim diqqətdə saxlanılır, paralimpiya hərəkəti ildən-ilə daha da geniş vüsət alır.

Əlilliyi olan şəxslərin qayğı ilə əhatə olunması sahəsində Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan dövlət siyasəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin bu kateqoriyadan olan vətəndaşların sosial müdafiəsinə, onların reabilitasiyasına və cəmiyyətə inteqrasiyasına xüsusi qayğısı nəticəsində ildən-ilə güclənir. Dövlət başçısı “Mən çox istəyirəm ki, Azərbaycanda yaşayan bütün əlillər cəmiyyətdə fəal rol oynasınlar. Yəni, onlar cəmiyyətdən təcrid edilmiş vəziyyətə düşməsinlər deyə bəyan edib.

Heydər Əliyev Fondu tərəfindən də əlilliyi olan şəxslərin reabilitasiyasına mühüm töhfələr verilir. Fondun dəstəyi ilə Bakının Yeni Günəşli yaşayış massivində Xüsusi Qayğıya Ehtiyacı olan Uşaqların Dövlət Reabilitasiya Müəssisəsi yaradılıb ki, burada sınaqdan keçirilmiş reabilitasiya metodları əsasında sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara bərpa xidmətləri göstərilir. Fondun dəstəyi ilə 1 saylı və 2 saylı sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün sosial xidmət müəssisələrində ən müasir tələblərə uyğun yaşayış və reabilitasiya şəraiti yaradılıb. Hər iki müəssisədə 5-18 yaşlarında uşaqlar daimi dövlət təminatındadır. Onlara müəyyən edilmiş rejimə və fərdi iş planına uyğun xidmət və qayğı göstərilir, onlarla mədəni-kütləvi iş aparılır, həmin uşaqların abilitasiyası və reabilitasiyası həyata keçirilir (7).

Heydər Əliyev Fondunun mühüm sosial layihələrindən biri kimi ölkəmizin müxtəlif bölgələrdə Regional İnformasiya Mərkəzləri yaradılıb ki, bu mərkəzlər əlilliyi olan şəxslərin İKT-dən istifadə imkanlarına malik olmalarında mühüm önəm kəsb edir. Fond tərəfindən əlilliyi olan şəxslərə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara qayğının artırılmasına yönələn xeyirxah aksiyalar, həmin insanların cəmiyyətə inteqrasiyasına, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin cəmiyyətə tanıtılmasına, onlarda özünəinam hissəsinin yüksəlməsinə xidmət edən ardıcıl nəzərdə tutulan layihələr keçirilir.

Sağlamlıq imkanları məhdud gənclərin əl işlərindən ibarət sərəgilərin təşkilinə, yaradıcılıq imkanlarının dəstəklənməsinə və cəmiyyətə tanıtılmasına Fond öz mühüm dəstəyini göstərir. Fondun “2016-cı ilin aprel döyüşlərində yaralanmış əsgər və zabitlərin yüksək texnologiyalı protezlərlə təmin edilməsi” layihəsi çərçivəsində həmin əsgər və zabitlərimiz Almaniya, İslandiya, İngiltərənin dünyada müasir protez istehsalçıları kimi tanınan şirkətlərinin yüksək texnologiyalı məhsulları ilə təmin ediləblər. Ötən dövrdə Heydər Əliyev Fondunun, Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin və UNİCEF-in təşkilatçılığı ilə “İmkanlara məhdudiyyət yoxdur” təbliğat-təşviqat kampaniyası da təşkil olunub.

Prezident İlham Əliyevin tapşırığına uyğun olaraq, ölkəmizdə ilk proaktiv xidmət kimi, yaşa görə pensiyaların, daha sonra əlilliyə görə pensiyaların avtomatlaşdırılmış qaydada təyinatı mexanizminə keçilib. Nəticədə pensiya hüququ yaranmış şəxsə özü müraciət etmədən və sənəd təqdim olunmadan, məmur-vətəndaş təması olmadan pensiya təyin edilir və elektron qaydada ona bu barədə məlumat verilir. Sosial müavinətlərin, o cümlədən əlilliyi olan şəxslərə müavinətlərin, müvafiq kateqoriyalardan olan əlilliyi olan şəxslərə Prezidentin aylıq təqaüdünün, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara müavinətin və həmin uşaqlara qulluq edənə Prezidentin təqaüdünün təyinatı da elektronlaşdırılıb.

Dövlət başçısının göstərişi ilə son illərdə Nazirliyin Respublika Əlillərin Bərpa Mərkəzində, Uşaq Bərpa Mərkəzində yüksək səviyyəli reabilitasiya şəraiti yaradılıb. Ötən ay, yəni noyabr ayında Yevlax və Naftalan şəhərlərində Əlilliyi olan şəxslər üçün Regional Bərpa Mərkəzləri, Bakının Xəzər rayonundakı Mərdəkan Müalicə Pansionatı əsaslı təmir və yenidənqurmada son müasir avadanlıqlarla təchiz edilməklə istifadəyə verilib. Hazırda Sumqayıt, Şəki, Şirvan, Xaçmaz, Lənkəran Regional Bərpa Mərkəzlərində, Şağan Əlilliyi olan şəxslər üçün Müalicə Pansionatında əsaslı təmir və yenidənqurma işləri aparılmaqla, müasir reabilitasiya şəraiti yaradılır. Azərbaycan Respublikası

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisi tərəfindən 2006-cı il dekabrın 13-də qəbul edilmiş Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyaya Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 oktyabr 2008-ci il Qərarına əsasən qoşulmuşdur. Bu Konvensiyanın məqsədi bütün əlilliyi olan şəxslər tərəfindən bütün insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının tam və bərabər səviyyədə həyata keçirilməsini həvəsləndirməkdən, müdafiə və təmin etməkdən, eləcə də onların ləyaqətinə hörmət edilməsini həvəsləndirməkdən ibarətdir (6).

31 may 2018-ci il tarixində isə qəbul edilmiş Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 94-cü maddəsinin I hissəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq əlilliyi olan şəxslər barəsində dövlət siyasətinin əsaslarını və onların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində dövlətin vəzifələrini müəyyən edir, əlilliyə səbəb olan risklərin, əlillik əlamətinə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılmasını, əlilliyi olan şəxslərin reabilitasiyasını, cəmiyyətin həyatında tam həcmdə iştirakını və sosial integrasiyasına şərait yaradılmasını, onlara aid olan strategiya və proqramlara dair qərarların qəbulu prosesinə fəal cəlb olunmasını, əlilliyi olan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının tam və bərabər səviyyədə həyata keçirilməsini, onların şərəf və ləyaqətinin müdafiəsi sahəsində yaranan münasibətləri tənzimləyir (1).

Azərbaycan hökumətinin Uşaq hüquqları konvensiyasının, həm də Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları konvensiyasının ratifikasiya olunması əlilliyi olan uşaqların hüquqlarının müdafiə edilməsi ilə bağlı üzərinə götürdüyü öhdəlikləri xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır. Həmçinin Əlilliyi olan uşaqlara qarşı ayrı-seçkiliyi qadağan edən 1992-ci il tarixli Əlilliyin profilaktikası və əlilliyi olan şəxslər (reabilitasiya və sosial müdafiə) haqqında Akt, bir sıra sahələrdə əlilliyi olan uşaqların müdafiəsini təmin edən Uşaq hüquqları haqqında Qanun kimi qanunvericilik vasitəsilə təsdiqlənmişdir (3).

Azərbaycanda əhalinin sosial rifah halının davamlı şəkildə yüksəldilməsi dövlətimizin daim diqqətindədir. Prezidentin 2 fevral 2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” qarşıdan gələn illərdə sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunması məqsədilə ölkə qarşısında hələ vacib olan istiqamətləri özündə əks etdirir. Milli prioritetlər sırasında yer alan vacib istiqamətlərdən biri də məhz dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyətin qurulmasıdır (7).

Prezidentin 23 dekabr 2024-cü il tarixli “Əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması sahəsində tədbirlərin davam etdirilməsi haqqında” Sərəncamına əsasən minimum əmək haqqının və əmək pensiyasının minimum məbləğinin artırılması nəzərdə tutulmuşdur. Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, dövlət büdcəsində sosialyönlü xərclərin artımı isə hökumətin sosial siyasətinin mühüm nəticəsidir. Sosial islahatların tərkib hissəsi kimi əlilliyi olan şəxslərə yönələn sosial ödənişlərin də davamlı artımı təmin olunur (8).

Azərbaycan sosial dövlətdir. Bizim siyasətimizin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşı, onun qayğıları, onun problemləri, onun təhlükəsizliyi, onun xoşbəxtliyi dayanır. Ölkə Prezidentinin bu sözləri onun tapşırıqları əsasında ardıcıl olaraq həyata keçirilən, o cümlədən son illər bir-birinin ardınca reallaşdırılan, hər biri neçə-neçə vətəndaşın rifahının dəstəklənməsində önəmli rol oynayan sosial islahatlarda aydın və əməli təsdiqini tapır. Buna nümunə olaraq, dövlətimizin başçısının Fərman və Sərəncamları əsasında 2018-2024-cü illərdə 4 milyondan çox vətəndaşı əhatə edən 4 sosial islahat paketinin icra olunmasını, bu islahatlar üçün 7 milyard manat əlavə illik vəsait ayrılmasını göstərmək olar. Həmin dövrdə minimum pensiya 2,5 dəfə, orta aylıq pensiya 2,4 dəfə, müavinət və təqaüd ödənişlərində 5 dəfə, ünvanlı yardımın orta aylıq məbləğində 2,7 dəfə, minimum əməkhaqqında 2,7 dəfə, orta aylıq əməkhaqqında 2 dəfəyədək, median əməkhaqqında 2,2 dəfə, əmək haqqı fondunda 3 dəfə, əmək müqavilələrinin sayında 609 min (48 faiz) artımın olduğunu görürük.

Prezident İlham Əliyevin imzaladığı yeni “Əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması sahəsində tədbirlərin davam etdirilməsi haqqında” 23 dekabr 2024-cü il tarixli Sərəncam vətəndaş rifahının təminatı məqsədilə aparılan sosial islahatların uğurla davam etdirildiyini bir daha göstərir. Yeni Sərəncama əsasən, 2025-ci il yanvarın 1-dən ölkəmizdə minimum aylıq əməkhaqqının məbləği 345 manatdan 16 faiz artımla 400 manata, 2025-ci il fevralın 1-dən əmək pensiyasının minimum məbləği 280 manatdan 14,3 faiz

artımla 320 manata çatdırılacaq. Bu artımlarla birgə artıq 2018-ci ilin əvvəlindən minimum aylıq əməkhaqqında 3,1 dəfə, minimum pensiyada 3 dəfəyədək artıma nail olunub.

Yeni sosial islahat paketində digər sosial ödənişlərin artırılması da yer alıb. Sərəncamla Nazirlər Kabineti cari ildə sosial müavinətlərin və təqaüdlərin məbləğlərinin artırılması ilə bağlı təkliflərini qısa müddətdə ölkə Prezidentinə təqdim edəcək. Göründüyü kimi, müavinət və təqaüd ödənişlərində artım dinamikası davam edəcək. Dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən sahələrdə aylıq tarif (vəzifə) maaşlarının minimum aylıq əməkhaqqının artırılmış yeni məbləğinə uyğunlaşdırılması təmin edilir. Bu da həmin sahələr (sosial, elm, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, gənclər, idman, kənd təsərrüfatı, ekologiya, ətraf mühitin mühafizəsi, mənzil-kommunal, nəqliyyat, rabitə, meliorasiya, su təsərrüfatı və s.) üzrə 19 pillədən ibarət Vahid Tarif Cədvəlinin ilk pilləsindəki maaşın 400 manata çatdırılmaqla, digər pillələr üzrə maaşlarda da buna uyğun artımların baş verməsinə imkan yaradır. Bu yeni sosial paket çərçivəsində cari ilin əvvəlindən pensiyaların indeksləşdirilərək artırılması da nəzərə alınmaqla ümumən 3 milyon insana yönələn əməkhaqqı, pensiya, müavinət və təqaüdlər artacaq və həmin artımlar üçün illik əlavə olaraq 1,4 milyard manat ayrılacaq (9).

Prezident İlham Əliyevin uğurlu sosial islahatlar proqramının əsas hədəflərindən biri də dövlət sosial xidmətlərinin innovativ yanaşmalar, müasir texnologiyalar üzərində qurulması, sosial sahədə vətəndaşlar üçün şəffaf və çevik, keyfiyyətli, əlçatan, vətəndaş məmnunluğuna uyğun xidmətlər sisteminin qurulmasıdır. Bu istiqamətdə mühüm uğur olan DOST Konsepsiyasının davamı olaraq, dövlət sosial xidmətlərinin geniş miqyasda elektronlaşdırılması təmin olunub və bu gün Nazirliyin 160 xidmətindən 145-dən çoxu (90 faizdən çoxu) artıq rəqəmsal platformadan təqdim edilir. 30-dan çox e-arayış xidməti, həmçinin 2019-cu ilin əvvəlindən 50-dən çox proaktiv təyinat mexanizmləri, həmin il ölkənin sosial reyestri olan e-sosial.az portalı, 2020-ci ildə fərdi hesabların e-qaydada proaktiv şəkildə açılması xidməti, 2022-ci ildə “Əmək və Məşğulluq” altsistemi işə salınıb.

Son illər ölkəmizdə aparılan sosial islahatların uğurları mötəbər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən də yüksək qiymətləndirilir. Təkcə 2024-cü ildə bu uğurlar 110-dan çox beynəlxalq mükafatla təltif edilib. Prezident İlham Əliyevin sosial sahəyə xüsusi diqqət və qayğısı çərçivəsində ölkədə sosial tərəqqi və sosial müdafiə sisteminin gücləndirilməsi istiqamətində ardıcıl olaraq mühüm addımların atılması təmin edilib və bu uğurlar qarşıdakı illərdə də davam edəcək.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2015
2. Əmək pensiyaları haqqında Azərbaycan Respublikasının 7 fevral 2006-cı il tarixli Qanunu
3. <https://president.az/az/articles/view/29521>
4. <https://sosial.gov.az/?hl=az>
5. <https://www.constcourt.gov.az/az/decision/51>
6. <https://e-qanun.az/framework/28572>
7. <https://dtsera.gov.az/media/press-reliz/post-855>
8. <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/sosial-edalet-e-saslanan-cemiyetin-qurulmasi-dovletin-esas-prioritetlerindendir-1735423493/348829>
9. <https://dost.gov.az/news/1165>

SUMMARY

Fuad Zaliyev

SOCIAL PROTECTION OF PERSONS WITH DISABILITIES IN AZERBAIJAN AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE SOCIAL POLICY OF THE STATE

The socio-economic development strategy of the Republic of Azerbaijan, which was concluded after gaining independence under the leadership of national leader Heydar Aliyev, is successfully continued by the president of the country Ilham Aliyev. Socio-economic development has significantly accelerated in Azerbaijan in recent years, significant measures have been taken to improve the living standards of the population.

It should be noted that in recent years, macroeconomic indicators and budget growth have strengthened and ensured sustainable progress in the country, and a socially oriented development strategy has been implemented. The course of multifaceted reforms continued by President Ilham Aliyev has led to noticeable progress in the life of every citizen, which has laid the foundation for great success in the country's economy.

The social policy of the state in the Republic of Azerbaijan covers its activities in the field of social protection of the population, education, protection of Population Health, Youth Policy and satisfaction of other socio-cultural needs of the population. In modern times, the satisfaction of the social needs of the population, the development of education, health care, the strengthening of social protection and social security of citizens, the more complete satisfaction of the cultural needs of members of society is considered an important function of the state.

Strengthening the social protection of persons with disabilities is one of the main directions of President Ilham Aliyev's social policy. Social protection of persons with disabilities in Azerbaijan is an important component of the social policy of the state. Our national leader in the field of care for persons with disabilities H. The state policy founded by Aliyev is strengthened year by year as a result of the special care of the president of the Republic of Azerbaijan Mr. Ilham Aliyev for the social protection of citizens of this category.

Keywords: social protection, legislation, national economy, foreign conflict, technical achievement, international security, subjective reasons, national security concept

РЕЗЮМЕ

Фуад Залиев

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ КАК ВАЖНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

Стратегия социально-экономического развития Азербайджанской Республики, заключенная после обретения независимости под руководством Общенационального лидера Гейдара Алиева, успешно продолжается Президентом страны Ильхамом Алиевым. В последние годы в Азербайджане значительно ускорилось социально-экономическое развитие, были осуществлены значительные меры по повышению уровня жизни населения.

Следует отметить, что в последние годы благодаря усилению макроэкономических показателей и росту бюджета в стране был обеспечен устойчивый прогресс, реализована стратегия социально ориентированного развития. Курс многогранных реформ, настойчиво продолжаемый Президентом Ильхамом Алиевым, привел к заметным успехам в жизни каждого гражданина, заложив основу для больших успехов в экономике страны. Социальная политика государства в Азербайджанской Республике включает деятельность в области социальной защиты населения, образования, охраны здоровья населения, молодежной политики и удовлетворения других общественно-культурных потребностей населения.

В современную эпоху важной функцией государства считается удовлетворение социальных потребностей населения, развитие образования, здравоохранения, усиление социальной защиты и социального обеспечения граждан, более полное удовлетворение культурных потребностей членов общества. Усиление социальной защиты лиц с инвалидностью является одним из основных направлений социальной политики Президента Ильхама Алиева. Социальная защита лиц с инвалидностью в Азербайджане является важной составляющей социальной политики государства. Наш общенациональный лидер в области ухода за лицами с ограниченными возможностями здоровья Х. Государственная политика, заложенная Алиевым, с каждым годом усиливается в результате особой заботы Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева О социальной защите этой категории граждан.

Ключевые слова: социальная защита, законодательство, национальная экономика, внешний конфликт, технические достижения, международная безопасность, субъективные причины, концепция национальной безопасности

ALİ PEDAQOJİ MƏKTƏBLƏRDƏ BİOLOGİYANIN TƏDRİSİ METODİKASI FƏNNİNİDƏ İNKLÜZİV TƏHSİLİN ÖYRƏDİLMƏSİ YOLLARI

GÜLŞƏN HACIYEVA

gyulshan.gadzhiyeva@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Univrsiiteti

İnklüziv təhsil bütün uşaqların fiziki, intellektual və digər xüsusiyyətlərinə baxmayaraq, ümumi təhsil sistemində daxil edilməsinə və yaşayış yeri üzrə həmyaşıdları ilə birlikdə kütləvi ümumtəhsil məktəbində təhsil almasına əsaslanır.

"İnklüziv təhsil" anlayışı təhsilin əsas insan hüququ olduğuna və daha ədalətli cəmiyyət üçün zəmin yaratdığına inamdan formalaşmışdır. Bütün tələbələrin fərdi keyfiyyətlərindən və problemlərindən asılı olmayaraq təhsil almaq hüququ vardır.

İnklüzivlik sözün geniş mənasında təkcə təhsil sahəsini deyil, həm də sosial münasibətlərin bütün spektrini əhatə edir: iş, ünsiyyət, əyləncə. Hər yerdə rahatlıq, xoş əhval olmalı, ətraf mühitin, ictimai şəraitin maneələri aradan qaldırılmalıdır.

Açar sözlər: *İnklüziv, xüsusi, fərdi, təhsil, metod.*

İnklüziv təhsil nədir?

İnklüziv təhsil elə bir təhsil və tərbiyə prosesidir ki, bu prosesdə fiziki, əqli və digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq bütün uşaqlar ümumi təhsil sistemində daxil edilir və əlilliyi olmayan həmyaşıdları ilə birlikdə yaşayış yeri üzrə təhsil alırlar.

İnklüziv təhsilin xüsusiyyəti nədir?

İnklüziv təhsil və tərbiyə formasının fərqləndirici xüsusiyyəti bütün uşaqların fərdi təhsil ehtiyaclarını adətən inkişaf edən və "xüsusi" olanlara bölmədən nəzərə alınmasıdır.

İnklüziv təhsilin mənası nədir?

İnklüziv təhsil xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilə çıxışını təmin edən, bütün uşaqların müxtəlif ehtiyaclarına uyğunlaşma baxımından hamı üçün təhsilin əlçatanlığını nəzərdə tutan ümumi təhsilin inkişafı prosesidir.

İnklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sağlam uşaqlarla birgə təhsilinə əsaslanan ən qabaqcıl təhsil sistemidir.

Birlikdə öyrənən uşaqlar birlikdə yaşamağı öyrənir, əlillərlə sağlam insanlar arasındakı sərhədlər silinir. Axı əlilliyin səbəbi insan sağlamliyinin vəziyyəti ilə bağlı olan tibbi problemlər deyil, cəmiyyətin inkişaf vəziyyətidir ki, bu da öz maneələri ilə səhhəti pozulmuş insanların hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə mane olur. Təhsil almaqda maneələrin məhv edilməsi əlillərin və sağlam insanların ictimai məkanının birləşməsinə gətirib çıxarır, əlilliyə münasibət dəyişir.

Təhsildə inklüzivlik aşağıdakı prinsiplərdə öz əksini tapır:

- bütün uşaqların və müəllimlərin cəmiyyət üçün bərabər dəyərinin tanınması;
- şagirdlərin yerli təhsil müəssisələrinin mədəni həyatında iştirak səviyyəsinin artırılması və eyni zamanda bəzi uşaqların ictimai həyatdan təcrid olunması səviyyəsinin azaldılması;
- məktəbəqədər təhsil müəssisələrində iş üsullarının elə qurulsun ki, o, uşaq bağçasının yaxınlığında yaşayan bütün uşaqların müxtəlif ehtiyaclarını tam ödəyə bilsin;
- təkcə əlilliyi olan və ya xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqlar üçün deyil, bütün uşaqlar üçün öyrənmə və cəmiyyətdə mənalı iştirak üçün maneələrin aradan qaldırılması;
- maneələri aradan qaldırmaq və ayrı-ayrı uşaqlar üçün müəssisələrin əlçatanlığını yaxşılaşdırmaq cəhdlərinin təhlili və öyrənilməsi. Bütövlükdə məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin bütün şagirdlərinin mənafeyinə yönəlmiş islahatların və dəyişikliklərin aparılması;

• Uşaqlar arasındakı fərqlər aradan qaldırılmalı olan maneələr deyil, pedaqoji prosesə töhfə verən resurslardır;

• Uşaqların yaşayış yeri üzrə yerləşən müəssisələrdə təhsil almaq hüququnun tanınması;
• həm uşaqlar, həm də müəllimlər üçün ümumilikdə müəssisələrdə vəziyyətin yaxşılaşdırılması;
• təkcə tələbələrin akademik göstəricilərinin yüksəldil-məsində deyil, həm də sosial dəyərlərin inkişafında təhsil müəssisələrinin rolunun tanınması;

• institutlar və yerli icmalar arasında dəstəkləyici və əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişafı.

Təhsilə inklüzivliyin cəmiyyətə daxil olmanın aspektlərindən biri olduğunu qəbul etmək.

Təlim hədəfləri .

Kurikulum uşaqların sinifdən sinfə keçdikdə, ibtidai və orta təhsildə geniş təlim məqsədlərini təmin edir. Müəllimlərin əksəriyyəti bu təlim məqsədlərini daha spesifik təlim hədəflərinə bölür. Onlar dərslər planı, bölmə, yarımil və ya dərslər ili üzrə təlim məqsədləri hazırlaya bilərlər.

Təlim məqsədləri : Şagirdlərin uzun müddət ərzində əldə etməsi gözlənilən geniş miqyaslı hədəflərdir. Bu hədəflər dövlət və ya məktəb kurikulumunda öz əksini tapır.

Təlim hədəfləri: Həm qısa, həm də uzunmüddətli olmaqla daha spesifik təlim nəticələridir.

Təlim hədəfləri müəllimlər tərəfindən müəyyən edilir, dərslər planı və qiymətləndirmə strategiyalarını tərtib etməyə onlara kömək edir.

Təlim hədəfləri 3 hissəyə bölünür: Uşaq nəyi bilməlidir? Uşaq nəyi anlamalıdır? Dərslərdən sonra, yarımil və ya dərslər ilinin sonunda nə bacarmalıdır?

Nəyi bilməlidir? Şagirdlərdən yadda saxlaması tələb olunan əsas məlumatlara faktlar, təriflər, tarixlər və lüğət daxildir.

Nəyi anlamalıdır? Konsepsiya, prinsiplər və ümumiləşdirmələr şagirdin anlamalı olduğu “əsas məsələlər”dir.

Nə bacarmalıdır? Müxtəlif kontekstlərdə uşaqların sərbəst olaraq tətbiq etməsi gözlənilən bacarıqlar nəzərdə tutulur. Bu tənqidi və yaradıcı düşüncə tələb edir.

Nümunə: Biologiya fənni “Səhraların biosferi” mövzusunda sonra şagirdlərdən aşağıda sadalananlar tələb olunur:

• Nəyi bilməlidir? Səhra bitkiləri; Səhra heyvanları; Təriflər: həyat dövrü, təbii şərait, ətraf mühit.

• Nəyi anlamalıdır? Səhra bitkiləri və heyvanları aid olduqları konkret mühitə uyğun davranış nümayiş etdirirlər. Səhra heyvanları və bitkilərinin qida zəncirini.

• Nə bacarmalıdır? Səhra heyvanları və bitkilərinin həyat dövrünü təsvir etmək. Səhra heyvanları və bitkilərinin yaşadığı mühitə uyğunlaşmasına imkan verən xüsusiyyətləri (funksiya və strukturlar) təsvir etmək. Səhra heyvanları və bitkilərinin qida zəncirinin bir qismi kimi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsini müəyyən etmək. Səhrada baş verən dəyişikliklərin səhra heyvanlarına mənfi və müsbət təsirini müəyyən etmək.

Digər mövzu: "Təbiətdə və insan həyatında bitkilərin əhəmiyyəti"

Müəllim: “Bitkilərin təbiətdə və insan həyatında əhəmiyyəti” dərslərinin mətnini oxuyun.

Müəllim: Dərslərin mətni ilə tanış olduqdan sonra bitkilərin təbiətdə və insan həyatında əhəmiyyətindən danışaq.

- Yer üzündə insan həyatı bitkilərsiz mümkündürmü? (mümkün deyil, onlar qida və oksigen, sənaye üçün xammal verir, həyatımızı bəzəyir).

Bitkilər insanların istifadəsinə görə hansı qruplara bölünür? (yem, qida, dekorativ və texniki, dərman).

Bitkilərin heyvanlar üçün əhəmiyyəti nədir? (bitkilər qidadır; bəzi heyvanlar yaşayış evləri tikmək və qoruyucu məqsədlər üçün istifadə olunur)

Şagirdlər: öz seçimlərini təklif edirlər.

Müəllim: İndi alınan məlumatları dəftərlərə qeyd edək.

Şagirdlər: Dərslərdən təbiətdə və insan həyatında bitkilərin mənalılarının əsas növlərini yazın.

Müəllim: indi aşağıdakı tapşırığı yerinə yetirək (illüstrasiyalar və tapşırıqlar olan didaktik kartlar paylanır)

Şagirdlər: Dərslikdən təbiətdə və insan həyatında əsas rol oynayan bitki növlərinin adlarını yazırlar.

Müəllim sonra mövzu ilə əlaqədar krosvord həlli, klaster və digər tapşırıqlar verir.

İnklüziv formada. Dərsin mövzusu: "Otlar"

Müəllim: Bu gün sizinlə otlar kimi bitkilərin həyat forması haqqında danışacam (söhbət elementləri (mimika, jestlər, fasilə ilə danışmaq və s.) ilə müəllimin hekayəsi)

Otlar yerə yaxın bitən, ağac kimi hündür olmayan, bərk gövdəsi olmayan, gövdəsi yumşaq və yaşıl olan bitkilərdir.

Pəncərədən baxaq: qış ağacının görünüşünü təsvir edin.

Ot görürsən? (yox) ona nə olub? (quruyub, qar altında donub)

Qışda otlar ölür, yalnız toxumları qalır, yazda cücərəcək və yeni bitkilər görünəcək.

Gəlin bu aləmin sakinləri haqqında daha çox öyrənək. Bütün otlar meşədə bitə bilməz (Sizcə niyə? - qaranlıqdır). Açıq havada, çəmənliklərdə və çöllərdə ot üçün genişlikdir. Burada, yəni meşədə isə onların bütün hissələri – budağı, yarpağı, saplağı çox sıxılır, yayda isə əsl çəmənlikdə otların içindən keçmək çətindir.

Biz çəmənlikdə torpağı qazmağa çalışsaq, nə görəcəyik? – yalnız kürəklə onun üst qatını kəsa bilərik. Otların kökləri bir-birinə qarışmışlar, axı bura çəmənlikdir.

Burada nə qədər müxtəlif otlar var – saymaq olmur. Adətən biz "ot" sözünü birbaşa yerdən böyüyən uzun nazik yarpaqlı bitkilərə deyirik.

Otlar müxtəlifdirlər, buna görə də bir-birlərinə sıxlıq yaratmırlar. Otlar arasında işıqsevənlərin gövdəsi hündürdür. Gövdəsi qısa olanlar onların kölgəsində inkişaf edirlər.

Otların necə çiçək açdığına baxaq. Yayda onların üzərində nazik, lakin çox güclü bir sap böyüyəcək – bu saman çöpüdür. Saman çöpünün üzərində düyünlər görəcəksiniz. Saman bir düyündən o biri düyünə qədər böyüyür. İçərisi də boru kimi olur. Hər borunun sonunda yarpağı inkişaf edir. Samanın yuxarı hissəsində isə sünbülü olur (müəllim ot bitkisinin gövdəsini, yarpağ və sünbülünü canlı şəkildə göstərə bilər).

Yazda çəmən otları tamamilə eyni görünür: "yaşıl otlardır". Yayda isə otlar küləyin təsiri ilə yellənəndə onların nə qədər fərqli olduğunu görmək olar. Bu otlardan biz yayda çələng düzəldib bəzımıza bəzək kimi qoyuruq.

Altı ayda bir qarış.

Bir ayda altı qarış.

Taxıl.

Müəllim: indi aşağıdakı tapşırığı yerinə yetirək (illüstrasiyalar və tapşırıqlar olan didaktik kartlar paylanır).

Tamamlanmış tapşırıqlar əsasında söhbət (söhbət elementləri ilə) aparılır.

Müəllim:

Otlar haqqında nə öyrəndiniz? (bunlar yerə yaxın bitən bitkilərdir, ağac kimi hündür deyil, möhkəm gövdəsi yoxdur, gövdəsi yumşaq və yaşıldır.)

Çəmənlikdə hansı otlar bitir? (taxıl və yonca, çobanyastığı kimi müxtəlif ot bitkiləri.)

Çəmən nədir? Niyə meşədə çəmənliyə nisbətən torpaqda ot bitkilərinin sıxlığı azdır? (Çəməndə bitkilərin bir-birinə qarışmış kökləri çoxdur. Çünki çəmənlikdə ot bitkilərinin sayı daha çoxdur.)

Nəyə görə onlar sıxlıq olsa da birlikdə yaşaya bilirlər? (bəziləri işıqsevər olur, bəziləri də kölgədə inkişaf edir).

Biologiyanın tədrisi şagirdlərin əqli və fiziki inkişafındakı nöqsanların aradan qaldırılmasına yönəlib. Canlı və cansız təbiətlə tanışlıq prosesində şagirdlərin müşahidə, nitq və təfəkkürü inkişaf etdirir, ən sadə səbəb-nəticə əlaqələrini və canlı or-qanizmlərin qarşılıqlı əlaqəsini qurmağı öyrənirlər.

Dərsləri apararkən informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından fəal şəkildə istifadə edilir. Şagirdlərə multimedia təqdimatlarına, maarifləndirici sənədli və bədii filmlərə baxmağı təklif olunur. Buna əsasən aşağıdakı müxtəlif didaktik materiallardan istifadə oluna bilər:

- proqramın mövzuları üzrə cədvəllər və tablolar, kartlar, illüstrasiyalar;
- ölçülü tablolar;
- tərəvəzlərin, meyvələrin, göbələklərin süni formaları;
- bitkilərin, təbii obyektlərin quruluşunun modelləri;
- herbarilər;
- həşəratların, mineralların kolleksiyaları;
- heyvan skeletləri.

Sınıfdə ən əsas xüsusi inkişafetdirici tapşırıqlar aparılır. məsələn:

1. Kartlar - masalar.
2. Kartlar - sxemlər (bitmiş və yarımçıq)
3. Şifahi sorğu üçün kartlar.
4. Kartlar - bioloji diktələr.
5. Toxunma və motor qavrayışla bağlı məşqlər.
6. Şəkillər olan kartlar.
7. Kartlar - testlər.

Öyaniliyə görə heç bir məktəb fənni biologiya ilə müqayisə oluna bilməz. Müvafiq olaraq, belə uşaqlarla işləməkdə vacib element biologiyadan rəsm çəkmək və mikroskopla işləməkdir. Eyni zamanda, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların iş tempinin də nəzərə alınması vacibdir. Bioloji rəsmlərin öz-özünə yerinə yetiril-məsi çətinlik yaradır. Bu vəziyyəti "Bitki hüceyrəsinin quruluşu" dərslərinin nümunəsində nəzərdən keçirmək olar. Müəllim əvvəlcədən rəsm şablonunu hazırlayır, çap edib əlilliyi olan şagirdə verir. Şablonda şəkil və şəkil üçün başlıqların siyahısı var, şagirdin vəzifəsi şəkil üçün rəqəmsal qeydi imzalamaq olacaq. Uşaq çox say göstərmədən öhdəsindən gəlsə, şablonun konturlarının köməyi olmadan öz əlinizlə iş kitabında bənzər bir rəsm çəkməyə çalışmağı təklif edə bilərsiniz.

ƏDƏBİYYAT

1. Burns, Mary. "Five Models of Teacher-Centered Professional Development." <https://www.globalpartnership.org/blog/five-models-teacher-centered-professional-development> . Education Development Centre, 2014.
2. "Flipping Teacher Professional Development." <https://www.globalpartnership.org/blog/flipping-teacher-professional-development>, Education Development Centre, 2016.
3. "Professional Development Alternatives to the Workshop." <https://www.globalpartnership.org/blog/professional-development-alternatives-workshop>, Education Development Centre, 2018.
4. UNICEF. "Vebinar 11, Əlçatan məktəb və təlim mühiti – Universal Öyrənmə Dizaynı. Texniki məlumat kitabçası." Nyu-York: UNICEF, 2014.
5. "Vebinar 12 – Müəllim, inklüziv və uşaqyönlü təlim və pedaqogika. Texniki məlumat kitabçası." Nyu-York: UNICEF, 2014.
6. UNICEF və WHO. "Əlilliyi olan uşaqlar üçün köməkçi texnologiya. Təhsil, inklüziya və iştirak üçün imkanların yaradılması: Müzakirə vərəqəsi" <https://www.unicef.org/disabilities/files/Assistive-Tech-Web.pdf> (Son giriş tarixi: 14/11/18). UNICEF və WHO, 2015.
7. Villingş, C. "Görmə məhdudiyyətləri olan şagirdlərin təlimi"

<https://www.teachingvisuallyimpaired.com/board-work-chalk-interactive-white.html> (Son giriş tarixi: 13/11/18), 2018.

8. <https://kbsu.ru/bez-rubriki/inkluzivnoe-obrazovanie-cto-jeto-takoe/> © Kabardin-Balkar Dövlət Universitetinin rəsmi saytı. HM. Berbekova

SUMMARY

Gulshan Hajiyeva

WAYS OF TEACHING INCLUSIVE EDUCATION IN THE SUBJECT OF BIOLOGY TEACHING METHODOLOGY IN HIGHER PEDAGOGICAL SCHOOLS.

Inclusive education is based on inclusion of all children in the general education system, regardless of their physical, intellectual and other characteristics, and studying in a mass general education school together with their peers based on their place of residence.

The concept of "inclusive education" is formed from the belief that education is a basic human right and creates a foundation for a fairer society. All students have the right to study, regardless of their individual qualifications and problems.

Inclusion in the broadest sense of the word covers not only the field of education, but also the entire spectrum of social relations: work, entertainment, entertainment. There should be comfort and good mood everywhere, obstacles of environment and social consciousness should be removed.

Keywords: *Inclusive, special, individual, education, method.*

AZƏRBAYCANDA İNKLÜZİV TƏHSİLİN QANUNVERİCİLİK ƏSASLARI

ZEYNƏB GƏNCƏLİYEVƏ

zgenceliyeva@gmail.com

Biləsuvar rayon Əli Almasov adına

Səmədabad kənd tam orta ümumtəhsil məktəbi

Xülasə

İnklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların öz həmyaşıdları ilə birgə sağlam mühitdə bərabər şəkildə təhsil almasıdır. Bu mövzuya Azərbaycan Respublikasında xüsusi diqqət ayrılmışdır. İnklüziv təhsilin inkişafı üzrə xüsusi Dövlət Proqramı həyata keçirilmişdir. Qanunvericiliyə uyğun olaraq müəyyən proqramlar hazırlanıb təsdiq edilmişdir. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar haqqında məlumat bazası yaradılaraq onların təhsilə cəlb olunması haqqında qaydalar tətbiq olunmuş və onların digər uşaqlarla birgə təhsil alması üçün imkanlar yaradılmışdır. İnklüziv təhsilə cəlb olunan uşaqlarla məşğul olacaq pedaqoji kadr hazırlığı da dövlətin əsas tədbirlərindən biridir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, sağlamlıq imkanları məhdud, birgə təhsil, qanunvericilik, dövlət proqramları

İnklüziv təhsil psixoloji, fiziki, intellektual və başqa səbəblərlə digər uşaqlardan fərqlənən uşaqların sağlam uşaqlarla birgə təhsil almasıdır. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sağlam uşaqlarla birgə təhsil alması onların özlərinə güvənlərini artırır, cəmiyyətə daha tez adaptasiya olmasına şərait yaradır. Bu təhsil sayəsində cəmiyyətdə sosial bərabərlik qorunur, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil və başqa ehtiyacları ödənməmiş olur. Cəmiyyətdə həmin uşaqlara qarşı digər uşaqlarda dostluq, anlaşıma, tolerantlıq yaranır. İnklüziv təhsilə cəlb olunan uşaqlarda özünəinam formalaşır, hətta həmin uşaqlar gələcək həyatlarında bir çox uğurlara imza atırlar.

Azərbaycan Respublikasında irqindən, irsindən asılı olmayaraq təhsildə bütün insanlara bərabər imkanlar yaradılmışdır. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar da istisna deyil. Onların cəmiyyətə daha yararlı bir şəxsiyyət olaraq formalaşması üçün daim dövlət öz dəstəyini göstərmişdir. Bunun nəticəsində "İnklüziv təhsilin təşkili Qaydası"nın təşkil edilməsi haqqında qanun qüvvəyə minmişdir. Bu qanunun qaydaları aşağıdakılardır:

İnklüziv təhsilin təşkili Qaydası

1. Ümumi müddəalar

- 1.1. Bu qayda "Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun (bundan sonra - Qanun) 12.3-cü maddəsinə uyğun olaraq hazırlanmışdır və ümumi təhsil müəssisələrində (bundan sonra - müəssisə) inklüziv təhsilin təşkili ilə bağlı məsələləri tənzimləyir.
- 1.2. Bu qaydanın məqsədləri üçün istifadə olunan əsas anlayışlar aşağıdakı mənaları ifadə edir:
 - 1.2.1. Fərdi tədris planı - inklüziv təhsilə cəlb olunmuş sağlamlıq imkanları məhdud uşağın ehtiyaclarına və imkanlarına əsasən, təhsil proqramının uyğunlaşdırılması və ya təhsil proqramının sadələşdirilməsi nəzərə alınmaqla təlimin məqsədini, vəzifələrini, metod və üsullarını, nəticələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarını özündə ehtiva edən sənəd;
 - 1.2.2. Təhsil proqramının uyğunlaşdırılması - ümumi təhsilin dövlət standartlarının sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların (əqli geriliyi olanlar istisna olmaqla) imkanlarına uyğun olaraq dəyişdirilməsi;

- 1.2.3. Təhsil proqramının sadələşdirilməsi - ümumi təhsilin dövlət standartlarının əqli geriliyi olan sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ehtiyaclarına uyğun olaraq dəyişdirilməsi.
- 1.3. Bu qaydada istifadə olunan digər anlayışlar Qanunda və Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktlarında nəzərdə tutulmuş mənaları ifadə edir.

2. Sağlamlıq imkanları məhdud uşağın inklüziv təhsil sinfinə qəbulu

- 2.1. Qanunun 12.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, müəssisədə psixoloji-pedaqoji və tibbi göstərişlərə (əks göstərişlərə) uyğun təhsil almaq lazımı xüsusi şərait olduğu halda həmin müəssisədə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sağlam şagirdlərlə eyni sinifdə təhsilə cəlb edilməsi məqsədilə inklüziv təhsil sinifləri yaradılır. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar inklüziv təhsil sinfi təşkil olunan müəssisəyə Qanunun 21.1-ci maddəsinə uyğun olaraq yaradılmış psixoloji-tibbi-pedaqoji komissiyanın qərarına əsasən, aşağıdakı şərtlər nəzərə alınmaqla qəbul olunurlar:
 - 2.1.1. Sağlamlıq imkanları məhdud uşağın sadə özünəxidmət bacarığının olması (sanitar qovşağından istifadə, əlini yuma, qida qəbulu və s.);
 - 2.1.2. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarda emosional-iradi sahədə və davranışında nəzərəçarpan pozuntuların olmaması
 - 2.1.3. Müəssisənin pedaqoji heyətinin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqla təlim-tərbiyə işinin təşkili üçün səriştələrinin (kompetensiyalarının) olması;
 - 2.1.4. Sağlamlıq imkanları məhdud uşağın müəssisənin yaxınlığında yaşaması;
 - 2.1.5. Müəssisənin infrastrukturunun sağlamlıq imkanları məhdud uşaq üçün müəssər olması.

3. İnklüziv təhsil sinfində tədrisin təşkili

- 3.1. Müəssisədə inklüziv təhsil sinfi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 12 iyun tarixli 212 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Dövlət ümumi təhsil müəssisəsində siniflər üzrə şagird sıxlığı Normalarının tələbi nəzərə alınmaqla 22 uşaqlardan (sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar 2 nəfərdən artıq olmamaqla) ibarət komplektləşdirilir.
- 3.2. Sinfin inklüziv olması barədə sinfə cəlb olunan şagirdlərin valideynlərinə və ya digər qanuni nümayəndələrinə elektron qaydada (elektron poçt və ya sms vasitəsilə) məlumat verilir.
- 3.3. İnklüziv təhsil təşkil edən müəssisədə nitq pozuntusu olan uşaqlara kömək məqsədilə mütəxəssis üçün otaq və zəruri avadanlıqla təchiz edilməklə loqopedik xidmət təşkil olunur.
- 3.4. İnklüziv təhsil sinfində təhsil alan sağlamlıq imkanları məhdud uşağın sinifdə, qrup və fərdi məşğələlərdə iştirak etmə müddəti onun sağlamlıq imkanları nəzərə alınaraq müəssisənin rəhbəri tərəfindən təsdiq edilən fərdi tədris planı ilə müəyyənləşdirilir. Fərdi tədris planının forması Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilir.
- 3.5. Müəssisə tərəfindən sağlamlıq imkanları məhdud uşağın təlim vaxtının minimum 50 faizinin inklüziv təhsil sinfində keçirilməsi təmin edilir. Təlim vaxtının digər hissəsi qrup və fərdi məşğələlərə ayrılır.
- 3.6. İnklüziv təhsil sinfində təhsil alan sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar tədris prosesində funksionallığın artırılmasına xidmət edən lazımı avadanlıq və vəsaitlərlə, didaktik materiallarla təmin olunurlar.
- 3.7. İnklüziv təhsil siniflərində təhsil alan sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların nailiyyətlərinin izlənməsi məqsədilə “Ümumi təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 14.2-ci maddəsinə uyğun olaraq onların attestasiyası (məktəbdaxili qiymətləndirmə) təşkil edilir.
- 3.8. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların (əqli geriliyi olanlar istisna olmaqla) təhsili ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələrində təhsil proqramının uyğunlaşdırılması vasitəsilə həyata keçirilir.
- 3.9. Əqli geriliyi olan sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsili ümumi orta səviyyədə təhsil proqramının sadələşdirilməsi vasitəsilə həyata keçirilir.
- 3.10. İnklüziv təhsil sinfində təhsilə cəlb olunmuş sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarda emosional-iradi sahədə və davranışında nəzərəçarpan pozuntular yarandığı halda psixoloji-tibbi-pedaqoji komissiya Qanuna və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2022-ci il 29 aprel 74

nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Psixoloji-tibbi-pedaqoji komissiya barədə Əsasnamə”nin tələblərinə uyğun olaraq onun xüsusi təhsilə cəlb olunması barədə qərar qəbul edir.

- 3.11. İnklüziv təhsilə cəlb edilən ümumi təhsil pilləsinin ümumi orta və ya tam orta təhsil səviyyələrini başa vuran sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2016-cı il 12 dekabr tarixli 498 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Ümumi təhsil pilləsində təhsilə alanların yekun attestasiyasının aparılması Qaydaları”na uyğun olaraq yekun attestasiyadan keçirilir və onlara müvafiq dövlət sənədi olan attestat verilir. Müxtəlif səbəblərdən ümumi təhsili başa vurmayan şəxslərə isə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 21 yanvar tarixli 12 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Müxtəlif səbəblərdən təhsilin hər pilləsini və səviyyələrini başa vurmayan şəxslər arayışın verilməsi Qaydası”na uyğun olaraq arayış verilir.

Dövlət Proqramı

1. Giriş

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 19 yanvar tarixli 995 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət strategiyası”nın həyata keçirilməsi ilə bağlı Fəaliyyət Planı”nın 1.4-cü bəndində sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin inkişafı və inklüziv təhsili üzrə dövlət proqramının hazırlanması, təsdiqi və həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların digər uşaqlarla birgə təhsilə (inklüziv təhsilə) cəlb olunması üçün “2018-2024-cü illərdə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın (bundan sonra - Dövlət Proqramı) həyata keçirilməsi zəruridir.

2. Dövlət Proqramının məqsədi

Dövlət Proqramının məqsədi sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüququnu təhsilin bütün pillələri üzrə digər şəxslərlə bərabər səviyyədə təmin etməkdən və onların təhsili üçün maneəsiz mühit yaratmaqdan ibarətdir.

3. Dövlət Proqramının əsas vəzifələri

3.0. Dövlət Proqramının əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

3.0.1. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilin bütün pillələri üzrə inklüziv təhsil hüququnu təmin etmək məqsədi ilə normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi;

3.0.2. Təhsil müəssisələrinin və tədris proqramlarının sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılması üçün tədbirlərin görülməsi;

3.0.3. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilinin təşkili ilə bağlı pedaqoji kadrların hazırlanması və ya əlavə təhsilə cəlb olunması;

3.0.4. İnklüziv (inteqrativ) təhsilə cəlb olunan sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üzrə məlumat bazasının yaradılması;

3.0.5. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilə cəlb olunması və sosial inteqrasiyasının vacibliyi barədə aidiyyəti dövlət qurumları ilə birlikdə təbliğat və ictimai maarifləndirmə işinin aparılması.

4. Gözlənilən nəticələr

4.0. Dövlət Proqramının həyata keçirilməsindən aşağıdakı nəticələr gözlənilir:

4.0.1. Təhsilin bütün pillələri üzrə təhsil müəssisələrinin infrastrukturunun sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılması təmin ediləcəkdir;

4.0.2. İnformasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün informasiya əldə etmək imkanları genişləndiriləcəkdir;

4.0.3. Məktəbəqədər, ümumi və ilk peşə-ixtisas təhsili üzrə təhsil proqramlarında sağlamlıq imkanları məhdud şəxsləri təhsildən istifadə imkanları ilə digər şəxslərlə bərabər səviyyədə təmin edən dəyişikliklər ediləcəkdir;

4.0.4. İnklüziv (integrativ) təhsilə cəlb olunan sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üzrə məlumat bazası yaradılacaqdır;

4.0.5. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilə cəlb olunması imkanlarının qiymətləndirilməsində yeni qaydalar tətbiq olunacaqdır;

4.0.6. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüquqları barədə əhəlinin məlumatlılıq səviyyəsi artacaqdır.

5. Dövlət Proqramlarının əsas maliyyələşdirmə mənbələri

Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi ilə bağlı tələb olunan xərclər Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsində Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və aidiyyəti dövlət qurumları üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitlər, habelə digər qanuni mənbələr hesabına maliyyələşdirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. https://az.m.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nkl%C3%BCziv_t%C9%99hsil
2. <https://e-qanun.az/framework/37269>
3. <https://e-qanun.az/framework/53554>

SUMMARY

LEGISLATIVE FOUNDATIONS OF INCLUSIVE EDUCATION IN AZERBAIJAN

Inclusive education is the equal education of children with disabilities in a healthy environment together with their peers. Special attention has been paid to this topic in the republic of Azerbaijan. A special State Program for the development of inclusive education has been implemented. In accordance with the legislation, certain programs have been developed and approved. A data base was created on children with disabilities, rules were applied to involve them to study together with other children. The training of pedagogical personnel who will deal with children involved in inclusive education is one of the main measures of the state.

Keywords: *inclusive education, disabled, joint education, legislation, state program*

ALİ PEDAQOJİ MƏKTƏBLƏRDƏ TƏLƏBƏLƏRİN İNKLÜZİV TƏHSİLİNİN ZƏRURİLİYİ

GÜLŞƏN HACIYEVA

gyulshan.gadzhiyeva@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-1351-6730>

Xülasə

İnklüziv təhsilin uğurlu olması üçün konseptuallığı, yəni ona daxil olmaq üçün ən vacib şərtləri nəzərə almaq vacibdir. Elmi işlərdə alimlər inklüziv təhsilin konseptual, nəzəri və metodoloji əsaslarını işləyib hazırlamışlar. Onların fikrincə, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsil ehtiyaclarını ödəməyə deyil, bütün cəmiyyət üçün faydalı olan və yüksək nailiyyət səviyyəsini təmin edə bilən pedaqogikanın prinsiplərinə əsaslanmalıdır.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, biologiya müəllimi, biologiya dərsləri, məktəb

Məqalədə ali pedaqoji məktəblərdə tələbələrin inklüziv təhsilindən bəhs edilir. Orta ümumtəhsil məktəblərinin biologiya dərslərində inklüziv təhsilin zəruriliyindən danışılır. Şagirdlərə diferensial yanaşmanın vacibliyi və onun tətbiqi haqqında məlumat verilir.

İnklüziv təhsil müəllimi emosiyalarını idarə etməyi bacarmalı və uşaqlara hörmət göstərməlidir. Onun üçün empatiyaya – şagirdin duyğularını və hisslərini tanıya bilmək, daxili vəziyyətini başa düşmək kimi qabiliyyətə sahib olmaq vacibdir.

İnklüziv təhsildə ən mühüm olan inklüziv prosesi yarada və davam etdirməyi bacaran müəllimdir. Burada peşəkarlıq müəllimin öz fəaliyyətinin strateji məqsədini dəqiq ifadə etməyi, konkret şəraitdə bu məqsədi necə görməyi və bununla da tapşırıqları formalaşdırmağı deməkdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, uşağın eşitmə, görmə, motorika və s. inkişafının məhdudiyyətləri keyfiyyət xarakterlidir. Burada şəxsiyyətin formalaşması tamamilə transformasiya (əmələgəlmə, çevrilmə) olunur. Bu da biliklərin inkişafı və mənimsənilməsi üçün xüsusi şərait tələb edir.

Tələbə bilməlidir ki, uğurlu təlim və təhsilin təşkili üçün zəruri şərt sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sinfə uyğunlaşmasıdır. Biologiya müəlliminin inklüziv uşaqlarla uğurlu fəaliyyəti hər uşağa fərdi yanaşma bacarığından asılıdır. Inklüziv öyrənmə və tədris etmə hər bir tələbəyə cəmiyyətin bütün üzvlərinin təhsil proqramında iştirakını təmin edən, sosial maneələri aradan qaldıran, müxtəlif üstünlüklərini öncədən nəzərə alan öyrənmə təcrübəsini əldə etmək hüququnu verir. Inklüziv tədris, öyrənmə və qiymətləndirmə təcrübələrinin işlənilib hazırlanması və tətbiqi bütün tələbələrə proqrama mənalı şəkildə qoşulmağa və öz təbii potensiallarını reallaşdırmağa imkan verir. Inklüziv təhsili öyrənmə imkanı bütün tələbələrə fayda verir. Bu onların fərdi olaraq güclü tərəflərini qiymətləndirir, apardıqları təcrübələri daha da zənginləşdirir.

Ümumiyyətlə, inklüziv tədris elə tədris deməkdir ki;

- şagirdin müxtəlif düşüncələrinə və onların imkanlarına hörmət edir;
- bütün şagirdlərə təlimdə iştirak etmək və öz potensiallarını reallaşdırmaq imkanı verir;

İnklüziv təhsil müəllimi sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların məktəbə uyğunlaşması üçün şərait yaratmağa çağırır.

İnklüziv təhsil ümumtəhsil məktəbində xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqlar üçün təhsil prosesinin təşkilinə əsaslanan pedaqoji biliklərin istiqamətidir. Aşağıdakı problemləri olan uşaq inklüziv təhsil müəssisəsində təhsil ala bilər:

- Zəif eşitmə, karlıq;
- Zəif görmə, korluq;
- Nitqin pozulması;

- Əzələ-skelet sisteminin pozğunluqları;
- Zehni gerilik;
- Oliqofreniya;
- Autizm.

Müəllim öz işini tənzimləməli, stres baş verəndə özünə nəzarət etməli və baş verən dəyişikliklərə dərhal reaksiya verməyi bacarmalıdır. Müəllim həm də mənfi emosiyaların öhdəsindən gəlir, çətin və gözlənilməz vəziyyətlərlə uyğunlaşa bilir.

Müəllimin vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir:

- uşaqda pozuntuları vaxtında müəyyən etmək;
- islahedici dəstək üçün tövsiyələr hazırlamaq;
- uyğunlaşdırılmış təhsil proqramı hazırlamaq (müxtəlif sahələr üzrə mütəxəssislərlə birlikdə);
- uşağın əlillik xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq müəyyən bir intizam üçün iş proqramı hazırlamaq;
- tədris prosesini və dərsləndikən vaxtı hər bir şagirdin ehtiyaclarına uyğunlaşdırmaq;
- uşaqların əldə etdikləri biliklərin monitorinqini təşkil etmək.

ƏDƏBİYYAT

1. Burns, Mary. (2014). “Five Models of Teacher-Centered Professional Development” <https://www.globalpartnership.org/blog/five-models-teacher-centered-professional-development>, Education Development Centre
2. "Flipping Teacher Professional Development." <https://www.globalpartnership.org/blog/flipping-teacher-professional-development>, Education Development Centre, 2016.
3. "Professional Development Alternatives to the Workshop." <https://www.globalpartnership.org/blog/professional-development-alternatives-workshop>, Education Development Centre, 2018.
4. UNICEF. "Vebinar 11, Əlçatan məktəb və təlim mühiti – Universal Öyrənmə Dizaynı. Texniki məlumat kitabçası." Nyu-York: UNICEF, 2014.
5. “Vebinar 12 – Müəllim, inklüziv və uşaqyönümlü təlim və pedaqogika. Texniki məlumat kitabçası.” Nyu-York: UNICEF, 2014.
6. UNICEF və WHO. "Əlilliyi olan uşaqlar üçün köməkçi texnologiya. Təhsil, inklüziya və iştirak üçün imkanların yaradılması: Müzakirə vərəqəsi" <https://www.unicef.org/disabilities/files/Assistive-Tech-Web.pdf> (Son giriş tarixi: 14/11/18), UNICEF və WHO, 2015.
7. Villing, C. (2018). “Görmə məhdudiyyətləri olan şagirdlərin təlimi” <https://www.teachingvisuallyimpaired.com/board-work-chalk-interactive-white.html> (Son giriş tarixi: 13/11/18),
8. <https://kbsu.ru/bez-rubriki/inkluzivnoe-obrazovanie-cto-jeto-takoe/> © Kabardin-Balkar Dövlət Universitetinin rəsmi saytı. H.M.Berbekova

İNKLÜZİV TƏHSİLİN TƏTBİQ EDİLMƏSİNDƏ FƏRDİ TƏLİM PLANLARININ (FTP)-LƏRİN EFFEKTİVLİYİ

GÜNAY BƏDƏLZADƏ

gn.badalzade@adpu.edu.az

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə

Əlilliyi olan uşaqlar, onların cəmiyyətin faydalı üzvü kimi inkişaf etmələrinə və xüsusi ehtiyacları olan sahələrindən asılı olmayaraq, yaxın icmalarının iqtisadi inkişafına töhfə verən keyfiyyətli təhsilə bərabər çıxışa layiqdirlər. Fərdi Təlim Proqramları (FTP) inklüziv təhsil prosesində xüsusi ehtiyacı olan şagirdlərə uyğunlaşdırılmış dəstək göstərmək üçün vacib sənəddir. Bu planlar fərdi öyrənmə ehtiyaclarını qarşılamaq üçün xüsusi məqsədləri, sahələri və xidmətləri göstərir. FTP-lərin geniş şəkildə tətbiq edilməsinə baxmayaraq, onların inklüziv təhsilin təşviqində effektivliyi davamlı tədqiqatların mövzusu olaraq qalır.

Tədqiqatlar göstərdi ki, yaxşı tətbiq edilmiş FTP-lər əlilliyi olan şagirdlər üçün akademik nəticələri əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmaqla. Məqsədli müdaxilələr və akkomodasiyalar təmin etməklə, FTP-lər şagirdlərə tam potensiallarını həyata keçirməyə kömək edə bilər. Bundan əlavə, FTP-lər bütün şagirdlərin özlərini dəyərli və hörmətli hiss etdiyi dəstəkləyici öyrənmə mühiti yaratmaqla sosial inklüzivliyin təşviqində mühüm rol oynayır.

Bununla belə, FTP-lərin effektivliyi bir neçə amildən, o cümlədən planlaşdırma prosesinin keyfiyyətindən, lazımi resursların mövcudluğundan və pedaqoqlar, ailələr və şagirdlər arasında əməkdaşlığın dərəcəsindən asılı olaraq dəyişə bilər. FTP-in həyata keçirilməsində çətinliklərə qeyri-adekvat maliyyələşdirmə, peşəkar inkişaf imkanlarının olmaması və köməkçi texnologiyaya məhdud çıxış daxil ola bilər.

FTP-lərin effektivliyini artırmaq üçün təhsil işçiləri üçün davamlı peşəkar inkişafa üstünlük vermək, adekvat maliyyələşməni və resursların ayrılmasını təmin etmək, məktəblər və ailələr arasında güclü tərəfdaşlığı təşviq etmək vacibdir. Bu problemləri həll etməklə və sübuta əsaslanan təcrübələri həyata keçirməklə FTP-lər inklüziv təhsili təşviq etmək və bütün şagirdlərin uğur qazanmaq imkanını təmin etmək üçün güclü vasitə ola bilər.

Açar sözlər: Fərdi Təlim Planı (FTP), inklüziv təhsil, effektivlik, şagird nəticələri, xüsusi ehtiyaclar

İnklüziv təhsil təhsil sisteminin bütün şagirdlərə çatmaq üçün potensialının gücləndirilməsi prosesidir və beləliklə, daha ədalətli, demokratik cəmiyyət qurmaq üçün, fərqlərdən faydalanan təhsil sistemlərinə nail olmaq üçün əsas strategiya kimi başa düşülə bilər (Acedo, 2008). Ümumi prinsip olaraq, inklüziv təhsil təhsilin əsas insan hüququ və daha ədalətli və bərabərhüquqlu cəmiyyətin təməli olmasından başlayaraq bütün təhsil siyasəti və təcrübələrini rəhbər tutmalıdır. İnklüziv təhsilə əsas təkan 1994-cü ilin iyununda İspaniyanın Salamanka şəhərində keçirilmiş Xüsusi Ehtiyacı Təhsil: Əlverişlilik və Keyfiyyət üzrə Ümumdünya Konfransında verilmişdir (UNESCO-nun Hesabatı, 1994). Beləliklə, inklüziv təhsilin əsas prinsipi insan cəmiyyətində müxtəlifliyə hörməti nəzərdə tutur və sosial, mədəni, ideoloji və fiziki amillərin yaratdığı iştirakda maneələrin müəyyən edilməsi, çağırış və aradan qaldırılması daxildir (Jachova, 2004). Bu baxış 1990-cı ildən bəri əldə edilmiş tərəqqi nəzərdən keçirmək üçün 2000-ci ilin aprelində Dakarda keçirilən Ümumdünya Təhsil Forumu toplantısında yenidən formalaşdırıldı. Forum bəyan edib ki, "Hamı üçün Təhsil" yoxsulların və imkansızların, o cümlədən əlilliyi olan və ya xüsusi təhsilə ehtiyacı olanların ehtiyaclarını nəzərə almalıdır. Beləliklə, inklüziv təhsildə, mədəniyyətlərdə və icmalarda iştirakın artırılması, təhsil daxilində və təhsildən kənarlaşdırılmanın azaldılması və aradan qaldırılması yolu ilə bütün uşaqların, gənclərin və böyüklərin müxtəlif ehtiyaclarına müraciət və onlara cavab vermək prosesi kimi qəbul edilir.

Forum məzmununda, yanaşmalarda, strukturlarda və strategiyalarda dəyişiklikləri və modifikasiyalrı, uyğun yaş qrupundakı bütün uşaqları əhatə edən ümumi baxışı və bütün uşaqları maarifləndirmək üçün müntəzəm sistemin məsuliyyəti olduğuna inamı nəzərdə tutur (UNESCO, 2003 b).

İnklüziv təhsil hər bir uşağın Fərdi Təlim Planı (FTP) vasitəsilə həyata keçirilir, bu hüquqi sənəddə valideynlər və məktəb işçiləri şagirdin ümumi təhsilə daxil olması üçün lazım olan xüsusi dəstək və xidmətləri müəyyən edir. Bu FTP prosesi şagirdin təhsilinin ən güclü aspektlərindən biridir və buna görə də qanunvericilik valideynlərin FTP-nin yaradılmasında bərabər üzv olmasını tələb edir (Yell 2012). Fərdi Təlim Planı məktəb, valideynlər, şagird (lazım olduqda) və digər aidiyyəti işçilər və ya agentliklərin iştirakı ilə birgə proses vasitəsilə hazırlanır. FTP təhsil proqramının uyğunlaşdırılmış və ya dəyişdirilmiş aspektlərinə istinad edir və prioritet öyrənmə ehtiyaclarına diqqət yetirir, baxmayaraq ki, şagirdin eyni intensiv planlaşdırma və monitorinq dərəcəsini tələb etməyən digər öyrənmə ehtiyacları da ola bilər.

Xüsusi təhsil ehtiyacı olan hər bir şagird üçün kurikulumun və məktəb həyatının hər bir aspektinin dəyişdirilməsinə ehtiyac yoxdur, yalnız qiymətləndirmə nəticəsində yaranan müəyyən edilmiş ehtiyac sahələri əhatə olunmalıdır. Uyğunlaşma və dəstəyin miqdarı hər bir şagirdin fərdi öyrənmə ehtiyaclarına uyğun olaraq dəyişəcək. Daha mürəkkəb ehtiyacları olan bəzi şagirdlər əhəmiyyətli təhsil dəyişiklikləri tələb edə bilər.

FTP-in (fərdi təhsil planları) ən güclü beş nöqtəsi bunlardır:

- şagirdin həqiqi bilik səviyyəsinə əsaslanmaq;
- onlar şagirdlərin həqiqi qabiliyyət və maraqlarına uyğun olaraq hazırlanır;
- real vaxt məhdudiyyətlərini proqnozlaşdırmaq;
- məktəbin resursları ilə əlaqəli və onların işinin müəyyən mərhələsinə valideynlər daxildir

(Jachova, 2002, s. 8).

FTP təlim nəticələri çox vaxt məqsəd və vəzifələr kimi təsvir olunur. FTP aşağıdakılardan birinə və ya bir neçəsinə malik olmalıdır: müvafiq təhsil proqramı təlimatında göstərilən təlim nəticələrindən fərqli olan həmin şagird üçün həmin tədris ili üçün müəyyən edilmiş məqsədlər və ya nəticələr; şagird üçün müəyyən edilmiş məqsədlərə çatmaq üçün tələb olunan dəstək xidmətlərinin siyahısı; tədris materiallarına, tədris strategiyalarına və ya qiymətləndirmə metodlarına uyğunlaşmaların siyahısı.

FTP-yə, həmçinin aşağıdakılar daxil edilməlidir: şagirdin təhsil fəaliyyətinin hazırkı səviyyələri; təhsil proqramının təmin olunacağı şərait; tədris ili ərzində şagird üçün təhsil proqramını və dəstək xidmətlərini təmin edəcək bütün işçilərin adları; FTP-in nəzərdən keçirilməsi üçün vaxt və proses; plana edilən düzəlişlər və məqsədlərlə bağlı nailiyyətlərin izlənilməsi daxil ola bilən qiymətləndirmə və ya nəzərdən keçirmə sübutları; və şagirdin təhsilində növbəti keçid nöqtəsi üçün planlar.

Şagirdi xüsusi təhsil dəstəyi ilə təmin etmək qərara alındıqda, valideynlər rəsmi şəkildə xəbərdar edilməlidir, baxmayaraq ki, valideynlər yuxarıda qeyd edildiyi kimi ehtiyacların qiymətləndirilməsinin formalaşdırılmasında artıq iştirak etməli idilər. Müəllim və xüsusi təhsil mütəxəssisləri, valideyn və şagirdlə məsləhətləşərək yerinə yetiriləcək düzəlişləri, müdaxilələri və dəstəyi, eləcə də tərəqqiyə, inkişafa və ya davranışa gözlənilən təsiri nəzərdən keçirmək üçün aydın bir tarixlə birlikdə razılaşdırılmalıdır. Şagirdlə işləyən bütün müəllimlər və yardımçı heyət onların ehtiyacları, axtarılan nəticələr, göstərilən dəstək və tələb olunan hər hansı tədris strategiyaları və ya yanaşmaları barədə məlumatlandırılmalıdır. Bu da məktəbin informasiya sistemində qeyd edilməlidir. Təqdim olunan dəstək və müdaxilə effektivliyin etibarlı sübutlarına əsaslanaraq, şagird üçün müəyyən edilmiş nəticələrə cavab vermək üçün seçilməli və kifayət qədər bacarıq və biliyə malik işçilər tərəfindən təmin edilməlidir. Valideynlər planlaşdırılmış dəstək və müdaxilələrdən tam xəbərdar olmalıdırlar və lazım olduqda planlar evdə irəliləyişi gücləndirmək və ya töhfə vermək üçün valideynlərin iştirakını təmin etməlidirlər.

FTP işçi sənəddir və tələbə ilə bilavasitə məşğul olanların hamısı üçün faydalı, əlçatan və başa düşülən olmalıdır. Bu, ev, məktəb və sinif təşkili kontekstində nəzərə alınmalıdır. Effektiv fərdi təlim planları əsas xüsusiyyətlərə malikdir: fərdiləşdirilmiş və uşaq mərkəzli, inklüziv, vahid, əməkdaşlıq və əlçatan.

ƏDƏBİYYAT

1. Ajuwon, P. M. (2008). Inclusive Education for Students With Disabilities in Nigeria: Benefits, Challenges and Policy Implications. *International Journal of Special Education*, 11-17
2. Acedo, C. (2008). Inclusive education: pushing the boundaries. *Prospects*, 38 (1), pp. 5
3. Bartolo P., Blake C., & Jacova Z. (2007). International Perspectives on SEN and Inclusion, *British Journal of Learning Support*, 2, p. 50
4. Bouillet, D. (2013). Some Aspects of Collaboration in Inclusive Education – Teachers' Experiences. *CEPS Journal*, 3 (2), 93-11
5. Jachova, Z., & Kovachević, J., (2015). The challenges in inclusive education of children with SEN, *Proceedings of the 10th International Balkan Congress on Education and Science "Education and Globalization"*, Ohrid, pp. 891-902
6. Kovachević, J., & Jachova, Z., (2015). Creating Inclusive practice, *Proceedings of the 10th International Balkan Congress on Education and Science "Education and Globalization"*, Ohrid, pp. 929-938
7. UNESCO. (1994). The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. Paris: UNESCO/Ministry of Education, Spain
8. UNESCO. (2003b). *Overcoming Exclusion through Inclusive Approaches in Education. A challenge and a vision*. Paris:
9. UNESCO (2009). *Policy Guidelines on Inclusion in Education*. Publication ED-2009/WS/31
10. Widmark, C., Sandahl, Ch., Piuva, K., & Bergman, D. (2011). Barriers to Collaboration between Health Care, Social Services and Schools. *International Journal of Integrated Care*, 11, pp. 1-9.
11. Wong, H., & Wong, R. (2014). *The Classroom Management Book*. Mountainside, CA: Wong Publishing.
12. Yell, M. L. 2012. *The Law in Special Education*. 3rd ed. Boston, MA: Pearson

SUMMARY

Gunay Badalzada

THE EFFECTIVENESS OF IEPs IN PROMOTING INCLUSIVE EDUCATION

Children with disability deserve equal access to quality education which enable them develop into useful member of the society and contribute to the economic growth of their immediate community irrespective of their areas of special needs. Individualized Education Programs (IEPs) are essential tools for providing tailored support to students with special needs in inclusive educational settings. These plans outline specific goals, accommodations, and services to address individual learning needs. While IEPs have been widely implemented, their effectiveness in promoting inclusive education remains a subject of ongoing research.

Studies have shown that well-implemented IEPs can significantly improve academic outcomes for students with disabilities. By providing targeted interventions and accommodations, IEPs can help students achieve their full potential. Additionally, IEPs can play a crucial role in fostering social inclusion by creating a supportive learning environment where all students feel valued and respected. However, the effectiveness of IEPs can vary depending on several factors, including the quality of the planning process, the availability of necessary resources, and the degree of collaboration among

educators, families, and students. Challenges in IEP implementation may include inadequate funding, lack of professional development opportunities, and limited access to assistive technology.

To enhance the effectiveness of IEPs, it is essential to prioritize ongoing professional development for educators, ensure adequate funding and resource allocation, and promote strong partnerships between schools and families. By addressing these challenges and implementing evidence-based practices, IEPs can be a powerful tool for promoting inclusive education and ensuring that all students have the opportunity to succeed.

Keywords: individualized Education Programs (IEPs), inclusive education, effectiveness, outcomes, special needs

РЕЗЮМЕ

Дети с ограниченными возможностями заслуживают равного доступа к качественному образованию, которое позволяет им стать полезными членами общества и вносить вклад в экономический рост своего непосредственного сообщества независимо от областей их особых потребностей. Индивидуализированные образовательные программы (ИЕР) являются важными инструментами для предоставления индивидуальной поддержки учащимся с особыми потребностями в инклюзивных образовательных условиях. Эти планы описывают конкретные цели, условия и услуги для удовлетворения индивидуальных потребностей в обучении. Хотя ИЕР широко внедряются, их эффективность в продвижении инклюзивного образования остается предметом постоянных исследований.

Исследования показали, что хорошо внедренные ИЕР могут значительно улучшить академические результаты учащихся с ограниченными возможностями. Предоставляя целевые вмешательства и условия, ИЕР могут помочь учащимся раскрыть свой полный потенциал. Кроме того, ИЕР могут играть решающую роль в содействии социальной интеграции, создавая поддерживающую учебную среду, в которой все учащиеся чувствуют себя ценными и уважаемыми.

Однако эффективность ИЕР может варьироваться в зависимости от нескольких факторов, включая качество процесса планирования, наличие необходимых ресурсов и степень сотрудничества между педагогами, семьями и учащимися. Проблемы при внедрении ИЕР могут включать недостаточное финансирование, отсутствие возможностей для профессионального развития и ограниченный доступ к вспомогательным технологиям.

Для повышения эффективности ИЕР важно уделять первостепенное внимание постоянному профессиональному развитию педагогов, обеспечивать адекватное финансирование и распределение ресурсов, а также содействовать прочным партнерским отношениям между школами и семьями. Решая эти проблемы и внедряя основанные на фактических данных практики, ИЕР могут стать мощным инструментом для продвижения инклюзивного образования и обеспечения того, чтобы все учащиеся имели возможность добиться успеха.

Ключевые слова: индивидуализированные образовательные программы (ИОП), инклюзивное образование, эффективность, результаты учащихся, особые потребности

XÜSUSİ QAYĞIYA EHTİYACI OLAN UŞAQLARLA İŞİN TƏŞKİLİ

GÜNAY ŞİRƏLİYEVƏ

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Xülasə

Məqalədə uşaq bağçalarında inklüziv təhsildən, müəllimlərin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla işləmək üsullarından və onların adi uşaqlarla integrasiyasından bəhs edilir. Inklüziv qrupları olan uşaq bağçaları seçilir.

Açar sözlər: uşaq bağçası, inklüziv təhsil, müəllim-tərbiyəçi, təlim, xüsusi qayğı

Azərbaycan bütün sahələrdə olduğu kimi təhsil sahəsində də böyük vəzifələr yerinə yetirmək zərurəti ilə üz-üzə dayanmışdır. Təhsil sahəsində islahat proqramının demokratikləşdirilməsi, humanistləşdirilməsi, diferensiallaşdırılması və fərdiləşdirilməsi prinsipləri təhsil alana şəxsiyyət kimi münasibət bəsləməyi, onun təlim-tərbiyə prosesində əsas subyektə çevrilməsini, hər bir uşağa daha demokratik yanaşmağı tələb edir. Bu baxımdan xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara təhsil almaq imkanı yaratmaq, onların ailələrinə dəstək vermək xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Təhsil almaq sağlamlığından asılı olmayaraq hamının hüququdur. Təhsilin insanın yetişməsində, dünyagörüşünün artmasında, cəmiyyətə yararlı fərd olmasında böyük rolu var. Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında qanununda da qeyd olunub ki, cəmiyyətin bütün üzvlərinin - istər sağlam, istərsə də sağlamlıq imkanları məhdud insanların bərabər təhsil alma hüquqları var. Ölkədə təhsilin inkişafı istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər sağlamlığı məhdud olan uşaqlardan da yan keçməyib.

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanununun 5.2-ci maddəsində qeyd olunmuşdur ki, “Dövlət cinsindən, irqindən, dilindən, siyasi əqidəsindən, milliyətindən, sosial vəziyyətindən, mənşəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanı yaradılmasına və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə təminat verir”.

Bu məqsədlə Nazirlər Kabinetinin 03.02.2025-ci il tarixli qərarı ilə Azərbaycan Respublikasında “Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə inkişaf proqramı” təsdiq edilmişdir.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların integrasiyalı təliminin təşkili, həmin müəssisələrdəki mövcud problemin aradan qaldırılması, dinamik inkişafının təmin edilməsi, sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə əlaqədar “İnkişaf Proqramı” 2005-2009-cu illəri əhatə edən tədbirlər planı hazırlandı. Bu tədbirlər planında sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların valideynlərinə, tərbiyəçi və müəllimlərinə göstəriləcək köməklik öz əksini tapmışdır. Xüsusi təhsilin təşkilati-hüquqi və iqtisadi əsaslarını müəyyən edən qanun bu tipli məktəblər qarşısında mühüm vəzifələr qoyur. Bu vəzifələrdən biri, ən vacibi insanın yüksək dünyagörüşə malik, öz milli mədəniyyəti, ədəbiyyatı, incəsənəti haqqında biliklər sistemə yiyələnməsi, yaşadığı ölkənin dövlət quruculuğunda baş verən dəyişiklikləri dərk etməsi və həmin prosesdə iştirakının təmin edilməsidir. Ölkəmizdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilinin təşkili üzrə hərtərəfli imkanlar mövcuddur.

Proqramın icrası ilə əlaqədar fəaliyyət planı işlənib hazırlanmışdır. Proqramda inklüziv təhsilin mərhələlərlə keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Proqramın məqsəd və vəzifələri aşağıdakılardan ibarət olmuşdur: xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla bağlı mövcud təlim formalarını, onlara münasibəti dəyişmək, bu cür uşaqlara hərtərəfli yanaşmaqla onları cəmiyyətə daxil etmək, təhsil hüquqlarını yerinə yetirmək lazımdır. Bu kateqoriyadan olan uşaqların birgə təhsil almaları üçün lazımi şərait yaradılmalı, valideynləri maarifləndirilməlidirlər. Bunun üçün imkansız ailələrdə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqları təhsillə əhatə etmək və onlara normal həmyaşıdları ilə birgə təhsil almağa şərait yaratmaq zəruridir.

İnklüziv təhsil əqli və ya fiziki cəhətdən zəif uşaqlara məktəbəqədər və ümumi təhsil müəssisələrində təhsil almaq imkanı verən integrativ prosesdir.

Qeyd edək ki, sağlamlığında ciddi qüsurları olan elə uşaqlar vardır ki, onlar daha artıq qayğıya möhtacdırlar, onların təhsilinin təşkili xüsusi forma, yanaşma tələb edir.

Proqram həyata keçirilən vaxtdan onun əhəmiyyəti inkişafdan geri qalan uşaqların əqli cəhətdən formalaşdırılmasından, özünəxidmət vərdişlərinə yiyələnmələrindən, onlara sərbəst yemək, geyinmək, oynamaq kimi bacarıqların aşılmasından, cəmiyyətdə kollektivə integrasiya olunması üçün əlverişli stimül yaratmaqdan ibarət olmuşdur. Bu proqramın əhəmiyyəti həm də ondan ibarətdir ki, sağlam uşaqlar təbii şəraitdə qüsurlu uşaqlar haqqında real və düzgün məlumat əldə etmək imkanı qazanır, onlara təmənnəsiz yardım etmək, onların qayğısına qalmaq kimi mühüm dəyərlərə yiyələnirlər. Bunun nəticəsində qüsurlu uşaqlar, onların valideynləri özlərinin cəmiyyətdən təcrid olunmadıqlarını hiss edə biləcəklər.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar kimlərdir? Bu suala müxtəlif cavablar verilə bilər. Çoxları razılaşırlar ki, bütün uşaqların xüsusi ehtiyacları var. Hər bir uşaq bacarığından asılı olmayaraq özünəməxsus ehtiyacları malikdir və daim böyüklərin xüsusi nəzarətində olmalıdır, lakin son vaxtlar “Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar” termini daha çox qüsurlu və inkişafdan qalmış uşaqlara aid edilir. Onların başqalarının ehtiyaclarından əlavə, xüsusi ehtiyacları da var. Əgər bu uşaqların təhsili xüsusi metodlarla və peşəkarcasına təşkil edilməsə, onların rifahı, inkişafı təhlükə altında olacaq. Övvəllər belə uşaqlardan danışanda başqa terminlərdən istifadə olunurdu: “Qeyri-normal uşaqlar”, “Fiziki və əqli çatışmazlıqlardan əziyyət çəkən uşaqlar”, “Xüsusi təhsil alan uşaqlar” və s. İndi nəinki bunlardan, həmçinin “Xəstə uşaqlar”, “İnkişafdan qalmış uşaqlar” kimi terminlərdən istifadə etmək qeyri-məqbul hesab edilir.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar bir çox cəhətdən sağlam uşaqlara oxşayırlar. Onlar zorakılıqdan, təhqirdən, əzablardan kənar olmağa, mülayim, mərhəmətli, etibarlı, çalışqan həmyaşıdları ilə münasibətlər qurmağa layiqdirlər.

Bildiyimiz kimi, məktəbəqədər yaş dövründə uşaq şəxsiyyətinin inkişafının bünövrəsi qoyulur. Məhz uşaq bağçalarında düzgün təşkil edilmiş təlim-tərbiyə nəticəsində uşaqlarda kollektivçilik, əmək vərdişləri, davranış, etik və əxlaqi keyfiyyətlər, dünya haqqında ilkin təsəvvürlər formalaşır və inkişaf edir.

Uşaqların fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması tərbiyəçiyə düzgün təlim-tərbiyə üçün daha əlverişli şərait yaratmağa, qüsurlu uşaqda öz qüvvəsinə inam formalaşdırmağa imkan verir. Ümumiyyətlə, əqli və fiziki qüsurları olan uşağın tərbiyəsi tərbiyəçilərdən böyük ustalıq və təmkinlilik nümayiş etdirməyi tələb edir.

İnklüziv təhsil şəraitində tərbiyəçi uşaqlar arasında nüfuzu qorxu ilə deyil, tələbkərlilik və onlara hörmətlə yanaşmaqla qazanmalıdır. İnkişaf səviyyəsi müxtəlif olan uşaqlar yeni mühitə düşürlər. Tərbiyəçi-müəllimlər məktəbəqədər tərbiyə ocağının daxili intizam qaydalarına, müxtəlif tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edən məşğələlərə, oyunlara və s. rəhbərlik edirlər. Uşağın düşünyə aləmə alışması, onu dərk etməsi, əsasən, tərbiyəçidən və onun köməkçisindən asılı olur.

İnklüziv qruplarda xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar bir sıra çətinliklərlə rastlaşırlar. Bunlardan ən başlıcası qrupda özləri kimi olmayan uşaqların fəaliyyət göstərdikləri mühitə adaptasiya olunmaları, onlarla ünsiyyət yaratma prosesidir. Bu prosesə tez alışmaq tərbiyəçi köməkçisinin qrupda münasibətləri necə qurmasından asılıdır. Qrupda münasibətlər düzgün təşkil edildikdə uşaqlar bir-birinə tez alışır, asanlıqla ünsiyyət yaradır, birgə fəaliyyətin iştirakçısı olurlar.

Nəzərə almaq lazımdır ki, tərbiyəçi qüsurlu uşağa hörmət və məhəbbətlə yanaşmalı, onun şəxsiyyəti ilə hesablaşmalıdır. Belə olduqda, digər uşaqlar da onlara münasibətdə tərbiyəçiyə oxşamağa çalışır, normal ünsiyyətə can atırlar.

Qrupda uşağın çatışmayan qüsurlarını tez-tez üzə vurmaq, onu digərlərinin yanında alçaltmaq tərbiyəçi üçün bağışlanmaz bir hərəkətdir. Tərbiyəçi çalışmalıdır ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaq kollektivdə fəal iştirakçıya çevrilsin, yəni söz deməkdən, rəqs etməkdən, uşaqlarla birgə oynamaqdan çəkinməsin. Burada vacib məqam tərbiyəçinin tələb və tapşırıqlarının bütün uşaqlara aid edilməsidir.

Belə olduqda məktəbə getdikləri zaman bu və ya digər çatışmazlığı olan uşaqlarla birgə təhsil almağa artıq hazır olurlar.

İnklüziv təhsilli qrupda işləyən tərbiyəçilərdən həmin uşaqlara daha həssas münasibət tələb olunur. Belə uşaqlar ətrafdan çəkinir, qorxur, həyəcan keçirirlər. Onlar uşaq bağçasına gələrkən analarını buraxmaq istəmir, ağlayırlar. Analar uşaqların nəzərindən yayınmağa çalışaraq, haradasa gizlənmək istəyirlər. Belə uşaqları tərbiyəçi maraqlı, şən oyunlarla əyləndirməli, onlarla oyun otaqlarını, həyətyanı sahəni gəzərək uşaqları sakitləşdirməyə çalışmalıdır.

Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərə ictimaiyyətin münasibətini köklü surətdə dəyişmək, insanlarda bu şəxslərə dözümlülük, tolerantlıq tərbiyə etmək lazımdır. Cəmiyyət bu insanları özünün ayrılmaz bir hissəsi kimi qəbul etməli və onlara qayğı ilə yanaşmalıdır. Bu insanlar üçün iş yerləri açılmalı, onlar öz imkanlarına uyğun peşələrə yiyələnəməlidirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Qasımov, S. (2006). İnklüziv təhsil / S.Qasımov, E.Kərimova, T.Ağayeva. Bakı.
2. Məktəbəqədər və ibtidai təhsil. (2010).

SUMMARY

Gunay Shiraliyeva

ORGANIZATION OF WORK WITH CHILDREN IN NEED OF SPECIAL CARE

In the article is talking about inclusive education in the kindergartens and about the methods of the working with children. The aim of this education is to increase the children's mind and skills. The author shows specialties of inclusive education in the kindergartens.

Keywords: kindergarten, inclusive education, teacher-educator, training, special care

РЕЗЮМЕ

Гюнай Ширалиева

ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ, НУЖДАЮЩИМИСЬ В ОСОБОМ ЗАБОТЕ

В статье говорится об инклюзивном воспитании в детских садах, о методах работы воспитателей с детьми с ограниченными возможностями и об интеграции их обычными детьми.

Отличены детские сады, в которых действуют инклюзивные группы.

Ключевые слова: детский сад, инклюзивное образование, педагог-воспитатель, обучение, специальный уход

İNKLÜZİV TƏHSİL VƏ ONUN TƏŞKİLİ PRİNSİPLƏRİ

GÜNEL ŞADLİNSKAYA

arzuqizi@inbox.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Quba filialı

Orcid ID:0009-0001-7062-3719

Xülasə

İnklüziv ingiliscə “inklūziya” sözündən əmələ gəlib “daxil olma”, “qoşulma” mənasını verir. Inklūziya sağlamliq imkanları məhdud olan insanların öz güclərinə inamlarını artırmağa, onları digər insanlarla bərabər hüquqa malik olmağa, birgə təhsil almağa, asudə vaxt keçirməyə motivasiya edən və stimullaşdıran pedaqoji, psixoloji və sosial prosesdir. Inklūziya yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilə cəlb edilməsi deyil, həmçinin müxtəlif mədəniyyətlərə malik, həyat tərzlərinə görə bir-birindən fərqlənən, başqa dillərdən olan, təhsilə müxtəlif maraqları və imkanları olan, yaxud da miqrant ailələrinin uşaqları, yerləri dəyişilən hərbi ailələrinin uşaqları da aid edilə bilər.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, adaptasiya, motivasiya, stimullaşdırma

Ölkəmizdə inklüziv təhsilə – sağlamliğı məhdud olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilinə həmişə xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşılmışdır. Hələ 2001-ci ildə “Sağlamliq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil)” haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Bu Qanun bu sahədə aparılan işlərin daha səmərəli və məqsədyönlü təşkil üçün geniş perspektivlər açmış və orada qeyd edilmişdir: “Xüsusi təhsilin məqsədi sağlamliq imkanları məhdud şəxsləri zəruri bilik, bacarıq və vərdişlər aşılmaqla onların cəmiyyətə uyğunlaşmasını, o cümlədən özünəxidmət verdiyinin yaradılmasını, əmək fəaliyyətinə və ailə həyatına hazırlanmasını təmin etməkdən ibarətdir” (1).

Təhsilin bu mühüm və mürəkkəb sahəsi ölkəmizin Prezidenti cənab İlham Əliyevin xüsusi diqqət və qayğısı ilə uğurla davam etdirilir və inklüziv uşaqların inkişafı, səmərəli təhsili üçün müxtəlif proqramlar, layihələr hazırlanır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında göstərilir ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan, sağlamliq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün müxtəlif inkişafetdirici, korreksiyaedici və inklüziv təhsil proqramları tətbiq edilir (2).

Azərbaycanda “İnklüziv təhsil layihəsi”nin icrasına 2005-ci ildən start verilmişdir. Nazirlər Kabinetinin 3 fevral 2005-ci il tarixli 20 nömrəli Qərarına əsasən, “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamliq imkanları məhdud) uşaqların təhsili”nin təşkili üzrə inkişaf proqramı xüsusi təhsilin əhəmiyyətini daha da artırmışdır (4).

Proqrama əsasən, sağlamliq imkanları məhdud uşaqların təhsil hüququnun həyata keçirilməsi, inklüziv təlimə keçidin reallaşdırılması, təhsil müəssisələrində bütün uşaqların təhsili üçün bərabər imkanların yaradılması, dövlət himayəsində olan uşaqların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, müvafiq təsnifata uyğun olaraq bütün kateqoriyadan olan sağlamliq imkanları məhdud olan uşaqların ölkə üzrə qeydiyyatının aparılması və təhsilə cəlb edilməsi, xüsusi təhsil müəssisələrinin maddi-texniki və tədris bazasının müasir standartlara uyğunlaşdırılması sahəsində əhəmiyyətli işlər görülmüşdür.

Proqramın icrası istiqamətində Heydər Əliyev Fondunun müstəsna xidmətləri olmuşdur ki, bu Fond tərəfindən sağlamliq imkanları məhdud, kimsəsiz, valideyn himayəsindən məhrum, müəyyən mənada cəmiyyətin diqqətindən kənarda qalan uşaqların təhsilinin təşkili, onların təhsil aldığı müəssisələrin maddi-texniki və tədris bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində məqsədyönlü işlər görülmüş, sağlamliq imkanları məhdud uşaqlar üçün bütün internat məktəbləri və uşaq evləri,

xüsusi məktəblər əsaslı təmir edilmiş, müasir avadanlıqlarla təchiz edilmiş və müxtəlif pedaqoji, psixoloji nəşrlər həyata keçirilmişdir.

Ölkədə təhsilin inkişafı istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərdə sağlamlığı məhdud olan uşaqların təhsili xüsusi diqqət mərkəzində olmuşdur. Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondu uşaqların gələcəyi ilə bağlı ardıcıl olaraq müxtəlif layihələr həyata keçirir. Belə ki, təhsil sahəsində Heydər Əliyev Fondu tərəfindən “Uşaq evləri və internat məktəblərinin inkişafı”, “Yeniləşən Azərbaycana yeni məktəb”, “Təhsilə dəstək” proqramları davamlı olaraq həyata keçirilir. Uşaqlara qayğı Heydər Əliyev Fondunun prioritet məqsədlərindən biridir. Fondun qüvvəsi əhalinin ən zəif, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan təbəqələrinə ilk növbədə qüsurlu, eləcə də dünyada ən qiymətli nemətdən – valideyn qayğısından məhrum olmuş uşaqlara kömək göstərilməsinə yönəlmişdir.

Ölkəmizdə sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların təhsilinin, asudə vaxtlarının təşkili üçün xeyli pedaqoji, psixoloji, sosial yönümlü işlər görülmüş, elmi praktik konfranslar keçirilmiş, pedaqoji, psixoloji tədqiqatlar aparılmış, metodik kitablar, vəsaitlər və tövsiyələr hazırlanmışdır. Bu istiqamətdə aparılan işlər bu gün də davam etdirilir, bu sahə pedaqoji, psixoloji və sosial tədqiqatların əsas obyekti kimi həmişə diqqət mərkəzindədir.

Ölkəmizdə təhsil almaq, sağlamlığından asılı olmayaraq hamının Konstitusiya hüququdur. Təhsilin insanın yetişməsində, dünyagörüşünün artmasında, cəmiyyətə yararlı fərd olmasında böyük əhəmiyyəti vardır. Bu təhsilin pedaqoji, psixoloji əsaslar üzərində qurulmasının mühüm ictimai-siyasi və sosial-pedaqoji əhəmiyyəti vardır. Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanununda da qeyd olunur ki, cəmiyyətin bütün üzvlərinin istər sağlam, istərsə də sağlamlıq imkanları məhdud insanların bərabər təhsil alma hüquqları vardır (3, s.12).

İnklüziv təhsil, əsasən, əqli, psixoloji və fiziki cəhətdən zəif, qüsurlu olan uşaqlara məktəbəqədər və ümumi təhsil müəssisələrində təhsil almağa imkan verən integrativ təhsil prosesidir. İnklüziv təhsilin köməyi ilə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsil sistemində, yerli icmalarda xüsusi dəstək xidmətləri göstərilməklə yaşadları ilə birlikdə onların təhsil almalarına, asudə vaxtdan səmərəli istifadə etməyə, idmanla məşğul olmağa, müxtəlif stolüstü, yaradıcı və mütəhərrik oyunlar oynamağa, özünü inkişaf etdirməyə və təkmilləşdirməyə əlverişli şərait və imkanlar yaradılır.

İnklüziv təhsilə cəlb edilən uşaqların bir çoxu müxtəlif xəstəliklər səbəbindən belə təhsilə qoşulurlar ki, onlara daxildir: Yüngül və orta əqli çatışmazlıq dərəcəli uşaqlar. Belə uşaqların təlim-təربiyəsi ilə “Oliqofreno pedaqogika” məşğul olur. Kor və zəif görən uşaqların təlim-təربiyəsi ilə “Tiflopedaqogika” məşğul olur. Lal-kar uşaqların təlim və təربiyəsi ilə “Surdopedaqogika”, nitqi qüsurlu olan uşaqların təlim-təربiyəsi ilə – danışq terapiyası ilə “Loqopediya” məşğul olur. Bundan əlavə, “Dislaliya”, “Beyin iflici qalığı”, “Talassemiya”, “Nitq pozğunluğu”, “Psixi inkişafın ləngiməsi”, “Zəif eşitmə və zəifgörmə”, “Hemofiliya”, “Hərəkət məhdudluğu olan”, “Autizm”, “Anadangəlmə qüsurlu” və s. xəstəlikləri olan uşaqlar da inklüziv təhsilə qoşulurlar (5, s.20).

İnklüziv yanaşma uşaqların müxtəlif təhsil tələbatlarını, maraqlarını, imkanlarını başa düşməyi və onların təhsil prosesinə ictimaiyyətin diqqətinin cəlb edilməsi vasitəsilə təhsildə və ya müxtəlif fəaliyyət növlərində seqreqasiyanın və diskriminasiyanın aradan qaldırılması, onlara müvafiq humanist xidmətlərin göstərilməsidir.

İnklüzivlik ümumtəhsil məktəblərdə təhsilin təşkilini elə nəzərdə tutur ki, burada bütün uşaqların ehtiyacları təmin edilir, əlverişli, xoş psixoloji iqlim və motivasiyaedici, stimullaşdırıcı təlim mühiti təşkil edilir.

İnklüziv təhsil bütün təhsil alanlara məktəbəqədər və ya məktəb həyatında, müxtəlif təhsil ocaqlarında, məktəbdənkənar təhsil müəssisələrində, idman komplekslərində, universitet kollektivində, ictimai tədbirlərdə fəal iştirak etməyə əlverişli şərait və imkanlar yaradır. Bu təhsil sistemi təhsil alanların bərabər hüquqluluğunu, fəallığını, əməkdaşlığını təmin edir, kollektivin bütün üzvlərinin təhsilə eyni dərəcədə iştirakını cəlb edən, stimullaşdırıcı, motivasiya edən resurslarını yaradır və bütün təhsil alanların bir-birilə xoş, mehriban ünsiyyət və münasibəti üçün əlverişli psixoloji, sosial mühit yaradır.

İnklüziv təhsil uşaqların bərabərhüquqlu, müstəqil bir fərd olduğunu və təhsil zamanı onların hər birinin öz ehtiyacları olduğunu qəbul edən pedaqoji, psixoloji metodologiyaları inkişaf etdirən son dövrlərin yeni elm sahəsidir.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların daha keyfiyyətli təhsilə yiyələnməsi, cəmiyyətə daha tez adaptasiya olmaları üçün digər yaşlıları ilə bir yerdə təhsil alması üçün inklüziv təhsilin genişləndirilməsi daha məqsədəuyğun hesab edilir.

Bu cəhətdən uşaqların təliminə, tərbiyəsinə verilən tələblər inklüziv uşaqlar üçün də eyni dərəcədə əhəmiyyət daşıyır. Ümumi təhsildə təlim prosesinin öyrədici, tərbiyəedici, inkişafetdirici funksiyası inklüziv təhsil üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İnklüziv təhsildə öyrədən şəxs təlim zamanı daha çox funksiya daşıyır və bir neçə istiqamətdə fəaliyyət göstərir:

- Bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsini təşkil edir, bu məqsədlə məsləhət və istiqamətlər verir;

- Öyrədilən bilik, bacarıq və vərdişlər vasitəsilə inklüziv uşaqlarda şüurun, psixikanın, intellektual səviyyənin, zəkanın inkişafına diqqət yetirir;

- Zəruri olan mənəvi, əxlaqi, psixoloji keyfiyyətlərin aşılınması qayğısına qalır.

İnklüziv təlim prosesinə təhsilləndirici, tərbiyəedici və inkişafetdirici funksiya kompleks şəkildə həyata keçirilir. Bu prosesdə müəllim inklüziv təhsil alan uşaqlarla əməkdaşlıq edir. İnklüziv təhsil alan uşaqlarla fərdi tədris proqramı hazırlayır. İnklüziv təhsil alan uşaqların fəaliyyəti qiymətləndirilir, dəyərləndirilir, rəğbətləndirilir. İnklüziv təhsildə reabilitasiya xidmətini təşkil edir. İnklüziv təhsildə psixoloqların xidmətini təhsilə cəlb edir. İnklüziv təhsildə valideynlərlə birgə işi təşkil edir. İnklüziv təhsil alan uşaqların peşə təhsilini, peşələrə meyl və marağını təşkil edir.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların tipik yaşlıları ilə təhsilə birgə hazırlanması mahiyyət etibarilə daha çox psixoloq və tərbiyəçilərin üzərinə düşür.

İnklüziv təhsil istər sağlam, istərsə də sağlamlığı məhdud olanların bir yerdə bərabər təhsil alma hüquqlarını təmin edir və bu cəmiyyətdə sosial bərabərliyin qorunmasına, sağlamlığı məhdud olan uşaqların təhsil və başqa xüsusi ehtiyaclarının ödənilməsinə əlverişli şərait yaratmış olur.

Pedaqoji tədqiqatlarda inklüziv təhsilin pedaqoji əsasları təlim və tərbiyə nəzəriyyəsi, pedaqoji prosesin ümumi qanunları və pedaqoji prinsipləri təşkil edir.

Bütün bu tədqiqat işlərinin ümumi nəticəsi olaraq, inklüziv təhsilin təşkilində aşağıdakı, pedaqoji, psixoloji və sosial prinsiplər müəyyənləşdirilmişdir:

1. İnsanın şəxsiyyəti onun nailiyyətlərindən, uğurlarından asılı deyildir.

2. Hər bir insan hiss etmək, düşünmək, əylənmək qabiliyyətinə və hüququna malikdir.

3. Hər bir insanın insanlarla ünsiyyət və münasibət qurmağa ehtiyacı vardır.

4. İnsanların bir-birinə tələbatı var və bütün insanlar bir-birinə lazımdır.

5. Həqiqi təhsil real qarşılıqlı əlaqədə, ünsiyyət və dialoqlarla mümkündür.

6. Bütün insanların qayğıya, sevgiyə və dostluğa ehtiyacı vardır.

7. Hər bir şəxs öz yaşlılarının dəstəyi və dostluğu gərəkdir.

8. Təhsil alanların nailiyyətləri onların bilik və bacarıqları, praktik işləri, fəaliyyətləri ilə mümkündür.

9. Müxtəlif fəaliyyət növləri, qarşılaşdığı problemlər, çətinliklər insanı inkişaf etdirir və həyatını zənginləşdirir.

10. Şəxslərin müxtəlifliyi həyatı zənginləşdirir və əməli fəaliyyəti təkmilləşdirir.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, inklüziv təhsilin pedaqoji əsaslar üzərində düzgün təşkili sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların inkişafı üçün xeyli faydalı və səmərəli imkanlar yaradır. Belə ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar kollektivə uyğunlaşır, cəmiyyətə fəal surətdə inteqrasiya edirlər, onlarda özlərinə inam hissi formalaşır, onlar cəmiyyətin digər üzvləri kimi bərabərhüquqlu şəxsiyyət kimi formalaşırlar, gələcəkdə onların məşğulluq kimi problemləri də aradan qaldırılmış olur.

“Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təlim-tərbiyəsinin düzgün təşkili ailə ilə məktəbin sıx əlaqəsi, birgə fəaliyyəti ilə həyata keçirilir. Belə uşaqlarla tərbiyəvi iş onların fərdi və yaş xüsusiyyətləri, xüsusi ehtiyacları nəzərə alınaraq aparılır” (6, s.8).

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə İnkişaf Proqramının (2005-2009-cu illər)” təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. Bakı şəhəri, 3 fevral 2005-ci il/ Xalq, 5 fevral 2005-ci il
2. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı/ Xalq, 30 dekabr 2012-ci il
3. Azərbaycan Respublikasının “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 19 iyul 2001-ci il/Xalq, 21 iyul 2001-ci il
4. Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanunu. 19 iyun, 2009-cu il. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2009, 80 s.
5. Həsənova, İ.M. (2011). Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların cəmiyyətə adaptasiyası. (Metodik vəsait) Bakı: ADPU. 238 s.
6. Hüseynzadə, R.L. (2021). Pedagogika Dərslik. Bakı: Mütərcim. 488 s.

SUMMARY

Gunel Shadlinskaya

INCLUSIVE EDUCATION AND ITS ORGANIZATION PRINCIPLES

Inclusive - comes from the English word “Inclusion” and means “inclusion”, “joining”. Inclusion is a pedagogical, psychological and social process that motivates and encourages people with disabilities to increase self-confidence, have equal rights with other people, study and spend leisure time together. Inclusion is not only the involvement in education of children with special needs, but also children of different cultures, different lifestyles, different languages, with different interests and educational opportunities, or children of migrant families, children of displaced military families.

Keywords: inclusive education, adaptation, motivation, stimulation

РЕЗЮМЕ

Гюнель Шадлинская

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ПРИНЦИПЫ ЕГО ОРГАНИЗАЦИИ

Инклюзивный – происходит от английского слова “Inclusion” и означает “включение”, “присоединение”. Инклюзия – это педагогический, психологический и социальный процесс, который мотивирует и стимулирует людей с ограниченными возможностями повышать уверенность в себе, иметь равные права с другими людьми, вместе учиться и проводить досуг. Инклюзия – это не только вовлечение в образование детей с особыми потребностями, но и детей разных культур, разного образа жизни, разных языков, с разными интересами и возможностями для получения образования, или детей семей мигрантов, детей семей перемещенных военнослужащих.

Ключевые слова: инклюзивное образование, адаптация, мотивация, стимулирование

İNKLÜZİV TƏHSİLİN AKTUAL PSIXOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

AYNA HACIYEVA

haciyevaayna748@gmail.com

Sumqayıt Dövlət Universiteti

ŞAHNAZ QULİYEVA

shahnaz1969@mail.ru

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Xülasə

Müasir dövrdə hər kəs inklüziv təhsil haqqında müəyyən biliklərə və təsəvvürlərə malik olmalıdır. Inklüziv təhsilin tətbiqi ilə bağlı dövlət səviyyəsində aparılan layihələrin nəzərə alınması baxımından multidisiplinar ixtisaslaşan mütəxəssislərin inklüziv təhsillə bağlı beynəlxalq və milli qanunvericilik Azərbaycanı və dünyada əlilliyi olan uşaqların ümumi vəziyyəti, inklüziv təhsilin tətbiqində inklüziv dəyərlərin rolu, inklüziv təhsilin uğurlu tətbiqi üçün əlilliyin nə olduğunu başa düşmək və əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında nəzəri biliklərə yiyələnməsi çox vacibdir. Cəmiyyət inkişaf etdikcə bu qurumların üzləşdiyi problemlər dəyişir. Son illərdə təhsildə müxtəlifliyin və inklüzivliyin əhəmiyyəti barədə məlumatlılıq artmaqdadır.

Təbii ki, inklüziv təfəkkürün inkişafı təkcə tərbiyədən deyil, həm də məhdudiyyəti olan insanlarla fərdi ünsiyyət təcrübəsindən asılıdır.

Inklüziv təcrübə çox erkən yaşdan qarşılıqlı əlaqə üçün yeni imkanlar açır, uşaqlar bütün insanların fərqli olduğunu başa düşürlər və bu normaldır. Bütöv bir komandanın bir hissəsi olmaq vacibdir və kimsə riyaziyyatda, kimsə humanitar elmlərdə güclüdirsə, əlilliyin olmasından asılı olmayaraq, hər kəs qarşı tərəfə kömək edə bilər.

Əlbəttə ki, inklüziv təhsildə əsas rolu müəllimin uşaq kollektivindəki psixoloji iqlimi onun səriştəsindən və inklüziv təfəkkürün inkişaf səviyyəsindən, hər bir uşaqla işləmək və düzgün münasibətlər qurmaq bacarığından asılıdır. Komanda çox vacibdir, əgər söhbət inklüziv təhsildən gedirsə, o zaman müəllim, əlbəttə ki, hər hansı bir şagirdin inkişaf potensialını psixoloji qəbul etməli və obyektiv qiymətləndirməlidir.

Daxil olma prosesin iştirakçılarının hər birinə təsir edir, fərdin münasibətlərdəki rolu ideyasını dəyişdirir. Bu çox vacibdir, çünki nəticədə biz hamımız eyni məkanda yaşayırıq, bu və ya digər şəkildə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqənin müxtəlif formalarını əhatə edir. Ümumiləşdirsək, inklüzivlik xüsusi ehtiyacı olan insanların adi həyat yaşamaq hüququnun tanınmasıdır. Inklüziv təhsil daha humanist cəmiyyət yaratmağın bir yoludur.

Açar sözlər: inklüzivlik, müxtəliflik, insan dəyəri, həmyaşıdların dəstəyi, məhdudiyyəti olan uşaq

Müasir dövrdə hər kəs inklüziv təhsil haqqında müəyyən biliklərə və təsəvvürlərə malik olmalıdır. Inklüziv təhsilin tətbiqi ilə bağlı dövlət səviyyəsində aparılan layihələrin nəzərə alınması baxımından multidisiplinar ixtisaslaşan mütəxəssislərin inklüziv təhsillə bağlı beynəlxalq və milli qanunvericilik Azərbaycanı və dünyada əlilliyi olan uşaqların ümumi vəziyyəti, inklüziv təhsilin tətbiqində inklüziv dəyərlərin rolu, inklüziv təhsilin uğurlu tətbiqi üçün əlilliyin nə olduğunu başa düşmək və əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında nəzəri biliklərə yiyələnməsi çox vacibdir.

Cəmiyyət inkişaf etdikcə bu qurumların üzləşdiyi problemlər dəyişir. Son illərdə təhsildə müxtəlifliyin və inklüzivliyin (Diversity and Inclusion) əhəmiyyəti barədə məlumatlılıq artmaqdadır.

Müxtəliflik insanların müəyyən bir mühitə gətirdiyi şəxsi xüsusiyyətlər, təcrübələr və mədəni fonlardakı fərqlərə aiddir. Müxtəliflik irq, etnik mənsubiyyət, cins, yaş, sosial sinif, fiziki qabiliyyət və ya xüsusiyyətlər, dini və ya etik dəyərlər sistemi, milli mənşə və siyasi inanc daxil olmaqla, lakin bununla məhdudlaşmayan insan fərqlərinin məcmusudur.

Inklüzivlik bütün insanların xoş qarşılandığını, qiymətləndirildiyini və dəstəkləndiyini hiss etdiyi bir mühit yaratmağı əhatə edir. Inklüziv təhsil hamı üçün əlçatan olan təhsildir və bütün insanların təhsil sistemində uyğunlaşmasına əsaslanan inkişaf prosesidir. Inklüziv təhsil bütün insanlar

üçün müxtəlif öyrənmə ehtiyacları olan fərdlər olduğunu qəbul edən şəxsiyyət mərkəzli metodologiyayı inkişaf etdirməyə çalışır.

İnklüziv təhsil məhdudiyyəti olan uşaqlara onu eyni yaşda olan digər uşaqlarla birlikdə hamı üçün ümumi mühitdə almaq və ona uyğunlaşmaq imkanı verir ki, bu da onlara həm təhsil müəssisəsində, həm də cəmiyyətdə özlərini daha dolğun reallaşdırmağa imkan verəcəkdir.

Eyni zamanda, inklüziv təhsilin həyata keçirilməsi bir sıra prinsiplərin nəzərə alınmasını və onlara əsaslanmasını tələb edir. M.R.Bityanova aşağıdakı əsas prinsipləri müəyyən edir:

- insanın dəyəri onun qabiliyyət və nailiyyətlərindən asılı deyil;
- hər bir insan hiss etmək və düşünmək qabiliyyətinə malikdir;
- hər kəsin ünsiyyət qurmaq və dinlənilmək hüququ vardır;
- bütün insanların bir-birinə ehtiyacı var;
- həqiqi təhsil yalnız real münasibətlər kontekstində baş verə bilər;
- bütün insanların həmyaşıdlarının dəstəyinə və dostluğuna ehtiyacı var;
- bütün öyrənenlər üçün irəliləyiş əldə edə bildikləri işlərdə daha çox olur.

İnklüziv təhsil “ümumi təhsilin qurulmasına xüsusi yanaşmadır, onun xüsusi ehtiyaclarından və tələblərindən asılı olmayaraq hər bir uşaq üçün təhsilin mövcudluğunu (imkanını) nəzərdə tutur” (Битянова, 2015, s.7).

V.K.Zaretski üç prinsip müəyyən etmişdir:

- məhdudiyyəti olan uşaq digər uşaqlarla müqayisədə necə oxuyacaq;
- onun böyükrlərlə münasibətləri necə olacaq;
- onun “sağlam” həmyaşıdları ilə münasibəti necə olacaq (Зарецкий, 2015, s.34).

Uğurlu inklüzivliyin birinci prinsipi təhsil prosesinə aiddir və “münasibətlər” anlayışına əsaslanan ikinci və üçüncü prinsiplərə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Birinci prinsipin həyata keçirilməsi məhdudiyyəti olan uşaqlarla işləyərkən lazım olan şərtlərdən asılıdır.

Bu, ilk növbədə təhsil müəssisələrində uyğunlaşdırılmış təhsil proqramlarının, təlim və tərbiyənin xüsusi texnika və metodlarının olması, xüsusi dərslərlərin, tədris materiallarının olması, zəruri texniki vasitələrin mövcudluğu, təlim keçmiş repetitorlar və korreksiya dərsləri keçirməyi bilən digər mütəxəssislər, təhsil müəssisələrinin əlçatanlığı (nəqliyyat, panduslar, uyğunlaşdırılmış sinif otaqları və s.).

S.L.Rubinsteynin fikirlərinin arxasında duran motiv münasibətlərin humanistləşdirilməsi, onları uşaqda insani hisslərin formalaşmasının mənbəyi kimi müəyyən etmək (6, s.30). Bu müddəə, xüsusilə təhsilin inkişafının indiki mərhələsində, onun inklüziv rəlslərə keçməsi üçün aktualdır, çünki məhdudiyyəti olan bir uşağın qruplara daxil edilməsinə kömək edən başqaları ilə humanist münasibətlərdir. Hər hansı bir münasibətə uşağın emosional reaksiyası, əlverişli və ya əlverişsiz istiqamətdə dəyişməsi emosional məzmun daşıyır.

Başqa sözlə, uşağın başına gələnələr onun hər şeyə münasibətinə təsir edən müəyyən təcrübələr yaşamasına səbəb olur. Uşağın həmyaşıdları və yaxın böyükrləri ilə münasibətlər sistemində yaranan təcrübələrinin xüsusiyyətləri onun üçün başqalarının ona münasibətini necə qavradığına dair bir növ “diaqnoz” vasitəsinə çevrilir. Uşağın başqalarına və özünə olan emosional münasibətləri empatiya kontekstində nəzərə alınır. Yuxarıda göstərilənlərin təsiri ilə münasibətlər empatiyanın inkişafına təsir edən xüsusi bir kanaldır (Рубинштейн, 1989, s.33).

Müxtəliflik və inklüzivlik davamlı inkişafın bir hissəsidir. Cinsindən, etnik mənsubiyyətindən, yaşından, fiziki və digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq cəmiyyətin bütün qruplarının nümayəndələri üçün bərabər hüquq və imkanlar istəyi Qərbdə artıq formalaşmış və Azərbaycanda yayılmağa başlayan tendensiyaadır.

Təhsildə müxtəliflik və inklüzivlik unikal perspektivləri və təcrübələri tanımaq və qəbul etmək deməkdir. Buraya həyatın bütün təbəqələrindən olan insanların özlərini dəstəkləndiklərini və daxil

olduqlarını hiss etdikləri və hamı üçün bərabər imkanların təmin edildiyi mühitin yaradılması daxildir.

Təhsildə müxtəliflik və inklüzivliyin bir çox üstünlükləri vardır:

Yeniliyin genişləndirilməsi. Fərqli təcrübələri olan insanlar birlikdə təhsil aldıqda fərqli perspektivlər və ideyalar yaranır. Bu, daha innovativ həllər və yanaşmalara səbəb ola bilər.

Təkmilləşdirilmiş təlim nəticələri: Tədqiqatlar göstərir ki, müxtəlif perspektivlərə və təcrübələrə malik olan insanlar daha yüksək qiymətlər və məzun olma nisbətləri də daxil olmaqla, daha yaxşı nəticələr əldə edirlər.

Sosial və mədəni bacarıqların artırılması: Müxtəlif mənşəli insanlarla qarşılıqlı əlaqə təhsil alanlarda daha çox mədəni səriştə və empatiya inkişaf etdirməyə kömək edir, onları getdikcə qloballaşan dünyada uğura hazırlayır.

Müxtəliflik və inklüzivliyin inkişafı innovasiyalara, təkmilləşdirilmiş təlim nəticələrinə, mədəni səriştələrin artmasına səbəb ola bilər.

Təbii ki, inklüziv təfəkkürün inkişafı təkcə tərbiyədən deyil, həm də məhdudiyyəti olan insanlarla fərdi ünsiyyət təcrübəsindən asılıdır, hətta indi müasir dövrdə oxşar mənfi tendensiya davam edir, insanlar məhdudiyyəti olan insanlarla ünsiyyət qurmaqdan qorxurlar. Çox vaxt sadəcə onlarla necə ünsiyyət quracağını və qarşılıqlı əlaqə quracağını bilmirlər.

İnklüziv təcrübə çox erkən yaşdan qarşılıqlı əlaqə üçün yeni imkanlar açır, uşaqlar bütün insanların fərqli olduğunu başa düşürlər və bu normaldır. Bütöv bir komandanın bir hissəsi olmaq vacibdir və kimsə riyaziyyatda, kimsə humanitar elmlərdə güclüdirsə, əlilliyin olmasından asılı olmayaraq, hər kəs qarşı tərəfə kömək edə bilər.

Əlbəttə ki, inklüziv təhsildə əsas rolu müəllimin uşaq kollektivindəki psixoloji iqlimi onun səriştəsindən və inklüziv təfəkkürün inkişaf səviyyəsindən, hər bir uşaq ilə işləmək və düzgün münasibətlər qurmaq bacarığından asılıdır; komanda, çox vacibdir, əgər söhbət inklüziv təhsildən gedirsə, o zaman müəllim, əlbəttə ki, hər hansı bir şagirdin inkişaf potensialını psixoloji qəbul etməli və obyektiv qiymətləndirməlidir.

Daxil olma prosesin iştirakçılarının hər birinə təsir edir, fərdin münasibətlərdəki rolu ideyasını dəyişdirir, bu çox vacibdir, çünki nəticədə biz hamımız eyni məkanda yaşayırıq, bu və ya digər şəkildə, bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqənin müxtəlif formalarını əhatə edir.

Ümumiləşdirsək, inklüzivlik xüsusi ehtiyacı olan insanların adi həyat yaşamaq hüququnun tanınmasıdır. İnklüziv təhsil daha humanist cəmiyyət yaratmağın bir yoludur.

ƏDƏBİYYAT

1. Bəylərov, E.B. (2008). Uşaqlarda istedadın müəyyənəşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi. İstedadın işçi konsepsiyası. Bakı: Təhsil, 224 s.
2. Bayramov, Ə.S., Əlizadə, Ə.Ə. (2003). Sosial psixologiya. Bakı: Qapp-poliqraf, 345 s.
3. Əliyev, R.İ., Əliyeva, C.R. (2011). Praktik psixologiya məsələləri. Bakı: Elm və təhsil, 192 s.
4. Əlizadə, Ə.Ə. (2005). İstedadlı uşaqlar: psixopedaqoji məsələlər. Bakı: Nurlar, 352 s.
5. Битянова, М.Р. (2015). Инклюзивное образование/сост.: М.Р. Битянова; - И65 М.: «Классное руководство и воспитание школьников», 224 с.
6. Зарецкий, В.К. (2015). Воспитательный потенциал инклюзии // Инклюзивное образование / сост.: М.Р. Битянова; - И65 М.: «Классное руководство и воспитание школьников», 224 с.
7. Инклюзивное образование: результаты, опыт и перспективы: сборник материалов III Международной научно-практической конференции /под ред. С.В. Алехиной. М.: МГППУ, 2015. 528 с.

8. Кузьмина, В.П. (2011). Эмпатия в детско-родительских отношениях: теория и условия оптимизации в семье. Киров: Изд-во ВятГГУ, С. 101
9. Рубинштейн, С.Л. (1989). Основы общей психологии [Текст] / С.Л. Рубинштейн. – М.: Учпедгиз, 704 с.

SUMMARY

In modern times, everyone should have certain knowledge and ideas about inclusive education. In terms of taking into account the state-level projects related to the implementation of inclusive education, the multidisciplinary specialists have the opportunity to study international and national legislation on inclusive education, children with disabilities in Azerbaijan and around the world. the general situation, the role of inclusive values in the application of inclusive education, it is very important to understand what disability is and acquire theoretical knowledge about the rights of persons with disabilities for the successful implementation of inclusive education. As society develops, the problems faced by these institutions change. In recent years, awareness of the importance of diversity and inclusion in education has been growing.

Of course, the development of inclusive thinking depends not only on upbringing, but also on the experience of individual communication with people with disabilities.

Inclusive experience opens up new opportunities for interaction from a very early age, children understand that all people are different and this is normal. It is important to be part of a whole team, and if someone is strong in mathematics, someone is strong in the humanities, everyone can help the other side, regardless of the presence of a disability.

Of course, the main role of the teacher in inclusive education depends on the psychological climate in the children's collective, his competence and the level of development of inclusive thinking, his ability to work with each child and establish proper relationships; team is very important, if we are talking about inclusive education, then the teacher must, of course, psychologically accept and objectively evaluate the development potential of any student.

Inclusion affects each of the participants in the process, changing the idea of the role of the individual in the relationship, which is very important, because in the end we all live in the same space, in one way or another; includes different forms of interaction with each other. In general, inclusion is the recognition of the right of people with special needs to live a normal life. Inclusive education is a way to create a more humane society.

Keywords: inclusiveness, diversity, human value, peer support, children with disabilities

РЕЗЮМЕ

В наше время каждый должен иметь определенные знания и представления об инклюзивном образовании. С учетом проектов государственного уровня, связанных с реализацией инклюзивного образования, многопрофильные специалисты имеют возможность изучить международное и национальное законодательство по инклюзивному образованию, детей с ограниченными возможностями в Азербайджане и во всем мире, общую ситуацию. роль инклюзивных ценностей в применении инклюзивного образования, очень важно понять, что такое инвалидность, и приобрести теоретические знания о правах лиц с ограниченными возможностями для успешной реализации инклюзивного образования. По мере развития общества проблемы, с которыми сталкиваются эти институты, меняются. В последние годы растет осознание важности разнообразия и инклюзивности в образовании.

Конечно, развитие инклюзивного мышления зависит не только от воспитания, но и от опыта индивидуального общения с людьми с ограниченными возможностями.

Инклюзивный опыт открывает новые возможности взаимодействия с самого раннего возраста, дети понимают, что все люди разные и это нормально. Важно быть частью целой

команды, и если кто-то силен в математике, кто-то силен в гуманитарных науках, каждый может помочь другой стороне, независимо от наличия инвалидности.

Конечно, основная роль педагога в инклюзивном образовании зависит от психологического климата в детском коллективе, его компетентности и уровня развития инклюзивного мышления, его умения работать с каждым ребенком и устанавливать правильные взаимоотношения; коллектив очень важен, если мы говорим об инклюзивном образовании, то педагог должен, конечно, психологически принять и объективно оценить потенциал развития любого ученика.

Инклюзия влияет на каждого из участников процесса, меняя представление о роли личности во взаимоотношениях, что очень важно, ведь в конечном итоге мы все так или иначе живем в одном пространстве; включает в себя различные формы взаимодействия друг с другом. В целом инклюзия – это признание права людей с особыми потребностями жить нормальной жизнью. Инклюзивное образование – это путь к созданию более гуманного общества.

Ключевые слова: инклюзивность, разнообразие, человеческая ценность, поддержка сверстников, ребенок с ограниченными возможностями

INTELLECTUAL ANALYSIS OF COGNITION IN INCLUSIVE EDUCATION

AMALIYA HASANOVA

amalya.hasanova59@mail.ru

Azerbaijan State Pedagogical University

Summary

Inclusive education, which gives everyone the opportunity to participate in a common process of learning and education (development and socialization) despite physical, intellectual, social, emotional, linguistic or other disabilities, enables them to become equal members of society and reduces the risks of exclusion. Children who grow up together learn to accept their own medical capabilities and to take into account the health capabilities of other children. A modern school is obliged to inform students comprehensively about the processes taking place in the world. Wars, reforms, social cataclysms, earthquakes and other natural disasters do not go unnoticed by children, as social networks are a source of discussion. What will determine the content and choice of means of pedagogical support for children in an inclusive education model depends on educators and parents, psychologists and doctors. Realizing the value of inclusive education, it is necessary to note a number of factors that hinder the implementation of inclusive education ideas in public schools. This is mainly intolerant attitude towards disabled children, their psychological unwillingness to perceive these children as full-fledged members of society. Parents of children with special care needs do not want to give their children to a regular school, fearing bullying, conflicts with classmates and teachers, proper understanding of their children's special needs and, accordingly, inadequate response to special needs, inadequate classrooms. The process of understanding the world around these children is different from that of their peers, serious training is also required for them to perceive the world around them as it is and to predict their future.

Keywords: inclusive education, environment, learning difference, intellectual analysis, development and socialization

Introduction

Inclusive educational environment is a type of educational environment, providing all subjects of the educational process with opportunities for effective self-development. It is a fundamental factor for a given socio-demographic group, without which inclusion in society is not possible. Moreover, taking into account all the needs of this group (people with disabilities and disabled people) and rationally utilizing the resources of the state, it is indeed possible to create rehabilitative, comfortable conditions for the full integration of the disabled, which is mandatory in their further life activity [1].

Conclusions and Discussion

Inclusive or inclusive education is a term used to describe the process of educating children with special needs in mainstream schools. Inclusive education is based on an ideology that excludes any discrimination against children, which ensures equal treatment of all people, but creates special conditions for children with special educational needs. Inclusive education is a process of development of general education, which implies accessibility of education for all, in terms of adjusting to the different needs of all children, which provides access to education for children with special needs.

Eight principles of inclusive education:

- The value of a person does not depend on his or her abilities and achievements.

- Every person is capable of feeling and thinking.
- Everyone has the right to communicate and to be heard.
- All human beings need each other.
- True education can only take place in the context of real relationships.
- All people need the support and friendship of peers.
- For all learners, making progress may be more about what they can do than what they cannot.
- Diversity enhances all aspects of a person's life.

The system of inclusive education includes educational institutions of secondary, vocational and higher education. Its goal is to create a barrier-free environment in the education and professional training of people with disabilities. This set of measures involves both the technical equipment of educational institutions and the development of special training courses for teachers and other students aimed at developing their interaction with people with disabilities. In addition, special programs are needed to facilitate the process of adaptation of children with disabilities in general education institutions [3].

Proximity of the educational institution to the place of residence of a child with special developmental needs - a child with special developmental needs has the opportunity to be trained and educated in an educational institution located in close proximity to home.

Accessibility of the building, premises - organization and creation in the educational institution of spatial resources with the necessary stimulating and supporting potential, barrier-free environment. Accessibility of the educational environment - individual selection of the educational environment, use of adaptive technologies, technical means of education, special purpose means, etc. in the process of teaching children with special developmental needs.

The availability of teaching assistants in the staff of the educational institution to assist in the organization of the educational process for children with pronounced disorders of the locomotor system, the blind, children with autism spectrum disorders, and others.

Involvement of specialists (physical therapy instructors, physiotherapists, medical workers, etc.) in providing the necessary correctional assistance in the conditions of the educational institution. However, it should be noted that the availability of ramps, elevators and other mobility aids in a school does not mean that it is inclusive. No less important is the readiness and ability of all participants of the educational space to interact with children with special developmental needs, acceptance of the principles and values of inclusive education [2].

Readiness and ability of the staff of the educational institution to work with children with special developmental needs:

Adoption of the principles and values of inclusive education;

- conducting trainings for teachers on inclusive practices;

Collaboration and cooperation: teamwork among the participants of inclusive education;

• organization of a system of consultative assistance to specialists of educational institutions, and, above all, to those who do not have special education;

- systematic professional development of inclusive education specialists.

Readiness and ability of students for joint learning and interaction in the conditions of inclusive education:

• conducting a system of trainings for students on forming tolerance to persons with special developmental needs - using active forms of work to form tolerance, empathy for children with special developmental needs among normally developing students, development of empathy, identification of normal students themselves with peers with special developmental needs;

conducting interpersonal interaction trainings to harmonize relationships in the children's collective, to include children with special developmental needs in the collective, to teach students constructive forms of interaction.

Organization of interaction with parents:

- parents' awareness of the peculiarities of inclusive education, their acceptance of inclusive values;

Cooperation between the family and the educational institution - ensuring the active participation of parents of a child with special developmental needs in the educational process;

interaction of families participating in the inclusive process (organization of joint activities, active participation in extracurricular and extracurricular activities of families of children with special developmental needs and families of normally developing children).

The third direction (development of inclusive practice) implies the inclusion of students with special developmental needs in the educational process, which is achieved by the teacher creating conditions for the active participation of a child with special developmental needs in learning activities during the lesson, organizing an atmosphere of cooperation [5].

The process of education and upbringing of the inclusive environment is based on the same principles: awareness of the value of a human being, socialization of students, education of the culture of communication and behavior.

The general education environment with the help of technology of creating organizational and pedagogical conditions of inclusive education includes classes aimed at adaptation to society, development of creative potential and independence. In this form of organizing classes, all students get the necessary social experience, which is not given in the general education system. One of the most important features of inclusive education is the positive impact on all students. The organization and inclusion of them in various forms of activity contribute to the fact that in addition to self-development, increasing motivation to the learning process, they begin to interact with peers as equals.

Conclusion

The degree of inclusion of students with disabilities in the learning process during the lesson - the teacher creates conditions for active participation of a child with disabilities in learning activities during the lesson, taking into account his/her abilities and level of development.

Interaction between students during learning activities - the teacher organizes an atmosphere of cooperation in the classroom, freely seeking help from classmates of students with special developmental needs, and offering help from normally developing students [4].

The level of well-being of the children's collective microclimate - sociometric status of children with special developmental needs, the level of collective formation, the teacher's activities to optimize interpersonal communication in the children's collective.

Stimulation and encouragement by teachers of friendly relations with students with special developmental needs.

Demonstration of collective and individual achievements of students.

The degree of participation of children with special developmental needs in extracurricular and extracurricular activities - creating conditions in the educational institution for the active participation of children with special developmental needs in extracurricular and extracurricular activities, taking into account their characteristics and capabilities [6].

It should be noted that only the integrated activity of the educational institution for the realization of all three directions provides the creation of an inclusive educational space.

Using the proposed criteria, the educational institution can develop individual programs for the implementation of inclusive education.

REFERENCES

1. Hasanova, A.M. Rustamli, R.A. (2021). Social-synergetic concepts of modern natural science. Baku, publishing house of AGPU
2. Aromshtam, M. (2010). When Angels Rest. M. CompassGuide. 208 p.
3. Gavalda, A. (2007). 35 kilos of hope. M: ID "Fluid", 120 p.
4. Schmitt, E.E. (2010). Oscar and the Pink Lady. St. Petersburg: Azbuka-Klassika. 250 p.
5. Boden, M.A. (2016). AI: Its Nature and Future. Oxford: Oxford University Press
6. Likhanorv, A.A. (2009). The boy who is not hurt. M.: Publishing Center "Childhood. Adolescence. Yunost". 71 p.

XÜLASƏ

İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ ƏTRAF ALƏMİN DƏRK EDİLMƏSİNİN İNTELLEKTUAL TƏHLİLİ

Mövcud fiziki, intellektual, sosial, emosional, linqvistik və ya digər xüsusiyyətlərə baxmayaraq, hər kəsə ümumi öyrənmə və tərbiyə (inkışaf və sosiallaşma) prosesində iştirak etmək imkanı verən inklüziv təhsil cəmiyyətin bərabər hüquqlu üzvü olmağa imkan verir və təcrid risklərini azaldır. Birlikdə böyüyən uşaqlar özlərinin sağlamlıq imkanlarını qəbul etməyi və digər uşaqların da sağlamlıq imkanlarını nəzərə almağı öyrənirlər.

Müasir məktəb dünyada gedən proseslər barədə təhsil alanlara hərtərəfli məlumat vermək məcburiyyətindədir. Mühəribələr, islahatlar, sosial kataklizmlər, zəlzələ və digər təbii fəlakətlər sosial şəbəkələrin müzakirə mənbəyi olduğu üçün uşaqların diqqətindən kənarda qalmır. İnklüziv təhsil modelində uşaqlara pedaqoji dəstək vasitələrinin məzmununu və seçimini nəyin müəyyənləşdirəcəyi müəllimlərdən, valideynlərdən, psixoloqlardan və həkimlərdən asılıdır.

İnklüziv təhsilin dəyərini dərk edərək dövlət məktəblərində inklüziv təhsil ideyalarının həyata keçirilməsinə mane olan bir sıra amilləri qeyd etmək lazımdır. Əsasən, bu, əlil uşaqlara qarşı qeyri-tolerant münasibəti, bu uşaqları cəmiyyətin tam hüquqlu üzvləri kimi qəbul etmək üçün psixoloji istəksizliyi.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların valideynləri istehzadan, sinif yoldaşları və müəllimləri ilə münasibətlərdən, uşaqlarının xüsusi ehtiyaclarını düzgün başa düşməkdən və müvafiq olaraq xüsusi ehtiyacları qeyri-adekvat cavab verməkdən, tədris binalarının uyğunsuzluğundan qorxaraq övladlarını adi məktəbə göndərmək istəməirlər.

Bu uşaqların ətraf aləmi dərk etmə prosesi yaşadlarından fərqlidir, onların ətraf aləmi olduğu kimi dərk etməsi və gələcəklərini proqnozlaşdırması da ciddi öyrətmə tələb edir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, ətraf aləm, öyrətmənin fərqi, intellektual təhlil, inkışaf və sosiallaşma

РЕЗЮМЕ

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОЗНАНИЯ ОКРУЖАЮЩЕГО МИРА В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Инклюзивное образование, дающее каждому возможность участвовать в общем процессе обучения и воспитания (развития и социализации), несмотря на имеющиеся физические, интеллектуальные, социальные, эмоциональные, языковые или иные особенности, позволяет стать равноправным членом общества и снижает риски изоляции. Дети, которые растут вместе, учатся принимать собственные медицинские возможности и учитывать возможности здоровья других детей. Современная школа обязана всесторонне информировать обучающихся о процессах, происходящих в мире. Войны, реформы, социальные катаклизмы, землетрясения и другие стихийные бедствия не остаются незамеченными детьми, поскольку социальные сети являются источником обсуждения. Что будет определять содержание и выбор средств педагогической поддержки детей в модели инклюзивного образования, зависит от педагогов и родителей, психологов и врачей. Осознавая ценность инклюзивного образования, необходимо отметить ряд факторов, препятствующих реализации идей инклюзивного образования в государственных школах. В основном это нетерпимое отношение к детям-инвалидам, их психологическое нежелание воспринимать этих детей как полноправных членов общества. Родители детей с особыми потребностями в уходе не хотят отдавать своих детей в обычную школу, опасаясь издевательств, конфликтов с одноклассниками и учителями, правильного понимания особых потребностей своих детей и, соответственно, неадекватного реагирования на особые потребности, несоответствия учебных помещений. Процесс понимания окружающего мира у этих детей отличается от процесса их сверстников, для того чтобы они воспринимали окружающий мир таким, какой он есть, и предсказывали свое будущее, также требуется серьезное обучение.

Ключевые слова: инклюзивное образование, окружающий мир, разница в обучении, интеллектуальный анализ, развитие и социализация

“XÜSUSİ QONAĞIMIZ VAR” (SPECIALQUEST) MODELİNİN MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ DAXİL EDİLMƏSİ

XALİDƏ HƏMİDOVA

musayevaxalide@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Naxçıvan Dövlət Universitetinin doktorantı

Təhsil müasir dünyada mövcudluğun ən vacib cəhətidir. Uşaq nə qədər tez təhsil almağa başlasa, bir o qədər tez uyğunlaşacaq və uğur qazanacaq. Deməli, uşaqların təhsili həm dövlətin, həm də hər bir ailənin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir.

İnklüziv təhsil müxtəlif xüsusi təhsil tələbləri və fərdi imkanlar nəzərə alınmaqla hər bir uşağın təhsilə bərabər çıxışını təmin edən innovativ təhsil sistemidir.

Açar sözlər: inklüzivlik, peşəkarlıq, tolerantlıq, uyğunlaşma, təhsil

Əlilliyi olan uşaqların məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə inteqrasiyası xüsusi təhsil sisteminin inkişafının təbii mərhələsidir. Bu, cəmiyyətin və dövlətin əlilliyi olan insanlara münasibətini yenidən düşünməsi, təkcə onların hüquqlarının bərabərliyinin tanınması ilə deyil, həm də cəmiyyətin bu cür insanlara müxtəlif sahələrdə bərabər imkanlar, həyat, o cümlədən təhsil təmin etmək öhdəliyini dərk etməsi ilə bağlıdır. Beynəlxalq təcrübələri araşdırdıqda müxtəlif tətbiq modelləri ilə qarşılaşırıq. Bu modellərdən biri də “Xüsusi qonaq” (“Special Quest”) modelidir.

“Xüsusi qonaq” (“Special Quest”) modelində 12 əsas element var. Bu elementlər iştirakçılardan “Xüsusi qonaq”da (“Special Quest”) öyrəndikləri yeni təcrübələri həyata keçirməyə nəyin kömək etdiyi barədə qiymətləndirmə məlumatlarından götürülüb. Daha yeni qiymətləndirmə nəticələri davamlı dəyişikliklərin yaradılmasında bu elementlərin əhəmiyyətini gücləndirir. Bu elementlərdən hər biri faydalıdır, lakin birləşmiş elementlərin dəyişiklik yaratmaq gücünə malik deyil. Pazl tapmacasında olduğu kimi, ayrı-ayrılıqda hər hansı parça bütün mənzərəni ortaya qoymur.

Parçalardan biri əskikdirsə, şəkil natamam deyil. Eynilə, “Xüsusi qonaq” (“Special Quest”) modelində heç bir element ayrı-ayrılıqda xüsusiyyət daşıya bilməz və bir element çatışmırsa, təlim təcrübəsi natamamdır.

“Xüsusi qonaq” (“Special Quest”) modelində verilən elementlər:

1. Ortaq təcrübələri özündə cəmləşdirən diqqət mərkəzində olan mövzu üzrə komanda əsaslı təlim;
2. Davamlı söy, əlavə vaxt;
3. Yazılı məqsədlərə əsaslanan müşahidə;
4. Öyrənmə üçün aydın şəkildə ifadə edilmiş gözləntilər və yaxşı təşkil olunmuş təlim strukturu;
5. Mənsubiyyət və hörmət mühiti;
6. İnsanlar, komandalar və öyrənmə üsulları üçün fərdiləşdirmə;
7. Məzmunun istifadə və paylaşılma gözləntiləri ilə yanaşı, birbaşa tətbiq oluna bilən fəaliyyət;
8. İnzibati dəstək;
9. Proqramın fəlsəfəsinə uyğun yüksək səriştəli təhsilverənlər;
10. İlham;
11. Təcrübəli, interaktiv və cəlbədicə fəaliyyətlər;
12. Resurslar, dəstək və məlumat.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində “Xüsusi qonaq” (“Special Quest”) modelində inklüziv təhsil fəaliyyəti üçün aşağıdakı şərtlər mövcuddur:

girişim – uşaqların bütün öyrənmə imkanlarına, fəaliyyətlərinə və təcrübələrinə çıxışı var;

iştirak – uşaqlar daha faydalı formada gündəlik həyata daxil edilir;

dəstək – infrastruktur və proqram dəstəyi ailələri, peşəkarları və müəllimləri cəlb etmək üçün istifadə olunur.

Dövlət təhsil standartı çərçivəsində inklüziv təhsil, əlilliyi olan uşaqları sosial mühitə cəlb etmək üçün etibarlı zəmin yaratmaq üzərində işləyir. Bu cür modellərin seçilməsi və tətbiqi müxtəlif yanaşmaların öyrənilməsi və işlək formaya salınması məqbul hesab edilir. Uşaq bağçasının tərbiyə prosesi uşaqlara qayğı göstərməklə yanaşı, biliklərin, mühüm həyati bacarıqların tərbiyəsi və öyrədilməsi, uşaqların şəxsi keyfiyyət və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, onların inkişaf ləngimələrinin düzəldilməsi proseslərini nəzərdə tutur. 3 yaşdan 6 yaşa qədər olan uşağın şəxsiyyətinin inkişafında ən vacib dövrdür. Bu dövrdə onun aktiv sosiallaşması başlayır. Müxtəlif fəaliyyətləri öyrənir, həmyaşıdları və böyüklərlə ünsiyyət qurmağı öyrənir. Buna görə də məktəbəqədər yaşa xüsusi diqqət yetirilməlidir. Beləliklə, inkişaf ləngiməsi olan uşaqlar ümumi inkişafda olan uşaqlarla həyata keçirilən bütün proseslərə, fəaliyyətlərə daxildir: əyləncələr, bayramlar, gəzintilər, rejim anları və s. Bu yanaşma kütləvi və xüsusi təhsil arasında keyfiyyətə yeni qarşılıqlı əlaqənin qurulması üçün zəmin yaradır.

“Xüsusi qonaq” (“Special Quest”) modelində uşaqların təhsil müəssisələrinə cəlb edilməsinin genişləndirilməsi uşaqların münasib təhsil almaq hüquqlarının tam şəkildə həyata keçirilməsinin təmin edilməsi istiqamətində bir sıra ziddiyyətlər var:

- təhsilin sosial mahiyyəti ilə uşaqların bilik və sosial bacarıqlara yiyələnməsinin fərdi forması arasında;

- müəllimin uşaq komandası (qrupu) ilə işləməyə istiqamətləndirilməsi və hər bir uşağa fərdi yanaşma ehtiyacı;

- inklüziv təhsilin təşkili üçün psixoloji və pedaqoji şərait mövcud olduqda məktəbəqədər təhsil təşkilatının ehtiyacı və bu problemə lazımi ağılabatan yanaşmanın olmaması.

Psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatın, eləcə də öz təcrübəmizin təhlili belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, müasir məktəbəqədər təhsil müəssisələrində mütəxəssislərin ixtisası, müvafiq inkişaf edən fənn-məkan mühitinin təşkili kimi inklüzivlik üçün mövcud olan şərtlər və s. kifayət deyil. Öldə edilən nəticəyə əsasən, uşaq bağçasında inklüziv təcrübənin optimal həyata keçirilməsi üçün psixoloji və pedaqoji şərtlər toplusunu müəyyən etməliyik:

- məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün inklüziv təhsili həyata keçirən müəllim və mütəxəssislərin peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi;

- məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin müvafiq inkişaf edən subyekt-məkan mühitinin yaradılması;

- məktəbəqədər yaşlı uşaqların inklüziv təhsili prosesində məktəbəqədər təhsil müəssisələri ilə ailələr arasında sosial tərəfdaşlığın təşkili.

Əlilliyi olan uşaqların sağlamlığının qorunması, inkişafı və təhsili ilə bağlı aktual problemlərin həllinin təsirli üsulu təhsil məkanının uşağa davamlı hərtərəfli dəstəyin təşkilidir.

İnklüziv təhsil ümumi qəbul edilmiş standartların meyarlarına uyğunluğundan və ya uyğun gəlməməsindən asılı olmayaraq hər kəsə təhsil hüququ verir. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsi təkcə təhsil funksiyalarını yerinə yetirmir, həm də uşağın həyatının əsas sahəsidir. Onların hər birinin fərdiliyinə hörmət və qəbul olunmaqla öz təhsil trayektoriyasına malik şəxsiyyət formalaşır. Eyni zamanda, uşaq bağçasında uşaqlar bir komandada olur, bir-biri ilə ünsiyyət qurmağı, müəllimlə birlikdə problemlərini yaradıcı şəkildə həll etməyi öyrənirlər.

SUMMARY

Development of inclusive education in preschool educational institutions is an important condition. Protection of children's rights and creation of equal opportunities for everyone should be done step by step. It should be started from pre-school level, which is the initial level of education. Application of medical and social inclusive education models gives different results. In accordance with the requirements of the modern era, the application of the social model has been seen to be more suitable for the purpose.

Inclusive education expands personal opportunities of all children, helps to form qualities such as humanity and tolerance. Inclusive education is a fundamentally new system where everyone's common goal is to work towards affordable and quality education for all children without exception. The implementation of inclusive education in a preschool educational institution will continue successfully in the conditions that a leader who understands the ideology of inclusion in a preschool educational institution and can create a special atmosphere, choose the right team, train it and know how to build relations with the head, parents and other social organizations, the subject of the preschool educational institution - there is an accessible and developing development environment, equipped with modern equipment and good methodological support, high level of professionalism of teachers and specialists who implement an inclusive approach, adequate regulatory and legal support, and an open interaction system with society.

Thus, inclusive education ensures the maximum socialization of children with disabilities in accordance with the individual psychophysical capabilities of each child; forms universal values such as mutual respect, tolerance, understanding oneself as a part of society for all participants of the educational activity, provides opportunities for the development of a certain person's skills and talents, the possibility of mutual assistance and development. it provides all human abilities necessary for communication.

KİMYA FƏNNİNİN TƏDRİSİ ZAMANI İNKLÜZİV BACARIQLARIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI

PƏRİ HÜSEYNOVA

perihuseynova@ndu.edu.az

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Kimya müəllimi çalışmalıdır ki, tələbənin texniki bilikləri ilə yanaşı ona liderlik və idarəetmə bacarıqları da təqin etsin və onun ünsiyyət, əməkdaşlıq, empatiya, rəqəmsal savadlılıq, elmi düşünmə qabiliyyətlərinin formalaşmasını və inkişafını dəstəkləyici mövqe göstərsin. Universitet-sənaye əməkdaşlığının tələblərindən ən önəmlisi ali təhsil müddətinin sonunda hərtərəfli və peşəkar mütəxəssisin hazırlanmasıdır. Hal-hazırda iş götürənlərə mü sahiblərdə özünü ən yüksək səviyyədə təqdim və ifadə edə bilən, ona ünvanlanan suallara qorxu və təşviş içində deyil, özgüvənli bir şəkildə cavab verən, nə istədiyini bilən, məqsədləri olan, savadlı və öz üzərində daima işləyən gənc mütəxəssislər lazımdır.

Açar sözlər: *inklüziv yanaşma, yumşaq bacarıqlar, kimyaçı, təlim metodları, peşəkar mütəxəssis*

Müasir təhsil sistemi həm orta məktəblərdə, həm də ali təhsil ocaqlarında müəllimlərin öz pedaqoji fəaliyyətlərində yeni və daha effektiv metodlardan istifadəsini tələb edir. Xüsusilə, təbiət elmlərinin öyrədilməsində təcrübə, müşahidə, tədqiqat yönümlü aparılan işlərlə yanaşı, differensial və inklüziv yanaşma da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kimya müəllimi mövzunu tələbələrin marağına, öyrənmə tərzinə uyğun olaraq tədris etməlidir. Lakin bir-birindən müxtəlif xüsusiyyətlərə görə fərqlənən yeni təlim strategiyalarından yerli-yerində istifadə yüksək pedaqoji ustalığ tələb edir.

Məlumdur ki, bütün fənlərin üsul və metodları eyni deyildir. Həmçinin, tədrisinin aparıldığı auditoriyanın bilik səviyyəsi, yaşı, psixoloji vəziyyəti, marağı, məqsədi eyni deyildir. Müəllim sinfə daxil olduğu andan etibarən tələbələrin yuxarıda qeyd etdiyimiz keyfiyyətlərinə araşdırma aspektindən yanaşmalı, düzgün metodlar seçib, onları tətbiq edib, alınan nəticələri mütəmadi olaraq təhlil etməlidir. Əgər istifadə olunan metodlar təlim nəticəsinə çatmaq üçün effektivlik göstərmirsə, müəllim özünüqiymətləndirmə aparmalıdır, seçdiyi üsullarda dəyişiklik etməkdən çəkinməməlidir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təhsil sisteminə nəzər salsaq, görürük ki, inklüziv yanaşma öncül və vahid tələblərdən biridir, belə ki, tədris aparılan auditoriyalar müxtəlif öyrənmə tərzinə, marağa, bilik və bacarıq səviyyəsinə malik öyrənənlərdən təşkil olunur. Yeni dövrün müəllimi bütün bu fərqləri nəzərə almaqla yanaşı, bütün tələbələrə eyni şərait və rahat psixoloji mühit yaratmalıdır. Kimya dərslərində bu tələbin ödənilməsi üçün bir sıra zəruri şərtlər vardır. Bunlardan ən vacibi müəllimin tələbələrin öyrənmə tərzlərinə uyğun olaraq audial, vizual materialları onlara düzgün və vaxtında təqdim edə bilməsidir. Dərsin izah edilməsi zamanı müxtəlif şəkil, video, slayd tipli materiallardan istifadə edilməsi məlumatı görərək yadda saxlayan tələbələr üçün ideal seçimdir. Lakin unutmamaq olmas ki, tələbələr arasında vizual öyrənənlərlə yanaşı audial öyrənmə tərzinə malik olanlar da vardır, hansı ki, onlar yeni məlumatları dinləyərək daha yaxşı yadda saxlayırlar. Müəllim hər iki qrupu nəzərə almalı, eyni zamanda müxtəlif üsullarla təlim məqsədinə çatmaq üçün addımlar atmalıdır. Bu yanaşma təkcə izah prosesində deyil, həm də tələbələrə tapşırıq verərkən də nəzərə alınmalıdır. Həm fərdi, həm cütlərlə, həm də qruplar şəklində tələbələrlə iş aparılmalı, onlara öz biliklərini daha rahat təqdim edə bilmələri üçün şərait yaradılmalıdır. Məsələn, belə bir nümunə göstərək: Ola bilər ki, tələbənin nitqində qüsurlar vardır, o dərsi danışarkən çətin terminləri, mürəkkəb maddələrin adlarını düzgün tələffüz edə bilmir. Müəllim tələbəyə icazə verməlidir ki, o reaksiyanı, məhsulların və reagentlərin adlarını lövhədə yazaraq fikrini ifadə etsin.

Laboratoriya işlərinin aparılması müşahidə və təcrübə əsaslı öyrənənlər üçün ideal mühitin yaradılması yollarından biridir. Həm biliyin möhkəmləndirilməsi, həm də tələbənin öyrəndiyini praktiki tətbiq edərək real iş mühitinə hazırlanması üçün laboratoriya işlərinin yerinə yetirilməsi olduqca vacibdir. Lakin bu proses zamanı müəllimin düzgün yönləndirmə aparması, təcrübədən əvvəl nəzəri bilikləri tələbələrə müzakirə etməsi həm təhlükəsizlik baxımından, həm də öyrənənlərdə praktiki işdən əvvəl özünə güvənmək hissinin artırılması nöqteyi-nəzərindən əhəmiyyətə malikdir. Daha çox vizual öyrənənlər üçün yaxşı olardı ki, kimyəvi reaksiya laboratoriyada aparmaqdan öncə müəllim onun mexanizmini izah etməklə yanaşı, həm də prosesi animasiyalı videolar şəklində tələbələrə göstərsin.

Kurikulum əsaslı təhsilin əsas tələblərindən biri də inklüziv yanaşmadır. Hər bir tələbənin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla yanaşı, onlara bərabər şəkildə diqqət ayrılmalı, ayrı-seçkilik qoyulmadan tapşırıqlar verilməli, qiymətləndirmə aparılmalıdır. Hal-hazırda həm orta, həm də ali məktəblərdə müxtəlif xarakterli, fərqli səviyyədə bilik və bacarıqlara malik öyrənənlər eyni auditoriyalarda təhsil alır. Nəticədə, eşitməsində, görməsində müəyyən qədər zəiflik olan, yaddaşı və öyrənmə qabiliyyəti aşağı səviyyədəki tələbələr də digərləri ilə birgə dərslərdə iştirak edirlər. Dərsi izah edərkən müəllim tələbələrin qarşılaşa biləcəyi çətinlikləri öncədən müəyyən etməli, onların öyrənmə prosesini dəstəkləmək məqsədilə düzgün metodları seçib tətbiq etməlidir. Lakin bu o demək deyil ki, müəllim daim tapşırıq verərkən və meyarlar əsasında qiymətləndirmə apararkən qüsurlu tələbələrə güzəşt etməlidir. Əksinə, müəllim çalışmalıdır ki, bərabər öyrənmə mühiti yaratsın, əlçatanlığı təmin etsin, materialları, eyni zamanda audial, vizual şəkildə təqdim edərək eşitməsində və görməsində qüsurlu olan tələbələrin də təlim nəticəsinə çatmaları üçün onları həvəsləndirsin.

Dünya praktikası baxımından nigeriyalı tədqiqatçı Viktor Tubosunun yuxarıda qeyd etdiyimiz aspektdən maraqlı yanaşması vardır. Belə ki, tədqiqatçı əsas etibarilə kimya ixtisası məzunlarının daha çox başqa sahələr üzrə işləməsi probleminə diqqət çəkir və bu problemin real həllini kimyaçı tələbələrin texniki bilikləri ilə yanaşı, onların yumşaq bacarıqlarının da inkişaf etdirilməsində görür. O, tələbələrin inkişaf etdirilməsi lazım olan bacarıqlarını iki sinif üzrə qruplaşdırır: texniki və yumşaq bacarıqlar. O, texniki biliklərə laboratoriyadakı praktiki bacarıqları, müəllimlik peşəsinin etikası və tədris metodikası bacarığını, yumşaq bacarıqlara isə başqaları ilə ünsiyyət, rəqəmsal savadlılıq, elmi düşünmə, öyrənmə, komanda ilə iş kimi bacarıqları aid edir. O, qeyd edir ki, tədris planı, proqramı hazırlanarkən tələbənin peşəkar bacarıqları ilə yanaşı onun elmi düşünmə, ünsiyyət, əməkdaşlıq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi hədəflənməlidir. Tələbənin rəqəmsal savadlılığının artırılması onun gələcəkdə özünü mütəmadi inkişaf etdirə bilməsinin bünövrəsi hesab oluna bilər. Yeniliklərdən xəbərdar olmaq, təlimlərə qoşulmaq, ixtisası üzrə kurslardan faydalanmaq üçün rəqəmsal bacarıq olduqca önəmlidir. Hal-hazırda ölkəmizdəki ali təhsil müəssisələrinin əksəriyyətində elektron lövhələr quraşdırılıb, e-kitabxanalar yaradılıb. Bu təqdirəlayiq addımdır, lakin e-laboratoriyaların, onlayn siniflərin yaradılması, onlara tələbə-müəllim kontingentinin cəlb olunması da diqqətdən kənar qalmamalıdır, hansı ki, bu müasir elm və texnologiyanın qaçınılmaz tələblərindən biridir. Universitetlərdə tələbələr real iş mühitinə hazırlanarkən onların emosional intellekti möhkəmləndirilməli, onlara çətin, problemli vəziyyətdə davranış qaydaları aşılmalı, özünü psixoloji cəhətdən idarə edə bilməyin, empatiya qabiliyyətinin vacibliyi dəfələrlə vurğulanmalıdır. Kimya ixtisası üzrə təhsil alan tələbə bilməlidir ki, o, təkcə laboratoriya cihazlarını, avadanlıqları, reaktivləri tanımaqla, onlarla iş qaydalarını öyrənməklə deyil, həm də öz iş yoldaşları ilə düzgün münasibəti, əməkdaşlığı qurmaqla yaxşı mütəxəssis ola bilər. Məsələn, bir kimya müəllimi öz ixtisasını, tədris etdiyi mövzunu dərindən bilsə belə, əgər onu tələbəyə düzgün şəkildə çatdırma bilmirsə, tələbələrin diqqətini dərəcə cəlb etməyi, onların qəlbinə yol tapmağı, auditoriyada sağlam psixoloji mühiti yaratmağı bacarmırsa, deməli, o, öz işini düzgün yerinə yetirmir. Zavodda işləyən kimyaçı-laborant digər işçinin səhvini, təhlükəsizlik qaydalarına riayət etmədiyini görürsə, bunu öz iş yoldaşına düzgün şəkildə izah etməli, ona lazımi məqamlarda kömək etməkdən çəkinməməlidir. Kiminsə səhvini sərt şəkildə söyləmək, yardım istənilməli halda kömək etməmək, kritik vəziyyətlərdə soyuqqanlı davranmamaq, hadisələrə anidən səbrsiz və neqativ mövqedən reaksiya vermək işçinin digərləri ilə münasibətində ciddi problemlərə yol açmaqla yanaşı bu da işin keyfiyyətini aşağı salar.

Karyera bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi də tələbələrin iş həyatına düzgün şəkildə hazırlanma prosesində vacib məsələlərdən biridir. Çünki əksər hallarda tələbə məzun olduqdan sonra iş axtarışına başlayır, lakin o, işə qəbul üçün getdiyi müsahibələrdə özünü düzgün təqdim edə bilmir, hətta ilkin mərhələdə o, özü haqqında məlumat anketini işə qəbul olunmaq istədiyi şirkətin insan resursları şöbəsinin müdürünün diqqətini cəlb edəcək dərəcədə doldura bilmir. Öz bacarıqlarını, biliklərini düzgün şəkildə təqdim edə bilməyən namizəd uğursuzluqla üzləşir və həvəsdən düşür. Bu gün məzun olmuş tələbələrin iş tapa bilməsi aylar, illər sürür. Bunun qarşısını almaq, gənc mütəxəssislərin iş dünyasına daha erkən daxil olmasını təmin etmək məqsədi ilə universitet müəllimi tələbənin karyera bacarığını da inkişaf etdirməli, tələbəni real iş dünyasının tələbləri ilə gec olmadan tanış etməlidir. İş axtaran gənc kimyaçı hələ məzun olmazdan çox əvvəl bilməlidir ki, cv-ni peşəkar tələblərə uyğun şəkildə yazmaq, iş müsahibələrində özünü itirməmək, suallara rahat, səlis və dəqiq cavablar vermək işə götürməyə maraqlı tərəfin diqqətindən yayınmayacaqdır.

Tələbəyə öyrədilməli yumşaq bacarıqlardan biri də tənqidi düşüncədir. Yalnız tənqidi düşünməyi bacaran tələbə gələcəyin daim öz üzərində işləyən, peşəkar mütəxəssisi ola bilər. O, öz zəif cəhətlərini vaxtında görəcək, özünütəhlil və özünüqiymətləndirmə apararaq lazımi addımları atacaqdır. Rəhbərlik tərəfindən tutulan iradları önyargı ilə deyil, onu daha yaxşı işləməyə sövq edəcək amil kimi qarşılayacaqdır. Həmçinin, ona verilən tapşırıqları, iş daxili əmr və tələbləri gözüyumuqlu icra etmək yerinə təhlil edərək, nəticə çıxararaq və yeri gəldikdə daha düzgün təkliflər verərək həyata keçirəcəkdir.

Qeyd edilənləri ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, kimya tədris proqramları hazırlanarkən yumşaq bacarıqların inkişafına yönəlmiş standartlar da nəzərə alınmalıdır. Həmçinin, uzunmüddətli yadda saxlanma və rahat öyrənməni təmin etmək məqsədilə müəllim dərsi izah edərkən həyatla əlaqələndirmə aparmalı, tələbələrə real həyatı nümunələr göstərməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Burnham, J. A. (2020). Skills for Success: Student-Focused, Chemistry-Based, Skills-Developing, Open-Ended Project Work. *Journal of Chemical Education* Vol97, pp. 344-350
2. Joachim, Kranz, Rüdiger, Tiemann (2021). A Model of Inclusive Chemistry Teaching –Three Steps Towards Inclusive Education. *The future of education (International conference)*.
3. Neiles, K.Y. & Mertz, P.S. (2020). Integrating Professional Skills into Undergraduate Chemistry Curricula. *ACS Symposium Series; American Chemical Society: Washington, DC*.
4. Nicole, Graulich (2015). The tip of the iceberg in organic chemistry classes: how do students deal with the invisible? *Chemistry Education Research and Practice*, pp.9-21
5. Surti, N., Ganga, V. (2021). Emotional Intelligence: A Study of its Evolution. *Journal of Education: Rabindrabharati University*. Vol24, No5, pp. 133-141.
6. Victor Tubosun, Babalola (2023). Inclusive skill development for chemistry. *Education programme, UNESA Journal of Chemical Education*, Vol.12, No.2, pp.102-111

SUMMARY

A chemistry teacher should try to instill leadership and management skills in the student along with technical knowledge and support the formation and development of communication, cooperation, empathy, digital literacy, and scientific thinking abilities. The most important of the requirements of university-industry cooperation is the preparation of a comprehensive and professional specialist at the end of the higher education period. Currently, employers need young professionals who can present and express themselves at the highest level in interviews, who answer the questions addressed to them confidently, not in fear and anxiety, who know what they want, who have goals, who are educated and who constantly work on themselves.

Keywords: *inclusive approach, soft skills, chemist, learning methods, professional expert*

РЕЗЮМЕ

Учитель химии должен попытаться привить учащемуся лидерские и управленческие навыки наряду с техническими знаниями и поддержать формирование и развитие способностей к общению, сотрудничеству, сопереживанию, цифровой грамотности и научному мышлению. Важнейшим из требований сотрудничества университета и промышленности является подготовка комплексного и профессионального специалиста по окончании периода высшего образования. В настоящее время работодателям нужны молодые специалисты, которые могут на самом высоком уровне презентовать и выражать себя на собеседованиях, которые уверенно, а не в страхе и тревоге отвечают на обращенные к ним вопросы, которые знают, чего хотят, имеют цели, образованы и постоянно работают над собой.

Ключевые слова: *инклюзивный подход, мягкие навыки, химик, методы обучения, профессиональный специалист*

İNKLÜZİV SINIFLƏRDƏ TƏLİMİN TƏŞKİLİ ZAMANI KOMANDA İŞİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

XATİRƏ XƏLİLOVA

xelilovaxatire1@gmail.com

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

Orcid ID: 0000-0003-3828-0565

Xülasə

İnklüziv siniflərdə bütün uşaqların, o cümlədən əlilliyi olanların bərabər şərtlərlə təhsil alması əsas məqsəddir. Bu, təhsil mühitinin onların fərdi ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Hər bir şagirdin fərdi ehtiyaclarına və bacarıqlarına uyğun təlim planları hazırlanır. İnklüziv siniflərdə təhsilin təşkilində müəllimlər, xüsusi təhsil mütəxəssisləri, psixoloqlar və valideynlər arasında sıx əməkdaşlıq təmin olunur. İnklüziv siniflərdə işləyən müəllimlərə xüsusi təhsil mütəxəssisləri və köməkçi müəllimlər dəstək verir. Psixoloji dəstək xidmətləri şagirdlərin sosial və emosional inkişafına kömək edir. İnklüziv təhsilə cəlb edilmiş şagirdlə işləyən komanda transdisiplinar forma aldığında nəticə xüsusi effekt verir.

Açar sözlər: inklüziv sinif, təhsildə komanda işi, təlim metodları, peşəkar təhsil icması

Bugünkü təhsil sistemi bütün şəxslərin, o cümlədən xüsusi ehtiyacları olan şəxslərin, təhsil prosesində bərabər şəraitdə iştirak etməsini təmin etməyə çalışır. Bu inklüziv təhsil adı altında qəbul edilir, şagirdlərin eyni sinif mühitində böyüməsi, öyrənməsi və əsas bacarıqlara yiyələnməsini nəzərdə tutur. Belə siniflərdə təlimin effektiv təşkili üçün komanda işinin rolu olduqca böyükdür.

Uşağın koqnitiv, əqli, hərəkəti, sosial, psixoloji inkişafı, müalicəsi və qidalanması ilə bağlı çoxsaylı problemlərlə heç bir halda bir nəfər məşğul ola bilməz. Bir-biri ilə davamlı ünsiyyət saxlayan, informasiya və fikir mübadiləsi edən spesifik sahələr üzrə mütəxəssislərdən ibarət olan komanda bu işi yerinə yetirə bilər. Valideynlərlə əlaqə də burada çox vacibdir. Komanda işi inklüziv təhsildə çox yaxşı nəticələrin alınmasına səbəb olur. Birgə məsləhətləşmələr zamanı verilən qərarlar daha doğru və yerində olur. Komandanın bütün üzvləri eyni statusa malik olduğu üçün hər kəs tam məsuliyyətlə yanaşır. Nəticə məhz buna görə sürətli olur.

Əlilliyi olan uşaqların təhsilinə vahid prizmadan yanaşma müəllim və məktəb rəhbərliyindən başqa digər peşə sahibləri ilə işləməyi şərtləndirir. Bu peşə sahibləri təhsil sektorundan kənarda ola bilərlər. Bizim istifadə edə biləcəyimiz resurslardan xəbərdar olduğumuz vacibdir. Uşağın ehtiyaclarına nəzər salınması onun hansı dəstəyə ehtiyacı olduğunu müəyyən etmək baxımından yaxşı başlanğıc nöqtədir. Valideynlər və ailə ilə, habelə digər müəllimlər və peşə sahibləri ilə məsləhətləşmək uşağın inkişafına vahid prizmadan yanaşmağımızı təmin edir (İnklüziv təhsil üzrə müəllim inkişafı proqramları, Proqram 3 - Əməkdaşlıq iştirakçı kitabçası, "Regional İnkişaf" İctimai Birliyi; 2019, səh.38)

Komanda işinin elementləri nələrdir?

Komanda üzvləri arasında açıq əlaqə təmin olunmalıdır. Hər bir üzv öz fikirlərini rahat ifadə etməlidir. Mütəmadi olaraq iclaslar keçirilərək prosesin qiymətləndirilməsi çox önəmlidir.

Komanda daxilində hər bir üzvün rolu açıq olmalı və hər kəs öz sahəsinə cavabdeh olmalıdır. Məsələn, müəllim təlim strategiyalarını hazırlayır, psixoloq emosional dəstək verir, loqoped nitq problemlərini həll edir.

Hər bir şagird üçün fərdi tədris planı hazırlanmalıdır. Bu plan şagirdin spesifik ehtiyaclarına uyğun şəkildə tətbiq edilməlidir.

Təhsil prosesi mütəmadi olaraq izlənməli və lazım gəldikdə strategiyalar yenidən qiymətləndirilməlidir. Hər bir irəliləyiş qeyd edilməli və bu məlumatlar komanda üzvləri ilə paylaşılmalıdır.

Bu şərtlərə cavab verən komanda işinin nəticəsi fərdi şəkildə əlilliyi olan uşaqla aparılmış işdən dəfələrlə effektiv olur. Əsasən, aşağıdakı keyfiyyətləri özündə birləşdirir.

Hər şagirdə fərdi yanaşma: İnklüziv siniflərdə fərqli bacarıqları və ehtiyacları olan şagirdlər bir arada təhsil alır. Bu halda hər bir şagirdə fərdi yanaşma vacibdir. Komanda işi, müəllim, psixoloq, loqoped və digər ixtisas sahiblərinin birgə şəkildə şagirdin potensialının tam açılmasına təşviq edir.

Müxtəlif bacarıqların birləşməsi: Komanda işi nəticəsində hər bir mütəxəssisin bacarıqları sintez edilir. Məsələn, psixoloq şagirdin emosional durumunu analiz edərək müəllimə təlim strategiyaları təklif edir, sosial işçilərə şagirdin ailə mühiti haqda məlumat verir, müəllim isə bu məlumatları birləşdirərək dərslər planları hazırlayır.

Empatiya bacarığının formalaşması: Komanda işi şagirdlər arasında empatiya və əlaqə qurmaq bacarıqlarını təşviq edir. Beləliklə, şagirdlər fərqlilikləri qəbul etməyi öyrənir və birgə çalışma mühitində öz yerlərini tapırlar.

Davamlı dəstək: Komanda üzvləri arasında davamlı əlaqənin saxlanması şagirdin irəliləyişinin izlənməsi və yarana biləcək çətinliklərin vaxtında aradan qaldırılması baxımından vacibdir. Şagirdlərin potensialının tam reallaşdırılmasına nail olmaq üçün bu yanaşma çox effektivdir.

Təlim materialları və resurslarının rolu: Komanda işi çərçivəsində təlim materiallarının doğru hazırlanması da çox vacibdir. Hər bir material fərqli ehtiyacları uyğun şəkildə düzənlənməlidir. Texnologiyadan istifadə, video dərslər, interaktiv tapşırıqlar bu prosesə xüsusi dübt qatır. Bununla yanaşı, şagirdlərin maraq sahələrinə uyğun olaraq oyun bazlı öyrənmə metodları tətbiq edilə bilər.

Səmərəli komandanın hər bir üzvü dəqiq müəyyən edilmiş rola və öhdəliyə malik olmalıdır (Uşaq inkişafı metodikası, “Qanun” nəşriyyatı, 2011, səh.541).

Əməkdaşlıq nəticəyə çatmaq üçün bir vasitədir, özü nəticə deyil. PTİ kontekstində əməkdaşlıq dedikdə, müəllimlərin öz tədris praktikasına təhsilalanlar, heyət və məktəb üçün daha yaxşı nəticələr əldə etməyə imkan verən dəyişikliklər etmək üçün müstəqil şəkildə birgə çalışdığı sistemli proses nəzərdə tutulur.

Peşəkar Təlim İcması “xidmət göstərdikləri təhsilalanların daha yaxşı nəticələr əldə etməsinə nail olmaq üçün təhsilverənlərin məsələlərə birgə baxış və fəaliyyətin tədqiqindən ibarət təkrarlanan sikllərlə, birgə çalışdığı davamlı prosesdir”. Peşəkar təlim icmalarının fəaliyyətinin əsasında təhsilverənlərin iş yerində davamlı təliminin təhsilalanların daha yaxşı öyrənməsi üçün vacib olması prinsipi dayanır.

Peşəkar təlim icması praktiki tətbiqetməyə və özünüqiymətləndirməyə şərait yaradan davamlı refleksiya prosesinə cəlb olunur. O, müəllimlərin tədris və öyrənmə prosesi barədə refleksiya etməsi üçün platforma kimi çıxış edir. Müəllimlər qarşıya çıxan məsələlərə bir yerdə baxır, problemləri birgə həll edir və öyrəndiklərini dərhal sinif otağında təcrübədən keçirirlər.

Təlim icmasının mahiyyətini diqqətin təhsilalanların öyrənməsinə yönəldilməsi təşkil edir. PTİ-nin təhsilalanların öyrənməsinə effektiv töhfə verməsi üçün onun özünün də davamlı olaraq öyrənməli olduğu hesab edilir. PTİ-lərin effektivliyi təhsilalanların nailiyyəti ilə ölçülür. PTİ-nin hər bir üzvü irəliləyişi müntəzəm monitorinq etməklə, təlim nəticələrinin cari səviyyəsinin yaxşılaşdırılması məqsədini güdür.

Müəllimlərin əməkdaşlığı müəllim və şagirdlərin fəaliyyət nəticələrini yaxşılaşdırmağa bilər. Əməkdaşlığa meyilli müəllimlər daha effektiv olur, çünki onlar resursları paylaşır, bir-birindən öyrənir və innovativ təcrübələri sınaqdan keçirməyə həvəsli olur.

İnklüziv siniflərdə komanda işinin təşkili həm müəllimlər, həm şagirdlər, həm də valideynlər üçün çox vacibdir. Belə birgə iş mühitinin yaradılması şagirdlərin potensialını tam reallaşdırılmasına, cəmiyyətdə inklüziv dəyərlərin formalaşmasına və uzun müddətdə bütün təhsil sisteminin keyfiyyətinin artmasına yardımcı olur. Bundan başqa, komanda işi şagirdlərin sosial integrasiyasını təmin edir, onlarda özünəinam və əlaqə qurma bacarıqlarını gücləndirir. Nəticədə, təhsil sistemi daha əhatəleyici və dayanıqlı olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynova, N.T. (2014). İnklüziv təhsil. Dərs vəsaiti. Bakı
2. İnklüziv təhsil üzrə müəllim inkişafı proqramları, proqram 3 - əməkdaşlıq iştirakçı kitabçası, "Regional İnkişaf" İctimai Birliyi. 2019
3. İnklüziv təhsilə cəlb olunan şəxslərlə işin aparılması. Bakı. 2020
4. İsmayılova, L. və b. (2009). Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsili. Bakı, Kurikulum, Azərbaycan, (iyul-sentyabr), № 3
5. Uşaq inkişafı metodikası. "Qanun" nəşriyyatı. 2011

SUMMARY

THE IMPORTANCE OF TEAMWORK IN ORGANIZING TRAINING IN INCLUSIVE CLASSROOMS

The main goal of inclusive classrooms is for all children, including those with disabilities, to receive education on equal terms. This requires that the educational environment be adapted to their individual needs. Learning plans are developed according to the individual needs and abilities of each student. In organizing education in inclusive classrooms, close cooperation is ensured between teachers, special education specialists, psychologists and parents. Teachers working in inclusive classrooms are supported by special education specialists and assistant teachers. Psychological support services contribute to the social and emotional development of students. The result is particularly effective when the team working with a student involved in inclusive education takes a transdisciplinary form.

Keywords: inclusive classroom, teamwork in education, teaching methods, professional learning community

РЕЗЮМЕ

ВАЖНОСТЬ КОМАНДНОЙ РАБОТЫ ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ В ИНКЛЮЗИВНЫХ КЛАССАХ

Основная цель инклюзивных классов — предоставить всем детям, в том числе детям с ограниченными возможностями, возможность получать образование в равных условиях. Это требует адаптации образовательной среды к их индивидуальным потребностям. Планы обучения разрабатываются в соответствии с индивидуальными потребностями и способностями каждого учащегося. При организации обучения в инклюзивных классах обеспечивается тесное взаимодействие педагогов, специалистов по специальному образованию, психологов и родителей. Учителям, работающим в инклюзивных классах, оказывают поддержку специалисты по специальному образованию и помощники преподавателей. Службы психологической поддержки способствуют социальному и эмоциональному развитию учащихся. Когда команда, работающая со студентом, вовлеченным в инклюзивное образование, принимает трансдисциплинарную форму, результат оказывается особенно эффективным.

Ключевые слова: инклюзивный класс, командная работа в образовании, методы обучения, профессиональное учебное сообщество.

İNKLÜZİV TƏHSİL: MƏHDUDİYYƏTLƏRƏ BAXMAYARAQ HƏR KƏSİN İMKANLARI

AYGÜN XUDİYEVA

kurdovaaygun@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Cəmiyyətin və iqtisadiyyatın inklüzivliyinə, xüsusilə cəmiyyətin müəyyən fiziki məhdudiyyəti olan üzvlərinin işləyə bilməsi, təhsil alması, idarəetmə proseslərində iştirak etməsi, normal əmək haqqı alması, normal yaşaması, tibbi yardım alması, özünü müdafiə edə bilmək, bir informasiya cəmiyyəti problemləri, sözlə cəmiyyətə inteqrasiya oluna bilməsi kimi bir çox kompleks xarakterli məsələlər aiddir (Сумакова Л.Д., Казимурский М., 2018,94-97). Bu məsələlər ayrı-ayrılıqda inklüziv təhsil, inklüziv elm, inklüziv tibb, inklüziv mədəniyyət, inklüziv ədəbiyyat, inklüziv mətbuat, inklüziv idman və s. kimi müvafiq inklüziv inkişaf istiqamətində həll olunur (Besarion M., Ponomareva S., 2019, 424-437). Hər sahənin də məxsusi normativləri, texnologiyaları, texniki vasitə və mexanizmləri vardır. Ayrıca götürülmüş problemlər həmin problemin aid olduğu sahənin inklüzivlik səviyyəsindən asılı olaraq həll edilir. Sahə inklüzivlikləri isə daha çox iqtisadiyyatın və cəmiyyətin ümumi inklüzivliyindən asılıdır.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, inklüzivlik problemləri, inklüziv cəmiyyət, komanda da təhsil

İnklüziv təhsil xüsusi ehtiyacları olan uşaqların və digər hər hansı sosial qrupların təhsil sistemində inteqrasiyasını nəzərdə tutur. Bu yanaşma uşaqların cinsiyyətindən, etnik mənsubiyyətindən, fiziki və ya zehni qabiliyyətlərindən asılı olmayaraq hər birinin eyni təhsil mühitində iştirak etməsini təmin etməyə çalışır. İnklüziv təhsil yalnız fiziki bir yerdə olmağı deyil, həm də hər bir uşağın təhsil prosesində tam iştirak etməsini nəzərdə tutur.

İnklüziv təhsil uşaqlara cəmiyyətin bütün sahələrində iştirak etməyə imkan verir. Xüsusi ehtiyacı olan uşaqların digər uşaqlarla birlikdə təhsil alması, onların sosial, emosional və akademik inkişafını artırır. Bu, cəmiyyətin müxtəlifliyi qəbul etməsini və fərqlilikləri müsbət mənada dəyərləndirməsini təmin edir. İnklüziv təhsil hər bir uşağın təhsil hüququna hörmətlə yanaşır. Bu yanaşma, hər bir fərdin potensialını reallaşdırmasına imkan verən bir mühit yaradaraq sosial ədaləti təşviq edir. Müxtəlif ehtiyacları olan uşaqların bir yerdə təhsil alması həmyaşıdları arasında empati hissinin inkişaf etməsinə şərait yaradır. Bu, uşaqların gələcəkdə daha tolerantlı, başqalarının fərqliliklərinə qarşı daha anlayışlı və sosial məsuliyyətli fərdlər olaraq yetişmələrinə səbəb olur. İnklüziv təhsil həm xüsusi ehtiyacları olan uşaqlar, həm də digər uşaqlar üçün təhsil keyfiyyətini artırır. Müxtəlif bacarıqlar və təlim tələbləri olan uşaqlarla işləyən müəllimlər tədris metodlarını daha yaradıcı və fərdi yanaşma ilə inkişaf etdirirlər. Bu, bütün şagirdlərin faydalanacağı bir təhsil mühiti yaradır.

İnklüziv təhsil çox müsbət nəticələrə gətirib çıxara bilsə də, tətbiqi zamanı müəyyən çətinliklərlə də qarşılaşır. Bu çətinlikləri başa düşmək və həll yollarını tapmaq çox vacibdir.

İnklüziv təhsil müəllimlərdən xüsusi bacarıqlar və metodlar tələb edir. Müəllimlər müxtəlif ehtiyacları olan uşaqlarla işləmək üçün əlavə təlimlər almalı və bu sahədə peşəkar inkişaf keçməlidirlər. Müəllimlərin inklüziv təhsilə uyğunlaşması üçün müvafiq təlim proqramları təşkil edilməli və onlara xüsusi tədris materialları təqdim olunmalıdır.

Bir çox məktəbdə, xüsusilə resursları məhdud olan bölgələrdə, xüsusi ehtiyacları olan uşaqlar üçün əlavə resurslar (xüsusi tədris materialları, terapeutik xidmətlər, tədris dəstəyi və s.) olmur. Bu resursların olmaması, inklüziv təhsil yanaşmasının effektivliyini məhdudlaşdırır. Bəzi məktəblər müxtəlif ehtiyacları olan uşaqların inteqrasiyasına hazır olmaya bilər. Məktəbin fiziki quruluşu

əlverişsiz ola bilər (məsələn, lift və ya əlilliyi olan uşaqlar üçün uyğunlaşdırılmamış sinif otaqları) və ya sosial mühit inklüziv olmağa uyğun olmayıb müxtəliflikləri qəbul etməkdə çətinlik çəkir.

İnklüziv təhsilin uğurlu olması üçün ailələrin və cəmiyyətin dəstəyi çox vacibdir. Ailələr uşaqlarının xüsusi ehtiyaclarının qarşılınmasını gözləyir, amma bəzən məktəbin bu ehtiyaclara cavab verməsi çətin olur. Eyni zamanda cəmiyyətin inklüziv təhsilə olan münasibəti də çox önəmlidir. Cəmiyyətin sosial normaları və stereotipləri inklüziv təhsil yanaşmasını qəbul etməkdə və tətbiq etməkdə çətinliklər yarada bilər.

İnklüziv təhsili daha effektiv etmək üçün müəyyən strategiyaların tətbiq edilməsi vacibdir. Bu strategiyalar arasında:

1. Müəllimlərin peşəkar inkişafı

İnklüziv təhsil modeli effektiv şəkildə tətbiq olunarsa, müəllimlər bu yeni yanaşmalara uyğun şəkildə təhsilləndirilmiş olmalıdır. Müəllimlərə inklüziv təhsilin müxtəlif strategiyalarını öyrədən xüsusi kurslar və təlimlər keçirilməli, xüsusi ehtiyacları olan uşaqlarla işləmək üçün praktiki bacarıqlar qazandırılmalıdır. Bununla yanaşı, müəllimlərin sinifdəki müxtəlif ehtiyacları qarşılayacaq fərdi yanaşmalar hazırlaması da təmin olunmalıdır. Müəllimlərin davamlı təlimlərdə olması onlara müxtəlif tədris metodları və xüsusi ehtiyacları olan uşaqlarla işləmə təcrübəsi qazandırır. Müəllimlərə hər bir uşağın fərdi ehtiyaclarına uyğun dərslər planları hazırlama, kommunikasiya bacarıqlarını inkişaf etdirmə və empatik yanaşmalar öyrədilməlidir.

2. Fərdi tədris yanaşmaları

İnklüziv təhsildə hər bir uşağın fərdi ehtiyaclarını nəzərə alaraq tədris metodları tətbiq edilməlidir. Məsələn, müəyyən uşaqlar üçün xüsusi tədris materialları, vizual və ya kinestetik yanaşmalar istifadə edilə bilər.

3. Məktəb resurslarının gücləndirilməsi

İnklüziv təhsil üçün məktəblərin maddi-texniki bazası və resursları gücləndirilməlidir. Bu, tədris materiallarının müxtəlifliyini artırmağı, xüsusi tədris avadanlıqları və terapiya xidmətlərinin təmin edilməsini əhatə edir.

4. Ailələr və cəmiyyətlə əməkdaşlıq

İnklüziv təhsil yalnız məktəbdə deyil, həm də evdə və cəmiyyətdə dəstəklənməlidir. İnklüziv təhsilin uğurlu tətbiqi üçün valideynlərin rolu da böyükdür. Valideynlər uşaqlarının ehtiyaclarını daha yaxşı başa düşmək və onlara dəstək olmaq üçün məktəblə sıx əməkdaşlıq etməlidirlər. Valideynlərə inklüziv təhsil haqqında məlumatlar verilməli və onların uşaqlarının təhsilində aktiv iştirak etmələri üçün xüsusi proqramlar təşkil edilməlidir. Bu əməkdaşlıq uşağın inkişafını daha da sürətləndirə bilər. Cəmiyyətin inklüziv təhsilə olan yanaşması çox vacibdir. Çünki inklüziv təhsil yalnız məktəblə bağlı deyil, həm də cəmiyyətin hərtərəfli dəstəyi ilə həyata keçirilməlidir. Cəmiyyətin müxtəlif ehtiyaclara malik insanları qəbul etməsi, onlara hörmət göstərməsi və bu fərqliliklərə uyğun sosial və iqtisadi imkanlar yaratması da inklüziv təhsilin uğurunun təməlini qoyur. Bu, təhsil müəssisələrində tətbiq olunan yanaşmaların cəmiyyətdəki fərqli sektorlarda da genişlənməsini təmin edir.

İnklüziv təhsil yalnız şagirdlərin birgə təhsil almasını nəzərdə tutmur, həm də bu yanaşmanın hərtərəfli nəzəriyyə və tətbiqi üsullarla həyata keçirilməsini tələb edir. Bu modelin əsas məqsədi müxtəliflikləri təhsil prosesinin mərkəzinə qoymaqdır. Məsələn:

1. Universal dizayn prinsipi:

Universal dizayn təhsil sahəsində hər bir uşağın təhsil almaq üçün fərqli tələbləri olduğunu qəbul edərək bütün şagirdlərə uyğunlaşdırılmış tədris mühiti yaratmağa çalışır. Bu, tədris materiallarının müxtəlif formatlarda təqdim olunması, dərslərin fərqli üsullarla izah edilməsi və tədris metodlarının hər bir şagirdin öyrənmə tərzinə uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Beləliklə, bütün uşaqlar, xüsusilə xüsusi ehtiyacı olanlar, təhsil prosesinə daha rahat və effektiv şəkildə qoşula bilərlər.

2. Komandada təhsil:

İnklüziv təhsil bir çox hallarda komanda şəklində çalışmanı tələb edir. Müəllimlər, məktəb psixoloqları, xüsusi təhsil mütəxəssisləri, müəllim köməkçiləri və valideynlər birgə işləyərək hər bir şagirdin ehtiyaclarını qarşılayacaq optimal təhsil planı hazırlayırlar. Bu yanaşma bütün təhsil

işçilərinin sinifdəki hər bir uşağa fərdi diqqət göstərməsini və kollektiv əməkdaşlığın müsbət nəticələr verəcəyini nəzərdə tutur.

3. Əlavə dəstək xidmətləri:

Xüsusi ehtiyacı uşaqlar üçün əlavə dəstək xidmətləri, inklüziv təhsilin əsas elementlərindən biridir. Bu xidmətlərə xüsusi terapiya proqramları, psixoloji dəstək, dil inkişafı üzrə mütəxəssis yardımını və s. daxil ola bilər. Həmçinin, sinifdaxili dəstək təlimçiləri və fərdi təhsil proqramları uşaqların dərslə qatılmalarını təmin etmək üçün çox vacibdir. Bu cür dəstək xidmətləri uşaqların dərslərdə bərabər şəkildə iştirak etmələrini təmin edir. Təhsilin hər hansı mərhələsində inklüziv təhsilin fayda verməsi üçün təhsilin bütün mərhələlərində inklüziv təhsil təşkil olunmalıdır (1, səh.107).

İnklüziv təhsilin tətbiqi bir çox fayda gətirsə də, bəzi məhdudiyyətlər və çətinliklər də mövcuddur. Bu çətinliklərin qarşısını almaq və inklüziv təhsili daha təsirli etmək üçün müəyyən strategiyalar və tədbirlər mütləq nəzərə alınmalıdır. Məktəblərdə xüsusi ehtiyacları olan uşaqlar üçün lazımi texniki infraqururura malik olmaq çox vacibdir. Məktəb binalarının əlilliyi olan uşaqlar üçün uyğunlaşdırılması, xüsusi təhsil resurslarının təmin edilməsi (kompüterlər, audiovizual cihazlar, yüngül oxu materialları və s.) bu uşaqların təhsil mühitində daha asan inteqrasiya olmasına imkan yaradacaqdır.

İnklüziv təhsil yalnız xüsusi ehtiyacı olan uşaqlar üçün deyil, bütün tələbələr üçün faydalıdır. Araşdırmalar göstərir ki, inklüziv təhsil mühitində olan uşaqlar daha müsbət sosial davranışlar inkişaf etdirir, müxtəliflikləri qəbul etmək və empati qurmaq bacarıqları inkişaf edir. Həmçinin, onların akademik nəticələri də yaxşılaşır, çünki fərqli düşüncə tərzləri və təcrübələr mühitində öyrənmək şagirdlərə müxtəlif yanaşmalarla qarşılaşmaq imkanı verir. İnklüziv təhsil mühitində şagirdlər yalnız akademik biliklər deyil, həm də sosial bacarıqlar əldə edirlər. Çünki burada müxtəlif ehtiyaclarla malik şagirdlər bir yerdə təhsil alır və qarşılıqlı əlaqə qururlar. Bu, həmyaşıdları arasında anlaşma və empati hissini gücləndirir, sosial müxtəlifliyi qəbul etməyə kömək edir.

İnklüziv təhsil modelinin uğurlu olması bütün uşaqların öz fərdi bacarıqlarını inkişaf etdirə biləcəyi və özünü göstərə biləcəyi bir mühitin yaradılmasını tələb edir. Bu modeldə uşaqların xüsusi ehtiyacları nəzərə alınmaqla onların potensialları maksimal dərəcədə inkişaf etdirilir və hər bir uşağın öyrənmə şansı artır.

Nəticə

İnklüziv təhsil yalnız xüsusi ehtiyacı olan uşaqların təhsil almasını təmin etməkdən ibarət deyil, həm də cəmiyyətin hər bir fərdini təhsil prosesinə daxil etməyə yönəlmiş bir yanaşmadır. Bu yanaşma bərabər imkanlar, sosial ədalət və insan hüquqlarına hörmət prinsipinə əsaslanır. Bununla yanaşı, inklüziv təhsilin tamamilə tətbiqi üçün çoxsaylı çətinliklər və məhdudiyyətlər mövcuddur. Lakin düzgün yanaşmalar və strategiyalarla bu çətinliklər aradan qaldırıla bilər və inklüziv təhsil sisteminin hər bir uşağa eyni hüquq və imkanları təmin etməsi mümkün olar. Bu geniş yanaşma ilə inklüziv təhsilin yalnız təhsil müəssisələrində deyil, bütün cəmiyyətdə dərin təsirlər yaratması mümkündür. Hər bir fərdin bərabər hüquqlara sahib olduğu bir gələcək üçün, inklüziv təhsil sisteminin inkişafı böyük əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Xüsusi psixofiziki inkişafa malik uşaqların tərbiyə və təlimi. Bakı. 2016.
2. Besarion, M., Ponomareva, S., Ugnich, E. (2019). E-learning in higher inclusive education: needs, opportunities and limitations / International journal of educational management, vol.33, is.3, pp.424-437.
3. Симакова, Л.Д., Казимирский, М. (2018). Экономическая устойчивость стран большой и инклюзивный рост/Инноваций и инвестиции, № 6, с.94-97.

SUMMARY

Khudiyeva Aygun

INCLUSIVE EDUCATION: OPPORTUNITIES FOR EVERYONE, REGARDLESS OF LIMITATIONS

The inclusiveness of society and the economy, in particular, includes many complex issues such as the ability of members of society with certain physical limitations to work, receive education, participate in management processes, receive a normal wage, live normally, receive medical care, be able to defend themselves, the problems of an information society, in short, to be integrated into society (Jimakova L.D., Kazimirsky M., 2018,94-97). These issues are separately considered as inclusive education, inclusive science, inclusive medicine, inclusive culture, inclusive literature, inclusive press, inclusive sports, etc. are solved in the direction of appropriate inclusive development (Besarion M., Ponomareva S., 2019, 424-437). Each field has its own norms, technologies, technical means and mechanisms. Individual problems are solved depending on the level of inclusiveness of the field to which the problem belongs. Field inclusiveness, however, depends more on the general inclusiveness of the economy and society.

Keywords: inclusive education, inclusiveness problems, inclusive society, team education

РЕЗЮМЕ

Худиева Айгюн

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ КАЖДОГО, НЕЗАВИСИМО ОТ ОГРАНИЧЕНИЙ

Инклюзивность общества и экономики, в частности, требует, чтобы члены общества с определенными физическими ограничениями могли работать, получать образование, участвовать в процессах управления, получать нормальную заработную плату, жить нормальной жизнью, получать медицинскую помощь, иметь возможность защищать себя, и уметь интегрироваться в общество, иными словами, проблемы информационного общества. Это касается многих сложных вопросов, таких как знания (Жимакова Л.Д., Казимирский М., 2018, 94-97). Эти вопросы рассматриваются отдельно как инклюзивное образование, инклюзивная наука, инклюзивная медицина, инклюзивная культура, инклюзивная литература, инклюзивная пресса, инклюзивный спорт и т. д. решаются в направлении соответствующего инклюзивного развития (Бесарион М., Пономарева С., 2019, 424-437). В каждой области существуют свои стандарты, технологии, технические инструменты и механизмы. Отдельные проблемы решаются в зависимости от уровня инклюзивности области, к которой относится данная проблема. Однако секторальная инклюзивность в большей степени зависит от общей инклюзивности экономики и общества.

Ключевые слова: инклюзивное образование, вопросы инклюзивности, инклюзивное общество, командное образование

ƏLİLLİK VƏ XÜSUSİ TƏHSİL EHTİYACI: MÜASİR TƏHSİL SİSTEMİNDƏ QARŞILAŞMALAR VƏ TƏTBİQLƏR

FƏRİDƏ XUDİYEVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid ID: 0000-0003-1783-6392

Xülasə

Şagirdlər üçün onların fərdi qabiliyyətlərini və bacarıqlarını, eləcə də təlimdə çətinliklərini nəzərə alaraq fərdi planların hazırlanması əsas məsələlərdən biridir. Bu sahədə əldə edilən nailiyyət bilavasitə şagirdin unikallığına yönəldiyi üçün müəllim fəaliyyətinin daha uğurlu olmasını şərtləndirir. Məsələn, əgər şagird sensor integrasiya və ya narahatlıqla mübarizə aparırsa, onlara tədris bacarıqlarını birləşdirən və əlaqələndirən müstəqil tədris proqramı verilir. Hər bir şagirdin fərqli olduğunu başa düşmək lazımdır. Onların unikal ehtiyacları, problemləri və məlumatı qəbul etmə yolları var. Müəllim hər bir şagirdin öz potensialına çatmasına kömək etmək üçün onun xüsusi öyrənmə ehtiyaclarını təmin etməyə çalışmalıdır. Pedaqoq bunu sinif daxilində dəstəkləyici müdaxilələr etməklə həyata keçirir. Özünü effektivliyə və metadək etməyə ilhamlandırmaq üçün şagirdə sinifdən kənarda təhsil vermək variantı da var. Şagirdlərin öyrənmə fərqi ilə mübarizə aparması qeyri-adi hal deyil. Bu, adətən məktəbin şagirdlər üçün çətin olmasının səbəblərindən biridir, ona görə də bunu qiymətləndirmək və onlara bu işdə kömək etmək müəllim üçün çox vacibdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, eyni bir metod bütün şagirdlər üçün səmərə verməyə bilər. Müəllim bunu sinif daxilində şagirdləri müəyyən öyrənmə qruplarına daxil etməklə və onlara uyğun tədris metodlarından istifadə etməklə həyata keçirə bilər.

Açar sözlər: *xüsusi təhsil, təhsil imkanları, sağlamlıq məhdudiyyətləri*

Xüsusi təhsil – məktəbəqədər ümumi və peşə təhsili olub sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslər üçün yaradılmış xüsusi şəraitdir.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslər – fiziki çatışmazlıqları olan kəslərdir ki, onlara təhsil proqramlarının mənimsədilməsi xüsusi şərait olmadan mümkün deyil.

Xüsusi təhsil ehtiyacları olan şəxslər – inkişafında kənaraçıxmalar nəticəsində əmələ gələn məhdudiyyətləri və çətinlikləri aşmaq üçün xüsusi pedaqoji yardıma və xüsusi təhsil metodlarına ehtiyacı olan şəxslərdir.

Çatışmazlıq – fiziki və ya psixi məhdudiyyət olub, Tibbi-Sosial Ekspert Komissiyası (TSEK) və Psixoloji-Tibbi-Pedaqoji Komissiya (PTPK) tərəfindən təsdiq olunur.

- Fiziki çatışmazlıq – inkişafda (insanın bədən üzvlərinin funksiya göstərməsinin, somatik xroniki və infeksiya xəstəlikləri) bəş verən müvəqqəti və daimi çatışmazlıq;

- Psixi çatışmazlıq – psixi inkişafda (nitqin pozulması, emosional-iradi sferanın pozulması, autizm, əqli gerilik, psixi inkişafda ləngimə) bəş verən müvəqqəti və daimi çatışmazlıq;

- Mürəkkəb çatışmazlıq – fiziki və psixi çatışmazlıqların toplusudur;

- Ağır çatışmazlıq – elə bir fiziki və psixi çatışmazlıqdır ki, bu zaman uşağın təlim imkanları yalnız elementar biliklər və vərdislər səviyyəsindədir.

İnklüzivanın düzgün həyata keçirilməsi hamının bu işdən bəhrələnməyidir. Bura əlilliyi olan və olmayan və ya xüsusi istedadlı uşaqlar, müəllimlər (təcrübələrinin təkmilləşdirilməsi baxımından) və daha geniş anlamda məktəb kollektivi (müvafiq sinif şəraitinin yaradılması baxımından) daxildir. Belə ki, bir sıra fikirlərə görə müxtəlif əqli və fiziki bacarıqlı uşaqların ümumtəhsil müəssisələrinə cəlb edilməsi dərzi pozaraq sinifdə digər uşaqların öyrənmə prosesini zəiflədəcək, müəllimlər onlardan tələb edilən əlavə tapşırıqların öhdəsindən gəlməyəcək və nəticədə müxtəlif əqli və fiziki bacarıqlı uşaqların özünə inamı aşağı səviyyədə olacaqdır. Lakin çoxsaylı tədqiqatların nəticələri göstərir ki, bu fikirlər əsaslı təcrübə və dəlillərə əsaslanmaqdan, qabaqcadan yaranmış əsassız

fikirlərə söykənir. Bütün hallarda inklüziyanın üstünlükləri onun mənfi cəhətlərini üstələyir. Qeyd edilən üstünlükləri əldə edilən nəticələrlə nümayiş etdirmək mümkündür.

Müxtəlif əqli və fiziki bacarıqlı uşaqların ümumtəhsil müəssisələrinə cəlb edilməsinin bir çox üstünlükləri var. Makqreqor və Vogelsberqin (1998) bu sahədə əldə etdikləri nəticələrdə aşağıda sadalanan üstünlüklər müəyyən edilmişdir:

- Əlilliyi olan uşaqlar təcrid olunmuş şəraitlə müqayisədə inklüziv quruluşda əlilliyi olmayan həmyaşıdları ilə daha yüksək səviyyədə sosial münasibətlər yaradırlar. Bu böyükyaşlı insanın sosiallaşmanı dəstəkləməsi və müxtəlif əqli və fiziki bacarıqlı uşaqların ümumilikdə cəmiyyətə inteqrasiyası ilə, xüsusilə özünü doğruldur.

- Müxtəlif əqli və fiziki bacarıqlı uşaqların sosial səriştə və ünsiyyət qurma bacarığı inklüziv quruluşda daha da təkmilləşir. Bunu yaşına uyğun sosial səriştə və ünsiyyət qurma bacarığını hələ də inkişaf etdirməyə çalışan uşaqların nümunə kimi gördükləri, əlilliyi olmayan həmyaşıdları ilə sosial münasibətlər qurmaq üçün daha geniş imkanlarla əlaqələndirirlər.

- Əlilliyi olan uşaqlar, adətən inklüziv quruluşda daha sərt tədris proqramına cəlb edildiyi üçün bu onların daha yüksək səviyyədə bacarıq və dərs nailiyyətləri əldə etməsi ilə nəticələnir. Bəzi tədqiqatlara əsasən, inklüziv quruluşdakı müxtəlif əqli və fiziki bacarıqlı uşaqlar üçün tədris proqramı ümumilikdə təcrid olunmuş şəraitdəki proqramdan daha yüksək səviyyədədir, eləcə də bu quruluşda uşaqlar dərs tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün daha çox vaxt sərf edərək daha yüksək təhsil nailiyyətləri nümayiş etdirirlər.

- Müxtəlif əqli və fiziki bacarıqlı uşaqların sosial baxımdan qəbul olunması inklüziv siniflərdə müntəzəm kiçik qrup işlərinin təşkili ilə gücləndirilir. Uşaqlar kiçik qruplarda işlədikdə əlilliyin çərçivəsindən kənarı görür və əlilliyi olan uşaqlarla nə qədər oxşarlıqları olduğunu anlayırlar.

- İnklüziv quruluşlarda əlilliyi olan və olmayan uşaqlar arasında dostluq adı hala çevrilir. Tədqiqatların nəticələrinə görə, inklüziv siniflərdəki uşaqlar təcrid edilmiş şəkildə təhsil alanlara nisbətən daha uzunmüddətli dostluq münasibətləri qurur. Bu hal özünü, xüsusilə evinin yaxınlığındakı məktəbə gedən əlilliyi olan uşaqlarda doğruldur. Belə ki, onlar qeyri-məktəb saatlarında sinif yoldaşları ilə görüşmək imkanına malikdirlər. Bu dostluq bağlarının yaradılması və möhkəmləndirilməsində müəllimlərin də önəmli rol oynadığı aşkar edilmişdir.

Bu gün məktəblərdə xüsusi təhsil ehtiyacına baxış birmənalı deyil, çünki müəllimlər özləri “təhsil ehtiyacları” anlayışını düzgün anlamırlar. Hər bir şagird unikaldir və hər bir şagirdin xüsusi təhsil ehtiyacları ola bilər. Bu baxımdan sadəcə istedadlı və ya əlilliyi olan şagirdlərin deyil, tipik şagirdlərin də müxtəlif xarakterli yardımlara və fərdi proqramlara ehtiyacı yarana bilər.

Hər bir tələbə unikaldir. Bunu qəbul etmək asan olsa da, ənənəvi məktəblər tez-tez şagirdlərin ehtiyaclarını ödəməkdə çətinlik çəkirlər, xüsusən də bu şagird digərlərindən daha çox mübarizə aparırsa. Belə olduqda, daha fərdiləşdirilmiş öyrənmə yanaşması tətbiq edilməlidir. Sinfinizdəki şagird istedadlı və ya əlilliyə malik olduqda, onların zəhmətini etiraf etmək və uğurlarını qeyd etmək vacibdir. Öyrətmə modelimizdən asılı olmayaraq, biz fərdi xüsusiyyətlərə malik şagirdimizi və onların unikal güclü tərəflərini qeyd etmək üçün daha çox şey etməyə çalışa bilərik. Bunun üçün müxtəlif yanaşmalardan istifadə olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Nəzərov, A. (2019). Azərbaycan təhsil sistemində xüsusi təhsil ehtiyacı olan şagirdlər üçün qanunvericilik və onun tətbiqi. Bakı: Hüquq Nəşriyyatı.
2. Rəsulova, Ş. (2020). Xüsusi təhsil ehtiyaclarının qiymətləndirilməsi və fərdi tədris proqramlarının hazırlanması. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı.
3. Sadıqova, L. (2022). Xüsusi təhsil ehtiyacları olan şagirdlərin sosial inteqrasiyası və təhsilə uyğunlaşdırılması. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı.
4. Vəliyev, M. (2020). Xüsusi təhsil ehtiyacı olan uşaqların təlimində psixoloji və pedoqoji dəstək. Bakı: Nurlan Nəşriyyatı.
5. Zeynalova, F. (2023). İnklüziv təhsil və əlillik: Müasir yanaşmalar və təcrübələr. Bakı: Müəllim Nəşriyyatı.

İSTİQAMƏT-İNKLÜZİV TƏHSİL ANLAYIŞI, TARİXİ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ PRİNSİPLƏR VƏ XÜSUSİYYƏTLƏR İNKLÜZİV UŞAQLARIN MÜALİCƏSİNDƏ SÜNİ İNTELLEKT VƏ BİOLOJİ LABORATORİYALARIN ROLU

GÜLROXAR XUDİYEVƏ

Xfarida09@mail.ru

Azərbaycan İdman Akademiyası

Orcid ID:0000-003-1783-6392

Xülasə

2020-ci ildə Dünya İqtisadi Forumu Dördüncü Sənaye İnqilabı – Təhsil 4.0 Çərçivəsi dövründə təhsilin keyfiyyətini artırmaq üçün lazım olan 8 əsas transformasiyanı müəyyən etdi. Süni intellekt bu dövrün müəyyənedici texnologiyası kimi ortaya çıxdığından biz bu texnologiyadan istifadə etməklə və öyrənənlərin onunla inkişaf etmək üçün təchiz olunmasını təmin etməklə Təhsil 4.0-in qəbulunu sürətləndirə bilərik. Nəzərə alaraq, rayonlarda, kəndlərdə şagirdlərə üçün resursların əlçatanlığını təmin etmək üçün virtual laboratoriyalara keçid mütləqdir. Müasir dərsin müvəffəqiyyəti daha çox müəllimin şəxsiyyətindən, onun bacarıq və peşəkarlığından, metodlardan və şagirdlərə fərdi yanaşmasından asılıdır. Tədris materialının təqdim edilməsinin əlçatan forması, müvəffəqiyyətli alət seçimi, dəstəkləyici psixoloji mühit yaradılması – bütün bunlar şagirdlərə dərsliyin çətin və “quru” materialını daha yaxşı mənimsəməyə kömək edir. Dərsdə müxtəlif iş üsul və formalarından istifadə edilməli, dərs ilk növbədə aktual və maraqlı olmalıdır ki, bu da öz növbəsində şagirdləri həvəsləndirir, təlim prosesində fəallıq dərəcəsini artırır, güclü biliklər əldə etməyi nəzərdə tutur. Hər şey bizim təlim prosesini təşkil etmək bacarığımızdan asılıdır.

Texnologiya öyrənmə mühitini fərdiləşdirməyə və təhsilə çıxışı yaxşılaşdırmağa kömək edir. Öyrənməyi asanlaşdırmaq üçün müəllimlər öyrənənlərin daxili idrak yükünü qiymətləndirməli və multimedia öyrənmə mühitləri yaradarkən xarici və alman idrak yüklərini tənzimləməlidirlər. Texnologiya öyrənənlərə diqqətlərini hədəf dərsə yönəltməyə imkan verməklə, idrak qabiliyyətlərinin həddindən artıq yüklənməsini azaltmağa kömək edir. Müvafiq texnologiyadan istifadə etməklə öyrənənlər öyrənmədə vaxta qənaət edə bilərlər. Həmin qənaət etdikləri vaxtı yeni akademik məzmunun öyrənilməsinə sərf edə bilərlər. Öyrənənlər yeni biliklər əldə etmək və istifadə etmək üçün prosesdən keçirlər. Birincisi, öyrənənlər məlumat daxil edirlər. Siqnal vermə prinsipində vacib detalları vurğulamaqla öyrənənlərin diqqətini danışdığımız məlumatlara yönəltməyə kömək edəcək. Şəkillər az miqdarda mətn və hekayə (vizual və şifahi) kənar yükü azaltmağın ən təsirli yoludur.

Açar sözlər: təhsil, süni intellekt, tətbiq, istiqamət

XI əsr “texnologiyalar əsri” adlandırılan müəlliflərin fikirlərini doğru hesab edirik. Cəmiyyəti narahat edən əsas məsələlərdən biri də inklüziv uşaqlar və onların müalicəsidir. Tibbin hələ də aciz qaldığı bu məsələdə süni intellektə müraciət etmək ən məntiqlisidir. Artıq müasir texnologiyadan qaçmaq, insanı əhatə edən sistemləri inkar etmək mümkün deyil. Xüsusilə də böyük şəhərlərdə siz istəməsəniz də süni intellektin bir hissəsi olursunuz. Bəs bunu necə faydalı hala gətirə bilərik? Bildiyimiz kimi bütün elmi kəşflər laboratoriyalardan başlanır. Bunun üçün isə süni intellekti laboratoriyaya gətirməyimiz vacibdir. Çünki hal-hazırda insan həyatını texnologiyalarsız təsəvvür etmək qeyri-mümkündür (1).

Məqaləmizdə əsas iddiamız odur ki, süni intellekt vasitəsilə inklüziv uşaqların həyatını rahatlaşdırmaq yollarını laboratoriyalarda tapmaq. Qeyd edək ki, informasiya cəmiyyətinin inkişafını yeni texnologiyalar olmadan təsəvvür edə bilmərik. Dəyişməyən tək şey dəyişimdir. Burada, xüsusilə

süni intellekt sistemlərini qeyd etmək yerinə düşərdi. Belə ki, Bernard Marr öz kitabında dünyanı əsaslı dəyişə biləcək 9 texnoloji meqatrendin adını sadalayıb. Bu sadalanan texnoloji meqatrendlərdən dördüncüsü “Süni intellekt sistemlərinin sürətli inkişafı” adlanır. Süni intellekt olması azdır, onun sürətli olması vacibdir. Tibb insanları bu sürətli texnologiyalardan istifadə etməlidirlər. Çünki insan ömründə sürətlə keçir. Bu anlayış ilk dəfə 1956-cı ildə Rockefeller İnstitutu tərəfindən maliyyələşdirilən Dartmouth Kollecinəki konfransda Con Makarti tərəfindən işlədilib. O, bu termini Alan Türinq tərəfindən verilmiş kompüter intellekti anlayışı əsasında irəli sürmüşdür. Buna görə də süni intellekt artıq o dərəcədə inkişaf etmişdir ki, süni intellektlə bağlı elmi-tədqiqat mərkəzləri fəaliyyətə başlayıb. Məsələn, nəhəng “Google” şirkətinin Nyu-Yorkda, Torontoda, Londonda və Sürixdə süni intellektlə bağlı elmi-tədqiqat mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Bu mərkəzlərin beşinci süni intellekt elmi-tədqiqat mərkəzi isə Pekində fəaliyyətə başlayıb. Süni intellekt insan kimi düşünən və qərar qəbul edə bilən texniki qurğuların yaradılmasını, insan məntiqinin maşınlarda tətbiqini nəzərdə tutur (2).

Deməli, artıq süni intellektin bir tibb doktoru kimi fikirləşməsini gözləmək fantastik olmamalıdır. Həmçinin süni intellekt insanların düşüncə tərzini, onun psixologiyasını, real intellektini modelləşdirən və müasir dövrdə reallaşdırılan süni yaradılmış sistemdir. İnsan tərəfindən yaradılan bu sistem süni intellektin yaranmasının əsas məqsədi əvvəllər ənənəvi olaraq insanlar tərəfindən həll olunan məsələlərin indi daha müasir maşınlar tərəfindən həll olunmasını təmin etmək olmuşdur. Bu vacib problem bəşəriyyət qarşısında duran mürəkkəb elmi-praktik problemlərdən biridir.

Beləliklə, tədris prosesində tibb dərslərinin tədrisində, onların həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsində süni intellektdən istifadə etmək imkan verir ki, dərslər daha maraqlı, praktik keçirilsin, şagirdlər dərslərə cəlb olunsun, simulyasiya şəraitində laboratoriya və praktiki işləri yerinə yetirilsin, onların idraki və tədqiqat fəaliyyəti artırilsin.

Süni intellektin başqa bir tərəfidə virtual laboratoriyaların əyani laboratoriyalardan üstünlükləridir. Bəs bu üstünlüklər nələrdir? Nəyə görə virtual laboratoriyalara üstünlük verilmədi. Bu suallara cavab tapmaq üçün əvvəlcə virtual laboratoriyaların üstünlüklərini sadalayaq:

1. Bahalı avadanlıq və reagentlərin alınmasına ehtiyac yoxdur;
2. Laboratoriya şəraitində gedişi əsaslı şəkildə qeyri-mümkün olan proseslərin modelləşdirilməsinin mümkünlüyü;
3. Eyni zamanda baş verənləri müşahidə etmək;
4. Təhlükəsizlik;
5. Distant təhsildə virtual laboratoriyadan istifadə imkanları.

ƏDƏBİYYAT

1. <https://www.questionpro.com/blog/tr/egitimde-yapay-zeka-ai-etki-ve-ornekler/>
2. https://az.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCni_intellektin_tarixi

SUMMARY

The role of artificial intelligence and biological laboratories in the treatment of inclusive children
In 2020, the World Economic Forum identified 8 key transformations needed to improve the quality of education in the era of the Fourth Industrial Revolution - Education 4.0 Framework. As artificial intelligence emerges as the defining technology of this era, we can accelerate the adoption of Education 4.0 by leveraging this technology and ensuring that learners are equipped to thrive with it.

Taking into account that in most districts and villages, the transition to virtual laboratories is necessary to ensure the accessibility of cold rhesus to students. The success of a modern lesson depends more on the personality of the teacher, his skills and professionalism, methods and individual approach to students. Accessible form of teaching material presentation, successful choice of tools, creation of a supportive psychological environment - all this helps students to better master the

difficult and "dry" material of the textbook. Different methods and forms of work should be used in the lesson, first of all, the lesson should be relevant and interesting, which in turn motivates the students, increases the level of activity in the learning process, and involves acquiring strong knowledge. Everything depends on our ability to organize the learning process. Technology helps personalize the learning environment and improve access to education. To facilitate learning, teachers should assess learners' internal cognitive load and adjust foreign and German cognitive load when creating multimedia learning environments. Technology helps reduce cognitive overload by allowing learners to focus on the target lesson. By using appropriate technology, learners can save time in learning. The time they save can be spent on learning new academic content. Learners go through a process of acquiring and using new knowledge. First, learners input information. In the signaling principle, highlighting important details will help to focus learners' attention on the information we are talking about. Images, a small amount of text and stories (visual and verbal) are the most effective way to reduce extraneous load.

Keywords: education, artificial intelligence, application, direction

РЕЗЮМЕ

Роль искусственного интеллекта и биологических лабораторий в лечении инклюзивных детей
В 2020 году Всемирный экономический форум определил 8 ключевых преобразований, необходимых для повышения качества образования в эпоху Четвертой промышленной революции – Education 4.0 Framework. Поскольку искусственный интеллект становится определяющей технологией этой эпохи, мы можем ускорить внедрение Образования 4.0, используя эту технологию и гарантируя, что учащиеся будут готовы к ее успеху.

Принимая во внимание, что в большинстве районов и сел переход на виртуальные лаборатории необходим для обеспечения доступности холодового резус-теста для учащихся. Успех современного урока в большей степени зависит от личности учителя, его навыков и профессионализма, методов и индивидуального подхода к ученикам. Доступная форма подачи учебного материала, удачный выбор средств, создание благоприятной психологической среды – все это помогает учащимся лучше усваивать сложный и «сухой» материал учебника. На уроке должны использоваться разные методы и формы работы, прежде всего урок должен быть актуальным и интересным, что, в свою очередь, мотивирует учащихся, повышает уровень активности в процессе обучения, предполагает приобретение прочных знаний. Все зависит от нашего умения организовать процесс обучения.

Технологии помогают персонализировать среду обучения и улучшить доступ к образованию. Чтобы облегчить обучение, учителя должны оценивать внутреннюю когнитивную нагрузку учащихся и корректировать когнитивную нагрузку на иностранном и немецком языках при создании мультимедийной среды обучения.

Технология помогает снизить когнитивную перегрузку, позволяя учащимся сосредоточиться на целевом уроке. Используя соответствующие технологии, учащиеся могут сэкономить время на обучении. Сэкономленное время можно потратить на изучение нового академического контента. Учащиеся проходят процесс приобретения и использования новых знаний. Во-первых, учащиеся вводят информацию. Согласно принципу сигнализации, выделение важных деталей поможет сосредоточить внимание учащихся на информации, о которой мы говорим. Изображения, небольшое количество текста и истории (визуальные и вербальные) – самый эффективный способ снизить постороннюю нагрузку.

Ключевые слова: образование, искусственный интеллект, перспектива, направление

İNKLÜZİV SİNİFLƏRDƏ TƏLİMİN TƏŞKİLİ

SAYALI İBRAHİMOVA

ibrahimovasayali@gmail.com

Bakı Slavyan Universiteti

Xülasə

İnklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilə cəlb olunmasını təmin edən ən etibarlı vasitədir. İnklüziv təhsil hər bir uşağın təhsil zamanı ortaya çıxan bütün ehtiyaclarının ödənilməsinə təmin edən metodologiyaları inkişaf etdirməyə yönəlib. Onun başlıca məqsədi tədris zamanı uşaqların təhsil və təlim ehtiyaclarının ödənilməsinə reallaşdırmaqdır. İnklüziv təhsildə təlimin təşkili prinsiplərinin əsas məqsədi xüsusi pedaqoji-psixoloji üsullarla sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərdə kommunikativ bacarıq və vərdisləri inkişaf etdirməklə, müvafiq biliklərə yiyələnməsinə nail olmaq və onları müstəqil həyata hazırlamaqla cəmiyyətin bərabərhüquqlu vətəndaşına çevirməkdir.

Açar sözlər: *inklüziv, təlim, pedaqoji yardım, təhsil*

Müxtəlif psixofiziki inkişaf səviyyələrinə malik insanların birgə təhsilinə keçid mümkün olmamışdan əvvəl əlillərin sosial statusunun aşağı olması və ayrıca bir cəmiyyət təşkil etməsi ilə bağlı bir neçə əsrlər boyu formalaşmış inamı aradan qaldırmaq lazım idi. Tarixən bütün insanlar üçün bərabərliyə keçid 1948-ci ildə Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin qəbul edilməsi ilə başlamışdır. 1959-cu ildə Uşaq Hüquqları Bəyannaməsi qəbul edildi və dövlətləri bütün uşaqların ləyaqətinin qorunduğu və hörmət edildiyi bir mühitdə inkişafını təmin etməyə məcbur etdi.

Ümumbəşəri bərabərlik və hər bir insan üçün əlverişli həyat şəraitinin təmin edilməsi ideyası sonralar həyata keçirildi və əlillərə münasibətdə sosial siyasət kursunun yenilənməsi üçün əsas oldu. Əvvəllər mövcud olan yardım sistemi həyati ehtiyacların ödənilməsinə (yemək və qulluqla təminat), islah və sağlamlıq tədbirlərinin həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir. Ehtimal olunurdu ki, əlilliyi olan bir insanın cəmiyyətə inteqrasiyası yalnız mövcud qüsurlarını düzəltmək və ya minimuma endirmək və ətraf mühit şəraitinə uyğunlaşmaq şərti ilə mümkündür.

İnklüziv təhsil ümumi təhsilin hamı üçün əlçatan olmasını nəzərdə tutan və bütün uşaqların ehtiyaclarına uyğun həyata keçirilən təhsil prosesidir. Onu ənənəvi təhsildən fərqləndirən ən başlıca cəhət isə istər sağlam, istərsə də sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların bərabər təhsilə hüquqlarını təmin etməklə cəmiyyətdə sosial bərabərliyin qorunması, bu uşaqların təhsil və başqa xüsusi ehtiyaclarının ödənilməsinə nail olunmasıdır.

Azərbaycan Prezidenti 2017-ci il dekabrın 14-də "2018-2024-cü illərdə Azərbaycanda sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafına dair Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında" Sərəncam imzalayıb. Onun məqsədi əlilliyi olan şəxslərə bütün səviyyələrdə bərabər təhsil imkanları vermək və onların təhsili üçün maneəsiz şərait yaratmaqdır.

2016-cı ilin statistikasına görə, Azərbaycanda sağlamlıq imkanları məhdud olan 65 minə yaxın uşaqdan yalnız 12 minə təhsilə cəlb olunub, onların 1105-i xüsusi məktəblərdə, 2664-ü xüsusi internat məktəblərində, 7750-si evdə, 268-i isə inklüziv təhsil alır. ("Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2009)

Prosesi mütəşəkkil şəkildə həyata keçirmək üçün inklüziv təhsilin daha sadə və asan formada təşkilinə nail olmaq bu sahədə xidmət göstərən insanların birgə fəaliyyətindən asılıdır. İnklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüququnun təminatına, eyni zamanda cəmiyyətə sağlam düşüncə ilə inteqrasiyasına şərait yaradan və dünyada geniş yayılan bir təhsil təcrübəsidir. Azərbaycan Respublikasında da sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşın təhsil almasına bərabər şərait yaradılmışdır.

Təlim prosesinin uğurla həyata keçirilməsində əsas problem isə bu cür uşaqların sağlam düşüncəli vətəndaş kimi cəmiyyətə adaptasiyasıdır. Azərbaycanda inklüziv təhsilin vəziyyətinə dair

araşdırma sənədinə əsasən, bu problemin tədricən aradan qaldırılması, həssas qrupa daxil olan uşaqların erkən yaşlardan aşkar edilməsi və təlim-təhsil prosesinə cəlb olunması qarşıya qoyulan əsas hədəflərdəndir (Azərbaycanda inklüziv təhsilin vəziyyətinə dair araşdırma sənədi. 2018).

İnklüziv təhsil prosesində təlimin təşkili prinsipləri ilk növbədə pedaqoji prinsiplərə əsaslanır. Pedaqoji optimizm, diferensiaslaşdırma, fərdi yanaşma, erkən pedaqoji yardım, sosial-adaptasiyaedici və xüsusi pedaqoji rəhbərliyin vacibliyi kimi prinsiplərin tələb və şərtlərinə əməl etməklə inklüziv təhsildə arzu olunan nəticə əldə etmək mümkündür. Bu prosesdə ilk addım sağlamlıq imkanları məhdud olan bütün şagirdləri təlim prosesində bilikləri hamı kimi mənimsəyə biləcəkləri fikrinə inandırmaqdır. L.S.Vıqotskinin fərdi inkişaf proqramında olduğu kimi təlim prosesinin başlanğıcı, gedişi və nəticəsini mütəmadi şəkildə təhlil etməklə və sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin müvəffəqiyyət göstəricilərini izləməklə inklüziv təhsil prosesində müsbət nəticə əldə etmək olar (İnklüziv siniflərdə təlimin təşkili. 2018).

İnklüziv təhsilin digər məqsədi hamı ilə birlikdə, cəmiyyətdən təcrid olunmadan, amma ehtiyaclara uyğun təşkil olunmuş fərdi inkişaf və təhsil proqramını tətbiq etmək, həssas qrupa daxil olan uşaqları sağlam düşüncəli uşaqlar kimi sosial həyata inteqrasiya etməkdir. Bu uşaqlarda sağlam düşüncə formalaşdırılırsa, onlar sosial həyata daha çox meyilli olar, rastlaşdıqları çətinliklər onlar üçün maneə deyil, irəli getmək üçün bir stimül yaradar. Bu uşaqların inkişafı, özünütəsdiqi və gələcəyi üçün təşkil olunan hər bir dövlət proqramı çox əhəmiyyətli məsələ olduğundan, bu sahəyə aid Dövlət Proqramı hazırlayanların və layihə icraçılarının qətiyyətliliyi müsbət nəticələrin əldə olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Diferensiaslaşdırma və fərdi yanaşma prinsipləri əsasında təhsilverənlər şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini, onların inkişaf pozğunluğunun spesifik özəlliklərini nəzərə alaraq müvafiq təlim şərtləri əsasında pozitiv təlim mühiti yaratmalıdırlar. Bu məqsədlə təlim prosesinin təşkilində iştirak edən şəxslər (pedaqoqlar, psixoloqlar, valideynlər) sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların xarakteristikasını və təhsil ehtiyaclarını dərinlən öyrənməlidirlər. Onlar əqli gerilik, psixi inkişafın ləngiməsi, daun sindromu, autizm sindromu, hiperaktivlik və diqqət əskikliyi sindromu, serebral iflic, nitq inkişafının ləngiməsi kimi hallarda necə davranmalı olduqlarına diqqət yetirməli, psixi inkişafa təsir edən bioloji, ətraf mühit, tərbiyə və şəxsi fəallığın rolu kimi amilləri nəzərə almaqla təlim prosesini reallaşdırmalıdırlar.

Erkən pedaqoji yardım prinsipinə əsaslanaraq pedaqoqlar şagirdlərə psixoloji-pedaqoji dəstək verməklə onların fərdi təhsil ehtiyaclarını müəyyənləşdirər, inkişafındakı ləngimələri aşkarlaya və onları psixoloji dəstəklə təmin etməklə inklüziv təhsili reallaşdırmağa nail ola bilirlər.

Təlimin sosial-adaptasiyaedici prinsipi sosial bacarıqları və şagirdin sosial-mədəni mühitə psixoloji hazırlığını təmin edir. Sağlamlıq imkanları məhdud olan şagirdlər üçün ümumi təhsil ehtiyacı nitqin, təfəkkürün və ünsiyyətin inkişafına korreksiyaedici-pedaqoji köməyin göstərilməsidir. Bu məqsədlə bütün təhsilalanlar arasında müvafiq tədbirlərin təşkili sağlamlıq imkanları məhdud şagirdlərin sosial adaptasiyasına, onlarda təfəkkürün və ünsiyyətin inkişafına təkanverici amil rolunu oynaya bilər. Belə tədbirlərin təşkili zamanı ümumtəhsil məktəblərinin şagirdləri ilə maarifləndirici söhbətlər aparmaqla, onlara həssas qrupa daxil olan şagirdlərlə ünsiyyətin mahiyyətini və əhəmiyyətini izah etməklə bu prosesin effektivliyinə zəmin yaratmaq olar.

Xüsusi pedaqoji rəhbərliyin vacibliyi prinsipi sağlamlıq imkanları məhdud olan şagirdlərin öyrənmə potensialını nəzərə alaraq təlim-təhsil prosesinin planlaşdırılması, sadəcə mürəkkəb metodu əsasında dərsin mənimsənilməsi, illüstrasiyalar, şəkillər, sxemlər, rəmzlər əsasında prosesin təşkili işinin təminatıdır. Belə ki, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün mahiyyətə eyni, lakin sadələşdirilmiş tapşırıqlar verilməsi, bu tapşırıqların fərdi şəkildə yerinə yetirilməsi təlim prosesinə müsbət təsir edir. Bu prosesdə həssas qrupdan olan uşaqlar üçün xüsusi ixtisaslaşmış müəllimlərin seçilməsi də vacib məsələlərdəndir.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla bağlı əsas problem qanunvericilik bazasının yetərsizliyidir. İnklüziv təhsillə bağlı bir sıra müddəaların müvafiq qanunlarda öz əksini tapmasına baxmayaraq, onların həyata keçirilməsi tam reallaşdırılmayıb. Bunun əsas səbəbləri kimi valideynlərlə müəllimlərin sıx əməkdaşlıq etməməsini, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların tədris

prosesinə cəlb olunması üçün inklüziv təhsildə təlimin təşkili prinsiplərinə düzgün əməl olunmamasını göstərmək olar.

İnklüziv təhsildə təlimin təşkili zamanı sağlamlıq imkanları məhdud uşaqları təhsilə cəlb etməzdən əvvəl, mövcud fiziki, intellektual, sosial, emosional, dil və digər xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, hər uşağa ümumi təhsil və tərbiyə prosesinə daxil olmaq imkanı yaratmaq daha doğru yanaşmadır. Sonra isə onları müvafiq biliklər qazanmağa və cəmiyyətdən təcridolunma riskini tədricən aradan qaldırmağa çalışmaq, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara qarşı hər hansı bir qabiliyyəti çatışmayan şəxslər kimi deyil, əksinə onlarda olan istedadların üzə çıxarılmasının mümkün olduğuna inanmaq və cəmiyyəti inandırmaq lazımdır.

Ümumi təhsil müəssisələrində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsili və tərbiyəsi üçün xüsusi şəraitin yaradılmasından öncə, onların sağlam yaşıdları ilə, eləcə də bu tədris prosesinə cəlb olunmuş müəllimlərlə mütəmadi aparılan söhbətlər qarşılıqlı anlaşılanın təminatı ola bilər. İnklüziv təhsillə məşğul olan müəllimlər qiymətləndirmə strategiyalarına müntəzəm dəyişikliklər etməklə yanaşı, formativ qiymətləndirmə kimi daha ənənəvi formaları innovativ qiymətləndirmə strategiyaları ilə birləşdirə və ya şagirdləri motivasiya etmək üçün özünəməxsus qiymətləndirmə metodundan istifadə edə bilərlər. (Mikayılova., Şərafxanova. 2011. s.84)

İnklüziv təhsil prosesində təlimin təşkili zamanı bir sıra nəzəri əsasları və praktik mexanizmləri bilməklə yanaşı, başlıca məsələlərdən biri də sağlamlıq imkanları məhdud uşağın, onun ailəsinin qarşılaşdığı problemlərin (məsələn, uşaqların cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmaması) həllini təmin edən səriştələr formalaşdırmaqdır. Digər əsas məsələ tapşırıqların dəyişkənliyi, təşkili formaları və metodları nəzərə alınmaqla təhsilalanların praktik biliklərə yiyələnməsini təmin etməkdir.

İnklüziv sinifdə təhsil alan hər bir şagirdin təlim prosesində iştirakının təmin edilməsi üçün tədqiqatlar sosial ədalət paradigmasına əsaslanır. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, məktəbdə “İnklüziv mədəniyyətin yaradılması” şagirdlərin birgə təlimdə fəal iştirakını təmin etmək üçün əsas amildir. “İnklüziv mədəniyyətin formalaşdırılması” çərçivəsində inklüziv məktəblərdə əməkdaşlığın, ümumi inklüziv dəyərlərin və münasibətlərin inkişafı digər istiqamətlərdə də dəyişikliklərə gətirib çıxara bilər. İnklüziv mədəniyyətin formalaşdırılmasını vacib hesab edən tədqiqatçılar isbat edirlər ki, məhz elə inklüziv mədəniyyət siyasəti və təcrübəni dəyişdirir. Bu istiqamətdə tədqiqatlarda inklüziv təhsil tətbiq olunan məktəblərin rəhbərliyi, pedaqoji heyəti, texniki işçiləri, şagirdləri və valideynlər tərəfindən “inklüziv mədəniyyətin” qəbul edilməsinin zəruriliyi qeyd olunur (Booth, Ainscow, 2002).

Sağlamlıq imkanları məhdud şagirdlərin təhsildə mükəmməl nəticə əldə etməsi üçün müəllimlərlə yanaşı, valideynlərin bu prosesə cəlb olunması inklüziv təhsildə təlimin başlıca prinsiplərindəndir. Dövlət, eləcə də təhsil müəssisələri siyasi və hüquqi yollarla inklüziv təhsilə dəstək verərkən valideynlərin onlarla birgə əməkdaşlığı müsbət nəticələrə daha tez nail olmaq imkanı verir. Qeyd edək ki, sağlamlıq imkanları məhdud uşağın birbaşa kütləvi təhsil müəssisəsində təlimə cəlb olunması məqsəduyğun deyil. Onları ümumi təhsilə hazırlamaq üçün öyrənmə prosesini asanlaşdırmaq, defektoloji, psixoloji və pedaqoji yardımlardan istifadə etməklə bu prosesə hazırlamaq lazımdır. Bunun üçün ümumtəhsil məktəblərində inklüziv siniflərin təşkili bu işin müsbət həlli yollarından biri kimi qiymətləndirilə bilər. XXI əsrdə, elm və texnologiyanın yüksək şəkildə inkişaf etdiyi bir dövrdə, xüsusi ehtiyacı olan hər bir fərdin bütün sosial proseslərdə, təhsilin bütün səviyyələrində məhdudiyyətsiz iştirakının həyata keçirilməsi təmin edilməli, adi insanlarla əlillər eynihüquqlu subyektlər kimi dərk edilməli, istər iş yerlərində, istərsə də müxtəlif sosial məkanlarda onların bütün hüquqları qorunmalıdır. (İnklüziv siniflərdə təlimin təşkili. 2018)

Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin gələcəkdə hər hansı bir peşəyə yiyələnməsinin həyatının valideynlərsiz dövründə də müstəqil şəkildə yaşamasına kömək etdiyini nəzərə alsaq, ali təhsil müəssisələrinə onların cəlb olunması daha vacib və təxirəsalınmaz məsələdir. Belə şəxslər ali təhsil pilləsində təlim-təhsil prosesinə cəlb olunmaqla təkcə müvafiq bir peşəyə yiyələnmir, həm də onların intellektual səviyyəsi artır, iradəli, sağlam düşüncəli, dünyagörüşlü, həyatda öz məqsəd və məramını bilən şəxsiyyətə çevrilirlər. İnklüziv təhsildə asudə vaxtın düzgün təşkili məqsədilə kompüter texnologiyalarından və internetdən məqsədyönlü istifadənin əhəmiyyətini bildirməklə, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərə öyrədici video-çarxlar göstərməklə, dünyanın müxtəlif yerlərində həyatı

örnek olan bu cür insanları tanıtmqla belə şəxslərin özlərinə inamını artırmaq, onların karyera qurmaq planlarını gerçəkləşdirməsinə nail olmaq mümkündür. Dünyanın müxtəlif ölkələrindən olan müəllimlərin genişmiqyaslı, müqayisəli tədqiqatlarının nəticələri sübut etdi ki, valideynlərin təhsil prosesində fəal iştirakı əlilliyi olan uşaqların və onların sağlam həmyaşıdlarının emosional, sosial və təhsil sahələrindəki dəyişikliklərə müsbət təsir göstərir (S.F.N.Friman. 2000. səh.8). Xarici müəllimlər hesab edirlər ki, müəllim ailə ilə etibarlı əlaqə yaratmağa çalışmalıdır və bu proses erkən təhsil dövründən başlamalıdır ki, bu da müsbət heysiyyət, motivasiya və açıqlığın formalaşmasına böyük töhfə verir və uşağın bütövlükdə uğurunu əvvəlcədən müəyyənləşdirir. Bu istiqamət Böyük Britaniyada (“ailə mərkəzli yanaşma”) geniş vüsət almışdır (K.R.Harris. 2005. s.148-150). Müəyyən edilmiş sahələr müəllimlərə və əlilliyi olan uşaqlara dəstək göstərilməsinin aşağıdakı modellərində həyata keçirilir:

- “məsləhət modeli” – xüsusi təhsil müəllimi ümumtəhsil müəllimləri və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla məsləhətləşmələr aparır;

- “komanda modeli” – xüsusi təhsil müəllimi bir qrup ümumtəhsil müəlliminə hərtərəfli dəstək göstərir, onların sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla işin xüsusiyyətləri haqqında biliklərini genişləndirir, onlara bu uşaqların məktəbə uyğunlaşmasını artırmaq üçün metod və üsulların seçilməsində kömək edir. İnklüziv təhsil prosesi və onların təhsil, kommunikativ və sosial bacarıqlarının inkişafı;

- “paralel təlim” modeli – xüsusi müəllimlər əlilliyi olan uşaqlara kiçik qruplarda və ya fərdi şəkildə xüsusi sinifdə (“resurs otağı”) dəstək verirlər;

- “müəllimlərin əməkdaşlığı” modeli – xüsusi və ümumtəhsil müəllimləri ümumtəhsil qrupunda birgə işləyir, dərslər və dərsləndirən fəaliyyətlər zamanı bütün uşaqlara lazımi dəstək göstərirlər;

- “koopərativ təhsil” modeli açıq dialoq prinsiplərinə əsaslanan inklüziv təhsil prosesində bütün uşaqların dəstəklənməsinin birləşdirilmiş modelidir (M.A.Copland. 2003. s.380).

- “peşəkar əməkdaşlıq” modeli – mütəxəssislərdən, ictimai təşkilatların könüllülərindən və bu uşaqların valideynlərindən ibarət fənlərarası komanda tərəfindən həyata keçirilən əlilliyi olan uşaqlar üçün hərtərəfli və qarşılıqlı asılı dəstək modeli. Bu modelin yaranması əlilliyi olan uşaqların inklüziv təhsil konsepsiyasının nəzəri əsaslarının təhsil praktikasına uğurla uyğunlaşdırılmasını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş ən səmərəli strategiyaların tapılmasına yönəlmiş uzunmüddətli beynəlxalq pedaqoji tədqiqatların nəticəsi idi. Bu modelin prinsipial əhəmiyyətli üstünlüyü ondan ibarətdir ki, təhsil prosesinin bütün iştirakçılarının sıx qarşılıqlı əlaqəsi bütün uşaqlara intensiv yardım və dəstək göstərməyə yönəlmişdir ki, bu da təhsil prosesinin maksimum fərdiləşdirilməsinə töhfə verir, hər bir uşağa təhsildə iştirak etmək imkanı verir O, onların motivasiyasını və özünə hörmətini artırır və həmyaşıdları və böyüklər ilə müsbət münasibətlərin qurulmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir (Thousand J.S. 2009, s.421).

Xüsusi pedaqoji rəhbərliyin vacibliyi prinsipində “səriştəlilik” konsepsiyasına diqqət yetirək. Bildiyimiz kimi, səriştəlilik insanın yaxşı bildiyi bir sıra məsələləri daha effektiv şəkildə yerinə yetirməyə sövq edir. Təhsilin inkişafının son hədəfi “bilik”dən “səriştə”yə əsaslandığından təcrübəli pedaqoji rəhbərlik inklüziv təhsildə təlim prosesinin təşkilində əsas və aparıcı rol oynayır. İnklüziv təhsil prosesində erkən pedaqoji yardım prinsipinə əməl edilərsə, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin mənəvi və əxlaqi dəyərlərini nəzərə almaqla onların sosiallaşmasını reallaşdırmaq mümkün olar. Buraya planlaşdırma, təhlil, düşüncə, təhsil və idrak fəaliyyətində özünü qiymətləndirmənin təşkili məsələləri də daxildir. Fikrimizcə, inklüziv təhsildə gənclər arasında populyar olan sosial şəbəkələrdən məqsədəmüvafiq istifadə etməklə də bu cür şəxsləri erkən pedaqoji dəstəklə təmin etmək olar. Həmin vasitələr sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin sosial adaptasiyasına da kömək edə bilər. O.S.Kuzminaya görə, inklüziv təhsil, əlil bir uşağın sağlam yaşıdları ilə birlikdə öyrəndiyi, xüsusi təhsil ehtiyaclarının ödənilməsi ilə əlaqəli spesifik pedaqoji dəstək və islah yardımı aldığı bir təhsil prosesinin qurulmasından ibarət olan sosial və pedaqoji fenomendir. (Azərbaycan Respublikasının Uşaq Hüquqları haqqında Qanunu. 2012)

Bu gün Azərbaycan cəmiyyəti sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin diskriminasiya (ayrı-seçkilik), seqreasiya (əhalinin bir qrupunun cəmiyyətdən müəyyən əlamətlərə görə zorla ayrılması) mərhələlərini dəf etsə də, belə şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyası və inklüziya (əlilliyi olan insanların cəmiyyətdə iştirak səviyyəsinin artırılması) mərhələsinə keçidlə bağlı görüləsi işlər çoxdur. Çünki iqtisadi, hüquqi inkişaf baxımından müəyyən uğurlara nail olmuş bir cəmiyyətdə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərə qarşı münasibət dövlətin sosial tələbi kimi müəyyənləşdirilməli, təhsil də daxil olmaqla, bütün sahələrdə onlara digər insanlarla bərabər imkanlar yaradılmalıdır.

İnklüzivliyin əsas məqsədi əlilliyi olan insanlar üçün cəmiyyətin həyatında iştirak etmək və ona töhfə vermək imkanı verən maneəsiz mühit yaratmaqdır. Belə inklüziv cəmiyyətdə fərqliliklərə hörmət və qiymət verilir, ayrı-seçkilik və qərəzlə mübarizə aparılır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Uşaq Hüquqları haqqında Qanunu. (2012)
2. Azərbaycanda inklüziv təhsilin vəziyyətinə dair araşdırma sənədi. (2018)
3. Booth, T., and Ainscow, M. (2002). Index for Inclusion, Developing learning and participation in schools. Published by the Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE), p.102.
4. Harris, K.R., Friedlander, B.D., Saddler, B., Frizzelle, R., Graham, S. (2005). // The Journal of Special Education. Vol 39(3). P.145-156.
5. Copland, M.A. (2003). // Educational evaluation and policy analysis. Vol. 25(4). P.375- 395.
6. Mikayılova, Ü., Şərəfxanova, Ş., və b. (2011). "İnklüziv təhsil" (Metodik vəsait). Bakı.
7. Freeman, S.F.N., Alkin, M.C. (2000). // Remedial and Special Education. Vol.21(3). P. 3-18.
8. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2009).
9. Thousand, J.S., Nevin, A.I., Villa, R.A. (2009). Collaborative teaching: Critique of the scientific evidence // In L. Florian (Ed.), The SAGE handbook of special education. London: Sage. P.417-428

SUMMARY

Inclusive education is the most reliable means of ensuring the involvement of children with disabilities in education. Inclusive education is aimed at developing methodologies that ensure that all the needs of each child are met during education. Its main goal is to realize the satisfaction of children's educational and training needs during teaching. The main goal of the principles of organizing training in inclusive education is to develop communication skills and habits in people with disabilities through special pedagogical and psychological methods, to achieve the acquisition of relevant knowledge and to prepare them for an independent life, turning them into equal citizens of society.

Keywords: *inclusive, training, pedagogical assistance, education*

РЕЗЮМЕ

Инклюзивное образование является наиболее надежным средством обеспечения вовлечения детей с ограниченными возможностями в образование. Инклюзивное образование направлено на разработку методик, обеспечивающих удовлетворение всех потребностей каждого ребенка во время обучения. Его основная цель – реализация удовлетворения образовательных и обучающих потребностей детей в процессе обучения. Основная цель принципов организации обучения в инклюзивном образовании – развитие коммуникативных навыков и привычек у людей с ограниченными возможностями посредством специальных педагогических и психологических методов, достижение приобретения соответствующих знаний и подготовка их к самостоятельной жизни, превращение их в равноправных. граждане общества.

Ключевые слова: *инклюзивность, обучение, педагогическая помощь, образование*

İNKLÜZİV TƏHSİL VƏ ONUN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

NİGAR İSMAYILOVA

niay.83@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://orcid.org/0000-0002-2538-9740>

Xülasə

Məqalədə inklüziv təhsil və onun həyata keçirilməsi yollarından bəhs edilir. Belə ki, uşaqların intellektual, fiziki və digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq, onların öz həmyaşıdları ilə birgə təhsilə cəlb edilməsi vacib məsələdir. "Əlillərin hüquqları haqqında" Konvensiyanın 24-cü maddəsinə əsasən, əlilliyi olan bütün şəxslər digər vətəndaşlar kimi təhsil almaq hüququna malikdirlər.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar təhsil müəssisələrində normal uşaqlarla birgə təhsil alaraq özlərini cəmiyyətin bərabərhüquqlu nümayəndəsi kimi hiss edir və bu onlarda motivasiya yaradır.

Açar sözlər: inkişaf, cəmiyyət, inklüziv təhsil, ünsiyyət, uşaq

İnklüziv təhsil anlayışı insan hüquqları prinsipinə əsaslanır. İnsan Hüquqları Konvensiyasına görə dövlətlər elə bir təhsil sistemi qurmalıdır ki, təhsil alma hüququ hər bir uşağa şamil edilsin. Onlar Azərbaycan Respublikası İnsan Hüquqları Konvensiyasını 1992-ci ildə imzalayıb və respublikamızda yaşayan hər bir uşağın təhsil alma hüququnu qorumağı öz üzərinə götürmüşdür.

2001-ci ilin iyulunda Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmış "Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Ölkəmizdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilinin təşkili üzrə hərtərəfli imkanlar mövcuddur. 2017-ci ildə əlilliyi olan şəxslərin bərabər təhsil imkanlarını təmin etmək məqsədi ilə "2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında əlilliyi olan şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı" qəbul edilmişdir. Həmin sənəddə qeyd olunan əsas məqamlardan biri fərdin inkişafı üzrə müəyyən məqamların təbliğidir. Belə ki, yalnız dəyərlərin, norma və qaydaların mənimsənilməsi o şəraitdə reallaşa bilər ki, onların əsasında da yenilənmiş pozitiv fəaliyyət müşahidə olunsun.

Autizmlili uşaqların təhsilin ilk pilləsi olan məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə adaptasiyası uzun və təcridən baş verən prosesdir və bu prosesin mümkün olduğu qədər rahat, problemsiz həyata keçirilməsi üçün müəssisə personalının yerinə yetirməli olduğu bir sıra addımlar var: birincisi, bu uşaqlara müəssisənin və olduğu qrupun daxilində baş verənləri izah etmək, lazım gəldikdə səbrlə təkrar etmək (məsələn, indi bütün uşaqlar musiqi məşğələsinə toplanır və sən də ora gedəcəksən, yaxud birazdan sən də digər uşaqlarla birgə geyinəcəksən və biz gəzintiyə gedəcəyik, qayıdanda isə nahar edəcəyik və s.) lazımdır. Bundan əlavə,

- göstəriş və tapşırıqları verərkən nitqinizi korrektə edin, daha konkret və az danışın. Cümlələrinizin uzunluğunu kontrol edin. Bu uşaqlara sizi daha yaxşı anlamağa kömək edəcək;

- uşağa verilən informasiyanı, yaxud tapşırığı yenidən təkrar etməzdən əvvəl anlaması üçün zaman verin;

- çalışın ünsiyyət zamanı uşaq sizi görsün, sizə diqqət yetirsin. Üzbəüz dayanın və sizinlə göz kontaktı qurmağa təhrik edin;

- yeri gəldikcə jestlərdən və mimikalardan istifadə etməkdən çəkinməyin;

- uşağa yönəlmiş nitqinizdə "əvvəl", "sonra" sözlərindən istifadə edin. Hadisələri gərək olduğu ardıcılıqla sadalayaraq uşağın diqqətinə çatdırmağa çalışın (məsələn, əvvəl gəzinti, sonra nahar yeməyi və s.)

• idiomlardan istifadə etməməyə çalışın, autizmlı uşaqların əksəriyyəti bu cümlələri hərfi mənada başa düşürlər;

• tapşırıqları və göstərişləri növbəli qayda ilə yerinə yetirməyə sövq edin (məsələn, “əvvəl sən, sonra mən”, “indi sənın növbəndir” və s.);

• autizm spektr pozuntusu olan uşağın sizin hər hansı tapşırığınızı yerinə yetirməsini istəyirsinizsə, ona şəxsən müraciət edin. Çünki bu uşaqların əksəriyyəti ümumi müraciətin (“uşaqlar”, “hamınız” və s.) onlara da aid olduğunu başa düşmürlər.

İnklüziv təlimə keçid bir sıra həlli tələb edilən psixoloji problemləri üzə çıxarır. İnklüziv təlim problemləri olan uşaqlarla yanaşı, sağlam uşaqlara da çox şey verir. Birgə təlim sağlam uşaqlara həmyaşıdların psixi və fiziki nöqsanlarına daha dözümlü, qarşılıqlı əməkdaşlığa açıq və hazır olmaq hissinin formalaşmasını təmin edir. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarda inklüziv təlim həmyaşıdlarına qarşı müsbət münasibətin yaranması, adekvat sosial davranış, inkişaf və təlimdə potensial imkanların tam realizasiyasını təmin edir. Vaxtında göstərilmiş kömək sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarda müşahidə edilən xüsusiyyətləri yumşaltmaq, hətta bəzi hallarda tamamilə aradan qaldırmağa imkan verir. Bununla da onların cəmiyyətdə sosiallaşması və inteqrasiyası təmin edilir.

İnklüziv təlimə bütün kateqoriyadan olan xüsusi təlim ehtiyacı uşaqlar cəlb edilə bilər. Lakin burada qüsurun ağırlıq dərəcəsi nəzərə alınmalıdır. Məsələn, yataq rejimində olan ağır dərəcəli oliqofren uşaqların, psixopatik formada davranış pozulması olan uşaqların inklüziv təlimə cəlb olunması mümkün deyildir. Buna görə də sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların özlərini də differensasiya etmək lazımdır. İnklüziv təhsilə cəlb olunan fiziki və əqli çatışmazlığı olan uşaqlar üçün onların fərdi köməkçisi funksiyasını yerinə yetirən sosial pedaqoqlar təyin edilir.

“Əlilliyi olan uşaqlara erkən yaş dövründə xüsusi xidmətlər göstərməlidir, amma bu o demək deyil ki, onların təhsili xüsusi çərçivəli proqram əsasında olmalıdır. Sözsüz ki, bu xidmətlər məktəbəqədər yaş dövründən başlamalıdır. Bu tipli uşaqlarla işləməyi bacaran mütəxəssislər yetişməlidir və valideynlər mütəxəssislərə arxalanaraq övladlarını mühitə, kollektivə buraxmalı, eyni zamanda müşahidə etməlidir. Uşaq yeni mühitə daxil olmaqla sosiallaşır, yeni rejimə, davranış qaydalarına yiyələnir və həmyaşıdları ilə tanış olur. İlk olaraq bütün uşaqlar tərəfindən dəstəklənən və hörmət edilən inklüziv otaq və ya sinfin yaradılması müəllimin ən mühüm vəzifələrindən biridir. Bundan əlavə, gələcəkdə uşaqların öz sosial səriştə bacarıqlarının artırmalarına, müsbət sosial əlaqələrin qurulmasına töhfə vermək üçün xüsusi strategiya və proqramlara yer verilməlidir” (2).

Qeyd olunan məqamlar müxtəlif ölkələr baxımından fərqli olmaları ilə seçilir.

“Müasir tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, bu istiqamətdə mükəmməl qanunvericiliyə malik ölkələr sırasına Kanada, Kipr, İsveç, Norveç, İspaniya, ABŞ və Böyük Britaniya kimi ölkələri aid etmək olar. Amma mükəmməl qanunvericiliyin olması heç də bu təhsilin dəstəklənməsi və işləməsi demək deyil. Təcrübə göstərir ki, yalnız mükəmməl qanunvericiliyin mövcudluğu kifayət etmir. Məsələn, Almaniya mükəmməl qanunvericilik bazasına malikdir, amma əksər intellektual pozuntulu uşaqlar xüsusi məktəblərdə oxuyurlar.

İnklüziv təhsilin inkişaf səviyyəsinə valideynlərin aktivliyi təsir edir. Belə ki, Niderlandda daun sindromlu uşaqların valideynlərinin dövlətin təhsil siyasətinə ciddi etirazları olmuşdur. Və hazırkı dövrdə məhz onlar övladlarının ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərinə qəbul olunmasına nail olmuşlar” (1).

Beləliklə, aparılan araşdırmalardan belə qənaətə gəlmək olar ki, biz cəmiyyət olaraq sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilə adaptasiyasına düzgün mövqe nümayiş etdirməliyik. Çünki onların cəmiyyətə, təhsilə tam inteqrasiyası hər bir pedaqoqun, psixoloqun, bir sözlə hər bir Azərbaycan vətəndaşının ümdə vəzifəsinə çevrilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. 2018-2024-cü il inklüziv inkişaf üzrə dövlət proqramı
2. <http://www.kelaminfo.az/article/a-6331.html>

SUMMARY

INCLUSIVE EDUCATION AND ISSUES OF ITS IMPLEMENTATION

The article talks about inclusive education and ways of its implementation. So, it is important to involve children in education together with their peers, regardless of their intellectual, physical and other characteristics. According to Article 24 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, all persons with disabilities have the same right to education as other citizens. Children with special needs feel like equal representatives of society by studying together with normal children in educational institutions, and this motivates them.

Keywords: development, society, inclusive education, communication, child

РЕЗЮМЕ

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ВОПРОСЫ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ

В статье говорится об инклюзивном образовании и путях его реализации. Поэтому важно привлекать детей к обучению вместе со сверстниками, независимо от их интеллектуальных, физических и других особенностей. Согласно статье 24 Конвенции о правах инвалидов, все инвалиды имеют такое же право на образование, как и другие граждане. Дети с особыми потребностями чувствуют себя равноправными представителями общества, обучаясь вместе с нормальными детьми в образовательных учреждениях, и это их мотивирует.

Ключевые слова: развитие, общество, инклюзивное образование, общение, ребенок

İNKLÜZİV TƏHSİL SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD UŞAQLARIN TƏHSİLİNİN MÜASİR MODELİ KİMİ

NURLANƏ İSMAYILZADƏ

nurlana.mansur@gmail.com

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Hər bir kəsin psixi və fiziki qüsurlardan asılı olmadan təhsil almaq hüququ vardır. Amma bu, onların ictimaiyyətə inteqrasiyasını tezləşdirmir və sağlamlaşdırmaq üçün tərtib olunan müəssisələrin önəmini azaltmır. Məktəbdə təhsil almaq bu uşaqların digər tipik həmyaşıdları ilə birgə öyrənməsi və sosial tədbirlərdə iştirakı vasitəsilə adaptasiya prosesini sürətləndirir. Azərbaycanda Təhsil Siyasətinin əsas məqsədi hər kəsin təhsillənmək hüququnu təmin etməkdir. Həmçinin, bu proses qüsuru olanlar üçün də tətbiq edilməlidir. Bu əsasla bəzi islahatlar tələb edirik, bu uşaqların xüsusi təlimi üçün imkanların yaradılması üçün xüsusi diqqət və bərabər imkanlar əsaslıdır.

Məhdudiyyətli olanların təhsilinin müasir modeli inklüziv təhsildir. Bu model bütün uşaqların eyni məktəb və sinifdə birgə təhsil almağına şərait yaradır və cəmiyyətdə birləşdirici bir təhsil prosesinin yaradılmasına köməklik göstərir.

Fiziki və psixi məhdudiyyətli uşaqların təhsil almağına imkan verərək onların müxtəlif səviyyədəki uşaqlarla birgə öyrənməsinə, ictimaiyyətə inteqrasiyasına və həyatda daha yaxşı nailiyyətlərə sahib olmalarına kömək etmək inklüziv təhsilin əsas məqsədidir. Inklüziv təhsil həm məhdudiyyətli, həm də sağlam uşaqların birgə təhsil almağına imkan verdiyi üçün daha birləşdirici və daha keyfiyyətli bir təhsil prosesinin yaradılmasına kömək edir.

Azərbaycanda da inklüziv təhsil modeli dəstəklənir və bunun tətbiq edilməsi yönündə hər cür imkanlar yaradılır. Bu sayədə cəmiyyətə daha birləşdirici bir təhsil modeli təqdim edilir ki, bütün uşaqların eyni şəraitdə təhsil almağına imkan verilir.

Azərbaycanda bir əsrə yaxın tarixi olan xüsusi təhsil sisteminin təkmilləşdirmə perspektivləri vardır. Hazırda belə məktəblərdə fiziki və psixi məhdudiyyətli uşaqlar korreksion təhsil və əmək tərbiyəsi alırlar. Bu isə indiki şəraitdə heç də onların bütün həyatı ehtiyaclarının ödənilməsi deyil. Fikrimizcə, problem xüsusi məktəblərin sayının artırılmasında yox, belə məktəblərin korreksion istiqamətli təhsildən savayı, psixi və fiziki məhdudiyyətli uşaqlara bir sıra xidmətlərin təqdim edilməsindən ibarətdir.

Göstərilən xidmətlər belə uşaqların bütün xüsusi ehtiyaclarını ödəməlidirlər. Belə yeni tipli xüsusi məktəblərin açılması həm də təhsilin müasir humanizasiya tendensiyalarına uyğundur. Bu, həmçinin xüsusi təhsil müəssisələrinin köhnəlmiş modelindən imtina edib daha da təkmilləşmiş modelinə keçməsidir. Məhdudiyyətli uşaqların korreksiyaedici tərbiyə və təlimində kütləvi və xüsusi məktəbin müvəffəqiyyətli inteqrasiyasının əsasını qarşılıqlı anlaşıma, hörmət və təsir təşkil etməlidir.

İnklüziya proseslərinin genişlənməsində skandinav ölkələrində cərəyan edən "normallaşdırma" konsepsiyasının rolu böyükdür. Əsasında əlillərin sosial həyatının normallaşdırılması və hüquq konsepsiyasına uyğunlaşdırılması ideyaları duran konsepsiya məhdudiyyətli şəxslərin inteqrasiyalı təlimi hüququnu da qanuni şəkildə təsdiqlədi.

Azərbaycan Respublikasında əqli və fiziki gerili uşaqların təhsil prosesi xalq təhsilinin, ümumdövlət sisteminin bir hissəsidir. Köməkçi müəssisələr ümumi uşaq təhsil müəssisələri sisteminə aiddir. Belə məktəblər yalnız funksiyalarına görə ümumtəhsil məktəbindən müəyyən dərəcədə fərqlənir. Bu məqsədlə şagirdə peşə-əmək məlumatlarına yiyələndirilməklə nail olunur. Nəhayət, yardımçı məktəb şagirdlərin ümumi fiziki vəziyyətinin islahı və möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş müalicəvi sağlamlıq işi aparır.

Əsasən, əmək bacarıq və vərdislərini mənimsəyərək ümumtəhsil fənlərin təlim zamanı pedaqoji vasitələrlə əqli cəhətdən geriləyən uşaqların dərkətmə fəaliyyətinin çatışmayan cəhətlərinin islahı aparılır. Oligofreno pedaqogika müstəqil bir pedaqoji elm olaraq patofiziologiyanın, genetikanın, əqli

geriliyin klinikasının, xüsusi psixologiyasının nailiyyətlərindən geniş istifadə edərək əqli cəhətdən geri qalan uşaqların təlim və tərbiyəsinin xüsusi sualları üzərində işləyir. Yardımçı məktəbin strukturunu belə tip uşaqların təlim və tərbiyəsində olan xüsusi vəzifələrin mövcudluğu müəyyənləşdirir.

Təhsil müəssisəsinin ştatında oliqofreno pedaqoqdan başqa, peşə təlimi, tərbiyə müəllimləri, loqoped, tərbiyəçilər, tibb sahəsinə aid işçilər olmalıdır.

İnklüziv təhsilin gəlişi ilə birlikdə yardımçı məktəblər artıq fərqli bacarıqlara malik olan bütün uşaqların təhsilində əsaslıdır. Bu tip təhsil müəssisələri, məhdudiyyətli uşaqlara əsas öyrədilənlərdən başqa, ictimaiyyətə daha yaxınlaşmaq və adaptasiya olmaq imkanı verir. Lakin yardımçı məktəblərin də qarşılaşdığı çətinliklər mövcuddur.

Məhdudiyyəti olan uşaqların ümumtəhsil müəssisələrinə qəbul edilməsini və onların eyni yaşlı uşaqlar ilə birlikdə sinifdə dərs keçmələrini inklüziv təhsil öngörür. Bu modeldə uşaqlar fərqli sinif və fərqli öyrədənlər tərəfindən təmin edilərək ümumi məktəb dərsinə əsaslanan təhsil alırlar. Özünəməxsus təlim tələbatlarını qarşılamaqda isə müəssisələr dəstək alırlar. İntegrativ təhsil proqramları, şəhərlərlə yanaşı, uzaq ərazilərdəki bir çox məktəblərdə də tətbiq olunur.

Uşaqların daha yaxşı təhsil alması və cəmiyyətə daha sürətli adaptasiya olması üçün məhdudiyyətli uşaqların öz həmyaşıdları ilə birlikdə ümumtəhsil orta məktəblərində dərs alması daha münasibdir. Artıq mövcud olan dəyişdirici sistemdə, məhdudiyyətli uşağın cəmiyyətimizə adaptasiya olma prosesi zəifdir. Bu, ictimaiyyətdən kənarda qalmasına səbəb olur.

Gözlənilənə əsasən, məhdudiyyəti olan uşaqlar üçün xüsusi seçilmiş tədris ocaqlarında təhsil almaq daha münasibdir və faydalı nəticə verə bilər. Həmçinin bütün tədris müəssisələrində eyni mühitdə təhsil alan bu uşaqlar, cəmiyyətə daha cəld və effektiv bir şəkildə adaptasiya olmağı bacarırlar. Göstərilən qruplaşmada tipik uşaqların təhsil imkanları genişlənilir, aktivlikləri, sərbəstlikləri daha çox inkişaf etdirilir.

İnklüziv təhsilin inkişafı mürəkkəbdir və elmi, metodoloji və idarəetmə ilə əlaqədar geniş yayılmış cəhətləri vardır. İnklüziv təhsil fikrini qəbul edən bütün tədris ocaqlarının, xüsusi müəssisələrin müəllimlərinə təlimat verməsi və onlara xüsusi dəstək təmin etməsi vacibdir. Mexanizmlərin tətbiqi pedaqoji prosesin təşkili və təsirlərinin mübadiləsi üçün vacibdir.

Xüsusi müəssisəyə getmədikdə xüsusi təhsilə ehtiyacı olan və sağlamlığında problem olan uşaqlar üçün doğru olmayan təhsil istiqamətlərinin yaranmasına yol açarlar.

İnklüziv təhsil müəllimləri uşaqların qabiliyyətlərini və fərdi keyfiyyətlərini yoxlamaq üçün müəyyənləşdirici məlumatlara ehtiyac duyurlar. Əgər onlar bunu bilməyərək əlilliyi olan uşaqlara tələbləri eyni olaraq təqdim edərlər, bu halda bir çox mənfi hallar yaşana bilər. Bunun nəticəsi olaraq uşaq həvəsdən düşür, təhsil prosesi müddətində xoşagəlməz hallar yaşanır və nəticə olaraq var olan problemlər qabarıqlaşmağa başlayır.

Önəmsənilməsi əsas olan xüsusi müəssisələrdə psixoloji vəziyyət ətraflı və obyektiv şəkildə qiymətləndirilməlidir. Lakin valideynlər uşaqlarının zehni vəziyyəti ilə bağlı ətraflı və doğru-dürüst danışmaqda problem yaşayır.

Məhdudiyyəti olan uşaqların ailələrinin övladlarının hərtərəfli inkişafı ilə bağlı məlumat sahibi olmaları üçün xüsusi profilaktik tədbirlərin aparılması vacibdir.

Mütəxəssislərin həm professional, həm də şəxsi keyfiyyətləri baxımından daha çox təlim edilməsinə inklüziv təhsil ideyası ehtiyac duyur. Kadrların əsaslı korreksiyaedici təhsillər alması və professional kvalifikasiyalı olması mühüm bir tələbdir. Professional-pedagoji hazırlığın nəzərdə tutulduğu əsas komponent ilə yanaşı, aşağıdakı göstərilənlər də ehtiyacları əhatə edir:

- inklüziv təhsil haqqında əsaslı məlumatların verilməsi və onun fərqlinin hərtərəfli şəkildə izah olunması;

- inklüziv təhsil mühitində uşaqların səviyyələrinə əsaslanan biliklərin mövcud olması;
- tədris prosesinə uyğun olaraq vasitə və üsulların seçilərək göstərilməsi;
- tədris mühitində qarşılıqlı olaraq fərqli üsulları seçərək tətbiq etmək bacarığının olması.

Məktəbin uğurlu bir inklüziv təhsil mərkəzi olması üçün məhdudiyyətli uşaqların nəzarətdə saxlanması əhəmiyyətli bir komponentdir. Məktəb inklüziv təhsilə qoşulan uşaqlar və qarşılaşacaqları zəruriyyətlər barədə məlumatlanmalıdır.

Həmçinin məktəb rəhbərliyi bu uşaqların hərtərəfli tələbatlarının ödənilməsi üçün ümumi qüvvələr təşkil edərək məktəbin bir inklüziv sahə kimi fəaliyyətini təmin etməlidir. Aşağıdakı proses bütün səviyyələrdə inklüziv təhsili əks etdirir:

- Məktəbə qəbul üçün müraciət edən şagirdlər incələnilir;
- Şagirdin xüsusi ehtiyacları üzərində işləyən komissiya ilə əlaqə saxlanılır və uyğun sənədlər təqdim olunur;
- Uşaqlara uyğun şəxsi iş planı hazırlanır ki, plan şagirdin bədəni və zehni cəhətdən qiymətləndirilməsi əsasında hazırlanır;
- Uşaqların uğurları dəyərləndirilir və uyğun dəstək tədbirləri təklif olunur;
- İlin sonunda, təlim məqsədləri əsasında şagirdin inkişafı yenidən qiymətləndirilir və nəticələrə görə təlim planı yenilənir.

Müasir təhsil sistemi təkcə məktəbin müəyyən istəklərinə qarşılıq olaraq, stabil imkanları olan, ümumi proqramı mənimsəyib təhsildə müvəffəqiyyət əldə edə bilən uşaqları qəbul edir. Nəticədə görürük ki, məhdudiyyəti olan uşaqlar təhsil-tərbiyə prosesindən kənarda qalır, çünki onlarla işləmək üçün ümumtəhsil məktəblərində korreksion və xüsusi təhsildə lazımi bilikləri olan müəllim, psixoloq, müəllim köməkçisi və s. yoxdur. Bu cür problemləri müasir məktəbdə inklüziv təhsil həll etməlidir.

İnklüziv təhsilin əsasında uşaqların hər bir diskriminasiyasını istisna edən, onların xüsusi təhsil ehtiyaclarını və ümumiyyətlə bütün həyatı hüquqlarını təmin edən və inkişafı üçün lazımlı vəziyyəti təşkil edən ideologiya durur.

Müvafiq olaraq, inklüziya ayrıca bir uşağın korreksiyasına və dəyişməsinə yox, məktəb və sosial mühitin hər uşağın imkanlarına adaptasiya olunmasına istiqamətlənməlidir. İnklüziv təhsil ümumtəhsilin bir hissəsi olmaqla birlikdə onlar vahid təhsil sistemi formasında fəaliyyət göstərməlidirlər. Beynəlxalq sənədlər inklüziyanı “bütün uşaqların, psixofiziki imkanlarından asılı olmayaraq mövcud şəraitdə cəmiyyətin həyatında iştirakını təşkil edən əsas” kimi qiymətləndirirlər.

İnklüziv təhsilin inkişafındakı müasir mərhələnin problem və ziddiyyətlərlə zəngin olması açıq və peşəkar dialoq, konstruktiv mübahisələr, yerli təcrübənin nəzərə alınmasını və əməkdaşlıq tələb edir.

Respublikada inklüziv təhsilin pilot layihə olması bildirir ki, bizim təhsil hələ inklüziyaya keçid mərhələsi yaşayır. Dövrün əsas əlaməti bizi məktəbin və ümumiyyətlə təhsilin dəyişməyə və sistemli dəyişikliklərə hazır olmasıdır. Amma belə dəyişikliklər birdən və sürətlə baş vermirlər, onlar xeyli müddət tələb edirlər. Bu dəyişikliklərin ən mürəkkəbi və çətinini peşəkarların təfəkküründə və insanların şüurundakı dəyişikliklərdən başlayır və iqtisadi dəyişikliklərlə tamamlanır.

İnklüziv təhsilin tətbiqi ilk növbədə sosial xarakterli çətinliklə üzləşir. Bunlar ətraflı şəkildə yayılmış və xurafatlardan, bu prosesdə iştirak edən insanların yeni təhsil prinsiplərini qəbul etməməsindən, yerli inklüziyaya aid sistemli psixoloji yeniliklərin, monitorinq tədqiqatlarının olmamasından və s. ibarətdir. İnklüziv təhsilin metodologiyasının olmaması, ümumiyyətlə, inklüziv təhsil ideyasına qarşı inamsızlıq və tənqid yaradır. İnklüzivlik sahəsinə aid tədqiqatların azlığı və monitorinqin keçirilməməsi qeyri-düzgün nəticələrə və qeyri-leqal nəticələndirməyə gətirir. Halbuki, inklüziv təhsilin tətbiqinin cəmiyyətdə başa düşülməsi üçün mövcud proses barədə məlumatlandırılmalı, inklüziyanın müsbət tərəflərini insanlara başa salan ciddi tədqiqatlar aparılmalıdır.

İnklüziv təhsil müasir dövrdə böyük perspektivləri olan progressiv təlim yoludur. İnklüziv təhsilin mövcud vəziyyəti onu göstərir ki, bu innovation proses ümumiyyətlə təhsilin inkişafına güclü təsir göstərərək təhsilin humanistləşməsinə və yeni tipli müəllim icmasının yaranmasına kömək edir. İnklüziv proseslərin ardıcıl və məqsədyönlü inkişafının nəticəsi isə inklüziv cəmiyyətin yaradılmasıdır.

Müasir cəmiyyətimizdə təhsilin hər mərhələsində, o cümlədən ilkin müəllim hazırlığında inklüziv təlimin tətbiq edilməsi əsaslı problemlərdən birinə çevrilmişdir. Onun səmərəli həlli ali məktəblərdə tədris aparan müəllimlərin səriştəli mövqeyinə malik olmasından və peşəkarlıq göstərməsindən çox asılıdır. Təhsildə inklüzivlik geniş anlam, mahiyyət və məna əhəmiyyəti daşıyır. “Bizim cəmiyyətimiz inklüziv cəmiyyətdir” – deyən Respublikamızın Prezidenti cənab İlham Əliyev Azərbaycan cəmiyyətini inklüziv cəmiyyət kimi xarakterizə etməsi cəmiyyətin əsas atributlarından

biri olan təhsilin də inklüzivliyini bir daha önə çəkir. Cəmiyyət inklüzivdirsə, onun təhsilində də inklüzivlik təmin olunmalıdır. Xüsusilə ilkin müəllim hazırlığında inklüzivliyin təmin olunması bu cəhətdən diqqəti cəlb edir.

Başlıca məqsədlərdən biri ilkin pedaqoji təhsildə inklüzivliyin təşkili ali məktəbdə fəaliyyət prosesinin necə və hansı istiqamətlərdə aparılmasını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Aşağıdakı fəaliyyət istiqamətlərini bu baxımdan xarakterik hesab edirik:

- Inklüzivliyin mahiyyəti və prinsipləri haqqında tələbələrin məlumatlandırılması təhsil prosesinin inklüziv istiqamətliliyinin təmin edilməsi;

- Auditoriyada bütün tələbələrdə əlaqələrin normal və qarşılıqlı hörmət əsasında olmasına nail olunması;

- Tələbələr arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi, onların birgə fəaliyyətə və layihələrə cəlb olunması;

- Müəllim-tələbə əməkdaşlığının və münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi, müəllimlərin bütün tələbələrə eyni münasibət bəsləməsinə nail olunması;

- Tələbələrin aralarında fərq qoyulmadan hərəsinə məlum tapşırıqlar verməklə onların kollektiv fəaliyyətə cəlb edilməsi və s.

İlkin pedaqoji təhsildə inklüzivliyin təmin olunması təkcə gələcək müəllimləri inklüziv təhsillə əhatələndirmir, həmçinin bir müəllim kimi pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olacağı dövrdə təhsildə inklüzivliyi təmin etməsinə, inklüziv şəraitdə işləyə biləcəyinə də yaxşı zəmin yaradır. Buna əsasən, ali təhsil verən müəssisələrdə təhsil alan gənclərin inklüziv təhsil üzrə geniş təlim-təhsil almaları olduqca əhəmiyyətlidir.

İnklüziv təhsil pedaqoji kollektivin birgə işidir. Burada müəllimlərin hamısının birgə fəaliyyəti, onların arasında əməkdaşlığın olması olduqca mühümdür. Yalnız bu şəraiti təmin etməklə ali təhsil səviyyəsinin bütün ixtisas qruplarında tələbələrin diskriminasiyasını yox etmək mümkünlüyü yaranır. İnklüziv təhsil yalnız bir məsələyə, yəni məhdudiyyətinə bağlı olmadan hamının təhsil alması üçün bərabər imkanların yaradılmasına xidmət etmir. Onun xarakterik xüsusiyyətlərindən biri böyüyən nəslin hamısının cəmiyyətə inteqrasiya və adaptasiya olunması üçün ətraflı məlumatlandırılmasıdır.

Bu səbəblə də ali təhsilin inklüzivliyin təmin olunması təhsilin tələbə yönümlülüyünü önə çəkir və bütün gənclərin, xüsusilə məhdudiyyətli tələbələrin zəruri ehtiyaclarını nəzərdə saxlanılmalıdır.

İnklüziv təhsildə tələbələrin bir şəxsiyyət kimi dəyəri onların bacarıq və qabiliyyətlərinin səviyyəsi ilə deyil, bir insan olmaları kimi amillə səciyyələnməlidir. Buna görə də öncə təhsil alanların necə olmasından və kimliyindən asılı olmayaraq insan olduqları nəzərə alınmalıdır.

Azərbaycanda bir əsrə yaxın tarixi olan xüsusi təhsil sisteminin təkmilləşdirmə perspektivləri vardır. Hazırda belə məktəblərdə məhdudiyyətli uşaqlar korreksion təhsil və əmək tərbiyəsi alırlar. Bu isə indiki şəraitdə heç də onların bütün həyatı ehtiyaclarının ödənilməsi deyil.

Fikrimizcə, problem xüsusi məktəblərin sayının artırılmasında yox, belə məktəblərin korreksion istiqamətli təhsildən başqa, məhdudiyyətli uşaqlara bir çox üsulların nümunə gətirilməsindən, yol göstərilməsindən asılıdır.

Göstərilən xidmətlər belə uşaqların bütün xüsusi ehtiyaclarını ödəməlidirlər. Məhdudiyyəti olan uşaqların korreksiyaedici tərbiyə və təlimində kütləvi və xüsusi məktəbin müvəffəqiyyətli inteqrasiyasının əsasını qarşılıqlı hörmət, anlaşma və təsir təşkil etməlidir. Təhsilin bu iki forması hərəsi öz məsələlərini həll etməklə yanaşı, ümumilikdə psixi və fiziki məhdudiyyətli olanlara çətinlikləri dəf etməyə, həyatda və peşə fəaliyyətlərində təkmilləşməyə kömək etməlidir.

Gördüyümüz kimi, burada “sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar” anlayışından istifadə edilmir, inklüziv təhsil yeni üsul, yeni forma kimi təqdim edilmir. Çünki mükəmməl qanunlara görə inklüziv təhsil təhsilin bir forması deyil, o, öz fəlsəfəsi olan yeni təhsildir, sərbəst seçim və imkanlar təhsilidir.

İnklüziv təhsilin ətrafında gedən pozitiv və neqativ mübahisələr bəzən anlaşılmaqlara gətirsə də, ümumilikdə bu prosesin inkişafına və inklüziv təhsil anlayışının məzmunca və mənaca doldurulmasına, inklüziv təhsil sahəsində olan yeniliklərini öyrənilməsinə xidmət edir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilinin təşkili üzrə inkişaf proqramı”. Bakı. 2005-2009.
2. “Azərbaycanda təhsil quruculuğunun prioritetləri: müasir yanaşmalar” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Naxçıvan, 05-06 iyun 2015-ci il. Bakı: “Mütərcim”. 2015. 164 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, “Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara korreksiya işinin təşkili”. Bakı. 2012. 5 s.
4. Azərbaycanda inklüziv təhsilin vəziyyətinə dair araşdırma sənədi. Bakı. 2018. 18 s.
5. Basilova, T.A. (2002). Yeniyetmə yaşlarında eşitmə və görmə qabiliyyətini itirmiş uşaqların psixi sağlamlıq problemləri. Defektologiya. Bakı. 23 s.
6. Əhmədov, H., Zeynalova, N. (2019). Pedaqogika, Dərslik. Bakı: “Elm və təhsil”. 352 s.
7. Əhmədov, H.H. (2010). Azərbaycan Təhsilinin İnkişaf Strategiyası. Bakı
8. İnklüziv təhsil. Valideynlər üçün bələdçi. Bakı. 2020. 44 s.
9. İsmayılzadə, N. (2023). “İnklüziv təhsil anlayışı” Magistrantların “Elm gününə həsr olunmuş IV Elmi-nəzəri konfransının materialları”. MDU. 192 s.
10. İsmayılzadə, N. (2023). “Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün pedaqoji işin əhəmiyyəti” Magistrantların “Elm gününə həsr olunmuş V Elmi-nəzəri konfransının materialları”.MDU. 267 s.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD ŞƏXSLƏR ÜÇÜN İNKLÜZİV TƏHSİLİN İNKİŞAFI

KƏRİM SARIYEV

kerim.sariyev@gmail.com

*Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin
Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Tabeliyində
Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun Xüsusi Şərtlərlə
Təyinatı üzrə Mərkəzi Filialının direktor müavini*

Xülasə

İnklüziv təhsil uşaqların fiziki, psixi, intellektual və digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq, onların öz həmyaşıdları ilə məktəbdə eyni sinifdə təhsilə cəlb edilməsidir. Əlilliyi olan uşaqların əlilliyi olmayan həmyaşıdları ilə birlikdə təhsili hər kəs üçün səmərəli tədris formasıdır. Belə ki, bütün uşaqların eyni sinifdə həyata keçirilən tədris prosesində iştirakı təhsilverənləri şagirdlərə fərdi yanaşmağa sövq edir. Əlavə olaraq, müxtəlif araşdırmaların nəticələri göstərir ki, əlilliyi olan uşaqlarla əlilliyi olmayan uşaqların birgə inklüziv sinifdə oxuması fərqliliyə münasibəti dəyişməyə, özünə hörmətin və həmyaşıdların qəbulunun yaxşılaşdırılmasına səbəb olur ki, bu, sosial yöndən ədalətli və ayrı-seçkiliyə yol verməyən cəmiyyətin qurulmasına töhfə verir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiyası əlilliyi olan şəxslərin təhsil hüquqlarının bir çox tərəflərini əhatə edir və inklüziv təhsilin hər kəs üçün ən yaxşı təhsil mühiti olduğunu təsdiq edir. BMT-nin “Uşaq Hüquqları Konvensiyası”nın 28-ci maddəsi hər bir uşağın təhsil hüququnu tanıyır və bərabər imkanlar əsasında bu hüququn həyata keçirilməsini dəstəkləyir. Adı çəkilən maddə bildirir ki, təhsil uşağın şəxsiyyətinin, istedadının, əqli və fiziki bacarığının inkişaf etdirilməsi, insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara, azad cəmiyyətdə sülh, dostluq, anlaşma, tolerantlıq və bərabərlik içində həyata, ətraf mühitə hörmət tərbiyə edilməsinə yönəldilməlidir. Bu əsasda əlilliyi olan uşaqların əlilliyi olmayan uşaqlarla birlikdə təhsilə cəlb edilməsi xüsusilə nəzərə alınır. Bundan başqa, BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədi hamı üçün inklüziv və bərabər keyfiyyətli təhsilin təminatını vurğulayır.

Açar sözlər: *inklüziv təhsil, Dövlət Proqramı, keyfiyyətli təhsil, milli qanunvericilik, BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədi, “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiyası*

Milli qanunvericilikdə “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən, dövlət cinsindən, irqindən, dilindən, dinindən, siyasi əqidəsindən, etnik mənsubiyyətindən, sosial vəziyyətindən, mənşəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanının yaradılmasına və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə təminat verir. Həmçinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 14 dekabr tarixli 3498 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüququnu təhsilin bütün pillələri üzrə digər şəxslərlə bərabər səviyyədə təmin etməyi və onların təhsili üçün maneəsiz mühit yaratmağı əsas məqsəd kimi qəbul edir.

Buna əsaslanaraq, beynəlxalq və milli öhdəliklərin yerinə yetirilməsi istiqamətində təhsil sistemində əhəmiyyətli işlər görülür. Ölkədə keyfiyyətli inklüziv təhsili təmin etmək məqsədilə inklüziv sinif təşkil edilən ümumi təhsil müəssisələrinin şəbəkəsi genişləndirilir, Azərbaycanda əlilliyi olan uşaqların təhsil hüququnun təminatına dəstək verilir, inklüziv təhsilin keyfiyyəti artırılır və məktəblərdə kadr potensialı gücləndirilir.

Əsas hissə

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu (ARTİ) 2018-ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi və BMT-nin Uşaq Fondu (UNICEF) ilə əməkdaşlıqda bir sıra

fəaliyyətlər həyata keçirir. Belə ki, 2018-2020-ci illərdə əlilliyi olan uşaqların ümumi təhsil müəssisələrində keyfiyyətli təhsil almaq imkanlarını dəstəkləmək məqsədilə Müəllim İnkişafı Mərkəzləri (bəzən Resurs Mərkəzləri adlandırılır) yaradılıb. 7 region üzrə (Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Quba, Şəki, Ağcabədi və Qazax) seçilmiş 9 məktəbdə yaradılan həmin mərkəzlər müəllimlərin peşəkar inkişafına xidmət göstərüb. 2021-ci ildən başlayaraq ARTİ inklüzivliyin təbliğinə və inklüziv təhsilin tətbiqinə 3 istiqamət üzrə dəstək göstərir:

1. Maarifləndirmə

İnklüziv təhsil haqqında maraqlı tərəflərin maarifləndirilməsini təmin etmək məqsədilə bir sıra fəaliyyətlər həyata keçirilir. Belə ki, ümumi təhsil müəssisələrində inklüziya mədəniyyətini formalaşdırmaq üçün pedaqoji və inzibati heyət, eləcə də şagirdlər və onların valideynləri ilə görüşlər təşkil olunur. Həmin görüşlər zamanı iştirakçılara inklüzivlik, inklüziv təhsilin mahiyyəti və əhəmiyyəti, əlilliyə tibbi və sosial yanaşma, o cümlədən məktəb heyətinin və valideynlərin inklüziv təhsildə rolu müzakirə edilir.

2. Təlimlər

Müəllim korreksiyaedici pedaqoq və psixoloqların inklüziv təhsil sahəsində səriştəliliklərini artırmaq üçün ARTİ müxtəlif təlimlər keçirir. Təlimlər inklüziv dəyərlər, əlilliyə sosial və tibbi yanaşma, uşaqyönümlü pedaqogika, Universal Öyrənmə Dizaynı, tədris-təlim prosesinin səmərəli təşkilinin təşviqi üçün inklüziv təhsilin planlaması və tətbiqi, müxtəlif sinif strategiyalarından istifadə və digər mövzuları əhatə edir.

3. Metodik dəstək

Keyfiyyətli inklüziv təhsilin tətbiqini təmin etmək üçün müəllimlərə, korreksiyaedici pedaqoqlara, psixoloqlara və məktəb rəhbərliyinə mentorluq və Fərdi Təlim Planları üzrə dəstək göstərilir. Mentorluq dəstəyi zamanı pedaqoji və inzibati heyət ilə əlilliyi olan şagirdlərin məktəbə və müəllimlərə adaptasiyası, sosiallaşması, dərslərdə səmərəli tədris strategiyalarından istifadə, o cümlədən tədris-təlim prosesində yaranan çətinliklər və onların aradan qaldırılması və valideynlərlə əməkdaşlıq kimi mövzulara dair müzakirələr aparılır, bu istiqamətlərdə təklif və məsləhətlər verilir.

İnklüziv təhsil ümumi təhsilin hamı üçün əlçatan olmasını nəzərdə tutan və bütün uşaqların müxtəlif ehtiyacları uyğunlaşdırılmasına əsaslanan inkişaf prosesidir. Bu, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilə cəlb olunmasını da təmin edir.

İnklüziv təhsil uşaqların müstəqil bir fərd olduğunu və təhsil zamanı onların hər birinin öz ehtiyacları olduğunu qəbul edən metodologiyaları inkişaf etdirməyə yönəlib. İnklüziv təhsil tədris zamanı müxtəlif ehtiyacların ödənilməsinə yönəlmiş yanaşmaların formalaşdırılmasına çalışır. İnklüziv təhsil istər sağlam, istərsə də əlillərin bərabər təhsil alma hüquqlarını təmin edir və bu, cəmiyyətdə sosial bərabərliyin qorunmasına, əlil uşaqların təhsil və başqa xüsusi ehtiyaclarının ödənilməsinə şərait yaratmış olur.

Azərbaycanda “İnklüziv təhsil layihəsi”nin icrasına 2005-ci ildən start verilmişdir. Nazirlər Kabinetinin 3 fevral 2005-ci il tarixli 20 nömrəli Qərarına əsasən, “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsili”nin təşkili üzrə inkişaf proqramı təsdiq edilmişdir. İnklüziv təhsilin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün faydaları çoxdur. Belə ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar kollektivə uyğunlaşır, cəmiyyətə inteqrasiya edir, onlarda özünə inam hissi formalaşır, onlar cəmiyyətin digər üzvləri kimi bərabərhüquqlu şəxsiyyət kimi formalaşır, gələcəkdə onların məşğulluq kimi problemi də aradan qaldırılmış olur.

İnklüziv təhsilin digər məqsədi hamı ilə birlikdə, cəmiyyətdən təcrid olunmadan, amma ehtiyacları uyğun təşkil olunmuş fərdi inkişaf və təhsil proqramını tətbiq etmək, həssas qrupa daxil olan uşaqları sağlam düşüncəli uşaqlar kimi sosial həyata inteqrasiya etməkdir. Bu uşaqlarda sağlam düşüncə formalaşdırılırsa, onlar sosial həyata daha çox meyilli olar, rastlaşdıqları çətinliklər onlar üçün maneə deyil, irəli getmək üçün bir stimül yaradar. Bu uşaqların inkişafı, özünü təsdiqi və gələcəyi üçün təşkil olunan hər bir dövlət proqramı çox əhəmiyyətli məsələ olduğundan, bu sahəyə

aid Dövlət Proqramı hazırlayanların və layihə icraçılarının qətiyyətliliyi müsbət nəticələrin əldə olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

1924-cü ildə ilk dəfə olaraq uşaqların əqli və fiziki zəifliyinə görə xüsusi müdafiəyə ehtiyacı olması Millətlər Liqasının Uşaq Hüquqlarının bəyannaməsində (Cenevrə Bəyannaməsi) öz əksini tapmışdır. 1947-1948-ci illərdə isə BMT-də Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 2-ci maddəsində hər bir insanın irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini, siyasi və digər əqidələri, milli və sosial mənsubiyyəti, əmlak vəziyyəti və digər vəziyyətlərinə görə heç bir fərq qoyulmadan bütün hüquqlara və azadlıqlara malik olması qeyd olunmuşdur. 1989-cu ildə BMT-də Uşaq Hüquqları Konvensiyasında (Uşaq Hüquqları Bəyannaməsi) əqli və ya fiziki çatışmazlığı olan uşaqların ləyaqətini təmin edən, özünə inamını artıran və cəmiyyət həyatında fəal iştirakını asanlaşdıran şəraitdə tam dəyərli və ləyaqətli həyat sürməsi qeyd edilir.

1993-cü ildə BMT-nin qəbul etdiyi əlilliyi olan insanlara bərabər imkanların yaradılması üzrə standart qaydalarda təhsil məcburi olan ölkələrdə onu ən ağır forma da daxil olmaqla bütün əlillik formalarına malik olan uşaqlar üçün təmin etməyin gərəkliyi vurğulanır.

2001-ci ildə “Təhsil hüququna dair Salamanka Bəyanatı”nda hər bir uşağın təhsil almaq kimi fundamental hüquqa malik olduğu və xüsusi təhsil ehtiyaclarının əlillik və öyrənmə ilə bağlı çətinliklərdən qaynaqlandığı bəyan edilir, onların sırf uşaqtyönlü təlim metodu ilə təmin edilmələri tövsiyə olunur, məktəbə hazırlığın gücləndirilməsində əlilliyi olan uşaqlar üçün davamlı inklüziv təhsil imkanları və erkən təhsilin əhəmiyyətinin xüsusi olaraq nəzərə alınması zəruri hesab edilir. 2006-cı ildə BMT-nin “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiyasının 1-ci maddəsində əlilliyi olan uşaqlar başqa uşaqlarla bərabər səviyyədə bütün insan hüquqları və fundamental azadlıqlardan tam şəkildə istifadə etməsi, ictimai həyatda hamının bərabər qaydada iştirakına diqqət yetirilməsi və əlilliyi olan uşaqların oynamaq, idman tədbirlərində və mədəni həyatda digərləri ilə birgə iştirak etməsinin əhəmiyyəti vurğulanır.

Beynəlxalq səviyyəli bu və ya digər tədbirlərlə yanaşı, Azərbaycanda da bir sıra işlər görülmüşdür. 2001-ci ildə “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” Qanunun 12-ci maddəsinin tələblərinə əsasən, belə uşaqların ümumi təhsil müəssisələrində təhsil almalarını təmin etmək üçün “İntegrasiya təlimli təhsil müəssisələrində təhsilin təşkili Qaydaları” təsdiq olunmuşdur. Bu qanunda inklüziv təhsilin təşkili məsələlərinin öz əksini tapmaması təəssüf doğurur. Azərbaycanda inklüziv təhsilin təşkili istiqamətində Təhsil Nazirliyi tərəfindən 2005-2009-cu illərdə “Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili ilə əlaqədar İnkişaf Proqramı” həyata keçirilmiş, bu kateqoriyadan olan uşaqların təhsil hüququnun tam şəkildə təminatı, inklüziv təlimə keçidin reallaşdırılması, təhsil müəssisələrində bütün uşaqların təhsili üçün bərabər imkanların yaradılması sahəsində əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Bu proqrama əsasən, 2005-ci ildən etibarən Təhsil Nazirliyi və UNİCEF tərəfindən Azərbaycanda birgə inklüziv təhsil layihələri həyata keçirilməyə başlanmışdır (4).

2008-ci il 2 oktyabr tarixli müvafiq qanunla Azərbaycan Respublikası “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiyanı ratifikasiya etmiş, sənəd 28 yanvar 2009-cu ildən qüvvəyə minmişdir. Bu konvensiyanın məqsədi onun 1-ci maddəsində göstərildiyi kimi “bütün əlil insanların insan hüquqları və əsas azadlıqlarından tam və bərabər imkanlarla yararlanmalarına təkan vermək, bunu müdafiə və təmin etmək, habelə onların ləyaqətinə hörmətlə yanaşılmasını dəstəkləməkdir”. Hazırda əlilliyi olan şəxslərin hüquqi statusu Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və “Əlilliyin və uşaqların sağlamlıq imkanları məhdudluğunun qarşısının alınması, əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilir (5).

2009-cu ildə qəbul olunmuş “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən, “Dövlət hər bir vətəndaşın təhsil alması üçün müvafiq şəraitin yaradılmasına təminat verir və təhsilin hər hansı pilləsindən, səviyyəsindən və formasından məhrum edilməsinə yol vermir, cinsindən, irqindən, dilindən, dinindən, siyasi əqidəsindən, milliyyətindən, iqtisadi və sosial vəziyyətindən, mənşəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanı yaradılmasına və inklüziv siniflərdə təlimin təşkilində ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə təminat verir.

2015-ci ildə Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi ilə UNİCEF-in birgə əməkdaşlığı çərçivəsində inklüziv təhsillə bağlı görülmüş işlər və bu sahədə beynəlxalq təcrübə təhlil edilib. Təhsil Nazirinin 18 mart 2015-ci il tarixli 311 nömrəli əmrinə əsasən, “İbtidai təhsil səviyyəsi üzrə inklüziv təhsilin tətbiqi” layihəsinin icrasına başlanılıb. Layihədə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilə cəlb olunması qaydalarının yenilənməsi, xüsusi təhsil sahəsində yeni metodikaların tətbiqi və ümumtəhsil məktəblərində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün yeni xidmətlərin yaradılması nəzərdə tutulub. Əlilliyi olan uşaqların ümumtəhsil məktəblərində təhsilə cəlb olunması məqsədilə Azərbaycanda ibtidai təhsil səviyyəsində inklüziv təhsil modelinin hazırlanması işlərinə başlanılıb, fəaliyyət planı və yol xəritəsi tərtib edilib (2).

2017-ci ildə isə “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq olunmuşdur. Bu proqramın məqsədi sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüququnu təhsilin bütün pillələri üzrə digər şəxslərlə bərabər səviyyədə təmin etməkdən və onların təhsili üçün maneəsiz mühit yaratmaqdan ibarətdir (4).

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, müasir cəmiyyətdə sağlamlıq imkanları məhdud şəxsləri effektiv tədris-təlim prosesinə cəlb etmək üçün ictimai səviyyədə maarifləndirici, məlumatlandırıcı işlərin görülməsi, ictimai şüurun formalaşdırılması, əlilliyi olanlara münasibətdə birmənalı şəkildə müsbət yöndə ictimai fikir dəyişikliyi, həmçinin əlverişli və təhlükəsiz mühit yaradılması prioritet hədəflərdəndir. Bunun üçün ilk növbədə cəmiyyətin ziyalı təbəqəsi əlilliyi olan şəxslərin assimilyasiyasına neytral və ya passiv mövqe nümayiş etdirməməlidir. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin problemi ətrafdakılar tərəfindən cəmiyyətin öhdəliyi kimi qəbul edilməli, insanlar onlara qarşı passiv tolerantlıq göstərməməli və ayrışdırıcılıq aradan qaldırılmalıdır. Yuxarıda bəhs etdiyimiz prinsiplərə əməl edilərsə, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilə cəlb olunması və cəmiyyətə adaptasiyasına asanlıqla nail olmaq mümkündür. Müəllimlərin valideynlərlə birgə səyi və əməkdaşlığı sayəsində yaradılan təlim-tədris mühiti sağlamlıq imkanları məhdud şəxsləri kifayət qədər dəstəklə əhatə edə, bu istiqamətdə yeni tədris strategiyalarının təcrübədən keçirilməsi təhsilin səmərəliliyini artırır, öyrənmə prosesini daha da təkmilləşdirir, bununla da təhsilənlərin təlim nəticələri yaxşılaşa bilər. Tədris müəssisələrində müəllimlərin təlim icmalarının yaradılması, qrup məşğələlərinin işinin nizamlı təşkili isə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərlə əməkdaşlıq və kommunikativ bacarıqların daha effektiv şəkildə təşkilinə zəmin yaradır (6).

ƏDƏBİYYAT

1. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2009)
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı. 2015
3. Azərbaycan Respublikasının Uşaq Hüquqları haqqında Qanunu. (2012)
4. Azərbaycanda inklüziv təhsilin vəziyyətinə dair araşdırma sənədi. (2018)
5. <https://e-qanun.az/framework/53554>
6. <https://inclusionbc.org/>
7. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2001)

SUMMARY

DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION FOR PEOPLE WITH LIMITED HEALTH OPPORTUNITIES IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Inclusive education is the inclusion of children in the same class at school as their peers, regardless of their physical, mental, intellectual, and other characteristics. Educating children with disabilities alongside their non-disabled peers is an effective form of education for everyone. Thus, the participation of all children in the educational process in the same classroom encourages educators to approach students individually. Additionally, the results of various studies show that the education

of children with disabilities and children without disabilities in an inclusive classroom leads to changes in attitudes towards difference, improved self-esteem and peer acceptance, which contributes to the creation of a socially just and non-discriminatory society.

The United Nations (UN) Convention on the Rights of Persons with Disabilities covers many aspects of the rights of persons with disabilities to education and promotes that inclusive education is the best learning environment for everyone. Similarly, Article 28 of the UN Convention on the Rights of the Child recognizes the right of every child to education and supports the realization of this right on the basis of equal opportunities.

The aforementioned article states that education should be directed to the development of the child's personality, talents, mental and physical abilities, to the upbringing of respect for human rights and fundamental freedoms, to life in a free society in peace, friendship, understanding, tolerance and equality, and to respect for the environment. In this context, special attention is paid to the inclusion of children with disabilities in education alongside children without disabilities. Furthermore, the UN Sustainable Development Goal emphasizes ensuring inclusive and equitable quality education for all.

Keywords: inclusive education, State Program, quality education, national legislation, UN Sustainable Development Goals, Convention on the Rights of Persons with Disabilities

РЕЗЮМЕ

РАЗВИТИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ ЛЮДЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Инклюзивное образование - это включение детей в один класс школы со своими сверстниками, независимо от их физических, умственных, интеллектуальных и других характеристик. Обучение детей с ограниченными возможностями вместе со своими сверстниками без ограничений является эффективной формой образования для всех. Таким образом, участие всех детей в образовательном процессе в одном классе побуждает педагогов подходить к каждому ученику индивидуально.

Кроме того, результаты различных исследований показывают, что обучение детей с ограниченными возможностями и детей без ограничений в инклюзивном классе приводит к изменению отношения к различиям, повышению самооценки и принятию сверстниками, что способствует созданию социально справедливого и недискриминационного общества. - дискриминационное общество. Конвенция Организации Объединенных Наций (ООН) о правах инвалидов охватывает многие аспекты прав инвалидов на образование и пропагандирует идею о том, что инклюзивное образование является наилучшей средой обучения для всех.

Аналогичным образом, статья 28 Конвенции ООН о правах ребенка признает право каждого ребенка на образование и поддерживает реализацию этого права на основе равных возможностей. В указанной статье говорится, что образование должно быть направлено на развитие личности ребенка, его талантов, умственных и физических способностей, на воспитание уважения к правам человека и основным свободам, к жизни в свободном обществе в мире, дружбе, взаимопонимании, терпимости. и равенство, а также уважение к окружающей среде. Исходя из этого, особое внимание уделяется вовлечению детей с ограниченными возможностями в процесс образования наряду с детьми без инвалидности. Кроме того, в Целях устойчивого развития ООН подчеркивается необходимость обеспечения инклюзивного и справедливого качественного образования для всех.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, Государственная программа, качественное образование, национальное законодательство, Цель устойчивого развития ООН, Конвенция о правах инвалидов

İNKLÜZİV TƏLƏBƏLƏRƏ XARİCİ DİLİN TƏDRİSİ: PROBLEMLƏR VƏ ÇƏTİNLİKLƏR

DİLARƏ KƏRİMOVA

dilara.karimova@sdu.edu.az

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Xülasə

Müxtəlif ehtiyacları olan tələbələrin xarici dil təhsilinə daxil edilməsi unikal problemlər və imkanlar yaradır. Bu məqalə konseptual əsaslara, metodoloji yanaşmalara və qarşılaşılan praktiki çətinliklərə diqqət yetirməklə inklüziv tələbələrə xarici dillərin tədrisi ilə bağlı məsələləri araşdırır. Tədqiqat tələbələrin müxtəlif ehtiyaclarını ödəmək üçün tədris strategiyalarının uyğunlaşdırılmasının zəruriliyini müzakirə edir və təlim prosesində koqnitiv və sosial-emosional dəstəyin vacibliyini vurğulayır. Bundan əlavə, məqalə inklüziv şəraitdə resurs bölgüsü, müəllim hazırlığı və sinfin idarə edilməsində müəllimlərin üzləşdiyi çətinlikləri araşdırır.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, xarici dil tədrisi, diferensial təlim, koqnitiv dəstək, sosial-emosional dəstək

Giriş

İnklüziv təhsil hər bir tələbənin fərdi ehtiyaclarının nəzərə alınaraq təhsil prosesinə tam şəkildə inteqrasiya olunmasını təmin edir. Bu yanaşma, xüsusilə xarici dil tədrisində çətinliklərlə müşayiət olunur, çünki hər bir tələbənin dil öyrənmə qabiliyyəti və tələbləri fərqlidir. İnklüziv təhsil modelində tələbələrin öyrənmə ehtiyaclarına uyğun olaraq müxtəlif metodologiyalar və yanaşmalar tətbiq edilir. Bu məqalə inklüziv tələbələrə xarici dilin tədrisində qarşıya çıxan əsas problemləri və bu problemlərin aradan qaldırılması yollarını müzakirə edir. Məqsəd xarici dil tədrisində inklüziv yanaşmanın necə tətbiq olunacağını və bu sahədə müəllimlərin üzləşdiyi çətinliklərin necə həll edilə biləcəyini araşdırmaqdır.

1. Xarici dildə inklüziv tədrisin əsas problemləri

1.1. Diferensial tədrisə ehtiyac

Diferensial tədris inklüziv təhsilin əsas tələblərindən biridir və bu yanaşma fərqli öyrənmə ehtiyaclarına malik tələbələrin tədris prosesinə tam inteqrasiyasını təmin etmək üçün tətbiq edilir. İnklüziv təhsildə hər bir tələbənin öyrənmə tərz, qabiliyyəti və sürəti fərqli olduğundan müəllimlər dərslər planlarını fərdiləşdirməlidirlər. Məsələn, bəzi tələbələr vizual öyrənmə üslubuna üstünlük verir, digərləri isə dinləmə və ya praktiki fəaliyyətlər vasitəsilə daha yaxşı öyrənirlər. Diferensial tədris bu fərqləri nəzərə alaraq tədris planlarının hazırlanmasını tələb edir.

Bu yanaşma tələbələrə özlərinə uyğun metodlarla dil öyrənməyə imkan verir və onların öyrənmə prosesində aktiv iştirakını təmin edir. Lakin bu yanaşma həm də müəllimlərdən əlavə vaxt və səy tələb edir, çünki hər bir tələbənin ehtiyaclarına uyğun fərqli tədris resursları hazırlamaq lazımdır. Beləliklə, diferensial tədrisə ehtiyac həm tələbələrin öyrənmə prosesinin optimallaşdırılmasını təmin edir, həm də müəllimlərin üzərinə əlavə məsuliyyət qoyur.

1.2. Müəllim hazırlığı və resurs çatışmazlığı

İnklüziv təhsildə xarici dil tədrisinin uğurlu olması üçün müəllimlərin bu sahədə kifayət qədər hazırlıqlı olması vacibdir. Təəssüf ki, bir çox müəllim inklüziv təhsildə xüsusi ehtiyacları olan tələbələrlə iş aparmaq üçün lazımi təlimlərdən keçmir və bu, onların tədris prosesində çətinliklərlə üzləşməsinə səbəb olur. Müəllimlərin inklüziv təhsil üzrə təlimatlandırılması və onların müxtəlif öyrənmə ehtiyaclarına malik tələbələr üçün effektiv tədris metodlarını bilməsi əsas şərtidir.

Bununla yanaşı, xüsusi tədris resurslarının çatışmazlığı da ciddi bir problemdir. İnklüziv təhsildə istifadə olunan materiallar müxtəlif ehtiyacları olan tələbələr üçün xüsusi hazırlanmalıdır. Məsələn, eşitmə qüsurlu tələbələr üçün audio materialların subtitrlərlə təmin olunması və ya görmə qüsurlu tələbələr üçün Brayl əlifbası ilə tədris materiallarının hazırlanması vacibdir. Bu resursların çatışmazlığı tədris prosesinin effektivliyini azaldır və tələbələrin dil öyrənmə prosesində irəliləyiş əldə etməsinə mane olur.

1.3. Sinif otağında idarəetmə problemləri

İnklüziv siniflərdə fərqli bacarıqlara və ehtiyaclarla malik tələbələrlə işləmək müəllimlər üçün əlavə idarəetmə çətinlikləri yaradır. Sinif otağında müxtəlif ehtiyacları olan tələbələrin bir arada olması müəllimdən daha çox diqqət və çeviklik tələb edir. Müxtəlif tələbə qruplarının öyrənmə sürəti və üsulları fərqli olduğundan müəllimlər hər bir tələbənin ehtiyaclarına uyğun dərslər planları hazırlamalıdır (Tomlinson, 2001). Bu, sinif idarəetməsini daha mürəkkəb edir və müəllimlər üçün əlavə təzyiq yaradır.

Müəllimlər inklüziv siniflərdə uğur qazanmaq üçün sinif idarəetmə strategiyalarını uyğunlaşdırmalı və hər bir tələbənin ehtiyaclarını nəzərə alaraq dərsləri planlamalıdırlar. Bunun üçün müəllimlər sinifdə hər bir tələbənin öyrənmə ehtiyaclarını və fərqlərini başa düşərək fərqli yanaşmalar tətbiq etməlidirlər. Bu, inklüziv təhsil şəraitində sinif idarəetməsinin effektivliyini artırmaq və tələbələrin tədris prosesinə tam şəkildə cəlb olunmasını təmin etmək üçün vacibdir.

2. Metodoloji Yanaşmalar

2.1. Diferensial tədris metodları

Diferensial tədris metodları inklüziv təhsildə fərqli ehtiyacları olan tələbələr üçün tədris prosesinin fərdiləşdirilməsini təmin edir. Bu metodlar müəllimlərə hər bir tələbənin öyrənmə tərzinə və qabiliyyətinə uyğun olaraq dərsləri fərdiləşdirməyə imkan verir (Tomlinson, 2001). Məsələn, vizual öyrənmə üslubuna üstünlük verən tələbələr üçün qrafiklər, şəkillər və vizual materiallardan istifadə etmək effektiv ola bilər, digərləri üçün isə dinləmə və ya praktiki fəaliyyətlər daha uyğun ola bilər.

Diferensial tədris metodları həm də tələbələrin özlərinə uyğun metodlarla dil öyrənməsinə imkan verir. Bu metodlar öyrənmə prosesində tələbələrin motivasiyasını artırır və onların tədris materiallarını daha yaxşı mənimsəmələrini təmin edir. Bununla yanaşı, diferensial tədris metodları, tələbələrin öyrənmə prosesində aktiv iştirakını və onların tədris prosesində fərdi irəliləyiş əldə etməsini dəstəkləyir.

2.2. Koqnitiv və sosial-emosional dəstək

İnklüziv təhsildə tələbələrin dil öyrənmə prosesində koqnitiv və sosial-emosional dəstək göstərmək mühüm rol oynayır. Koqnitiv dəstək tələbələrin dil öyrənmə qabiliyyətini artırmaq üçün tətbiq edilən xüsusi tədris metodları və strategiyalarını əhatə edir. Bu dəstək tələbələrin dil öyrənmə prosesində qarşılaşdıqları çətinlikləri aradan qaldırmağa və onların öyrənmə qabiliyyətini artırmağa yönəldilir (Florian və Spratt, 2013, s.120).

Sosial-emosional dəstək isə tələbələrin öyrənmə prosesindəki motivasiyasını artırmaq və onların tədris prosesində özlərini rahat hiss etmələrini təmin etmək məqsədi daşıyır. İnklüziv təhsildə müəllimlər tələbələrə həm koqnitiv, həm də sosial-emosional dəstək göstərməlidirlər. Bu, onların dil öyrənmə prosesində daha uğurlu olmalarına və tədris materiallarını daha yaxşı mənimsəmələrinə kömək edir. Tələbələrin dil öyrənmə prosesində özlərini güvəndə hiss etmələri və motivasiyalı olmaları, onların tədris prosesində irəliləyiş əldə etmələri üçün vacibdir (Friend & Bursuck, 2009).

3. Praktiki çətinliklər və həll yolları

3.1. Resursların çatışmazlığı

İnklüziv təhsildə xarici dil tədrisi üçün xüsusi tədris materiallarının və resurslarının çatışmazlığı tədris prosesində qarşıya çıxan əsas çətinliklərdən biridir. Müxtəlif ehtiyacları olan tələbələr üçün uyğunlaşdırılmış tədris materiallarının mövcud olmaması onların dil öyrənmə prosesində çətinliklər yaşamasına səbəb ola bilər. Məsələn, eşitmə qüsurlu tələbələr üçün subtitrlərlə təmin olunmuş video materialların, görmə qüsurlu tələbələr üçün isə Brayl əlifbası ilə tədris materiallarının olmaması, onların öyrənmə prosesində irəliləyiş əldə etməsinə mane olur (Cook & Friend, 2010, s.56)

Bu problemi aradan qaldırmaq üçün məktəblər və tədris müəssisələri xüsusi tədris materialları hazırlamalı və müəllimlərə bu resursları təqdim etməlidir. Həmçinin, müəllimlərə inklüziv təhsil üzrə xüsusi təlimlər verilməli və onların müxtəlif ehtiyacları olan tələbələr üçün effektiv tədris metodlarını bilməsi təmin edilməlidir. Bu resursların mövcudluğu inklüziv təhsildə xarici dil tədrisinin uğurunu artıracaq və tələbələrin öyrənmə prosesində irəliləyiş əldə etməsinə kömək edəcəkdir.

3.2. Müəllimlərin hazırlıq səviyyəsinin artırılması

İnklüziv təhsildə uğur qazanmaq üçün müəllimlərin hazırlıq səviyyəsi çox vacibdir. Müəllimlərə inklüziv təhsil üzrə xüsusi təlimlər təqdim edilməli və onların müxtəlif ehtiyaclarına malik tələbələrə effektiv şəkildə dərs keçməsi üçün dəstək verilməlidir. Bu təlimlər müəllimlərin inklüziv siniflərdə peşəkar şəkildə fəaliyyət göstərməsini təmin edəcəkdir.

Müəllimlərin hazırlıq səviyyəsi onların inklüziv siniflərdə uğurlu tədris prosesini həyata keçirməsi üçün əsas şərtidir. Təlimlər vasitəsilə müəllimlər müxtəlif öyrənmə ehtiyaclarına malik tələbələr üçün fərqli tədris metodlarını öyrənə bilər və sinifdə hər bir tələbəyə fərdi qayğı və diqqət göstərə bilərlər. Bu, inklüziv təhsildə xarici dil öyrənmənin effektivliyini artırmaq və tələbələrin öyrənmə prosesində tam şəkildə iştirak etməsini təmin etmək üçün vacibdir.

3.3. Fərdi tədris planlarının hazırlanması

Tələbələrin fərdi ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış tədris planlarının hazırlanması inklüziv təhsildə xarici dil öyrənmənin uğurunu artırmaq üçün vacibdir. Hər bir tələbənin fərdi qabiliyyətlərini və öyrənmə tərzini nəzərə alaraq tədris planları hazırlamaq, onların öyrənmə prosesində irəliləyiş əldə etməsinə kömək edir (Strogilos & Avramidis, 2016, s.420). Bu yanaşma tələbələrin özlərinə uyğun tədris metodları ilə dil öyrənməsinə və tədris prosesində aktiv iştirakına imkan verir.

Fərdi tədris planları müəllimlərə tələbələrin fərdi ehtiyaclarını daha yaxşı anlamağa və onların öyrənmə prosesində qarşılaşdıqları çətinlikləri aradan qaldırmağa imkan verir. Bu planlar, həmçinin müəllimlərin dərs planlarını fərdiləşdirməsini və tələbələrin dil öyrənmə prosesində daha uğurlu olmalarını təmin edir. Fərdi tədris planlarının hazırlanması inklüziv təhsildə tələbələrin öyrənmə prosesində tam şəkildə iştirakını və irəliləyiş əldə etməsini təmin etmək üçün vacibdir.

Nəticə

İnklüziv tələbələrə xarici dil tədrisi təhsil prosesində qarşıya çıxan müxtəlif problemləri aradan qaldırmaq üçün xüsusi metodologiyalara və tədris yanaşmalarına ehtiyac duyur. Bu məqalədə müzakirə olunan metodoloji yanaşmalar və praktiki tövsiyələr bu çətinliklərin həllində əhəmiyyətli rol oynaya bilər. İnklüziv təhsildə uğur əldə etmək üçün müəllimlərə xüsusi təlimlər verilməli və onlara tələbələrin fərdi ehtiyaclarına uyğun tədris metodları təqdim edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Cook, B. G., & Friend, M. (2010). Co-teaching: Principles, practices, and pragmatics. *Teaching Exceptional Children*, 16(3), 54-60.
2. Florian, L., & Spratt, J. (2013). Enacting inclusion: A framework for interrogating inclusive practice. *European Journal of Special Needs Education*, 28(2), 119-135.
3. Friend, M., & Bursuck, W. D. (2009). Including students with special needs: A practical guide for classroom teachers. Pearson
4. Strogilos, V., & Avramidis, E. (2016). Differentiated instruction for students with disabilities in inclusive classrooms: Strategies and challenges. *International Journal of Inclusive Education*, 20(4), 419-435.
5. Tomlinson, C. A. (2001). How to Differentiate Instruction in Mixed-Ability Classrooms. ASCD

SUMMARY

Karimova D.A.

TEACHING A FOREIGN LANGUAGE TO INCLUSIVE STUDENTS: PROBLEMS AND CHALLENGES

The inclusion of students with diverse needs in foreign language education presents unique challenges and opportunities. This paper explores the issues surrounding the teaching of foreign languages to inclusive students, focusing on the conceptual foundations, methodological approaches, and practical difficulties encountered. The study discusses the necessity of adapting teaching strategies to meet the varied needs of students and highlights the importance of cognitive and socio-emotional support in the learning process. Additionally, the paper examines the challenges faced by educators in resource allocation, teacher preparation, and classroom management in inclusive settings.

Keywords: inclusive education, foreign language teaching, differentiated instruction, cognitive support, socio-emotional support

РЕЗЮМЕ

Каримова Д.А.

ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ ИНКЛЮЗИВНЫХ СТУДЕНТОВ: ПРОБЛЕМЫ И ВЫЗОВЫ

Включение студентов с различными потребностями в обучение иностранным языкам представляет уникальные проблемы и возможности. В этой статье рассматриваются вопросы, связанные с преподаванием иностранных языков инклюзивным студентам, с упором на концептуальные основы, методологические подходы и практические трудности, с которыми приходится сталкиваться. В исследовании обсуждается необходимость адаптации стратегий обучения для удовлетворения различных потребностей студентов и подчеркивается важность когнитивной и социально-эмоциональной поддержки в процессе обучения. Кроме того, в статье рассматриваются проблемы, с которыми сталкиваются педагоги при распределении ресурсов, подготовке учителей и управлении классом в инклюзивных условиях.

Ключевые слова: инклюзивное образование, обучение иностранному языку, дифференцированное обучение, когнитивная поддержка, социально-эмоциональная поддержка

AZƏRBAYCANDA İNKLÜZİV TƏHSİLİN İNKİŞAFI VƏ GÖRÜLƏN İŞLƏR

KİFAYƏT ƏHMƏDOVA

kifayet.ehmedova11@gmail.com

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Xülasə

Bu məqalə Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişafını və bu sahədə görülən işləri ətraflı müzakirə edir. Inklüziv təhsil bütün uşaqların, o cümlədən xüsusi təhsil ehtiyacı olanların keyfiyyətli təhsilə cəlb edilməsini təmin edən bir yanaşmadır. Bu yanaşma uşaqların fərqli ehtiyaclarını nəzərə alaraq onlara bərabər imkanlar təqdim etməyi hədəfləyir. Inklüziv təhsilin məqsədi uşaqların potensialını reallaşdırmaq və sosial bərabərlik anlayışını gücləndirməkdir. Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişafı üçün müxtəlif dövlət proqramları, qanunvericilik təşəbbüsləri və strategiyalar həyata keçirilmişdir. Məsələn, "2018-2024-cü illərdə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə" Dövlət Proqramı məktəblərdə inklüziv mühitin yaradılması və inkişafını dəstəkləmək məqsədini güdür. Bu proqram, həmçinin inklüziv təhsilin təmin edilməsi üçün zəruri resursların yaradılması və mövcud imkanların artırılması istiqamətində tədbirləri əhatə edir. Proqram çərçivəsində müəllimlərin ixtisaslarının artırılması, siniflərin uyğunlaşdırılması və tədris materiallarının modifikasiyası kimi məsələlər də diqqət mərkəzindədir. Məqalədə inklüziv təhsilin əsas prinsipləri, məqsədləri və müasir tələbləri geniş şəkildə müzakirə olunur. Həmçinin, inklüziv təhsilin tətbiqində müəllimlərin rolu, onların ixtisaslaşması və hazırlıq proqramları da önəmli mövzular arasındadır. Müəllimlərin müvafiq bilik və bacarıqlara sahib olmaları inklüziv mühitin yaradılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müəllimlərin fərqli bacarıqlara malik uşaqlarla effektiv ünsiyyət qurma qabiliyyəti inklüziv təhsilin uğurlu tətbiqi üçün vacibdir. Eyni zamanda inklüziv təhsilin tətbiqi üçün strategiyalar, metodologiyalar və resursların mövcudluğu haqqında məlumat verilir. Nəticədə inklüziv təhsil sisteminin genişləndirilməsi sosial bərabərliyin təşviqinə və uşaqların akademik, sosial və emosional inkişafını dəstəkləyərək cəmiyyətin daha inklüziv və ədalətli olmasına xidmət edir. Bu, hər bir uşağın istər sağlam, istərsə də xüsusi ehtiyacı olanların, cəmiyyətə inteqrasiyasını asanlaşdırır. Inklüziv təhsilin həyata keçirilməsi cəmiyyətin bütün üzvlərinin inkişafına və bərabər hüquqlarının qorunmasına müsbət təsir göstərir. Məqalənin sonunda inklüziv təhsilin inkişafını dəstəkləyən müasir təlim metodları və beynəlxalq təcrübələrə də yer verilir. Bu yanaşmalar Azərbaycanın inklüziv təhsil siyasətini daha da gücləndirmək və bu sahədəki uğurları artırmaq məqsədini güdür.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, Azərbaycan, inkişaf, məktəb, sosial bərabərlik

Giriş

Azərbaycanda inklüziv təhsil son illərdə xüsusi diqqət mərkəzindədir. Bu yanaşma bütün uşaqların, o cümlədən xüsusi ehtiyacları olanların məktəbə və təhsilə tam şəkildə cəlb edilməsini təmin edir. Inklüziv təhsilin tətbiqi cəmiyyətin müxtəlifliyini qəbul etməyi təşviq edir. Bu yanaşma sosial bərabərlik və ədalət anlayışlarını gücləndirir, cəmiyyətin müxtəlifliyini qiymətləndirir. Inklüziv təhsil yalnız uşaqların təhsildə iştirakını artırmır, eyni zamanda onların sosial inteqrasiyasını da təmin edir. Bu, gələcəkdə fərqli bacarıqlara malik uşaqların bir arada yaşamasına imkan yaradır. Həmçinin inklüziv təhsil cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin bir-birini anlamasına və qarşılıqlı əlaqə qurmasına kömək edir. Bu yanaşma həm də müəllimlərin peşəkar inkişafını stimullaşdırır, çünki onlar müxtəlif ehtiyacları olan uşaqlarla işləmə bacarıqlarını artırmalıdır. Beləliklə, inklüziv təhsil yalnız təhsil sisteminin deyil, eyni zamanda cəmiyyətin də inkişafına töhfə verir. Azərbaycanda inklüziv

təhsilin gücləndirilməsi üçün qanunvericilik və dövlət proqramları tətbiq edilir. Bununla yanaşı, valideynlərin və icmanın bu prosesdəki rolu da önəmlidir. Valideynlərin və icmanın inklüziv təhsilin vacibliyini başa düşməsi bu yanaşmanın uğurlu tətbiqi üçün zəruridir. Müxtəlif təcrübələrin öyrənilməsi inklüziv təhsilin keyfiyyətini artırır. Bu, həmçinin beynəlxalq təcrübələrin Azərbaycanda tətbiqinə də imkan yaradır (Aliyeva, 2022, s.36).

İnklüziv təhsil fərdi inkişaf, sosial münasibətlər və müxtəlif mühitlərdə adaptasiya bacarıqlarını artırmaq üçün vacibdir. Bu yanaşma uşaqların potensialını inkişaf etdirmək və onların akademik, sosial və emosional bacarıqlarını gücləndirmək məqsədini güdür. İnklüziv mühit uşaqlara öz fərqliliklərini qiymətləndirməyə və başqalarının fərqliliklərinə hörmət etməyə imkan yaradır. Bu yanaşma uşaqlara yalnız akademik biliklər deyil, həm də sosial bacarıqlar öyrədir. İnklüziv təhsil uşaqlara komanda işini, ünsiyyət bacarıqlarını və empatiyanı inkişaf etdirməkdə kömək edir. Eyni zamanda bu, sosial bərabərliyi təşviq edir, çünki uşaqlar bir arada öyrənərək bir-birinə dəstək olurlar. İnklüziv mühit uşaqların özünü ifadə etmə bacarıqlarını da artırır. Uşaqlar müxtəlif mühitlərdə müxtəlif insanlarla ünsiyyət qurma bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Bu yanaşma, eyni zamanda müstəqil düşünmə qabiliyyətini formalaşdırmağa kömək edir. İnklüziv təhsil uşaqlara öz məqsəd və hədəflərinə çatmaq üçün lazım olan dəstəyi verir. Bununla yanaşı, inklüziv yanaşma uşaqlara həyatın müxtəlif sahələrində müvəffəqiyyət qazanmaq üçün zəruri bacarıqları inkişaf etdirməyə kömək edir. Uşaqlar fərqli bacarıqlara malik olan dostları ilə ünsiyyət quraraq empati hissini inkişaf etdirirlər. Bu yanaşma gələcəkdə sosial münasibətlərin gücləndirilməsinə də təsir edir. Eyni zamanda inklüziv təhsil uşaqlara qarşılıqlı anlaşıma və əməkdaşlıq dəyərlərini öyrədir. Bu, cəmiyyətin daha ədalətli və bərabər hüquqlara sahib olmasına töhfə verir (Guliyev, 2020, s.572).

Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişafı üçün “2018-2024-cü illərdə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə” Dövlət Proqramı hazırlanmışdır. Bu proqram inklüziv təhsilin həyata keçirilməsi üçün müvafiq strategiyaları əhatə edir. Proqram sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların təhsilə cəlb edilməsi üçün resursların artırılmasını məqsəd qoyur. Həmçinin məktəb infrastrukturlarının təkmilləşdirilməsi və uyğunlaşdırılması bu proqram çərçivəsində həyata keçirilir. Proqramın icrası təhsil müəssisələrinin inklüziv mühitə uyğunlaşmasını təmin edir. Bu çərçivədə xüsusi ehtiyacı olan uşaqların fərdi inkişaf planlarının hazırlanması da nəzərdə tutulur. Dövlət Proqramı valideynlərin dəstəklənməsi və cəmiyyətin maarifləndirilməsi üzrə tədbirlər təşkil edir. Eyni zamanda inklüziv təhsilin inkişafı üçün mütəxəssislərin hazırlanması da bu proqramın tərkib hissəsidir. Proqram uşaqların sosial inteqrasiyasını gücləndirmək məqsədini güdür. Nəticədə inklüziv təhsilin inkişafı üçün konkret tədbirlərin həyata keçirilməsi təmin olunur. Bu yanaşma gələcəkdə bərabər hüquqların təmin edilməsinə dəstək verir. Proqramın icrası dövlətin təhsildə inklüziv yanaşmaya verdiyi önəmi nümayiş etdirir. Bu yanaşma ölkədəki sosial ədalət və bərabərlik anlayışını gücləndirir. İnklüziv təhsilin inkişafı ilə bağlı tədbirlər cəmiyyətin bütün üzvlərinin faydasına yönəlmişdir. Dövlət Proqramı müxtəlif təhsil səviyyələrində inklüziv mühitin yaradılmasına şərait yaradır (Kırca, 2023, s.60).

Dövlət inklüziv təhsilin təşviq edilməsi məqsədilə müvafiq qanunvericilik aktları qəbul etmişdir. Bu qanunlar uşaqların bərabər təhsil alma hüquqlarını təmin edir. Qanunvericilikdə inklüziv təhsil anlayışının tərfi və onun tətbiqi üçün əsas prinsiplər müəyyən edilir. Bu, məktəblərdə inklüziv mühitin yaradılmasını dəstəkləyir. Qanunvericilik, həmçinin müəllimlərin peşəkar inkişafını da əhatə edir. Uşaqların hüquqlarının qorunması və bərabər imkanlarla təmin olunması bu qanunların əsas prioritetidir. Hər bir uşaq istər sağlam, istərsə də sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar keyfiyyətli təhsil almalıdır. Bu qanunvericilik təşəbbüsləri sosial ədaləti artırmaq məqsədini güdür. İnklüziv təhsilin təşviqi bütün uşaqların təhsildə iştirakını artırır. Qanunlar məktəblərin inklüziv yanaşmalara uyğunlaşmasını təmin edir. Bu, valideynlərin və icmanın inklüziv təhsilə dəstək verməsinə şərait yaradır. Qanunvericilikdə uşaqların individual təhsil planlarının hazırlanması üçün əsaslar qoyulur. Nəticədə inklüziv təhsilin genişlənməsi üçün müvafiq hüquqi bazanın yaradılması vacibdir. Bu qanunvericilik təşəbbüsləri həm də beynəlxalq standartlara uyğun olmağı hədəfləyir. İnklüziv yanaşma uşaqların təhsil hüquqlarının qorunmasına xidmət edir (Mamedova, 2023, s.150).

Müəllimlərin inklüziv təhsil sahəsində ixtisaslaşması üçün xüsusi proqramlar həyata keçirilir. Bu proqramlar müəllimlərə müxtəlif ehtiyaclara malik uşaqların təhsilində daha effektiv olmağı öyrədir. İnklüziv təhsil metodlarının öyrədilməsi müəllimlərin hazırlığına xüsusi diqqət yetirir. Müəllimlər uşaqların fərdi ehtiyaclarını başa düşməyi öyrənirlər. Bu, onların təhsildə daha müvəffəqiyyətli olmalarına kömək edir. Müəllimlərin təlimi, eyni zamanda təhsilin keyfiyyətinin artırılmasına da xidmət edir. Proqramlar müəllimlərə komanda şəklində işləmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün nəzərdə tutulur. İnklüziv təhsildə çalışan müəllimlərin peşəkar inkişafı onların motivasiyasını artırır. Müəllimlərin təlimi inklüziv mühitin yaradılmasında mühüm rol oynayır. Bu yanaşma müəllimlərin öz bilik və bacarıqlarını artırmasına şərait yaradır. İnklüziv təhsil müəllimlərin sosial və emosional bacarıqlarını da gücləndirir. Proqramlar müəllimlərin müxtəlif təhsil yanaşmalarını mənimsəməsinə dəstək verir. Bununla yanaşı, müəllimlərin qarşısında olan çağırışları aşmağı öyrənmələri üçün imkanlar yaradır. Müəllimlər inklüziv mühitdə uşaqlarla necə işləmək lazım olduğunu daha yaxşı başa düşürlər. Bu yanaşma müəllimlərin təhsil almış uşaqlarla daha effektiv ünsiyyət qurmalarına kömək edir (Səmədova, 2024, s.393).

Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişafı üçün beynəlxalq təcrübələr öyrənilir. Bu kontekstdə dünya miqyasında uğurlu modellər və praktikalar araşdırılaraq yerli şəraitə uyğunlaşdırılır. Beynəlxalq əməkdaşlıq inklüziv təhsilin keyfiyyətini artırmaq məqsədini güdür. Müxtəlif ölkələrdəki uğurlu təcrübələrin öyrənilməsi Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişafına müsbət təsir edir. Beynəlxalq mütəxəssislərlə əməkdaşlıq müəllimlərin biliklərini artırır. Eyni zamanda beynəlxalq layihələrin həyata keçirilməsi resursların artırılmasına kömək edir. Bu yanaşma inklüziv təhsilin müasir tələblərə uyğun olmasını təmin edir. Beynəlxalq standartlara uyğun proqramların tətbiqi müvafiq strategiyaların həyata keçirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Eyni zamanda beynəlxalq təcrübələr valideynlərin inklüziv təhsilə cəlb edilməsinə dəstək verir. Bu, uşaqların sosial inteqrasiyasını gücləndirir. Beynəlxalq təcrübələrin öyrənilməsi müvafiq siyasətlərin formalaşmasına kömək edir. Bu, cəmiyyətin inklüziv yanaşmalara açıq olmasına imkan yaradır. Uğurlu beynəlxalq modellərin yerli şəraitə uyğunlaşdırılması inklüziv təhsilin genişlənməsinə xidmət edir. Bu yanaşma Azərbaycan cəmiyyətində sosial bərabərliyi gücləndirir (Yılmaz, 2021, s.42).

Nəticə

Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişafı dövlətin və cəmiyyətin müvafiq işləri ilə sıx bağlıdır. Bu sahədə atılan addımlar uşaqların bərabər təhsil alması, sosial inteqrasiya və fərdi inkişafını təmin edir. İnklüziv təhsilin genişləndirilməsi gələcəkdə sosial ədalətin və bərabərliyin təmin edilməsində mühüm rol oynayacaq. Bu yanaşma cəmiyyətin daha inklüziv və bərabər hüquqlara sahib olmasına kömək edir. İnklüziv təhsil, həmçinin uşaqların müxtəlif mühitlərdə öyrənmə qabiliyyətini artırır. Bununla yanaşı, inklüziv yanaşmalar cəmiyyətin müxtəlifliyini qiymətləndirmək və qəbul etmək üçün bir vasitədir. İnklüziv təhsilin inkişafı ölkədəki sosial məsələlərin həllinə dəstək verir. Eyni zamanda bu yanaşma uşaqların potensialını reallaşdırmalarına şərait yaradır. İnklüziv təhsil, həmçinin gələcək nəsillərin cəmiyyətdə bərabər imkanlarla böyümələrini təmin edir. Bu, cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır. Nəticədə inklüziv təhsilin inkişafı uşaqların bərabər hüquqlarını təmin edir və sosial ədaləti gücləndirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aliyeva, S. (2022). Development of inclusive education in Azerbaijan: Achievements and challenges. *Azerbaijan Education Review*, 15(2), 34-49.
2. Guliyev, A. (2020). Inclusive education in Azerbaijan: Policies and practices. *Journal of Education Policy*, 35(4), 569-580.
3. Kırca, M. (2023). Inclusive education policies in Turkey: Current trends and future directions. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 23(1), 57-70.

4. Mamedova, L. (2023). The role of teachers in inclusive education: A case study from Azerbaijan. *International Journal of Educational Research*, 45(3), 201-215.
5. Səmədova, R.A. (2024). Təhsilin ictimai münasibətlərə təsiri. *Elmi əsərlər*, Bakı: SƏS Nəşriyyatı, 393-407.
6. Topuz, M. (2022). Understanding inclusive education: Perspectives from teachers in Turkey. *Journal of Inclusive Education*, 10(2), 85-98.
7. Yılmaz, E. (2021). Türkiye’de kapsayıcı eğitim. *Ankara Üniversitesi Dergisi*, 41-46.
8. Zeynalı, A. (2023). Inclusive education in Azerbaijan: Historical evolution and future prospects. *Journal of Educational Development*, 19(1), 73-88.
9. Zeynalov, A. (2021). Strategies for implementing inclusive education in Azerbaijan: Challenges and opportunities. *Journal of Educational Administration*, 12(3), 156-168.
10. Zeynalova, N. (2022). Assessment of inclusive education in Azerbaijan: Perspectives from parents and educators. *Eurasian Journal of Educational Research*, 18(4), 107-122.

SUMMARY

Kifayat Ahmadova

DEVELOPMENT OF INCLUSIVE EDUCATION IN AZERBAIJAN AND WORKS UNDERTAKEN

This article discusses in detail the development of inclusive education in Azerbaijan and the work done in this field. Inclusive education is an approach that ensures the inclusion of all children, including those with special educational needs, in quality education. This approach aims to provide equal opportunities to children, taking into account their different needs. The goal of inclusive education is to realize the potential of children and strengthen the concept of social equality. Various state programs, legislative initiatives and strategies have been implemented in Azerbaijan for the development of inclusive education. For example, the State Program "On the development of inclusive education for people with disabilities in 2018-2024" aims to support the creation and development of an inclusive environment in schools. This program also includes measures to create the necessary resources and increase existing opportunities for providing inclusive education. Within the framework of the program, issues such as improving the qualifications of teachers, adapting classes and modifying teaching materials are also in focus. In the article, the main principles, goals and modern requirements of inclusive education are widely discussed. Also, the role of teachers in the implementation of inclusive education, their specialization and training programs are among the important topics. It is important for teachers to have appropriate knowledge and skills in creating an inclusive environment. The ability of teachers to communicate effectively with children with different abilities is essential for the successful implementation of inclusive education. At the same time, information is provided on the availability of strategies, methodologies and resources for the implementation of inclusive education. As a result, expanding an inclusive education system promotes social equity and supports children's academic, social, and emotional development, making society more inclusive and just. This facilitates the integration of every child, whether healthy or with special needs, into society. The implementation of inclusive education has a positive effect on the development and protection of equal rights of all members of society. At the end of the article, modern teaching methods and international practices supporting the development of inclusive education are also included. These approaches aim to further strengthen Azerbaijan's inclusive education policy and increase success in this field.

Keywords: inclusive education, Azerbaijan, development, school, social equality

РЕЗЮМЕ

Кифият Ахмадова

РАЗВИТИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ И ПРОВЕДЕННЫЕ РАБОТЫ

В данной статье подробно рассматривается развитие инклюзивного образования в Азербайджане и проделанная работа в этой области. Инклюзивное образование – это подход, обеспечивающий включение всех детей, в том числе детей с особыми образовательными потребностями, в качественное образование. Этот подход направлен на предоставление равных возможностей детям с учетом их различных потребностей. Цель инклюзивного образования – реализация потенциала детей и укрепление концепции социального равенства. В Азербайджане реализованы различные государственные программы, законодательные инициативы и стратегии развития инклюзивного образования. Например, Государственная программа «О развитии инклюзивного образования для людей с ограниченными возможностями на 2018-2024 годы» направлена на поддержку создания и развития инклюзивной среды в школах. Эта программа также включает меры по созданию необходимых ресурсов и увеличению существующих возможностей для предоставления инклюзивного образования. В рамках программы также в центре внимания такие вопросы, как повышение квалификации учителей, адаптация занятий и модификация учебных материалов. В статье широко обсуждаются основные принципы, цели и современные требования инклюзивного образования. Также в число важных тем входит роль учителей в реализации инклюзивного образования, их специализация и программы обучения. Учителям важно обладать соответствующими знаниями и навыками в создании инклюзивной среды. Способность учителей эффективно общаться с детьми с разными способностями имеет важное значение для успешной реализации инклюзивного образования. При этом предоставляется информация о наличии стратегий, методологий и ресурсов для реализации инклюзивного образования. В результате расширение системы инклюзивного образования способствует социальному равенству и поддерживает академическое, социальное и эмоциональное развитие детей, делая общество более инклюзивным и справедливым. Это способствует интеграции каждого ребенка, здорового или с особыми потребностями, в общество. Реализация инклюзивного образования положительно влияет на развитие и защиту равных прав всех членов общества. В конце статьи также включены современные методы обучения и международный опыт, поддерживающие развитие инклюзивного образования. Эти подходы направлены на дальнейшее укрепление политики инклюзивного образования Азербайджана и увеличение успехов в этой области.

Ключевые слова: инклюзивное образование, Азербайджан, развитие, школа, социальное равенство

UŞAQLARIN TƏLİM-TƏRBIYƏ PROSESİNDƏ QARŞIYA ÇIXAN PROBLEMLƏR

KUBRA QULİYEVƏ

k.guliyeva@yahoo.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Yüksək əqli imkanlara və bacarıqlara malik uşaqlar var, lakin onların dəyərliliyi və inadkarlığı üzündən hamı onları inkar edir, yararsız hesab edir. Bu uşaqlara düzgün yanaşmanı tapıb, tərbiyə etsək, onlar dahi olaraq böyüyərlər.

Yan Komenski

Xülasə

Məqalədə sağlam ailə mühitinin formalaşdırılmasından, valideynlərin uşaqların təlim-tərbiyə prosesində qarşılaşdığı problemlərdən, davranış problemi göstərən uşaqlardan, onların emosional vəziyyətindən bəhs olunur. Qeyd olunur ki, ailədə psixoloji mühitin düzgün təşkili uşaqların daha yaxşı böyüməsinə, inkişafına şərait yaradır. Valideynlər övladların tərbiyəsi işində bir çox xətalara yol verirlər. Hər bir valideynin bu prosesə diqqət yetirməsi olduqca vacibdir. Uşaqların təlim-tərbiyə prosesində onlar bir çox problemlə rastlaşırlar ki, onlardan biri də uşağın davranış pozuntusu problemi olmasıdır. Məqalədə, həmçinin davranış problemi olan uşaqların hansı davranışlar göstərdikləri və valideynlərin diqqət yetirməli olduğu məsələlər öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: təlim-tərbiyə, uşaq, davranış problemi, sağlam ailə mühiti, emosional vəziyyət

Sağlam ailə mühitinin formalaşdırılması günümüzün aktual məsələlərindən biridir. Ailədə sağlam mühitin təşkili uşaqların psixoloji, eləcə də fiziki baxımdan daha yaxşı böyümələrinə şərait yaradır. Prosesə ən təməldən – ailənin psixoloji iqlim şəratindən başlamaq düzgün yetişdirilən uşaqlarla birlikdə missiyanı tamamlamaq başlıca şərtidir. Övlad sahibi olan bir çox ana və ata (valideynlərin çoxu bu məsuliyyəti tam anlama bilmədiklərindən hər yox, bir çox ifadəsindən istifadə olunub - K.Q) xoşbəxt, parlaq gələcəkli uşaq böyütmək üçün çalışır. Həqiqətən bu zaman valideynlərin üzərinə böyük vəzifə və öhdəliklər düşür. Valideynliyi bu baxımdan bütün peşələrlə müqayisə edib, bənzərlikləri gördükdə bu çətinlik bir daha aydınlaşmış olur. "Valideynlik peşəsi" bütün peşələrin zəruri xüsusiyyətlərini özündə saxlayır. Burada məsuliyyət, diqqət, səbr, dözümlülük, tələbkarlıq, iradə, sevgi, qayğı, intizam və s. kimi keyfiyyətlər əks olunur. Bənnə evin, valideyn uşağın təməl inkişaf mərhələlərini formalaşdırır, həkim cəmiyyətin sağlamlığına, valideyn cəmiyyətə yararlı şəxs formalaşdırmağa çalışır, müəllim bilik və bacarıqları aşılayır, valideyn həyata dair prinsipləri mənimsədir, dərzi geyimin səliqəli olması üçün incə naxışlar vurur, valideyn uşağın xarakterinə işlənəcək müsbət keyfiyyətlər formalaşdırır, hakim ədaləti saqlayır, valideyn də övladını güclü, düzgün yetişdirmək üçün mübarizə aparır.

Uşaqların düzgün təlim-tərbiyə olunması prosesində qarşıya bir çox problemlər çıxır. Bu problemlərin əsasını valideynlərdən qaynaqlanan məsələlər təşkil edir. Bunlara bir neçə nümunə göstərməyi məqsəduyğun hesab etmək olar:

- Diqqətsizlik və ya daha çox diqqət;
- Sevginin natamam və ya heç verilməməsi;
- Vaxt bölgüsü;
- Uşaq üçün hər şeyin əlçatan olması;
- Məsuliyyətsizlik;
- Uşağın etdiyi hər hərəkətə kəskin reaksiyaların verilməsi;
- Uşaqda davranış pozuntuları və s.

Qeyd olunan problemlərin hər biri uşaqların həm fiziki, həm də psixoloji sağlamlığına təsir edir. Çox zaman valideynlər öz ailələrindən gördükləri tərbiyə üsullarına əsaslanaraq uşaqları istiqamətləndirməyə çalışırlar. Hz.Əlinin uşaq tərbiyəsi ilə bağlı çox gözəl sözü vardır. O, deyirdi ki, övladlarımızı öz zamanımıza görə deyil, yaşayacaqları zamana görə böyüdü. Bir neçə yüz il əvvəl səsləndirilən bu fikir günümüzdə də təsdiqini tapır. Həqiqətən də valideynlərin başlıca diqqət yetirmələri olduğu məsələlərdən biri də övladlarını yaşadıkları mühitə uyğun təlim-tərbiyə etmələridir. Bununla valideyn-övlad münasibətlərində baş verən münafişə və çəkişmələrin sayını azaltmaq mümkündür.

Valideynlərdən qaynaqlanan səbəblərlə yanaşı, onların övladların tərbiyəsi işində bəzi düşükləri xətlər var. Bunlara aiddir:

- Çox yaxşı, hətta mükəmməl ana və ata olmağa çalışmaq;
- Uşağın gün içərisində öyrənmə bacarıqlarını “xeyr” deməklə tez-tez mane olmaq;
- Ana və atanın bir-birindən fərqli davranışlar göstərməsi, oxşar hadisələrdə fərqli reaksiyalar səgiləməsi;
- Uşaqla maraqlanmaq, vaxt keçirmək yerinə ona texnoloji alətləri (tablet, TV, telefon və s.) vermək;
- Uşağın daha mükəmməliyyətçi olması üçün onu avtoritar üslubda yetişdirmək;
- Oyun üçün uşaqlara zaman ayıra bilməmək;
- Uşaqların sual və dediklərinə əhəmiyyət vermədən onun yerinə qərarlar vermək, uşağı bu istiqamətdə yönləndirmək (3).

Uşaqların düzgün təlim-tərbiyə edilməsi işində yuxarıda sadalananlar kifayət etmir. Hər ailənin övlad yetişdirmə tərzində fərqli olduğu kimi qeyd olunan hallarla yanaşı bir çox situasiyalarda mövcuddur. Uşaqların özgüvənli, ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf etdirildiyi, xoşbəxt, huzurlu inkişafını dəstəkləyən sağlam mühitlə əhatə olunması ən başlıca şərtlərdən biridir. Sosial bir mühit yaratmaq, onun hisslərinə yönəlik ünsiyyət qurmaq, onlara qarşı həssas olmaq sağlam uşaq böyütmənin təməli kimi əsas götürülür.

Valideynlərin çoxu sağlam ailə mühitinin düzgün təşkil etdiyinə inanır, lakin uşağın davranışındakı hər hansı bir münafişəli hal baş verdikdə dərindən sarsılırlar. Uşaqların təlim-tərbiyə prosesində valideynlərin qarşılaşdıqları problemli hallardan biri uşaqlarda davranış pozuntusunun olmasıdır. Bu hallar uşaqlarda daha erkən yaşlarda ortaya çıxır və uşağın inkişafına, ətraf mühitə uyğunlaşmasına mənfi təsir göstərir. Davranış pozuntusu olan uşaqlar uzun zaman düşməncə, dağıdıcı davranış göstərirlər. Orta məktəbdə təhsil alan uşaqlar isə sosial münasibətdən qaçır, məktəblə bağlı tez-tez yalan danışır və məktəbdən qaçır. Uşaqların bu cür davranış sərgiləmələrinin bir çox səbəbləri vardır. Daxili narahatlıq, aclıq, sıxıntı, üzülmə, təlaş, əsəbilik və s. kimi halları qeyd etmək olar. Bəzən uşaqlarda ətrafda baş verənlərə necə reaksiya verə bilmədikləri ortaya çıxır. Nümunə olaraq, uşaq çətin situasiyada özünü necə ifadə edə bilmədiyini bilmir. Buna görə də vurmaq, bağırmaq, sərt hərəkətlərə meyillilik kimi davranışlar özünü göstərir. Bu zaman valideynlər çıxılmaz vəziyyətdə qalır və uşaqlara necə rəftar edəcəklərini bilmirlər. Əksər valideynlər vurmaqla, bağırmaqla məsələni həll edəcəyini, əksəri də uşağın davranışı əhəmiyyət verməməklə münasibət bildirirlər. Onlar ya uşağın özünü problemli olaraq görür, ya da həqiqətən problemli davranışları olduqlarını düşünür. Uşaqlar onların ehtiyaclarının qarşılandığını gördükləri anda problemli davranışlardan uzaqlaşmağa başlayırlar. Onların bu davranışı sanki öz varlıqlarının sübut edilməsinin çağırışıdır. Əsas məsələ uşağa öz davranışlarını necə idarə edə biləcəyinin öyrətməkdir. Ən başlıcası isə valideynin uşaqda bu davranışın nə zaman və necə ortaya çıxmağını müəyyən etməsidir. “Hər hansı bir dərman və ya yeməyə reaksiya verirmi?”, “Davranış problemi göstərdiyi yerlər haradır?”, “Uşaq davranış problemi göstərməzdən əvvəl ata və ya ana nə ilə məşğuldur?” və s. bu kimi hallara diqqət yetirmək labüddür. Valideynlər uşağın problemli davranışlarının nədən qaynaqlandığını müəyyən etdikdən sonra bir çox məsələləri gözədən keçirməlidir:

- Mühit dəyişikliyi: gərgin ortamdən uşağın daha huzur tapacağı, güvəndə hiss edəcəyi mühitə aparılması onun özünü daha rahat hiss etməsinə kömək edə bilər;

- Sakit qalma: uşağın davranışı kəskinləşdikdə valideynlərin hər ikisi reaksiya verməzdən əvvəl gözləməklə həmin gərgin anı öz kontrolu altına ala bilərlər;

- Alternativ davranışlar öyrətmə: uşağa dostlarına vurma!, oyuncaqları atma! kimi kəskin sözlər yerinə o anda nə etməli olduğunu demək daha məqsədəuyğundur;

- Seçim haqqı tanımaq: uşağın özü ilə bağlı qərarlarda onlara seçim etmək haqqı verilməlidir;

- Müsbət halını vurğulama: uşaq müsbət davranışlar göstərdikdə onu tərifləmək və həvəsləndirmək çox önəmlidir;

- Sürprizlərdən qaçmaq: problemli davranış göstərən uşaqların çoxu bir anda baş verən dəyişikliklərə daha çətin uyğunlaşa bilirlər. Buna görə də ediləcək yeniliklə bağlı uşağa əvvəlcədən məlumat verilməli və lazımi düzəlişlər edilməlidir;

- Əyləncə: uşağın hər günün bir hissəsinin əyləncəyə ayrılması onun davranışında müsbət hallar yaradacaqdır. (A.E.Gazioğlu, A.N.Canel, M.B.Deniz, 2018, 90-96)

Davranış problemi olan uşaqların təlim-tərbiyəsi digər uşaqlarla müqayisədə olduqca çətinidir. Burada valideynlərdən güclü intizam, səbr gözlənilir və uşaqlara diqqət, sevginin hiss etdirilməsi prosesin gedişatına təsir göstərən amillərdəndir.

Uşaqların hər tərəfli inkişafının təmin olunmasında ailədə, cəmiyyətdə onların motivasiya sahələrinin, emosional-iradi sferanın düzgün formalaşdırılması da başlıca rol oynayır. Bu kimi proseslər kompleks şəkildə həyata keçirildikdə onlarda şəxsiyyətlərarası münasibətlər, davranış və rəftarlarına müsbət nəticələrlə qayıtmış olur. Uşaqlarda baş verən problemlərin əsasında onların psixi ruh halları dayanır. Psixi çatışmazlıq onlarda əks təsirlərə səbəb olur. Uşaq özünə qapanır inamsızlıq, qərarlılıq kimi hallar müşahidə olunur. Fiziki fəaliyyətlərdə çatışmazlıq isə onlarda daha da kəskin hal yaradır. Belə ki, yaşadlarından fərqlənir və psixoloji cəhətdən əziyyət çəkirlər. Bu da uşaqda "natamamlıq kompleksi" formalaşdırır. Eriksona görə "natamamlıq kompleksi" psixososial inkişafda gizli mərhələdir. Bu mərhələ 6-11 yaşları əhatə edir. Bu dövrdə uşaqlarda yaranan əməksevərlik hissi ilə natamamlıq hissi arasında münaqişələr baş verir (İsgəndərova, 2022, 25).

Uşağın tam inkişafından söz açılırsa, onun sosial-emosional inkişafının diqqət mərkəzində saxlanması vacibdir. Bu prosesin tam həyata keçirilməsi həm çətin, həm də məsuliyyətli işdir. Uşaqların sağlam sosial şəraitdə böyüdülməsi onların həyata 1-0 qalibiyyətlə başlamasının qarantısidir. Bu zaman valideynlərin, tərbiyəçilərin üzərinə böyük iş düşür, çünki sağlam mühitdə böyüyən uşaq - sağlam gələcək!

ƏDƏBİYYAT

1. Gazioğlu, A.E., Canel, A.N., Deniz, M.B. (2018). Çocuk yetiştirmede temel beceriler. Türkiye Cumhuriyeti aile ve sosyal hizmetler bakanlığı. Türkiye. 161 s.
3. İsgəndərova, S. (2022). Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların pedaqoji reabilitasiyası üçün təlim prosesinin idarə olunması. Bakı. 72 s.
4. <https://www.bayindirhastanesi.com.tr/blog/saglikli-ve-mutlu-cocuklar-yetistirme-kilavuzu-473>

SUMMARY

Kubra Guliyeva

PROBLEMS ENCOUNTERED IN THE EDUCATION PROCESS OF CHILDREN

The article talks about the formation of a healthy family environment, the problems parents face in the process of raising children, children who show behavioral problems, and their emotional state. It is noted that the proper organization of the psychological environment in the family creates conditions for better growth and development of children. Parents make many mistakes in raising their children. It is very important for every parent to pay attention to this process. In the process of education of children, they encounter many problems, one of which is the problem of child behavior

disorder. The article also reflects the behavior of children with behavioral problems and the issues that parents should pay attention to.

Key words: education, child, behavioral problem, healthy family environment, emotional state

РЕЗЮМЕ

Кубра Гулиева

ПРОБЛЕМЫ, ВСТРЕЧАЮЩИЕСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАНИЯ ДЕТЕЙ

В статье говорится о формировании здоровой семейной среды, проблемах, с которыми сталкиваются родители в процессе воспитания детей, детях, у которых проявляются проблемы в поведении, их эмоциональном состоянии. Отмечается, что правильная организация психологической среды в семье создает условия для лучшего роста и развития детей. Родители допускают много ошибок в воспитании своих детей. Каждому родителю очень важно уделять этому процессу внимание. В процессе обучения детей они сталкиваются со многими проблемами, одной из которых является проблема расстройства детского поведения. Также в статье отражено поведение детей с поведенческими проблемами и вопросы, на которые следует обратить внимание родителям.

Ключевые слова: образование, ребенок, поведенческая проблема, здоровая семейная среда, эмоциональное состояние.

ALİ MƏKTƏB TƏLƏBƏLƏRİNİN QLOBAL KOMPETENSIYALARIN FORMALAŞMASINA DAİR

LALƏ ALLAHVERDİYEVƏ

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Məqalədə ali məktəb tələbələrini qlobal kompetensiyalarının formalaşmasına dair fikirlər yer alır. Qlobal kompetensiya müasir cəmiyyətdə uğurlu mövcudluğun əsasını təşkil edən mühüm səlahiyyətlərdən biri olan funksional savadlılığın tərkib hissəsidir. Qlobal kompetensiyanın əsas bacarıqları sırasına məlumatı qiymətləndirmə bacarığı – fikirləri, yanaşmaları, perspektivləri müəyyən etmək, onları təhlil etmək bacarığı, arqumentləri formalaşdırmaq bacarığı, mürəkkəb vəziyyətləri və problemləri izah etmək, hərəkətləri və onların nəticələrini qiymətləndirmək bacarığı aiddir.

Qlobal dünyada yaşamaq üçün zəruri olan kompetensiyalara – kommunikativ (dil, dialoq, qeyri-verbal davranış) kompetensiyalar və mədəni kompetensiyalar (şəxsiyyət, dəyərlər, münasibət və inanclar) qiymətləndirilir. Mədəniyyətlərarası ünsiyyət bir iştirakçının digərinin mədəni fərqliliyini kəşf etdiyi zaman xüsusi kontekstdə şəxsiyyətlərarası ünsiyyətdir.

Məqalədə qloballaşmanın yaratdığı yeni imkanlar və yeni problemlərə nəzərə salınır, ali məktəb tələbələrində qlobal kompetensiyaların formalaşdırılmasının əhəmiyyəti təhlil edilir.

Açar sözlər: qlobal kompetensiya, ali məktəb tələbələri, müasir cəmiyyət, mədəniyyətlərarası ünsiyyət, texnologiyanın inkişafı, süni intellekt

Elm və texnologiyanın inkişafı XXI əsrin üçüncü onilliyində bəşəriyyətin qarşısında çoxsaylı çətinliklər yaradır. Avtomatlaşmış həyat fəaliyyəti minlərlə iş yerini sıradan çıxarır. Yeni iş yerlərinin azaldığı halda insanların lazımı bilik və bacarıqları vaxtında əldə edib-etməyəcəyi isə hələ məlum deyil. Bu vəziyyət isə belə bir fikir yaradır: əgər XIX və XX əsrin əvvəllərində insanlar istismara qarşı mübarizə aparırdırlarsa, XXI əsrdə əhəmiyyətsizliyə və dəyərsizliyə qarşı mübarizə aparacaqlar.

Süni intellekt inqilabı ölkələr arasında görünməmiş bərabərsizliyə səbəb ola bilər. Təhlükə kimi dəyərləndirilən süni intellekt hər kəsi izləyən rəqəmsal aləmin yüksəlişə doğru irəliləməsidir. Bu təhlükəni belə də ifadə edə bilərik: bizi özümüzə çox anlayan süni sistem hisslərimizi, qərarlarımızı proqnozlaşdırır və bizim yerimizə qərar verə biləcək. Yaşadığımız bu zaman kəsiyinin vətəndaşı yaxşı qlobalist olmalıdır. Bəzən düşünülür ki, qlobalizm xalqın adət-ənənələrindən imtina etməsi, sərhədlərin götürülməsidir. Qlobalizm hər bir xalqın özünəməxsusluğunu inkar etməyən xalqlar arasındakı münasibətləri tənzimləyən qaydalardır.

Tədqiqatçıların fikrincə, süni intellekt yeni imkanlar və yeni həyat formaları yaradacaq. Dörd milyard illik üzvi həyatın təbii seçmə yolu ilə formalaşmasından sonra qeyri-üzvi həyatın ağıllı, intellektual formalaşdığı yeni bir dövrü yaşayırıq.

Qlobal kompetensiya müasir cəmiyyətdə uğurlu mövcudluğun əsasını təşkil edən mühüm səlahiyyətlərdən biri olan funksional savadlılığın tərkib hissəsidir. Qlobal kompetensiyanın əsas bacarıqları sırasına məlumatı qiymətləndirmə bacarığı – fikirləri, yanaşmaları, perspektivləri müəyyən etmək, onları təhlil etmək bacarığı, arqumentlər formalaşdırmaq bacarığı, mürəkkəb vəziyyətləri və problemləri izah etmək, hərəkətləri və onların nəticələrini qiymətləndirmək bacarığı aiddir.

Qlobal səriştəlilik çoxölçülü qabiliyyət kimi müəyyən edilir ki, bunlara aşağıdakılar daxildir:

- qlobal və mədəniyyətlərarası problemləri öyrənmək;
- müxtəlif baxışları və dünyagörüşlərini başa düşmək və qiymətləndirmək;
- başqaları ilə hörmətlə uğurlu qarşılıqlı əlaqədə olmaq;
- kollektiv rifah və davamlı inkişaf üçün tədbirlər görmək.

Tədqiqatçıların fikrincə, qlobal kompetensiyanın strukturu dörd aspektə bölünür: bilik, bacarıq, dəyər və münasibət. Müvafiq biliklərin, bacarıqların, münasibətlərin və dəyərlərin əldə edilməsi həyat boyu baş verir və bir insanın bu sahədə tam kompetensiyalı olacağı bir zaman yoxdur.

Qlobal kompetensiyaların inkişafı prosesində həm müəllimlər, həm də tələbələr tərəfindən başa düşülməsi üçün zəruri olan əsas anlayışları nəzərdən keçirək. Bu anlayışlar sırasına davamlı inkişaf konsepsiyası, mədəniyyət modelləri, mədəniyyətlərarası dialoq xüsusilə fərqlənir.

Stabillik xarici təsirlərə məruz qaldıqda sistemin mövcud vəziyyətini saxlamaq qabiliyyətidir. Davamlı inkişaf ətraf mühiti və ehtiyatları qoruyub saxlamaqla, yəni gələcək nəsillərin öz ehtiyaclarını ödəmək imkanlarına xələl gətirmədən mövcud insan tələbatlarının ödənilməsinə yönəlmiş tədbirlər kompleksidir.

Magistratura səviyyəsində təhsil alan pedaqoqların qlobal kompetensiyalarının inkişafı üçün bu mədəni modellərin iş proqramlarına daxil edilməsi zəruridir. Çünki bu mədəniyyətlərin müxtəlifliyini dərk etmək üçün zəmin yaradır.

Yeni nəsil standartları təhsil prosesinin təşkili bilik paradigmasından kompetensiya əsaslı modelə keçidi birləşdirir. Avropa Şurasının Xarici İşlər Nazirlərinin 118-ci Sessiyasında (Strasburq, 7 may 2008-ci il) qəbul edilmiş “Ləyaqətlə Bərabər hüquqlu Birgə Yaşama” adlı mədəniyyətlər arası dialoqa dair Ağ kitabda yazılır: “Mədəniyyətlərarası dialoq qarşılıqlı anlaşma və ehtiram əsasında müxtəlif etnik, mədəni, dini, linqvistik mənşə və irsə malik fərdlər və qruplar arasında mövcud olan açıq və səmimi fikir mübadiləsinə əhatə edən proses kimi başa düşülür” (1, 17). Demokratik – Mədəniyyət naminə Avropa Şurası müxtəlif cəmiyyətlərdə başqaları ilə birlikdə mədəni və dinc həyatda səmərəli iştirak üçün zəruri olan səlahiyyətləri təsvir və müəyyən edir. “Mədəniyyətlərarası dialoq müəyyən ilkin şərtlər qarşılandığı təqdirdə inkişaf edə bilər. Ağ kitabda qeyd edilir ki, mədəni müxtəlifliyin demokratik idarəçiliyi bir çox aspektlərə uyğunlaşdırılmalı, demokratik vətəndaşlıq və iştirak gücləndirilməli, mədəniyyətlərarası kompetensiya öyrədilməli və öyrənilməlidir” (1, 6).

Məlumdur ki, ölkəmizdə 2011-ci il 7-9 aprel tarixlərində 102 dövlətin və 10-dan artıq beynəlxalq təşkilatın nümayəndələrinin iştirakı ilə Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu keçirilmişdir. Ölkəmizin İslam dünyası ilə Qərb sivilizasiyası və eləcə də digər mədəniyyətləri təmsil edən xalqlar arasında dialoqun və etimadın möhkəmləndirilməsində mühüm rolunu nəzərə alınmaqla müxtəlif mədəniyyətlər arasında əməkdaşlıq üçün qlobal platformanın təsis edilməsi və Azərbaycan xalqının tolerant mədəniyyətinin, tarixi ənənələrinin beynəlxalq aləmə tanıtılması məqsədilə “Azərbaycan Respublikasında Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunun təşkili barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidenti 2011-ci ildə Fərman imzalamışdır. Fərmanda Azərbaycan Respublikasında 2011-ci ildən başlayaraq hər iki ildən bir Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunun təşkil edilməsi qərara alınmışdır.

Qlobal dünyada yaşamaq üçün zəruri olan kompetensiyalar – kommunikativ (dil, dialoq, qeyri-verbal davranış) kompetensiyalar, mədəni kompetensiyalar (şəxsiyyət, dəyərlər, münasibət və inanclar) qiymətləndirilir. Mədəniyyətlərarası ünsiyyət bir iştirakçının digərinin mədəni fərqliliyini kəşf etdiyi zaman xüsusi kontekstdə şəxsiyyətlərarası ünsiyyətdir.

Bildiyiniz kimi qloballaşma yeni imkanlar və yeni problemlər açır. Bu, ədalətliliyi və davamlılığı təmin etmək üçün formalaşdırılmalı və tənzimlənməli olan bir prosesdir. Qloballaşma yeni sərvətlər yaradır və iqtisadiyyatların, cəmiyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsinin artmasına səbəb olur.

Jak Delor qlobal kompetensiyanı mahiyyəti belə vurğulayır: təkcə peşəkar keyfiyyətlərə deyil, həm də daha geniş mənada, qrup halında müxtəlif çoxsaylı vəziyyətlərin öhdəsindən gəlməyə və işləməyə imkan verən kompetensiya əldə etmək üçün necə öyrənməkdir (2, 78).

Peşəkar fəaliyyəti araşdıran G.A.Larinova əsas kompetensiyalara “müxtəlif peşə icmalarında uyğunlaşma və məhsuldar fəaliyyət üçün zəruri olan mədəniyyətlərarası və sektorlararası bilik, bacarıq və dəyərlər kimi istinad edir. Əsas səlahiyyətlər ekstrasfunksional xarakter daşıyır” (4, 186). Onun fikrincə mütəxəssisin praktiki fəaliyyəti üçün zəruri olan makro, orta və mini bacarıqlar üzrə mütəxəssisin peşəkar kompetensiyasının dəyişməz hissəsini təşkil edir. İ.A.Zimnyaya ifadə edir ki, kompetensiyalar bəzi daxili, potensial, gizli psixoloji neoplazmalardır: biliklər, fikirlər, fəaliyyət

proqramları (alqoritmləri), dəyərlər və münasibətlər sistemi peşə səlahiyyətlərində aşkar edilir. İ.A.Zimnyaya əsas peşə səlahiyyətləri (növləri) müəyyən edir (3, 42).

1) Fəaliyyət subyekti kimi şəxsiyyətin özü ilə bağlı kompetensiyalara aiddir:

- sağlamlığı qorumaq kompetensiyaları: sağlam həyat tərzini normalarını bilmək və onlara riayət etmək, siqaret, alkoqolizm, narkomaniya, QİDS-in təhlükələri haqqında biliklər, insanın fiziki mədəniyyəti, həyat tərzini seçmək azadlığı və məsuliyyəti;
- dünyada dəyər-semantik oriyentasiya kompetensiyaları: varlıq, həyat dəyərləri, mədəniyyət, elm dəyərləri, sivilizasiyalar tarixi, öz ölkəsi, dini;
- integrasiya səriştələri: biliyin strukturlaşdırılması, toplanmış biliklərin artımının genişləndirilməsi;
- vətəndaşlıq kompetensiyaları: vətəndaşın hüquq və vəzifələrini bilmək və onlara əməl etmək, azadlıq və məsuliyyət, özünə inam, vətəndaşlıq borcu;
- özünü təkmilləşdirmə, özünü tənzimləmə, özünü inkişaf etdirmək kompetensiyaları: həyatın mənası, dil və nitq inkişafı, ana dilinin mədəniyyətinə yiyələnmək, xarici dildə sərbəst danışmaq.

2) İnsan və sosial sfera arasında sosial qarşılıqlı əlaqə ilə bağlı kompetensiyalar:

- qarşılıqlı sosial əlaqə kompetensiyaları: cəmiyyət, icma, komanda, ailə, əməkdaşlıq, tolerantlıq, başqalarına hörmət və qəbul etmə (irq, cins, milliyyət, status, rol, din);
- ünsiyyət bacarıqları: şifahi, yazılı, dialoq, monoloq; adət-ənənələri bilmək və onlara riayət etmək, işgüzar yazışmalar.

3) İnsan fəaliyyəti ilə bağlı kompetensiyalar:

- idrak fəaliyyətinin kompetensiyası: koqnitiv problemlərin qoyulması və həlli, qeyri-standart həllər, problemli vəziyyətlər;
- fəaliyyət kompetensiyaları; oyun, tədris, iş, fəaliyyət vasitələri və üsulları;
- informasiya texnologiyalarının kompetensiyaları: informasiyanın qəbulu, emalı, verilməsi, kütləvi informasiya vasitələri, multimedia texnologiyaları, kompüter savadlılığı, elektron texnologiyaya sahib olmaq.

Multikultural və qlobal təhsil məkanında hər bir insan ümumbəşəri mədəniyyətin normalarına zidd olmayan dərəcədə öz mədəniyyətinin normalarına uyğun hərəkət etmək azadlığına malik olmalıdır. Respublikamızda qlobal təhsilin əsas vəzifələrindən biri təhsil alanlar etnik, milli və dünya mədəniyyətləri ilə tanış etmək, onları mənəvi cəhətdən zənginləşdirmək, dünyəvi şüurunu inkişaf etdirmək, çoxmillətli bir mühitdə yaşamaq hazırlığını və bacarığını formalaşdırmaqdan ibarətdir. Ali məktəblərdə, xüsusilə pedaqoji yönümlü universitetlərdə qlobal kompetensiyanın formalaşması sisteminin praktikada tətbiqinə imkan yaradan müvafiq şərait yaradılmalıdır.

Xarici təcrübənin öyrənilməsi nəticəsində aydın olur ki, Rusiyada ali məktəblərdə “qlobal kompetensiyalar” adlı yeni fənn tədris olunur. Təbii ki, buna səbəb informasiya artımının sürətli tempi, mənəvi seçimin qeyri-müəyyənliyi, millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərdə gərginliyin artması, müasir cəmiyyətdə mənəvi özünüidentifikasiya proseslərinin təhrif olunması bu qisim xüsusi kursların tədrisini zəruri edir. Tələbələr “Qlobal kompetensiyalar” kursunun tədrisi prosesində “Etika”, “Ətraf mühit mədəniyyəti”, “Həyat təhlükəsizliyi”, “Vətəndaşlıq və vətənpərvərlik”, “Media savadlılığı” və “Maliyyə savadlılığı”, “Dünyəvilik və dinşünaslığın əsasları” mövzularını təhlil edərək mənimsəyirlər. Bu fənnin tədrisi zamanı müəllimlər yerli, qlobal və mədəni əhəmiyyət kəsb edən aktual problemləri və onların qlobal insan tələbatlarına təsirinə dair tədqiqat aparmağı öyrətməklə yanaşı, problemlərin tədqiqi, təhlili və qiymətləndirilməsi bacarıqlarını inkişaf etdirməyi hədəfləyirlər. Müəllimlər yaradıcı təşəbbüslər, könüllülük hərəkətləri, standartlar, layihələr üzrə tədqiqat və praktiki işləri inkişaf etdirir, ideyaları müxtəlif auditoriyaya effektiv şəkildə çatdırmaqla başqalarının fikir və görüşlərini qiymətləndirir.

Düşünürük ki, müasir dünyada müşahidə olunan qlobal proseslər ölkəmizdə də ali məktəblərdə “Qlobal kompetensiyalar” adlı kursun tədrisini aktuallaşdırır. Yaşadığımız indiki minillikdə

cəmiyyətin mənəvi dirçəliş, müasir dövrlə uzlaşan həyatın mənası və məqsədinin müəyyənləşdirilməsi əsas problem olmalıdır. Bu baxımdan müasir dünyada qlobal dəyişikliklər kontekstində magistratura səviyyəsində gələcək pedaqoqların fəaliyyətinin məzmunu keyfiyyətcə dəyişir.

ƏDƏBİYYAT

1. Mədəniyyətlərarası Dialoqa dair Ağ Kitab. "Ləyaqətlə Bərabər hüquqlu Birgə Yaşama". Avropa Şurasının Xarici İşlər Nazirlərinin 118-ci Sessiyasında qəbul edilmişdir. (Strasburq, 7 May 2008-ci il) // https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/WhitePaper_ID_Azerian_Version.pdf
2. Делор, Ж. (1996). Образование: сокрытое сокровище. UNESCO. 78с.
3. Зимняя, И.А. (2003). Ключевые компетенции -новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. № 5. С.34-42.
4. Ларионова, Г.А. (2004). Компетенции в профессиональной подготовке студентов вуза: Монография. Челябинск. 186с.

SUMMARY

Lala Allahverdiyeva

ON THE FORMATION OF GLOBAL COMPETENCES OF HIGH SCHOOL STUDENTS

The article contains ideas on the formation of global competencies of higher school students. Global competence is a component of functional literacy, which is one of the important competencies that form the basis of a successful existence in modern society. The ability to evaluate information among the main skills of global competence; the ability to identify ideas, approaches, perspectives, and analyze them; the ability to formulate arguments; explain complex situations and problems; refers to the ability to evaluate actions and their consequences.

Competencies necessary for living in the global world - communicative (language, dialogue, non-verbal behavior) competencies and cultural competencies (personality, values, attitudes and beliefs) are assessed. Intercultural communication is interpersonal communication in a specific context when one participant discovers the cultural difference of another.

In the article, the new opportunities and new problems created by globalization are taken into account, the importance of the formation of global competencies in higher school students is analyzed.

Key words: global competence, university students, modern society, intercultural communication, technology development, artificial intelligence

РЕЗЮМЕ

Лала Аллахвердиева

О ФОРМИРОВАНИИ ГЛОБАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

В статье изложены идеи по формированию глобальных компетенций студентов высших учебных заведений. Глобальная компетентность является компонентом функциональной грамотности, которая является одной из важных компетенций, составляющих основу успешного существования в современном обществе. Умение оценивать информацию относится к основным навыкам глобальной компетентности; умение выявлять идеи, подходы, перспективы и анализировать их; умение формулировать аргументы; объяснять сложные ситуации и проблемы; относится к умению оценивать действия и их последствия. Оцениваются компетенции, необходимые для жизни в глобальном мире – коммуникативные (язык, диалог, невербальное поведение) компетенции и культурные компетенции (личность, ценности, установки и убеждения). Межкультурная коммуникация – это межличностное общение в определенном контексте, когда один участник обнаруживает культурное отличие другого.

В статье учитываются новые возможности и новые проблемы, создаваемые глобализацией, анализируется важность формирования глобальных компетенций у студентов высших учебных заведений.

Ключевые слова: глобальная компетентность, студенты вузов, современное общество, межкультурная коммуникация, развитие технологий, искусственный интеллект

İNKLÜZİV TƏHSİL SAHƏSİNDƏ DÖVLƏT SİYASƏTİ

LALƏ TALİBOVA

lalatalibova2013@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Orcid ID: <https://orcid.org/0009-0004-8259-8567>

Xülasə

Təhsil insanın həyat fəaliyyətinin ən vacib sahələrindən olmaqla cəmiyyətin və əhəlinin sosial həyatının əsas inkişaf istiqamətlərindən biridir. Miqyas baxımından insan fəaliyyətinin bu sferası dünya iqtisadiyyatının ən geniş və şaxələnmiş növlərindən biridir. Müasir cəmiyyətdə bu cür insanları özünə cəlb edən və sürətlə inkişaf edən ikinci bir sfera tapmaq çox çətinidir. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində dövlət siyasətinin tərkibini təhsilin uzun müddətli zaman üçün vacib inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirən milli təhsil konsepsiyası və təhsil sisteminin bütün sahələrinin inkişafını özündə birləşdirən dövlət proqramları təşkil edir. Ölkəmizdə 2004-cü ildən başlayaraq inklüziv təhsilin tətbiqi ilə bağlı bir sıra layihələr həyata keçirilib. Azərbaycanda 2021-2022-ci tədris ilində 12562 bağlı bir sıra layihələr həyata keçirilib. Azərbaycanda 2021-2022-ci tədris ilində 12562 nəfər sağlamlıq imkanları məhdud uşaq xüsusi təhsilə cəlb olunub. Onlardan 157 nəfər inklüziv təhsilə, 1180 nəfər integrasiya təlimli təhsil müəssisələrində təhsilə cəlb olunub, 1180 nəfər integrasiya təlimli təhsil müəssisələrində təhsilə cəlb olunub, 2740 nəfər xüsusi təhsil müəssisələrində oxuyur, 8456 nəfər evdə təhsilə cəlb edilib, 2740 nəfər xüsusi təhsil müəssisələrində oxuyur, 8456 nəfər evdə təhsilə cəlb edilib, 29 nəfər isə stasionar müalicə müəssisələrində təhsillə təmin edilib.

Açar sözləri: *inklüziv, əlilliyi olan şəxslər, təhsil konsepsiyası, təhsil sistemi*

Müasir cəmiyyətdə ictimai həyata daha çox insan qazandırmaq və hər kəsin cəmiyyətdə özünü yararlı hiss etməsi baxımından bir çox layihələr hazırlanır və məqsədyönlü işlər görülür. Uşaqlar cəmiyyətin aparıcı qüvvəsidir. Onların həyat tərz, inkişaf və təhsili vacib olan tədbirlər planının həyata keçirilməsini tələb edir. Sağlam gələcək sağlam cəmiyyət, sağlam uşaqlar yetişdirmək yönündə formalaşa bilər. Lakin cəmiyyətdə bu və ya başqa səbəblərdən müxtəlif patologiyalarla doğulan və sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar da var. Belə uşaqların cəmiyyətdən təcrid olunması xoşagəlməz hal deyil və yolverilməzdir. Cəmiyyət və təhsil məhz belə fiziki və əqli qüsurlarla doğulan uşaqları cəmiyyət üçün yararlı fərdə çevirməli və onları həyata yenidən qazandırmalıdır. Bu gün artıq təhsil sahəsində istifadə olunan anlayışlardan biri də inklüziv təhsil anlayışıdır. Inklüziv təhsil (fr. *inclusif* – "özünə daxil edən", lat. *include* – "daxil edirəm") ümumi təhsilin hamı üçün əlçatan olmasını nəzərdə tutan və bütün uşaqların müxtəlif ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmasına əsaslanan inkişaf prosesidir. Inklüziv təhsil uşaqların müstəqil bir fərd olduğunu və təhsil zamanı onların hər birinin öz ehtiyacları olduğunu qəbul edən metodologiyaları inkişaf etdirməyə yönəlib. Inklüziv təhsil tədris zamanı müxtəlif ehtiyacların ödənilməsinə yönəlmiş yanaşmaların formalaşdırılmasına çalışır. Inklüziv təhsil istər sağlam, istərsə də əlillərin bərabər təhsil alma hüquqlarını təmin edir və bu, cəmiyyətdə sosial bərabərliyin qorunmasına, əlil uşaqların təhsil və başqa xüsusi ehtiyaclarının ödənilməsinə şərait yaratmış olur. Inklüziv təhsil uşaqların fiziki, psixi, intellektual və digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq onların öz həmyaşıdları ilə məktəbdə, eyni sinifdə təhsilə cəlb edilməsidir. Əlilliyi olan uşaqların digər sağlam həmyaşıdları ilə birlikdə təhsili arzuolunan və səmərəli tədris formasıdır. Çünki sağlam uşaqlarla eyni əlilliyi olan uşaqların olması təhsil işçilərindən fərqi diqqət və yanaşma tələb edir. Bu isə öz-özlüyündə fərqlilik və məsuliyyətin artması deməkdir. Və inklüziv təhsil olan siniflərdə aparılan müşahidə nəticəsində belə qərara gəlmək olur ki, belə siniflərdə qayğı diqqət, hörmət və mərhəmət hissi daha gözəl formalaşır. Bu isə uşaqların düşüncə tərzində onlardan fərqli olan sağlamlıq imkanları məhdud həmyaşıdlarını qəbul edib onlarla

ünsiyyəti normal şəkildə formalaşdırmaq imkanı yaradır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiyası əlilliyi olan şəxslərin təhsil hüquqlarının bir çox tərəflərini əhatə edir və inklüziv təhsilin hər kəs üçün ən yaxşı təhsil mühiti olduğunu təşviq edir. Eynilə BMT-nin “Uşaq Hüquqları Konvensiyası”nın 28-ci maddəsi hər bir uşağın təhsil hüququnu tanıyır və bərabər imkanlar əsasında bu hüququn həyata keçirilməsini dəstəkləyir. Adı çəkilən maddə bildirir ki, təhsil uşağın şəxsiyyətinin, istedadının, əqli və fiziki bacarığının inkişaf etdirilməsi, insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara, azad cəmiyyətdə sülh, dostluq, anlaşma, tolerantlıq və bərabərlik içində həyata, ətraf mühitə hörmət, tərbiyə edilməsinə yönəldilməlidir. Bu əsasda əlilliyi olan uşaqların əlilliyi olmayan uşaqlarla birlikdə təhsilə cəlb edilməsi xüsusilə nəzərə alınır.

İnklüziv təhsil anlayışı insan hüquqları prinsipinə əsaslanır. İnsan Hüquqları Konvensiyasına görə, dövlətlər elə bir təhsil sistemi qurmalıdır ki, təhsilə alma hüququ hər bir uşağın hüququ olaraq qorunsun və təmin edilsin. Azərbaycan Respublikası İnsan Hüquqları Konvensiyasını 1992-ci ildə imzalayıb və respublikamızda yaşayan hər bir uşağın təhsil alma hüququnu qorumağı öz üzərinə götürmüşdür. 2001-ci ilin iyulunda cənab Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmış “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu qəbul edilmişdir.

Respublikamızda 2005-ci ildən inklüziv təhsil layihəsinə başlanmışdır. Nazirlər Kabinetinin 3 fevral 2005-ci il 20 nömrəli Qərarına əsasən, Azərbaycan Respublikasının “Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan sağlamlıq imkanı məhdud olan uşaqların təhsili üzrə” İnkişaf Proqramı təsdiq edilmişdir. Bu proqram 2005-2009-cu illərdə Nazirlər Kabineti tərəfindən həyata keçirilmişdir.

UNİSEF-in dəstəyi ilə 2012-2019-cu illər üçün “İnklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” hazırlanıb və Nazirlər Kabinetinə təqdim olunub.

Həmin proqramın icrasına daha çox dəstək vermiş Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır və bu sahədə Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın gördüyü işlər əvəzolunmazdır. Belə ki, Heydər Əliyev fondu tərəfindən sağlamlıq imkanları məhdud, kimsəsiz, valideyn himayəsindən məhrum, müəyyən mənada cəmiyyətin diqqətindən kənarda qalan uşaqların təhsilinin təşkili, onların təhsil aldığı müəssisələrin maddi-texniki və tədris bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində məqsədyönlü işlər görülmüş, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün internat məktəbləri və xüsusi məktəblər əsaslı təmir edilmiş və ya yenidən qurulmuşdur. Bununla yanaşı, həmin müəssisələr müasir tələblərə cavab verən inventar və avadanlıqla təchiz edilmişdir.

Dövlət Proqramının əsas vəzifələri bunlardır:

- Bütün təhsil pillələri üzrə inklüziv təhsilin təşkili üçün qanunvericilikdə müvafiq dəyişikliklər edilməsi;

- Təhsil müəssisələrinin və tədris proqramlarının sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların ehtiyaclarına uyğunlaşdırılması üçün müvafiq tədbirlər görülməsi;

- İnklüziv təhsilin təşkili ilə bağlı pedaqoji kadrların hazırlanması və təkmilləşdirilməsi;

- Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üzrə məlumat bazasının yaradılması;

- Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilə cəlb olunması və sosial inteqrasiyanın vacibliyi barədə maarifləndirmə işinin aparılması;

- Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil prosesinə uyğunlaşması və cəmiyyətə inteqrasiyası ilə bağlı müvafiq xidmətlərin yaradılması;

- Şəhər, rayon infrastrukturunun və nəqliyyatın sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin maneəsiz hərəkət etməsi üçün onların ehtiyaclarına uyğunlaşdırılması.

İnklüziv təhsilin inkişafı üçün görülməli əsas tədbirlər aşağıdakılardır:

- Təhsil siyasəti çərçivəsində inklüziv təhsil üçün qanunverici bazanın yaradılması;

- Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan bütün uşaqların məktəbəqədər, əsas və texniki-peşə təhsili pillələrində inklüziv təhsilə cəlb edilməsi;

- Müəllimlərin ilkin və iş prosesində hazırlığı üzrə fəaliyyət göstərən müəssisələr üçün inklüziv təhsil proqramının işlənilməsi və hazırlanması;

- Beynəlxalq müəssisələrlə təcrübə mübadiləsi və əməkdaşlıq.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara sosial yanaşmanın anlaşılması və qəbul edilməsi artıq xüsusi qayğıya ehtiyac olan uşaqların özünüqiyətləndirməsini yüksəldir və onların bərabər hüquq, bərabər imkanlar uğrunda mübarizəsinə ikinci nəfəs verir. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların özünüqiyətləndirmə bacarığı və fəallığı uşaqlıqdan inkişaf etdirilməlidir. Uşağın erkən yaş dövründə onunla ünsiyyətdə olan hər kəs – valideyn, tərbiyəçi-müəllim, həkim və digərləri bu modeli anlamalı və qəbul etməlidirlər. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların idmanla məşğul olmaları uşağın sosiallaşması və cəmiyyətə uğurlu inteqrasiyasını həyata keçirmək üçün aşağıdakılara ciddi fikir verilməlidir:

- İntellektin inkişafı;
- Emosional sahənin inkişafı;
- Stresə qarşı dözümlülüyün inkişafı;
- Özünəinamın inkişafı;
- Gerçək aləmə pozitiv münasibət və başqalarını qəbul etmənin inkişafı;
- Müstəqilliyin inkişafı;
- Özünü motivləşdirmənin inkişafı.

Nəticə

Dünyada heç bir dövlət əlilliklə bağlı problemlərin tam həllinə nail ola bilməmişdir. İnkişaf etmiş və yüksək gəlirə malik ölkələrdə əlillərin sosial müdafiəsi inkişaf etməkdə olan və aşağı gəlirli ölkələrlə müqayisədə daha yaxşı təmin olunub. Əlillərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi hüquqi bazaları, səhiyyə xidmətlərini, təhsil, məşğulluq və sosial inteqrasiya təşəbbüslərini əhatə edən hərtərəfli və çoxsahəli yanaşma tələb edir. Respublikamızda son illər əlilliyi olan şəxslərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə bağlı işlər görülmüşdür. Əlilliyi olan şəxslər arasında peşə və ali təhsili olanların sayı azdır. Təhsil səviyyəsinin və ixtisasının aşağı olması onların gəlir əldə etmələrinə və məşğulluğuna mənfi təsir göstərir. Bu çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün ölkəmizdə inklüziv təhsilin təşkili ilə bağlı pedaqoji kadrların hazırlanması və təkmilləşdirilməsi sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üzrə məlumat bazasının yaradılması sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilə cəlb olunması və sosial inteqrasiyanın vacibliyi barədə maarifləndirmə işləri daha da artırılır.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar da digər uşaqlar qədər bacarıqlı, qabiliyyətli ola bilər. Artıq dəfələrlə bunu şahidi olmuşuq. Odur ki, onları cəmiyyətdən ayırmaq olmaz. Onlar da digər yaşidləri kimi məktəbə getməli, təhsil almalı, yaşidləriylə bir yerdə vaxt keçirməli, müxtəlif fəal tədbirlərə, oyunlara cəlb olunmalı və cəmiyyətə qazandırılmalıdır. Əks halda onları bir fərd kimi itirmiş oluruq. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ümumtəhsil məktəblərinə uğurlu inteqrasiyası məktəb mühitində və bütövlükdə təhsil sistemində mühüm dəyişikliklər tələb edir. Həmin dəyişikliklər məktəblərdə xüsusi şəraitin yaradılmasını, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün təlim proqramları və materiallarının işlənilib hazırlanmasını, təlim metodları və strategiyalarının diferensiaslaşdırılmasını və hətta qiymətləndirmə prosesində müxtəlif yanaşmalardan istifadə edilməsini tələb edir. İnklüziv təhsilin əsas vəzifəsi məhdud imkanlara malik insanların peşə hazırlığı üçün sərhəd tanımayan mühit yaradılmasıdır. Bununla əlaqədar olaraq təhsil müəssisələrinin texniki təchizatına yenidən baxmaq təkcə təhsil alanlar deyil, həm də müəllimlər üçün xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqları təhsil prosesinə fəal qoşulmasına yönəlmiş yeni xüsusi kurslar işlənilib hazırlanmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynov, Q., Şərəfxanova, L., Məmmədova, S., Mikayılova, Ü. (2010). İnklüziv təhsil. (peşəkarlar üçün metodik vəsait) İbtidai təhsil pilləsi üçün. Bakı
2. Hüseynova, N.T. (2014). İnklüziv təhsil. Dərs vəsaiti. Bakı
3. İsmayılova, L. və başqaları. (2009). Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsili. Bakı, Kurikulum. Azərbaycan. (iyul-sentyabr). № 3.
4. Korreksion pedaqogikanın müasir problemləri. Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Bakı. 2012.
5. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı: Qanun. 2009.

SUMMARY

STATE POLICY IN THE FIELD OF INCLUSIVE EDUCATION

Education is one of the most important areas of human life, one of the main directions of development of society and the social life of the population. In terms of scale, this sphere of human activity is one of the most extensive and diversified types of the world economy. In modern society, it is very difficult to find a second sphere that attracts such people and develops rapidly. The composition of the state policy in the field of education of the Republic of Azerbaijan is the national education concept, which determines the important development directions of education for a long time, and state programs that include the development of all areas of the education system. A number of projects related to the implementation of inclusive education have been implemented in our country since 2004. In Azerbaijan, 12,562 related projects were implemented in the 2021-2022 academic year. In Azerbaijan, 12,562 children with disabilities were involved in special education in the 2021-2022 academic year. Of these, 157 children with disabilities were involved in special education. Of them, 157 people were involved in inclusive education, 1,180 people were involved in education in educational institutions with integrated training, 2,740 people were studying in special educational institutions, 8,456 people were involved in home education, 29 2,740 people were studying in special educational institutions, 8,456 people were involved in home education, and 29 people were provided with education in inpatient treatment facilities.

Keywords: *inclusive, persons with disabilities, education concept. education system*

İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ MÜƏLLİMLƏRİN ROLU VƏ PSIXOLOJİ DƏSTƏK İSTİQAMƏTLƏRİ

LAMİYƏ HƏSƏNOVA

hesenovvalamiye@gmail.com

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Xülasə

Bu məqalə inklüziv təhsilin əhəmiyyətini və müəllimlərin bu sahədəki rolunu vurğulamaqla yanaşı, onların psixoloji dəstək istiqamətlərini də araşdırır. Inklüziv təhsil bütün uşaqların, o cümlədən xüsusi təhsil ehtiyacı olanların keyfiyyətli təhsilə cəlb edilməsini təmin edən bir yanaşmadır. Bu yanaşma uşaqların fərqli ehtiyaclarını nəzərə alaraq onlara bərabər imkanlar təqdim etməyi hədəfləyir. Inklüziv təhsilin məqsədi uşaqların potensialını reallaşdırmaq və sosial bərabərlik anlayışını gücləndirməkdir. Müəllimlər inklüziv mühitin yaradılması və fərqli ehtiyacları olan uşaqlara dəstək verməkdə mühüm rol oynayırlar. Onların psixoloji dəstəyi tələbələrin akademik uğurlarını artırır, özünəinamlarını gücləndirir və onların emosional sağlamlığını dəstəkləyir. Müəllimlərin psixoloji dəstəyi tələbələrin akademik uğurlarını artırır, özünə inamlarını gücləndirir və onların emosional sağlamlığını dəstəkləyir. Müxtəlif tədris strategiyaları, təhsil metodologiyaları və müasir resursların istifadəsi inklüziv təhsilin səmərəli həyata keçirilməsi üçün vacibdir. Müəllimlərin, tələbələrin fərdi ehtiyaclarını anlamaq və onlara uyğunlaşmaq bacarığı inklüziv mühitin qurulmasında önəmli rol oynayır. Psixoloji dəstək proqramları müəllimlərin iş yükünü yüngülləşdirmək və onların öz inkişaflarına yönəlmələrini təmin etmək məqsədini güdür. Bütün bu faktorlar inklüziv təhsilin gələcək perspektivlərini daha da irəlilətməyə yönəldir. Psixoloji dəstəyin təmin edilməsi müəllimlərin fərqli bacarıqlara malik uşaqlarla effektiv ünsiyyət qurma qabiliyyətindən asılıdır. Məqalədə müəllimlərin inklüziv təhsildəki funksiyaları, onlara verilən psixoloji dəstək formaları və bu dəstəyin effektivliyini artırma yolları müzakirə edilir. Inklüziv təhsil sisteminin inkişafı üçün müəllimlərin peşəkar hazırlığına və psixoloji dəstəyə olan ehtiyacın artdığı vurğulanır. Nəticə etibarilə, inklüziv təhsilin inkişafı, sosial ədaləti təşviq edir, bütün uşaqların, xüsusilə xüsusi ehtiyacı olanların cəmiyyətə inteqrasiyasını asanlaşdırır. Bu yanaşma inklüziv təhsilin həyata keçirilməsinin cəmiyyətin bütün üzvlərinin inkişafına müsbət təsirini göstərir. Müəllimlərin rolu inklüziv təhsilin uğurlu tətbiqi üçün kritik əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, müəllimlər, psixoloji dəstək, sosial inteqrasiya, Azərbaycanda inklüziv təhsil

Giriş

İnklüziv təhsil bütün uşaqların, o cümlədən xüsusi ehtiyacları olanların keyfiyyətli təhsilə cəlb edilməsini təmin edən bir yanaşmadır. Bu sistem sosial ədalət və bərabərlik prinsipini gücləndirir, uşaqların fərdi potensialını artırır. Müəllimlərin bu prosesi dəstəkləməsi inklüziv mühitin yaradılması üçün vacibdir. Müasir cəmiyyətlərdə inklüziv təhsil fərqli ehtiyacları malik uşaqların cəmiyyətə inteqrasiyasını asanlaşdırmaqla yanaşı, onların sosial bacarıqlarını da inkişaf etdirir. Bu yanaşma uşaqların yalnız akademik deyil, eyni zamanda emosional və sosial inkişafına da diqqət yetirir. Inklüziv təhsil müəllimlərin rolunu daha da artırır, çünki onlar müxtəlif ehtiyacları malik tələbələr üçün müvafiq tədris metodlarını tətbiq etməlidirlər. Bu, yalnız müəllimlərin ixtisaslaşmasını tələb etmir, eyni zamanda onların psixoloji dəstək vermək bacarığını da ön plana çıxarır. Müəllimlərin psixoloji dəstəyi tələbələrin akademik uğurlarını artırır və onların özünəinamını gücləndirir. Bu cür dəstək uşaqların özlərini daha rahat hiss etmələrinə və tədris mühitində aktiv iştirak etmələrinə kömək edir. Inklüziv təhsil bütün uşaqlara bərabər imkanlar təqdim etməklə cəmiyyətdə sosial ədalətin təmin

olunmasına töhfə verir. Bu sistemin tətbiqi uşaqların həm sağlamlıq, həm də sosial və emosional cəhətdən inkişaf etmələrini mümkün edir. Bu yanaşma həm də müəllimlərin peşəkar inkişafını tələb edir. Müəllimlər müxtəlif ehtiyacları olan uşaqların təhsili üçün xüsusi bacarıqlara malik olmalıdırlar. Müəllimlərin fərqli bacarıqlara malik uşaqlarla effektiv ünsiyyət qurma qabiliyyəti inklüziv təhsilin uğurlu tətbiqi üçün vacibdir. Eyni zamanda inklüziv təhsilin həyata keçirilməsi üçün strateji planların hazırlanması və tətbiqi zəruridir. Müəllimlər inklüziv mühitin yaradılması üçün müvafiq biliklərə və təcrübəyə sahib olmalıdırlar. Belə mühitlərin yaradılması yalnız müəllimlərin deyil, bütün təhsil sisteminin dəyişdirilməsini tələb edir. İnklüziv təhsil sosial münasibətlərin inkişafına da müsbət təsir edir, çünki uşaqlar bir-birləri ilə ünsiyyət qurma və əməkdaşlıq etməyi öyrənirlər. Bu cür münasibətlər uşaqların sosial bacarıqlarını artırır və onların cəmiyyətə inteqrasiyasını asanlaşdırır. İnklüziv təhsil yalnız təhsil müəssisələrinin deyil, eyni zamanda cəmiyyətin bütün üzvlərinin diqqətini tələb edir. Bu yanaşmanın uğurlu tətbiqi uşaqların fərdi ehtiyaclarını anlamaq və onlara uyğunlaşmaq bacarığını tələb edir. Bununla yanaşı, cəmiyyətin inklüziv təhsilə olan münasibəti də müsbət olmalıdır. Uşaqların inklüziv təhsildə uğur qazanması cəmiyyətin müxtəlif sahələrində çalışan mütəxəssislərin əməkdaşlığını tələb edir. Müəllimlərin və valideynlərin iştirakı inklüziv mühitin yaradılmasında mühüm rol oynayır. İnklüziv təhsilin aktuallığı cəmiyyətin inkişafında və uşaqların gələcəkdəki rolunda əhəmiyyətli bir amildir. Bu sistem cəmiyyətin daha inklüziv və ədalətli olmasına xidmət edir. Nəticə etibarilə, inklüziv təhsilin inkişafı bütün uşaqların bərabər təhsil alma hüququnun təmin edilməsinə yönəlmiş vacib bir addımdır. Bu yanaşmanın müsbət nəticələri cəmiyyətin gələcəyi üçün əhəmiyyətlidir. (Aliyeva, 2022, s.36).

Əsas hissə

Müəllim pedaqoji prosesin əsas subyekti olaraq inklüziv təhsildə uşaqların təlim və tərbiyəsində mühüm rol oynayır. Uşaq üçün ən yaxşı nümunə müəllim olmalıdır, çünki onlar uşaqların həyatında əhəmiyyətli bir yer tuturlar. Xüsusi ehtiyacları olan uşaqlar üçün müəllim sadəcə bir pedaqoji işçi və ya tərbiyəçi deyil, eyni zamanda dost, dəstəkçi və anlayışlı bir şəxs olmalıdır. Sağlam uşaqlarla çalışan müəllimlər təlim, təhsil, tərbiyə və formalaşma proseslərini idarə etməyə yönəldilir. Lakin inklüziv təhsildə bu rol daha da genişlənir. Burada müəllim səriştəli yanaşma ilə bütün uşaqların ehtiyaclarını qarşılamaqla yanaşı, onların sosial inteqrasiyasını da təmin etməlidir. Müəllim yalnız biliklərin öyrədilməsinə deyil, həm də uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasına kömək etməli, onların tamhüquqlu fərd kimi özlərini tanımalarına şərait yaratmalıdır. Müəllim bütün uşaqlara (əqli və fiziki çatışmazlıqları olanlardan asılı olmayaraq) sevgi və diqqət göstərməli, onlara həyatı sevməyi öyrətməlidir. Eyni zamanda uşaqlara gözəllikləri dərk etmələri və özlərinə inam yaratmaları üçün ilham verməlidir. Onlara mənəvi və əxlaqi keyfiyyətləri aşılamaqla yanaşı, ictimai dəyərləri qəbul edərək hörmətlə yanaşmağı da öyrətməlidir. Beləliklə, müəllimlər inklüziv təhsilin uğur qazanmasında əsas amil olaraq çıxış edirlər. (Guliyev, 2020, s.572).

İnklüziv təhsildə müəllim aşağıdakı problem xarakterli məsələləri əks etdirməlidir:

• Müxtəlif xüsusiyyətlərə və ehtiyacları malik olan uşaqların dərs mühitində necə cəlb edilməli olduğunu anlamaq;

• Hər bir uşağın fərdi inkişafını dəstəkləmək üçün fərdi yanaşmaların tətbiqi;

• Uşaqlara psixoloji dəstək vermək və onların emosional rifahını artırmaq;

• Fərqli ehtiyacları uyğun olaraq dərs materiallarının modifikasiya edilməsi;

• Xüsusi ehtiyacı olan uşaqların cəmiyyətə inteqrasiyasını təmin etmək üçün strateji yanaşmaların inkişaf etdirilməsi;

• Ailələrlə mütəmadi əlaqə saxlayaraq uşaqların ehtiyaclarını daha yaxşı anlamaq;

• Müəllimlərin inklüziv təhsil sahəsində peşəkar inkişaflarını dəstəkləmək üçün proqramların təşkili;

• Uşaqların sosial bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün müvafiq fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi;

• Sınıf mühitinin müxtəlif ehtiyaca malik uşaqlar üçün əlverişli hala gətirilməsi;

• İnklüziv təhsili həyata keçirərkən düzgün idarəetmə strategiyalarının müəyyən edilməsi (Kırca, 2023, s.60).

Müəllimlərin psixoloji dəstəyi uşaqların emosional sağlamlığını artırmaq üçün kritik bir rol oynayır. Bu dəstək uşaqların özlərini dəyərli hiss etmələrinə kömək edir. Uşaqlar müsbət emosional dəstəyi aldıqda, sosial münasibətlərini inkişaf etdirir. Müəllimlərin empatiya bacarıqları, tələbələrin duyğusal vəziyyətini anlamağa imkan verir. Duyğusal sağlamlıq akademik uğurla birbaşa əlaqəlidir. Uşaqlar müsbət münasibətlərin olduğu bir mühitdə daha yaxşı öyrənirlər. Müəllimlər tələbələrin özünəinamını artıraraq onların inkişafına dəstək olurlar. Psixoloji dəstək uşaqlara müsbət davranış formalaşdırmağa kömək edir. Uşaqlar təhlükəsiz və dəstəkləyici bir mühitdə daha yaxşı inkişaf edir. Müəllimlərin bu sahədəki hazırlığı onların daha effektiv dəstək vermələrini təmin edir. Müəllimlər uşaqların emosional ehtiyaclarını dərk etdikdə onlara daha doğru yanaşa bilirlər. Psixoloji dəstəyin olmaması uşaqların akademik performansına mənfi təsir göstərə bilər. Uşaqlar öz duyğularını ifadə edə bilmədikdə məyus olurlar. Müəllimlərin dəstəyi uşaqların özlərini daha az təcrid olunmuş hiss etmələrinə imkan tanıyır. Emosional dəstək uşaqlara streslə mübarizə aparmağa kömək edir. Müəllimlər uşaqlara müsbət rol modelləri təqdim etməklə onların davranışlarını formalaşdırırlar. Duyğusal dəstək alan uşaqlar sosial bacarıqlarını daha sürətli inkişaf etdirirlər. Uşaqlar müsbət münasibətlərin olduğu bir mühitdə daha çox yaradıcılıq sərgiləyirlər. Müəllimlərin dəstəyi uşaqların təhsildə motivasiyasını artırır. Uşaqlar özlərinin qiymətli olduğunu düşündükdə dərslərə daha çox maraq göstərilir (Yılmaz, 2021, s.42).

Psixoloji dəstək uşaqlara öz hədəflərini müəyyənləşdirməyə kömək edir. Uşaqlar müsbət geri dönüş alaraq daha inamlı olurlar. Müəllimlərin psixoloji dəstəyi uşaqların özünüifadə bacarıqlarını artırır. Duyğusal dəstək uşaqların streslə başa çıxma bacarıqlarını gücləndirir. Müəllimlərin dəstəyi, uşaqların müsbət davranışlarını təşviq edir. Uşaqlar müəllimlərin dəstəyini hiss etdikdə daha açıq olurlar. Müəllimlərin empatiya göstərməsi uşaqların psixoloji sağlamlığına müsbət təsir edir. Uşaqlar müəllimlərinin onlara verdiyi dəstəyi hiss etdikdə daha az narahatlıq keçirirlər. Psixoloji dəstək uşaqların akademik performansını artırır. Müəllimlər tələbələrin stresini azaltmağa kömək edərək onların öyrənmə prosesini asanlaşdırırlar. Uşaqlar müsbət münasibətlərin olduğu bir mühitdə daha çox yaradıcılıq sərgiləyirlər. Müəllimlərin rolu uşaqların emosional inkişafını dəstəkləməkdə kritkdir. Duyğusal dəstək uşaqların özlərini ifadə etmələrinə kömək edir. Müəllimlərin psixoloji dəstəyi uşaqların davranışlarını formalaşdırır. Emosional dəstək uşaqların özünəinamını artırır. Uşaqlar müəllimlərin verdiyi dəstəyi hiss etdikdə daha yaxşı performans göstərilir. Müəllimlərin psixoloji dəstəyi uşaqların sosial bacarıqlarını inkişaf etdirməkdə əhəmiyyətlidir. Uşaqlar müsbət münasibətlərdə daha yaxşı öyrənirlər. Müəllimlərin empatiya qabiliyyəti uşaqların duyğusal vəziyyətini anlamağa kömək edir. Uşaqlar müəllimlərin dəstəyi ilə daha özünəinamlı olurlar. Müəllimlərin psixoloji dəstəyi uşaqların akademik uğurlarını artırır. Bu dəstək uşaqların özünü dəyərli hiss etmələrinə və sosial münasibətlərini inkişaf etdirmələrinə kömək edir (Mamedova, 2023, s.150).

Nəticə

İnklüziv təhsildə müəllimlərin rolu və psixoloji dəstəyi uşaqların bərabər təhsil alması üçün kritik əhəmiyyət daşıyır. Bu proses sosial integrasiya və uşaqların fərdi inkişafına müsbət təsir edir. Müəllimlərin peşəkar inkişafına və psixoloji dəstəyə olan ehtiyacın artırılması inklüziv təhsilin genişlənməsində əhəmiyyətli bir addım olacaq. Müəllimlər yalnız akademik biliklərin öyrədilməsindən ibarət olmayan bir rol oynayaraq uşaqların emosional və sosial ehtiyaclarını da qarşılamalıdır. Bu, onların bütün potensialını reallaşdırmalarına kömək edir. Uşaqlar inklüziv mühitdə daha az stres və narahatlıq hiss edirlər, bu da onların akademik performansını artırır. Həmçinin inklüziv təhsilin tətbiqi cəmiyyətin bütün üzvlərinin müxtəlifliyini qəbul etməyə imkan tanıyır. Müəllimlərin effektiv psixoloji dəstəyi uşaqların özlərini dəyərli hiss etmələrinə və sağlam münasibətlər qurma bacarıqlarını inkişaf etdirmələrinə kömək edir. Bu yanaşma cəmiyyətin daha ədalətli və inklüziv olmasına yönəlmişdir. Nəticədə inklüziv təhsil sisteminin inkişafı uşaqların sosial, akademik və emosional tərəqqisini təmin edir. Bu da gələcək nəsillərin daha qlobal və tolerant bir dünyada böyüməsinə imkan tanıyır. Müəllimlərin rolu yalnız tədris mühitini təşkil etməklə bitmir.

Onlar uşaqların hərtərəfli inkişafını təmin edən bir dəstək sistemi yaratmalıdırlar. Bu proses yalnız məktəblərdə deyil, cəmiyyətin hər sahəsində dəstəklənməlidir. İnklüziv təhsil yanaşması uşaqların sağlam gələcəyi üçün fundamental bir təməl yaradır. Uşaqların müxtəlif ehtiyaclarına diqqət yetirmək, onların tamhüquqlu və aktiv vətəndaş olmalarını təmin edəcək.

ƏDƏBİYYAT

1. Aliyeva, S. (2022). Development of inclusive education in Azerbaijan: Achievements and challenges. *Azerbaijan Education Review*, 15(2), 34-49.
2. Guliyev, A. (2020). Inclusive education in Azerbaijan: Policies and practices. *Journal of Education Policy*, 35(4), 569-580.
3. Kırca, M. (2023). Inclusive education policies in Turkey: Current trends and future directions. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 23(1), 57-70.
4. Mamedova, L. (2023). The role of teachers in inclusive education: A case study from Azerbaijan. *International Journal of Educational Research*, 45(3), 201-215.
5. Səmədova, R. A. (2024). Təhsilin ictimai münasibətlərə təsiri. *Elmi əsərlər*, Bakı: SƏS Nəşriyyatı, 393-407.
6. Topuz, M. (2022). Understanding inclusive education: Perspectives from teachers in Turkey. *Journal of Inclusive Education*, 10(2), 85-98.
7. Yılmaz, E. (2021). Türkiye’de kapsayıcı eğitim. *Ankara Üniversitesi Dergisi*, 41-46.
8. Zeynalı, A. (2023). Inclusive education in Azerbaijan: Historical evolution and future prospects. *Journal of Educational Development*, 19(1), 73-88.
9. Zeynalov, A. (2021). Strategies for implementing inclusive education in Azerbaijan: Challenges and opportunities. *Journal of Educational Administration*, 12(3), 156-168.
10. Zeynalova, N. (2022). Assessment of inclusive education in Azerbaijan: Perspectives from parents and educators. *Eurasian Journal of Educational Research*, 18(4), 107-122.

SUMMARY

Lamiya Hasanova

ROLE OF TEACHERS IN INCLUSIVE EDUCATION AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT DIRECTIONS

This article not only emphasizes the importance of inclusive education and the role of teachers in this field, but also examines their psychological support. Inclusive education is an approach that ensures the inclusion of all children, including those with special educational needs, in quality education. This approach aims to provide equal opportunities to children, taking into account their different needs. The goal of inclusive education is to realize the potential of children and strengthen the concept of social equality. Teachers play an important role in creating an inclusive environment and supporting children with different needs. Their psychological support increases students' academic success, strengthens their self-confidence and supports their emotional health. Psychological support from teachers increases students' academic success, strengthens their self-confidence and supports their emotional health. Different teaching strategies, educational methodologies and the use of modern resources are important for effective implementation of inclusive education. The ability of teachers and students to understand and adapt to individual needs plays an important role in building an inclusive environment. Psychological support programs aim to ease the workload of teachers and enable them to focus on their own development. All these factors point to the further development of

the future prospects of inclusive education. Providing psychological support depends on teachers' ability to communicate effectively with differently abled children. The article discusses the functions of teachers in inclusive education, the forms of psychological support provided to them, and ways to increase the effectiveness of this support. It is emphasized that the need for professional training and psychological support of teachers is increasing for the development of the inclusive education system. Consequently, the development of inclusive education promotes social justice and facilitates the integration of all children, especially those with special needs, into society. This approach shows the positive impact of the implementation of inclusive education on the development of all members of society. The role of teachers is critical to the successful implementation of inclusive education.

Keywords: inclusive education, teachers, psychological support, social integration, inclusive education in Azerbaijan

РЕЗЮМЕ

Ламия Гасанова

РОЛЬ ПЕДАГОГИ В НАПРАВЛЕНИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ

В данной статье не только подчеркивается важность инклюзивного образования и роль учителей в этой сфере, но и рассматривается их психологическое обеспечение. Инклюзивное образование – это подход, обеспечивающий включение всех детей, в том числе детей с особыми образовательными потребностями, в качественное образование. Этот подход направлен на предоставление равных возможностей детям с учетом их различных потребностей. Цель инклюзивного образования – реализация потенциала детей и укрепление концепции социального равенства. Учителя играют важную роль в создании инклюзивной среды и поддержке детей с разными потребностями. Их психологическая поддержка повышает академические успехи студентов, укрепляет их уверенность в себе и поддерживает их эмоциональное здоровье. Психологическая поддержка со стороны преподавателей повышает академические успехи учащихся, укрепляет их уверенность в себе и поддерживает эмоциональное здоровье. Различные стратегии обучения, образовательные методики и использование современных ресурсов важны для эффективной реализации инклюзивного образования. Способность учителей и учащихся понимать индивидуальные потребности и адаптироваться к ним играет важную роль в построении инклюзивной среды. Программы психологической поддержки призваны облегчить нагрузку учителей и дать им возможность сосредоточиться на собственном развитии. Все эти факторы указывают на дальнейшее развитие дальнейших перспектив инклюзивного образования. Оказание психологической поддержки зависит от способности учителей эффективно общаться с детьми с ограниченными возможностями. В статье рассматриваются функции педагогов в инклюзивном образовании, формы оказываемой им психологической поддержки и пути повышения эффективности этой поддержки. Подчеркивается, что для развития системы инклюзивного образования возрастает потребность в профессиональной подготовке и психологической поддержке учителей. Следовательно, развитие инклюзивного образования способствует социальной справедливости и облегчает интеграцию всех детей, особенно детей с особыми потребностями, в общество. Такой подход показывает положительное влияние внедрения инклюзивного образования на развитие всех членов общества. Роль учителей имеет решающее значение для успешной реализации инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, учителя, психологическая поддержка, социальная интеграция, инклюзивное образование в Азербайджане

İNKLÜZİV SİNİFLƏRDƏ KORREKSİYAEDİCİ PEDAQOQUN ROLU

LAMİƏ HACIMURADOVA

Lamie.7530@gmail.com

Gəncə Dövlət Universiteti

Açar sözlər: inklüziv təhsil, əlilliyi olan uşaqlar, korreksiyaedici pedaqoq, bərabərlik və ədalətlik, fərqliliyə hörmət, əlçatanlıq

İnklüziv təhsil müxtəlif öyrənmə ehtiyacları olan hər bir şagirdin tək başına inkişaf etmək üçün, fərdi ehtiyaclarını ödəmək üçün müvafiq təhsil almasını təmin edən bir yanaşma kimi müəyyən edilə bilər. Bu təhsilin əsas məqsədi hər bir şagirdin potensialını ən yüksək səviyyədə üzə çıxarmaq və onların təlim prosesini səmərəli etməkdir. İnklüziv sinif otaqları təhsilalanların fərqli istedad, sağlamlıq və qabiliyyətlərə malik ola biləcəyini açıq şəkildə etiraf etməyə, eyni zamanda fərdi fərqləri bir sərvət kimi qəbul etməyə əsaslanır.

İnklüziv təhsildə təhsilalanlar arasında ayrı-seçkiliyin, təcridin qarşısı alınır, hər bir şagirdin özünəməxsus xüsusiyyətlərinə və qabiliyyətlərinə uyğun olaraq xüsusi irəliləyişlər əldə etməsi hədəflənir. Bu yanaşma təkcə təhsildə ədaləti təmin etmir, həm də hər kəs üçün bərabər imkanların təmin edilməsini hədəfləyir. İnklüziv təhsil bütün təhsilalanlara bərabər imkanlar təqdim edir və müxtəlif mənşəli, intellekt tipli və ya əlilliyi olan şəxslərin təhsil prosesində fəal iştirakını təşviq edir. Bu yolla təhsil mühiti daha əhatəli və dəstəkləyici olur, eyni zamanda təhsilalanların sosial, emosional və akademik inkişafı təmin olunur.

İnklüziv təhsil prosesində bərabərliyin və ədalətin təmin edilməsi təhsilə təsir edən başlıca müsbət təsirlərdən biri kimi önə çıxır və təhsildə bərabərlik konsepsiyasının əhəmiyyətini vurğulayır. Bu isə hər bir uşağın təlim prosesində tam iştirakını təmin etmək üçün tələb olunan dəstəyin və resursların davamlı və fasiləsiz təmin edilməsinə imkan verəcək.

Əlçatanlıq və uyğun mühitin təmin edilməsi inklüziv təhsilin əvəzedilməz və mühüm elementlərindən biridir. İnklüziv təhsilin əsas prinsipi olan əlçatanlıq və uyğun mühitin təmin edilməsi müxtəlif təhsil ehtiyacı olan şagirdlərin təlim prosesində tam və səmərəli iştirakını təmin etmək və bu prosesdə imkan bərabərsizliyini tamamilə aradan qaldırmaq məqsədi daşıyır. Bu məqsədə çatmaq üçün fiziki, idrak və emosional ehtiyacları olan hər bir təhsilalanın ehtiyaclarına uyğun və əlçatan olan təhsil mühitlərini diqqətlə dizayn etmək, detalləşdirmək, inkişaf etdirmək və həyata keçirmək böyük əhəmiyyət kəsb edir.

2024-2025-ci tədris ili də daxil olmaqla Elm və Təhsil Nazirinin müvafiq əmrlərinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında 67 ümumtəhsil məktəbi inklüziv məktəb statusu almışdır. Bu məktəblərin hər birində sinif müəllimi ilə yanaşı, korreksiyaedici pedaqoq da fəaliyyət göstərir.

"Korreksiyaedici pedaqoq" əlilliyi olan şəxslərin diaqnostika, korreksiya və rehabilitasiya işlərini təşkil edir və həyata keçirir. O, həmçinin onların təlim imkanlarını müəyyənləşdirir, sosial adaptasiyası, peşəyönümü və əmək fəaliyyətinə istiqamət verir (1,s.5). Biz indiyə kimi korreksiyaedici pedaqoqları xüsusi təhsil məktəblərində müxtəlif rehabilitasiya mərkəzlərində fəaliyyət göstərdiyini bilirik. Lakin inklüziv siniflərin təşkil olunması onların fəaliyyətini burada da zəruri etmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrin inklüziv təhsil təcrübələrinə nəzər salsaq, orada sinif müəllimi ilə birlikdə müəllim köməkçilərinin olduğunu görmək olar. Hansı ki, müəyyən çətinliklərin aradan qaldırılmasında əsas müəllimə dəstək göstərir. Lakin korreksiyaedici pedaqoq nə köməkçi müəllimdir, nə də xüsusi pedaqoq. Onun işinin mahiyyəti müxtəlif təlim ehtiyacı olan uşaqların qarşılaşdıqları problemlərin (inkişaf pozuntuları, nitq, eşitmə, görmə, hərəkət məhdudiyyətləri və s.) korreksiya edilməsinə dəstək göstərməkdir. Bəli, korreksiyaedici pedaqoq inklüziv təhsilin təşkil edilməsində mühüm rola malik olan peşəkardır. O:

- İnklüziv təhsildə differensial yanaşmanın mahiyyətini müəyyənləşdirir;
- İnklüziv diskriminasiya və integrasiyanı izah edir;
- İnklüziv təhsil prosesində akkomodasiya haqqında təqdimat edir;
- İnklüziv təhsildə modifikasiyalardan istifadə yollarını şərh edir;

- Fərdi tədris planını işləyib hazırlayır;

- *İnklüziv təhsildə müşahidə və qiymətləndirmə prosesini izah edir (1,s.17).*

Korreksiyaedici pedaqoqun inklüziv sinifdə səmərəli fəaliyyəti üçün bir sıra əsas sərişələr tələb olunur:

Peşəkar bilik və bacarıqlar:

1. Psixoloji və pedaqoji biliklər: uşaqların yaş xüsusiyyətləri, psixologiyası və xüsusi ehtiyacları haqqında biliklər;
2. Defektologiya sahəsində biliklər: müxtəlif inkişaf pozuntularını tanımaq, diaqnoz qoymaq və müvafiq korreksiya proqramlarını tərtib etmək bacarığı;
3. Pedaqoji metodikalar: fərdi və qrup şəklində iş üçün xüsusi təlim metodlarının tətbiqi;
4. Korreksiya proqramlarının hazırlanması: uşağın fərdi ehtiyaclarına uyğun tərtib edilmiş inkişaf proqramlarının yaradılması;
5. İnterdisiplinar əməkdaşlıq: həkimlər, psixoloqlar, loqopedlər və digər mütəxəssislərlə əməkdaşlıq etmək bacarığı.

Kommunikasiya və emosional sərişələr:

1. Empatiya və səbir: uşaqların ehtiyaclarını başa düşmək, onlara dəstək olmaq və səbirli yanaşmaq bacarığı;
2. Təlimat vermək və motivasiya etmək: çətinliklərlə üzləşən uşaqları öyrənməyə və inkişaf etməyə həvəsləndirmək bacarığı;
3. Effektiv ünsiyyət: valideynlər, uşaqlar və komanda üzvləri ilə anlaşma qurmaq;
4. Stresə davamlılıq: hisslərini idarə edə bilmək və emosional cəhətdən sabit olmaq.

Texniki və təşkilati bacarıqlar:

1. Müasir texnologiyalar: təlim və korreksiya prosesində xüsusi proqramlardan və texnologiyalardan istifadə bacarığı;
2. Sənədləşmə: tələb olunan sənədləri (diaqnostika nəticələri, inkişaf planları və s.) hazırlamaq və idarə etmək;
3. Vaxtın idarə edilməsi: effektiv iş qrafiki qurmaq və vaxtdan səmərəli istifadə etmək.

Fərdi keyfiyyətlər:

1. Məsuliyyət: uşaqların inkişafı və təhlükəsizliyinə ciddi yanaşma;
2. Yeniliklərə açıqlıq: daimi təhsil və peşəkar inkişaf istəyi;
3. Yaradıcı yanaşma: fərqli yanaşmaları sınaqmaq və uşaqların maraqlarına uyğun iş metodları tətbiq etmək;

Bu sərişələr korreksiyaedici pedaqoqun işində müvəffəqiyyət qazanmasına və xüsusi ehtiyacı olan uşaqlara effektiv kömək göstərməsinə imkan yaradır.

Korreksiyaedici pedaqoqun peşəkar inkişafı təhsildə daim yenilənən inkişafı izləməyi və peşəkar inkişaf təlimləri almağı tələb edir. Bu, müəllimin inklüziv siniflərdə işləyərkən qarşılaşdığı fərqli ehtiyacları qarşılamaq baxımından vacibdir. Daim yenilənən tədris metodlarını və öyrətmə strategiyalarını izləmək korreksiyaedici pedaqoqun öz performansını və təhsilalanların nailiyyətini artırmaq üçün təkmilləşdirmələri kəşfinə imkan yaradır. Həmin tədris materialları, qiymətləndirmə texnikaları və təhsilalanlara uyğun xüsusi təlim proqramlarının hazırlanması üçün zəruri bacarıqların və biliklərin qazanılmasına təsir edə bilər.

İnklüziv siniflərdə korreksiyaedici pedaqoqun effektivliyinin qiymətləndirilməsi tələbələrin akademik və sosial inkişafını izləməklə həyata keçirilir. Bu prosesdə o, tələbənin irəliləməsini mütəmadi olaraq izləyir, qeydlər aparır və performansını obyektiv qiymətləndirir.

Aparılan araşdırmalar nəticəsində inklüziv siniflərdə korreksiyaedici pedaqoqun vacib rol oynadığı və korreksiyaedici təlimin tələbələrin akademik və sosial inkişafına müsbət təsir etdiyi müəyyən olunmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Korreksiyaedici pedaqoq. Kvalifikasiya standartı. // “Azərbaycanda Milli Kvalifikasiya Çərçivəsinin İcrasına Dəstək” (EuropeAid/138339/DH/SER/AZ) layihəsi tərəfindən hazırlanmışdır. Bakı: Yanvar, 2019-cu il.

SOSIALLAŞMA İNKLÜZİV UŞAQLARIN MƏKTƏBƏ HAZIRLANMASINDA MÜHÜM AMİL KİMİ

LEYLA ZEYNALZADƏ

leylazeynalzade131@gmail.com

Azərbaycan Dillər Universiteti

Orcid ID: 0009-0000-2043-5413

Xülasə

Uşaqların gələcək inkişafı, həyatda uğurlu və fəal mövqe tutması bir çox cəhətdən onların məktəbə hazırlığı dövründən başlayır. Bu dövrdə uşaqların sosial, intellektual, pedaqoji, psixoloji, fiziki hazırlığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məktəbə hazırlığın əsas məqsədi beş yaşlı uşaqların imkanlarını nəzərə almaqla onların məktəbə hazırlıq mərhələsində fiziki inkişafını, mənəvi tərbiyəsini, savad təlimini və sosial hazırlığını təşkil etməkdir. Məktəbə hazırlığın əsas vəzifələrindən biri uşaqların sosial-mədəni fəaliyyətini, sosial keyfiyyətlərini inkişaf etdirmək, onlarda oxumaq, məktəbə getmək həvəsini, məktəb həyatına düzgün emosional münasibət və müsbət motivasiya formalaşdırmaqdır.

Açar sözlər: məktəbə hazırlıq, məktəb mühiti, sosial tərbiyə, sosiallaşma

Uşaqların məktəbə hazırlıq mərhələsi həm uşaqlar üçün, həm də valideynlər üçün mühüm, məsuliyyətli və mürəkkəb bir dövrdür. Uşaqların gələcək inkişafı, həyatda uğurlu və fəal mövqe tutması bir çox cəhətdən onların məktəbə hazırlığı dövründən başlayır.

Bu dövrdə uşaqların sosial, intellektual, pedaqoji, psixoloji, fiziki hazırlığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məktəbə hazırlığın əsas məqsədi beş- altı yaşlı uşaqların imkanlarını nəzərə almaqla onların məktəbə hazırlıq mərhələsində fiziki inkişafını, mənəvi tərbiyəsini, psixoloji və sosial hazırlığını, savad təlimini təşkil etməkdir. Məktəbə hazırlığın əsas vəzifələrindən biri uşaqların sosial-mədəni fəaliyyətini, sosial keyfiyyətlərini inkişaf etdirmək, onlarda oxumaq, məktəbə getmək həvəsini, məktəb həyatına düzgün emosional münasibət və müsbət motivasiya formalaşdırmaqdır.

Məktəbəhazırlığın əsas vəzifəsi bütün uşaqlarda, o cümlədən inklüziv uşaqlarda oxumaq həvəsini artırmaq, məktəb təliminə müsbət emosional münasibət bəsləmək, məktəb həyatına adaptasiya olmaq və hərtərəfli sosiallaşmanı təmin etməkdir. Belə uşaqlarla məktəbəhazırlıqda əsas məqsəd onların məktəb təliminə ilk növbədə sosial və psixoloji cəhətdən hazırlığıdır.

Məktəbə hazırlıqda inklüziv uşaqların, sağlamlığı məhdud olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların sosiallaşması, öz həmyaşıdları ilə düzgün ünsiyyət və münasibətdə olması, ictimai yerlərdə, məktəb həyatında özünü tələb olunan qaydalara müvafiq aparması əsas şərtidir.

Məktəbə hazırlıq dövründə inklüziv uşaqların intellektual hazırlığı, onların mənəvi, əxlaqi mədəniyyətə, mədəni davranış qaydalarına, düzgün ünsiyyət mədəniyyətinə yiyələnməsi, ailədə, ictimai yerlərdə davranış normalarına əməl etməsi onların sosiallaşmasının əsasını təşkil edir.

Məktəbə hazırlıq dövründə inklüziv uşaqların həm sosial şüurunun formalaşması, həm də sosial davranışa əməl etməsi vacib bir dövrdür. Çünki belə uşaqlar yeni bir həyata, yeni kollektivə, yeni sosial mühitə daxil olur. Bu mühit insanın gələcək inkişafı, uğurlu fəaliyyəti, həyatda fəal mövqe tutması üçün təməl sosial mühitdir. Belə bir sosial mühitə hazırlıqlı gəlmək inklüziv uşaqların gələcək həyatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İnklüziv uşaqların sosiallaşması ilk növbədə uşaqlara cəmiyyət, təbiət, insanlar, peşələr, hadisələr, xalqın adət-ənənələri, böyük şəxsiyyətləri, qəhrəmanları, milli-mənəvi dəyərləri, maddi-mədəni abidələri, habelə tariximiz, vətənimiz, dövlətimiz və onun atributları haqqında məlumatların verilməsidir.

Belə uşaqların sosiallaşmasında ünsiyyət ən mühüm təsirli vasitə və ən mühüm amil hesab edilir. Ümumiyyətlə uşaq təbiəti ünsiyyətcildir. Uşaqlar böyükklərlə, yaşıdları ilə ünsiyyəti çox sevir

və tez ünsiyyət bağlaya bilirlər. Böyüklər bunu bilməli və uşaqlarla ardıcıl ünsiyyət qurmalı, onların maraq və istəklərini, suallarını cavablandırmalı və onları hər şeyə maraq göstərməyə, müşahidələr aparmağa, bilik qazanmağa istiqamətləndirməlidirlər.

Düzgün qurulmuş öyrədici, tərbiyəedici, inkişaf etdirici ünsiyyət inklüziv uşaqların sosial keyfiyyətlərinin inkişafında, özünün sosiallaşmasında mühüm rol oynayır. Bu dövrdə valideynlərlə, tərbiyəçilərlə, böyüklərlə uşaq arasında mütəmadi işgüzar ünsiyyət və münasibətlər olmalıdır.

İnklüziv uşaqlar çox həssas və güclü müşahidəçilərdir. Onların nəzərindən heç nə qaçmır. Onlar müşahidə etməklə bərabər, həm də güclü hissiyata malik olurlar. Onlar hər şeyi yaxşı hiss edir və duyurlar. Onların həssaslığı böyükleri yaxşı tanımağa, onlarla ünsiyyət və münasibət qurmağa, xarakterlərini yaxşı bilmələrinə kömək edir. Böyüklərin də hər bir hərəkəti, davranışı, sözləri uşaqlar üçün bir nümunədir. Uşaqlar böyüklərdən öyrənir, onlardan nümunə götürür, hərəkətlərini təkrar edir, onlar kimi olmağa çalışırlar.

Böyüklər də inklüziv uşaqların maraqlarını öyrənməli, nəyə daha çox diqqət və həvəs göstərmələrini bilməli və ona müvafiq hərəkət etməlidirlər. Ailə uşaqların asudə vaxtını düzgün təşkil etməli və bu əlverişli vaxtdan sosiallaşma istiqamətində səmərəli işlər görülməlidir (1, s.211).

Böyüklər inklüziv uşaqlara başqalarına hörmətlə yanaşmağı, onlara diqqət etməyi öyrətməli, başqalarının sevincinə sevinməyi, kədərinə heyfslənməyi, onlara şərikin olmağı öyrətməlidirlər. Bütün bunlar uşaqların sosiallaşmasının əsasını təşkil edir.

Bunlardan əlavə, böyüklər uşaqların bütün fəaliyyət növlərinə nəzarət etməli – uşaqlar boş vaxtını necə keçirir, nəyə daha çox maraq edirlər, kimlərlə dostluq edirlər, kimin öyüd və nəsihətlərini eşidirlər – bütün bunlar uşaqların sosiallaşmasına qüvvətli təsir edir (2, s.90).

Sosial tərbiyə prosesində uşaqlara düzgün mədəni davranış normaları başa salınmalıdır.

Sağlamlığı məhdud, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların sosial tərbiyəsinin əsas vəzifələrini ümumiləşmiş şəkildə belə qruplaşdırma bilərik:

1. Uşaqlarda ilkin sosial təsəvvürlər, müsbət emosiyalar, müsbət fəaliyyətə motivasiya, düzgün davranış qaydaları və fəal mövqe formalaşdırmaq;

2. Uşaqlara milli-mənəvi dəyərlərimizi, bəşəri mədəniyyəti öyrətmək, qorumaq və onlara qayğılı münasibət formalaşdırmaq;

3. Uşaqların cəmiyyətdə qəbul edilmiş əxlaq normalarına əməl etməsini və özünə nəzarəti, özünü şüur formalarını təmin etmək;

4. Uşaqlara mədəni davranış qaydalarını öyrətmək, evdə, küçədə, ictimai yerlərdə, nəqliyyat vasitələrində özünü necə aparmaq qaydaları öyrədilməlidir;

5. Uşaqlara yemək mədəniyyəti, süfrə arxasında oturmaq qaydaları öyrədilməlidir;

6. Uşaqlara ünsiyyət mədəniyyəti aşılmalı, onlara gözəl, lakonik danışmaq qaydaları və dinləmə mədəniyyəti öyrədilməlidir;

7. Uşaqlara milli-adət və ənənələrimizi, milli və dini bayramlarımızı, onların mahiyyəti, məqsədi öyrədilməlidir;

8. Uşaqlara Vətənimiz haqqında məlumatlar verilməli, vətənin dostları, qəhrəmanları, dahi şəxsiyyətləri anladılmalıdır;

9. Uşaqlara onların başa düşəcəyi bir dildə dövlətimizin böyüklerini, rəhbərlərini başa salmalı, Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətindən nümunələr danışmalı və ondan nümunə götürməlidirlər;

10. Dövlətimizin rəmz və atributları haqqında, onların mənaları barəsində uşaqlara məlumatlar verilməli, onlara hörmət və məhəbbət hissləri aşılmalıdır.

Deyə bilərik ki, uşaqların sosiallaşması onların mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinə də qüvvətli təsir göstərir. Mənəviyyat insanın ruhi tərbiyəsinin, daxili zənginliyinin göstəricisidir (3, s.292).

Beləliklə, uşaqların məktəb həyatına hazırlığı onların intellektual hazırlığının, sosial inkişafının və sosial tərbiyəsinin bütün aspektlərini əhatə etməlidir.

ƏDƏBİYYAT

- b
2. Əlizadə, H.Ə., Mahmudova R.M. (2013). Sosial pedaqogika. Bakı: BDU. 368 s.
a
Şeynzadə, R.L. (2021) Pedaqogika. Dərslik. Bakı: Mütərcim. 488 s.
o
v
A
N
(
)

SUMMARY

Leyla Zeynalzadeh

SOCIALIZATION AS AN IMPORTANT FACTOR IN THE PREPARATION OF CHILDREN FOR SCHOOL

Children's future development, successful and active position in life begins in many ways from the period of their preparation for school. In this period, the social, intellectual, pedagogical, psychological and physical training of children is of special importance. The main goal of school preparation is to organize the physical development, moral education, literacy training and social preparation of five-year-old children at the stage of school preparation, taking into account the possibilities. One of the main tasks of preparing for school is to develop children's socio-cultural activity and social qualities, to form in them the desire to read and go to school, the right emotional attitude to school life and positive motivation.

Keywords: school preparation, school environment, social education, socialization

РЕЗЮМЕ

Лейла Зейналзаде

СОЦИАЛИЗАЦИЯ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ПОДГОТОВКИ ДЕТЕЙ К ШКОЛЕ

Будущее развитие детей, успешная и активная жизненная позиция начинается во многом с периода их подготовки к школе. В этот период особое значение приобретает социальная, интеллектуальная, педагогическая, психологическая и физическая подготовка детей. Основная цель подготовки к школе – организовать физическое развитие, нравственное воспитание, обучение грамоте и социальную подготовку детей пятилетнего возраста на этапе подготовки к школе с учетом возможностей. Одной из основных задач подготовки к школе является развитие социокультурной активности и социальных качеств детей, формирование у них желания читать и ходить в школу, правильного эмоционального отношения к школьной жизни и положительной мотивации.

Ключевые слова: подготовка к школе, школьная среда, социальное воспитание, социализация

İNKLÜZİV TƏHSİL: MÜƏLLİM VƏ VALİDEYN ƏMƏKDAŞLIĞI

MEHRİBAN ƏSƏDULLASOY (QULİYEVƏ)

quliyeva.mehriban@list.ru

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-2640-5220>

Xülasə

Məqalədə inklüziv təhsilin insanın yetişməsində, dünyagörüşünün artmasında, cəmiyyətə yararlı fərd olmasında böyük rolu olduğundan bəhs edilir. İnklüziv təhsil xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsil hüquqlarını dəstəkləməklə yanaşı, fiziki cəhətdən qüsurlu uşaqların cəmiyyətə integrasiyasını, müstəqil şəkildə qərar vermə imkanlarını, hüquqlarını öyrətməyi hədəfləyir. Cəmiyyətin bütün üzvlərinin istər sağlam, istərsə də sağlamlıq imkanları məhdud insanların bərabər təhsil alma hüququna malikdir. Müəllimlərin də valideynlə düzgün ünsiyyət qurmaları uşağın formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Təbiyə ötürücüsü valideyn, təlim ötürücüsü isə müəllimdir. Valideyn-müəllim səmimi ünsiyyət körpüsü inklüziv təhsilə cəlb olunmuş uşağın ümumi inkişafının əsas göstəricisidir. Təhsilin gücləndirilməsinə yönəlmiş inklüziv fəaliyyət evdə uşağın dərk etmə, dil, sosial hərəkət və şəraitə uyğunlaşmasına birbaşa təsir edir. Müəllim qüsurlu uşağı böyütməkdə, ailənin dəstəklənməsində xüsusi rol oynayır. Məktəb və ailə arasında ikitərəfli, daimi ünsiyyət uşağın inkişafına kömək edən ən əhəmiyyətli amillərdən biridir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, ünsiyyət, fərdi inkişaf, məktəb, fəaliyyət

Giriş

Əlilliyi olan uşaqların ev şəraitində yaşaması və cəmiyyətdən gizlədilməsi həm uşaq, həm də ailə üzvlərində daimi gərginlik yaradır, ümitsizliyə yol açmasına səbəb olur. Halbuki onların məktəbə cəlb edilməsi ünsiyyət qurmasına, dostlar qazanmasına, hamı ilə birgə təhsil almaq şansı əldə etməsinə səbəb olur. İnklüziv təhsil hər bir uşağın təhsil almaq hüququna əsaslanaraq, əlilliyi olmayan və olan bütün uşaqların keyfiyyətli təhsilə cəlb olunmasını, ayrı-seçkiliyin olmadığı mühitdə bərabər inkişafını təmin edən təhsil modelidir. Həyata keçirilən peşəkar inkişaf proqramları, monitorinqlər, maraqlı tərəflərə mentorlar, direktorlar, müəllimlər, valideynlər təşkil olunan müzakirələr və görüşlər, aparılan mentorluq prosesi onu diqqətə çatdırır ki, ümumtəhsil müəssisələrinin pedaqoji və inzibati heyətinin təlimləndirilməsi daxil olmaqla onlara metodiki dəstəyin göstərilməsi, valideynlər və təhsilalanlara inklüziv təhsil mahiyyətinin aşılması və ona qarşı müsbət münasibətin yaradılması məktəbdə inklüziv təhsilin düzgün təşkili və ümumi inklüzivlik ab-havasının təmin olunmasında vacib rol oynayır. Bununla yanaşı, ehtiyaclara uyğunlaşdırılmış fərdi inkişaf və təlim proqramını tətbiq etməklə əlilliyi olan şagirdlərin mənalı və məzmunlu təhsilinə nail olmaq və psixoloji sağlamlığına dəstək vermək mümkündür. Bu isə öz növbəsində həmin uşaqların sosial həyata integrasiyası üçün lazım olan şəraiti yaradır.

Xüsusi təhsilin əsas məqsədi sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərə həyat üçün zəruri olan bilik, bacarıq və vərdislər aşılamaq, onların cəmiyyətə integrasiyasını təmin etmək, özünəxidmət bacarıqlarını formalaşdırmaq, yaradıcı əmək fəaliyyətinə və ailə həyatına hazırlamaqdan ibarətdir. İnklüziv təhsil sahəsində son illər ölkəmizdə xeyli işlər görülmüş, müvafiq qanunvericilik bazası yaradılmışdır. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda qeyd olunur ki, cəmiyyətin bütün üzvlərinin istər sağlam, istərsə də sağlamlıq imkanları məhdud insanların bərabər təhsil alma hüquqları vardır. Əsas Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və bu gün möhtərəm Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən təhsil siyasətində bütün vətəndaşlarımıza bərabər imkanlar yaradılmışdır. İnklüziv təhsil sahəsində son illərdə aparılan məqsədyönlü işlər, qəbul edilən qərarlar bu sahədə böyük nailiyyətlər əldə etməyə imkan vermişdir.

Bütün bu uğurlar ölkə başçısı İlham Əliyevin təhsilə, xüsusilə sağlamlıq imkanları məhdud olan insanların təhsilinə göstərdiyi qayğının nəticəsində mümkün olmuşdur.

Bu gün istedadlılıq və qabiliyyətlik səviyyəsi ilə fərqlənən şagirdlərin (tələbələrin) yaradıcı tədris prosesinə qoşulmasının xüsusi təhsil paradigması kimi təhlilinin aparılması, onun məzmununun və işlək pedaqoji texnologiyalarının hazırlanması həm tam orta ümumtəhsil məktəblərinin, həm də orta ixtisas və ali təhsil sisteminin ən aktual problemi olaraq qalır. Xüsusən inklüziv təhsiləlmənin strateji məqsədlərini, vəzifələrini və perspektiv konstruksiyalarını, daima axtarışlar yolu ilə müəyyənləşdirmək üçün tədqiqat həyatına gətirməklə bu işlərin təşkili texnologiyalarının təkmilləşdirilməsini də vacib edir. Belə qaynaqların tətbiqi imkanlarını araşdırmağın əksər istiqamətləri ümumtəhsil problematikasi kimi qarşılasa da, ali təhsil məkanında da təsbit yollarını inamla genişləndirməkdə davam edir. İndi respublikanın bir çox ali məktəblərində “İnklüziv təhsil”lə bağlı təkidli elmi araşdırmalar aparılır, bu sahədə nəzəri-metodik iş sistemi qurulur.

Hər bir uşağın təhsil almaq hüququ var. “Təhsil haqqında” Qanunda da göstərilir ki, “ırqından, milli və dini mənsubiyyətindən, dilindən, cinsindən, yaşından, səhhətindən, sosial maddi vəziyyətindən, fəaliyyət sahəsindən, ictimai mənşəyindən, yaşayış yerindən, dinə münasibətindən, siyasi əqidəsindən, həmçinin üzərində məhkumluğun olmasından asılı olmayaraq vətəndaşların təhsil hüququna təminat verilir” (5). Burada “səhhət” sözü diqqəti cəlb edir. Deməli, səhhətində problemləri olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan, əqli və fiziki geriliyi olan uşaqların da təhsil almaq hüququ var.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar özləri kimi əlil uşaqlarla, reallıqdan uzaq, qapalı şəraitdə təhsil alırlar. Belə təlim-tərbiyə uşağın diqqətini onun defektinə cəmləyir. Onlar digər uşaqlarla ünsiyyətə girməkdə çətinlik çəkir və özlərini bir növ cəmiyyətdən təcrid olunmuş kimi hiss edirlər. Sağlam uşaqlar da, eyni zamanda bu və ya digər məkanda xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqla rastlaşdıqda ona təəccüblə baxır, sanki o tamam başqa bir dünyadan gəlib, bəzən isə gülür və ələ salırlar. Buna əsas səbəb isə onlar arasında ünsiyyətin, əməkdaşlığın olmamasıdır. Nəticədə onlar birlərini dərk etmir və nə hiss keçirdiklərini başa düşmürlər. Burada bir sual yerinə düşür, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar sağlam uşaqlarla birlikdə təhsil ala bilərlərmi? Əlbəttə. Ümumtəhsil sistemi bütün uşaqları əhatə etməli və bütün uşaqların bərabər imkanlara malik olmasını təmin etməli və hər birinin fərdi nailiyyətlərinə dəstək verməlidir. Belə bir imkanı inklüziv təhsil yarada bilər. İnklüziv inkişafdan bəhs edən Urxan Ələkbərov yazır: “Təbiidir ki, öz potensialını artırmaq, yeni bilik və bacarıqlara, yüksək peşəkarlığa yiyələnmək üçün müxtəlif fərqli yollar axtarır. Bəziləri öz məqsədlərinə nail olmaqda israrlıdırlar, bunun üçün kifayət qədər səy göstərir və hədəfə çatırlar” (1, s.12).

Müəllimə təkcə inklüziv siniflərdə yox, adi siniflərdə də köməkçi qismində valideynin dəstəyinin olması dünya praktikasında tətbiq edilir. Siniflərdə təlim müddətində yeri gəldikcə asistent kimi müəllimə kömək edir. Sinifdə uşaqların sayını azaltmaqla müəllimin işini yüngülləşdirməyə də diqqət etmək lazımdır. İnklüziv siniflərdə qaydalara əsasən, uşaq sayı adi siniflərlə müqayisədə az sayla komplektləşdirilir. Bu siniflərdə iyirmi tipik, maksimum iki nəfər də sağlamlıq imkanı məhdud uşaqlar olur. Eyni zamanda loqoped-müəllim də uşaqla həm fərdi, həm sinif daxilində məşğul olur. İnklüziv təhsilin kökündə komanda işinin aparılması dayanır. Bu işdə müəllimlərin, məktəb psixoloqunun, loqopedin, direktorun, valideynlərin, bir sözlə hər kəsin özünəməxsus rolu vardır.

İnklüziv təhsildə fərdi yanaşma, müstəqil fəaliyyətin dəstəklənməsi, fənlərarası yanaşma, ailə ilə tərəfdaşlıq əsas prinsiplərdəndir. Fərdi yanaşma prinsipi hər bir uşağın fərdi təhsil ehtiyaclarını nəzərə almaqla təhsil və təlim formalarına, metodlarına və vasitələrinə üstünlük verilməsini təyin edir. Burada uşağın tərbiyəsi üçün fərdi proqramlar onun funksional vəziyyətinin müəyyənləşdirilməsinə əsaslanır və fərdi inkişaf strategiyasının formalaşmasını nəzərdə tutur. Müstəqil fəaliyyətin dəstəklənməsi prinsipi uşağın müstəqil təşəbbüsü üçün şəraitin yaradılmasını, sosial baxımdan fəal şəxsiyyətin formalaşdırılması problemini həll edir.

Burada fəaliyyət tamamilə uşağa qayğı göstərməyə, onun potensialını reallaşdırmağa imkan yaradılmasına istiqamətlənir. İnklüzivlik valideynlərin, uşaqların və təhsil mütəxəssislərinin birgə fəaliyyətə enerjili cəlb edilməsini nəzərdə tutur ki, buraya birgə planlaşdırma, ümumi tədbirlərin, seminarların, bayramların keçirilməsi daxildir. Fənlərarası yanaşma prinsipi zamanı uşaqların fərdi xüsusiyyətlərinin müxtəlifliyi təlim-təhsil, texnologiya və vasitələrinin yaradılmasına, inkişafına

hərtərəfli fənlərarası mövqedən yanaşılmanı dəstəkləyir. Qrup halında fəaliyyət göstərən mütəxəssislər, o cümlədən tərbiyəçi, pedaqoq, psixoloq, loqoped, defektoloqun birgə iştirakı ilə uşaqlara sistematik diaqnoz qoyur və müzakirə zamanı tərbiyəvi tədbirlər planı tərtib edir. Ailə ilə tərəfdaşlıqda müəllimlərin səyləri valideynlərlə birlikdə həyata keçirilən təlimdə etibarlı tərəfdaşlıq üçün zəmin yaratmaqla, effektiv nəticə əldə olunmasına da şərait yaradır.

Müəllimlər valideynləri inklüziv təhsilə cəlb etmək üçün müxtəlif yol və üsullardan istifadə etməlidirlər. Bu işi bir neçə istiqamətdə təşkil etmək olar. Təlim prosesinə valideynləri cəlb etmək, onların bacarıqlarından səmərəli istifadə etmək, daim könüllü əməkdaşlığa sövq etmək, müxtəlif müzakirələrə dəvət edərək onların fikirlərindən faydalanmaq lazımdır. Müəllim öz qrupunda olan uşaqların valideynlərini yaxından tanımalı, onların fərdi xüsusiyyətlərini bilməlidir. Hər bir valideynin müsbət keyfiyyətlərindən uşaqların inkişafı üçün istifadə etməyi bacarmalıdır. Müəllimlərlə görüşün və uşaqlarınızın tədris ehtiyaclarına dair bir plan işləyib hazırlamaqda onlara kömək edin. Öyrənmə ilə əlaqədar əlilliyi olan digər uşaqların valideynləri ilə söhbət edin. Belə valideynlərdən praktiki məsləhətlər və emosional dəstək almaq olar” (4, s.80).

Marağı olmayan valideynləri maarifləndirərək məktəbəqədər təhsil müəssisəsinə cəlb etmək lazımdır. Cəmiyyətdə və məktəbdə müvafiq şəraitin yaradılması inklüziv təlimdə mühüm rol oynayır.

Keyfiyyətli təhsilin təmin olunması məqsədilə müəllimlər, korreksiyaedici pedaqoqlar, psixoloqlar və məktəb rəhbərliyinə mentorluq dəstəyi göstərilir və onlara əlilliyi olan şagirdlərin sinifdə davranışı, adaptasiyası, sinif yoldaşları ilə ünsiyyəti, o cümlədən akademik nailiyyətləri və təlim zamanı yaşanan çətinliklərin həlli yönündə müvafiq tövsiyələr verilir. “Nitq inkişafı üzrə işin sistemi və təşkili metodikası” kitabında “ailə və məktəb əhatəsində şagird nitq mühitini mənimsəyərək yetişir, püxtələşir, təhsili ilə yanaşı, televiziya və radio verilişləri, teatr və kino səhnələri onun böyük məktəb keçmiş şəxsiyyətə çevrilməsində mühüm rol oynayır” (2, s.43).

İdrak komponenti ətraf fəaliyyət haqqında biliklərə yiyələnməyi nəzərdə tutur, təlim, tərbiyə və ünsiyyət prosesində həyata keçirilir, müstəqil təhsil hallarında özünü biruzə verir. Mehriban Quliyeva “Kiçikyaşlı məktəblilərin nitq mədəniyyəti və nitq inkişafı məsələləri” kitabında interaktiv təlimin əsas üstünlüyü real idrak motivasiyasının (biliklərə yiyələnmək həvəsinin) yaranması olduğunu, idrak fəaliyyətinin gedişində şagirdlərin təfəkküründə gerçək ziddiyyətlərin həlli imkanlarına əsaslandığını qeyd edərək yazır: “Real ziddiyyətlərdən yaranan emosiyalar əqli ehtiyatların səfərbərliyini təmin edir, idrak fəaliyyətini şövləndirir, diqqəti uzun müddət cəmləməyə imkan yaradır” (3, s.60).

İnklüzivliyin təhsilin inkişafına olduğu kimi sosial və iqtisadi faydaları da vardır. Fikir plüralizmi inklüzivliyin möhkəmlənməsinə xidmət edir. Universal dəyərlər və mədəniyyətlərarası tellərin təşviqi davamlı inşafda vacib amildir. Əlilliyi olan şagirdlər üçün inklüziv təhsilin ən əsas iki üstünlüyü var ki, onlardan ən vacib olanı sosial və akademik baxımdan xüsusi təhsilə cəlb olunan həmyaşıdlarından daha yaxşı nəticələr əldə etməsidir. Sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin təhsili demokratik cəmiyyətin vacib tələblərindən biridir.

Nəticə

İnklüziv təhsil istər sağlam, istərsə də əlillərin bərabər təhsilə alma hüquqlarını təmin edir və bu, cəmiyyətdə sosial bərabərliyin qorunmasına, əlil uşaqların təhsil və başqa xüsusi ehtiyaclarının ödənilməsinə şərait yaratmış olur. Əqli və fiziki məhdudluğu olan uşaqları heç bir şərt qoymadan adi siniflərə daxil etmək olar. Həmin uşaqlar dərslər boyu kollektiv ruhunu hiss etdikləri üçün onlarda özünəinam hissi də formalaşır. Ailələrlə birgə fəaliyyəti təşkil edərkən əsas prinsipləri müşahidə etmək lazımdır. Bunun üçün müəllim və valideynlərin uşağın inkişafında əməkdaşlığına nail olmaq lazımdır. Uşağın inkişafı və tərbiyəsi sahəsində ümumi və xüsusi problemlərin həllinə nail olmaq üçün müəllimin əsas məqsədi uşağa peşəkar yardım etməklə onu dəyişdirmədən, onun tərbiyəsinin daha dolğun həyata keçirilməsində aşağıda verilən istiqamətlər üzrə ailəyə kömək etmək olmalıdır. Uşağın maraq və ehtiyaclarının inkişaf etdirilməsində valideynlər arasında vəzifə və öhdəliklərin düzgün bölüşdürülməsinə nail olmaq lazımdır. Uşağın fərdiliyini anlama və qəbul etmə, ona inam və unikal bir insan kimi hörmət etmək müəllim və valideynlərin birgə işinin əsas tərkib hissəsi olmalıdır.

Ümumiyyətlə, əlil uşaqların inklüziv təhsilə cəlb olunması üçün valideynlər arasında maarifləndirmə işi aparmaq lazımdır. Əlil övladı olan valideynlər bilməlidirlər ki, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların inklüziv təhsilə cəlb olunmasının bir sıra üstünlükləri var. Belə ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar kollektivə uyğunlaşır, cəmiyyətə inteqrasiya edir. Onlarda özünə inam hissi formalaşmaqla yanaşı, bərabər hüquqlu şəxsiyyət kimi cəmiyyətin həyatında rol oynayırlar. Məhz bununla da gələcəkdə onların məşğulluq kimi problemi aradan qaldırılmış olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Ələkbərov, Urxan. (2018). İnklüziv inkişafın idarə edilməsinin əsasları. Bakı: Təhsil. 216 səh.
2. Əsədullasoy (Quliyeva), Mehriban, Aslanova, Ülviyyə. Nitq inkişafı üzrə işin sistemi və təşkili metodikası. Naxçıvan: Əcəmi. 112 səh.
3. Quliyeva, Mehriban. (2014). Kiçikyaşlı məktəblilərin nitq mədəniyyəti və nitq inkişafı məsələləri. Bakı: "Zərdabi LTD" MMC. 88 səh.
4. Uşaq inkişaf metodikası. (Kollektiv müəllif toplusu). (2011). Bakı: Qanun. 572 səh.
5. <https://e-qanun.az/framework/7956>

SUMMARY

Mehriban Asadullasoy (Guliyeva)

INCLUSIVE EDUCATION: TEACHER AND PRACTICE COLLABORATION

Education has a great role in the development of a person, in the growth of his worldview, and in making him a useful person for society. All members of the society - both healthy and disabled people - have the right to equal education. Inclusive education aims to support the educational rights of children with special needs, as well as the integration of physically disabled children into society, the ability to make independent decisions, and their rights. Two-way, constant communication between school and family is one of the most important factors that contribute to the development of a child. The teachers' proper communication with the parents has a positive effect on the child's development. The transmitter of education is the parent, and the transmitter of training is the teacher. The parent-teacher sincere communication bridge is the main indicator of the overall development of a child involved in inclusive education. Activities aimed at strengthening education have a direct impact on a child's understanding, language, social behavior and adaptation to circumstances at home. The teacher plays a special role in raising a disabled child and supporting the family.

Keywords: inclusive education, communication, personal development, school, activity

РЕЗЮМЕ

Мехрибан Асадулласой (Гулиева)

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: СОТРУДНИЧЕСТВО УЧИТЕЛЕЙ И РОДИТЕЛЕЙ

Образование играет огромную роль в развитии человека, в росте его мировоззрения, в превращении его в полезного человека для общества. Все члены общества – как здоровые, так и инвалиды – имеют право на равное образование. Инклюзивное образование направлено на поддержку образовательных прав детей с особыми потребностями, а также интеграцию детей с ограниченными возможностями в общество, возможность принимать самостоятельные решения и их права. Двусторонняя, постоянная связь между школой и семьей является одним из важнейших факторов, способствующих развитию ребенка.

Правильное общение педагогов с родителями положительно влияет на развитие ребенка. Передатчиком образования является родитель, а передатчиком обучения – учитель. Мост искреннего общения родитель-учитель является основным показателем общего развития ребенка, занимающегося инклюзивным образованием. Мероприятия, направленные на укрепление образования, оказывают непосредственное влияние на понимание ребенка, речь, социальное поведение и адаптацию к домашним обстоятельствам.

Передатчиком образования является родитель, а передатчиком обучения – учитель. Мост искреннего общения родитель-учитель является основным показателем общего развития ребенка, занимающегося инклюзивным образованием. Мероприятия, направленные на укрепление образования, оказывают непосредственное влияние на понимание ребенка, речь, социальное поведение и адаптацию к домашним обстоятельствам. Педагогу принадлежит особая роль в воспитании ребенка-инвалида и поддержке семьи.

Ключевые слова: инклюзивное образование, коммуникация, индивидуальный развитие, школа, деятельность

MODERN EĞİTİM KURAMI YENİ İNSANLAŞMA YOLLARI ARAYIŞINDA ÇOCUKLUK ALANLARI

İRANƏ MƏMMƏDOVA

elchin_mamedzade@hotmail.com

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Dünyanın reformu, eğitimin reformu anlamına gelir.

Janusz Korczak

Xülasə

Elmi məqalə uşaqları başa düşmək bacarığı, uşaqlıq əlamətlərini, uşaqların hərəkətlərini və davranışlarını "deşifrə etmək" üçün xüsusi üsullardan istifadə etmək bacarığı kimi peşəkar keyfiyyətlərin olması ilə müəyyən edilən müəllimin təhsil fəaliyyətinin uğurunu ortaya qoyur. istedad. Hər bir uşağın özünü inkişaf etdirmək istəyini stimullaşdırmaq və eyni zamanda uşaqların fərdi inkişafı üçün şəraiti pedaqoji cəhətdən təmin etmək, onlara özlərini qəbul etmək, başqalarını qəbul etmək, uşaq cəmiyyəti tərəfindən qəbul etmək, hiss yaratmaq bacarığına kömək etmək. Məktəbli uşağında təhlükəsizliyin, mənlilik və özünə hörmətin formalaşmasına kömək edir. "Təhsil fəaliyyəti" fenomeninin inkişafı üçün perspektivli istiqamətlərdən biri müxtəlif sosial qruplardan olan uşaqların vahid icmaya inteqrasiyası prosesinin öyrənilməsidir; Bu, müəllimin təhsil fəaliyyətinin əsas götürülməsi şərti ilə mümkündür. Uşaqlığın daxili dəyərinin, təhsil prosesində uşağın hüquq və azadlıqlarının tanınması prinsipləri. Elmi məqalədə müəllimin peşəkar pedaqoji fəaliyyət sistemində dominant olması şərti ilə həyata keçirilən uşaqlıq sferasının humanistləşdirilməsinə yönəlmiş təhsil fəaliyyəti təhlil edilir. Effektiv təhsil fəaliyyətinin şərtləri: müəllimin uşağın inkişaf prosesinin mürəkkəbliyinə və ziddiyyətlərinə nüfuz etməsi, inkişafa kömək edən amillərdən xəbərdar olmaq (uşağın həyatının emosional sabitliyi, təhsil mühitində dəyişkənlik, seçim imkanlarının təminatı, pedaqoji dəstək. təhsil üçün) uşaq fəaliyyətinin bütün növlərinin uğuru, uşağın təhsil prosesində təhlükəsizliyini təmin edən müsbət ictimai rəy, uşağın təhsil prosesində təhlükəsizliyini təmin edən) və bu prosesə mane olan amillər: qorxu hissi, haqsız olaraq yaşanan günahkarlıq və utanç hissi, özgəninkiləşdirilməsi. həmyaşıdlarından və böyüklərdən olan uşağın tənhalığı, tam uğursuzluq hissi. Uşaqlıq məkanının humanistləşdirilməsi amili kimi təhsil fəaliyyətinin araşdırılması zamanı müəllimin uşağın bu məkandakı mövqeyinin xüsusiyyətlərini və ona "ətraf mühit" təsirlərinin təbiətini dərk etməsinə kömək edən arqumentlər irəli sürülür. Bu təsirlərin müsbət xassələrindən istifadə etmək üçün şərait yaratmaq, mənfəi olanları bloklamaq və kompensasiya etmək, müəllim və uşaq arasında subyekt-subjekt qarşılıqlı əlaqəni təmin edən xüsusi yaradılmış təhsil məkanında.

Açar sözlər: sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosiallaşması, müəllimin səlahiyyətləri, təhsilin müasirləşdirilməsi, fərdi inkişaf, təhsil məkanı, bərabər imkanlar.

Kültürel yenilənmə və yeni bir dünya görüşünün geliştirilməsi ihtiyacının fark edildiği geçiş dönemlerinde, genç neslin yetiştirilmesi konuları ön plana çıkmaktadır. Azerbaycan'ın modern sosyo-kültürel durumundaki değişiklikler, ev pedagojisinde hümanist yetiştirme ve eğitim idealinin yerleşmeye devam etmesine katkıda bulunuyor. Eğitimin modern Azerbaycan'da sosyal kalkınmanın en önemli unsuru olduğu bir kez daha ilan edildi. Devletin eğitim sorunlarına gösterdiği özen Anayasa'da yapılan değişikliklerle de teyit edilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 109'uncu maddesinin 19 ve 32'nci fıkraları uyarınca, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin "Engellilerin Eğitimi (Özel Eğitimi)" ve "Eğitim Hakkında" Kanunlarında Değişiklik Yapılmasına Dair Azerbaycan Cumhuriyeti, Bu kanunun uygulanmasını sağlamak amacıyla kanun, eğitimin modern eğitim sistemindeki özel rolünü belirledi. Eğitim alanındaki uzmanlar, bu değişiklikleri öncelikle

siyasətlə ilişkiləndiriyor: Modern çocukların, ergenlerin ve gençlerin eğitimine gereken ilginin gösterilmemesinin ülkenin güvenliği açısından ciddi sonuçlar doğurabileceği tehlikeli bir nokta.”

Pedagoji camiası için her şeyden önce ülkenin güvenliği söz konusudur. Modern bilimde herkesin cinsiyet, ırk, etnik köken, kültürel nedenlerden dolayı kendine karşı bir rahatsızlık veya istenmeyenlik atmosferi hissetmeden, kendini ifade etmede tamamen bağımsız olabileceği bir yer olarak yorumlanan çocukluk alanının güvenliği. köken, fiziksel veya zihinsel yetenek veya sağlık durumu. Burası kuralların herkesin özgüvenini koruduğu, herkesin birbirine saygı duyduğu bir yer. Böyle bir alan yaratmak bir öğretmen-eğitimcinin en önemli görevidir (Adamyana, 2022, p. 67-68).

Açıkçası, bu sınıfa ait bir sorunun çözümü, Rusya'daki çocuk nüfusun yaşam özellikleri nedeniyle karmaşık bir sorundur.

Modern eğitimin özelliklerinden biri, öğretmenin eğitim faaliyetlerinde çocukların heterojenliğini dikkate alma ihtiyacıdır. Mali refahtaki (yoksul ve zengin ailelerin çocukları), sosyal statüdeki (tam ve tek ebeveynli aileler, yetimler, koruyucu ailelerden gelen çocuklar, zor yaşam koşullarındaki çocuklar (DLS), Rusya'nın koruma altında olduğu çocuklar) arasındaki boşluğu kastediyoruz. vatan ve Rusya'yı tanımayan göçmen ailelerin çocukları; farklı sağlık koşullarına sahip çocuklar (sağlıklı çocuklar, engelli çocuklar, tıbbi hastanelerde uzun süreli tedavi gören çocuklar) vb. Güvenlik kaygıları tüm Rus çocukları etkiliyor, özellikle de “savunmasız çocuklar” olarak adlandırılanları. Bu kategori öncelikle engelli çocukları içerir. E.A. Yamburg, makalelerinden birinde bugün Rusya'da pratik olarak sağlıklı çocukların yalnızca% 12'sinin bulunduğunu yazıyor. Sağlık Bakanlığı'na göre, 0-18 yaş arası 6 milyon Rus çocuk her yıl çocuk hastanelerinde çeşitli nedenlerle tedavi görüyor, bunların 250 bini uzun süreli (21 günden fazla). Bugün eğitim teorisi ve pratiğindeki değişikliklerin yönünü büyük ölçüde belirleyen şey, çocuk topluluğunun heterojenliği ve çocukların yaşamlarının karmaşıklığıdır (Baker, 2010, p. 27-29).

Devletin eğitim sorunlarına ilgisi büyük ölçüde bilim adamlarının başarılarıyla belirleniyor. Uzun yıllardır eğitim teorisi alanında araştırma yapan bilimsel çalışmalar yaygın olarak bilinmektedir. Bilimsel konferans materyallerinin analizi, günümüzün modern eğitim teorisinin odak noktasının, modern sosyal süreçler koşullarında eğitimin teorik ve metodolojik paradigmalarının gerekçelendirilmesi gibi temel araştırma sorunları olduğu sonucuna varmamızı sağlar; bilimsel eğitim kavramlarının geliştirilmesi, eğitim araştırmacılarının bilimsel okullarının oluşumu ve gelişimi; ağ oluşturma, eğitimin dijitalleştirilmesi ve sanallaştırılması çağında eğitim teorisi ve pratiğinin sorunları, okul çocukları için uzaktan eğitim biçimlerinin tanıtılması; eğitim süreçlerinin bilimsel olarak incelenmesi, eğitim kurumlarında eğitim faaliyetlerinin etkinliğinin kriterlerinin ve göstergelerinin doğrulanması. Eğitim araştırmacılarının odak noktası şüphesiz eğitimi modern sosyal süreçler bağlamında incelemek için teorik ve metodolojik paradigmalardır. Aynı zamanda sistemik, disiplinler arası ve kişi odaklı yaklaşımlar da temel yaklaşımlar olarak değerlendirilmektedir.

Son yayınlarda (2020–2022), Akademisyen L.I.'nin bilimsel okulunun çalışmalarına dayanan sistematik bir yaklaşım sunulmaktadır. Novikova. Diğer şeylerin yanı sıra, eğitim teorisi alanındaki araştırmalarda, her şeyden önce yaşayan sosyal sistemlerin incelenmesine, ortaya çıkan sorunların çok yönlü bir analizine odaklanan "yumuşak" sistemler yaklaşımını araştırmanın önemi belirtilmektedir. , bunların kesin olarak detaylandırılması ve tanımlanması. Modern sosyo-pedagojik sistemlerin sistemi oluşturan faktörünün insan, eğitimin öznesi olarak çocuk-yetişkin topluluğu olduğu vurgulanmaktadır. Sistem yaklaşımına olan ilgi anlaşılabilir: şu anda pedagoji bilimi, temel genel ilişkileri anlama sürecine, eğitim teorisi ve pratiğindeki süreçlerin ve olayların birbirine bağımlılığına odaklanmaktadır. Eğitim teorisinde sistem yaklaşımı metodolojik bir prensip olarak hareket etmekte ve bilimsel bilgi alanındaki rolü giderek artmaktadır. Bu yaklaşım, araştırmacının, incelenen konuda bir sistem bulmasına, onu bir sistem olarak analiz etmesine ve incelemesine ve çevreye doğal olarak dahil olan bir sistem olarak onu daha etkin bir şekilde yönetmeye yardımcı olan bilgiyi kaydetmesine olanak tanıyan bir araştırmacının düşünme biçimi olarak anlaşılmaktadır. . Eğitim teorisi açısından aşağıdakiler temel öneme sahiptir:

- doğa bilimleri filozofları ve bilim adamları (I.V. Blauberg, V.N. Sadovsky, E.G. Yudin, V.A. Lektorsky, A.A. Bogdanov, L. von Bertalanff) tarafından desteklenen sistematik bir yaklaşım, yavaş

yavaş genel bilimsel statusünü kazandı ve pedagojide aktif olarak kullanılmaya başlandı. incelenmekte olan olguların tek bir amacı olan birbirine bağlı bileşenler olarak ele alınmasına izin verir;

- sistematik yaklaşım beşeri bilimlerde geniş uygulama alanı bulmuştur: psikolojide - sosyal ve psikolojik olayların analizi, kişiliğin gelişimi ve oluşumu süreci için (P.P. Blonsky, L.S. Vygotsky, V.P. Ananyev, L.I. Bozhovich, A.A. Bodalev, V.V. Davydov) , A.N. Leontiev, vb.), pedagojide - pedagojik sürecin bütünsel bir çalışması için (Yu.K. Babansky, V.P. Bepalko, V.V. Guzeev, V. .I. Zagvyazinsky, M.I. Makhmutov, V.V. Kraevsky, M.N. Skatkin, V.A. Slastenin , vb.), eğitim teorisinde - topluma odaklanan eğitim sürecini ortaya koymada Liferov, A.V. Mudrik, E.V. Bondarevskaya, V.G. Bocharova, vb.);

- eğitim sistemlerinin organizasyon ve öz-organizasyon süreçlerini ortaya koyan sistem yaklaşımının bireysel yönleri (A.M. Sidorkin, N.M. Talanchuk, M.Yu. Ustyuzhanina, vb.).

Sistem yaklaşımı ve eğitim sistemleri teorisi, Akademisyen L.I. bilim okulundan bilim adamları tarafından aktif olarak geliştirilmiş ve geliştirilmektedir. Novikova (M.V. Voropaev, V.A. Karakovsky, A.T. Kurakin, S.D. Polyakov, N.L. Selivanova, Yu.S. Manuylov, vb.). Sistem yaklaşımı, bireysel nesnelerin ve süreçlerin bilgisinden, bireysel nesnelerin ayrılmaz bir bütünün yapısal veya işlevsel parçaları olarak analiz edildiği sistemlerin bilgisine yol açar. Sistem araştırması, bir nesnenin içerdiği bileşenler hakkındaki bilgiye ek olarak, bunların bütüne entegrasyon mekanizmalarının, entegre bileşenlerden oluşan bir kompleks olarak sistemin işleyiş ve gelişme kalıplarının ve çevre ile etkileşiminin anlaşılmasını gerektirir (Demakova, 2021, p. 252-254). Eğitim sistemleri teorisi, tüm pedagoji alanını “dolduran” evrensel bir pedagojik teori olarak geliştirilmiştir. L.I. bilim okulunun çalışmalarının önemli bilimsel sonuçları. Eğitim teorisine (geçen yüzyılın 70'li yıllarından günümüze) sistematik bir yaklaşım ortaya koyan Novikova, bizce şu şekildedir:

- eğitim teorisindeki araştırmalara yönelik temel bilimsel disiplinlerarası yaklaşımların geliştirilmesi ve spesifikasyonu;

- eğitim sistemleri teorisinin çok boyutlu gelişimi, okulun eğitim sistemi, eğitim çalışmaları sistemi, eğitim sistemi türlerinin tanımı;

- eğitim sisteminin modellenmesine ilişkin koşulların ve yöntemlerin belirtilmesi, etkililiğine ilişkin kriterler;

- bir öğretmenin eğitim faaliyetlerinin yapısının tanımı, ana bileşenlerinin özellikleri, aralarındaki bağlantılar ve ilişkiler.

Modern araştırmalarda eğitim sistemlerini incelemek için yöntemler bulma sorununa çok dikkat edilmektedir. N.L.'nin raporunda belirttiği gibi. Selivanova, “Modern felsefi araştırmalarda, sert sistemleri incelemek için başarıyla kullanılan bilimsel yöntemlerin, yumuşak sistemlerin, yani çevre koşullarına uyum sağlayabilen, aynı zamanda karakteristik özelliklerini, içsel özünü koruyan sistemlerin incelenmesi için her zaman kabul edilebilir olmadığı belirtiliyor. , geliştirme yeteneği. Bu tür sistemler örneğin eğitim sistemleridir” (Fessler, 2010, p. 583-284). Modern eğitim teorisi açısından son derece önemli olan eğitim sisteminin esnek bir sistem olarak incelenmesine yönelik yöntemlerin aranması ve uygulanması gerekmektedir. Eğitim sistemleri her zaman açıktır; çevreye, oluşumunu ve gelişimini etkileyen birçok dış faktöre (bilgisel, sosyal, kültürel, doğal, etnik vb.) bağlıdır. Yumuşak eğitim sistemlerinin (bütünleşik bir sosyal organizma olarak) sistemi oluşturan ana bileşeni, eğitim sürecinin öznelere olan insanlardır. Eğitim konusu, yapısı ve eğitim sürecindeki işlevi ile ilgili önemli bir dizi sorun. Eğitim süreci her zaman öznelere arası bir etkileşimdir. Öğretmen eğitim süreci üzerindeki tek “mülkiyet hakkını” kaybeder; bu hak kendisi ve öğrenciler arasında paylaştırılır. Eğitim, yetişkinin (öğretmen-eğitimci) "kutucunda" değil, yetişkin ile çocuk "arasında" yapılır; bu alan, hem yetişkinin hem de çocuğun etkileşimle ilgilenmesi durumunda ortaya çıkar. Böyle bir eğitim anlayışı, eğitim sürecinde öğrencinin özneliliğinin tanınmasına yol açmaktadır. L.I. Novikova, eğitim teorisi ve pratiğindeki sistem yaklaşımı fikirlerinin, eğitim ekibinin sistemi oluşturan bir unsur olarak düşünüldüğünde kolektif eğitim teorisine dayandığını kaydetti. Bu durumda okulun eğitim sistemi farklı ekiplerin birleşik birliği olarak anlaşılmalıdır.

Eğitim teorisini geliştirmenin yeni yollarını düşünerek, modern teori ve eğitim pratiğinin en acil sorunlarından birinin, insancıllaştırmada bir faktör olarak modern bir öğretmenin eğitim faaliyeti kavramının geliştirilmesi olduğu sonucuna vardık. çocukluk mekanı. Araştırmalar, modern Rus eğitiminde eğitim faaliyetlerinin değerleri ve hedefleri hakkındaki geleneksel fikirlerin hakimiyeti ve öğretmenlerin hümanist pedagoji ideolojisi ve yöntemlerine hakim olma zorlukları nedeniyle bu sorunun çözümünün karmaşık olduğunu göstermektedir. Eğitim paradigmasını değiştirmenin, kriz olguları, mevcut durumunun eleştirisi, pedagojik bilim ve uygulamadaki reformlar, yeni idealler için yoğun bir arayış eşliğinde tüm ev eğitim sisteminin güncellenmesi arka planında ortaya çıkan karmaşık bir süreç olduğunu vurguluyoruz. ve eğitimin hedefleri, bunların yaşamda uygulanmasının yolları ve araçları. Öğretmenlerin eğitim faaliyetlerine yeni yaklaşımların getirilmesi, hem nesnel (modern Rus toplumundaki yaşamın gerçekleri) hem de öznel nedenlerle (bilinç ve pratik faaliyetteki stereotipleri kırmadaki zorluklar) engellenmektedir. Bu sorunun önemi, genç neslin eğitimini insanileştirmeye yönelik beyan edilen ihtiyaç ile çocuğun hala öncelikle pedagojik bir nesne olarak kabul edildiği geleneksel eğitim sistemi arasındaki çelişkilerin eğitim teorisi ve pratiğindeki ağırlaşmasıyla belirlenir. etkilemek. Ayrıca, hümanist paradigmanın fikirlerini mesleki faaliyetlerinde uygulayabilen bir öğretmene yönelik toplumun artan talepleri ile geleneksel değerlere ve eğitim hedeflerine odaklanan gerçek içeriği arasında bir çelişki gözlenmektedir. Aynı zamanda çocuğun kişiliğinin onurunu ve özgürlüğünü sağlayacak bir eğitim sistemine duyulan toplumsal ihtiyaç ile öğretmenin eğitim faaliyetlerinin içerik ve metodolojisinin yetersiz geliştirilmesi, kitlesel pedagojik uygulamada bu fikirler (Warming, 2011, p. 239-240).

Araştırmacılar çocukların yaşamlarını insancıllaştırma görevinin pratik uygulamasına geçtiklerinde başka bir dizi çelişkiyle karşılaşır. Çelişkileri kastediyoruz:

- öğretmenin eğitim faaliyetinin amaçlı doğası (eğitim sürecini tahmin etme, tasarlama, modelleme, planlama, organize etme) ile çocukluk alanının beklenmedik durumları, belirsizlikleri ve değişebilirliği ile insanileştirilmesi sürecinin kendiliğindenliği arasında;

- çocukluk alanının insanileştirilmesinin içeriğinin öğretmenler ve çocuklar tarafından belirsiz anlaşılması arasında: eğer bir öğretmen için insanileştirmenin anlamı çocuğun gelişimi için uygun koşulların yaratılmasıysa, bu özellikle ona “rehberlik etmek” anlamına gelir Çocuk güçlü, ısrarcı olmayı öğrendiğinde, zorlukların üstesinden gelme konusunda deneyim kazandığında, irade gücü geliştirdiğinde vb. büyüme sürecini sağlayan belirli zorluklar, zorluklar, testlerden geçerek, o zaman bir çocuk için "insanlaşma" daha büyük bir özgürlük derecesidir. öğretmenlerden ve diğer yetişkinlerden, kişinin hayatında somut ve anlık bir “iyileşme” (kolaylık). Eğer yetişkinler onun bu arzularını gerçekleştirmesini engellerse, çocuk çoğunlukla bunları “düşman” kategorisine sokar;

- çocukluk alanının insanileştirilmesi sürecinde ortaya çıkan “öğretmen-öğrenci” sistemindeki özne-nesne ilişkileri arasında (“kültürel şiddet” olmayan “kültürel etki” durumlarından bahsediyoruz (P. Freire), daha ziyade öğretmenin çocuk üzerindeki kültürel etkisine benzer) ve “öğretmen-öğrenci” sistemindeki konu-konu ilişkilerine benzer, tam eşitlik ve ortaklığı varsayar;

- eğitim faaliyetinin rasyonel (mantıksal çerçevelerin, kavramların, sonuçların oluşturulması) ve irrasyonel (duygu, doğaçlama) bileşenleri arasında;

- Çocukların yaşam aktivitelerini, tek bir yasaya göre yaşayan bir organizasyon yapısı ile diğer yasalara göre yaşayan bir topluluk olarak eş zamanlı olarak inşa etmek arasında;

- çocuk ve çocuk topluluklarındaki ekip arasında.

İnsani pedagoji alanındaki araştırmaların analizi, bu çelişkilerin çözümünün, öğretmenin eğitim faaliyetlerinde açıkça seçilmiş zorunluluklar tarafından yönlendirilmesi koşuluyla mümkün olduğunu iddia etmemizi sağlar. Çocukluğun içsel değerinin, çocuk haklarının ve çocuğun eğitim alanındaki özgürlüğünün tanınması ilkelerinden bahsediyoruz. Çocukluğun içsel değerinin tanınması, yetişkin yaşamının daha önemli, daha fazla ilgi ve saygıya değer görüldüğü yetişkinlerin ve çocukların yaşamlarını karşılaştırmanın reddedilmesini gerektirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Adamyan, E. I., Adamyan, L. I., & Kolosova, E. B. (2022). Implementation of the criteria approach to identifying giftedness in children with disabilities in supplementary education (Based on theatre pedagogy). In A. A. Arinushkina & I. A. Korobeynikov (Eds.), Education of children with special needs: Theoretical foundations and practical experience in the selected works of Russian, Belarus, and Polish scholars (pp. 61–69). Cham, Switzerland: Springer.
2. Baker, E. L., Barton, P. E., & Darling-Hammond, L., et al. (2010, August 29). Problems with the use of student test scores to evaluate teachers (EPI Briefing Paper No. 278). Washington, D.C.: Economic Policy Institute.
3. Demakova, I. D., & Shustova, I. Yu. (2021). Systematic approach for efficient use of research methods in educational theory. *Образование и саморазвитие*, 16(3), 249–260.
4. Fessler, R., & Rice, E. (2010). Teachers' career stages and professional development. In P. Peterson, E. Baker, & B. McGaw (Eds.), *International Encyclopedia of Education* (3rd ed., pp. 582–586). Oxford: Elsevier Science.
5. Warming, H. (2011). Inclusive discourses in early childhood education? *International Journal of Inclusive Education*, 15(2), 233–247.

SUMMARY

The scientific article reveals the success of the teacher's educational activity determined by the presence of professional qualities such as the ability to understand children, the ability to use special methods to "decipher" childhood signs, children's actions and behavior. talent To stimulate the desire of each child to develop himself and at the same time to pedagogically provide the conditions for the individual development of children, to help them to accept themselves, to accept others, to be accepted by the children's society, to create feelings. It helps in the formation of security, identity and self-esteem in the school child. One of the promising directions for the development of the phenomenon of "educational activity" is the study of the process of integration of children from different social groups into a single community; This is possible provided that the teacher's educational activity is taken as the basis. The principles of recognizing the intrinsic value of childhood, the rights and freedoms of the child in the educational process. The scientific article analyzes the educational activity aimed at the humanization of the childhood sphere, which is carried out under the condition that the teacher is dominant in the system of professional pedagogical activity. Conditions for effective educational activity: the teacher's penetration into the complexity and contradictions of the child's development process, awareness of the factors that contribute to development (emotional stability of the child's life, variability in the educational environment, provision of choice opportunities, pedagogical support. for education) the success of all types of children's activities, the child's educational process positive public opinion, which ensures the safety of the child in the educational process) and factors that hinder this process: a sense of fear, unjustified feelings of guilt and shame, alienation. loneliness of the child from peers and adults, a sense of complete failure. During the study of educational activity as a factor of humanization of the childhood space, arguments are put forward that help the teacher to understand the characteristics of the child's position in this space and the nature of "environmental" influences on him. Creating conditions for using the positive properties of these effects, blocking and compensating the negative ones, in a specially created educational space that provides subject-subject interaction between the teacher and the child.

Keywords: socialization of children with disabilities, teacher competencies, modernization of education, individual development, educational space, equal opportunities

РЕЗЮМЕ

В научной статье раскрывается успешность учебной деятельности педагога, определяемая наличием таких профессиональных качеств, как умение понимать детей, умение использовать специальные методы «расшифровки» детских знаков, действий и поведения детей. талант Стимулировать стремление каждого ребенка развиваться самому и в то же время педагогически обеспечить условия для индивидуального развития детей, помочь им принять себя, принять других, быть принятыми детским обществом, создать чувства. Это помогает в формировании безопасности, идентичности и самооценки у школьника. Одним из перспективных направлений развития феномена «учебная деятельность» является изучение процесса интеграции детей из разных социальных групп в единое сообщество; Это возможно при условии, что за основу будет взята учебная деятельность учителя. Принципы признания самоценности детства, прав и свобод ребенка в образовательном процессе. В научной статье анализируется образовательная деятельность, направленная на гуманизацию сферы детства, которая осуществляется при условии, что педагог является доминирующим в системе профессиональной педагогической деятельности. Условия эффективной образовательной деятельности: проникновение педагога в сложность и противоречивость процесса развития ребенка, осознание факторов, способствующих развитию (эмоциональная устойчивость жизни ребенка, вариативность образовательной среды, предоставление возможностей выбора, педагогическая поддержка). для воспитания) успешность всех видов детской деятельности, образовательный процесс ребенка, положительное общественное мнение, обеспечивающее безопасность ребенка в образовательном процессе) и факторы, препятствующие этому процессу: чувство страха, неоправданное чувство вины и стыда, отчуждение. одиночество ребенка от сверстников и взрослых, ощущение полной несостоятельности. В ходе исследования учебной деятельности как фактора гуманизации пространства детства выдвигаются аргументы, которые помогают педагогу понять особенности положения ребенка в этом пространстве и характер «средовых» воздействий на него. Создание условий для использования положительных свойств этих воздействий, блокирования и компенсации отрицательных, в специально созданном образовательном пространстве, обеспечивающем субъект-субъектное взаимодействие педагога и ребенка.

Ключевые слова: социализация детей с ОВЗ, компетенции педагога, модернизация образования, индивидуальное развитие, образовательное пространство, равные возможности

İNKLÜZIV TƏHSİLİN MÜASİR İNKİŞAF İSTİQAMƏTİ

MƏTANƏT MƏHƏRRƏMOVA

matanat.maharramova@sdu.edu.az

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Açar sözlər: inklüziv təhsil, davamlı inklüziv təhsil, erkən yaş, abilitasiya pedaqogikası, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar

Çox az adam inklüziv təhsilin nə olduğunu bilir, çünki əksər hallarda bu lazım deyil. Ancaq bu təcrübə məktəblərdə mövcuddur, ona görə də nə danışdığımızı başa düşməyə dəyər. Əvvəlcə ümumi olaraq inklüziyanın nə olduğuna baxaq. "İnklüzyon" sözü ingiliscə "inclusion" sözündən gəlir, "daxiletmə", "cəlb etmə" mənasını verir və təhsil sahəsində inklüziv şagirdin təhsil prosesinə daxil edilməsi deməkdir. Amma inklüziv təhsil hər məktəblinin adi təhsili deyil, bu, çətinliyi olan uşaqlar üçün ümumi təhsil müəssisələrində bütün uşaqlarla birlikdə, belə demək mümkünsə, bərabər əsasda təhsil almağa imkan verən təhsil formasıdır. Deyirlər ki, bütün uşaqlar eyni doğulur, amma bu doğru deyil. Bəziləri ağır fiziki qüsurlarla doğulur. Müasir dünyada xüsusi ehtiyacı olan uşaqlar xüsusi təhsilə ehtiyacı olan şagirdlər, tələbələr hesab olunur. Dünyanın bir çox ölkələrində inklüziv təhsil sistemi çoxdan uğurla tətbiq edilir. 2013-cü ildə ölkəmizdə "Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafına dair 2018-2024-cü illər üçün Dövlət Proqramı"nı təsdiq edilib. Cəmiyyətdə xüsusi təhsilə ehtiyacı olan bir insanın inkişafı və təhsili onun potensialının mümkün qədər tam üzə çıxarılmasına və reallaşdırılmasına, sosial münasibətlər sisteminə mədəni integrasiyasının həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir. Bu gün bu məqsədə nail olmaq üçün mühüm vasitə inklüziv təhsildir.

İnklüziv təhsil fiziki, əqli, mədəni, etnik, linqvistik və digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq bütün uşaqların ümumi təhsil sisteminə daxil edildiyi və öz yaşayış yeri üzrə təhsil aldıqları təlim prosesinin təşkilidir.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların yaşadları ilə birlikdə inklüziv təhsili müxtəlif uşaqların ümumtəhsil məktəbində xüsusi ayrılmış qrupda (sinifdə) deyil, bir sinifdə təhsil almasıdır.

Davamlı təhsilə ehtiyac elmin, texnikanın və sosial münasibətlərin inkişafındakı tərəqqi ilə izah olunur. Bu şəraitdə strukturunda əlilliyi olan şəxsin şəxsiyyətinin formalaşması və inkişafı prosesi olan davamlı inklüziv təhsildən danışmaq lazımdır. İnklüziv təhsilin problemlərinə dair müasir nəşrlərin təhlili onlarda cəmiyyətin vahid təhsil mənzərəsində inklüziv təhsilin qavranılmasının müəyyən bir parçalanmasını və müvafiq olaraq sistematiklik və dinamizmə baxışın olmadığını görməyə imkan verir. Eyni zamanda keyfiyyətli təhsilə və nəzərdən keçirilən tələbələr kateqoriyasının sosial integrasiyasına nail olmaqda inklüziv təhsilin uğuru birbaşa uşağın həyatının sosial kontekstinin müxtəlif sosial konstruksiyalar toplusu kimi sistem-dinamik baxışından birbaşa asılıdır.

Doğuşdan və psixofiziki inkişaf riskinin müəyyən edildiyi andan uşaq artıq insan varlığının mürəkkəb sistemli bir quruluşuna batırılır, bu da onu bütün həyat yolu boyunca müxtəlif yaşayış məkanlarında əhatə edəcək və müşayiət edəcəkdir: şəxsi (uşaq, valideynlər və yaxın böyüklər), qrup (əlil və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar, adi uşaqlar, bütövlükdə uşaq icması, valideynlər icması, pedaqoji ictimaiyyət, idarəetmə ictimaiyyəti), institusional (müxtəlif səviyyəli sosial institutlar və onların institutları). Yalnız əlilliyi olan uşağın inklüziv sosial həyatının, o cümlədən təhsilin bütün mərhələlərinin səmərəliliyinin təmin edilməsinin davamlılığı və ardıcılığı əvvəlki mərhələyə çevrildikdə insanın həyat dövrünün növbəti mərhələsinin təməli onun müasir mürəkkəb dünyada sağ qalmasını, layiqli və mümkün qədər müstəqil həyat tərzini keçirməsini təmin edəcəkdir.

Bu gün ən inkişaf etmiş inklüziv təhsil mühiti və onun məktəbəqədər və ibtidai təhsilin alt sistemlərindəki infrastrukturudur. Eyni zamanda xüsusi təhsil ehtiyacı olan böyüyən şəxsin davamlı inklüziv təhsili həm orta, həm ali təhsil pilləsində, həm də orta ixtisas təhsili sistemində inklüziv təhsil

şəraitinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Təcrübə və nəşrlərin təhlili göstərir ki, hazırda bu təhsil səviyyələri sistemli və davamlı təhsil inklüzivliyini hələ tam təmin etmir.

İbtidai təhsil dövründə buna kifayət qədər hazırlıq olmadığı, habelə təhsil məlumatlarının həcmnin əhəmiyyətli dərəcədə artması, təhsilin çətinləşməsi səbəbindən kütləvi ümumtəhsil məktəbinin orta və yuxarı siniflərində təhsili davam etdirməyə hazırdırlar. Bu arada davamlı inklüziv təhsildə növbəti addım orta və ali məktəb olmalıdır. Həll yolu orta və ali təhsilə inteqrasiya şəraitində tələbələr üçün xüsusi təhsil şəraitinin yaradılmasına yeni yanaşmaların işlənilib hazırlanmasında görünür.

Təkcə inklüziv təhsilin nəzərdən keçirilən mərhələləri üçün uyğunlaşdırılmış təhsil proqramlarının hazırlanmasına yanaşmalar haqqında deyil, həm də kütləvi məktəblərin orta və yuxarı səviyyələrində, orta ixtisas təhsili sistemində inklüziv təhsil texnologiyalarının müasirləşdirilməsi haqqında düşünmək lazımdır. Bu yollardan biri müasir informasiya texnologiyaları imkanlarından istifadədir ki, bu imkanlara əsaslanaraq, əlilliyi olan orta məktəb şagirdlərini peşə təhsilinin şərtlərinə və modellərinə hazırlamağa imkan verəcək, burada təhsil vasitələri də məzunları işə hazırlayan informasiya texnologiyalarına əsaslanır.

Ümumtəhsil məktəblərinin orta və yuxarı pillələrində, o cümlədən peşə təhsili kontekstində xüsusi təhsilə ehtiyacı olan şəxslərin hazırlanmasında ixtisaslaşdırılmış informasiya texnologiyalarından istifadə fasiləsiz inklüziv təhsilin həyata keçirilməsi üçün yeni imkanlar yaradır. öyrənmə əlilliyi olan insanın həyatının bütün mərhələlərini və sahələrini əhatə edir, onun təhsil üçün özünü motivasiyasını, təhsilin getdikcə daha yüksək səviyyəsinə nail olmaq üçün şüurlu və müstəqil istəyini asanlaşdırır ki, bu da həyat keyfiyyətinin və sosial inteqrasiyanın yaxşılaşdırılması üçün imkanlar açır.

Yekun olaraq vurğulamaq lazımdır ki, inklüziv təhsilin uğurunun qiymətləndirilməsi təkcə bu prosesin ayrı-ayrı komponentlərinin təhlilinə deyil, həm də onun yekun nəticəsinə əsaslanmalıdır ki, onun yüksək keyfiyyəti yalnız inklüziv təhsil olduqda mümkündür. Əlilliyi olan insanın həyatının ilk mərhələsindən başlayaraq – körpəlik və erkən uşaqlıq dövründə və bütün həyatı boyu hər bir yeni həyat və təhsil mərhələsinin əvvəlki həyat tərzinin möhkəm təhsil təməli üzərində qurulduğu davamlı bir proses kimi qəbul edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Xüsusi psixofiziki inkişafa malik uşaqların tərbiyə və təlimi. Bakı, 2016.
4. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu İnklüziv Təhsil Şöbəsi. Xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqlara müasir yanaşmalar. Bakı, 2018.
1. Əhmədov, H.H. (2010). Azərbaycan təhsilinin inkişafı strategiyası. Bakı: Elm, 800 s.
4. Назарова, Н.М., Олешова, В.В. (2016). Абилитационная педагогика как фундамент инклюзивного образования. // Проблемы современного педагогического образования. - Ялта, С. 302-313
5. Пальтов, А.Е. (2017). Реальные возможности инклюзивного образования // Вестник Владимир. гос. пед. ун-та им. А.Г. и Н.Г. Столетовых. - Владимир. № 12

SUMMARY

Evaluation of the success of inclusive education should be based not only on the analysis of individual components of this process, but also on its final result, which is possible only with inclusive education. Starting from the first stage of life of a person with disabilities - infancy and early childhood - and throughout his life, each new stage of life and education is considered as a continuous process, in which each new stage of life and education is built on a solid foundation of the previous way of life. Inclusive education is ensuring equal access to education for all students, taking into account the

diversity of special educational needs and individual capabilities. The problems of inclusive education worry researchers and practicing teachers. One of the problems is the implementation of the principle of continuity of inclusive education. This article is devoted to this problem, it presents a modern vector of development of continuous inclusive education. that in most developed countries the concept of inclusion includes not only people with disabilities, as in Azerbaijan. The main philosophy of inclusion is thoughts and actions that allow each person to feel accepted, valuable and safe in society. societies, despite their diversity. Human diversity in society is not limited to disabilities. It includes people of different religions, races, people whose mother tongue is different from the official language of the country – examples of this are multinationals, migrants and internally displaced people – people with and without disabilities, children who go to school for the first time in the family, move from one city or region to another within the country, including those who do so. The list can be expanded. Those who work in the education system in many developed countries are aware of these differences, and because they understand their specifics, one can see how this diversity leads to changes in the educational program.

Key ords: inclusive education, continuous inclusive education, early age, habilitation in pedagogy, children with disabilities

РЕЗЮМЕ

Оценка успешности инклюзивного образования должна основываться не только на анализе отдельных составляющих этого процесса, но и на его конечном результате, что возможно только при наличии инклюзивного образования. Начиная с первого этапа жизни человека с ограниченными возможностями - младенчества и раннего детства - и на протяжении всей его жизни, каждый новый этап жизни и образования рассматривается как непрерывный процесс, в котором каждый новый этап жизни и образования строится на прочной основе прежнего образа жизни. Инклюзивное образование - обеспечение равного доступа к образованию для всех обучающихся с учетом разнообразия особых образовательных потребностей и индивидуальных возможностей. Проблемы инклюзивного образования волнуют ученых-исследователей и педагогов-практиков. Одна из проблем - реализация принципа непрерывности инклюзивного образования. Данная статья посвящена этой проблеме, в ней представлен современный вектор развития непрерывного инклюзивного образования. что в большинстве развитых стран концепция инклюзии включает не только людей с ограниченными возможностями, как в Азербайджане. Основная философия инклюзии – это мысли и действия, которые позволяют каждому человеку чувствовать себя принятым, ценным и безопасным в обществе. общества, несмотря на их многообразие. Человеческое разнообразие в обществе не ограничивается инвалидностью. Сюда входят люди разных религий, рас, люди, чей родной язык отличается от официального языка страны – примерами этого являются многонациональность, мигранты и вынужденные переселенцы – люди с ограниченными возможностями и без них, дети, которые ходят в школу для впервые в семье переезжают из одного города или района в другой внутри страны, включая тех, кто это делает. Этот список можно расширить. Те, кто работают в системе образования во многих развитых странах, знают об этих различиях, и поскольку они понимают их особенности, можно увидеть, как это разнообразие приводит к изменениям в образовательной программе.

Ключевые слова: инклюзивное образование, непрерывное инклюзивное образование, ранний возраст, абилитационная педагогика, дети с ограниченными возможностями здоровья.

İNKLÜZİV TƏHSİL VƏ AZƏRBAYCAN

ARZU MƏMMƏDOVA

GÖYƏRÇİN CAHANGİROVA

baku_2007@mail.ru

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Giriş

Tədqiqat Azərbaycanda inklüziv təhsil şəraitində xüsusi təhsilə ehtiyacı olan tələbələrin təhsil təcrübələrini araşdırmaq məqsədi daşıyır. Tədqiqat həmyaşıdların münasibətlərinə, SEN-li tələbələrin məktəbə aid hisslərinə və inklüziv təhsilin tətbiqində qarşılaşdıqları imkanlara və maneələrə işıq salır. Azərbaycanda inklüziv təhsillə bağlı kifayət qədər biliyin olmaması və tədqiqatların məhdud olması səbəbindən hazırkı tədqiqat zərurəti yaranıb. Bundan əlavə, tədqiqat işi tələbələrin perspektivlərinə toxunur və tələbə iştirakçıları tədqiqata cəlb ediləblər.

Əlillik nəzəriyyələrinin aidiyyəti və sosial modeli SEN olan tələbələrin məktəb təcrübələrini araşdırmaq üçün uyğunlaşdırılmışdır. Tədqiqat mövzusunı açmaq üçün keyfiyyət etnoqrafik dizayn yanaşmasından istifadə edilmişdir. SEN ilə tələbələrin məktəb təcrübəsini izah etmək və araşdırmaq üçün iştirakçı müşahidəsi qeyri-rəsmi müsahibələrdən istifadə etmişdir. Əhəmiyyətli məlumat mənbəyi kimi iştirakçıların müşahidəsi və qeyri-rəsmi müsahibələrdən istifadə edilmişdir. Bundan əlavə, şagirdlərin tibbi və təhsil keçmişlərini öyrənmək üçün sinif rəhbərləri ilə təsadüfi söhbətlər aparılıb. Təhlil edilən və müzakirə edilən tədqiqat nəticələri göstərir ki, SEN olan tələbələr müsbət həmyaşd münasibətləri yaşayırlar, həmyaşıdları ilə qarşılıqlı əlaqədə olur və sosial əlaqələr yaradırlar. Nəticələri ifadə edən tapıntılar ortaya çıxdı.

SEN olan tələbələrin inklüziv təhsil şəraitinə aid olduqlarını və qəbul edildiyini hiss edirlər. Baxmayaraq ki, milli qanunvericilik və dəstəkləyici mühit SEN-i olan tələbələri inklüziv təhsildə hansısa şəkildə yerləşdirir, təhsil müəssisəsi, milli qanunvericilik, təhsil konteksti və müəllimlər inklüziv təhsilin uğurla həyata keçirilməsi üçün əlverişli deyildir.

Əsas hissə

Azərbaycanda “İnklüziv təhsil layihəsi”nin icrasına 2005-ci ildən start verilmişdir. Nazirlər Kabinetinin 3 fevral 2005-ci il tarixli 20 nömrəli Qərarına əsasən, “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsili”nin təşkilı üzrə inkişaf proqramı təsdiq edilmişdir.

“Müəllimlərin inklüziv təhsil sahəsində bacarıqlarının artırılması” layihəsi Avropa İttifaqı tərəfindən maliyyələşdirilən “Vətəndaş cəmiyyətinin iştirakı və inklüziv təhsilin tətbiqi vasitəsilə Azərbaycanda təhsil sisteminin müasirləşdirilməsi” proqramı çərçivəsində həyata keçirilir. Layihənin icraçı təşkilatı olaraq “Regional İnkişaf” İctimai Birliyi (RİİB), “Yerli İdarəetməyə Yardım” (YİY) İctimai Birliyi və “Sosial Hüquqların Araşdırılması” İctimai Birliyi (SHAİB) ilə birlikdə inklüziv təhsilin inkişafına öz töhfəsini verməyi hədəfləyir.

Layihənin ümumi məqsədi “Azərbaycanın seçilmiş regionlarında inklüziv təhsil sistemi üçün müəllimlərin tədris imkanlarının və idarəetmənin, habelə pedaqoji resursların və siyasətin təkmilləşdirilməsi”ndən ibarətdir. Layihə Şəki, Ağcabədi, Quba, Şamaxı, Cəlilabad və Bakı regionlarına ünvanlanmışdır.

Layihədən orta ümumtəhsil məktəblərində çalışan 1000-dən çox ibtidai sinif müəllimi, 400 universitet müəllimi, eləcə də pedaqoji universitetlərdə təhsil alan 2000-dən çox tələbə faydalanacaq. Layihənin müddəti may 2018-sentyabr 2020-ci illəri əhatə edir.

Layihə çərçivəsində görülmə işlər 4 (dörd) komponent üzrə təsnifatlaşdırılmışdır:

I komponent - tədris proqramı və materiallarının təkmilləşdirilməsi

İnklüziv təhsil üzrə təlim modullarının hazırlanması və ilkin pedaqoji hazırlıq və ixtisasartırma təhsil proqramlarına integrasiyası, inklüziv təhsilə dair məlumat, təlimat və tədris xarakterli müxtəlif vəsaitlərin hazırlanması, yardımçı mütəxəssislər (psixoloq, loqoped və s.) üçün tədris vəsaitlərinin hazırlanması, inklüziv təhsil sahəsində mövcud material və vəsaitlərin, eləcə də təlim kurslarının daxil olduğu onlayn portalın yaradılması.

II komponent - müəllim və yardımçı heyətin bacarıqlarının artırılması

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin və ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai sinif müəllimlərinə, eləcə də pedaqoji sahə üzrə təhsil alan tələbələrə inklüziv təhsil modulları üzrə təlimlərin keçirilməsi, müəllimlər üçün fərdi tədris planlarının (FTP) hazırlanması, tətbiqi və qiymətləndirilməsi ilə bağlı təlimatların hazırlanması və müvafiq təlimlərin keçirilməsi, məktəb rəhbərləri üçün inklüziv təhsil üzrə maarifləndirici seminarların keçirilməsi, inklüziv təhsil sahəsində nümunəvi təcrübənin öyrənilməsi üçün təhsil işçilərinin xarici ölkəyə səfərinin təşkili.

III komponent - müəllim və yardımçı heyət üçün inklüziv təhsil üzrə resursların yaradılması

Hədəf rayonlarda inklüziv təhsilin tətbiqi üçün mövcud resursların dəyərləndirilməsinin aparılması, müəllim və tələbələrin potensialının artırılması, eləcə də ictimaiyyətin məlumatlandırılması xidmətləri göstərəcək, inklüziv təhsil mərkəzlərinin yaradılması, hər mərkəzin nəzdində daxili və səyyar təlimlər keçən, kouçinq və mentoring xidmətləri göstərən təlimçilərin hazırlanması, əlilliyi olan uşaqlarla işləyən peşəkar müəllimlər şəbəkəsinin yaradılması.

IV komponent - inklüziv təhsil üzrə təhsil siyasətinin təkmilləşdirilməsi və ictimai maarifləndirmə tədbirləri.

İnklüziv təhsil sahəsində mövcud siyasət, normativ baza və idarəetmə təcrübələrinin təhlilinin aparılması və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üzrə müvafiq təkliflərin hazırlanması, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin təşviqi, dövlət və qeyrihökumət təşkilatları ilə mütəmadi işin aparılması, inklüziv təhsil sahəsində ictimai məlumatlandırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi.

Azərbaycanda inklüziv təhsil hələ də bütün tələbələr üçün geniş şəkildə əlçatan deyil. Azərbaycanda inklüziv təhsillə bağlı aparılan tədqiqatlar müəyyən edib ki, xüsusi ehtiyacı olan tələbələr üçün hələ də ayrı-ayrı təhsil müddəaları modelləri üstünlük təşkil edir. (Florian & Becirevic, 2011; Lesko, Ziegler, Mikailova, & Roels, 2010; Mikailova et al., 2009; Mikayilova, 2019). Bundan əlavə, Azərbaycanda xüsusi ehtiyacı olan tələbələrlə bağlı bilik, münasibət və təcrübələr üzrə aparılan araşdırmada bildirilir ki, paytaxtda bir sıra təhsil müəssisələrində inklüziv təhsil üçün bir neçə kifayət qədər şərait olsa da, əksər təhsil müəssisələri, xüsusən də regionlardakı təhsil müəssisələrində inklüziv təhsil yoxdur (Grimes, 2018). Bununla belə, inklüziv təhsilə getməyən xüsusi ehtiyacı olan tələbələr təhsildən tamamilə kənarlaşdırılmır. Bu hallarda əlilliyi olan şəxslərin təhsili (xüsusi təhsili) haqqında qanunvericiliyə (2001) uyğun olaraq, onlar üçün üç təhsil forması (xüsusi təhsil) mövcuddur:

- Xüsusi təhsil müəssisələrində (internatlarda) təhsil;
- Evdə təhsil;
- Ümumi təhsil müəssisələrində xüsusi təhsil (xüsusi müəllimlərlə xüsusi dərslərdə iştirak).

Xüsusi ehtiyacı olan tələbələr üçün fiziki əlçatanlığı olmayan təhsil müəssisələri və müəllimlərin onlarla işləmək təcrübəsinin olmaması inklüziv təhsilin inkişafında çətinliklər yaradır. Bundan əlavə, kurikulum ümumi şəraitdə xüsusi ehtiyacı olan tələbələr üçün çevik deyil, əlçatmazdır. İnklüziv təhsilin dərk edilməsi ilə bağlı cəmiyyətin kifayət qədər məlumatının olmaması və cəmiyyətdə həmin şagirdlərə qərəz və stereotiplərə əsaslanan münasibət və nəticədə bu amillər həmin tələbələrin təhsildə tam iştirakına maneə olur. Xüsusi ehtiyacı olan tələbələrə münasibət ümumiyyətlə müsbətdir, lakin bu münasibətlər mütləq inklüziv təcrübəyə çevrilmir. (Mikayilova, 2019).

Buna baxmayaraq, Azərbaycan hökuməti inklüziv təhsil vasitəsilə tələbələrin hüquqlarını dəstəkləməyi öhdəsinə götürür, inklüziv təhsili təkmilləşdirmək və xüsusi ehtiyacı olan tələbələrin digərləri kimi bərabər əsasda təhsilə çıxışını təmin etmək və tam inklüzivliyə mane olan hər hansı maneələri aradan qaldırmaq üçün dövlət proqramlarına başlamaq. Bu cəhdlərə baxmayaraq, qanunvericilik aktlarının və siyasətlərin olmaması səbəbindən inklüziv təhsili inkişafdan geri çəkən problemlər hələ də mövcuddur (Lesko et al., 2010; Mikayılova, 2019). Qanunvericilik, ümumilikdə, əlilliyi olan şəxslərin adi məktəblərə qəbul oluna biləcəyinə təminat versə də, inklüziv təhsilin həyata keçirilməsində hələ də çoxlu maneələr mövcuddur. Təcrübədə əlilliyi olan bir çox şagird məktəbə getmir və ya xüsusi məktəblərə yazılır (Mikayılova, 2019; Tasch, 2010).

Tələbə ailələri uşaqlarının hüquqları və mövcud imtiyazlar və dəstək xidmətlərindən yaxşı xəbərdar deyillər. SEN olan tələbələrin ailələrinin 71%-nin əlillərin hüquqları haqqında məlumatı yoxdur, tələbə ailələrinin 85%-i isə SEN olan tələbələrə göstərilən yardım və mövcud dəstək xidmətlərindən xəbərsizdir (Mikayılova, 2019). Belə olan halda inklüziv təhsilə tələbat aşağı olur. Təəssüf ki, SEN-li tələbələrin hamısı qeydiyyatdan keçmir. Onlar haqqında dəqiq və etibarlı məlumatın olmaması ciddi narahatlıq doğurur. Təhsil Nazirliyinin təqdim etdiyi 2016-2017-ci illərin statistikasına görə, məktəb yaşlı şagirdlərin əksəriyyəti təhsildən geri qalır. Belə ki, şagirdlərin 21%-i evdə, 6%-i xüsusi təhsil müəssisələrində, 6%-i internat məktəblərində təhsil aldığı halda, onların 67%-i ümumiyyətlə təhsil almır. Bu, tibb işçilərinin inklüziv təhsillə bağlı qanunvericilik və siyasət haqqında məlumatsızlığı və ya məhdud anlayışı ilə izah oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

İngilis dilində

1. Florian, L., & Becirevic, M. (2011). Challenges for teachers' professional learning for inclusive education in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States. *PROSPECTS*, 41(3), 371-384. doi:10.1007/s11125-011-9208-4
2. Mikayılova, U. (2019). Inclusive Education Reform/s in Azerbaijan: An Attempt at Critical Policy Analysis. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*, 688(688), 39-51.
3. Rüstəmov S. (2021). Azərbaycanda inklüziv təhsil: xüsusi təhsil ehtiyacları olan şagirdlərin inklüziv təhsil müəssisələrindəki təcrübələri. *Azərbaycan məktəbi*. № 3 (696), səh.29–40

İnternet resursları

4. Haqqımızda | Inklüziv Təhsil (RİİB) (inkluzivtehsil.edu.az)

SUMMARY

The study is based on to examine education experiences of students with special educational needs (SEN) in inclusive education settings in Azerbaijan. Thus, the study sheds light on the peer relationship, a sense of school belonging of students with SEN, and enablers and barriers they face in practicing inclusive education. The current study was necessitated due to the lack of sufficient knowledge and limited research on inclusive education in Azerbaijan. Additionally, the research paper addresses students' perspectives, and student participants were involved in the study. The belongingness and social model of disability theories were adapted to investigate school experiences of students with SEN. The qualitative ethnographic design approach was used as a method to uncover the research topic. Participant observation, informal interviews were employed to investigate, explore and explain school experience of students with SEN and explore. As a significant source of data, participant observation and informal interviews were utilized. In addition, casual conversations were held with class teachers to learn students' medical and educational backgrounds. The analyzed

and discussed study findings show that students with SEN experience positive peer relationships; they interact and develop social relationships with their peers. The results emerged from the findings indicating that students with SEN feel they belong and accepted in inclusive education settings. Although national legislation and the supportive environment somehow accommodate students with SEN in inclusive education, educational establishment, national legislation, education context and teachers were not found to be in favorable to successfully implement inclusive education.

Keywords: inclusive education, students with special educational needs (SEN), Azerbaijan, school experiences, enablers and barriers

РЕЗЮМЕ

Целью исследования является изучение опыта обучения учащихся с особыми образовательными потребностями (ООП) в инклюзивных образовательных условиях в Азербайджане. Исследование проливает свет на отношения со сверстниками, чувство принадлежности к школе учащихся с ООП, а также факторы и барьеры, с которыми они сталкиваются при осуществлении инклюзивного образования. Текущее исследование было необходимо из-за отсутствия достаточных знаний и ограниченных исследований в области инклюзивного образования в Азербайджане. Кроме того, в исследовательской работе рассматриваются точки зрения учащихся, и в исследовании принимали участие учащиеся. Теории принадлежности и социальной модели инвалидности были адаптированы для изучения школьного опыта учащихся с ООП. Качественный этнографический подход использовался в качестве метода для раскрытия темы исследования. Наблюдение за участниками, неформальные интервью использовались для изучения, изучения и объяснения школьного опыта учащихся с ООП и исследования. В качестве важного источника данных использовались наблюдение за участниками и неформальные интервью. Кроме того, проводились неформальные беседы с классными руководителями для изучения медицинского и образовательного опыта учащихся. Проанализированные и обсужденные результаты исследования показывают, что учащиеся с ООП испытывают позитивные отношения со сверстниками; они взаимодействуют и развивают социальные отношения со своими сверстниками. Результаты появились из выводов, указывающих на то, что учащиеся с ООП чувствуют себя частью и принятыми в инклюзивных образовательных учреждениях. Хотя национальное законодательство и поддерживающая среда каким-то образом способствуют включению учащихся с ООП в инклюзивное образование, образовательное учреждение, национальное законодательство, образовательный контекст и учителя не были признаны благоприятными для успешной реализации инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, учащиеся с особыми образовательными потребностями (ООП), Азербайджан, школьный опыт, факторы и барьеры

PROFESSIONAL AND PERSONAL COMPETENCE OF A TEACHER IN THE IMPLEMENTATION OF INCLUSIVE EDUCATION

IRANA MAMMADOVA

elchin_mamedzade@hotmail.com

Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

The scientific article is devoted to the problem of professionalism and competence required by a teacher. Professionalism and competence in teaching are qualities that characterize a teacher as a true creator, innovator and professional teacher. The scientific article analyzes the existing problems of teacher professionalism and competence, the reasons that cause them, the essence of the problem, its content, specific characteristics, ways of forming these qualities and instilling them in students at school.

Keywords: *competence, erudition, knowledge, qualifications, education, adaptation, integration*

One of the main issues of a teacher's professional activity is his role in the socialization of the student's personality. Since socialization performs an important function in students' acquisition of vital knowledge, skills and abilities and has a noticeable positive impact on the success of the pedagogical process, it is very important for the teacher to pay special attention to it. Since socialization is the realization of one's own potential and creative abilities as a process of "self-realization," a competent and professional approach to it by the teacher is of great importance. The foundation of socialization, which is a long process, is laid in childhood, continues during the school years and becomes more intense in adulthood. Therefore, the correct course of this process during school years becomes a favorable basis for further personal development; the knowledge, skills and abilities acquired by students in this area are further developed, deepened and strengthened.

The socialization of a student's personality is not only social, but also biosocial in nature, such as active integration and entry into the social environment surrounding the individual. Thus, it is also associated with the type of temperament of children, genetic characteristics, level of communication, propensities for wealth, character, upbringing in the family, etc. and often manifests itself depending on them. The level of social awareness, interpersonal communication and social behavior becomes an indicator of how he feels. It is important for a teacher to approach this process competently and professionally and be able to manage it. The teacher participates in the acquisition by students of certain social knowledge, practical skills, as well as certain accepted rules and laws of social life. Being a transmitter and bearer of these qualities, he communicates with students and influences their formation as individuals. Here, a competent approach is a guarantee of a high level of this process. Socialization of a student's personality, even in a small group, proceeds at the same level. It is very important for the teacher to take these factors into account, as this is influenced by factors such as children having different personalities, different temperaments, lifestyles, skills and abilities, and also having different tendencies towards wealth.

The teacher must take into account the active and weak participation of some students in the socialization process, be able to establish correct relationships with them, and be able to achieve their adaptation and integration into the social system. Using his knowledge and skills, he must achieve the active participation of each individual in the social environment and entry into the system of individual social relations.

Personal socialization is not a planned and organized process. Since this process usually occurs spontaneously, that is, in interaction with the environment, under various influences, these factors create certain effects in the formation of personality, and these effects are not always positive.

Therefore, the role and influence of teachers and parents is important in this matter. It is important to create a favorable environment so that the process of socialization of the student's personality is successful. The teacher's competence makes this environment nourishing and developing. The teacher must correctly assess the capabilities and abilities of students, respect and believe in their personality, and create conditions for the realization of their capabilities. One of the main issues in this process is the achievement of individual orientation of education.

The individual focus of education is also related to pedagogical professionalism and competence. To achieve this, the teacher must first of all be well aware of all the possibilities of the subject he is teaching - the functions and possibilities that can lead to education, learning and development. He must be aware of the potential capabilities of students, find suitable ways to develop their thinking, initiative and activity, and ensure that the taught subject and specific individual topics are in the direction of satisfying the moral needs of students. "Learner-centered education is education aimed at students, who are the main asset of the educational process. Based on the student's experience, he creates to form and reveal his personal qualities, leads to the development of thinking, the formation of a creative, active, proactive personality, provides the student's cognitive and spiritual needs, his intelligence, social and communication skills, self-education and self-development skills. Stimulates" (Demakova 2021, p. 26).

Approaching the problem in this context, it can be clearly seen that student-centered education is closely related to new pedagogical thinking, professionalism and teacher competence. Because achieving learner-centered education is not simply about explaining the subject. This is a process that a teacher can achieve by working on himself, increasing his professionalism, and truly creatively approaching the teaching process.

The teaching profession is a profession closely related to thought processes. However, the fact that the problem of "new pedagogical thinking" has been on the pedagogical agenda in recent years requires a deeper approach to this problem, from the point of view of modern requirements. But what does this question involve? What is "innovative" about new pedagogical thinking that differs from previous, traditional thinking? It should be noted that in order to clarify the essence and objectives of this problem, psychologists and teachers of our republic Farrukh Rustamov, M. Ilyasov, Irana Mammadova and others expressed a number of interesting ideas and conducted research. Our return to this problem is due to the fact that it is always relevant and directly related to pedagogical competence. Noting the emergence of new pedagogical thinking as an important tool for the development of theory and practice of education, they rightly write: "New pedagogical thinking is not classical pedagogy, but "old" pedagogical thinking - years of stagnation, or traditional pedagogy established itself as an alternative to didactics. Classical pedagogy is one of the main sources of new pedagogical thinking" (Fessler 2010).

It may be noted as a joyful fact that most of our secondary schools have made important strides in the development of new educational thinking and practical pedagogy. However, it is somewhat regrettable to say this word about theoretical pedagogy. Although the term "new pedagogical thinking" is widely used in a number of pedagogical literature, there are no specific ideas about what it specifically consists of and what components are included in the content.

It is clear that innovation and new means something that did not exist before and arises anew. If we approach new pedagogical thinking from this point of view, then it must be said that this innovation in pedagogical thinking has not happened so far, but it was created and is being created as a result of the demands and development of the present time. What, then, can be called new pedagogical thinking? New pedagogical thinking does not accept the approach to the formation of modern human personality, including the essence and content of education and upbringing, with old stereotypes; it requires approaching events and processes (of course, related to education and upbringing) in a new way: with new methods that meet requirements of the time. That is why new pedagogical thinking manifests itself as processes characterized by accepting the good in traditional education, remaining faithful to inherited traditions and introducing new life into the school, the content of education and upbringing. Thus, new pedagogical thinking is not intended to "decorate"

the old and write it down as something new, but to introduce new content, a new form and new views into the pedagogical process.

Today, globalization is usually defined as global integration: “Globalization is the development of economic, social and political relations between countries, the recognition of beliefs and views of different societies and cultures, the expansion of interethnic relations [Baker 2010]. In other words, globalization is the spread of relationships within the material and spiritual values of countries, the spread across national boundaries and the unification of differences in the name of integrity and adaptation. This means that there is no area of our lives that is not affected by globalization. Recently, the process of globalization in the world economy has become faster and more noticeable. On this basis, the countries of the world freely integrate into the world market and the necessary conditions are created for this. In the globalization of the world, it is unclear what policies the state will pursue tomorrow and what interests it will pursue. Because globalization processes directly affect cultural policy, limiting the possibilities of national culture. Humanity has already deeply realized the need to jointly solve economic, political, national and ethnic problems in order to survive and preserve our planet. Essentially, globalization should serve to eliminate the integrity of the states of the world and discrimination in cultural and economic relations. Of course, we are very concerned about the problems that globalization has created for many countries today. Because these problems directly in the cultural sphere raise the need to study the experience of human development in the world and expand creative connections. The negative manifestations of the modern world that are perceived and met with protests are due to political and economic interests, as well as the invisible goals of globalization, which ultimately have a destructive impact on cultural progress. If globalization serves the same cultural interests, humanity may face great disasters. In the political sphere, globalization faces the problem of national statehood, national and moral values. National identity and national dignity are the main problems of political globalization.

The socialization of a student’s personality is not only social, but also biosocial in nature, such as active integration and entry into the social environment surrounding the individual. Thus, it is also associated with the type of temperament of children, genetic characteristics, level of communication, propensities for wealth, character, upbringing in the family, etc. and often manifests itself depending on them. The level of social awareness, interpersonal communication and social behavior becomes an indicator of how he feels. It is important for a teacher to approach this process competently and professionally and be able to manage it. The teacher participates in the acquisition by students of certain social knowledge, practical skills, as well as certain accepted rules and laws of social life. Being a transmitter and bearer of these qualities, he communicates with students and influences their formation as individuals. Here, a competent approach is a guarantee of a high level of this process. Socialization of a student’s personality, even in a small group, proceeds at the same level. It is very important for the teacher to take these factors into account, as this is influenced by factors such as children having different personalities, different temperaments, lifestyles, skills and abilities, and also having different tendencies towards wealth.

The teacher must take into account the active and weak participation of some students in the socialization process, be able to establish correct relationships with them, and be able to achieve their adaptation and integration into the social system. Using his knowledge and skills, he must achieve the active participation of each individual in the social environment and entry into the system of individual social relations.

At a time when the process of integration is inevitable, concern and interest in protecting our national moral and educational values has increased. Because this need, generated by the contradictory course of globalization, has covered all spheres of society. Therefore, we must protect national and moral values from erosion, turn our national culture into a means of self-defense of the nation from globalization. Only as a result of effective joint activities is it possible to preserve cultural national identity and national and cultural values (Adamyan 2022). On the one hand, the reforms carried out in our country to create an environment that ensures a synthesis of national and universal values, integration into world experience, create conditions for reaching the level of socially,

culturally and economically developed countries of the world. On the other hand, the problems arising in this process, which serves social, cultural and economic progress, necessitate the teaching of human history, world development experience, the creation of a comprehensive education system and the expansion of creative ties in the field of culture. Undoubtedly, in conditions where the process of integration is inevitable, it is necessary to take care of the protection of our national, moral, ethical and educational values. This need arises from the contradictory current of globalization, covering all spheres of social life - economics, politics and culture, the presence of its visible and invisible sides. Undoubtedly, the Republic of Azerbaijan belongs to the world community. As a participant, she cannot be isolated from these integration processes. So, today the problem of protecting our national and moral values in the face of external influences needs to be given more serious attention. Therefore, we must protect these values from erosion, our culture from the negative manifestations of the globalization of the nation, we must turn ourselves into a means of self-defense. Only as a result of effective joint activities to preserve the identity of national culture and national cultural values can they be protected (3). In accordance with the Decree of the President of the Azerbaijan Republic “On additional measures in the field of state protection of entrepreneurship development in the Azerbaijan Republic” dated September 10, 2002, there is a decrease in tax thresholds; division of taxes into industries and regions; expanding the scope of application of the simplified taxation system; reduction of social insurance contributions. All these measures create the basis for the further development of the tax system in the field of culture (Warming 2011).

Higher education in the field of culture and art in Azerbaijan is provided by: Baku Music Academy, Azerbaijan National Conservatory, Azerbaijan State University of Culture and Arts, Azerbaijan State Academy of Arts. Some universities in the country also have departments that train personnel to work in cultural institutions. Composers, musicologists, choirmasters, performers of classical and folk instruments, vocalists study at the Baku Music Academy. It should be noted that graduates of the Baku Music Academy are highly valued in the international arena, both teachers and performers. The Azerbaijan State University of Culture and Arts trains specialists in the field of theater, cinema, television, and pop. Specialists in the field of painting, graphics, sculpture, architecture, decorative and applied arts, theatrical decoration, history and theory of fine arts, interior design, carpet weaving, advertising, design, fashion artists receive higher education at the Academy of Arts. The Azerbaijan University of Architecture and Construction educates the architects of the future. Baku State University is the only higher education institution in the country that trains specialists in the field of “Library Science and Bibliography”. Unlike the former Soviet republics, which are subordinate to the Ministry, in Azerbaijan only educational institutions in the field of culture and art are part of the system of the Ministry of Tourism. Thus, children's music, art and the only choreography school in the country of the Ministry of Culture and Tourism, general education specialties and universities, technical schools, colleges, academies and universities are under the jurisdiction of the Ministry of Education. It is impossible to organize an educational process that fully meets the requirements of modern education without in-depth knowledge of its specific features.

Fundamental research in the field of culture and art, educational and methodological research is also carried out in higher educational institutions - the Baku Music Academy, the University of Culture and Arts, the Academy of Arts, the University of Architecture and Construction. The goals of Azerbaijan's cultural policy in the field of education and science are:

- ✓ The existing network of educational institutions is aimed at multi-level maintenance and development of the vocational education system, which helps to identify and protect talented children.
- ✓ Establishment of the state program “Children of Azerbaijan” for holding international competitions, festivals, and exhibitions. Providing guarantors for participation in festivals, especially talented children, and providing them with scholarships;
- ✓ Searching for young talents in the field of culture and art, allocating funds for their education abroad;
- ✓ Training of various categories of cultural personnel and improvement of the system of advanced training;

- ✓ Work in various fields of culture and art, creating a program to support young scientists;
- ✓ Stimulation of scientific research: grants, awards, conferences, seminars, publication of works.

Today, a number of measures are being taken to recognize the Republic of Azerbaijan at the international level and strengthen its independence. Necessary decisions are also being made to develop education and culture. Through their activities, national-cultural and intellectual forces analyze the current state of state policy in the field of culture and try to clarify the prospects for this policy.

The main outlines of the origins and implementation of new pedagogical thinking in Azerbaijani education are defined in detail in the “Law of the Republic of Azerbaijan on Education”, adopted in 2009, and the “State Strategy for the Development of Education in the Republic of Azerbaijan”, adopted in 2013. The State Strategy for the Development of Education in the Republic of Azerbaijan provides for large-scale measures in five strategic directions to create in the Republic of Azerbaijan an education system that occupies a leading position among the countries of the world in terms of quality indicators and coverage, has competent teachers and education managers, and an infrastructure based on advanced technologies:

Strategic direction I provides for the creation of educational content with a personal focus, based on competence, and covers such important goals as the development of curricula at all levels of education, including preschool, general, primary vocational, specialized secondary and higher education.

Strategic direction II provides for the modernization of human resources in the field of education. This direction serves to form a competent teacher who uses innovative teaching methods, ensuring effective mastery of educational content, and includes increasing the professionalism of teachers, building a new system for assessing student achievements, creating inclusive teaching methods to identify and develop the talent of students, as well as those who need special care.

Strategic direction III provides for the creation of transparent and effective management mechanisms responsible for results in education. This direction covers such goals as modernizing regulation and management in the education system based on best international experience, creating a transparent results-oriented management model in educational institutions, new information and reporting systems for quality assurance and education management.

The fifth strategic direction is the construction in the Republic of Azerbaijan of a model for financing an economically sustainable education system that meets the standards of the world's leading education systems. This direction, among other things, provides for the improvement of the mechanism for financing education using various sources, the transition of educational institutions to financing per capita, support for the provision of paid education services, and the creation of an Education Development Fund (Baker 2010).

Education is a strategically important and priority-developed area of activity that underlies the development of society and the state. The educational system of the Azerbaijan Republic is based on national soil, universal human values, and is democratic in nature. The right to education is one of the fundamental rights of citizens. The tasks facing the education system are carried out in accordance with the Constitutional Act on State Independence of the Azerbaijan Republic, the Constitution of the Azerbaijan Republic, the Law on Education and relevant international legal norms (Adamyan 2022).

Strategic direction IV provides for the creation of an educational infrastructure that meets modern requirements and ensures continuous education. This direction covers such measures as the creation in educational institutions of infrastructure corresponding to the teaching methodology based on information and communication technologies, rationalization of the network of educational institutions, distance education, education and development for talented children and children in need of special care, education of the elderly, organization regional universal centers providing advisory services on vocational and educational issues, vocational training centers and complexes with modern facilities, creation of campuses.

REFERENCE

1. Adamyan, E. I., Adamyan, L. I., & Kolosova, E. B. (2022). Implementation of the criteria approach to identifying giftedness in children with disabilities in supplementary education (Based on theatre pedagogy). In A. A. Arinushkina & I. A. Korobeynikov (Eds.), Education of children with special needs: Theoretical foundations and practical experience in the selected works of Russian, Belarus, and Polish scholars (pp. 61–69). Cham, Switzerland: Springer.
2. Baker, E. L., Barton, P. E., & Darling-Hammond, L., et al. (2010, August 29). Problems with the use of student test scores to evaluate teachers (EPI Briefing Paper No. 278). Washington, D.C.: Economic Policy Institute.
3. Demakova, I. D., & Shustova, I. Yu. (2021). Systematic approach for efficient use of research methods in educational theory. *Образование и саморазвитие*, 16(3), 249–260.
4. Fessler, R., & Rice, E. (2010). Teachers' career stages and professional development. In P. Peterson, E. Baker, & B. McGaw (Eds.), *International Encyclopedia of Education* (3rd ed., pp. 582–586). Oxford: Elsevier Science.
5. Warming, H. (2011). Inclusive discourses in early childhood education? *International Journal of Inclusive Education*, 15(2), 233–247.

XÜLASƏ

Elmi məqalə müəllimdən tələb olunan peşəkarlıq və səriştə probleminə həsr edilmişdir. Peşəkarlıq və tədrisdə səriştəlilik müəllimi əsl yaradıcı, novator və peşəkar müəllim kimi səciyyələndirən keyfiyyətlərdir. Elmi məqalədə müəllim peşəkarlığının və səriştəsinin mövcud problemləri, onları doğuran səbəblər, problemin mahiyyəti, məzmunu, spesifik xüsusiyyətləri, bu keyfiyyətlərin formalaşdırılması və məktəbdə şagirdlərə aşılması yolları təhlil edilir.

Açar sözlər. *səriştə, erudisiya, bilik, ixtisas, təhsil, uyğunlaşma, integrasiya*

РЕЗЮМЕ

Научная статья посвящена проблеме профессионализма и компетентности, необходимые учителю. Профессионализм и компетентность в педагогической деятельности – качества, характеризующие педагога как настоящего творца, новатора и профессионального педагога. В научной статье анализируются существующие проблемы профессионализма и компетентности учителя, причины, их вызывающие, сущность проблемы, ее содержание, специфические характеристики, пути формирования этих качеств и их привития учащимся в школе.

Ключевые слова. *компетентность, эрудиция, знание, квалификация, воспитание, адаптация, интеграция*

İNKLÜZİV TƏHSİL: XÜSUSİYYƏTLƏRİ, MAHİYYƏTİ, PROBLEMLƏRİ

ŞƏFA MƏMMƏDOVA

memmedova.shafa@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Azərbaycan Respublikasında və xarici ölkələrdə inklüziv təhsilin inkişaf mərhələləri nəzərdən keçirilir ki, burada biliklərə yiyələnmək imkanları hər kəs üçün, xüsusən də sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün mövcuddur. “İnklüziv təhsil” anlayışı xüsusi təhsil ehtiyaclarının müxtəlifliyi və fərdi imkanlar nəzərə alınmaqla bütün tələbələrin təhsilə bərabər çıxışının təmin edilməsi kimi müəyyən edilmişdir. Adi ümumtəhsil məktəbində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar keyfiyyətli təhsil almaqla yanaşı, həyata uğurla uyğunlaşa bilərlər. Bütün uşaqlar üçün məktəb təhsilinin mövcudluğunu özündə ehtiva edən inklüziv təhsilin prinsipləri və amilləri öz əksini tapmışdır. İnklüziv təhsilin həyata keçirilməsi üçün cəmiyyətdə və təhsil prosesində müvafiq şəraitin yaradılmasına, təhsil təşkilatlarında inklüziv təhsil mühitinin yaradılmasına və həyata keçirilməsinə qadir müəllimlərin hazırlanmasına diqqət yetirilməlidir.

Açar sözlər: sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar, inklüziv təhsil, mərhələlər, prinsiplər, amillər

Bütün uşaqlar və böyükler ictimai həyatda və təhsildə bərabərhüquqludurlar, o cümlədən müəyyən səbəblərdən fiziki və əqli inkişafında çətinlik çəkən insanlar da. Müasir dövrdə beynəlxalq və yerli hüquqi sənədlər əliliyi olan insanlara xəstə kimi deyil, sağlamlıq imkanları məhdud (SİM) insan kimi baxmağı tələb edir. Müasir cəmiyyət SİM olan insanlar haqda məlumatlandırılmalı və onların inklüziv təhsili dəstəkləməlidir.

Hər SİM olan uşaqların sayı artır, yəni çəkisi az olan uşaqların sayı artır, buda orqanizm sisteminin və orqanların inkişafdan geri qalmasına gətirir. Əlverişsiz ekoloji şərait, əhalinin kifayət qədər sağlam həyat tərzini və genetik meyillər anadangəlmə qüsurlu uşaqların doğulması riskini artırır. Qazanılmış pozğunluqlar nisbətən kiçik cəmiyyət göstəricisinə malikdir (2).

İnkişaf pozğunluğu olan uşaqlarda anadangəlmə və ya qazanılmış dayaq-hərəkət aparatının, nitq, eşitmə, görmə orqanlarının zədələnməsi və ya mərkəzi sinir sisteminin çatışmazlığı səbəbindən psixi funksiyalarda, yəni davranış pozğunluqlarında, emosional-iradi sferanın pozğunluqlarında, əqli geriliyində müşahidə olunur. İnklüziv təhsil bütün şagirdlərin fərdi imkanlarının və təhsil ehtiyaclarının müxtəlifliyini nəzərə almaqla onların ümumi təhsilə çıxışını təmin edə bilər.

Qlobal kontekstdə və inkişafda xüsusi təhsil sisteminin çevrilməsinin mərkəzində təhsildə inklüziv yanaşmalar birinci yerdədir. Ümumilikdə ən mühüm beynəlxalq hüquqi aktlar, himayəsi altında bağlanmış bəyannamələr və konvensiyalar bunlardır: Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) və Təhsil, Elm və Mədəniyyət üzrə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (UNESCO).

İnklüziv təhsilin prinsipləri ondan ibarətdir ki, uşağın qabiliyyəti və nailiyyətlərinə görə dəyər verilməlidir, hər kəs dinlənilməlidir və onun hamıyla ünsiyyət qurmaq hüququ var, həqiqi təhsil yalnız real münasibətlərdən mövcuddur, bütün insanlara öz həmyaşıdlarının dəstək və dostluğu lazımdır. Cəmiyyətdə gedən proseslər ailə, məktəb, əmək kollektivlərinə də öz təsirini göstərir. Cəmiyyətin demokratik xarakteri, hüququn əliliyi, ədalət prinsipləri şəxsiyyətin inkişafı üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Şəxsiyyətin tələbatlarını, mənəvi sərvətlərini də cəmiyyət müəyyən edir.

Uşağın sosiallaşması və sosial inteqrasiyası ilk növbədə, bu, onilliklər ərzində yaxşı inkişaf etdirilmiş tədris metodları ilə qurulmuş korreksiya təhsili sistemində “xüsusi” uşağın real dünyaya sosial uyğunlaşması baş verir. O, cəmiyyətdən təcrid olunmur. Sözsüz ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar ümumtəhsil məktəblərində həyata daha yaxşı uyğunlaşırlar, nəinki ixtisaslaşdırılmış müəssisələrdə. Fərq, xüsusilə sosial təcrübənin mənimsənilməsində daha çox nəzərə çarpır. Sağlam uşaqlarda öyrənmə qabiliyyətləri yaxşılaşır, dözümlülük, fəallıq və müstəqillik inkişaf edir.

İnklüziv təhsilin həm müsbət, həm də mənfi tərəfləri var. Ətraf mühit və şərait xüsusi uşaqlar üçün uyğunlaşdırılmalı, digər şagirdlər və müəllimlər hər bir uşağın fərdi ehtiyaclarını başa düşməli və qəbul etməlidirlər.

Bu növ təlimin üstünlüklərinə aşağıdakılar daxildir (3):

İnklüziv təhsilin yaranmasına qədər sağlamlıq məhdudiyyətləri olmayan insanlarla xüsusi ehtiyacı olan insanların belə ünsiyyət üçün praktiki olaraq heç bir imkanları yox idi. Müxtəlif əlilliyi olan insanların əksəriyyəti üçün onların sosial dairəsi yalnız yaxın qohumları və reabilitasiya mərkəzlərinə gələn digər insanlarla məhdudlaşdı. Digər uşaqlarla bərabər əsasda cəmiyyətə ehtiyacı olan insanlar sərgilər, muzeylər və teatr tamaşaları kimi mədəni tədbirlərdə də iştirak edə bilirlər. Təhsil dövründə və sonrakı həyatda islah, psixoloji, sosial dəstək alırlar.

Bu model çərçivəsində əlilliyi olan uşaqlardan cəmiyyətə və olduqları mühitə daha çox uyğunlaşma gözlənilir, ancaq inklüziv təhsilin mənfi cəhətləridə var. Unudulur ki, bu uşaqların da olduqları kimi qəbul edilmək hüquqları var. Çox zaman onları düşdükləri mühitə integrasiya etməyə çalışırlar. Integrasiya zamanı da uşağın probleminə getdiyi təhsil müəssisəsinin deyil, öz şəxsi problemi kimi yanaşılır.

İxtisaslı kadrların çatışmazlığı xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqları müşayiət etmək üçün hazırlanmış pedaqoqlar, müəllimlər, psixoloqlar, defektoloqlar, loqopedlər.

Pedaqoji heyət çox vaxt xüsusi qayğıya ehtiyacı olan tələbələrə eyni münasibət göstərir, ona görə də onların biliklərinin qiymətləndirilməsi qərəzlidir. Məsələn, uşaq hər hansı bir fəaliyyətin öhdəsindən gələ bilmirsə, təlimin planlaşdırılması dəyişdirilmir, bu, onun funksional fəaliyyətinin çatışmazlığı kimi qəbul edilir. Uşaq demək olar ki, məktəb həyatında digərləri ilə birgə iştirakı üçün haqq qazanması uğrunda xeyli qüvvə və vaxt sərf etməli olur.

SİM şagirdlərin qiymətləndirilməsində uşağın imkanlarını, fiziki və psixoloji sağlamlığını, emosional davamlılığını nəzərə alan üsullardan istifadə edilməlidir. Tapşırığın çətinlik səviyyəsi müəllim tərəfindən müəyyənləşdirilməklə yanaşı, şagirdlərin öz qüvvələrinə uyğun müstəqil, fərdi seçiminə də şərait yaratmaq olar. İnklüziv təhsilə ehtiyacı olan uşaqların valideynləri çox vaxt kifayət qədər məlumata malik deyillər, nəticədə uşaqlar yalnız orta təhsil alır və təhsillərini davam etdirmək imkanına malik olmurlar.

Təhsil müəssisəsində inklüziv təhsil mühitinin uğurlu formalaşdırılmasına xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqlara xüsusi psixoloji və pedaqoji yardımın aydın təşkil edilmiş və yaxşı işləyən infrastruktur, ümumi və xüsusi pedaqogika sahəsində mütəxəssislərin, pedaqoji psixoloqların, loqopedlərin, sosial pedaqoqların, tibb işçilərinin təhsil prosesində iştirak edirlər.

İnklüziv məktəblərə elə müəllimlər lazımdır ki, müasir tələblərə cavab verməli, savadlı mütəxəssis, yaradıcı insan olmalı, təhsildə yeni texnologiyalardan xəbərdar olmalı və tətbiq etməli, uşağın inkişafı və ya kompensasiyası, geridə qalan psixi funksiyalarının korreksiyası üçün lazımı şərait yaratmalı. Müəllim sinifdə adaptiv təlim mühitinin (hər bir uşaq üçün tələbatı ödəyəcək) yaradılmasına; normal təhsil almağa mane ola biləcək fiziki və ya əqli çatışmazlıqlara (disleksiya, disqrafiya, deviant davranış və.s) fikir yönəltməyən şəraitin yaradılmasına; SİM uşağın tipik dərslər prosesinə qoşulması üçün rəşional izah formalarından istifadə etməklə, fəal dərslər prosesinə qoşulmasına şərait yaratmağa məsuldur.

Ümumtəhsil məktəblərində korreksiya məşğələləri əlilliyi olan uşaqlara vaxtında yardım problemlərini həll etməyə imkan verən təhsilin diferensiallaşdırılması formasıdır. Bu işdə müsbət amil kimi sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların digər siniflərdən olan həmyaşıdları ilə bərabər bir çox məktəb tədbirlərində iştirak etmək imkanının olması, eləcə də uşaqların evə daha yaxın məktəblərdə oxuması və ailədə tərbiyə olunması göstərilir.

İnklüziv təhsilin yaranmasına bir sıra amillər təsir etdi:

- sosial – getdikcə daha çox uşaq emosional sferanın, zəkanın pozğunluqları ilə, həmçinin otistik və digər pozğunluqlarla doğulur və onların da təhsilə ehtiyacı var. Cəmiyyət təhsilin əlçatanlığı və keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə bağlı daim yeni tələblər irəli sürür, cəmiyyətin humanistləşdirilməsi və demokratikləşməsi ideyalarını tətbiq etmək lazımdır, valideynlərin daxil

olduğu “ailə siyasətinin” hazırlanması təhsil prosesində uşaqların təhsili öyrənmə və inkişafı məsuliyyətində özünü göstərir;

- qanunvericilik və tənzimləyici – qanunvericiliyin ratifikasiyası kimi BMT-nin uşaq hüquqlarına dair 20 noyabr 1989-cu il tarixli Konvensiyası, 13 dekabr 2006-cı il tarixli əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarına dair BMT, 2017-ci ildə “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir;

- nəzəri – cari tendensiyalar məqsədə çatmağa çalışan elm – inkişaf insanın müstəqil şəkildə mövcud olmaq, nailiyyət motivasiyasını inkişaf etdirmək və özünü inkişaf etdirmək ehtiyacını aktualaşdırmaq bacarığı, ömürboyu təhsil konsepsiyası, əlilliyi “təbii”dən “sosial”a keçid kimi başa düşmək modelləri;

- təcrübə yönümlü – aktiv “xüsusi” uşaqların valideynlərinin tərbiyəçi kimi təhsil prosesinə daxil edilməsi; “koordinator-metodist” vəzifələrin daxil edilməsinin, peşəkar icmaların yaradılması, dəyirmi masalar, elmi-praktik konfranslar, inklüziv təhsil prosesinin dəstəklənməsi sahəsində mütəxəssislər üçün yenidən hazırlanma kursları;

- iqtisadi – yeni təhsil sistem insanın öz potensialını aktiv şəkildə reallaşdırdığı və fərdi inkişaf xüsusiyyətlərinin buna mane ola bilməməsi səbəbindən “insan resurslarının” formalaşmasına və artırılmasına imkan verir.

İnklüziv təhsilin həyata keçirilməsi üçün təlim proqramlarına diqqət yetirmək lazımdır, işçilərin dəstəyi və əməkdaşlığı, qiymətləndirmə, imkanlar və avadanlıqlar və cəmiyyətdə müvafiq şəraitin yaradılması lazımdır.

Təhsilin inklüziv xarakteri təhsil prosesini şagirdlərin sağlamlıq xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla təşkil etməyə, həmçinin şərait yaratmağa və bu prosesi lazımi resurslarla təmin etməyə imkan verir. Məsələn, əlavə müalicə dərsləri və fərdi məsləhətlər verilir.

Əlilliyi olan tələbələr üçün əlverişli fiziki mühitin təmin edilməsi aşağıdakılardan ibarətdir (5, 7): xüsusi pandusların və tutacaqların quraşdırılması, sinif otaqlarında əlil arabası istifadəçiləri üçün qapıların genişləndirilməsi və xüsusi yanaşmaların quraşdırılması, tədris materiallarına, resurslara, kompüter siniflərinə çıxışın təmin edilməsi, sinif otaqlarının və tədris binalarının Brayl əlifbası lövhələri ilə təchiz edilməsidir.

Həmçinin təhsil prosesini bütün tələbələrin, o cümlədən sağlamlıq imkanları məhdud olanların ehtiyaclarını nəzərə almaqla təşkil etmək lazımdır. Buraya sağlamlıq imkanları məhdud tələbələrin xüsusiyyətlərini nəzərə alan tədris metod və üsullarından istifadə daxildir.

Lazımi psixoloji mühit formalaşmalıdır, yəni mehriban və dəstəkləyici olmalıdır. Universitetdə tolerant mühit yaradılmalıdır. Əlverişli mühitin yaradılması mürəkkəb və çətin prosesdir. Perspektivli üsullardan biri uzaq texnologiyalardan istifadədir. Eyni zamanda məsafə rejimi təhsil fəaliyyətinə inklüziv yanaşmanı əvəz edə bilməz. Distant təhsil müxtəlif tələbə qrupları arasında effektiv ünsiyyəti və zəruri sosial qarşılıqlı əlaqəni təmin etmir, ancaq distant təhsil tələbələrə bilikləri onlar üçün əlverişli formatda əldə etməyə imkan verir.

Əlilliyi olan tələbələr üçün məsafə formatı üçün əlverişlidir (1, 3):

1. Təhsil texnologiyasının mövcudluğu;
2. Çeviklik: istənilən əlverişli vaxtda və istənilən əlverişli yerdə bilik əldə edə bilərsiniz;
3. Öyrənməyə fərdi yanaşma.

Tədris proseslərinin ən səmərəli təşkili üçün distant texnologiyalardan istifadə etməklə yaradılmış kurslara çıxışı təşkil etmək lazımdır ki, bu kurslar müxtəlif dəyişikliklərlə bağlı saxlanılmalı və yenilənməlidir; kurslar əlil tələbələrin və əlilliyi olan şəxslərin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmalıdır.

Ali təhsil standartları sağlam tələbələrlə sağlamlıq imkanları məhdud tələbələrin təhsil fəaliyyətini birləşdirməyə yönəlib. İnklüziv təhsil əlilliyi olan tələbələrə ictimai həyatın müasir şəraitinə uyğunlaşmağa imkan verir. Bu yanaşmanın dəyəri müəllimin tələbəyə və onun ehtiyaclarına diqqət yetirməsindədir. Tədris mühiti tələbə üçün nəzərdə tutulmuşdur (4).

İnklüziv yanaşmanın effektivliyi aşağıdakılardan asılıdır:

təhsil prosesinin təşkilindən, dərslərin təşkili üçün metodik kompleksin, maliyyə və kadr təminatının, maddi-texniki bazanın yaradılmasından. Mühüm məhdudiyyətlər tibbi diaqnostika ilə əlaqədar məhdud ixtisaslardır, qəbul şirkəti nəticəsində isə sadələşdirilmiş qəbul modeli və abituriyentlər arasında rəqabət tətbiq edilir. Prioritet inklüziv təhsil modelinə ən az maneələrə malik mühitin yaradılmasıdır. Eyni zamanda əsas məqsəd tələbələrin bütün qruplarına yüksək keyfiyyətli ali təhsil verməkdir.

Məqaləni ümumiləşdirmək üçün inklüziv təhsillə bağlı öz fikrinizi və münasibətinizi bildirə bilərsiniz. Deyə bilərik ki, inklüziv təhsil yaxşıdır, həm müəllimlər, həm də tələbələr üçün çox çətin təlim prosesidir, amma əslində hər kəs cəhd etsə, hər şey mümkündür. Əlbəttə ki, Rusiya xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün təhsili daha da inkişaf etdirməlidir, həm də universitetlərdə uşaqlara lazımi təhsil verə biləcək mütəxəssislər hazırlayacaqlar, burada izah ediləcək ki, əlilliyi olan uşaqlar eyni uşaqlardır, yalnız öz xüsusiyyətləri ilə. Təsəvvür edin əlil uşaqlar əlilliyi olmayan uşaqlarla oxuyanda düşünlər özləri o qədər də xüsusi deyil, ayrı-ayrı qruplara ayrılırlar, yəni bu, ən azı onların psixi sağlamlığına bir az da müsbət təsir göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Барбитова, А.Д. (2013). Инклюзивное образование: от теории к практике: практико-ориентированная монография, 159 с.
2. Панченко, О.Л. (2015). Инклюзивное образование как фактор интеграции в социум инвалидов и лиц с ограниченными возможностями здоровья: региональное измерение , 400 с.
3. Романова, Г.А.(2018). Концепция развития социокультурной компетентности обучающихся в условиях инклюзивной образовательной среды вуза: монография, 236 с.
2. Сигал, Н.Г. (2017). Инклюзия сегодня: за и против: монография, 196 с.
3. Tim, Loreman, Joanne, Deppeler, David, Harvey. (2020). Inclusive EDUCATION A practical guide to supporting diversity in the classroom, Monash University, 324 p.
4. Шафикова, З.Х. (2020). Концепция и технологии инклюзивного обучения рабочим профессиям учащихся с ОВЗ в условиях колледжа: монография, 157 с.
5. Щетинина, С.Ю. (2018). Высшее инклюзивное образование: монография, 130 с.

SUMMARY

The article describes the stages of inclusive education in the Republic of Azerbaijan and foreign countries where the possibility of acquiring knowledge is available for everybody and especially for children with disabilities (CWD). The concept "inclusive education" is defined as the provision of equal access to education for all learners taking into account the diversity of special educational needs and individual opportunities. Children with disabilities in an ordinary secondary school can not only get a qualitative education but also they can successfully adapt to life. The principles and factors of inclusive education which provide the availability of learning for all children are also reflected in this article. In order to implement inclusive education it is necessary to pay special attention to the creation of appropriate conditions in society and educational process which results in a growing need for teachers who are able to develop and implement inclusive learning environment in educational organizations.

Keywords: children with disabilities, inclusive education, stages, principles, factors

РЕЗЮМЕ

Рассмотрены этапы становления инклюзивного образования в Азербайджанской Республике и зарубежных странах, в которых возможность приобретения знаний доступна всем, и особенно детям с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ). Понятие «инклюзивное образование» определено как обеспечение равного доступа к образованию для всех обучающихся с учетом разнообразия особых образовательных потребностей и индивидуальных возможностей. Дети с ограниченными возможностями здоровья в обычной общеобразовательной школе могут не только получить качественное образование, но и успешно адаптироваться к жизни. Отражены принципы и факторы инклюзивного образования, которые включают в себя доступность школьного образования для всех детей. Для реализации инклюзивного образования нужно обратить внимание на создание соответствующих условий в обществе и образовательном процессе, а также подготовку педагогов, способных создавать и внедрять инклюзивную образовательную среду в образовательных организациях.

Ключевые слова: дети с ограниченными возможностями здоровья, инклюзивное образование, этапы, принципы, факторы

İNKLÜZİV SİNİFLƏRDƏ RİYAZİYYATIN TƏDRİSİ PROSESİ

TAMARA MƏMMƏDOVA

tamaramammadova64@gmail.com

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər: inklüziv təhsil, ibtidai sinif, riyaziyyat, metodika, qiymətləndirmə

Giriş

İnklüziv təhsil bütün uşaqların, o cümlədən fiziki və ya intellektual qüsurları olanların da təhsil prosesinə mümkün qədər çox qatılması məqsədini daşıyır. Son zamanlar inklüziv təhsilə daha çox diqqət yetirilir ki, bu da statusundan, sosial və sağlamlıq vəziyyətindən asılı olmayaraq hər bir uşağın sosiallaşmasına, ətraf mühitə adaptasiya olunmasına, özünü cəmiyyətin bərabərhüquqlu üzvü hiss etməsinə şərait yaradır. Hər bir uşaq unikal olduğundan inklüziv təhsilə keçmə hər bir şagirdə hörmətə, dəstəyə və imkanlarına, inama əsaslanmalıdır. İnklüziv təhsil fərdi fərqlər üzərində qurulmuş təhsildir. Fərdi fərqlərin nəzərə alındığı təhsildə fərdlərin təhsil, sosial və fərdi ehtiyaclarına uyğun şərait yaratmaq lazımdır.

Riyaziyyat öyrədilməsi və dərk edilməsi çətin olan bir fənnidir. Məlumdur ki, ənənəvi metodlar dərsin öyrənilməsi üçün kifayət etmir, bu məqsədlə hazırda çoxsaylı innovativ metodlardan istifadə olunur. İnklüziv təhsildə riyaziyyatın tədrisi üçün istifadə olunan metod və vasitələr isə çox azdır. Buna səbəb həm inklüziv tədrisin yeni sahə olması, həm də son dövrlərə qədər sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlarla müəllimlərin fərdi şəkildə məşğul olmalarıdır. Bundan başqa riyaziyyat fənnini sağlam uşaqlar belə eyni səviyyədə mənimsəyə bilmirlər. Riyazi biliklərin mərhələli formalaşması uşaqların psixoloji fəaliyyətini, təfəkkürünü, qavrama qabiliyyətini korrekt edir. Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların riyazi hazırlığı praktik əhəmiyyətə malikdir, onlar gündəlik həyatlarında da ölçmələr, hesablamalar aparmalı olacaqlar. Riyazi bilik, bacarıq və vərdislər onların sosiallaşması üçün əsas faktorlardan biridir (Suntsova, 2013, s.58).

İnklüziv təhsilin həyata keçirilməsi prinsipləri:

- İnsanın dəyəri onun bacarıq və nailiyyətlərindən asılı deyil;
- hər bir insan hiss etmək və düşünmək qabiliyyətinə malikdir;
- hər bir insanın ünsiyyət və eşidilmək hüququ var;
- bütün insanların bir-birinə ehtiyacı var;
- əsl təhsil yalnız real qarşılıqlı əlaqə kontekstində mümkündür;
- hər bir insanın yaşadılarının köməyinə və dostluğuna ehtiyacı var;
- bütün öyrənənlər üçün əldə etdiyi nailiyyətlər onların edə bilmədiklərindən deyil, bacardıqlarındadır;

- müxtəliflik (rəngarənglik) insan həyatını bütün sahələrdə gücləndirir. (Alyoxina, 2014, s.5- 16)

Bu prinsiplər istənilən fənnin, o cümlədən riyaziyyatın tədrisində də köməyə çatır. Uşaqlar mətnli və məntiqi məsələ həlli zamanı əyani-obrazlı və əyani-əməli məsələləri daha asan həll edə bilirlər. Bu zaman cütlərlə, qruplarla iş formalarından istifadə etmək məqsədəuyğundur: qrupda olan güclü şagirdlər zəif şagirlərə kömək etməlidir.

Riyaziyyatın inklüziv təlimi prosesində əyani vasitələrdən, texnologiyalardan, diferensiaslaşdırılmış tapşırıqlardan, aktiv təlim metodlarından istifadə olunmalıdır. Sisteməlik əks-əlaqənin olması arzuolunandır.

Sxem, cədvəl, qrafik, manipulyativ vasitələr riyazi anlayışların daha yaxşı mənimsənilməsinə kömək edir. Manipulyativ vasitələr dedikdə, Kuizner çubuqları, numikonlar, həndəsi fiqurlardan və s. nəzərdə tutulur.

İnteraktiv lövhələr, öyrədici proqramlar riyaziyyatı öyrənmə prosesini xeyli asanlaşdırır. Texnologiyaların köməyi ilə dərsi daha dinamik və cəlbedici etmək, fərdiləşdirmək mümkündür.

Bir sinifdə olan şagirdlərin müxtəlif səviyyədə olduğunu nəzərə alaraq verilən eyni tapşırıqları müxtəlif variantlarda vermək olar. Məsələn, eyni bir məsələni üç variantda vermək olar:

- güclü şagirdə məsələnin yalnız şərti vermək, qısa şərt qurub izahlı həllini yazmaq;
- orta səviyyəli şagirdə məsələni qısa şərtlə birlikdə vermək, izahlı həll etmək;
- zəif şagirdə isə yalnız həllini yazmaq tələb oluna bilər.

Dərslərdə oyun və proyektlər metodu kimi aktiv təlim metodlarından istifadə dərsi maraqlı edir, uşaqlarda motivasiyanı artırır, mövzunun daha dərinlən mənimsənilməsinə səbəb olur və şagirdlərin əməkdaşlıq etmək, kollektivdə işləmək bacarığını inkişaf etdirir. Hazırda müxtəlif nəşriyyatlar hər fənnə dair müxtəlif oyunlar təklif edir. Bu oyunlar üçün lazım olan vəsaitləri müəllim özü, valideynlər, yaxud şagirdlərin köməyi ilə də hazırlaya bilər. İbtidai məktəb təhsillə yanaşı hər bir şagirdin cəmiyyətdə özünü necə aparmağı öyrənməsi və müxtəlif kommunikativ vəziyyətlərdə ünsiyyət qurma bacarığının inkişaf etdirilməsinin təməlini qoyur və nitq bacarıqlarının səviyyəsini artırmağa kömək edir. Belə oyunlar vasitəsilə uşaqlar riyazi anlayışları daha tez qavrayır, onlarda bir-biri ilə ünsiyyət qurma bacarığı və nitqi inkişaf etdirilir. (Samsonova, 2013, s.31)

Şagirdlərin özünəinamını artırmaq məqsədilə sisteməlik olaraq onların fəaliyyətini qiymətləndirmək (bu, həm rəy şəklində, həm də ballarla ola bilər), nailiyyətlərini və zəif olduğu sahədə bir az daha artıq işləmək lazım olduğunu qeyd etmək lazımdır. İnklüziv təhsildə təlim nəticələrinə nəzarət, onların yoxlanılması və qiymətləndirilməsi tədris və tərbiyə prosesinin ayrılmaz elementləridir, onsuz müəllim və şagird arasında tam qarşılıqlı əlaqə mümkün deyil.

Nəzarət və yoxlama düzgün qurularsa, onlar müəllimə fərdi tədris proqramının yerinə yetirilmə vəziyyətini müəyyən etməyə, şagirdlərin bilik və bacarıqlarındakı boşluqları vaxtında aşkar etməyə, yeni materialı mənimsəməyə hazırlıq səviyyəsini müəyyən etməyə, məsuliyyətli və diqqətli işləməyə, özünü sınaq və özünənəzarət üsullarından istifadə etmək bacarığını inkişaf etdirməyə, idrak proseslərinin, nitq fəaliyyətinin inkişaf dinamikasına nəzarət etməyə, sosial bacarıqların inkişaf dinamikasını müəyyən etməyə kömək edəcəkdir (Tilekeyev və b., 2020, s.23)

Qiymətləndirmə həm bilik, bacarıq və vərdişlərin tədris proqramında təqdim olunan standartlarla müqayisəsi prosesi, həm də ballarla ifadə olunan qiymətləndirmənin kəmiyyət ölçüsü şəklində ola bilər. Birinci şagirdin özünə deyilir və onun portfoliosunda, ikinci isə bal şəklində dərslər jurnalında və şagirdin fərdi gündəliyində qeyd olunur. (Amonashvili, 1992, s.107)

İnklüziv siniflərdə müxtəlif qiymətləndirmə metodlarından istifadə etmək məqsədəuyğundur. Bu metodlar bütün şagirdlərin bilik və bacarığını ədalətli qiymətləndirməyə imkan verməlidir. İnklüziv təhsildə alternativ qiymətləndirmə, portfolio, reyting qiymətləndirilməsi və s. kimi qiymətləndirmə metodlarından istifadə edilə bilər. Qiymətləndirmə məqsədi ilə son zamanlar geniş istifadə olunan Qardnerin çoxşaxəli intellekt nəzəriyyəsi də istifadə etmək olar.

İnklüziv təlimdə qiymətləndirmə zamanı müəllim şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərinin bütün vacib elementlərini əhatə etməli, fərdi və normativ qiymətləndirmə metodlarından istifadə etməli, şagirdin biliyini niyə belə qiymətləndirdiyini izah etməli, müxtəlif nəzarət üsullarından istifadə etməli, istisnasız olaraq bütün şagirdlərə qiymətlərini bir neçə dəfə düzəltmək imkanı verməlidir. Onu da qeyd edək ki, qiymətləndirmə zamanı müəllim qiymətləndirilməsi ilə yanaşı, şagirdin özünənəzarəti və adekvat olaraq özünüqiymətləndirməsi də vacib meyarlardan biridir. Özünüqiymətləndirmə uşaqların öz güclü və zəif tərəfləri haqqında toplanmış informasiyanın təhlilinə yönəlmiş prosesdir: dərslərin məqsədləri, qiymətləndirmə meyarları verilir və uşaq bu məqsədlərə nail olub-olmadığını özü üçün aydınlaşdırır. Aydındır ki, azyaşlı məktəblilər, o cümlədən inklüziv uşaqlar üçün bu çox çətindir. İlk mərhələdə tədrisən şagirdlərdə adekvat olaraq özünüqiymətləndirmə bacarıqları formalaşdırmaq lazımdır. Bu məqsədlə müxtəlif testlərdən, sorğulardan və s. istifadə etmək olar.

Dünyanın bir çox ölkələrində ibtidai təhsildə, o cümlədən də inklüziv təhsildə qiymətsiz (ikinci növ) təhsil sistemindən, yəni yalnız verbal qiymətləndirmədən istifadə olunur. Ballar verbal qiymətləndirmə ilə əvəz oluna bilər. Ümumiyyətlə, qiymətləndirmə zamanı yalnız müsbət rəylər

vermək uşağın düz və ya səhv etdiyini deyil, çalışqanlığını vurğulamaq, onları bir-biri ilə müqayisə etməmək məqsəduyğundur (Yakovleva, 2016, s.22-23) .

Aydın məsələdir ki, bütün deyilənləri həyata keçirə bilən, lazımi bilik və bacarıqlara malik olan, inklüziv tədris metodlarını başa düşən, tədris prosesini şagirdin ehtiyaclarına uyğunlaşdırma bilən yeni nəsil müəllimlərə ehtiyac var (Pasi Salberg, 2014). Müəllimlər uşaqlarla bərabər onun valideynləri, psixoloq, loqoped, defektoloqlarla müntəzəm olaraq əlaqə saxlamalı, komanda şəklində işləməlidirlər. Müəllim riyaziyyatı öyrətməklə bərabər sinifdəki uşaqlara onların tələbatlarına uyğun qarşılıqlı hörmət və yardım mühiti formalaşdırmalı, təlim prosesində yaranan münaqişələri həll etməyi bacarmalıdır. Riyaziyyatın inklüziv təlimi çox mürəkkəb, diqqətli yanaşma və hazırlıq tələb edən çox lazımlı bir prosesdir. Belə müəllimlərin hazırlanması son dərəcə vacib məsələdir.

İnklüziv təhsil uşağın fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alan və onun güclü tərəflərinə əsaslanan, onu ümumi təhsil mühitinə daxil etmək üçün mərhələli və çox həssas bir prosesdir. Məktəbin qarşısında duran əsas məsələ təkcə keyfiyyətli təhsil vermək deyil, həm də uşaqlara müasir cəmiyyətdə yaşamağı öyrətməkdir. Təcrübə göstərir ki, düzgün yanaşma və müvafiq maliyyələşdirmə ilə inklüziv təhsilin təşkili uğurlu ola bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Alyoxina, S.V. (2014). Printsipi inkluzii v kontekste izmeneniy obrazovatelnoy praktiki// Psixoloqiceskaya nauka i obrazovaniye, № 1, 5-16.
2. Alyoxina, S.V. (2015). Inkluzivnoye obrazovaniye: rezul'taty, opyt i perspektivy: Sbornik materialov III Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii– M.:MGPPU, 528
3. Amonashvili, Ş.A. (1992). Obucheniye. Otsenka. Otmotka. – M.: Progress, 304
4. Naumov, N.D. (2010). Inkluzivnoye obrazovaniye: problemy i perspektivy: Materialy Regionalnoy nauchnoprakticheskoy konferentsii, Iz-vo Nizhnevart. gumanit. un-ta, 168
5. Pasi, Salberg (2014). Finskiye uroki. Chemu mozhet nauchitsya mir na opyte obrazovatelnoy reformy v Finlyandii M.
6. Pugachev, A.S. (2012). Inkluzivnoye obrazovaniye / Molodoy uchenyy. №10, 74-377
7. Samsonova, Y.V.(2013). Osnovnyye pedagogicheskiye tekhnologii inkluzivnogo obrazovaniya – M.: Pedagogicheskiy universitet «Pervoye sentyabrya», 36 s.
8. Suntsova, A.S. (2013). Teorii i tekhnologii inkluzivnogo obrazovaniya: Uchebnoye posobiye, Izhevsk: Udmurtskiy universitet, 110
9. Tilekeyev, K.M., Zhaparova, Z.B., Bayduyeva, N.B. i dr. (2020). Metodicheskoye posobiye po rabote s det'mi s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya v usloviyakh inkluzivnogo obrazovaniya na urokakh matematiki v nachal'noy shkole? Bişkek, 70
10. Yakovleva, N.P. (2006). Formirovaniye deystviy kontrolya i otsenki u mladshikh shkol'nikov /N.P.Yakovleva//Nachal'naya shkola, №7, 22-23

SUMMARY

Inclusive education is aimed at maximum involvement of all children, including those with physical and intellectual disabilities, in the educational process. Recently, more and more attention has been paid to inclusive education, which creates conditions for the socialization of each child, his adaptation to the environment and a sense of being an equal member of society, regardless of status, social and health. The gradual formation of mathematical knowledge corrects the psychological activity, thinking and understanding of children. Mathematical training of children with disabilities is of practical importance, they will have to make measurements and calculations in everyday life. Mathematical knowledge, skills and abilities are one of the main factors of their socialization. The

article discusses the principles of implementing inclusive education and methods of teaching mathematics in inclusive classes. It is noted that the use of visual aids, technologies, differentiated tasks, active teaching methods contributes to better assimilation of mathematical concepts by students with different abilities. If the learning process is in the form of games, using visual aids and in a friendly atmosphere, better results can be achieved. Interactive boards and computer educational programs will help make mathematics lessons in both regular and inclusive classes more interesting and exciting. Such classes will motivate children to study mathematics and love it, rather than be afraid of it.

Systematic feedback, i.e. assessment, plays an important role in the learning process. Assessment of students' achievements should be carried out with an emphasis on their strengths, not their shortcomings. It is advisable to conduct verbal assessment, praise the child not only for the result obtained, but also for the diligence with which he tried to complete this task.

The need to train teachers who are able to organize an inclusive educational process, establish interaction with all participants (students, parents, specialists) is emphasized. The implementation of inclusive teaching of mathematics is a complex, but extremely necessary process.

Keywords: inclusive education, elementary school, mathematics, methodology, assessment

РЕЗЮМЕ

Инклюзивное образование направлено на максимальное вовлечение всех детей, в том числе с физическими и интеллектуальными нарушениями, в образовательный процесс. В последнее время все больше внимания уделяется инклюзивному образованию, что создает условия для социализации каждого ребенка, его адаптации к окружающей среде и ощущения себя равноправным членом общества независимо от статуса, социального и состояния здоровья. Постепенное формирование математических знаний корректирует психологическую деятельность, мышление и понимание детей. Математическая подготовка детей с ограниченными возможностями имеет практическое значение, им придется производить измерения и расчеты в повседневной жизни. Математические знания, умения и навыки являются одним из основных факторов их социализации.

В статье рассматриваются принципы реализации инклюзивного образования и методы преподавания математики в инклюзивных классах. Отмечается, что использование наглядных пособий, технологий, дифференцированных заданий, активных методов обучения способствует лучшему усвоению математических понятий учащимися с разными возможностями. Если процесс обучения будет в виде игр, с использованием наглядных пособий и в дружелюбной атмосфере можно добиться лучших результатов. Интерактивные доски, компьютерные образовательные программы помогут провести уроки математики как в обычных, так и в инклюзивных классах более интересным и увлекательным. Такие занятия будут мотивировать детей к изучению математики и полюбить ее, а не бояться.

Важную роль играют в процессе обучения систематическая обратная связь, то есть оценивание. Оценивание достижений учащихся надо вести с акцентом на их сильные стороны, а не на их недостатки. Целесообразно вести вербальное оценивание, хвалить ребенка не только за полученный результат но и за усердие с каким он старался выполнить данное задание.

Подчеркивается необходимость подготовки учителей, способных организовать инклюзивный образовательный процесс, наладить взаимодействие со всеми участниками (ученики, родители, специалисты). Реализация инклюзивного обучения математике является сложным, но крайне необходимым процессом.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, начальная школа, математика, методика, оценивание.

ƏLİLLİYİ OLAN ŞƏXSLƏRİN FİZİKİ TƏRBIYƏ DƏRSLƏRİNDƏ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ İMKANLARI

MÜJKAN MƏMMƏDZADƏ

mujkan@mail.ru

Azərbaycan İdman Akademiyası

Xülasə

Məqalədə əlilliyi olan şəxslərin fiziki tərbiyə dərslərində mövcud vəziyyəti və imkanlarından bəhs olunur. Belə ki, bu qruplarda fiziki tərbiyə dərslərinin əsas vəzifələri şagirdlərin sağlamlığını möhkəmləndirmək, fiziki keyfiyyətlərini inkişaf etdirmək və fiziki hazırlığını artırmaqdan ibarət olub, əsas qrupa keçirməkdən ibarətdir.

Bu qrupdan olan şagirdlərə hərəkəti fəaliyyət fərdi və ya qrup formasında verilə bilər.

Xüsusi tibbi qruplarda olan şagirdlərə yüksəldilmiş fiziki yükün verilməsi onların sağlamlığına ziddir. Xüsusi tibbi qruplara daxil edilmiş şagirdlər həm müvəqqəti, həm də daimi (xəstəliyin növündən və ya sağlamlıqda digər məhdudiyyətlərdən asılıdır) xarakter daşıya bilər.

Sağlamlığında məhdudiyyətlər olan şagirdlər üçün fiziki tərbiyənin əsas forması dərslərdir və 3 hissədən ibarətdir: hazırlayıcı, əsas və tamamlayıcı. Ancaq adi fiziki tərbiyə dərslərindən fərqli xüsusiyyətləri var. Burada dərslərin hazırlayıcı və tamamlayıcı hissələrinin müddəti adi dərslərə nisbətən çox olur.

Artıq ibtidai təhsil dövründə təhsilalanlarda baza fiziki hazırlığının həyata keçirilməsini, sadəcə hərəkəti bacarıq, vərdişlərin və mənəvi-iradi xüsusiyyətlərin formalaşdırılmasını, ümumi orta təhsil dövründə hərəkəti qabiliyyətlərin planlı inkişafını, tam orta təhsil dövründə isə fiziki hazırlığın təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Məktəblərdə hərəkəti bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması, hərəkəti qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi, sağlamlıq haqqında biliklərin verilməsi, hərəkəti mədəniyyət və mənəvi-iradi keyfiyyətlərin formalaşdırılması üçün elə tədris forması seçilməlidir ki, uşaqlar həvəslə bu dərslərdə iştirak etsinlər.

Hər bir dərslərdən hamı nə isə yeni bir nailiyyət əldə etsin ki, növbəti dəfə də bu dərslərə gəlməyə can atsınlar. Beləliklə, fiziki tərbiyə dərslərinə xas olan sağlamlasdırıcı, fiziki inkişafın təmin edilməsi və ən nəhayət, layiqli bir şəxsiyyətin formalaşmasına yönələn tədris prosesi qurulsun. Unutmamalıyıq ki, sağlam düşünən şagird və ya hər bir kəs gələcəyin layiqli vətəndaşı deməkdir. Qeyd edilməlidir ki, müasir fiziki tərbiyə kurikulumu müəllimlərə fiziki tərbiyənin həqiqi potensialının nümayiş etdirilməsi üçün gözəl imkana malikdir. Bunu hərəkəti qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi zamanı seçilən ayrı-ayrı idman növlərindən istifadə etməyi nəzərdə tutan tədris proqramından (fiziki tərbiyə kurikulumu) aydın görmək olar.

Açar sözlər: fiziki tərbiyə, inklüziv təhsil, şagirdlər, xüsusi qruplar

Hazırlayıcı qruplarla iş sağlamlığında, fiziki keyfiyyətlərin inkişafında, fiziki hazırlığında cüzi geriləmələri olan şagirdlərdən formalaşır.

Bu qruplarda fiziki tərbiyə dərslərinin əsas vəzifələri şagirdlərin sağlamlığını möhkəmləndirmək, fiziki keyfiyyətlərini inkişaf etdirmək və fiziki hazırlığını artırmaqdan ibarət olub, əsas qrupa keçirməkdən ibarətdir.

Fiziki hərəkətlərin təlimi və icrası zamanı fiziki yük nisbətən aşağı səviyyədə verilir, şagirdlərə olan normativ tələblər endirilir.

Dərslərin məzmunu, təkrarların sayı, müddəti, intensivlik sadələşdirilmiş formada keçirilir. Böyük əzələ gərginliyi ilə bağlı icra olunan hərəkətlər çıxarılır. Estafet qaçışlar, ağırlıqlarla hərəkətlər, sürətli qaçışlar, maneələrin dəf edilməsi məhdudlaşdırılır.

Bu qrupdan olan şagirdlərə hərəkəti fəaliyyət fərdi və ya qrup formasında verilə bilər.

Xüsusi tibbi qruplarda olan şagirdlərə yüksəldilmiş fiziki yükün verilməsi onların sağlamlığına ziddir. Xüsusi tibbi qruplara daxil edilmiş şagirdlər həm müvəqqəti, həm də daimi (xəstəliyin növündən və ya sağlamlıqda digər məhdudiyyətlərdən asılıdır) xarakter daşıya bilər.

Xüsusi tibbi qruplara daxil edilmiş şagirdlərin fiziki tərbiyəsinin vəzifələri aşağıdakılardır:

- orqanizmin möhkəmləndirilməsi, düzgün fiziki inkişafın aparılması;
- xəstəliklə əlaqədar zəifləmiş orqan və sistem funksiyalarının artırılması;
- əqli və fiziki işgörmə qabiliyyətinin artırılması;
- orqanizmin müqavimət qabiliyyətinin (immunitetinin) artırılması;
- qamətin formalaşdırılması və lazım olduqda isə korreksiyası;
- səmərəli tənəffüsün təlimi;
- əsas hərəkəti bacarıq və vərdislərə yiyələnmə;
- mənəvi-iradi keyfiyyətlərin tərbiyəsi;
- müstəqil fiziki hərəkətlərlə məşğul olmağı tərbiyə etmək və bunun gün rejiminə daxil edilməsi;
- şagirdin gələcək əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmağı üçün əvvəlcədən imkan yaratmaq (1, s.83).

Bu vəzifələrin həlli üçün müalicə bədən tərbiyəsi məşğələləri təşkil olunur. Məşğələlərin konkret məzmunu fiziki tərbiyə müəllimi və müalicə həkimi ilə birgə hazırlanır.

Şagirdin xəstəliyindən asılı olaraq xüsusi tibbi qrupları yarımqruplara bölmək məsləhət olunur:

- ürək xəstəlikləri;
- ağ ciyər və tənəffüs xəstəlikləri;
- piylənmə;
- mədə-bağırsaq xəstəlikləri;
- gözlə əlaqəli anomaliyalar (qeyri-adilik) (3, s.82).

Sağlamlığında məhdudiyyətlər olan şagirdlər üçün fiziki tərbiyənin əsas forması dərstdir və 3 hissədən ibarətdir: hazırlayıcı, əsas və tamamlayıcı. Ancaq adi fiziki tərbiyə dərindən fərqli xüsusiyyətləri var. Burada dərslərin hazırlayıcı və tamamlayıcı hissələrinin müddəti adi dərslərə nisbətən çox olur. Hazırlayıcı hissədə ümuminkişaf etdirici hərəkətlər aşağı və orta tempdə 20 dəqiqəyə kimi müddətində, tənəffüs hərəkətləri ilə növbələşdirməklə keçirilir. Fiziki yük tədricən artırılır. Elə hərəkətlər seçilir ki, bütün orqan və sistemləri əsas hissəyə hazırlasın.

Əsas hissədə şagirdin imkanları daxilində fiziki qabiliyyətlərinin inkişafı, sadə hərəkəti vərdislərə yiyələnmə. Daha çox gimnastik hərəkətlərdən istifadə olunur, hansı ki, bunları daha səmərəli nizamlamaq olur. Bu hərəkətlər şagirdin orqan və sistemlərinə, əzələ qruplarına müsbət təsir göstərir. Məşğələ zamanı atletika, mütəhərrik və idman oyunlarından da istifadə oluna bilər.

Akrobatik, gərginlik tələb edən və statik hərəkətlər istisna olunur.

Tamamlayıcı hissədə yüngül yeriyiş, bərpəedici tənəffüs hərəkətləri verilir.

Sağlamlığı zəif olan şagirdlərlə hərəkət rejimi dəqiqədə 120-130 ÜDS və tədricən əsas hissədə dəqiqədə 140-150 ÜDS qədər intensivliyi artırmaq olar. Dəqiqədə 130-150 ÜDS aerob tənəffüsdə kardiorespirator sistemi üçün optimal şərait olub, yaxşı məşq etmə effekti yaradır.

Fiziki tərbiyə dərslərində əlavə fiziki tərbiyənin digər formalarından da istifadə edilir: səhər gigiyenik gimnastika, dərslərə qədər gimnastika, dərslərin daxili bədən tərbiyə dəqiqələri, ev tapşırıqlarının icrası zamanı bədən tərbiyə fasilələri, dərslər arası fasilələrdə az intensivli mütəhərrik oyunlar, ilin bütün fəsilələrində təmiz havada müxtəlif idman ayləncələri.

Metodiki tədris kartları ümumtəhsil məktəblərinin I-IX siniflərinin tədris proqramı üzrə hazırlanmışdır. Milli Fiziki Tərbiyə Kurikulumuna uyğunlaşdırılmış və metodiki tədris kartları isə müəllim fəaliyyətinin gündəlik planlaşdırılmasına uyğunlaşdırılmışdır. Hər bir kart 1 mövzunu əhatə edir. Fiziki tərbiyə üzrə təhsil proqramının (kurikulum) tədris vahidləri məzmun xətləri üzrə hazırlanmışdır. Dərslərin mövzusuna uyğun olaraq, hər hissə üzrə müəllimə metodiki tövsiyələr və rəngli şəkillərdən ibarət kompleks hərəkətlər, oyunlar verilmişdir. Müəllimlər üçün çevik dəyişikliklər etməyə imkan verir. Standartlar, təhlükəsizlik, motivasiya, qiymətləndirmə üzrə vacib məlumatları özündə əks etdirir. İnklüziv tədris metodikası üzrə şəkil və göstərişlərə malikdir. Tədrisdə istifadə zamanı əsas idman ləvazimatlarından ibarət olan TOPs "Oyun çantası" tədrisdə köməkçi alətlərdəndir. Fiziki tərbiyə dərslərinin tədrisi müasir dövrdə məlum hərəkəti qabiliyyətlərin

formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi üzərində qurulmuşdur.

Artıq ibtidai təhsil dövründə təhsilalanlarda baza fiziki hazırlığının həyata keçirilməsini, sadə hərəkəti bacarıq, vərdişlərin və mənəvi-iradi xüsusiyyətlərin formalaşdırılmasını, ümumi orta təhsil dövründə hərəkəti qabiliyyətlərin planlı inkişafını, tam orta təhsil dövründə isə fiziki hazırlığın təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Məktəblərdə hərəkəti bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması, hərəkəti qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi, sağlamlıq haqqında biliklərin verilməsi, hərəkəti mədəniyyət və mənəvi-iradi keyfiyyətlərin formalaşdırılması üçün elə tədris forması seçilməlidir ki, uşaqlar həvəslə bu dərslərdə iştirak etsinlər. Hər bir dərstdən hamı nə isə yeni bir nailiyyət əldə etsin ki, növbəti dəfə də bu dərslərə gəlməyə can atsınlar. Beləliklə də, fiziki tərbiyə dərslərinə xas olan sağlamlaşdırıcı, fiziki inkişafın təmin edilməsi və ən nəhayət, layiqli bir şəxsiyyətin formalaşmasına yönələn tədris prosesi qurulsun. Unutmamalıyıq ki, sağlam düşünən şagird və ya hər bir kəs gələcəyin layiqli vətəndaşı deməkdir. Qeyd edilməlidir ki, müasir fiziki tərbiyə kurikulumu müəllimlərə fiziki tərbiyənin həqiqi potensialının nümayiş etdirilməsi üçün gözəl imkana malikdir. Bunu hərəkəti qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi zamanı seçilən ayrı-ayrı idman növlərindən istifadə etməyi nəzərdə tutan tədris proqramından (fiziki tərbiyə kurikulumu) aydın görmək olar.

Görəsən, fiziki tərbiyə dərslərinin həqiqi potensialını nümayiş etdirmək üçün hansı tədris üsulu seçilməlidir? Hazırkı dövrdə ümumtəhsil məktəblərinin müəllimlərini düşündürən suallardan birincisi bu dərslərin müasir kurikulumun tələbləri ilə tədris edilməsi yollarıdır. Bunun üçün onlar fiziki tərbiyə dərslərinin tədrisində müxtəlif üsullardan istifadə etməyə çalışırlar. Fənn kurikulumların tətbiqi zamanı fiziki tərbiyə müəllimlərinə məcburi olaraq fəal təlim üsullarını da tətbiq edilməsini tələb edirlər. Etiraf etməliyik ki, təklif olunan fəal təlim üsullarının bəzilərinin tətbiqi fiziki tərbiyə dərsləri üçün o qədər də əlverişli hesab edilmir. Bax elə bu anlarda da fiziki tərbiyə müəllimlərimiz çəşqınlıq içərisində dərslərin necə tədris olunmasını anlaya bilmirlər. İndiki zamanda fiziki tərbiyə müəlliminə elə bir tədris üsulu təqdim olunmalıdır ki, o həm sadə, eyni zamanda çevik, ən əsası isə tədrisdə lazım olan nəticəni əldə etməyə imkan verən olsun. Bunun üçün biz tədris kartlarını təklif edirik. Təqdim edəcəyimiz metodiki vəsait tədris vahidləri üzrə olan kartlardır. Bu kartlar milli fiziki tərbiyə kurikulumuna uyğunlaşdırılmış, hər bir tədris vahidlərinin tərkibləri üzrə əsas mövzuları əhatə edir və dərs zamanı müəllimin əlində çevik istifadə üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu kartlar dərslərin gündəlik planlaşdırılmasını əvəz edərək müəllimlərin rahat istifadə edə bilməsi üçün tərtib edilmişdir. Kartların üz hissəsində dərslərin motivasiya hissəsindən başlayaraq bütün mərhələlərində şəkilli izahlar verilmiş, bu dərs üçün lazım olan ləvazimatlar, təhlükəsizlik qaydaları, bir sözlə dərslərin bütün mərhələləri üzrə atılacaq addımlar metodiki tövsiyələr kimi verilmişdir. Arxa hissəsində isə tədris zamanı dörd məzmun xətləri üzrə müəllimə konkret mövzu ilə əlaqəli istifadə ediləcək köməkçi tövsiyələr və dərstdə qiymətləndirmə aparmaq üçün mövzu üzrə qiymətləndirmə cədvəli də təqdim olunur. Bu qiymətləndirmə cədvəlinə əsasən, müəllimlərə hər məzmun xətləri üzrə qiymətləndirmə meyarları verilmişdir ki, bu da tədris zamanı şagirdlərin fəaliyyətlərini konkret meyarlara əsasən qiymətləndirilir. Belə bir planlaşdırma kartları ilə dərsə başlayan müəllim artıq dərsə hazırlıqlı olmaqla, tədrisdə istədiyi nəticəyə nail olmağa daha yaxındır.

Metodiki tədris kartları hər bir hərəkəti qabiliyyət üzrə tərtib edilmişdir. Kartlar vasitəsilə dərsləri tədris edərkən müəllimlər bütün yaradıcılıq imkanlarını nümayiş etdirə bilirlər. Bunun üçün kartlarda artıq hər bir fəaliyyət və oyunlar əvvəlcədən məqsədyönlü şəkildə planlaşdırılmışdır.

Beləliklə, fiziki tərbiyə dərslərinin tədrisinin TOP kartlar vasitəsilə aparılmasının bəzi əhəmiyyətli məqamları ilə tanış olaraq qeyd etmək lazımdır ki, bu kartlar müəllim üçün hazır icmal rolunu və dərslərin planlaşdırılmasını əvəz edir. Bu həm də müəllimin özünə həmişə əmin olmasına imkan yaradacaqdır. Onun əlavə vaxt sərf edib icmal hazırlamasına da ehtiyac qalmayacaqdır. Eyni zamanda hər bir müəllim dərslərin gedişi zamanı istənilən anda çevik dəyişikliklər edə biləcək. Digər tərəfdən, kartlar rəngli və cəlbedici olduğundan uşaqlar da bunlardan müstəqil olaraq istifadə etmək imkanına malik ola bilirlər. Gələcəkdə belə kartları hər bir idman növünə uyğun olaraq hazırlamaq da olar.

ƏDƏBİYYAT

2. Əkbərov, R.A., Aliyev, M.S. (2018). Fiziçeskoye vospitaniye studenteskoy molodyojı. Dərs vəsaiti (magistratura səviyyəsi). Bakı. səh 164 (Rus dilində).
3. Əliyev, E.A. (2018), Sağlamlaşdırıcı fiziki tərbiyə. Dərs vəsaiti (magistratura səviyyəsi). Bakı, , səh 128.
1. Məcidov, N.B. (2018). Bədən Tərbiyəsi Nəzəriyyəsi və Metodikası. Dərslik, Bakı. səh 212.
4. Rzayeva, Z.H., Cəfərov, Q.M. (2004). Bədən Tərbiyəsi Nəzəriyyəsi və Metodikası. Dərslik, Bakı, səh 181.

SUMMARY

The article talks about the current situation and opportunities of people with disabilities in physical education classes. Thus, the main tasks of the physical education class in these groups are to strengthen the health of the students, develop their physical qualities and increase their physical fitness, and transfer them to the main group.

Movement activity can be given to students from this group individually or in a group.

Giving increased physical load to students in special medical groups is against their health. Pupils included in special medical groups can be both temporary and permanent (depending on the type of illness or other limitations in health).

The main form of physical education for students with health restrictions is a lesson and consists of 3 parts: preparatory, basic and complementary. However, it has different characteristics from the usual physical education class. Here, the duration of the preparatory and supplementary parts of the lesson is longer than in a regular lesson.

It includes the implementation of basic physical training, the formation of simple motor skills, habits and moral-willing characteristics, the planned development of motor abilities in the period of general secondary education, and the improvement of physical training in the period of full secondary education.

In schools, for the formation of motor skills and habits, development of motor skills, imparting knowledge about health, formation of motor culture and moral-willing qualities, such a form of education should be chosen so that children willingly participate in these classes. Everyone should get something new from each lesson so that they will be eager to come to these lessons next time. In this way, the educational process aimed at providing healthy, physical development and, finally, the formation of a worthy personality, typical of physical education classes, should be established. We must not forget that a healthy thinking student or everyone means a worthy citizen of the future. It should be noted that the modern physical education curriculum has a great opportunity for teachers to demonstrate the true potential of physical education. This can be clearly seen from the educational program (physical education curriculum), which involves the use of selected sports during the development of motor skills.

Keywords: physical education, inclusive education, students, special groups

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о современном положении и возможностях людей с ограниченными возможностями здоровья на занятиях по физическому воспитанию. Таким образом, основными задачами урока физической культуры в этих группах являются укрепление здоровья обучающихся, развитие их физических качеств и повышение физической подготовленности, а также перевод их в основную группу.

Двигательная деятельность может проводиться с учащимися этой группы индивидуально или в группе.

Давать повышенную физическую нагрузку студентам специальных медицинских групп вредно для их здоровья. Воспитанники, включенные в специальные медицинские группы, могут быть как временными, так и постоянными (в зависимости от вида заболевания или других ограничений по здоровью).

Основной формой физического воспитания учащихся с ограничениями по здоровью является урок, который состоит из 3 частей: подготовительной, основной и дополнительной. Однако он имеет характеристики, отличные от обычного урока физкультуры. Здесь продолжительность подготовительной и дополнительной частей урока больше, чем на обычном уроке.

Она включает в себя реализацию базовой физической подготовки, формирование простейших двигательных навыков, привычек и морально-волевых качеств, плановое развитие двигательных способностей в период общего среднего образования, совершенствование физической подготовки в период полного среднего образования. .

В школах для формирования двигательных навыков и привычек, развития двигательных навыков, привития знаний о здоровье, формирования двигательной культуры и нравственно-волевых качеств должна быть выбрана такая форма обучения, чтобы дети охотно участвовали в этих занятиях. Каждый должен получить что-то новое от каждого урока, чтобы в следующий раз ему захотелось прийти на эти уроки. Таким образом, должен быть организован образовательный процесс, направленный на обеспечение здорового, физического развития и, наконец, формирование достойной личности, характерной для занятий физической культурой. Мы не должны забывать, что здоровый мыслящий студент или каждый человек – это достойный гражданин будущего. Следует отметить, что современная программа физического воспитания предоставляет учителям прекрасную возможность продемонстрировать истинный потенциал физического воспитания. Это хорошо видно из образовательной программы (учебной программы по физическому воспитанию), которая предполагает использование избранных видов спорта при развитии двигательных навыков.

Ключевые слова: физическое воспитание, инклюзивное образование, студенты, специальные группы

İNKLÜZİV TƏHSİLƏ MÜASİR BAXIŞ

SEVDA MİRZƏYEVA

sevda.djabiyeva@gmail.com

Bakı Slavyan Universiteti

İnklüziv təhsil bütün uşaqların müxtəlif ehtiyaclarına uyğunlaşma baxımından ümumilikdə hamı üçün təhsilin mövcudluğunu nəzərdə tutan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilə çıxışını təmin edən ümumi təhsilin inkişafı prosesidir. Şagirdlər öyrəndiklərini müxtəlif yollarla istifadə edirlər. Bununla belə, təhsilin məqsədi bütün şagirdlər üçün müəyyən sosial statusa nail olmaq və onların sosial əhəmiyyətini təsdiq etməkdir. Ədəbiyyatda inklüziv təhsil “fiziki, əqli, mədəni-etik, linqvistik və digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq bütün uşaqların ümumtəhsil sisteminə daxil edildiyi və təhsil aldığı təhsil prosesinin təşkili” kimi qəbul edilir. Sağlamlıq imkanları məhdud yaşlıları ilə birlikdə yaşadığı yerdə, yəni eyni ümumtəhsil məktəblərində – onların xüsusi təhsil ehtiyaclarını nəzərə alan və şagirdlərinə zəruri xüsusi dəstək göstərən ümumtəhsil məktəblərindəki” kimi nəzərdən keçirilir (8).

Son illərdə bütün dünyada təhsildə inklüziv təhsilin dəyərləri daha da aktuallaşır. İnklüziv təhsil tədrisə və təhsilə yeni yanaşmanı hazırlayır ki, bu da uşaqların təhsilində və tərbiyəsində, onların tələbatlarının ödənilməsində daha çevik olacaqdır. İnklüziv təhsil təcrübəsinin mərkəzində hər bir şagirdin fərdiliyini qəbul etmək ideyası dayandığı üçün təhsil hər bir uşağın xüsusi ehtiyaclarını ödəyəcək şəkildə təşkil edilməlidir.

Hazırda Boloniya sazişi hər bir tələbənin (cins, irq, mədəniyyət, sosial sinif, milliyyət, din, eləcə də fərdi imkanlar və qabiliyyətlər) fərqliliklərini və xüsusiyyətlərini dəstəkləyən və alqışlayan islahat kimi daxil olmaq baxımından öz fəaliyyətinə başlayaraq Azərbaycanda ilk addımlarını atır. İnklüzivlik tədris bilavasitə təcrübə vasitəsilə uşaqlara sosial münasibətləri inkişaf etdirməyə imkan yaradır. İnklüziv təhsil praktikasının əsasında hər bir şagirdin fərdiliyini qəbul etmək ideyası dayandığı üçün təhsil hər bir uşağın xüsusi ehtiyaclarını təmin edəcək şəkildə təşkil edilməlidir (1).

Psixoloqlar və pedaqoqlar tərəfindən sübut edilmişdir ki, sağlam uşaqların sağlamlıq imkanları məhdud olan yaşlıları ilə münasibəti və qarşılıqlı əlaqəsi inklüziv təhsilin uğurunu təmin edən ən mühüm amildir.

İnklüziv təhsil (o cümlədən təhsil, birgə təhsil), həmçinin adi ümumtəhsil məktəblərində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların yaşlıları ilə birgə olan tədris prosesidir (2). Lakin inklüziv təhsil bütün uşaqlar üçün təhsilin eyni əlçatanlığını və bütün uşaqların müxtəlif ehtiyaclarına uyğunlaşma baxımından ümumi təhsilin inkişafını nəzərdə tutan daha geniş inteqrasiya prosesidir ki, onlar da uşağın ehtiyaclarına və inkişaf tələbatlarına uyğunlaşdırılır (4).

Beləliklə, inklüziv təhsil ümumtəhsil müəssisəsi məkanında adi uşaqlarla sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların qarşılıqlı əlaqəsini təmin etmək üçün müəllimlərin xüsusi təşkil etdiyi işidir. Bu cür qarşılıqlı əlaqə xüsusi pedaqoji təlim şəraitinin yaradılmasını nəzərdə tutur: uyğunlaşma təhsil mühiti, psixoloji, tibbi və pedaqoji müşayiətin təşkili, uşaqların, müəllimlərin və valideynlərin inklüziv mədəniyyətinin formalaşdırılması.

İctimai xadimlər və müəllimlər inklüziv təhsilin ölkə üçün əsas məsələlərdən biri olması ilə razılaşırlar. Bu, hər kəsin öz hərəkətlərinin iştirakını və aktuallığını hiss edə biləcəyi inklüziv cəmiyyətin yaradılması üçün zəruri şərtidir. Buna görə də, qarşıya belə bir məsələ qoyulur – ehtiyaclarından və digər şəraitdən asılı olmayaraq hər bir uşağa öz potensialını tam şəkildə reallaşdırmaq, cəmiyyətə fayda vermək və onun tamhüquqlu üzvü olmaq imkanını vermək. Bu da təhsilin təşkilinə fərqli yanaşma tələb edərək məktəblərdə islahatların aparılması, binaların yenidən qurulması, təhsil texnologiyalarının istisnasız olaraq bütün uşaqların ehtiyac və tələblərinə cavab verən şəkildə inkişaf etdirilməsi deməkdir ki, bütün şagirdlər həmyaşıdları ilə birlikdə onların

yaşadıqları yerlərdəki məktəblərdə uğurla təhsil almalarına imkan versin. Beləliklə, dünya məktəb təcrübəsində inklüzivlik müstəsna olaraq nəzərə alınır (5).

Bu, təhsilin təşkilinə fərqli yanaşma tələb edəcək, bu da məktəblərdə islahatların aparılması, binaların yenidən qurulması, təhsil texnologiyalarının istisnasız olaraq bütün uşaqların ehtiyac və tələblərinə cavab verəcək şəkildə inkişaf etdirilməsi deməkdir ki, bütün şagirdlər həmyaşıdları ilə birlikdə yaşadıqları ünvanlardakı məktəblərdə uğurla təhsil ala bilsinlər. Beləliklə, dünya məktəb praktikasında inklüzivliyə müstəsna olaraq adi ümumtəhsil məktəblərində inkişaf qüsuru olan uşaqların tədrisi kimi baxılır.

Nəzəriyyə və təhsil praktikasında Azərbaycanda və digər ölkələrdə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların sağlam uşaqlarla birgə təhsilinin daha bir istiqaməti inkişaf edir. Bu istiqaməti, adətən integrasiya adlandırırlar. Uşaqların bu kateqoriyası son dərəcə yekcins olmayıb, müxtəlif səbəblərə görə normal inkişaf edən həmyaşıdlarının mühitinə integrasiya olunurlar:

- inkişaf sapmasının müəyyən edilmədiyi uşaqlarda integrasiya;

- valideynlərin uşağının xüsusi problemləri olduğunu bilərəkdən onların müxtəlif səbəblərdən kütləvi uşaq bağçalarında və ya məktəblərdə təhsil alan uşaqlar.

Təəssüf ki, yalnız onlardan bəziləri üçün bu təhsil forması effektiv hesab oluna bilər, bir çoxları isə bir neçə il ərzində uşaqların xüsusi ehtiyaclarına cavab verməyən təhsildən sonra hələ də xüsusi müəssisələrdə qalır, hətta təhsil sistemindən tamamilə çıxır;

- valideynlər və mütəxəssislər tərəfindən aparılan uzunmüddətli islah işləri nəticəsində normal inkişaf edən həmyaşıdları mühitində təhsil almağa hazırlanan uşaqlardır ki, bunun nəticəsində mütəxəssislər onlara integrasiya olunmuş təhsili tövsiyə edirlər;

- gələcəkdə belə uşaqlar bir qayda olaraq, yalnız epizodik korreksiya yardımını alırlar, halbuki müəllim-defektoloq, psixoloq və uşaq bağçası və ya məktəb müəllimləri arasında əlaqə, əsasən, valideynlər vasitəsilə həyata keçirilir.

İnkişaf qüsurlu uşaqların cəmiyyətə integrasiyasının tərkib hissəsi onların normal inkişaf edən həmyaşıdları ilə birlikdə təhsil almaq imkanı əldə etdikləri ümumtəhsil müəssisələrinə integrasiyasıdır. Integrasiyanın əsas şərti əqli və fiziki qüsurlu uşaqların ehtiyaclarını ümumilikdə dəyişməz qalan təhsil sisteminə uyğunlaşdırmaqdır: əlilliyi olan uşaqların onlar üçün uyğunlaşdırılmamış adi ümumtəhsil məktəblərində təhsil alması. Başqa sözlə, uşaq təhsil sisteminin standartlarına cavab verməlidir (3).

Gəlin “integrasiya” və “inklüziv” anlayışlarını müqayisə edək.

İnklüziv:

- diqqət “xüsusi” uşaqların problemlərinə yönəldilir;

- bu prosesdən yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar faydalanır;

- peşəkar, xüsusi təcrübə və rəsmi dəstək;

- xüsusi tədris metodlarından və terapiyadan istifadə etmək mümkünlüyü;

- assimilyasiya;

İnklüziv:

- diqqət uşaq bağçasının, məktəbin bütün uşaqlarına yönəldilir;

- uşaq bağçası, məktəb dəyişir;

- bütün uşaqlar faydalanır;

- uşaq bağçası müəlliminin, müəllimin qeyri-rəsmi dəstəyi;

- bütün uşaqların - məktəb şagirdlərinin yüksək keyfiyyətli təhsili və tərbiyəsi;

Bütün kateqoriyalardan olan uşaqlar üçün integrasiya olunmuş təhsilin üstünlükləri aşağıdakılarla əlaqələndirilir:

- valideyn-övlad münasibətlərinin saxlanması və uşağın öz ailəsinin gündəlik həyatında tam iştirakının mümkünlüyü;

- həmyaşıdları və böyüklər ilə sosial qarşılıqlı təcrübə qazanmaq;

- tam nitq mühiti;

- eşidən uşaqlarla daimi ünsiyyətin nəticəsi, məsələn, eşidən uşaqlarla birlikdə orta və ya ali təhsil müəssisəsində təhsil almağa uyğunlaşmağı asanlaşdırır (4).

İnteqrasiya edilmiş təhsilin çatışmazlıqları aşağıdakılarla əlaqələndirilir:

- sinif otağında və ya idman zalında çətin akustik şərait, siniflərin böyük olması, dərs masalarının təşkili, tədris materialının təqdimatının mühazirə forması, nitq materialının leksik, qrammatik, fonetik xüsusiyyətlərinə görə əhəmiyyətli və rəngarəng;

- sosial davranış normalarının mənimsənilməsinin çətinliyi;

- dövlət məktəbində oxuyan əlil uşaq diskomfort və ya stres yarada bilənlərdən birinə çevrilir;

- əlilliyi olan uşaqların inkişaf xüsusiyyətlərini bilməməsi və tez-tez təhsil müəssisəsinin müəllimlərinin belə bir uşaq ilə işləmək istəməməsi (5).

Ədəbiyyatın və praktik təcrübənin təhlili inklüziv təhsilin üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını vurğulamağa imkan verir. Onun üstünlüklərinə aşağıdakılar daxildir:

- ümumtəhsil müəssisəsində xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqlar üçün xüsusi təlim şəraitinin yaradılması;

- bütün uşaqların təhsil ehtiyaclarını ödəyə bilən çevik adaptiv təhsil mühitinin yaradılması;

- xüsusi müəxəssislər tərəfindən şagirdə lazımi psixoloji və pedaqoji dəstək göstərilməklə kütləvi məktəbin ümumi sinifləri şəraitində təlim;

- əlilliyi olan uşaqların qəbulu üçün şagird, pedaqoji və valideyn kollektivlərinin hazırlanması və bütün uşaqlar üçün rahat olan belə təlim şəraitinin yaradılması maksimum inkişaf səviyyəsinə nail olmağa, habelə onların sosial reabilitasiyasına və uşaqların cəmiyyətə inteqrasiyasına kömək edəcəkdir;

- cəmiyyətdə (sinif, qrup, məktəb) tolerantlıq bacarıqlarının formalaşması, yəni tolerantlıq, səbr, mərhəmət, qarşılıqlı hörmət.

İnklüziv təhsil bir növ öyrənmə prosesinin fərdiləşdirilməsinə diqqət yetirir. Bəzi tədqiqatçılar onu təşkil edərkən aşağıdakılardan çəkinməyi təklif edirlər:

- mühazirə şəklində tapşırıqların izahı;

- tələbələrin passivliyi;

- dərs zamanı sinifdə səssizliyin yaradılmasında həddindən artıq sərtlik;

- dərslikdən mətnləri oxumağa həddindən artıq diqqət;

- bir addımda böyük həcmdə yeni materialın izahı;

- faktlara və detallara həddindən artıq konsentrasiya;

- qiymətləndirmə ilə bağlı stres;

- məktəblilərin “qabiliyyətlərinə görə” qruplara bölünməsi (6);

Onlar, həmçinin inklüziv təhsili təşkil edərkən aşağıdakıları təklif edirlər:

- eksperimental, fəaliyyəti stimullaşdıran tədris metodlarının tətbiqi;

- fəal tədris metodlarından, o cümlədən müzakirələr, ünsiyyətdən istifadə etmək;

- konkret fənn üzrə əsas anlayışların mənimsənilməsinə daha çox diqqət yetirmək;

- yeni materialın tədrisən mənimsənilməsi üsullarının tətbiqi;

- bədii ədəbiyyat oxumağa daha çox vaxtın ayrılması;

- şagirdlərə tapşırıqların yerinə yetirilməsinə cavabdeh olduqlarının bildirilməsi;

- şagirdlərə daha çox seçim azadlığının verilməsi;

- hər bir şagirdin emosional ehtiyaclarına və dəyişən davranışına daha çox diqqət yetirilməsi;

- sinfin birliyinə töhfə verən birləşdirici fəaliyyətlərdən istifadə edilməsi;

- ümumtəhsil məktəbində təhsil alan xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlərə xüsusi yardımın göstərilməsi;

- müəllimlərin, valideynlərin, məktəb rəhbərliyinin və digər maraqlı təşkilatların və ictimaiyyətin əməkdaşlığa cəlb olunması;

- müəllimin şagird uğurunun qiymətləndirilməsinə, o cümlədən təlimdə irəliləyişin qiymətləndirilməsinə etibar etməsi (7).

İnklüziv təhsilin çatışmazlıqları ilk növbədə bütün kateqoriyalardan olan uşaqların birgə təhsili üzrə təcrübədə sınaqdan keçirilmiş və cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmiş təcrübənin olmaması, habelə onun kifayət qədər elmi-metodiki əsaslandırılmaması ilə bağlıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Алехина, С.В., Семаго, Н.Я., Фадина А.К. (2020). Инклюзивное образование. Москва: Центр «Школьная книга». Выпуск 1.
2. Андреев, В.Н. (2020). Дистанционное образование детей-инвалидов: зарубежный опыт: учебное пособие. Тула
3. Беленкова, Л.Ю. (2021). Инновационные подходы к образованию детей с ограниченными возможностями здоровья: от интеграции к инклюзии. Интеграция образования 1.
4. Борисова, Н.В. (2022). Прушинский, С.А. Инклюзивное образование: ключевые понятия. Москва: Владимир: Транзит - ИКС
5. Ведихова, Д.С. (2019). Развитие инклюзивного образования в России. Известия Дагестанского государственного педагогического университета.
6. Екжанова, Е.А. (2022). Основы интегрированного обучения: учебное пособие для вузов. Москва: Дрофа
7. Загуменнов, Ю.Л. (2020). Инклюзивное образование: создание равных возможностей для всех учащихся. Минская школа сегодня
8. Староверова, М.С. (2021). Инклюзивное образование. Настольная книга педагога, работающего с детьми с ОВЗ. Москва: Владос
9. Феталиева, Л.П. (2022). Достоинства инклюзивного образования. Актуальные вопросы науки третьего тысячелетия: материалы Международной научно-практической конференции. Стерлитамак

SUMMARY

MODERN VIEW ON INCLUSIVE EDUCATION

The article deals with the social and legal aspects of inclusive education, analyzes the concepts of "integration" and "inclusion" of their groups and advantages. The article researcher describes the advantages and disadvantages of inclusive education and suggests methods for teaching inclusive education, examines the social and legal aspects of inclusive education and the world's school practice of inclusion. The work compares the concepts of "integration" and "inclusion" and describes the advantages and disadvantages of integrated education for children of all categories. The article says that the main condition for integration in Russia is to bring the needs of children with mental and physical disabilities into line with the education system that remains generally unchanged: children with disabilities in a mass school not adapted to them. In other words, the child must meet the standards of the education system.

Keywords: inclusion, integration, children with disabilities, individual abilities

РЕЗЮМЕ

СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

В статье рассматриваются социальные и правовые аспекты инклюзивного образования, анализируются понятия «интеграция» и «инклюзия», выделены их группы и преимущества. Также в статье указаны достоинства и недостатки инклюзивного обучения и предложены методы обучения инклюзивного образования, рассматриваются социальные и правовые аспекты инклюзивного образования и мировая школьная практика инклюзии. Также в статье сопоставляются понятия «интеграция» и «инклюзия», прописаны достоинства и недостатки интегрированного обучения детей всех категорий. В статье говорится, что главным условием интеграции является приведение в соответствие потребностей детей с психическими и физическими нарушениями с системой образования, остающейся в целом неизменной: дети с ОВЗ в массовой школе, не приспособленной для них. Иначе говоря, ребёнок должен соответствовать стандартам системы образования.

Ключевые слова: инклюзия, интеграция, дети с ограниченными возможностями здоровья

İNKLÜZİV TƏHSİLİN İDRAKIN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

GÜNEL MURADOVA

Gunelm753@gmail.com

ADPU-nun nəzdində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci

Xülasə

İnklüziv təhsil bütün qabiliyyətlərə və ehtiyaclara malik tələbələrin eyni siniflərdə təhsil almasını təmin edən bir yanaşmadır. Bu təhsil modeli BMT-nin İnsan Hüquqları Bəyannaməsi və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası kimi beynəlxalq və milli sənədlərdə təsbit edilən bərabər təhsil hüquqlarını dəstəkləyir. İnklüziv təhsilin məqsədi xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların sosiallaşmasını, adaptasiyasını və potensialının tam inkişafını təmin etməkdir. Bu yanaşma universal dizayn, köməkçi texnologiyalar, sosial-emosional öyrənmə və birgə təhsil mühitləri kimi müasir metodlardan istifadə edir. Nəticədə şagirdlərin problem həll etmə bacarıqları, sosial idrakı, koqnitiv çevikliyi və motivasiyası artır. Fərqli öyrənmə üslubları və əməkdaşlıq əsaslı dərslər planları, şagirdlərin daha dərin və əhatəli bilik əldə etməsinə şərait yaradır. Lakin inklüziv təhsilin tətbiqində bəzi çətinliklər mövcuddur. Müəllimlərin adekvat təlim keçməsi, resursların əlçatanlığı və sinif mühitinin uyğunlaşdırılması kimi məsələlər həll edilməlidir. Həmçinin sağlamlıq imkanı məhdud uşaqlar arasında differensial yanaşma tətbiq olunmalıdır ki, onların fərdi ehtiyacları və inkişaf səviyyələri nəzərə alınsın. Ümumilikdə inklüziv təhsil həm idrak, həm də sosial inkişafı təşviq edərək, cəmiyyətdə anlayış və hörmət mühitinin formalaşmasına töhfə verir və gələcək nəsillərin hərtərəfli inkişafında mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, idrak, texnologiya, avadanlıq, şagird

İdrak fəallığının inkişafı bütün dövlətin aktual problemlərindən biri olub və hər bir şagirdə bu fəallığın inkişafı fərqli formada və fərqli tezlikdə baş verir. Bəs əgər normal sağlamlığa malik uşaqlarda belə fərqli şəkildə inkişaf edən idrak prosesləri və idrakı aktivlik sağlamlıq imkanı məhdud və ya qismən məhdud uşaqlarda necə inkişaf edir və ya onu necə inkişaf etdirməliyik. Eyni mühitdə hər iki tipdə olan uşaqların idrakı fəallığı eyni dərəcədə inkişaf edə bilirmi? Bu sualların cavabını tapmaq məqsədi ilə hal-hazırda böyük tendensiya yaradan inklüziv təhsil sahəsi geniş çərçivədə və müxtəlif istiqamətdə işlər aparır. Bəs inklüziv təhsil və inklüzivlik nədir? İlk öncə bu suallara cavab tapmaq.

İnklüziv təhsil bütün qabiliyyətlərə malik, o cümlədən əlilliyi olan, öyrənmə fərqləri və digər xüsusi ehtiyacları olan tələbələrin eyni siniflərdə birlikdə təhsil aldıkları təhsil yanaşmasına aiddir. Məqsəd hər bir tələbənin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış təhsilə bərabər çıxışı təmin etmək, hörmət və anlayış mühitini inkişaf etdirməkdir. İnklüziv təhsil təkcə müasir cəmiyyətin ehtiyacı deyil, eyni zamanda təhsil sistemlərinin əsas məqsədlərindən biridir. Hər bir fərdin hüquq və azadlıqlarını təmin etmək, onun təhsil almaq imkanlarını artırmaq və bərabər imkanlar yaratmaq hər bir dövlətin borcudur. Bu haqda BMT-nin İnsan Hüquqları Bəyannaməsində maddə 2 – "Hər bir insan, irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini, siyasi və digər əqidələri, milli və sosial mənsubiyyəti, əmlak vəziyyəti, anadangəlmə mənsubiyyəti və digər vəziyyətlərinə görə heç bir fərq qoyulmadan hazırkı Bəyannamədə bəyan edilən bütün hüquqlara və bütün azadlıqlara malik olmalıdır" və maddə 26 – təhsil haqqında punktuna əsasən, "Hər bir insan təhsil almaq hüququna malikdir. Təhsil ən azı ibtidai və ümumi səviyyələrdə pulsuz olmalıdır. İbtidai təhsil icbari olmalıdır. Hamının texniki və peşə təhsili almaq imkanı olmalıdır və hər bir insanın qabiliyyəti əsasında hamının eyni dərəcədə ali təhsil almaq imkanı olmalıdır" əks olunmuşdur (1.<https://www.coe.int/az/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version->). Həmçinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında maddə 42-də qeyd edildiyi kimi, maddi vəziyyətdən asılı olmayaraq istedadlı şəxslərin təhsili davam

etdirməsinə dövlət zəmanət verir (2.<https://e-qanun.az/framework/897>). Eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Təhsil Qanununda bərabərlik prinsipi vurğulanaraq bütün vətəndaşların bərabər şərtlər əsasında təhsil alması üçün imkanlar yaradılması və təhsil hüquqlarının təmin edilməsi nəzərdə tutulur (3.<https://e-qanun.az/framework/18343>). Bu müddəalar hər bir vətəndaşın bərabər hüquqlarının təmin edilməsini əsas götürərək təhsil almaq imkanını dəstəkləyir.

İnklüziv təhsilin müasir yanaşmaları və metodları təhsil prosesində bərabərliyi təmin etmək məqsədilə inkişaf etdirilir. Bu yanaşmaların məqsədi bütün uşaqlar üçün əlçatan və dəstəkləyici öyrənmə mühitləri yaratmaqdır. Son dövrlərdə bu sahə üzrə bir çox kitablar nəşr olumaqla həm nəzəri, həm də praktik məlumatlar əks olunub. Belə kitablardan nümunələr gətirsək "Инклюзивное образование: Теория и практика" - С.А. Сизов, И.Н. Гуревич, "Инклюзивное образование: Принципы, подходы, стратегии" - Дж. Ричардсон, К. Гриффин, "Особые дети в обычной школе. Как создать инклюзивное образовательное пространство" - М. Ширли, "Дифференцированное обучение и инклюзия: Практическое руководство" - С. Томпсон, "Inclusive Education for the 21 st century theory, police and practice" - Edited By Linda J. Graham və başqalarını göstərə bilərik ki, kitablarda inklüziv təhsilin təşkili məqsədi, vəzifələri, prinsipləri və metodları haqqında məlumat verilmişdir, eyni zamanda inklüzivlik necə təmin olunmalı və inklüziv öyrənmə mühiti necə təşkil olunmalıdır kimi məqamlar öz əksini tapıb.

Bütün bu nüansları nəzərə alaraq inklüziv təhsildə diqqət yetirməli olduğumuz məqamlar:

- **Avadanlıq:** panduslar, liftlər, xüsusi mebel, toxunma zolaqları, gözdən əlillər üçün avadanlıqlar, eşitmə avadanlığı, interaktiv lövhələr, xüsusi proqram təminatı;

- **Texnologiya:** adaptiv təlim, köməkçi texnologiya, VR/AR texnologiyaları, öyrənmədə oyun texnologiyaları;

- **Sakit otaqlar və fasilə zonaları:** həssas və autizmlili uşaqlar üçün nəzərdə tutulan xüsusi yerlər.

İnklüziv təhsil inkişaf edən sahədir və sinif otaqlarını bütün tələbələr üçün daha əlçatan və dəstəkləyici etmək üçün ortaya çıxan bir çox innovativ ideyalar var. Öyrənmədə oyun texnologiyaları, xüsusilə ənənəvi təlim metodlarından çətinlik çəkənlər üçün şagird motivasiyasını və fəallığını artırmaq üçün oyun elementləri və öyrədici oyunlar təlim prosesinə inteqrasiya oluna bilər. (4.https://n72.ru/company/news/inklyuzivnoe_obrazovanie_kak_sozdat_podderzhivayushchuyu_sredu/). Burada nəzərə alınmalı bəzi yeni və yaradıcı yanaşmalar var. Bu yanaşmaları ümumi şəkildə aşağıdakı kimi ümumləşdirmək olar.

- **Universal dizayn (UDL):** müxtəlif öyrənmə üslublarını və ehtiyaclarını ödəyən çevik öyrənmə mühitləri;

- **Köməkçi texnologiya:** AI, VR və digər texnologiyalarla fərdiləşdirilmiş dəstək;

- **Sosial-emosional öyrənmə (SEL):** empatiya və şəxsiyyətlərarası bacarıqların inkişafı;

- **Birgə təhsil mühitləri:** həmyaşıdlar arası öyrənmə və əməkdaşlığın təşviq edilməsi;

- **Mədəniyyətə cavab verən tədris:** tələbələrin mədəni istinadlarının kurikulumuna inteqrasiyası;

- **Çevik qiymətləndirmə metodları:** tələbələrin biliklərini müxtəlif yollarla nümayiş etdirmə imkanı;

- **Peşəkar inkişaf:** müəllimlər üçün inklüziv təcrübələr üzrə təlim;

- **Validəynlərin və icmanın iştirakı:** təhsil prosesində valideynlərin və icma üzvlərinin rolu;

- **Çevik sinif planları:** müxtəlif tədris metodlarını yerləşdirə bilən sinif otaqları;

- **İnklüziv kurikulum:** müxtəlif perspektivləri əks etdirən təhsil materialları;

- **Erkən müdaxilə və dəstək xidmətləri:** öyrənmə problemləri olan tələbələrə erkən dəstək;

- **Tələbələrin rəhbərlik etdiyi təşəbbüslər:** tələbələrin təhsil mühitinin formalaşmasında iştirakı;

İnklüziv təhsilin idrak inkişafına təsiri hissəsinə gəldikdə isə birinci növbədə diqqət etməli olduğumuz əsas məsələ inklüziv təhsilin məqsədi xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların maksimum sosiallaşması, onların uğurlu adaptasiyası və potensialının tam inkişafı üçün şərait yaratmaqdır.

- Bütün uşaqlar fərqlidir;

- Bütün uşaqlar öyrənə bilər;

- Fərqli qabiliyyətlər, fərqli etnik qruplar, yaş, irq, cins fərqi yoxdur (5.https://n-72.ru/company/news/inklyuzivnoe_obrazovanie_kak_sozdat_podderzhivayushchuyu_sredu/).

Ona görə də inklüziv təhsilin inkişafı metodologiyasının əsas istiqamətləri arasında aşağıdakılara nəzər salmalıyıq:

- xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq cəmiyyəti uşaqlar üçün bərabər hüquqlar statusunu qəbul etməyə hazırlamaq, inklüziv təhsilin məqsədlərinin, vəzifələrinin və əsas istiqamətlərinin mediada və iştirakçı ölkələrin təhsil müəssisələrinin internet səhifələrində daha geniş işıqlandırılması;

- qüsur yönümlü yanaşmadan hər bir uşağın potensialının inkişafının dəstəklənməsinə keçid;

- bütün kateqoriyalardan olan şagirdlərin təhsil maraqlarını və ehtiyaclarını ödəmək üçün məktəb təhsilinin məzmununun şaxələndirilməsi;

- keyfiyyətli təhsil almaq üçün hər kəsin bərabər çıxışını təmin etmək üçün informasiya texnologiyalarından istifadə və distant təhsilin inkişafı;

- pedaqoji kadrların inklüziv təhsil şəraitində işləmək üçün hazırlanması (6.Инклюзивное образование: проблемы совершенствования образовательной политики и системы: Материалы международной конференции. 19-20 июня 2008 года. СПб.: Издво РГПУ им. А. И. Герцена, 2008. 70 с)

Yuxarıda qeyd etdiyimiz inklüzivliyi təmin edən avadanlıqlar, texnologiyalar, və müasir yanaşmalar hər biri təbii ki, idrakın inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu yanaşma şagirdlərin problem həll etmə bacarıqlarını, sosial idrakını və koqnitiv çevikliyini inkişaf etdirir. Inklüziv siniflərdə tələbələr müxtəlif düşüncə və öyrənmə üsullarına məruz qalır, bu da onların problemləri həll etmək bacarıqlarını artırır. Fərqli öyrənmə üsulları və çətinlikləri olan həmyaşıdları ilə təmasda olmaq, tələbələrin koqnitiv çevikliyini artırır və yeni məlumatlara uyğunlaşmaq qabiliyyətini inkişaf etdirir. Sosial idrakın inkişafı isə uşaqların effektiv ünsiyyət və əlaqə qurmaq bacarıqlarını artırır. Inklüziv təhsil mühitində müxtəlif qabiliyyətlərə malik olan şagirdlər arasında qarşılıqlı əlaqə onların empatiya, perspektiv götürmə və emosional tənzimləmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu, onların koqnitiv inkişafının əsas komponentlərini gücləndirir. Inklüziv təhsil həm də şagirdlərin fəallığını və motivasiyasını artırır. Çox yönlü tədris metodları və interaktiv dərslər planları tələbələrin dərslərə daha çox cəlb olunmasına şərait yaradır. Bu da məlumatı yadda saxlamaq və daha güclü idrak bacarıqlarını inkişaf etdirmək ehtimalını artırır. Bəndlərdə qeyd etsək, aşağıdakılara nəzər salmaq məqsədə uyğun olar.

1. Təkmilləşdirilmiş problem həlli bacarıqları: inklüziv sinifdə tələbələr müxtəlif düşüncə və öyrənmə üsullarına məruz qalırlar. Bu müxtəliflik onları problemlərə müxtəlif nöqteyi-nəzərdən yanaşmağa sövq edir, problemləri həll etmək bacarıqlarını artırır. Onlar müxtəlif vəziyyətlərə uyğunlaşmağı, yaradıcı düşünməyi və daha homojen şəraitdə dərhal görünməyən həllər tapmağı öyrənirlər.

2. Təkmilləşdirilmiş sosial idrak: inklüziv təhsil müxtəlif qabiliyyətlərə və mənşələrə malik olan tələbələr arasında qarşılıqlı əlaqəni təşviq edir ki, bu da sosial idrakı əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Sosial idrak effektiv ünsiyyət və əlaqələrin qurulması üçün vacib olan sosial qarşılıqlı əlaqənin dərk edilməsini və işlənməsini əhatə edir. Inklüziv siniflərdə olan tələbələr daha yaxşı empatiya, perspektiv götürmə və emosional tənzimləmə bacarıqlarını inkişaf etdirməyə meyllidirlər ki, bunların hamısı koqnitiv inkişafın əsas komponentləridir.

3. Artan koqnitiv çeviklik: koqnitiv çeviklik və ya müxtəlif anlayışlar arasında keçid etmək və ya yeni məlumatlara uyğunlaşmaq qabiliyyəti çox vaxt inklüziv təhsil mühitinin bir hissəsi olan tələbələrdə daha çox inkişaf edir. Fərqli öyrənmə üsulları və çətinlikləri olan həmyaşıdları ilə tanış olmaq tələbələri qeyri-xətti şəkildə düşünməyə və yeni məlumat və ya perspektivlərlə qarşılaşdıqda öz düşüncə tərzini tənzimləməyə təşviq edir.

4. Yüksək iştirak və motivasiya: inklüziv sinif otaqları çox vaxt tələbələrin müxtəlif ehtiyaclarını ödəmək üçün müxtəlif tədris metodlarından istifadə edir. Dərslər daha interaktiv və əlçatan olması üçün nəzərdə tutulduğundan bu müxtəliflik şagirdin fəallığını və motivasiyasını artırır.

bilər. Şagirdlər daha çox məşğul olduqda məlumatı yadda saxlamaq və daha güclü idrak bacarıqlarını inkişaf etdirmək ehtimalı daha yüksəkdir.

5. Birgə öyrənmə və həmyaşıdlara dəstək: əməkdaşlıq inklüziv təhsilin əsas aspektidir, burada tələbələr tez-tez layihələr və tapşırıqlar üzərində birgə işləyirlər. Bu birgə öyrənmə mühiti tələbələrin bir-birindən öyrəndiyi həmyaşid dəstəyini artırır. Həmyaşıdların bu cür qarşılıqlı əlaqəsi fənlərin daha dərinlən qavranılmasına səbəb ola bilər, çünki tələbələr bir-birinə anlayışları izah edir, öz biliklərini və idrak inkişafını möhkəmləndirir.

Ancaq bütün bunlarla yanaşı, qarşıya bir sıra çətinliklərdə çıxır ki, bunlar aşağıdakılardır:

- Müəllimlərin tələbələrin müxtəlif ehtiyaclarını qarşılamaq üçün adekvat təlim keçməsi;

- Resursların əlçatanlığı və sinif mühitinin uyğunlaşdırılması bu çətinliklərin həllində mühüm rol oynayır;

- Müəllimlərin inklüziv təhsilə hazırlığı, onların müxtəlif öyrənmə üslublarını başa düşmək, differensiallaşdırılmış dərs planlarını hazırlamaq və sinif dinamikasını effektiv idarə etmək qabiliyyətlərini inkişaf etdirir;

- Eyni zamanda sinif otaqlarının fiziki və sosial mühiti də inklüziv təhsilin uğurunda həlledici rol oynayır;

- Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sağlamlıq imkanı məhdud uşaqlar arasında differensial yanaşma inklüzivliyin təmin olunması istiqamətində əsasdır. Belə ki, bu uşaqların özləri də fərqli səviyyələrdə inkişafa malik olurlar, müxtəlif formalarda və müxtəlif ailələrdə böyüyürlər və belə olan halda deyilən sözə edilən hər hansı hərəkətə qarşı da eyni münasibət göstərmirlər.

Nəticə olaraq deməliyik ki, inklüziv təhsil müasir təhsil sistemlərinin əsas məqsədlərindən biri olmaqla bərabər təhsil imkanlarının təmin edilməsi və hər bir tələbənin potensialının tam inkişaf etdirilməsi üçün zəmin yaradır. Bu yanaşma şagirdlərin idrak inkişafını artırmaqla yanaşı, sosial bərabərliyi dəstəkləyir və cəmiyyətdə anlayış və hörmət mühitinin formalaşmasına töhfə verir. Təhsil sistemləri inkişaf etdikcə inklüziv təhsil gələcək nəsillərin idrak və sosial qabiliyyətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynamağa davam edəcək.

ƏDƏBİYYAT

1. Инклюзивное образование: проблемы совершенствования образовательной политики и системы: Материалы международной конференции. 19–20 июня 2008 года. — СПб.: Издво РГПУ им. А. И. Герцена, 2008. — 70 - 215с
2. <https://www.coe.int/az/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version->
3. <https://e-qanun.az/framework/897>
4. <https://e-qanun.az/framework/18343>
5. https://n-72.ru/company/news/inklyuzivnoe_obrazovanie_kak_sozdat_podderzhivayushchuyu_sredu/)
6. https://n72.ru/company/news/inklyuzivnoe_obrazovanie_kak_sozdat_podderzhivayushchuyu_sredu/

SUMMARY

Inclusive education is an approach that ensures students of all abilities and needs learn together in the same classrooms. This educational model supports equal education rights, as enshrined in international and national documents like the UN Universal Declaration of Human Rights and the Constitution of the Republic of Azerbaijan. The goal of inclusive education is to facilitate the socialization, adaptation, and full potential development of children with special needs. This approach employs modern methods such as universal design, assistive technologies, social-emotional learning, and collaborative learning environments. As a result, students' problem-solving skills, social cognition, cognitive flexibility, and motivation are enhanced. Diverse learning styles and collaboration-based lesson plans allow students to acquire deeper and more comprehensive knowledge. However, some challenges exist in the implementation of inclusive education. Adequate teacher training, resource accessibility, and classroom environment adaptation are necessary to address these challenges. Moreover, a differentiated approach should be applied among children with disabilities to account for their individual needs and developmental levels. Overall, inclusive education promotes both cognitive and social development, contributes to creating an atmosphere of understanding and respect in society, and plays a crucial role in the holistic development of future generations.

Keywords: inclusive education, cognition, technology, equipment, student

РЕЗЮМЕ

Инклюзивное образование — это подход, обеспечивающий обучение студентов с разными способностями и потребностями в одних и тех же классах. Эта образовательная модель поддерживает равные права на образование, закрепленные в таких международных и национальных документах, как Всеобщая декларация прав человека ООН и Конституция Азербайджанской Республики. Цель инклюзивного образования — обеспечить социализацию, адаптацию и максимальное развитие потенциала детей с особыми потребностями. Этот подход использует современные методы, такие как универсальный дизайн, вспомогательные технологии, социально-эмоциональное обучение и совместные учебные среды. В результате у учащихся улучшаются навыки решения проблем, социальное восприятие, когнитивная гибкость и мотивация. Различные стили обучения и планы уроков, основанные на сотрудничестве, способствуют более глубокому и всестороннему усвоению знаний учащимися. Тем не менее, существуют некоторые трудности в реализации инклюзивного образования. Необходима адекватная подготовка учителей, обеспечение доступности ресурсов и адаптация учебной среды. Кроме того, среди детей с ограниченными возможностями здоровья следует применять дифференцированный подход, чтобы учитывать их индивидуальные потребности и уровень развития. В целом, инклюзивное образование способствует как когнитивному, так и социальному развитию, вносит вклад в формирование атмосферы понимания и уважения в обществе и играет важную роль в всестороннем развитии будущих поколений.

Ключевые слова: инклюзивное образование, познание, технология, оборудование, ученик

İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ SOSIAL İNTEQRASIYA

İLƏHƏ MUSAYEVA

musayevailahe987@gmail.com

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Xülasə

İnklüziv təhsil sosial ədalət və bərabərlik anlayışlarını özündə ehtiva edən, bütün uşaqların təhsil almaq hüququna malik olması prinsipini ön plana çəkən, gender, sosial sinif, sağlamlıq kimi səbəblərdən şagird və tələbələrin təhsil prosesindən kənarda qalmamasının tərəfdarı olan təhsil yanaşmasıdır. Sosial birləşdirici funksiyaya malik olan bu təhsil sisteminin məqsədi tələbələrin akademik performansını yaxşılaşdırmaq, mədəni fərqə, fərqli qabiliyyətlərə malik şagirdlərə keyfiyyətli təhsil verməkdir. Şagirdlər arasında olan qeyri-bərabərlik bərabər öyrənmə mühitində tədricən aradan qalxır. Lakin bu cür uşaqların cəmiyyətə adaptasiyası bir qədər zaman alan bir prosesdir. Çünki sosiallaşma üçün şagird həm də psixoloji cəhətdən hazır olmalıdır. Tədqiqat işinin məqsədi məhdud imkanlı uşaqların sosiallaşması üçün yaradılan şərait və cəmiyyətin bu prosesə hazırlığını müqayisə etməkdir. Tədqiqatın elmi yeniliyi konkret şəxslərin nümunələri üzərindən şəraitin qiymətləndirilməsidir. İnklüziv şagirdlə yanaşı, əksər uşaqların valideyninin də maariflənməsi, övladının durumunu qəbullanması məsələsi hələ də aktual olaraq qalır. Təhsil sosial-mədəni mühit kimi şəxsiyyətə təsir etmək, onda təbii meyilləri yetişdirmək və inkişaf etdirmək üçün ideal bir mühitdir. İnklüziv şagirdin digər uşaqlarla birlikdə təhsil alması faydasız və tənhalıq hissini aradan qaldırmağa, müəyyən təcrübə, dostlar, sevgi və hörmət qazanmağa və gələcək həyata böyük motivasiya ilə davam edərək uğur qazanmağa şərait yaratmış olur. Eyni zamanda kütləvi və ictimai şüur onlara alışmış və qəbullanmış olur. Lakin bu istiqamətdə məktəblərdə hələ də maariflənmə işlərinin aparılmasına ehtiyac var.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, sosial mühit, sosiallaşma, sosial bərabərlik

Ümumi və xüsusi təhsil sistemində inteqrasiyalı təlim prinsipinə zidd olmayan təhsil sisteminin hazırkı inkişafı mərhələsində inklüzivlik aparıcı tendensiyadır (Brızqalova, Zak, 2010). İnklüziv təhsil sistemi, eyni zamanda inklüziv cəmiyyətin inkişafı üçün bir mexanizmdir. Cəmiyyətin bütün üzvlərinin ictimai həyata tam şəkildə daxil olması anlayışını müxtəlif aspektlərdən təhlil etmək mümkündür. Bu istiqamətdə ən önəmli məsələ özünü qəbullanma və müxtəlifliyin dəyər kimi qəbul edilməsidir ki, həm inklüziv uşaq, həm də digər uşaqlar üçün əhəmiyyətlidir. Belə ki, müxtəlif dil bacarığına, mədəniyyətə, sosial və fiziki imkana malik uşaqların birlikdə təhsili şagird və tələbələrdə dünyagörüşü və empatiya hissinin formalaşmasına və inkişafına gətirib çıxarır. Sosial inteqrasiya tələbələrin ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Geniş mənada inteqrasiya (latınca *integratio* – əlaqə) nəticəsi ayrı-ayrı ixtisaslaşdırılmış elementlərin qarşılıqlı asılılığına əsaslanan sistem daxilində birlik və bütövlüyün əldə edilməsi olan inkişaf prosesidir (3, c.235).

T.V.Furyaeva inteqrasiyanın iki növünü ayırmağı təklif edir: fərdi və sosial. Birinci növ bir sistem kimi insanın normal həyatının təmin edilməsini nəzərdə tutur ki, bu da öz növbəsində uşaqda (şəxsdə) həyatda qalmaq və təcrübə toplamaq üçün insani qabiliyyətlərin formalaşmasına yönələn daha böyük sistemin tərkib hissəsidir. Sosial inteqrasiya isə xüsusi uşağın sosial münasibətlər və rollar sistemində daxil olmasını, qrup və sosial mənsubiyyət hissini qazanmasını nəzərdə tutur (Furyaeva, 2008). “İnklüzia” termini isə tədqiqatçı tərəfindən “xüsusi uşağın sosial inteqrasiyası və ya həyatın bütün mərhələlərində cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməsi” kimi izah olunur.

İ.G.Rossixina qeyd edir ki, “kifayət qədər iqtisadi, sosial, mədəni, təhsil və s. resursları olmayan ailələrin gəncləri, habelə əlillər üçün sosial təcrid riski kifayət qədər yüksəkdir”. Tədqiqatçı sosial

inklüzivliyi “fərd və ya qrupun cəmiyyətə mənsubiyyət hisslərinin gücləndirilməsi, sosial integrasiyaya aparan proses” kimi dəyərləndirir (Rossixina, 2010). Müəllifin fikirlərinə istinadən qeyd etmək olar ki, sosial ədalət və bərabərliyə mənsubluğun, kimliyin dərk olunması və qəbullanması ilə nail olmaq olar.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, inklüziv təhsildə integrasiya prosesi, o cümlədən sağlam mühit və təhsil səbir, dözümlülük, ardıcılıq, davamlılıq, mərhələlilik və integrasiya olunmuş yanaşma tələb edən uzunmüddətli strategiyadır.

Məhdud imkanlı uşaqların təhsil modelləri içərisində üç model mövcuddur:

- “Tibbi model – Seqresiya (təcrid olmaq) – yalnız əliliyi olan uşaqlar üçün xüsusi məktəb və ya xüsusi sinif otağının olması;

- Normalaşdırma modeli – İntegrasiya – sağlamlıq imkanları məhdud şagirdlərin ümumi təhsildə iştirakı, lakin prosesə daxil edilməsi üçün kifayət qədər imkan və dəstəyin olmaması;

- Sosial model – İnklüziv – bərabərhüquqlu təhsil imkanı və şəraitin olması. Ayrı-seçkiliyə, əliliyi olan şagirdlərin təcrid olunmasına son, onlar üçün ibtidai və ali təhsilin əlçatan olması, şagirdlərin öyrənmələrini təmin etmək üçün praktiki dəstək göstərilməsi, fərdi təlim planlarının olması, əliliyi olan uşaqlara brayl və işarə dilini öyrənmə imkanlarının yaradılması, sinif otağının təşkili, xüsusi təlim keçmiş müəllimlərin fəaliyyət göstərməsi, köməkçi texnologiyalardan istifadə (S.A.Məhsimova, S.E.Məhərrəmli, V.H.Mütəllibova, A.Ş.Quliyeva, S.E.Yusifova, R.Ş.Allahverdiyeva, 2023). Sosial inklüziv bu təhsil modelləri içərisində hazırda özünü doğrultmağa davam edir.

Azərbaycanda bu istiqamətdə ilk dövlət proqramı 2015-ci il yanvarın 19-da qəbul olunub, 2016-cı ildən inklüziv siniflər təşkil olunmuşdur. Sumqayıt şəhərində 19, 25, 21, 4 saylı tam orta məktəblərdə inklüziv siniflər var. Hazırda SDU və ölkənin digər ali təhsil müəssisələrində kifayət qədər inklüziv tələbə təhsil alır. Tədqiqat prosesində bağça, orta məktəb və universitet tələbələri və valideynləri ilə tanışlıq, eyni zamanda müəllimlərlə diskussiya, psixoloqlarla görüş çərçivəsində hazırda qarşıya çıxan problemlər və bu cür təhsilin perspektivləri haqqında müəyyən problemlərin olduğu ortaya çıxdı:

1. Məktəb və bağçalarda yaranan əsas problemlər: uşaqların inklüziv, xüsusən fiziki əngəlli uşaqlardan qorxması, inklüziv uşaqların dərslər mərhələlərinin yerinə yetirilməsinə mane olması, sağlam uşaqların mühafizəkar valideynləri çox vaxt sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların öz övladı ilə oxumasına qarşı çıxırlar;

2. İnklüziv uşaqların valideynlərinin fikirləri: cəmiyyət tərəfindən uşaqların birmənalı qarşılanmaması, məktəb tərəfindən kifayət qədər dəstəyin olmaması, məktəb infrastrukturunun bu cür təhsil üçün uyğun olmaması, cəmiyyətin qurduğu maneələrlə dolu sistem, inklüzivliyin sosial risklərinin aradan qaldırılması istiqamətində əlçatan mühitin olmaması;

3. Məktəb müəllimlərinin qarşılaşdığı problemlər: inklüziv uşaqlar digər uşaqların diqqətini yayındırır, inklüziv uşaqlarla dərslər mərhələlərini yerinə yetirmək çətindir, inklüziv siniflərdə orta və yüngül əngəl dərəcəli uşaqlarla yanaşı, ağır dərəcəli uşaqlar da təhsil alır, yardımçı kurator, psixoloq, loqoped və s. olmaması (bu inklüziv uşaqlar oxuyan, ancaq inklüziv olmayan məktəblərə aiddir); Məktəblərdə müvafiq avadanlıq və infrastruktur yoxdur, valideynlər uşaqların təhsil həyatında yaxından iştirak etmək istəmir;

4. Psixoloqların irad və təklifləri: digər uşaqların diqqət və reaksiyası fiziki və intellektual inkişaf səviyyəsi məhdud olan uşaqların inkişafını ləngidir, aşırı mərhəmət hissi qıcıq reaksiyası oyadır, aqressiya yaradır, həsəd hissi uşaqların mənəvi keyfiyyətlərinə təsir edir, hər əngələ görə ayrılan qruplarda xüsusi proqramlar vasitəsilə keçilən dərslər onların inkişafına daha yaxşı təkan verə bilər, valideyn və müəllimlər xüsusi təlim almalıdırlar, inklüziv uşaqlara dərslər onlar üçün hazırlanmış xüsusi proqramlar vasitəsilə keçilməlidir;

5. İnklüziv təhsil istiqamətində psixoloqların fikirləri o qədər də müsbət deyil, psixoloqlar daha çox integrasiya tipli təlimə üstünlük verirlər. Əksər valideynlər uşaqlarının inklüziv siniflərdə deyil, digər siniflərdə oxumasına üstünlük verir. Səbəb isə övladlarının fiziki məhdudiyyətini qəbullanmamaqdır. Bu isə tədris prosesində, eyni zamanda uşaqlarla sosial münasibətin qurulmasında çətinliklər yaradır;

6. Universitet tələbələri içərisində kifayət qədər güclü potensiala malik, digər uşaqlara örnək ola biləcək tələbələr var. Onlarla ünsiyyət zamanı sosialyönümlü bu təhsilin cəmiyyətin bütün üzvləri üçün yararlı olduğunun, lakin cəmiyyət üzvlərinin inklüziv təhsil istiqamətində effektiv ünsiyyət qaydalarına riayət etmədiyi şahidi olmaq olar;

7. Inklüziv uşaqların fikirləri: *Allahverdi Əhmədov* –SDU tələbəsi: “İstedadı üzə çıxartmaq o qədər də çətin məsələ deyil. Yalnız cəhd etmək işin əsas hissəsini görmək deməkdir. Siz təki cəhd edin, əlilliyi olan şəxslər öz istedadlarını sizə anlada bilər. Yetər ki, siz onlara qarşı ilk cəhd edən tərəf olun. Hər kəsə eyni münasibət göstərin, biz fərqli deyilik. Göstərilən xüsusi münasibət bizə mənfi təsir edir”. *Abışov Məhəmməd* – Azərbaycan Milli Konservatoriyası Qarmon ixtisası: “Şükürlər olsun ki, mənim orta məktəb və ya universitet baxımından heç bir problemim yoxdur və hər birindən də olduqca razıyam. Təkliflərimə gəlincə, bütün əlilliyi olan şəxslərin digər şagird və tələbələrlə eyni münasibətdə olmasını, digər şəxslərə olduğu kimi, əlilliyi olan şəxslərə qarşı hörmət və onların da istedadlarının nəzərə alınmasını təklif edirəm. Hər birinin müsbət keyfiyyətlərinə söykənməklə onların istedadını üzə çıxartmaq o qədər də çətin məsələ deyil. Yalnız cəhd etmək işin əsas hissəsini görmək deməkdir. Siz təki cəhd edin, əlilliyi olan şəxslər öz istedadlarını sizə anlada bilər”. *Sənur Yaqubov* – Xəzər Universiteti Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimliyi ixtisası: “Fiziki məhdudiyyətli biri olaraq əminliklə deyə bilərəm ki, sadəcə pis münasibət deyil, həddən artıq qayğı da fiziki məhdudiyyətli şəxslərə pis təsir edir, onların özgüvəninə, özünəinamına böyük zərbə vurur. Tələbəlik həyatıma gəldikdə, qrup yoldaşlarım çox maraqlı və yaxşı insanlar idi. Və onlar heç vaxt mənə bir görmə əngəli kimi davranmayıblar. Universitetdə çox sərbəst şəkildə gəzirdim, universitetin hər yerini tanıyırdım, universitetdən evə və evdən universitetə gedib-gələ bilirdim, problem yaşamırdım. Universiteti fərqlənmə diplomu ilə bitirdim”.

Nəticə

İnklüzivliyin sosial risklərinin aradan qaldırılması istiqamətində əlçatan mühitin yaradılması istiqamətində tədqiqatın nəticəsi olaraq əldə olunan məlumatları bu cür qruplaşdırmaq olar:

1. “İnklüzivlik anlayışının mahiyyəti yanlış dərk olunur. Məktəblərdə bu sahə üzrə ixtisaslı kadrlar çox azdır (xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqları müşayiət etmək üçün hazırlanmış pedaqoqlar, müəllimlər, psixoloqlar, defektoloqlar, loqopedlər), qiymətləndirmədə əksər hallarda obyektiv yanaşma yoxdu, ənənəvi tədris metodlarına alışmış müəllimlər öz prinsiplərini dəyişməyə hazır deyillər və ya öyrəndiklərini əksər hallarda tətbiq etmirlər, inklüziv təhsilə ehtiyacı olan uşaqların valideynləri kifayət qədər məlumata malik deyil. Nəticədə uşaqlar yalnız orta təhsil alır və təhsillərini davam etdirmək imkanına malik olmurlar, milli kurikulum inklüziv təhsilin bütün tələblərinə cavab vermir, dərslər Universal Öyrənmə Dizaynı əsasında qurulmur. Inklüzivliyin sosial risklərinin aradan qaldırılması istiqamətində əlçatan mühitin yaradılması üçün sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların özləri ilə yanaşı, valideynlərinin, eyni zamanda sağlam uşaqların da valideynlərinin psixoloji dəstəyə ehtiyacı var, bu sahədə uğurlu təcrübəyə malik ölkələrdən nümunə götürülməlidir, müxtəlif strategiya və davranış taktikaları müzakirə və təhlil olunmalıdır, məhsuldar strategiyaların müəyyən edilməsi və arqumentasiyası vacibdir, inklüziv uşaqlarla işləyən müəllimlərdə təməl bacarıqlar olmalıdır”.

2. Hazırda inklüziv təhsil sahəsində çatışmazlıqlar olsa da, bu istiqamətdə işlərin dinamika göstərir ki, yaxın müddət ərzində müəyyən nəticələr əldə etmək mümkün olacaqdır. Əldə olunan nailiyyətlərdən ən önəmlisi xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların artıq cəmiyyət içərisində sərbəst hərəkətidir. Hansı ki, bir-iki il əvvəl valideynlər bu cür övladlarını cəmiyyət içərisinə çıxarmağa ehtiyat edirdilər. Hazırda cəmiyyətdə bu qarşılanma demək olar ki, yoxdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Брызгалова, С.О., Зак, Г. Г. (2010). "Инклюзивный подход и интегрированное образование детей с особыми образовательными потребностями". Россия, Екатеринбург Специальное образование №3, с 14-19.
2. Фуряева, Т.В. (2008). Педагогика интеграции детей и подростков, находящихся в трудной жизненной ситуации //Педагогика интеграции: основания, ресурсы и практики: Мат-лы I Всероссийской конференции (Красноярск, 15-16.10.2008) /Отв. за выпуск А.В. Чистохина. Красноярск: ИПК СФУ, . С. 4-17.
3. Основы педагогических технологий. Краткий толковый словарь. Москва : Книга, 1995.
4. Россихина, И.Г. (2010). Социальная инклюзия студентов как функция учреждения среднего профессионального образования. Автореф. дисс. канд. социолог. наук. Новочеркасск, 24 с.
5. Məhsimova, S.A., Məhərrəmli, S.E., Mütəllibova, V.H., Quliyeva, A.Ş., Yusifova, S.E., Allahverdiyeva, R.Ş. (2023). Ümumtəhsil məktəblərində inklüziv təhsilin təşkili. Bakı: "CNPOLİQRAFİYA". 166. s.6

SUMMARY

Ilaha Musayeva

SOCIAL ACHIEVEMENT IN INCLUSIVE EDUCATION

Inclusive education is an educational approach that includes the concepts of social justice and equality, emphasizes the principle that all children have the right to education, and advocates that students are not left out of the educational process due to reasons such as gender, social class, and health. The purpose of this educational system, which has a social unifying function, is to improve the academic performance of students, to provide quality education to students with cultural differences and various abilities. Inequality among students gradually disappears in an equal learning environment. However, the adaptation of such children to society is a process that takes some time. Because the student must also be psychologically ready for socialization.

The purpose of the research is to compare the conditions created for the socialization of children with disabilities and the society's readiness for this process. The scientific novelty of the research is the assessment of conditions based on the samples of specific individuals. In addition to the inclusive student, the issue of educating the parents of most children and accepting their child's condition is still relevant. Education, as a socio-cultural environment, is an ideal environment for influencing personality, cultivating and developing natural tendencies in it. An inclusive student's education together with other children creates conditions to overcome the feeling of being useless and lonely, to gain certain experience, friends, love and respect, and to succeed in the future life with great motivation. At the same time, mass and public consciousness gets used to them and accepted. However, there is still a need for educational work in schools in this direction.

Keywords: *inclusive education, social environment, socializat, equal learning*

РЕЗЮМЕ

Илаха Мусаева

СОЦИАЛЬНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Инклюзивное образование – это образовательный подход, который включает в себя концепции социальной справедливости и равенства, подчеркивает принцип, согласно которому все дети имеют право на образование, и выступает за то, чтобы учащиеся и студенты не оставались вне образовательного процесса по таким причинам, как пол, социальный класс и здоровье. Целью этой образовательной системы, имеющей социальную объединяющую функцию, является повышение успеваемости учащихся, предоставление качественного образования учащимся с культурными различиями и разными способностями. Неравенство среди студентов постепенно исчезает в равной среде обучения. Однако адаптация таких детей к обществу – процесс, требующий некоторого времени. Потому что студент должен быть еще и психологически готов к социализации. Цель исследования – сравнить условия, созданные для социализации детей с ограниченными возможностями здоровья, и готовность общества к этому процессу. Научная новизна исследования заключается в оценке состояния на основе проб конкретных особей. Помимо инклюзивного ученика, по-прежнему актуален вопрос обучения родителей большинства детей и принятия состояния своего ребенка. Образование как социокультурная среда является идеальной средой воздействия на личность, культивирования и развития в ней естественных тенденций. Инклюзивное обучение школьника совместно с другими детьми дает возможность преодолеть чувство своей ненужности и одиночества, обрести определенный опыт, друзей, любовь и уважение, с большой мотивацией добиться успеха в дальнейшей жизни. В то же время массовое и общественное сознание к ним привыкает и принимается. Однако потребность в воспитательной работе в школах в этом направлении сохраняется.

Ключевые слова: *Инклюзивное образование, социальная среда, социализация, социальное равенство*

İNKLÜZİV UŞAQLARLA SOSIAL TƏRBİYƏ İŞİ ONLARIN MƏKTƏB TƏLİMİNƏ HAZIRLIĞINDA MÜHÜM AMİL KİMİ

NABAT QƏHRƏMANOVA

nabat.gahramanova@yahoo.no

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə

Məqalədə sosial problemlə, sağlamlığı məhdud olan və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların məktəb təliminə hazırlığından bəhs edilir. Məqalədə göstərilir ki, sosial problemlə, sağlamlığı məhdud olan və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar məktəbə hazırlıq mərhələsində onların sosial tərbiyəsi, sosial hazırlığı, xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətdə həm ümumtəhsil məktəblərində, həm də məktəbəqədər təhsil müəssisələrində aparılan işlər haqqında məqalədə geniş məlumat verilir. Hər bir uşaq digər uşaqlarla daim müntəzəm olaraq ünsiyyət və münasibətdə olmalıdır. Bu münasibətlər uşaqların sosiallaşmasında və məktəbə hazırlığında mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: Məktəb hazırlıq, ümumtəhsil məktəbi, ailə, məktəbəqədər təhsil

Müasir dövrdə uşaqların, xüsusilə sosial problemlə, sağlamlığı məhdud olan və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların məktəb təliminə hazırlığı psixoloji-pedaqoji problemlə bərabər, həm də bu işin sosial problemi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sağlamlığı məhdud olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların məktəb təliminə hazırlığında onların sosial tərbiyəsi, şəxsiyyətin sosial keyfiyyətlərinin inkişaf etdirilməsi xüsusi diqqət tələb edir. Bu prosesdə uşağın tədricən məktəb həyatına adaptasiya olunması məktəbə müsbət emosional münasibət bəsləməsi, oxumaq, öyrənmək həvəsinin artması bütövlükdə onlara da məktəbə müsbət yanaşma mövqeyi formalaşdırır.

Sağlamlığı məhdud olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların məktəbə gəlməsi artıq onun həyat tərzini dəyişdirir, yeni sosial münasibətlər yaradır, yeni insanlar, yeni kollektiv, yeni münasibətlər də formalaşdırır və yeni pedaqoji, psixoloji və sosial tələblər, problemlər meydana çıxır. Bu mürəkkəb pedaqoji, psixoloji və sosial prosesdə uşağın düzgün istiqamət alması, yorulmadan, usanmadan məktəb təliminə valideynlərlə birlikdə hazırlaşması, ona müsbət yanaşması, məktəbi, müəllimləri, uşaqları sevməsi, məktəb qaydalarına həvəslə əməl etməsi onun uğurlu məktəb təliminin əsasını yaratmış olur. Mənbələrdə haqlı olaraq göstərilir ki, hər bir insan təkrarolunmaz varlıqdır. Hər bir insanın fərqli xüsusiyyəti vardır. Bu cəhətdən hər bir insanın sosiallaşma prosesi də fərqli olaraq həyata keçirilir (1, s.96).

Sosial inkişaf şəraitini təhlil etmək üçün hər şeydən əvvəl uşağın ailədə tutduğu faktiki yeri, statusunu, rolların, onun öz sosial şəraitinə münasibətlər sistemini, xüsusilə anasına və atasına, bacı-qardaşlarına münasibətinin xarakterini, onlarla və ətrafdakı adamlarla qarşılıqlı münasibətlərinin xüsusiyyətlərini və fəaliyyətinin xarakterini aydınlaşdırmaq lazımdır.

Bu cəhətdən uşağın da ailədə, məktəbdə və məktəbəqədər təhsil müəssisəsində sosiallaşması müxtəlif səviyyədə olur.

Sağlamlığı məhdud olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların məktəb təliminə hazırlığı, əsasən, üç sosial istiqamətdə həyata keçirilir:

1. Ailə;
2. Ümumtəhsil məktəbləri;
3. Məktəbəqədər təhsil müəssisələri.

Hər üç sosial institut uşağın məktəbə hazırlığında maraqlıdır və bunu həyata keçirməyə məsuldur. Uşağın məktəbdə yaxşı oxuması, təlimə məsuliyyətlə yanaşması, bilklərə maraq göstərməsi onun məktəb təliminə sosial hazırlığından çox asılıdır.

Ailə özünəməxsus spesifik xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunan, psixoloji çalarlara malik və bir sıra funksiyaları icra edən kiçik sosial qurumdur.

Ailə ilk sosial institut kimi uşağın sosial tərbiyəsinə onun sosiallaşmasına xüsusi diqqət və qayğı göstərməlidir. Ailə cəmiyyətin ilkin özəyi olaraq cəmiyyətə yararlı insanların yetişməsində məsuliyyət daşıyır. O, uşaqlarda hələ kiçik yaşlardan şüurun, iradənin, hisslərin sosial təcrübənin formalaşmasına şərait yaradır. Uşaqlar valideynlərin rəhbərliyi altında ilk sosial təcrübələr əldə edir, onları əhatə edən insanlarla sosial münasibətə girir, elementar biliklərə yiyələnir, cəmiyyətdə lazımı həyatı bacarıq və vərdislərə yiyələnirlər.

Sağlamlığı məhdud olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün ilk sosial mühit ailədir. Belə ki, ailədə hər bir uşağın inkişafı üçün özünəməxsus sosial inkişaf şəraiti olur. Bu, ilk növbədə ailə üzvlərinin şəxsi keyfiyyətləri, ailə üzvlərinin məişət birliyi, mənəvi cavabdehlik və qarşılıqlı kömək hissinin olması, sərvət meylləri, dünyagörüşü, mədəni və tərbiyə səviyyəsi, xüsusilə uşağa münasibəti ilə şərtlənir.

Ailədə valideyn-uşaq münasibətləri ailənin strukturundan, ailədə nəsillər arasında münasibətlərin xarakterindən, övladların cins və yaş xüsusiyyətlərindən, qohumlarla münasibətlərindən və s. asılı olur. Bu cəhətlər Azərbaycan ailələrində dərin etnik-psixoloji köklərə malikdir. Ailə əxlaqı mədəni (şəxsi) əxlaqla tamamlanmalıdır. Mədəni əxlaq sosial tərbiyənin bir tərkib hissəsidir (2, s.15).

Məktəb təliminə hazırlıqla əlaqədar uşağın sosial inkişafında valideynlərin uşaqlar qarşısında qoyduğu tələb və tapşırıqlar mühüm rol oynayır. Uşaq təcridcən nələri etməli və etməli olmadığını müəyyənləşdirir. Beləliklə, öz hisslərini razı salmaq üçün münasib cəzasızlıq yollarını müəyyənləşdirir. Maraqlar bu cəzasızlıq mühitinə yönəlir. Uşaqlarda ətraf aləmlə əlaqələrə maraqların yaranması, müsbət emosional münasibətin formalaşması şəxsiyyət komponentlərinə: xarakterə, fərdi yönümlərə, meyllərə, dünyagörüşünə və nəticədə mənlilik şüuruna, təfəkkür və tərzinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Məktəbə hazırlıq dövründə uşaqların intellektual, psixoloji, sosial-pedaqoji hazırlığı, onların mənəvi, əxlaqi mədəniyyətə, mədəni davranış qaydalarına, ünsiyyət mədəniyyətinə yiyələnməsi, ictimai yerlərdə davranış qaydalarına əməl etməsi onların sosial tərbiyəsinin əsasını təşkil edir. Bu keyfiyyətlərə yiyələnmək uşağın sosiallaşması, ictimailəşməsi ümumtəhsil məktəblərində məktəbə hazırlıq qruplarında daha sistemli və ardıcıl xarakter daşıyır.

Ümumtəhsil məktəbində məktəbə hazırlıq qruplarında sosiallaşma sistemli xarakter daşıyır. Müəllim sağlamlığı məhdud olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara məşğələ zamanı diqqətlə dinləməyi, oxumağı, fəaliyyət göstərməyi və ən əsası kollektivin bir üzvü olduğunu dərk etdirməlidir. Burada onlara başqasının sözünü kəsmədən səbrlə dinləməyi, yoldaşına hörmət etməyi öyrətmək mühümdür.

Müəllim hər bir şagirdə ayrılıqda müraciət etməyə vaxtı və imkanı olmadığından o bütöv sinfə müraciət etdikdə hər bir uşaq bilməlidir ki, müəllim inklüziv uşağa da müraciət edir. Bu onun sosial tərbiyəsinin əsas kompetensiyasıdır.

Hər bir uşağın öz maraq dünyası, xarakterik keyfiyyətləri var. Müəllim uşaqlara başa salır ki, başqa uşaqların maraq və heysiyyətinə toxunmamalıdır. Buna görə də qrupda uşaqlar ümumi birgəyaşayış normalarına əməl etməli, məktəbdə hamı davranış normalarını mənimsəməli, ona əməl etməlidirlər.

Beləliklə, uşaqlarda təcridcən mədəni-əxlaqi, sosial davranış inkişaf edir. Uşaqların yaşlıları ilə birgə həyat tərzini müsbət əxlaqi keyfiyyətlərin yaranması üçün əlverişli zəmin yaranır. Onlar bir-birinə mehriban və səmimi yanaşır, çətin məqamlarda köməklik və qayğı göstərilir. Bu prosesdə hər bir uşaq kollektivin fəal üzvü kimi hərəkət edir və bu da bir-birinə səmimi münasibətin formalaşmasına, nəzakətli və mədəni olmasına kömək edir. “Kollektivi səciyyələndirən mühüm sosial əlamətlərdən biri kollektiv üzvlərinin kollektivdə birgə fəaliyyəti, birgə yaşayışıdır ki, burada qarşılıqlı münasibətlər, qarşılıqlı asılılıq və məsuliyyət hissi bütün uşaqlar üçün mövcuddur” (3, s.403).

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində isə sağlamlığı məhdud olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların şəxsiyyətinin sosiallaşmasının özünəməxsus səciyyəvi xüsusiyyətləri vardır. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində məktəbə hazırlıq qruplarında belə uşaqlar kollektiv birgə fəaliyyət zamanı dərk

edirlər ki, müxtəlif vəsaitlər, oyuncaqlar, oyunlar, əşyalar hamıya məxsusdur. Oyuncaqlardan səliqəli istifadə etmək hamı üçün vacibdir. Uşaq öyrənir ki, kollektiv oyanmaq daha yaxşıdır. Artıq onlar bilirlər ki, qrupda hamı bərabər hüquqa malikdir.

Məktəbə hazırlıq yaş dövründə uşaqlarda sosial təsəvvürlər məzmununa görə yeni mahiyyət daşıyır. Vətən, yaşlıların əmək işləri, təbiət, ictimai hadisələr, böyükklərlə ünsiyyət və s. haqqında uşaqların sosial təsəvvürləri xeyli genişlənir.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində məktəbə hazırlıq qruplarında tərbiyəçi və valideynlər uşaqlarda sosial keyfiyyətləri bir xarakter formasında aşağıdakı kimi möhkəmləndirməlidirlər:

1. Məktəbə hazırlıq qrupu uşaqların Vətən haqqında nisbətən möhkəm anlayışa və biliyə malik olmalı təmir olunmalıdır;

2. Dövlətin himni, bayrağı, gerbi, sərhədi, müstəqilliyi, Milli Ordusu haqqında aydın və mühüm anlayışlar yaradılmalıdır;

3. Xalqımız, millətimiz və adət-ənənələrimiz haqqında müvafiq məlumatları olmalıdır;

4. Vətənimizin təbii sərvətləri (Xəzər dənizi, dağlar, meşələr, çaylar, bitki və heyvanat aləmi, quşlar, balıqlar, iqlim və s.) haqqında müvafiq biliyə malik olmalıdırlar;

5. Respublikamızın iqtisadiyyatı (neft, pambıq, taxıl, və s. istehsalı) və əmək adamları haqqında uşaqlarda yaşlarına müvafiq anlayışlar olmalıdır;

6. Öz xalqının milli-mənəvi dəyərləri (tarixi, dili, dini, etnik tərkibi, musiqisi, incəsənəti və s.) haqqında sadə məlumatlara malik olmalıdır.

7. Məktəbə hazırlıq qrupunun uşaqları dahi klassiklərimiz – Nizami, Fizuli, Nəsimi, Xətai və s. müasir şair və yazıçılar haqqında müvafiq məlumata malik olmalıdırlar.

Məktəbə hazırlıq qruplarında uşaqların sosial-əxlaq tərbiyəsini qeyd edilən istiqamətdə formalaşdırmaq nəticəsində onlarda yoldaşı və dostu üçün səy etmək, birgə sosial fəaliyyətdə olmaq, ümumi məqsəd üçün çalışmaq, ehtiyacı olana yardım göstərmək, əmək və oyun zamanı ilkin formada olsa da vəzifə, borc hissi formalaşır. Onlarda Vətən məhəbbəti, müxtəlif millətlərin nümayəndələrinə hörmət get-gedə inkişaf edir, insanlara məhəbbət güclənir, incəsənət əsərlərinə maraq artır, ətraf mühitə münasibətdə müsbət irəliləyiş nəzərə çarpır.

Sağlamlığı məhdud olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların yaşı artdıqca onların sosial-əxlaqi cəhətdən tərbiyələnməsi imkanları da artır və məzmunu nisbətən genişlənir. Bu dövrdə uşaqlar əqli emosional cəhətdən xeyli inkişaf etdiyi üçün onların sosial davranış qaydalarına əməl etmələrinə, hərəkətlərindəki şüurluluğa və fəallığa daha çox diqqət yetirməsi tələb olunur. Həqiqi, düzgün verilmiş sosial tərbiyə, mənəvi mədəniyyət sağlamlığı məhdud olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların özünə, öz qüvvəsinə və istedadına inamı üzə çıxarır, bu da uşağın məktəb təliminə hazırlığında mühüm yer tutur.

ƏDƏBİYYAT

1. Əlizadə, H.Ə., Mahmudova, R.M. (2013). Sosial pedaqogika. Bakı: BDU. 368 s.
2. Hüseynzadə, R.L. (2017). Tərbiyə işi və onun metodikası. Bakı: ADPU. 442 s.
3. Qasımova, L.N. (2004). Məktəblilərin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsi təcrübəsindən. Bakı: Nurlan. 220 s.

SUMMARY

Nabat Gahramanova

AS AN IMPORTANT FACTOR IN PREPARING FOR THEIR SCHOOL TRAINING IN THEIR SOCIAL EDUCATION WITH THE INCLUSIVE CHILDREN

The article discusses preparations for children with social problems, which are limited to health and special care. The article shows that children with social problems, limited health and need special care, their social education in the preparation stage of school is particularly important. The article provides information on the work carried out in both general education schools and preschool education institutions in this direction. Each child must always communicate and attitudes regularly with other children. These relations play an important Tol in the socialization and school preparati.

Keywords: *preparation for school, comprehensive school, family, preschool*

İNKLÜZİV TƏHSİL ANLAYIŞI

GÜNEL NAĞIYEVA

guneloruj@gmail.com

Bakı Dövlət Universiteti

Xülasə

Məqalədə təhsil sistemində inklüzivlik probleminə toxunulmuş, bunu aktuallaşdıran məqamlar barədə danışılmışdır. Belə ki, hazırda cəmiyyətdə əlilliyi olan insanların ümumi təhsil müəssisələrində öz yaş qruplarına müvafiq siniflərdə təhsil alması zəruri hal hesab olunur. Cəmiyyətin burada səmərəli nəticənin görülməsi üçün müxtəlif çətinliklərin aradan qaldırılmasına ehtiyac duyulur.

Bugün beynəlxalq və milli öhdəliklərin yerinə yetirilməsi baxımından təhsil sistemində əhəmiyyətli işlər görülməkdədir. Ölkədə keyfiyyətli inklüziv təhsili təmin etmək məqsədilə inklüziv siniflər təşkil edilən ümumtəhsil müəssisələrinin şəbəkəsi genişləndirilir, əlilliyi olan uşaqların təhsil hüququnun təminatına dəstək verilir, inklüziv təhsilin keyfiyyəti artırılır və kadr potensialı gücləndirilir.

İnklüziv təhsil haqqında maraqlı tərəflərin maarifləndirilməsini təmin etmək məqsədilə bir sıra fəaliyyətlər həyata keçirilir. Ümumi təhsil müəssisələrində inklüziya mədəniyyətini formalaşdırmaq üçün pedaqoji və inzibati heyət, eləcə də şagirdlər və onların valideynləri ilə görüşlər təşkil olunur. Həmin görüşlər zamanı iştirakçılara inklüzivlik, inklüziv təhsilin mahiyyəti və əhəmiyyəti, əlilliyə tibbi və sosial yanaşma, o cümlədən məktəb heyətinin və valideynlərin inklüziv təhsildə rolu müzakirə edilir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, əlilliyi olan uşaqlar, cəmiyyət, ümumtəhsil müəssisələri, sosial müdafiə

İnklüziv təhsil dedikdə müxtəlif səbəblərdən xüsusi təhsil ehtiyacının yaranmasına baxmayaraq, həmin uşaqların öz yaş qruplarına uyğun, yaxınlıqlarında yerləşən ümumtəhsil məktəblərində təhsilə cəlb edilməsi, burada onlara digər şagirdlərlə birgə gərəkli təlimin verilməsi nəzərdə tutulur. Cəmiyyətin ən həssas, sosial müdafiəyə böyük ehtiyacı olan hissəsi əlilliyi olan insanlardır. Lakin onlara qarşı belə bir münasibət formalaşmışdır ki, sanki daim evdə oturmali və ictimai yerlərdə görünməməlidirlər. Bu yanaşma onların cəmiyyətdə yox olmasına gətirib çıxara bilər.

Bütövlükdə əlilliyi olan şəxsləri cəmiyyətin tamhüquqlu üzvü kimi qəbul edən və onların cəmiyyətə tam və səmərəli şəkildə integrasiyasını özündə əks etdirən sosial yanaşma modelinin formalaşdırılması və mövcud qanunvericiliyə sirayət etdirilməsi müasir dövrümüzün ən aktual məsələlərindən biridir.

Ümumtəhsil sistemində inklüzivlik anlayışı müəyyən qrup uşaqları sadəcə ümumtəhsil məktəblərinə daxil etmək deyil, məhz sistemin özünün xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqları əhatə etmək imkanlarının yaradılması deməkdir. Bu isə qanunvericiliyi, maddi-texniki təminatı, məktəblərdə xüsusi xidmətlərin və zəruri infrastrukturun olmasını, dərslərin planlaşdırılmasını və aparılmasını, təlim metodları və strategiyalarını nəzərdə tutur.

Bu gün təhsil sisteminin inkişafı daha çox inklüziv yanaşmaya əsaslanır. Son zamanlar dünyanın bir çox ölkələrində bu yanaşmaya ciddi diqqət yetirilməyə başlanılır. Pedaqogikada inklüziv yanaşmaların tətbiqi əsas demokratik prinsip və dəyərlərə tam cavab verməklə, əlilliyi olan uşaqların tipik yaşdqlarının təlim aldıkları şəraitdə təhsilinə tam və fəal şəkildə cəlb olunması kimi təyin olunur. (Hüseynova, 2014, s.18)

İnsanın fiziki və ya intellektual inkişaf səviyyəsi, yaxud malik olduğu potensial ona dəyər qazandırmır. Onu dəyərli edən ən ümdə amil insan kimi dünyaya gəlməsidir. Bacarıq və nailiyyətlərə görə insana qiymət vermək təfəkkürü qədim və orta əsr insanına xas olan bir xüsusiyyətdir. Bu düşüncə tərzli insanlar və icmalar arasında qeyri-bərabərlik və ziddiyyətli münasibət yaradır. Bəzən bu həqiqəti unuduruq ki, sadəcə əlilliyi olan insanlar deyil, bütün insanların bir-birinə ehtiyacı var. Biz bioloji və sosial varlıq kimi ehtiyaclarımızın böyük bir qismini başqalarının köməyi ilə təmin

edirik. Lakin əlilliyi olan insanların ehtiyacları nisbətən qabarıq nəzərə çarpdığından elə təsəvvür formalaşır ki, sadəcə onların xüsusi qayğıya ehtiyacı var. (Əliyev, 2018, s.54)

İnklüziv təhsilin inkişafı dünyanın bir çox ölkələrinin təhsil siyasətinin prioritetlərindəndir.

Aparılan islahatlar təhsilin beynəlxalq prinsip və standartları ilə uyğunlaşdırılması məqsədini daşıyır. Bu prinsiplərdən biri də təhsilin humanistləşdirilməsi və insan hüquqları standartları ilə uyğunlaşdırılmasıdır. BMT-nin İnsan Hüquqları Konvensiyasına görə, bütün uşaqlar üçün bərabər təhsil almaq imkanlarının yaradılması və əlilliyi olan uşaqların cəmiyyətə inteqrasiyası dövlətlərin üzərinə düşür. Təhsilin məqsədlərindən biri də əlilliyi olan insanların cəmiyyətə inteqrasiyasını stimullaşdırmaq və onu reallığa çevirməkdir. İnklüziv təhsilin əsas prinsipi inklüziv təhsil vasitəsilə inklüziv cəmiyyətin formalaşmasını təmin etməkdir. Əlilliyi olan uşaqların ümumtəhsil məktəblərinə uğurlu inteqrasiyası məktəb mühitində və bütövlükdə təhsil sistemində mühüm dəyişikliklər tələb edir. Həmin dəyişikliklər məktəblərdə xüsusi şəraitin yaradılmasını, əlilliyi olan uşaqlar üçün təlim proqramlarının və materiallarının işlənilib hazırlanmasını, təlimin metod və strategiyalarının differensiallaşdırılmasını və hətta qiymətləndirmə standartlarının dəyişməsinə tələb edir. XX əsrin 90-cı illərindən etibarən inklüziv təhsilin məqsəd və mahiyyəti əhəmiyyətli şəkildə dəyişdi. İlk növbədə xüsusi tələbləri nəzərə alan integrativ modellərin çoxsaylı müxtəlif proqnozlara, tələblərə, şagirdlərin tədris üsulu və kontekstinə toxunan inklüziv strategiyalarla təkmilləşdirilmə zərurəti meydana çıxdı. Təlimdə və tədris planlarında differensiallaşdırma, sinif mühitində hər bir uşağın başqaları ilə birlikdə tədris prosesində iştirak etmə hüququnu nəzərdə tutur. Öz qabiliyyət və ehtiyaclarından asılı olmayaraq uşaqların hamısı sinfin tamhüquqlu üzvü sayılır. İnklüziv təhsilin bu konsepsiyası “bütün uşaqlar dəyərli və cəmiyyətin fəal üzvləridir” kimi əsas demokratik ideyalardan birini əks etdirir. Belə ki, uşaqlar sağlam və əlilliyi olanlara bölünmür, öz fərdi xüsusiyyətləri, ehtiyacları və istedadları olan ayrı-ayrı şəxsiyyətlər kimi nəzərdən keçirilir və daima təlim prosesində dəstək alırlar.

Xüsusi təhsil ehtiyacları termini və ümumiyyətlə, “təhsildə ehtiyaclar” konsepsiyası ilk dəfə 1981-ci ildə İngiltərədə işlənmişdir. Bu konsepsiyadan əvvəl uşaqların tibbi göstərişləri əsas götürülür və onların inkişaf səviyyəsini təsvir etmək üçün tibbi terminlərdən istifadə edilirdi. Uşağın harada təhsil alma məsələsi ön plana çıxanda onun fiziki və ya əqli qüsurlarından və ya əlillik kateqoriyasından asılı olaraq qərar qəbul edilirdi.

İnklüziv təhsilin istinad etdiyi universal dəyərlər yalnız əlilliyi olan insanların deyil, bütün təhsilənlərin maraqlarını təmin edir. Bu universal dəyərlər onu deməyə əsas verir ki, inklüziv təhsil hamı üçün təhsil anlayışını ehtiva edir. İnklüziv təhsil məktəblərdə fərqli uşaqların birgə təhsil almasını təmin etməklə onların çoxşaxəli və dolğun inkişafı üçün rəngarəng mühit yaratmış olur. İnklüziv təhsil əlilliyi olan uşaqları cəmiyyətdən və yaşıdlarından təcrid olunmaqdan xilas edir, onların həyata inteqrasiyasına, inkişafına və hüquqlarının təmin olunmasına kömək edir, sağlam uşaqlarda isə öz həmyaşıdlarına qarşı mərhəmət, qayğı hissələrinin formalaşmasına səbəb olur. İnklüzivə, eyni zamanda bütün uşaqların məktəbə getmək, öz fikrini ifadə etmək, keyfiyyətli tədris prosesində iştirak edərək şəxsi, sosial və etnik xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq müəyyən nəticələr əldə etmək hüquqlarının təmin edilməsini və sosial təcridə məruz qala bilən, həmçinin davamiyyəti pis olan şagirdlərə mənəvi dəstəyin göstərilməsini nəzərdə tutur. İnklüziv təhsil tətbiq edilən təhsil müəssisələrində bütün təhsilənlər, o cümlədən əlilliyi olan uşaqlar bərabərhüquqludur, təhsil prosesi hər bir uşaq üçün əlçatandır, onlara ünsiyyət üçün bərabər imkanlar yaradılıb, təlim prosesi səmərəli təşkil edilir, prosesə cəlb olunan pedaqoji işçilər müvafiq bacarıqlara yiyələnmişlər, proqram hər bir şagirdin tələbatını nəzərə alır, ailələr təhsil müəssisəsinin həyatında fəal iştirak edirlər.

Bütün bunları ümumiləşdirərək inklüziv təhsilin bir sıra üstünlüklərini də qeyd etmək vacibdir:

- Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara təhsil ala bilmək imkanı təklif olunur;
- Təhsil bütün uşaqların ehtiyaclarına uyğun təşkil edilir;
- Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların cəmiyyətə inteqrasiyası, sosiallaşması təmin edilir;
- Əlillərin əmək məşğulluğunda iştirakı üçün imkanlar yaradılır.

Ölkəmizdə inklüziv təhsilin tətbiqi həm cəmiyyətin, həm təhsil sisteminin, həm də hər bir şəxsiyyətin inkişafında mühüm hadisədir. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar bu prosesin

tamhüquqlu iştirakçılarına çevrilir, həm özlərinə, həm də cəmiyyətə faydalı şəxslər kimi yetişmiş olurlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. Bakı. 2013
2. Əliyev, M. (2018). İnklüziv təhsil - məlumat kitabçası. Bakı. 47 s.
3. Hüseynova, N. (2014). İnklüziv təhsil. Dərs vəsaiti. Bakı. 218 s.
4. İnklüziv təhsil üzrə müəllimlərin İnkişaf Proqramı. Bakı: UNİCEF-in Azərbaycandakı Nümayəndəliyi "Regional İnkişaf" İctimai birliyi. 2019

SUMMARY

In the article, the problem of inclusion in the education system was touched upon, and the points that made it relevant were discussed. Thus, it is considered necessary for people with disabilities in the society to study in classes appropriate to their age groups in general education institutions. Society needs to overcome various difficulties in order to achieve an effective result here.

Today, significant work is being done in the education system in terms of fulfilling international and national obligations. In order to ensure quality inclusive education in the country, the network of general education institutions where inclusive classes are organized is being expanded, support is provided for ensuring the right to education of children with disabilities, the quality of inclusive education is increased and staff potential is strengthened.

Meetings are organized with teaching and administrative staff, as well as with students and their parents, with the aim of forming a culture of inclusion in general education institutions. During the meetings, participants discuss inclusivity, the essence and importance of inclusive education, the medical and social approach to disability, and the role of school staff and parents in inclusive education.

Keywords: *inclusive education, children with disabilities, society, educational institutions, social protection*

РЕЗЮМЕ

В статье затронута проблема инклюзии в системе образования, обсуждены моменты, которые делают ее актуальной. Так, в обществе считается необходимым, чтобы люди с ограниченными возможностями обучались в классах, соответствующих их возрастным группам в общеобразовательных учреждениях. Обществу необходимо преодолевать различные трудности, чтобы достичь здесь эффективного результата.

Сегодня в системе образования проводится значительная работа по выполнению международных и национальных обязательств. В целях обеспечения качественного инклюзивного образования в стране расширяется сеть общеобразовательных учреждений, в которых организованы инклюзивные классы, оказывается поддержка в обеспечении права на образование детей с ограниченными возможностями, повышается качество инклюзивного образования, укрепляется кадровый потенциал.

Проводится ряд мероприятий с целью информирования заинтересованных сторон об инклюзивном образовании. Организуются встречи с педагогическим и административным составом, а также с учащимися и их родителями с целью формирования культуры инклюзии в общеобразовательных учреждениях. В ходе встреч участники обсуждают инклюзивность, суть и важность инклюзивного образования, медицинский и социальный подход к инвалидности, а также роль школьного персонала и родителей в инклюзивном образовании.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, дети с особыми потребностями, общество, образовательные учреждения, социальная защита*

İNKLÜZİV TƏHSİL: ANLAYIŞA MÜASİR YANAŞMALAR, SKANDİNAV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİL SİSTEMLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

NAİBƏ ŞƏMŞİYEVƏ

naibashamshiyeva04@gmail.com

Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitut

Xülasə

Məqalə müasir təhsilin ümumi tendensiyləri içərisində önəmli yerlərdən birini tutan inklüziv təhsilin spesifik xüsusiyyətlərinin araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Məqalədə inklüziya və inklüziv təhsil anlayışlarına dair müxtəlif yanaşmalar, UNESCO-nun inklüziv təhsillə bağlı meyarları diqqətdən keçirilmiş, Avropa ölkələri içərisində təhsildə öz üstün keyfiyyətləri ilə seçilən Skandinaviya ölkələrinin inklüziv təhsil siyasətinin özəllikləri dərinlən təhlil edilmişdir. Məqalədə göstərilir ki, təhsildə inklüziv konsepsiyanın əks olunması son illərdə intensiv müzakirələrə səbəb olmuşdur. UNİCEF isə inklüziv təhsili UNESCO tərəfindən təklif olunan və geniş ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilən tərifi uyğun olaraq belə izah edir: "Təlim, mədəniyyət və icmalarda iştirakın artırılması və təhsil sistemi daxilində və ondan qaynaqlanan təcrid olunmanın azaldılması yolu ilə bütün təhsilənlərin ehtiyaclarının müxtəlifliyinin nəzərə alınması və cavab tədbirlərinin görülməsi prosesidir". Praktikada inklüziv təhsil cəmiyyətin hər bir üzvünün keyfiyyətli, münasib və adekvat təhsil hüququnun reallaşdırılmasına yönələn geniş spektrli strategiyalar, fəaliyyətlər və prosesləri nəzərdə tutur. Inklüziv təhsil istər sağlam, istərsə də əlillərin bərabər təhsiləlmə hüquqlarını təmin edir və bu, cəmiyyətdə sosial bərabərliyin qorunmasına, əlil uşaqların təhsil və başqa xüsusi ehtiyaclarının ödənilməsinə şərait yaratmış olur.

Skandinaviya ölkələrindən Finlandiyada, İsveçdə, Norveçdə, Danimarkada inklüziv təhsilə həm dövlətin, həm cəmiyyətin yanaşmalarının, həm də tətbiqi mexanizmlərinin fərqliliyi məqalədə xüsusi olaraq vurğulanır.

Azərbaycanda inklüziv təhsilin meydana gəlmə zərurəti, tarixi, inklüziv təhsilin tətbiqinin əsas prinsipləri, istiqamətləri, BMT-nin Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları üzrə Komitəsinin bu məsələdə ölkəmizlə bağlı mövqeyi məqalədə araşdırma predmeti təşkil etmişdir. Ölkəmizdə keyfiyyətli inklüziv təhsili təmin etmək məqsədilə inklüziv sinif təşkil edilən ümumtəhsil müəssisələrinin şəbəkəsi genişləndirilir, Azərbaycanda əlilliyi olan uşaqların təhsil hüququnun təminatına dəstək verilir, inklüziv təhsilin keyfiyyəti artırılır və məktəblərdə kadr potensialı gücləndirilir. Alınmış nəticəyə görə, inklüziv təhsil həyata keçirildikdə tədrisin planlaşdırılması, icrası və qiymətləndirilməsinə edilən önəmli dəyişikliklərdən bütün uşaqlar təhsil baxımından faydalanır. Əlilliyi olan uşaqlar və digər əlverişsiz mövqedə olan qrupların məktəblərə inklüziv şəkildə cəlb olunduğu yerlərdə təhsilin keyfiyyətində yüksəliş baş verir.

Açar sözlər: inklüziya, inklüziv təhsil, UNİCEF, UNESCO, Skandinaviya, Azərbaycan

Giriş

Müasir təhsilin ümumi tendensiylərindən bəhs edərkən toxunulan ilk məsələlərdən biri kimi inklüziv təhsil problemi önə çıxır. Yaşadığımız dünyada insan haqlarının durmadan genişlənməsi və inkişafı, təhsil prosesinin modernləşməsi, qloballaşma kimi kütləvi proseslər hər bir dövlətin inklüziv təhsil anlayışına daha həssas yanaşmasını tələb edir. Hazırda dünyada bu məsələni prioritet istiqamət kimi götürən çox az ölkənin adını qeyd etmək mümkündür. Inklüziv təhsilin əksər ölkələrdə ön plana çəkilməməsinin əsas səbəbi onların ağır sosial-iqtisadi durumu, qeyri-sabit siyasi quruluşu, insan hüquqlarının məhdudlaşdırılması (və ya heç olmaması) və s. çıxış edir.

Belə olan halda ortaya belə bir ritorik sual çıxır: ümumiyyətlə inklüziv təhsilin kökündə dayanan inklüziya nədir, ona necə tərif vermək olar və inklüziv təhsil özündə hansı elementləri cəmləşdirir?

İnklüziya (fr. *inclusif* – “özünə daxil edən”, lat. *include* – “daxil edirəm”) dedikdə digər uşaqlar üçün də əlçatan və onların da bəhrələnməyinə şərait yaratmaqla müxtəlif əqli və fiziki imkanlı uşaqların (həm xüsusi istedadlı, həm də əlilliyi olan) məktəb və tədrisin bütün aspektlərinə tam şəkildə cəlb edilməsi nəzərdə tutulur (Loreman, Deppeler, və b. 2010, s.111).

İnklüzivlik anlayışı son otuz ildə sosial, siyasi və təhsil nəzəriyyələrində tez-tez müzakirə olunmağa başlanan mövzulardan birinə çevrilmişdir. Bu anlayış, xüsusilə cəmiyyətdən təcrid olunmuş vəziyyətdə yaşayan fərdlər üçün aktualdır və həmin insan qruplarının cəmiyyətə daxil olması prosesi ilə bağlı müzakirələrdə ön plana çıxır.

Yaşadığımız dövrdə inklüziv təhsil anlayışına dair müxtəlif yanaşmalar olsa da onun mahiyyəti konkret olaraq ümumi təhsilin hamı üçün əlçatanlığını nəzərdə tutan və bütün uşaqların müxtəlif ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmasına əsaslanan inkişaf prosesi kimi dəyərləndirilir. Təhsildə inklüziv konsepsiyanın əks olunması son illərdə intensiv müzakirələrə səbəb olmuşdur. UNİCEF isə inklüziv təhsili UNESCO tərəfindən təklif olunan və geniş ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilən tərifə uyğun olaraq belə izah edir: “Təlim, mədəniyyət və icmalarda iştirakın artırılması və təhsil sistemi daxilində və ondan qaynaqlanan təcridolunmanın azaldılması yolu ilə bütün təhsilalanların ehtiyaclarının müxtəlifliyinin nəzərə alınması və cavab tədbirlərinin görülməsi prosesidir” (Şimşek, 2019, s.177).

Təhsildə inklüzivlik anlayışı uşaq və gənclərin müxtəlif mədəni, sosial və öyrənmə səviyyələrini nəzərə alaraq hamıya bərabər öyrənmə imkanlarının təmin edilməsi üzərində dayanır. İnklüziv təhsilin diqqət mərkəzində olan əsas sahələr UNESCO tərəfindən aşağıdakı kimi qəbul edilməkdədir:

- **Sistem inklüzivliyi:** təhsil sistemləri, məktəblər və müəllimlər mədəni, sosial və fərdi müxtəlifliyə hörmət etmək və müvafiq olaraq tələbələrin gözləntilərini və ehtiyaclarını qarşılamağa cavab verir;

- **Təhsilə əlçatanlığın inklüzivliyi:** hər kəs üçün keyfiyyətli təhsilə bərabər çıxışın təmin edilməsi;

- **Sosial inklüzivlik:** digər sosial siyasətlərlə və sosial aktorların və maraqlı tərəflərin gözləntiləri ilə uyğundur. Daxil olmaqla yaxın koordinasiya (Şimşek, 2019, s.178).

Tədqiqatın əsas istiqamətləri

Praktikada inklüziv təhsil anlayışı

Praktikada inklüziv təhsil cəmiyyətin hər bir üzvünün keyfiyyətli, münasib və adekvat təhsil hüququnun reallaşdırılmasına yönələn geniş spektrli **strategiyalar**, **fəaliyyətlər** və **prosesləri** nəzərdə tutur. İnklüziv təhsili daha aydın izah etmək üçün onun əsas əlamət və prinsiplərinin siyahısı aşağıda təqdim olunur:

- Hüquqlara əsaslanır və əlilliyin sosial modelini rəhbər tutur;
- Şagirdin təhsil sistemində uyğunlaşması üçün dəyişdirilməsini deyil, sistemin şagirdə uyğunlaşması üçün dəyişdirilməsini nəzərdə tutur, çünki təcridetmə “problemi” şəxs və ya onun əlamətlərində deyil, sistemin daxilindədir;
- Öyrənmənin doğuşdan başladığını və bütün həyat boyu davam etdiyini təsdiq edir, evdə və icmada, formal, qeyri-formal və informal şəraitdə öyrənməni də əhatə edir. Geniş spektrli icma təşəbbüslərini, o cümlədən icma əsaslı reabilitasiya proqramlarını əhatə edir.
- Yerli mədəniyyətə və kontekstə uyğun olaraq daima təkamül edən dinamik prosesdir;
- İcmalara, sistemlərə və strukturlara ayrı-seçkiliklə mübarizə aparmaq, müxtəlifliyi təqdir etmək, iştirakı təşviq etmək və hər kəsin öyrənməsi və iştirakına olan əngəlləri aradan qaldırmaq imkanı verir;

• Yaş, gender, etnik mənsubiyyət, dil, sağlamlıq vəziyyəti, iqtisadi vəziyyəti, din, əlillik, həyat tərzinə görə fərqlər və digər fərqlilik formaları qəbul edilir və hörmət edilir;

• İnklüziv inkişafı təşviq edən daha geniş miqyaslı strategiyanın bir hissəsi olmaqla, sülh, tolerantlıq, resurslardan dayanıqlı istifadə və sosial ədalətin mövcud olduğu, hər kəsin təməl ehtiyac və hüquqlarının təmin edildiyi bir dünya yaratmaq məqsədini güdür (Bernell, 2003, s.36).

İnklüziv təhsil istər sağlam, istərsə də əlillərin bərabər təhsilə alma hüquqlarını təmin edir və bu, cəmiyyətdə sosial bərabərliyin qorunmasına, əlil uşaqların təhsil və başqa xüsusi ehtiyaclarının ödənilməsinə şərait yaratmış olur. İnklüziv təhsil müvafiq yaş aralığına daxil olan bütün uşaqları əhatə edən gələcəyə ümumi baxış və dövlətin bütün uşaqlara təhsil vermək öhdəliyi əsasında məzmunu, yanaşmalara, struktur və strategiyalara dəyişiklik və modifikasiyaların edilməsini ehtiva edir. Bu, o cümlədən sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilə cəlb olunmasını da təmin edir. Təhsil əlilliyi olan uşaqların və onların ailələrinin tez-tez üzləşdiyi ayrı-seçkilik zəncirini qırmaq üçün ən effektiv yollardan biridir. Əlilliyi olan uşaqlar digər uşaqlarla eyni hüquqlara malik olsa da, tarixən onlar təhsil sistemindən ən çox təcrid olunan qrup olmuşdur. İnklüziv təhsilin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün faydalarını aşağıdakı şəkildə dəyərləndirmək olar:

- Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar kollektivə uyğunlaşır, cəmiyyətə inteqrasiya edir;
- Onlarda özünə inam hissi formalaşır;
- Onlar cəmiyyətin digər üzvləri kimi bərabərhüquqlu şəxsiyyət kimi formalaşır;
- Gələcəkdə onların məşğulluq kimi problemi də aradan qaldırılmış olur (Berri, 2002, s.221).

Tədqiqatlar göstərir ki, əlilliyi olan uşaqlar, o cümlədən öyrənmə məhdudiyyətləri olan uşaqların ümumtəhsil məktəblərində akademik nəticələr və davranış baxımından əldə etdikləri irəliləyiş sequeqasiyalı siniflərdə təhsil alan yaşlıları ilə müqayisədə daha böyükdür. Bundan əlavə, müəllimlər əlilliyi olan uşaqları cəlb etməklə bağlı hazırlıqlı olduqda, əlilliyi olan uşaqlar üçün təlim səviyyəsi və standartı yüksəlir, həmçinin əlilliyi olmayan uşaqlar üçün də təlim səviyyəsi yüksəlir.

İnklüziv təhsil uşaqların müstəqil bir fərd olduğunu və təhsil zamanı onların hər birinin öz ehtiyacları olduğunu qəbul edən metodologiyaları inkişaf etdirməyə yönəlib. İnklüziv təhsil tədris zamanı müxtəlif ehtiyacların ödənilməsinə yönəlmiş yanaşmaların formalaşdırılmasına çalışır.

İnklüziv təhsillə bağlı beynəlxalq praktikaya görə, bir sinifdə təhsil alan xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlərin sayı 5-10% olmalıdır.

İnklüziv təhsilin əsas prinsiplərindən biri uşaqların öz yaşayış yerinə yaxın və öz icmalarında yaşayan həmyaşıdları ilə birgə təhsilə cəlb olunmasıdır. Belə olduqda sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsillə yanaşı, öz icmasına inteqrasiya olmasına imkan yaranır.

Təməlinə humanizm, yüksək ali insani dəyərlər dayanan inklüziv təhsil problemlərinin həllinə sosial rifahı yüksək olan ölkələrdə xüsusi diqqətlə yanaşılır. Dünyanın müxtəlif regionlarında qərarlaşmış fərqli inkişaf göstəricilərinə malik belə ölkələrin inklüziv təhsil məsələsinə münasibəti bir-birindən köklü surətdə fərqlənir.

Skandinaviya ölkələrində inklüziv təhsil

Finlandiyada inklüziv təhsil

Finlandiyada inklüziv təhsil qanunvericilik səviyyəsində öz əksini tapıb. Yerli qanunlara görə, sağlamlığında məhdudiyyət olan şəxslərin təhsili üçün diferensiaslaşmış mühitin formalaşdırılması başlıca şərtidir. Milli tədris proqramına edilmiş xüsusi dəyişikliklərə əsasən, belə məhdudiyyəti olan uşaqlar da digərləri kimi kütləvi məktəblərdə təhsil ala bilərlər. Bundan əlavə, orada fiziki qabiliyyətləri məhdud olan uşaqlara, onların valideynlərinə və pedaqoqlarına təhsil prosesində yardım edən dövlət tədris-məsləhət mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Mərkəzdə təşkil edilən uzunmüddətli kurslarla yanaşı, mütəxəssislərin məktəblərdə daha qısamüddətli treninqlər vasitəsilə prosesə fasiləsiz müdaxilə halları müşahidə olunur. Bu sahədə işləyəcək pedaqoqlar hər növ fiziki məhdudiyyəti olan uşaqlarla işləmək üçün ciddi hazırlanırlar. Məhz bu baxımdan inklüziv təhsil sahəsində çalışacaq müəllimin tək təhsildən deyil, tibb və psixologiyadan da hazırlıqlı olması başlıca

şərt kimi önə çəkilir. Ölkədə inklüziv təhsilin reallaşması üçün pedaqoq hazırlığı ilə dövlət məşğul olur. Məsələn, Laplandiya Universitetində “Müəllimlərin tədrisi” adlı proqram fəaliyyət göstərir. “Elm və təhsilin müasir problemləri” elektron elmi jurnalının verdiyi məlumata görə, bu proqramdan müəllim olmaq istəyən hər bir mütəxəssis yararlanı bilər. Bələdiyyələr səviyyəsində isə iş bu formada təşkil olunub: bir sinifdə iki qrup formalaşdırılır – adi uşaqlar üçün olan və fiziki məhdudiyyəti olan uşaqlar üçün. Dərsi iki müxtəlif müəllim aparır. Ehtiyacdən irəli gələrək bu müəllimlərə xüsusi pedaqoq və köməkçi də qoşula bilər. Belə siniflərdə uşaqların sayı təqribən 25 nəfərdən ibarət olur. Adətən uşaqların valideynləri yaşadıqları ünvan üzrə məktəblərə müraciət edirlər. Məktəbdə direktordan tutmuş, müəllim, xüsusi pedaqoq, onun köməkçisi və tibb bacılarınınadək hər kəs uşağın təhsili ilə yaxından məşğul olur. Bu qrup mütəmadi olaraq toplaşır və hər bir uşağın durumu ilə bağlı məsləhətləşmələr aparır. Əgər daha ciddi problem yaranarsa, psixoloqa müraciət edilir. Bununla yanaşı, məktəblərdə fəaliyyət göstərən ayrıca siniflər də var ki, sırf fiziki məhdudiyyətli uşaqların tədris problemləri ilə məşğuldurlar. Bu siniflərin ayrıca mövcudluğu həmin uşaqlardakı məhdudiyyətlərin daha dərin xarakterli olması ilə əlaqədardır. Belə siniflərdə iki xüsusi pedaqoq və köməkçiləri tədris proqramının həyata keçirilməsinə cavabdehirlər.

İsveçdə inklüziv təhsil

İsveçdə də digər Skandinav ölkələrində olduğu kimi fiziki cəhətdən sağlamlığı məhdud olan uşaqların kütləvi məktəblərdə təhsil alma hüquqları qanunla tənzimlənir. Bu məktəblərin maliyyə və sosial dəstəyini dövlət təmin edir. Ölkədə pedaqoq hazırlayan universitetlərin hamısında xüsusi tədrisə dair kurslar mövcuddur. İnklüziv düşüncə tərzinin əsaslarını öyrənmək hər bir fənn müəllimi üçün mütləqdir. İsveçdə inklüziv təhsilin təşkil prosesindeki əsas çağırış tədris proqramına və onun reallaşdırılması yollarına dair vahid yanaşmaya nail olunmasıdır. Yerli idarəetmə orqanları səviyyəsindəki təcrübəyə əsasən, qüsurlu uşaqlar da adi məktəblərdə təhsil alırlar, həftədə bir neçə saat onlara xüsusi pedaqoq tərəfindən ayrıca sinifdə dərs keçilir. Xüsusi pedaqoqların qarşısında duran məqsəd məhdudiyyəti olan uşağı adi uşaqların təhsil aldığı siniflərdə oxumağa hazırlamaqdır. Uşağın məktəbdə hər hansı problemi yaranarsa, Pedaqoji Şura toplaşır və bununla bağlı müvafiq qərar verir. Verilən qərar vəziyyətin müxtəlifliyindən asılı olur (Deppeler, 2003, s.393).

Norveçdə inklüziv təhsil

Norveçdə xüsusi təhsil ehtiyacları olan şəxslərin təhsil alma hüquqlarına dair qanun fəaliyyət göstərir. Paralel olaraq ölkədə fərqli kateqoriyalı məhdudiyyətli uşaqlara yardım mərkəzləri də mövcuddur. Məsələn, erkən autizm, görmə və eşitmə qabiliyyəti zəif olan uşaqlar belə mərkəzlərdə hər növ yardım görürlər. İnklüziv təhsilin həyata keçirilməsi üçün lazım olan pedaqoqlar isə universitetlərdə hazırlanır. Gələcək pedaqoqların keçdikləri xüsusi pedaqoji kurs var ki, burada inklüziv təhsilə geniş yer ayrılır. Pedaqoji təhsil alan tələbələr, eyni zamanda Avropa Birliyi ölkələrində bu istiqamətdə müxtəlif təcrübələr keçmək imkanına da malikdirlər. Sağlamlığında məhdudiyyət olan uşaq ümumi məktəblərdə digər həmyaşıdları ilə birlikdə təhsil alır. Norveçdə, adətən hər məktəbdə bir neçə belə uşaq olur və onlar bütün uşaqlarla eyni sinifdə oxuyurlar. Belə siniflərdə müəllimin köməkçisi də dərslərdə iştirak edir. Onun bütün diqqəti yalnız fiziki imkanları məhdud olan uşağa yönəlir. Norveç məktəblərində belə uşaqlar məktəbdə daimi müşayiətdədirlər. Müşahidə edən şəxsin kimliyini məktəb özü müəyyən edir. İnklüziv təhsil bələdiyyələrin səlahiyyətləri çərçivələrinə daxildir. Məktəbləri maliyyə və avadanlıq baxımından da məhz yerli idarəetmə orqanları təmin edirlər (Loreman, Deppeler, və b.2010, s.114).

Danimarkada inklüziv təhsil

Daha bir Skandinav ölkəsi olan Danimarkada inklüziv təhsil hüququ nəinki qanuniləşdirilib, hətta inklüziv təhsilin reallaşdırılması üçün milli strategiya da hazırlanıb. Danimarkada bu prosesa Milli Resurs Mərkəzi nəzarət edir. İnklüziv təhsil sahəsində araşdırmalar aparan universitetlərin əməkdaşları tərəfindən formalaşdırılmış xüsusi qrup isə bələdiyyələrin bu sahədəki fəaliyyəti ilə marqlanır və hesabatlar hazırlayır. Danimarkada pedaqoqların hazırlanması bakalavr və magistr

sistemi vasitəsilə həyata keçirilir. İnklüziv təhsil sahəsində çalışacaq gənc pedaqoqları hazırlayarkən daha çox onların konkret pedaqoji situasiyaya necə reaksiya verəcəklərinə diqqət yönəldilir, bu istiqamətdə müxtəlif pedaqoji tövsiyələr işlənib-hazırlanır. Ölkənin mövcud tədris proqramına əsasən, tələbələrin hamısı xüsusi kurs keçməlidirlər. Əgər onlardan hər hansısa biliklərini daha da dərinləşdirmək istəyirsə, inklüziv təhsil sahəsində əlavə ixtisaslaşmaya cəlb edilir. Danimarkada valideyn uşağını istədiyi təhsil müəssisəsinə yollaya bilər. Həmin məktəb isə uşağa təhsil verməyə borcludur. Xüsusi qrup psixoloqlar, loqopedlər və pedaqoqlar var ki, onlar konkret məktəbə və ya uşağa, yaxud da uşaqlar qrupuna yardım etmək üçün ezam olunurlar. İnklüziv təhsildə “diferensiallaşmış yanaşma” tətbiq olunur, yəni məhdudiyyəti olan uşaqlar da digərləri ilə yanaşı, adi kütləvi məktəblərdə təhsil ala bilərlər.

Azərbaycanda inklüziv təhsil

Azərbaycanda “İnklüziv təhsil layihəsi”nin icrasına 2005-ci ildən start verilmişdir. Nazirlər Kabinetinin 3 fevral 2005-ci il tarixli 20 nömrəli Qərarına əsasən, “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsili”nin təşkili üzrə İnkişaf Proqramı təsdiq edilmişdir. Ölkəmizdə ümumi təhsil müəssisələrində inklüziv təhsilin təşkili Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 11 fevral 2023-cü il tarixli 43 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “İnklüziv təhsilin təşkili qaydası” ilə tənzimlənir. Milli qanunvericilikdə “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən, dövlət cinsindən, irqindən, dilindən, dinindən, siyasi əqidəsindən, etnik mənsubiyyətindən, sosial vəziyyətindən, mənsəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanının yaradılmasına və ayrışdırılmağa yol verilməməsinə təminat verir. Həmçinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 14 dekabr tarixli 3498 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüququnu təhsilin bütün pillələri üzrə digər şəxslərlə bərabər səviyyədə təmin etməyi və onların təhsili üçün maneəsiz mühit yaratmağı əsas məqsəd kimi qəbul edir.

Buna əsaslanaraq, beynəlxalq və milli öhdəliklərin yerinə yetirilməsi istiqamətində təhsil sistemində əhəmiyyətli işlər görülür. Ölkədə keyfiyyətli inklüziv təhsili təmin etmək məqsədilə inklüziv sinif təşkil edilən ümumtəhsil müəssisələrinin şəbəkəsi genişləndirilir, Azərbaycanda əlilliyi olan uşaqların təhsil hüququnun təminatına dəstək verilir, inklüziv təhsilin keyfiyyəti artırılır və məktəblərdə kadr potensialı gücləndirilir (Qaraxanlı, 2018, s.13).

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu (ARTİ) 2018-ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi və BMT-nin Uşaq Fondu (UNICEF) ilə əməkdaşlıqda bir sıra fəaliyyətlər həyata keçirir. 2021-ci ildən başlayaraq ARTİ inklüzivliyin təbliğinə və inklüziv təhsilin tətbiqinə 3 istiqamət üzrə dəstək göstərir (Qaraxanlı, 2018, s. 13):

1. Maarifləndirmə. İnklüziv təhsil haqqında maraqlı tərəflərin maarifləndirilməsini təmin etmək məqsədilə bir sıra fəaliyyətlər həyata keçirilir. Belə ki, ümumi təhsil müəssisələrində inklüziya mədəniyyətini formalaşdırmaq üçün pedaqoji və inzibati heyət, eləcə də şagirdlər və onların valideynləri ilə görüşlər təşkil olunur. Həmin görüşlər zamanı iştirakçılara inklüzivlik, inklüziv təhsilin mahiyyəti və əhəmiyyəti, əlilliyə tibbi və sosial yanaşma, o cümlədən məktəb heyətinin və valideynlərin inklüziv təhsildə rolu müzakirə edilir. Bundan əlavə, inklüziv təhsilin mahiyyəti və əhəmiyyətindən bəhs edən sosial videoçarxlar hazırlanır.

2. Təlimlər. Müəllim, korreksiyaedici pedaqoq və psixoloqların inklüziv təhsil sahəsində səriştəliliklərini artırmaq üçün ARTİ müxtəlif təlimlər keçirir. Təlimlər inklüziv dəyərlər, əlilliyə sosial və tibbi yanaşma, uşaqyönümlü pedaqogika, Universal Öyrənmə Dizaynı, tədris-təlim prosesinin səmərəli təşkilinin təşviqi üçün inklüziv təhsilin planlaması və tətbiqi, müxtəlif sinif strategiyalarından istifadə və digər mövzuları əhatə edir. Eyni zamanda inklüziv təhsilə cəlb olunacaq əlilliyi olan uşaqların seçimində psixoloji-tibbi-pedaqoji komissiyalara dəstək göstərmək məqsədilə təlimlər həyata keçirilir. Komissiya üzvləri ilə inklüziv təhsil və inklüzivlik, əlilliyi olan uşaqların

valideynləri ilə iş, habelə şagirdlərin müəyyənləşdirilməsi qaydaları və meyarları, onların inklüziv təhsilə cəlb olunmasına maneələr müzakirə edilir.

3. Metodik dəstək. Keyfiyyətli inklüziv təhsilin tətbiqini təmin etmək üçün müəllimlərə, korreksiyaedici pedaqoqlara, psixoloqlara və məktəb rəhbərliyinə mentorluq və Fərdi Təlim Planları üzrə dəstək göstərilir. Mentorluq dəstəyi zamanı pedaqoji və inzibati heyət ilə əlilliyi olan şagirdlərin məktəbə və müəllimlərə adaptasiyası, sosiallaşması, dərslərdə səmərəli tədris strategiyalarından istifadə, o cümlədən tədris-təlim prosesində yaranan çətinliklər və onların aradan qaldırılması və valideynlərlə əməkdaşlıq kimi mövzulara dair müzakirələr aparılır, bu istiqamətlərdə təklif və məsləhətlər verilir.

BMT-nin Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları üzrə Komitəsi Azərbaycanın inklüziv təhsil proqramını təsdiqlənməsini müsbət hal kimi qiymətləndirmişdir. Bu barədə Komitənin Azərbaycanla bağlı kombinə ikinci və üçüncü periodik hesabatında qeyd olunmuşdur. Komitənin eksperti və Azərbaycan üzrə həmməruzəçisi Miyeon Kim Azərbaycan hökuməti tərəfindən “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nı təsdiqləməsinin Komitə tərəfindən müsbət inkişaf kimi tanındığını bildirib.

Nəticə

Sonda yekun olaraq onu qeyd etmək lazımdır ki, inklüziv təhsil həyata keçirildikdə tədrisin planlaşdırılması, icrası və qiymətləndirilməsinə edilən önəmli dəyişikliklərdən bütün uşaqlar təhsil baxımından faydalanır. Əlilliyi olan uşaqlar və digər əlverişsiz mövqedə olan qrupların məktəblərə inklüziv şəkildə cəlb olunduğu yerlərdə təhsilin keyfiyyətində yüksəliş baş verir. Çünki bu zaman təhsil uşaqları daha çox diqqət mərkəzinə gətirir və bütün uşaqlar üçün, o cümlədən fərqli qabiliyyətlərə malik uşaqlar üçün yaxşı təlim nəticələrinin əldə olunmasına yönəlir. Ümumilikdə inklüziv təhsil xüsusi məktəblərdəki səciyyəvi kurikulumla müqayisədə əlilliyi olan uşaqlara daha geniş kurikulumla çıxış imkanı verir. Belə ki, xüsusi məktəblərdə “xüsusi pedaqoji yanaşmaların mövcudluğu çətinlikləri olan uşaqların daha da təcrid olunmasına və kənarda qoyulmasına səbəb olur”. Inklüziv təhsil bütün uşaqların birlikdə yaşamasını, öyrənməsini və oynamasını təmin edir. O, bütün uşaqlara bir-birinin bacarıqları, istedadı, şəxsiyyəti və ehtiyaclarını tanımaq və qəbul etmək imkanı verir. Inklüziv siniflər həm də seqreqasiyalı mühitlərlə müqayisədə tədris fəaliyyətinə daha çox diqqət yetirir. O, həmçinin onlara sosial bacarıqlarını, bir-biri ilə və ətrafdakı insanlarla qarşılıqlı əlaqədə olmaq qabiliyyətlərinə olan inanclarını gücləndirməyə kömək edən faydalı münasibətlər və dostluqlar qurmaqda kömək edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bernell, S.L. (2003). ‘Theoretical and applied issues in defining disability in labor market research’ in Journal of Disability Policy Studies, 14(1), p. 36.
2. Berry, A. and Milroy, P. (2002). ‘Changes that matter’ in J. Loughran, I. Mitchell and J. Mitchell eds, Learning from Teacher Research, Sydney: Allen & Unwin, pp. 196-221.
3. Deppeler, J.M. (2003). Improving inclusive practice through collaborative inquiry: A university and school-system professional development project, a paper presented at the ICET Teachers as Leaders: Teachers Education for a Global Profession Conference, Melbourne, 20-25 July, p.393
4. Loreman, T. and Deppeler, J., Harvey, D. (2010). Inclusive education, A Practical Guide to Supporting Diversity in the Classroom, p. 111-114.
5. Şimşek, H., Dağıstan, A., Şahin, C., Koçyiğit, E., Dağıstan Yalçınkaya G., Kart, M. ve Dağdelen, S. (2019). Kapsayıcı eğitim bağlamında Türkiye’de temel eğitim programlarında çokkültürlülüğün izleri. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2), s. 177-197.
6. Qaraxanlı, R. (2018). Inklüziv təhsildə yeni çağırışlar. Azərbaycan müəllimi. 20 aprel. s.13.

SUMMARY

The article is devoted to investigating the specific features of inclusive education, which occupies one of the important places in the general trends of modern education. In the article, different approaches to the concepts of inclusion and inclusive education, the criteria of UNESCO regarding inclusive education were taken into account, and the peculiarities of the inclusive education policy of the Scandinavian countries, which are distinguished by their superior qualities in education among the European countries, were deeply analyzed. The article shows that reflection of the inclusive concept in education has caused intensive discussions in recent years. UNICEF defines inclusive education according to the definition proposed by UNESCO and accepted by the general public as follows: "Taking into account and responding to the diversity of needs of all learners by increasing participation in learning, culture, and communities and reducing exclusion within and resulting from the education system. process". In practice, inclusive education involves a wide range of strategies, activities, and processes to realize every member of society's right to quality, appropriate, and adequate education. Inclusive education ensures the equal rights of both healthy and disabled people to receive education, and it creates conditions for the protection of social equality in society, meeting the educational and other special needs of disabled children. The difference between the state and society's approaches to inclusive education in Finland, Sweden, Norway, and Denmark from the Scandinavian countries, as well as the implementation mechanisms, is especially emphasized in the article. The necessity of inclusive education in Azerbaijan, its history, the main principles and directions of the application of inclusive education, and the position of the UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities on this matter about our country are the subject of research in the article. To ensure quality inclusive education in our country, the network of general educational institutions where inclusive classes are organized is being expanded, support is provided for ensuring the right to education of children with disabilities in Azerbaijan, the quality of inclusive education is increased and staff potential is strengthened in schools. According to the obtained result, when inclusive education is implemented, all children benefit from the important changes made to the planning, implementation and evaluation of education. Where children with disabilities and other disadvantaged groups are inclusively included in schools, the quality of education improves.

Keywords: inclusion, inclusive education, UNICEF, UNESCO, Scandinavia, Azerbaijan

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию особенностей инклюзивного образования, которое занимает одно из важных мест в общих тенденциях современного образования. В статье были учтены разные подходы к понятиям инклюзивности и инклюзивного образования, критерии ЮНЕСКО относительно инклюзивного образования, а также особенности политики инклюзивного образования скандинавских стран, отличающихся превосходными качествами в образовании среди европейских стран, были глубоко проанализированы. В статье показано, что отражение инклюзивной концепции в образовании вызвало в последние годы интенсивные дискуссии. ЮНИСЕФ определяет инклюзивное образование в соответствии с определением, предложенным ЮНЕСКО и принятым широкой общественностью, следующим образом: «Принятие во внимание и реагирование на разнообразие потребностей всех учащихся путем расширения участия в обучении, культуре и сообществах и сокращения исключения внутри и в результате Система образования». На практике инклюзивное образование включает в себя широкий спектр стратегий, мероприятий и процессов, направленных на реализацию права на качественное, подходящее и адекватное образование каждого члена общества. Инклюзивное образование обеспечивает равные права как здоровых, так и людей с ограниченными возможностями на получение

образования, создает условия для защиты социального равенства в обществе, удовлетворения образовательных и других особых потребностей детей-инвалидов. В статье особо подчеркивается отличие подходов государства и общества к инклюзивному образованию в Финляндии, Швеции, Норвегии и Дании от скандинавских стран, а также механизмов реализации. Необходимость инклюзивного образования в Азербайджане, его история, основные принципы и направления применения инклюзивного образования, позиция Комитета ООН по правам инвалидов по этому вопросу в отношении нашей страны являются предметом исследования в статье. В целях обеспечения качественного инклюзивного образования в нашей стране расширяется сеть общеобразовательных учреждений, в которых организуются инклюзивные занятия, оказывается поддержка обеспечению права на образование детей с ограниченными возможностями в Азербайджане, повышается качество инклюзивного образования и в школах укрепляется кадровый потенциал. Согласно полученному результату, при внедрении инклюзивного образования все дети получают выгоду от важных изменений, внесенных в планирование, реализацию и оценку образования. Когда дети с ограниченными возможностями и другие обездоленные группы инклюзивно включаются в школы, качество образования улучшается.

Ключевые слова: инклюзия, инклюзивное образование, ЮНИСЕФ, ЮНЕСКО, Скандинавия, Азербайджан

MÜƏLLİMİN SƏRİŞTƏLİLİYİ VƏ İNKLÜZIV SINIFI İDARƏETMƏSİ

NAILƏ HÜSEYNOVA

nailyahuseyn72@gmail.com

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə

XXI əsrdə dünyanın əksər ölkələrində sinif otaqları qanunla ümumtəhsil və xüsusi ehtiyacı olan şagirdlərdən ibarət olmaqla inklüziv hala gəldi. Yüngül və ya orta dərəcədə öyrənmə və davranış problemləri olan şagirdlər məktəblərə integrasiya edilir. Onlar sinif idarəçiliyinə daha bir mürəkkəblilik qatı əlavə edərək müəllimlərdən yüksək strukturlaşdırılmış, ardıcıl və gücləndirici olmasını tələb edir. Müəllimin sinif üçün müəyyən edilmiş davranış gözləntilərinə sadıqlığı vacibdir. Səriştəli müəllim inklüziv siniflərdə psixoloji mühitin təhlükəsiz və hamı üçün dəstəklənən formada olmasını tənzimləyə bilir. Inklüziv təhsilin mühüm elementi bütün müəllimlərin bütün şagirdləri öyrətməyə hazır olmasını təmin etməkdən ibarətdir. Müəllimlər hər bir şagirdin uğur qazanmasına imkan verən dəyərlər, biliklər və münasibətlərlə səlahiyyətləndirilmiş dəyişikliklər agentləri olmadıqca inklüzivlik həyata keçirilə bilməz. Müəllim standartları və ixtisaslarındakı fərqlərə baxmayaraq, təhsil sistemləri getdikcə daha çox öyrənənlərlə problemləri müəyyən etməkdən uzaqlaşır və öyrənmə üçün maneələri müəyyənləşdirir. Bu dəyişikliyi başa çatdırmaq üçün təhsil sistemləri müəllim təhsili və peşəkar öyrənmə imkanlarını tərtib etməlidir ki, bəzi şagirdlərin çatışmazlıqları, öyrənə bilməməsi və ya bacarıqsız olması ilə bağlı köklü fikirləri dağıtsın.

Bu tədqiqat müəllimin effektivliyi ilə inklüziv sinif idarəçiliyinin uğurla həyata keçirilməsi arasında kritik əlaqəni araşdırır. Müəllimin şagird nəticələrinə müsbət təsir göstərmək qabiliyyətinə inamı kimi müəyyən edilən müəllimin effektivliyi effektiv inklüziv təcrübələrin təməl daşı kimi qoyulur. Tədqiqat ümumi təhsil şəraitində əlilliyi olan şagirdlərin müxtəlif ehtiyaclarını ödəmək üçün müəllimin effektivliyinin inklüziv strategiyaların istifadəsinə necə təsir etdiyini anlamaq məqsədi daşıyır.

Sorğular, müsahibələr və sinif müşahidələri vasitəsilə bu tədqiqat inklüziv öyrənmə mühiti yaratmaq üçün effektiv müəllimlər tərəfindən istifadə olunan xüsusi strategiyaları araşdırır. Fərqləndirilmiş təlimat, müsbət davranış dəstəyi və əməkdaşlıq tərəfdaşlığı kimi effektiv inklüziv sinif idarəçiliyinin əsas komponentlərini müəyyən etməklə tədqiqat uğurlu inklüziv təhsilə təsir edən amillərin daha dərinədən dərk edilməsinə töhfə verməyə çalışır. Nəhayət, bu tədqiqat müəllimlərin effektivliyini artırmaq və inklüziv öyrənmə icmalarının yaradılmasını dəstəkləmək üçün nəzərdə tutulmuş peşəkar inkişaf proqramlarının hazırlanmasına dair məlumat verir.

Açar sözlər: müəllimin effektivliyi, inklüziv sinif idarəetməsi, xüsusi təhsil, sinif idarəetmə strategiyaları, müxtəlif öyrənənlər

Harada, nə öyrətməsindən və ya kimə öyrətməsindən asılı olmayaraq hər bir müəllim səriştəli olmalıdır. Xüsusilə hesabatlılığın artdığı bu dövrdə müəllimin hərtərəfli bilik və bacarıqlara sahib olması vacib bir məsələdir. Müəllimlər tədris etmələri gözlənilən məzmun sahəsində və ya sahələrdə dərin bilik nümayiş etdirməlidirlər. Axı bu, müəllimlərin sertifikatlaşdırılması üçün tələblər kimi xidmət edən sinif və fənlər üzrə standartlaşdırılmış imtahanlar vermək və verməklə qiymətləndirilmirmi? Müəyyən bir müəllim məzmun biliyini yoxlayan sertifikat imtahanında yüksək bal toplaya bilsə də, sinif idarəetmə strategiyalarında möhkəm əsas olmadan müəllimin biliyi tapşırıqdan kənar və pozucu davranışlarla məşğul olan şagirdlərə effektiv şəkildə çatdırıla bilməz. Akademik məzmun hazırlığından kənarda effektiv tədrislə ən sıx bağlı olan ümumi məxrəc güclü sinif idarəetməsidir (Carneiro və b., 2015).

Bu gün əksər sinif otaqları xüsusi ehtiyacı olan və ümumi təhsil şagirdlərinin qarışığı olan inklüziv sinif otaqlarıdır. Inklüziv siniflərdə xüsusi ehtiyacı olan şagirdlər daha çox yüngül və ya orta

səviyyədə öyrənmə və ya davranış problemləri ilə üzləşirlər. Aydın strukturlar və qaydalarla yaxşı idarə olunan inklüziv sinif otaqları üçün öyrənmə mühitinin yaradılması şagird uğuru üçün ən böyük əhəmiyyət kəsb edir (Алексева, М.Н, 2015, s.141).

İnklüziv sinif idarəçiliyi xüsusi təhsil ehtiyacı olanlar da daxil olmaqla bütün şagirdlərin müxtəlif ehtiyaclarını ödəyən dəstəkləyici və effektiv öyrənmə mühitinin yaradılmasına yönəlmiş təhsil yanaşmasıdır. Bu, hər bir şagirdin özünü dəyərli və hörmətli, akademik və sosial sahədə uğur qazana bilməsini təmin edən strategiyaların həyata keçirilməsini əhatə edir. İnklüziv atmosferi gücləndirməklə, müəllimlər öz siniflərində müxtəlif öyrənmə üsullarını və davranış ehtiyaclarını daha yaxşı həll edə, bərabərliyi və bütün şagirdlər üçün keyfiyyətli təhsilə çıxışı təşviq edə bilirlər (Daniels, V. I. 1998, s.28). Bundan əlavə, inklüziv sinif idarəçiliyi icma və aidiyyət hissini inkişaf etdirmək üçün müəllimlər və şagirdlər, eləcə də şagirdlərin özləri arasında güclü əlaqələrin qurulmasının vacibliyini vurğulayır. Müəllimlər şagirdlərə birlikdə işləməyə və bir-birinin güclü tərəflərini və perspektivlərini öyrənməyə imkan verən birgə öyrənmə üsullarından istifadə etməyə təşviq edilir. Bu vahid yanaşma təkcə akademik nəticələri yaxşılaşdırmır, həm də sosial bacarıqları və emosional rifahı artırır, şagirdləri həm sinif daxilində, həm də sinifdən kənarda uğura hazırlayır.

Müxtəlif şagird kütlələri üçün öyrənmə mühitinin optimallaşdırılması bir neçə səbəbdən çox vacibdir. Bu, şagirdlərin iştirakını artırır, müsbət davranışı təşviq edir və akademik nailiyyətləri dəstəkləyir. İnklüziv sinifdə müxtəlif mənşəli və bacarıqlı şagirdlər bir-birindən öyrənə, icma hissini və qarşılıqlı hörməti inkişaf etdirə bilər (Denton, C. A., & Hasbrouck, J. 2009, s.160). Bu mühit təkcə xüsusi ehtiyacı olan şagirdlərə fayda vermir, həm də onları müxtəlif perspektivlərə üzə çıxararaq, onlara empatiya və əməkdaşlığı öyrətməklə bütün şagirdlər üçün təhsil təcrübəsini zənginləşdirir.

İnklüziv sinif idarəetməsi bütün şagirdlərin müxtəlif ehtiyaclarına cavab verən öyrənmə mühiti yaratmaq üçün pedaqoqlar tərəfindən görülən sisteməlik və fəal tədbirlərə aiddir. Buraya hörmət və inklüzivliyi təşviq edən sinif qaydalarının işlənib hazırlanması, müxtəlif qabiliyyətlərə uyğunlaşmaq üçün fiziki məkanın təşkili və bütün öyrənənləri cəlb edən tədris strategiyalarının tətbiqi daxildir. Bu strategiyaların bugünkü təhsil mənzərəsində aktuallığı əlilliyi olan şagirdlərin həmyaşıdları ilə yanaşı, təhsil almaq hüquqlarının artan tanınması ilə vurğulanır. Effektiv inklüziv sinif idarəetməsi qanuni tələblərə cavab vermək və təhsildə bərabərliyə nail olmaq üçün vacibdir (Cilliers, J və b, 2023, s.928).

İnklüziv sinif idarəetməsinin faydaları çoxşaxəlidir. Şagirdlər üçün bu, təkmilləşdirilmiş akademik performans, daha yaxşı sosial qarşılıqlı əlaqəyə və yüksək aidiyyət hissinə səbəb olur (Civitillo və b, 2016, s.105). Müəllimlər daha ahəngdar sinif mühitindən və müxtəlif tədris strategiyalarının hazırlanması və həyata keçirilməsi ilə gələn peşəkar inkişafdan faydalanırlar.

Bütövlükdə inklüziv təcrübələri qəbul edən məktəblər daha müsbət məktəb mədəniyyəti və icma ilə əlaqə yaşayır (Brophy, J. 2013, s.17-2). Bununla belə pedaqoqlar qeyri-kafi təlim, resursların çatışmazlığı və bütün şagirdlərin müxtəlif ehtiyaclarını balanslaşdırmaq ehtiyacı kimi problemlərlə üzləşirlər. Bu problemlərin həlli davamlı peşəkar inkişaf və institusional dəstək tələb edir.

İnklüziv siniflərdə müəllimin səriştəliliyinə dəstək olan bir neçə strategiyalar mövcuddur.

➤ **Müəllimin fərdi ehtiyacları anlaması:** Qiymətləndirmə və Fərdi Təlim Planları (FTP): Hər bir şagirdnin güclü, zəif tərəflərini və xüsusi ehtiyaclarını hərtərəfli qiymətləndirin. Şagirdlər, valideynlər və mütəxəssislərlə birgə fərdiləşdirilmiş təhsil planlarını (FTP) hazırlayın. Təlimatı bütün şagirdlərin müxtəlif öyrənmə üsullarına və qabiliyyətlərinə uyğunlaşdırmaq üçün uyğunlaşdırın. Səviyyəli fəaliyyətlər, çevik qruplaşdırma və fərqli qiymətləndirmələr kimi müxtəlif strategiyalardan istifadə edin.

➤ **Pozitiv və inklüziv sinif mədəniyyətinin yaradılması:** Müsbət möhkəmləndirmə üsullarından istifadə edərək müsbət və dəstəkləyici sinif mühitini inkişaf etdirin. Nailiyyətləri qeyd edin, həvəsləndirin və bütün şagirdlər üçün aidiyyət hissi yaradın. Həmyaşıdların dəstəyini və əməkdaşlığı təşviq edin. Öyrənmə və sosial qarşılıqlı əlaqəni asanlaşdırmaq üçün şagirdləri bir-birini tamamlayan bacarıq və ya maraqlarla əlaqələndirin. İnklüziv nitqdən istifadə edin və stereotiplərdən və ya ayrı-seçkilik yaradan ifadələrdən qaçın. Etik davranışı modelləşdirin və şagirdlər arasında empatiyanı təşviq edin.

➤ **Valideynlər və mütəxəssislərlə əməkdaşlıq:** Valideynlər və mütəxəssislərlə açıq və müntəzəm ünsiyyət qurun. Şagirdlərin inkişafı, çətinliklər və dəstək strategiyaları haqqında məlumat paylaşın. Şagirdlərin nailiyyətləri və inkişafı üçün ortaq məqsədlər müəyyən etmək üçün birlikdə çalışın. Valideynləri FTP-lərin hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə cəlb edin. İnklüziv təhsildə bilik və bacarıqlarınızı artırmaq üçün peşəkar inkişaf imkanlarını axtarın. Bu sahədə ən yaxşı təcrübələr və tədqiqatlar haqqında yeniliklər əldə edin.

➤ **Problemlərin həlli:** Sinif mühitinin bütün şagirdlər üçün əlçatan olmasını təmin edin. Panduslar və ya köməkçi texnologiya kimi fiziki yerləşdirmələri, eləcə də həssas və ya öyrənmə çətinlikləri olan şagirdlər üçün sinifdə əlverişli yerlərini nəzərdən keçirin. Davranış problemlərini müsbət və dəstəkləyici şəkildə həll etmək üçün strategiyalar hazırlayın. Lazım gələrsə, məktəb məsləhətçiləri və ya davranış mütəxəssisləri ilə əməkdaşlıq edin. Çətinliklər yaşayan şagirdlərə emosional dəstək verin. Şagirdlərin öz hisslərini bölüşməkdə rahat hiss etdikləri təhlükəsiz və qonaqpərvər bir mühit yaradın.

İnklüziv sinif otağının effektiv idarə olunması bütün şagirdlər üçün dəstəkləyici və bərabərhüquqlu öyrənmə mühiti yaratmaq öhdəliyini tələb edir. Müəllimlər fərdi ehtiyacları dərk etməklə, müsbət sinif mədəniyyətini inkişaf etdirməklə, effektiv idarəetmə strategiyalarını həyata keçirməklə, valideynlər və mütəxəssislərlə əməkdaşlıq etməklə, problemlər və şəraiti həll etməklə, bütün şagirdlərin inkişaf edə biləcəyi inklüziv sinif otaqları yarada bilərlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Brophy, J. (2013). History of research on classroom management. In C. M. Evertson & C. S. Weinstein (Eds.), *Handbook of classroom management: Research, practice, and contemporary issues* (pp. 17-43). Routledge.
2. Carneiro, R. U. C., Dall'Acqua, M. J. C., & Caramori, P. M. (2015). School inclusion and classroom management: Challenges and possibilities. *Creative Education*, 6(19), 2037-2044. <https://doi.org/10.4236/ce.2015.619209>
3. Cilliers, J., Fleisch, B., Prinsloo, C., & Taylor, S. (2020). How to improve teaching practice? An experimental comparison of centralized training and in-classroom coaching. *Journal of Human Resources*, 55(3), 926-962. <https://doi.org/10.3368/jhr.55.3.0618-9538R1>
4. Civitillo, S., De Moor, J. M., & Vervloed, M. P. (2016). Pre-service teachers' beliefs about inclusive education in the Netherlands: An exploratory study. *Support for Learning*, 31(2), 104-121. <https://doi.org/10.1111/1467-9604.12119>
5. Cohen, J., Wong, V., Krishnamachari, A., & Berlin, R. (2020). Teacher coaching in a simulated environment. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 42(2), 208-231. <https://doi.org/10.3102/0162373720906217>
6. Daniels, V. I. (1998). How to manage disruptive behavior in inclusive classrooms. *Teaching Exceptional Children*, 30(4), 26-31. <https://doi.org/10.1177/004005999803000405>
7. Denton, C. A., & Hasbrouck, J. (2009). A description of instructional coaching and its relationship to consultation. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 19(2), 150-175. <https://doi.org/10.1080/10474410802463296>
8. Алексеева М.Н. (2015). Организационные модели мониторинга социальных отношений в инклюзивных классах // Инклюзивное образование: результаты, опыт и перспективы: сборник материалов III Международной научно-практической конференции / под ред. С.В. Алехиной. М., С. 137-141.
9. Барановичи, (2015). 276 с. 9. Levinson L. Disability awareness: We're in it together // *Teaching tolerance*. URL: <http://www.tolerance.org/article/disability-awareness-were-it-together>

10. Хитрюк, В.В. Инклюзивная готовность педагогов: генезис, феноменология, концепция формирования.

SUMMARY

In the 21st century, classrooms in most countries around the world have become inclusive by law, including general education and students with special needs. Students with mild to moderate learning and behavioral problems are integrated into schools. They add another layer of complexity to classroom management, requiring teachers to be highly structured, consistent, and reinforcing. Teacher adherence to established behavioral expectations for the classroom is essential. A competent teacher is able to regulate the psychological environment in inclusive classes in a safe and supportive form for all. An important element of inclusive education is ensuring that all teachers are prepared to teach all students. Inclusion cannot happen unless teachers are change agents empowered with the values, knowledge, and attitudes that enable every student to succeed. Despite differences in teacher standards and qualifications, education systems are increasingly moving away from identifying problems with learners and identifying barriers to learning. To complete this shift, education systems must design teacher education and professional learning opportunities to address the shortcomings, learning disabilities, or inefficiencies of some students. dispel deep-rooted ideas about

This study examines the critical relationship between teacher effectiveness and the successful implementation of inclusive classroom management. Teacher efficacy, defined as a teacher's belief in their ability to positively influence student outcomes, is positioned as a cornerstone of effective inclusive practices. The study aims to understand how teacher effectiveness affects the use of inclusive strategies to meet the diverse needs of students with disabilities in general education settings.

Through surveys, interviews, and classroom observations, this study examines specific strategies used by effective teachers to create inclusive learning environments. By identifying key components of effective inclusive classroom management, such as differentiated instruction, positive behavior support, and collaborative partnerships, the study seeks to contribute to a deeper understanding of the factors that influence successful inclusive education. Finally, this study informs the development of professional development programs designed to enhance teacher effectiveness and support the creation of inclusive learning communities.

Keywords: teacher effectiveness, inclusive classroom management, special education, classroom management strategies, diverse learners

РЕЗЮМЕ

В 21 веке классы в большинстве стран мира стали инклюзивными по закону, включая общее образование и учащихся с особыми потребностями. Учащиеся с легкими и умеренными проблемами обучения и поведения интегрируются в школы. Они добавляют еще один уровень сложности к управлению классом, требуя от учителей высокой структурированности, последовательности и подкрепления. Соблюдение учителем установленных поведенческих ожиданий для класса имеет важное значение. Компетентный учитель способен регулировать психологическую среду в инклюзивных классах в безопасной и поддерживающей форме для всех. Важным элементом инклюзивного образования является обеспечение того, чтобы все учителя были готовы обучать всех учеников. Инклюзия невозможна, если учителя не являются агентами изменений, наделенными ценностями, знаниями и установками, которые позволяют каждому ученику добиться успеха. Несмотря на различия в стандартах и квалификации учителей, системы образования все больше отходят от выявления проблем с учащимися и выявления барьеров в обучении. Чтобы завершить этот сдвиг, системы образования должны разработать возможности для обучения учителей и профессионального обучения, чтобы устранить недостатки, трудности в обучении или неэффективность некоторых учащихся. развеять глубоко укоренившиеся идеи о

В этом исследовании изучается критическая связь между эффективностью учителей и успешной реализацией инклюзивного управления классом. Эффективность учителей, определяемая как вера учителя в свою способность положительно влиять на результаты учащихся, позиционируется как краеугольный камень эффективной инклюзивной практики. Цель исследования — понять, как эффективность учителей влияет на использование инклюзивных стратегий для удовлетворения разнообразных потребностей учащихся с ограниченными возможностями в общеобразовательных учреждениях.

С помощью опросов, интервью и наблюдений за классом это исследование изучает конкретные стратегии, используемые эффективными учителями для создания инклюзивной среды обучения. Выявляя ключевые компоненты эффективного инклюзивного управления классом, такие как дифференцированное обучение, поддержка позитивного поведения и партнерские отношения, исследование стремится внести вклад в более глубокое понимание факторов, которые влияют на успешное инклюзивное образование. Наконец, это исследование информирует о разработке программ профессионального развития, направленных на повышение эффективности учителей и поддержку создания инклюзивных учебных сообществ.

Ключевые слова: *эффективность учителя, инклюзивное управление классом, специальное образование, стратегии управления классом, разнообразные учащиеся*

CREATING A LEARNING ENVIRONMENT FOR STUDENTS WITH SPECIAL NEEDS (ON THE EXAMPLE OF MONGOLIAN UNIVERSITY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY)

DELGERKHUU NARANTSATSRAL

Narantsatsral5@gmail.com

*Mongolia, Ulaanbaatar, Mongolian University of Science and Technology,
School of Business administration and Humanity, Department of Humanity
Orcid ID: 0000-0002-6493-8685*

Summary

The trend of global education is towards an inclusive education system that protects the right to quality education for students and youth who may be left out of social services due to disabilities, poverty, gender differences, ethnicity, and religion. In the Sustainable Development Goal 4, Education 2030 program, in the policy document on the issue, the goal of "To be flexible, open and flexible, which meets the needs of citizens throughout their lives, the interests, talents, abilities, and development of students, and provides them with equal opportunities." In this article, ISO 21001:2018 international standard is part of the implementation of MUST to meet the requirements of special needs education in the university. Conducting research on how to support students with disabilities and making suggestions on how to implement them. In MUST, it is mentioned that the student has the right to get equal access to educational services according to his personal, special needs, interests, opportunities, and personal information, and he can receive educational services regardless of the differences in individual characteristics.

Keyword: *quality management system for educational institutions, ISO21001:2018, terminology and quality objectives*

Introduction

Special needs education is defined as "special education instruction, tailored to the changing needs of students at no additional cost to parents or guardians, and adapted to any environment such as classrooms, boarding schools, homes, hospitals, libraries, and public spaces." is a program methodology" (3).

The goal of special needs education is the right of every student to receive accessible and quality education services necessary for equal participation in social life through lifelong learning.

The main reasons for the differentiation of students with special educational needs and learning disabilities are divided into resource and social. Part of the many obstacles is the "architectural" environment, for example: no sound signals on ramps, elevators, pedestrian crossings, etc. However, according to the social model, these are "secondary" barriers. They should be eliminated, but without eliminating the root cause, the struggle with them will be endless. First of all, educational barriers arise as a result of relationships between students, parents, and teachers. Other important factors are the social policies, culture, social and economic aspects of the country. Barriers exist in society as well as in regional and national policies, just as they exist in schools.

In Resolution 12 of the 2015 State Policy on Education (2012-2024) of the Parliament of Mongolia, 2.1.8 "The lifelong learning needs of citizens, the interests, talents, abilities, and development characteristics of students are provided and they are given equal opportunities", the goal of being free and open with many options. Also, in the Sustainable Development Goal 4 and Education 2030 program, we are starting to reflect, harmonize and implement the policy documents on that issue, which is also in line with the quality goals of this MUST.

Objectives, novelty and significance of the research

The United Nations Sustainable Development Goals 2030 set a goal for higher education to ensure equal access to quality technical and professional education and higher education. Also, in Section 2.1 of the Education Section of Mongolia's Long-Term Development Policy Document "Vision-2050" approved by Resolution No. 52 of 2020 of the Parliament of Mongolia, it is stated that "Equal opportunity for quality education should be created for everyone, and education should be used as a guarantee of personal development and family life, the goal is to strengthen the lifelong learning system as the basis of the country's development. Therefore, in order to meet this goal, we aim to create equal opportunities for quality education at the level of MUST.

✓ Therefore, to improve the quality and benefits of education received by students with disabilities

✓ To improve the scope and methods of educational services

✓ Improve the learning environment

✓ A goal was set to develop a teacher training methodology for teaching students with disabilities.

The main reasons for the differentiation of students with special educational needs and learning disabilities are divided into resource and social. Part of many barriers are "architectural" environmental barriers, for example: ramps, elevators, etc. As part of the implementation of the ISO 21001:2018 standard for the educational organization management system at SHUTIS, it will be innovative by conducting research and identifying opportunities to meet the special needs education requirements of the school.

A student at SHUTIS has the right to receive equal access to educational services tailored to personal, special needs, interests, opportunities, and personal information, and this study is significant because it can be used in constituent schools to provide educational services regardless of individual differences.

Research materials and methodology

The research materials are the following documents.

- ISO 21001:2018 standard for educational institution management system
- Spatial environment standard MNS 6055:2009 considering the requirements of disabled people in civil construction planning
- Law on Education /4.1, 5.1, 6.1, 10.1, 39.7, 40.6, 43.2.7, 44.2.5-8/
- Law on Higher Education /7.1/
- Convention on the Rights of Persons with Disabilities /24/
- Government Resolution No. 235 of 2020 /1.2, 2, 4-6/
- Order A/261 of 2018 of the Minister of the Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology on providing learning conditions for citizens with disabilities in the field of higher education
- Regulations on the provision of materials and learning environments suitable for students with disabilities in educational institutions of all levels

Method of document analysis

Document collection method Collected, identified and classified the facts about students with special needs education and disabilities through document review.

Interview method

The members of SHUTIS used the method of interviews with quality managers of schools, doctors, and teachers of social work, psychology, and cultural studies of the School of Business Administration and Humanities.

Method of observation

In order to analyze the content of the interview in detail, we not only discussed how and what measures are taken in objective reality, but also used the observation method.

Comparative analysis method

What measures are taken and how they are resolved in other foreign countries are compared and analyzed.

Research results

Who are special needs students of MUST? I worked with professional teachers to first identify myself. For example: conducting research, evaluating, creating manuals, etc. By working in this way, students with special needs, including students with disabilities, who are interested parties of MUST, will be able to receive the information they need.

Scientists of the World Health Organization (WHO) have studied human activity from many aspects and developed the International Classification of Impairment Disability and Handicap (International Classification of Impairment Disability and Handicap) The word "defect" is considered in the context of the body and used in the health sector. However, the concept of "disability" or "change/loss of ability" is considered in the context of student's learning and cognition and taught to be applied in the field of education. It is recommended that the word "handicap" or "obstacle" be used in the social sector because it is caused by individuals and society (6).

In the field of education, it is recommended to move from the medical model of disability to the social model of interaction between the individual and society.

Based on international standards, at the level of professional institutions in Mongolia, disability is considered in three categories: impairment, loss of ability, and handicap.

✚ Impairment refers to the loss or abnormality of the anatomical structure and physiological and psychological functions of the human body. The loss or abnormality may be permanent or temporary.

✚ Impairment means that a person's ability to perform normal activities is reduced or limited due to impairment. Disability may be permanent or temporary, reversible or irreversible, and may or may not improve.

✚ Handicap refers to the loss of an individual's performance due to impairment and loss of ability. In other words, due to the above reasons, the person's role and opportunity to participate in the life of society will be affected. Such a person can be considered a person who is isolated from society /handicap/.

Disability refers to a weakness that hinders or restricts an individual's actions due to the weakness or lack of ability.

According to the Law on Social Protection of Persons with Disabilities of Mongolia: "A person whose ability to participate in social relations like others due to physical, mental, emotional, or sensory defects is limited for a period of more than 12 months is defined as a person with a disability /PWD". is indicated (7).

People with disabilities are divided into 7 categories (8).

1. Visually impaired people are those who, due to congenital or acquired reasons, cannot fully see the light in a certain space.

2. Hearing-impaired people are those who, either naturally or acquired, are unable to hear sounds in a certain space below 59 db and have weak hearing. Speech-impaired people are people who can hear but who are not naturally able to speak or speak poorly.

3. A person with physical disabilities and mobility changes

4. A person with mental retardation means a person whose intelligence and thinking ability is determined below the average due to underdevelopment of cognitive intelligence.

5. A mentally altered person means a person who has developed neurosis, physical disorder, or emotional physical illness due to emotional stress.

6. A person with combined disability means a person with two or more types of disability.

7. People with other forms of disabilities include dwarfs, people who have lost their ability due to internal diseases, liver diseases, diabetic burns, skin diseases, diseases caused by excessive use of alcohol and drugs, diseases caused by malnutrition, lip and mouth diseases, including problems caused by cancer.

For Mongolia, the 2018 study of the "Health, Education, and Social Security Commission of Disabled Children" of the Ministry of Labor and Social Security identified the problems faced by students with disabilities as follows. It includes:

❖ Methods and methods for determining whether or not there is a disability have not been approved

❖ Unable to participate in development support /school education services/

❖ Access to services Inadequate access to buildings, roads, transport, media

❖ Exposed to discrimination

❖ Lack of public understanding and knowledge about disabled children and citizens

❖ Children and youth with disabilities are at high risk of abuse and neglect

❖ Support for families and parents of students with disabilities has been determined to be insufficient.

In the 2023-2024 school year, there are 58 students with disabilities who need special educational support services.

Table 1. Statistics on the number of students with disabilities studying at MUST

№	Type	Bachelor		Master		Doctor		All
		male	female	male	female	male	female	
1	Visually impaired	10	3		2			15
2	Hearing impaired	6	4		1			11
3	Mobility impaired	19	5		1	1		26
4	Speech difficulties	3						3
5	Other difficulties	2	1					3
	Total	40	13		4	1		58

As shown in the above study, 91.3% are studying at the bachelor's level, including the majority of students with visual and musculoskeletal disabilities, which shows the importance of appropriate service infrastructure for them.

How and how to create the above environment and conditions in the future?

Table 2. Support environment

	Type	Description	Legal designation
A	Mobile training or consulting service	The student will be in a regular classroom and receive support from a professional with a teacher.	Regular classroom
B	Learning resource room	Learning resource room where the student spends most of the week in regular classes and less time in special classes	Learning resource room
C	Semi-Equipped Special Needs Education Classroom	A small portion of the regular classroom is used for special education.	Separated classrooms
D	Fully equipped special education classrooms	Students spend most of the week in special education and less in regular classrooms.	Separated classrooms

The ultimate goal of a supportive approach is to identify the needs of the student and teach them in the least restrictive environment possible.

Items corresponding to providing the individual with the least restrictive and favorable environment for training.

The map above shows how and where the special education factors should be taken into account.

Inclusive education is more about including students with special needs in university than about creating a learning environment by providing appropriate materials that meet the unique needs of the student.

I. Provision of appropriate materials: It is necessary to prepare and make adjustments to accommodate students with special needs by creating a learning environment and conditions without creating excessive pressure in the school, while allowing students with special needs to participate in daily activities like others. This is called a suitable application.

II. Creating a basic environment: This includes the facilities of the educational institution, the organization of classrooms, classrooms, classrooms, curriculum, and friendly environment such as the relationship between teachers and students. It is believed that the more the basic environment is created, the less the need for additional compatible applications will be.

To advance inclusive education:

- a) Modify and adjust building facilities to remove barriers and ensure accessibility.
- b) Implementing universal design in educational practices.
- c) Establishing an inclusive environment that accommodates diverse needs and abilities.

When students with special educational requirements meet university criteria for enrollment, the institution will form a "University Support Team" to offer comprehensive assistance. This team may include:

- University administration
- Quality assurance department
- Social workers
- Counselor/physiologist
- School nurse
- Counseling teacher
- Representatives of other teaching staff
- Representatives from family guardians
- Participation from the Student Union is also possible.

The University Support Team composition shall be approved by the Principal's Order and distributed to all educators.

The responsibilities of the School Support Team (SST) include:

- Assessing the existing condition of students requiring special educational needs.
- Collaborating to determine available resources for these students and developing a plan outlining responsibilities, timelines, and methodologies for implementation
- Monitoring the implementation plan
- Collaborating with professional bodies when necessary
- Organizing skill-based training for teachers, caregivers, and students
- Facilitating case discussions within the school to ensure teachers share a common understanding.

The support team convenes on a monthly and quarterly basis. Initially, they compile a list of students requiring special needs education support, both new entrants and current attendees. Individual profiles for these students are then reviewed, and discussions ensue regarding selecting suitable materials tailored to their specific requirements, reaching a mutual understanding as necessary.

The team will assess the necessity for an individualized study plan. If deemed essential, the plan's contents will be formulated and deliberated within a month. In subsequent meetings, acquiring

suitable equipment will be addressed and reported, with any necessary changes or adjustments discussed.

Counselors share insights into the student's daily routines at school and other relevant situations, engaging in discussions to effectively identify and address any challenges or issues. If necessary, individual training plans can be developed and implemented.

This comprehensive document consolidates various activities, including planning, executing, and assessing both short-term and long-term objectives for each individual. It encompasses learning materials, teacher assistance, and instructional approaches, all tailored to determine the individual developmental challenges, requirements, and current condition of each student with special needs or disabilities.

The school will provide the required materials based on the decision of the School Support Team. Based on the special education or developmental category suggests potential challenges and recommends appropriate interventions for learners with special needs or developmental disabilities.

Students with Visual Impairment

Visual impairment refers to conditions where individuals have poor vision (unable to see small details, limited visual field, etc.) or no vision at all. Therefore, each student may perceive the environment differently. High-traffic roads with heavy automobile traffic or unfamiliar areas where one is visiting for the first time can pose significant challenges for individuals with visual impairments.

Examples of accommodations for students with visual impairments include:

- Adjusting the learning environment for visually impaired students by providing Braille materials, large print resources (ensuring the school website is configured for compatibility with screen readers), and using tactile diagrams and additional supplementary materials.
- Similarly accommodating needs during examinations.
- Teachers should not use visual cues such as pointing or nodding and ensure clear and precise verbal explanations. Tables and chairs should not have round edges.
- Reading aloud any text or content displayed on the board or slides.
- Enhancing accessibility during learning activities by providing additional opportunities for hands-on exploration, observation, or experimentation in subjects like science, where accessing physical equipment and conducting experiments may be necessary.
- Ensuring ease of navigation within the school premises by strategically placing tactile markers and using clear signage. Ensuring corridors are unobstructed and easily navigable, eliminating obstacles or clutter, and installing guide ramps for easy access.
- Providing the option for written examinations to be completed orally if feasible.
- Increasing spacing between lines on exam papers.
- Granting permission for students to use an exam reader or a sign language interpreter during exams.

Students with Deafness

Students with hearing impairments face challenges in adequately perceiving sounds, whether faint or not audible, leading to unequal interaction with their peers. The term "hearing impairment" may not be readily understood by everyone, so individuals might inadvertently overlook or misinterpret the needs of those affected. Consequently, people may not be appropriately responsive or accommodating to those who require assistance.

Examples of accommodations for students with hearing impairments include:

- Providing sign language interpreters or captioning services for the student.
- During the classroom, the teacher gestures, uses facial expressions and positions themselves so the student can see their face. Also, seating arrangements should be adjusted to optimize visibility.

- Publish and distribute course content in hard copy. Display keywords in bold on whiteboards and slide presentation videos.

- Inform other students about the student's hearing impairment and encourage them.
- Administering exams in written format.
- Utilizing visual aids such as diagrams, charts, and graphs.
- Permitting computer systems that check for spelling and grammar errors.
- It's crucial for certain teachers not to show excessive sympathy or make lessons too easy, and equally important that they don't isolate or harbor resentment towards students.

- The instructor delivering the lesson should possess fundamental sign language skills. While not every teacher needs to be fluent in sign language, learning everyday phrases such as "How are you?", "Thank you", "Are you finished?", "Do you have any questions?" can create a positive impact. Communicating directly with the student will foster a sense of connection and encourage them to engage more actively in their studies.

Students with Orthopedic Impairment

Daily activities such as walking, climbing stairs, sitting, grasping objects, writing, eating, and using the restroom may pose challenges due to mobility issues or limitations in some cases.

Examples of accommodations tailored for students with mobility impairments:

- Provide time management for activities that take longer than other students, such as changing clothes and preparing for class.
- Offering the option to use a computer to transcribe and distribute board content in cases where writing takes an extended period.
- Adjusting body positioning to alleviate strain and reduce fatigue caused by prolonged wheelchair use.
- It is possible to employ assistants. Students can be helpers and volunteers.
- Planning for the wheelchair-accessible classroom to be located on the first floor, as preplanned by the teachers.
- Install elevators and ramps or make handrails on the walls of stairs and hallways.

The general requirements for teachers teaching students with special needs:

1. Understanding human development and individual differences is crucial. Educators must promptly recognize students' knowledge, attitudes, interests, life values, and developmental stages and foster them further.

2. Supervise and provide educational services for every student, fostering an equitable and ethical atmosphere that values and respects each individual, ensuring equal engagement in the learning environment, regardless of cultural, tradition, language, mindset, or background differences.

3. Collaborate with the guardians and caregivers of the students in need to understand and support the special needs of the students.

4. Being capable and willing to develop examination and assessment materials with various versions tailored to specific developmental requirements.

5. Teachers select appropriate communication methods and establish an environment conducive to active, open, and amicable interactions

6. It's essential for students to cultivate a strong awareness of developing team-building skills.

7. Can mold and guide individuals through selecting suitable teaching approaches aligned with specialized curricula.

8. Overcoming societal challenges involves proactive efforts to establish an inclusive learning atmosphere involving psychological readiness and independence.

9. Contributing to educational enhancement by actively engaging with the evolution of information technology.

10. Possessing legal and socio-psychological insights into students requiring special education services.

There is a necessity for a psychological counseling service and psychotherapy center based on diagnostic assessments to bolster psychological resilience, self-assurance, and overall quality of life for students with disabilities and their families. [12] Our university currently operates a psychological counseling center, but it is crucial to focus this effort on the target groups of students increasingly.

Adopting an exceedingly responsible and adaptable approach is essential when planning special needs education services. Ensuring that students with special needs have access to all types of services regardless of location, frequency, human resources, or duration is of utmost importance.

- To ensure students with special needs can develop appropriate knowledge similar to their peers, it's essential to tailor the learning process to their understanding, provide clarity in sequencing, and adhere to schedule-driven procedures.

- Provide opportunities for development through activities beyond the curriculum.

- Offer support through simple methods for self-assistance in learning independently.

- Assign assignments related to the lessons taught to special needs students.

- Foster development tailored to the abilities of the student learner.

- Offer encouragement and reassurance.

- Allocate time for discussion either through feedback sessions or after lessons to encourage learning.

- Collaborate with fellow teachers to introduce oneself and discuss thoughts, ideas, and experiences to provide support.

- Initiate and endorse converting textbooks into Braille format for visually impaired students, as well as converting specific textbooks into Daisy or audio formats. Additionally, prioritize providing necessary equipment and devices for students with visual and hearing impairments.

- Cooperate with sign language teachers to develop how to sign scientific vocabulary.

- By Government Resolution No. 208 of 2020, "Amendment to Regulations," it was decided to pay 10 percent of the basic salary to teachers working in regular kindergartens and secondary schools for children with disabilities and to provide support and incentives to university teachers as well.

Conclusion

REFERENCES

Garbarino, S., Lanteri, P., Durando, P., Magnavita, N., & Sannita, W. G. (2016). Healthcare/Welfare/Social Costs of Disordered Sleep: A Rapid Review. *Public Health*, 831.

Liefect, F. (2003). Working with students who are blind or visually impaired, including those with additional disabilities . Collaborative assessment.

MNS. (2021). ISO21001:2021. УБ: Стандартчилал хэмжил зүйн газар.

4. World Health Organization, W. B. (2011). Word report on disability. World Health Organization.
5. АНУ. (2004). АНУ-ын хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний боловсролын тухай хууль. АНУ.
6. Б.Болор. (2014). Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийг нийгэм хамт олонд түшиглэн сэргээн засах нь. Боловсрол судлал.
7. БШУЯ. (2022). БШУЯ. <https://www.meds.gov.mn/>.
8. газар, С. х. (2021). Боловсролын байгууллагын менежментийн тогтолцоо-шаардлага, хэрэглэх арга зүйн заавар. УБ.
9. Д.Одгэрэл. (2009). Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхэдтэй ажиллах мэргэжилтнүүдэд зориулсан гарын авлага. Боловсрол судлал.
10. Д.Одгэрэл. (2018). Тусгай боловсрол хөгжлийн онцлог бүхий суралцагчдыг дэмжих онол, арга зүй.
11. Д.Одгэрэл, Б. М. (2017). Тэгш хамруулах боловсрол.
12. ХНХЯ. (2019). Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдэд хөгжлийн цогц дэмжлэг үзүүлэх арга зүй.

İKLÜZİV TƏHSİLƏ CƏLB OLUNMUŞ UŞAQLARIN ŞƏXSİYYƏT KİMİ FORMALAŞMASINDA MÜƏLLİMLƏRİN APARDIĞI İŞLƏR

GÜNEL NƏCƏFOVA

gunel.necefova.35@mail.ru

Orcid ID:0009-0000-3700-9389

AYŞƏN İSMAYILOVA

aysan.ismayilova@mdu.edu.az

Orcid ID:0000-0002-9815-0757

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Xülasə

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların daha keyfiyyətli təhsilə yiyələnməsi, cəmiyyətə daha tez adaptasiyası üçün digər yaşadları ilə bir yerdə olması daha məqsədəuyğundur. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların tipik yaşadları ilə təhsilə birgə hazırlanması üzrə məsuliyyət mahiyyət etibarilə daha çox psixoloq və tərbiyəçilərin üzərinə düşür. Ümumiyyətlə, korreksiyaedici xidmət dedikdə öncə onların təhsilə daha tez uyğunlaşması, uşaqlarla effektiv ünsiyyət qura bilməsi nəzərdə tutulur. Məsələn, uşaq bağçalarında, yaxud məktəbəqədər hazırlıq müəssisələrində tərbiyəçilərin əsas rolu aşağıdakı funksiyaları həyata keçirməkdən ibarətdir: uşaqlarda kollektivçilik, əmək vərdişləri, davranış, etik və əxlaqi keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsi, dünya haqqında ilkin təsəvvürlərin yaradılması və s. Bir sözlə, məktəbə hazırlıq prosesində pedaqoq uşağı fiziki və mənəvi cəhətdən tərbiyə edir, cəmiyyət tərəfindən müəyyən edilmiş vəzifələrə uyğun şüurlu fəaliyyətə hazırlayır. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların inklüziv təhsilə cəlb olunması qaydalarının, həmçinin qiymətləndirmə testlərinin olmaması səbəbindən psixoloji-tibbi-pedaqoji komissiyalar tərəfindən rəy verilməsi zamanı çətinliklər yaranır. Hazırda psixoloji tibbi-pedaqoji komissiyaların fəaliyyətinin əsas istiqaməti uşaqların təhsil imkanlarının olub-olmaması ilə bağlı seçim etməkdir. Lakin uşaqların təhsil hüquqlarını təmin etmək üçün psixoloji-tibbi-pedaqoji komissiya tərəfindən onların təhsil ehtiyacları müfəssəl qiymətləndirilməli və hər bir uşaq üçün kompleks yanaşmanı təmin edən fərdi inkişaf planı hazırlanmalıdır. Bu səbəbdən də psixoloji-tibbi-pedaqoji komissiyaların fəaliyyətində dəyişikliklər edilməlidir. Heydər Əliyev Fondu tərəfindən sağlamlıq imkanları məhdud, kimsəsiz, valideyn himayəsindən məhrum olan, cəmiyyətin diqqətindən kənarda qalan uşaqların təhsilinin təşkili, onların təhsil aldığı müəssisələrin maddi-texniki və tədris bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində məqsədyönlü işlər görülmüş, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün internat məktəbləri və xüsusi məktəblər əsaslı təmir edilmiş və ya yenidən qurulmuş, həmin müəssisələr müasir tələblərə cavab verən inventar və avadanlıqlarla təchiz edilmişdir.

Açar sözlər: təhsil, sağlamlıq imkanlar məhdud, psixi məhdud, fiziki məhdud, korreksion pedaqoq

Psixi və fiziki qüsurdan asılı olmadan hər bir kəsin təhsil almaq hüququ vardır. Amma bu, onların ictimaiyyətə integrasiyasını tezləşdirmir və sağlamlaşdırmaq üçün tərtib olunan müəssisələrin önəmini azaltmır. Məktəbdə təhsil almaq, bu uşaqların digər tipik həmyaşıdları ilə birgə öyrənməsi və sosial tədbirlərdə iştirakı vasitəsilə adaptasiya prosesini sürətləndirir. Azərbaycanda Təhsil Siyasətinin əsas məqsədi hər kəsin təhsillənmək hüququnu təmin etməkdir. Həmçinin bu proses qüsuru olanlar üçün də tətbiq edilməlidir. Bu əsasla bəzi islahatlar tələb edir ki, bu uşaqların xüsusi təlimi üçün imkanların yaradılması üçün xüsusi diqqət və bərabər imkanlar əsaslıdır. Məhdudiyyətli olanların təhsilinin müasir modeli inklüziv təhsildir (Qasimov, Kərimova, Sultanova, Ağayeva, 2006, s.77). Bu model bütün uşaqların eyni məktəb və sinifdə birgə təhsil almağına şərait yaradır və cəmiyyətdə birləşdirici bir təhsil prosesinin yaradılmasına köməklik göstərir. Fiziki və psixi məhdudiyyətli uşaqların təhsil almağına imkan verərək onların müxtəlif səviyyədəki uşaqlarla birgə öyrənməsinə, ictimaiyyətə integrasiyasına və həyatda daha yaxşı nailiyyətlərə sahib olmalarına kömək etmək inklüziv təhsilin əsas məqsədidir. Inklüziv təhsil həm məhdudiyyətli, həm də sağlam

uşaqların birgə təhsil almağına imkan verdiyi üçün daha birləşdirici və daha keyfiyyətli bir təhsil prosesinin yaradılmasına kömək edir. Azərbaycanda da inklüziv təhsil modeli dəstəklənir və bunun tətbiq edilməsi yönündə hər cür imkanlar yaradılır. Bu sayədə cəmiyyətə daha birləşdirici bir təhsil modeli təqdim edilir ki, bütün uşaqların eyni şəraitdə təhsil almağına imkan verilir. Azərbaycanda bir əsrə yaxın tarixi olan xüsusi təhsil sisteminin təkmilləşdirmə perspektivləri vardır. Hazırda belə məktəblərdə fiziki və psixi məhdudiyyətli uşaqlar korreksion təhsil və əmək tərbiyəsi alırlar. Bu isə indiki şəraitdə heç də onların bütün həyatı ehtiyaclarının ödənilməsi deyil. Fikrimizcə, problem xüsusi məktəblərin sayının artırılmasında yox, belə məktəblərin korreksion istiqamətli təhsildən savayı, psixi və fiziki məhdudiyyətli uşaqlara bir sıra xidmətlərin təqdim edilməsindən ibarətdir. Göstərilən xidmətlər belə uşaqların bütün xüsusi ehtiyaclarını ödəməlidirlər. Belə yeni tipli xüsusi məktəblərin açılması həm də təhsilin müasir humanizasiya tendensiyalarına uyğundur. Bu, həmçinin xüsusi təhsil müəssisələrinin köhnəlmiş modelindən imtina edib daha da təkmilləşmiş modelinə keçməsidir. Məhdudiyyətli uşaqların korreksiyaedici tərbiyə və təlimində kütləvi və xüsusi məktəbin müvəffəqiyyətli inteqrasiyasının əsasını qarşılıqlı anlaşıma, hörmət və təsir təşkil etməlidir. İnklüziya proseslərinin genişlənməsində Skandinaviya ölkələrində cərəyan edən “normallaşdırma” konsepsiyasının rolu böyükdür. Əsasında əlillərin sosial həyatının normallaşdırılması və hüquq konsepsiyasına uyğunlaşdırılması ideyaları duran konsepsiya məhdudiyyətli şəxslərin inteqrasiyılı təlimi hüququnu da qanuni şəkildə təsdiqlədi. Azərbaycan Respublikasında əqli və fiziki gerili uşaqların təhsil prosesi xalq təhsilinin, ümumdövlət sisteminin bir hissəsidir. Köməkçi müəssisələr ümumi uşaq təhsil müəssisələri sisteminə aiddir. Belə məktəblər yalnız funksiyalarına görə ümumtəhsil məktəbindən müəyyən dərəcədə fərqlənir. Bu məqsədlə şagirdə peşə-əmək məlumatlarına yiyələndirilməklə nail olunur. Nəhayət, yardımçı məktəb şagirdlərin ümumi fiziki vəziyyətinin islahı və möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş müalicəvi sağlamlıq işi aparır. Əsasən, əmək bacarıq və vərdislərini mənimsəyərək ümumtəhsil fənlərin təlim zamanı pedaqoji vasitələrlə əqli cəhətdən geriləyən uşaqların dərkətmə fəaliyyətinin çatışmayan cəhətlərinin islahı aparılır. Oliyofrenopedaqogika müstəqil bir pedaqoji elm olaraq patofiziologiyanın, genetikanın, əqli geriliyin klinikasının, xüsusi psixologiyanın nailiyyətlərindən geniş istifadə edərək əqli cəhətdən geri qalan uşaqların təlim və tərbiyəsinin xüsusi sualları üzərində işləyir. Yardımçı məktəbin strukturunu belə tip uşaqların təlim və tərbiyəsində olan xüsusi vəzifələrin mövcudluğu müəyyənləşdirir. Təhsil müəssisəsinin ştatında oliqofrenopedaqoqdan başqa, peşə təlimi, tərbiyə müəllimləri, loqoped, tərbiyəçilər, tibb sahəsinə aid işçilər olmalıdır. İnklüziv təhsilin gəlişi ilə birlikdə yardımçı məktəblər artıq fərqli bacarıqlara malik olan bütün uşaqların təhsilində əsaslıdır. Bu tip təhsil müəssisələri məhdudiyyətli uşaqlara əsas öyrədilənlərlə yanaşı, ictimaiyyətə daha yaxınlaşmaq və adaptasiya olmaq imkanı verir. Lakin yardımçı məktəblərin də qarşılaşdığı çətinliklər mövcuddur. Məhdudiyyəti olan uşaqların ümumtəhsil müəssisələrinə qəbul edilməsini və onların eyni yaşlı uşaqlar ilə birlikdə sinifdə dərs keçmələrini inklüziv təhsil öngörür. Bu modeldə uşaqlar fərqli sinif və fərqli öyrədənlər tərəfindən təmin edilərək ümumi məktəb müfredatına əsaslanan təhsil alırlar. Özünəməxsus təlim tələbatlarını qarşılamaqda isə müəssisələr dəstək alırlar. İnteqrativ təhsil proqramları şəhərlərlə yanaşı, uzaq ərazilərdəki bir çox məktəblərdə də tətbiq olunur. Uşaqların daha yaxşı təhsil alması və cəmiyyətə daha sürətli adaptasiya olması üçün məhdudiyyətli uşaqların öz həmyaşıdları ilə birlikdə ümumtəhsil orta məktəblərində dərs alması daha münasibdir. Artıq mövcud olan dəyişdirici sistemdə məhdudiyyətli uşağın cəmiyyətimizə adaptasiya olma prosesi zəifdir. Bu, ictimaiyyətdən kənarda qalmasına səbəb olur. Gözlənilənə əsasən, məhdudiyyəti olan uşaqlar üçün xüsusi seçilmiş tədris ocaqlarında təhsil almaq daha münasibdir və faydalı nəticə verə bilər. Həmçinin bütün tədris müəssisələrində eyni mühitdə təhsil alan bu uşaqlar, cəmiyyətə daha cəld və effektiv bir şəkildə adaptasiya olmağı bacarırlar. Göstərilən qruplaşmada, tipik uşaqların təhsil imkanları genişlənilir, aktivlikləri, sərbəstlikləri daha çox inkişaf etdirilir. İnklüziv təhsilin inkişafı mürəkkəbdir və elmi, metodoloji və idarəetmə ilə əlaqədargeniş yayılmış cəhətləri vardır. İnklüziv təhsil fikrini qəbul edən bütün tədris ocaqlarının, xüsusi müəssisələrin müəllimlərinə təlimat verməsi və onlara xüsusi dəstək təmin etməsi vacibdir. Mexanizmlərin tətbiqi pedaqoji prosesin təşkili və təsirlərinin mübadiləsi üçün vacibdir. Xüsusi müəssisəyə getmədikdə xüsusi təhsilə ehtiyacı olan və sağlamlığında problem olan uşaqlar üçün doğru olmayan təhsil

istiqamətlərinin yaranmasına yol açan bilərlər. İnklüziv təhsil müəllimləri, uşaqların qabiliyyətlərini və fərdi keyfiyyətlərini yoxlamaq üçün müəyyənləşdirici məlumatlara ehtiyac duyurlar. Əgər onlar bunu bilməyərək əlilliyi olan uşaqlara tələbləri eyni olaraq təqdim edərlər, bu halda bir çox mənfi hallar yaşana bilər. Bunun nəticəsi olaraq uşaq həvəsdən düşür, təhsil prosesi müddətində xoşagəlməz hallar yaşanır və nəticə olaraq var olan problemləri qabarıqlaşmağa başlayır. Önəmsənilməsi əsaslı olan xüsusi müəssisələrdə psixoloji vəziyyəti ətraflı və obyektiv şəkildə qiymətləndirilməlidir. Lakin valideynlər özlərinin uşaqlarının zehni vəziyyəti ilə bağlı ətraflı və doğru-dürüst danışmaqda yaşayır. Məhdudiyyəti olan uşaqların ailələrinin övladlarının hərtərəfli inkişafı ilə bağlı məlumat sahibi olmaları üçün xüsusi profilaktik tədbirlərin aparılması vacibdir. Mütəxəssislərin həm professional, həm də şəxsi keyfiyyətləri baxımından daha çox təlim edilməsinə inklüziv təhsil ideyası ehtiyac duyur. Kadrların əsaslı korreksiyaedici təhsillər alması və professional kvalifikasiyalı olması mühüm bir tələbdir. Professional-pedaqoji hazırlığın nəzərdə tutulduğu əsas komponentlə yanaşı, aşağıdakı göstərilənlər də ehtiyacları əhatə edir:

- inklüziv təhsil haqqında əsaslı məlumatların verilməsi və onun fərqlinin hərtərəfli şəkildə izah olunması;

- inklüziv təhsil mühitində uşaqların səviyyələrinə əsaslanan biliklərin mövcud olması;

- tədris prosesinə uyğun olaraq vasitə və üsulların seçilərək göstərilməsi;

- tədris mühitində qarşılıqlı olaraq fərqli üsulların seçərək tətbiq etmək bacarığının olması.

Məktəbin uğurlu bir inklüziv təhsil mərkəzi olması üçün məhdudiyyətli uşaqların nəzarətdə saxlanılması əhəmiyyətli bir komponentdir. Məktəb inklüziv təhsilə qoşulan uşaqlar və qarşılaşacaqları zəruriyyətlər barədə məlumatlanmalıdır.

Həmçinin məktəb rəhbərliyi bu uşaqların hərtərəfli tələbatlarının ödənilməsi üçün ümumi qüvvələr təşkil edərək məktəbin bir inklüziv sahə kimi fəaliyyətini təmin etməlidir. Aşağıdakı proses bütün səviyyələrdə inklüziv təhsili əks etdirir:

- Məktəbə qəbul üçün müraciət edən şagirdlər incələnilir;

- Şagirdin xüsusi ehtiyacları üzərində işləyən komissiya ilə əlaqə saxlanılır və uyğun sənədlər təqdim olunur;

- Uşaqlara uyğun şəxsi iş planı hazırlanır ki, plan şagirdin bədən və zehni cəhətdən qiymətləndirilməsi əsasında hazırlanır;

- Uşaqların uğurları dəyərləndirilir və uyğun dəstək tədbirləri təklif olunur;

- İlin sonunda təlim məqsədləri əsasında şagirdin inkişafı yenidən qiymətləndirilir və nəticələrə görə təlim planı yenilənir.

Müasir təhsil sistemi təkcə məktəbin müəyyən istəklərinə qarşılıq olaraq stabil imkanları olan, ümumi proqramı mənimsəyib təhsildə müvəffəqiyyət əldə edə bilən uşaqları qəbul edir. Nəticədə görürük ki, məhdudiyyəti olan uşaqlar təhsil-tərbiyə prosesindən kənarda qalır, çünki onlarla işləmək üçün ümumtəhsil məktəblərində korreksion və xüsusi təhsildə lazımi bilikləri olan müəllim, psixoloq, müəllim köməkçisi və s. yoxdur. Bu cür problemləri müasir məktəbdə inklüziv təhsil həll etməlidir. (Şəfiyeva, 2012, s.148)

İnklüziv təhsilin əsasında uşaqların hər bir diskriminasiyasını istisna edən, onların xüsusi təhsil ehtiyaclarını və ümumiyyətlə bütün həyatı hüquqlarını təmin edən və inkişafı üçün lazımlı vəziyyəti təşkil edən ideologiya durur.

Müvafiq olaraq, inklüziya ayrıca bir uşağın korreksiyasına və dəyişməsinə yox, məktəb və sosial mühitin hər uşağın imkanlarına adaptasiya olunmasına istiqamətlənməlidir. İnklüziv təhsil ümumtəhsilin bir hissəsi olmaqla birlikdə onlar vahid təhsil sistemi formasında fəaliyyət göstərməlidirlər. Beynəlxalq sənədlər inklüziyanı “bütün uşaqların psixofiziki imkanlarından asılı olmayaraq mövcud şəraitdə cəmiyyətin həyatında iştirakını təşkil edən əsas” kimi qiymətləndirirlər.

İnklüziv təhsilin inkişafındakı müasir mərhələnin problem və ziddiyyətlərlə zəngin olması açıq və peşəkar dialoq, konstruktiv mübahisələr, yerli təcrübənin nəzərə alınmasını və əməkdaşlıq tələb edir.

Respublikada inklüziv təhsilin pilot layihə olması bildirir ki, bizim təhsil hələ inklüziyaya keçid mərhələsi yaşayır. Dövrün əsas əlaməti bizi məktəbin və ümumiyyətlə təhsilin dəyişməyə və sistemli dəyişikliklərə hazır olmasıdır. Amma belə dəyişikliklər birdən və sürətlə baş vermirlər, onlar xeyli

müddət tələb edirlər. Bu dəyişikliklərin ən mürəkkəbi və çətinini peşəkarların təfəkküründə və insanların şüurundakı dəyişikliklərdən başlayır və iqtisadi dəyişikliklərlə tamamlanır.

İnklüziv təhsilin tətbiqi ilk növbədə sosial xarakterli çətinliklə üzləşir. Bunlar ətraflı şəkildə yayılmış və xurafatlardan, bu prosesdə iştirak edən insanların yeni təhsil prinsiplərini qəbul etməməsindən, yerli inklüziyaya aid sistemli psixoloji yeniliklərin, monitorinq tədqiqatlarının olmamasından və s. ibarətdir. İnklüziv təhsilin metodologiyasının olmaması, ümumiyyətlə, inklüziv təhsil ideyasına qarşı inamsızlıq və tənqid yaradır. İnklüzivlik sahəsinə aid tədqiqatların azlığı, ümumiyyətlə, monitorinqin keçirilməməsi qeyri-düzgün nəticələrə və qeyri-leqal nəticələndirməyə gətirir. Halbuki inklüziv təhsilin tətbiqinin cəmiyyətdə başa düşülməsi üçün mövcud proses barədə məlumatlandırılmalı, inklüziyanın müsbət tərəflərini insanlara başa salan ciddi tədqiqatlar aparılmalıdır.

İnklüziv təhsil müasir dövrdə böyük perspektivləri olan proqressiv təlim yoludur. Məhz bu cəmiyyətdə inklüziyanın qəbulunu və hər uşaqla öz potensial imkanlarını realizə edib keyfiyyətli təhsil almağa imkan verir. İnklüziv təhsilin mövcud vəziyyəti onu göstərir ki, bu innovasion proses, ümumiyyətlə, təhsilin inkişafına güclü təsir göstərərək təhsilin humanistləşməsinə və yeni tipli müəllim icmasının yaranmasına kömək edir. İnklüziv proseslərin ardıcıl və məqsədyönlü inkişafının nəticəsi isə inklüziv cəmiyyətin yaradılmasıdır.

Müasir cəmiyyətimizdə təhsil hər mərhələsində, o cümlədən ilkin müəllim hazırlığında inklüziv təlimin tətbiq edilməsi əsaslı problemlərdən birinə çevrilmişdir. Onun səmərəli həlli ali məktəblərdə tədris aparan müəllimlərin səriştəli mövqeyinə malik olmasından və peşəkarlıq göstərməsindən çox asılıdır. Təhsildə inklüzivlik geniş anlam, mahiyyət və məna əhəmiyyəti daşıyır.

“Bizim cəmiyyətimiz inklüziv cəmiyyətdir” – deyən Respublikamızın Prezidenti cənab İlham Əliyev Azərbaycan cəmiyyətini inklüziv cəmiyyət kimi xarakterizə etməsi cəmiyyətin əsas atributlarından biri olan təhsilin də inklüzivliyini bir daha önə çəkir. Cəmiyyət inklüzivdirsə, onun təhsilində də inklüzivlik təmin olunmalıdır. Xüsusilə ilkin müəllim hazırlığında inklüzivliyin təmin olunması bu cəhətdən diqqəti cəlb edir (Hüseynova, İmanova, 2020, s.46).

Başlıca məqsədlərdən biri ilkin pedaqoji təhsildə inklüzivliyin təşkili ali məktəbdə fəaliyyət prosesinin necə və hansı istiqamətlərdə aparılmasını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Aşağıdakı fəaliyyət istiqamətlərini bu baxımdan xarakterik hesab edirik:

- Inklüzivliyin mahiyyəti və prinsipləri haqqında tələbələrin məlumatlandırılması təhsil prosesinin inklüziv istiqamətliliyinin təmin edilməsi;
- Auditoriyada bütün tələbələrdə əlaqələrin normal və qarşılıqlı hörmət əsasında olmasında nail olunması;
- Tələbələr arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi, onların birgə fəaliyyətə və layihələrə cəlb olunması;
- Müəllim-tələbə əməkdaşlığının və münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi, müəllimlərin bütün tələbələrə eyni münasibət bəsləməsinə nail olunması;
- Tələbələrin aralarında fərq qoyulmadan hərəsinə məlum tapşırıqlar verməklə onların kollektiv fəaliyyətə cəlb edilməsi və s.

İlkin pedaqoji təhsildə inklüzivliyin təmin olunması təkcə gələcək müəllimləri inklüziv təhsillə əhatələndirmir, həmçinin bir müəllim kimi pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olacağı dövrdə təhsildə inklüzivliyi təmin etməsinə, inklüziv şəraitdə işləyə biləcəyinə də yaxşı zəmin yaradır. Buna əsasən, ali təhsil verən müəssisələrdə təhsil alan gənclərin inklüziv təhsil üzrə geniş təlim-təhsil almaları olduqca əhəmiyyətlidir.

İnklüziv təhsil pedaqoji kollektivin birgə işidir. Burada müəllimlərin hamısının birgə fəaliyyəti, onların arasında əməkdaşlığın olması olduqca mühümdür. Yalnız bu şəraiti təmin etməklə ali təhsil səviyyəsinin bütün ixtisas qruplarında tələbələrin diskriminasiyasını yox etmək mümkünlüyü yaranır. İnklüziv təhsil yalnız bir məsələyə, yəni məhdudiyyətinə bağlı olmadan hamının təhsil alması üçün bərabər imkanların yaradılmasına xidmət etmir.

Onun xarakterik xüsusiyyətlərindən biri böyüyən nəslin hamısının cəmiyyətə inteqrasiya və adaptasiya olunması üçün ətraflı məlumatlandırılmasıdır. Bu səbəblə də ali təhsilin inklüzivliyin

təmin olunması təhsilin tələbəyönümlülüyünü önə çəkir və bütün gənclərin, xüsusilə məhdudiyyətli tələbələrə zəruri ehtiyaclarını nəzərdə saxlanılmalıdır.

İnklüziv təhsildə tələbələrə bir şəxsiyyət kimi dəyəri onların bacarıq və qabiliyyətlərinin səviyyəsi ilə deyil, bir insan olmaları kimi amillə səciyyələnməlidir. Buna görə də öncə təhsil alanların necə olmasından və kimliyindən asılı olmayaraq insan olduqları nəzərə alınmalıdır.

Azərbaycanda bir əsrə yaxın tarixi olan xüsusi təhsil sisteminin təkmilləşdirmə perspektivləri vardır. Hazırda belə məktəblərdə məhdudiyyətli uşaqlar korreksion təhsil və əmək tərbiyəsi alırlar. Bu isə indiki şəraitdə heç də onların bütün həyatı ehtiyaclarının ödənilməsi deyil.

Fikrimizcə, problem xüsusi məktəblərin sayının artırılmasında yox, belə məktəblərin korreksion istiqamətli təhsildən başqa məhdudiyyətli uşaqlara bir çox üsulların nümunə gətirilməsindən, yol göstərilməsindən asılıdır.

Göstərilən xidmətlər belə uşaqların bütün xüsusi ehtiyaclarını ödəməlidirlər. Belə yeni tipli xüsusi məktəblərin açılması həm də təhsilin müasir humanizasiya tendensiylərinə uyğundur və əsaslı təhsil müəssisələrinin köhnəmiş modelindən imtina edib daha təkmilləşmiş modelinə keçməsidir. Məhdudiyyəti olan uşaqların korreksiyaedici tərbiyə və təlimində kütləvi və xüsusi məktəbin müvəffəqiyyətli inteqrasiyasının əsasını qarşılıqlı hörmət, anlaşma və təsir təşkil etməlidir. Təhsilin bu iki forması hərəsi öz məsələlərini həll etməklə yanaşı, ümumilikdə psixi və fiziki məhdudiyyətli olanlara çətinlikləri dəf etməyə, həyatda və peşə fəaliyyətlərində təkmilləşməyə kömək etməlidir.

Gördüyünüz kimi burada “sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar” anlayışından istifadə edilmir, inklüziv təhsil yeni üsul, yeni forma kimi təqdim edilmir. Çünki mükəmməl qanunlara görə inklüziv təhsil təhsilin bir forması deyil, o, öz fəlsəfəsi olan yeni təhsildir, sərbəst seçim və imkanlar təhsilidir.

İnklüziv təhsilin ətrafında gedən pozitiv və neqativ mübahisələr bəzən anlaşılmaqlara gətirsə də, ümumilikdə bu prosesin inkişafına və inklüziv təhsil anlayışının məzmunca və mənaca doldurulmasına, inklüziv təhsil sahəsində olan yeniliklərin öyrənilməsinə xidmət edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynova, N. İmanova, L. (2020). İnklüziv təhsilə cəlb olunan şəxslərlə işin aparılması. Dərs vəsaiti. Bakı, 46-53
2. İnklüziv təhsil oxu materialları. Bakı. 2018. 1-67
3. Qasımov, S., Kərimova, E., Sultanova, İ., Ağayeva, T. (2006). İnklüziv təhsil. Bakı, 72-82
4. Şəfiyeva, E.İ. (2012). Anomal inkişafın psixologiyası. Bakı ADPU-nun Mətbəəsi, 142-156
5. [http://www.tipii.edu.az/noduploads/document/8588_oxu-materiali-inkluziv tahsil.pdf](http://www.tipii.edu.az/noduploads/document/8588_oxu-materiali-inkluziv-tahsil.pdf)

SUMMARY

It is more appropriate for children with special needs to be together with other peers in order to get better quality education and adapt to society faster. The responsibility for preparing children with special needs for education together with their typical peers essentially rests with psychologists and educators. In general, correctional service means that they should adapt to education more quickly and be able to communicate effectively with children. For example, the main role of educators in kindergartens or pre-school preparatory institutions consists in performing the following functions: developing children's collectivism, work habits, behavior, ethical and moral qualities, creating initial ideas about the world, etc. In a word, in the process of preparing for school, the pedagogue educates the child physically and spiritually, prepares him for conscious activity in accordance with the tasks set by the society. Due to the lack of rules for the inclusion of children with disabilities in inclusive education, as well as the lack of assessment tests, difficulties arise when giving opinions by psychological-medical-pedagogical commissions. At present, the main direction of the activity of the

psychological medical and pedagogical commissions is to make a choice regarding the lack of educational opportunities for children. However, in order to ensure children's educational rights, their educational needs should be assessed in detail by the psychological-medical-pedagogical commission and an individual development plan should be prepared for each child, providing a comprehensive approach. For this reason, changes should be made in the activity of psychological-medical-pedagogical commissions. The Heydar Aliyev Foundation has carried out purposeful work in the direction of organizing the education of children with disabilities, orphans, those deprived of parental care, who are left out of society's attention, strengthening the material-technical and educational base of the institutions where they study, boarding schools and special schools for children with disabilities. renovated or reconstructed, those establishments are equipped with inventory and equipment that meet modern requirements.

Keywords: education, limited health opportunities, mentally limited, physically limited, correctional pedagogue

РЕЗЮМЕ

Детям с особыми потребностями целесообразнее находиться вместе со своими сверстниками, чтобы получить более качественное образование и быстрее адаптироваться в обществе. Ответственность за подготовку детей с особыми потребностями к обучению вместе со своими сверстниками по существу лежит на психологах и педагогах. В целом коррекционная служба означает, что они должны быстрее адаптироваться к образованию и уметь эффективно общаться с детьми. Например, основная роль воспитателей в детских садах или дошкольных подготовительных учреждениях состоит в выполнении следующих функций: развитие у детей коллективизма, трудовых навыков, поведения, этико-нравственных качеств, формирование первоначальных представлений о мире и т. д. Словом, в процессе подготовки к школе педагог воспитывает ребенка физически и духовно, готовит его к сознательной деятельности в соответствии с задачами, поставленными обществом. Из-за отсутствия правил включения детей с ограниченными возможностями в инклюзивное образование, а также отсутствия оценочных тестов возникают трудности при даче заключений психолого-медико-педагогических комиссий. В настоящее время основным направлением деятельности психолого-медико-педагогических комиссий является принятие решения относительно отсутствия образовательных возможностей у детей. Однако для обеспечения образовательных прав детей их образовательные потребности должны быть детально оценены психолого-медико-педагогической комиссией и для каждого ребенка должен быть подготовлен индивидуальный план развития, предусматривающий комплексный подход. По этой причине необходимо внести изменения в деятельность психолого-медико-педагогических комиссий. Фондом Гейдара Алиева проведена целенаправленная работа в направлении организации образования детей-инвалидов, сирот, лишенных родительской опеки, оставшихся вне внимания общества, укрепления материально-технической и образовательной базы учреждений, где они находятся. школы-интернаты и специальные школы для детей с ограниченными возможностями отремонтированы или реконструированы, эти учреждения оснащены инвентарем и оборудованием, отвечающим современным требованиям.

Ключевые слова: образование, ограниченные возможности здоровья, умственно ограниченные, физически ограниченные, коррекционный педагог

İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ MÜƏLLİMİN SƏCİYYƏVİ FƏALİYYƏTİ

NƏRGİZ HƏSƏNOVA

nergizhesenova1975@gmail.com

Bərdə rayonu, E.Əsədov adına Türkmən kənd tam orta məktəb

Orcid ID: 0000-0002-8558-5858

Xülasə

Uşaqların hərtərəfli inkişafında, təlim və tərbiyəsinin təşkilində müəllimin rolu çox böyükdür. Təlim-tərbiyə işinin təşkili və idarə edilməsində, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların inklüziv məktəb şəraitində, normal uşaqlarla bərabər təhsil almasında, onların cəmiyyətə sosial adaptasiyasında müəllimlər fəal iştirak edirlər. Bu zaman müəllim öz ixtisasını, peşəsini dərindən bilməklə bərabər, həm də xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların xüsusiyyətlərini, təlabatlarını, maraq və istəklərini yaxşı bilməlidir. Müəllim əqli və ya fiziki qüsurlarından asılı olmayaraq bütün uşaqları sevməli, öz fəaliyyəti ilə bu məhəbbəti digər uşaqlara da aşılamaqla onlarda birgə yaşayış qanunlarına hörmət, insanları sevmək, ictimai dəyərləri qəbul etmək və onlara hörmətlə yanaşmaq kimi hiss və duyğular tərbiyə etməlidir.

Açar sözlər: *inklüziv təhsil, məktəb, müəllim, məqsəd və vəzifələr*

Uşaqların hərtərəfli inkişafında, təlim və tərbiyəsinin təşkilində müəllimin rolu çox böyükdür.

Təlim-tərbiyənin təşkili və idarə edilməsində, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların inklüziv məktəb şəraitində, normal uşaqlarla bərabər bilik, bacarıq və vərdişlərin qazanılmasında, onların sosial adaptasiyasında fəal iştirak edən müəllimlər digər müəllimlərlə müqayisədə daha böyük məsuliyyət daşıyırlar. Burada o, öz peşəsinin bilməklə bərabər, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların xüsusiyyətlərini, təlabatlarını, maraq və istəklərini yaxşı bilməlidir. Müəllim əqli və ya fiziki qüsurlarından asılı olmayaraq bütün uşaqları sevməli, öz fəaliyyəti ilə bu məhəbbəti digər uşaqlara da aşılamaqla onlarda birgə yaşayış qanunlarına hörmət, insanları sevmək, ictimai dəyərləri qəbul edib, onlara hörmətlə yanaşmaq kimi hiss və duyğular tərbiyə etməlidir. Müəllim qəti inanmalıdır ki, bütün uşaqlar təhsil almaq, inkişaf etmək, ağıllı fəaliyyət göstərmək qabiliyyətinə malikdir və o, xüsusi təlabatları olan uşaqlara da buna inandırmalı, buna alışdırmalıdır.

İnklüziv təhsilli məktəbdə pedaqoji təsir məsələlərini aydınlaşdırarkən müəllimin peşə ustalığı ilə yanaşı, onun şəxsi keyfiyyətlərinin nəzərə alınmasını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Şagirdlərə müəllim yalnız biliyi ilə deyil, onun şəxsiyyəti, onun ruhunun keyfiyyətləri, mənəviyyəti, əxlaqi keyfiyyətləri böyük təsir göstərir.

Məktəb təcrübələrinə əsasən deyə bilərik ki, məktəbdə inklüziv təhsilin uğurlu, səmərəli təşkil olunması üçün müəllim 3 əsas şərti gözləməlidir:

1. Hər bir müəllim öz şagirdinin bilik, bacarıq və vərdişlərini, maraq və imkanlarını yaxşı bilməli, uşaqların hər birini yaxşı tanımalıdır, hər birinin istedad və qabiliyyətinə uyğun onlara yanaşmalıdır;

2. Müəllim şagirdlərə verilən tapşırıqların və digər növlərin şəxsiyyətin formalaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini bilməlidir;

3. Müəllim pedaqoji fəaliyyətini elə qurmalıdır ki, şagirdlərdə oxumağa, təhsil almağa, işləməyə, fəaliyyətin hər hansı bir növündən fəal iştirak etməyə həvəs oyansın.

Təhsil insan inkişafının ən mühüm tərkib hissələrindən biridir və insan inkişafı indeksində də 3 əsas komponentdən biri kimi əks olunmuşdur.

İnklüziv təhsildə müəllimin aşağıdakı səciyyəvi vəzifələrini göstərə bilərik:

1. Bütün şagirdləri kollektivə, cəmiyyətə bərabərhüquqlu şəxs kimi təqdim etmək;
2. İnklüziv təhsilə cəlb olunmuş şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini bilmək və ona uyğun hərəkət etmək;

3. İnklüziv təhsillə bağlı nəzəri və praktik biliklərə dərinlən malik olmaq;
4. Sağlamlığı məhdud olan şagirdlərin fərdi tədris planının hazırlanmasında iştirak etmək;
5. Diferensial təlimi təşkil etmək;
6. Sağlamlığı məhdud olan şagirdlərin daha çox maraq göstərdiyi fənlərlə əlaqəsini təmin etmək;
7. Müəssisədə təhsil alan hər bir şagirdin uğurları ilə bağlı müşahidələr aparmaq;
8. Sağlamlığı məhdud olan şagirdlərin nəticələrinin diaqnostik, formativ və summativ qiymətləndirilməsini aparmaq;
9. Hər yarımilin sonunda məktəb rəhbərliyi qarşısında hesabat vermək;
10. İnklüziv təhsilə cəlb olunan şagirdlər haqqında bütün məlumatların məxfiliyini qorumaq;
11. Sağlamlığı məhdud olan şagirdlər üçün fərdi və qrup fəaliyyətlərinə cəlb olunmasına kömək etmək;
12. Sağlamlığı məhdud olan şagirdlərin portfoliolarını hazırlamaq;
13. Məktəbəqədər müəssisələrin psixoloqu ilə əməkdaşlıq etmək;
14. Valideynlərin sağlamlığı məhdud olan şagirdlərin inkişaf dinamikası barədə rəhbərliyi müntəzəm olaraq məlumatlandırmaq;

İnklüziv təlimdə müəllimin şəxsi keyfiyyətləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnklüziv siniflərin əsasını heç kəsin kənarlaşdırılmadığı və hər kəsin fərdi qabiliyyət və ehtiyacları ilə birgə qəbul edildiyi kollektivə olan münasibət təşkil edir. Qabiliyyət və ehtiyaclardan asılı olmayaraq şagirdlərin hamısı eyni qaydada sinif kollektivinin üzvü sayılır. Müəllim şagirdlər üçün əsas davranış və əxlaq nümunəsidir. Məhz o, öz hərəkətləri ilə digər şagirdlərə nümunə olmalı, sinfin və cəmiyyətin vacib üzvlərindən biri olduğunu göstərməli, şagirdlər arasında pozitiv münasibətlərin yaranmasına daim çalışmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənova, İ.M. (2011). Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların cəmiyyətə adaptasiyası. Metodik vəsait. Bakı: ADPU, 235 s.

SUMMARY

Nargiz Hasanova

TEACHER'S CHARACTERISTIC ACTIVITY IN INCLUSIVE EDUCATION

The role of teacher in the organization of training and education in the development of children is very large.

Teachers are actively involved in the organization and management of the training and management of special care, with normal children in the social adaptation of their society. In this case, the teacher should know the characteristics, democrats, interests, interests, interests, interests and desires of children, both knowing their specialty and profession. The teacher should love all the children, regardless of their mental or physical defects, and in their activities, respecting the laws of their joint living, to love and educate people, to love and accept social values and treating social values.

Keywords: inclusive education, school, teacher, goals and objectives

РЕЗЮМЕ

Наргиз Гасанова

ХАРАКТЕРНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧИТЕЛЯ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Роль учителя в организации обучения и образования в развитии детей очень велика.

Учителя активно участвуют в организации и управлении обучением и управлением особым уходом, с нормальными детьми в социальной адаптации их общества. В этом случае учитель должен знать характеристики, демократов, интересов, интересов, интересов, интересов и желаний детей, знающих свою специальность и профессию. Учитель должен любить всех детей, независимо от их умственных или физических дефектов, и в их деятельности, уважая законы их совместной жизни, любить и обучать людей, любить и принимать социальные ценности и относиться к социальным ценностям.

Ключевые слова: инклюзивное образование, школа, учитель, цели и цели

TƏHSİLDƏ İNKLÜZİVLİYİN ZƏRURİLİYİ

NƏZAKƏT İMAMVERDİYEVƏ

Naza-52@mail.ru

Bakı Dövlət Universiteti

Xülasə

Məqalədə təlim prosesində inklüziv yanaşmanın vacibliyi vurğulanır. Fərqlilik, fəal iştirak, birgə əməkdaşlıq, ədalət, bərabərlik kimi anlayışları özündə ehtiva edən inklüzivlik insanlarda irq, cins, din, dil, etnik mənsubiyyət, sosial vəziyyət kimi xüsusiyyətləri mühakimə etmədən onları olduğu kimi qəbul etməyi və sosial təcridin aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur. Nəticə olaraq, belə bir qənaətdə gəlmək olar ki, inklüziv modelə xas olan məktəblərdə hər bir öyrənənə bərabər şəkildə qiymət verilir və müxtəliflik qəbul edilir.

Açar sözlər: təhsil, təlim, inklüzivlik, öyrədən, zərurilik, prinsip

Təhsildə inklüzivlik son illər daha çox müzakirə obyektinə çevrilmişdir. Bu gün beynəlxalq əlaqələr, sənaye, siyasət, təhsil kimi bir çox sahələrdə onun adı çəkilməkdədir. Inklüziv təhsil hər bir öyrənənin öz öyrənmə və inkişaf xüsusiyyətlərinə, maraq və ehtiyaclarına uyğun olaraq təlim-tədris prosesində iştirakının təmin olunmasını və bu istiqamətdə dəstək olunmasını nəzərdə tutan bir anlayışdır. Fərqlilik, fəal iştirak, birgə əməkdaşlıq, ədalət, bərabərlik kimi anlayışları özündə ehtiva edən inklüzivlik insanlarda irq, cins, din, dil, etnik mənsubiyyət, sosial vəziyyət kimi xüsusiyyətləri mühakimə etmədən onları olduğu kimi qəbul etməyi və sosial təcridin aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur. Məlumdur ki, inklüziv sözü etimoloji olaraq latınca “includer” sözündən əmələ gəlmiş “daxil olmaq”, “aid olmaq” mənalarını ifadə edir. Inklüziv təhsilin müxtəlif dövrlərdə fərqli tədqiqatçılar tərəfindən tərifləri mövcud olmuşdur. Onlardan bəzilərinə nəzərdən keçirək. “İnklüzivlik hər bir şagirdin məktəbdə təlim fəaliyyətlərinə qatılması və təlim prosesində fəal iştirakı üçün zəruri hesab edilən bir sistemdir” (Kurth & Gross, 2014). “İnklüziv təhsil bütün uşaqların məktəb mühitinə cəlb edilməsi üzərində inşa edilən bir strukturdur” (Hodkinson, 2020).

BMT-nin “Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları haqqında” Konvensiyanın 24-cü maddəsi inklüziv təhsil ilə bağlı daha münasib tərif verilmişdir. Bu tərifə aşağıdakı kimi qruplaşdıraraq:

- Fiziki qüsurlu uşaqların məktəblərdən kənarlaşdırılmamasını təmin etmək;
- Onlar üçün bərabər əsaslarla inklüziv, keyfiyyətli və pulsuz ibtidai və orta təhsil almaq imkanlarını təmin etmək;
- Inklüzivliyin tam şəkildə təmin olunması üçün akademik və sosial inkişafa şərait yaradan mühitdə fərdi ehtiyacları uyğunlaşdırılmış zəruri dəstək tədbirlərini təmin etmək.

Məlumdur ki, dünyada insanlar arasında cinsə, etnik mənşəyə, gəlir səviyyəsinə, dilə, dinə, fiziki qüsurlara və digər səbəblərə görə ayrı-seçkilik mövcuddur. Bu, hər bir insanın bərabər təhsil imkanlarına, sosial-mədəni fəaliyyətdə iştirakına imkan vermir. Ancaq bu vəziyyətin qarşısını almaq və hər bir fərd üçün bərabər imkanlar yaratmaq təhsildə inklüzivliyi önəmli edən əsas məsələlərdən biridir. Inklüziv təhsil ilk növbədə xüsusi təhsilə ehtiyacı olan və ya sağlamlıq imkanları məhdud insanların normal təhsil prosesinə cəlb edilməsi məqsədi ilə ön plana çıxmışdır. Zaman keçdikcə bu yanaşmanın əhatə dairəsi genişlənməmişdir. Hal-hazırda inklüziv təhsil diqqətdən kənarda qalmaq və təcrid olunmaq təhlükəsi yaşayan şəxslərə xüsusi diqqət yetirmək və onların təhsil ehtiyaclarını ödəmək üçün nəzərdə tutulan bir yanaşmadır. Beləliklə, təhsildə inklüziv yanaşma təhsil imkanları, sosial və mədəni fəaliyyətlər kimi müxtəlif imkanlara bərabər çıxışı olmayan bütün insanları əhatə edir. İnsanın yaradılış fitrətinə hörmət göz önündə tutularaq təlim prosesində hər bir öyrənən bərabərlik və ədalətlik prinsiplərini həyata keçirən mühit ilə təmin edilməlidir. Bu səbəbdən inklüziv təhsilin elmi-metodiki əsaslarını hazırlayan pedaqoqlar təlim prosesinin nəticə verməsi üçün əsas

diqqətin qüsurlara deyil, bu qüsurların tələblərinə cavab verən təlim materiallarının, əyani vəsaitlərin, maddi-texniki vasitələrin mümkün qədər səmərəli istifadəsinə yönəltməyi tövsiyə edir. (1, 2016, s. 102)

İnklüziv təhsil aşağıdakıların əleyhinədir;

- Öyrənənlər sabit "bacarığa" malikdir;

- Öyrənənin hazırkı öyrənmə bacarığı gələcək potensialını proqnozlaşdırma üçün istifadə edilə bilər;

- Öyrənənlərin zəkasının və düşünmə bacarığının test vasitəsilə müəyyən edilə bilər.

Əvəzində;

- İnklüziv təhsil hesab edir ki, zamanla hər bir şagirdin bacarıq və qabiliyyəti dəyişə bilər;

- Öyrəndənlərin indiki halda etdikləri (və yaxud etmədikləri) hər bir öyrənənin gələcək qabiliyyət və bacarıqlarını dəyişə bilər;

- Heç bir şey neytral deyil. Öyrəndənin etdiyi (və yaxud etmədiyi) hər bir şagirdin öyrənmə bacarığına təsir göstərir.

Beləliklə, təlim prosesində inklüziv yanaşma sinifdəki bütün öyrənənləri diqqətə alaraq zəngin öyrənmə mühitinin yaradılmasını və hər bir şagirdin fərqli öyrənmə tərzinə malik olduğuna inanmağı nəzərdə tutur. İnklüziv siniflərdə müəllimin rolu da böyük əhəmiyyətə malikdir. Müəllim metodist, menecer, müşahidəçi rolunda çıxış edir. Metodist olaraq müəllim inklüziv siniflərdə öyrənənləri müvafiq təlim imkanları ilə təmin edir. Menecer olaraq müəllim bütün uşaqların təlim prosesinə cəlb edilməsini təmin edir. Müşahidəçi olaraq müəllim öyrənənlərin təlim prosesində fəaliyyətlərini izləyir və onlar üçün yaxşı öyrənmə mühiti yaratmağa kömək edir. Eyni zamanda onu da vurğulamaq lazımdır ki, inklüziv siniflərdə müəllim düşünən təcrübəçi rolunda da çıxış edir. Bu suallar üzərində düşünür və onlara cavab tapmağa çalışırlar.

- Öyrənənlər ilə ən optimal təlim üsulu hansıdır?;

- Niyə bəzi uşaqlar təlimdə öz yaşdqları kimi eyni sürətlə irəliləmir?;

- Bütün uşaqların təlimdə uğur qazanmasını təmin etmək üçün istifadə olunan üsul və strategiyalar hansılardır?;

- Uşaqların təlim prosesində motivasiyası necə yüksəldilməlidir? və.s.

Beləliklə, müəllim öyrənənlərin müxtəlif yollarla öyrəndiklərini qəbul etməli və birgə öyrənməni təmin etməlidir.

Araşdırılmış mənbələrə əsasən, inklüzivliyin təmin edildiyi təlim mühitinin bir sıra xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi sıralanmışdır. (4, 2014, 84)

- ✓ Şagirdlər məktəbdə özlərini təhlükəsiz və güvəndə hiss edirlər;

- ✓ Müəllimlər şagirdlərə qayğı göstərirlər;

- ✓ Şagirdlər özlərini məktəbə aid hiss edirlər;

- ✓ Məktəbdə cinsiyyət ayrımı edilmədən qız və oğlan şagirdlərə bərabər və ədalətli şəkildə rəftar edilir;

- ✓ Məktəb qaydalarını hər kəs bilir;

- ✓ Məktəbdə kimsə zorbalığa məruz qalmır;

- ✓ Məktəb təmiz və təmirlidir;

- ✓ Məktəbdə müəllimlər mentor və fasilitator rolunda çıxış edirlər;

- ✓ Məktəbdəki əşyalar şagirdlərin zərər görməyəcəyi şəkildə yerləşdirilir;

- ✓ Valideyn, məktəb rəhbərliyi və müəllimlər arasında birgə əməkdaşlıq var;

- ✓ Müxtəlif mədəniyyətlərə malik olan şagirdlərə bərabər münasibət göstərilir;

- ✓ Şagirdlər bir-birlərinə kömək edirlər;

- ✓ Məktəbdə nizam-intizam mövcuddur;

- ✓ Məktəbdə ailələrin gəlir vəziyyətləri nəzərə alınmadan bütün şagirdlərə bərabər şəkildə rəftar edilir;

- ✓ Şagirdlər məktəbdənkənar vaxtlarda ehtiyac hiss etdikdə müəllimləri və məktəb rəhbərliyi ilə əlaqə yarada bilirlər.

Nəticə olaraq belə bir qənaətə gəlmək olar ki, bu cür modelə xas olan məktəblərdə hər kəsə bərabər şəkildə qiymət verilir və müxtəliflik qəbul edilir.

Məlumdur ki, inklüziv təhsil yanaşması Azərbaycan təhsil sistemində yeni islahatların həyata keçirilməsini, kadr hazırlığını, təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının daha da zənginləşdirilməsini və s. məsələləri diqqət mərkəzinə gətirdi. Milli qanunvericilikdə “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən, dövlət cinsindən, irqindən, dilindən, dinindən, siyasi əqidəsindən, etnik mənsubiyyətindən, sosial vəziyyətindən, mənşəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanının yaradılmasını və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə təminat verir (5, 2009). Eyni zamanda 2017-ci il 14 dekabr tarixli 3498 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüququnu təhsilin bütün pillələri üzrə digər şəxslərlə bərabər səviyyədə təmin etməyi və onların təhsili üçün maneəsiz mühit yaratmağı əsas məqsəd kimi qəbul edir (3, 2017).

ƏDƏBİYYAT

1. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2009). Bakı
2. 2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı. (2017). Bakı
3. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu. İnklüziv təhsil. Bakı, 2024
4. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Xüsusi psixofiziki inkişafa malik uşaqların tərbiyə və təlimi. Bakı, 2016.
5. Bradshaw, C.P., Waasdorp, T. E., Debnam, K. J., Johnson, S. L., (2014). Measuring school climate in high schools: a focus on safety, engagement, and the environment. *Journal of School Health*. 84(9): 593-604
6. UNESCO. Network for action on special needs education, 1997
7. UNICEF annual report. 1 January to 31 December, 2003

SUMMARY

THE NECESSITY OF INCLUSION IN EDUCATION

The article studies the importance of an inclusive approach in the training process. Inclusivity, which includes concepts such as difference, active participation, joint cooperation, justice, equality means accepting people as they are without judging characteristics such as race, gender, religion, language, ethnicity and social status and eliminating social isolation. It can be concluded that in schools with an inclusive model, every learner is valued equally and diversity is accepted.

Keywords: education, training, inclusion, teacher, importance, principle

РЕЗЮМЕ

НЕОБХОДИМОСТЬ ИНКЛЮЗИИ В ОБРАЗОВАНИИ

В статье рассматривается важность инклюзивного подхода в процессе обучения. Инклюзивность, включающая такие понятия, как различие, активное участие, совместное сотрудничество, справедливость, равенство, означает принятие людей такими, какие они есть, без осуждения таких характеристик, как раса, пол, религия, язык, этническая принадлежность и социальный статус, и устранение социальной изоляции. Можно сделать вывод, что в школах с инклюзивной моделью каждый ученик ценится одинаково, а разнообразие принимается.

Ключевые слова: образование, обучение, инклюзивность, учитель, важность, принцип

MÜHARİBƏDƏN ƏZİYYƏT ÇƏKƏN İNKLÜZİV UŞAQLARLA İNCƏSƏNƏT İŞİNİN TƏŞKİLİ

SƏMAYƏ NƏZƏROVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid ID:0000-003-1783-6392

Xülasə

İnklüziv uşaqlarla işin təşkili hər bir uşağın fərdi ehtiyaclarını nəzərə alaraq onların təhsil və sosial inkişafını dəstəkləyən bir yanaşmadır. Bu yanaşma xüsusi ehtiyacları olan uşaqların ümumi təhsil mühitində digər uşaqlarla birgə öyrənməsini təmin etməyə yönəlmişdir. İnklüziv təhsil mühitində hər bir uşağın ehtiyaclarına uyğun fərdi yanaşma tətbiq olunur. Müəllimlər uşaqların fiziki, emosional və sosial ehtiyaclarını nəzərə alaraq tədris planları hazırlayır. Bu yanaşma uşaqların inkişafını izləmək və onların təhsilində hər hansı bir çətinlik yaranarsa, dərhal müdaxilə etmək imkanı yaradır. İnklüziv təhsildə müxtəlif öyrənmə tərzlərinə və bacarıqlara sahib uşaqlar üçün müxtəlif tədris metodları tətbiq edilir. Bu metodlar arasında multimodal tədris (vizual, eşitmə, kinestetik), layihə əsasında öyrənmə, kooperativ öyrənmə və oyun metodları yer alır. Müəllimlər hər bir uşağın öyrənmə tərzini nəzərə alaraq, dərsləri daha əlçatan və maraqlı edirlər.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, incəsənət, şagird, təhsil, müharibə

Müharibədən əziyyət çəkən inklüziv uşaqların həyatını yaxşılaşdırmaq üçün kompleks yanaşma tələb olunur. İncəsənət isə hər bir insanın ruhunun qidasıdır. Əlliliyi olan insanlar bu yolla öz dünyalarını qura bilər, inkişaf edib, yaşama ruhunu canlandırır. Bu uşaqların hüquqlarını qorumaq və onların cəmiyyətə tam inteqrasiyasını təmin etmək üçün həm dövlət qurumları, həm də beynəlxalq təşkilatlar və qeyri-hökumət təşkilatları birgə çalışmalıdır.

Tədqiqatımız zamanı əlavə həll yolları və dəstək tədbirləri aşağıdakılardır olduğu qənaətinə gəldik.

1. Maliyyə yardımları: ailələrə maddi dəstək göstərərək uşaqların tibbi və təhsil xərclərinin qarşılanması;

2. Təhsil resursları: müharibədən zərər çəkmiş bölgələrdə məktəblərin bərpası və inklüziv təhsil mühitinin yaradılması;

3. Təlim proqramları: müəllimlər və sosial işçilər üçün inklüziv təhsil və travma ilə işləmə üzrə xüsusi təlimlərin keçirilməsi;

4. Sosial inteqrasiya proqramları: idman, incəsənət və digər sosial fəaliyyətlər vasitəsilə uşaqların cəmiyyətə uyğunlaşdırılması;

5. Valideyn dəstəyi: valideynlərə psixoloji və sosial dəstək proqramlarının təşkili. Beynəlxalq əməkdaşlıq bu sahədə çox vacibdir;

6. Humanitar yardımlar: BMT, UNICEF və digər beynəlxalq təşkilatların müharibədən əziyyət çəkən uşaqlar üçün xüsusi proqramlarının genişləndirilməsi;

8. Müharibənin təsirlərini azaltmaq üçün strategiyalar: münaqişədən sonra cəmiyyətin bərpasına yönəlmiş uzunmüddətli planların hazırlanması (1).

Cəmiyyət bu uşaqlara qarşı anlayışlı və dəstəkçi yanaşma sərgiləməlidir. Könüllülük fəaliyyətləri, maarifləndirmə kampaniyaları və yardım aksiyaları bu prosesin bir hissəsi ola bilər. İnsanlar inklüziv uşaqların yalnız zərər çəkən deyil, eyni zamanda potensial və bacarıqlara malik fərdlər olduğunu anlamalıdır.

Müharibədən əziyyət çəkən uşaqların reabilitasiyası yalnız onların deyil, bütün cəmiyyətin inkişafına töhfə verəcəkdir (2).

İnklüziv uşaqlara cəmiyyətin rolu onların sosial həyata tam inteqrasiyasını təmin etmək və bərabər imkanlar yaratmaqdır. Cəmiyyət inklüziv uşaqları yalnız fərqli deyil, eyni zamanda dəyərli

və potensiallı fərdlər kimi qəbul etməlidir. Bu uşaqların həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq üçün hər bir insanın dəstəyi vacibdir. İlk növbədə cəmiyyət bu uşaqların hüquqlarını qorumaq üçün onlara bərabər yanaşmalıdır. İnsanlar arasında maarifləndirmə aparılaraq inklüziv uşaqlara qarşı mənfi münasibətlərin qarşısı alınmalıdır. İnsanlar anlamalıdır ki, bu uşaqların da təhsil almaq, işləmək və sosial fəaliyyətlərdə iştirak etmək hüquqları var.

Sosial mühitin inklüziv olması çox vacibdir. Məktəblərdə inklüziv təhsil mühiti yaradılmalı, müəllimlər xüsusi təlimlər keçərək bu uşaqlarla düzgün işləməyi öyrənməlidir. Bundan əlavə, iş yerlərində də inklüziv şərait yaradılaraq onların cəmiyyətə daha aktiv qoşulması təmin olunmalıdır. İctimai yerlərdə fiziki maneələrin aradan qaldırılması, məsələn, rampa və xüsusi liftlərin quraşdırılması, onların hərəkət azadlığını təmin edir. Həmçinin ictimai tədbirlərdə onların iştirakını təşviq etmək, özlərini daha güvənli hiss etmələrinə kömək edir. Cəmiyyət bu uşaqlara dəstək göstərməklə onların özünəinamını artırır və gələcəkdə uğur qazanmaq üçün şərait yaradır. Hər bir fərd anlamalıdır ki, inklüziv uşaqlara qayğı göstərmək və dəstək olmaq həm humanitar, həm də sosial məsuliyyətdir.

ƏDƏBİYYAT

2. Ailənin estetik cəhətləri / «Müasirlik və pedaqogikanın aktual problemləri» Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları, 2009, s.161-162
3. Estetik tərbiyənin məzmunu və şifahi xalq ədəbiyyatında onun yeri / «Müasirlik və pedaqogikanın aktual problemləri» Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları, 2009, s.242-244
4. Совместная работа школы и семьи в эстетическом воспитании школьников // Вестник, Киевского университета имени Бориса Гринченка, 2012, №18, с.31-34

SUMMARY

ORGANIZING ART WORK WITH INCLUSIVE WAR-AFFECTED CHILDREN

Inclusive work with children is an approach that supports the educational and social development of each child, taking into account the individual needs of each child. This approach aims to ensure that children with special needs learn together with other children in a general education environment. In an inclusive educational environment, an individual approach is applied to the needs of each child. Teachers prepare lesson plans taking into account the physical, emotional and social needs of children. This approach makes it possible to monitor children's development and intervene immediately if any difficulties arise in their education.

Inclusive education uses different teaching methods for children with different learning styles and abilities. These methods include multimodal learning (visual, auditory, kinesthetic), project-based learning, cooperative learning, and game methods. Teachers make lessons more accessible and interesting, taking into account each child's learning style.

Keywords : inclusive education, art, student, education, war

РЕЗЮМЕ

ОРГАНИЗАЦИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РАБОТЫ С ИНКЛЮЗИВНЫМИ ДЕТЬМИ, ПОСТРАДАВШИМИ ОТ ВОЙНЫ

Инклюзивная работа с детьми – это подход, поддерживающий образовательное и социальное развитие каждого ребенка с учетом индивидуальных потребностей каждого ребенка. Этот подход направлен на то, чтобы дети с особыми потребностями учились вместе с другими детьми в общеобразовательной среде. В инклюзивной образовательной среде применяется индивидуальный подход к потребностям каждого ребенка. Учителя составляют планы уроков с учетом физических, эмоциональных и социальных потребностей детей. Такой подход дает возможность следить за развитием детей и немедленно вмешиваться, если возникают какие-либо трудности в их обучении.

В инклюзивном образовании используются разные методы обучения для детей с разными стилями обучения и способностями. К этим методам относятся мультимодальное обучение (визуальное, слуховое, кинестетическое), проектное обучение, кооперативное обучение и игровые методы. Преподаватели делают уроки более доступными и интересными, учитывая стиль обучения каждого ребенка.

Ключевые слова: инклюзивное образование, искусство, студент, образование, война

СОЦИАЛЬНЫЕ И МЕДИЦИНСКИЕ АСПЕКТЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

НИГЯР СУЛТАНОВА

nigarsultanova@mail.ru

Бакинский Славянский Университет

Инклюзивное образование создает условия для реализации права на образование детей с ограниченными возможностями здоровья, а также для их интеграции в общество. Инклюзивное образование основано на идеологии, исключающей дискриминацию детей с инвалидностью, обеспечивающей равное отношение ко всем детям и создающей специальные условия для таких детей. В настоящее время инклюзивное образование существует в разных странах мира, ставя перед образовательными системами множество сложных вопросов и новых задач. В отличие от зарубежных образовательных систем, которые имеют богатый опыт и консолидацию в законодательстве по вопросам инклюзии, в нашей стране инклюзивное образование только начинает формироваться и развиваться.

Специальные учебные заведения остаются традиционной формой образования для детей с ограниченными возможностями здоровья. Такой вид обучения необходим для детей с инвалидностью, поскольку не все дети с ограниченными возможностями могут учиться в общеобразовательной школе в инклюзивном режиме. Инклюзия охватывает глубокие социальные аспекты школьной жизни: создается специальная педагогическая среда, адаптированная к образовательным потребностям каждого ребенка, что может быть обеспечено только при тесном сотрудничестве с родителями. Дети с инвалидностью включаются в инклюзивную среду, взаимодействуют с учениками общеобразовательной школы в процессе обучения, влияют друг на друга и принимают совместные решения относительно процессов в классе (Четверикова Т.Ю., 2019, с.8).

В 60-е годы XX века в странах Европы, США и Японии начались поиски путей совместного обучения детей с инвалидностью в общеобразовательных школах. Первые шаги к инклюзивному образованию были сделаны в скандинавских странах, где были разработаны соответствующие правила. Подготовка массовых школ для приема детей с инвалидностью заняла много времени: подготовка учителей, изменение учебного пространства, корректировка учебных планов и т.д.

В 1994 году на Всемирной конференции по образованию лиц, нуждающихся в специальной помощи, под эгидой ЮНЕСКО в Испании был введен термин «инклюзия», и провозглашен принцип инклюзивного образования. Инклюзивное образование требует не только включения детей с инвалидностью в массовую школу, но и переосмысленного подхода ко всему образовательному процессу для удовлетворения образовательных потребностей всех детей. Положения, касающиеся инклюзивного образования, были включены в Конвенцию ООН о правах инвалидов, утвержденную Генеральной Ассамблеей ООН 13 декабря 2006 года (Данилкина, М.Ю., Кобрина, Л.М., 2016, с.77).

В нашей стране реализация проекта «Инклюзивное образование» стартовала в 2005 году. В соответствии с решением Кабинета Министров от 3 февраля 2005 года была утверждена «Программа развития организации образования детей с особыми потребностями (2005-2009 годы)». В рамках программы были запущены три пилотных проекта по организации инклюзивного образования. В ходе реализации проектов 268 детей с инвалидностью были вовлечены в инклюзивное образование в 15 общеобразовательных и 13 дошкольных учебных заведениях.

В 2015 году в рамках сотрудничества Министерства образования Азербайджанской Республики и Детского фонда ООН (ЮНИСЕФ) были проанализированы работы, проведенные в области инклюзивного образования, и международный опыт. В результате

организация образования для людей с инвалидностью перешла на новый этап. В 2016 году в системе специального образования были реализованы интерактивные процессы, а также проведена эффективная работа по повышению качества инклюзивного обучения в сфере развития творческого потенциала детей, нуждающихся в специальной помощи.

С 2015-2016 учебного года в Азербайджанской Республике стартовал проект «Применение инклюзивного образования на уровне начального образования» с целью вовлечения детей с инвалидностью в совместное обучение с другими детьми в общеобразовательных учреждениях. С этой целью в каждом из определённых пилотных инклюзивных школ было принято по четыре ребёнка с ограниченными возможностями здоровья в первый класс, всего в четырёх общеобразовательных учреждениях Баку было вовлечено 86 учеников в инклюзивное образование.

В Азербайджане в 2022-2023 учебном году 12562 ребёнка с ограниченными возможностями здоровья были привлечены к специальному образованию. Из них 157 человек получили инклюзивное образование, 1180 человек обучались в интеграционных образовательных учреждениях, 2740 человек учились в специальных образовательных учреждениях, 8456 человек были вовлечены в домашнее обучение, а 29 человек получали образование в стационарных лечебных учреждениях.

В 2023-2024 учебном году, по сообщению Управления образования, в 18 общеобразовательных учреждениях города Баку около 160 учащихся с ограниченными возможностями здоровья обучаются в инклюзивных классах, 108 – привлечены к индивидуальному обучению. К сожалению, это пока достаточно низкие показатели.

Следует отметить также важность проведения мониторингов для выявления детей с инвалидностью дошкольного и школьного возраста и приобщения их к соответствующему виду образования. Встречаются случаи, когда таких детей родители нередко по-прежнему от всех скрывают. Обязательно нужно вести просветительскую работу в данной области, привлекая соответствующие неправительственные организации. Это не так сложно, если учитывать, что таким детям и их родителям выплачивается соответствующее социальное пособие. Бывают случаи, когда детей с инвалидностью скрывают даже от государства, не обращаясь за пособием. Это лишает ребенка не только материальной поддержки, но и прочих видов государственной помощи – реабилитации, адаптации к обществу, получению образования. Мониторинг поможет выявлять и предотвращать такие негативные факты. Более того, необходимо проводить проверки качества инклюзивного образования. Зачастую школьник с ограниченными возможностями здоровья не осваивает программу по тем или иным предметам в зависимости от поставленного диагноза и просто «посещает» школу. Следовательно, необходимо добиваться, чтобы дети, ОВЗ привлекаемые к инклюзивному образованию, получали максимальную пользу от обучения.

Однако, по мнению специалистов, привлекая ребенка с инвалидностью к инклюзивному образованию или обучению на дому, необходимо объективно оценить его умственные возможности, учитывая все нюансы, связанные со здоровьем. Возможно, такой ребенок все хорошо понимает, но не умеет проявлять свои знания так, как это делают обычные дети. Вот поэтому и нужны педагоги соответствующей специализации (Уманская, Т.М., Московкина, А.Г., 2016, с.165).

Государственная программа «Развитие инклюзивного образования для людей с ограниченными возможностями здоровья в Азербайджанской Республике на 2018-2024 годы», утверждённая указом президента Ильхама Алиева от 14 декабря 2017 года, создаёт широкие возможности для обеспечения права на образование детей с ограниченными возможностями здоровья на равных основаниях с другими, на всех уровнях образования и создания безбарьерной среды для их обучения. Азербайджан также перенимает опыт инклюзивного образования у Соединённых Штатов Америки, Японии и у некоторых развитых стран Европы. В республике параллельно с этой формой образования началась работа по созданию доступной городской инфраструктуры для людей с инвалидностью, с целью устранения барьеров и значительного сокращения ограничений на участие этой категории населения в социальной жизни. При этом следует учитывать, что у детей с ограниченными возможностями

здоровья есть различные патологии, и им требуется дифференцированная помощь. Школа должна предоставлять эту помощь каждому ребёнку индивидуально по мере необходимости. Один ребёнок нуждается в пандусе или лифте, для другого учитель должен разработать отдельную образовательную программу, а также может понадобиться ассистент учителя.

Как указывалось выше, в Азербайджане инклюзивное образование заимствует опыт у развитых стран, с интересом осваивая его. В республике параллельно с этим типом образования началась работа по созданию наиболее доступной городской инфраструктуры для людей с инвалидностью, с целью устранения барьеров и значительного сокращения ограничений на участие этой категории населения в социальной жизни. При этом важно учитывать, что у детей с ограниченными возможностями здоровья есть различные патологии, и им требуется дифференцированная помощь. Школа должна предоставлять эту помощь каждому ребёнку индивидуально по мере необходимости. Один ребёнок нуждается в пандусе или лифте, другому учитель должен разработать отдельную образовательную программу, а также может понадобиться ассистент педагога.

Организация инклюзивного образования является достаточно сложным процессом, включающим множество аспектов. Необходимо создать безбарьерную среду для обучения детей с ограниченными возможностями здоровья в общеобразовательных школах.

В последнее время учителей начальных классов отправляют на курсы повышения квалификации, чтобы они могли работать в инклюзивной образовательной среде. На наш взгляд, необходимо разработать специальный комплекс предметов для переподготовки учителей, работающих в инклюзивном образовании. Также обучение должно быть организовано в педагогических университетах. В течение нескольких лет инклюзивное образование будет внедрено и в средних школах. Учитель средней школы должен хорошо знать свой предмет и понимать особенности психики детей с ограниченными возможностями.

Сейчас необходимо начать разработку программ предметов, которые будут преподаваться на уровне бакалавриата. Было бы лучше подготовить специальные предметы для будущих учителей, обучающихся инклюзивному образованию, например, психологические курсы, акцентирующие внимание на особенностях психики детей с ограниченными возможностями, а также медицинские дисциплины, касающиеся патологий, наблюдаемых у детей, получающих инклюзивное образование. Нужно разработать улучшенные учебные планы для обучения бакалавров и магистров. На наш взгляд, важно внедрить преподавание некоторых медицинских дисциплин на педагогических факультетах, таких как «Анатомия, физиология и патология органов слуха, речи и зрения», «Невропатология». Также, по нашему мнению, целесообразно включить для изучения как в бакалавриате, так и в магистратуре, медицинский предмет «Медико-биологические основы инклюзивного образования» или же педагогическую дисциплину «Здоровьесберегающее образование и его гигиена».

Этот предмет позволит студентам педагогических университетов получить представление о механизме формирования недостатков после болезни, приводящей к ограничению здоровья ребёнка. Учитывая возможность инклюзивного образования для детей с различными патологиями в общеобразовательной школе, учитель должен быть знаком с заболеваниями, вызывающими нарушения слуха, речи, зрения, опорно-двигательного аппарата, умственной отсталости и аутизма.

Таким образом, на наш взгляд, включение специально разработанных медицинских дисциплин в учебный план подготовки учителей, работающих в инклюзивном образовании, будет способствовать повышению уровня их квалификации.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilə çıxış imkanları: real vəziyyət, beynəlxalq praktika və təkliflər (İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi (CESD), Bakı, 2016.
2. Данилкина, М.Ю., Кобрина, Л.М. Реализация принципа «Дефектология как базис инклюзии» в современных социокультурных условиях // Дефектология как базис инклюзии: материалы

международ. науч.- практ. конф., 14-15 сентября 2016 г. / под общ. ред. Г.М. Иманова и М.Ю. Данилкиной. СПб.: Смольный ин-т РАО, 2016. Т. 1. С. 74-82.

3. Уманская, Т.М., Московкина, А.Г. Медико-биологический компонент инклюзивного образования в институте детства московского педагогического государственного университета // Дефектология как базис инклюзии: материалы междунар. науч.-практ. конф., 14-15 сентября 2016 г. / под общ. ред. Г.М. Иманова и М.Ю. Данилкиной. — СПб.:Смольный ин-т РАО, 2016. Т. 1. С. 161-167.
4. Четверикова, Т.Ю. Дети с ограниченными возможностями здоровья в системе инклюзивного образования // Научно-методический электронный журнал «Концепт». — 2019. № 5, с.8.
5. Salisbury, C.L., Palombaro, M.M, Hollowood, W.M. On the nature and change of an inclusive elementary school // The Journal of the Association for Persons with Severe Handicaps. 1993. — No 18. P. 75-84.

XÜLASƏ

İNKLÜZİV TƏHSİLİN SOSIAL VƏ TİBBİ ASPEKTLƏRİ

Məqalə inklüziv təhsil məsələsi, onun xüsusiyyətləri haqqındadır. Avropa, ABŞ və Yaponiyada inklüziv təhsil sisteminin formalaşması məsələsi nəzərdən keçirilir. Xarici ölkələrdə inklüziv təhsilin formalaşmasında qarşılaşdığı çətinliklər vurğulanır. Ölkəmizdə inklüziv təhsildə işləmək üçün tütörlərə hazırlığın zəruriliyi diqqətə alınır. Azərbaycanda inklüziv təhsil sisteminin formalaşması, inklüziv təhsil müəssisələrində çalışan ibtidai sinif müəllimlərinin qarşılaşdığı çətinliklər müzakirə edilir. Müəllimlərin inklüziv təhsil üçün hazırlanmasında bəzi tibbi-bioloji fənlərin (məsələn, "İnklüziv təhsilin tibbi-bioloji əsasları", "Nevropatologiya", "Eşitmə, nitq və görmə orqanlarının anatomiyası, fiziologiyası və patologiyası") daxil edilməsinin vacibliyi vurğulanır ki, bu da tələbəyə sağlamlıq imkanları məhdud (SİM) uşaqların xüsusiyyətlərini anlamağa kömək edəcək. Inklüziv təhsil üçün müəllimlərin hazırlanması sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün korreksiya məktəblərində çalışan defektoloq müəllimlərin hazırlanması ilə müqayisə edilir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar, tibbi aspekt

SUMMARY

SOCIAL AND HEALTH ASPECTS OF INCLUSIVE EDUCATION

The article deals with inclusive education, its features. The issue of formation of inclusive education in the countries of Europe, the USA and Japan is considered. The difficulties of the formation of inclusive education in foreign countries are noted. Attention is paid to the need for training the tutors for working in schools with inclusive education in our country. The question of the formation of inclusive education in Azerbaijan is being analyzed and the difficulties encountered by primary school teachers working in schools with inclusive education are indicated. The emphasis is on the need to include biomedical disciplines ("Biomedical foundations of inclusive education", "Neuropathology", "Anatomy, physiology and pathology of the organs of hearing, speech and vision") in the teacher's preparation for inclusive education, which will help the student understand the characteristics of children with disabilities. Teacher training for inclusive education is compared with the training of teacher-pathologists working in correctional schools for children with disabilities.

Keywords: inclusive education, children with disabilities, medical aspect

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ SAĞLAMLIQ QÜSURLU UŞAQLARIN FİZİKİ TƏRBİYƏSİ

OKTAY RZAYEV

oktay_rzayev@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0007-6377-255X>

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanda müstəqillik dövrünün bərpasından sonra bütün sahələrdə olduğu kimi fiziki tərbiyə sahəsində də müəyyən irəliləyişlər baş verməsi göstərilmişdir.

Belə ki, ölkəmizdə vəziyyətin belə acınacaqlı şəkil alması gənclərin qeyri-sağlam həyat tərzinə zərərli vərdişlərə aludəçiliyinə səbəb olurdu.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin ümumi tədbirlərindən biri fiziki tərbiyə üzrə idman növlərinə mühüm yer verməsi olduğu göstərilmişdir.

Məqalədə, həmçinin 2000-ci ildən sonra Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində müasir tipli olimpiya idman kompleksləri tikilib istifadəyə verilməsi qeyd edilmişdir.

Ölkəmizdə idmanın inkişafına olan qayğı tək Olimpiya idman növləri deyil, qeyri-Olimpiya idman növlərini də əhatə edir və dövlət orqanları bu cür idman növləri ilə məşğul olan idmançılarımızın beynəlxalq yarışlarda iştirakını daim maliyyələşdirir, onları gələcək qələbələrə ruhlandırmaq üçün müxtəlif stimullaşdırıcı tədbirlər görürlər. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan idmançıları ağırlıqaldırmanın yalnız peşəkarların məşğul olduğu pauerlifting növü, peşəkar boks, kikkboxinq, qaydasız döyüş və digər idman növlərində ən yüksək nailiyyətlər qazandı.

Prezident İlham Əliyev demişdir: "Azərbaycanda idmanın həm Olimpiya, həm də qeyri-Olimpiya növləri bərabər hüquqa malikdirlər. Heç bir ayrı-seçkilik yoxdur və bu Azərbaycanda uzun illərdir aparılır. Ölkə başçısı İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən tədbirlər qısa zamanda öz bəhrəsini verməyə başladı. İdmançılara dövlət qayğısı ilə yanaşı, idmanın maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətlərində mühüm işlərə diqqət verildi. 2000-ci ildən etibarən Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində müasir tipli Olimpiya İdman Kompleksləri tikilib istifadəyə verilməyə başladı. Dərsdənkənar vaxtda isə məktəbdə fiziki tərbiyə aşağıdakı kimi keçirilir:

- səhər gimnastikası;*
- fərdi və bədən tərbiyəsi, idman turizmi məşğələləri;*
- sağlamlıq günləri.*

***Açar sözlər:** fiziki tərbiyə, Olimpiya hərəkəti, Olimpiya İdman Kompleksləri, Milli Olimpiya Komitəsi, fiziki hazırlığı, Azərbaycan idmanı, idman kompleksləri, idman klubu*

Müstəqillik dövründə sağlamlıq qüsurlu uşaqların fiziki tərbiyəsi

Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlarla aparılan sosial reabilitasiya işinin məqsədi onların kollektivdə və cəmiyyətdə sosial statuslarının bərpa olunmasından ibarətdir. Belə uşaqlar yeni həyat fəaliyyəti mühitinə uyğunlaşmaqda çətinlik çəkirlər. Onların cəmiyyətin və kollektivin üzvü kimi formalaşmaları üçün qrupa adaptasiya və integrasiya olunmaları vacibdir. Adaptasiyanın çətinliyi idrak proseslərinin tam inkişaf etməməsi, məkan qavrayışının zəif olması, ümumi inkişafın ləngiməsi, iradi-emosional sferanın tam formalaşmaması səbəbindəndir. Həmçinin ətraf aləm və sosial mühit ilə qarşılıqlı təsirdə olan uşağın isə mənimsəmə bacarığı, maraqları, özünüidarə bacarığı da aşağı səviyyədə olur. Bunlar şəxsiyyətin inkişafına mənfi təsir göstərir.

Azərbaycanda müstəqillik dövrünün bərpasından sonra bütün sahələrdə olduğu kimi fiziki tərbiyə sahəsi də tamamilə diqqətdən kənarda qalmışdı. Ölkəmizdə vəziyyətin belə acınacaqlı şəkil

alması gənclərin qeyri-sağlam həyat tərzinə, zərərli vərdişlərə aludəçiliyinə səbəb olurdu. Ulu Öndər Heydər Əliyev bu illərdə fiziki tərbiyə sahəsində yaranmış vəziyyətə münasibət bildirərkən demişdir: “1990-1993-cü illərdə Azərbaycanda hərbi-fiziki tərbiyə üzrə idman növlərinin maddi-texniki bazaları dağıdılmışdı. Azərbaycanın ən böyük stadionu bərbad vəziyyətə salınmışdı. Ayrı-ayrı adamlar orada müxtəlif bazalar, dükənlər açmışdır, oranı kitabxanaya döndərmişdilər. Mən bu məsələ ilə tanış olanda Azərbaycanda çox şeylər dağıdılmışdı. Amma Azərbaycan gəncləri və idmanı üçün ən vacib olan bu stadionun dağıdılması məni həddindən artıq sarsıtdı”.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin xalqın təkidi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra ölkədə fiziki tərbiyə üzrə idman növlərinə münasibət kökündən dəyişdi. Fiziki tərbiyənin inkişafı dövlət siyasətinin istiqamətlərindən, qollarından birinə çevrildi, bu sahədə yüksəlişin əsası qoyuldu. Müstəqil Azərbaycanın bir idman ölkəsi kimi beynəlxalq aləmdə tanınması və Olimpiya hərəkətinə qoşulması geniş vüsət aldı. İdmanın üzləşdiyi problemlərin aradan qaldırılması, idmançıların maddi rifahının yüksəldilməsi, onlara gələcək qələbələr üçün stimül verilməsi və ölkədə yeni idman komplekslərinin yaradılması istiqamətində gələcək prioritetlər müəyyənləşdirildi.

Heydər Əliyev fiziki tərbiyənin inkişafını hər bir sivilizasiyalı xalqın ali ideallarının təcəssümü olmaqla yanaşı, həm də dövlətin beynəlxalq nüfuz və mövqelərinin təntənəsi kimi qiymətləndirirdi. Ulu Öndər idmanın dövlətimizin dünyada tanınmasında, həmçinin möhkəmlənməsində müstəsna rolunu önə çəkərək deyirdi: “İdman və bədən tərbiyəsi xalqın sağlamlığı ilə bağlı olan mühüm sosial sahədir. Azərbaycan bayrağı dünyada demək olar ki, iki səbəbdən qaldırılır. Bir ölkə başçımız hər hansı bir ölkəyə gedərkən, bir də idmançılarımız beynəlxalq yarışlarda çempion olarkən bu hadisə baş verir. Azərbaycanın himni səslənir, dövlət bayrağımız qaldırılır”.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin fiziki tərbiyə sahəsində həyata keçirdiyi siyasət 1997-ci ildən mühüm mərhələyə qədəm qoydu. Rəhbərlik etdiyi bütün sahələrdə uğurlara imza atan Ulu Öndər Heydər Əliyevin layiqli davamçısı İlham Əliyevin 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikası Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti seçilməsi Azərbaycan idmanının həyatında mühüm və əlamətdar hadisə kimi tarixə yazıldı. Bu tarixi seçim Ümummilli Lider Heydər Əliyevin respublikada idmanın inkişafı ilə bağlı ideyalarının daha sürətlə gerçəkliyə çevrilməsini təmin etdi, idman sahəsində həyata keçirilən dövlət siyasətinin yeni şəraitdə reallaşmasına böyük imkanlar açdı. İlham Əliyevin idman və bədən tərbiyəsinin inkişafı və Azərbaycanın dünya idman ailəsinin bərabərhüquqlu üzvünə çevrilməsi üçün atdığı addımlar bütün idman ictimaiyyəti tərəfindən razılıqla qarşılandı. Ölkə başçısı İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən tədbirlər qısa zamanda öz bəhrəsini verməyə başladı. İdmançılara dövlət qayğısı ilə yanaşı, idmanın maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətlərində mühüm işlərə diqqət verildi. 2000-ci ildən etibarən Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində müasir tipli Olimpiya İdman Kompleksləri tikilib istifadəyə verilməyə başladı.

Azərbaycan xalqının fiziki-mənəvi sağlamlığına çalışan cənab İlham Əliyev prezident seçildikdən sonra da fiziki tərbiyənin inkişafı sahəsində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini diqqətdə saxlamış, daim respublikamızın idman imicinin yüksəlməsinə çalışmışdır. Fiziki tərbiyəyə dövlət qayğısı daha da artmış, ölkəmizin iqtisadi inkişafına, artan maliyyə imkanlarına uyğun olaraq onun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi yolunda ciddi işlərə başlamışdır. Dövlət başçısı Azərbaycanın bütün ərazilərində hərbi-fiziki tərbiyə üzrə idman növləri ilə məşğul olmaq üçün müasir tələblərə cavab verən infrastrukturun formalaşdırılmasını mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Bütün bunlar isə gənc nəslin sağlam ruhda tərbiyəsinə, respublikamızda fiziki tərbiyə üzrə idman növlərinin kütləviləşdirilməsinə xidmət edir.

Azərbaycanda idman siyasətinin düzgün qurulması bu sahədə qazanılmış uğurlu nəticələrdən aydındır. Müstəqilliyimizin ilk illərdə maddi çətinliklərə görə respublikamızı tərk etmiş çoxlu sayda idmançı gənc geri qayıdaraq respublikamızın idman şərəfini uca tutaraq üçrəngli bayrağımızı göylərə qaldırdı. Ölkəmizdə beynəlxalq səviyyəli yarışlar təşkil olunur, idmançılarımız hər il müxtəlif idman növləri üzrə keçirilən Avropa və dünya çempionatlarında uğurlu nəticələr göstərilir. Dövlət başçısı İlham Əliyevin bu yarışları izləməsi, idmançılarımıza mənəvi, maddi dəstək verməsi və ruhlandırması da vacib amil kimi vurğulanmalıdır.

Ölkəmizdə idmanın inkişafına olan qayğı tək Olimpiya idman növləri deyil, qeyri-Olimpiya idman növlərini də əhatə edir və dövlət orqanları bu cür idman növləri ilə məşğul olan idmançıların beynəlxalq yarışlarda iştirakını daim maliyyələşdirir, onları gələcək qələbələrə ruhlandırmaq üçün müxtəlif stimullaşdırıcı tədbirlər görürlər. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan idmançıları ağırlıqaldırmanın yalnız peşəkarların məşğul olduğu pauerlifting növü, peşəkar boks, kikkboxinq, qaydasız döyüş və digər idman növlərində ən yüksək nailiyyətlər qazandı. Prezident İlham Əliyev demişdir: “Azərbaycanda idmanın həm Olimpiya, həm də qeyri-Olimpiya növləri bərabər hüquqa malikdirlər. Heç bir ayrışdırıcılıq yoxdur və bu Azərbaycanda uzun illərdir aparılır. İstər Olimpiya idman növü istərsə də qeyri-Olimpiya idman növü ilə məşğul olan idmançılara həmişə eyni gözlə baxırıq, bu belə də olmalıdır. Çünki hər bir idmançı beynəlxalq yarışlarda Azərbaycanın idman şöhrətini ucaldır”.

Azərbaycanın dinamik inkişafı idmanda qazanılan uğurlarla bir paralellik təşkil edir. Qazandığımız medallar, idman komplekslərinin tikintisi, həm də Azərbaycanın beynəlxalq miqyasda idman ölkəsi kimi nüfuzunun möhkəmləndirilməsi bir vəhdət təşkil edərək idman sahəsindəki uğurlarımızın əsasını təşkil edir. İdmançılarımız əmindir ki, Prezident İlham Əliyevin ölkəmizin inkişafına xidmət edən sosial, siyasi və mədəni xətti idmanımızın daha da inkişafına böyük töhvələr verəcək. İdmançılarımızın beynəlxalq səviyyədə qazandıqları uğurlar və bayrağımızı ucaltmaları dövlətimizə şərəf gətirən amildir.

Azərbaycan Respublikası bu gün öz tarixinin çox şərəfli, böyük irəliləyişlər, inkişaf və tərəqqi dövrünü yaşayır. Ulu Öndərin milli maraqlara əsaslanmaqla həyata keçirdiyi çoxşaxəli siyasət strategiyası bu gün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən inamla davam etdirilir. Təbii ki, fiziki tərbiyədə bu diqqət və qayğıdan kənarda deyil.

Silahlı qüvvələrdə fiziki hazırlıq fiziki tərbiyə sisteminin bir hissəsi kimi qoşunların döyüş hazırlıq sistemində daxil olaraq tədrisi və tərbiyəsinin mühüm və ayrılmaz vəhdətini təşkil edir.

Uşaqların fiziki hazırlığına verilən tələblər əsasında formalaşdırılan fiziki hazırlığın məqsədi əsas sistem yaradıcı amildən ibarətdir. Gənclərimizi müstəqilliyimiz dövründə Vətənin müdafiəsinə daha da yaxşı hazırlaşmaq məqsədilə 1991-ci il yanvarın 1-dən Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyinin əmri ilə Azərbaycan Ordusunda “Hərbi İdman Kompleksləri” nişanı və norması təsis edilmişdir. Kompleksin başlıca vəzifəsi fiziki qüsurlu uşaqların yüksək fiziki hazırlığını təmin etməkdən, onların sağlamlığını möhkəmləndirmək, istirahətlərinin daha mənalı keçməsinə, bədən tərbiyəsi və idmanı geniş təbliğ etmə işini yaxşılaşdırmaqdan ibarətdir.

Məktəblərdə idman klubları, zabitlər, ordu və donanmanın idman klubları hərbi qulluqçuların fiziki tərbiyəsi və onların idman ustalıqlarının artırılması üzrə böyük işlər görürlər.

Məktəbdə bədən tərbiyəsi dərsləri vahid dövlət proqramı əsasında həftədə 2 akademik saat həcmində keçirilir.

Dərslərdən kənar vaxtda isə məktəbdə fiziki tərbiyə aşağıdakı kimi keçirilir:

- səhər gimnastikası;
- fərdi və bədən tərbiyəsi, idman turizmi məşğələləri;
- sağlamlıq günləri.

Fiziki hazırlığın məqsədinə ümumi və xüsusi vəzifələrin yerinə yetirilməsi ilə nail olunur. Ümumi vəzifələrə tətbiqi vərdislərə yiyələnmə, fiziki təkmilləşmə üçün zəruri olan fiziki və psixoloji keyfiyyətlərin inkişafı, hərbi xidmətin yüksək iş qabiliyyətinin saxlanılması daxildir.

Bura, eyni zamanda sağlamlığın möhkəmləndirilməsi, orqanizmin xarici mühitin zərərli amillərinə və hərbi fəaliyyətin şəraitinə qarşı davamlılığın yüksəlməsi üzrə vəzifələr daxildir.

Fiziki hazırlığın xüsusi istiqaməti hər bir hərbi ixtisas üçün ən mühüm olan tətbiqi vərdislərin, fiziki, psixoloji və xüsusi keyfiyyətlərin formalaşmasını, təkmilləşdirilməsini təmin edir. Bundan irəli gələrək hərbi qüvvələrin və qoşun hissələrinin ayrı-ayrı növləri üçün şəxsi heyətin xüsusi vəzifələri müəyyən olunur. Xüsusi istiqamət fiziki hazırlığın bütün sistemini əhatə etməli, fiziki tapşırıqların seçimində, fiziki hazırlıq formalarının məzmununda, onların təşkilində və keçirilmə metodikasında əks olunmalıdır.

Fiziki hazırlıq sistemində əsas elementlər normativ tələblərdir ki, onların səviyyəsi həll olunan vəzifələrə müvafiq olmalıdır. Normativ tələblərinin yerinə yetirilməsi şəxsi heyətin fiziki hazırlığının

yoxlanılması ilə müəyyən olunur. Yoxlamanın nəticələri məktəb direktoruna fiziki hazırlıq vəzifələrinin nə səviyyədə həll olunduğunu göstərməli və bu mühüm fənn üzrə fiziki hazırlıq işinin gələcək planlaşdırılması üçün əsas verməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Zeynalov, N.R., Axundov, A.D. və b. (2014). Uşaq anatomiyası, fiziologiyası və gigiyena. Bakı: Nərgiz. səh.13
2. Əhmədov, B. (1978). Şagirdlərin fiziki tərbiyəsi haqqında. "Məktəbdə Bədən Tərbiyəsi" məcmuəsi, №4
3. Qurbanov, H. Fiziki tərbiyə nəzəriyyəsi və metodikası. Bakı: "Adiloğlu" nəşriyyatı
4. Priyev, H., Baxşəliyev, V. (1997). "Uşaqların fiziki hazırlığı". Bakı
5. Fətəliyev, X. (1978). İdman oyunları. Bakı
6. Fətəliyev, X. (1978). Məktəbli gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsi. Bakı

SUMMARY

PHYSICAL EDUCATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES DURING INDEPENDENCE

The article indicates that after the restoration of the independence period in Azerbaijan, some progress has taken place in the field of physical education, as well as in all areas. So, such a sad picture of the situation in our country led to the addiction of young people to an unhealthy lifestyle and harmful habits. It has been shown that one of the general events of the common national leader Haydar Aliyev is giving an important place to sports on Physical Education.

The article also mentioned the construction and commissioning of modern Olympic sports complexes in various regions of Azerbaijan after 2000.

Care for the development of sports in our country includes not only Olympic sports, but also non-Olympic ones, and state bodies constantly determine the participation of our athletes engaged in such sports in international competitions, and also pay special attention to the physical development of children with disabilities.

The goal of physical fitness is achieved through the fulfillment of general and special tasks. General tasks include the acquisition of applied skills, the development of physical and psychological qualities necessary for physical improvement, the maintenance of a high working capacity of a child with disabilities. This also includes the tasks of strengthening health, increasing the body's resistance to harmful factors and conditions of the external environment.

Ilham Aliyev, who worked for the physical and moral health of the Azerbaijani people, after his election as president, focused on the implementation of complex measures in the field of development of physical education, and always tried to raise the image of your republic as a sport. State care for physical education has increased even more, serious work has begun on the path of material and technical strengthening of our country in accordance with its economic development and increasing financial opportunities. Great work has been done on sports halls in schools, physical education of children with physical disabilities and increasing their sports skills.

And in extracurricular time, physical education at school is carried out as follows:

- morning Gymnastics;
- individual and physical training;
- issues such as health days and so on are reflected in the article.

Keywords: *physical education, Olympic movement Olympic sports complexes, national Olympic committee, physical training, maid, Azerbaijan sports, sports complexes, sports club*

INCLUSIVE EDUCATION

AFSANA ORUJLU

efsaneorujlu@gmail.com

Nakhchivan State University

Orcid ID: <https://orcid.org/0009-0008-9137-2964>

Summary

Education underlies the development of any country. Education plays an important role in the formation of each individual of society as a person, in building a successful future, as well as in the sustainability of each success. Education, in essence, should be accessible and organized in accordance with the requirements of the time. Integration of education into the world education system means bringing education in education in line with existing standards. At any stage of education, public policy should be covered and everyone should be provided with education under the same conditions. Inclusive training is one of the types of training that is always on the agenda of the world education system and will not lose its relevance and is a clear example of the accessibility of Education. Inclusive education is compulsory education that ensures the full participation and learning of each learner, regardless of individual qualities, characteristics, social and cultural background. This approach involves the coexistence of integration and inclusion. In other words, on the basis of these requirements, it conceptualizes inclusive education as a process of change in schools that allows offering quality education to all students. However, this also increases the need to offer the specific support that students with special educational needs, with and without disabilities, need.

Keywords: *education for a changing world, inclusive education, a successful educational environment, a mainstream education, requirements and circumstances of inclusive schools*

Introduction

Education evolves alongside society developments. An understanding of the historical dynamics that shaped public education, as well as the numerous elements that impact education today, is required to enable all stakeholders to continue to adapt and enhance our educational institutions. Educational systems shape and reflect the economic, social, cultural, and political circumstances of their time frame and position (1-p.2-5).

Inclusive education-emphasizes that education covers all people, children. Based on the needs of each student, certain proposals are made for the implementation of the educational process. The main position of inclusive training is to form appropriate knowledge skills habits in Persons with disabilities and bring them to society and independent life using additional pedagogical and psychological methods. Article 5 of the law “on education” of the Republic of Azerbaijan states that everyone, regardless of language, religion, race, gender and health status, has the right to education and guarantees that there is no discrimination in the Education Department. At the same time, restrictions on the use of any level, level and form of education are unacceptable.

President Ilham Aliyev approved a state program covering inclusive education for persons with disabilities and disabilities in 2018-2024 and planning its development. The main goal of the program is to create a barrier-free environment in education, as well as to establish an equal level of Education. And the formation of a database on such persons in the country is under the jurisdiction of the Ministry of Education. The ministry is also directly related to the publication of materials and methodological aids in support of inclusive training, taking into account the state budget and keeping up with the requirements of the time (2).

The document emphasizes that persons with disabilities have the opportunity to study in special schools or boarding schools, as well as at home. These schools are equipped with new inventory and

equipment, and those who study there are attracted to education by professional teachers trained in this direction. On the other hand, in some educational institutions, the possibility of studying in general educational institutions is restored by using special programs related to integrated educational opportunities for these persons. The opportunities created are also reflected in vocational schools.

Inclusive training has its own principles:

1. The value given to a person is not measured by his abilities and achievements;
2. All people are able to feel and think;
3. Each person has the right to free speech and the other party must listen to that speech;
4. Each person is necessary for each other;
5. The result in real education and education can be formed and realized on the basis of real relationships;
6. Everyone needs the support and good attitude of their peers;
7. The stages of development of any student are closely related to the development of the knowledge and skills of the front;
8. The diversity of people creates an opportunity for the development of each field [3-p.81-84].

Inclusive training is not only limited to general education institutions. Preschool institutions have unique inclusive training programs. These training programs cover certain conditions:

- An appropriate training program should be created taking into account the health restrictions of children;
- Children should be involved in individual and group activities;
- The mental state of each child should be regularly monitored;
- The development of motor functions in children should be provided with games in accordance with their capabilities;
- It is created for the participation of these children in the events organized;
- Children's skills and knowledge must be constantly developed.

In addition to these conditions, a special place should be given to the development of cognitive and emotional spheres in children, self-confidence should be formed, and they should be correctly guided in order to cope with stress situations. The organization of motivational trainings on self-development is considered one of the main factors for aircraft with special needs. In this way, the foundation of positive ideas towards the world around them is laid, the skills of accepting and joining other people are developed. In order to collect information about the difficulties of children, certain methods are resorted to, such as conversation, verification, observation (4-p.671-675).

Preschool institutions use three types of inclusive education:

1. Point inclusion-mainly involves giving children with limited health the opportunity to join healthy children during certain events, celebrations, walks.
2. Partial inclusion - children with limited health can join healthy children not in all classes, but only in physical education, art, music lessons.
3. Full access-allows children with limited health to join healthy children in all classes.

Students with physical or mental disabilities during inclusive learning are advised to be treated as a social model rather than as a medical model. Because there is a big difference between the 2 models. The defects of children, which are considered as a medical model, are constantly emphasized, they are somehow stigmatized on the basis of diagnoses, their needs are assessed and violations are treated with appropriate therapies, their personal needs do not make any sense, and as a result, the attitude of society to them remains unchanged. But the goal is to go beyond this framework and successfully bring each child into a future life. And the right way is to form these children as social models and prepare the whole society for this. But what is the difference of the social model revealed?

- The subject in the role of a social model is accepted as he is, obstacles are eliminated, each approach is aimed at solving the problem, activities of a consequential nature are preferred, along with specialists, parents are educated and trained, cohesion is of particular importance. At the same time, social integration is being developed as the most important factor (5-p.11-15).

Conclusion

Education systems throughout the world are faced with the challenge of providing an effective education for all children, young people and adults. The necessity to improve in the successful democratization of educational opportunities for all can be founded on the concept of 'inclusion' to drive national policies and strategies that address the causes and effects of exclusion within the overall framework of essential goals. Inclusive education is the most effective strategy to ensure that all children have an equal opportunity to attend school, learn, and acquire the skills they need to flourish. Inclusive education implies that all students attend the same classrooms and schools. It means meaningful learning chances for historically excluded populations, such as disabled children and minority language speakers. Inclusive systems recognize the unique contributions that students from various backgrounds make to the classroom and allow varied groups to thrive alongside one another, benefiting everyone.

REFERENCES

1. Angela, Page, Christopher, Boyle, Joanna, Anderson, Sofia, Mavropoulou. (2020). Inclusive Education: Global Issues and Controversies (p.2-5).
2. Mangal, S. K., Mangal, Shubhra (July 2019). Creating an Inclusive School (81-84).
3. Edenilson, Brandl. Psychological Support by Cognitive Behavioral Therapy for Xeroderma Pigmentosum (p. 671-675).
4. Richard, A., Villa, Jacqueline, Thousand, S. (December 6, 2016). Leading an Inclusive School/Access and Success for All Students (p.11-15)
5. <https://arti.edu.az/fəaliyyətimiz/məzmun-və-qiymətləndirmə/inklüziv-təhsil/>

İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ KOMMUNİKASIYA STRATEGİYALARI

GÜNEL PAŞAYEVA

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Xülasə

“İnklüziv hamiya eyni münasibət deyil, real təhsil təcrübəsində müxtəlifliyi nəzərə almaq, tələbələrin müxtəlif ehtiyaclarına və müxtəlif imkanlarına bacarıqla cavab verməkdir” (British Council, 2019, s.5). İnklüziv təhsil təcrübəsinin tətbiqi və əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilməsi, məzmun və texnoloji əsaslarının müəyyənləşməsi istiqamətində atılan mühüm addımlardan biri doğru seçilmiş kommunikasiya strategiyalarıdır. Çünki inklüziv təhsilin keyfiyyəti müəllimin kommunikativ fəaliyyətinin mürəkkəbliyi, çoxşaxəliliyi, kommunikativ səriştəsinin spesifikliyi ilə müəyyən edilir. İnklüziv təhsildə kommunikasiya strategiyaları müxtəlif təhsil ehtiyacları olan tələbələrin tədris prosesinə daha effektiv şəkildə inteqrasiya olunmasına kömək edən yanaşmalardır. Bu strategiyalar müəllim, tələbə, valideyn və digər təhsil işçiləri arasında təsirli və uğurlu ünsiyyəti təmin etmək məqsədi daşıyır. Eyni zamanda müxtəlif bacarıqlara və ehtiyaclarla sahib tələbələrin təhsil prosesində uğurla iştirak etməsini təmin etmək üçün mühüm vasitədir. Fərqli dil, mədəniyyət və təhsil ehtiyaclarına malik tələbələrlə effektiv kommunikasiya tədris prosesində fəal iştirak etməni və öyrənmə motivasiyasını artırır. Məqalədə inklüziv təhsil prosesində kommunikasiyanın rolu, müəllimlərin kommunikativ səriştələri, qarşılıqlı ünsiyyət prosesində yaranan problemlərdən bəhs olunur və həll yolları təklif olunur.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, kommunikasiya strategiyaları, ünsiyyət bacarıqları, effektiv kommunikasiya

Hazırda təhsil müəssisələri qarşısında yüksək səviyyəli və geniş təhsil xidmətləri, habelə şagird və tələbələrin bütün kateqoriyaları üçün təhsilin əlçatanlığı kimi qlobal vəzifələr durur. Müxtəlif təhsil ehtiyacları və qabiliyyəti olan şəxslərin birgə təhsil ideyası təhsil münasibətlərinin bütün subyektləri üçün kifayət qədər güclü humanist potensialı özündə ehtiva edir. Ona görə ki, bu təcrübə sosial münasibətlərin yeni, daha unikal təcrübəsinin formalaşmasına kömək edir. Xüsusən fərqli və inkişaf qüsurlu şəxslərin özünəinam hissəsinin artmasına, həyatı təsdiqləyən daha güclü strategiyanın əsasının qoyulmasına şərait yaratmış olur. Dünya təcrübəsində təhsilin əlçatanlığı istiqamətində atılmış ən mühüm addımlardan biri BMT-nin 1971 və 1975-ci illər əlilliyi və əqli geriliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında qəbul etdiyi qətnamə və bəyannamələrdir. British Council hesab edir ki, uşaqların və gənclərin öz ölkələrinin müntəzəm təhsil sistemlərinə daxil edilməsi onların cinsindən, etnik mənsubiyyətindən, qabiliyyətindən, dil seçimindən, sosial-iqtisadi vəziyyətindən, sağlamlığından və ya tibbi vəziyyətindən asılı olmayaraq əsas insan hüququdur. Əgər bütün uşaqların və gənclərin inklüzivləşdirilməsinin uğurlu və davamlı olmağını istəyiriksə, o zaman xüsusi məktəb və təhsil sisteminin mövcud konteksti hərtərəfli və həssas başa düşülə bilən yanaşmaya əsaslanmalıdır (British Council, 2019, s.5).

Ölkəmizdə məhdud imkanlı şəxslərin təhsili və hüquqlarının qorunması ilə bağlı atılmış ən mühüm addımlardan biri 2001-ci ildə “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu” olmuşdur. 2005-ci ildən isə bərabərhüquqlu təhsil sistemini özündə ehtiva edən “İnklüziv təhsil layihəsi”nin icrasına başlanılmışdır.

Ən son təhsil strategiyalarından biri olan inklüzivlik cəmiyyətdə bütün uşaqların bərabərhüquqlu təhsil alması prinsipinə əsaslanır. İnklüziv təhsil təhsildə xüsusi ehtiyacların olması və sağlamlıq durumundan asılı olmayaraq cəmiyyətin bütün üzvləri ilə bərabər şəkildə sosial, mədəni, təhsil, həyatı bacarıqların tətbiqi imkanlarına çatmaqda müvəqqəti və ya sabit çətinlik çəkən şagirdləri əhatə edir və yaşıdları ilə birlikdə keyfiyyətli təhsil alma hüququnu

təmin edir (S.A.Məhsimova, S.E.Məhərrəmli, V.H. Mütəllibova, A.Ş.Quliyeva, S.E.Yusifova, R.Ş.Allahverdiyeva, 2023, s.6).

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə cəmiyyət içərisində inklüzivlik anlayışı uzun müddət yalnız fiziki məhdudiyyətli, əlilliyi olan şəxslərə aid termin kimi qəbul edilmişdir və birmənalı qarşılanmamışdır. Sözsüz ki, mahiyyəti tam aydın olmayan bu cür yanaşma ilə effektiv nəticə almaq onsuz da çətin və zaman tələb edən prosesin bir qədər də ləngiməsinə gətirib çıxaracaqdır. Bu istiqamətdə atılan ən mühüm addım mahiyyətin doğru dərk olunması və kompleks yanaşmanın tətbiqi məsələsidir. Pedaqoji kollektiv inklüziv təhsilin təşkili və həyata keçirilməsi zamanı ortaya çıxan dəyişikliklərə və problemlərə hazır olmalı, təhsilin təhlükəsiz şəraitdə baş tutmasını təmin etməlidir. İnklüziv siniflərdə tədris prosesinə cəlb olunan müəllimlərin peşəkarlığı da işin olduqca mühüm tərəfidir. Təlim və tədris prosesində digər müəllimlərdən fərqli olaraq inklüziv siniflərdə dərs deyən müəllimlərin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Bərabər öyrənmə mühitində qeyri-bərabərliyi tədricən aradan qaldırmaq, şagird və tələbələrin akademik performanslarını yüksəltmək üçün ən önəmli addım sosial adaptasiyaya nail olmaqdır. Bunun üçün düzgün seçilmiş kommunikativ strategiyalar, müəllimlərin kommunikativ səriştələri işin gedişinə töhfə verə bilər. Qarşılıqlı və interaktiv ünsiyyət tədris prosesində mənimsənilməsinə kömək edir və sosial inteqrasiyanı asanlaşdırır.

İnklüziv təhsildə arzuolunan nəticənin əldə edilməsi üçün vacib arqumentləri tədqiq edən M.L.Krivutun qənaətinə görə təhsilverənlərin kommunikativ səriştələrinin formalaşmasına, kommunikativ təcrübə və bacarıqlara yiyələnməyinə böyük ehtiyac var (Krivut, 2020, s.27). Müəllimin kommunikativ səriştəsinin komponentləri kommunikativ biliklər, ünsiyyət bacarıqları, şəxsi xüsusiyyətlər və keyfiyyətlərdir (Krivut, 2019, s.47).

E.Y.Sısoyeva da inklüziv təhsil münasibətlərində metodun unikallığını göstərən əsas amil kimi qarşılıqlı əlaqənin olduğunu qeyd edir: “Bu kontekstdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edən vasitə inklüziv təhsil müəllimlərinin mahiyyətli öyrənmə məqsədinə nail olmağa və pedaqoji ünsiyyət üçün psixoloji cəhətdən təhlükəsiz və maneəsiz mühitin təşkilinə yönəlmiş kommunikativ səriştəsidir” (Sısoyeva, s.255).

İnklüziv təhsildə aktiv sosial mövqe və sosial münasibətləri formalaşdırmaq müəllimin kommunikativ səriştəsinin, məqsədyönlü və sistemli peşə hazırlığının yüksək səviyyədə olması zamanı mümkün olur. E.Y.Sısoyeva inklüziv təhsil müəllimlərinin kommunikativ fəaliyyətə hazırlanmasının məzmun hissəsində bu kimi amillərin vacibliyini qeyd edir: “Xüsusi təhsil ehtiyacı olan tələbələrlə səmərəli qarşılıqlı əlaqə sahəsində kommunikativ biliklərin təkmilləşdirilməsi, onların pozuntularının bütün mümkün xüsusiyyətlərini nəzərə almaq, ünsiyyət maneələrini (didaktik, psixoloji, idrak, münasibət, mənəvi) aradan qaldırmağa yönəlmiş xüsusi kommunikativ təcrübələrin genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsi (Sısoyeva, s.256).

İnklüziv təhsil prosesində qarşılıqlı ünsiyyətin ən vacib şərtlərindən biri fərdi yanaşmadır. Belə ki, fərqli təbiətə, xarakterə, fərqli fizioloji və psixoloji duruma sahib olan insanlarla davranmaq üçün müəllim inklüziv ünsiyyət bacarıqlarına maksimum dərəcədə yiyələnməlidir. Fərdi münasibət, adətən xarakterə əsaslanmalıdır. Fiziki duruma görə aşırı dərəcədə diqqət, xüsusi yanaşma (məsələn, qiymətləndirmə və sosial məsələlərdə güzəşt tətbiq olunma) əks nəticə göstərə bilər. SDU-nun Filologiya fakültəsində inklüziv uşaqlarla söhbət zamanı ən çox diqqət çəkən məsələ də, elə fərdi yanaşma oldu. Məsələn, 3-cü kurs tələbəsi Tural İbrahimov fikirlərini bu cür əsaslandırır: “Fiziki məhdudiyyətli uşaqların qayğıya ehtiyacı var, güzəştə deyil. Güzəşt şəxsin özgüvəninə və təhsilinə mənfi təsir edir. İnklüziv təhsildə əsas məqsəd fiziki məhdudiyyətli uşaqları müsbət keyfiyyətlərinə söykənərək cəmiyyətə qazandırmaqdır”. Hisslərə qapılaraq kömək məqsədilə atılan hər bir addım qarşı tərəfdə əks emosianı yarada bilər. Bu səbəbdən də fərdi yanaşma dedikdə fiziki durum deyil, şəxsiyyət amili nəzərə alınmalıdır.

Ünsiyyət psixologiyasını fərqli prizmələrdən təhlil edən A.A.Bodalyev təhsil prosesində üstünlük verdiyi ən önəmli amil kimi şəxsiyyətin müəyyən olunmasını qeyd edir: “Müasir təhsil praktikası və çox vaxt pedaqogika nəzəriyyəsi yalnız insanın bilik, bacarıq və bacarıqlarının formalaşma dərəcəsini qeyd etməklə məhdudlaşır, təhsilin təbiətini nəzərə ala bilmir. Şəxsi

formalaşmalar səviyyəsində təhsilin təsiri – inanclar, sabit münasibətlər, davranış və fəaliyyət yolları kifayət qədər nəzərə alınmır. Halbuki şəxsiyyəti müəyyən etmədən insanın yuxarıda qeyd olunan şəxsi formalaşma amillərində baş verən real dəyişikliklərdən onun malik olduğu bilik və bacarıqlarını, xarakterini, inkişaf səviyyəsini müəyyən etmək mümkün deyildir” (Bodalyev, 1995, s.9).

İnklüziv təhsildə mütəxəssisin kommunikativ səriştəsi İ.A.Zimnyaya, N.V.Kazarinova, A.A.Bodaleva, L.A.Petrovskaya, İ.A.Kolesnikova, Yu.N.Emelyanova kimi tədqiqatçıların əsərlərində bu kimi amillərlə ölçülür: daxili resurslar sistemi, şəxsiyyətlərarası təcrübənin formalaşma səviyyəsi, kollektiv peşə fəaliyyətlərinə və ünsiyyət üsullarına yiyələnmək, ünsiyyət problemlərini effektiv həll etmək bacarığı, mürəkkəb ünsiyyət bacarığına sahib olmaq, təbii və asan ünsiyyət bacarığı.

İnklüziv təhsilin keyfiyyətinə təsir edən amillərdən ailə və cəmiyyət, müəllim və ailə, valideyn və övlad münasibətləridir ki, bu istiqamətdə də doğru seçilmiş kommunikasiya strategiyası prosesin daha uğurlu alınmasına töhfə verə bilər. Praktika göstərir ki, əksər hallarda valideyn müxtəlif səbəblərdən (fiziki, psixoloji, maddi və s.) övladının təhsil prosesini yarımçıq qoyur və övladını sosial aləmdən təcrid edir, psixoloji dəstəyə ehtiyacı olduğu halda boyun qaçırır. Bu cür hallarda pedaqoqun kommunikativ bacarıqlarına böyük ehtiyac duyulur. Çünki müəllim birbaşa onlarla ünsiyyətdə olan, eyni zamanda baş verən hadisələrin gedişatına nəzarət edən şəxsdir. Müəllimin inandırıcı və sübutedici nitqi emosional stres səviyyəsini azaldaraq məsələnin gedişatına müsbət təsir edə bilər.

İnklüziv təhsil şəraitində məhsuldar pedaqoji qarşılıqlı əlaqə subyektlərin psixoloji təhlükəsizliyi atmosferini yaratmağa yönəlmişdir və müəllimdən mədəni nitqin tələblərinə diqqət yetirməyi, qiymətləndirmədə konstruktiv yanaşmağı, hərəkətlərdə eqoizm təzahürlərini göstərməməyi, pedaqoji eqosentrizmi rədd etməyi tələb edir. V.V.Xitryuk inklüziv təhsildə qarşılıqlı əlaqənin dialoji istiqamətini pedaqoji münasibətlərin inkişafının əsas vektoru hesab edir və psixoloji cəhətdən təhlükəsiz ünsiyyət şəraitinin yaradılmasına kömək etdiyini vurğulayır. Qarşılıqlı əlaqədə xüsusi təhsil ehtiyacı olan tələbələrə qarşı dözümlülük, emosional hazırlıq, hər birinin unikallığına hörmət və qəbullanma, tolerant davranış inklüziv ünsiyyət prosesinin əsas komponentləridir (Xitryuk, 2013, s.125).

Sosial şüurun humanist paradigması kimi inklüziv təhsil müasir dünyanın qarşılıqlı asılılığının və qarşılıqlı əlaqəsinin dəyərinin dərk edilməsinə, inkişaf qüsurları olan insanlara qarşı ayrı-seçkilik proseslərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa, tibbi modeldən sosial modelə keçidi təmin etməyə fokuslanmışdır. Sadalanan keyfiyyətlər bərabər hüquqlu təhsilin konseptual məzmunu əhatə edir. Nəzərə alınmalıdır ki, inklüziv təhsil, eyni zamanda bir tərbiyə sistemidir və konkret normalar sistemində uyğunlaşdırılmışdır. “İnklüzivlik sosial məhrumiyyət faktorunu aradan qaldırmaq və əlilliyi olan uşağın sosial təcrübə qazanması imkanındır, sosial uyğunlaşma problemləri gələcəkdə fərdin potensialını reallaşdırmağa imkan verməyə bilər” (Zareçkiy, 2015, s.34).

Əlillik insanı müəyyən edən cəhət deyil, hamımızı formalaşdıran çoxsaylı keyfiyyət və təcrübələrin yalnız bir aspektidir. Bu səbəbdən də gündəlik ünsiyyət mübadiləsində inklüziv uşaqlara diskriminativ yanaşma yolverilməzdir. Doğru seçilmiş kommunikasiya strategiyaları, müraciət formaları, bədən dili, mimika və jestlər bu cür uşaqlarla müsbət və effektiv qarşılıqlı əlaqəni təmin edir. Inklüziv uşaqlarla ünsiyyət zamanı etiket qaydaları nə qədər sadə görünərsə də, bir o qədər həssas və olduqca vacib məqamdır. Dostluq, sevgi, təhsil, sosiallaşma hüququna malik olan bu uşaqlarla, eyni zamanda valideynləri ilə münasibət səbir və diqqət tələb edir.

Mariya Perfiljeva inklüziv uşaqların valideynləri üçün övladlarına dəstək ola biləcək nüansları işləyib hazırlamışdır. Kifayət qədər həssas məqamlar və xırda detallara toxunan müəllif, həmçinin müxtəlif ölkələrin təcrübələrindən istifadə edərək əlilliyi olan şəxslərlə davranış üçün ümumi etiket qaydalarını qruplaşdırmışdır:

- Əlilliyi olan şəxslə danışarkən yoldaşı, repetitoru, valideyni deyil, birbaşa özünə müraciətlə başlamaq vacibdir;

- Əlilliyi olan bir insanla tanış olduğunuz zaman onun əlini sıxmaq tamamilə təbiidir, hətta əlini tərپətməkdə çətinlik çəkən və ya protezdən istifadə edənlər də bunun müqabilində əlini (sağ və ya sol) sıxa biləcəklər;

- Əgər kömək təklif etsəniz, onun qəbul edilməsini gözləyin və sonra nə edəcəyinizi və necə edəcəyinizi soruşun;

- Əlilliyi olan uşaqlara adları ilə, yeniyetmələr və daha böyüklərə isə böyüklər kimi müraciət edin;

- Ünsiyyət qurmaqda çətinlik çəkən biri ilə danışarkən diqqətlə qulaq asın. Səbirli olun və onun cümləsini tamamlamasını gözləyin;

- Əlil arabası və ya qoltuq dəyənəyi istifadə edən biri ilə danışarkən, gözlərinizlə onun gözləri eyni səviyyədə olsun;

- Eşitmə qabiliyyəti zəif olan birinin diqqətini cəlb etmək üçün əlinizi yelləyin və ya ciyninə vurun. Onun gözlərinə düz baxın və aydın danışın və. s (Perfilyeva, 2015).

Nəticə olaraq müəllimin kommunikativ potensialını üzə çıxaran amillər kimi bunları qeyd etmək olar:

- Aydın, sadə, anlaşılan, qarşılıqlı hörmətə əsaslanan ünsiyyət (dil bacarıqları və anlayış səviyyələri fərqli olan uşaqlarla işləmək üçün);

- Verbal və qeyri-verbal ünsiyyət vasitələrindən məqsədyönlü istifadə;

- Fərdi yanaşma (şagird və tələbələrin fərdi xüsusiyyətləri, zəif və güclü tərəfləri, potensialını üzə çıxaracaq fərdi tədris metodu);

- Vizual və texnoloji vasitələrdən istifadə (müxtəlif tədris texnologiyaları, o cümlədən interaktiv lövhələr, kompüter proqramları və mobil tətbiqlər, vizual materiallar);

- Empatiya və dəstək (tələbələrin özlərini rahat və qəbul edilmiş hiss etmələri üçün psixoloji dəstək və təhlükəsiz tədris mühitini yaratmaq);

- Ailə və cəmiyyətlə əməkdaşlıq (tələbələrin təhsil uğurunu artırmaq üçün ailələr və cəmiyyət üzvlərinə təhsil prosesində aktiv iştirak etmək üçün dəstək).

Bu kommunikasiya strategiyaları inklüziv təhsilin səmərəliliyini artırır və hər bir tələbənin öz potensialını tam şəkildə reallaşdırmasına imkan yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. British Council (2019) Creating an inclusive school environment. Edited by Susan Douglas. London: Design/J157 10 Spring Gardens London SW1A 2BN, 217 s.5 https://www.teachingenglish.org.uk/sites/teacheng/files/J157_Creating%20an%20inclusive%20school%20environment%20report_FINAL_web.pdf
2. S.A.Məhsimova, S.E.Məhərrəmli, V.H. Mütəllibova, A.Ş.Quliyeva, S.E.Yusifova, R.Ş.Allahverdiyeva (2023). Ümumtəhsil məktəblərində inklüziv təhsilin təşkili. Bakı: “CNPOLİQRAFİYA”. 166 s.6
3. Бодалев, А.А. (1995). Личность и общение. Международная педагогическая академия, Москва 328 с. С9
4. Зарецкий, В. (2015). Воспитательный потенциал инклюзии. Инклюзивное образование. Сборник статей. Москва : «Классное руководство и воспитание школьников». 224 с.с34
5. Кривут, М.П. (2020). Коммуникативная компетентность будущих педагогов инклюзивного образования: результаты исследования. Вестник Барановичского государственного университета. № 8. .С. 25-33.
6. Кривуть, М.Л. (2019). Коммуникативная компетентность педагога инклюзивного образования: структурные компоненты и уровни развития . Вестн. БарГУ. № 8.— С. 45—53
7. Перфильева, М. (2015). «Как наше слово отзовется»: культура общения с людьми с инвалидностью. Сборник статей. Москва : «Классное руководство и воспитание школьников». 224 с. с54-60
8. Сысоева, Е. Ю. Специфика коммуникативной компетентности педагога инклюзивного образования. <https://cyberleninka.ru/article/n/spetsifika-kommunikativnoy-kompetentnosti-pedagoga-inklyuzivnogo-obrazovaniya/viewer>

9. Хитрюк, В.В., Ульянова, О.А. (2013). Толерантность будущих педагогов к детям с особыми образовательными потребностями: к вопросу о готовности к работе в условиях образовательной инклюзии. Весн. Брэсц. ун-та. Сер. 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. № 1. С.120-128

SUMMARY

COMMUNICATION STRATEGIES IN INCLUSIVE EDUCATION

"Inclusion is not treating everyone the same, but taking into consideration diversity in the real educational practise, responding competently to the different needs and different capabilities of students." One of the important steps taken in the direction of the introduction and significant expansion of the inclusive educational experience, the determination of its content and technological basis, is the right communication strategies. Because the quality of inclusive education is determined by the complexity, diversity, and specificity of the teacher's communicative activity. Communication strategies in inclusive education are approaches that help students with different educational needs to be more effectively integrated into the educational process. These strategies aim to ensure effective and successful communication between teachers, students, parents and other educational staff. At the same time, it is an important tool to ensure the successful participation of students with different abilities and needs in the educational process. Effective communication with students with different language, culture and educational needs increases active participation in the learning process and motivation to learn. The article discusses the role of communication in the process of inclusive education, communicative competences of teachers, problems arising in the process of mutual communication and offers solutions.

Keywords: inclusive education, communication strategies, communication skills, effective communication

РЕЗЮМЕ

СТРАТЕГИИ КОММУНИКАЦИИ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

«Инклюзивность — это не одинаковое отношение ко всем, а учет многообразия в реальной образовательной практике, компетентный ответ на различные потребности и различные возможности учащихся» (Британский Совет, 2019, стр. 5). Одним из важных шагов, предпринимаемых в направлении внедрения и существенного расширения инклюзивного образовательного опыта, определения его содержательной и технологической основы, является выбор правильных коммуникационных стратегий. Потому что качество инклюзивного образования определяется сложностью, многообразием и спецификой коммуникативной деятельности педагога. Коммуникационные стратегии в инклюзивном образовании — это подходы, которые помогают учащимся с различными образовательными потребностями более эффективно интегрироваться в образовательный процесс. Эти стратегии направлены на обеспечение эффективной и успешной коммуникации между учителями, учащимися, родителями и другими работниками системы образования. Эффективное общение со студентами с разными языковыми, культурными и образовательными потребностями повышает активность участия в процессе обучения и мотивацию к обучению. В статье рассматривается роль коммуникации в процессе инклюзивного образования, коммуникативные компетенции педагогов, проблемы, возникающие в процессе взаимного общения, и предлагаются пути их решения.

Ключевые слова: инклюзивное образование, коммуникативные стратегии, коммуникативные навыки, эффективная коммуникация

İNKLÜZİV SİNİFLƏRDƏ QIYMƏTLƏNDİRMƏ YOLLARI

MƏHƏBBƏT PAŞAYEVA

pmahabbat@mail.ru

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

Görkəmli psixoloq L.S.Viqodski qüsurlu uşaqların tərbiyəsi haqqında yazanda qeyd edirdi: “Bütün üstünlüklərə baxmayaraq inkişaf pozğunluqları olan xüsusi məktəblərdə təlim alan uşaqlar məktəb mühitinin dar bir çərçivəsinə salınır və bununla hər şey uşağın qüsurlu olmasına uyğunlaşdırılır, beləlikə onun diqqəti yalnız öz qüsurlu olmasına yönələrək qapalı bir dünya yaranır”.

Hal-hazırda ölkəmizdə xüsusi məktəblər fəaliyyət göstərir, lakin bununla yanaşı, inklüziv təlimin təhsil sisteminə tətbiqi də nəzərdə tutulur.

İnklüziv təhsilin mahiyyəti sağlamlıq imkanları məhdud olan, müxtəlif psixofizioloji inkişaf səviyyəsi olan uşaqların ümumtəhsil müəssisələrinə inteqrasiyası deməkdir.

Bu inteqrasiyanın müxtəlif modelləri vardır. Azərbaycan Respublikasında tam dolğun inteqrasiya modeli qəbul edilmişdir.

Tam dolğun inteqrasiya modelinə əsasən, sağlamlıq məhdudiyyəti olan uşaqların bir-ikisi adi uşaq bağçası qrupuna və ya ümumtəhsil məktəbinin adi sinfinə qəbul olunur. Bütün sinif uşaqları eyni proqramla və eyni tərzdə dərs keçir. Bu variantda psixofizioloji və nitq inkişafı üzrə yaş normalarına az-çox uyğun gələn və psixoloji cəhətdən sağlam uşaqlarla təlimə hazır xüsusiyyətlərinə malik olmalarına fikir vermək lazımdır. Korreksiya dəstəyini onlar təlim alan yerdən və ya xüsusi mütəxəssis nəzarəti altında valideynlərdən alır.

İnklüziv təlim – elə metodologiyaları inkişaf etdirməyi nəzərdə tutur ki, metodologiya uşaqlara istiqamətləndirilsin və bütün uşaqlar təlimdə müxtəlif tələbatları olan fərdlər kimi qəbul edilsin.

İnklüziv təhsil – tədris və öyrətmədə müxtəlif tələbatları ödəmək üçün daha çevik yanaşma üsulları inkişaf etdirməyə çalışır.

İnklüziv təlim tərəfindən tətbiq edilən bu dəyişikliklər əsasındakı tədris və öyrətmə daha səmərəli olsa, bu zaman bütün uşaqlar (tək SİM uşaqlar yox) qazanar.

Bəs inklüziv siniflərdə qiymətləndirməni necə aparmaq olar?

Kurikulum islahatının tələblərinə görə məktəbdaxili qiymətləndirmənin üç əsas növü vardır: diaqnostik, formativ və summativ.

Hər üç qiymətləndirmə növü həm sağlam, həm də SİM uşaqlara şamil edilməlidir. SİM uşaqlarla iş zamanı formativ qiymətləndirmə daha dolğun aparılmalıdır. Bu şagirdin fərdi inkişaf yolunu izləməyə imkan yarada bilər.

Kiçik və böyük summativ qiymətləndirmə aparıldıqda bütün uşaqlar üçün yoxlama meyarları, test sualları eyni olmalıdır. Amma bu tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün SİM uşaqlara fərqli, müvafiq şərait, səmərəli mühitin yaradılması zəruridir. Məsələn, sağlam uşaqlarla müqayisədə tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün SİM uşaqlara 30 dəqiqə, ya bir saat artıq vaxt verilməlidir. Suallar, tapşırıqlar iri hərflərlə yazılıb uşağa verilməlidir və s.

Qiymətləndirmədə Azərbaycan Respublikasının təhsil sisteminə qəbul olunmuş 5 ballıq sistem saxlanılmalıdır.

Formativ qiymətləndirməyə gəldikdə SİM uşaqların inkişafını izləmək üçün bu çox gözəl bir qiymətləndirmə vasitəsidir. Bu qiymətləndirmə müəllimə şagirdin inkişafı üçün kifayət qədər informasiya verir.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların dərslərdə qiymətləndirməsini formativ qiymətləndirmənin analitik və holistik formasından istifadə etməklə aparmaq olar bu, onların inkişafı haqqında daha aydın məlumat verir. Bu həm kurikulum tələblərinə cavab verir, həm də belə şagirdlərin inkişaf xəttini izləmək üçün çox səmərəli bir vasitədir.

Hər bir uşağa əziyyət çəkdiyi problemə müvafiq:

- ağır nitq qüsurları, nitqin fonetik-fonematik ləngliyi, kəkələmə və ya ayrı-ayrı səslərin tələffüz pozulmaları olanlar;

- eşitmə pozulmaları olanlar (karlar, zəif eşidənlər və sonradan karlaşanlar);
- görmə pozulmaları olanlar (korlar, zəif görənlər, çəpgözlər və s.);
- əqli (psixi) pozuntuları (əqli cəhətdən geri qalanlar, psixi inkişaf ləngliyi, ağır əqli geriliyi) olanlar;
- dayaq-hərəkət aparatının funksiyalarının pozuntuları və skaliroz xəstəliyi olanlar;
- ağır çatışmazlığı olanlar, o cümlədən kar-korlar;
- emosional-iradi sahədə və davranışında çatışmazlıq olanlar;
- xroniki somatik xəstəlikləri olanlar;

Fərdi təlim, fəaliyyət planı tərtib edilməlidir və uşağın inkişafı tədris ili ərzində izlənilməlidir.

Formativ qiymətləndirmə şagirdin nailiyyətlərinin gündəlik izləməsi, qiymətləndirilməsidir.

Formativ qiymətləndirmənin iki növü vardır: holistik və analitik qiymətləndirmə.

• Holistik qiymətləndirmə – sürətli qiymətləndirmədir, təlim prosesində məqsədlərə görə müəyyən olunmuş bacarıqların ayrı-ayrılıqda qiymətləndirilməsi yolu ilə şagirdin inkişaf səviyyəsinin qısa müddətdə ümumi şəkildə dəyərləndirilməsidir.

“Holistik” sözü latın mənşəlidir və lüğəti mənası “ümumi”, “bütöv”, “tam” deməkdir. Holistik qiymətləndirmə təlim prosesində məqsədlərə görə müəyyən olunmuş bacarıqların ayrı-ayrılıqda qiymətləndirmə yolu ilə şagirdin inkişaf səviyyəsinin qısa müddətdə ümumi şəkildə dəyərləndirilməsidir. Qısa müddət ərzində həyata keçirildiyi üçün bu qiymətləndirmə “sürətli qiymətləndirmə” də adlanır.

• Analitik qiymətləndirmə – şagirdlər üçün nəzərdə tutulan, müəyyən olunmuş, konkret bacarıqların uzun müddət ərzində ardıcıl izlənilməsi və qiymətləndirilməsidir.

- Analitik qiymətləndirmə, əsasən sorğular və testlər əsasında aparılır;
- Şagirdin ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri üzrə qiymətlərini müəyyənləşdirir;
- Qiymətləndirmədə, əsasən 4-5 ballıq şkaladan istifadə edilir;
- Bu zaman şagirdlərin fəaliyyətini ardıcıl qiymətləndirməklə onların nailiyyətləri haqqında daha ətraflı informasiya verir;
- Bu qiymətləndirmə çox vaxt tələb edir.

Formativ qiymətləndirmə zamanı istifadə olunan üsul və vasitələr:

Üsullar	Vasitələr
Müşahidə	Müşahidə vərəqləri Özünüqiymətləndirmə vərəqi
Şifahi sual-cavab	Şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi
Oxu	Dinləmə üzrə qeydiyyat vərəqi Oxu üzrə qeydiyyat vərəqi
Yazı	Yazı vərdislərinin inkişafı üzrə qeydiyyat vərəqi
Tədqiqat layihəsi	Meyar cədvəli
Rubrik (sxem)	Meyarlar üzrə qiymətləndirmə şkalası
Şifahi və yazılı təqdimat	Meyar cədvəli
Test	Test tapşırıqları
Özünüqiymətləndirmə	Özünüqiymətləndirmə vərəqləri
Oyunlar	Müşahidə vərəqləri

Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi zamanı (formativ qiymətləndirmə) rubriklərdən istifadə etmək həm şagirdin inkişafına təkan verir, həm də onun əldə etdiyi nailiyyət haqqında tam təsəvvür yarada bilər. Rubriklərdə verilən meyarlar şagirdlərə öz işlərini daha obyektiv qiymətləndirməyə imkan verir.

Rubrik – meyarlar əsasında şagirdin nailiyyət səviyyəsinin qiymətləndirmə şkalasıdır. Rubrik (meyarlar) əsasında qiymətləndirmə müəllimə strateji məqsəd və təlim taktikasında aydınlıq yaradır. Uşaqlara isə necə öyrənmək, nə öyrənmək və niyə öyrənməyin lazım olduğunu anlamağa köməklik göstərir.

Bu qiymətləndirmə növü müəllim, valideyn və şagirdlərin gözlədiyi nəticələri doğruldur. Bu zaman onlar bilirlər ki, təlim fənninin uğurlu mənimsənilməsi, onların çalışmasından, bacarıqlarından asılıdır.

Şagirdin inkişafını izləmək üçün müəllim aşağıdakı hesabat vərəqi formasından istifadə edə bilər:

Nə üçün rubriklərdən istifadə olunur?

▪ Rubriklər qiymətləndirmə zamanı şagirdlərdə hansı bacarıqların inkişaf etdirilməsinin tələb etdiyini göstərir;

▪ Rubriklərdən, əsasən formativ qiymətləndirmə zamanı, həmçinin diaqnostik və summativ qiymətləndirmədə də istifadə olunur;

▪ Rubriklər nailiyyət səviyyələrini sözlə təsvir edir və iki əsas suala cavab verir: Nə qiymətləndirilir? Nailiyyət səviyyələri necə ifadə olunur?;

▪ Rubriklər qiymətləndirmənin daha ədalətli, obyektiv, etibarlı və ardıcıl olmasına imkan verir;

▪ Rubrikləri hazırlamaq üçün müəllimlər müvafiq şərtlər üzrə öz meyarlarını müəyyənləşdirir və bununla təlim məqsədlərini daha yaxşı təsəvvür edir.

Rubriklər iki əsas suala cavab verir:

1. Mən nəyi qiymətləndirirəm (bacarıq meyarları)?

2. Bu meyar üzrə hansı nailiyyət səviyyələri ola bilər?

Rubrik qiymətləndirmənin həm üsulu, həm də vasitəsi kimi çıxış edir.

Qiymətləndirmə şkalası nailiyyət səviyyəsinə qiymət (balla və ya sözlə) verilməsi üçün mexanizmdir.

Rubrik – formativ qiymətləndirmənin ən faydalı üsullarından biridir. Lakin o həm diaqnostik, həm də summativ qiymətləndirmədə istifadə oluna bilər.

Rubriklər iki növə ayrılır: holistik və analitik rubrik.

Rubriklər:

Holistik	Analitik
şagirdin fəaliyyətinə verilən tələbləri meyarlar şəklində təsvir edir və onların nailiyyət səviyyələrini göstərir.	şagirdin fəaliyyətinə verilən tələblərdən irəli gələn meyarları bir neçə aspektdə ayıraraq nailiyyət səviyyələrini müəyyən edir.

Müəllimlərin aylıq hesabat vərəqi

Məktəb:

Sınıf:

Müəllim:

Müəllim köməkçisi:

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdin (SİM şagirdin) adı və soyadı:

Diaqnoz:

Tarix:

a) Sosial-emosional inkişaf sahəsi (Y- yüksək, YY- yüksəyə yaxın, İV - inkişaf var, İY - inkişaf yoxdur, NA - nəzərə alınmayıb);

b) Əqli inkişaf sahəsi;

Məsələn: Tədris proqramının öhdəsindən gəlməyə çalışır. Artıq texniki fənnlərə qarşı maraq yaranıb. Dərs zamanı fəaldır. Dərs prosesində qismən fəaldır.

c) Nitq inkişaf sahəsi;

d) Fiziki inkişaf sahəsi;

e) Özünəxidmət inkişaf sahəsi;

Müəllim hər bir bəndə şagirdin nailiyyətlərini izləyərək açıqlamalar verir. İnkişaf üçün o hansı addımları atmalıdır? sualına cavab verir.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların irəliləyişlərini izləmək üçün onların nailiyyətlərini qiymətləndirmək üçün **Portfolio** metodundan istifadə etmək tövsiyə olunur.

Portfolio forması nümunəsi

1. Ümumi təsvir

Portfolio şagirdin təhsil və yaradıcı uğurlarını qiymətləndirmənin bir forması hesab edilir. Portfolio aşağıdakı pedaqoji məsələlərin həllinə xidmət edir:

- Şagirdin təlim motivasiyasını dəstəkləmək və stimullaşdırmaq;
- Onların müstəqilliyini və aktivliyini rəğbətləndirmək və təlim imkanlarını genişləndirmək;
- Məqsəd qoymaq, şagird tərəfindən öz təlim fəaliyyətini planlaşdırmaq və idarə etmək bacarıqlarını formalaşdırmaq;
- Uğurlu sosiallaşma imkanları üçün ilkin şərtlər yaratmaq;
- Rəqabətli mühitdə öz uğurları ilə fəxr etmək bacarığını formalaşdırmaq.

Portfolionu yaratmaqda məqsəd təlim fəaliyyəti ərzində şagirdin inkişafını daha aydın və faktlarla izləməkdir. Belə ki, buraya şagirdə aid olan rəsmi sənədlər, onun əl işləri, müxtəlif fənnlər üzrə həyata keçirdiyi tapşırıqlar, testlər, yarışlarda iştirak zamanı əldə etdiyi sertifikatlar, tərifnamələr və s. kimi materiallar daxildir. Bütün bu materiallar məktəbə daxil olduğu gündən etibarən toplanmağa başlanır. Beləliklə, bütün sənədlər fayllara qoyularaq şagirdə hər bir təhsil ili üçün ayrıca portfolio hazırlanır.

2. Portfolionun strukturu:

Kompleks portfolio 3 əsas tərkib hissəsindən ibarətdir:

- “Sənədlər bölməsi” – bura şagirdə aid rəsmi sənədlər (doğum haqqında şəhadətnamənin surəti, xasiyyətnamə, psixoloji-tibbi-pedagoji komissiyanın rəyinin surəti, qiymət vərəqinin surəti, diplomlar və s.) daxildir.

- “İşlər bölməsi” – bura şagirdin müxtəlif yaradıcı və tədqiqat xarakterli işləri, müxtəlif fənnlər üzrə həyata keçirdiyi tapşırıqların nümunələri, müxtəlif elmi konfranslarda, sərgilərdə, idman yarışlarında iştirakına aid materiallar daxildir.

- “Rəylər bölməsi” – bura müəllimlər və təhsil sistemində çalışan digər peşəkarlar tərəfindən şagird fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə dair rəylər, resenziyalar, xülasələr və s. daxildir. “Rəylər bölməsi”ndə materiallar esse, tövsiyə məktubu, xülasə, tənqidi rəy və s. formasında ola bilər.

3. Portfolionun hazırlanmasında iştirak edən şəxslər:

- Portfolionun hazırlanmasında iştirak edirlər: şagirdlər, sinif rəhbəri, müəllimlər, sahə üzrə peşəkarlar (psixoloq, loqoped və s.), məktəb rəhbərliyi (direktor, tədris işləri üzrə direktor müavini), valideynlər.

- Sinif rəhbəri portfolioya daxil olan sənədləri toplayır. Buraya aiddir: müxtəlif blanklar, tövsiyələr, qiymət kitabçası və s. Sənədlər 3 qrup üzrə yığılır: rəsmi sənədlər, əl işləri, rəylər və tövsiyələr.

- İnklüziv təlimin səmərə göstəricisi kimi şagirdlərin öz təlim nəticələrinin planlaşdırılması və qiymətləndirmə prosesinə cəlb edilməsi də çıxış edə bilər.

Qiymətləndirmə prosesində özünüqiymətləndirmə növündən istifadə etmək də məqsədəuyğundur. Özünüqiymətləndirmə şagirdin özünəinamını artırır, daha yaxşı nailiyyət qazanmaq üçün stimül yaradır.

Özünüqiymətləndirmə müəllim tərəfindən şagirdlərin nailiyyətlərini qiymətləndirmək üçün istifadə etdiyi meyarlar əsasında aparıla bilər.

Özünüqiymətləndirmə üsulundan istifadə geniş yayılmışdır. Özünüqiymətləndirmə vərəqində göstərilən meyarlar üzrə şagird özü haqqında qeydlər edir və bunu “+”, “-” ilə işarə edir.

Meyarlar	Özünüqiymətləndirmə	
	+	-
1.		
2.		
3.		

Müəllim özünüqiymətləndirmə vərəqlərini də şagird portfoliosuna daxil edir və şagirdin valideyninin həmin vərəqlə tanış olması məqsəduyğundur.

İnklüziv məktəbdə təlim prosesində SİM olan uşaqların nailiyyətlərinin qiymətləndirmə effekti müəllimin, məktəbin fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Konkret təhsil müəssisəsinin şəraitini, spesifikasiyasını nəzərə alaraq inklüziv təhsilin prinsipləri əsasında yaradılan vahid meyarlar sistemi olmalıdır.

Mümkün olan meyar variantları:

İnklüziv sinifdə SİM olan şagird fəaliyyətinin qiymətləndirmə meyarı, əsasən reproduktiv xarakterli tapşırıqların yerinə yetirilməsinə görə qiymətləndirmə: “düzdür”, “səhfdir”, düzgün yerinə yetirdiyi tapşırıqların ümumi sayının hesablaması.

- qiymətləndirmə göstəriciləri:

a) Qəbul olunmuş standart müvafiqlik. Bu şablon kimi götürülməməlidir, şagirdin yerinə yetirdiyi tapşırığın təhlili prosesində təhsil müəssisəsi tərəfindən qəbul olunmuş qiymətləndirmə sisteminə əsaslanmalıdır.

b) Müəllim və valideynlər tərəfindən şagirdlərin şəxsi keyfiyyətlərinin inkişaf dinamikası, şagirdin özünüqiymətləndirmə və şəxsi keyfiyyətlərin qiymətləndirilməsi.

c) yaradıcılıq nailiyyətləri, təhlil vasitəsilə yaradıcı işlərin qiymətləndirilməsi, yaradıcı nailiyyətlərin dərstdə qeyd olunması.

d) fərdi təhsil trayektoriyası – müəllim tərəfindən verilən şagirdin təlim xarakteristikası, şagirdlərin refleksif qeydləri (yazıları).

İnklüziv təlim müəllimləri tez-tez təlim nəticələrinin qiymətləndirmə aləti kimi nailiyyətlər portfoliosundan və təlim nəticələri cədvəlindən istifadə edirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, bunsuz şagirdlərin inkişafını izləmək qeyri-mümkündür. Lakin inklüziv təcrübədə innovativ qiymətləndirmə formaları və nəzarət metodları köməkçi vasitə kimi istifadə olunur. Çünki bu qiymətlər yekun qiymətləndirmədə nəzərə alınmır.

Normal inkişaf etmiş və SİM olan uşaqların nailiyyətlərinin qiymətləndirilmə meyarları arasında uyğunluq prinsipinin müəyyən edilməsi tələb olunur.

Meyar və ya kriteri anlayışı əlamət, müəyyənliyin və ya nəyinsə təsnifatını qiymətləndirdikdə istifadə edilən əlamət, qiymət meyarı nəzərdə tutulur. Meyarlara keyfiyyət və kəmiyyət göstəriciləri baxımından yanaşmaq lazımdır.

Qiymətləndirmə zamanı əhatə olunması nəzərdə tutulan əsas pedaqoji parametrlər:

- şagirdlər tərəfindən təlim məqsədinin başa düşülməsi, öyrənilən materialın onlar üçün əhəmiyyətli olması, oxumaq tələbatı;

- verilmiş biliklərin, bacarıqların səmərəliliyi;

- öyrənilən materialın həcmi;

- tələb olunan fəaliyyətin həcmi;

- tədris materialının çətinliyi və mürəkkəbliyi;

- şagirdin tədris fəaliyyətinə cəlb edilməsi yolları;

- tətbiq olunan metodlar və vasitələr;

- müəllimin yaratdığı tədris situasiyası, onun xarakteri;

- “Görmə” yolu ilə təşkil edilən təlim;

- “Eşitmə” yolu ilə aparılan təlim;

- Şagirdlərin təlim bacarıqları;

- Şagirdlərin tədris fəaliyyətinin həcmi;

- Şagirdlərin bilik və bacarıqlarının əməli tətbiqinin həcmi;

- şagirdlərin zehni inkişaf göstəriciləri;
- şagirdlərin bilik və bacarıqlarının mənimsənilməsi dərəcəsi;
- şagirdlərin yaradıcı fəaliyyətə cəlb olunması;
- ev tapşırıqlarının vaxtında yerinə yetirilməsi;
- ev tapşırıqlarının sistemə yerinə yetirilməsi;
- şagirdlərin gücünə müvafiq tədris məsələlərinin həllinə cəlb edilməsi dərəcəsi.

ƏDƏBİYYAT

1. “İnklüziv təhsil” Peşəkarlar üçün metodik vəsait /İbtidai təhsil pilləsi üçün/ Bakı. 2010. 182 s.
2. Ləzifə, Qasımova, Rəhimə, Mahmudova. Pedaqogika. (2003). Mühazirə kursu. Bakı, 535 s.
3. Sadıq, Ş., Tağıyeva, B. (2018). “Kurikulum. Ümumi təhsil səviyyəsi üzrə yeni fənn kurikulumlarının tətbiqi və fəal (interaktiv) təlim”. Müəllimlərin diaqnostik qiymətləndirilməsi və işə qəbul imtahanına hazırlaşmaq üçün metodik vəsait. Bakı: “Hədəf nəşriyyatı”, 149 s.
4. Пономарева, Е.А. Критерии показателей оценки педагогической деятельности // Инновационные проекты и программы в образовании, 2009, №5, с. 44-47.
5. Рефлексия в образовательном процессе / авт.-сост. Т.В.Рюмина, А.Г.Ряписова, Новосибирск: НГПУ, 2015, 130 с.
6. Т.В.Паблецкая, Т.В.Рюмина «Оценка достижений обучающихся с ограниченными возможностями здоровья, как проблема эффективности инклюзивного образовательного процесса». Сибирский Педагогический журнал, 2006, №5, с. 93-98.
7. Чепель Т.Л. Абакиров Т.П., Самойленко С.В. Эффективность образовательного процесса в условиях инклюзивной практики: итоги мониторинговых исследований // Психологические науки и образование, 2014, т.19, №1, с. 33-41.

ƏLİLLİYİ OLAN UŞAQLARIN TƏHSİL SİSTEMİNƏ CƏLB OLUNMASINDA DÖVLƏT QAYĞISI

PƏRVİZ ALLAHVERDİYEV

pervizallahverdiyev06@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Dünyada və ölkəmizdə baş verən hadisələr nəticəsində insanların, xüsusilə az yaşlıların münaqişə nəticəsində, xəstəlik nəticəsində, qəza nəticəsində, müharibə nəticəsində zədələnməsi, zərərçəkməsi ilə sonradan qazanılan əlilliyin yaranmasına və bəzi xəstəliklərin daşıyıcıları qan qrupları uyğun olsa belə ailə qurduqda əlil övladların olması, sinir sistemi xəstəliklərinin olması, anadangəlmə anomaliyaların olması kimi hallar əfsuslar olsun ki, cəmiyyətimizdə, bəşəriyyətimizdə mövcud olan genetik əlillik günümüzün aktual məsələsidir. Bu sahədə isə dövlət qayğısına ehtiyacın yaranması və təmin olunması ilə şərtləndirilir. Təkcə bu sahədə dövlət qayğısı deyil, eynilə əlilliyi olan şəxslərin dərslərə, təlimlərə cəlb olunmasında fənn müəllimləri, metodislərin dərsi keçmə texnikasından, üslubundan, onlara yanaşma məsələsindən, texnikasından, səs tonu, mimika, jestlərindən asılı olaraq nəticələrin səviyyəsi müəyyənləşə bilər. Dövlət strategiyasında əlilliyi olan uşaqların təhsilini yaxşılaşdırmaq məqsədilə görülməli işlər öz əksini tapmaqla problemin aradan qaldırılmasına gətirib çıxara bilər. Əlilliyi olan uşaqlar üçün inkişaf və inklüziv təlim proqramlarının hazırlanması. Əlilliyi olan uşaqların həyata və təhsil mühitinə integrasiyasını təmin edən inklüziv təlim metodologiyasının yaradılması. Əlilliyi olan uşaqların təhsili və sosial adaptasiyası üçün imkanların təmin edilməsi məqsədilə optimal inklüziv təhsil modellərinin tətbiq edilməsi. Məktəbəqədər və ümumtəhsil müəssisələri təhsil verənlərinin inklüziv təhsili üzrə məqsədli əlavə təhsilinin təmin edilməsi.

Açar sözlər: uşaq, təhsil, sistem, cəlb, əlillik, dövlət qayğısı

Əlilliyin yaranma səbəbləri:

Genetik əlillik:

- Bəzi xəstəlik daşıyıcıları qan qrupları uyğun olsa belə ailə qurduqda əlil övladları ola bilər;
- Sinir sistemi xəstəliklərinin olması;
- Anadangəlmə anomaliyaları olanlar.

Sonradan qazanılan əlillik:

- Münaqişə nəticəsində xəsarət alaraq yaranan ömürlük əlillik;
- Xəstəlik nəticəsində yaranan əlillik;
- Qəza nəticəsində yaranan əlillik;
- Müharibələr nəticəsində yaranan əlillik.

2008-ci il 2 oktyabr tarixli Qanunla Azərbaycan Respublikası "Əlillərin hüquqları haqqında" Konvensiyanı ratifikasiya etmiş, sənəd 28 yanvar 2009-cu il tarixdən qüvvəyə minmişdir. Sözügedən Konvensiyanın məqsədi onun 1-ci maddəsində göstəriləndiyi kimi "bütün əlil insanların insan hüquqları və əsas azadlıqlarına tam və bərabər imkanlarla yararlanmalarına təkan vermək, bunu müdafiə və təmin etmək, habelə onların ləyaqətinə hörmətlə yanaşılmasını dəstəkləməkdir" (Hacımuradova, 2019, s.122)

"İnsanı nə əlil edir?" sualına tibbi yanaşma

- İnsanlar gəzə bilmədikləri üçün əlil olurlar;
- İnsanlar eşidə bilmədikləri üçün əlil olurlar;
- İnsanlar görə bilmədikləri üçün əlil olurlar;

- İnsanlar danışa bilmədikləri üçün əlil olurlar.

Əlilliyi olan uşaqların xarakteristikası və təhsil ehtiyacları

Əlillər ayrı-seçkilik formaları ilə üzləşir ki, bu da onların cəmiyyətdən və təhsildən təcrid olunmasına səbəb olur. Əlilliyi olan uşaqlara münasibətlər inklüziv təlim mühitlərinin olmaması və üstəlik zəruri resurs və informasiya çatışmazlığı onların təhsildən istifadə ilə bağlı çətinliklərini daha da ağırlaşdırır. İnklüziv cəmiyyət qurmaq üçün effektiv yollar mövcuddur. Lakin fiziki və siyasi əngəllər, mənfi münasibətlər, o cümlədən ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması çox vacibdir.

Əlilliyə malik uşaqların təlim ehtiyacları

- Yalnız əlilliyi olan uşaqlar deyil, bir çox uşaqlar məktəbdə öyrənərkən çətinliklərlə üzləşirlər;
- Bu çətinliklər təlimi yaxşılaşdırmaq üçün istifadə edilən üsullara işarədir;
- Aparılan dəyişikliklər bütün uşaqlar üçün təlim şəraitinin yaxşılaşdırılmasına səbəb olmalıdır;
- Müəllimlərin fəaliyyətinin inklüziv olması üçün əlilliyi olan uşaqlarla ayrıca məşğul olmaq üçün mütəxəssislər cəlb etmək əvəzinə onların peşəkarlıq səriştəsi inkişaf etdirilməlidir;

Əlilliyi olan uşaq problem deyil. Əksinə, uşağın təhsil ehtiyaclarına cavab vermədiyi üçün məktəb problem hesab edilir və uşağın ehtiyaclarına uyğun olmaq üçün adaptasiya olunmalıdır. Cəmiyyət müxtəlif kateqoriyaya aid olan xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqları təlimləndirərək onlar üçün mütəşəkkil xüsusi təhsil sistemini yaratmağa nail olmuşdur. Xüsusi təhsil sistemi pedaqoji nəzəriyyədə tibbi yanaşmaya əsaslanır ki, bu da tibbi diaqnoza görə uşaqların təhsilinin təcrid olunmasına gətirib çıxardır. Tibbi yanaşmaya görə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar xəstə uşaqlardır, onların müalicəyə və xüsusi qayğıya ehtiyacı var. Məhz bu səbəbdən də onların təhsili qapalı təhsil müəssisələrində həyata keçirilməlidir. Tibbi modelə görə insanları sistemə uyğunlaşdırmaq üçün dəyişmək lazımdır.

- Əlilliyi olan uşaqların ümumtəhsil məktəblərindən kənarlaşdırılmamasını təmin etmək;
- Yaşadıqları icmada digərləri ilə bərabər əsaslarla inklüziv, keyfiyyətli və pulsuz ibtidai və orta təhsil almaq imkanlarını təmin etmək;
- İnklüzivliyin tam şəkildə təmin olunması üçün akademik və sosial inkişafa şərait yaradan mühitdə fərdi ehtiyacları uyğunlaşdırılmış zəruri dəstək tədbirlərini təmin etmək.

Azərbaycan Respublikasında əlillər və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar barəsində dövlət siyasətini müəyyən edir, əlilliyi və uşaqların sağlamlıq imkanları məhdudluğunu doğuran səbəblərin aradan qaldırılmasına, əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar reabilitasiyasına, ictimai həyatın bütün sahələrində iştirak etmək üçün əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar bütün başqa vətəndaşlarla bərabər imkanlar almasına, öz fərdi qabiliyyətlərinə və maraqlarına müvafiq surətdə dolğun həyat sürməsinə kömək göstərən lazımi şəraitin yaradılmasına təminat verir (Hüseynova, 2014).

Faydalı təlim imkanları

- Dərsin şagirdlərin əvvəlki bilik və bacarıqlarına əsasən qurulması: müəllimlər şagirdləri çox yaxşı tanımalı və onların dərstdə fəal iştirakı və öz biliklərini nümayiş etdirmələri üçün imkan yaratmalıdır.
- Yeni anlayışları izah edərkən uşaqların gündəlik təcrübələrindən istifadə etmək: bu, uşaqlar üçün dərsin müvafiqliyini artıracaq. Şagirdləri evdən əşyalar gətirməyə, öz hekayə və təcrübələrini paylaşmağa ruhlandırmaq olar. Həmçinin müəllim şagirdlərinin yaşam şərtlərindən və mədəniyyətindən xəbərdar olmalıdır.

Gündəlik situasiyalarda öyrəndiklərini təcrübə etmək üçün uşaqlara imkan yaratmaqla təlimi məqsədyönlü edin.

Uşaqların bir fəndə öyrəndiklərinin digər fəndə qazandıqları bilik ilə əlaqələndirilməsi. Əksər fənlər bir-biri ilə əlaqəlidir və bu əlaqəni göstərmək zəruridir.

Birgə öyrənmə

Uşaqlara qruplar şəklində öyrənmə və işləmək üçün imkanlar yaradın.

Bacarıqlarına görə qruplaşdırmayın, fərqlilik öyrənmə təcrübəsini zənginləşdirir, fikirləşib cavab vermələri üçün sinifdə qrup işi ilə bağlı təcrübələri müzakirə etməyə və düşünməyə müəyyən vaxt sərf edin.

- Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilin bütün pillələri üzrə inklüziv təhsil hüququnu təmin etmək məqsədi ilə normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi;

- Təhsil müəssisələrinin və tədris proqramlarının sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılması üçün tədbirlərin görülməsi;

- Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilinin təşkili ilə bağlı pedaqoji kadrların hazırlanması və ya əlavə təhsilə cəlb olunması;

- İnklüziv (inteqrativ) təhsilə cəlb olunan sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üzrə məlumat bazasının yaradılması;

- Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilə cəlb olunması və sosial inteqrasiyasının vacibliyi barədə aidiyyəti dövlət qurumları ilə birlikdə təbliğat və ictimai maarifləndirmə işinin aparılması;

Dövlət Proqramının həyata keçirilməsindən aşağıdakı nəticələr gözlənilir:

- Təhsilin bütün pillələri üzrə təhsil müəssisələrinin infrastrukturunun sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılması təmin ediləcəkdir;

- İnformasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün informasiya əldə etmək imkanları genişləndiriləcəkdir;

- Məktəbəqədər, ümumi və ilk peşə-ixtisas təhsili üzrə təhsil proqramlarında sağlamlıq imkanları məhdud şəxsləri təhsildən istifadə imkanları ilə digər şəxslərlə bərabər səviyyədə təmin edən dəyişikliklər ediləcəkdir;

- İnklüziv (inteqrativ) təhsilə cəlb olunan sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üzrə məlumat bazası yaradılacaqdır;

- Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilə cəlb olunması imkanlarının qiymətləndirilməsində yeni qaydalar tətbiq olunacaqdır;

- Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüquqları barədə əhalinin məlumatlılıq səviyyəsi artacaqdır.

Nəticə

Əlilliyi olan uşaqların təhsil ala bilmələri üçün məktəblərdə yetərli maddi-texniki bazanın yetərli səviyyədə olmaması da ən çox diqqət çəkən problemlərdəndir.

Təkliflər:

- Əlilliyi olan uşaqlarla işləmək üçün mütəxəssis kadrlar hazırlanmalı. Əlilliyi olan şəxslərin təhsilə cəlb olunması və sosial inteqrasiyasının vacibliyi barədə maarifləndirmə işi aparılmalıdır.

- Əlilliyi olan uşaqların təhsildən sonra xüsusi vəziyyətlərinə uyğun olaraq yerinə yetirə biləcəkləri iş yerləri olmalı, təhsilləri də bu iş yerlərinə daha tez uyğunlaşmalarını və uğur qazanmalarını təmin edəcək mahiyyətdə olmalıdır. İş dünyası subyektlərinə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara zəruri iş şəraiti yaratmaları və müəyyən nisbətdə belə fərdləri işlə təmin etmələri zərurəti gətirilməlidir.

- Valideynlər arasında maarifləndirmə işləri aparılmalı, əlilliyi olan uşaqlar ilə düzgün davranış qaydaları öyrədilməli, bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən təlim mərkəzləri yaradılmalıdır.

- İnformasiya əsrinin tələblərinə uyğun olaraq əlilliyi olan uşaqların təhsil alma imkanlarının yaxşılaşdırılması ilə yanaşı, onların İKT və elektron resurslardan istifadə bacarıqları artırılmalı, internetə çıxış imkanları yaradılmalıdır.

- Əlilliyi olan uşaqların maneəsiz hərəkət etmələrinin təmin edilməsi üçün təhsil müəssisələrinin infrastrukturunu və nəqliyyat imkanları onların ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Hacımuradova, L.N. (2019). İnklüziv təhsil baxdığınız güzgüləri dəyişir. // Gəncə Dövlət Universitetinin elmi xəbərləri. Gəncə, № 3. səh.240-243
2. Hüseynova, N.T. (2014). İnklüziv təhsil. Dərs vəsaiti. Bakı
3. İnklüziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili. Müxtəlifliyin dəstəklənməsi üçün əlverişli mühitin yaradılması üzrə vəsait dəsti. Xüsusi kitabça 3. UNICEF, RİİB, Bakı 2020
4. İnklüziv təhsil konsepsiyası və onun UNICEF-in missiyası kontekstində aydınlaşdırılması. Texniki kitabça 1. Bakı, UNICEF, 2020
5. İnklüziv təhsil. Əlilliyi olan uşaqları keyfiyyətli təhsilə cəlb etmək üçün nə etmək lazımdır? Bakı, BMT-nin Uşaq Fondu (UNICEF), 2019
6. İnklüziv təhsil. Valideynlər üçün bələdçi. RİİB, Bakı, 2020
7. Qasımov, S.Ə. (2002). Azərbaycanda xüsusi məktəblərin inkişaf tarixi (1916-1990). Bakı: Çarşıoğlu
8. Mərdanov, M. (2011). Azərbaycan Təhsil tarixi. II cild. Bakı
9. Müəllimlər, inklüziv, uşaqyönümlü tədris və pedaqogika. Texniki kitabça 12. Bakı, UNICEF, 2020

SUMMARY

INVOLVING CHILDREN WITH DISABILITIES IN THE EDUCATION SYSTEM STATE CARE

As a result of events happening in the world and in our country, people, especially young people, are injured or injured as a result of conflict, disease, accident, or war, and the occurrence of disabled children, the presence of nervous system diseases, and congenital anomalies, even if the carriers of some diseases have compatible blood groups, when they get married, it is unfortunate that the genetic disability that exists in our society, in our humanity, is an actual issue today. In this area, it is determined by the creation and provision of the need for state care. It is not only the state concern in this field, but also the level of results can be determined depending on the subject teachers and methodologists' technique, style, approach to them, technique, tone of voice, facial expressions, and gestures in the involvement of persons with disabilities in lessons and trainings. The work to be done in order to improve the education of children with disabilities in the state strategy can lead to the elimination of the problem by finding its reflection. Preparation of developmental and inclusive training programs for children with disabilities. Creating an inclusive learning methodology that ensures the integration of children with disabilities into life and the educational environment. Application of optimal inclusive education models in order to provide opportunities for education and social adaptation of children with disabilities. Provision of purposeful additional education of preschool and general education institutions educators on inclusive education.

Keywords: child, education, system, involvement, disability, state care

İNKLÜZİV TƏHSİL: REALLIQLAR, NAİLLİYYƏTLƏR, PERSPEKTİVLƏR I RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSI

TƏRANƏ PİRİYEVA

piriyeva.tarana.zakir@gmail.com

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

<https://orcid.org/0000-0002-6986-1672>

Xülasə

Bu məqalədə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin peşə təhsili pilləsinə çıxış imkanları və bu sahədə mövcud olan problemlər tədqiq edilmiş, peşə təhsili pilləsinə əlçatanlığın təmin edilməsi baxımından daima sistematik olaraq təkmilləşdirilmələrin aparılmasının zəruriliyi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Mövcud sahədə tətbiq edilən dövlət proqramları və layihələrin icra vəziyyəti nəzərdən keçirilmişdir. Sağlamlıq imkanlarının məhdudluğu kimi faktorun maddi rifahın aşağı olmasına gətirib çıxartmaması məqsədilə peşə təhsili sahəsində inklüzivliyin və bu sahəyə çıxışın sərbəst şəkildə təmin edilməsi yolu ilə nail olmağın mümkünlüyü əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: təhsil islahatları, peşə təhsili pilləsində idarəetmə, peşə təhsili sahəsində inklüziv təhsil, işlə təmin olunma imkanları

İnklüziv təhsil və peşə təhsili kimi ifadələrə son dövrlərdə təhsil sistemində mütəmadi olaraq rast gəlinməkdədir. İnsanın uğur əldə etməsinin ən mühüm vasitəsi olan təhsil bu iki söz birləşməsinə əlaqələndirən dəyərdir. Həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasının və dayanıqlı inkişafın özülündə keyfiyyətli təhsil dayanır. Təhsilin bütün pillə və səviyyələrinə çıxış imkanlarının genişləndirilməsi, xüsusilə də əmək bazarının tələblərinə cavab verən, o cümlədən peşə istiqamətləri üzrə mütəxəssislərin hazırlanması işini həyata keçirən təhsilin ən vacib pillələrindən biri kimi peşə təhsili sahəsinə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin əlçatanlığının təmin edilməsi çox aktual mövzuya çevrilmişdir. İnklüziv təhsil təhsil prosesi zamanı fərdi fərqlərin, eyni zamanda digər insanlarla olan fərqlərin nəzərə alınması, təhsilənlərin ehtiyaclarına uyğun müvafiq dəstək və təhsil xidmətlərindən faydalanması məqsədilə birlikdə öyrənməni dəstəkləyən təhsil yanaşmasıdır. İnklüziv təhsil anlayışı insan hüquqları prinsipinə əsaslanır. Azərbaycan Respublikasının 1992-ci ildə qoşulduğu "İnsan Hüquqları Konvensiyası"na görə dövlətlər elə bir təhsil sistemi qurmalıdır ki, təhsilə alma hüququ hər bir insana ayrı-seçkilik qoyulmadan şamil edilsin.

Bu zərurətdən irəli gələrək Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bərabərlik hüququnu özündə ehtiva edən 26 sentyabr 2016-cı ildə 25-ci maddəsinə əlavə edilmiş VI bənddə sağlamlıq imkanları məhdud olanların, onların məhdud imkanlarına görə həyata keçirilməsi çətinləşən hüquq və vəzifələrdən başqa Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş bütün hüquqlardan istifadə etməsi və vəzifələri daşması qeyd edilmişdir. Bu müddəaya əsasən, vurğulaya bilərik ki, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər həyata keçirilməsi onlar üçün çətinlik yaratmırsa, Konstitusiyanın 42-ci maddəsi əsasında təhsil bununla yanaşı, 35-ci maddəsi ilə əmək hüququna malikdirlər (4).

Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin müxtəlif peşə sahələrinə əlçatanlığının təmin edilməsi çox vacib bir məqamdır. Peşə təhsili sahəsində inklüzivliyin təmin edilməsi inklüziv cəmiyyətin formalaşdırılması işində mühüm amil hesab edilməlidir. Belə ki, bu kimi vacib amil inklüziv cəmiyyətin formalaşmasına böyük zəmin yaradır.

Şəkil 1.

Dünya liderlərinin iştirak etdiyi BMT-nin 2015-ci ilin sentyabr ayında keçirilən tarixi sammitində Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş “2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik”də əks olunan Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (ing. Sustainable Development Goals) 17 məqsəd 1 yanvar 2016-cı il tarixində rəsmi olaraq qüvvəyə minmişdir. Universal xarakter daşıyan və hər kəsi əhatə edən bu yeni Məqsədlər fonunda, qarşıdakı on beş il ərzində ölkələr “heç kəsi kənarda qoymamaq” prinsipini rəhbər tutaraq yoxsulluğun bütün formalarına son qoymaq, bərabərsizliklərə qarşı tədbirlər görmək məqsədilə bütün səyləri səfərbər etməyi hədəf olaraq müəyyən edilmişdir. “Qlobal Məqsədlər” kimi də tanınan Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərindən biri də Keyfiyyətli Təhsil olaraq qeyd edilmişdir. Daha dəqiq desək, hər kəs üçün inklüziv və keyfiyyətli təhsili təmin etmək və ömür boyu təhsili təşviq etmək əsas hədəf olaraq təyin edilmişdir (5).

Mövcud sahədə sistemli işlərin həyata keçirilməsi məqsədilə “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 dekabr 2017-ci il Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş, proqramın əsas məqsədi olaraq sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüququnu təhsilin bütün pillələri üzrə digər şəxslərlə bərabər səviyyədə təmin etməkdən və onların təhsili üçün maneəsiz mühitin yaratma-sı müəyyən edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2024-cü ildə icrası başa çatacaq Dövlət Proqramından gözlənilən nəticə digər təhsil pillələri ilə yanaşı, peşə təhsili sahəsində sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsildən istifadə imkanlarının digər şəxslərlə bərabər səviyyədə təmin edilməsi, bu baxımından təhsil proqramlarında dəyişikliklərin edilməsi kimi göstərilmişdir. Proqramın icrası məqsədilə təsdiq edilmiş Tədbirlər Planının 6.5.2-ci bəndinə əsasən, 2024-cü ilin sonunadək sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin peşə və əmək vərdişlərinə yiyələnməsi üçün müxtəlif peşələr üzrə xüsusi ümumtəhsil məktəblərində, integrasiya təlimli internat tipli ümumtəhsil məktəblərində və internat tipli xüsusi ümumtəhsil məktəblərində, peşə təhsili müəssisələrində tədris emalatxanalarının yaradılmasının icrasının təmin edilməsi tədbiri irəli sürülmüşdür (6, 6.5.2-ci bənd).

Lakin peşə təhsili sahəsində inklüzivliyin təmin edilməsi işinə nəzər yetirdikdə bu sahədə “Gələcək üçün peşə təhsili və təlimi” layihəsi çərçivəsində təlimin həyata keçirildiyi Mədəniyyət və Sənətkarlıq üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi tərəfindən vitraj işi və florist ixtisas istiqamətləri

Şəkil 2.

üzrə ilk dəfə olaraq qısamüddətli inklüziv peşə təlimlərinin təşkil olunduğunu müşahidə etmək mümkündür (7).

Bu sahədə dünya təcrübəsinə nəzərə yetirsək, bir sıra Şərqi Afrika ölkələrində, xüsusən də Keniya, Tanzaniya, Efiopiya və s. kimi ölkələrdə də sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin peşə təhsili pilləsinə çıxışında böyük məhdudiyyətlərin olduğunu və onların əmək bazarında işlə təmin olunmasında böyük maneələr yaratdığını müşahidə etmək mümkündür. A.Y.Melle və başqaları öz tədqiqatlarında Efiopiyada sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların 98%-nin peşə təhsilinə çıxış zamanı maneələrlə qarşılaşdıqlarını vurğulamışdılar (Abebe Yehualawork Melle, 2015, p. 59).

Ümumilikdə bir sıra ölkələrdə əlilliyi olan şəxslər cəmiyyətin və dövlətin diqqət mərkəzindən kənarda qalır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) əlillərə getdikcə daha çox diqqət yetirməyə başlaması, bu təşkilata üzv ölkələri qəbul edilmiş konvensiyaların ratifikasiyası səbəbindən əlilliyi olan şəxslər barədə daha mütərəqqi layihələrin icrasına təşviq edir.

Mövzunun beynəlxalq miqyasda aktuallığı Respublika səviyyəsində işin icrası istiqamətində addımların atılmasını zəruri edir. Bir sıra inkişaf etmiş ABŞ, Niderland, Almaniya, İtaliya kimi ölkələrdə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün təhsildə inklüzivliyin təmin edilməsi işinin daim diqqət mərkəzində saxlanması məqsədilə dövlət hakimiyyəti tərəfindən normativ sənədlər qəbul edilir, konfranslar həyata keçirilir və bu sahənin inkişafı istiqamətində bir sıra qabaqcıl layihələr icra olunur.

Beynəlxalq miqyasda narahatlıq doğuran təhsildə keyfiyyətlilik, öyrənmədə əlçatanlıq, ayrışdırıcıya yol verilməməsi və inklüzivlik məsələsi uzun müddətdir həlli vacib olan məsələ olaraq çox aktual xarakter daşıyır. Bütün bunlarla yanaşı, vurğulamaq lazımdır ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisi tərəfindən 2006-cı il dekabrın 13-də qəbul edilmiş “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyaya 2 oktyabr 2024-cü il tarixdə Azərbaycan Respublikası müvafiq bəyanatla qoşulmuşdur. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin əmək və məşğulluq məsələləri maddəsində iştirakçı dövlətlər tərəfindən ümumi texniki və peşəyönümlü proqramlara, işə düzəltmə xidmətlərinə və peşəkar, fasiləsiz təhsil prosesinə qoşulmaq imkanının verilməsi, əmək bazarında əlilliyi olan şəxslərin işlə təminatı, xidməti vəzifədə irəliləmə imkanlarının genişləndirilməsi, eləcə də işin axtarılması, tapılması, saxlanması və bərpasında onlara yardım göstərilməsi kimi öhdəliklərdən bəhs edilmişdir (3, Maddə 27.1.d və e.).

Nə üçün sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün peşə təhsili vacibdir? Peşə təhsili sosial-iqtisadi tərəqqiyə verdiyi töhfəyə görə əhəmiyyətli investisiya hesab edilməlidir. Peşə təhsili pilləsi əlilliyi olan şəxslərin yoxsul həyat tərzini sürməsinin qarşısının alınması və yoxsulluğun aradan qaldırılması istiqamətində onların iqtisadi imkanlarını artırmaq üçün ideal vasitədir. İnkişaf etmiş dünyada sənaye sahələrində ixtisaslı işçi qüvvəsinə ehtiyac artır və bu ehtiyac səbəbindən işçi qüvvəsinin peşə bacarıqlarını yüksəltmək üçün peşə təhsilinin keyfiyyətini yüksəltmək zəruridir. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin bacarıqlara yiyələnməsi, xüsusilə peşə bacarıqlarına yiyələnməsi, məşğulluqla bağlı qarşılaşa biləcəkləri problemlərin aradan qaldırılması onların cəmiyyətə inteqrasiya olunmasına və maddi asılılıqlarının aradan qaldırılmasına xidmət edəcəkdir. Əmək bazarında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi, onlar üçün imkanların bərabərləşdirilməsi, peşə hazırlığı kimi əsas xidmətlərə çıxışda mövcud olan məhdudiyyətin aradan qaldırılması ən vacib məqamlardandır.

Peşə təhsili sahəsində inklüzivliyin təmin edilməsi zamanı aşağıdakı zəruri məqamlar nəzərə alınmalıdır:

- sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin bütün peşə sahələrində deyil, spesifik peşə sahələrində fəaliyyət göstərə bilməsi;
- təhsilverənlərin (*mühəndis-pedaqoji işçilərin*) sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin peşə təhsilinə cəlbə zamanı xüsusi ehtiyaclar üçün təhsil və uyğunlaşma bacarıqlarına sahib olması;
- peşə təhsili prosesində əlçatanlığın təmin edilməsi, fiziki imkanları məhdud tələbələrin məhdud imkanlarına uyğun şəraitin yaradılması (*məsələn, məhdudiyyət cihazların modifikasiya edilməsi yolu ilə aradan qaldırılabilir*);

- peşə təhsili alacaq sağlamlıq imkanları məhdud tələbələr üçün xüsusi təlim ehtiyaclarının qarşılamaı kimi amilin nəzərə alınması;
- xüsusi ehtiyaclar üzrə təhsil koordinatorlarının təyin olunması;
- icra məqsədilə peşə təhsili müəssisələrinin illik fəaliyyət planına sağlamlıq imkanları məhdud tələbələr barədə bəndlərin daxil edilməsi;
- adaptiv təlim texnologiyasının və digər ölkələrdən öyrənilmiş təcrübənin tətbiqi;
- sağlamlıq imkanları məhdud olan tələbələrin bu sistemdə iştirakını təşviq etmək üçün ən yaxşı təcrübələri mənimsəmiş peşə təhsili mühitinin yaradılması.

İnklüziv öyrənmə mühiti elə bir mühitdir ki, o pedaqoji tələbələrin müxtəlifliyini əks etdirir, müəllimlərin təcrübələri, tədris proqramı (*kurikulum*) və materialları, peşə təhsili müəssisəsinin təchizatı tələbələrin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılır. Bir çox aşağı və orta gəlirli ölkələrdə peşə təhsili müəssisələri lazımi səviyyədə təchiz olunmur, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün əlverişli infrastrukturun olmaması onların peşə təhsili müəssisələrinə üz tutmalarında ruh düşgünlüyü yaradır (7, 19).

Peşə bacarıqlarına sahib sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin əmək bazarında da qarşılaşa biləcəkləri bir sıra problemlər mövcuddur. Peşə təhsili müəssisələrinin qazandırdığı bacarıqlarla əmək bazarında tələb olunan bacarıqlar arasındakı uyğunsuzluq, dəstək strukturlarının olmaması (*Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən Əlilliyi olan şəxslərin Peşə-əmək Reabilitasiyası Mərkəzi istina olmaqla*) kimi problemlərlə üzləşə bilərlər. Bu kimi problemlərdən daha çox narahatçılıq mövcud bacarıqlar və tələb olunan bacarıqlar arasındakı uyğunsuzluğun aradan qaldırılması məsələsidir.

Davamlı məşgulluğa töhfə verən işəgötürənlərlə koordinasiyalı əməkdaşlıq yolu ilə nail olmaq mümkündür. Belə ki, tələbləri müəyyən edən işəgötürənlər olduğu üçün tədris proqramları (*kurikulum*) ilə tələblər arasındakı boşluğu səmərəli əməkdaşlıq yolu ilə aradan qaldırmaq və sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin işlə təmin olunması kimi mühüm problemi aradan qaldırmaq mümkündür. İşəgötürənlər tərəfindən sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin işlə təmin olunması sahəsində isə onların özləri maraqlı tərəf olaraq çıxış edəçəklər. Çünki xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır ki, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququ vardır və bu işin hüquqi tənzimləməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinin 12-ci maddəsində “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq əlilliyi olan şəxslərin digər şəxslərlə bərabər səviyyədə əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmasını təmin etmək işəgötürənin əsas vəzifələri və məsuliyyəti olaraq müəyyən edilmişdir (8. Əmək Məcəlləsi, maddə 12,1, i.).

Yekun olaraq xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin əmək bazarının tələblərinə cavab verən peşələrə yiyələnməsi baxımından onlar üçün müvafiq proqramlar əsasında sağlamlıq imkanlarının məhdudluğuna uyğun ixtisaslar üzrə qəbul planının olması və işəgötürənlərlə əməkdaşlıq əsasında onların işlə təmin olunması inklüziv cəmiyyətin formalaşması baxımından zəruridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abebe Yehualawork Malle Raija Pirttimaa Timo Saloviita, “Inclusion Of Students With Disabilities In Formal Vocational Education Programs In Ethiopia” International Journal Of Special Education Vol 30, No: 2, 2015
2. “Technical and vocational education and training for disadvantaged youth” published in 2021 by the UNESCO-UNEVOC International Centre for Technical and Vocational Education and Training UN Campus, Platz der Vereinten Nationen 1 53113 Bonn, Germany, 42 page.
3. <https://e-qanun.az/framework/15641>
4. <https://e-qanun.az/framework/897>

5. <https://azerbaijan.un.org/az/sdgs>
6. <https://e-qanun.az/framework/37269>
7. <https://vet.edu.gov.az/news/content/856/inner>
8. <https://e-qanun.az/framework/46943>

SUMMARY

RESULTS EXPECTED FROM IMPLEMENTATION OF INCLUSIVE EDUCATION IN VOCATIONAL EDUCATION LEVEL AND WAYS OF PROVIDING GRADUATES WITH EMPLOYMENT BASED ON PARTNERSHIP

This article explored access for persons with disabilities to professional education levels and studied the existing problems in this field, in terms of ensuring access to the level of vocational education, the necessity of systematic improvements has been kept in focus. The state of implementation of state programs and projects applied in the current field was reviewed. Ensuring barrier-free access to and participation in vocational training to ensure that factors such as limited healthcare opportunities do not lead to low financial well-being and it is possible to achieve this by removing the limitations.

Keywords: educational reforms, administration in the field of vocational education, inclusive education in the field of vocational education, employment opportunities in the field of vocational education

REGIONLARDA İNKLÜZİV TƏHSİL İMKANLARI

RƏNA ƏLİYEVƏ

aliyeva.rena83@gmail.com

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Zaqatala filialı

Orcid ID: 0009 0007 7594 9455

Xülasə

Regionlarda inklüziv təhsil hər bir uşağın bərabər təhsil hüququnu təmin etmək üçün mühüm bir yanaşmadır. Bu, xüsusi ehtiyacları olan uşaqların ümumi təhsil mühitində təhsil almasını və cəmiyyətə integrasiyasını dəstəkləyir. Bunun üçün təhsil müəssisələrinin fiziki və tədris mühitinin uyğunlaşdırılması, müəllimlərin xüsusi hazırlığı, əlavə dəstək xidmətlərinin yaradılması və valideynlərin maarifləndirilməsi vacibdir.

Dövlət siyasəti və qanunvericilik inklüziv təhsilin tətbiqini dəstəkləməli, məktəblərə lazımi resurslar təmin edilməlidir. Cəmiyyətin inklüziv təhsil barədə məlumatlandırılması və texnologiyadan istifadə bu yanaşmanın daha səmərəli olmasına kömək edir. Nəticədə inklüziv təhsil uşaqların potensialını inkişaf etdirməyə və sosial bərabərliyi təşviq etməyə imkan yaradır.

Açar sözlər: təhsil, təlim, inklüziv, şagird şəxsiyyəti

Regionlarda inklüziv təhsil imkanlarının artırılması, hər bir uşağın təhsil hüququnun təmin edilməsi və sosial bərabərliyin möhkəmləndirilməsi baxımından çox önəmlidir. İnklüziv təhsil xüsusi ehtiyacları olan uşaqların digər uşaqlarla bərabər şəkildə təhsil almalarını təmin etmək məqsədini güdür. Bu yanaşma uşaqların fərqli bacarıq və ehtiyaclarına uyğun tədris metodlarının tətbiqini, həmçinin təhsil mühitinin uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Regionlarda inklüziv təhsil imkanlarının inkişafı bir çox faktordan asılıdır və bu proses müxtəlif mərhələlərdən ibarət ola bilər (1).

1. Təhsil müəssisələrinin adaptasiyası və fiziki şəraitin yaradılması:

Regionlarda inklüziv təhsil imkanlarının təmin edilməsi üçün məktəblər və digər təhsil müəssisələrinin fiziki şəraitinin uyğunlaşdırılması çox vacibdir. Bu, xüsusi ehtiyacları olan uşaqların təhsil alması üçün lazımi infrastrukturun yaradılmasını əhatə edir. Məsələn, əlilliyi olan uşaqlar üçün məktəblərdə rampa, liftlər, xüsusi avadanlıqlar və daha geniş sinif otaqları təmin edilə bilər. Bununla yanaşı, məktəblərdə xüsusi tədris materialları, yazılı və vizual materiallar, dinləmə cihazları və digər resurslar hazırlanmalıdır. Fiziki mühitin uyğunlaşdırılması, uşaqların dərslərdə aktiv iştirak etməsini və öz potensiallarını inkişaf etdirməsini təmin edir.

2. Müəllimlərin təhsili və peşəkar inkişafı:

İnklüziv təhsil imkanlarının artırılması üçün müəllimlərin hazırlığı və peşəkar inkişafı mühüm rol oynayır. Müəllimlərə xüsusi ehtiyacları olan uşaqlarla necə işləyəcəkləri, müxtəlif öyrənmə tərzlərinə uyğun tədris metodlarının tətbiqi və fərdi yanaşmaların istifadəsi barədə təlimlər verilməlidir. Müəllimlərə uşaqların emosional və sosial ehtiyaclarını anlamaq və onlara dəstək olmaq üçün psixoloji təlimlər də verilməlidir. Bu, müəllimlərin daha çevik və inklüziv yanaşmalar tətbiq etmələrini təmin edir. Müəllimlərin peşəkar inkişafı, həmçinin onların tədris metodlarını və yanaşmalarını yeniləmələrini və müxtəlif ehtiyacları olan uşaqlara uyğun dərslər planları hazırlamalarını təmin edir.

3. Resursların bölüşdürülməsi və dəstək xidmətləri:

İnklüziv təhsilin effektiv şəkildə həyata keçirilməsi üçün regionlarda əlavə resursların və dəstək xidmətlərinin təmin edilməsi vacibdir. Bu resurslar arasında xüsusi təlimatçılar, psixoloqlar, sosial işçilər, reabilitasiya mütəxəssisləri və digər mütəxəssislər yer alır. Onlar uşaqların inkişafını dəstəkləmək, onların xüsusi ehtiyaclarını qarşılıyacaq dəstək xidmətləri təqdim etmək üçün

məktəblərdə çalışırlar. Eyni zamanda xüsusi təhsil proqramları, dərs materialları və avadanlıqlar da xüsusi ehtiyacları olan uşaqlar üçün uyğunlaşdırılır. Bu resurslar uşaqların təhsilindəki çətinlikləri aşmalarına və inkişaflarını davam etdirmələrinə kömək edir.

4. Valideynlərin və cəmiyyətin dəstəyi:

İnklüziv təhsil proqramlarının uğurlu olması üçün valideynlərin və yerli cəmiyyətin dəstəyi çox önəmlidir. Valideynlər uşaqlarının təhsil prosesinə aktiv şəkildə cəlb olunmalı, onlara dəstək olmalı və təhsil müəssisələrində baş verən proseslərə qatılmalıdırlar. Valideynlərə uşaqlarının xüsusi ehtiyaclarını necə anlamaq və onlara necə dəstək olmaq barədə məlumatlar verilməlidir. Həmçinin valideynlərə təhsil müəssisələrində baş verən yeniliklər və proqramlar haqqında məlumat verilməli, onların təhsil prosesindəki rolu gücləndirilməlidir.

Cəmiyyətin inklüziv təhsilə dair məlumatlandırılması və təhsilin hər kəs üçün bərabər imkanlar təmin etməsi barədə maarifləndirmə işləri aparılmalıdır. İnklüziv təhsil yalnız məktəblərdə deyil, cəmiyyətdə də geniş şəkildə dəstəklənməlidir. Cəmiyyətin təhsil məsələlərinə daha çox həssas yanaşması sosial inteqrasiya və bərabər imkanların təmin edilməsi üçün vacibdir.

5. Təhsil siyasətləri və qanunvericilik:

İnklüziv təhsilin inkişafı üçün dövlət səviyyəsində güclü təhsil siyasətləri və qanunvericilik mövcud olmalıdır. Bu siyasətlər uşaqların hüquqlarını qorumağa, məktəbləri inklüziv yanaşmalar tətbiq etməyə təşviq etməyə və təhsil sistemində bərabərlik təmin etməyə yönəlməlidir. Dövlət və yerli hakimiyyət orqanları inklüziv təhsil sahəsində qanunvericilik təşəbbüsləri irəli sürməli və bu sahədəki təhsil siyasətlərini inkişaf etdirməlidir. Həmçinin təhsil müəssisələrinin inklüziv təhsil proqramlarını həyata keçirmək üçün maddi və texniki dəstəyi təmin etməsi vacibdir.

6. İnklüziv təhsil və sosial inteqrasiya:

İnklüziv təhsil yalnız təhsil mühitində deyil, həm də sosial həyatın digər sahələrində uşaqların bərabər imkanlarla iştirak etməsini təmin edir. İnklüziv təhsil proqramları uşaqların sosial bacarıqlarını inkişaf etdirmək və onları cəmiyyətə inteqrasiya etmək üçün mühüm bir vasitədir. Bu, uşaqların müxtəlifliyə qarşı müsbət münasibət formalaşdırmasına, əməkdaşlıq etməsinə və sosial bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə kömək edir. İnklüziv təhsil uşaqların təhsilini yalnız akademik baxımdan deyil, həm də sosial və emosional baxımdan inkişaf etdirmək məqsədini güdür (2).

Sonda belə nəticəyə gəlirik ki, regionlarda inklüziv təhsil imkanlarının artırılması, uşaqların bərabər təhsil hüquqlarının təmin edilməsi və cəmiyyətin müxtəlifliyə qarşı müsbət münasibətinin inkişaf etdirilməsi üçün çox önəmlidir. Bu yanaşma, həmçinin uşaqların potensiallarını ən yaxşı şəkildə inkişaf etdirmələrini və cəmiyyətə inteqrasiyalarını təmin edir. İnklüziv təhsil yalnız təhsil müəssisələrinin deyil, həm də cəmiyyətin və dövlətin birgə səyi ilə inkişaf etdirilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Ailə tərbiyəsinin bəzi məsələləri / «Pedaqogika elminin inkişafında yeni mərhələ» Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı. 2011. s.535-540
2. Azərbaycan ədəbiyyatında gözəllik tərbiyəsi məsələlərindən / BDU-nun 90 illik yubileyinə həsr olunmuş Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı. 2009. s. 421
3. Tələbələrin məktəbdə yeniyetmələrlə aparacağı işin sistemi / Tədris prosesinin təkmilləşdirilməsinin pedaqoji-psixoloji problemləri» mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları. s.146-148

SUMMARY

Inclusive education opportunities in the regions

Inclusive education in regions is an important approach to ensuring equal educational rights for every child. It supports the education of children with special needs in a general educational environment and promotes their integration into society. To achieve this, it is necessary to adapt the physical and educational environment of schools, train teachers, establish additional support services, and inform parents.

State policies and legislation should support the implementation of inclusive education, and schools must be provided with the necessary resources. Raising public awareness about inclusive education and utilizing technology help make this approach more effective. As a result, inclusive education allows children to realize their potential and promotes social equity.

Keywords: education, training, inclusion, student identity

РЕЗЮМЕ

Возможности инклюзивного образования в регионах

Инклюзивное образование в регионах является важным подходом для обеспечения равного права на образование для каждого ребенка. Оно поддерживает обучение детей с особыми потребностями в общей образовательной среде и способствует их интеграции в общество. Для этого необходимо адаптировать физическую и учебную среду образовательных учреждений, подготовить учителей, создать дополнительные службы поддержки и информировать родителей.

Государственная политика и законодательство должны поддерживать внедрение инклюзивного образования, а школы должны быть обеспечены необходимыми ресурсами. Информирование общества об инклюзивном образовании и использование технологий помогают сделать этот подход более эффективным. В результате инклюзивное образование позволяет детям раскрыть свой потенциал и способствует продвижению социальной справедливости.

Ключевые слова: образование, обучение, инклюзия, студенческая идентичность

SAĞLAMLIĞI MƏHDUD OLAN UŞAQLARIN TƏRBIYƏSİNƏ XÜSUSİ QAYĞI

RƏNA HÜSEYNOVA

huseynova739@mail.ru

Lənkəran Dövlət Universiteti

Orcid ID:0009 0009 8502 3634

Xülasə

Sağlamlığı məhdud olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təlimi və tərbiyəsi xüsusi qayğı tələb edir. Belə uşaqların təhsili, rahatlığı, cəmiyyətə uyğunlaşması üçün xüsusi şərait və xüsusi mühit təşkil edilir. Belə uşaqlara göstərilən qayğı ailədən başlayır və sonrakı təhsil illərində davam etdirilir, təkmilləşdirilir.

Ölkəmizdə sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların təhsilinin, asudə vaxtlarının təşkili üçün xeyli pedaqoji, psixoloji, sosial yönümlü işlər aparılır, elmi-praktik konfransla keçirilir, pedaqoji, psixoloji tədqiqatlar aparılır, metodik kitablar, vəsaitlər və tövsiyələr hazırlanır. Bu pedaqogika elminin mühüm sahəsi olan "İnklüziv pedaqogika" adlanır. İnklüziv pedaqogika bu sahədə daim elmi-tədqiqat işləri aparır, dissertasiyalar, dərslik və dərs vəsaitləri, metodik kitablar yazılır, inklüziv təhsilin məzmun, forma və metodları təkmilləşdirilir, yeni pedaqoji texnologiyalar tətbiq edilir və aparılan bu işlərin sayəsində inklüziv təhsil inkişaf edir və təkmilləşir.

Açar sözlər: sağlamlığı məhdud olan uşaqlar, inklüziv təhsil, inklüziv pedaqogika, inklüziv siniflər

Sağlamlığı məhdud olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təlimi və tərbiyəsi xüsusi qayğı tələb edir. Belə uşaqların təhsili, rahatlığı, cəmiyyətə uyğunlaşması üçün xüsusi şərait və xüsusi mühit təşkil edilir. Belə uşaqlara göstərilən qayğı ailədən başlayır və sonrakı təhsil illərində davam etdirilir, təkmilləşdirilir.

Dövlətimiz belə uşaqların təhsilinə, tərbiyəsinə xüsusi qayğı göstərir və onların inkişafı üçün xüsusi qərarlar, sərəncamlar, dəyərli proqram və layihələr qəbul edir.

Hələ 2001-ci ildə "Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında Azərbaycan Respublikası xüsusi Qanun qəbul etmişdir ki, orada göstərilir ki, "Xüsusi təhsilin məqsədi sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərə zəruri bilik, bacarıq və vərdislər aşılamaqla onların cəmiyyətə uyğunlaşmasını, əmək fəaliyyətinə və ailə həyatına hazırlanmasını təmin etməkdən ibarət olmalıdır" (1).

Təhsilin bu mühüm və mürəkkəb sahəsi ölkəmizin Prezidenti cənab İlham Əliyevin xüsusi diqqət və qayğısı ilə davam etdirilir və bu sahədə müxtəlif inkişafetdirici tədbirlər həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında göstərilir ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün müxtəlif inkişafetdirici, korreksiyaedici və inklüziv təhsil proqramları tətbiq edilməlidir" (2).

Azərbaycan Nazirlər Kabinetinin 3 fevral 2005-ci il tarixli 20 nömrəli Qərarına əsasən, "Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsili"nin təşkili üzrə "Xüsusi İnkişaf Proqramı" xüsusi təhsilin əhəmiyyətini daha da artırmış və bu istiqamətdə xeyli faydalı, dəyərli işlər görülmüş və görülməkdədir (3).

"Xüsusi İnkişaf Proqramı"na əsasən, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil hüququnun həyata keçirilməsi humanist ideyalardan irəli gələrək təhsil müəssisələrində bütün uşaqların təhsili üçün bərabər imkanların yaradılmasını, dövlət himayəsində olan uşaqların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsini, müvafiq təsnifata uyğun olaraq bütün kateqoriyadan olan sağlamlıq imkanları

məhdud olan uşaqların təhsilə cəlb edilməsini, xüsusi təhsil müəssisələrinin maddi-texniki və tədris bazasının müasir standartlara uyğunlaşdırılmasını tələb edir.

Proqramın icrası istiqamətində Heydər Əliyev Fondunun müstəsna xidmətləri olmuşdur ki, bu Fond tərəfindən sağlamlıq imkanları məhdud, kimsəsiz, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların təhsil aldığı müəssisələrin maddi-texniki və tədris bazası möhkəmləndirilmiş, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün bütün internat məktəbləri və uşaq evləri, xüsusi məktəblər əsaslı təmir edilmiş, müasir texniki avadanlıqlarla təchiz edilmiş və müxtəlif pedaqoji, psixoloji nəşrlər, metodik kitablar nəşr edilmişdir.

Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondu uşaqların gələcəyi ilə bağlı ardıcıl olaraq müxtəlif layihələr həyata keçirir. Təhsil sahəsində Heydər Əliyev Fondu tərəfindən “Uşaq evləri və internat məktəblərinin inkişafı”, “Yeniləşən Azərbaycana yeni məktəb”, “Təhsilə dəstək” proqramları davamlı olaraq həyata keçirilir. “Uşaqlara qayğı” Heydər Əliyev Fondunun əsas məqsədi olaraq əhalinin ən zəif, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan təbəqələrinə, ilk növbədə qüsurlu, eləcə də dünyada ən qiymətli nemətdən – valideyn qayğısından məhrum olmuş uşaqlara kömək göstərilməsinə yönəlmişdir.

Ölkəmizdə sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların təhsilinin, asudə vaxtlarının təşkili üçün xeyli pedaqoji, psixoloji, sosial yönümlü işlər görülmüş, elmi-praktik konfranslar keçirilmiş, pedaqoji, psixoloji tədqiqatlar aparılmış, metodik kitablar, vəsaitlər və tövsiyələr hazırlanmışdır. Bu istiqamətdə aparılan işlər bu gün də davam etdirilir, bu sahə pedaqoji, psixoloji və sosial tədqiqatların əsas obyektinə kimi xüsusi diqqət mərkəzindədir.

Ölkəmizdə təhsil almaq sağlamlığından asılı olmayaraq hamının Konstitusiyaya hüququdur. Təhsilin insanın yetişməsində, dünyagörüşünün artmasında, cəmiyyətə yararlı fərd olmasında böyük əhəmiyyəti vardır. Bu təhsilin pedaqoji, psixoloji əsaslar üzərində qurulmasının mühüm ictimai-siyasi və sosial-pedaqoji əhəmiyyəti vardır. Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanununda da qeyd olunur ki, cəmiyyətin bütün üzvlərinin istər sağlam, istərsə də sağlamlıq imkanları məhdud insanların bərabər təhsil alma hüquqları vardır (4).

Sağlamlığı məhdud, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsili “İnklüziv” təhsil adlanır. İnklüziv ingiliscə “inklüziv” sözündən əmələ gəlib “daxil olma”, “qoşulma” mənasını verir. İnklüziv sağlamlıq imkanları məhdud olan insanların öz güclərinə inamlarını artırmağa, onları digər insanlarla bərabər hüquqa malik olmağa, birgə təhsil almağa, asudə vaxt keçirməyə motivasiya edən, stimullaşdırıcı pedaqoji, psixoloji və sosial prosesdir.

İnklüziv təhsil təhsilin hər bir insan, hər bir vətəndaş üçün əl çatan olmasını nəzərə çatdıran və uşaqların hər birinin fərqli ehtiyaclarına əsaslanan təhsil üsuludur. Bu, sağlamlığında psixi və fiziki qüsuru olan uşaqların təhsilə cəlb edilməsini təmin edir. Bu təhsil sistemi əlilliyi olan uşaqların, fiziki və əqli qüsurlu uşaqların öz bacarıqlarına çatmaq imkanını dəstəkləyir, istedad və qabiliyyətlərini üzə çıxarır. Bu təhsil sistemi sağlamlığında qüsuru olan uşaqlarda özünəinam yaradır və digər qüsursuz olan uşaqlarla bərabər hüquqlu olmalarını təmin edir. İnklüziv təhsilin sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün faydaları çoxdur. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

- Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar kollektivə uyğunlaşır, cəmiyyətə inteqrasiya edilir;
- Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarda özünəinam hissi, özünütəsdiq əqidəsi formalaşır;
- Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların yüksək istedad və qabiliyyətləri olur ki, onlardan səmərəli istifadə edilə bilər;
- Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar cəmiyyətin digər üzvləri kimi bərabər hüquqlu şəxsiyyət kimi formalaşır;
- Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların peşə qabiliyyətləri və peşə maraqları üzə çıxır ki, bu da onların məşğulluq kimi problemi aradan qaldırılmış olur.

İnklüziv təhsil getdikcə genişlənir, inkişaf edir, pedaqoji təmayüllü ali məktəb və fakültələri-mizdə inklüziv təhsil aktual bir fənn kimi tədris olunur. İnklüziv təhsillə bağlı ali təhsil müəssisələri, pedaqog alimlər bu sahədə tədris proqramları tərtib etmiş, dərsliklər, metodik kitablar hazırlamış,

məqalələr yazmışlar ki, bu proses bu gün də davam edir. Bu onunla bağlıdır ki, inklüziv təhsil ölkəmiz üçün nisbətən yeni olsa da inklüziv təhsil sürətlə genişlənir və inkişaf edir.

İnklüziv təhsilə cəlb edilən uşaqların bir çoxu müxtəlif xəstəliklər səbəbindən təhsilə qoşulurlar ki, o xəstəliklərə daxildir:

- Yüngül və orta əqli çatışmazlıq dərəcəli uşaqların təlim-tərbiyəsi ilə “Oliqofreno pedaqogika” məşğul olur;

- Kor və zəif görən uşaqların təlim tərbiyəsi ilə “Tiflopedaqogika” məşğul olur;

- Lal-kar uşaqların təlim və tərbiyəsi ilə “Surdopedaqogika” məşğul olur;

- Nitqi qüsurlu olan uşaqların təlim-tərbiyəsi ilə “Loqopediya” məşğul olur;

- “Dislaliya”, “Beyin iflici qalığı”, “Talassemiya”, “Nitq pozğunluğu”, “Psixi inkişafın ləngiməsi”, “Zəif eşitmə və zəifgörmə”, “Hemofiliya”, “Hərəkət məhdudluğu olan”, “Autizm”, anadangəlmə qüsurlu və digər xəstəlikləri olan uşaqlar da inklüziv təhsilə qoşulurlar.

İnklüzivlik ümumtəhsil məktəblərində təhsilin təşkilini elə nəzərdə tutur ki, burada bütün uşaqların ehtiyacları təmin edilir, əlverişli, xoş psixoloji iqlim və motivasiyaedici, stimullaşdırıcı təlim mühiti təşkil edilir.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların daha keyfiyyətli təhsilə yiyələnməsi, cəmiyyətə daha tez adaptasiya olmaları üçün digər yaşlıları ilə bir yerdə təhsil alması üçün inklüziv təhsilin genişləndirilməsi və burada təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xüsusi diqqət və qayğı tələb olunur. Bu cəhətdən uşaqların təliminə, tərbiyəsinə verilən pedaqoji tələblər inklüziv uşaqlar üçün də eyni dərəcədə əhəmiyyət daşıyır. Ümumi təhsildə təlim prosesinin öyrədici, tərbiyədici, inkişafetdirici funksiyası, yaxud təlimin pedaqoji prinsipləri inklüziv təhsil üçün də vacib və əhəmiyyətlidir.

İnklüziv təhsildə öyrədən şəxs təlim zamanı daha çox funksiya daşıyır və bir neçə istiqamətdə fəaliyyət göstərir:

1. Bilik, bacarıq və vərdislərin mənimsənilməsinə təşkil edir, bu məqsədlə məsləhət və istiqamətlər verir;

2. Öyrədilən bilik, bacarıq və vərdislər vasitəsilə inklüziv uşaqlarda şüurun, psixikanın, intellektual səviyyənin, zəkanın inkişafına diqqət yetirir;

3. Zəruri olan mənəvi, əxlaqi, psixoloji keyfiyyətlərin aşılınması qayğısına qalır;

4. Təlim prosesində həm təhsilləndirici, həm tərbiyədici, həm də inkişafetdirici vəzifələri kompleks həyata keçirir;

5. İnklüziv təhsil alan uşaqlarla fəal əməkdaşlıq edir, ünsiyyət qurur;

6. İnklüziv təhsil alan uşaqlarla fərdi tədris proqramı hazırlayır;

7. İnklüziv təhsil alan uşaqların fəaliyyəti qiymətləndirilir, dəyərləndirilir, rəğbətləndirilir;

8. İnklüziv təhsildə rehabilitasiya xidmətini, həkim nəzarətini təşkil edir.

9. İnklüziv təhsildə psixoloqların xidmətini təhsilə cəlb edir;

10. İnklüziv təhsildə valideynlərlə, ailə birgə işi təşkil edir;

11. İnklüziv təhsil alan uşaqların peşə təhsilini, peşələrə meyl və marağını təşkil edir;

12. İnklüziv təhsil alan uşaqların istedad və qabiliyyətlərini, potensial imkanlarını üzə çıxarır, onlardan səmərəli istifadə edir.

Bütün bu geniş, hərtərəfli iş ilk növbədə pedaqoji elmin qarşısındadır. Bütün bunlarla “İnklüziv pedaqogika” məşğul olur. İnklüziv pedaqogika – əqli və ya fiziki cəhətdən zəif olan uşaqlarla sağlam-lığı normal olan uşaqların bir yerdə təhsil almaq imkanı verən integrativ təhsil prosesinin təşkil ilə məşğul olur. İnklüziv pedaqogikanın dəstəyi və inklüziv təhsilin köməyi ilə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların təhsil sistemində, yerli icmalarda xüsusi dəstək xidmətləri göstərilməklə öz yaşlıları ilə birlikdə oynamalarına, təhsil almalarına, əylənmələrinə, inkişaf etmələrinə şərait yaradılır. İnklüziv pedaqogika istər sağlam, istərsə də sağlamlığı məhdud olan uşaqların bərabər təhsilə alma hüquqlarını təmin edir, cəmiyyətdə sosial bərabərliyin qorunmasına şərait yaradır və belə təhsilin məzmun və formalarını, metodika və texnologiyasını işləyib hazırlayır. İnklüziv pedaqogika sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların öz güclərinə inamlarını artırmaq, onları digər uşaqlarla birgə məktəbdə təhsil almağa stimullaşdırmaq, onların ailələrini bu yöndə maarifləndirmək kimi pedaqoji çalışmalar aparır” (5).

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında Qanunu”nın tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 19 iyul 2001-ci il/Xalq, 21 iyul 2001-ci il
2. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı/ Xalq, 30 dekabr 2012-ci il
3. “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə İnkişaf Proqramının (2005-2009-cu illər)” təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. Bakı şəhəri, 3 fevral 2005-ci il/ Xalq, 5 fevral 2005-ci il
4. Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanunu. 19 iyun 2009-cu il. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı. 2009. 80 s.
5. Hüseynzadə, R.L. (2021). Pedagogika Dərslik. Bakı: Mütərcim. 488 s.

SUMMARY

Rena Guseynova

SPECIAL CARE FOR THE EDUCATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES

Special care is required for the education and upbringing of children with disabilities who need special care. Special conditions and a special environment are organized for the education, comfort and adaptation of such children in society. Care for such children begins with the family and continues and improves in subsequent years of study.

In our country, a lot of pedagogical, psychological and social work is carried out to organize the education and leisure of children with disabilities, scientific and practical conferences are held, pedagogical and psychological research is conducted, and methodological manuals are created. This important area of pedagogy is called "Inclusive Pedagogy". Inclusive pedagogy constantly carries out research work and in this area dissertations, textbooks and teaching aids, methodological manuals are written, the content, form and methods of inclusive education are improved, new pedagogical technologies are applied. Thanks to these works, inclusive education develops and improves year after year.

Keywords: children with disabilities, inclusive education, inclusive pedagogy, inclusive classes

РЕЗЮМЕ

Рена Гусейнова

ОСОБАЯ ЗАБОТА О ОБРАЗОВАНИИ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ЗДОРОВЬЯМИ

Особой заботы требует обучение и воспитание детей с ограниченными возможностями здоровья, нуждающихся в особой заботе. Для обучения, комфорта и адаптации таких детей в обществе организуются особые условия и особая среда. Забота о таких детях начинается с семьи и продолжается и совершенствуется в последующие годы обучения.

В нашей стране проводится большая педагогическая, психологическая и социальная работа по организации обучения и досуга детей с ограниченными возможностями здоровья, проводятся научно-практические конференции, проводятся педагогические и психологические исследования, создаются методические пособия. Эта важная область педагогики называется «Инклюзивная педагогика». Инклюзивная педагогика постоянно проводит научно-исследовательскую работу и в этой области пишутся диссертации, учебники и учебные пособия, методические пособия, совершенствуется содержание, форму и методы инклюзивного образования, применяются новые педагогические технологии. Благодаря этим работам инклюзивное образование год за годом развивается и совершенствуется.

Ключевые слова: Дети с ограниченными возможностями здоровья, Инклюзивное об

SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD UŞAQLARIN SOSİALLAŞMASINDA AİLƏNİN ROLU

SALATIN HACIYEVA

salatinhaciyeva72@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Məqalədə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosiallaşmasında ailənin rolundan bəhs edilir. Qeyd edilir ki, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların sosiallaşmasında mühüm uğur yalnız ailənin, ilk növbədə isə valideynlərin bu prosesdə fəal iştirakı ilə əldə edilə bilər.

Ailənin ən mühüm funksiyalarından biri fərdlə cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqəni təmin etməkdir. Ailə öz üzvlərinin dəyərlər sisteminin və davranış normalarının formalaşmasında fəal iştirak edir, eləcə də gənc nəslin tərbiyəsi və mənəvi-əxlaqi sferasının formalaşmasının mühüm vasitəsidir. Burada uşaq sosial həyata daxil olur, lazımi davranış normalarını, düşüncə tərzini və dili mənimsəyir. Ailənin sosiallaşdırıcı imkanları dedikdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosiallaşması prosesində istifadə oluna bilən və təkcə valideynlərin şəxsi keyfiyyətləri ilə deyil, həm də ailə münasibətlərinin xarakteri ilə bağlı olan imkanlar başa düşülür. Ailə cəmiyyətin sosial strukturunda müxtəlif sosial əlaqələrə daxil olmaqla həm fərdin sosial integrasiyasına töhfə verə, həm də ona mane ola bilər. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosiallaşmasının və sosial fəallığının uğurlu olması ailədəki münasibətlərin nə qədər düzgün və ahəngdar olmasından asılıdır.

Açar sözlər: ailə, rol, sosiallaşma, sağlamlıq, uşaq, məhdud, inklüziv

Son dövrlərdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların problemi pedaqogika, psixologiya və sosiologiyanın aktual problemlərindən birinə çevrilmişdir. Xüsusi pedaqogika və psixologiyanın hazırki inkişaf mərhələsi psixi və fiziki problemləri olan uşaqların sosial adaptasiyasının yeni yollarının axtarılması ilə xarakterizə olunur. Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların sosiallaşmasında mühüm uğur yalnız ailənin, ilk növbədə isə valideynlərin bu prosesdə fəal iştirakı ilə əldə edilə bilər.

Ailənin ən mühüm funksiyalarından biri fərdlə cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqəni təmin etməkdir. Ailə öz üzvlərinin dəyərlər sisteminin və davranış normalarının formalaşmasında fəal iştirak edir və gənc nəslin tərbiyəsi və mənəvi-əxlaqi sferasının formalaşmasının mühüm vasitəsidir. Burada uşaq sosial həyata daxil olur, lazımi davranış normalarını, düşüncə tərzini və dili mənimsəyir. Ailənin sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün tərbiyəvi təsiri xüsusilə əhəmiyyətlidir.

Ailə tərbiyəsi konsepsiyasında qeyd olunur ki, "müasir ailə uşağın tərbiyəsində əsas həlqəyə çevrilməli, onun fiziki, əxlaqi və mənəvi inkişafı üçün müvafiq maddi və pedaqoji şərait yaratmalıdır"

Uşaq məhz ailədə müəyyən davranış normalarını, özü və başqaları haqqında, bütövlükdə dünya haqqında fikirləri mənimsəyir. Ona görə də uşağın xəstəliyinə, onun problemlərinə və çətinliklərinə ailənin düzgün, adekvat münasibəti onların reabilitasiyasının ən mühüm amili hesab olunur.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla yaşamaq ailədə xüsusi bir vəziyyət yaradır ki, bu da ilk növbədə valideynlərin özlərindən, digər uşaqların onlara münasibəti sayəsində formalaşan mövqeyindən asılıdır.

Azərbaycanda və bütün dünyada sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sayının sürətlə artması və onların cəmiyyətə integrasiyası müxtəlif reabilitasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsini tələb edən qlobal sosial proses kimi təqdim edilir. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların cəmiyyətə integrasiyası çoxcəhətli sosializasiya prosesindən başlayır və bu prosesin axarında inkişaf edir (Bayramov, Əlizadə, 2003: 99).

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil almasının əsas məqsədi onların cəmiyyətə tam integrasiya olunması, bütün vətəndaşlara şamil edilən sosial dəyər və rifahlardan istifadə etməsidir.

Təhsilin inklüziv formada təşkili sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların cəmiyyətə daha uğurla inteqrasiya etməsinə köməklik etməklə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əlil uşaqların təhsil almaması onların gələcək həyatında böyük fəsadlar yaradır. Əlil övladı olan hər bir ailə bilməlidir ki, uşaqların kiçik yaşlarından təhsil almaları olduqca vacib məsələlərdəndir. Çünki uşaq təhsil ala bilməyərək cəmiyyətdən kənarda qalır və gələcəkdə ailənin üzərinə yük olur, özünü cəmiyyətə yararsız insan kimi hiss edir. Ailənin gəlir gətirən üzvü isə məcbur olur ki, əmək fəaliyyətini saxlayıb uşağa baxsın. Bundan əlavə, əlillərin əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmamaları cəmiyyətdə sosial yükün ağırlaşmasına gətirib çıxarır. Amma onlar peşə təhsili alsalar, lap kiçik yaşlarından əmək fəaliyyətinə cəlb olunsalar, cəmiyyətə faydalı insan olarlar və yükə çevrilməzlər. Təcrübələr də göstərir ki, təhsili olan fiziki qüsurlu insanın digər insanlardan heç bir fərqi yoxdur, sadəcə onlara uşaqlıqdan qayğı göstərərək düzgün yönləndirmək lazımdır.

İnklüziv təhsil müəssisələrinin var olması hələ təhsilin keyfiyyətinin göstəricisi hesab olunmur. Çünki sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar da digər uşaqlar kimi müasir texnologiyadan istifadə etməklə təhsil almaq imkanına malik olmalıdırlar. Təlim prosesində yeni texnologiyaların tətbiqi təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaradır. Son illərdə təlim-tərbiyə prosesinin fəal iştirakçısı kimi valideynlərin təhsil prosesinə cəlb edilməsini nəzərdə tutan inklüziv təhsilin tətbiqinə baxmayaraq, pedaqoji elmlərin nəzəriyyə və təcrübəsində sağlamlıq imkanları məhdud uşaq böyüdən ailələrin fəal şəkildə öyrənilməsinə ehtiyac yaranmışdır. Mütəxəssisləri yalnız uşaqlarda yeni bacarıq və vərdişlərin formalaşması maraqlandırmır, onlar ailəni uşağın adaptasiyasını tənzimləyən əsas amil hesab edirlər. Uşaq insani dəyərlər, davranış normaları, insanlar arasındakı münasibətlərin xarakteri haqqında ilk təəvvürlərini məhz öz ailəsindən alır. Ailədə uşaqlar həm yaxınlarını təqlid edir, həm də onların sosial və əxlaqi münasibətlərini rəhbər tuturlar. Buna görə də valideynlərin psixoloji yetkinliyi, onların idealları və sosial ünsiyyət təcrübəsi uşağın inkişafında həlledici rol oynayır (Carpenter, 1997: 34).

Ailə uşağın əxlaqi keyfiyyətlərinin, insanlara münasibətinin və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin xarakteri haqqında təəvvürlərin formalaşdığı mikrocəmiyyətdir. İnkişafında problemləri olan uşağın diaqnostika və sonrakı korreksiya işində bu fakt nəzərdən qaçırılmamalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu vaxta qədər xüsusi pedaqogikada bu problemin həllinə lazımi diqqət yetirilməmişdir. İnternat məktəblərində isə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların şəxsiyyətinin formalaşmasına ailənin təsiri ümumiyyətlə öyrənilməmişdir. Təəssüf ki, müasir ailələrdə tərbiyə şəraiti sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların inkişafı və tərbiyəsi üçün heç də əlverişli deyil. Bundan əlavə, natamam uşağın tərbiyəsi, xüsusilə çətin və məsuliyyətli bir işdir. Valideynlər həm uşaq, həm də cəmiyyət qarşısında bu məsuliyyəti daşmalıdırlar. Əgər xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar düzgün tərbiyədən məhrumdursa, o zaman onun şəxsi inkişafındakı çatışmazlıqlar getdikcə dərinləşir və uşaqlar isə ailə və cəmiyyət üçün artıq yükə çevrilə bilər. Ailə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün ilkin sosiallaşdırıcı institutdur. Bu kateqoriyadan olan uşaqların böyüməsi prosesi olduqca ləng və çox çətinliklə baş verir ki, onu da bir neçə mərhələyə bölmək olar:

- Sosiallaşmanın birinci mərhələsi – uşağın cəmiyyət həyatına daxil olmasında ilk addım uşağın ailədə adaptasiyasıdır. Bu prosesin müvəffəqiyyəti ilk növbədə ailə üzvlərinin uşağın problemlərinə necə adekvat reaksiya verməsindən və onların aradan qaldırılmasına kömək etməsindən asılıdır. Yaranan çətinliklər valideynlərin və digər ailə üzvlərinin yanlış mövqeyinin nəticəsidir.

- Sosiallaşmanın ikinci mərhələsi – uşağın təhsil müəssisəsinə daxil olması ilə əlaqədardır. Burada xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşağa hörmət və müəllimlərin pedaqoji ustalığı mühüm rol oynamalıdır.

- Sosiallaşmanın üçüncü mərhələsi – uşağın və onun ailəsinin cəmiyyətə uyğunlaşması, oxşar problemi olan digər ailələrin axtarışı, onlarla əlaqələrin qurulmasıdır. Bütün bu proseslər sosial-psixoloji xidmətlərin aktiv fəaliyyəti olmadan mümkün deyil. Ailənin problemləri və ailə-uşaq münasibətləri hərtərəfli öyrənilmədən sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla iş dəqiq təşkil edilə bilməz. Bəzi müəllimlərin fikrincə, ahəngdar ailə mühiti uşaq üçün korreksiyaedici mühit kimi qiymətləndirilir.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar böyüdən ailələr çoxsaylı problemlərin yükü altında yaşayırlar və hər valideyn uşağın xəstəliyini qəbul etməyi, davamlı olaraq yaranan problemlərə qarşı adekvat reaksiya verməyi bacarmırlar. Məlumdur ki, uzun müddət davam edən psixotraumatik vəziyyət valideynlərin psixikasına mənfi təsir göstərir və onların uşaqla münasibətini çətinləşdirir. Uşaqların sosiallaşmasını və həyata adaptasiyasını, yəni onların gələcəyini məhz valideynlərin şəxsi keyfiyyətləri müəyyən edir. Valideynlərin, xüsusilə stresə qarşı müqavimət kimi zəruri keyfiyyətə sahib olması vacibdir. Bu keyfiyyətin olmaması valideynlərin ömür boyu öz övladını tərbiyə edə və sosial cəhətdən dəstəkləyə bilməməsindən, müxtəlif səviyyəli mütəxəssislərlə əlaqə qura bilməməsindən xəbər verir. Uşaqların formalaşmasına mənfi təsir göstərən ailələr hansı xüsusiyyətləri ilə fərqlənirlər? Bəzi alimlər onların aşağıdakı növlərini ayırırlar:

1. Uğursuz ailə – bu cür ailələrdə ailənin təşkili prinsipi və baxışlarına qarşı münasibətdə ailə daxilində fikir ayrılıqları özünü göstərir, başqasının əməyi hesabına məqsədə çatmaq cəhdi, başqasını öz iradəsinə tabe etmək istəyi mövcud olur. Sağlam olmayan əxlaqi atmosfərə malik olan bu uğursuz ailələrdə valideynlər yalnız laqeyd deyil, eyni zamanda kobud davranırlar.

2. Münasibətli ailələr – valideynlər xarakterlərindəki çatışmazlıqları aradan qaldırmağa çalışmırlar.

3. Kifayət qədər tərbiyə imkanları olmayan ailələr (natamam ailələr və ya valideynlərin ümumi inkişaf səviyyəsinin aşağı olması) – təhsil səviyyəsinin aşağı olması və ya tərbiyənin olmaması təlimdə və ya digər problemlərin həllində uşaqlara kömək etməyə imkan vermir).

4. Pedaqoji cəhətdən səriştəsiz ailələr – uşaq haqqında köhnəlmiş fikirlərin hökm sürdüyü bu ailələrdə valideynlərin özlərinin xoşuna gələn sözbəxımlılıq, passivlik kimi davranış nümunələrini qoruyub saxlamaq istəyi olur.

Ölkəmizdə baş verən iqtisadi və sosial həyatdakı dəyişikliklər sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosial müdafiəsi probleminin həddindən artıq aktuallaşmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycanda sağlam uşaqlarla sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların bərabər hüquqlara malik olmasına baxmayaraq əlilliyi olan uşaqlar üçün bu hüquqların həyata keçirilməsi imkanları fərqlidir və valideynlərin sosial vəziyyətindən asılıdır.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar cəmiyyətin sosial-demoqrafik strukturunda mühüm yer tutan, tərkibinə görə bircinsli olmayan, cins, yaş və sosial statusuna görə qruplaşdırılan əhalinin xüsusi sosial qrupunu təşkil edir. Bu sosial qrupun əsas xüsusiyyəti sağlamlıq, reabilitasiya, əmək və müstəqil yaşamaq üçün özünün konstitusiyalı hüquqlarını müstəqil şəkildə həyata keçirə bilməməsidir. Məktəbəqədər və kiçik məktəb yaşı dövründə uşaqların sosial fəaliyyətinin inkişafı şəxsiyyətin sosiallaşmasının zəruri şərtidir. Ailədəki şəxsiyyətlərarası münasibətlərin strukturunda uşağın tutduğu mövqe bütünlükdə onun psixi inkişafı üçün ən önəmli amillərdən biridir.

Sosiallaşma – fərdin sosial təcrübəni, münasibətlər sistemini və sosial əlaqələri mənimsəməsi və yeni əlaqələrin yaradılması prosesidir. Həmçinin sosiallaşma fərdin cəmiyyətin tam hüquqlu üzvü kimi fəaliyyət göstərməsinə, sosial rolları və mədəni normaları mənimsəməsinə imkan verən bütün sosial proseslərin məcmusunu təşkil edir. Uşaq həyatının ilk günlərindən etibarən sosial varlıq hesab olunur, çünki onun istənilən ehtiyacı başqa bir insanın köməyi və iştirakı olmadan ödənilə bilməz..

İnkişafında müəyyən qüsurlar olan uşaqların (eşitmə, görmə, əqli qüsurlar və s.) sosial integrasiyasındakı maneələrin müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması, valideynlərlə uşaq arasında münasibətlərin pozulmasına qarşı mübarizə məqsədilə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosializasiyasında ailənin rolu ayrıca tədqiqat tələb edir. Ailədə uşaq mənəvi dəyərlərlə tanış olur, onun şəxsiyyət kimi formalaşmasının əsası qoyulur, zəruri davranış normalarını, düşüncə tərzini, dili mənimsəyərək sosial həyata daxil olur.

A.İ.Klimenkonun fikrincə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların psixofiziki inkişaf xüsusiyyətləri adaptasiya qabiliyyətinin zəifləməsinə gətirib çıxarır və bununla da onların sosiallaşmasını və cəmiyyətdə həyat fəaliyyətini məhdudlaşdırır. O.N.Yuldaşevə görə isə bu cür uşaqların ailədə sosiallaşması deviant sosiallaşmanın bir növüdür, çünki fərdin şəxsi inkişafı əvvəldən cəmiyyətdə müəyyən edilmiş standartlara uyğun gəlmir. Bu səbəbdən də bir çox sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar xüsusi bir mühitə uyğunlaşır ki, bu da onların təhsil sahəsində və ümumilikdə

ictimai həyatda sosial integrasiyasına mane olur. Buna görə də bu cür uşaqların müstəqil həyata hazırlığını formalaşdırmaq, eləcə də sosial çatışmazlıqların təzahürü barədə xəbərdarlıq etmək lazımdır. Burada ailə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların uğurlu sosiallaşması üçün əsas vasitə və zəruri amilə çevrilir.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosiallaşmasına ailənin təsiri həm müsbət, həm də mənfi ola bilər. Çünki sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar böyüdən ailələrin əksəriyyəti ya natamam, ya da uğursuz ailələrdir. Belə ailələrdə uşağın inkişafındakı pozğunluqlar daha çox məktəb həyatına daxil olarkən aşkar edilir. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara malik ailələrdə valideyn-uşaq münasibətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Birinci qrupa valideynlik hisslərinin daha qabarıq nəzərə cərpdiyi valideynlər daxildir. Bu valideynlər üçün həddindən artıq mühafizəkar tərbiyə üslubu səciyyəvidir. Bu qrupa daxil olan valideynlərin əksəriyyəti uşaq qarşısında dərk edilməyən bir günahkarlıq hissi keçirir, ona yazığı gəlir, onun üçün hər şeyi etməyə, onun hər istəyini yerinə yetirməyə cəhd göstərir. Bu cür tərbiyə uşağın psixikasının inkişafına mənfi təsir göstərir. Belə şəraitdə uşaqlar passiv, özünə güvənməyən böyüyür, müstəqil olmur və yalnız özlərini düşünür. Onlar üçün psixi və sosial baxımdan yetkinləşməmək səciyyəvidir ki, bu da onların sosial adaptasiyasına mane olur.

- İkinci qrup daha çox soyuq ünsiyyət tərzli, valideyn və uşaqlar arasında emosional təmasın azalması ilə xarakterizə olunur, valideynlər daha çox uşağın müalicəsinə diqqət yetirir, uşaqla emosional əlaqədən imtina etməklə öz psixi narahatlığını kompensasiya etməyə çalışırlar.

- Üçüncü qrupa daxil edilən valideynlər avtoritar liderlik mövqeyi ilə xarakterizə olunur. Bu münasibət tərzli onların uşağa pessimist baxışlarında, uşaqların hüquqlarının daim məhdudlaşdırılmasında, valideynin sərt göstərişlərində və əməl edilməyəndə isə cəzaların verilməsində özünü göstərir. Nəticədə uşaqlarda mənfi əhvali- ruhiyyə, özünü aşağı qiymətləndirmə, özgüvən əksikliyi və passivlik formalaşır.

- Dördüncü qrup əməkdaşlıq üslubu kimi xarakterizə olunur. Birgə fəaliyyət zamanı valideyn və uşaqlar arasında çevik qarşılıqlı münasibət forması özünü büruzə verir. Bir həyat tərzli olaraq bu üslub valideynlər uşaqlarının uğuruna və güclü tərəflərinə inandığında yaranır.

Ailənin sosiallaşdırıcı imkanları dedikdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosiallaşması prosesində istifadə oluna bilən və təkcə valideynlərin şəxsi keyfiyyətləri ilə deyil, həm də ailə münasibətlərinin xarakteri ilə bağlı olan imkanlar başa düşülür. Ailənin sosiallaşdırıcı imkanları əsasən valideynlərin və ailələrin ilk növbədə hansı mövqe tutmasından asılıdır. A.S.Spivakovskaya qeyd edir ki, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqları olan ailələrdə valideynlərin mövqeləri çox vaxt qeyri-adekvatlığı ilə fərqlənir. Bəzi valideynlər uşaqların psixikasını zədələyən kobud səhvlərə yol verirlər ki, bununla da uşaqlarda əsəbiliyin əsası qoyulur. Mövcud problemlə bağlı tədqiqatların təhlili göstərir ki, valideynlərin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara münasibətinin özünəməxsusluğu, valideyn-övlad münasibətləri, xüsusilə də valideynlərin yanlış ünsiyyət tərzli uşaqlara, xüsusilə onların sosializasiyasına mənfi təsir göstərə bilər. Tədqiqatçılar ailələrin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla dörd mümkün davranış xəttini fərqləndirirlər:

- qaçış – cəmiyyətlə birbaşa təmasdan qaçmaq cəhdi;
- mübarizə – sosial normalar və dəyərlər qeyri-adekvat şəkildə qəbul edilir və tənqid olunur;
- ayrılma və ya filtrasiya – ailə cəmiyyətin yalnız öz təsəvvürlərinə uyğun gələn dəyərlərini qəbul edir;
- çeviklik – ailə ictimai normaların qəbul edilməsini və cəmiyyətin təsiri altında özünün gündəlik təsəvvürlərini və dəyərlərini formalaşdırmağın zəruriliyini dərk edir.

Beləliklə, ailə cəmiyyətin sosial strukturunda müxtəlif sosial əlaqələrə daxil olmaqla uşağın sosiallaşmasının mühüm amili kimi həm fərdin sosial integrasiyasına töhfə verə, həm də ona mane ola bilər. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosiallaşmasının və sosial fəallığının uğurlu olması ailədəki münasibətlərin nə qədər düzgün və ahəngdar olmasından asılıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov, Ə. Əlizadə, Ə. (2003). Sosial psixologiya. Bakı: "Qapp Poliqraf". 356 s.
2. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların inkişafına dair rəhbərlik: Metodik vəsait. (2009). Bakı. s.78
3. Carpenter, B. (1997). "The interface between the curriculum and the code" in British Journal of Special Education, 23 (2). pp.19-21

SUMMARY

S.Hajiyeva

THE ROLE OF THE FAMILY IN THE SOCIALIZATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES

The article analyzes the crucial role of the family in the socialization process of children with disabilities. It emphasizes that the successful socialization of such children is possible only with the active and conscious involvement of the family, particularly the parents.

The family performs one of the most important functions –ensuring interaction between the individual and society. It plays an active role in shaping the system of values, norms of behavior, and serves as a key instrument for raising the younger generation and forming its moral and ethical principles. It is within the family that a child takes the first steps into social life, acquiring norms of behavior, ways of thinking, and language.

The family's socializing potential encompasses the resources that can be utilized in the socialization process of children with disabilities. This potential is determined not only by the personal qualities of the parents but also by the nature of family relationships. The family, as part of the social structure of society and a participant in various social interactions, can either facilitate the social integration of the child or hinder it.

Keywords: family, role, socialization, health, child, disability, inclusive

РЕЗЮМЕ

С.Гаджиева

РОЛЬ СЕМЬИ В СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

В статье рассматривается роль семьи в процессе социализации детей с ограниченными возможностями здоровья. Отмечается, что значительные успехи в социализации таких детей могут быть достигнуты только при активном участии семьи, в первую очередь родителей.

Одна из важнейших функций семьи – это обеспечение взаимосвязи между индивидом и обществом. Семья активно участвует в формировании системы ценностей и норм поведения своих членов, а также является важным инструментом воспитания молодого поколения и формирования его духовно-нравственной сферы. Именно в семье ребенок входит в социальную жизнь, усваивает необходимые нормы поведения, способы мышления и язык.

Под социализирующим потенциалом семьи понимаются возможности, которые могут быть использованы в процессе социализации детей с ограниченными возможностями здоровья. Эти возможности зависят не только от личных качеств родителей, но и от характера семейных отношений. Семья, будучи частью социальной структуры общества и участвуя в различных социальных связях, может как способствовать социальной интеграции индивида, так и препятствовать ей. Успешность социализации и социальной активности детей с ограниченными возможностями здоровья напрямую зависит от того, насколько правильными и гармоничными являются отношения в семье.

Ключевые слова: семья, социализация, здоровье, ребенок, инклюзия

ESTABLISHMENT HISTORY OF INCLUSIVE EDUCATION AND CONSIDERATION AT THE STATE LEVEL

SAMİRA MAMMADOVA

TARANA QULİYEVA

Sumgayit State University

Summary

The main purpose of the research is to explore the history of the inclusive education and its raise in the state level. Several productive projects had been implemeted in our country. Those projects had been financed by RİİB, European Comission. Thus, trainings, seminars had been conducted in the frame of those projects. We should emphasize that one of the main partners of those projects was Ministry of Science and Education of the Repiblic of Azerbaijan. Our state was among the stakeholders in order to develop and improve the inclusive education in Azerbaijan. Additinally, teachers, professor – teaching staff had been attracted to the trainings, education enviroment and infrastructes had been adopted and integrated to the inclusive education.

The "Inclusive education project" has been implemented in Azerbaijan since 2005. According to the decision No. 20 of the Cabinet of Ministers dated February 3, 2005, the development program for the organization of "education of children with special needs (with limited health opportunities) in the Republic of Azerbaijan" was approved.

Methods: comparative and analyzing methods had been used while conducting the research.

Keywords: *inclusive education, state policy, Azerbaijan, history, educational law*

The history of inclusive education has gone through 5 stages:

1. The period from the XIII-VIII century BC to the XII century.
2. From the 12th century to the 70s and 80s of the 18th century
3. From the 70s-80s of the 18th century to the beginning of the 20th century
4. Covers the beginning of the 20th century and the middle of the 1980s.
5. From the mid-1980s to the present.

In 1974, the Disabled People's Association was founded in Great Britain.

A number of laws have also been adopted in the United States:

-1980 reforms;

-Ronald Reagan's 1983 Quality of Education report;

- In 1990, the law on the education of children with developmental disabilities.

The State Program for the development of inclusive education for people with disabilities in the Republic of Azerbaijan in 2018-2024 was signed by His Excellency the President of the Republic of Azerbaijan Mr. İlham Aliyev.

The State Program is an important step towards providing education and learning opportunities for every child in the country. Thus, the State Program requires that children with disabilities have access to basic educational institutions and classrooms, as well as investment in teacher training and teaching resources, preparation of disaggregated (fragmented) information on children with disabilities, and inclusion of children with disabilities in basic education. initiatives aimed at raising the level of public awareness of access rights are set.

Supporting the inclusion of children with disabilities in society is one of the central components of UNICEF's work in Azerbaijan. This work covers not only the field of inclusive education, but also areas such as early detection of disabilities among young children and creating equal opportunities for children with disabilities to participate in sports and recreational activities. UNICEF supports inclusive education in Azerbaijan by targeting three main areas: improving the legislative framework;

strengthening the content of education, including teacher training; inculcating a positive attitude towards inclusive education in parents and students.

Conclusion

For a long time it was considered that children with disabilities should be educated separately. However, studies have shown that the participation of such children in the learning process carried out in the same class together with other children is educationally and socially beneficial for all participants of this process. Inclusive education is not an option, but a child's right defined by the UN Conventions "On the Rights of the Child" and "On the Rights of the Disabled" and currently established by the relevant Decree of the President of the Republic of Azerbaijan.

Although the government of Azerbaijan has undertaken the obligation to support the rights of children with disabilities through inclusive education, there are still such difficulties in the direction of fulfilling this obligation:

- Participation of students with disabilities in the educational process on an equal level with other students
- lack of enabling legal framework and policies;
- Lack of physical conditions for children with disabilities in schools;
- Experience of teachers working with children with disabilities, as well as a classroom assistant
- not having the necessary knowledge to use technologies;
- Misinformation that leads to the isolation of children with disabilities
- existence of rooted attitudes and deep-rooted social norms.

REFERENCES

1. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (UN, 2006), <https://social.desa.un.org/issues/disability/crpd/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-crpd>
2. Convention on the Rights of the Child, (UN 1990), <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>
3. Disability Discrimination Act 1992, <https://humanrights.gov.au/our-work/disability-rights/disability-discrimination>
4. Law No. 536-VIQD dated May 13, 2022 of the Republic of Azerbaijan "On the Education (Special Education) of Persons with Limited Health Opportunities" and "On Amendments to the Laws of the Republic of Azerbaijan on Education"
5. Law of the Republic of Azerbaijan on Children's Rights (2012)
6. The State Program for the Development of Inclusive Education for Persons with Disabilities in the Republic of Azerbaijan in 2018-2024, <https://baku.edu.gov.az/upload/file/inkluziv-tehsil-dovlet-proqrami-2018-2024.pdf>

Internet resources

7. “İnklüziv Təhsilin Yaranmasının Tarixi Mərhələləri” Azərbaycan Elm Mərkəzi (Aem.Az)
8. İnklüziv Təhsil | UNICEF Azərbaycan

РЕЗЮМЕ

СОЗДАНИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И УЧЕТА НА ГОСУДАРСТВЕННОМ УРОВНЕ

Основная цель исследования - изучить историю инклюзивного образования и его подъем на государственном уровне. В нашей стране было реализовано несколько продуктивных проектов. Эти проекты финансировались RİİB, Европейской Комиссией. Так, в рамках этих проектов проводились тренинги, семинары. Мы должны подчеркнуть, что одним из основных партнеров этих проектов было Министерство науки и образования Азербайджанской Республики. Наше государство было среди заинтересованных сторон в целях развития и улучшения инклюзивного образования в Азербайджане. Кроме того, к тренингам были привлечены учителя, профессорско-преподавательский состав, образовательная среда и инфраструктура были приняты и интегрированы в инклюзивное образование.

«Проект инклюзивного образования» реализуется в Азербайджане с 2005 года. Постановлением Кабинета Министров №20 от 3 февраля 2005 года была утверждена программа развития по организации «обучения детей с особыми потребностями (с ограниченными возможностями здоровья) в Азербайджанской Республике».

Ключевые слова: инклюзивное обучения, государственная програма, Азербайджан, история, права обучения

İNKLÜZİV TƏHSİLİN HÜQUQİ ƏSASLARI

SEVDA ABDULLAYEVA

sevda.abdullayeva.1986@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Xülasə

Təhsildə bərabərsizlik, ayrı-seçkilik və təcrid təhsil sistemlərində öz varlığını daim hiss etdirən anlayışlardır. Məktəbin maraqlı tərəfləri və siyasətçilər problemin müxtəlif həll yolları təklif etsələr də, bu, günümüzün müasir təhsil sistemləri üçün mühüm problem kimi qiymətləndirilir. İnkişaf etmiş ölkələr hazırladıqları siyasət və layihələrlə təhsildə bərabərsizliyi, ayrı-seçkiliyi və təcridi azaltsalar da, onları tam aradan qaldıra bilməyiblər. Hazırlanan bu siyasətlərdən biri də hazırda tez-tez eşitdiyimiz və Azərbaycan Təhsil Sistemində yeni integrasiya olunan inklüziv təhsil siyasətləridir. İnklüziv təhsilin əsasını 1948-ci il dekabrın 10-da BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyası tərəfindən qəbul edilmiş Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində qeyd olunan təhsil hüququ təşkil edir. Bundan əlavə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Hüquqlarının Ümumdünya Bəyannaməsi 20 noyabr 1959-cu ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş və iştirakçı dövlətlər tərəfindən qüvvəyə minmişdir. Bu bəyannamə ilə üzv ölkələr uşaqların din, dil, irq, rəng, cinsi, milli, etnik və sosial mənşəyinə, siyasi və ya digər əqidəsinə, doğum və ya digər şərtlə faydalanmaq hüququna malik olduqlarını bəyan etdilər (Direk və Dilber, 2020). BMT-nin Ümumdünya Uşaq Hüquqları Bəyannaməsi uşaqların sahib olduğu bir çox hüquqların dövlətlər tərəfindən tanınması ilə bu sahədə görülən və ya görülməli işlərin əsasını təşkil edir.

Açar sözlər: qanun, inklüziv, bərabərlik, ayrı-seçkilik, təhsil, məktəb

Təhsildə bərabərsizlik, ayrı-seçkilik və təcrid təhsil sistemlərində öz varlığını daim hiss etdirən anlayışlardır. Məktəbin maraqlı tərəfləri və siyasətçilər problemin müxtəlif həll yolları təklif etsələr də, bu, günümüzün müasir təhsil sistemləri üçün mühüm problem kimi qiymətləndirilir. İnkişaf etmiş ölkələr hazırladıqları siyasət və layihələrlə təhsildə bərabərsizliyi, ayrı-seçkiliyi və təcridi azaltsalar da, onları tam aradan qaldıra bilməyiblər. Hazırlanan bu siyasətlərdən biri də hazırda tez-tez eşitdiyimiz və Azərbaycan Təhsil Sistemində yeni integrasiya olunan inklüziv təhsil siyasətləridir.

İnklüziv təhsilin əsasını 1948-ci il dekabrın 10-da BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyası tərəfindən qəbul edilmiş Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində qeyd olunan təhsil hüququ təşkil edir. Bundan əlavə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Hüquqlarının Ümumdünya Bəyannaməsi 20 noyabr 1959-cu ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş və iştirakçı dövlətlər tərəfindən qüvvəyə minmişdir. Bu bəyannamə ilə üzv ölkələr uşaqların din, dil, irq, rəng, cinsi, milli, etnik və sosial mənşəyinə, siyasi və ya digər əqidəsinə, doğum və ya digər şərtlə faydalanmaq hüququna malik olduqlarını bəyan etdilər (Direk və Dilber, 2020).

BMT-nin Ümumdünya Uşaq Hüquqları Bəyannaməsi uşaqların sahib olduğu bir çox hüquqların dövlətlər tərəfindən tanınması ilə bu sahədə görülən və ya görülməli işlərin əsasını təşkil edir (Pijl, Meijer və Heqarti, 1997). Aşağıda inklüziv təhsilə gedən yolda mühüm mərhələlər xronoloji ardıcılıqla verilmişdir.

1. İnklüziv təhsilə doğru beynəlxalq təməl daşları Beynəlxalq Bəyannamələr və Konvensiyalar 1948
2. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (Maddə 26) 1966
3. İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt 1982
4. Əlillər Haqqında Dünya Fəaliyyət Proqramı Jomtien (Tayland) 1990
5. Hamı üçün Təhsil Konfransı (EFA) 1993
6. Əlillər üçün Bərabər İmkanlar üzrə Standart Qaydalar 1994
7. UNESCO Salamanka Bəyannaməsi və Xüsusi Ehtiyacılı Təhsil üzrə Fəaliyyət Çərçivəsi 2006

Dakar Dünya İqtisadi Forumu BMT-nin İnsan Hüquqları Konvensiyası 1990-cı ildə Taylandın Jomtien şəhərində keçirilən beynəlxalq konfransda ilk dəfə dünya məktəblərində “Çox sayda həssas və təcrid olunmuş şagirdin varlığı” konfransda gündəmə gəlmiş və əlil tələbələrədən başqa şagirdlərin əlilliyi səbəbiylə dezavantajlı yoxsulluq, mədəniyyət, müharibə və coğrafi mövqe konfransın diqqət mərkəzində oldu (Sinqal, 2008; Dreyer 2017). 1990-cı illərin əvvəllərindən YUNESKO hamı üçün təhsil konsepsiyasını dəstəkləyəcək təhsil siyasətini inkişaf etdirməyi və davam etdirməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Bütün hərəkət üçün təhsil bütün uşaqları, gəncləri və böyükləri əhatə edən keyfiyyətli təhsil yanaşmasının yaradılmasına əsaslanır. Bütün təhsil hərəkətinin ilk illərindən inklüzivliyin tək cə təhsil sahəsində deyil, həm də uzunmüddətli perspektivdə sosial səviyyədə əldə olunması bir məqsəd olduğu vurğulanır (Çelik, 2017).

YUNESKO-nun 2019-cu il üzrə Qlobal Təhsil Monitorinqi Hesabatına əsasən, 2017-ci ildə dünyada 64 milyon ibtidai məktəb yaşında, 61 milyon orta məktəb yaşında, 138 milyon isə daha yüksək səviyyələrdə olmaqla, ümumilikdə 263 milyon uşaq təhsil hüququndan yararlanı bilməyib. (Dreyer, 2017).

UNICEF-in dərc etdiyi “Oğurlanmış gələcək: gənc insanlar və məktəbdənkənar” adlı hesabatı görə, münaqişə və təbii fəlakətlərdən təsirlənən ölkələrdə yaşayan 5-17 yaşlı hər üç uşaq və gəncdən biri (təxminən 104 milyon uşaq və gənc) məktəbdə yoxdur. Bu, dünyada məktəbə çıxışı olmayan uşaqların sayının üçdə birindən çoxunu təşkil edir. Dünya üzrə məktəbdən kənarda qalan 5-17 yaş arası uşaq və gənclərin ümumi sayı 302,7 milyon nəfərdir. Yenə hesabatı görə, münaqişə və fəlakətlərdən əziyyət çəkən ölkələrdə yaşayan 15-17 yaşlı hər beş uşaqdan birinin heç vaxt məktəbə getmədiyi və hər beş uşaqdan ikisinin ibtidai təhsilini başa vurmadiğı bildirilir (UNICEF, 2018).

XXI əsrdə baş verən müharibələr, böyük köçlər və dövlətlərin yaşadığı sosial, siyasi və iqtisadi təlatümlər uşaq hüquqlarını bir daha gündəmə gətirib və bu məsələyə həssas olan bütün ölkələr və beynəlxalq qurum və təşkilatlar uşaqların hüquqlarını təmin etmək üçün yollar axtarırlar. Bu kontekstdə UNESCO 2005-ci ildə “İnklüziv təhsil” konsepsiyasını müəyyən etmişdir. YUNESKO-nun tərifinə görə, inklüziv təhsil öyrənmədə iştirakın artırılması və təhsil sistemində ayrı-seçkililiyin azaldılması yolu ilə bütün öyrənənlərin, mədəniyyətlərin və icmaların müxtəlif ehtiyaclarına cavab vermək prosesidir. Bu proses öyrənmə yaşındakı bütün uşaqları əhatə edən ümumi baxış və bütün uşaqları öyrətməyin dövlətlərin məsuliyyəti olduğuna inanmaqla məzmun, yanaşma, struktur və strategiyalarda mühüm dəyişiklikləri əhatə edir. UNESCO inklüzivliyi “şagird müxtəlifliyinə müsbət cavab vermək və fərdi fərqlərə problem kimi deyil, öyrənməni zənginləşdirmək imkanları kimi baxmaq üçün dinamik yanaşma” kimi qiymətləndirir (UNESCO, 2005).

İnklüzivlik və inklüziv təhsil nisbətən yeni anlayışlar olsa da, inklüzivlik anlayışı son otuz ildə Avropada sosial nəzəriyyələr daxilində yaranıb və cəmiyyətin kənarında əlverişsiz vəziyyətdə yaşayan fərdlərin və qrupların daxil edilməsinə yönəlmiş müdaxilələri təsvir etmək üçün istifadə olunur. Inklüziv təhsil termini daha sonra adi məktəblərdən kənarda qalan bütün uşaqların təhsili üçün müəyyən edilmişdir (Terzi, 2014). Inklüziv təhsilin ümumtəhsil sistemi daxilində məktəblərin daha inklüziv olması ilə əldə oluna biləcəyi yanaşması bir çox beynəlxalq qurumlar tərəfindən qəbul edilmişdir. Başqa sözlə, müvafiq şəraitin yaradılması və lazımi tədbirlərin görülməsi ilə bütün uşaqların ümumi təhsil sistemində daxil edilməsi inklüziv təhsilin əsas şərti kimi qəbul edilir. Bu yanaşmaya YUNESKO üç fərqli əsasla yanaşmışdır. Təhsil əsaslandırması ondan ibarətdir ki, inklüziv məktəblər fərdi müxtəlifliyə cavab verən tədris metodlarını inkişaf etdirir və bu, şagirdlərə fayda gətirir. Sosial əsaslandırma ondan ibarətdir ki, inklüziv məktəblər daha ədalətli və inklüziv cəmiyyətin əsasını qoyaraq münasibətdə dəyişiklik yaradacaq. İqtisadi əsaslandırma ondan ibarətdir ki, bütün şagirdləri bir yerdə oxuyan məktəblər müxtəlif qruplar üçün müxtəlif məktəblərin yaradıldığı daha mürəkkəb sistemdən daha az xərc tələb edir (UNESCO, 2009).

Son illərdə dünya liderləri növbəti 15 il ərzində üç mühüm vəzifəyə nail olmaq üçün 17 global məqsəd barədə razılığa gəliblər. Üç mühüm mövzu açılıb: ifrat yoxsulluğa son qoymaq, bərabərsizlik və ədalətsizliklə mübarizə və iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə. 2015-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Dayanıqlı İnkişaf Sammitində 193 ölkənin imzası ilə qəbul edilmiş “Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri”nin məqsədi dünyamızın üzləşdiyi aktual ekoloji, siyasi və iqtisadi problemləri həll edən

universal məqsədlər toplusu yaratmaqdır. Bu inkişaf məqsədlərinin dördüncü maddəsi “Keyfiyyətli təhsil” başlığı altında “hər kəs üçün inklüziv və bərabər, keyfiyyətli təhsilin təmin edilməsi və ömürboyu təhsilin dəstəklənməsi” kimi izah olunur. Onun alt məqsədlərinə “2030-cu ilə qədər bütün qızların və oğlanların pulsuz, ədalətli və keyfiyyətli ibtidai və orta təhsili başa vurmasının təmin edilməsi, bununla da müvafiq və effektiv təlim nəticələrinin əldə edilməsi” və “2030-cu ilə qədər təhsildə gender bərabərsizliyinin aradan qaldırılması” və həssas insanların təmin edilməsi daxildir. Əlilliyi olan insanlar, yerli əhali və həssas uşaqlar da daxil olmaqla bütün səviyyələrdə təhsil və peşə hazırlığına bərabər çıxış imkanına malikdirlər və “uşaqlar, əlillər üçün təhsil imkanlarının yaradılması və inkişafı, gender bərabərliyinə həssas, hamı üçün təhlükəsiz, qeyri-zorakılıq, inklüziv” və “effektiv öyrənmə mühitlərinin yaradılması” mövzusunda inklüziv təhsilə xüsusi diqqət yetirilmişdir (UNDP, 2015).

İnklüziv təhsil müxtəlifliyə dəyər verir, cinsi, etnik mənsubiyyəti, sosial sinif, sağlamlıq, sosial iştirak və uğur kimi səbəblərə görə heç kimin təhsil proseslərindən kənarda qalmamasını və hər kəsin sistem tərəfindən mənimsənilməsinə təmin edir (UNESCO, 2009).

İnklüziv təhsil termini müxtəlifliyi özündə birləşdirən və bu müxtəliflik üçün təhsili fərqləndirən təhsil sistemi deməkdir. Xüsusilə fərqləri hər cür ayrı-seçkilikdən, mənfi münasibətdən və qərəzdən uzaq tutaraq bütün təhsil imkanlarından bərabər şəkildə faydalanmalarını təmin edərək uşağın rifahının yaxşılaşdırılması bu anlayışın əsasını təşkil edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Direk, A. ve Dilber, Y. (2020). İlkokul müdürlərinin baxış açısıyla kapsayıcı eğitim, International Social Science Journal, 57(6), 754-767.
2. Dreyer, L., M. (2017). Inclusive education, Education Studies for Initial Teacher Training, (Editors: L, Ramrathan; L Le Grange and P., Higgs), C (26), Juta & Company (Pty), Cape Town.
3. Çelik, R. (2017). Adalet, kapsayıcılık ve eğitimde hakkaniyetli fırsat eşitliği, Fe Dergi 9 (2), 17-29
4. Pijl, S., P., Meijer, J., W. ve Hegarty, S. (1997). Inclusive education: A global agenda, Routledge, USA.
5. Stubbs, S. (2008). Inclusive education: Where there are few resources, Oslo: The Atlas Alliance, S:27
6. Terzi, L. (2014). Reframing inclusive education: Education equality as capability equality, Cambridge Journal of Education, 44 (4).
7. UNESCO (2009). Policy guidelines on inclusion in education, Fransa: UNESCO.
8. UNDP (2015). Sürdürülebilir kalkınma için küresel amaçlar.

SUMMARY

Inequity, exclusion and segregation in education are concepts that constantly make their presence felt in education systems. Although school stakeholders and politicians have proposed different ways to solve the problem, it is considered a major problem for today's modern education systems. Although developed countries can reduce educational disparity, segregation and isolation through their policies and developments, they will not be able to eliminate them completely. One of these prepared policies is inclusive education policies, which we have repeatedly observed and newly integrated into the Azerbaijan Education System. The basis of inclusive education is the collective law expressed in the Universal Declaration of Human Rights adopted by the UN Commission on Human Rights on December 10, 1948. In addition, the United Nations Universal Declaration of Rights was adopted by the United Nations General Assembly on November 20, 1959 and accepted by

the participating states. With this declaration, members declared that children have the right to benefit regardless of their religion, language, race, color, sex, national, ethnic and social origin, political or other beliefs, birth or other conditions (Direk and Dilber, 2020). With the recognition of many children's rights by the states, the work done or to be done in this field is based on the UN Declaration of the Universal Rights of the Child.

Keywords: law, inclusion, unity, difference, education, school

РЕЗЮМЕ

Неравенство, изоляция и сегрегация в сфере образования – это концепции, которые постоянно ощущают свое присутствие в системах образования. Хотя заинтересованные стороны школ и политики предлагают разные пути решения этой проблемы, она считается серьезной проблемой для сегодняшних современных систем образования. Хотя развитые страны могут уменьшить образовательное неравенство, сегрегацию и изоляцию посредством своей политики и развития, они не смогут устранить их полностью. Одной из таких подготовленных политик является политика инклюзивного образования, которую мы неоднократно наблюдали и которую недавно интегрировали в систему образования Азербайджана. Основой инклюзивного образования является коллективный закон, выраженный во Всеобщей декларации прав человека, принятой Комиссией ООН по правам человека 10 декабря 1948 года. Кроме того, Всеобщая декларация прав ООН была принята Генеральной Ассамблеей ООН 20 ноября 1959 года и принята государствами-участниками. В этой декларации члены заявили, что дети имеют право на льготы независимо от их религии, языка, расы, цвета кожи, пола, национального, этнического и социального происхождения, политических или других убеждений, рождения или других условий (Дирек и Дилбер, 2020). Признав государствами многие права детей, проделанная или предстоящая работа в этой области основана на Декларации ООН об универсальных правах ребенка.

Ключевые слова: право, инклюзия, единство, различие, образование, школа

ORGANIZATION OF TEACHING PRINCIPLES IN INCLUSIVE EDUCATION

SEVDA SAFAROVA

ms.seferova@inbox.ru

Sumgayit State University

“Now ,that we have learned to
fly through the air like birds,
to swim under the water like
a fish, we are missing only
one thing to learn to live
on the earth like people”.

B.Shaw

Summary

In modern society, a socially maladjusted person should have opportunities for social support and assistance. Traditionally, the surrounding life and educational environment has been and continues to be aggressive towards such children, gradually pushing them out of the general education system and normal socio-cultural relations. In the Republic of Azerbaijan, a number of state laws have been adopted in order to formulate a state policy on improving the condition of children.

One of these directions is the provision of equal opportunities by the state for children who need special care. The article talks about a set of measures aimed at state support for children with disabilities within the framework of the implementation of these ideas. It is ensured that children with disabilities and limited health facilities receive quality education at all levels, that their right to inclusive education is guaranteed in their place of residence, and that parents have the right to choose an educational institution and form of education for their child.

For its part, UNICEF promotes inclusive education through teacher training, curriculum development and public awareness campaigns.

Keywords: *inclusive education, curricula, service, support, awareness,option*

Inclusive education is an educational approach that supports all students to learn together, taking into account individual and other differences, benefiting from appropriate support and educational services according to their needs. For a long time it was considered that children with disabilities should receive separate education. However, studies have shown that the participation of such children in the learning process together with other children in the same class benefits all participants in this process from an educational and social point of view (1).

Inclusive education is not an option, but children's right defined by the UN Conventions "On the Rights of the Children" and "On the Rights of the Disabled" and currently established by the relevant Decree of the President of the Republic of Azerbaijan.

Although the government of Azerbaijan undertakes to support the rights of children with disabilities through inclusive education, there are a number of difficulties in fulfilling this obligation. Problems still remain, such as the existence of wrong attitudes and social norms that lead to the isolation of children with disabilities, the absence of a legislative framework that ensures the participation of students with disabilities in the educational process on an equal level with other students, the lack of physical conditions for children with disabilities in schools, the lack of experience of working with disabled children, as well as the necessary knowledge for the use of assistive technologies in the classroom.

The existing system of state support for families of disabled children is aimed mainly at providing various types of social assistance. In accordance with the rights of children with limited socialization capabilities recognized by our state, there is a need to change public consciousness and the activities of institutions at all levels in relation to this part of the population, to create conditions for their integration into society and strengthening the prerequisites for independent life. In modern conditions, of course, there is a need to transform the model of special education. Special education in Azerbaijan today must necessarily comply with the norms of current international law, Azerbaijan legislation, and the changing demands of society. In this new model, the interaction of special and general education institutions becomes relevant to organize more effective and high-quality support for children's education in inclusive forms.

In this state law, special conditions for obtaining education by students with disabilities are understood as the conditions for the training, education and development of such students, including the use of special educational programs and methods of teaching and upbringing, special textbooks, teaching aids and teaching materials, special technical means training for collective and individual use,

Currently, in modern education, the processes of integration and inclusion of children with disabilities into the environment of normally developing peers are actively underway (2).

In the work N.M. Nazarova defines this concept of integration as follows: “In its most general form, in relation to special pedagogy, the term integration means the process, result and state in which disabled people and other members of society with limited health, intelligence, sensory capabilities, etc. are not socially isolated or isolated, participating in all types and forms of social life together and on an equal basis with others (3)

Under the inclusion of V.R. Schmidt understands “...the process of involving people in socially approved activities, i.e. such activity that ensures, on the one hand, rights, and, on the other, social activity.”

The main difference between an inclusive approach and an integrative one is the quality of changes in the socio-pedagogical environment, based on a complete restructuring of the educational process, the creation of a full-scale socio-educational environment and the high readiness of all members of micro- and macro-societies for personal and professional changes in the interests of children (4).

Inclusive education is an education in which all children, despite their physical, intellectual and other characteristics, are included in the general education system and study together with their peers. Inclusion means opening up each student through an educational program that is challenging but appropriate to their abilities. Inclusion takes into account the needs, as well as the special accommodations and supports that students and teachers need to succeed. Inclusion takes into account the needs, as well as the special accommodations and supports that students and teachers need to succeed. Inclusive education allows the children to accumulate useful social experience, to learn to communicate with people around them in real, ordinary conditions, to find their place in society, despite an intellectual defect not to feel like an outcast, an inferior person.

In inclusive education, a tutor is a specialist who organizes conditions for the successful integration of a child with disabilities into the educational and social environment of the school. A tutor in inclusive education has an important task: to help children with special educational needs become successful in society. This means that the object of support becomes the very life of children with special needs, the main aspect of which is the creation of conditions for a full and high-quality life for a person with special needs within the framework of the new educational space. Thus, in an open educational space, a tutor in conditions of inclusion becomes the holder of the cultural foundations and traditions of tutoring, which were formed in medieval England. A tutor can and should accompany not only the educational interests of a child with disabilities, but also his family, and create a tolerant socio- cultural environment around a child with special educational needs (5).

Inclusive education; is an educational process developed by analyzing the individual characteristics, requirements, needs and preferences of children. Inclusive education is designed

entirely according to the needs of children. Thus, learning becomes quality for children and participation, attention and interest rates increase.

The advantages of inclusive education are as follows:

1. Children with limited health opportunities are offered an appropriate education system.
2. Education is organized according to the needs of all children.
3. Inequality of opportunity in education is prevented.
4. Justice is ensured in education.
5. Education is a precursor to family and community participation.
6. It is an example for quality education.
7. It is ensured that children with disabilities have high self-confidence in their lives.
8. Infrastructure is created for the participation of disabled people in employment.

Every person deserves a happy, fulfilling life. "We have excluded this part of people from society, and we need to bring them back into society, because they can teach us something." (Jean Vanier)

So in the end as a conclusion I can say that finding the most optimal ways, means, methods for the successful adaptation and integration of children with disabilities into society is the task of everyone. After all, helping to fill the black and white world of a "special child" with bright and light colors can only be done through joint efforts. This world was not invented by us, but starting with ourselves, we can change it for the better by doing good.

REFERENCE

1. Loreman, T, Deppeler, J, Harvey, D. (2011). Inclusive education. Copyright
2. Volosovets, T.V., Kutepova, E.N. (2010). Inclusive practice in preschool education
3. Nazarova, N.M. (1998). The concept of integration in special pedagogy. Ekaterinburg, B.3
4. Shmidt, V.R. (2006). Social exclusion and inclusion in education: a textbook. Moscow Higher School of Social and Economic Sciences
5. Zybareva, N.N. (2010). Tutor support for inclusive education. TsPPRIK "Tverskoy", 88 p.

XÜLASƏ

Sevda Səfərova

İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ TƏDRİS PRİNSİPLƏRİNİN TƏŞKİLİ

Müasir cəmiyyətdə sosial uyğunlaşmayan şəxs sosial dəstək və yardım imkanlarına malik olmalıdır. Ənənəvi olaraq ətrafdakı həyat və təhsil mühiti belə uşaqlara qarşı aqressiv davranmış və onları təcridən ümumi təhsil sistemindən, adi sosial-mədəni münasibətlərdən sıxışdırıb çıxarmışdır. Azərbaycan Respublikasında uşaqların vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına dair dövlət siyasətinin formalaşdırılması məqsədilə bir sıra dövlət qanunları qəbul edilib.

Bu istiqamətlərdən biri dövlət tərəfindən xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün bərabər imkanların təmin edilməsidir. Məqalədə bu ideyaların həyata keçirilməsi çərçivəsində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara göstərilən dövlət dəstəyinə yönəlmiş tədbirlər kompleksindən, əlilliyi olan və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların bütün səviyyələrdə keyfiyyətli təhsil alması, onların yaşadıqları yer üzrə inklüziv təhsil hüququnun təminatlı həyata keçirilməsi, habelə valideynlərin övladı üçün təhsil müəssisəsi və təhsil forması seçmək hüququnun təmin olunması proseslərindən bəhs olunur.

UNICEF də öz növbəsində müəllimlərin hazırlanması, kurikulumun hazırlanması və ictimai maarifləndirmə kampaniyalarının aparılması yolu ilə inklüziv təhsili təşviq edir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, kurikulum, xidmət, dəstək, məlumatlılıq, seçim

РЕЗЮМЕ

Севда Сафарова

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРИНЦИПОВ ОБУЧЕНИЯ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

В современном обществе социально дезадаптированный человек должен иметь возможности социальной поддержки и помощи. Традиционно окружающая жизненная и образовательная среда была и продолжает быть агрессивной по отношению к таким детям, постепенно вытесняя их из системы общего образования и нормальных социокультурных отношений.

В Азербайджанской Республике принят ряд государственных законов с целью формирования государственной политики по улучшению положения детей. Одним из таких направлений является обеспечение государством равных возможностей для детей, нуждающихся в особой заботе. В статье говорится о комплексе мер, направленных на государственную поддержку детей с ограниченными возможностями в рамках реализации этих идей. Обеспечивается получение детьми-инвалидами и ограниченными медицинскими возможностями качественного образования всех уровней, гарантирование их права на инклюзивное образование по месту жительства, а также право родителей выбирать учебное заведение и форму обучения для своего ребенка.

Со своей стороны, ЮНИСЕФ продвигает инклюзивное образование посредством подготовки учителей, разработки учебных программ и кампаний по повышению осведомленности общественности.

Ключевые слова: инклюзивное образование, учебные программы, услуги, поддержка, осведомленность, выбор

İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ ƏMƏKDAŞLIQ

SEVDA TAĞIYEVA

sevdasultanbdu@gmail.com

Bakı Qızlar Universiteti

AFƏT BAYRAMOVA

reraro@mail.ru

Bakı Dövlət Universiteti

Xülasə

Son dövrdə ölkəmizdə təhsil islahatlarının həyata keçirilməsi təhsilin dövlət siyasətinin prioritet sahələrindən biri olduğunun sübutudur. Təhsil sahəsindəki yeniliklərdən biri də xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilinin təşkili, inklüziv təhsilin təmin edilməsidir.

İnklüziv təhsilin xüsusiyyətlərindən biri də əməkdaşlıqdır. Əməkdaşlıq dedikdə inklüziv təhsildə valideynlərin və ictimaiyyətin əlaqəsi nəzərdə tutulur.

Açar sözlər: *inklüziv, inklüziv təhsil, əməkdaşlıq, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar, müəllim peşəkarlığı, valideyn qayğısı, məktəb və ailə əməkdaşlığı*

Ölkəmizdə inklüziv təhsilin həyata keçirilməsi, yəni sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ümumtəhsil mühitinə daxil edilməsi həm müasir dövrün tələbi, həm də uşaqların qanuni təhsil hüququnun həyata keçirilməsinin təminatı deməkdir. İnklüziv təhsilin tətbiqi həm cəmiyyətin, həm təhsil sisteminin, həm də hər bir şəxsiyyətin inkişafında böyük və sağlam addımdır.

Ölkəmizin davamlı sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası nəticəsində təhsili dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən biri kimi qiymətləndirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin təhsil sistemi qarşısında qoyduğu vəzifələrə uyğun olaraq Təhsil Nazirliyi müxtəlif sahələr üzrə qəbul edilmiş proqramlar həyata keçirir. Həmin proqramlardan biri də inklüziv təhsildir ki, bu təhsilin inkişafının əhəmiyyətliyi və zəruriliyi möhtərəm Prezidentimizin 2022-ci ilin fevral ayının 2-də Bakıda "Azərbaycan Gənclər Gününün 25 illiyinə həsr olunmuş Forumu"ndakı çıxışında bir daha sübut olundu. Cənab prezident qeyd etdi ki, "Köməyə ehtiyacı olana həmişə kömək göstərmək xalqımızın çox gözəl keyfiyyətidir. Dövlət, əlbəttə ki, öz üzərinə düşən vəzifəni icra etməlidir və əlilliyi olan bütün şəxslərə diqqət göstərməlidir və göstərəcək. Tapşırıqlar verilib və bu istiqamətdə əlavə addımlar atılacaqdır. Onları (sağlamlıq imkanları məhdud olan insanları) fəal işə, həyata cəlb etmək üçün bizdə gözəl ənənələr var. İndi dövlətin də imkanları genişlənir və bu məqsədlər üçün ayrılan dövlət büdcəsi də ildən-ilə artırılır. Bu, mütləq daim diqqət mərkəzində olacaqdır" (1).

İnklüziv təhsildə bütün şagirdlər bacarıqlarından, sağlamlıq imkanlarının məhdudiyyətindən asılı olmayaraq öz həmyaşıdları ilə eyni məktəbdə, eyni sinifdə, eyni müəllim tərəfindən təhsil alır, bu da onlara sosial münasibət qurmağa, yaxşı təhsil almağa imkan yaradır. İnklüziv təhsil hər kəsin haqqıdır və onun əsas xüsusiyyəti də fərqliliyin hamı tərəfindən qəbul olunmasıdır.

Bilirik ki, məktəb insanın yalnız bilik aldığı bir məkan deyil, eyni zamanda onun həm əqli, həm psixi, həm də sosial baxımdan formalaşdığı bir təhsil ocağıdır. Təəssüf ki, bilik bacarıq və vərdişlərin əldə edilməsi, özünün ictimai əhəmiyyətliyi təsdiq etdirilməsi, cəmiyyətdə müəyyən mövqe tutmaq arzusu heç də hamı üçün reallığa çevrilmişdir. Belələrinin arasında sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar da vardır ki, inklüziv bu uşaqlar üçün müəyyən imkanların açılmasını nəzərdə tutur.

İnklüziv yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların məqsədlərini həyata keçirməyə kömək etmir, eyni zamanda müxtəlif mədəniyyətlərə malik, həyat tərzlərinə görə bir-birindən fərqlənən, başqa dinlərdən, dillərdən və irqlərdən olan uşaqları da əhatə edir. Belə uşaqlara informasiyanın ötürülməsi üsullarında müxtəlif modifikasiya və variantlar lazımdır. İnklüziv yanaşma təhsil alanların fərqli təhsil tələbatlarını başa düşməyi və təhsil prosesinə ictimaiyyəti də cəlb edərək təhsildə seqreasiyanı və diskriminasiyanı yox etməklə bu tələbatlara müvafiq xidmətlərin göstərilməsini tələb edir. İnklüziv təhsil alanların bərabərhüquqluluğunu, kollektivin bütün işlərində iştirakını

təmin etməklə stimullaşdırıcı resurslardan istifadə edərək təhsil alanların qabiliyyətlərinin inkişafına yönəldilməlidir.

Həqiqi və mənalı inklüziv təhsilin həyata keçirilməsi üçün əməkdaşlıq olduqca əhəmiyyətlidir.

Çox vaxt müəllimlər təhsilalanların ehtiyaclarını qarşılamaq üçün böyük çətinliklərlə üzləşirlər. Effektiv inklüzivliyin yaradılması üçün məktəbdə müəllim və valideynlərin əməkdaşlığı təlim strategiyalarının birləşməsinə təmin edir. Uşaqlara yaxşı təhsil vermək üçün müəllimlər və valideynlər birgə çalışmalıdırlar. Bir çox fərqli fikir və inanclar müəllimlə valideynlər arasındakı münasibətlərin kəsilməsinə səbəb ola bilər. Bəzi ölkələrdə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, müəllim-valideyn əməkdaşlığı müəllim və valideynlər üçün çox vacibdir. Təhsili səmərəli və maraqlı etmək üçün valideynlərlə məsləhətləşmək, birgə səylər göstərmək və məlumat mübadiləsi aparmaq lazımdır. Daha effektiv əməkdaşlıq üçün hər iki tərəfin bir-birindən nə gözlədiyini bilməsi çox vacibdir. Effektiv müəllim valideyn tərəfdaşlığının həyata keçirilməsi səbrli yanaşma, mütəşəkkil planlaşdırma tələb edir.

Uşaq haqqında ən bilikli, məlumatlı insan onun valideynidir. Valideynlər uşağın həyat hekayəsini, öyrənmə üsulunu daha yaxşı bilirlər, ona görə də inklüziv məktəblər valideynləri təlimdə tərəfdaş kimi görməlidirlər. Çox vaxt bu əməkdaşlıq fikir mübadiləsi formasını alır. Bu zaman valideynlər könüllü surətdə inklüziv təhsil prosesini yüngülləşdirməyə çalışır və bu fəaliyyətləri evdə də davam etdirilir.

Rayon və kənd ərazilərində sağlamlığı məhdud olan uşaqların himayədarları kimlərdir sualını cavablandırısaq aydın olar ki, belə kontekstlərdə çox zaman uşaq böyütmək üçün ailələrdə böyüklər məsuliyyət daşıyırlar. Məsələn, nənə və babalar bioloji valideynlərdən daha yaxşı tərbiyəçi olur. Çünki valideynlər ailəni dolandırmaq üçün işləməyə məcbur olur və bu da vaxt çatışmazlığına gətirib çıxarır. Bu səbəbdən də geniş ailələrdə təkcə valideynlərin deyil, ailənin hər bir üzvünün əməkdaşlığa cəlb edilməsi də inklüziv təhsilin inkişafına təkan verə bilər. Həmçinin valideynlər inklüziv uşaqların kurikulumuna uyğunlaşmaları istiqamətində də faydalı məsləhətlər verə bilərlər, çünki onlar uşaqlarının funksional məhdudiyyətlərini və güclü tərəflərini bilirlər. Valideynlərə bu barədə söz verərək onların övladlarının təlim prioritetlərini nəzərə alıb məktəbdə öyrənilən bilik, bacarıq və vərdişlərinin evdə də tətbiqinə nail olmaq olar.

Dövlət və qeyri-hökumət təşkilatları valideynləri və ictimaiyyəti inklüziv təhsilin dəstəklənməsinə cəlb etmək üçün strategiyalar və imkanlar yaratmalıdır. Bu işdə ailələr və sosial təşkilatlarla səmərəli tərəfdaşlıq, eyni zamanda digər ölkələrin uğurlu təcrübələrindən faydalanmaq bizə kömək edə bilər.

Məktəbdən kənarda da inklüzivliyin dəstəklənməsi çox vacibdir. Biz çox zaman fiziki məhdudiyyətli uşaqlara müəllimlər və valideynlər tərəfindən həm məktəbdə, həm də evdə hər cür şəraitin yaradılmasının şahidi oluruq. Lakin inklüzivliyi asanlaşdırmaq üçün hələ də sağlamlığı məhdud olan uşaqlar asudə vaxt tədbirlərinə dəvət edilmir, sağlamlıq məhdudiyyəti olmayan həmyaşıdlarının ad günü tədbirlərində və məktəbdən kənar oyun və yarışlarda iştirak etməzlər və ya az iştirak edirlər. Dünyanın bir çox ölkələrində “əlil” etiketini aradan qaldırmaq üçün məktəblərdə və ictimai tədbirlərdə seminarlar təşkil edilir.

Əlbəttə ki, bütün bunlar qısa müddətdə bərpa oluna bilməz və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla işləyən həmkarlar bu münasibətlərə tədricən alışır. Biz anlamalıyıq ki, bu iş böyük səbr və əzm tələb edir. Eyni zamanda dərk etməliyik ki, bacarıqları üzə çıxara bilməyən məhz böyüklər olur.

Qeyd edək ki, sağlamlığı məhdud olan uşaqların valideynlərinin arasında da ünsiyyətin olması çox vacib amildir. Belə ki, əgər onlar bir-birlərini başa düşüb müəyyən məsələlərdə razılığa gələ bilsələr, onların öz övladlarının gələcəyi üçün qorxusu da dəf oluna bilər. Bu mənada həmin valideynlərin inklüzivliyə münasibəti də dəyişəcəkdir. Unutmayaq ki, fiziki məhdudiyyətli uşaqların sosiallaşması, kollektivə adaptasiya olunması valideynlərindən daha tez və asan olur.

Əgər inklüziv təhsili üzrə məktəb mədəniyyəti qurulubsa, eyni zamanda məktəb rəhbərliyi, müəllimlər, psixoloqlar və prosesə cəlb olunan digər əməkdaşların fəaliyyəti üçün müvafiq şərait yaradılsa, o zaman valideynlər də həm etirazları, həm də təklifləri ilə bu prosesə cəlb olunacaqlar.

Nəticədə valideynlər də tədrisən inklüziv təhsilin əhəmiyyətini və zəruriliyini dərk edərək övladlarının bu təhsilə cəlb olunması üçün çalışacaqlar.

Çox yaxşı olardı ki, inklüziv təhsil üzrə mərkəzləşmiş ixtisasartırma kursları təşkil edilsin. Bakı və regionlardan mütəxəssislər həmin kurslara ardıcıl olaraq cəlb edilsin və inklüziv təhsilin əhatə miqyası daha da genişləndirilsin.

Mən fikirləşirəm ki, təhsil birgə yaşamağa qadir olan nəsil yetişdirmək kimi çox ciddi bir tapşırığın astanasındadır. İnklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud olan insanlar üçün deyil, onlarla birgə bizim üçün, onlar üçün və hər kəs üçündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Prezident.az/az/articles/view/55348 - Prezident İlham Əliyevin 2 fevral 2022-ci il tarixli "Gənclər Günü" Forumundakı çıxışı

SUMMARY

Sevda Taghiyeva, Afet Bayramova

COLLABORATION IN INCLUSIVE EDUCATION

The recent implementation of educational reforms in our country is proof that education is one of the priority areas of state policy. One of the innovations in the field of education is the organization of education of children with special needs and the provision of inclusive education.

One of the features of inclusive education is cooperation. Collaboration refers to the relationship between parents and the community in inclusive education.

Keywords: inclusion, inclusive education, cooperation, children with disabilities, teacher professionalism, parental care, school and family cooperation

РЕЗЮМЕ

Севда Тагиева, Афет Байрамова

СОТРУДНИЧЕСТВО В СФЕРЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Недавнее осуществление образовательных реформ в нашей стране является доказательством того, что образование является одним из приоритетных направлений государственной политики. Одним из нововведений в сфере образования является организация обучения детей с особыми потребностями и обеспечение инклюзивного образования.

Одной из особенностей инклюзивного образования является сотрудничество. Сотрудничество относится к отношениям между родителями и сообществом в инклюзивном образовании.

Ключевые слова: инклюзия, инклюзивное образование, сотрудничество, дети с ограниченными возможностями здоровья, профессионализм педагогов, родительская забота, сотрудничество школы и семьи

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSISƏLƏRİNDƏ İNKLÜZİV TƏHSİL

SEVİNC KƏRİMOVA

kerimova_sevinc1967@mail.ru

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Orcid ID: 0000-0002-1827-8524

Xülasə

İnklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud olan insanların öz güclərinə inamlarını artırmağa, onları digər insanlarla bərabər hüquqa malik olmağa, birgə təhsil almağa, asudə vaxt keçirməyə motivasiya edən və stimullaşdırıcı pedaqoji, psixoloji və sosial prosesdir. İnklüziv ingiliscə “inklüziya” sözündən əmələ gəlib “daxil olma”, “qoşulma” mənasını verir. İnklüziya yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilə cəlb edilməsi deyil, həmçinin müxtəlif mədəniyyətlərə malik, həyat tərzlərinə görə bir-birindən fərqlənən, başqa dillərdən olan, təhsilə müxtəlif maraqları olan, yaxud da xaricdən gələn ailələrin uşaqları, yerləri dəyişilən hərbiçilərin uşaqları da aid edilə bilər. İnklüziv təhsilin inkişafı üçün ölkəmizdə ardıcıl olaraq müxtəlif proqram və layihələr hazırlanır, kurikulumlar, dövlət səviyyəsində qərarlar, sərəncamlar verilir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, məktəbəqədər təhsil, korreksiyaedici pedaqogika, proqramlar, layihələr

İnklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud olan insanların öz güclərinə inamlarını artırmağa, onları digər insanlarla bərabər hüquqa malik olmağa, birgə təhsil almağa, asudə vaxt keçirməyə motivasiya edən və stimullaşdırıcı pedaqoji, psixoloji və sosial prosesdir. İnklüziv ingiliscə “inklüziya” sözündən əmələ gəlib “daxil olma”, “qoşulma” mənasını verir. İnklüziya yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilə cəlb edilməsi deyil, həmçinin müxtəlif mədəniyyətlərə malik, həyat tərzlərinə görə bir-birindən fərqlənən, başqa dillərdən olan, təhsilə müxtəlif maraqları olan, yaxud da xaricdən gələn ailələrin uşaqları, yerləri dəyişilən hərbiçilərin uşaqları da aid edilə bilər.

İnklüziv təhsil uşaqların əqli, fiziki, intellektual və digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq hər bir uşağın öz həmyaşıdları ilə bir yerdə təhsil almasının, oynamasının, əylənməsinin təmin edilməsidir. “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiyanın 24-cü maddəsində göstərilir ki, əlilliyi olan bütün şəxslər digər vətəndaşlar kimi təhsil almaq hüququna malikdirlər.

Təcrübələrdən məlum olur ki, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində müəllim və tərbiyəçilər xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ehtiyacları haqqında müntəzəm olaraq biliklərini zənginləşdirməli və yenilikərdən daim xəbərdar olmalıdırlar. Təbii ki, qazanılmış bilik və əldə olunmuş təcrübə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində inklüziv təhsilin təşkilində uğur qazanmaq üçün əsas amil sayılacaqdır. İnklüziv təhsil başqa sahələrə nisbətən yeni bir təhsil sahəsi olmaqla yanaşı, həm də mürəkkəb, çətin və çox yönlüdür.

Ölkəmizdə məktəbəqədər təhsilin yüksək səviyyədə olması üçün dövlətimiz ardıcıl olaraq kompleks tədbirlər həyata keçirərək müxtəlif proqramlar, layihələr hazırlayır, qərarlar qəbul edir.

Hələ 2000-ci ilin əvvəllində Azərbaycan Respublikasının “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” Qanunu ölkədə inklüziv təhsilin inkişafına start verdi. Bu qanun inklüziv təhsil sahəsində aparılan işlərin daha səmərəli və məqsədyönlü təşkili üçün geniş perspektivlər açdı və orada xüsusi olaraq qeyd edilmişdir: “Xüsusi təhsilin məqsədi sağlamlıq imkanları məhdud şəxsləri zəruri bilik, bacarıq və vərdislər əşılmaqla onların cəmiyyətə uyğunlaşmasını, o cümlədən özünəxidmət verdiyinin yaradılmasını, əmək fəaliyyətinə və ailə həyatına hazırlanmasını təmin etməkdən ibarətdir” (1).

Azərbaycanda 2005-ci ildən etibarən “İnklüziv təhsil layihəsi”nin tətbiqinə geniş miqyasda start verilmişdir. Nazirlər Kabinetinin 3 fevral 2005-ci il tarixli 20 nömrəli Qərarına əsasən,

“Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsili”nin təşkili üzrə İnkişaf Proqramı bu sahədə xüsusi təhsilin əhəmiyyətini daha da artırmışdır (2).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 12 aprel 2007-ci il tarixli 2089 sayılı Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi Proqramı (2007-2010) qəbul edildi (3). Bu proqramda məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi, pedaqoji kadr təminatının yaxşılaşdırılması, yeni təlim texnologiyalarının, kurikulumlarının hazırlanması, 5 yaşlı uşaqların məktəbəhazırlıq təhsilinə cəlb edilməsi, xüsusilə inklüziv təhsilin təşkili üçün lazımi şərait və mühitin hazırlanması məsələləri öz əksini tapmışdır.

26 fevral 2018-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin Qərarı ilə “Sağlamlıq imkanları məhdud olan məktəbəqədər yaşlı uşaqların təhsilinin dövlət standartları”nda isə məktəbəqədər təhsilin məzmununda istifadə ediləcək təlim forma və metodları, didaktik prinsiplər müəyyənəşdirilmiş, inklüziv təhsil üçün lazımi metodik tövsiyələr verilmişdir (4).

Burada, həmçinin korreksiyaedici pedaqogika, inklüziv təlim və tərbiyə, inkişafyönlülük, azərbaycançılıq, müxtəlifliyin qəbul olunması və digər məsələlər öz əksini tapmışdır. Eyni zamanda bu mühüm qərarla təhsilin məzmunu müəyyənəşdirilərkən sağlamlıq imkanları məhdud olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların potensial imkanlarını, yaşını, istək və maraqlarını nəzərə alaraq onların əqli, fiziki, əxlaqi, sosial, emosional və nitq qabiliyyətlərini inkişaf etdirməklə öyrənmə mühitinin yaradılması, uşağın sosial mühitdə və cəmiyyətdə səmərəli şəkildə yaşamasına imkan verən fərdi sosial və mənəvi keyfiyyətlərin formalaşdırılması və digər məsələlər nəzərə alınmışdır.

Qeyd edək ki, bu gün didaktik tədris texnikaları, pedaqoji texnologiyalar və kurikulum strategiyaları inklüziv təhsili müasir, hamı üçün əlçatan, humanist, demokratik bir təhsil sistemi olduğunu göstərir. Inklüziv təhsil onu təsdiq edir ki, qabiliyyətlərinə, fərdi xüsusiyyətlərinə və öyrənmə gözləntilərinə cavab verən hər kəs üçün ayrı-seçkiliyi aradan qaldıran, müxtəlifliyə və fərqliliyə hörmət edən cəmiyyət hər zaman inkişafda və tərəqqidə olacaqdır.

Inklüziv qruplarda tərbiyəçi, müəllimlər uşağı ardıcıl olaraq müşahidə etməli, onun təlim bacarıqlarını, istedad və qabiliyyətlərini üzə çıxarmalıdır. Tərbiyəçilər öz simalarında elə uşaqlara elə nümunə göstərməlidirlər ki, sağlam uşaqlar inklüziv uşaqları xoş qarşılasın və onlarla xoş rəftar etsin.

Məktəbəqədər müəssisədə inklüziv uşaqlara tərbiyəçi müəllimlərlə bərabər psixoloji xidmət də lazımdır. Bu xidmət yalnız uşaq üçün deyil, həm də valideynlər üçün də lazımdır. Hər hansı problemi həll etmək üçün inklüziv uşağın valideyni ilə məsləhətləşməli, söhbət etməli, onlara lazımi məsləhət və tövsiyələr verməlidir.

Emosional narahatlıqlara malik olan uşaqlar ətrafdakılarla ünsiyyət zamanı bəzi çətinliklərlə üzləşdiyinə görə onlarda aqressiv və destruktiv davranış formaları özünü göstərə bilər. Bu zaman ətrafdakılarda gülüş doğura bilər. Belə halların qarşısı alınmalı və müvafiq tədbirlər görülməlidir.

Inklüziv bağçanın əsas məqsədlərindən biri emosional baxımdan əlverişli mühitin yaradılmasıdır ki, inklüziv uşaq digər uşaqlarla ünsiyyəti zamanı problem yaşamasin, özünü narahat hiss etməsin. Ümumilikdə götürdükdə isə inklüziv təhsil sağlamlığı məhdud, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların hərtərəfli inkişaf etdirilməsi, sosial mühitə integrasiyası üçün ən əlverişli təhsil alma formasıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 19 iyul 2001-ci il/Xalq 21 iyul, 2001- ci il
2. “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə İnkişaf Proqramının (2005-2009-cu illər)” təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. Bakı şəhəri, 3 fevral 2005-ci il/Xalq, 5 fevral 2005-ci il

3. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi proqramı (2007-2010)
4. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti. "Sağlamlıq imkanları məhdud olan məktəbəqədər yaşlı uşaqların təhsilinin dövlət standartları"nın təsdiq edilməsi haqqında Qərar №624. 2018-2024-cü il inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı

SUMMARY

Sevinj Karimova

INCLUSIVE EDUCATION IN PRESCHOOL INSTITUTIONS

Inclusive education is a pedagogical, psychological and social process that motivates and stimulates people with disabilities to increase their self-confidence, to have equal rights with other people, to study together, and to spend free time. Inclusive - comes from the English word "Inclusion" and means "inclusion", "joining". Inclusion is not only the involvement of children with special care needs in education, but also includes children of different cultures, different lifestyles, different languages, different interests in education, or children of families coming from abroad, children of military families who have moved places. For the development of inclusive education, various programs and projects are being developed in our country, curricula, decisions and orders are issued at the state level.

Keywords: inclusive education, preschool education, corrective pedagogy, programs, projects

РЕЗЮМЕ

Севиндж Каримова

ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Инклюзивное образование – это педагогический, психологический и социальный процесс, который мотивирует и стимулирует людей с ограниченными возможностями повышать уверенность в себе, иметь равные права с другими людьми, вместе учиться и проводить свободное время. Инклюзивный – происходит от английского слова «Inclusion» и означает «включение», «присоединение». Инклюзия – это не только вовлечение в образование детей с особыми потребностями в уходе, но и детей разных культур, разного образа жизни, разных языков, разных интересов в образовании, или детей семей, приехавших из-за границы, детей семей военнослужащих, которые переехали. . может Для развития инклюзивного образования в нашей стране разрабатываются различные программы и проекты, на государственном уровне издаются учебные программы, решения и распоряжения.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дошкольное образование, коррекционная педагогика, программы, проекты

İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ HİPERAKTİV DİQQƏT ÇATIŞMAZLIĞININ YARATDIĞI ÇƏTİNLİKLƏR

SEVİNC RZAYEVA

rzayevasevincsdu@gmail.com

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Orcid ID: org 0009-0004-6816-2097

Açar sözlər: *təlim prosesi, diqqət əskikliyi, hiperaktiv diqqət çatışmazlığı, adaptasiya, valideynlərlə birgə iş*

Müasir dövrümüzdə həddindən artıq hərəkətli uşaqlar valideynlər və pedaqoqlar üçün böyük çətinliklər yaradır. Ona görə ki, bu uşaqlarla davranış qaydaları tərəf müqabilindən çox böyük diqqət tələb edir. Bir çox dünya ölkələrində – ABŞ, İngiltərə, Fransa və İtaliyada bu cür uşaqlar daha çoxluq təşkil edir. Həmin ölkələrdə hiperaktivlik və diqqət çatışmazlığı problemi ilə mübarizə aparmaq üçün xüsusi üsullardan istifadə olunur.

"Hiper" yunan sözü olub "yüksək", aktivas isə "hərəkət və hərəkətli" deməkdir. Hiperaktivlik sözü də bu iki sözün birləşməsindən əmələ gəlib və aktiv, hərəkətli davranış sistemini tənzimləyə bilməyən uşaqları ifadə edir. Bu tip uşaqların aparıcı xüsusiyyətlərindən ətraf mühitlə münasibətlərdə çətinlikləri, aşağı özünüqiymətləndirmə müşahidə olunur. Hiperaktiv uşaqlar öz yerlərində çox fırlanırlar, əşyaları və paltarları dartışıdırır, dəfələrlə yerlərindən qalxır və ətrafı dolanırlar, uzun müddət bir yerdə otura bilmirlər. Daha çox üzə çıxan patologiya aktivliyin miqdarı ilə deyil, onun nəzarət altına alınma dərəcəsi ilə bağlıdır. İlk növbədə diqqət yayqınlığı uşağın başqa işlərlə məşğul olması, oyunu sonunadək oynaması, şəkil çəkməsi, oxuması başqaları ilə münasibətinə görə qiymətləndirilir. Oyun prosesində hiperaktiv uşaq aktivliyinə görə digər uşaqlardan fərqlənməyə bilər. Hiperaktiv uşaqda daha çox nəzərəçarpan özünü sakit aparmaması, məktəbdə və yaxud da nahar masası arxasında dinc otura bilməməsidir.

Onu da qeyd edək ki, həkimlə qısamüddətli konsultasiya zamanı uşaqda hiperaktivlik sindromu aşkar edilməyə bilər, belə ki, o, tanış olmayan şəraitdən, həkimdən qorxa və yaxud da özünə maraqlı bir məşğuliyyət tapa bilər. Uşaqlar kiçik yaşlarında ikən, xüsusən 4 yaşdan əvvəl müşahidə olunan həddindən artıq hərəkətliliyin normal inkişaf xüsusiyyətlərindən ayırmaq çətindir. Diqqət əskikliyi hiperaktivlik sindromu diaqnozu, əsasən, məktəb dövrünün ilk illərində qoyulur. Xəstəlik bu illərdə öz mənfi təsirlərini biruzə verir. Bu pozuntu, adətən yeniyetməliyin sonuna qədər qalıcı olur. Yeniyetməlik və yetkinlik dövründə hərəkətlilik nisbətən azalır. Plan qura bilməmək, dağınıqlıq, impulsivlik isə bir çox halda ömür boyu davam edir. Biri ilə danışarkən dinləməkdə çətinlik çəkmək, məktəbdə ya da iş yerində verilən tapşırıqları bitirməkdə, verilən təlimatları izləməkdə çətinlik çəkmək, vəzifələri yerinə yetirməkdə və tədbirləri təşkil etməkdə çətinlik, uzun zehni əmək tələb edən işlərdən yayınmaq və ya bu işlərə qarşı istəksizlik, şəxsi əşyaları itirmək (məsələn, oyuncaq, qələm, pozan, kitab və s.), diqqətin asanlıqla dağılması, günlük planlanan işləri unutmaq və s.

İmpulsivlik ilə bağlı qarşılaşa bilinəcək problemlərə aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

- Verilən sualları bitirmədən cavab vermək;
- Sıra gözləməkdə çətinlik çəkmək;
- Başqalarının işinə qarışmaq, ya da söhbəti bölmək;
- Qısa zaman üçün zövq verən məşğuliyyətlərə meyillilik.

Hiperaktivlik ilə bağlı qarşılaşa bilinəcək problemlərə aşağıdakıları sadalaya bilərik:

- Yerində sakit otura bilməmək, əl-ayağını tərpətmək;
- Oturmağı lazım olan vəziyyətlərdə yerindən qalxmaq;
- Ora-bura qaçmaq ya da narahatlıq hissi;
- Boş zaman fəaliyyətlərini sakit-səssiz etməkdə çətinlik çəkmək;

- Davamlı hərəkət halında olmaq;
- Çox danışmaq.

Uşaqların həyatının ilk illərində valideynlər hiperaktivliyi müşahidə edirlər. Bu cür uşaqlarda, adətən əzələ tonusu problemi olur, hər bir qıcığa qarşı həddindən artıq güclü reaksiya müşahidə olunur. Uşaqların müəyyən həddə çatdıqdan sonra diqqətini toplaya bilmədikləri, təlimata tabe olmadıqları, oyunu sonadək davam etdirə bilmədikləri üzə çıxır.

Hiperaktiv uşaqlar hər şeylə maraqlanırlar, hər şeyə əl uzadırlar, baxırlar, fikir söyləyirlər və qaydalara tabe olmaq istəmirlər. Həmin uşaqlar həmişə səs-küylü və dəyişkən oyunlara meyil göstərilir. Bir saniyə belə bir yerdə dura bilməyən bu uşaqlar, hətta qida qəbulu zamanı da sakit ola bilmirlər. Onların əlləri və ayaqları daim xotik hərəkətdədir və siz hərəkətin istiqamətini və sürətini belə müəyyən etməyə bilərsiniz. Adətən məktəbdən qayıdarkən belə uşaqlar müəyyən əşyalarını itirdiyinin fərqi varmırlar. Onlar ev tapşırıqlarının yerini adətən unudur, hətta ad yadda saxlamada da problemlər yaşayırlar.

Hiperaktiv uşaqlar təlimatları sona kimi dinləmədikləri və qaydalara tabe olmadıqları üçün bir çox hallarda ailədaxili münasibətlərdə və davranış qaydalarında da çətinliklər yaradırlar. Bu uşaqların evdəki və mühitdəki davranışları daim diqqət mərkəzində olur. Valideynlər tərəfindən çoxsaylı danlamalar və tənqidlər, bir çox hallarda isə qışqırıqlar heç bir effektiv nəticə vermir. Valideynlərin düzgün davranış qaydası tətbiq edə bilməməsi çox zaman uşaqların probleminin daha da dərinləşməsinə gətirib çıxardır. Ailədə həmin uşaqlar tez-tez tənqid və danlaqla qarşılaşdıqları üçün onlarda xarakterin mənfi əlamətləri müşahidə olunur. Bu əlamətlərdən isə həm uşaqlar, həm də böyüklər əziyyət çəkirlər. Uzun iş saatından sonra evə qayıdan valideynlər səbrləri çatmadıqları üçün çox vaxt onları kortəbii şəkildə sakitləşdirməyə və ya hədə-qorxu gəlməyə başlayırlar ki, belə davranışlar da heç bir vaxt effekt vermir. Valideynlər onların təlim-tərbiyəsində, eyni zamanda davranışlarından çox əziyyət çəkirlər. Həqiqətən də bu valideynləri başa düşmək olar. Bəzən məlumatlı olduqları üçün nə edəcəklərini bilmir, onları tam anlamadıqları üçün övladlarını mühitə çıxarmaq, bağçaya qoymaqdan belə imtina edirlər. Bu da yanlış fikirdir. Hiperaktiv uşaqların valideynləri onları bağçaya qoyduqda tez-tez qarşılaşdıqları səhnə pedaqoqlar, digər uşaqların valideynləri tərəfindən iradları və tənqidləri qəbul etməmək və müdafiə olunmaq kimi davranış nümayiş etdirlər.

Hər bir valideynin arzusudur ki, övladı sağlam, gümrəh, şəh, enerjili və aktiv olsun. Amma normadan artıq olan bütün nəsnələrin zərərli olduğu da danılmaz həqiqətdir. Bəs aktiv uşaqla hiperaktiv uşağı fərqləndirən xüsusiyyətlər hansılardır?

"Diqqət əskikliyi, hiperaktivlik valideynləri ən çox narahat edən problemlərdən biridir. Amma bəzi uşaqlarda həqiqətən bu problem olsa da, bəzilərinə sadəcə hərəkətililiyin bir az yüksək formasıdır. Bir az çox oynayan, evi çox dağıdan uşağa hiperaktiv demək düzgün deyil. Çünki bu uşağın sadəcə enerjisi çoxdur və daim evdə olduğu üçün həmin enerjini sərf edə bilmir. Biz belə uşaqları bağçaya, idmana, müəyyən məşqlərə, dərnlərlə yönəldirik ki, o, enerjisini həmin yerlərdə daha rahat sərf etsin. Bəzən valideynlər səhv olaraq uşağın başının qarışması üçün bütün gün televiziya yaxud kompüter qarşısında oturdurlar. Bu isə tamamilə yanlış haldır. Çünki bu, uşaqlarda gələcəkdə zəka problemlərinə gətirib çıxara bilər. Yaxşı olar ki, uşaqları enerjilərini daha müsbət yöndə sərf edəcəyi məşğuliyyətlərə yönəltsinlər.

1. Uşaqla gecə vaxtı deyil, gündüz saatlarında işləmək;
2. Uşağın iş yükünü azaldaraq kiçik tapşırıqlar vermək və oyunu tez-tez dəyişmək;
3. Oyun saatlarını uzatmamaq;
4. İşin gedişinin əvvəlində uşağın səliqə-sahmanına çox diqqət yetirmək, bu qabiliyyəti onda yavaş-yavaş üzə çıxarmaq;
5. Uşağın xırda müsbət davranışlarını alqışlamaq və ona uğur qazanmaq qabiliyyətini aşılamaq;
6. Taktik kontakt elementləri istifadə etmək (məsələn, masaj, toxunmaq);
7. Cəzalandırma və mükafatlandırma sistemindən məqsədəuyğun şəkildə istifadə etmək;
8. Uşağa seçim şansı vermək;
9. Hər hansı bir çaxnaşma və töküntü zamanı soyuqqanlı olmaq.

Uşaqları hiperaktiv olan valideynlərə məsləhətlər

1. Uşaqla münasibəti müsbət hisslər əsasında qurmaq. Layiq olduğu zaman onu tərifləmək. Çünki onlar tərifə çox həssasdırlar;
2. Mükafatlandırma və ya cəzalandırmanı uyğun davranışdan sonra dərhal tətbiq etmək;
3. Fiziki cəzalandırmadan istifadə etməmək. Münasibətlər qorxu üzərində deyil, inam üzərində qurulmalıdır. O həmişə sizin kömək və dəstəyinizi hiss etməlidir;
4. Daha çox “hə” sözünü işlətmək, “olmaz” sözlərinin istifadəsindən çəkinmək lazımdır;
5. Gündəlik yerinə yetirilməsi tələb olunan ev işlərinin bir hissəsini ona tapşırmaq lazımdır;
6. Verilən tapşırıqları onun edə biləcəyi səviyyədən nə çətin, nə də asan olmasına yol verməyin;
7. Bal sistemindən istifadə edərək uşağın hər müsbət davranışını balla qiymətləndirib, müəyyən sayə çatən zaman hədiyyə vermək;
8. Hərəkətlərinə müəyyən sərhəd qoymaq. Kompüterin və televizorun qabağında çox vaxt keçirməsinə icazə verməmək;
9. Başqalarının yanında danlamamaq;
10. Yuxusuz qalmalarına yol verməmək.

Hiperaktiv uşaqlar hərəkətli, enerjili olmaqlarına baxmayaraq sinir sistemləri tez yorulur. Buna görə də gün rejimləri dəqiq yerinə yetirilməlidir. Rejim həm valideynə, həm də uşağa uyğunlaşdırılmalıdır. Hiperaktivlik başqa bir problemlərlə ortaq əlamətlərə malik olduğu üçün qəti diaqnoz qoymaq çox çətinidir. Bu problemlər 7 yaşına qədər olan dövrdə ortaya çıxır. Belə uşaqların diqqət cəmləmə problemi olsa da, tv, kompüter və oyun, cizgi filmi izləyərkən diqqətlərini cəmləyə bilməsi çətinləşir. Hiperaktivlik və diqqət yayqınlığı sindromu 12 yaşından aşağı 20 uşaqlardan birində görülə bilər.

Hiperaktiv uşaqlar cəmiyyətə gec adaptasiya olunur. Bu tip uşaqlar 1-ci sinfə gedərkən daha çox gərginlik və diqqət problemi yaşayırlar. Hiperaktiv uşaqlar daim aktiv, impulsivdirlər və onların hərəkətləri hər zaman xaotikdir. Məsələn, onlar həmişə stulda yellənir, oynayır, çoxlu danışır, informasiya verir və başlanılmış işi başa çatdırmırlar. Tələblərə isə çox vaxt ya tabe olmur, ya da onları unudurlar. Uzunmüddətli və darıxdırıcı tapşırıqları yerinə yetirməkdən boyun qaçırırlar və yaxud onu tamamilə etmir, hər zaman hərəkətdə olmağı sevir. Hiperaktiv uşaqların davranışlarını tənzimləmək və diqqətini toplamaq olduqca çətinidir. Elə buna görə də onlar çox zaman bir oyundan digərinə, bir oyuncaqdan digərinə keçməyə çalışırlar. Belə uşaqlar tək darıxır, hər şey onları tez bezdirir, valideynlərini və ətrafdakıları gözləyə bilmir və onların sözünü tez-tez kəsməyə meyilli olurlar. Onlar təlimatları sonadək dinləmir, həmişə hərəkətdədirlər, hətta yaxınlarını dinlədikdə belə hərəkət edirlər.

Hiperaktivlik diqqət pozuntusu olduğu düşünülməmiş uşaq və yeniyetmələrin psixiatr tərəfindən qiymətləndirilməsi çox vacibdir. Hər uşaq üçün müalicə fərqlidir. Psixiatriyanın uyğun gördüyü Diqqət Əskikliyi Hiperaktivlik Sindromu müalicəsində istifadə olunan dərman ilə birlikdə psixoloq və ailə dəstəyi müsbət nəticə verir. Bununla uşağın davranışı və performansı nəzərə cəpacaq dərəcədə müsbətə doğru dəyişir. Bunu təmin etmək üçün valideynlərin müəllimlərlə daim kontaktda olaraq birgə dəstək göstərməkləri vacibdir. Diqqət Əskikliyi Hiperaktivlik Sindromunun dərmanlarla müalicəsi uşağın məktəb fəaliyyətlərinə diqqətini toplamağına kömək edir və uşağın həyat keyfiyyəti hiss olunacaq dərəcədə düzəlir. Bundan başqa, uşağın impulsivliyinə nəzarət edərək davranış problemlərini düzəldər.

Diqqət əskikliyi neyrobioloji vəziyyət olduğu üçün müalicə edilməzsə, bu xəstəliyi müşahidə edən başqa psixiatrik xəstəliklər də yarana bilər.

SUMMARY

DIFFICULTIES CAUSED BY HYPERACTIVE ATTENTION DEFICIT IN INCLUSIVE EDUCATION

The diagnosis of attention deficit hyperactivity disorder is made mainly in the first years of the school period. This disorder usually lasts until the end of adolescence. Excessive mobility adolescence is partially reduced. Inability to plan, disorganization, impulsivity in many cases lasts a lifetime. They have difficulty listening when someone is talking to them, completing assignments at school or work, following instructions, fulfilling their responsibilities, and organizing events. Students with attention deficit hyperactivity disorder avoid tasks that require a long mental effort or perform these tasks reluctantly because they avoid the teacher. Because they are distracted, they often lose their personal belongings (for example, a toy, pen, eraser, book, etc.) and forget about daily tasks.

Keywords: learning, process attention deficit, hyperactive attention, deficit adaptation joint work with parent

РЕЗЮМЕ

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ГИПЕРАКТИВНЫЙ ДЕФИЦИТ ВНИМАНИЯ

Диагноз синдрома дефицита внимания с гиперактивностью ставят преимущественно в первые годы школьного периода. Это расстройство обычно длится до конца подросткового возраста. Излишняя подвижность в подростковом возрасте частично снижается. Неумение планировать, неорганизованность, импульсивность во многих случаях сохраняется на всю жизнь. Им трудно слушать, когда с ними разговаривают, выполнять задания в школе или на работе, следовать инструкциям, выполнять свои обязанности и организовывать мероприятия. Учащиеся с синдромом дефицита внимания и гиперактивности избегают задач, требующих длительного умственного усилия, или выполняют эти задачи неохотно, потому что избегают учителя. Из-за того, что они часто теряют свои личные вещи (например, игрушку, ручку, ластик, книгу и т.д.) и забывают о повседневных делах.

Ключевые слова: процесс обучения, дефицит внимания, гиперактивный дефицит внимания, адаптация, совместная работа с родителями

TƏLİM-TƏRBIYƏ PROSESİNDƏ XÜSUSİ EHTİYAQLARI OLAN UŞAQLARA İNKLÜZİV YANAŞMANIN MƏQSƏDİ

SEVİNC ORUCOVA

s.orucova.71@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Ölkəmizdə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanların sosial və ictimai həyata inteqrasiya olunması üçün dövlət və qeyri-dövlət təşkilatları tərəfindən bir sıra addımlar atılır. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanununa əsasən, bütün vətəndaşlar irqindən, milli və dini mənsubiyyətindən, dilindən, cinsindən, yaşından, sağlamlıq vəziyyətindən, sosial vəziyyətindən, fəaliyyət göstərdiyi sahədən, sosial mənsəyindən, yaşadığı yerdən və siyasi baxışlarından asılı olmayaraq təhsil almaq hüququna malikdirlər. Azərbaycanda Təhsil Siyasətinin məqsədi bütün vətəndaşlar üçün keyfiyyətli təhsilin təmin edilməsindən ibarətdir. Həmçinin xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların keyfiyyətli təhsil alması üçün bərabər imkanların yaradılması sahəsində mühüm addımlar atılmaqdadır.

Qeyd edilir ki, ümumtəhsil sistemi bütün uşaqları əhatə etməli, bütün uşaqların bərabər imkanlara malik olmasını təmin etməli və hər birinin fərdi nailiyyətlərinə dəstək verməlidir. Təhsildə inklüziv yanaşma bu məqsədlərə xidmət edir. Sistem şəklində təmin olunan şərait və təlim vəsaitləri müxtəlif qabiliyyətləri olan uşaqlar üçün əlverişli təlim mühitinin olmasını vurğulayır. Ümumtəhsil sistemində inklüzivlik anlayışı hansısa qrup uşaqları ümumtəhsil məktəblərinə daxil etmək yox, məhz sistemin özünün geniş spektrli qabiliyyətlərə malik olan və təlimdə xüsusi ehtiyacları olan uşaqları əhatə etmək imkanlarının yaradılmasına üstünlük vermək deməkdir. Bu da qanunvericiliyi, maliyyə təminatını, məktəblərdə xüsusi xidmətlərin və zəruri infrastrukturun olmasını, müəllimlərin müvafiq hazırlıqlarını, dərslərin və hər bir uşağın fərdi ehtiyaclarına görə planlaşdırılmasını və aparılmasını, müxtəlif çeşidli təlim metodları və strategiyaları nəzərdə tutur. Bu gün dünyanın bir çox ölkələrinin təhsil sistemlərinin inkişafı məhz inklüziv yanaşma ilə xarakterizə olunur.

İnklüziv təhsil ideyası mütəxəssislərin həm professional, həm də şəxsi keyfiyyətlər baxımından yetişdirilməsinə xüsusi tələblər qoyur. Kadrların əsaslı korreksiyaedici təhsili və professional ixtisaslı olması vacibdir. Əsaslı komponent dedikdə, professional-pedaqoji hazırlıq nəzərdə tutulur. Xüsusi komponent dedikdə isə aşağıdakı psixoloji-pedaqoji biliklər nəzərdə tutulur:

- Inklüziv təhsil haqqında əsaslı məlumatın verilməsi, onun digər təhsil formalarından fərqlinin nümayiş etdirilməsi;

- Inklüziv təhsil mühitində uşaqların yaş və şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafı haqqında biliklərin olması;

- Tədris prosesinin psixoloji və didaktik proyeksiyası haqqında metodların təqdim edilməsi;

- Tədris mühitində pedaqoji qarşılıqlı təsirin müxtəlif metodlarını həyata keçirmək bacarığı.

Eləcə də mütəxəssislərin həm professional, həm də şəxsi keyfiyyətlər baxımından yetişdirilməsi prosesində treninqlər, müxtəlif elmi seminarlar, ustad-peşəkar təlimləri çox əhəmiyyətli rol oynayırlar. Açıq tədbirlərin keçirilməsi müəllimlərə, ümumiyyətlə bütün komandaya öz məqsədini müəyyənləşdirməkdə və professional yüksəlişə doğru irəliləməkdə yardımçı olur. Mütəxəssislərin birgə çalışması inklüziv təhsili daha da canlı və effektiv edir, çünki birgə fəaliyyət çoxsaylı ideyaların ortaya qoyulmasına gətirib çıxarır, bu da öz növbəsində uşaqların problemlərinin daha da dərindən dərk edilməsinə səbəb olur.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ayrıca xüsusi təhsil alması vacib deyildir. Əksinə, onların daha keyfiyyətli təhsilə yiyələnmələri və cəmiyyətə daha tez adaptasiya olmaları üçün öz tipik həmyaşıdları ilə, ümumtəhsil orta məktəblərdə dərs almaları məqsədəuyğundur. Hər şeydən əvvəl bu, artıq mövcud formalaşmış korreksiyaedici sistemdə “xüsusi” uşağın cəmiyyətə adaptasiyası prosesinin zəif inkişaf etməsi və onun ictimaiyyətdən kənarda qalaraq təcrid olunması ilə əlaqədardır.

Son zamanlar xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqlar üçün bir sıra yeni yanaşmalar tətbiq edilir. Sosial statusundan asılı olmayaraq hər bir uşaq inklüziv təhsil vasitəsi ilə öz inkişaf tələbatlarını

ödəmə imkanı və bütöv digər uşaqlar kimi normal təhsilə alma hüququnu əldə edir. Həm ümumtəhsil məktəblərinin, həm də məktəbəqədər uşaq müəssisələrinin idarə heyəti xüsusi qayğıya və təhsilə ehtiyacı olan uşaqları qəbul edir. Onları sosial status, irqi, fiziki, emosional və intellektual inkişaf səviyyələrinə görə diferensasiya etmədən, onların tələbatına uyğun xüsusi psixoloji-pedaqoji şərait yaradır. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar xüsusi təchiz edilmiş tədris otaqlarına nisbətən ümumtəhsil orta və məktəbəqədər müəssisələrində cəmiyyətə, ümumiyyətlə həyata daha tez və effektiv adaptasiya olmağı öyrənirlər. Bu uşaqlarla eyni mühitdə tədris alan tipik uşaqlarda isə təhsil imkanları genişlənir, onlarda fəallıq, tolerantlıq və sərbəstlik kimi müsbət keyfiyyətlər daha çox inkişaf edir.

Təcrübə göstərir ki, inklüziv təhsilin inkişafı mürəkkəb, hərtərəfli, elmi, metodoloji və inzibati resurslara toxunan prosesdir. Inklüziv təhsil ideyasını qəbul edən müəssisələrin idarə heyəti xüsusi köməyə ehtiyac duyurlar. Burada pedaqoji prosesin təşkili, qarşılıqlı təsirin işlənilməsi mexanizminin nəzərə alınması vacibdir. Əgər xüsusi təhsilə ehtiyac duyan və sağlamlığında problem olan uşaq bağçaya getmirsə, o zaman doğru olmayan təhsil istiqamətinin yaranması riski yarana bilər. Məktəb müəllimləri uşağın qabiliyyətini və fərdi keyfiyyətlərini bilmədikləri üçün əlilliyi olan uşaqlardan onların tipik həmyaşıdları kimi eyni bilikləri tələb edə bilərlər. Bu zaman bir sıra problemlərin ortaya çıxması qaçınılmazdır. Burada özünəməxsus bir ziddiyyət yaranır: uşağın bacarıqları və onun qarşıya qoyulmuş tələbləri kəskin fərqləndiyindən və uzaqlaşdığından bu ziddiyyətlər nəticəsində onun təhsilə olan motivasiyası aşağı düşür, tədris prosesi zamanı çətinliklər yaranır və son nəticədə onun sağlamlığındakı problemlər daha da kəskinləşir.

Təəssüf ki, uşaq bağçalarında uşaqların psixi sağlamlığı ilə bağlı hərtərəfli və obyektiv diaqnostika aparılmır. Valideynlərin öz övladlarının əqli durumu və inkişafı haqda dürüst və obyektiv məlumat verməməsi halları da təcrübədə tez-tez rast gəlinən hallardandır. Buna görə də uşaqlarının fiziki, intellektual və psixi inkişafı haqqında hərtərəfli biliyə malik olmaları üçün məktəbəqədər yaşlı uşaqların valideynləri arasında xüsusi profilaktik işlərin aparılması vacibdir. Bu işdə bir neçə sosial qurum iştirak etməlidir (sağlamlığa cavabdeh orqanlar, təhsil ocaqları və sosial yardım fondları). Bundan əlavə, bu prosesdə valideynlərin də rolunu nəzərə almaq vacibdir.

Ümumtəhsil orta məktəblərin, bağçaların idarə heyəti və müəllim-tərbiyəçiləri valideynlərlə söhbət zamanı maksimal dərəcədə onları yuxarıda qeyd edilən diaqnostik prosedurlardan keçməyə sövq etməli, qüsurlar ortaya çıxdıqdan sonra isə onlar bərabər olaraq uşağın hazırlıq mərhələsində çalışaraq onu müasir cəmiyyətə və həyatı hadisələrə hazırlamalıdırlar. Uşaq məktəbə qəbul olmadan əvvəl məktəbəqədər müəssisələr ümumtəhsil orta məktəblərinin müəllim və idarə heyətinə uşaq haqqında bütün lazımi məlumatları təqdim edərək onun inkişafında olan ləngimələr, həmçinin potensial imkanları barəsində informasiya verirlər. Lakin bu informasiya kifayət etməzsə, o zaman məktəbin idarə heyəti uşağı valideynlərinin müşayəti ilə müayinədən keçməyə göndərməlidirlər.

Unutmaq olmaz ki, məhz erkən uşaqlıq dövründə gələcək inkişafın vacib komponentləri mənimsənilir: psixi fəaliyyətin, emosional və motivasiya sahələrinin əsası qoyulur, müstəqil hərəkətlərə və nitq fəaliyyətinə hazırlıq gedir. Erkən uşaqlıq dövrü həm də psixoloji-pedaqoji təsir nöqtəyi nəzərindən çox əhəmiyyətli dövrdür. Buna görə də inkişafda olan pozulmaların erkən diaqnostikası vacib bir məsələyə çevrilir. İnkişafın pozulmasının fərdi strukturunun kompleks müayinəsi ilkin qüsurun dərəcəsinin və sosial faktorların inkişafı gedişinə təsirinin müəyyənləşdirilməsi ilə yanaşı, xəstəliklərin və uşağın somatik vəziyyətinin xarakteristikasını nəzərdə tutur. Erkən kompleks diaqnostika 3 blokdan ibarətdir:

- Sosial blok;
- Tibbi blok;
- Psixoloji-pedaqoji blok.

Erkən yaş dövründə qeyri-adekvat sosial mühitin təsiri altında uşağın psixofiziki inkişafı pozulur, beyin strukturlarının yetişməsi prosesi deformasiya olur, analizatorlararası əlaqələrin formalaşması ləngiyir. Buna görə də erkən diaqnostika prosesində sosial blok böyük əhəmiyyətə malikdir. Erkən yaş dövrünün diaqnostikasında tibbi blokun rolu əvəzəedilməzdir. Tibbi diaqnostika nəticəsində ilkin nöqsanın strukturu, yanaşı gedən pozulmalar, patoloji prosesin xüsusiyyətləri,

nöqsanın etiologiyası və patogenizi və nəhayət, klinik diaqnoz müəyyən edilir. Uşağın psixonevroloji, somatik və antropometrik statusu müəyyənləşəndən sonra tibbi korreksiyanın vaxtı və metodları təyin edilir. Xüsusi müəllim və xüsusi psixoloqun sərəştəsində olan psixoloji-pedaqoji blok inkişafın aktual səviyyəsini müəyyənləşdirməklə inkişaf və korreksiyaedici proqramların həyata keçirilməsinin zəruriliyini əsaslandırır. Hər üç mərhələdə valideynlərin fəal iştirakı uşağın sağlamlığının, fərdi təliminin və psixoloji problemlərinin maksimal həllinə kömək edir.

Ümumiyyətlə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların inteqrasiyası məktəbəqədər yaş dövründən, onların sosial inteqrasiyasından başlamalıdır. Bu zaman inkişafında problemləri olan uşaqlar zəruri məsləhəti dəstəklə, pedaqoji-korreksion və tibbi-sosial köməklə təmin edilirlər. İnklüziv tərbiyə və təlimin inkişafı xüsusi və kütləvi təhsil arasında yeni münasibətlərin yaranmasına zəmin yaradaraq xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsili ilə yanaşı, onların həyata transformasiyasını nəzərdə tutur. Eyni zamanda bu model daha geniş kateqoriyadan olan uşaqları əhatə edir. Yəni burada sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar deyil, həm də kimsəsiz, valideyn himayəsindən məhrum, çətin tərbiyə olunan, davranışında problemlər olan, zərərli vərdislərə meyl edən, təhsildən kənarda qalan hüquqları pozulan, zorakılığa məruz qalan uşaqlar da aid edilir. İnklüziv təhsil tətbiq edilən təhsil müəssisələrində bütün təhsil alanların, o cümlədən xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsil hüquqlarının tam şəkildə reallaşdırılması üçün onların bərabərhüquqluluğu, təhsil prosesinin hər bir uşaq üçün əlçatan olması, onlara ünsiyyət üçün bərabər imkanlar yaradılması, təlim prosesinin səmərəli təşkil edilməsi, prosesə cəlb olunan pedaqoji işçilərin müvafiq bacarıqlara yiyələnməsinin təmin edilməsi, tədris proqramlarında hər bir uşağın tələbatının nəzərə alınması, ailələrin təhsil müəssisələrinin həyatında fəal iştirak etməsi təmin edilməlidir. Yalnız bu halda respublikamızda inklüziv təhsil sahəsində real nəticələr əldə edilə bilər və inklüziv təhsilin əsas prinsipi olan “təhsi hamı üçün” reallaşır.

ƏDƏBİYYAT

2. Hüseynova, N.T. (2014). İnklüziv təhsil. Dərs vəsaiti. Bakı
3. Korreksion pedaqogikanın müasir problemləri. Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Bakı. 2012
1. Şərəfxanova, L., Məmmədova, S., Mikayılova, Ü. (2010). İnklüziv təhsil. Məktəbəqədər təhsil pilləsi üçün. Bakı
4. Təhsil Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun. 2009.

SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD OLAN KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN XÜSUSİ TƏHSİL EHTİYACLARI

AYTƏKİN SEYİDOVA

aytekinseyid12@gmail.com

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər: erkən uşaq autizmi, korreksiya, psixoloji və pedaqoji dəstək

Hər bir kateqoriya üzrə inkişafın pozulması inklüziv təhsil mühitindəki şagirdlərin xüsusi təhsil ehtiyaclarına əsasən, xüsusi şərait yaradılmalıdır. Hər bir təşkilat hər hansı disontogeneza malik uşağın keyfiyyətli təhsilini təşkil etmək üçün lazım olan bütün vasitələrə sahib olmalıdır. Lakin fərqli pozuntuları olan uşaqlar üçün xüsusi şəraitlər əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir və onları pozuntunun tipinə görə müzakirə etmək məqsəduyğundur.

"Autizm (yunan dilindən – öz) əlaqələrin pozulmasının kəskin formalarını, reallıqdan öz hisslərinin dünyasına qaçmağı ifadə edir". Bu termin ilk dəfə İsveçrəli psixiatr və psixoloq E.Bleyler tərəfindən təqdim edilmişdir (Layşeva, 2017, s.196). Autizm xəstəlik deyil, bioloji təbiəti olan bir hal və ya inkişaf pozuntusudur.

Autizm spektrinin pozuntusu (ASP) olan uşaqların xüsusi təhsil ehtiyacları aşağıdakılardır:

- praktik yönümlü və sosial məqsədli təhsil və tərbiyə;
- düzəliş-inkişaf yönümlü məşğələlərdə (defektoloq, loqoped, psixoloq, sosial pedaqoq və s. ilə);
- ən effektiv təhsil praktikasının seçilməsi və həyata keçirilməsi;

Autizmə yoluxmaq olmaz və onu müalicə etmək mümkün deyil. Bu inkişaf pozuntusu ilə insan doğulur, yaşayır və yaşlanır. Bu, inkişafetdirici və tədris proqramı vasitəsilə korreksiya edilə bilən bir haldır.

Autizm xüsusilə 3 əsas sahədə aydın şəkildə özünü göstərir:

- nitq və ünsiyyət;
- cəmiyyətdə qarşılıqlı əlaqə;
- təsəvvür və emosional sahə.

Autizmin əsas simptomları arasında ünsiyyətdə çətinliklər, cəmiyyətə daxil olma prosesindəki çətinliklər, emosional əlaqələr qurma bacarığının olmaması, nitq inkişafının pozulması qeyd edilir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, autizm bütün psixikanın sahələrinin, yəni intellektual və emosional sahələrin, qavrayışın, motor bacarıqların, diqqətin, yaddaşın və nitqin düzgün inkişaf etməməsi ilə xarakterizə olunur.

Autizmin korreksiyası ilə bağlı ən erkən yanaşmalardan biri rus alimləri K.S.Lebedinskaya və O.S.Nikolskaya tərəfindən təklif edilən kompleks tibbi-psixoloji-pedaqoji korreksiyası metodikasıdır. Bu metodika autizmi ilk növbədə affektiv pozuntu kimi təsəvvür etməyə əsaslanır. Digər xarici metodlardan fərqli olaraq kompleksliyə – pedaqoqlar, psixoloqlar və psixiatrların davamlı qarşılıqlı əlaqəsinə böyük əhəmiyyət verilir. Əsas səylər emosional sferanın korreksiyasına və uşağın emosional tonusunun artırılmasına yönəlikdir. Bu metod nisbətən yüngül erkən uşaq autizmi formaları ilə işləməkdə kifayət qədər effektivdir, lakin dərin autizm pozuntuları olan hallarda onun tətbiqi olduqca çətin görünür (İvanov E.S., Demyanchuk, 2004, s.263).

Erkən uşaq autizmi sindromunun (EUA) tədqiqi ilk dəfə Rusiyada, kifayət qədər əvvəl, 1947-ci ildən başlayaraq S.S.Mnuhin tərəfindən "Uşaqlarda ağır qida çatışmazlığı nəticəsində nevro və psixopatoloji dəyişikliklər" adlı məqalənin dərcindən sonra aparılmışdır. Daha sonra EUA 30 ildən artıq bir müddət ərzində yalnız tibbi problem kimi müzakirə edildi. Lakin autistik uşaqların psixiatrik stasionara yerləşdirilməsi, adətən, müsbət nəticələr vermirdi və çox vaxt ailədən ayrılma, mühitin dəyişməsi şəraitində, əksinə, uşağın vəziyyətinin pisləşməsinə səbəb olurdu. Yalnız XX əsrin 70-ci illərinin ikinci yarısından etibarən (o dövrdə Leningradlı) Ş.N.İsaev, V.E.Kaqan, xüsusilə Moskvalı

psixiatrlar və psixoloqlar – K.S.Lebedinskaya, V.V.Lebedinskiy, O.S.Nikolskaya və digərlərinin işləri sayəsində EUA-nın psixoloji inkişafın xüsusi pozuntusu olduğu anlayışı tədricən formalaşmağa başladı. Bununla da yalnız və yalnız dərman müalicəsi deyil, həm də EUA-nə xas xüsusi formalar və metodlardan istifadə etməklə korreksion təhsili və tərbiyəsinin vacibliyi ortaya çıxdı (Rudik, 2015, s.189).

Birləşmiş Krallığın Təhsil Nazirliyinin 2019-cu ilin məlumatlarına görə, İngiltərədə autizmlilə məktəblilər həm xüsusi təhsil ehtiyacı olan, həm də olmayan qeyri-autizmlilərdən daha çox dərsləri buraxırlar. Təhsil ehtiyacları sosial bacarıqlar və ünsiyyət problemləri ilə üst-üstə düşdükdə buraxma səviyyəsi adətən artır. Digər tərəfdən, məktəblər müxtəlif ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə situasiyalarını təqdim edir. Autizmlilə məktəblilər sosial qarşılıqlı əlaqələr zamanı tez-tez stres yaşayır, bu da məhdud iştirakı və sosial izolyasiyaya daha yüksək risk yaradır. Bu şəraitlər psixi pozuntuların riskini artırır. Səslənən psixi pozuntuların olması məktəbdə dərsləri buraxma riskini artırır (Finning et al., 2019).

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası 18 dekabr 2007-ci ildə (rezolyusiya № A/RES/62/139) 2 aprel gününü Ümumdünya Autizm Probleminin Məlumatlandırma Günü elan etdi. Bu, autizm xəstəliyindən əziyyət çəkən insanların həyat keyfiyyətinin artırılmasına kömək etməyin vacibliyini vurğulamaq məqsədini güdür ki, onlar cəmiyyətin tamhüquqlu üzvləri olaraq dolğun və mənalı bir həyat sürə bilsinlər. Bu gün 2008-ci ildən etibarən hər il 2 aprel tarixində qeyd edilir.

Bu beynəlxalq gün Qətər dövlətinin təşəbbüsü ilə yaradılmışdır və bu, 2008-ci ildə BMT Baş katibinin mesajında qeyd olunmuşdur. Baş Assambleyanın rezolyusiyasında, əsasən, uşaqlarda autizm probleminə diqqət yetirilir, autizmlilə uşaqların yüksək nisbəti ilə bağlı narahatlıq ifadə edilir və erkən diaqnostikanın və müvafiq müayinələrin əhəmiyyəti vurğulanır.

Rezolyusiya cəmiyyəti, o cümlədən ailələri, autizmlilə uşaqların problemi haqqında məlumatlandırmaq üçün bütün tədbirlərin görülməsini tövsiyə edir.

Beynəlxalq “Mavi işıqla işıqlandır” (“Light It Up Blue”) aksiyası bu gün çərçivəsində 2008-ci ildən etibarən dünya üzrə keçirilir. Bu gün müxtəlif ölkələrin əsas abidələri mavi rəngdə işıqlandırılır ki, bu da autizmin beynəlxalq simvolu hesab edilir. Beynəlxalq aksiyanın məqsədi autizmlilə uşaqları böyüdən ailələrə dəstək olmaqdır.

Azərbaycanda autizm xəstəliyindən əziyyət çəkən insanların sosial müdafiəsi ilə bağlı bir çox layihələr həyata keçirilir. Dünyada təxminən 70 min insan bu xəstəlikdən əziyyət çəkir, Azərbaycanda isə 3500-ə yaxın autizmlilə uşaq var. 2012-ci ildə Heydər Əliyev Fondu və UNICEF-in dəstəyi ilə 2 aprel tarixində Bakı dünyanın bir çox şəhərlərində keçirilən “Mavi işıqla işıqlandır” beynəlxalq aksiyasına qoşuldu. Bu gün Milli Dəniz Parkındakı binalardan biri – Bakı Biznes Mərkəzi mavi işıqla işıqlandırıldı. Sonrakı illərdə bu aksiyalar paytaxtın mərkəzində yerləşən otellərdə keçirildi.

Son 20 il ərzində aparılan populyasiya araşdırmalarının məlumatları ildən-ilə autizm spektri pozuntularının (ASP) yayılmasında sabit artımı göstərir. Mart 2023-cü ildə ABŞ-ın Xəstəliklərə Nəzarət və Profilaktika Mərkəzi yenilənmiş statistika dərc etdi: autizm spektri pozuntusu 8 yaşlı hər 36 uşaqdan birində qeydə alınır, bu da oğlanlarda ortalama 3,8 dəfə daha çoxdur.

Autizmlilə uşaqların və yeniyetmələrin dövlət təhsil müəssisələrində təhsilinin bir variantı digər növ kütləvi və xüsusi məktəblərdə autizmlilə uşaqlar üçün xüsusi siniflərin yaradılmasıdır. “İnklüziv təhsil layihəsi” ölkəmizdə 2005-ci ildən həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 3 fevral 2005-ci il tarixli Qərarına əsasən, “Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili proqramı” (2005-2009-cu illər) təsdiq olunmuşdur.

“Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafına dair Dövlət Proqramı” 2018-2024-cü illər üçün 14 dekabr 2017-ci il tarixli Prezident İlham Əliyevin Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Bu proqramda insanlara daha nəcib keyfiyyətlərlə yanaşmanın inkişaf strategiyası öz əksini tapmışdır.

Lakin məlumdur ki, ölkəmizdə 2019-cu ildən etibarən Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən inklüziv təhsil üzrə ibtidai sinif müəllimləri və orta məktəblərin fənn müəllimləri üçün xüsusi treninqlər keçirilir. Bu treninqlərin məqsədi orta məktəb müəllimlərini sağlamlıq imkanları məhdud (o cümlədən autizmlilə uşaqlar) uşaqlarla adi, xüsusi siniflərdə deyil,

işləmək üçün metod və prinsiplərlə tanış etməkdir. Hazırda Bakı şəhərində bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən bir neçə pilot məktəb və uşaq bağçası mövcuddur.

Qeyd etmək lazımdır ki, potensial olaraq saxlanılan intellekt və hətta müəyyən bacarıqlara malik olsa belə, autizmlı uşaqların kütləvi məktəbdə təhsili xüsusi psixoloji-pedaqoji dəstək tələb edir.

Autizmlı şəxslərin sosial nişası barədə danışmaq çətindir: intellektual və nitq inkişafındakı böyük fərqlər səbəbindən bu sahədə aydın sərhədlər yoxdur, adaptasiya nisbətən (daimi qayğıya ehtiyac duyurlar) baş verir və yalnız 2-3% məmnunedici sosial adaptasiya səviyyəsinə çatır (Mamaychuk, 2017, s.288).

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsi və ya ümumi-orta məktəbin müəllimi qarşısında duran problemlər kifayət qədər aydın şəkildə müəyyən edilmişdir və onların həlli olduqca sadədir: autizmin aşağıdakı xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq fərdi yanaşma, həssaslıq artırılmış, yorğunluq, intellektual, nitq və motor bacarıqların qeyri-bərabər inkişafı, reaksiya sürətinin ləng olması, öyrənmə nəticələrinin gecikməsi (uşaq dərhal cavab vermir, bir müddət sonra cavab verir), öncəki məşğələlərin qavranmasında çətinlik (fərdi məşğələlər daha effektivdir), lövhədə cavab verməkdə çətinliklər və s. Müəllim nəticələr və təşkilati qərarlar çıxarmaq üçün tələsməməli, uşağın davranış pozuntularının və təhsildəki çətinliklərin səbəblərini başa düşməyə çalışmalı, onun haqqında valideynlərdən daha diqqətlə soruşmalı və uşaqda autizm olmasından şübhələndikdə müvafiq ixtisası olan mütəxəssisdən (pedaqoq, psixoloq, uşaq psixiatri) kömək istəməlidir. Nisbətən yüngül erkən uşaqlıq autizmi formaları ilə işləyərkən kompleksliyə – pedaqoqlar, psixoloqlar və psixiatrların davamlı qarşılıqlı əlaqəsinə böyük əhəmiyyət verilir. Əsas səylər emosional sferanın korreksiyasına və uşağın emosional tonusunun artırılmasına yönəlidir.

Çox vaxt çətinliklərdən sonra müsbət nəticələr və məmnuniyyət gəlir ki, bu da, xüsusilə qiymətli və xoşdur: dünya miqyasında qəbul edilir ki, autizmlı uşaqlarla işləmək müasir korreksion pedaqogikasında əslində ən çətin işlərdən biridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Аршатский, А.В.и др. (2016). Дети и подростки с аутизмом. Москва. 165 с.
2. Лайшева, О.А. (2017). Ранний детский аутизм. Пути реабилитации. 196 с.
3. Иванов, Е.С., Демьянчук, Л.Н., Демьянчук, Р.В. (2004). Детский аутизм: диагностика и коррекция. Учебное пособие Санкт-Петербург: Издательство «Дидактика Плюс». 263 с.
4. Мамайчук, И.И. (2017). Помощь психолога детям с аутизмом. СПб.: Речь. 288 с.
5. Никольская, О.С. (2015). Аутичный ребенок. Пути помощи / М.: Теревинф. 174 с.
6. Рудик, О.С. (2015). Коррекционная работа с аутичным ребенком: [кн. для педагогов: метод. пособие] М.: Гуманитарный изд. центр ВЛАДОС. 189 с.
7. Finning et al..Risk and Influencing Factors for School Absenteeism among Students on the Autism Spectrum./A Systematic Review, 2019
8. /<https://link.springer.com/journal/40489>.

SUMMARY

SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS WITH LIMITED HEALTH OPPORTUNITIES

The article is dedicated to the issue of the special educational needs of primary school students with disabilities within the framework of inclusive education. In particular, the article addresses the issue of educating children with autism in secondary school.

The system of support for individuals with autism began to take shape in the USA and Western Europe in the mid-1960s. However, it is important to note that the first school for autistic children in Europe (and, apparently, in the world), Sofienskole, started operating in Denmark in 1920, at a time when the concept of childhood autism had not yet been formulated in either psychiatry or special education. One of the earliest approaches to the correction of autism is the methodology of comprehensive medical-psychological-pedagogical correction proposed by Russian scientists K.S. Lebedinskaya and O.S. Nikolskaya, which is based on the understanding of autism primarily as an affective disorder. Unlike other foreign methods, great importance is placed on the integrative aspect—constant interaction among educators, psychologists, and psychiatrist doctors. The main efforts are directed towards correcting the emotional sphere and enhancing the child's emotional tone. This method is quite effective when working with relatively mild forms of early childhood autism, but its application for cases with severe autistic disorders appears to be quite problematic.

In our country, since 2019, the Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan has been conducting special training for primary school teachers and subject teachers in general secondary schools on inclusive education. The aim of these training sessions is to teach secondary school teachers the methods and principles for working with children with disabilities (including autistic children) in regular, rather than specialized, classrooms. Currently, there are several pilot schools and kindergartens in Baku working in this direction.

Secondary school teachers often encounter manifestations of autism in children such as vulnerability, increased fatigue, uneven development of intellectual, speech and motor skills, difficulties in answering at the blackboard, and other problems. The solution here is quite simple - you need an individual approach.

When working with relatively mild forms of early childhood autism, great importance is given to complexity - the constant interaction of teachers, psychologists and psychiatrists. The main efforts are directed to the correction of the emotional sphere, to the emotional toning of the child. Teaching autistic children in secondary school requires special psychological and pedagogical support.

Keywords: *early childhood autism, correction, psychological and pedagogical support*

РЕЗЮМЕ

ОСОБЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПОТРЕБНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

Статья посвящена вопросу особых образовательных потребностей младшеклассников с ограниченными возможностями здоровья в условиях инклюзивного образования. В частности в статье затронута проблема обучения детей с аутизмом в начальной школе.

Система помощи лицам с аутизмом начала впервые формироваться в США и Западной Европе в середине 60-х гг. Нужно, однако, отметить, что первая в Европе (и, по-видимому, в мире) школа для аутичных детей – Sofienskole – начала функционировать в Дании в 1920 г., когда ни в психиатрии, ни в специальной педагогике понятие детский аутизм еще не было сформулировано. Из наиболее ранних подходов к коррекции аутизма известна предложенная российскими учеными - К.С. Лебединской и О.С. Никольской методика комплексной медико-

психолого-педагогической коррекции, основанная на представлении об аутизме, прежде всего, как об аффективном расстройстве. В отличие от других зарубежных методов большое значение отводится комплексности – постоянному взаимодействию педагогов, психологов и врачей-психиатров. Основные усилия направляются на коррекцию эмоциональной сферы, на эмоциональное тонизирование ребенка. Метод достаточно эффективен при работе с относительно легкими формами раннего детского аутизма (РДА), применение же его для случаев с глубокими аутистическими расстройствами представляется весьма проблематичным.

В нашей стране со стороны Министерства Науки и Образования Азербайджанской Республики с 2019 года проводятся специальные тренинги для учителей начальных классов и педагогов-предметников средних общеобразовательных школ по инклюзивному обучению. Целью которых является обучение учителей средних школ методам и принципам работы с детьми с ограниченными возможностями здоровья (в том числе и аутичных детей) в условиях обычных, а не специализированных классов. В настоящее время в г. Баку существует несколько пилотных школ и детских садов, работающих в этом направлении.

Педагоги средних школ часто сталкиваются с такими проявлениями аутизма у детей, как ранимость, повышенная утомляемость, неравномерность развития интеллектуальных, речевых и моторных навыков, трудности при ответе у доски и др.проблемы. Здесь решение достаточно просто – нужен индивидуальный подход.

При работе с относительно легкими формами раннего детского аутизма большое значение отводится комплексности – постоянному взаимодействию педагогов, психологов и врачей-психиатров. Основные усилия направляются на коррекцию эмоциональной сферы, на эмоциональное тонизирование ребенка. Обучение аутичных детей в средней школе требует специальной психолого-педагогической поддержки.

Ключевые слова: ранний детский аутизм, коррекция, психолого-педагогическая поддержка

İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ XARİCİ DİLİN ÖYRƏNİLMƏSİ

SƏBİNƏ ƏKBƏROVA

reraro61@mail.ru

Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitut

Xülasə

İnklüziv ingiliscə “inklüzিয়া” sözündən əmələ gəlib “daxil olma”, “qoşulma” mənasını verir. Inklüzia sağlamlıq imkanları məhdud olan insanların öz güclərinə inamlarını artırmağa, onları digər insanlarla bərabər hüquqa malik olmağa, birgə təhsil almağa, asudə vaxt keçirməyə motivasiya edən və stimullaşdırıcı pedaqoji, psixoloji və sosial prosesdir. Inklüzia yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilə cəlb edilməsi deyil, həmçinin müxtəlif mədəniyyətlərə malik, həyat tərzlərinə görə bir-birindən fərqlənən, başqa dillərdən olan, təhsilə müxtəlif maraqları və imkanları olan, yaxud da miqrant ailələrinin uşaqları, yerləri dəyişilən hərbi ailələrinin uşaqları da aid edilə bilər. Inklüziv siniflərdə ingilis dilinin tədrisi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu dərslər maraqlı olmaqla bərabər, həm də mürəkkəb pedaqoji prosesdir. Belə siniflərdə müəllim həm inklüziv uşaqlarla, həm də sağlamlığı normal olan uşaqlarla müəyyən səviyyədə məşğul olmalıdır. Belə ki, baxmayaraq ki, inklüziv uşaqların sinifdə müəllimi vardır, ingilis dili müəllimi inklüziv uşaqları da dərslə cəlb etməli, onlarla da ünsiyyət və münasibət quraraq dərslərini daha maraqlı və interaktiv təşkil etməlidir.

Açar sözlər: *inklüziv təhsil, ingilis dili, texniki vasitələr, təhsil hüququ*

İnklüziv təhsildə xarici dilin öyrənilməsində əsas məqsəd xüsusi pedaqoji-psixoloji mühitdə müxtəlif pedaqoji üsullarla sağlamlıq imkanları məhdud, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların kommunikativ bacarıq və vərdislərini inkişaf etdirmək, xarici dil üzrə müvafiq proqrama uyğun biliklərə yiyələnmək və müəyyən ünsiyyət bacarığına sahib olmaqdır.

Ölkəmizdə 2001-ci ildə “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında “Azərbaycan Respublikasının Qanunu” qəbul edilmişdir. Bu Qanun bu sahədə aparılan işlərin daha səmərəli və məqsədyönlü təşkili üçün geniş perspektivlər açmış və orada qeyd edilmişdir: “Xüsusi təhsilin məqsədi sağlamlıq imkanları məhdud şəxsləri zəruri bilik, bacarıq və vərdislər aşılmaqla onların cəmiyyətə uyğunlaşmasını, o cümlədən özünəxidmət verdiyinin yaradılmasını, əmək fəaliyyətinə və ailə həyatına hazırlanmasını təmin etməkdən ibarətdir” (1).

Bu qərardan irəli gələrək inklüziv uşaqların inkişafı, səmərəli təhsili üçün müxtəlif proqramlar, layihələr hazırlanır və Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında göstərilir ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün müxtəlif inkişafetdirici, korreksiyaedici və inklüziv təhsil proqramları tətbiq edilir (2).

Azərbaycanda inklüziv təhsilin təşkili istiqamətində Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən 2005-2009-cu illərdə “Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili ilə əlaqədar İnkişaf Proqramı” həyata keçirilmişdir ki, bu kateqoriyadan olan uşaqların təhsil hüququnun tam şəkildə təminatı, inklüziv təlimə keçidin reallaşdırılması, təhsil müəssisələrində bütün uşaqların təhsili üçün bərabər imkanların yaradılması sahəsində əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Bu proqrama əsasən, 2005-ci ildən etibarən Elm və Təhsil Nazirliyi və UNİCEF tərəfindən Azərbaycanda birgə inklüziv təhsil layihələri həyata keçirilməyə başlanmışdır.

Proqramın icrası istiqamətində Heydər Əliyev Fondunun sağlamlıq imkanları məhdud, kimsəsiz, valideyn himayəsindən məhrum uşaqlarla bağlı həyata keçirdiyi işlər təqdirəlayiqdir. Fond xüsusi Proqram çərçivəsində ümumtəhsil məktəbində və uşaq bağçasında xeyli sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların inklüziv təhsilə cəlb olunması, məktəbəqədər təhsil pilləsində və ibtidai təhsil səviyyəsində inklüziv təhsilin tətbiqi üçün metodik vəsaitlər hazırlanması, pedaqoji kadrların peşə

hazırlığının təkmilləşdirilməsi üçün təlimlərin təşkili və pedaqogika dərslik və dərs vəsaitlərində “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili” adlı xüsusi bölmə və paraqrafların ayrılması kimi məsələlər də bu sahədə atılan dəyərli addımlardandır (Hüseynzadə, R.L. Pedaqogika. Dərslik. Bakı ADPU, 2021).

İnklüziv təhsil prosesində xarici dilin öyrənilməsi cinsindən, dinindən, dilindən, etnik mənsubiyyətindən, yaş qrupundan asılı olmayaraq bütün uşaqların öz həmyaşıdları ilə birgə eyni sinifdə tələb olunan tədris proqramına, kurikulumuna uyğun təhsil almasıdır.

İnklüziv siniflərdə ingilis dilinin tədrisi xüsusi əhəmiyyət kəsb edərək maraqlı olmaqla bərabər, həm də mürəkkəb pedaqoji prosesdir. Belə siniflərdə müəllim həm inklüziv uşaqlarla, həm də sağlamlığı normal olan uşaqlarla lazımi səviyyədə məşğul olmalıdır. Belə siniflərdə ingilis dili müəllimi inklüziv uşaqları dərsə cəlb etməli, onlarla ünsiyyət və münasibət qurmalı və dərslərini daha maraqlı interaktiv üsullarla təşkil etməlidir. Belə olan halda uşaqlarda dil öyrənməyə stimül və motivasiya yaranır. Sinifdə uşaqların kollektiv birliyi təmin olunmuş olur və kollektiv bütünlükdə dərs məşğələsinə səfərbər olunmuş olur.

İngilis dilinin tədrisi zamanı inklüziv siniflərdə nitqi qüsurlu olan, lal və karlılığı olan uşaqlara da rast gəlmək olar. Bu zaman ingilis dili müəllimi xüsusi bacarıq və qabiliyyətindən, səriştə və peşəkarlığından istifadə edərək inklüziv uşaqların dil öyrənməsinə xüsusi diqqət və qayğı göstərməlidir. Əlbəttə, bu zaman müəllim tədris prosesində texniki təlim vasitələrindən, İKT-dən, kompüter texnikasından səmərəli istifadə etməyi bacarmalıdır. İngilis dilinin tədrisi prosesində müəllim inklüziv uşaqların fərdi, psixoloji xüsusiyyətlərini yaxşı bilməli və tədris prosesində bunu nəzərə almalıdır.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, dünyanın bir çox ölkələrinin təhsil siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri inklüziv təhsilin beynəlxalq standart və prinsiplərə uyğunlaşdırılmasıdır. Bu prinsiplərin əsası təhsilin humanistləşdirilməsi, demokratikləşdirilməsi və insan hüquqlarının təmin edilməsidir. Bütün uşaqların keyfiyyətli təhsil almaq hüququna əsaslanaraq bir sıra beynəlxalq konvensiyalar, milli qanunvericilik aktları və normativ-hüquqi sənədlər inklüziv təhsilin tətbiqini və inkişafını təmin edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında Qanunu”nın tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 19 iyul 2001-ci il/Xalq, 21 iyul 2001-ci il
2. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı/ Xalq, 30 dekabr 2012 ci il

SUMMARY

Sabina Akbarova

LEARNING A FOREIGN LANGUAGE IN INCLUSIVE EDUCATION

Inclusive comes from the English word “inclusion” and means “inclusion”, “joining”. Inclusion is a pedagogical, psychological and social process that motivates and encourages people with disabilities to increase self-confidence, have equal rights with other people, study and spend leisure time together. Inclusion is not only the involvement in education of children with special needs, but also children of different cultures, different lifestyles, different languages, with different interests and educational opportunities, or children of migrant families, children of displaced military families.

Teaching English in inclusive classes is of particular importance. These classes are interesting, but also a complex pedagogical process. In such classes, the teacher must deal with both inclusive children and children with normal health to a certain extent. So, although inclusive children have a teacher in the class, the English teacher must also involve inclusive children in the lesson, establish communication and relationships with them, and organize the lesson more interesting and interactive.

Keywords: inclusive education, English, technical means, right to education

РЕЗЮМЕ

Сабина Акбарова

ИЗУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Инклюзивный – происходит от английского слова «Inclusion» и означает «включение», «присоединение». Инклюзия – это педагогический, психологический и социальный процесс, который мотивирует и стимулирует людей с ограниченными возможностями повышать уверенность в себе, иметь равные права с другими людьми, вместе учиться и проводить досуг. Инклюзия – это не только привлечение к образованию детей с особыми потребностями, но и детей разных культур, разного образа жизни, разных языков, с разными интересами и возможностями для получения образования, или детей семей мигрантов, детей перемещенных военнослужащих. сделанный.

Преподавание английского языка в инклюзивном классе имеет особое значение. Эти уроки – это не только интересный, но и сложный педагогический процесс. На таких занятиях педагог должен иметь дело как с инклюзивными детьми, так и с детьми с нормальным здоровьем на определенном уровне. Итак, хотя у инклюзивных детей в классе есть учитель, учитель английского языка должен вовлечь инклюзивных детей в урок и сделать урок более интересным и интерактивным, установив с ними общение и взаимоотношения.

Ключевые слова: *Инклюзивное образование, английский язык, технические средства, право на образование*

İNKLÜZİV TƏHSİL MÜHİTİ VƏ MÜƏLLİM HAZIRLIĞI

SƏBİNƏ CƏFƏROVA

sabina_16_86@mail.ru

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər: *təhsil, inklüziv, proses, kadr, müəllim, sağlam, yanaşma*

İnklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud uşaqları cəmiyyətə cəlb etmək bununla yanaşı, onların inkişafını, tərbiyə prosesini həyata keçirməkdən ibarətdir. İnklüzivlik bütün uşaqların (sağlamlıq imkanları məhdud və sağlam uşaqların) həm sosial, həm də akademik baxımdan daha çox imkanlar əldə etdiyini düşünən yanaşma və fəlsəfədir.

İnklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud olan hər bir uşağın müxtəlifliyini nəzərə alan, təlim prosesində onların maraq və qabiliyyətlərinə, ehtiyaclarına uyğunlaşdırılan bir yanaşmadır ki, bu prosesdə sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaq ona fərdi yanaşıldığını və cəmiyyətin dəyərli üzvü olduğunu hiss etməlidir. Sosial statusundan, fiziki və əqli qabiliyyətlərindən asılı olmayaraq inklüziv təhsil hər bir uşağa təhsil ehtiyaclarını ödəmək və müasir dövrün inkişaf səviyyəsinə uyğun təhsil almaq üçün bərabərhüquqlu olmasını təmin etməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünyada baş verən iqlim dəyişiklikləri, qidaların geninin dəyişdirilməsi iqlimə, eyni zamanda insan sağlamlığına ciddi təsir göstərir. Son dövrlər uşaqların sağlamlığında mənfi tendensiyləri müşahidə etmək mümkündür. Bu gün ekoloji pozuntular insanların inkişafına da mənfi təsir göstərir. Belə ki, bu təsir nəticəsində insan anatomiyasında patoloji xəstəliklərin yaranmasını, müəyyən sindromlu xəstəliklərin çoxalmasını görürük. Patologiyanın ağır formalarının sürəti artmaqdadır, bu da müəyyən dərəcədə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sayının artmasına səbəb olmuşdur.

Təhsil sistemi müasir cəmiyyətin sosial-mədəni tərkib hissəsidir, nəsilləri formalaşdırır, onların şüurunun, dəyərlərinin, davranışının bu və ya digər istiqamətini təyin edir.

Cəmiyyətdə inklüziv təhsil anlayışı təhsilin ən aktual məsələlərindən biri hesab edilir. İnklüziv təhsilin yaradılmasının metodoloji əsasını L.S.Vıqotskinin mədəni-tarixi məktəbinin ideyaları və C.Rocersin ekzistensial-humanist nəzəriyyəsi təşkil edir. L.S.Vıqotski öz əsərlərində sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların normal inkişaf edən uşaqların cəmiyyətindən kənarda qalmayaraq onlarla birlikdə vahid bir axınla oxuyacağı bir təhsil sisteminin yaradılmasının zəruriliyini vurğulayırdı.

İnklüziv təhsil dünya pedaqoji elm və təcrübəsində yeni istiqamət olsa da onun ideyaları, təhsilə dair yanaşmaları qədimdir. Salamanka (1994) və Cenevrə (1999) bəyannamələrinin müddəalarına əsasən, inklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların yaşayış yerində təhsil hüququnun həyata keçirilməsini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur: valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar, milli və dini azlıqların nümayəndələri, əhalinin aztəminatlı təbəqələrindən olan immiqrantlar, çətin tərbiyə olunan uşaqlar və s. (BMT konvensiyası, 2006).

YUNESKO-nun sorğusu əsasında (1989) ölkələrin 3/4-nün (sorğuda iştirak etmiş 58 ölkədən 43-ü) sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların inklüziv təhsilini qəbul etdiyi müəyyənləşdirilmişdir (Hüseynov, Q., Şərafxanova, L., Məmmədova, S., Mikayılova, Ü., 2010, s.4.)

Hər bir fərdin həyatına humanist münasibətin bu prinsipləri inklüziv təhsili Azərbaycan təhsili sahəsində dövlət siyasətinin əsas ideyası kimi bir sıra fundamental hüquqi sənədlərdə öz əksini tapmışdır. Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar getdikcə daha çox humanist bir istiqamət almaqdadır. Müasir təhsil sistemində sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin təhsili xüsusi yer tutur.

Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün inklüziv təhsilin müxtəlif modelləri və metodları fəal şəkildə inkişafı ilə yanaşı, bu uşaqların xüsusi məktəblərdən

kənarında təhsil alması üçün bir sıra layihələr həyata keçirilir. Bütün təhsil müəssisələrində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara yardım sistemi (dəstəkləyici və həvəsləndirici dərslər, fənn konsultasiyaları, kurikulumlar) işlənilib hazırlanmaqda və tətbiq edilməkdir.

Məlumdur ki, inklüziv təhsil sağlam uşaqlarla sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların birgə təhsilidir. O, uşağa qarşı hər hansı ayrı-seçkiliyi istisna edən ideologiyaya əsaslanır. Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsilin tətbiqi ilə bağlı 2004-cü ildən başlayaraq təşəbbüslər olmuşdur (Hüseynov, Q., Şərifxanova, L., Məmmədova, S., Mikayılova, Ü., 2010, s.22).

“İnklüziv təhsil layihəsi”nin icrasına isə 2005-ci ildən start verilmişdir. Nazirlər Kabinetinin 3 fevral 2005-ci il tarixli 20 nömrəli Qərarına əsasən, “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsili”nin təşkili üzrə inkişaf proqramı təsdiq edilmişdir.

Respublikamızda inklüziv təhsil aşağıdakılarla tənzimlənir:

- Konstitusiyaya;
- "Azərbaycan Respublikasının təhsil haqqında" qanunu
- Uşaq Hüquqları Konvensiyası;
- Əlillərin Hüquqları haqqında Konvensiya.

Dünyada inklüziv təhsil 1970-ci illərdən tətbiq edilir. Hazırda ölkəmizdə əhəlinin sağlamlığının qorunması və möhkəmləndirilməsi vəzifəsi xüsusi aktualıq kəsb edir. İnklüziv təhsilin bir çox üstünlükləri var: həmyaşıdları ilə ünsiyyət, uyğunlaşma və sosiallaşma, sağlam uşaqlarda həssaslıq və anlayışın tərbiyəsi və s. İnklüziv təhsilin tətbiqi sayəsində xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqlar məktəbə və məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə gedə bilirlər.

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanuna əsasən, hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququ var. İnklüziv təhsil əqli qüsurlu, əqli geriliyi olan, görmə, eşitmə və nitq pozğunluğu, dayaq-hərəkət aparatının disfunksiyası, autizm spektri pozğunluğu və s. olan uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu da sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara təhsilin əlçatan olmasına şərait yaradır.

“İnklüziv təhsil” termini daha müasirdir, təkcə təhsil sisteminə deyil, həm də insanın cəmiyyətdəki yerinə yeni baxış mövqeyini əks etdirir. İnklüziv sözünü fransız dilindən tərcümədə “inclusive” – “özünə daxil edən”, latınca – “inkludə” – “nəticəyə gəlmək” mənasını verir.

İnklüziv təhsilin əsas məqsədi sağlamlıq imkanları məhdud şagirdlərin təhsilə cəlb edilməsi, sağlamlıq vəziyyətindən, cinsindən, intellektual inkişaf səviyyəsindən və s. asılı olmayaraq bütün şagirdlərin keyfiyyətli təhsil alması üçün təhsil müəssisələrində əlverişli şəraitin yaradılmasıdır. İnklüzivliyin digər məqsədlərindən biri də pedaqoji prosesin bütün iştirakçılarının (müəllimlər, valideynlər, şagirdlər) fəallığını artırmaqdır ki, bu da təhsilin yüksək keyfiyyətini və şagirdlərdə bir sıra sərişələrin (universal, sosial, kommunikativ) inkişafını təmin edir.

İnklüziv təhsilin tətbiqi insanın yaşadığı yerdə onun idraki imkanlarına və sağlamlığına adekvat mühitə uyğun keyfiyyətli təhsil almaq hüququnun həyata keçirilməsi istiqamətində təhsil sisteminin inkişafının ən yüksək forması hesab edilir.

İnklüziv təhsil proqramı şagirdləri ruhlandırır, onlarda həyata inam yaradır, mənəvi tələbatları müəyyənləşdirir, qarşılıqlı hörmətin vacibliyini göstərməklə şagirdlərdə məsuliyyət, dürüstlük, qayğıkeşlik və əməksevərlik hisslərinin formalaşmasına köməklik edir. Demokratik sinif mühitində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla sağlam uşaqlar arasında çox sıx dostluq münasibətləri qurulur və qayğıkeş davranış nümayiş etdirilir. Bunun sayəsində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar özlərini cəmiyyətin bir parçası hesab edirlər və cəmiyyət üçün faydalı olduqlarını düşünürlər. İnklüziv təhsil proqramına ünsiyyət, qayğı və sosial əlaqələr daxildir. Ünsiyyət oxuma, yazma, danışma, riyaziyyat və dinləməni əhatə edən öyrənmə bacarıqları və savadın açarıdır.

Mədəni-tarixi təhlilin bir hissəsi olaraq tədqiqatçılar ətraf mühiti insanın ali psixi funksiyalarının inkişafı amili kimi nəzərdən keçirir, uşağın inkişafının bioloji deyil, sosial-tarixi qanunlara tabe olmasına diqqət yetirirlər. Sağlamlıq imkanları məhdud uşağı sağlam həmyaşıdları ilə birgə təhsilinin qarşılıqlı əlaqəsi şəraitində əhatə etməklə inklüziv təhsil onun inkişafının sosial mənzərəsində keyfiyyət dəyişikliyinə təmin edir. İnklüziv təhsil müəssisələrində təkcə sağlamlıq

imkanları məhdud uşaqlar zənginləşdirici sosiallaşma təcrübəsi əldə etmərlər, həm də onların sağlam həmyaşıdları ilə sağlamlıqlarına görə onlardan fərqli olanlarla münasibətlərdə təcrübə qazanmaq imkanı əldə edirlər.

Vaxtı ilə L.S.Vıqotski qeyd edirdi ki, xüsusi təhsilin əsas nöqsanı sağlamlıq imkanları məhdud və intellektual imkanları zəif uşaqların reallıqdan uzaq, qapalı şəraitdə təlim və tərbiyə edilməsidir. Belə təlim uşağın diqqətini onun defektində cəmləşdirir, ünsiyyətini məhdudlaşdırır və çətinləşdirir. L.S.Vıqotski belə hesab edirdi ki, sağlamlığı məhdud və inkişafı problemli uşağın tərbiyə və təliminin əsas məsələlərindən biri onun həyata inteqrasiyası və sağlam analizatorların fəallaşdırılması vasitəsilə nöqsanın sosial kompensasiyasıdır. L.S.Vıqotski konsepsiyasına əsaslanaraq inklüziv təhsil modelini sağlamlıq imkanları məhdud olan uşağın sosial məkanını genişləndirərək mədəni inkişafının yollarından biri kimi qəbul etmək olar.

Cəmiyyətdə hər zaman sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar olmuşdur. Sağlamlıq imkanları məhdud uşağın doğulması və ailələrin buna alışması bir qədər zaman alır. “Xüsusi” uşaq böyütmək və inkişaf etdirmək problemi ailə üçün ağırdır və valideynlər psixoloji cəhətdən çətin vəziyyətə düşürlər: onlar ağrı, kədər, günah və tez-tez ümitsizlik hisslərinə qapanırlar. Belə ailələrin hərtərəfli psixoloji və pedaqoji yardıma ehtiyacı var.

İnklüziv təhsil mühiti isə təhsil prosesinin bütün subyektlərinə özünü effektiv inkişaf etdirmək imkanlarını təmin edən təhsil mühitinin bir növüdür. Bu təhsil mühiti təhsil məkanını hər bir uşağın ehtiyaclarına uyğunlaşdırmaqla, o cümlədən təhsil prosesinin islahatını, metodoloji çevikliyi və dəyişkənliyi, əlverişli psixoloji iqliminin, sinif otaqlarının ehtiyaclarını ödəyəcək şəkildə yenidən dizayn etməklə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil probleminin həllini əhatə edir.

Ənənəvi təhsil modelində müəllimlər yalnız intellektual imkanları güclü və orta siniflərdə çalışırdılar. Bu gün inklüziv təhsil modelinin cəmiyyətə inteqrasiyası müəllimlər qarşısında böyük öhdəlik qoyur. Belə ki, siniflərdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların olması bu uşaqlarla işin düzgün aparılması sistemini daha da ciddiləşdirir. Ənənəvi təhsil modelində çalışan müəllimlər belə siniflərdə tədris edərkən çətinliklərlə üzləşirlər. Çünki sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla işləmək xüsusi həssaslıq, diqqət tələb edir.

Bu gün ali təhsil müəssisələrinin humanitar yönlü ixtisaslarına “İnklüziv təhsil” adlı fənnin keçirilməsi təqdirə layiqdir. Cavan kadrlar artıq təhsil mühitindən sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla çalışma metodikalarına yiyələnirlər. Ali təhsil müəssisələrində “İnklüziv təhsil” dair təşkil edilmiş təlimlər, konfranslar, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla görüşlər, dəyirmi masalar onlarla iş sisteminin formalaşmasına şərait yaradır. Bu səbəbdən də müasir təhsilin ən aktual problemlərindən biri inklüziv təhsil məkanında yüksək effektivlik səviyyəsində fəaliyyət göstərməyə hazır olan gələcək müəllim və mütəxəssislərin hazırlanması sistemidir.

İnklüziv siniflərdə çalışacaq gənc müəllimlərdən bəhs edərkən ilk növbədə müəllim kimdir? sualına cavab axtaraq. “Müəllim tədrisi həyata keçirən mütəxəssisdir” (Qrişina, 2002. s.10). Tərif çox dəqiq və konkretir. Bəs bu, yalnız bir “mütəxəssis” sözü ilə məhdudlaşır? Ş.A.Amonaşvili bu anlayışı belə şərh edir: “Müəllim nur verəndir” (Qrişina, 2002. s.10). Bu nur təkcə bilik, bacarıq və vərdislər deyil, eyni zamanda müəllimin uşağı reallıqda görmək qabiliyyəti və istəyidir, onun şəxsiyyətinin inkişafıdır, uşağın daxili dünyasının qurulmasına kömək edir.

Hazırda ümumən pedaqoji kadrların, xüsusən də ümumtəhsil məktəblərində çalışan müəllimlərin hazırlanması problemləri pedaqoji tədqiqatçıların yaxından düşündürən məsələdir. Gələcək müəllimlərin inklüziv təhsildə işləməyə hazırlanması məsələləri, psixoloji-pedaqoji səriştələrin inkişaf etdirilməsi problemləri, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosial səriştələrinin formalaşmasına hazırlığın aspektləri və ümumtəhsil prosesində informasiya texnologiyalarından istifadə və s. dövlət təhsil siyasətinin tələblərinə uyğun olaraq daim yenilənir.

Pedaqoji elmlər sahəsində bu problemin həlli kontekstində “peşə hazırlığı”, “peşəkar fəaliyyətə hazırlıq”, “müəllim fəaliyyətinə hazırlıq” terminlərindən istifadə olunur. “İnklüziv hazırlıq” anlayışı da elmə yeni daxil olmuş terminlərdəndir.

Bir çox tədqiqatçılar “gələcək müəllimlərin inklüziv təhsil şəraitində işləməyə hazırlığı” anlayışını müxtəlif cür izah edir və onun strukturunu müəyyən edirlər.

Müəllimin inklüziv hazırlığı onun bilik və peşəkarlıq səviyyəsidir, ona konkret pedaqoji vəziyyətdə optimal qərarlar qəbul etməyə imkan verir. Hazırlıq müxtəlif rakurslardan və müxtəlif səviyyələrdə nəzərdən keçirilməli olan sistemli bir prosesdir. Müəllimin inklüziv pedaqoji təcrübəyə hazırlığını formalaşdırmaq, öz peşə davranışı üçün seçim variantlarını şüurlu seçmək, özünü inkişaf etdirmək üçün adekvat vasitə və üsulları seçmək bacarığı və istəyi, əməkdaşlıq şəraitində pedaqoji fəaliyyətin təşkili kimi şəxsi xüsusiyyətləri əhatə edir.

Müasir psixoloji və pedaqoji tədqiqatlarda, təhsil strukturunda mövcud vəziyyətlə əlaqədar olaraq tələbələrin müxtəlif fəaliyyət növlərinə hazırlığının inkişaf etdirilməsi probleminə maraq var: özünü inkişaf etdirmə, özünü tanıma, özünü təşkil etmə, özünü idarəetmə, təhsil və əlilliyi olan uşaqlarla səmərəli işləmək.

V.V.Xitryuk inklüziv təhsildə kadr hazırlığını şəxsiyyətin kompetensiyalar toplusuna əsaslanan və inklüziv təhsilin hazırkı şəraitində səmərəli peşəkar və pedaqoji fəaliyyət imkanlarını müəyyən edən kompleks məsələlərin subyektiv keyfiyyəti kimi müəyyən edir (Xitryuk, 2013, s.189).

Müəllimin inklüziv hazırlığı onun bilik və peşəkarlıq səviyyəsidir ki, bu da ona konkret pedaqoji şəraitdə optimal qərarlar qəbul etməyə imkan verir. İnklüziv hazırlıq üç qrup xüsusi səlahiyyətlə təmsil olunur: təşkilati və idarəetmə, tədris və metodik. Hər bir blok peşəkar tədris fəaliyyətinin səmərəliliyinə əhəmiyyətli təsir göstərən peşəkar əhəmiyyətli keyfiyyətlərin siyahısını ehtiva edir. İnklüziv hazırlığın məzmunu bu fəaliyyətin xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir və bu fəaliyyəti təşviq edən, istiqamətləndirən, nəzarət edən və icra hərəkətlərində həyata keçirən peşəkar əhəmiyyətli şəxsi keyfiyyətləri özündə cəmləşdirir.

İnklüziv təhsil məkanda pedaqoji fəaliyyət göstərmək bacarığı ilə eyniləşdirilən və sinonim anlayışların təriflərini təhlil edərək müəllimlərin inklüziv təhsil müəssisələrində işləməyə hazırlığının əsas xüsusiyyətlərini qeyd edə bilərik:

- fərdin subyektiv keyfiyyətləri;
- xüsusi sərişlər toplusu ilə təmsil olunan çoxkomponentlik;
- peşəkarlıq səviyyəsinin olması.

Gələcək müəllimin inklüziv şəraitdə xüsusi təhsil ehtiyacı olan sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla işləməyə hazırlığının strukturu inklüziv təhsil haqqında biliklər, müxtəlif əlilliyi olan uşaqların xüsusiyyətləri haqqında biliklər, inklüziv təhsil prosesini və onun iştirakçıları ilə səmərəli qarşılıqlı əlaqəni təşkil etmək bacarığına malik olmaqdan ibarətdir.

Müasir təhsil məkanında pedaqoji fəaliyyətə hazırlığı qiymətləndirərkən onlar hüquqi normativ sənədlərə – sərişə əsaslı yanaşma paradiqmasında peşəkar fəaliyyətə olan tələbləri cəmləyən standartlara əsaslanırlar.

Müəllimlərin inklüzivlik prinsiplərini başa düşməsi uğurlu inklüziv təhsilin əsas elementidir. İnklüzivlik prinsipləri fiziki, intellektual, emosional və sosial xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq bütün uşaqların təhsili üçün bərabər şərait yaratmağa yönəlmişdir.

İnklüziv təhsil mühitinin düzgün qurulması üçün ilk növbədə gələcək müəllimlərin inklüziv siniflərdə işləmək bacarığını formalaşdırmaq lazımdır. Hazırda xüsusi qayğıya ehtiyacı olan və sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların təhsilinə qlobal yanaşma onların adi orta məktəblərdə təhsili ilə bağlıdır. Bu kontekstdə inklüziv təhsildə uşaqlarla işləməyi bacaran gələcək müəllimin, inklüziv təhsildə uşaqlarla işləyərkən şagirdlərin yüksək peşəkarlıq vərdişlərinə yiyələnməsinə şərait yaradan gələcək mütəxəssislərin hazırlanması və yetişdirilməsi üçün yeni metodik yanaşmalara ehtiyac var. Ölkədə ümumtəhsil məktəblərində integrasiya və inklüziv ideyanın geniş şəkildə həyata keçirilməsi daha çox işçinin ixtisasından asılıdır ki, bu da gələcək müəllimlərin hazırlanması prosesində dəyişiklikləri tələb edir.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla işləmək üçün pedaqojiyönlü ali təhsil müəssisələrinin əsas vəzifələrindən biri inklüziv siniflərdə işləməyi bacaran gələcək müəllim kadrlarının hazırlanmasıdır. Tədqiqatlar göstərir ki, gələcək müəllimlər sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla işləmək və onların ailələri ilə düzgün əməkdaşlığın qurulması üçün kifayət qədər hazırlıqlı deyillər. Bir çox tədqiqatlarda təlim prosesində onların bu cür siniflərdə işləməyin hazırlıq səviyyəsi aşağı olduğu aşkar olunub. Müasir müəllimin pedaqoji hazırlığında ciddi nöqsanlar (inklüziv təhsilin

mahiyyətinin düzgün başa düşülməməsi, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların tədrisində fərdi təhsilin rolunun zəif dərk edilməsi, diaqnostik mədəniyyətin aşağı olması, köhnəlmiş psixoloji-pedaqoji metodlar və s. mövcuddur. İsveç pedaqoqu P.C.Qunval qeyd edir ki, *“bir çox müəllimlər lazımi biliklərə malik deyillər, komandada işləmək təcrübəsi yoxdur və məktəb işinin planlaşdırılması və qiymətləndirilməsi prosesində bir-birlərinin səriştələrindən istifadə etmirlər”* (Ratner, Yusupova, 2006 s.78).

Bir çox məktəblərdə aparılmış təcrübələrə əsasən görmək olur ki, əksər müəllimlər inklüziv təhsil şəraitində uşaqlarla səmərəli işləməyə hazır deyillər. Bunu ilkin diaqnostikanın nəticələri də təsdiqləyir: orta məktəb müəllimlərinin 80%-dən çoxu (həm ənənəvi siniflərdə, həm də inklüziv təhsilli siniflərdə) inklüziv təhsil şəraitində səriştəli və düzgün işləmək üçün kifayət qədər bacarıqlara malik deyillər (Ratner, Yusupova, 2006 s.79).

Hazırda yeni təhsil paradigmaları gələcək müəllimlərin hazırlanmasına səriştəəsaslı yanaşmaya əsaslanan yeni yanaşma tələb edir. Ali təhsil müəssisəsində pedaqogika, tədrisi metodika, təcrübə nəzəri və praktiki yönümlülüüyün artırılmasına diqqət daha da güclənməlidir. O.L.Juk vurğulayır ki, təhsil müəssisələrində tələbələrin pedaqoji hazırlığı onların psixoloji və pedaqoji səriştələrini mənimsəməklə gələcək mütəxəssislərin şəxsi və yüksək peşəkarlığının artırılmasının yüksək effektiv vasitəsidir (Juk, 2009 s. 296).

Müəllim sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara münasibətdə yaxşı nümunə olmalıdır, onlara qarşı empatiya yaratmalıdır. Ş.A.Amonaşvili qeyd edir ki, *“zəiflərin qayğısına qalmaq lazımdır, bu, pedaqoji iştirakdır”* (Qrişina, 2002 s. 45). Gələcək müəllimin yüksəkixtisaslı hazırlıq sistemində əsas mövqeyi şagirdlərin bilik və bacarıqlarla silahlandırmaq, bu bilikləri mənimsəmələri üçün şərait yaratmaqla yanaşı, həm də yeni düşüncələr yarada biləcək yaradıcı fəallığın inkişafına kömək etməkdir. Gələcək müəllimin ümumi peşə səriştəsi kontekstində onun peşəkar mütəxəssisi müəyyən edən humanist həyat mövqeyini formalaşdırmaq lazımdır.

Bu baxımdan inklüziv təhsil haqqında məlumatların universitetin pedaqogika kurslarının məzmununa daxil edilməsi, digər tərəfdən seminarlar və pedaqoji təcrübə zamanı sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlarla işləmək üçün peşəkar səriştələrin formalaşdırılması zəruridir. Bu o deməkdir ki, inklüziv siniflərdə müəllim hazırlığının, yanaşmaların, təlimin strukturu və strategiyalarının məzmununun dəyişdirilməsi labüddür.

Gələcək müəllimlərin inklüziv təhsildə uşaqlarla işləməyə hazırlanmasının bir neçə əsas aspektləri müəyyən olunur:

1. İnklüzivlik prinsiplərinin dərk edilməsi: müəllimlər və şagirdlər arasında fərq qoymadan bütün şagirdlərə bərabər yanaşaraq, hörmət və tələbkərlilik prinsipini rəhbər tutaraq onları dəstəkləməli, şəxsiyyət kimi formlaşmaları üçün düzgün və sağlam təhsil mühiti yaratmalıdırlar;

2. Şagirdlərin müxtəlifliyini anlamaq: təlimin effektiv şəkildə uyğunlaşdırılması və şagird uğurunu dəstəkləmək üçün müxtəlif əlillik növlərini, xüsusi təhsil ehtiyaclarını öyrənmək və anlamaq vacibdir;

3. Tədris prosesinin fərdiləşdirilməsi: müəllimlər tədris prosesini, təlim materialları və metodlarını hər bir şagirdin fərdi təhsil ehtiyaclarına uyğunlaşdırmağı bacarmalıdırlar. Buraya müxtəlif tədris metodlarından, texnologiyalarından və fərdi dəstək planlarından istifadə daxildir;

4. Fərqləndirmə və qiymətləndirmə bacarıqlarının tətbiqi: müəllimlər hər bir şagirdin ehtiyaclarına əsaslanaraq təhsilin məqsədini və qiymətləndirmələri fərqləndirməyi bacarmalıdırlar;

5. Peşəkar inkişaf: kurslar, seminarlar, ustad dərsləri və praktiki təlimlər vasitəsilə davamlı öyrənmə və peşəkar bacarıqların inkişafı müəllimlərə inklüziv təhsildə yeni metodologiyalar və qabaqcıl təcrübələrdən xəbərdar olmağa köməklik göstərir.

Gələcək müəllimləri inklüziv şəraitdə işləmək üçün effektiv şəkildə hazırlamaq lazımdır. Bu da gələcəkdə hər bir şagirdin inkişaf etməsinə və öz potensialına nail ola biləcəyi dəstəkləyici mühit yaratmağa köməklik göstərəcəkdir.

İnklüziv təhsildə uşaqlarla işləyən gələcək müəllimlər bir sıra əsas vəzifə və peşəkar səriştələrə malik olmalıdırlar:

- Şagird ehtiyaclarının müxtəlifliyinin anlanması: hər bir uşağın unikal olduğunu və fiziki, koqnitiv və ya sosial aspektlərlə bağlı fərdi təhsil ehtiyaclarının olduğunu qəbul etmək vacibdir;
- Dəstəkləyici mühit yaratmaq bacarığı: müəllimlər hər bir uşağın özünün qəbul edildiyini və qorunduğunu hiss etdiyi, onun ehtiyac və qabiliyyətlərinin nəzərə alındığı təhsil mühiti yaratmağı bacarmalıdır;
- Öyrənmənin fərdiləşdirilməsi və tapşırıqların diferensiallaşdırılması: tədris materiallarını və tədris metodlarını müxtəlif şagirdlər üçün onların spesifik xüsusiyyətlərini və öyrənmə sürətini nəzərə alaraq uyğunlaşdırma bilmək vacibdir;
- Əməkdaşlıq və ünsiyyət: şagirdlərin həmkarları, mütəxəssisləri (loqopedlər, psixoloqlar və s.) və valideynləri ilə səmərəli əməkdaşlıq uğurlu inklüzivləşmədə əsas rol oynayır. Müəllimlər hər bir şagirdin uğurunu birgə dəstəkləmək üçün tərəfdaşlıq qurmağı bacarmalıdırlar;
- Peşəkar inkişaf: inklüziv təhsil sahəsində yeni metodlar, strategiyalar və texnologiyalar üzrə davamlı təlim müəllimlərin səriştəli və peşəkar bacarıqlarına inamlı qalmasına kömək edir;
- Empatiya və səbrli olmaq: müəllimlər müsbət və inklüziv təhsil təcrübəsinin yaradılmasına töhfə verən hər bir şagirdin ehtiyaclarına yüksək səviyyədə empatiya, anlayış və dözümlülük nümayiş etdirməlidirlər.

İnklüziv mühitdə işləmək müəllimlərdən çeviklik, səbrli olmaq, peşəkar və müxtəlif şagirdlərin ehtiyaclarını dərinlən dərk etməyi tələb edir. Bu, həm də təhsil mühitində şəxsi inkişaf və peşəkar inkişaf üçün bir fürsətdir.

İnklüziv mühitdə çalışan müəllim əməkdaşlıq etməyi bacarmalıdır. Əməkdaşlıq ünsiyyət ilə yanaşı, çəkilən məhfumdur. Bu səbəbdən təlim zamanı gələcək müəllim istər inklüziv sinifdə, istərsə də təhsil mühitində əməkdaşlıq etməyi bacarmalı, ortaqlarını dəstəkləməyə bölməlidir. Bu cür münasibət ünsiyyət və qarşılıqlı müsbət təsir vasitəsilə qurula bilər. Yüksək səviyyəli ünsiyyət əhəmiyyətli olub, birgə fəaliyyətin uğuru ilə əlaqədardır (Loreman, Deppeler, Harvey, 2002, s.97).

Gələcək müəllimin sağlamlıq ehtiyacları məhdud olan şagirdlərlə işləməyə hazırlanması pedaqoji ali təhsil müəssisələrinin və ümumilikdə müəllim hazırlığının əsas vəzifələrindən birinə çevrilməlidir.

Beləliklə, gələcək müəllimlərin inklüziv siniflərdə işləmək bacarıqları yüksək peşəkar hazırlıq işi tələb edir. Bu zaman əsas məsələ yalnız tələbələrin pedaqoji biliklərə yiyələnməsinə şərait yaratmaq deyil, həm də yeni düşüncələr yarada bilən, humanist mövqeni həyata keçirə bilən yaradıcı fəaliyyətin inkişafına kömək etməkdir. Bu nöqtəyi nəzərdən gələcək müəllimin ümumi peşə səriştəsinin yüksəldilməsi kontekstində, həm də onun peşəkar mütəxəssis kimi müəyyən edən humanist həyat mövqeyini formalaşdırmaq lazım olduğu ön plana çəkilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiya, BMT, 2006
2. «Интегрированное обучение детей с ограниченными возможностями в обществе здоровых детей / Ф.Л. Ратнер, А.Ю. Юсупова, Москва, Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2006, ISBN 5-691-01581-8»: 89 с.
3. Hüseynov, Q., Şərafəxanova, L., Məmmədova, S., Mikayılova, Ü. (2010). İnklüziv təhsil. Bakı
4. İnklüziv siniflərdə təlimin təşkili. Oxu materialı. Bakı. 2018. 68 s.
5. Loreman, T., Deppeler, J., Harvey, D. (2020) İnklüziv təhsil (sinifdə müxtəlifliyin dəstəklənməsi üçün təcrübə təməlləri) / T.Loreman, J.Deppeler, D.Harvey. İdeal Print, 309 s.
6. Ахметова, Д.З., Нигматов, З.Г., Челнокова, Т.А., Юсупова, Г.В. и др. (2013). Педагогика и психология инклюзивного образования: учебное пособие / Д.З. Ахметова, З.Г. Нигматов, Т.А. Челнокова, Г.В. Юсупова и др. Казань: Изд-во «Познание» Института экономики, управления и права

7. Гришина, И.В. (2002). Профессиональная компетентность руководителя школы как объект исследования. - СПб.: СПбГУПМ, 232 с.
8. Жук, О.Л. (2009). Педагогическая подготовка студентов: компетентностный подход / О.Л. Жук. –Минск: ВИВШ, 336 с.
9. Хитрюк, В.В. (2013). Готовность педагогов к работе в условиях инклюзивного образования // Вестн. Чуваш. гос. пед. ун-та им. И. Я. Яковлева. №3 (79). –С. 189-194.

SUMMARY

Jafarova S.N.

INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AND TRAINING OF TEACHERS

Inclusive education is the involvement of children with disabilities in society, as well as the implementation of the process of their development and education. An inclusive educational environment is a type of educational environment that provides opportunities for effective self-development to all subjects of the educational process. Today, the implementation of the subject "Inclusive Education" in higher education institutions deserves praise. Young staff are already mastering methods of working with children with disabilities in the educational environment. Organized trainings, conferences, meetings with children with disabilities, round tables on the topic of "Inclusive Education" in higher education institutions create conditions for the formation of a system of working with them. For this reason, one of the most pressing problems of modern education is the system of training future teachers and specialists ready to act with a high level of efficiency in the space of inclusive education. Thus, the ability of future teachers to work in inclusive classes requires high professional training.

Keywords: education, inclusive, process, staff, teacher, healthy, approach

РЕЗЮМЕ

Джафарова С.Н.

ИНКЛЮЗИВНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА И ПОДГОТОВКА ПЕДАГОГИ

Инклюзивное образование заключается в вовлечении детей с ограниченными возможностями здоровья в общество, а также осуществлении процесса их развития и воспитания. Инклюзивная образовательная среда – это вид образовательной среды, предоставляющий возможности для эффективного саморазвития всем субъектам образовательного процесса. Сегодня проведение предмета «Инклюзивное образование» в высших учебных заведениях заслуживает похвалы. Молодые кадры уже осваивают методы работы с детьми с ограниченными возможностями в образовательной среде. Организуемые тренинги, конференции, встречи с детьми с ограниченными возможностями, круглые столы по теме «Инклюзивное образование» в высших учебных заведениях создают условия для формирования системы работы с ними. По этой причине одной из наиболее актуальных проблем современного образования является система подготовки будущих учителей и специалистов, готовых с высоким уровнем эффективности действовать в пространстве инклюзивного образования. Таким образом, умение будущих учителей работать в инклюзивных классах требует высокой профессиональной подготовки.

Ключевые слова: образование, инклюзивный, процесс, персонал, педагог, здоровый, подход

ORGANIZATION OF INCLUSIVE EDUCATION IN PRE-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

KONUL SHKHALIYEVA

konul.eliyeva.17@mail.ru

Azerbaijan State Pedagogical University

Summary

The article provides information about the inclusive education system in preschool educational institutions, the development of inclusive education in Azerbaijan, the improvement of the education system of children with special educational needs and the improvement of the quality of educational services provided to them.

The organization of inclusive training in preschool educational institutions has a positive effect on the development of children with special needs as individuals and their adaptation to society. Inclusive training creates conditions for children to work together in a team, acquire certain life skills, and socialize by communicating. Involvement of children in festive celebrations and entertainment forms positive moral feelings in them. Games played together create favorable conditions for the fluency of children's speech and the development of communication skills. Educators-teachers should know the individual characteristics of each of the children in the group and should treat them accordingly. Other children should be taught to treat and care for children with special needs with great love and compassion. Proper daily routine, healthy nutrition, inculcation of self-care habits are the beginning for children's healthy future.

Thus, inclusive education can be applied to the preschool education system only if its internal structures change. Of course, this process differs in its complexity, it requires changes not only in the forms of organization of education, but also in teaching methods of children's interaction. The professional orientation of the educator-teacher to the educational program must inevitably change to the ability to see the individual capabilities of the student and the ability to adapt the educational program. The professional position of accompanying specialists should be focused on accompanying the educational process, supporting the tutor-teacher in the lesson, assisting the child in mastering the program material and communicating with other children. In this study, we have tried to share the main principles of work with children with disabilities and our own ideas about how to implement these principles in the educational process, as well as the ideas of leading scientists who researched this field, the generalized school experience.

Keywords: *inclusive education, preschool education, educator-teacher, child, inclusive society*

Inclusive education is the inclusion of young children in the same group of preschool education institutions as their peers, regardless of their physical, mental, intellectual and other characteristics. Education of children with disabilities together with their non-disabled peers is an effective form of education for everyone. Thus, the participation of all children in the learning process carried out in the same group encourages training and educators to approach children individually. In addition, the results of various studies show that the inclusion of children with disabilities and children without disabilities in inclusive education leads to a change in attitudes towards difference, improvement of self-esteem and acceptance of peers, which contributes to the construction of a socially just and non-discriminatory society. Although the Law of the Republic of Azerbaijan "On education of persons with limited health capabilities (special education)" contains norms related to the organization of special education, home education and integrated education, there are no provisions on inclusive education. Preparation of the state program for the development and inclusive education of persons with disabilities in paragraph 1.4 of the "Action Plan on the implementation of

the State Strategy for the development of education in the Republic of Azerbaijan" approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated January 19, 2015 No. 995, approved and implemented. In 2017, the "State Program for the development of inclusive education for people with disabilities in the Republic of Azerbaijan in 2018-2024" was approved. (State Program for the Development of Inclusive Education)

Developing the skills of every child with limited health opportunities is one of the important issues. For this purpose, it is one of the most important requirements for the child to develop himself, to combine the knowledge he has gained in education and in the social environment with what he has learned and will learn, and to gain a new, high level of knowledge for himself. In the problematic learning process, the main task of the child should be to focus on development, understanding and gaining knowledge by believing in his own inner strength. In order to achieve this goal, every educator-teacher who takes part in the training with the constructive training method should build the training in a developing and thought-provoking direction. The educator-teacher accepts and summarizes all the answers to the problem that the child puts before him and presents them in the form of a new question. Children have the opportunity to transition to a higher level of thinking by connecting their new thinking patterns with the previous level. Therefore, in the problem-based learning process, real knowledge is created by children's understanding based on their previous experiences. To this end, the teaching and learning process is structured in such a way that organized, active mental activity is accompanied by interactive behavioral activity. By engaging in active learning activities, children acquire a knowledge base to expand their understanding. Here, the essence of knowledge is established in proportion to the essence of children's understanding. (Iskanderova, 2022, p. 72)

Inclusive education today is considered not only as a process of strengthening the education system for all, but also as an effective means of eliminating discrimination of disabled people. All children, not just children with disabilities, will benefit from the changes that inclusive education brings to preschool life. The education of SIM children in general kindergartens is a legitimate development stage of the inclusive education system, which involves many countries, as well as Azerbaijan. This development schematically went through the following stages:

I stage. discrimination (SIM children are generally excluded from education)

II stage. segregation (SIM children either study in special schools or are involved in home education)

III stage. integration (SIM children study together with typical children in general schools, but in separate classes according to a special program)

IV stage. inclusion (SIM children study in the same classes as typical children in general education institutions).

Such an approach to the education of SIM children is related to various reasons in life. In general, these reasons can be defined as social requirements of societies and states that have reached a certain level in terms of economic and legal development. The last stage is characterized by changing the attitude of the society and the states towards people with disabilities, not only recognizing their rights, but also creating equal opportunities for them in various areas of life, including education. (Organization of training in inclusive classes, 2018, p.3)

There are many problems encountered by children with disabilities, which cause serious obstacles to the creation of an inclusive society and the development of an educated population in general. The main problem is the lack of an inclusive education system in our country. Although the Action Plan of the State Strategy for the Development of Education in the Republic of Azerbaijan envisages the development and implementation of targeted additional educational programs for inclusive education of pre-school and general educational institutions in the near future (2015-2023), this program is still at the level of a pilot project. One of the factors determining the successful implementation of this program, which, if successful, can lead to significant improvements in the lives of children with disabilities, is the creation of adequate infrastructure. So, in the absence of adequate infrastructure, programs related to education cannot have any serious effect. The current

transport structure and the structure of streets and roads seriously hinders the independent movement of people with limited health. Even the buildings of many government institutions, educational institutions and companies are lagging behind. Group rooms in pre-school educational institutions also lag behind in this matter. Therefore, as ISIM, we propose to renew and change the infrastructure, and in this direction, we believe that it is necessary to allocate new funds from the budget.

Currently, there are special educational institutions for children with disabilities in Azerbaijan. Speech therapy services for visually impaired children are organized in preschools, kindergartens, boarding schools and general education institutions. In addition, educational services are organized for children with varying degrees of hearing impairment in some of the boarding schools. Creating a library for visually impaired citizens and printing textbooks with special fonts and braille are also commendable steps. Adding to the wages and salaries of teachers and education workers working in special educational institutions for children with disabilities in accordance with the legislation should be characterized as one of the positive steps taken in this field. (Az. Res. Tah. Haq. kan., 2009 p. 1)

REFERENCES

1. Isgenderova, S. (2022). Management of the training process for the pedagogical rehabilitation of children with disabilities. Baku
2. Law of the Republic of Azerbaijan on Education 2009
3. Organization of training in inclusive classes. Baku 2018
4. The State Program for the development of inclusive education for people with disabilities in the Republic of Azerbaijan in 2018-2024

XÜLASƏ

Könül Şxəliyeva

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İNKLÜZİV TƏHSİLİN TƏŞKİLİ

Məqalədə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində inklüziv təhsil sistemi, Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişaf etdirilməsi, xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqların təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi və onlara göstərilən təhsil xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi barədə məlumatlar verilir.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində inklüziv təlimin təşkili xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların bir fərd kimi yetişməsinə, cəmiyyətə adaptasiya olmasına müsbət təsir göstərir. Inklüziv təlim uşaqların kollektiv daxilində birgə fəaliyyətinə, müəyyən həyatı bacarıqlara yiyələnməsinə, ünsiyyət quraraq sosiallaşmasına şərait yaradır. Uşaqların bayram şənlikləri və əyləncələrə cəlb olunması onlarda müsbət əxlaqi hissləri formalaşdırır. Birlikdə oynanılan oyunlar uşaqların nitqinin səlistləşməsi və ünsiyyət bacarıqlarının yaranması üçün əlverişli şərait yaradır. Tərbiyəçi-müəllimlər qrupdakı uşaqların hər birinin fərdi xüsusiyyətlərini bilməli və ona uyğun yaşamaq lazımdır. Digər uşaqlara xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara qarşı böyük sevgi və mərhəmət hissi ilə yanaşmaq və qayğı göstərməyi öyrətmək lazımdır. Düzgün gün rejimi, sağlam qidalanma, özünəxidmət vərdislərinin aşılınması uşaqların sağlam gələcəyi üçün başlanğıcdır.

Beləliklə, inklüziv təhsil məktəbəqədər təhsil sisteminə yalnız onun daxili strukturları dəyişdikdə tətbiq oluna bilər. Əlbəttə, bu proses öz mürəkkəbliyi ilə fərqlənir, o, yalnız tədrisin təşkilinin formalarında deyil, həm də uşaqların qarşılıqlı fəaliyyətinin tədris üsullarında dəyişikliklər tələb edir. Tərbiyəçi-müəllimin təhsil proqramına peşəkar yönləndirilməsi tələbənin fərdi imkanlarını və təlim proqramını uyğunlaşdırmaq bacarığını görmək qabiliyyətinə qəçılmaz olaraq dəyişməlidir. Müşayiət mütəxəssislərinin peşə mövqeyi tədris prosesinin müşayiət edilməsinə, tərbiyəçi-müəllimin məşğələdə dəstəklənməsinə, uşağın proqram materialına yiyələnməsinə və digər uşaqlarla ünsiyyət üsullarına köməklik göstərilməsinə yönəldilməlidir. Bu araşdırmada biz əlliliyi olan uşaqlarla işin

əsas prinsiplərini və bu prinsiplərin təlim prosesində necə həyata keçirilməsi haqqında öz fikirlərimizi bölüşməklə bərabər, bu sahəni tədqiq edən qabaqcıl alimlərin fikirlərini, ümumiləşdirilmiş məktəb təcrübəsinin öyrədilməsinə cəhd etmişik.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, məktəbəqədər təhsil, tərbiyəçi-müəllim, uşaq, inklüziv cəmiyyət

РЕЗЮМЕ

Кёнуль Шхалиева

ОРГАНИЗАЦИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В статье представлена информация о системе инклюзивного образования в дошкольных образовательных учреждениях, развитии инклюзивного образования в Азербайджане, совершенствовании системы образования детей с особыми образовательными потребностями и повышении качества предоставляемых им образовательных услуг.

Организация инклюзивного обучения в дошкольных образовательных учреждениях положительно влияет на развитие детей с особыми потребностями как личности и их адаптацию в обществе. Инклюзивное обучение создает условия для совместной работы детей в коллективе, приобретения определенных жизненных навыков, социализации посредством общения. Вовлечение детей в праздничные праздники и развлечения формирует у них положительные нравственные чувства. Совместные игры создают благоприятные условия для беглости речи детей и развития коммуникативных навыков. Воспитатели-учителя должны знать индивидуальные особенности каждого из детей в группе и относиться к ним соответственно. Других детей следует учить обращаться с детьми с особыми потребностями и заботиться о них с большой любовью и состраданием. Правильный распорядок дня, здоровое питание, привитие навыков ухода за собой – залог здорового будущего детей.

Таким образом, инклюзивное образование может быть применено к системе дошкольного образования только при условии изменения ее внутренних структур. Конечно, этот процесс отличается своей сложностью, требует изменений не только в формах организации обучения, но и в методах обучения взаимодействию детей. Профессиональная ориентация педагога-педагога на образовательную программу неизбежно должна смениться умением видеть индивидуальные возможности обучающегося и умением адаптировать образовательную программу. Профессиональная позиция сопровождающих специалистов должна быть ориентирована на сопровождение учебного процесса, поддержку воспитателя-учителя на уроке, помощь ребенку в усвоении программного материала и общении с другими детьми. В данном исследовании мы постарались поделиться основными принципами работы с детьми с ограниченными возможностями и собственными представлениями о том, как реализовать эти принципы в образовательном процессе, а также идеями ведущих ученых, исследовавших эту область, обобщенным школьным опытом.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дошкольное образование, педагог-педагог, ребенок, инклюзивное общество

XÜSUSİ QAYĞIYA EHTİYACI OLAN UŞAQLARIN SOSIAL-PSIXOLOJİ PROBLEMLƏRİNİN HƏLLİ YOLLARI

SOLMAZ BAYRAMOVA

slmzbrm@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Məlum olduğu kimi təlimdə bərabər imkanların yaradılması, fəaliyyətin stimullaşdırılması, dəstəkləyici mühitin yaradılması əsas prinsiplər kimi müəyyən olunmuşdur. Bu prinsiplər xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların potensial imkanlarının nəzərə alınmasını, tədris və təlim işində onların maraq və tələbatlarının ödənilməsinin, onların bilik, bacarıq və vərdişlərinin inkişaf səviyyəsinin tənzimlənməsini, sağlam mənəvi-psixoloji mühitin, əlverişli və təhlükəsiz şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Göstərilən vəzifələri həyata keçirmək məqsədilə məqaləmizi xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların sosial-psixoloji problemlərinin həlli yollarının araşdırılması məsələsinə həsr etmişik.

Acar sözlər: uşaqlar, inklüziv təhsil, sosial problemlər, psixoloji problemlər

Cəmiyyətdə bütün insanlar üçün bərabər imkanların yaradılması yeni fikir deyil. Uşaqlar sosial statusundan, maddi təminat vəziyyətindən asılı olmayaraq daim dövlətin qayğısı ilə əhatə olunur. Uşaqlar dünyaya gələn bir gündən yetkinlik yaşına çatana qədər dövlətin müxtəlif sosial xidmətləri ilə təmin olunur. Azyaşlı uşaqlar arasında elələri var ki dövlət onlara xüsusi münasibət göstərərək onları daha güclü diqqət və qayğı ilə əhatə edir. Onlar xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlardır.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara fiziki və əqli qüsuru olan, eyni zamanda valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar aiddir. Məlum olduğu kimi dünyanın ayrı-ayrı ölkələrinin təhsil sistemində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan, yəni sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar yalnız xüsusi məktəblərə deyil, ümumtəhsil müəssisələrinə cəlb olunurlar. Belə bir formada təhsilin təşkili inklüziv təhsil adlanır.

İnklüziv təhsil zamanı xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar məktəblərdə və uşaq bağçalarında sağlam uşaqlarla birgə təhsil alırlar. Təhsilin belə bir formada təşkili xüsusi qayğıya ehtiyacı olan, əqli və ya fiziki cəhətdən qüsurlu uşaqları cəmiyyətdən və yaşıdlarından təcrid olunmaqdan xilas edir.

Azərbaycan dövləti tərəfindən sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara və sosial cəhətdən təhlükəli vəziyyətdə olan yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlara dövlət qayğısının ildən-ilə artdığını müşahidə edirik. Ölkəmizdə uşaqların rifahının yüksəlməsi daim diqqət mərkəzindədir.

Azərbaycan Respublikasının "Təhsil haqqında" qanununda da sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüquqlarının təmin edilməsi möhkəmləndirilmişdir.

Qanunda qeyd olunur ki, dövlət hər bir vətəndaşın təhsil alması üçün müvafiq şəraitin yaradılmasına təminat verir. Eyni zamanda təhsilin hər hansı pilləsindən, səviyyəsindən və formasından məhrum edilməsinə yol vermir. Dövlət cinsindən, irqindən, dilindən, dinindən, siyasi əqidəsindən, milliyyətindən, iqtisadi və sosial vəziyyətindən, mənşəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanı yaradılmasına və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə təminat verir.

Azərbaycan dövlətinin təhsil siyasətinin əsasını vətəndaşlar üçün keyfiyyətli təhsilin təmin edilməsi, həmçinin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların keyfiyyətli təhsil alması üçün bərabər imkanların yaradılmasını təşkil edir.

Məlumdur ki, hal-hazırda xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün inkişaf və inklüziv təlim proqramlarının xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların həyata və təhsil mühitinə inteqrasiyasını təmin

edən inklüziv təlim metodologiyasının yaradılması, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsil və sosial adaptasiyası üçün imkanların təmin edilməsi məqsədilə optimal inklüziv təhsil modelinin tətbiq edilməsi günün vacib tələblərindən biridir.

Dövlət Tibbi-Sosial Ekspertiza və Reabilitasiya xidmətinin xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların Dövlət Reabilitasiya mərkəzi ölkəmizdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün tibbi sosial reabilitasiya imkanlarının artırılmasına, bu sahədə yüksək standartlara uyğun infrastrukturun formalaşdırılmasına mühüm töhfə olub. Müəssisədə uşaqlara dünya praktikasında özünü doğrultmuş qum terapiyası, habelə artterapiya üsullarından, müalicəvi vannalardan və s. istifadə şəraitində 15-dən çox növdə reabilitasiya xidmətləri göstərilir.

Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə hazırlanmış “Uşaq evləri” və “İnternat məktəbləri”nin inkişaf proqramına əsasən, ölkədə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsil aldığı internat məktəbləri və uşaq evləri yenidən qurulmuş, əsaslı təmir işləri aparılmış, ən müasir avadanlıqla təchiz olunmuşdur. Bu müəssisələrdə kimsəsiz uşaqlar üçün ev şəraitinə yaxın mühit yaradılmışdır.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların problemlərinin həlli hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Bununla bağlı dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi alternativ qayğı proqramı xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ictimai həyatda aktiv iştirakına nail olmalıyıq. Son zamanlar inklüziv təhsillə bağlı irəliləyişlər bütün dünyada özünü göstərir. Tədqiqatlar göstərir ki, bu cür uşaqların fiziki cəhətdən sağlam uşaqlarla birlikdə eyni sinifdə dərs prosesində iştirakı onlara təhsil, sosial və psixoloji baxımdan çox fayda verir. Təhsil bu uşaqların öz güclərinə inamını daha da artırır.

Müasir cəmiyyətdə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara dəstək ictimai səviyyədə maarifləndirici, məlumatlandırıcı işlər görülməsini tələb edir. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla təlim keçən müəllimlər sinifdə adaptiv təlim mühitinin yaradılmasına, normal təhsil almağa mane ola biləcək fiziki və ya əqli çatışmazlıqlara fikir yönəltməyən şəraitin yaradılmasına, bu tip uşaqların dərs prosesinə qoşulmasına şərait yaratmağa məsul şəxsdir. Bu baxımdan xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla dərs keçən müəllimin üzərinə aşağıda qeyd edilən vəzifələr düşür.

Bu cür şagirdləri cəmiyyətə bərabərhüquqlu şəxs kimi təqdim etməli, şagirdlərin daha çox maraq göstərdiyi fənlərlə əlaqəsini təmin etməli, məktəbdə təhsil alan hər bir şagirdin uğurları ilə bağlı müşahidələr aparmalı, şagirdlərin nəticələrinin diaqnostik, formativ və summativ qiymətləndirməsini aparmalı, şagirdin fərdi və qrup fəaliyyətinə cəlb olunmasına kömək etməli, məktəb psixoloqları ilə əməkdaşlıq edərək xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların fərdi psixoloji xüsusiyyətlərini bilərək onlara yanaşmalıdır.

Müəllim, eyni zamanda öyrənənlərin qarşısında güclü xarakterli şəxsiyyət kimi çıxış etməlidir. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara qarşı təmkinli danışıq olduqca zəruridir. Bu cür uşaqlarla aydın, tələsmədən, səsi ucaltmadan danışmaq lazımdır.

Ölkəmizdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilinin təşkili üzrə hərtərəfli imkanlar mövcuddur. Qeyd edək ki, sağlamlığında ciddi qüsurlar olan elə uşaqlar var ki, onlar daha artıq qayğıya möhtacdır. Onların təhsilinin təşkili xüsusi forma yaşama tələb edir. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqları cəmiyyətin layiqli üzvü etmək hamının diqqətində olmalıdır. Onlara sağlam uşaqlarla bir yerdə təhsil almaq imkanının verilməsi isə yaşamaq həvəsini, gələcəyə inam hissini, özlərinə inamı, müstəqil qərar vermək imkanı yaradır və artırır. Artıq bilirik ki, sağlamlığı məhdud uşaqlar da öz hüquqlarını bilir, tələb edir, cəmiyyətin bərabərhüquqlu üzvü olduqlarını sübut etməyi bacarırlar.

Hal-hazırda xüsusi təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər davam etməkdədir. Xüsusi fənn proqramlarında göstərilir ki, uşaqların təliminə kompleks yanaşılır. Nəzərdə tutulur ki, uşaq təlim alaraq inkişaf edir və əksinə, inkişaf edərək təlimlənilir. Sinifdə səmərəli inklüzivliyi təmin etmək məqsədilə müəllim nailiyyət və müvəffəqiyyətin əldə olunmasına şərait yaratmalı, şagirdləri həvəsləndirməli, onların hər bir uğurunu qeyd etməli, müəllim-şagird, şagird-şagird münasibətlərini pozitiv şəkildə qurmalı, təlimi qısa addımlara bölməli, həvəsləndirici

hədəflər müəyyən etməli, şagirdlərdə maraq yaratmalı və onu bütün təlim prosesi boyunca saxlanılmasını təmin etməli, fərdi təlim planı hazırlamalıdır (Əhmədov, H., Zeynalova, N., 2016, s.82).

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların qarşılaşdığı bir sıra problemlər var ki, bunlar xüsusi müəllim-psixoloqun dəstəyi və köməyi ilə həll olunmalıdır. Eyni zamanda problemlərin müsbət həll edilməsi üçün xüsusi təhsil sisteminin yeni ideologiyası işlənməlidir. Bunun üçün çox variantlı təhsil sisteminin formalaşması zəruridir.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların həyatının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını və müvəffəqiyyətli sosializasiyasını təmin edən təhsil standartlarına keçirilməli, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların effektiv pedaqoji-psixoloji və tibbi-sosial müşayiət sistemi yaradılmalıdır.

Xüsusi məktəb müəllimlərinin, psixoloqlarının və həmçinin kütləvi məktəb müəllimlərinin hazırlanması və təkmilləşdirilməsi sisteminin yenidən qurulması günün vacib tələbidir.

İnklüziv təhsil sistemində bir tərəfdə məktəb durursa, digər tərəfdə ailə dayanır. Bu gün sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar arasında təhsilə cəlb olunmayanlara da az da olmuş olsa təsadüf olunur. Bəzən valideynlər uşaqların əlilliyindən utanaraq onların sosiallaşmasına şərait yaratmaqdan çəkinirlər.

Uşaqlar ailədə həm fiziki, həm də sosial tərəfdən inkişaf edərək formalaşır. Valideynlər xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşağın həyatında əvəzolunmaz şəxslərdir. Bilirik ki, uşaqları valideynlərindən heç kəs yaxşı tanıya bilməz. Ailələr öz sosial mühitinə, psixoloji iqliminə görə bir-birindən fərqləndiklərinə baxmayaraq onların hamısı xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların xoşbəxt gələcəyini arzulayan valideynlərdir. Hər bir valideynin arzusudur ki, uşaqları tipik uşaqlar ilə eyni imkanlara malik olsunlar, tipik uşaqların təhsil aldıkları məktəbə getsinlər, təhlükəsiz bir mühitdə yaşayaraq həyatlarından zövq alsınlar, cəmiyyətin fəal üzvü olsunlar.

Bu istəklərin həyata keçməsi üçün müəllimlər və məktəb psixoloqları ailələrlə işləmə vərdişlərinə malik olmalı, onlarla mütəmadi olaraq səmərəli iş aparmalıdır. Bu münasibətlərin yaranması üçün valideynlərə aşağıdakı yardımlar göstərilməlidir.

1. Sosial psixoloji yardım;
2. İnformasiya mübadiləsi;
3. Həvəsləndirici təlimlər;
4. Uşaq və valideynlər arasında müsbət qarşılıqlı münasibətlərin yaradılması.

İnklüziv təhsilə dair dünya təcrübəsi göstərir ki, bu prinsipə görə bütün uşaqlar lap əvvəldən məktəbin təhsil və sosial həyatına daxil olmalıdır. İnklüziv təhsil tətbiq edilən məktəblərdə yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar deyil, bütün şagirdlər qayğı ilə əhatə olunur ki, bu da onlara cəmiyyətdə uğur qazanmaq imkanı verir. Belə məktəblərin məqsədi bütün şagirdlərin dolğun həyatını və kollektivdə fəal iştirakını təmin etmək, bununla da onların qarşılıqlı əməkdaşlığına şərait yaratmaqdan ibarətdir (Rüstəmov, L.H., Hüseynova, N.T., 2007, s.24). Tipik uşaqlardan fərqli olaraq bilirik ki, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlarla işləmək daha da həssaslıq və səbr tələb edir. Bu yolda valideynlər övladı ilə birgə səbrlə addımlamağa hazır olmalı, uşağın inkişafı naminə əziyyətə qatlaşmaqdan çəkinməməlidir. Onu da bildirmək yerinə düşər ki, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqları ilə birgə yorulmadan, səbrlə uzun yolu gedən fədakar valideynlərimiz çoxdur.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqları cəmiyyətimiz tanımalıdır. Onları inkişaf etdirmək, onlara cəmiyyəti sevdirmək, eləcə də cəmiyyətə onları sevdirmək mütləqdir. Qeyd etməliyik ki, təhsilə əlçatanlıq fiziki qüsurlu uşaqların cəmiyyətə inteqrasiyasında açar rolunu oynayır. Onlar inklüziv təhsil imkanlarından yararlanaraq cəmiyyətin fəal üzvünə çevrilə bilirlər.

Valideynləri, pedaqoji kollektivləri, ictimaiyyəti həssas qruplarından olan uşaqlara diqqət və qayğını artırmağa çağırırıq. Hər birimiz xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ictimai həyatda aktiv şəkildə iştirakına nail olmalıyıq.

İnanırıq ki, respublikamızda həyata keçirilən bütün proqramlar, layihələr, uşaqların inkişafına layiqli töhfələr verəcək, ailələrimizin sosial bazasını möhkəmləndirəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov, H., Zeynalova, N. (2016). Pedagogika. Bakı, 79-90
2. İbrahimov, F., Hüseynova. (2013). Pedagogika. Bakı. I cild. 310-324
3. Rüstəmov, L.H, Hüseynova, N.T. (2007). Xüsusi pedagogika. Bakı. 20-45
4. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların inkişafına dair rəhbərlik: metodik vəsait. Bakı. (2009). 15-23

SUMMARY

Solmaz Bayramova

SOCIO-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS AND WAYS OF THEIR SOLVATION

It is known that creating equal opportunities, stimulating activity, and creating a supportive environment are defined as the basic principles of education. These principles provide for taking into account the potential of children with special needs, meeting their interests and needs in the educational process, regulating the level of development of their knowledge, skills and abilities, as well as involves the creation of a healthy spiritual and psychological climate, along with the favorable and safe conditions. In order to implement these tasks, we have devoted our article to the issue of researching ways of solving the socio-psychological problems of children with special needs.

Keywords: children, inclusive education, social problems, psychological problems

РЕЗЮМЕ

Солмаз Байрамова

СПОСОБЫ РЕШЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Известно, что создание равных возможностей, стимулирование активности, создание благоприятной среды определены как основные принципы обучения. Эти принципы предусматривают учет потенциальных возможностей детей, нуждающихся в особом уходе, удовлетворение их интересов и потребностей в учебно-воспитательном процессе, регулирование уровня развития их знаний, умений и навыков, а так же предполагает создание здорового духовно – психологического климата и благоприятных и безопасных условий. В целях реализации указанных задач мы посвятили нашу статью вопросу исследования путей решения социально-психологических проблем детей, нуждающихся в особом уходе.

Ключевые слова: дети, инклюзивное образование, социальные проблемы, психологические проблемы

İNKLÜZİV TƏHSİLİN XÜSUSİ QAYĞIYA EHTİYACI OLAN UŞAQLARIN CƏMİYYƏTƏ İNTEQRASIYASINDA ROLU

SEYMUR SÜLEYMANOV
seymursuleymanov71@mail.ru

ARAZ ƏLİYEV
ani.eliyev.95@bk.ru

SAHİBƏ NƏSİROVA
sahibanasirova1971@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ağcabədi filialı

Xülasə

İnklüziv təhsil xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ümumi təhsil müəssisələrində sağlam uşaqlarla birgə təhsil almasıdır. Bu proqram fiziki və əqli cəhətdən geriliyi olan uşaqların öz potensiallarına nail olma imkanını dəstəkləyir. Bu təhsil sistemi xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarda özünəinamı artırır və digər normal uşaqlarla bərabərhüquqlu olmasını təmin edir. İnklüziv təhsil xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların yalnız təhsil hüquqlarını dəstəkləməklə bitmir. Bu tip təhsil fiziki cəhətdən geriliyi olan uşaqların cəmiyyətə integrasiyasını, müstəqil şəkildə qərar vermə imkanlarını, hüquqlarını öyrətmək məqsədi daşıyır. Belə olan halda sağlamlığı məhdud olan uşaqların yaşamaq istəyi və həvəsi daha da artır, onlarda gələcəyə ümid yaranır.

Məqalədə Azərbaycanda 60 minə yaxın sağlamlıq imkanları məhdud olan uşağın olduğu, onlardan 1105-nin xüsusi məktəblərdə, 2664-nün xüsusi internat məktəblərində, 7750-nin evdə, 268-nin isə inklüziv formada təhsil almasından, eyni zamanda sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların bütün hüquqlarının dövlət tərəfindən qorunduğundan söhbət açılır.

Açar sözlər: inklüziv, əlil, təhsil, qayğı, maarifləndirmə

Hər bir uşağın təhsil almaq hüququ vardır. Bəs səhhətində problemləri olan uşaqlar necə? Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanununda göstərilmişdir ki, " irqindən, milli və dini mənsubiyyətindən, dilindən, cinsindən, yaşından, səhhətindən, sosial-maddi vəziyyətindən, fəaliyyət sahəsindən, ictimai mənşəyindən, yaşayış yerindən, dinə münasibətindən, siyasi əqidəsindən, həmçinin üzərində məhkumluğun olmasından asılı olmayaraq vətəndaşların təhsil hüququna təminat verilir. Burada "səhhət" sözü diqqəti cəlb edir. Deməli, səhhətində problemləri olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan, əqli və fiziki geriliyi olan uşaqların da təhsil almaq hüququ vardır (4, 168). Bəs onlar bu hüquqdan yararlanırlarmı və necə təhsil alırlar? Statistika əsasında, Azərbaycanda 60 minə yaxın əlil uşaq var. Onlardan yalnız 12 min nəfəri təhsilə cəlb olunub. Qalanlarının isə təhsil almasında, ümumiyyətlə valideynlər maraqlı deyillər. Təhsilə cəlb olunanların əksəriyyəti xüsusi məktəb və internat məktəblərində oxuyurlar. Yəni xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar özləri kimi əlil uşaqlarla realıqdan uzaq, qapalı şəraitdə təhsil alırlar. Belə təlim-tərbiyə uşağın diqqətini onun fiziki qüsurlarına cəmləyir. Onlar digər uşaqlarla ünsiyyətə girməkdə çətinlik çəkir və özlərini bir növ cəmiyyətdən təcrid olunmuş kimi hiss edirlər. Sağlam uşaqlar da, eyni zamanda bu və ya digər məkanda xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqla rastlaşdıqda ona təəccüblə baxır, sanki o tamamilə başqa bir dünyadan gəlib, bəzən isə gülür və ələ salırlar. Bunun əsas səbəbi isə onlar arasında ünsiyyətin, əməkdaşlığın olmamasıdır. Nəticədə onlar bir-birilərini dərk etmirlər və nə hiss keçirdiklərini başa düşmürlər (6).

İnklüziv təhsil xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ümumi təhsil müəssisələrində sağlam uşaqlarla birgə təhsil almasıdır. Bu proqram fiziki və əqli cəhətdən qüsurlu olan uşaqların öz potensiallarına nail olma imkanını dəstəkləyir. Bu təhsil sistemi xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarda özünəinamı artırır və digər normal uşaqlarla bərabərhüquqlu olmasını təmin edir (1, 446). İnklüziv təhsil xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların yalnız təhsil hüquqlarını dəstəkləməklə bitmir. Bu tip təhsil fiziki cəhətdən qüsurlu uşaqların cəmiyyətə integrasiyasını, müstəqil şəkildə qərar vermə

imkanlarını, hüquqlarını öyrətmək məqsədi daşıyır. Belə olan halda sağlamlığı məhdud olan uşaqların yaşamaq istəyi və həvəsi daha da artır, onlarda gələcəyə ümid yaranır (3, 271).

Qeyd etdiyimiz kimi, hazırda Azərbaycanda 60 minə yaxın sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaq var. Onlardan 1105-i xüsusi məktəblərdə, 2664-ü xüsusi internat məktəblərində, 7750-si evdə, 268-i isə inklüziv təhsil alır. Əlil uşaqların inklüziv təhsilə cəlb olunması üçün valideynlər arasında maarifləndirmə işi aparmaq lazımdır. Çünki valideynlərin bəzisi öz əlil uşaqlarını təhsilə cəlb etmirlər (6).

Proqram çərçivəsində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil hüququnun həyata keçirilməsi, inklüziv təlimə keçidin reallaşdırılması, təhsil müəssisələrində bütün uşaqların təhsili üçün bərabər imkanların yaradılması, dövlət himayəsində olan uşaqların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, müvafiq təsnifata uyğun olaraq bütün kateqoriyadan olan sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ölkə üzrə qeydiyyatının aparılması və təhsilə cəlb edilməsi, xüsusi təhsil müəssisələrinin maddi-texniki və tədris bazasının müasir standartlara uyğunlaşdırılması sahəsində önəmli işlər görülüb.

Proqramın icrası istiqamətində Heydər Əliyev Fondunun müstəsna xidmətləri olmuşdur. Sağlamlıq imkanları məhdud, kimsəsiz, valideyn himayəsindən məhrum, müəyyən mənada cəmiyyətin diqqətindən kənarda qalan uşaqların təhsilinin təşkili, onların təhsil aldığı müəssisələrin maddi-texniki və tədris bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində Fond tərəfindən məqsədyönlü işlər görülmüş, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün bütün internat məktəbləri və uşaq evləri, xüsusi məktəblər əsaslı təmir edilmiş, müasir avadanlıqlarla təchiz edilmişdir (5, 86-90).

İnklüziv təhsil proqramı genişmiqyaslı proqramdır. Belə ki, bu proqramın icrası üçün müəyyən vəsait tələb olunur. İnklüziv təhsil üçün dərslərlərin hazırlanması, təhsil müəssisələrində əlil uşaqlar üçün xüsusi keçidlərin (panduslar) qurulması, tədris müəssisələrində inklüziv mühitin yaradılması ilə bağlı müəyyən işlər görülməlidir. Buna görə də bu proqramın tətbiqində müəyyən problemlər yaranır (6). İnklüziv təhsil proqramının meneceri vurğulayıb ki, proqramın icrasında qarşılaşdıqları ən böyük problemlərdən biri müəllimlərin təlimləndirilməsi, müəllim keyfiyyətinin yüksəldilməsi, ümumiyyətlə müəllimlərin bu proqramla tanış olması ilə bağlıdır: “İnklüziv təhsil böyük islahat tələb edən proqramdır. Məktəbin inklüziv təhsilə uyğunlaşdırılması, məktəb kollektivinin bu proqramla bağlı məlumatlandırılması və sağlam uşaqların valideynlərinin bu layihə ilə tanışlığı çox aşağı səviyyədədir. Biz yalnız işlədiyimiz məktəblərdə bu barədə məlumat verə bilirik, lakin ümumilikdə cəmiyyət inklüziv təhsil proqramı haqqında kifayət qədər məlumatlı deyil”. Menecer vurğulayıb ki, proqramın icrasında ikinci global problem müəllim çatışmazlığıdır: “İnklüziv təhsil layihəsində müəllim köməkçiləri ştatı açılsa da 7-8 ildə buraya cəmi 26 müəllim köməkçisi verildi. Təbii ki, uşağın sayı getdikcə çoxaldığına görə əlavə müəllim köməkçilərinə ehtiyac yaranırdı və valideynlər tələb edirlər ki, əlavə müəllim köməkçisi ştatları verilsin” (2, 66).

Proqramın icrasına problem yaradan üçüncü amil isə sağlam uşaqların valideynlərinin narazılığıdır: “Düzgün inkişaf etmiş uşaqların valideynləri öz övladlarının əlil uşaqlarla birlikdə təhsil almalarına qarşı çıxırlar. Bunun əsas səbəbi isə onların bu istiqamətdə düzgün yönləndirilməmələridir. Buna görə də bu mövzuda valideynlər arasında maarifləndirmə aparılmasına böyük ehtiyac vardır. Valideynlər düzgün informasiya almayanda düzgün düşünə bilmirlər və nəticədə onlarda yanlış təsəvvürlər formalaşır. Sağlam uşaqların valideynləri ilə yanaşı, əlil uşaqların valideynlərinin də maarifləndirilməyə ehtiyacları var. Çünki hər valideyn xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşağının təhsilə cəlb edilməsini istəmir. Buna qorxu da demək olar. Valideynlər uşaqlarını bu təhsildən yayındırmaqla sanki onları kənardan gələ biləcək təsirlərdən qoruduqlarını düşünürlər (5, 90-95).

Müəllimlər tədris prosesində yaranan çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün yollar axtarmalıdırlar. Bu barədə digər təcrübəli müəllimlərlə müzakirələrin aparılması da faydalı olar: “Tələbələrin irqindən, dini mənsubiyyətindən, mədəniyyətindən, etnik tərkibindən, cinsindən, əqli qüsurdan, sosial-iqtisadi məsələlərdən asılı olmayaraq hamı üçün inklüziv təhsil imkanları yaradılmalıdır. Tələbələr inklüziv təhsil yaşamaqları ilə bilavasitə auditoriyada əyani formada tanış olmalıdırlar. Müəllimlər başa düşməlidir ki, öyrənənlərin dəstəklənməsi sadəcə olaraq texniki məsələ deyil, etik məsələdir. Öyrənmə prosesində öyrənənlərə qayğı göstərmək müəllimlərin mənəvi borcudur (5,95-100).

İnklüziv təlimə keçidin reallaşdırılması, təhsil müəssisələrində bütün uşaqların təhsili üçün bərabər imkanların yaradılması, dövlət himayəsində olan uşaqların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, müvafiq təsnifata uyğun olaraq bütün kateqoriyadan olan sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ölkə üzrə qeydiyyatının aparılması və təhsilə cəlb edilməsi, xüsusi təhsil müəssisələrinin maddi-texniki və tədris bazasının müasir standartlara uyğunlaşdırılması sahəsində önəmli işlər görüldü.

ƏDƏBİYYAT

1. İsmayılova, M. (2012). Psixologiyanın tədrisi metodikası. Bakı. s.446.
2. Kərimov, Y. (2007). Təlim metodları. Bakı. s.271.
3. Qasımov, S. Kərimova, E. və b. (2006). İnklüziv təhsil. Bakı. s.168.
4. Quliyeva, K. (2010). İnteraktiv təlim ensiklopediyası. Bakı. s.66.
5. Mustafayeva, R., Mustafayeva, S. (2003). "Addım-Addım" Təhsil proqramının mahiyyəti. Bakı. s.86-100.
6. <http://www.mlsp.gov.az/az/pages/280>.

SUMMARY

Inclusive education is the education of children with special needs in general educational institutions together with healthy children. This program supports children with physical and mental disabilities to reach their potential. This education system increases the self-confidence of children with special needs and ensures that they have equal rights with other normal children. Inclusive education does not end with supporting the educational rights of children with special needs. This type of education aims to teach the integration of children with physical disabilities into society, the ability to make independent decisions, and their rights. In such a case, children with limited health will increase their desire to live and hope for the future.

The article states that there are about 60,000 children with disabilities in Azerbaijan, of which 1,105 are educated in special schools, 2,664 in special boarding schools, 7,750 at home, and 268 in an inclusive form, and at the same time, all the rights of children with disabilities are protected by the state. the conversation opens as it is protected

Keywords: inclusion, disabled, education, care, awareness

“İNKLÜZIYA” ANLAYIŞI VƏ İNKLÜZİV TƏHSİL

ŞƏBNƏM MƏMMƏDOVA

memmedovasebnem35@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Müasir sosial dövlət ayrı-seçkilik olmadan bütün vətəndaşlarına konstitusiya hüququ kimi təhsil hüquqlarını verən dövlətdir. Təhsil həm faydalı bir vasitə, həm də bir hüquqdur. Bu məqamda əlil vətəndaşların təhsil hüquqları da təmin edilir. Xüsusilə anadangəlmə qüsurlu şəxslər üçün təhsil imkanlarının təmin edilməsi onların gələcəyi üçün vacibdir.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosial həyata uyğunlaşmasını təmin etmək üçün onların digər şagirdlərlə birlikdə integrasiyalı təhsil metodu ilə təhsil alması zəruridir. Lakin bəziləri əlilliklərinə görə formal təhsil imkanlarından yararlanma bilmirlər. Bu məqamda əlillərin təhsil hüquqlarını təmin etmək üçün inklüziv təhsil xidmətləri aktivləşdirilir. Ölkəmizdə əlillərə göstərilən xüsusi qayğı ilə yanaşı, onların təhsil sahəsində inkişafı üçün xüsusi xidmətlər həyata keçirilir.

Açar sözlər: inklüziv, əlil insanlar, inklüziv təhsil, müəllim, valideyn

Bu gün təhsil sahəsində dövrüyyədə olan anlayışlardan biri “inklüziv” terminidir. Inklüziv “inclusion” daxil etmə deməkdir. Inklüziv bütün vətəndaşların, ilk növbədə əlilliyi olan bütün insanların cəmiyyətdə iştirak səviyyəsinin artırılması prosesidir. Inklüziv dedikdə digər uşaqlar üçün də əlçatan və onların da bəhrələnməyinə şərait yaratmaqla müxtəlif əqli və fiziki imkanlı uşaqların (həm xüsusi istedadlı, həm də əlilliyi olan) məktəb və tədrisin bütün aspektlərinə tam şəkildə cəlb edilməsi nəzərdə tutulur. Inklüziv müxtəlif əqli və fiziki bacarıqlı uşaqların, digər uşaqların da böyük məmnuniyyətlə iştirak etdikləri məktəb həyatının bütün aspektlərinə tam cəlb edilməsidir.

İnklüziv təhsil (lat. include “daxil edirəm”) isə ümumi təhsilin hamı üçün əlçatan olmasını nəzərdə tutan və bütün uşaqların müxtəlif ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmasına əsaslanan inkişaf prosesidir. Bu, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilə cəlb olunmasını da təmin edir. Inklüziv təhsil uşaqların müstəqil bir fərd olduğunu və təhsil zamanı onların hər birinin öz ehtiyacları olduğunu qəbul edən metodologiyaları inkişaf etdirməyə yönəlibdir. Inklüziv təhsil tədris zamanı müxtəlif ehtiyacların ödənilməsinə yönəlmiş yanaşmaların formalaşdırılmasına çalışır. Inklüziv təhsil istər sağlam, istərsə də əlillərin bərabər təhsil almaq hüquqlarını təmin edir və bu, cəmiyyətdə sosial bərabərliyin qorunmasına, əlil uşaqların təhsil və başqa xüsusi ehtiyaclarının ödənilməsinə şərait yaratmış olur. Inklüziv təhsillə bağlı beynəlxalq praktikaya görə, bir sinifdə təhsil alan xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlərin sayı 5-10% olmalıdır. Inklüziv təhsildə bütün şagirdlərin birlikdə öyrənməsi vacibdir və hər bir şagirdin dərslərdə, fəaliyyətlərdə və öyrənmə imkanlarında iştirakı gözlənilir. Müəllimlər normal inkişaf edən və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdləri nəzərə almaqla hər cür fəaliyyət təşkil etməlidir, bütün şagirdlər üçün və onların ehtiyaclarını ən yaxşı şəkildə ödəmək üçün digər ekspertlər və təşkilatlarla əməkdaşlıq edərək planlar hazırlamalıdır. Bu kontekstdə inklüziv təhsil təkcə əlillərə aid deyil. Fərqli ana dilləri olan şagirdlər və müxtəlif sosial-mədəni mühitlərdən olan şagirdlər kimi bütün imkansız şagirdləri və xüsusi ehtiyacı olan şagirdləri əhatə etmək məqsədi daşıyır. Inklüziv təhsil bərabər imkanlar prinsipinə əsaslanan normallaşdırma, ümumiləşdirmə və integrasiya təcrübələri nəticəsində əldə edilən bilik və təcrübələrlə əldə edilmişdir. Inklüziv təhsilə gedən yolda normallaşma xüsusi təhsil ehtiyacı olan bütün şagirdlərin ümumi əhali qrupunda həmyaşıdlarının istifadə etdiyi şəraitə mümkün qədər yaxın olan təhsil xidmətlərinə çıxış əldə etmələrini müdafiə edən bir yanaşmadır. Inklüzivlik xüsusi təhsilə ehtiyacı olan şagirdlərin ehtiyaclarına uyğun fiziki mühitdə lazımi tənzimləmələr edərək ümumi təhsil siniflərinə yerləşdirmək, dərslərdə və sinif fəaliyyətlərində minimum köməkliklə iştirak etmək kimi müəyyən

edilir. İnklüziv geniş şəkildə bütün imkansız uşaqları, o cümlədən xüsusi təhsil ehtiyacı olanları əhatə edir.

İnklüziv təhsildə üç əsas komponent var: çıxış, iştirak və dəstək. “Çıxış” şagirdlərin çoxsaylı və müxtəlif öyrənmə imkanlarının təklif olunduğu və onların maraq və ehtiyacları çərçivəsində fəaliyyətlərin planlaşdırıldığı keyfiyyətli təhsil mühitlərinə çıxışı kimi müəyyən edilir. Şagirdlərin təhsil mühitlərinə çıxışı universal dizayn və köməkçi texnologiyalar kimi təcrübələrdən istifadə etməklə dəstəklənir. Çıxış inklüziv təhsil təcrübələrində ilk addımdır və tək başına kifayət deyil. “İştirak” gündəlik fəaliyyətlər, rutinlər və mühitlərdə şagirdlərin inkişafını və öyrənməsini dəstəkləməklə çıxış anlayışını genişləndirir. Şagirdlərin cəlb edilməsi, inkişafı və öyrənilməsi müəllimlər tərəfindən sinif fəaliyyətləri, gündəliklər və keçidlər zamanı sistematik şəkildə istifadə olunan təbii tədris yanaşmaları vasitəsilə dəstəklənir. “Dəstək” fərqlərdən təsirlənmiş şəxslərə, o cümlədən xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqlara və onların ailələrinə inklüziv təhsil kontekstində xidmət göstərən müəllimlərə, ekspertlərə və praktikantlara sistemli şəkildə dəstək olmaq üçün zəruri infrastrukturun yaradılması və saxlanmasıdır. Bu kontekstdə nəzərdən keçirilə bilən dəstəklərə peşəkar inkişaf imkanları, siniflərdə müəllim-uşaq nisbətinin tənzimlənməsi və ya inklüziv təhsil təcrübələrinin tətbiq olunduğu siniflərdə köməkçi müəllimlərin və ya yardımçı heyətin təmin edilməsi daxildir. Bu infrastrukturun yaradılması inklüziv təhsil təcrübələrinin uğurla həyata keçirilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnklüziv təhsil tamamilə uşaqların ehtiyaclarına uyğun hazırlanır. Beləliklə, təlim uşaqlar üçün keyfiyyətli olur və iştirak, diqqət və faiz dərəcələri yüksəlir.

İnklüziv təhsilin üstünlükləri aşağıdakılardır:

- *Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara onlara uyğun təhsil sistemi təklif olunur;*
- *Təhsil bütün uşaqların ehtiyaclarına uyğun təşkil edilir;*
- *Təhsildə imkan bərabərsizliyinin qarşısı alınır;*
- *Təhsildə ədalət təmin olunur;*
- *Təhsil ailələrin və cəmiyyətin iştirakı üçün öncüdür;*
- *Keyfiyyətli təhsil üçün nümunədir;*
- *Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların öz həyatlarında yüksək özgüvəni olması təmin edilir;*
- *Əlillərin məşğulluqda iştirakı üçün infrastruktur yaradılır.*

İnklüziv təhsil cəmiyyətdə mövcud ola bilməyən, cəmiyyət tərəfindən kənarlaşdırılan, təhsildə imkan bərabərsizliyindən əziyyət çəkən, təhsil almaqda çətinlik çəkən uşaqlar üçün yaradılmış təhsil prosesi və proqramıdır. YUNESKO-nun məlumatına görə, bu təhsil proqramı dövlətlərin öz ölkələrində öyrənmə yaşında olan bütün uşaqlar üçün müvafiq təhsil strategiyasının hazırlanmasını, bu strategiyaların planlı şəkildə həyata keçirilməsini və nəticələrinin müşahidəsini nəzərdə tutur.

İnklüziv təhsil anlayışı insan hüquqları prinsipinə əsaslanır. İnsan Hüquqları Konvensiyasına görə, dövlətlər elə bir təhsil sistemi qurmalıdır ki, təhsil almaq hüququ hər bir uşağa şamil edilsin. Azərbaycan Respublikası İnsan Hüquqları Konvensiyasını 1992-ci ildə imzalayıb və respublikamızda yaşayan hər bir uşağın təhsil almaq hüququnu qorumağı öz üzərinə götürmüşdür.

Müasir dövrdə inklüziv təhsil dedikdə uşaqların məktəbəqədər müəssisələrdə, orta təhsil məktəblərində dərslər alması prosesi nəzərdə tutulur ki, bunun da xüsusi tələbləri var. Təlim metodikasına müvafiq olaraq inklüziv təhsil uşaqlara qarşı hər hansı formada ayrı-seçkilik edilməsinin qarşısını alır, müxtəlif nevroloji və ya psixi xəstəlikləri olanlara belə mükəmməl şəkildə təhsil almaq, uğur qazanmaq imkanı verir. Onun əsas vəzifəsi məhdud imkanlara malik insanların peşə hazırlığı üçün sərhəd tanımayan mühit yaratmaqdır. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların daha keyfiyyətli təhsilə yiyələnməsi, cəmiyyətə daha tez adaptasiyası üçün digər yaşlıları ilə bir yerdə olması daha məqsədəuyğundur.

İnklüziv təhsilin bir çox komponentləri vardır:

- *İnklüziv təhsillə əməkdaşlıq;*
- *Qiymətləndirmə;*
- *Fərdi tədris proqramı;*
- *İnklüziv təhsildə reabilitasiya xidmətinin təşkili;*

- *İnklüziv təhsildə pedaqoq və psixoloqların rolu;*
- *İnklüziv təhsildə digər xidmətlərin təşkili;*
- *İnklüziv təhsildə valideynlərlə işin təşkili;*
- *Peşə təhsili və s.*

Cins, irq və əlillik kimi ayrı-seçkilik yaradan səbəblərə görə layiq olduqları təhsilə çatma bilməyən uşaqlara lazımi təhsilin verilməsi. Araşdırmalara görə, əlilliyi olan uşaqların təcrid olunma ehtimalı azdır və onların səhiyyə, təhsil və sosial yardım xidmətlərinə çıxışı daha azdır. Sözün əsl mənasında inklüziv təhsili hədəfləməklə ayrı-seçkiliyə məruz qalan və ya edilməyən bütün uşaqlara keyfiyyətli təhsil vermək üçün araşdırmalar aparılır.

Hal-hazırda Azərbaycanda 65 minə yaxın sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaq var. Onlardan yalnız 12 mini təhsilə cəlb olunub, o cümlədən 1105-i xüsusi məktəblərdə, 2664-ü xüsusi internat məktəblərində, 7750-si evdə, 268-i isə inklüziv təhsil alır. Qalanlarının isə təhsil almasında ümumiyyətlə valideynlər maraqlı deyillər. Təhsilə cəlb olunanların əksəriyyəti xüsusi məktəb və internat məktəblərində oxuyurlar. Belə təlim-tərbiyə uşağın diqqətini onun defektinə cəmləyir. Onlar digər uşaqlarla ünsiyyətə girməkdə çətinlik çəkir və özlərini bir növ cəmiyyətdən təcrid olunmuş kimi hiss edirlər. Sağlam uşaqlar da, eyni zamanda bu və ya digər məkanda xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqla rastlaşdıqda ona təəccüblə baxır, sanki o tamam başqa bir dünyadan gəlib, bəzən isə gülür və ələ salırlar. Bunun əsas səbəbi isə onlar arasında ünsiyyətin, əməkdaşlığın olmamasıdır. Bunun nəticəsində onlar bir-birilərini dərk etmir və nə hiss keçirdiklərini başa düşümlər.

Azərbaycanda “İnklüziv təhsil layihəsi”nin icrasına 2005-ci ildən start verilmişdir. Nazirlər Kabinetinin 3 fevral 2005-ci il tarixli 20 nömrəli Qərarına əsasən, “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsili”nin təşkili üzrə İnkişaf Proqramı təsdiq edilmişdir. İnklüziv təhsilin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün faydaları çoxdur. Belə ki,

- Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar kollektivə uyğunlaşır, cəmiyyətə inteqrasiya edir;
- Onlarda özünəinam hissi formalaşır;
- Onlar cəmiyyətin digər üzvləri kimi bərabərhüquqlu şəxsiyyət kimi formalaşır;
- Gələcəkdə onların məşğulluq kimi problemi də aradan qaldırılmış olur.

Sınıf mühitlərində müxtəlif xüsusiyyətlərə, ehtiyaclara və gözləntilərə malik olan uşaqlarla işləyərkən müəllimlərin malik olmalı olduğu bilik, bacarıq, münasibət və meyllər həmin təlim mühitinin inklüziv xarakterini müəyyən etmək üçün vacibdir. Bu baxımdan inklüziv təhsilin səlahiyyət sahələrini üç səviyyədə müəyyən etmək olar: bilik, bacarıq və münasibət. Bilik səviyyəsində müəllim səriştələri inklüziv təhsil təcrübələrini həyata keçirmək üçün lazımi perspektiv və resurslara malik olmaq ilə bağlı səriştə sahələrini əhatə edir. Bacarıq səviyyəsindəki səriştələrə inklüziv təlim mühiti yaratmaq, bütün uşaqları əhatə edəcək şəkildə öyrənmə və tədris prosesini uyğunlaşdırmaq, inklüziv şəkildə inkişafı və öyrənməni qiymətləndirmək üçün tələb olunan səriştə sahələri və bacarıqlar daxildir. Nəhayət, münasibət səviyyəsində olan səlahiyyətlərə inklüziv təhsilə müsbət münasibət və meyllər nümayiş etdirmək və təhsilin digər maraqlı tərəflərinin inklüziv paradiqmaya müsbət münasibət bəsləməsini təmin etmək üçün zəruri olan səlahiyyətlər daxildir.

İnklüziv təhsilin həyata keçirilməsində *uşaqyönlü pedaqogika* vacibdir. Bütün müəllimlər öz məktəblərində çox fərqli təməl bilikləri, bacarıqları, maraqları və öyrənmə ehtiyacları olan uşaqlar ilə görüşürlər. Əlilliyi olan uşaqların tədrisinə dair xüsusi pedaqogika olmadığından inklüziv mühitdə müəllimlər bütün uşaqların ehtiyaclarını qarşılamaq üçün uşaqyönlü pedaqogikadan istifadə edirlər. Daha ənənəvi mühitdə və ya daha çox müəllimyönlü pedaqogikada müəllim bütün sinfin qarşısında durur, stolları sıra və cərgə ilə düzür, uşaqlara bütün bilikləri ötürür və onların cavablarının doğru və ya yanlış olmasını söyləyir. Uşaqyönlü pedaqogika uşaqları ön plana qoymaq və onların ehtiyaclarını, bacarıqlarını, maraqlarını və öyrənmə tərzlərini diqqət mərkəzində saxlamaq və müəllimin öyrənmə prosesində köməkçi rolunu oynaması deməkdir. Uşaqyönlü yanaşmada effektivlik üçün ən vacibi müəllimin davranışdır. Bu üsulla müəllim sinfin qarşısında durur, sinifdəki resurslardan istifadə edir və bu yolla o, uşaqlar ilə ünsiyyət qurur və uşaqların öyrəndikləri bilikləri qiymətləndirir.

İnklüziv siniflərdə müəllimin həmin uşaqların valideynləri ilə əməkdaşlığı xüsusi ilə vacibdir. Valideyn ilə əməkdaşlıq dedikdə onların müəllimə uşağın qiymətləndirilməsi, onun inkişaf səviyyələrinin müəyyənləşdirilməsində, öyrənmə prosesində iştirakı və əlilliyi olan uşağın növbəti inkişaf hədəflərinə çatmaq üçün sistemli yanaşmada iştirakı nəzərdə tutulur. Əslində tək əlilliyi olan uşaqlar üçün deyil, həm də müxtəlif yaşlı əlilliyi olmayan uşaqların da öyrənmə prosesində valideynin iştirakı onların akademik və həyat üçün lazımı bacarıqların əldə olunmasında mühüm yer alır.

İnklüziv siniflərdə *korreksiyaedici pedaqoqun* da rolu böyükdür. Lakin onun rolu o vaxt uğurlu olur ki, o, tək cə əlilliyi olan uşağa deyil, ümumiyyətlə sinifdəki bütün uşaqlara yardım edir.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların tipik yaşlıları ilə təhsilə birgə hazırlanması üzrə məsuliyyət mahiyyət etibarilə daha çox psixoloq və tərbiyəçilərin üzərinə düşür. Ümumiyyətlə korreksiyaedici xidmət dedikdə öncə onların təhsilə daha tez uyğunlaşması, uşaqlarla effektiv ünsiyyət qura bilməsi nəzərdə tutulur. Məsələn, uşaq bağçalarında, yaxud məktəbəqədər hazırlıq müəssisələrində tərbiyəçilərin əsas rolu bu funksiyaları həyata keçirməkdən ibarətdir: uşaqlarda kollektivçilik, əmək vərdisləri, davranış, etik və əxlaqi keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsi, dünya haqqında ilkin təsəvvürlərin yaradılması və s. Bir sözlə, məktəbə hazırlıq prosesində pedaqoq uşağı fiziki və mənəvi cəhətdən tərbiyə edir, cəmiyyət tərəfindən müəyyən edilmiş vəzifələrə uyğun şüurlu fəaliyyətə hazırlayır. Əgər məktəblər əlilliyi olan uşaqları qəbul etməyə və onların təhsillə bağlı ehtiyaclarını qarşılamağa istəklidirsə və onlar buna qadirdirsə, o zaman əldə edilən irəliləyişlərin də daha böyük təsiri olacaqdır. Eyni zamanda inklüziv məktəbdən işə keçid zamanı əlilliyi olan insanların işə götürülməsini asanlaşdıran təşəbbüslər öz növbəsində təhsilli olmanı uşaqlar üçün daha faydalı edə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. İnklüziv siniflərdə təlimin təşkili. B. 2018. http://www.tipii.edu.az/noduploads/document/8588_oxu-materiali-inkluziv-tahsil.pdf
2. Məktəbəhazırlıq qruplarında inklüziv təlimin təşkili. Müəllimlər üçün vəsait. 2021 <https://www.arti.edu.az/noduploads/book/maktabahazirliq-gruplarinda-inkluziv-talimin-tas-kili.pdf>
3. Loreman, T. and Deppeler, J.M. (2001). ‘Working towards full inclusion in education’ in Access: The National Issues Journal for People with a Disability, 3(6), pp. 5-8. Loughran, J., Mitchell, I. and Mitchell, J. eds (2000), Learning from Teacher Research, Sydney: Allen & Unwin.
4. Tim Loreman , Joanne Deppeler , David Harvey. Inclusive education A practical guide to supporting diversity in the classroom.
5. https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nkl%C3%BCziv_t%C9%99hsil
6. <https://tehsilmedia.az/kose/7803-inkluziv-thsil-haqqinda-hr-sey-mqal.html>
7. <https://aztehsil.com/news/12415-nkluziv-tehsil-nedir.html>
8. <https://tehsilmedia.az/kose/7803-inkluziv-thsil-haqqinda-hr-sey-mqal.html>

SUMMARY

CONCEPT OF "INCLUSION" AND INCLUSIVE EDUCATION

A modern welfare state is a state that grants all its citizens the right to education as a constitutional right without discrimination. Education is both a useful tool and a right. At this point, the educational rights of disabled citizens are also ensured. Providing educational opportunities, especially for persons with congenital disabilities, is important for their future.

In order to ensure that children with disabilities adapt to social life, it is necessary for them to study with other students using the integrated education method. However, some are unable to benefit from formal educational opportunities due to their disabilities. At this point, inclusive education services are activated to ensure the educational rights of the disabled. In our country, in addition to the special care given to the disabled, special services are provided for their development in the field of education.

Keywords: inclusion, disabled people, inclusive education, teacher, parents

РЕЗЮМЕ

ПОНЯТИЕ «ИНКЛЮЗИВНОСТЬ» И ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Современное государство всеобщего благосостояния – это государство, которое предоставляет всем своим гражданам право на образование как конституционное право без дискриминации. Образование является одновременно полезным инструментом и правом. На этом этапе также обеспечиваются образовательные права граждан с ограниченными возможностями. Предоставление образовательных возможностей, особенно людям с врожденными нарушениями, важно для их будущего.

Чтобы обеспечить адаптацию детей с ограниченными возможностями здоровья к социальной жизни, им необходимо обучаться вместе с другими учащимися по методу интегрированного обучения. Однако некоторые из них не могут воспользоваться возможностями формального образования из-за своей инвалидности. На этом этапе активизируются услуги инклюзивного образования для обеспечения образовательных прав инвалидов. В нашей стране, помимо особой заботы об инвалидах, предоставляются специальные услуги для их развития в сфере образования.

Ключевые слова: инклюзия, инвалиды, инклюзивное образование, педагог, родители

İNKLÜZİV TƏHSİLİN HUMANİST XARAKTERİ BEYNƏLXALQ ARENADA

ŞƏFİQƏ NƏCƏFOVA

shafiga.nacafova@bk.ru

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Xülasə

Təhsil natamam olan yerdə tərəqqi və inkişaf ola bilməz. Bu baxımdan əqli-fiziki-psixi və ictimai-sosial durumundan asılı olmayaraq normal şəraitdə hər kəsin təhsil alma hüququ mövcuddur. Məhz inklüziv təhsil bu kimi humanist aktın praktik göstəricisi olaraq meydana çıxmışdır. Çünki qeyri-bərabər təhsil mühiti həm tənəzzülün baş verməsinə, həm insan haqlarına, həm də mənəvi-psixi böhranın yaranmasına səbəb ola bilər. İlk olaraq qeyd etmək lazımdır ki, inklüziv təhsil mahiyyət etibarilə humanist dünyagörüşünün tərkib hissəsidir. Çünki humanizmdən danışdıqda cəmiyyətdə qeyri-humanist münasibətlər formalaşdırmaq ictimai-sosial harmoniyanın pozulmasıdır. İnklüziv təhsilin kökündə məhz bu natamamlıq kompleksinin aradan qaldırılması kimi müsbət humanist meyllər dayanır. Bu araşdırmada, eyni zamanda inklüziv təhsilin beynəlxalq arenada tədqiq olunması durur. Belə ki, inklüziv təhsilin necə yaranması, hansı istiqamətdə təbliğ və təşviqi, qlobal səviyyədə inkişaf tembrinə və s. kimi məsələlər bu təhsil tipinin üstünlüyünü elmi-kütləvi ictimaiyyətin diqqətinə çatdırır. İnklüziv təhsil o zaman zəruri ehtiyac olaraq meydana çıxır ki, burada xüsusi qeyri-adi istedadların və əqli-fiziki baxımdan qeyri-normal uşaqların normal cəmiyyətə adaptasiyası vacib problem olaraq diqqət çəkir. Təbiidir ki, bunun üçün statistik göstəricilər də ön planda olur. Çünki bu kimi uşaqların müəyyənləşdirilib təhsilə cəlb olunması xüsusi amilə çevrilir. Bundan əlavə, bu prosesin bütün dünyada aparılması qeyd etdiyimiz kimi humanizmin vacib şərti olaraq prinsiplilik qazanır. Onu da qeyd edək ki, inklüziv təhsil yalnız bu kimi göstəricilərə malik olan uşaqlara ayrıca diqqət və qayğı olaraq götürülməlidir. Yəni uşaqlara fərdi və xüsusi dərs keçmək, təhsil vermək kimi praktik təhsil forması inklüziv təhsilə aid edilə bilməz. Bunun üçün şagirdlərin normal təhsil alan əqli-fiziki göstəricisi olan uşaqlarla birgə təhsil alması vacibdir. Təbiidir ki, bu da insani münasibətlərin məktəb səviyyəsindən öyrənilməsi, fərqlilik və müxtəlifliyə normal yanaşılması, tolerantlığın bünövrəsinin hələ məktəb illərindən qoyulması baxımından çox vacib və zəruri məsələdir. İnklüziv təhsilin bu istiqamətlər üzrə beynəlxalq arenada öyrənilməsi çox əhəmiyyətli məsələdir. Bu, eyni zamanda insan haqlarının formalaşmasında, demokratik meyllərin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Ümid edirik ki, bu tədqiqat işi elmi ictimaiyyət üçün müxtəlif problemlərin həllində xüsusi əhəmiyyətə malik olacaqdır.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, humanizm, beynəlxalq arena, tolerantlıq, insan haqları

Təhsil natamam olan yerdə tərəqqi və inkişaf ola bilməz. Bu baxımdan əqli-fiziki-psixi və ictimai-sosial durumundan asılı olmayaraq normal şəraitdə hər kəsin təhsil alma hüququ mövcuddur. Məhz inklüziv təhsil bu kimi humanist aktın praktik göstəricisi olaraq meydana çıxmışdır. Çünki qeyri-bərabər təhsil mühiti həm tənəzzülün baş verməsinə, həm insan haqlarına, həm də mənəvi-psixi böhranın yaranmasına səbəb ola bilər. İlk olaraq qeyd etmək lazımdır ki, inklüziv təhsil mahiyyət etibarilə humanist dünyagörüşünün tərkib hissəsidir. Çünki humanizmdən danışdıqda cəmiyyətdə qeyri-humanist münasibətlər formalaşdırmaq, ümumiyyətlə ictimai-sosial harmoniyanın pozulmasıdır. İnklüziv təhsilin kökündə məhz bu natamamlıq kompleksinin aradan qaldırılması kimi müsbət humanist meyllər dayanır. Eyni zamanda inklüziv təhsilin beynəlxalq arenada tədqiq olunması bu sahədə əsas məsələlərdən biridir. Belə ki, inklüziv təhsilin necə yaranması, hansı istiqamətdə təbliğ və təşviqi, qlobal səviyyədə inkişaf tembrinə və s. kimi məsələlər bu təhsil tipinin üstünlüyünü elmi-kütləvi ictimaiyyətin diqqətinə çatdırır. İnklüziv təhsil o zaman zəruri ehtiyac olaraq meydana çıxır

ki, burada əqli-fiziki baxımdan qeyri-normal uşaqların normal cəmiyyətə adaptasiyası vacib problem olaraq diqqət çəkir, xüsusi istedad və qabiliyyətlərin inkişafı əsas məqsəd olaraq götürülür. İnklüziv təhsil haqqında olan qaynaqlarda metodoloji baxımdan xüsusi olaraq vurğulanır ki, bu təhsil növündə uşaqlar sağlam və əlilliyi olanlara bölünmüş, əksinə öz fərdi xüsusiyyətləri, ehtiyacları və istedadları olan ayrı-ayrı şəxsiyyətlər kimi nəzərdən keçirilir və daima təlim prosesində iştirak edirlər (Rəfiyeva, L., Məmmədova, M., Abbasova, S., Yusifova, E., 2020, s.44).

Təbiidir ki, bunun üçün statistik göstəricilər də ön planda olur. Çünki bu kimi uşaqların müəyyənləşdirilib təhsilə cəlb olunması xüsusi amilə çevrilir. Bundan əlavə, bu prosesin bütün dünyada aparılması qeyd etdiyimiz kimi humanizmin vacib şərti olaraq prinsiplilik qazanır (Oxu materialı, 2018, s.4).

Onu da qeyd etmək ki, inklüziv təhsil yalnız bu kimi göstəricilərə malik olan uşaqlara ayrıca diqqət və qayğı olaraq götürülməməlidir. Yəni uşaqlara fərdi və xüsusi dərs keçmək, təhsil vermək kimi praktik təhsil forması inklüziv təhsilə aid edilə bilməz. Bunun üçün şagirdlərin normal təhsil alan əqli-fiziki göstəricisi olan uşaqlarla birgə təhsil alması vacibdir edirlər (Rəfiyeva, L., Məmmədova, M., Abbasova, S., Yusifova, E., 2020, s.12). Təbiidir ki, bu da insani münasibətlərin məktəb səviyyəsindən öyrənilməsi, fərqlilik və müxtəlifliyə normal yanaşılması, tolerantlığın bünövrəsinin hələ məktəb illərindən qoyulması baxımından çox vacib və zəruri məsələdir (Şipitsina, 2011, s.156).

İnklüziv təhsilin humanist istiqamətlər üzrə beynəlxalq arenada öyrənilməsi çox əhəmiyyətli məsələdir. Bu, eyni zamanda insan haqlarının formalaşmasında, demokratik meyillərin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Bundan əlavə, inklüziv təhsil mahiyyət etibarilə yalnız məktəb kontekstində qalmır, yaş həddini aşır cəmiyyətdə sosial ədalətin bərpası rolunda çıxış edir. Çünki insan solumun bir hissəsidir və onun formalaşır cəmiyyətə qazanımasında məhz əsas bünövrəni, ilkin bazanı məktəb dövrü təşkil edir. Elə buna görə də inklüziv təhsil bu aspektdən də incələnməlidir:

1. İnklüziv təhsildən əvvəlki münasibətlər;
2. İnklüziv təhsil dövrü;
3. İnklüziv təhsildən sonrakı dövr.

İnklüziv təhsildən əvvəlki dövr məhz bu təhsil tipinin meydana gəlməsini şərtləndirir. Bu, eyni zamanda qlobal problem olaraq meydana durur. Çünki cəmiyyət normal deyilsə, sosial ədalətsizlik, fərdi-ictimai münasibətlər, nəinki inklüziv təhsilə, heç ənənəvi təhsilə də imkan verə bilməz. Bu cəhətdən insan haqları kimi beynəlxalq razılışma, müqavilə və öhdəliklərlə bərabər inklüziv təhsil də beynəlxalq səciyyə daşıyır. Bu barədə akademik qaynaqda qeyd olunur ki, inklüziv təhsilin inkişafı dünyanın bir çox ölkələrinin təhsil siyasətinin prioritetlərindəndir və bir sıra beynəlxalq konvensiyalar, həmçinin milli qanunvericilik ilə dəstəklənir (<https://e-qanun.az/framework/15641>).

İnklüziv təhsilin beynəlxalq arenada əhəmiyyətli şəkildə diqqət mərkəzində olması məhz humanist prinsiplərə əsaslanmaq ehtiyacından meydana gəlir. Bu təhsil növünə xüsusi yer ayırmaq ona qədər olan sosial-ictimai münasibətlərə də aydınlıq gətirir. Unutmaq olmaz ki, BMT-nin statistikasına əsasən, dünya əhalisinin 15%-ni, Azərbaycan Respublikası əhalisinin isə 6%-ni məhz əlilliyi olan şəxslər təşkil edir (Əliyev, 2018, s.6). Əlilliyi olan şəxslər əsas etibarilə inklüziv təhsildə fiziki-fərdi faktor olduğu üçün əlillərə münasibət bu aspektdə ilkin olaraq diqqətdə saxlanmalıdır. Yəni bu münasibət forması inklüziv təhsil dövrünə qədər olan mərhələni yüksək humanist dəyərlər əsasında şərtləndirməlidir. Bəs beynəlxalq səviyyədə əlillərə münasibət necədir? Çünki bu faktor inklüziv təhsilin meydana çıxması üçün əsas problemdir. Bu münasibətin göstəricisi üç halda müşahidə olunur.

1. Əlillərə sosial-ictimai münasibət;
2. Əlillərin müdafiəsi istiqamətində beynəlxalq qurumların təsisatı;
3. Əlillik haqqında beynəlxalq qanun və müqavilələr.

Əlillərə sosial-ictimai münasibət elə humanizmin əsas prinsiplərindən hesab olunur. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu münasibət forması daha proqressivdir. Təsədüfi deyil ki, inkişaf etmiş ölkələrdə

deyil, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əlilliyi olan uşaqların 90%-i məktəb təhsilindən bəhrələnmə bilmir (Makkabe, 2011, s.40).

Ancaq bununla belə N.Baxşəliyevin istinadlarla qeyd etdiyi kimi etiraf etmək lazımdır ki, əlillik problemi dünyanın bütün ölkələrində ağır tibbi-sosial problemdir (Baxşəliyev, 2016, s.4). Ümumiyyətlə əlillərə sosial-ictimai münasibətdə ciddi problemlər mövcuddur. Cəmiyyətdə qeyri-bərabərliyi aradan qaldırmaq üçün BMT-nin Əlillərin Hüquqları haqqında Konvensiyası (2006) (<https://e-qanun.az/framework/15641>) məhz bu kimi laqeyd, hətta aqressiv münasibətlərin normallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən addımlardan biri kimi təqdir olunmalıdır. Bu konvensiyanın mahiyyəti haqqında qaynaqlarda qeyd olunur ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Əlillərin Hüquqları haqqında Konvensiyasının (ƏHK) Preambulasında “əlillik” təkamül edən anlayış olmaqla “əlilliyi olan insanların səhhətinin pozulması ilə onlara münasibətin dəyişməsi və cəmiyyətdə baryerlərin yaranması və bu insanların cəmiyyətin həyatında digərləri ilə bərabər səviyyədə tam və səmərəli iştirakına maneələr” kimi müəyyən olunur (Təlimat, 2022, s.1).

Məhz inklüziv təhsilə qədər olan ünsiyyət modeli əlillərə müsbət münasibətin formalaşması əsasında dəyərləndirilə bilər. Elə buna görə də **əlillərin müdafiəsi istiqamətində beynəlxalq qurumların təsisatı** vacib şərt olaraq meydana çıxır ki, bir çox fiziki-psixoloji problemlərin həlli mümkün ola bilsin. Beynəlxalq arenada bu istiqamətdə bir çox qurumlar təsis olunub, əlillərin hüquq və müdafiəsini təşkil edir. Bu beynəlxalq qurumlardan Autizm Sindromlu İnsanların Özünüvəkillik şəbəkəsi (ASAN), Beynəlxalq Autizm şəbəkəsi (BAŞ), Beynəlxalq Daun Sindromu Təşkilatı (BDST), Beynəlxalq Əlillik Alyansı (BƏA), Beynəlxalq Əlillik və Ağız Boşluğu Sağlamlığı Asosiasiyası (BƏABSA), Beynəlxalq Əlillik və İnkişaf Konsorsiumu (BƏİK), Beynəlxalq İnklüziya (Bİ), Beynəlxalq Korlar İttifaqı (BKİ), Beynəlxalq Kvota Təşkilatı (BKT), Beynəlxalq Məhdudiyyət Təşkilatı (BMT), Beynəlxalq Reabilitasiya (BR), Beynəlxalq Spinal Dizrafizm və Hidrocefaliya Federasiyası (BSDHF), Beynəlxalq Zəif Əşidən insanların Federasiyası (BZEİF), Birləşmiş Ştatların Əlillik üzrə Beynəlxalq Şurası (BŞƏBS),

Börton Blat İnstitutu (BBI), Dünya Əlillik İnstitutu (DƏİ), Dünya Əlillik İttifaqı (DƏİ), Dünya Karlar Federasiyası (DKF), Əlillərin Beynəlxalq Təşkilatı (ƏBT), Əlillik Hüquqlarının Beynəlxalq Səviyyədə Dəstəklənməsi layihəsi (ƏHBSD), Əlillik və İnkişaf üzrə Qlobal Tərəfdaşlıq (ƏİQT), Fəaliyyətlərdə Əlillik haqqında Məlumatlılıq layihəsi (FƏM), Görmə Qabiliyyəti Məhdud İnsanların Təhsili üzrə Beynəlxalq Şura (GQMİTBS), Hər Kəs üçün Dizayn Fondu, Kar-Kor İnsanların Dünya Federasiyası (KKİDF), Korluğun Qarşısının Alınması üzrə Beynəlxalq Agentlik (KQABA), “Müstəqil Həyat İnstitutu” (MHİ), Psixiatrik Müalicə Alanların və Psixiatrik Müalicə Qurbanlarının Dünya Şəbəkəsi (PMAPMQDS), Təhsil üçün Şəraitin Yaradılması Şəbəkəsi (TŞYS) kimi təşkilatlar bu istiqamətdə yaradılmış təsisatların yalnız bir qismidir (3, Həsənov, 2016, s.112-138).

Məhz bu kimi dünyəvi problemin zəiflədilməsi üçün dünya dövlətləri tərəfindən və yaradılmış təsisatların fəaliyyəti nəticəsində **Əlillik haqqında beynəlxalq qanun və müqavilələr** reallaşdırılmışdır. Bu kimi beynəlxalq qanuni öhdəliklərdən əqli cəhətdən geri qalmış şəxslərin hüquqları haqqında Bəyannamə (BMT, 1971-ci il), Əlillərin Hüquqları haqqında Bəyannamə (BMT, 1975-ci il), Əlillərlə bağlı Dünya Fəaliyyət Proqramı (BMT, 1982-ci il), Əlillərin peşə reabilitasiyası və məşğulluğu haqqında Konvensiya (BƏT, 1983-cü il), Psixi xəstələrin müdafiəsi və psixiatriya yardımının təkmilləşdirilməsi üzrə Prinsiplər (BMT, 1991-ci il), Əlillər üçün imkanların bərabərləşdirilməsinə dair Standart Qaydalar (BMT, 1993-cü il), Əlillərin hüquqları haqqında Konvensiya (BMT, 2006-cı il), Əlil insanların hüquqlarının və cəmiyyətdə tam iştirakının dəstəklənməsi: 2006-2015-ci illər ərzində əlil şəxslərin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması üzrə Avropa Şurasının Tədbirlər Planı və s. dünyəvi razılaşmalar humanist akt olaraq qiymətləndirilə bilər və qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası bu və digər sahələrdə həm beynəlxalq müqavilələrə qoşulmuş, həmçinin bu istiqamətdə qanun və sərəncamlar gerçəkləşdirilmişdir (3, Həsənov, 2016, s.139-143).

Bu kimi razılaşmalar əlil uşaqların təhsil hüququnun yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi üçün əhəmiyyətli şərait yaratmış, inklüziv təhsilin yaradılması istiqamətində süni baryerlərin mümkün olduğu qədər aradan qaldırılmasında mühüm rol oynamışdır. İnklüziv təhsil dövrü çox çətin

prosedurların həyata keçirilməsini humanizm yönündə bəşəri vəzifəyə çevirmişdir. İnklüziv təhsil dövrünü mənəvi-psixoloji, maddi-fiziki bərabərliyin təmin olunması mərhələsi kimi də dəyərləndirmək olar. İnklüziv təhsil beynəlxalq arenada öyrənilərkən məlum olur ki, insan hər yerdə eynidir və insan haqlarının təmin olunması inklüziv təhsilin də reabilitasiyasında mühüm rola malikdir. İnklüziv təhsil beynəlxalq səviyyədə əhəmiyyətli təhsil növü olaraq qəbul olunmuşdur. Bu barədə tədqiqatlarda qeyd olunur ki, 1970-ci illərdən başlayaraq xaricdə əlilliyi olan şəxslərin təhsil imkanlarının genişləndirilməsi ilə bağlı normativ aktların hazırlanmasına başlanılmışdır. Müasir təhsil siyasətində ABŞ və Avropa bir neçə yanaşmanın inkişafına nail olmuşdur ki, təhsilin əlçatanlığının genişləndirilməsi (widening participation), hakim tendensiya çevrilmə (mainstreaming), integrasiya (integraton), inklüziya (inclusion) bu istiqamətdə təsnif olunmuşdur (Oxu materialı, 2018, s.4).

Bu araşdırmada bizim məqsədimiz əslində inklüziv təhsilin metod və təlimləri deyil, beynəlxalq arenada humanist xarakteri olduğu üçün yuxarıdakı təsnifat punktlarını daha əhatəli izah etmədən qeyd etmək istəyirik ki, bu metodoloji fəaliyyətin də kökündə humanist dəyərlər durur. Əslində humanist dəyərlər inklüziv təhsilin əsasını təşkil edir. A.Nağızadə inklüziv təhsilin beynəlxalq səviyyədə humanist xarakterindən bəhs edərək yazır ki, II Dünya müharibəsindən sonra BMT-nin təsis edilməsi və bu təşkilat vasitəsilə irqindən, dinindən, milliyətindən, fiziki və əqli qüsurlarından və s. xüsusiyyətlərdən asılı olmayaraq bütün insanların bərabər haqq və hüquqlara sahib olmasının dünyaya bəyan edilməsi nəticəsində inklüziv təhsilə gedən yolun da əsası qoyuldu (Nağızadə, 2019, s.189).

İnklüziv təhsilin beynəlxalq arenada humanizm prinsiplərinə əsaslanmasının ən mühüm ideoloji istiqaməti, eyni zamanda bütün insanların haqq və hüquqlarının tanınmasından irəli gəlir. Buna görə də BMT Baş Assambleyasının (1993) “Əlilliyi olan insanlara bərabər imkanların yaradılması üzrə” beynəlxalq standart qaydalarında, eləcə də Salamanka bəyannaməsində ibtidai, orta və ali təhsil pillələrində əlilliyi olan insanların integrativ və inklüziv təhsilə cəlb edilməsi və onlar üçün bərabər imkanların yaradılması xüsusi olaraq qeyd olunur (Mənsimova, 2022, s.40).

Eyni zamanda beynəlxalq arenada humanizm aspektində inklüziv təhsil üçün xüsusi şərait və mühitin yaradılması əsas götürülmüşdür. Bu barədə əlimizdəki qaynaqda göstərilir ki, inklüziv təhsil modelini reallaşdırmaq üçün ABŞ, Böyük Britaniya, İsveçrə və İtaliyada bütün təhsil sistemi yenidən formalaşdırılır, daha humanist modellərə üstünlük verilir, internat məktəbləri və uşaq evləri ləğv edilir, uşaqlar övladlığa, yaxud qəyyum ailələrə verilir ki, bu da məhz sosial bərabərliyi təmin edir (Əliyev, 2018, s.13).

İnklüziv təhsildən sonrakı dövrü də nəzərdən qaçırmmaq olmaz. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, inklüziv təhsilə qədər, inklüziv təhsil dövrü və inklüziv təhsildən sonrakı dövr məhz humanist münasibətlərin yüksək göstəricisini təmin etmiş olur. İnklüziv təhsildən sonrakı dövr göstərir ki, şəxsiyyət və cəmiyyət probleminə əlillərin sosial reabilitasiya və adaptasiyası daha yüksək səviyyədə həllini tapmış olur. Qaynaqlarda göstərilir ki, autizm xəstəsi olan, çox çətin qavrayan əlil uşaqlar belə müəllimin şərh etdiyi bəzi cəhətləri izah etməyə təşəbbüs göstərir və nəhayət onda əqli inkişaf elə bir səviyyəyə çatır ki, sonralar hər hansı bir məsələni heç kimə ehtiyacı olmadan həll edə bilir. Bütün bunların nəticəsində şagird bilikləri müstəqil şəkildə mənimsəyir, elmlərin əsaslarına özü yiyələnəməyi bacarır (Oxu materialı, 2018, s.19; Əliyev, 2018, s.34).

Beləliklə, inklüziv təhsil modelinin əsasında beynəlxalq arenada humanizm əsas məziyyət olaraq diqqət cəlb edir, sosial bərabərliyin, haqq və hüquqların, demokratik ünsiyyət formasının yüksək səviyyəsi müşahidə olunur. Məhz bəşəriyyətin gələcəyi bu kimi təhsil növünün əsasında dayanan humanist prinsiplərin həyata keçməsindən asılıdır. Hələlik qarşıya qoyulan məqsədə tamamilə çatmaq mümkün olmasa da insan haqları, əqli-fiziki və mənəvi-psixoloji mühitin normallaşdırılması istiqamətində ən humanist təhsil növünün elə inklüziv təhsil olduğu bir çox tədqiqatlar kimi bu araşdırmadan da aydın görünür.

ƏDƏBİYYAT

1. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyaya qoşulmaq barəsində Azərbaycan Respublikasının Qanunu / <https://e.qanun.az/framework/15641>
2. Azərbaycanda əlilliyi olan şəxslərin vəziyyətinin təhlilinə dair tədqiqat. (2011). Xanım Şantel Makkabe UNICEF-in Azərbaycan Nümayəndəliyi tərəfindən cəlb edilmiş beynəlxalq məsləhətçi. UNICEF Azərbaycan / Pirozzi / 3-87.
3. Baxşəliyev, N.S. (2016) .Əlillik riskinin sosial-gigiyenik səciyyələrinin, əlillərin tibbi təminatının və reabilitasiyasının regional xüsusiyyətləri və optimallaşdırılması yolları (Abşeron rayonu modelində). Tibb üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiyanın Avtoreferatı. Bakı, 4-23.
4. Əlillik məsələləri üzrə terminlərin izahlı lüğəti (Lüğət V.A.Həsənovun rəhbərliyi və ümumi redaktəsi ilə işçi qrup tərəfindən hazırlanmışdır). (2016). Bakı: Avropa nəşr, 4-146.
5. İnklüziv siniflərdə təlimin təşkili (Oxu materialı). (2018). Bakı, 2-67.
6. İnklüziv təhsil (məlumat kitabçası). (2018). Tərtib edən M.Əliyev. Bakı: “Universal Poligraf” MMC, 4-39.
7. İnklüziv təhsilə cəlb olunan uşaqlarla işin aparılması. (2020). Müəlliflər: Rəfiyeva L, Məmmədova M, Abbasova S, Yusifova E. Bakı, 5-64.
8. Məişət zorakılığına məruz qalmış ahıllar və əlilliyi olan şəxslərə xüsusi dəstək proqramlarının həyata keçirilməsinə dair tövsiyələr (təlimat). 2022. Avropa İttifaqı nəşri, 1-37.
9. Məktəbəhazırlıq qruplarında inklüziv təlimin təşkili. Müəllimlər üçün metodik vəsait. (2021). Müəlliflər: Cəfərova L, Qasimova A, Rəsulova İ, Əzimzadə A, Ələkbərov F, Həsənova T. Bakı: ARTİ (Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu), 3-73.
10. Mənsimova, K.Q. (2022). İnklüziv təhsilin nəzəri əsaslarına dair. Elmi İş Beynəlxalq Elmi jurnal, cild: 16, sayı: 1, İmpakt Faktor, 39-44.
11. Nağızadə, A.İ. (2019). İnklüziv təhsil təhsilin humanist istiqaməti kimi. Bakı Qızlar Universiteti (BQU), Elmi əsərlər Cild 10 №4 (40).189-193.
12. Şipitsina, L.M. Rusiya Federasiyasında integrasiya və inklüziya: problemlər və perspektivlər // İnklüziv təhsil: təcrübə və qarşıda duran vəzifələr: V Elmi-praktiki konfransın məqalələr toplusu. (2011). Bakı: Şərq-Qərb, 151-161

SUMMARY

Shafiga Najafova

THE HUMANISTIC CHARACTER OF INCLUSIVE EDUCATION IN THE INTERNATIONAL ARENA

Where education is incomplete, there can be no progress and development. From this point of view, everyone has the right to study under normal conditions, regardless of mental, physical, spiritual and social status. It was inclusive education that arose as a practical indicator of such a humanistic act. Because an unequal educational environment can lead to recession and human rights, as well as moral and psychological crisis. First of all, it should be noted that inclusive education is essentially an integral part of the humanistic worldview. Because talking about humanism and forming non-humanistic relations in society is generally a violation of socio-social harmony. At the root of inclusive education are positive humanistic trends, such as eliminating this incompleteness complex. This study also focuses on the study of inclusive education in the international arena. However, the

issues such as how inclusive education appeared, in what direction it was promoted, the timbre of development at the global level, etc. bring to the attention of the scientific and mass public the advantage of this type of education. Inclusive education arises as a necessary need, in which the adaptation of special unusual talents and mentally and physically abnormal children to a normal society is highlighted as an important problem. Of course, statistical indicators are also in the foreground for it.

Because the identification and involvement of such children in education becomes a special factor. In addition, the fact that this process is carried out all over the world, as we have already noted, is gaining principle as an important condition of humanism. It should also be noted that inclusive education should be taken as separate attention and care only for children with such indicators. It means such a form of practical education as conducting individual and special lessons, educating children cannot be attributed to inclusive education. It is important that students study together with children with normal mental and physical performance. Naturally, this is a very important and necessary issue in terms of studying human relations from the school level, treating differences and diversity normally and laying the foundation for tolerance since school years. The study of inclusive education in these areas in the international arena is a very important issue. This also plays a significant role in the formation of human rights and the development of democratic trends. We hope that this research work will be of particular importance for the scientific community in solving various problems.

Keywords: inclusive education, humanism, international arena, tolerance, human rights

İNKLÜZİV TƏHSİL MÜHİTİNDƏ İNNOVATİV METODLARIN TƏTBİQİ

ŞƏFİQƏ ZÜLFÜQAROVA

Shafiq.Zulfuqarova@adpu.edu.az
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Orcid ID: 0000-0002-1272-3682

Xülasə

İnklüziv təhsil mühitində innovativ metodların tətbiqi, təhsilin hər bir şagirdin fərdi ehtiyaclarına uyğun şəkildə təşkil olunmasını təmin edir. Bu yanaşma şagirdlərin müxtəlif bacarıqlarına və öyrənmə tərzlərinə uyğun tədris üsullarının istifadəsini əhatə edir. İnklüziv təhsil mühitində istifadə olunan innovativ metodlar arasında texnologiyadan istifadə, fərdi tədris planlarının hazırlanması, kooperativ öyrənmə, multimodal tədris və inklüziv qiymətləndirmə metodları önə çıxır. Texnologiyanın istifadəsi şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğun dərs materiallarının təqdim olunmasını mümkün edir. Müxtəlif proqramlar və xüsusi proqram təminatları xüsusi ehtiyacları olan şagirdlər üçün dərslərin daha əlçatan olmasına kömək edir. Bu metod, həmçinin şagirdlərin motivasiyasını artırır və öyrənmə prosesini daha maraqlı edir. Fərdi tədris planları hər bir şagirdin öyrənmə sürətini və bacarıqlarını nəzərə alaraq hazırlanır. Bu, şagirdlərə öz tempində və daha rahat şəkildə öyrənmə imkanı yaradır. Müəllimlər şagirdlərin güclü tərəflərini və inkişaf etməli olduqları sahələri müəyyən edərək onlara uyğun dərs tapşırıqları və fəaliyyətlər təqdim edirlər.

Kooperativ öyrənmə metodu şagirdlər arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı dəstək yaradır. Bu metod şagirdlərin sosial bacarıqlarını inkişaf etdirməyə və bir-birlərinə öyrənmədə kömək etməyə imkan verir. Bu, həm də inklüziv təhsilin əsas prinsiplərindən biri olan qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq mühitinin formalaşmasına kömək edir.

Multimodal tədris, şagirdlərin müxtəlif öyrənmə tərzlərinə uyğun dərs materiallarının təqdim edilməsini təmin edir. Vizual, eşitmə və kinestetik metodların birləşdirilməsi, şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına cavab verir və onların maraqlarını cəlb edir. Bu metod şagirdlərin daha yaxşı öyrənmələrinə və dərslərdə daha fəal iştirak etmələrinə kömək edir.

İnklüziv qiymətləndirmə metodları hər bir şagirdin potensialını düzgün qiymətləndirmək üçün müxtəlif yanaşmalar təklif edir. Bu qiymətləndirmə metodları şagirdlərin inkişafını və bacarıqlarını daha doğru şəkildə ölçməyə imkan verir. Beləliklə, hər bir şagirdin təhsilinə daha ədalətli yanaşılır. Ümumilikdə, inklüziv təhsil mühitində innovativ metodların tətbiqi şagirdlərin təhsil prosesində daha fəal iştirak etmələrini və öz potensiallarını ən yüksək səviyyədə inkişaf etdirmələrini təmin edir. Bu yanaşma təhsil sisteminin daha ədalətli və bərabər imkanlar təqdim edən bir mühitə çevrilməsinə kömək edir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, innovativ yanaşmalar, metod, təhsil fəlsəfəsi

İnklüziv təhsil mühitində innovativ metodların tətbiqi müxtəlif ehtiyaclara malik şagirdlərin bərabər şəkildə təhsil almasını təmin etmək və onların potensialını tam şəkildə üzə çıxarmaq məqsədi daşıyır. Bu metodlar təhsil prosesini daha çevik, maraqlı və hər bir şagirdin ehtiyaclarına uyğun hala gətirir.

Innovativ metodların əhəmiyyəti, fərdi yanaşmanın gücləndirilməsi hər bir şagirdin fərdi ehtiyaclarına uyğun tədris mühiti yaratmağa imkan verir. Müxtəliflik və inklüzivlik tədris prosesində müxtəlifliyi qəbul etməyə və şagirdlər arasında qarşılıqlı hörmətin formalaşmasına şərait yaradır. Motivasiya və maraq isə şagirdlərin təhsilə olan marağını artırır və onların öyrənmə prosesinə fəal şəkildə qoşulmasını təmin edir.

Texnologiyanın inteqrasiyası dedikdə müasir texnologiyaların istifadəsi tədris prosesini daha effektiv və əlçatan edir. Sadalananları nəzərə alaraq inklüziv təhsil mühitində innovativ metodların tətbiqini aşağıdakı kimi qruplaşdırmışıq:

1. İnnovativ metodlar və onların tətbiqi, diferensial tədris, şagirdlərin bilik səviyyəsi, maraqları və öyrənmə tərzlərinə uyğun olaraq dərs materiallarının fərdiləşdirilməsi. Məsələn, eyni mövzu üçün müxtəlif səviyyəli tapşırıqlar təqdim etmək;

2. Kooperativ tədris (qrup işi) – şagirdlərin birgə çalışaraq problemləri həll etməsini təmin edən metod. Bu metod şagirdlər arasında əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirir və inklüziv mühit yaradır;

4. İnteraktiv lövhələr: tədris prosesini vizual və interaktiv edir;

5. Təhsil tətbiqləri və proqramları: Xüsusi ehtiyacları olan şagirdlər üçün fərdi təhsil imkanları yaradır (məsələn, loqoped proqramları, oxuma və yazma bacarıqlarını inkişaf etdirən tətbiqlər);

6. Virtual reallıq (VR): şagirdlərə real həyatda çətinlik çəkə biləcəkləri vəziyyətləri təcrübədən keçirmək imkanı verir;

7. Layihə əsaslı təhsil – şagirdlərə real həyatdan götürülmüş problemləri həll etməyə yönəlmiş layihələr üzərində işləmək imkanı verir. Bu metod həm praktiki biliklərin artırılmasına, həm də şagirdlərin yaradıcılıq və tənqidi düşünmə bacarıqlarının inkişafına kömək edir;

8. Oyun əsaslı təhsil (Gamifikasiya) – tədris prosesinə oyun elementlərinin daxil edilməsi şagirdlərin motivasiyasını artırır və öyrənmə prosesini daha maraqlı edir;

9. Məsələn, xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqlar üçün rəqəmsal oyunlar və ya masa oyunlarından istifadə;

10. Sosial-emosional öyrənmə (SEL) – şagirdlərin emosional və sosial bacarıqlarını inkişaf etdirməyə yönəlmiş metod. Inklüziv mühitdə bu yanaşma şagirdlər arasında empatiya və qarşılıqlı anlaşma yaradır;

11. Flipped Classroom (Tərs sinif metodu) – Şagirdlər dərs materialını evdə öyrənir, sinifdə isə müzakirə və tətbiq mərhələsi həyata keçirilir. Bu metod xüsusi ehtiyacları olan şagirdlərə öyrənmə sürətini tənzimləmək imkanı verir;

11. Sensor metodlar – şagirdlərin sensor ehtiyaclarını qarşılamaq üçün xüsusi materiallardan və metodlardan istifadə.

Məsələn, toxunma, görmə və eşitmə bacarıqlarını inkişaf etdirən oyunlar və alətlər.

İnklüziv təhsildə innovativ metodların üstünlükləri. Təhsil mühitinin əlçatanlığı müxtəlif ehtiyaclarla malik şagirdlər üçün daha uyğun mühit yaradır.

Şagirdlər birgə çalışaraq sosial bacarıqlarını inkişaf etdirir. Texnologiya ilə tədris prosesinin təkmilləşdirilməsi, müasir alətlərdən istifadə təhsilin keyfiyyətini artırır.

Resurs otaqlarının yaradılması: xüsusi təhsil ehtiyacları olan şagirdlər üçün uyğun şərait təmin edilir. Müəllimlərin ixtisasartırma kursları: innovativ metodların tətbiqi üzrə təlimlər təşkil edilir. Təhsil texnologiyalarının tətbiqi: elektron dərsliklər, interaktiv platformalar və digər texnologiyalar istifadə olunur.

İnklüziv təhsildə innovativ metodların tətbiqi, tədris prosesinin keyfiyyətini artıraraq şagirdlərin fərdi ehtiyaclarını qarşılamağa və onların tam potensialını üzə çıxarmağa imkan yaradır. Bu metodların effektiv tətbiqi üçün müəllimlərin peşəkarlığının artırılması, təhsil mühitinin təkmilləşdirilməsi və texnologiyaların geniş istifadəsi vacibdir.

Təhsil mühitinin fiziki dizaynı əlçatan, təhlükəsiz və şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğun olmalıdır. Məsələn, əlçatan rampalar, qaldırıcı platforma və digər əlçatanlıq vasitələri lazımdır. Təhsil materialları hər bir şagirdin ehtiyaclarını nəzərə alaraq hazırlanmalıdır. Məsələn, alt yazılar, brail şrifti, audio formatlar və digər köməkçi texnologiyalar istifadə edilə bilər (2).

Sosial-emosional mühit – təhsil mühitinin sosial-emosional dizaynı, şagirdlərin özünü təhlükəsiz, qəbul edilmiş və dəstəklənmiş hiss etməsini təmin etməlidir. Müəllimlər şagirdlərin arasındakı qarşılıqlı hörməti və anlaşmanı təşviq etməlidirlər. Bunun üçün şagird-müəllim arasında güvənəli bir bağ yaranması vacibdir. Bu gün innovativ təhsil texnologiyası olan bu yeni metodların tətbiqi bağı gücləndirilməsinə kömək edir. Bilirik ki, bu şagirdlər daima sevdikləri müəllimi görmək

istəyirlər, onların təlimatları ilə işlərini qururlar. Ona görə də görüntülü telefon danışqları, virtual metodlar, görüntülər, başqa metodlar təhsilin keyfiyyətini artırma bilər (1).

İnklüziv təhsil hər bir tələbəyə bərabər təhsil alma imkanı yaradaraq cəmiyyətimizin daha ədalətli və tolerant bir hala gəlməsinə kömək edəcəkdir. Gələcəkdə inklüziv təhsil prinsiplərinin geniş yayılması, müəllimlərin hazırlığının təkmilləşdirilməsi, texnoloji inkişaf və ictimai dəstək inklüziv təhsil sisteminin daha da inkişafına töhfə verəcəkdir (2).

İnklüziv təhsil hər bir tələbənin fərdi ehtiyaclarından asılı olmayaraq təhsildə tam iştirak etməsini təmin edən bir yanaşmadır. Bu fərqliliyi qəbul etməyə, hər bir tələbənin potensialını açıqca çıxarmağa və təhsil mühitini bütün tələbələr üçün daha əlverişli etməyə yönəlib.

ƏDƏBİYYAT

1. Dövlət strategiyası: əsas istiqamətlər / Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 92 illik yubileyinə həsr olunmuş «Təhsilin inkişaf strategiyası və onun reallaşdırılması» mövzusunda VI Respublika elmi-praktik konfransı, Bakı, 7 may 2015-ci il, s.72-76
2. Estetik tərbiyədə davranışın rolu / Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 92 illik yubileyinə həsr olunmuş «Təhsilin inkişaf strategiyası və onun reallaşdırılması» mövzusunda VI Respublika elmi-praktik konfransı, Bakı, 7 may 2015-ci il, s.467-469
3. Öğretmen Adaylarının Estetik Eğitiminin Değerlendirilmesi / Bildiri Özetleri Kitabı, Ejer Congress 2015 Conference Proceedings “Eğitimde İnnovasiya ve Profesyonelleşme”, Ankara, 2015, s.1157
4. Öyrənmə mühiti tələbələrdə tənqidi düşünməni stimullaşdıran amil kimi / Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 92 illik yubileyinə həsr olunmuş «Təhsilin inkişaf strategiyası və onun reallaşdırılması» mövzusunda VI Respublika elmi-praktik konfransı, Bakı, 7 may 2015-ci il, s.341-344

SUMMARY

The application of innovative methods in an inclusive educational environment ensures that education is organized in a way that meets the individual needs of each student. This approach involves the use of teaching methods tailored to the various abilities and learning styles of students. Innovative methods used in inclusive education include the use of technology, the creation of individualized teaching plans, cooperative learning, multimodal teaching, and inclusive assessment methods. The use of technology enables the presentation of teaching materials tailored to the individual needs of students. Various programs and specialized software help make lessons more accessible for students with special needs. This method also increases student motivation and makes the learning process more engaging. Individualized teaching plans are developed based on the learning speed and abilities of each student. This allows students to learn at their own pace and in a more comfortable manner. Teachers identify students' strengths and areas for improvement and provide them with suitable tasks and activities. Cooperative learning fosters collaboration and mutual support among students. This method helps develop students' social skills and allows them to assist each other in learning. It also contributes to creating a respectful and cooperative environment, which is one of the core principles of inclusive education.

Multimodal teaching ensures the presentation of lesson materials that cater to students' different learning styles. The combination of visual, auditory, and kinesthetic methods responds to students' individual needs and engages their interests. This method helps students learn better and participate more actively in lessons.

Inclusive assessment methods offer various approaches to accurately assess each student's potential. These assessment methods allow for a more accurate measurement of students' development and abilities, ensuring a fairer approach to each student's education.

Overall, the application of innovative methods in an inclusive educational environment ensures that students actively participate in the learning process and develop their potential to the fullest. This approach helps transform the education system into a more equitable environment that offers equal opportunities for all.

Keywords: inclusive education, innovative approaches, method, educational philosophy

РЕЗЮМЕ

Применение инновационных методов в инклюзивной образовательной среде обеспечивает организацию образования, соответствующую индивидуальным потребностям каждого ученика. Этот подход включает использование методов обучения, адаптированных к различным способностям и стилям обучения учеников. Инновационные методы, применяемые в инклюзивном образовании, включают использование технологий, создание индивидуальных планов обучения, кооперативное обучение, мультимодальное обучение и инклюзивные методы оценки. Использование технологий позволяет предоставлять учебные материалы, адаптированные к индивидуальным потребностям учеников. Различные программы и специализированное программное обеспечение помогают сделать уроки более доступными для учеников с особыми потребностями. Этот метод также повышает мотивацию учеников и делает процесс обучения более увлекательным.

Индивидуальные планы обучения разрабатываются с учетом скорости обучения и способностей каждого ученика. Это позволяет ученикам учиться в своем собственном темпе и более комфортно. Учителя определяют сильные стороны учеников и области, требующие улучшения, и предоставляют им подходящие задания и активности.

Кооперативное обучение способствует сотрудничеству и взаимной поддержке среди учеников. Этот метод помогает развивать социальные навыки учеников и позволяет им помогать друг другу в обучении. Он также способствует созданию уважительной и кооперативной среды, что является одним из основных принципов инклюзивного образования. Мультимодальное обучение обеспечивает представление учебных материалов, учитывающих различные стили обучения учеников. Сочетание визуальных, слуховых и кинестетических методов отвечает индивидуальным потребностям учеников и привлекает их интерес. Этот метод помогает ученикам лучше учиться и более активно участвовать в уроках.

Инклюзивные методы оценки предлагают различные подходы к точной оценке потенциала каждого ученика. Эти методы оценки позволяют более точно измерить развитие и способности учеников, обеспечивая более справедливый подход к обучению каждого ученика. В целом, применение инновационных методов в инклюзивной образовательной среде обеспечивает активное участие учеников в процессе обучения и развитие их потенциала на полную мощность. Этот подход помогает преобразовать образовательную систему в более справедливую среду, предлагающую равные возможности для всех.

Ключевые слова: инклюзивное образование, инновационные подходы, метод, философия образования

SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD UŞAQLARIN İNTEQRASIYA OLUNMUŞ TƏHSİLİNƏ SOSIAL-MƏDƏNİ MÜNASİBƏT

TALEH XƏLİLOV

x.taleh@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

MEHPARƏ ƏHMƏDOVA

ehmedovamehpare69@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Məqalədə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların hərtərəfli inkişafı üçün onların sosial integrasiyası, bu integrasiyanın əsas institutları olan ailə və təhsilin bu prosesdəki rolu, eləcə də rast gəlinən çətinliklərin aradan qaldırılması yolları araşdırılır.

Sonda belə bir nəticəyə gəlinir ki, sosial və təhsil integrasiyasının həyata keçirilməsinə mane olan amillər, əsasən, müasir ümumi təhsil sisteminin kifayət qədər maliyyələşdirilməməsi, habelə sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin problemlərinə cəmiyyətdə mənfi və ya laqeyd münasibətdən irəli gəlir. Onlara qarşı mövcud sosial-mədəni etinasızlığın, onların ictimai həyata uğurla integrasiyasına mane olan çətinliklərin aradan qaldırılması istiqamətində məqsədyönlü və sistemli işlərin aparılması zəruridir. Bu da bütün sosial institutların sıx qarşılıqlı əlaqəsi və bütün cəmiyyətin səylərinin birləşməsi ilə mümkündür.

Açar sözlər: sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar, integrasiya, sosial-mədəni münasibət, təhsil, tərbiyə, ailə

Giriş

Şəxsiyyətin sosial integrasiyası hər bir cəmiyyət üçün aktual məsələdir. Sosial integrasiya bir sıra ehtiyacların ödənilməsi məqsədi ilə birgə şəxsiyyətlərarası fəaliyyətin təşkili yolu ilə fərdin sosial-mədəni münasibətlərə sistemli daxil edilməsi prosesidir. Sosial integrasiya prosesi və sosiallaşmanın nəticəsi kimi insanın cəmiyyətlə eyniləşdirmə dərəcəsi ilə cəmiyyətdəki təcrid dərəcəsi arasında daxili ziddiyyəti ehtiva edir.

Şəxsiyyətin cəmiyyətə integrasiyası prosesi bir sıra dövrlər (mərhələlər) ilə təmsil olunur: məktəbəqədər, məktəb, məktəbdən sonrakı, şəxsi yetkinlik dövrü və s. Bu zaman sosial integrasiya prosesinin aşağıdakı əsas inkişaf mərhələləri nəzərdən keçirilir: analitik-motivasiya mərhələsi, analitik-resurs mərhələsi, fəaliyyət mərhələsi və həlledici mərhələ. Göstərilən mərhələlər çərçivəsində integrasiyanın bir sıra növləri (ilkin, passiv və aktiv, şaquli və üfüqi) və formaları fərqləndirilir: qismən integrasiya və tam.

Şəxsiyyətin cəmiyyətə daxil olmasının əsas növlərinin və formalarının həyata keçirilməsi aşağıdakı altı bənddə öz əksini tapır:

- valideyn əhatəsi daxilində sosial-mədəni qarşılıqlı əlaqə;
- ailənin bilavasitə mühiti ilə;
- məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin ərazisində;
- orta ümumi təhsil müəssisəsi daxilində;
- məktəbdən sonrakı dövrdə;
- həyatın pensiya dövründə.

Sosial integrasiyanın müəyyən edilmiş növləri və formaları, amilləri, mərhələləri və sferaları fərdin sosial integrasiyasının 4 səviyyəsi – ailə, sosial-təhsil, sosial-əmək, sosial integrasiya səviyyəsi kontekstində həyata keçirilir.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin sosial integrasiyasının mahiyyəti ilk növbədə onların sosial həyatın bütün növ və formalarında iştirak etmək hüququ və imkanlarının genişlənməsi nəticəsində cəmiyyətə, adi şəxsiyyətlərarası münasibətlərə "daxil edilməsi" ilə bağlıdır. İnkişaf

qüsurları olan şəxslərin problemlərinə sosial münasibət ənənəvi olaraq onların sosial-mədəni inkişafının tanınması və həyata keçirilməsi ilə müəyyən edilir. L.S.Vıqotski inkişaf pozğunluğu olan bir uşağı böyütmək vəzifəsinin onun təkcə bioloji deyil, həm həyata integrasiyası, həm də sosial amilləri nəzərə alaraq çatışmazlığını kompensasiya etmək üçün şərait yaratmaq olduğuna inanırdı (3, s. 25-27).

İnsan cəmiyyətinin inkişafının ilkin mərhələlərində sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara münasibətdə sosial integrasiya prosesləri kortəbii və qeyri-rəsmi xarakter daşıyırdı. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosial integrasiyası prosesinə sosial münasibətlərin təkamülünün əsas mərhələləri bunlardır:

- birinci mərhələ – laqeydlilik və onun aradan qaldırılmasından tutmuş inkişafda qüsurlu uşaqlara qarşı dözümlülük və sosial qayğıya qədər;

- ikinci mərhələ – sosial nifrətdən tutmuş inkişafda qüsurlu uşaqların təhsil vasitəsilə sosial integrasiyası və adaptasiyası imkanlarının dərk edilməsinə qədər;

- üçüncü mərhələ – inkişafda qüsurlu uşaqların təhsili, differensiasiyası və seqreqasiyası yolu ilə sosial uyğunlaşmadan sosial integrasiyaya qədər (bərabər hüquqlardan bərabər imkanlara).

İntegrasiya təcrübələrinin uğuru bilavasitə sosial-mədəni makro və mikro mühitin xüsusiyyətləri, dövlətin sosial siyasətinin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Sosial integrasiyanın əsas institutları ailə, təhsil və sosial iş institutlarıdır. Bu institutların fəaliyyəti sayəsində bir fərd sosial integrasiya standartına (bilik, bacarıq, qabiliyyət və insanın fərdi inkişaf səviyyəsi haqqında müəyyən sosial ideyalar toplusu) nail olması mümkündür.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşağın sosial integrasiyasında mühüm rol onun sosial münasibətlər sisteminə daxil edilməsində əsas amillərdən biri kimi ideal şəkildə çıxış edən ailəyə verilir. Ailənin xüsusiyyətləri uşağın inkişafı və tərbiyəsi prosesindəki fəaliyyəti onun gələcəkdə psixofiziki və sosial-mədəni vəziyyətini, reabilitasiya və sosial integrasiya potensialının səviyyəsini, ümumi təhsil müəssisəsinə integrasiyaya hazırlıq dərəcəsini müəyyənləşdirir. Ənənəvi funksiyalara əlavə olaraq, sağlamlıq imkanları məhdud olan bir uşağın müasir ailəsi uşağın psixi və ya fiziki inkişafının pozulması ilə əlaqədar bir sıra spesifik funksiyaları da yerinə yetirməlidir (reabilitasiya, islah, kompensasiya).

Müxtəlif psixofiziki inkişaf səviyyələrinə malik uşaqların ailələrinin sosial-demoqrafik və iqtisadi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinin nəticələrinin təhlili göstərdi ki, sağlamlıq imkanı məhdud olan bir uşağın müasir ailəsi nadir hallarda onun sosial integrasiyasında təsirli amil kimi çıxış edə bilər. Bu vəziyyətin yaranmasının əsas səbəbləri, birincisi bir çox ailələrin iqtisadi vəziyyətinin aşağı olması, ikincisi dövlət və cəmiyyət tərəfindən heç bir səmərəli dəstəyin olmaması, üçüncüsü onlara qarşı mənfi sosial münasibətdir. Bu vəziyyətin perspektivləri uşaq baxımsızlığının və evsizliyin artması, sosial reabilitasiya, yardım və dəstək sisteminin genişləndirilməsidir.

Sosial integrasiyanın əsas institutlarından biri ümumi və xüsusi təhsil müəssisələrinin transformasiyası üçün integrasiya olunmuş təhsildir. Təhsil onların uğurlu ictimailəşməsi, həyatda tam iştirakının təmin edilməsi, cəmiyyətdə, müxtəlif peşə növlərində effektiv özünü həyata keçirmə və ictimai fəaliyyətlər üçün əsas və ayrılmaz şərtlərdən biridir. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar təhsil prosesində digər həmyaşıdları ilə birgə iştirak etdikdə onlar arasında bir-birinə qarşı anlaşma və hörmət hissi inkişaf edir (2).

Məhz elə inkişaf etmiş demokratik cəmiyyətdə müasir təhsil sisteminin aktual problemlərindən biri sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün təhsilin əlçatanlığıdır.

İntegrasiya edilmiş təhsil həm sağlam, həm də sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil alması üçün xüsusi şərait yaratmaqla onların birgə təhsil və tərbiyə prosesidir. Sosial institut kimi integrasiya olunmuş təhsil ümumi və xüsusi təhsil müəssisələrinin davamçısı kimi çıxış edir, onların təhsil, reabilitasiya və funksional potensialını toplayır. İntegrasiya edilmiş Təhsil İnstitutunun əsas məqsədləri təkcə insanlığın maddi mədəniyyətinin və mənəvi dəyərlərinin fərd tərəfindən tam mənimsənilməsi üçün şərait yaratmaq, onun daxili potensialını, qabiliyyətlərini, yaradıcılıq potensialını üzə çıxarmaq və inkişaf etdirməkdən ibarət deyil. Həm də şəxsiyyət statusunun bərpası, səmərəli sosial-mədəni integrasiya, mümkün sosial və əmək fəaliyyəti, özünəxidmət, özünütəminat

və ailə həyatı üçün imkanların maksimum təmin edilməsidir. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların birgə təhsili problemi həqiqətən də sosial problemlərdəndir.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ailədə yaşamaq, təhsil almaq, informasiyadan və həyatı əhəmiyyətli resurslardan istifadə etməklə bağlı problemləri mövcuddur. Hazırda müşahidə edilən xarakterik vəziyyət xüsusi uşağın inkişaf, təhsil, sosial integrasiya və eyni zamanda hüquqlarını bəyan edən kifayət qədər işlənmiş qanunvericiliyin olması, eyni zamanda da onların həyata keçirilməsi üçün mexanizmlərin praktiki olmaması ilə xarakterizə olunur.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil müəssisələrindən kənarda qalmasının mənfi cəhətləri onun geniş sosial təmaslardan, ailədən təcrid olunması, inkişaf qüsuru olan şagirdlərlə şəxsiyyətlərarası ünsiyyət dairəsinin məhdudlaşdırılması, cəmiyyətdə tələb olunmayan təhsil səviyyəsinin aşağı olmasıdır. Belə uşaqların xüsusi ehtiyaclarının ödənilməsi üçün əlverişli mühitin olmaması, onların sosial-mədəni inkişafı, təhsili, onların konstitusiyaya hüquqlarına riayət olunması, cəmiyyətə integrasiyası və adaptasiyası məsələlərini və ətraf aləmin resurslarının əlçatanlığını aktuallaşdırır. Bu sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin bərabərlik, həyatın normallaşdırılması və cəmiyyətə integrasiyası prinsipləri əsasında dövlət sosial siyasətinin yeni prioritetlərinin müəyyənəndirilməsinin zəruriliyini vurğulayır.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların sosial integrasiyasının problemi kifayət qədər aydın səviyyəli struktura malikdir:

- birinci səviyyə – sosial-mədəni integrasiya və uyğunlaşma ilə bağlı problemlər. Uşağın valideyn əhatəsində olması (mikrososial səviyyə);
- ikinci səviyyə – cəmiyyətdə mövcud təhsil sisteminə integrasiya ilə bağlı problemlər (mezososial səviyyə);
- üçüncü səviyyə – bütün cəmiyyət daxilində sosial-mədəni proseslərə məhsuldar inklüzivliklə bağlı problemlər (makrososial səviyyə) (4).

Təhsil integrasiyası texnologiyalarının tətbiqi sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin həyat yolunu, sosial işlərini, təhsil növünü, təhsil xidmətlərini seçməkdə bərabər hüquqları ilə müxtəlif sosial qruplar üçün faktiki olaraq qalan imkan bərabərsizliyi arasındakı ziddiyyəti həll etməyə imkan verəcəkdir. Integrasiya kortəbii və elementar deyil, sistemli və məqsədyönlü olmalıdır. Buna görə də bu işin optimal həlli yolu sağlamlıq imkanları məhdud uşağın davamlı integrasiya olunmuş təhsil sistemi çərçivəsində tərbiyə etməkdir. Bu sistemin yaradılması onların məktəbəqədər təhsil müəssisələrindən tutmuş, ali məktəblərə və əlavə peşə təhsili müəssisələrinə integrasiyası üzrə təcrübələrin həyata keçirilməsini asanlaşdıracaq.

Ümumiyyətlə integrasiya öhdəlik deyil, seçimdir. Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar cəmiyyətə girə bilər, lakin buna məcbur deyil. Psixofiziki inkişaf problemləri olan insanların öz yollarını seçmək hüququ olmalıdır: cəmiyyətin həyatında iştirak etmək, təhlükəsizlik və ya təklifə üstünlük vermək. Halbuki cəmiyyət belə insanların ictimai fəallığını artırmaq, geniş sosial-mədəni münasibətlərə daxil etmək üçün əlindən gələni etməlidir.

Bu baxımdan sosial integrasiya proseslərinin uğurunu, xüsusən də sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlara münasibətdə əvvəlcədən müəyyən edilən şərtlər sistemini müəyyən etmək mümkündür:

- sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların integrasiyasına yönəlmiş davamlı dövlət sosial siyasəti;
- erkən müdaxilə təcrübələrinin həyata keçirilməsi, düzəldici və inkişafetdirici fəaliyyətlərin aparılması;
- sağlamlıq imkanları məhdud uşaqları olan ailələrə sosial dəstək və yardım;
- sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin integrasiyalı təhsili üçün qanunvericilik bazasının hazırlanması;
- xüsusi ehtiyacı olan şəxslərin peşə hazırlığı və dövlət və qeyri-dövlət strukturlarına integrasiyası sisteminin yaradılması və genişləndirilməsi;
- cəmiyyətdə sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərə qarşı tolerant münasibətin formalaşdırılması. Tolerantlıq bilavasitə inkişaf qüsurları olan insanların məlumatlılığı və onların həyat fəaliyyətinin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların sosial integrasiyasının problemli sahəsinin xüsusiyyətlərinin təhlili belə uşaqların cəmiyyətə daxil edilməsi proseslərinə birbaşa təsir göstərən amillər sistemini müəyyən etməyə imkan verir:

1) fərdin ontogenetik potensialı; 2) fərdin öz fəaliyyəti; 3) ailə; 4) qeyri-rəsmi ünsiyyət mühiti; 5) yaşayış yeri, rayonun coğrafiyası; 6) sosial-mədəni təsir; 7) onlara sosial münasibət; 8) iqtisadi amil (5).

Bu sistemdə sağlamlıq imkanları məhdudluq kontekstində ümumi amillər fərdin ontogenetik potensialı, əlilliyin sosial qavrayışı və sosial-mədəni təsirdir. Onlar müxtəlif bacarıqların öyrənilməsi və mənimsənilməsi prosesində fərdi fəaliyyəti, habelə insan mühitinin resurslarının aktuallaşma səviyyəsini müəyyən edənlərdir. Şəxsiyyətin sosial integrasiyasında digər amillərin təsirini əlaqələndirən və korreksiya edən mərkəzi amil ilk növbədə sosial təhsil və sosial iş institutları vasitəsilə həyata keçirilən sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara olan sosial münasibətdir.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların sosial və təhsil integrasiyası təcrübələrinə sosial münasibətlər olduqca müxtəlifdir. Bir tərəfdən respondentlər (şagirdlər və onların valideynləri, ümumtəhsil müəssisələrinin müəllimləri) həssas və hərəkət qüsurlu uşaqların integrasiya olunmuş təhsil və tərbiyəsi təcrübələrini qəbul edirlər, digər tərəfdən onların təhsilinə qarşı çıxırlar. Fikrimizcə, bu, təhsil prosesində iştirakçıların müxtəlif rol xüsusiyyətləri, onların rəsmiləşdirilmiş təhsil prosesinə müxtəlif dərəcədə cəlb edilməsi, habelə sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların inkişafının uğurları haqqında müsbət məlumatların olmaması ilə izah edilə bilər.

Tədqiqatların təhlili göstərir ki, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların təhsilə (məktəb) integrasiyası imkanlarına ən humanist meyli olanlar pedaqoji heyətdən fərqli olaraq şagirdlər və onların valideynləridir. Nəticə etibarilə, təhsilin integrasiyası texnologiyaları ən uğurla tətbiq olunacaq, burada şagirdlər və valideynlərin təhsil və tərbiyə prosesinə, təhsil müəssisəsinin idarə olunmasına faktiki təsir göstərə biləcəklər (məsələn, valideyn komitələri və qəyyumlar şuralarının işi vasitəsilə).

Bununla belə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların birgə təhsilinin təhlili göstərir ki, əhəmiyyətli maliyyə ayrılmaları, əsasən, birdəfəlik xarakter daşıyır və bu sosial institutun formalaşmasının ilkin mərhələlərində zəruridir.

Nəticə

Deyilənləri ümumiləşdirsək belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, sosial və təhsil integrasiyasının həyata keçirilməsinə mane olan amillər, əsasən, müasir ümumi təhsil sisteminin kifayət qədər maliyyələşdirilməməsi, habelə sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin problemlərinə cəmiyyətdə mənfi və ya laqeyd münasibətdən irəli gəlir.

Ümumilikdə, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların sosial və təhsilə integrasiyasının inkişafı üçün dövlət sosial siyasətinin onların hüquq və azadlıqlarının qeyd-şərtsiz tanınması, bu cür uşaqların hərtərəfli dəstəklənməsi və inkişafına yönəldilməsi vacibdir. Onlara qarşı mövcud sosial-mədəni etinasızlığın, onların ictimai həyata uğurla integrasiyasına mane olan mənfi münasibətin aradan qaldırılması istiqamətində məqsədyönlü və sistemli işlərin aparılması zəruridir. Bu bütün sosial institutların sıx qarşılıqlı əlaqəsi və bütün cəmiyyətin səylərinin birləşməsi ilə mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. 2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət proqramı. Bakı 2017
2. Ağayev, Ş., Məmmədova, E., Əliyeva, X. (2012). “İnklüziv təhsil günün tələbidir”. “Azərbaycan məktəbi” jurnalı. Bakı. №4
3. Vıqotski, L.S. (1924). Kor, kar, lallaların və əqli geriliyi olan uşaqların təhsili məsələləri: məqalələr və materiallar / M. 316 s.

4. Zaitsev, D.V. (2002). Ailə məhdud intellektual qabiliyyətləri olan bir uşağın sosial integrasiyasında bir amil kimi // Saratov Universitetinin Xəbərləri. Cild 2. Buraxılış. 1. s. 105-112.
5. Zaitsev, D.V. (2002). Əlilliyi olan uşaqlar üçün təhsil hüququnun həyata keçirilməsi forması kimi integrasiya olunmuş təhsil // Təhsil və insan hüquqları. Voronej: VSU nəşriyyatı. s.65-71.

SUMMARY

Taleh Khalilov, Mehpara Ahmadova

SOCIO-CULTURAL ATTITUDE TO INTEGRATED EDUCATION OF CHILDREN WITH LIMITED HEALTH OPPORTUNITIES

The article examines the social integration of children with disabilities for their comprehensive development, the role of the family and education, which are the main institutions of this integration, in this process, as well as ways to overcome the difficulties encountered.

In the end, it is concluded that the factors that hinder the implementation of social and educational integration mainly stem from the insufficient financing of the modern general education system, as well as the negative or indifferent attitude of society to the problems of people with disabilities. It is necessary to carry out purposeful and systematic work to eliminate the existing socio-cultural neglect of them and the difficulties that prevent their successful integration into public life. This is possible with the close interaction of all social institutions and the combined efforts of the entire society.

Keywords: children with disabilities, integration, socio-cultural, education, upbringing, family

РЕЗЮМЕ

Талех Халилов, Мехпара Ахмадова

СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ ОТНОШЕНИЕ К ИНТЕГРИРОВАННОМУ ОБРАЗОВАНИЮ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

В статье рассматривается социальная интеграция детей с ограниченными возможностями для их всестороннего развития, роль в этом процессе семьи и образования, которые являются основными институтами этой интеграции, а также пути преодоления возникающих трудностей.

В заключение делается вывод о том, что факторами, препятствующими реализации социальной и образовательной интеграции, в основном являются недостаточное финансирование современной системы общего образования, а также негативное или безразличное отношение в обществе к проблемам людей с ограниченными возможностями. Необходимо проводить целенаправленную и системную работу по устранению существующего социокультурного пренебрежения к ним и трудностей, препятствующих их успешной интеграции в общественную жизнь. Это возможно благодаря тесному взаимодействию всех социальных институтов и объединению усилий всего общества.

Ключевые слова: дети с ограниченными возможностями, интеграция, социокультурная, образование, воспитание, семья

İNKLÜZİV SİNİFDƏ TƏLİMİN TƏŞKİLİ: UĞURLU STRATEGİYALAR VƏ YANAŞMALAR

ZÜLFİYYƏ TANRİVERDİYEVA

zulfiyye.tanriverdi@gmail.com

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Xülasə

İnklüziv təhsil müxtəlif ehtiyac və bacarıqlara malik olan, bütün şagirdlərin eyni təhsil mühitində birlikdə təhsil almalarını təmin edən bir tədris modelidir. Bu yanaşma hər bir şagirdin fərdi ehtiyaclarına uyğun təlimin təmin edilməsini, onların cəmiyyətə tam integrasiya olunmasını və bərabər təhsil hüquqlarına malik olmalarını nəzərdə tutur. İnklüziv siniflərdə təlimin təşkil edilməsi şagirdlərin fərqliliklərini nəzərə alan və onlara uyğunlaşdırılmış tədris metodlarını tətbiq edən uğurlu strategiyalar və yanaşmaların inkişaf etdirilməsini tələb edir.

İnklüziv siniflərdə təlimin təşkilində fərdiləşdirilmiş tədris yanaşmasının əhəmiyyəti danılmazdır. Bu yanaşma fərdi tədris planlarının (FTP) hazırlanması, diferensial tədrisin tətbiqi və qrup işləri vasitəsilə şagirdlərin öyrənmə ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış tədrisi təmin edir. Fərdiləşdirilmiş tədris şagirdlərin fərdi potensiallarını inkişaf etdirmək və onların tədris prosesində tam iştirakını təmin etmək üçün vacibdir.

Bununla yanaşı, Co-teaching (birləşmiş tədris) yanaşması da inklüziv təhsildə mühüm rol oynayır. Bu modeldə əsas müəllim və xüsusi təhsil müəllimi birgə çalışaraq müxtəlif ehtiyaclarla malik şagirdlər üçün uyğunlaşdırılmış tədris təmin edir. Co-teaching modeli müəllimlər arasında əməkdaşlığı gücləndirir və tədrisin keyfiyyətini artırır.

Texnologiyanın istifadəsi isə inklüziv siniflərdə təlimin daha effektiv təşkil olunmasına imkan yaradır. Assistiv texnologiyalar və rəqəmsal tədris resursları şagirdlərin öyrənmə prosesinə fəal şəkildə cəlb olunmasını təmin edir. Texnologiya, həmçinin şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğun tədris materiallarının təqdim edilməsinə imkan yaradır.

Pozitiv sinif iqliminin yaradılması da inklüziv təhsildə uğurlu təlimin təşkilində əsas amillərdən biridir. Hörmət, qəbul və mükafatlandırma əsasında qurulan sinif mühiti, şagirdlərin özlərini təhlükəsiz və dəyərli hiss etmələrini təmin edir.

Nəticə olaraq, valideynlərin təhsil prosesinə fəal iştirakı inklüziv siniflərin təşkilində əvəzsiz rola malikdir. Müəllimlər valideynlər ilə sıx əməkdaşlıq edərək şagirdlərin təhsilində əlavə dəstək və resursların təmin olunmasını təmin edirlər. Bu strategiyalar inklüziv təhsilin əsas məqsədi olan bütün şagirdlərin bərabər təhsil imkanlarına malik olmalarına və onların cəmiyyətə tam integrasiya olunmasına şərait yaradır.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, inklüziv sinif, fərdiləşdirilmiş təlim, Co-teaching (Birləşmiş tədris)

İnklüziv təhsil bütün şagirdlərin, o cümlədən fiziki, əqli və ya sosial maneələrlə üzləşən şagirdlərin eyni təhsil mühitində birgə təhsil almasını təmin edən bir təhsil yanaşmasıdır. Bu model fərqli ehtiyaclarla, qabiliyyətlərə və sosial mənşəyə malik olan bütün şagirdlərin eyni təhsil mühitində təhsil almasını təmin edir, onların tədris prosesində tam iştirakını və inkişafını təmin etməyi hədəfləyir. İnklüziv təhsil hər bir fərdin təhsil hüququnu tanıyan və təmin edən, bərabər imkanları və sosial ədaləti təşviq edir, həmçinin hər bir şagirdin öz potensialını tam inkişaf etdirməsini və cəmiyyətə fəal üzv kimi qatılmasını təşviq edir. Bu model, hər bir şagirdin fərdi ehtiyaclarını nəzərə alaraq onların təhsil hüquqları qorunur və onların potensialını inkişaf etdirmək üçün bərabər imkanlar yaradılır.

İnklüziv təlim təhsil müəssisələrinin fərdi şagirdin təhsil tələblərini və hüquqlarını başa düşmək və onlara cavab vermək qabiliyyətinə yönəlmişdir ki, burada qızlar və oğlanlar müxtəlif yollarla

öyrənən fərdlər olaraq görülür. Bu yolla şagirdlərin etiketlənməsi və damğalanmasından qaçınılır və bunun əvəzinə müvafiq və həssas təhsil mühitlərinin yaradılmasına üstünlük verilir və qeyd etmək lazımdır ki, təhsildə olan müxtəliflik sadəcə cəmiyyətdəki müxtəlifliyin təzahürüdür. (Howgego, Miles və Myers, 2014, s. 7)

Sağlamlıq imkanları məhdud olan insanlar müəyyən orqanların və ya beyin funksiyalarının məhdud olması ilə xarakterizə edilə bilənlər ki, bu da bir növ pozuntu hesab edilir. Lakin bu, onların insanlıq dəyərini azaltmır. Təəssüf ki, cəmiyyətin bəzi üzvləri fiziki və ya zehni məhdudiyyətləri olan insanları tamamilə qəbul etməkdə çətinlik çəkirlər. Bu çətinliklər isə əsasən qorxu, məlumatsızlıq, stereotiplər və ön mühakimələrdən qaynaqlanır. (TİPİİ, 2008, s.7). “İnklüziv təhsil cəmiyyətin ədalət və bərabərliyini təmin etmək üçün mühüm rol oynayır. Bu yanaşma hər bir fərdin, cəmiyyətin tam üzvü kimi integrasiya olunmasına və sosial həyatın bütün sahələrində iştirakına şərait yaradır”. İnklüziv təhsilin əsas əhəmiyyəti aşağıdakı məqamlarla izah edilə bilər:

- ✓ Sosial integrasiya: inklüziv təhsil müxtəlif qabiliyyətlərə və ehtiyaclara malik şagirdlərin birgə təhsil almasını təmin edir ki, bu da onların sosial bacarıqlarını və bir-birilə ünsiyyətini gücləndirir. Bu, cəmiyyətdə ayrılma və təcrid hallarının qarşısını alır və sosial birlik və qarşılıqlı anlaşmanı artırır;

- ✓ Özünəinamın artırılması: inklüziv təhsil mühitində təhsil alan şagirdlər, özlərini qəbul edilmiş və dəyərli hiss edirlər. Bu, onların özünəinamını və akademik uğurlarını artırır;

- ✓ İnkişaf üçün bərabər imkanlar: inklüziv təhsil hər bir şagirdə öz potensialını inkişaf etdirmək üçün bərabər imkanlar verir. Bu yanaşma sosial ədaləti və cəmiyyətin hər bir üzvünün layiqli təhsiləmə hüququnu təmin edir;

- ✓ Stereotiplərin qarşısının alınması: inklüziv təhsil cəmiyyətdə mövcud olan stereotiplərin və ayrı-seçkiliklərin qarşısını almağa kömək edir. Şagirdlər birgə təhsil aldıqca fərqlilikləri qəbul etməyi və hörmət etməyi öyrənirlər.

İnklüziv siniflərin uğurla təşkili üçün müəllimlərin hazırlığı və dəstəyi də çox vacibdir. Müəllimlər sinifdə müxtəlif ehtiyaclara malik şagirdlərə necə təlim verilməsi barədə bilikli olmalı və bu sahədə təcrübə qazanmalıdırlar. Müəllimlər inklüziv təhsilin uğurla həyata keçirilməsində mərkəzi fiqur olmaqla yanaşı, sinif mühitində bərabərliyi, müxtəlifliyi və hər bir şagirdin inkişafını təmin edən əsas qüvvədir.

Müəllimlər sinifdə qarşılıqlı hörmət və dostluq mühiti yaradaraq hər bir şagirdin özünü təhlükəsiz və dəyərli hiss etməsini təmin etməlidirlər. Müəllimlər şagirdləri tədris və öyrənmə prosesinə cəlb etmək üçün geniş imkanlara malikdirlər. Bununla belə bəzi tədris metodları şagirdin yüksək performansına səbəb olduğu halda digərləri şagirdin dərəcə marağını və öyrənmə imkanlarını məhdudlaşdıraraq maneələr yarada bilər, bu da xoşagəlməz vəziyyətlərə gətirib çıxara bilər (Loreman, Deppeler, Harvey, 2020, s.44). Müəllim maksimum dərəcədə çalışmalıdır ki, şagirdlərin müvəffəqiyyətlərini mükəfatlandırsın və onları təhsildə daha aktiv olmağa təşviq edib pozitiv sinif iqliminin yaradılmasına kömək etsin. Bu yanaşma şagirdlərin öyrənmə motivasiyasını artırır və onların akademik uğurlarını yaxşılaşdırır.

İnklüziv siniflərdə müəllimlərdən tələb olunan əsas yanaşmalardan biri fərdiləşdirilmiş təlimdir. Fərdiləşdirilmiş təlim, şagirdlərin fərqli öyrənmə tərzlərinə, sürətinə və maraqlarına uyğun olaraq tədris materiallarının və metodlarının adaptasiyasını nəzərdə tutur. Müəllimlər fərdiləşdirilmiş yanaşma vasitəsilə şagirdlərin müxtəlif ehtiyaclarını qarşılaya və onların öyrənmə prosesində aktiv iştirakını təmin edə bilirlər. Bu yanaşma həm də müəllimlərin şagirdlərlə daha yaxın və fərdi əlaqə qurmasına imkan verir, bu da öz növbəsində şagirdlərin akademik uğurlarını artırır. Məsələn, fərqli öyrənmə qabiliyyətlərinə malik olan şagirdlər üçün müəllimlər, tədris materiallarını vizual, audial və kinestetik formatlarda təqdim edə bilər. Beləliklə, hər bir şagird öz öyrənmə tərzinə uyğun materialları qəbul edə bilər. İnklüziv siniflərdə tədris prosesinin fərdiləşdirilməsi hər bir şagirdin öz öyrənmə tərzinə uyğun olaraq tədris materiallarını mənimsəməsinə kömək edir. Bu, müəllimlərin müxtəlif öyrənmə ehtiyaclarına malik şagirdlərə fərqli təlim metodları təqdim etməsi deməkdir. Fərdiləşdirilmiş təlimin təşkilində əsas yanaşmalara:

○ Şagirdlərin fərqli səviyyələrdə öyrənmə bacarıqlarını nəzərə alaraq tədris məqsədlərini və vəzifələrini fərdiləşdirmək;

○ Tədris materiallarını müxtəlif formatlarda təqdim etmək (məsələn, çap, audio, video);

○ Müxtəlif bacarıqlara malik şagirdlərin birgə öyrənməsini təmin edən qrup layihələri və fəaliyyətləri təşkil etmək daxildir.

Bu yanaşma şagirdlərin tədris prosesinə daha dərinlən qoşulmasını və daha yaxşı nəticələr əldə etməsini təmin edir.

Fərdiləşdirilmiş təlimdən başqa inklüziv siniflərdə uğurla tətbiq olunan digər tədris yanaşması “Co-teaching”dir (Birləşmiş Tədris). Bu modeldə əsas müəllim və xüsusi təhsil müəllimi birgə çalışaraq müxtəlif ehtiyaclarla malik şagirdlər üçün uyğunlaşdırılmış tədris təmin edirlər. Co-teaching yanaşmasında müxtəlif modellərdən istifadə edilə bilər. O cümlədən bir müəllimin dərsi təqdim etməsi, digərinin isə dəstək rolunda olması, hər iki müəllimin birlikdə dərsi keçməsi və ya şagirdləri kiçik qruplara bölərək fərqli tədris metodlarının tətbiqindən istifadə edilə bilər. Bu modellər şagirdlərin ehtiyaclarına uyğun olaraq dərs prosesində dəyişdirilə bilər. Co-teaching yanaşmasında müəllimlər bir-birlərinə dəstək verməklə şagirdlərin ehtiyaclarını daha yaxşı qarşılaya bilərlər. Bu yanaşma həm də müəllimlərin professional inkişafına və tədris keyfiyyətinin artırılmasına kömək edir.

İnklüziv təhsil yalnız akademik nəticələrə deyil, eyni zamanda sosial və emosional inkişafı dəstəkləməyə yönəlmişdir. Müəllimlərin şagirdlərə qarşı empatiya göstərməsi və onları dəstəkləyici bir mühitdə yetişdirməsi çox vacibdir. Empatiya müəllimlərin şagirdlərin fərdi ehtiyaclarını və duyğularını anlamasına və onları uyğun şəkildə yönləndirməsinə kömək edir. Bu yanaşma şagirdlər arasında güclü əlaqələr qurmağa, onların özünəinamını artırmağa və məktəb mühitində özlərini rahat hiss etmələrinə şərait yaradır. Həmçinin müəllimlərin sinifdəki bütün şagirdlərə qarşı bərabər və ədalətli münasibəti onların özlərini dəyərli hiss etmələrinə və tədris prosesində fəal iştirak etmələrinə imkan verir.

İnklüziv təhsildə uğurlu olmaq üçün müəllimlər daima öz peşəkar bacarıqlarını təkmilləşdirməli və yeni tədris yanaşmalarını öyrənməlidirlər. Davamlı peşəkar inkişaf müəllimlərin müxtəlif öyrənmə ehtiyaclarına cavab verə bilməsi üçün tələb olunan bilik və bacarıqları qazanmalarına dəstək olur. Bu məqsədlə müəllimlər ixtisasartırma kurslarına, seminar və təlimlərə qatılaraq inklüziv təhsildə istifadə olunan ən son metodları mənimsəyə bilərlər. Özünü-təkmilləşdirmə də müəllimlərin işinin ayrılmaz bir hissəsidir. Müəllimlər sinifdə tətbiq etdikləri metodları davamlı olaraq təhlil etməli və onlardan hansıların daha effektiv olduğunu müəyyənləşdirməlidirlər. Bu yanaşma müəllimlərin daha yaradıcı və çevik olmasına, dəyişən təhsil mühitinə asanlıqla uyğunlaşmasına kömək edir. Həmçinin müəllimlərin bir-biri ilə təcrübə mübadiləsi aparması və uğurlu təcrübələri paylaşması ümumi təhsil keyfiyyətinin artmasına töhfə verir.

Təhsildə, inkişafda və iştirakda maneələrin aradan qaldırılması üçün praktik tövsiyələrdə “əlilliyi olan uşaqların özünü rahat və eyni dəyərdə hiss etmələri üçün sağlam mühit yaradır” fikri ilə rastlaşmışıq (UNESCO, 2019, s.22). Buna görə də inklüziv siniflərin uğurla təşkilində fiziki mühitin uyğunlaşdırılması əsas şərtlərdən biridir. Sinfin fiziki strukturu və təchizatı şagirdlərin ehtiyaclarını qarşılamaq və onların öyrənmə prosesinə tam şəkildə cəlb olunmasını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmalıdır. Fiziki mühitin təşkilində aşağıdakılara diqqət yetirmək vacibdir: sinifdə hərəkət məhdudiyyəti olan şagirdlər üçün bütün sahələr əlçatan olmalıdır, partalar, stullar və digər tədris vasitələri fərqli ölçü və formalarda olmalıdır ki, şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğunlaşa bilsin, onların bir-biri ilə əməkdaşlıq etməsi və qrup fəaliyyəti aparması üçün uyğun şəkildə yerləşdirilsin. Həmçinin sinifdə düzgün işıqlandırma və akustika təmin edilməlidir ki, görmə və eşitmə çətinlikləri olan şagirdlər dərs prosesində aktiv iştirak edə bilsinlər. Texnologiyanın istifadəsi inklüziv siniflərdə təlimin təşkilində mühüm rol oynayır. İnklüziv təhsildə texnologiya şagirdlərin öyrənmə prosesində fəal iştirakını təmin etmək və onların fərqli ehtiyaclarına uyğun tədris materiallarını təqdim etmək üçün geniş imkanlar yaradır. Görmə, eşitmə və hərəkət məhdudiyyətləri olan şagirdlər üçün assistiv texnologiyaların istifadəsi çox vacibdir. Bu texnologiyalar şagirdlərin tədris prosesində iştirakını təmin edir və onların müstəqil şəkildə öyrənməsinə kömək edir. Müəllimlər rəqəmsal tədris resurslarından istifadə edərək şagirdlərə müxtəlif öyrənmə materiallarını fərqli formatlarda təqdim

edə bilirlər. Bu resurslar şagirdlərin fərdi öyrənmə ehtiyaclarına uyğun olaraq tənzimləyə bilər. İnklüziv siniflərdə onlayn tədris platformaları vasitəsilə şagirdlərə əlavə dərs materialları və fərdi tədris imkanları təqdim edilə bilər. Bu platformalar şagirdlərin öyrənmə prosesini daha səmərəli və əlçatan edir.

İnklüziv siniflərin yaradılması hər bir şagirdin təhsil mühitində bərabər imkanlardan faydalana bilməsi üçün çoxşaxəli bir yanaşma tələb edir. Bu prosesin əsas elementləri arasında fiziki mühitin uyğunlaşdırılması, tədrisin fərdiləşdirilməsi, müəllimlərin rolu və texnologiyanın tətbiqi önəmlidir. Müəllimlər və təhsil müəssisələri bu prinsiplərə uyğun olaraq inklüziv siniflər təşkil etdikdə, daha ədalətli və bərabər təhsil mühiti yaradılır, bu da hər bir şagirdin öz potensialını maksimum səviyyədə inkişaf etdirməsinə və cəmiyyətin fəal üzvü kimi iştirak etməsinə imkan verir.

İnklüziv təhsilin gələcəyi bu sahədə atılacaq davamlı addımlar və irəliləyən təkliflərdən asılıdır. Qanunvericilik bazasının gücləndirilməsi, müəllimlərin peşəkar inkişafı, resursların təkmilləşdirilməsi, valideyn və cəmiyyətin əməkdaşlığı və texnologiyanın geniş istifadəsi inklüziv təhsilin davamlı inkişafını təmin edəcək əsas amillərdir. Gələcəkdə bu istiqamətlərdə atılacaq addımlar, daha bərabər və ədalətli bir təhsil mühitinin yaradılmasına və hər bir fərdin cəmiyyətə tam şəkildə inteqrasiya olunmasına şərait yaradacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Catherine, Howgego, Susie, Miles və Juliette, Myers. (2014). “İnklüziv təlim. Əlilliyi və öyrənmə çətinliyi olan uşaqlar”
2. Tim, Loreman, Joanne, Deppeler, David, Harvey. (2020). “İnklüziv təhsil. Sinifdə müxtəlifliyin dəstəklənməsi üçün təcrübə təlimatları”
3. TİPİİ “İnklüziv siniflərdə təlimin təşkili”. Bakı. 2008
4. UNESCO “İnklüziv siniflərdə əlilliyi olan uşaqların təhsili” 2019.

SUMMARY

Inclusive education is a teaching model that ensures that all students with different needs and abilities learn together in the same educational environment. This approach assumes that each student is provided with training according to their individual needs, that they are fully integrated into society and that they have equal educational rights. Teaching in inclusive classrooms requires the development of successful strategies and approaches that take into account the differences of students and apply teaching methods adapted to them.

The importance of an individualized teaching approach in the organization of training in inclusive classes is undeniable. This approach provides instruction tailored to students' learning needs through the development of individualized learning plans (IFPs), the use of differentiated instruction, and group work. Personalized teaching is important to develop students' individual potential and ensure their full participation in the learning process.

In addition, the co-teaching approach plays an important role in inclusive education. In this model, the mainstream teacher and the special education teacher work together to provide customized instruction for students with different needs. The co-teaching model strengthens cooperation between teachers and improves the quality of teaching.

The use of technology enables more effective organization of training in inclusive classes. Assistive technologies and digital learning resources ensure that students are actively involved in the learning process. Technology also makes it possible to provide learning materials tailored to the individual needs of students.

Creating a positive classroom climate is also one of the main factors in organizing successful training in inclusive education. A classroom environment built on respect, acceptance, and reward ensures that students feel safe and valued.

As a result, the active participation of parents in the educational process has an indispensable role in the organization of inclusive classes. Teachers work closely with parents to provide additional support and resources for students' education. These strategies enable all students to have equal educational opportunities and their full integration into society, which is the main goal of inclusive education.

Keywords: inclusive education, inclusive classroom, personalized learning, Co-teaching

РЕЗЮМЕ

Инклюзивное образование – это модель обучения, которая гарантирует, что все учащиеся с разными потребностями и способностями учатся вместе в одной образовательной среде. Этот подход предполагает, что каждому учащемуся предоставляется обучение в соответствии с его индивидуальными потребностями, что он полностью интегрирован в общество и имеет равные образовательные права. Обучение в инклюзивных классах требует разработки успешных стратегий и подходов, учитывающих различия учащихся и применяющих адаптированные к ним методы обучения.

Важность индивидуализированного педагогического подхода при организации обучения в инклюзивных классах неоспорима. Этот подход обеспечивает обучение, адаптированное к потребностям учащихся посредством разработки индивидуальных планов обучения (FTP), использования дифференцированного обучения и групповой работы. Персонализированное обучение важно для развития индивидуального потенциала учащихся и обеспечения их полного участия в процессе обучения.

Кроме того, в инклюзивном образовании важную роль играет подход совместного обучения. В этой модели учитель основной школы и учитель специального образования работают вместе, чтобы обеспечить индивидуальное обучение для учащихся с разными потребностями. Модель совместного обучения укрепляет сотрудничество между учителями и повышает качество преподавания.

Использование технологий позволяет более эффективно организовать обучение в инклюзивных классах. Вспомогательные технологии и цифровые учебные ресурсы обеспечивают активное участие учащихся в процессе обучения. Технология также позволяет предоставлять учебные материалы, адаптированные к индивидуальным потребностям учащихся.

Создание позитивного климата в классе также является одним из главных факторов организации успешного обучения в сфере инклюзивного образования. Атмосфера в классе, построенная на уважении, принятии и вознаграждении, гарантирует, что учащиеся чувствуют себя в безопасности и ценятся.

В результате активное участие родителей в образовательном процессе имеет незаменимую роль в организации инклюзивных занятий. Учителя тесно сотрудничают с родителями, чтобы предоставить дополнительную поддержку и ресурсы для обучения учащихся. Эти стратегии позволяют всем учащимся иметь равные образовательные возможности и их полную интеграцию в общество, что является основной целью инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, инклюзивный класс, персонализированное обучение, Co-teaching (Совместное преподавание)

RƏNGLƏRİN İNSANLARA PSIXOLOJİ TƏSİRİ

TÜNZALƏ ƏLİYEVƏ

tunzaleeliyeva69@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

"Rəng birbaşa ruha təsir edən bir gücdür".

Vasili Kandinski

Xülasə

Rənglərin əsas xüsusiyyətləri, insanlara təsir gücü, geyimdə istifadə olunan rəng uyğunluğu və rənglərin psixoloji təsirindən bəhs edilir. Qeyd olunur ki, insanların ətraf mühitində olan rənglər onların düşüncə və fikirlərinə təsir göstərir. Çünki ətraf mühitdə olan rənglər insanlara gözlə görünə bilməyən müəyyən enerjini ötürə bilmək xüsusiyyətinə malikdir. İnsan ətrafı hansı rəngdə görürsə, elə həmin rəngin qammasına da köklənir. Rəng müalicəsi təkə göy qurşağından ibarət olan rənglərdən yaranmadığı, eyni zamanda işıq və beş element vacibliyinə diqqət yetirilmişdir. Bəzi xəstəliklərin aşkarlanmasında rənglərin də mühüm təsiri var. Məsələn, xəstələrə müəyyən şəkillər çəkmək təklif edilir. Fərqli rənglərin şəxsən sizə necə təsir etdiyini müşahidə etmək vacibdir, çünki rəngə fərdi reaksiyalar fərqli ola bilər. Bəzi rəngləri görəndə həyəcanlı, bəzi rənglərdə isə özümüzü sakit və ya kədərli hiss edə bilərik. Rənglərin mənalı həyatımızda düşünüldəndən daha çox yer tutur. Mütəxəssislərin fikrincə, özümüzü ifadə etməyin başqa bir yolu rənglərdir. Rəngli geyimlər də lazım olan effekti əldə etməyə təsir edirdi. Bu gün rənglərin insanın davranışına və psixologiyasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdiyi şübhəsizdir.

Açar sözlər: rəng müalicəsi, psixoloji təsir, geyimdə rənglər

İnsanın ətraf mühitdə özünə müsbət əhvali-ruhiyyə yarada bilməsi məhz onun öz əlindədir. İnsanların ətraf mühitində olan rənglər onların düşüncə və fikirlərinə təsir göstərir. Çünki ətraf mühitdə olan rənglər insanlara gözlə görünə bilməyən müəyyən enerjini ötürə bilmək xüsusiyyətinə malikdir. Geyindiyimiz geyimlər vasitəsilə orqanizminizi rənglərin əmələ gətirdiyi enerji toru bürüyür. Geyindiyimiz geyimlərdə istifadə etdiyimiz rənglər bizim psixologiya və şəxsiyyətimiz haqqında məlumat verir. Buna görə də hər bir insan geyinəcəyi geyimin rəngini seçdiyi zaman öz psixologiyasına uyğun olan rənglərə üstünlük verməlidir. Əks halda orqanizmin nə fiziki nə də psixoloji vəziyyətini tarazlaşdırmaq mümkün olmaz. Çünki geyindiyimiz geyimlərin rəngləri həm fiziki, həm də psixoloji olaraq orqanizmi tarazlaşdırır və müsbət enerji ilə təmin edir.

Hər bir rəngin özünəməxsus xüsusiyyətləri və təsir etmə qabiliyyəti vardır. Bu səbəbdən də insanların sevdiyi rənglər onların xarakterini nümayiş etdirə bilmək xüsusiyyətinə malikdir:

- Qırmızı rəng – enerji verir və insanı hərəkət etməyə hazırladır;
- Narıncı rəng – qırmızı qədər olmasa da həyəcan və enerji ötürməyi bacarır. Əgər narıncı rəngi sevirsinizsə, cəsur və komedik şəxsiyyətə sahibsiniz. Bu rəngi sevənlər gülüb-güldürməyi çox sevirlər. Narıncı rəng dialoq və mütləq bacarıqlarını artırır;
- Sarı rəng – intellektual şəxsiyyətə sahib insanların rəngidir. Bu rəngin insanları idarə və hökm etmək bacarığına malikdirlər. Sarı rəng insanın zehniyyətini açır və yaddaşı gücləndirir. Günəşin rəngi olduğu üçün insana müsbət enerji ötürmək xüsusiyyətinə malikdir;
- Yaşıl rəng – insan psixologiyasını sakitləşdirmək, rahatlaşdırmaq və normallaşdırmaq xüsusiyyətinə malikdir. Yaşıl rəng tarazlaşdırmaq və uyğunlaşdırmaq simvoludur. Geyimdə yaşıl rəngdən çox istifadə etmək vətənə və mentalitetə bağlılığı göstərir. Həmçinin bu rəngi sevənlər təbiəti və sakitliyi çox sevirlər. Yaşıl rəngə marağı olanların ürəyi sağlam, hissiyatı isə çox güclü olur.

• Mavi rəng – ətrafınızdakı insanların sizə maraq və sevgisini artırır. Bu rəngi sevənlərin səmimi, daxili dünyası vardır. Çox saf qəlbli və açıq danışmağı sevən insanlardır.

• Tünd göy rəngi – təmizkar insanların rəngidir. Bu rəngi sevənlər mehribanlıq və sülhü çox sevirlər;

• Bənövşəyi – özünə əmin və azadlıq sevən insanların rəngidir. Bu rəngi, əsasən, yaradıcı insanlar çox sevirlər, çünki bu rəng incəsənətin rəngidir;

• Qara rəng – təbiətdə mövcud olmayan rəngdir. Ölüm və kədər simvoludur. Bu rəng işığı sevmir. Bu rəngi sevən insanlar, əsasən, həyatlarında problemi olan və nəyisə gizlətməyə çalışanlardır;

• Ağ rəng – təmizlik, saflıq və günahsızlıq rəngidir. Bu rəngi sevənlər neytral insanlardır;

• Qəhvəyi rəng – torpaq rəngidir. Bu rəngi sevən insanlar özlərinə inanmırlar, amma sərbəstliyi çox sevirlər.

Rənglər universal bir dildir. Hisləri, mədəniyyətləri hərəkətə gətirir və həyatın fonunu formalaşdırır. Qidalar orqanizmi bəslədiyi kimi rənglər də ruhumuzu bəsləyir. Hansı rənglərin favoritiniz olduğunu müəyyənə bilərsiniz. Bir rəngin duyğusunu almaq üçün hökmən bütün divarları o rəngə boyamağa ehtiyac yoxdur. Parçalar, lampalar, çiçəklər kimi detalları bu rənglərdə seçə, onları gözünüzün önündə bir yerlərə yerləşdirə bilərsiniz. Unutmayın kiçik detallar belə məkanın aurasını dəyişməyə qadirdir.

Rənglərin insan psixikasına təsiri

Rənglərin müalicəsi qədim elmdir və bizim eradan əvvəl IV-III minillikdə yaranıb. Rəng müalicəsinin məkanı Çin və Hindistandır. Bu elm həmin dövrün məşhur alimləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilib (2). Rənglər müxtəlif növ xəstəliklərin müalicəsində istifadə edilib. Həkimlər xəstələrə evlərində hansı rəng pərdələrdən istifadə etməyi, hansı rəngli qablarda su və qida qəbul etməyi məsləhət görürdülər. Rəngli geyimlər də lazım olan effekti əldə etməyə təsir edirdi. Müasir tibb hələ bu yaxınlarda rəng müalicəsinə diqqət yetirib. Bu metodikanın məğzi insanların psixoloji, emosional və fiziki vəziyyətlərinə rənglərin təsirini tətbiq etməkdir. Müşahidələr göstərir ki, insan ətrafı hansı rəngdə görürsə, elə həmin rəngin qammasına da köklənir. Məsələn, Sankt-Peterburqda demək olar ki, hamı boz rəngli üst geyiminə üstünlük verir. Heç də təəccüblü deyil, çünki bu şəhər özünün 150 boz çalarları ilə insanı vəsf edir. İlk məsələ odur ki, çox nadir hallarda insanların üzərində rəngli üst geyimləri görmək olur. Təbii ki, qara, boz, tünd göy rənglər praktik rənglərdir, lakin darıxdırıcıdır. İkinci məsələ isə geyimdə kombin yaratmaqdır. Hər gün işə gedən zaman çalışın iki-üç rəngi bir-birinə kombinə edəsiniz. Qara rəngdən imtina etmək lazım deyil, çünki bu rəngdə geyim hər zaman dəbdədir və rahat kombin deməkdir. Lakin rəngli əşyalar, əsasən də çəhrayı rəng geyindiğiniz zaman güzgüdə özünüz özünüzü bəyənəcəksiniz. Çəhrayı rəng tərəvət rəngi deməkdir.

Rənglərin insan orqanizmdə mövcud olan beş element kimi istifadə edilir; od (qırmızı), torpaq (sarı), hava (yaşıl), su (dərin mavi), səma (açıq mavi) rənglərlə kombinasiyası və bunların enerjisi ilə sizin bədəninizdəki xəstəlikləri müalicə edir. Bir təşəbbüsdə beş elementin və rənglərin enerjisini özünə doğru çəkir.

Bənövşəyi emosional, aqressiv insanların müalicəsinə uyğundur. Ayrıca həddindən artıq yemək istəyənləri sakitləşdirir və yemə arzularını nəzarət altına alır. Göy zəkani hərəkətə gətirir. İnsana cəsarət, nüfuz və iç rahatlığı verir. Göz, qulaq, burun və boşluqların müalicəsində istifadə edilir. Damar problemləri (varis), sinir sistemi xəstəlikləri, çiban, yara, dəri problemlərində də istifadə olunur. Şok keçirənlərə mavi yaxşı gəlir. Mavinin soyuducu təsiri vardır. Təlaşlı və qorxmuş insanlara kömək edir. Yuxudan əvvəl mavi rənginə diqqət yetirərək meditasiya etmək kabus görməyən qarşısını alır. Şok və ya sinir böhranı keçirən insanlara tövsiyə edilir. Hamilələr üçün yaşıl stresi azaldır. Ürək problemi olan insanlara köməkçi olar. Böyüməyi xəbərdar edir, sınıq sümüklərin sağlmasına kömək edir və dərinin təkrar böyüməsini xəbərdar edir. Sakit bir mühit yaratmaq üçün hamilə xanımlara təklif edilir. Sarı zəkani hərəkətə gətirir. İnsanlarda xoşbəxtlik təsiri yaradır. Həzm sistemini hərəkətə keçirmədə və dəri problemlərini müalicə etməkdə faydalıdır. Bəzi rəngləri görəndə həyəcanlı, bəzi rənglərdə isə özümüzü sakit və ya kədərli hiss edə bilərik. Rənglərin mənalı həyatımızda

düşünüləndən daha çox yer tutur. Mütəxəssislərin fikrincə, özümüzü ifadə etməyin başqa bir yolu rənglərdir. Məsələn, xoşbəxt olanda hər şey çəhrayı, kədərləndə həyat qara rəngə bənzəyir.

Geyimdə rəng psixologiyası

Hər birimiz gündəlik geyimlərimizdə sevdiyimiz bir neçə rəngdən istifadə edirik. Bu rənglər bizə yaraşır, bizi rahatladır. Biz düşünürük ki, rənglər bizim üzümüzün tərəvətli, gözlərimizin gözəl görənməsinə, hətta bəzən vücudumuzun çatışmazlıqlarını gizlətməyə təsir edir. Sadəcə bu rəngləri sevirik və əhvalımızdan asılı olaraq onlardan istifadə edirik. Amma geyimin elə rəngləri var ki, onlar bizə qətiyyətlə yaraşmır. Hər rəngin iki tərəfi var: birinci tərəf insanın daxili vəziyyətini xarakterizə edir, ikinci tərəf isə insanın xarici aləmlə əlaqəsini əks etdirir. Rənglərin psixologiyası konkretidir və dərindən asılı olmayaraq insanlara eyni təsiri göstərir. Rəngi hiss etmə fizioloji, psixoloji, mədəni və sosial faktorlar əsasında baş verir (3).

Qara rəng ən çox yayılmış və ziddiyyətli rəngdir. Bu rəngdən həyatın bir çox sferalarında istifadə olunur. Qara rəngin mənası hər bir xalqda müxtəlifdir. Qara rəng qara qüvvələr, ölüm və ya sirrə əlaqəlidir, insanda həyəcan hissi yaradır. Ona görə də hökumət və dövlət maşınları adətən qara olur. Qara rəngi seçərkən diqqəti rəngə deyil, obyektin forma və məzmununa yönləndirmək lazımdır. Burada söhbət daha çox ənənələrin mühafizəkarlıq və öhdəliyindən gedir. Qara rəngdə yaş və vücud forması məhdudiyyəti yoxdur.

Ağ rəngin psixologiyası özündə optimizm və saflığı birləşdirir. Ədalət, inam və günahsızlıq rəngidir. Ağ geyinən insanlar yaradıcı şəxsiyyətlərdir. Ağ rəngdən bacarıqla istifadə etməklə siz insanlara hər istədiyinizi, yəni əl çatmaz olduğunuzu, hissiyyətli və günahsız olduğunuzu hiss etdirə bilərsiniz. Köynəklərin ağ yaxalığı üzə cavan göstərir və üzdəki qırıqları gizlədir. İdeal uyğunluq isə ağ-qaradır.

Qırmızı rəng hiss və enerji əlamətidir. Bu səbəbdən Çində qırmızı rəng döyüş və alovlu əjdaha simvolu sayılır. Əgər qırmızı köynək və ya don geyinmək istəyirsinizsə, bilin ki, buna səbəb toplanmış enerjinin sərf olunma arzusudur. Qırmızı rəng bənzərsizdir. O, hər zaman diqqəti özünə cəlb edir.

Narıncı rəngin psixologiyası haqqında əzm, azadlıq və optimizm simvolu olduğu söylənilir. Qədim Romada bu rəngi çoxuşaqlılıq və möhkəm ailə rəmzi kimi qəbul edirdilər. Toy zamanı gəlinlər bu rəngdə geyinirdilər. Hindistanda narıncı rəng mədəniyyət göstəricisi və milli geyim rəmzi kimi qəbul olunur. Narıncı rəngi sevən insanlar enerjili, yaradıcı və yeni ideyalarla dolu insanlardır. Bu cür insanlar ünsiyyətcildir, optimizm və ruh yüksəkliyi ilə zəngindir. Bundan başqa, onlar aqressiv deyil və hər mövzuda kompromisli qərarlar qəbul edirlər.

Sarı rəng intellekt və yaradıcılıq çalarındır. Psixoloqlar düşünür ki, bu rəngə üstünlük verən şəxslər çətinliklərdən qurtulmaq, əylənmək və xəyal qurmaq istəyirlər. Sarı rəng ümid dolu rəngdir. Geyimdə sarı rəngin psixologiyası iki hissəyə ayrılır: solğun sarı inamsızlıq, parlaq sarı isə özünə inam və güvən hissi mənasındadır.

Yaşıl rəngin psixologiyası həyat haqqında təsəvvürlərlə bağlıdır, yenilənmə və şəfa qabiliyyətinə malikdir. Qədim zamanlarda gəlinlərin paltarları yaşıl rəngdə olurdu. Bu, təbiətin və analıq hissinin rəmzi sayılırdı. Hindistanda çox qədim zamanlardan gənc qızların yaşıl rəng geyinməsi adət idi. Yaşıl rəng həm də sülh simvolu sayılır. Əgər siz yaşıl rəngi sevirsinizsə, demək siz məntiqli, emosional, fəaliyyətdə olan insansınız. Siz özünüzlə fəxr edən və analizə meyilli insansınız. Yaşıl rəng sizin cazibənizin və şəxsiyyətinizin magiyasını ətrafa yayır.

Göy rəng mühafizəkarlıq və sadıqlıq rəngi kimi qeyd olunur. Göy rəngi sevən insanlar yaxşı dost olurlar. Mavi etibar, təmkin və hörmət rəngidir, səma və ya dəniz ilə assosiasiya olunur. Yaponlar inanırlar ki, mavi rəng yeni başlanacaq işə uğur gətirir. Geyimdə qəhvəyi rəngə özünə inanan, dürüst və sadə insanlar üstünlük verir. Bu cür insanlar etibarlı olmasıyla, tərbiyə və uğurlarıyla fərqlənir.

Psixologiya cəhətdən insan boz geyinərkən şüurları görünməz olmağı arzulayır. Boz rəng özündə ağ-qaradan fərqli olaraq lazımsızlığı və heç vaxt birinci olmayacağını düşündürən keyfiyyətləri birləşdirir. Yeganə hədəfi sabitlik və harmoniyadır. Çəhrayı rəngə üstünlük verənlər həssas və pozitiv olub, öz sevgilərini qabarıq şəkildə ifadə edirlər. Bundan əlavə onlar küsəyən olmaqları ilə fərqlənilirlər. Amma kinli olmadıqları üçün tez də unudurlar.

Aydındır ki, rənglərin insanlara təsir gücü çoxdur. İnsanlar çalışmalıdırlar ki, hər günü daha rəngli keçsin. O zaman həyat hər kəs üçün daha maraqlı və bir o qədər də məna dolu keçmiş olar. Evdə rəng terapiyasını həyata keçirmək üçün peşəkar olmaq lazım deyil. Yaşayış yerlərində rəng sxeminə diqqət yetirməklə başlamaq gərəklidir. Sakitlik, enerji və ya xoşbəxtlik kimi həvəsləndirmək istədiyiniz hissləri oyadan rənglərdən istifadə insanların psixoloji, sağlamliq vəziyyətinə öz dərin təsirlərini göstərmiş olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Cathy A. Malchiodi. Handbook of Art Therapy. New York, 2003
2. <https://24media.az/3361-reng-terapiyasi-nedir.html>
3. <https://www.verywellmind.com/color-therapy-definition-types-techniques-and-efficacy-5194910>
4. <https://apps.apple.com/az/app/calm-sleep-meditation/id571800810-proqramin>

SUMMARY

Tunzala Aliyeva

PSYCHOLOGICAL IMPACT OF COLORS ON PEOPLE

The main characteristics of colors, their impact on people, the compatibility of colors used in clothing, and the psychological impact of colors are discussed. It is noted that the colors in people's environment affect their thoughts and ideas. Because the colors in the environment have the ability to transmit certain energy that is invisible to people. The color a person sees around them is also based on the gamma of that color. Color therapy is not only based on the colors of the rainbow, but also focuses on the importance of light and the five elements. Colors also have an important effect on the detection of some diseases. For example, patients are offered to draw certain pictures. It is important to observe how different colors affect you personally, because individual reactions to color may differ. When we see some colors, we may feel excited, while in some colors we may feel calm or sad. The meanings of colors occupy a greater place in our lives than we think. According to experts, colors are another way to express ourselves. Colored clothes also influenced the desired effect. Today, there is no doubt that colors significantly affect human behavior and psychology.

Keywords: color therapy, psychological effect, colors in clothing

РЕЗЮМЕ

Тунзале Алиева

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ ЦВЕТА НА ЛЮДЕЙ

Обсуждаются основные характеристики цветов, их влияние на человека, сочетаемость цветов в одежде, психологическое воздействие цветов. Отмечено, что цвета в окружении людей влияют на их мысли и мнения. Потому что цвета в окружающей среде обладают способностью передавать определенную энергию, невидимую для человека. Человек приспосабливается к цветовой гамме окружающей среды, в которой он его видит. Цветотерапия основана не только на цветах радуги, но также фокусируется на важности света и пяти стихий. Цвета также играют важную роль в выявлении некоторых заболеваний. Например, пациентов просят сделать определенные фотографии. Важно наблюдать, как различные цвета влияют на вас лично, поскольку индивидуальные реакции на цвет могут различаться. Мы можем чувствовать волнение, когда видим одни цвета, и спокойствие или грусть, когда видим другие. Значения цветов играют в нашей жизни гораздо большую роль, чем мы думаем. По мнению экспертов, еще один способ самовыражения — это цвета. Достичь желаемого эффекта также помогла яркая одежда. Сегодня нет сомнений в том, что цвета оказывают значительное влияние на поведение и психологию человека.

Ключевые слова: цветотерапия, психологическое воздействие, цвета в одежде

İNKLÜZİV TƏHSİL: TARİXİ İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

ÜLKƏR NƏSİBOVA

nasibovau@icloud.com

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanların təhsilə cəlb edilməsi bəşər tarixində ən mühüm addımlardan biri hesab edilməlidir. İnklüziv təhsil təkcə əlilliyi olan insanların deyil, həm də irqi, dini, sosial, gender və lisenziya bərabərsizliyinin qurbanı olmuş bütün şəxslərin hüquqlarını bərpa edir. İnklüziv təhsil cəmiyyətdə humanist və mənəvi dəyərlərin tətbiqinin inkişafı nümunəsidir. Bu, insanın ən dəyərli varlığı olduğunu sübut edən ən uğurlu təhsil modelidir.

Açar sözlər: *təhsil tarixi, humanizm, inklüzasiya, fərd, cəmiyyət, bərabər hüquq, integrasiya, mühit, dəyər, şəxsiyyət*

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri yenilənmiş cəmiyyətdə xüsusi dəyərlər formalaşmağa başladı. Birinci və İkinci Dünya müharibələrindən sonra cəmiyyət tədricən dərk etdi ki, əsl dəyər bəşəriyyət, canlı varlıqlar və insan faktorudur. Dünyada baş verən proseslər bu düşüncəni yaradan səbəblərdən biri olsa da, əsas səbəb təhsilin inkişafı, maarifçilik ideyasının geniş vüsət alması idi. İnsanlar maarifləndikcə insanın ən böyük dəyər olduğunu anlamağa başladılar və beləliklə, cəmiyyətdə, elmdə köklü tərəqqi baş verdi. Eləcə də təhsilin fəlsəfi mənasında, məzmun xəttində, əldə olunan nailiyyətlərin qiymətləndirilməsində, öyrədən və öyrənən münasibətlərində, təlim metodlarında və təhsilin müxtəlif istiqamətlərinə yanaşmada kəskin dönüşlər gözə çarpırdı. Elm və texnologiyanın dayanmaz yüksəlişi bu dəyişikliklərin sürətini artırdı.

Təhsil sahəsində baş verən tərəqqi və yüksəlişlərdən biri xüsusi təhsildə baş verən yeniliklər idi. Belə tərəqqinin iki başlıca səbəbi oldu.

Birinci əsas səbəb kimi İkinci Dünya müharibəsindən sonra Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) təsis edilməsi, bu təşkilatın irqindən, dinindən, milliyətindən, fiziki, əqli qüsurlarından və s. asılı olmayaraq bütün insanların haqq və hüquq bərabərliyinə sahib olmasının dünyaya bəyan etməsi oldu. Beləliklə, dünya miqyasında bəşəri dəyərlərə hörmət, demokratiya insanın yaradılışa mərhəməti, insani dəyərlər, insana yeni baxış təhsil sahəsində də özünü göstərdi. Bununla da inklüziv təhsilə gedən yolun bünövrəsi qoyulmuş oldu.

Sonrakı ikinci səbəb isə cəmiyyətdə fiziki və əqli qüsurlar paradoksmasına baxış bucağının dəyişilməsi oldu. Məhz bu dövrə qədərki cəmiyyətdə, uzun müddət təhsildə ənənəvi olaraq psixi-tibbi yanaşma əsas rolə malik idi. Belə ki, fərdin qüsurlarından ortaya çıxan maneələrin yalnız özündən asılı olduğunu ortaya qoymaqla fərdin ətraf mühitdən aldığı neqativləri və maneələri, mühitin ona yaratdığı çətinliyi nəzərdən qaçırdılar. Hansı ki, bunun tam əksi olan xüsusi təhsildə yeni istiqamət kimi peyda olan yeni yanaşma diqqəti insanın qüsurlarına deyil, mühitin ona təqdim etdiyi imkanlara istiqamətlənən "Təşkilati yanaşma" təşəkkül tapdı. Yeni istiqamətli yanaşmaya əsasən, xüsusi təhsilin pedaqoji kontekstində "qüsurlu insan deyil də qüsurlu mühit var" prinsipi başlıca əhəmiyyət daşımağa başladı.

Məhz bütün bunlara görə inklüziv təhsilin elmi-metodiki əsaslarını hazırlayan pedaqoqlar təlim prosesinin müsbət nəticələnməsi üçün əsas istiqamətin qüsurlar deyil, bu qüsurların tələblərinə cavab verən təlim materiallarının, əyani vəsaitlərin, maddi-texniki vasitələrin mümkün qədər səmərəli istifadəsinə yönəltmək olduğunu qeyd edirdilər.

Təşəkkül tapan inklüziv təhsil modeli təhsil sahəsində yeni islahatların həyata keçirilməsini, təhsillə bağlı qanunlarda əlavə və düzəlişlərin edilməsini, kadr hazırlığında yeni bilik və bacarıqların

tətbiqini, təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının daha da zənginləşdirilməsini və mövcud mühitin inklüziv təhsil üçün əlverişli hala gətirilməsini, qarşıda duran bütün tədbirləri kompleks formada həyata keçirməsini sinif, məktəb, həmçinin dövlət səviyyəsində nəzərə alınmalı məqsəd kimi irəli sürürdü. İnklüziv təhsil humanizmi, insani dəyərləri də özündə ehtiva etdiyindən geniş yayıldı. Şübhəsiz ki, inklüziv təhsil ideyası yeni formalaşan cəmiyyətdə fikirləri dəyişdi. Artıq dinindən, dilindən, mədəni fərqlərindən, irqindən, sosial, psixoloji fərqlərindən hətta genderindən fərqli olmayaraq hər bir bəşər övladına eyni yanaşma, bərabər hüquqlar, bərabər imkanlar verilməsinin əsası qoyulmağa başlamışdır.

Əlbəttə deyə bilərik ki, inklüziv təhsilin tətbiqindən əvvəl də fiziki və əqli qüsurlu insanların təhsili təmin olunurdu. Bununla əlaqədar olaraq, xüsusi diaqnoz qoyulmuş uşaqlar uyğun təyinatlı məktəblərə cəlb olunurdular. Belə məktəblər dünyanın bütün ölkələrində, elə ölkəmizdə də qalmaqdadır. Müxtəlif qüsurlu şəxslərə bu cür xüsusi məktəblərdə bu sahədə daha səriştəli kadrlar tərəfindən keyfiyyətli təhsil verilir. Amma deməliyik ki, bu tip məktəblərdə bəşəriyyət üçün ən mühüm ehtiyaclardan olan insanlarla sosiallaşma, cəmiyyətə inteqrasiya və adaptasiya təmin olunmur. Bir qayda olaraq bu cür məktəblər təmərküzləşmiş şəkildə fəaliyyət göstərən xüsusi məktəblər təhsil alanları qapalı mühitə salır ki, bu da qüsurlu şəxsləri cəmiyyətdən bir növ təcrid edir və onların cəmiyyətə adaptasiyasına, fəal sosiallaşmasına çətinliklər yaradır.

Nəzərə alsaq ki burada itirən tərəf yalnız qüsurlu şəxslər deyil, həm də cəmiyyət olur, humanizm və cəmiyyətin tamlığı, insan bərabərliyi, toleratlılığı pozulur. Sadalanan çatışmazlıqları əsas götürərək bütün uşaqların eyni məkanda təhsil almasını təmin edən inklüziv təhsil modeli cəmiyyət üçün dəyərli bir sosial institut, sosiallığın hamı üçün əlçatan olduğu əlverişli proqramı oldu.

İnklüziv təhsilin həyata keçirilməsi, yəni sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ümumtəhsil mühitə daxil edilməsi təkcə zamanın diqtəsi deyildi. O, həm də uşaqların qanuni təhsil hüququnun həyata keçirilməsinin təminatı idi. İnklüziv təhsil, ümumiyyətlə xüsusi ehtiyacları olan uşaqların və onların ailələrinin həyat keyfiyyətinin artırılmasını, onların uğurlu adaptasiyasını nəzərdə tuturdu. Qısa olmayan zaman kəsiyində təkmilləşən təhsil sistemi elə təhsil şəraiti yaratdı ki, xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaq öz potensial imkanlarını həyata keçirmələrinə şərait yarandı. Artıq sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsili, sosial-mədəni mühitə inklüziyası hal-hazırda da pedaqogika, psixologiya və sosiologiyanın aktual problemlərindən biri hesab edilir. Elmi və pedaqoji praktika göstərir ki, əgər xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaq erkən yaşından sağlam həmyaşıdları ilə birgə böyüyürsə, onun sosializasiyası daha qənaətbəxş, inkişafı isə daha yüksək olacaqdır.

İnklüziv təhsilin tətbiqi həm cəmiyyətin, həm təhsil sisteminin, həm də hər bir şəxsiyyətin inkişafında böyük və sağlam addımdır. İnklüziv təhsillə keçidin ilkin mərhələlərində inklüziv təhsil anlayışı yalnız fiziki və əqli qüsurlu uşaqların ümumtəhsil məktəblərində təhsilə cəlb olunmasını nəzərdə tutsa da, növbəti mərhələlərdə təhsildən məhrum olan yalnız fiziki, əqli qüsurlu uşaqlar deyil cəmiyyətdə bu risk qrupuna daxil olan kasıb və az təminatlı ailələrin uşaqları müəyyən radikal, eləcə də dini görüşləri yaxud ciddi mühafizəkar adət və ənənələri olan ailələrin uşaqları da bu imkanlardan yararlanırdılar. Yeni təşəkkül tapmasına baxmayaraq inklüziv təhsil özünün inkişaf mərhələsində sərhədlərini genişləndirərək təhsildən məhrum olan hər kəsin təhsilə cəlb olunması fikrini özündə ehtiva etdi.

Belə ki, 1994-cü ildə UNESCO tərəfindən qəbul olunan Salamanka Bəyannaməsi ilə bu proses genişləndi. Uşaqların irqindən, cinsindən, milliyətindən, dinindən, əqli və fiziki imkanlarından, genderindən və digər amillərdən asılı olmayaraq birmənalı təhsil almaq hüququnun olduğunu dünya ictimaiyyətinə qəti şəkildə bəyan etdilər. Bu bəyanatlar ümumdünya miqyasında böyük əhəmiyyət daşıyan sənədlərdə öz əksini tapmışdır.

BMT-nin 1971-ci il tarixli “Əqli qüsurlu şəxslərin qüsurları haqqında” Bəyannaməsi, 1975-ci il tarixli “Əlillərin hüquqları haqqında” Bəyannaməsi, 1975-ci il tarixli “Əlillərin əmək qabiliyyətinin itirilməsi və bərpası haqqında” Qətnaməsi, 9 may 1979-cu il tarixli Elen Kellər Ümumdünya Konfransında hazırlanıb təsdiq edilmiş “Görmə və eşitmə qabiliyyətini itirmiş şəxslərin hüquqları haqqında” Bəyannamə, BƏT-nin 1983-cü il 1 iyun tarixli “Əlillərin peşə reabilitasiyası və məşğulluğu haqqında” 168№-li Təvsiyəsi, BMT Baş Assambleyasının 1982-ci ildə qəbul etdiyi

“Əlilliyi olan insanlara dair Ümumdünya Fəaliyyət Proqramı”, BMT Baş Assambleyasının 1993-cü ildə qəbul etdiyi “Əlilliyi olan insanlara bərabər imkanların yaradılması üzrə” Beynəlxalq Standart Qaydalar, UNESCO-nun 1994-cü ildə qəbul etdiyi Salamanka Bəyannaməsi və Fəaliyyət Çərçivəsi və 2000-ci ildə Dakarda keçirilmiş Dünya Təhsil Forumunda qəbul edilmiş Fəaliyyət Çərçivəsi “Hamı üçün Təhsil” adı altında qəbul edilmiş kollektiv öhdəliklər əlilliyi olan insanların təhsil haqlarının olması və onların təhsilə cəlb edilməsinin vacibliyi və digər bərabər hüquqlarının toxunulmazlığı və təminatı öz ifadəsini tapmışdır.

Mahiriyyət etibarilə humanist dəyərləri təlqin edən və demokratik prinsiplərə söykənən inklüziv təhsil yalnız məktəb çərçivəsində və təhsil sistemi səviyyəsində deyil, eyni zamanda bütün cəmiyyət miqyasında hər bir şəxsə bərabər imkanlar verməyin vacibliyini ortaya qoyur və irqindən, dinindən, maddi-sosial vəziyyətindən, əqli və fiziki imkanlarından asılı olmayaraq cəmiyyətin hər bir fərdinə ədalətli yanaşma ehtiva edir. Yaşadığımız cəmiyyətdə, dünya spektrində geniş yayılan inklüziv təhsil modeli, həmçinin bəzi suallar da doğurmaqdadır.

Ən vacib məsələ kimi isə bu təhsil modelinin keyfiyyət və səmərəsinin necə təmin olunması öhdəliyidir. Danılmaz fakt budur ki, təhsil dedikdə şagirdlərin yalnız akademik biliklərə yiyələnməsi nəzərdə tutulmamalı, həm də onların həyatı bacarıqlara və sosial sərişələrə yiyələnməsini, insani keyfiyyətə sahib olmaları, özünə və cəmiyyətə yararlı ola bilmələri məsələsi ön planda olmalıdır. Araşdırmalar göstərir ki, sərişə və bacarıqlar, eləcə də insani keyfiyyətlər olmadığı halda bir insanın öz biliklərini müvafiq peşə sahəsinə səmərəli tətbiq edə bilməsi demək olar ki, mümkünsüzdür.

Məhz bu səbəblərdən akademik biliklər və bu biliklərin tətbiqi bacarıqlar, mədəni keyfiyyətlər, dəyərlər arasında balans təmin olunmalıdır. İnklüziv təhsilin uğurlu nəticəsinin əsas sirri də məhz təhsildə varislik prinsipidir. Təhsilin hər hansı mərhələsində inklüziv təhsilin fayda verməsi üçün təhsilin bütün mərhələlərində inklüziv təhsil təşkil olunması vacibdir.

İnklüziv təhsildə ilk pilləsini “erkən müdaxilə” tədbirləri təşkil edir. Əqli və ya fiziki problemləri olan uşaqların (yaxud xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar) “erkən müdaxilə” fəaliyyətindən keçmədən inklüziv təhsilə cəlb edilsə nəticə çox vaxt müsbət olmaya bilər. Akademik problemi olan uşaqları lazımi müdaxilə olmadan, müvafiq ilkin təlim görmədən, primitiv biliklərə və sosial bacarıqlara yiyələnmədən ümumtəhsil məktəblərində təlim prosesinə cəlb etdikdə onlar çaşqın vəziyyətdə qalır və prosesdən düzgün şəkildə faydalanmaqda çətinlik çəkirlər. Belə olan halda onların mühitə uyğunlaşmasında fasilələr yaranır və yaxud ləngimələr olur. Bu zaman təkcə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların özləri deyil, diqqətini və enerjisini bu cür fərdə ayırmağa məcbur olan müəllim və çətin iş rejimi sayəsində kölgədə qalan digər şagirdlər effektiv tədris mühiti ilə təmin olunmamış qalırlar.

“Erkən müdaxilə”nin hədəf qrupuna yalnız uşaqlar deyil, həm də onların valideynləri daxildir. Erkən müdaxilənin ikinci dərəcəli məqsədlərindən biri də xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara düzgün və davamlı kömək və qayğı göstərmək üçün valideynlərin uyğun bilik və bacarıqlar vərdisləri yaratmaqdır.

İnklüziv təhsildə “erkən müdaxilə” tədbirləri əsasında uşaqlarla daimi və birbaşa ünsiyyətdə olan valideynlərə uşaqların fiziki, psixoloji və pedaqoji baxımdan optimal inkişafına təkan verən gərəkli metodların öyrədilməsi uşaqların inkişafını dəfələrlə sürətlənməsinə səbəb olur.

Azərbaycanda inklüziv təhsilin təməli yaxın keçmişdə 2000-ci ilin əvvəllərində qoyulmuşdur. Gecikmənin səbəbi kimi sovetlərdən bizlərə ötürülmüş təhsil ənənələrinin müstəqillik dövründə də milli təhsil siyasətində uzun müddət dominantlığını qoruyub saxlaması göstərilə bilər.

Yalnız Ümumilli Lider Heydər Əliyevin ciddi cəhdi və xüsusi təşəbbüsü ilə 2001-ci ildə qəbul olunmuş “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu”nda sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili və onların hüquqlarının qorunması öz əksini tapmışdır (1).

Humanizmi, milli və bəşəri dəyərləri şəxsiyyətində cəmləşdirmiş Ümumilli Lider Heydər Əliyevin müasir təhsilimizə verdiyi ən əsas tələblər ondan ibarət idi ki, təhsilə humanist demokratik istiqamət, təhsilə şəxsiyyətyönlü yanaşma, hər bir təhsil alanının bir dəyər kimi qiymətləndirilməsi ön planda tutulmalıdır.

Ölkəmizdə inklüziv təhsilin inkişafı dövlətimizin daim diqqət mərkəzindədir. Bu sahədə ölkəmizin Prezidenti İlham Əliyevin xüsusi sərəncam və qərarları, Birinci vitse-prezident, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın bu sahəyə xüsusi diqqət və qayğısı, inklüziv təhsilin inkişafına və genişlənməsinə istiqamətlənmişdir.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların digər sağlam uşaqlarla birgə təhsilə – inklüziv təhsilə cəlb edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” (2) və “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə İnkişaf Proqramının (2005-2009-cu illər)” təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı (03 fevral 2005- ci il) (3) ölkəmizdə inklüziv təhsilin inkişafında xüsusi təkan verdi və bundan sonra ölkədə inklüziv təhsil üçün pilot məktəb layihələri yaradılmağa başladı. Yaxın onillikdə xüsusi layihə çərçivəsində Bakı şəhərinin onlara ümumtəhsil məktəbində müxtəlif istiqamətlərdə inklüziv təhsil layihələri hazırlanmağa start verilmişdir.

Bu gün artıq sağlamlığında məhdudiyyətlər olan insanlara ictimaiyyətin münasibətini köklü surətdə dəyişmiş, cəmiyyətin bu şəxslərə qarşı dözümlülük, tolerantlıq vərdişlərinin əsası qoyulmuşdur. Cəmiyyət bu insanları özünün ayrılmaz bir tərkib hissəsi kimi qəbul edir və onlara qayğı ilə yanaşma əxlaqını formalaşdırır.

Artıq mütərəqqi cəmiyyətdə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanlar üçün iş imkanları yaradılır, onların öz bacarıqlarına və imkanlarına uyğun istiqamətlərdə çalışmaları təmin edilir. İctimaiyyət arasında inklüziv təhsilə münasibət normallaşmış və bu istiqamətdə daha uğurlu nəticələr əldə etmək məqsədilə təbliğat-təşviqat işləri aparılması davam etdirilir. İnklüzasiya prosesinə töhfə verə bilən qeyri-hökumət təşkilatları və beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq edilməkdədir.

Respublikamızda inklüziv təhsil haqqında ardıcıl olaraq yeni təlim proqramları təşkil edilir. İnklüziv təhsil xüsusi proqram kimi universitetlərin və institutların tədris planına daxil edilir. İnklüziv təhsil haqqında seminarlar və konfranslar təşkil edilir. Ardıcıl olaraq bu sahədə elmi əsərlər, məqalələr, tezislər, dissertasiyalar yazılır və inklüziv təhsil getdikcə genişlənir və inkişaf edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında Qanunu” nun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 19 iyul 2001-ci il/Xalq, 21 iyul 2001-ci il
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”. Bakı, 14 dekabr 2017-ci il-ci il
3. “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə İnkişaf Proqramının (2005-2009-cu illər)” təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı. 03 fevral 2005-ci il/ Xalq, 3 fevral 2005-ci il

SUMMARY

Ulkar Nasibova

INCLUSIVE EDUCATION: HISTORICAL DEVELOPMENT STAGES AND CHARACTERISTICS

The involvement of people with special needs in education should be considered as one of the most important steps in human history. Inclusive education has restored the rights of not only people with disabilities, but also everyone who is a victim of racial, religious, social, gender, and permission inequality. Inclusive education is the beginning of the restoration of humanistic values. It is the most successful model of education that proves that man is the most valuable being.

Keywords: history of education, humanism, inclusion, individual, society, equal rights, integration, environment, value, personality

РЕЗЮМЕ

Улькаp Насибова

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ

Вовлечение людей с особыми потребностями в образование следует рассматривать как один из важнейших шагов в истории человечества. Инклюзивное образование восстановило права не только людей с ограниченными возможностями, но и всех, кто стал жертвой расового, религиозного, социального, гендерного и разрешительного неравенства. Инклюзивное образование – начало восстановления гуманистических ценностей. Это самая успешная модель образования, доказывающая, что человек – самое ценное существо.

Ключевые слова: история образования, гуманизм, инклюзия, личность, общество, равноправие, интеграция, среда, ценность, личность

XÜSUSİ QAYĞIYA EHTİYACI OLAN UŞAQLARIN TƏHSİLİ

VALEH ƏLİXANOV

Valehalixanov3@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

<https://orcid.org/0009-0003-9617-2738>

NAZİRƏ QƏNBƏROVA

nazireqenberli94@gmail.com

Bugün bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycanda da xüsusi qayğıya ehtiyacı olan minlərlə uşaq var. Bu qəbildən olan uşaqlar isə bir neçə xüsusiyyətinə görə həmyaşıdlarından fərqlənirlər. Bəziləri valideyn himayəsindən məhrum olub xüsusi qayğıya ehtiyac duyduğu halda, digər bir qism səhhətində meydana çıxan fiziki qüsurlardan dolayı ona qayğı göstərmək zərurətə çevrilir. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar dedikdə fiziki və ya psixoloji inkişafında müvəqqəti və ya daimi pozuntuları olan və təhsil almaq üçün xüsusi şəraitin yaradılmasına ehtiyac duyan 0-dan 18 yaşadək uşaqlar başa düşülür. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar müxtəlif kateqoriyalara bölünür:

- Karlar və korlar;
- Korlar və zəif eşidənlər;
- Ağır nitq qüsuru olanlar;
- Dayaq-hərəkət aparatının funksiyaları pozulanlar;
- Əqli cəhətdən geri qalanlar (debillər, imbesillər);
- Psixi inkişafı ləngiyənlər.

Uşaqlarda dayaq hərəkət aparatı funksiyasının pozulmasına serebral iflic, irsi faktorlarla bağlı yaranan problemlərə daun sindromu, mikrosefaliya, hidrosefaliya və s. kimi xəstəliklər daxildir. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların hər bir formasında onların problemləri olur. Məsələn, fiziki qüsurlu uşaqların yeriməyində, sosial cəhətdən özlərini idarə etmələrində, adi qaşiq tutub yemək yemələrində belə problemləri olur. Əqli qüsurlu uşaqların nitqlərində problemlər ola bilər. Məsələn, kəkələmə, alaliya və s. kimi problemlər özünü göstərə bilər və ya yersiz danışmalarında, suallar vermələrində, olduğu məkanı anlama bilməmələrində problemlər özünü biruzə verə bilər. İrsi faktor daşıyıcısı olan uşaqlarda isə həm fizioloji həm də nitq qüsurları özünü göstərə bilər, əsasən, fizioloji qüsurları çox olur. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar arasında əsas yeri müxtəlif dərəcəli zəif eşidən uşaqlar tutur. Eşitmə səslənmə formasında həqiqətin əks olunması və səslərin insan tərəfindən fərqlənməsi, qavranılması qabiliyyətidir. Ağır eşitmə qüsuru uşağın psixi, fiziki, şəxsiyyət inkişafına mənfi təsir edir. Bu cür uşaqların nitqlərin də qüsurlar özünü göstərir. Çünki yaxşı eşidə bilməyən uşaq sözləri anlamır və onun lüğət bazası zəif olur. Bu zaman da o həm az söz ehtiyatı olmasına görə, həm də eşitməsində qüsurlar olmasına görə fikrini tam izah edə bilmir, yaşına uyğun danışmağı bacarmır.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsili haqqında anlayış

Digər ən çox yayılmış xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar isə dayaq hərəkət sistemində pozulmalar olan uşaqlardır. Bu uşaqlara daha çox serebral iflicli uşaqlar daxildir. Bu uşaqlar da intellekt pozulmaları, nitq çatışmazlıqları özünü göstərir.

Təhsil almaq sağlamlığından asılı olmayaraq hər kəsin hüququdur. Çünki təhsil insanın dünyagörüşünün artmasında, cəmiyyətə yararlı şəxs olmasında böyük rol oynayır. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ətraf mühiti qavraması zəif olduğundan onlar məktəbdə diqqətdənkənar qalırlar və ya ümumiyyətlə məktəbə getmirlər. Bu cür uşaqların valideynləri də bəzən uşaqlarındakı bu problemlərə görə onlardan utanır, cəmiyyətdən uzaqlaşdırır, uşaqlarını təhsil almaq hüququndan məhrum edirlər. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların cəmiyyət içində qəbul edilməsində də bəzi problemlər yaranır. Bəzən valideynlər uşaqlarını məktəbə qoysalar da digər valideynlər uşaqlarının sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla birgə təhsil almalarına qəti şəkildə etiraz edirlər, uşaqlarını başqa siniflərə və ya məktəblərə qoyurlar. Belə olduqda isə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar təhsil müəssisəsindən uzaqlaşır, eynilə cəmiyyətdən təcrid olunurlar. Ona görə də onların təhsilinə xüsusi

yanaşma tələb olunur. Bu barədə valideynlərlə də maarifləndirici tədbirlər keçirilir. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların da cəmiyyətin bir üzvü olduğu və təhsil almaq hüququ qeyd edilir. Ama hələ də cəmiyyətimizdə sağlamlıq imkanlarından məhdud uşaqlara qarşı mənfi yanaşma tamamilə aradan qalxmamışdır. Bu halın aradan qalxması üçün də tez-tez valideynlərlə tərbiyəvi tədbirlər keçirilir.

Azərbaycanda 11 mindən artıq uşaq var ki, onlar ümumtəhsil məktəblərində yox, xüsusi məktəblərdə, internatlarda və ya evdə təhsil almaq imkanına malikdirlər. Belə uşaqların sağlamlıqları ilə bağlı problemlər təhsildə ciddi maneələrə səbəb olur. Belə uşaqlara xüsusi şərait yaradılır, onların təhsili ilə bağlı ehtiyacları təmin edilir. Bu da əlil uşaqların sağlam tipik inkişaf etmiş həmyaşıdlarından tam təcrid (segregativ) şəraitdə təhsil almalarına və ümumiyyətlə inkişaf etməmələrinə gətirib çıxarır. Bu cür uşaqlar ilk olaraq xüsusi mərkəzlərdə təhsil alır, sonra isə mütləqdir ki, bağçalara getsinlər. Bağçadan sonra isə əqli və psixoloji durumu imkan verirsə, evlərə yaxın məktəblərdə təhsil ala bilərlər. Xüsusi şərait yaratmaqla sağlamlıq imkanlarından məhdud şəxslərin məktəbəqədər, ümumi və peşə-ixtisas təhsili xüsusi təhsil adlanır. Xüsusi şərait dedikdə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şəxslərin pedaqoji-psixoloji, tibbi və digər xidmətlər almaları üçün yaradılmış şərait başa düşülür. Bu cür uşaqların müalicəsi ilə təhsili paralel aparılmalıdır. Xüsusi təhsilin məqsədi sağlamlıq imkanlarından məhdud şəxslərə zəruri bilik, bacarıq, vərdislər aşılamaqla onların cəmiyyətə uyğunlaşmasını, o cümlədən özünəxidmət vərdislərinin yaradılmasını, əmək fəaliyyətinə və ailə həyatına hazırlanmasını təmin etməkdən ibarətdir. Xüsusi olaraq bu kimi uşaqlara məktəblərdən xüsusi müəllimlər göndərilir. Hər bir xüsusi məktəbdə loqoped və psixoloqlar fəaliyyət göstərir.

Xüsusi təşkil olunmuş məktəbdə təhsil alan uşaqların təlim-tərbiyəsi çox da səmərəli olmur. Bunun üçün də xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün digər yanaşma inklüziv təhsil sistemində cəlb edilirlər. Inklüziv təhsil xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ümumi təhsil müəssisələrində sağlam uşaqlarla birgə təhsil almasıdır.

Inklüziv fransızca – inclusive “özünə daxil edən”, latınca – inkludə “nəticəyə gəlmək” mənasını verir.

Ümumtəhsil sistemi bütün uşaqları əhatə etməli və bütün uşaqların bərabər imkanlara malik olmasını təmin etməli və hər birinin fərdi nailiyyətlərinə dəstək verməlidir. Təhsildə inklüziv yanaşma bu məqsədlərə xidmət edir.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilinin məqsədi

Uşağın hər tərəfli inkişaf etməsi onun dalınmaz hüququ olmaqla yanaşı, həm də təhsilin ən vacib məsələlərindən biridir. Hazırda Azərbaycanda 60 mindən çox xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar var. Onlardan yalnız 12 mini təhsilə cəlb olunub. Təhsilə cəlb olunanların əksəriyyəti xüsusi məktəblərdə və internat məktəblərində oxuyurlar və xüsusi təhsil alırlar. Müasir təhsil sistemi təkcə məktəbin müəyyən tələblərinə cavab verən, standart imkanları olan, ümumi proqramı mənimsəyib təhsildə müvəffəqiyyət əldə edə bilən uşaqları qəbul edir. Nəticədə görürük ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar təhsil prosesində kənarda qalır. Bu cür problemləri nəzərə alaraq xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsili də qarşısına bir sıra məqsədlər qoymuşdur. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilə cəlb edilməsi;
2. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsil almaları üçün xüsusi şərait yaratmaq;
3. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara lazımi bilik, bacarıq, vərdisləri aşılamaq;
4. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarda özünəxidmət bacarıqlarını formalaşdırmaq;
5. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarda kommunitiv bacarıqları formalaşdırmaq;
6. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların cəmiyyətə uyğunlaşmasını təmin etmək;
7. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqları cəmiyyətin digər üzvləri kimi bərabərhüquqlu şəxsiyyət kimi formalaşdırmaq;
8. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarda özünəinam hissi formalaşdırmaq;
9. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqları xüsusi pedaqoji-psixoloji üsullarla nailiyyətlərə yönəltmək;
10. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqları əmək fəaliyyətinə və ailə həyatına hazırlamaq.

Əgər ümumtəhsil məktəblərinin əsas məqsədi uşaqlara bilik verib imtahana hazırlamaq, sinifdən-sinfə keçirib attestat verməkdirsə, xüsusi təhsilin məqsədi isə qayğıya ehtiyacı olan uşaqların sərbəst həyatda adaptasiyası və cəmiyyətə uyğunlaşmasıdır.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilinin aşağıdakı vəzifələri vardır:

- Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsili haqqında konstitusiyaya hüquqlarının təmin olunması və müdafiəsi;

- Xüsusi müəssisələrdə fəaliyyət göstərən müəllim kadrlarını yeni yanaşmalarla və pedaqoji texnikalarla tanış etmək və onları əlilliyi olan uşaqlarla iş zamanı uğurlu tətbiqinə zəmin yaratmaqdır.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsili sahəsində daha çox dəstək vermiş Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır və bu sahədə Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban xanım Əliyevanın gördüyü işlər əvəzolunmazdır. Belə ki, Heydər Əliyev Fondu tərəfindən sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilinin təşkili, onların təhsil aldığı müəssisələrin maddi-texniki və tədris bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində məqsədyönlü işlər görülmüş, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün internat məktəbləri və xüsusi məktəblər əsaslı təmir edilmiş və ya yenidən qurulmuşdur. Bununla yanaşı, həmin müəssisələr müasir tələblərə cavab verən avadanlıqla təchiz edilmişdir.

Xüsusi təhsil sahəsində Dövlət Proqramının əsas vəzifələri bunlardır:

- Təhsil müəssisələrinin və tədris proqramlarının sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların ehtiyaclarına uyğunlaşdırılması üçün müvafiq tədbirlər görülməsi;

- Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin bacarıq və imkanlarına uyğun peşələr üzrə hazırlıq almalarına şərait yaratmaq;

- Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin peşə-ixtisas təhsili almalarına təminat vermək;

- Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üzrə məlumat bazasının yaradılması;

- Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilə cəlb olunması və sosial integrasiyanın vacibliyi barədə maarifləndirmə işinin aparılması;

- Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil prosesinə uyğunlaşması və cəmiyyətə integrasiyası ilə bağlı müvafiq xidmətlərin yaradılması və s.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar da digər uşaqlar qədər bacarıqlı, qabiliyyətli ola bilər. Artıq dəfələrlə bunun şahidi olmuşuq. Odur ki, onları cəmiyyətdən ayırmaq olmaz. Onlar da digər yaşlıları kimi məktəbə getməli, təhsil almalı, yaşlılarıyla bir yerdə vaxt keçirməli, müxtəlif fəal tədbirlərə, oyunlara cəlb olunmalı və cəmiyyətə qazandırılmalıdır. Əks halda onları bir fərd kimi itirmiş oluruq. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ümumtəhsil məktəblərinə uğurlu integrasiyası məktəb mühitində və bütövlükdə təhsil sistemində mühüm dəyişikliklər tələb edir. Həmin dəyişikliklər məktəblərdə xüsusi şəraitin yaradılmasını, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün təlim proqramları və materiallarının işlənilib hazırlanmasını, təlim metodları və strategiyalarının diferensiallaşdırılmasını və hətta qiymətləndirmə prosesində müxtəlif yanaşmalardan istifadə edilməsini tələb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynov, Q., Şərəfxanova, L., Məmmədova, S., Mikayılova, Ü. (2010). İnklüziv təhsil (peşəkarlar üçün metodik vəsait). İbtidai təhsil pilləsi üçün. Bakı
2. İsmayılova, L. və başqaları. (2009). Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsili. Bakı, Kurikulum. Azərbaycan. (iyul-sentyabr). № 3
3. Şərəfxanova, L., Məmmədova, S., Mikayılova, Ü. (2010). İnklüziv təhsil. Məktəbəqədər təhsil pilləsi üçün. Bakı
4. Təhsil Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun. 2009
5. Təhsil Qanunvericiliyinə dair normativ hüquqi sənədlər toplusu. I-II cild. Bakı. 2012
6. Təhsil. Dərs vəsaiti. Bakı. 2014
7. Korreksion pedaqogikanın müasir problemləri. Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Bakı. 2012
8. Hüseynova, N.T. (2014). İnklüziv təhsil. Dərs vəsaiti. Bakı
9. Təhsil Qanunvericiliyinə dair normativ hüquqi sənədlər toplusu. I-II cild. Bakı. 2012

AZƏRBAYCANDA İNKLÜZİV TƏHSİLİN TƏŞKİLİ

ŞÖLƏ YUNUSOVA

shola.yunusova@sdu.edu.az

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Xülasə

İnklüziv təhsil əlilliyi olan uşaqlara təhsil almaq imkanı verən ümumi təhsilin bir hissəsidir. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilə cəlb edilməsi onların səmərəli işləməsinə, cəmiyyətdə birgə yaşamasına, bir-birinə uyğunlaşmasına şərait yaradır. Bu səbəbdən 2004-cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsilin tətbiqi ilə bağlı təşəbbüslər göstərilməyə başlandı. Ölkəmizdə aparılan islahatlar inklüziv təhsilin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması məqsədi daşıyır. İndi Azərbaycanda inklüziv təhsilin məqsədi və mahiyyəti əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmiş və inklüziv təhsilin inkişafı istiqamətində bir sıra uğurlar əldə edilmişdir. İnklüziv təhsillə bağlı vəzifələrin icrası Azərbaycanda yeni pedaqoji texnologiyaların və innovativ metodların geniş tətbiqinə səbəb olmuşdur.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, təhsil sistemi, təhsil siyasəti, inklüziv cəmiyyət, təhsil strategiyası, integrasiya

İnklüziv təhsil dedikdə xüsusi təhsil ehtiyacları və digər səbəblərdən yaranan maneələrə baxmayaraq bütün uşaqların onlara yaxın ərazidə yerləşən ümumtəhsil məktəblərində, yaş kateqoriyasına uyğun olan siniflərdə keyfiyyətli təhsilə cəlb edilməsi və təlimdə nailiyyət əldə etmələri üçün onlara lazımi dəstəyin göstərilməsi nəzərdə tutulur (Əliyev M., 2018, s.6).

İnklüziv təhsil ümumi təhsilin tərkib hissəsi olub sağlamlığı məhdud, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara təhsil almaq imkanı verən integrativ təhsil prosesidir. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilə cəlb olunması, onların mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərə yiyələnməsi uşaqlara qarşı ayrı-seçkilik edilməsinin qarşısını alır, onların səmərəli fəaliyyət göstərmələrinə, cəmiyyətdə bir yerdə yaşamalarına, bir-birinə adaptasiya olmalarına imkan yaradır. "Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təlim-tərbiyə vəzifələrindən biri məhz cəmiyyətə, kollektivə adaptasiya olunmasıdır" (Həsənova İ.M., 2011, s.10).

Minilliklər boyu sağlamlıq imkanları məhdud olan insanlar cəmiyyət tərəfindən keyfiyyətsiz azlıq kimi qəbul edilir, fiziki və ya psixi çatışmazlığı olan insana mənfi münasibət bəslənilirdi. Bu yalnız onların sosial həyatda iştirak edə bilməməsi ilə bağlı deyildi, həm də ondan irəli gəlirdi ki, əlil insan sağlam insanlarda mistik qorxuya səbəb olurdu (Лазаревна Р.Ф., Германовна С.Н., 2012).

Bildiyimiz kimi uzun illər cəmiyyətdə əlilliyi olan şəxslərə qarşı münasibət "cəmiyyətə yararlı olmayan üzv kimi" olmuşdur. Bu səbəbdən də əlilliyi olan şəxslər evdə oturmuş, ictimai yerlərdən uzaq durmuşdur. Bu yanaşma onların cəmiyyətə integrasiyasına maneəçilik yaratmış, sağlam şəxslərlə birgə işləmələrinə, təhsil ala bilmələrinə mane olmuşdur.

Cəmiyyətdə insanların qarşılıqlı münasibətləri sosial normalara əsaslanır və insanlar bu normaları sosiallaşma prosesində öyrənirlər. Sağlamlıq imkanları məhdud olan insanların hüquq və azadlıqlarının təmin olunması üçün mövcud maneələrin aradan qaldırılmasına yalnız inklüziv cəmiyyətin qurulması və inklüziv mədəniyyətin formalaşması nəticəsində nail olmaq olar. Əlilləri xüsusi bir qrup insanlar kimi deyil, tam vətəndaş kimi qəbul edin. Bu, dövlətlərin əlilliyi olan şəxslərə tam mülki hüquqlara malik olan hüquq subyektləri kimi yanaşması ilə bağlı hüquqi öhdəliyin yaranmasına gətirib çıxaracaq (Пенин Г.Н., 2010, 41-42). İnklüziv cəmiyyətin formalaşmasının əsas şərti təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində səmərələşdirici strategiyanın hazırlanması və həyata keçirilməsidir. İnklüziya sağlamlıq vəziyyətindən asılı olmayaraq cəmiyyətin bütün üzvlərini fəal şəkildə cəmiyyətə qoşan bir prosesdir. Dünyanın bir çox ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda

da, inklüziv cəmiyyətin qurulması və inklüziv təhsilin inkişaf etdirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir.

Bu baxımdan ölkəmizdə cəmiyyətin həssas, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan təbəqəsi olan əlil şəxslərin hüquqlarının təmin edilməsi qarşıda duran vacib məsələlərdən hesab olunur. Bu səbəbdən də 2004-cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsilin tətbiqi ilə bağlı təşəbbüslər göstərilmişdir. 2005-ci ildə Azərbaycanda “İnklüziv təhsil layihəsi”nin icrasına start verilmiş, Nazirlər Kabinetinin 3 fevral 2005-ci il tarixli 20 sayılı Qərarı ilə “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) insanların təhsili”nin təşkili üzrə İnkişaf Proqramı təsdiq edilmişdir. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilinin təşkil olunması üzrə inkişaf proqramı xüsusi qayğıya ehtiyacı olan həssas təbəqələrin kollektivə uyğunlaşması, cəmiyyətə inteqrasiya etməsi, onlarda özünəinam hissinin yaranması, sağlam insanlar kimi formalaşması, fəallığının yüksəldilməsinə şəraitin yaradılması sahəsində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsinə imkan yaratdı. Bu əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətin tamhüquqlu üzvü kimi ümumtəhsil məktəblərində təhsilə cəlb edilməsini, onlara lazımı dəstəyin göstərilməsini ön plana çəkdi. Azərbaycan BMT-nin “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” 13 dekabr 2006-cı il tarixli Konvensiyasına qoşulmaqla ölkəmizdə sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin hüquqlarının təmin edilməsi və müdafiəsi məsələsini dövlət siyasətinin aktual məsələsinə çevirdi. Beləliklə, inklüziv təhsilin həyata keçirilməsi istiqamətində dövlət proqramları hazırlandı, əlilliyi olan şəxslərin təhsil almaq hüququ təmin edildi, onların fəaliyyəti üçün maneəsiz mühit yaradıldı və sağlam şəxslər kimi nailiyyətlər əldə etmələrinə dəstək verildi.

İnklüziv təhsilin inkişafı təhsil siyasətinin üstünlüklərindəndir. Təhsildə əhatəli bir yanaşma cəmiyyətin və dövlətin sosial sifarişindən qaynaqlanır. İnklüziv təhsilin effektivliyinin əsas meyarı maksimum sosial adaptasiya, gələcəkdə isə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların peşə və əməyə uyğunlaşması olmalıdır.

Ölkəmizdə aparılan islahatlar inklüziv təhsilin beynəlxalq standartlara, insan hüquqları standartlarına uyğunlaşdırılması məqsədini daşıyır. BMT-nin İnsan Hüquqları Konvensiyasına görə, bütün uşaqlar üçün bərabər təhsil almaq imkanlarının yaradılması, əlilliyi olan uşaqların cəmiyyətə cəlb olunması dövlətin üzərinə düşür. Əsas məqsəd əlilliyi olan insanların cəmiyyətə inteqrasiyasını stimullaşdırmaq, onu gerçəkliyə çevirmək və inklüziv cəmiyyətin formalaşmasını təmin etməkdir.

Sağlamlığı məhdud olan, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların həmyaşıdları ilə birgə təhsilə cəlb olunmasında əsas məsuliyyət psixoloq, müəllim və tərbiyəçilərin üzərinə düşür və bu zaman müəllimin səriştəliliyi, peşəkarlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnklüziv təhsilə keçidin müvəffəqiyyətinə təsir göstərən amillərdən biri də həmin məktəblərdə psixoloji xidmətin yüksək səviyyədə təşkil olunması ilə bağlıdır. Ümumiyyətlə bu işdə praktik psixoloq əsas simadır (7).

İnklüziv təhsil strategiyası pedaqoji nöqteyi-nəzərdən uşaqların fasiləsiz təhsil almaları üçün real imkanlar yaratmağı, onların hər birinin fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müəllimlər və şagirdlər arasında olan qarşılıqlı əlaqələri, bərabər hüquqlu təhsil almaq imkanlarını təmin etməyi, təhsil potensialına diqqət yetirməyi nəzərdə tutur. Belə uşaqlarla təlim və tərbiyə işləri aparan müəllim uşaqlarda kollektivçilik, əmək vərdisləri, davranış mədəniyyəti və digər keyfiyyətləri inkişaf etdirməlidir.

İnklüziv təhsil prosesində müəllim şagirdlər üçün davranış nümunəsidir. Müəllimin inklüziv səriştəliliyi motivasiyaedici xarakterə sahib olub uşaqda ruh yüksəkliyi və özünəinam yaratması başlıca şərtlərdən hesab olunur. Müəllim inklüziv təhsillə bağlı nəzəri və praktik biliklərə malik olmalı, şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini bilməli, uğurları ilə əlaqədar müşahidələr aparmalı, şagirdlə bağlı məlumatların məxfiliyini qorumaqlıdır. Müəllimin vəzifəsi yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara təhsil verməkdən ibarət deyil, eyni zamanda onların valideynləri ilə maarifləndirmə işləri aparmalı, görüşlər təşkil etməlidir.

İnklüziv siniflərdə təhsilin əsas məqsədi istedadlı uşaqların bütün qabiliyyət və imkanlarının aşkarlanması, inkişaf etdirilməsinin və peşə fəaliyyətində reallaşdırılmasının təmin edilməsidir. Ona görə də uşaqların istedadının vaxtında aşkarlanması, dəstəklənməsi və inkişafının təmin edilməsi təlimin prioritet məqsədlərindəndir (İsgəndərova S., 2022, s. 52).

Nəzərə almaq lazımdır ki, bəzi valideynlər uşaqlarının qüsurlu olmasına görə utanır, bunu ətraflarından gizlədir, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarını sağlam uşaqlarla birgə təhsildən yayındırırlar. Bu zaman valideynlər gələcəkdə uşaqlarının irəliləyiş əldə etməyəcəklərini düşünür, uşaqlarını cəmiyyətdən və təhsildən kənarlaşdırırlar. Nəticədə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar təhsil ala bilmir və cəmiyyətdən kənarda qalır. Bu isə gələcəkdə onların özlərini valideynlərindən asılı, cəmiyyətə yarasız insan kimi hiss etmələrinə gətirib çıxarır. Bunu nəzərə alaraq inklüziv mühitin təşkil edilməsində fənn müəllimi şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini ilk gündən izləməli, təlim prosesində şagirdin fərdi imkanlarına uyğun metod və üsullar tətbiq etməlidir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 14 dekabr tarixli Sərəncamı ilə “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir. Dövlət Proqramının əsas məqsədi təhsilin bütün pillələrində müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının səmərəli tətbiqi və istifadəsi ilə vahid ümummilli təhsil mühitini formalaşdırmaq, əhalinin bütün təbəqələri üçün keyfiyyətli təhsil almaq imkanlarını təmin etmək, ölkənin təhsil sisteminin dünya təhsil məkanına inteqrasiya olunması üçün şərait yaratmaqdır.

Dünya praktikası göstərir ki, inklüziv təhsilin təmin edilməsinə nail olmaq İKT vasitələrinin təhsil sisteminə inteqrasiyası üçün kompleks proqramın həyata keçirilməsi nəticəsində mümkündür. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüququnun təhsilin bütün pillələri üzrə digər şəxslərlə eyni səviyyədə təmin olunması onların təhsili üçün maneəsiz mühit yaratmaq, informasiya əldə etmək imkanlarını genişləndirmək, inklüziv təhsildə beynəlxalq təcrübədə istifadə olunan öyrədici elektron proqramları tətbiq etmək, sosial inteqrasiya ilə bağlı sosial cəhətlər hazırlamaq, kütləvi informasiya vasitələrində nümayişini təşkil etməkdən ibarətdir. (2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı).

Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi ilə bağlı tələb olunan xərclər Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsində Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və aidiyyəti dövlət qurumları üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitlər, habelə digər qanuni mənbələr hesabına maliyyələşdirilmiş Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi üzrə tədbirlər planı hazırlanmışdır.

Sevindirici haldır ki, artıq Azərbaycanda inklüziv təhsilin məqsəd və məhiyyəti əhəmiyyətli şəkildə dəyişmiş, beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmış, şagirdlərin keyfiyyətli təhsilə yiyələnməsi üçün şərait yaradılmışdır. Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi nəticəsində gözlənilən nəticələr əldə olunmuş, aparılan islahatların fonunda inklüziv təhsilin inkişafı istiqamətində bir sıra uğurlar əldə edilmiş, ölkədə xüsusi təhsilə ehtiyacı olan şəxslərin təhsilinin təşkili ilə bağlı bütün problemlərin həllinə imkan yaradılmış, təhsil müəssisələrinin əlçatan olmasını nəzərdə tutan mühüm infrastruktur dəyişikliklər təmin edilmişdir.

İnklüziv təhsilin qarşısında qoyulan vəzifələrin həyata keçirilməsi Azərbaycanda yeni pedaqoji texnologiyalardan, innovativ metodlardan geniş istifadə edilməsinə səbəb olmuşdur. Təhsilin bütün pillələrində müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının səmərəli tətbiqi və istifadəsi ilə vahid ümummilli təhsil mühiti formalaşdırılmış, əhalinin bütün təbəqələri üçün keyfiyyətli təhsil almaq imkanları təmin edilmiş, ölkənin təhsil sisteminin dünya təhsil məkanına inteqrasiya olunması üçün şərait yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasının ikinci strateji istiqaməti inklüziv təhsildə insan resurslarından səmərəli istifadə etməyi və innovasiyaların tətbiqini nəzərdə tutur. Bu istiqamət innovativ təlim metodlarını tətbiq edən, təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsinə təmin edən səriştəli təhsilverənlərin formalaşmasına xidmət edir. İnklüziv təhsilə cəlb edilənlərin istedadının aşkar olunması inklüziv təlim metodologiyasının, innovasiyaların tətbiqini tələb edir və təhsil prosesinin təkmilləşdirilməsinə, bilik keyfiyyətinin yüksəldilməsinə imkan yaradır.

Təhsildə inklüzivlik anlayışı əlilliyi olan uşaqların ümumtəhsil məktəblərinə cəlb edilməsini, təhsil ehtiyacları olan uşaqlarda təhsil imkanlarının yaradılmasını, məktəblərdə xüsusi xidmətlərin, infrastrukturun olmasını, dərslərin planlı şəkildə aparılmasını, xüsusi təlim metodları və strategiyaları nəzərdə tutur. Bu gün dünyanın bir çox ölkələrinin təhsil sistemlərinin inkişafı məhz inklüziv

yanaşma ilə xarakterizə olunur. Son zamanlar Azərbaycanda da bu yanaşmaya sağlam və əlilliyi olan gənclərin bərabər təhsil almaq hüquqlarının təmin edilməsinə üstünlük verilir, təlimdə nailiyyətlər əldə etmələri üçün ciddi islahatlar aparılır.

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə inklüziv təhsilin məktəb həyatına gətirdiyi dəyişikliklərin nəticəsində yalnız sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar deyil bütün uşaqlar qazanacaqlar.

ƏDƏBİYYAT

1. 2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı
2. Əliyev, M. (2018). İnklüziv təhsil. Məlumat kitabçası. Bakı: "Regional İnkişaf" İctimai Birliyi. 41 s.
3. Həsənova, İ.M. (2011). Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların cəmiyyətə adaptasiyası. Metodik vəsait. Bakı: ADPU. 238 s.
4. İsgəndərova, S. (2022). Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların pedaqoji reabilitasiyası üçün təlim prosesinin idarə olunması. Bakı: "Zəngəzurda" çap evi, 72 səh.
5. Лазаревна, Р.Ф., Германовна, С.Н. (2012). История становления и развития идей инклюзивного образования: международный опыт // Грамота, №12, с.162-167.
6. Пенин, Г.Н. (2010). Инклюзивное образование как новая парадигма государственной политики // Образование для всех, №9(83), с.41-47.
7. https://www.tipii.edu.az/noduploads/document/8588_oxu-materiali-inkluziv-tahsil.pdf].

SUMMARY

Yunusova Sh. A.

ORGANIZATION OF INCLUSIVE EDUCATION IN AZERBAIJAN

Inclusive education is a part of general education giving the children with disabilities opportunity to study. Involvement of children with special needs in education enables them to work effectively, live together in society, and adapt to each other. For this reason, starting from 2004, initiatives related to the implementation of inclusive education in the Republic of Azerbaijan began to be shown. The reforms carried out in our country aim to adapt inclusive education to international standards. Now the purpose and essence of inclusive education in Azerbaijan have changed significantly and a number of successes have been achieved in the direction of the development of inclusive education. The implementation of tasks related to inclusive education has led to the wide application of new technologies and innovative methods in Azerbaijan.

Keywords: *inclusive education, education system, education policy, inclusive society, education strategy, integration*

РЕЗЮМЕ

Юнусова Ш. А

ОРГАНИЗАЦИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Инклюзивное образование – это часть общего образования, которая дает возможность учиться детям с ограниченными возможностями. Вовлечение детей с особыми потребностями в образование позволяет им эффективно работать, жить вместе в обществе и адаптироваться друг к другу. По этой причине, начиная с 2004 года, стали проявляться инициативы, связанные с внедрением инклюзивного образования в Азербайджанской Республике. Реформы, проводимые в нашей стране, направлены на адаптацию инклюзивного образования к международным стандартам. В настоящее время цель и суть инклюзивного образования в Азербайджане значительно изменился и достигнут ряд успехов в направлении развития инклюзивного образования. Реализация задач, связанных с инклюзивным образованием, привела к широкому применению новых технологий и инновационных методов в Азербайджане.

Ключевые слова: инклюзивное образование, система образования, образовательная политика, инклюзивное общество, стратегия образования, интеграция

SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD OLAN UŞAQLARIN TƏHSİLİNİN TƏŞKİL EDİLMƏSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

SEVDA KƏRİMOVA

sevdakerimova@gmail.com

NƏZAKƏT YUSİFOVA

yusifovanezaket@gmail.com

Xülasə

Məqalədə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün təhsil fəaliyyətinin təşkilinin xüsusiyyətləri araşdırılır, integrasiya edilmiş təhsil və inklüziv təhsil arasındakı fərqlər, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün inklüziv təhsilin aktuallığı və inklüziv təhsilə keçiddə maneələr müəyyən edilir. Qeyd edilir ki, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün təhsildə inklüzivlik integrasiyadan daha çox üstünlüklərə malikdir. İnklüziv təhsil əslində ümumi təhsilin inkişaf prosesidir ki, bu təhsilin hamı üçün əlçatan olmasının, humanist prinsipinin həyata keçirilməsini, insanların müxtəlif ehtiyaclarına uyğunlaşmasını nəzərdə tutur.

Sonda əsaslandırılır ki, bu metodoloji yanaşma xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilə çıxışını təmin edir. İnklüziv təhsil bütün uşaqların müxtəlif öyrənmə ehtiyacları olan fərdlər olduğunu qəbul edən uşaq mərkəzli metodologiyayı inkişaf etdirməyə çalışır. İnklüziv təhsil müxtəlif öyrənmə ehtiyaclarını ödəmək üçün daha çevik olan tədris və öyrənməyə humanist yanaşmanı inkişaf etdirməyə çalışır. Əgər inklüziv təhsilin tətbiq etdiyi dəyişikliklər nəticəsində tədris və öyrənmə daha effektiv olarsa, o zaman təkcə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar deyil, bütün uşaqlar bundan faydalanacaqlar.

Açar sözlər: *sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar, inklüziv təhsil, sosial integrasiya, xüsusi təhsil, müəllim*

Giriş

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların cəmiyyətə integrasiyası problemləri, o cümlədən inklüziv təhsilin təşkili problemləri bir çox müəlliflər tərəfindən müxtəlif mövqelərdən tədqiq edilmişdir. İlk növbədə, D.V.Zaitseva, S.N.Kavokina, N.N.Malofeeva, E.K.Naberuşkina, A.M.Panova, P.V.Romanova, E.İ.Xolostovoy, E.A.Xudorenko, A.A.Çernetskaya, E.R.Yarskaya-Smirnovanın (5,7) tədqiqatlarına diqqət yetirmək lazımdır.

Bir sıra dissertasiya işlərinin aparılması, çoxsaylı araşdırmalar bunu təsdiqləyir ki, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların sosial integrasiyası üçün çoxsaylı maneələr mövcuddur və inklüziv təhsil sisteminin yaradılması çox çətindir. Bu baxımdan sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların inklüziv təhsilinin mahiyyəti və aktual problemlərinin daha dolğun nəzəri şəkildə dərk edilməsinə əhəmiyyətli ehtiyac var.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ümumi təhsil sistemində təhsilinin təşkili problemləri inkişafda qüsurlu uşaqların cəmiyyətə integrasiya yolunda ən çətin problemlərindəndir. Gəlin "integrasiya" və "inklüziv" anlayışlarının mahiyyətini və təhsilə tətbiq edilən bu terminlər arasındakı əsas fərqləri aydınlaşdıraq. Bu anlayışlar son vaxtlar birlikdə qeyd olunsa da, onları müəyyən etmək mümkün deyil. Təhsil praktikasında hər iki anlayış nəzərdə tutulur.

İntegrasiya xüsusi təhsil ehtiyacı olan uşağın normal inkişaf edən uşaqların ətrafına daxil edilməsi həmyaşıdları, lakin onlar üçün yeni pedaqoji şəraitin, xüsusi hazırlanmış normativ hüquqi bazanın və xüsusi bir təşkilatın yaradılmasını tələb edən bir qədər fərqli proseslər deməkdir.

İnklüziv təhsil təcrübəsi hər bir insanın fərdiliyini qəbul etmək ideyasına əsaslanır və tədris elə təşkil edilməlidir ki, hər bir uşağın xüsusi ehtiyaclarını ödəsin. İnklüziv təhsil adı uşaqların və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sinif otağında onlara uyğun müxtəlif təhsil proqramları üzrə birgə təhsili üçün şəraitin yaradılması və saxlanması imkanlarıdır.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların integrasiya və inklüziv təhsili ilə bağlı mövcud təcrübəsinin təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, belə uşaqlar üçün kütləvi təhsil kontekstində təhsilin təşkili bir çox çətinliklərdən keçir. Sosial-iqtisadi şəraiti və ictimai şüurun səviyyəsini nəzərə alsaq, Azərbaycanda bu proseslər hələ də eksperimental xarakter daşıyır. Bəzi aşkar problemləri qeyd edək.

Ölkəmizdə inklüziv təhsil sisteminin inkişafı təkcə orta ixtisas deyil, həm də peşə və ali təhsil sistemində əsaslı dəyişikliklər tələb edir. İndiyə qədər xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün inklüziv təhsilin əsasları, çevik təhsil standartları mövcud deyil, ümumi təhsil müəssisələrində kurikulum və təhsilin məzmunu uşaqların xüsusi təhsil ehtiyaclarına cavab vermir. Ümumtəhsil müəssisəsinin müəllim heyəti üçün xüsusi hazırlıq yoxdur. Müəllimlər ümumtəhsil məktəblərində sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların psixofiziki inkişafının xüsusiyyətləri və onların xüsusi təhsil ehtiyacları, bu cür uşaqlar üçün təhsil və islah prosesinin təşkili üsulları və texnologiyaları haqqında az anlayış var. Ümumtəhsil müəssisəsinin maddi-texniki təchizatı uşaqların tələbatını ödəmir (pandusların, liftlərin, xüsusi tədris, reabilitasiya, tibbi avadanlıqların, xüsusi təchiz olunmuş tədris yerlərinin və s. olmaması). Ümumi təhsil müəssisələrində defektoloq, surdopedaqoqlar, loqopedlər, pedaqoji psixoloqlar, tiflopedaqogika müəllimləri, sosial işçilər və tibb işçiləri üçün əlavə vəzifələr yoxdur.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün inklüziv təhsilin təşkili probleminin belə mühüm sosioloji aspektini, cəmiyyətin bu cür insanlara qarşı qərəzli münasibəti kimi mühüm sosioloji aspektini nəzərdən qaçırmmaq mümkün deyil.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların integrasiyalı təhsilinə, onların peşəkar inkişafına, sağlamlığına və sosial həyatda tam iştirakına maneələr çoxdur. Bu maneələrdən biri də cəmiyyətin tez-tez bu cür uşaqlarla ünsiyyətdən qaçması, anlaşılmazlığı, rədd edilməsi, mərhəmətdir. Bir qayda olaraq bu uşaqlar haqqında belə bir fikir cəmiyyətin nadir hallarda onlarla ünsiyyət quran hissəsi tərəfindən formalaşır, qiymətləndirmə fərdi xüsusiyyətlərə deyil, qrup mənsubiyyətinə əsaslanır. Bu münasibət belə uşağın sağlam uşaqlardan və ümumilikdə bütün tanış sosial mühitdən təcrid olunmasını daha da gücləndirir.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar belə sosial stereotiplərə, eləcə də tam qarşılıqlı əlaqənin mümkünsüzlüyünə görə ətrafdakı insanlarla zaman keçdikcə özünə qapanır, emosional və kommunikativ təcrid yaşayırlar, bunun nəticəsi “özünün içinə qapanma”, öz gücü və imkanlarına inamsızlıq, ünsiyyət qurmaq və cəmiyyətə integrasiya etmək istəməməkdir.

Məlumdur ki, bu pis, qərəzli münasibətdir. Cəmiyyətin sağlam hissəsində sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar haqqında mənfi stereotiplər formalaşır ki, bu tam və konstruktiv ünsiyyətə mane olur. Bu da öz növbəsində cəmiyyətə integrasiya və bunun nəticəsində qeyri-adekvat və qərəzli münasibət formalaşması bu cür uşaqların daha da təcrid olunmasına, istəksizliyinə gətirib çıxarır.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların tam və səmərəli integrasiyası o halda mümkündür ki, bu pis, qərəzli münasibətlər pozulsun, təsəvvürlər dəyişsin. Bunu etmək üçün ilk növbədə onları integrasiyaya hazırlamaq lazımdır ki, burada xüsusi əhəmiyyət kəsb edən inkişaf pozuntularının korreksiyası və kompensasiyasıdır. Uşağın və ya yeniyetmənin cəmiyyətə ən adekvat və effektiv daxil olması, ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı, formalaşması üçün ən vacib şərtlərdən biri kimi adekvat özünə hörmət və qabiliyyətlərə adekvat ehtiyaclar lazımdır.

Qeyd edək ki, bu prosesdə ailənin integrasiya çətinliklərinin aradan qaldırılmasında iştirakı da həlledici rol oynayır. Qeyd etdiyimiz kimi mühitin özünü də integrasiyaya hazırlamaq lazımdır. L.S.Viqotskinin baxışlarına görə, sosial mühit sağlamlıq imkanları məhdud olan uşağın inkişafı üçün birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir (6).

XX əsrin 60-cı illərində Avropa ölkələrində cəmiyyətin əksəriyyətdən fərqli insanlara münasibətini dəyişdirmək üzrə iş sahəsində xüsusi islahat başladı. Bu proseslər XX əsrin son onilliklərində baş verdi. Fiziki və psixi cəhətdən zəiflərin hüquqlarını tanımağa nəzəri cəhətdən yenidən razılaşan əksəriyyət onlarla birgə yaşayış qaydalarını tez öyrənməli oldu.

Qərbi Avropa dövlətləri yeni ictimai şüurun məqsədyönlü formalaşdırılması üçün proqramlar hazırlayır, kütləvi informasiya vasitələrinə xüsusi rol verirdilər. 1970-1980-ci illərdə həm özəl, həm

də dövlət mediası bu istiqamətdə məqsədyönlü şəkildə xarakterik nəşrləri əsaslı şəkildə dəyişirdi ki, bu da cəmiyyətdəki düşüncələri formalaşdırmağa başlayırdı. Belə bir fikir formalaşdı ki, sağlamlıq imkanları məhdud olan insanların bir sıra üstünlükləri var, onlar istedadlı, uğurlu, maraqlı, müstəqil ola bilirlər, onlar cəmiyyətin tamhüquqlu üzvləridir. Qərb kinosu sağlamlıq imkanları məhdud olan insanlara yeni münasibətin formalaşmasına mühüm töhfə verib, əsas müsbət cəhətləri olan bir çox filmlər yaradıb.

Qərb ölkələrində məktəb uşaqların şüurunda yeni dəyərlərin formalaşması üçün fəal instituta çevrilir. Onlar məktəb yaşlarından siyasi düzgünlüyün nə olduğunu öyrənməyə başladı və müxtəlif azlıqların nümayəndələrinə hörmət ruhunda tərbiyə olunur. Adi məktəbə və ya sinfə inteqrasiya oluna bilən xüsusi təhsil ehtiyacı olan uşaqlarla xoş tərəfdaşlıq yaranır.

Azərbaycanda sağlamlıq imkanları olan uşaqlarla bağlı təhsildə inteqrasiya prosesləri 2000-ci illərin əvvəllərində başlamışdır. Belə ki, 5 iyun 2001-ci ildə “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Qanunun 12-ci maddəsinin tələblərinə əsasən, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ümumi təhsil müəssisələrində təhsil almalarını təmin etmək üçün “İnteqrasiya təlimli təhsil müəssisələrində təhsilin təşkili qaydaları” (4) təsdiq olundu. Bu da onların inteqrasiyalı təhsildə ümumi təhsil müəssisələrində xüsusi təhsil proqramları ilə xüsusi siniflərdə təhsilinin təşkili ilə bağlı məsələləri əhatə edirdi. 2008-ci il 2 oktyabrda “Əlillərin hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konvensiyası qəbul edildi. Konvensiyanın 1-ci maddəsində “bütün əlil insanların insan hüquqları və əsas azadlıqlarına tam və bərabər imkanlarla yararlanmalarına təkan vermək, bunu müdafiə və təmin etmək, habelə onların ləyaqətinə hörmətlə yanaşılmasını dəstəkləməkdən” (3) bəhs edilir. 2009-cu ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanunun qəbulu sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüquqlarının müdafiəsi və inkişafı imkanlarının yaradılması üçün qaydaları müəyyən etdi (1).

2013-cü il 24 oktyabrda qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın dördüncü strateji istiqamətində də istedadlı və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün təhsil və inkişaf, yaşlıların təhsili, peşə-ixtisas və təhsil məsələləri üzrə məsləhət xidmətləri göstərən regional universal mərkəzlərin, müasir təminatlı peşə-tədris mərkəzlərinin və komplekslərinin qurulması, kampusların yaradılmasını nəzərdə tutulur (2).

Ölkəmizdə “İnklüziv təhsil layihəsi”nin icrasına 2005-ci ildən başlandı. “Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilinin təşkili üzrə İnkişaf Proqramı” əsasında Təhsil Nazirliyi və UNİCEF tərəfindən birgə inklüziv təhsil layihələri həyata keçirilməyə başlandı. Proqram çərçivəsində UNESCO-nun maliyyə dəstəyi ilə 2005-ci ildən inklüziv təhsilin təşkili ilə bağlı 3 pilot layihə icra olundu. 15 ümumtəhsil məktəbi və 13 məktəbəqədər təhsil müəssisəsində 268 əlil uşaq inklüziv təhsilə cəlb edildi.

Qeyd edək ki, xüsusi qayğıya ehtiyacı olanlar üçün inklüziv təlim metodologiyasının yaradılması “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın ikinci strateji istiqamətində nəzərdə tutulub (2013).

Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasının Fəaliyyət Planında da (2015-2023) inklüziv təhsil üzrə məktəbəqədər və ümumi təhsil müəssisələrində məqsədli əlavə təhsil proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Bir faktı da vurğulamaq yerinə düşər ki, 2015-ci ildə inklüziv təhsillə bağlı görülmə işlər Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi ilə BMT-nin Uşaq Fondunun (UNICEF) birgə əməkdaşlığı çərçivəsində təhlil edildi və sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların təhsilinin təşkili nəticə etibarilə yeni mərhələyə qədəm qoydu. Belə ki, 2015-2016-cı tədris ilindən belə uşaqların ümumtəhsil müəssisəsində digər uşaqlarla birgə təhsilə cəlb olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikasında “İbtidai təhsil səviyyəsi üzrə inklüziv təhsilin tətbiqi” layihəsinin icrasına başlandı. Pilot inklüziv məktəblərin (Bakıdakı 138, 220, 202 və 252 nömrəli məktəblər) hər birində iki sinif olmaqla sağlamlıq imkanları məhdud olan 4 uşaq birinci sinfə qəbul edildi. Bakı şəhəri üzrə 4 ümumi təhsil müəssisəsində 86 şagird inklüziv təhsilə cəlb edildi.

2017-ci il 14 dekabrda təsdiq edilən “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” ölkəmizdə

inklüziv təhsillə bağlı həyata keçirilən ən uğurlu layihələrdən biridir. Proqramın məqsədi sağlamlıq imkanı məhdud olan uşaqların təhsilə çıxışını təmin etməkdən, təhsilin əlçatanlığını nəzərdə tutan, onların digər şəxslərlə bərabər səviyyədə təhsilini təmin etməkdən və onlar üçün maneəsiz mühit yaratmaqdan ibarət idi.

Onu da qeyd edək ki, son illər ərzində Bakı Dövlət Universitetində, Azərbaycan Dillər Universitetində, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində, Sumqayıt Dövlət Universitetində, Azərbaycan Kooperasiya Universitetində, Naxçıvan Dövlət Universitetində və bir çox başqa universitetlərdə İnklüziv Təhsil Mərkəzləri yaradıldı.

Nəticə

Yuxarıdakıları ümumiləşdirmək üçün qeyd edək ki, bu problemin həllinə hərtərəfli və sistemli yanaşma lazımdır. Belə ki, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaq üçün inklüzivlik integrasiyadan daha çox üstünlüklərə malikdir. İnklüziv təhsil müasir cəmiyyətdə böyük perspektivlərə malik olan mütərəqqi təlim üsuludur və bu ümid verir ki, sağlamlıq imkanları məhdud hər bir uşaq öz imkanlarına və ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış keyfiyyətli təhsil almaq hüququnu reallaşdırır, həyatda öz yerini tapır, şansını və potensialını dərk edir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyaya qoşulmaq barəsində Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri. 2 oktyabr 2008-ci il. № 686-III
2. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. Bakı. 2013, 24 oktyabr.
3. Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanunu. 19 iyun 2009-cu il// Azərbaycan, 2009, 20 iyun, №132, (5236)
4. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2001).
5. Vıqotski, L.S. Kor, kar, lallaların və əqli geriliyi olan uşaqların təhsili məsələləri: məqalələr və materiallar / M., 1924, 316 s.
6. Yarskaya-Smirnova, E.R. (1999). // Sosioloji tədqiqatlar. № 4. s.38-45.
7. Zaitsev, D.V. (2003). Müasir Rusiyada əlil uşaqların sosial integrasiyası. Saratov. səh.68

SUMMARY

Nezakat Yusifova, Sevda Karimova

FEATURES OF ORGANIZING THE EDUCATION OF CHILDREN WITH LIMITED HEALTH CAPABILITIES

The article examines the features of organizing educational activities for children with disabilities, the differences between integrated education and inclusive education, the relevance of inclusive education for children with disabilities, and the barriers to the transition to inclusive education are identified. It is noted that inclusion in education for children with disabilities has more advantages than integration. Inclusive education is actually a development process of general education, which implies the implementation of the humanistic principle of making education accessible to all, adapting it to the diverse needs of people.

In conclusion, it is justified that this methodological approach ensures access to education for children with special needs. Inclusive education seeks to develop a child-centered methodology that recognizes that all children are individuals with diverse learning needs. Inclusive education seeks to develop a humanistic approach to teaching and learning that is more flexible to meet diverse learning

needs. If teaching and learning become more effective as a result of the changes introduced by inclusive education, then not only children with special needs, but all children will benefit from

Keywords: children with disabilities, inclusive education, social integration, special education, teacher

РЕЗЮМЕ

Назакат Юсифова, Севда Каримова

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

В статье рассматриваются особенности организации образовательной деятельности для детей с ограниченными возможностями здоровья, выявляются отличия интегрированного образования от инклюзивного образования, актуальность инклюзивного образования для детей с ограниченными возможностями здоровья, препятствия при переходе к инклюзивному образованию. Отмечено, что для детей с ограниченными возможностями инклюзивное образование имеет больше преимуществ, чем интеграция. Инклюзивное образование по сути является процессом развития общего образования, подразумевающим реализацию гуманистического принципа обеспечения доступности образования для всех, его адаптации к разнообразным потребностям людей.

Наконец, обосновано, что данный методический подход обеспечивает доступ к образованию детей с особыми потребностями. Инклюзивное образование направлено на разработку методологии, ориентированной на ребенка, которая признает, что все дети являются личностями с различными образовательными потребностями. Инклюзивное образование направлено на разработку гуманистического подхода к преподаванию и обучению, который является более гибким и позволяет удовлетворять разнообразные потребности в обучении. Если в результате изменений, внесенных инклюзивным образованием, преподавание и обучение станут более эффективными, то от этого выиграют все дети, а не только дети с особыми потребностями.

Ключевые слова: дети с ограниченными возможностями, инклюзивное образование, социальная интеграция, специальное образование, учитель

İNKLÜZİV TƏHSİL MÜHİTİNDƏ PSIXOLOJİ YANAŞMALAR

ZEYNƏB ABASOVA

abasova_2026@inbox.ru

Bakı Slavyan Universiteti

Açar sözlər: *uşaq, təhsil, inklüziv, müəllim, sağlam, təsir*

Tarixən insanlar sağlamlığı məhdud uşaqları hər hansı bir günahı işləmiş və ya nəyisə düzgün etməyən valideynlərə cəza, lənət kimi düşündürdülər. Bu fikir müasir dövrümüzdə də təfəkkürlərdə qalmaqdadır. Mədəniyyət, təlim-tərbiyə və mənəvi dəyərlərin təsiri altında formalaşan təhsil insanın mənəvi siması olub yetişməsində, dünyagörüşünün artmasında, cəmiyyətə yararlı fərd olmasında böyük rol oynayır (2, s.22). "İnklüziv" sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların öz güclərinə inamını artırmağa, həmçinin onları digər uşaqlarla birgə məktəbdə təhsil almağa stimullaşdıran cəhddir. İnklüziv məktəb xüsusi tələbatlarından asılı olmayaraq bütün uşaqlara təhsil verən adi (ümumtəhsil) məktəblərdir. Burada sağlamlığı məhdud olan uşaqlara köməklik göstərilir, hər uşağın tələbatını fərdi qaydada ödəmək üçün müvafiq məktəb kurikulumu təsdiq edilir. Məktəbdə psixoloq, əmək gigiyenası üzrə terapevt, nitq terapevti və s. mütəxəssislər tərəfindən xüsusi xidmətlər göstərilir. "İnklüziv" xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ümumtəhsil məktəblərinə sadəcə olaraq daxil olması deyil. İnklüziv qrup mühitində təlim hər bir uşağın yoldaşları ilə birlikdə tədris prosesində tutur.

"İnklüziv təhsilin inkişafı dünyanın bir çox ölkələrinin təhsil siyasətinin prioritetlərindəndir" və ümumiyyətlə hər hansı bir ölkənin "təhsil sisteminin beynəlxalq prinsip və standartlara uyğunlaşması məqsədini daşıyır".

İnklüziv təhsil cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrindən olan uşaqların bərabər şəkildə təhsil almalarını təmin edən və onların fərqliliklərinə hörmətlə yanaşan bir yanaşmadır. Bu cür təhsildə məqsəd uşaqların fərqli ehtiyaclarına uyğun şəkildə inkişaf etmələri üçün şərait yaratmaqdır. Müəllimlər sağlamlıq və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların bir sinifdə, bir arada təhsil alması prosesini düzgün idarə etməli və onların fərqliliklərini nəzərə almalıdır.

Müəllimlərin inklüziv təhsildə diqqət etməli olduqları bir neçə əsas məsələ var:

1. Şəxsi ehtiyaclarla uyğunlaşma: müəllimlər uşaqların fərqli öyrənmə tərzlərini və ehtiyaclarını nəzərə alaraq dərsləri planlamalıdır. Onların qüsurları və güclü tərəfləri arasında balans qurulmalıdır ki, heç bir uşaq özünü kənarda hiss etməsin;

2. Sosial və emosional dəstək: müəllim uşaqların psixoloji və emosional rifahını təmin etməli, sosial bacarıqlarını inkişaf etdirməlidir. Bu, uşaqların sinifdə daha açıq və səmimi olmalarına kömək edir və təcrid olunmalarını önəyir;

3. Valideynlərlə əməkdaşlıq: müəllimlər, valideynlərlə daimi əlaqə qurmalı, onların uşaqlarının təliminə necə dəstək ola biləcəkləri barədə məlumat verməli və həftəlik, aylıq görüşlər təşkil etməlidir. Bu, uşağın həm məktəbdə, həm də evdə daha yaxşı inkişaf etməsinə şərait yaradır;

4. Bərabərlik və əhatə: inklüziv təhsil hər bir uşağın təhsilə eyni səviyyədə qatılmasını təmin etməli, heç bir uşağın qüsurları və ehtiyacları səbəbi ilə təhsildən kənarda qalmasına yol verməməlidir. Müəllimlər uşaqların fərdi ehtiyaclarına uyğun tədris metodlarını tətbiq etməli, tədris materiallarını və metodlarını hər uşağın inkişaf səviyyəsinə uyğunlaşdırmalıdır.

İnklüziv təhsilin uğuru təkcə müəllimlərin deyil, həm də valideynlərin və cəmiyyətin dəstəyi ilə mümkündür. Müəllimlərin təlim üsulları uşaqların cəmiyyətə inteqrasiya olunmasına kömək edəcək və onları hər hansı bir qüsurdan asılı olmayaraq öz potensiallarını reallaşdırmağa təşviq edəcək (2, s.46).

Demokratiya prinsiplərinə möhkəm inam xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların addım-addım yetişdirilməsi, həm də ibtidai məktəb proqramı uşaqları fəal həyat mövqeli vətəndaş kimi formalaşdırmağa sövq etməklə yanaşı, onları həyatın demokratiya ənənələrinə uyğun qurulması yolunda mənəvi dəyərləri yüksək qiymətləndirən şəxsiyyətə çevrilməyə ruhlandırır.

İnklüziv təhsil proqramı ibtidai sinif şagirdlərini ruhlandırır, onlarda həyata inam yaradır, mənəvi ehtiyaclarını müəyyənləşdirir, qarşılıqlı hörmətin əhəmiyyətini göstərməklə şagirdlərin obrazında məsuliyyət, vicdan, qayğıkeşlik və çalışqanlıq hissinin formalaşmasına yardım edir. Demokratik sinif şəraitində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlər digər şagirdlərlə yaxşı dostluq münasibəti yaradır və qayğıkeşlik göstərirlər. Bunu edərkən həmin xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlər özlərini cəmiyyətə yararlı hiss edirlər. İnklüziv proqrama ünsiyyət, qayğıkeşlik, icma əlaqələri daxildir. Ünsiyyət tədris vərdisləri və savadvermə işində başlıca açardır ki, bura oxu, yazı, nitq, riyaziyyat, dinləmə aiddir.

İnklüziv təhsilin təsirləri:

1. Ruhlandırıcı təsir: ibtidai sinif şagirdləri, inklüziv təhsil vasitəsilə özlərini cəmiyyətə inteqrasiya olunmuş və dəyərli hiss edirlər. Bu, onlarda həyata inamın artmasına, öz güclərinə inam qazanmalarına səbəb olur. Müəllimlər şagirdlərə fərqli bacarıq və istedadlarına hörmətlə yanaşaraq onların özlərini unikal və dəyərli hiss etmələrini təmin edir;

2. Mənəvi və sosial inkişaf: inklüziv təhsil şagirdlərdə məsuliyyət, vicdan, qayğıkeşlik və çalışqanlıq kimi xüsusiyyətləri inkişaf etdirir. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar digər uşaqlarla dostluq münasibətləri quraraq qarşılıqlı empatiya və dəstək nümayiş etdirirlər. Bu, onların sosial bacarıqlarını artırır və cəmiyyətə faydalı fərdlər olmalarına kömək edir;

3. Qayğıkeşlik və icma əlaqələri: inklüziv proqramda yalnız tədris bacarıqları deyil, həm də sosial əlaqələr, icma ilə münasibətlər əhəmiyyətli yer tutur. Uşaqlar bir-birinə qarşı daha açıq, qayğıkeş və dəstəkçi olurlar, bu isə sinifdəki atmosferi daha pozitiv və dostluq dolu edir. Həmçinin şagirdlər icma ilə daha sıx əlaqə qururlar, bu da onların fərdi inkişafına müsbət təsir göstərir;

4. Ünsiyyət bacarıqları: inklüziv təhsil şagirdlərin ünsiyyət vərdislərini inkişaf etdirməkdə əsas rol oynayır. Bu, yalnız verbal ünsiyyət (nitq) ilə deyil, həm də dinləmə, yazı, oxuma və riyaziyyat kimi müxtəlif tədris sahələrində də özünü göstərir. Müəllimlər bu bacarıqları inkişaf etdirməklə şagirdlərə sosial həyatda daha fəal və müvəffəqiyyətli olma imkanı verirlər.

İnklüziv təhsil təkcə akademik inkişafı deyil, həm də şagirdlərin sosial və emosional tərəfdən güclənmələrini təmin edən bir təhsil modelidir. Bu yanaşma, həmçinin uşaqlara qarşı anlayış və empatiya hisslərini gücləndirir, onların digər fərqliliklərlə barışmalarına, eyni zamanda özünü yaxşı hiss etmələrinə imkan yaradır.

Müəllim xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdi həvəsləndirməlidir. Şagirdlər öz potensial imkanları daxilində qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün tapşırıqlara məsuliyyətlə yanaşır, səy göstərməyə həvəsləndirilirlər (5, s.17). Öhdəçilik götürüb əzmkarlıq nümayiş etdirirlər. Bu şagirdlər götürdükləri öhdəçilikləri əzmkarlıqla yerinə yetirib, özlərinə inam hissi artırır, bəzən onlar bu işi yoldaşları ilə birlikdə edirlər. Yoldaşları isə böyük həvəslə dostlarına kömək edirlər. Həmin xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlər işlərinin öhdəsindən layiqincə gələndə onların gözlərində olan parıltı onlarda olan inamı daha da gücləndirir. Belə halda müəllim işindən zövq alır.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar daim müəllimin fikrini eşitmək istəyir, hər bir şirin söz, məsləhət onları ruhlandırır və verilən hər yeni tapşırığı onlar canla-başla yerinə yetirirlər. Kiçik mükafatı onlar ən qiymətli hədiyyə hesab edirlər. Belə halda onlarda müşahidə edilən komplekslər də tədricən aradan qaldırılır.

İnklüziv təhsil xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların cəmiyyətə inteqrasiyasını və onların təhsil həyatına uyğunlaşmalarını dəstəkləyən çox vacib bir yanaşmadır. Bu cür təhsil mühiti uşaqların yalnız akademik inkişafına deyil, həm də sosial və emosional rifahına müsbət təsir edir. Valideynlərin sevincinin və fəxri xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar məktəbə başladıqda, zaman keçdikcə, onlarda inkişaf və uyğunlaşma prosesinin müsbət nəticələrini gördükcə onların valideynləri də böyük məmnuniyyət və sevinc hissi keçirirlər. Bu, uşaqların müvəffəqiyyətləri yalnız məktəbə deyil, həm də ailəyə aid edilir.

İnklüziv təhsil proqramı uşaqların inkişafı üçün məktəb ilə valideynlər arasında sıx əməkdaşlığı tələb edir. Uşaqların məktəbdəki həyatına uyğunlaşmalarına kömək etmək üçün valideynlər onlarla birlikdə çalışmalı, uşaqlarının ehtiyaclarını anlamalı və onlara dəstək olmalıdırlar. Bu qarşılıqlı əlaqə və dəstək şagirdin həm təhsilində, həm də sosial adaptasiyasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara cəmiyyətlə əlaqə qurmaq və müxtəlif sosial vəziyyətlərdə iştirak etmək imkanları vermək çox vacibdir. Bu, onların həyatda daha fəal iştirak etmələrini, özünüifadə etmələrini və cəmiyyətin bir hissəsi olduqlarını hiss etmələrini təmin edir. Məktəb bu uşaqlara yalnız akademik biliklər vermir, həm də onlara sosial və həyat bacarıqları qazandırmaq üçün şərait yaradır.

Məktəb və müəllimlər sağlamlıq vəziyyətindən asılı olmayaraq hər bir uşağın öyrənməyə və inkişaf etməyə qadir olduğuna inanmalıdırlar. Bu inam uşaqların özlərinə olan inamını gücləndirir və onları daha çox cəhd etməyə təşviq edir. İnklüziv təhsil hər bir uşağın fərqli ehtiyaclarına cavab verərək onların öz bacarıqlarını və potensialını ortaya qoymalarına kömək edir (4, s.129).

Məktəbə cəlb edilmədən əvvəl valideynlər öz uşaqlarının qüsurlarını gizlədir, elə bil onlardan utanırdılar. Daha sonra isə dəstəyi görən valideynlər özləri müraciət edir, onların da sağlam yaşadları ilə birgə təhsil almasından zövq duyurlar.

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların tipik yaşadları ilə birlikdə oxuması onları və valideynlərini sevindirir. Axı xüsusi təhsildə inkişaf zəifdir. Uşaqların hamısının bərabər inkişafı məhduddur. İnklüziv təhsildə isə belə deyildir. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar öz yaşadları ilə birlikdə inkişaf edir, onların fərhini öz fərhləri hesab edir, daha səylə çalışırlar. Yoldaşlarından dəstək alan uşaq da, müəllimdən qayğı görən valideyndə də yüksək inam yaranır.

Müəllimlər xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara aşağıdakı üsullarla dəstək olmalıdır:

- ✓ Müəllimdə insanlıq hissi yüksək olmalı və o bütün şagirdləri özününkü hesab etməli;
- ✓ Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdləri kollektivin bir üzvü kimi hiss etmələrinə şərait yaratmalı;

- ✓ Ailələri uşaqların dəstəklənməsi üsullarından istifadəyə cəlb etməli;
- ✓ Hörməti köməklə birləşdirməli;
- ✓ Şagirdləri qarşılıqlı əməkdaşlığa və əlaqəyə həvəsləndirməli;
- ✓ Şagirdlərin öz sevinc və kədərlərini bölüşmələrinə imkan verməli;
- ✓ Məqsədə çatmaq üçün riskə getməli, inadkar və həvəskar olmalı;
- ✓ Şagirdlərin hüquqlarına hörmət etməli, onların müsbət işlərini rəğbətləndirməli;
- ✓ Şagirdlərin daim inkişafını izləməli və onların gələcəyinə inanmalı.

Beləliklə, inklüziv təhsil uşaqlara bir arada və bərabər şəkildə yaşamağı, başqaları ilə ünsiyyət qurmağı və qarşılıqlı hörmətə əsaslanan əlaqələr qurmağı öyrədir. Bu prosesin sonunda uşaqlar yalnız akademik deyil, həm də sosial və emosional cəhətdən daha güclü və inkişaf etmiş olurlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Avramidis, E., & Norwich, B. (2002). Teachers' attitudes towards integration/inclusion: A review of the literature. *European Journal of Special Needs Education*. 17(2), 129-147.
2. Bakken, J., & Jørgensen, C. (2012). *Special Education and Inclusive Education: Teaching Strategies for the 21st Century*. Bergen: University of Bergen Press
3. Hüseynova, N.T. (2014). *İnklüziv təhsil. Dərs vəsaiti*. Bakı
4. *İnklüziv siniflərdə təlimin təşkili*. Oxu materialı. Bakı. 2018. 68 s.
5. Loreman, T., Deppeler, J., Harvey, D. (2020). *İnklüziv təhsil (sinifdə müxtəlifliyin dəstəklənməsi üçün təcrübə təməlləri)* / T.Loreman, J.Deppeler, D.Harvey. İdeal Print, 309 s.

SUMMARY

Z.H.Abasova

PSYCHOLOGICAL APPROACHES IN AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Historically, people believed that children with disabilities were a punishment or a curse for their parents who had committed some sin or done something bad. This idea persists in modern thinking. Education, influenced by culture, upbringing and moral values, plays an important role in shaping a person's spirituality, broadening their worldview and turning them into individuals who contribute to the development of society. Inclusive education is an approach that ensures that children from different backgrounds receive equal education and respect for their differences. The aim of this type of education is to create conditions for the development of children in accordance with their different needs. Teachers must properly manage the process of teaching children with and without disabilities together in the same class and take into account their differences.

Keywords: child, education, inclusive, teacher, healthy, influence

РЕЗЮМЕ

З.Х.Абасова

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ В ИНКЛЮЗИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Исторически люди считали, что дети-инвалиды – это наказание или проклятие для родителей, которые совершили какой-то грех или сделали что-то плохое. Эта идея сохраняется и в современном мышлении. Образование, формирующееся под влиянием культуры, воспитания и нравственных ценностей, играет важную роль в формировании духовного облика человека, расширении его мировоззрения и превращении его в личность, вносящую вклад в развитие общества. Инклюзивное образование — это подход, который гарантирует, что дети из разных слоев общества получают равное образование и будут уважать их различия. Целью данного вида образования является создание условий для развития детей в соответствии с их различными потребностями. Учителя должны правильно управлять процессом совместного обучения детей с ограниченными возможностями и без них в одном классе и учитывать их различия.

Ключевые слова: ребенок, образование, инклюзивный, учитель, здоровый, влияние

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSISƏSİNDƏ İNKLÜZİV TƏHSİL

ZƏHRA HƏSƏNOVA

hasanovazahra41@gmail.com

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid ID: 0000-0002-8558-5858

Açar sözləri: *Azərbaycan, inklüziv təhsil, məktəbəqədər tərbiyə, uşaq, təlim*

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrin fəaliyyətinə, onların inkişafına dövlət daim xüsusi qayğı göstərir. Məktəbəqədər müəssisələrin şəbəkəsinin genişləndirilməsi, işin məzmununun yeniləşdirilməsi, yeni kurikulumların hazırlanması, səriştəli peşəkar tərbiyəçi kadrlarının hazırlanması dövlətimizin, şəxsən ölkə prezidenti İlham Əliyevin və Heydər Əliyev Fondunun prezidenti xanım Mehriban Əliyevanın xüsusi diqqət mərkəzindədir. Məktəbəqədər təhsil müəssisələri təhsil sisteminin ilk mərhələsi hesab olunur. Məktəbəqədər təhsil uşaqların sistemli tərbiyə və təlimi ilə məktəbə hazırlıq vəzifəsini yerinə yetirir. Bu məqsədlə uşaqları hərtərəfli inkişaf etdirmək, sosial mühitə alışdırmaq və ümumtəhsil məktəbinə hazırlamaq lazımdır. Uşaqların məktəbə hazırlığının vəzifələri uşaqlarda oxumaq həvəsinin yaradılması, məktəbə müsbət emosional münasibətin formalaşdırılmasıdır. Qeyd edək ki, məktəbəqədər yaş dövrü yalnız məktəb həyatına hazırlıq mərhələsi deyil, eyni zamanda insan həyatının ən məsuliyyətli, ən mühüm yaş dövrüdür ki, bu dövrdə insan sosial həyata hazırlanır, sosiallaşır və bütün mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərin təməli məhz məktəbə hazırlıq dövründə qoyulur.

Gələcək nəslin təməl bilik və bacarıqları təhsilin məhz bu pilləsində qoyulur. Bu cəhətdən məktəbəqədər təhsilin bütün pillələrində, xüsusilə məktəbə hazırlıq qruplarında təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsi, təkmilləşdirilməsi və yeni kurikulumların hazırlanması, xüsusilə uşaqların sosial tərbiyəsi mühüm bir məsələ kimi təhsil işçilərinin, pedaqoqların, tədqiqatçıların qarşısına bir vəzifə olaraq qoyulmuşdur.

Azərbaycan təhsil sisteminə 2004-cü ildən inklüziv təhsil anlayışı daxil edilmiş, bu da sağlamlığı məhdud olan xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların sağlamlığı normal uşaqlarla bir yerdə, o cümlədən bir bağçada, bir qrupda təhsil almalarına şərait və imkanlar yaratmışdır.

Dilimizə ingilis dilindən tərcümə edilmiş “inclusive” termini daxil edilmişdir ki, bu “qoşulma”, “cəlb edilmə”, “daxil olma” mənalarını verir.

2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi ilə BMT-nin Uşaq Fondunun (UNICEF) birgə əməkdaşlığı çərçivəsində inklüziv təhsil ilə bağlı görülmüş işlər və bu sahədə beynəlxalq təcrübə geniş təhlil edilmiş, bir çox nümunəvi təcrübələr qəbul edilmişdir (3).

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların digər sağlam uşaqlarla birgə təhsilə – inklüziv təhsilə cəlb edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir ki, bu proqram ölkəmizdə inklüziv təhsilin inkişafı üçün geniş imkanlar açmışdır.

İnklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud uşaqları cəmiyyətə cəlb etmək, bununla yanaşı onların inkişafını, tərbiyə prosesini həyata keçirməkdən ibarətdir. İnklüzivlik SİM (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların həm sosial, həm də akademik baxımdan daha çox imkanlar əldə etdiyini düşünən yanaşma və fəlsəfədir.

İnklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud olan hər bir uşağın müxtəlifliyini nəzərə alan, təlim prosesində onların maraq və qabiliyyətlərinə, ehtiyaclarına uyğunlaşdırılan bir yanaşmadır ki, bu prosesdə hər bir SİM uşaq ona fərdi yanaşıldığını və cəmiyyətin dəyərli üzvü olduğunu hiss etməlidir. Sosial statusundan, fiziki və əqli qabiliyyətlərindən asılı olmayaraq inklüziv təhsil hər bir uşağa təhsil ehtiyaclarını ödəmək və müasir dövrün inkişaf səviyyəsinə uyğun təhsil almaq üçün eyni hüquqlu olmasına təminat verir.

Aparılan pedaqoji və psixoloji tədqiqatlara əsasən, deyə bilərik ki, uşaq bağçalarında inklüziv qruplarda və ya siniflərdə sağlamlığı normal uşaqlarla sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar arasında möhkəm və davamlı dostluq əlaqələri, ünsiyyət və münasibətlər güclənir və formalaşır. Uşaqlar özlərindən fərqli uşaqlarla ünsiyyət qurmaqdan çəkinmirlər və buna qeyri-adi baxmırlar. Onlar sağlamlıq imkanları məhdud həmyaşıdları ilə fərqli səviyyədə ünsiyyət qurur, bir yerdə oynayır, təhsil alır və əylənirlər.

Belə mürəkkəb pedaqoji prosesdə uğurlu nəticələr üçün tərbiyəçilərin səriştəliliyi və peşəkarlığı böyük rol oynayır. Tərbiyəçilərin SİM uşaqlara fərdi yanaşması, təlim metodları və üsullarının doğru seçilməsi bu uşaqların bilik və bacarıqlarla silahlandırılmasına müsbət təsir göstərir. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində çalışan tərbiyəçi və müəllimlər Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin proqramı (kurikulumu) və dövlət təhsil standartının tələblərinə dərinlən bələd olmalı, təlim zamanı məktəbəqədər təhsil üçün nəzərdə tutulmuş təhsil proqramını rəhbər tutmalı, həmçinin fərdi təhsil planını və proqramını nəzərə almaqla istifadə edilən müasir pedaqoji texnologiyalardan, fəal və interaktiv metodlardan istifadə etməlidirlər.

İnklüziv məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin fəaliyyətin təşkilində ən mühüm məqamlardan biri sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların valideynləri ilə qarşılıqlı əlaqə, onlarla əməkdaşlıq və qarşılıqlı anlaşma münasibətlərinin qurulmasıdır.

Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində tərbiyəçilərin işindəki uğur, əsasən, uşaqların ailəsi, yaxınları ilə münasibətlərdə müəyyən edilir. Tədris və təlim prosesində tərbiyəçilərin əsas tərəfdaşı valideynlərdir. Qeyd etmək lazımdır ki, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ailələrində ailə üzvlərinin, pedaqoqların, loqopedin, psixoloqun diqqətini hiss etməsinə, işin müsbət nəticələrinə maraq göstərməsinə, təlim-tərbiyə məsələlərində onlara kömək etmək, şərait yaratmaq və xüsusilə onların müntəzəm olaraq maarifləndirilməsi lazımdır.

Bundan əlavə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların valideynləri övladlarının sosial cəmiyyətə daxil edilməsində xüsusilə maraqlıdırlar. Çünki xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların cəmiyyətə uyğunlaşması və inteqrasiya edilməsi onların sosial mühitə uyğunlaşmasına xeyli kömək etmiş olur. Bu zaman kollektivlə iş, kollektivə alışmaq kimi müsbət keyfiyyətlər də formalaşır inkişaf edəcəkdir. SİM uşaqlar xüsusi təhsil müəssisələrinə nisbətən inklüziv siniflərə və ya qruplara daha yaxşı uyğunlaşırlar. Bu, xüsusilə sosial təcrübənin mənimsənilməsində daha çox nəzərə çarpır. Sağlam uşaqlarda isə tolerantlıq, humanistlik kimi mənəvi keyfiyyətlər formalaşır.

Təlim prosesində tərbiyəçinin sağlamlığı məhdud uşaqlara düzgün yanaşması, eyni zamanda onların valideynlərinə qarşı da həssas davranmağı tələb edir. Bundan əlavə, təlimin təşkili tərbiyəçidən metodik cəhətdən doğru xarakter daşıyan yeni bilik və səriştələr, peşəkarlıq tələb edilir. Eyni zamanda bu səriştələr təlim zamanı və təlimdən kənar prosesdə valideynlərlə birbaşa iş zamanı formalaşa bilər.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsində valideynlərlə iş bir neçə istiqamətdə aparıla bilər:

- tədris-praktiki (“Bizim Uşaqlarımız” ailə klubu, məsləhət saatları, söhbətlər, açıq dərslər);
- məlumatverici və pedaqoji (valideyn görüşləri, uşaq işlərinin sərgiləri, məlumat vərəqələri, məlumat-loqopedik guşə, sorğular, anketlər);
- maarifləndirici və əyləncəli (birgə dərslər, əyləncə, oxu müsabiqəsi).

İşin birinci mərhələsində məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində çalışan müəllimlər, o cümlədən korreksiyaedici inkişaf sahəsində işləyən loqopedlər sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların səviyyəsini və onları daha çox maraqlandıran məsələləri müəyyən etmək üçün valideynlər arasında sorğu keçirirlər. Bu iş növü cari tədris ili üçün valideynlərlə birgə fəaliyyət planı hazırlamağa imkan verir.

Bu sahədə görülən işlər sağlamlıq imkanları məhdud uşağın tərbiyəsinə və təhsilinə köməklik göstərir. Valideynlərlə iş qrup şəklində tematik müəhazirələrdə, seminarlarda və s. həyata keçirilir. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların valideynləri üçün məsləhət saatları onların müraciəti əsasında fərdi qaydada aparıla bilər.

Uşaqlarla ilkin görüş və lazımi məlumat aldıqdan sonra tərbiyəçilər uşağın valideynlərini əldə edilmiş nəticələr ilə tanış edir və onlara cari tədris ili üçün hazırlanmış fərdi iş planını təqdim edirlər. Bu mərhələdə vacib məqam valideynləri uşaqlarla görülməli işlərlə tanış etməkdən ibarətdir.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların kollektivə daha yaxşı uyğunlaşması üçün valideynlər uşaqları ilə birlikdə dərslərə dəvət olunurlar. Lazım gələrsə, valideynlər pedaqoga sual verə, dərsin məzmunu ilə bağlı məlumatları dəqiqləşdirə, tövsiyə ala bilər.

Məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin mütəxəssisləri sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların rahatlığı, onlarla korreksiya və inkişafedici işlərin effektivliyinin maksimum dərəcəyə çatdırmaq üçün ailə üzvlərinin bağçaya baş çəkmə cədvəli müəyyən edir. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ailəsinə fərdi yanaşma onları qrupun digər valideynlərindən təcrid olunmaqlarını nəzərdə tutmur. Belə bağçalarda valideyn iclaslarında müxtəlif təlimlər keçirilməli, burada tərbiyəçi-müəllimlər məktəbəqədər təhsil müəssisəsində inklüziv tədrisin inkişafının xüsusiyyətləri haqqında məlumat verməli, müəyyən məsələlərə istiqamət verib, onlar üçün əhəmiyyətli olan məqamları müzakirə etməyə şərait yaratmalıdırlar.

Bundan başqa, tərbiyəçinin vəzifələrindən biri də qrupun valideynləri arasında dostluq münasibətlərinin qurulmasına kömək etməkdən ibarətdir. Bu problemin həllində ailələrlə tanışlığın müsbət rolu var. Bu istiqamətdə ailədə inklüziv uşağın mühiti ilə bağlı müxtəlif mövzularda görüşlər təşkil edib, aşağıda göstərilən məsələlər üzrə iş aparılmalıdır:

- təlimlər;
- dəyirmi masa;
- praktik vəziyyətlərin modelləşdirilməsi və həlli;
- ailədə tərbiyə təcrübəsinin mübadiləsi;
- məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların həyatının təşkilinə dair video nümayişlər;
- valideynlərin və uşaqların birgə fəaliyyəti.

Valideynlərin xahişi ilə qonaq qismində növbəti təhsil pilləsinin nümayəndəsi kimi ibtidai sinif müəllimi, psixoloqlar bağçaya dəvət oluna bilər. Bu uşaqların həmin müəllimlərlə gələcək ünsiyyətinə müsbət təsir göstərə bilər. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin tərbiyəçiləri bu cür görüşləri maraqlı, emosional baxımdan pozitiv etməyə çalışmalıdır. İnklüziv məktəblərdə gələcək şagirdlərin uğurları və nailiyyətləri məhz inklüziv bağçalarda təşkil olunmuş düzgün mühitdən asılıdır.

İnklüziv bağçalarda sosial sima olan valideynlərin maarifləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ailənin maraqlarını və ehtiyaclarını nəzərə almadan tərbiyəçilərin valideynlər arasında qarşılıqlı əlaqə yaratmaq mümkün deyil. Uşaq bağçasının əsas vəzifəsi sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ailələrinə pedaqoji yardım göstərmək, uşaq tərbiyəsində vahid yanaşmalar, məsləhətlər verməkdən ibarətdir. Bu cəhətdən inklüziv bağçalarda tərbiyəçilər valideynlərlə qarşılıqlı əlaqə yaratmalıdır. Bu əlaqə isə aşağıdakı məsələlərə əsaslanaraq həyata keçməlidir:

1. Tərbiyəçi və valideynlər arasında mehriban ünsiyyət tərz:

Ünsiyyətdə müsbət münasibət tərbiyəçilərlə valideynlər arasında görülməli işlərin möhkəm təməli hesab edilir. Tərbiyəçinin valideynlərlə ünsiyyətində qəti, tələbkar ton yolverilməzdir. Tərbiyəçi hər gün valideynlərlə ünsiyyət qurur. Sağlamlıq imkanı məhdud uşaqların uşaq bağçasına münasibəti də düzgün ünsiyyət və mühitdən asılıdır.

2. Fərdi yanaşma:

Fərdi yanaşma təkcə uşaqlarla deyil, həm də valideynlərlə işləyərkən lazımdır. Valideynlərlə ünsiyyət quran tərbiyəçi valideynlərin əhvalını hiss etməlidir. Ünsiyyət zamanı tərbiyəçinin şəxsi və pedaqoji qabiliyyətləri valideynlərlə davranışında özünü biruzə verir. Tərbiyəçi-valideyn arasında qarşılıqlı hörmət SİM uşağın sağlamlığı ilə bağlı müəyyən addımlar atmaqdan və qərarlar verməkdən ibarətdir.

3. Əməkdaşlıq:

Müasir valideynlər, əsasən, savadlı, bilikli və təbii ki, sağlam uşaqlarını necə tərbiyə etməli olduqlarını yaxşı bilən insanlardır. Ona görə də bu gün pedaqoji biliklərin artırılması və valideynlər arasında maarifləndirmə öz müsbət nəticəsini verməkdədir. Lakin xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təlim və tərbiyəsində valideynlərin çoxu səhvlərə, nöqsanlara yol verir, belə bir mühüm vəzifənin öhdəsindən gələ bilmirlər. Buna da səbəb xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla işin xüsusiyyətləri barədə ədəbiyyatın, materialların az olması, valideynlərin belə uşaqlarla hansı işlər

görə biləcəyi barədə məlumatlandırılmaması, onların pedaqoji biliyinin azlığıdır. Bu səbəbdən inklüziv bağçalarda sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ailələrinin qarşılaşdıqları çətin pedaqoji vəziyyətlərdə ailələrə yardım və qarşılıqlı dəstək mühiti yaratmaq, uşaq bağçası tərbiyəçilərinin ailənin problemlərini anlamaqda və köməklik etmələri üçün səmimi dəstək nümayiş etdirməsi daha məqsədəuyğun olacaqdır.

Sağlamlığı məhdud olan uşaqların ailələləri ilə işləməyin əsas məqsədi ailədə ailə üzvləri ilə doğru ünsiyyət qurmasına, onların cəmiyyətə uğurlu inteqrasiyasını həyata keçirməyə şərait yaratmaqdır. Odur ki, bu kateqoriyadan olan uşaqların cəmiyyətə yadlaşmasını aradan qaldırmaq, onlar arasında qarşılıqlı yardımı inkişaf etdirmək üçün valideynlərlə sosial-psixoloji söhbətlər aparmaq, onları maarifləndirmək, bağça ilə əməkdaşlığa cəlb etmək lazımdır.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, inklüziv təhsil uşaq bağçalarına inam, əməkdaşlıq etmək istəyi, müəssisənin kollektivi, eləcə də sağlam uşaqların valideynləri ilə qarşılıqlı əlaqə, qrupun və bütövlükdə qurumun fəaliyyətində iştirak edən müəllimlərin, valideynlərin düzgün rəftarından asılıdır. Bütün bunlar inklüziv uşaq bağçalarının əsas vəzifələrindən biri olaraq təhsilin inkişafını, səmərəsini və əhəmiyyətini xeyli dərəcədə artıracaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynov, Q., Şərəfxanova, L., Məmmədova, S., Mikayılova, Ü. (2010). İnklüziv təhsil. Bakı. 181 s.
2. Qasımov, S., Kərimova, E. və b. (2006). İnklüziv təhsil: müəllimlər, tərbiyəçilər, tibb işçiləri və psixoloqlar üçün vəsait. Bakı: OKA Ofset. 168 s.
3. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=vtls000568190>

SUMMARY

Zahra Hasanova

INCLUSIVE EDUCATION AT THE PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTION

The article describes the desire of teachers to cooperate with the family in terms of inclusive education. Also, trust in the preschool educational institution, the desire to cooperate, interact with the staff of the institution, as well as the parents of other children, take part in events increases the effectiveness of developmental education, which is one of the main tasks of a preschool educational institution. Therefore, in order to eliminate similar problems, it is necessary to conduct socio-psychological conversations with parents and attract them to cooperation with the kindergarten.

Keywords: *Azerbaijan, inclusive education, preschool education, children, learning*

AUTİZM SPEKTRLI KİÇİK MƏKTƏBYAŞLI UŞAQLARIN MƏKTƏBƏ ADAPTASIYASI

ZÜLFİYYƏ MUSAYEVA

Zulya.musayeva01@gmail.com

M.Sabir adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci

Açar sözlər: *autizm, autizm spektri, kiçik məktəbli, məktəbə adaptasiya, təlim məşğələləri, təlim nailiyyətləri*

Tədqiqatımızın kontekstində məktəbə uyğunlaşma anlayışı yalnız bir uşağın təhsil müəssisəsindəki təlim şəraitinə uyğunlaşması kimi deyil, daha geniş mənada şərh olunur. Uşağın təhsilinin necə təşkil olunmasından asılı olmayaraq məktəbə daxil olmaq onun üçün yeni həyat tərzinə, yeni aparıcı fəaliyyətə keçid, sosial statusunun dəyişməsi deməkdir. Bütün bu dəyişikliklər, onun təhsilinin təşkili formasından asılı olmayaraq uşağın şəxsi və idrak inkişafına təsir göstərir. Buna görə də bu tədqiqat təkcə məktəbə gedən uşaqların deyil, həm də evdə təhsil alan autizmlı birinci sinif şagirdlərinin təhsil və şəxsi nailiyyətlərini araşdırır.

Biz məktəbə uyğunlaşmanı ibtidai məktəbdə təlim prosesi zamanı uşağın idrak, kommunikativ və fərdi inkişafında baş verən dəyişikliklərin bütöv kompleksi kimi başa düşürük və onun göstəriciləri həm təhsil, həm də şəxsi nailiyyətlərdir. İbtidai məktəbdə heç bir inkişaf pozğunluğu olmayan uşaqlar arasında da müxtəlif uyğunlaşma çətinlikləri geniş yayılıb. M.M.Bezrukix məktəblilərin məktəbdə və ailədə sosial-psixoloji adaptasiyasını pozan bir sıra risk faktorlarını müəyyən edib (3). Bunlara məktəbəqədər hazırlığın qeyri-adekvat tələbləri və metodları; pedaqoji təsirlərin stres taktikası, tədris metod və texnologiyalarının uyğunsuzluğu, təhsil prosesinin irrasional təşkili, psixoloji və pedaqoji dəstək sisteminin olmaması aiddir.

Məktəbə başlayan uşaqların demək olar ki, hamısı yeni tələblərə və təhsil fəaliyyəti ilə müəyyən edilən yeni həyat şəraitinə, habelə onlar üçün yeni məktəb mühitinə uyğunlaşmaqda çətinlik çəkə bilər ki, bu da onların təhsil nailiyyətlərinə və şəxsi inkişafına təsir göstərir. ASP (Autizm Spektr Pozğunluğu) olan uşaqların məktəbə uyğunlaşmasının autistik disontogenezin xüsusiyyətləri ilə əlaqəli xüsusi çətinliklərlə əlaqəli olacağını güman etmək təbiiidir.

Validəynlər və mütəxəssislər autizmlı uşaqların məktəbə uyğunlaşmasını çətinləşdirən səbəblər arasında ilk növbədə davranış problemlərini, xüsusən aqressivliyin təzahürlərini, ünsiyyətdə çətinlikləri, sosial nizamsızlığı qoyurlar. Məktəb bacarıqlarının kifayət qədər inkişaf etməməsi, nitq problemləri, başqalarının köməyindən asılılıq kimi amillərə çox az əhəmiyyət verilir. Xüsusi bir araşdırma göstərdi ki, ASP olan məktəblilərin uyğunlaşmada uğurlu irəliləyişinə ən mühüm maneələr bunlardır: məktəbin ərazi baxımından uzaqlığı, kifayət qədər uyğunlaşdırılmamış yer və kifayət qədər hazırlıqlı olmayan müəllimlər (4). Başqa bir araşdırmanın müəllifləri məktəbə daxil olan autizmlı uşaqların uğurlu adaptasiya üçün xüsusi "keçid proqramlarında" (məktəbə hazırlıq proqramlarında) iştirak etmələrinin vacibliyini vurğulayırlar. Onların köməyi ilə gələcək şagirdin məktəbdə fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq mümkündür - idrak, nitq, gündəlik, sosial (5). Hal-hazırda dövlətimizdə ASP olan məktəbəqədər uşaqlar üçün təhsil proqramlarının fərdiləşdirilməsi texnologiyaları inkişaf etdirilir, bu da uşaqların məktəbdə təhsilinin gələcək uyğunlaşmasını və müvəffəqiyyətini təmin edən gərəkli işlər nəzərdə tutulur.

Əgər məktəb mühiti kifayət qədər uyğunlaşmağa müsait deyilsə və ASP olan uşağa lazımı dərəcədə peşəkar yardım göstərilməyibsə, onun uyğunlaşması çox çətin olacaq. Ümumi təhsilin inklüziv sinfində tam öyrənmə və uyğunlaşma üçün ASD olan ibtidai məktəblilərin böyük əksəriyyəti (90%) xüsusi peşəkar dəstəyə ehtiyac duyur. Tədqiqatçılar və praktikantlar qeyd edirlər ki, hətta bu və ya digər sahədə ASD olan qismən istedadlı şagirdlərdə sosial bacarıqların yetərinə inkişaf etməməsi məktəb uğurlarına və uyğunlaşmada irəliləyişlərə ciddi maneə ola bilər (4).

L.V.Şarqorodskaya vurğulayır ki, məktəbə uyğunlaşmanın qənaətbəxş səviyyəsinə nail olmaq üçün ASP olan bir şagird bütün təhsil boyu xüsusi təhsil şəraitinin yaradılmasını tələb edir (6). Onun ASP olan uşaqların ibtidai məktəbə integrasiyası üçün təklif etdiyi dinamik model, autizmlı uşağın öyrəndiyi və uyğunlaşdığı sosial mühitin diqqətli, tədricən və addım-addım mürəkkəbləşməsini nəzərdə tutur (6).

Ümumiyyətlə ASP olan uşaqların məktəbə uyğunlaşması problemi kifayət qədər öyrənilməmişdir. Yalnız bir neçə xarici tədqiqatçı məktəbə başlamazdan əvvəl müəllimlərin xüsusi hazırlığının, məktəblə valideynlər arasında əməkdaşlığın, xüsusi məktəbəqədər hazırlıq proqramlarının olmasının zəruriliyinə diqqət yetirir. Bununla belə bu amillərin hər birinin əhəmiyyəti və onların ASP olan şagirdlərin təhsil və şəxsi nailiyyətlərinin dinamikasına təsiri xüsusi olaraq təhlil edilmir.

Tədqiqatımızda ASP olan uşaqların təhsil aldığı Azərbaycanın 3 (Gəncə, Şəmkir, Qazax) regionundan 5 təhsil təşkilatı iştirak edib. Planlaşdırılan uzunlmasına tədqiqat ibtidai məktəbdə bütün təhsil müddəti ərzində ASP olan şagirdlərin məktəbə uyğunlaşma dinamikasının monitorinqini nəzərdə tutduğundan, tədqiqatın birinci mərhələsində nümunə yalnız məktəbdə təhsilin birinci ilində ASP olan uşaqlardan ibarət idi.

İbtidai ümumi təhsilin uyğunlaşdırılmış əsas təhsil proqramlarının müxtəlif versiyaları üzrə təhsil alan 6 yaşlı ASP olan 46 uşağın (25 oğlan və 21 qız) məktəbə uyğunlaşması öyrənilmişdir. Onlardan 31 uşaq korreksiya sinfində təhsil alıb, 8 uşaq dərslərin bir hissəsində korreksiya sinfində, bir hissəsi isə məktəbdə müəllimlə fərdi qaydada iştirak edirdi, daha iki nəfər ümumi təhsil siniflərində tam daxilolma şəraitində oxuyub. Beləliklə, nümunəyə daxil olmaq üçün iki əsas meyar uşaq psixiatri tərəfindən qoyulmuş “autizm spektrinin pozulması” diaqnozu və təhsilin birinci ili idi. Evdə təhsil alan uşaqlar dərstdən sonra məktəbdə müəllimlə fərdi məşğələlərə qatılır, sinifdənkənar məşğələlərə cəlb edilir, ümumilikdə onların həyat tərzində məktəbəqədər təhsilin başlanması ilə bağlı ciddi dəyişikliklər baş verir və buna görə də onların ümumi təhsilə cəlb olunmasını mümkün hesab etdik.

Uşaqların intellektinin qiymətləndirilməsi onların mənimsədikləri təhsil proqramlarının variantları ilə müəyyən edilirdi. Məktəbə daxil olan ASP olan uşaq üçün təhsil proqramı seçimi Psixoloji-Tibbi-Pedaqoji Komissiya (PTPK) tərəfindən hərtərəfli psixoloji-pedaqoji müayinədən, o cümlədən onun intellektual və nitq qabiliyyətlərinin yoxlanılmasından sonra tövsiyə olunur.

Autizmlı uşaqların təhsil sisteminə fəal şəkildə daxil olması ölkəmizdə ASD olan şagirdlərin məktəbə uyğunlaşması problemi getdikcə aktuallaşır. Nevrotipik inkişafı olan uşaqların məktəbə uyğunlaşması problemlərinə həsr olunmuş həm yerli, həm də xarici bir çox tədqiqatlar mövcuddur (3;4,5), lakin ASD olan uşaqların məktəbə uyğunlaşması ilə bağlı tədqiqatlar olduqca azdır. Bu tədqiqatın yeniliyi ASD olan birinci sinif şagirdlərinin təhsil və şəxsi nailiyyətlərinin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək və bu nailiyyətlərin keyfiyyətinə təsir edən əhəmiyyətli amilləri müəyyən etmək cəhdindədir. Bu məqsədlə autizmlı uşaqların müəllim və valideynlərinin ekspert qiymətləndirmələrinə əsaslanan metodologiyadan istifadə edilmişdir ki, bu da onların məktəblə bağlı təhsil və şəxsi nailiyyətləri haqqında təsəvvür əldə etməyə imkan verir.

Uşaqların təhsil və şəxsi nailiyyətlərini ümumi şəkildə əks etdirən məktəbə uyğunlaşmanın ümumi göstəricisi təhsilin birinci ilinin sonuna qədər bir qədər artmışdır. Eyni zamanda ASP olan şagirdlərin təhsil nailiyyətlərinin dinamikası şəxsi nailiyyətlərin dinamikasından daha qabarıq olduğu ortaya çıxdı. Ən diqqətəlayiq nailiyyətlər ASP olan uşaqların müstəqilliyinin artırılması və ixtiyari diqqətinin yaxşılaşdırılması, müəllimin köməyinə ehtiyacın azaldılması, təşkilatçılıq və sosial bacarıqların mənimsənilməsində özünü göstərirdi.

ASP olan birinci sinif şagirdlərinin məktəbə uyğunlaşmasına təsir edən amillər arasında tədqiqatda ən çox diqqət uşaqların həyatının məktəbəqədər dövrü ilə əlaqəli olanlara yönəldilib. Autizmlı uşaqların gələcək inkişafı üçün korreksiya yardımının erkən başlamasının vacibliyi bir çox tədqiqatlarda əsaslandırılmışdır (1,2;5) və indiki iş də bu məntiqi dəstəkləyir. Eyni zamanda məktəbəqədər uşaqlıq dövründə ASP olan bir uşağın aldığı müxtəlif sosial "müdaxilələrin" onun məktəbə uyğunlaşma keyfiyyətinə təsirini fərqləndirməyə cəhd edildi. Məsələn, əqli qüsurlu ASD olan birinci sinif şagirdlərinin təhsil və şəxsi nailiyyətlərinin keyfiyyətinə müsbət təsir məktəbəqədər yaşda (ən azı iki il) uşaq bağçasına getmə faktoru ilə aşkar edilmişdir. Bütün uşaqlarda intellektual

və nitq səviyyəsindən asılı olmayaraq, məktəbəqədər yaşda (ən azı iki il) xüsusi korreksiyaedici siniflər faktorunun məktəbə uyğunlaşmasına müsbət təsir tapıldı.

ASP olan uşaqların məktəbə uyğunlaşması şərtləri arasında təhsilin birinci ilində onlara xüsusi korreksiyaedici dəstək də əhəmiyyətli idi. Bu nümunədən əldə edilən nəticələr birmənalı deyil: təhsilin birinci ilində ASP olan şagirdlərlə aparılan korreksiya məşğələlərinin onların təhsil nailiyyətlərinə təsiri və bu cür dərslərin şəxsi nailiyyətlərə təsirinin olmaması aşkar edilmişdir.

Nəticə

Tədqiqat işində ASP olan uşaqların məktəbə uyğunlaşmasına bir sıra amillərin təsirini aşkar etdi, o cümlədən:

- ASP olan uşaqların məktəbə uyğunlaşmasına müsbət təsir göstərən faktor aşkar edilmişdir ki, bu da məktəbəqədər yaşda xüsusi korreksiya dərslərinin aparılması ilə müəyyən edilir;

- əqli qüsurlu ASP olan birinci sinif şagirdlərinin məktəbə uyğunlaşması üçün əhəmiyyətli olan amillər məktəbəqədər yaşda məktəbə hazırlıq dərsləri və məktəbəqədər yaşda uşaq bağçasına getmə ilə müəyyən edilir;

- təhsilin birinci ilində ASP olan şagirdlərlə aparılan korreksiya məşğələləri onların şəxsi nailiyyətlərinə praktiki olaraq heç bir təsir göstərmir və təhsil nailiyyətlərinə az da olsa təsir göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Autizm və autizm spektri pozğunluqları: diaqnostika və korreksiyaya: Universitetlər üçün dərslik / Ed. O.S.Nikolskaya. M: Yurayt, 2022. 295 s.
2. Baenskaya, E.R. (2014). Autizmli uşaqların erkən affektiv inkişafı // Korreksiya Pedaqoji İnstitutunun Almanaxı.
3. Bezrukix, M.M. (2011). Məktəb və ailə risk faktorları, onların uşaqların fiziki və psixi sağlamlığına təsiri // Təhsilin praktik psixologiyası bülleteni.
4. Davydova, Y., Gorelik, V. (2021). Autizm spektri pozğunluğu olan uşaqların sosiallaşması və məktəbə uyğunlaşmasının xüsusiyyətləri // E3S Web of Conferences.
5. Marsh, A., Spagnol, V., Grove, R. et al. (2017). Autizm spektri pozğunluğu olan uşaqlar üçün məktəbə keçid: Sistematik bir baxış // Dünya Psixiatriya Jurnalı.
6. Shargorodskaya, L.V. (2017). Organizatsionno-pedagogicheskie usloviya inklyuzivnogo obucheniya mladshikh shkol'nikov s rasstroistvami autisticheskogo spektra: diss. ...kand. ped. n. Moscow, 229 c.

SUMMARY

Zulfiya Musayeva

SCHOOL ADAPTATION OF YOUNG SCHOOL CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM

The article discusses the results of the initial stage of the study of school adaptation of children with autism spectrum disorders (ASD) studying in primary school. The study sample is represented by 46 first-graders with ASD studying in schools from 3 regions. The influence of a number of factors on the school adaptation of children with ASD was revealed, the most significant of which was the factor of children attending correctional classes at preschool age (at least two years). Special classes to prepare for school (at least one year) and attending kindergarten at preschool age (at least two years) turned out to be significant factors in school adaptation for children with ASD and intellectual disabilities.

Keywords: autism, spectrum of autism, small school child, adaptation to school, training sessions, educational achievements

СУЩНОСТЬ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ

ИНАРА ДЖАФАРОВА

inara-asadova@mail.ru

*преподаватель Азербайджанского Государственного
Педагогического Колледжа при Азербайджанском
Государственном Педагогическом Университете*

Резюме

Инклюзивное образование — термин, используемый для описания процесса обучения детей с особыми потребностями в общеобразовательных школах. Инклюзивное образование основано на идеологии, исключающей любую дискриминацию детей, обеспечивающей равное отношение ко всем людям, но создающей особые условия для детей с особыми образовательными потребностями. Инклюзивное образование – это процесс развития общего образования, предполагающий доступность образования для всех, с точки зрения адаптации к различным потребностям всех детей, обеспечивающий доступ к образованию для детей с особыми потребностями.

Ключевые слова: инклюзивное образование, демократическое общество, принципы, равенство

Понятие «инклюзивное образование» является уже не новым для нашей страны, мы уже знаем, что это образование в основном относится к образованию детей-инвалидов. «Развитие инклюзивного образования является одним из приоритетов образовательной политики многих стран мира» и в целом любая страна «стремится адаптировать систему образования к международным принципам и стандартам» («Инклюзивное образование» методическое пособие для учителей. с. 3,201). Чем обусловлен этот приоритет и какие изменения он предполагает? Эксперты отмечают, что «инклюзивное образование так или иначе ориентировано на индивидуализацию и демократизацию процесса обучения. Это требует от учителя справедливого отношения ко всем ученикам и индивидуального подхода к каждому ученику. Подобные изменения в системе образования многих развитых стран являются результатом ратификации государством Всеобщей декларации прав человека (1948 г.) и Конвенции о правах ребенка (1989 г.) Ратификация этих документов ООН каким-либо государством означает, что каждое государство признает указанные в этих документах принципы в качестве нормативного инструмента своей внутренней политики и пытается установить на этих принципах приоритеты во многих областях, в том числе в системе образования. Руководящий принцип двух упомянутых выше важных документов заключается в том, что все дети имеют равный доступ к образованию, и это их право человека. Таким образом, одна из важных целей образовательной политики любого государства – стимулировать и сделать реальностью интеграцию детей с ограниченными возможностями здоровья в общество.

Как мы видим, в подходе инклюзивного образования можно выделить два важных направления:

1) вопросы организации процесс обучения (описывает принципы образовательного процесса и требует его индивидуализации и демократизации) и 2) вопросы интеграции детей-инвалидов в общество (требует, чтобы образование стало механизмом интеграции в общество).

К цели и задаче «Инклюзивное образование» можно подойти в этих двух направлениях.

Первая задача, она призвана познакомить вас как педагогический коллектив с новыми подходами и педагогическими приемами и создать основу для их успешного применения в работе с детьми с ограниченными возможностями.

Вторая задача, ознакомить будущих учителей с принципами и основами, обеспечивающими политику инклюзивного образования, и подготовить их к образовательным реформам, проводимым в Азербайджане.

«...Школы должны принимать всех детей, независимо от их физических, интеллектуальных, социальных, эмоциональных, языковых и других особенностей. Это также относится к детям с умственной и физической отсталостью, особыми талантами, сиротам, работающим детям... детям, принадлежащим к этническим и культурным меньшинствам...» (Саламанкская декларация, с.28, 1994 г.)

Концепция инклюзивного образования основана на принципе прав человека. Согласно Конвенции по правам человека, государства должны создать систему образования таким образом, чтобы право на образование защищалось и обеспечивалось как право каждого ребенка. Азербайджанская Республика подписала Конвенцию по правам человека в 1992 году и взяла на себя обязательство защищать право на образование каждого ребенка, проживающего в нашей республике. Что значит защитить право всех детей на образование со стороны государства? Образование не должно создаваться только для здоровых детей, которые могут легко воспользоваться имеющимися возможностями и не сталкиваются с серьезными проблемами в обучении. Система общего образования должна охватывать всех детей и обеспечивать всем детям равные возможности и поддерживать индивидуальные достижения каждого. Инклюзивный подход к образованию служит этим целям и подразумевает, что условия и учебные материалы, предоставляемые как система, подходят для детей с разными способностями. Понятие инклюзивности в системе общего образования не означает включения какой-то группы детей в общеобразовательные школы, а означает приоритетность создания возможностей самой системы для включения в образование детей с широким спектром способностей и особых потребностей. Это включает в себя законодательство, финансовую поддержку, наличие специальных услуг и необходимой инфраструктуры в школах, соответствующую подготовку учителей, планирование и проведение уроков с учетом индивидуальных потребностей каждого ребенка, а также разнообразие методов и стратегий обучения. Сегодня развитие систем образования во многих странах мира характеризуется инклюзивным подходом. В последнее время этому подходу отдают предпочтение и ему уделяется серьезное внимание. В чем суть инклюзивного образования? Применение инклюзивных подходов в педагогике определяется как полное и активное вовлечение детей с особыми потребностями в их образование в условиях, максимально приближенных к условиям, в которых обучаются их типичные сверстники, полностью отвечающих основным демократическим принципам и ценностям. Инклюзия – это не просто включение детей с особыми потребностями в обычные школы. Обучение в инклюзивной классной среде предполагает право каждого ребенка участвовать в процессе обучения вместе с другими. Расовые, гендерные различия, а также особые различия и разные способности не влияют на это право. Независимо от своих способностей и потребностей, все дети считаются полноправными членами класса. Эта концепция инклюзивного образования отражает одну из основных демократических идей о том, что все дети являются ценными и активными членами общества. Таким образом, дети не делятся на здоровых и нуждающихся в особом уходе, их рассматривают как отдельных личностей со своими индивидуальными особенностями, потребностями и талантами, и их постоянно поддерживают в процессе обучения. История развития инклюзивного образования в Азербайджане начинается в 2004 году, и первым опытом стало привлечение детей с особыми потребностями в ряд избранных общеобразовательных школ и дошкольных учреждений городов Баку и Сумгаит. 24 октября 2013 года принятая распоряжением Президента Азербайджана Ильхамом Алиевым «Государственная стратегия по развитию образования в Азербайджанской Республике»

создала новые возможности для развития в стране инклюзивного образования. Одними из основных задач, прописанных в Государственной стратегии по развитию образования, являются подготовка программ развития и инклюзивного обучения для детей, нуждающихся в особой заботе; создание инклюзивной методологии обучения, обеспечивающей интеграцию детей, нуждающихся в особой заботе, в жизнь и образовательную среду; применение оптимальных инклюзивных образовательных моделей в целях обеспечения возможностей для образования и социальной адаптации детей, нуждающихся в особой заботе; обеспечение целевого дополнительного образования для преподавателей дошкольных и общеобразовательных учреждений по инклюзивному образованию. («Государственная стратегия по развитию образования в Азербайджанской Республике», 2013). Начиная с 2015-2016 учебного года, с целью привлечения детей с ограниченными возможностями здоровья к совместному обучению с другими детьми в общеобразовательных учреждениях, в стране началась реализация проекта «Применение инклюзивного образования на уровне начального образования». 14 декабря 2017 года Президент Азербайджана подписал Распоряжение «Об утверждении Государственной программы по развитию в Азербайджане инклюзивного образования для лиц с ограниченными возможностями здоровья в 2018-2024 гг.». Его целью является обеспечение лиц с ограниченными возможностями здоровья равными возможностями к образованию на всех уровнях и создание беспрепятственной среды для их образования. Существует множество определений и трактовок инклюзивного образования.

Общими элементами для них являются:

- инклюзивное образование - это непрерывный процесс, направленный сделать школы более продуктивными и полезными для всех детей;
- инклюзивное образование включает в себя реструктуризацию образовательной культуры, юридической документации и практики для обеспечения их соответствия потребностям школьников,
- инклюзивное образование обуславливает изменения всей школы с целью удовлетворения потребностей всех школьников
- инклюзивное образование - это постоянная деятельность по выявлению и устранению конкретных причин, препятствующих доступу детей к школе и обществу;

Инклюзивное обучение исключает любую дискриминацию детей и создаёт равные условия для всех детей, но при этом обеспечивая особое отношение к детям, нуждающимся в заботе. Говоря об общих вопросах обучения и воспитания детей с ограниченными возможностями здоровья в инклюзивной образовательной среде, следует отметить, что инклюзивное обучение строится на следующих обще дидактических принципах:

1. Систематичность и последовательность. Этот принцип важен для достижения учебных и воспитательных целей, прогнозирования и преодоления актуальных трудностей взаимодействия школьников с различными умственными способностями

2. Индивидуальный и дифференцированный подход в обучении учащихся. Во время учебного занятия по любой дисциплине важно давать образование всему классу, при этом принимать во внимание способности каждого ученика в отдельности, включая его по мере возможности во фронтальную работу на уроке.

3. Связь обучения с реальными жизненными условиями. При обучении моделируются и воспроизводятся условия, трудные для ученика, но возможные в обыденной жизни, их анализ и проигрывание могут стать основой для позитивных сдвигов в развитии личности школьника. Коррекционная работа в условиях интегрированного обучения включает в себя коррекцию не только знаний, психических функций, но и взаимоотношений. Это возможно только в рамках деятельности учеников, осуществляемой в тесном сотрудничестве со взрослым и под его руководством. Любая коррекция основывается на том или ином виде деятельности. В ней можно смоделировать трудные конфликтные ситуации и сориентировать ученика на их конструктивное разрешение.

4. Сознательность и активность учащихся в обучении. Данный принцип предполагает обеспечение эмоциональной сопричастности учащихся к учебному процессу, вызывание у школьников переживаний, сочувствий в связи с учебной деятельностью через использование различных приемов в процессе обучения. Переживания стимулируют развитие интеллекта, эмоциональные побуждения более действенны, чем интеллектуальные, так как они сохранены у детей с любыми отклонениями в умственном развитии. Ученики должны понимать тот учебный материал, который им предлагается усвоить, научиться его переносить в свою самостоятельную практическую деятельность, что невозможно сделать без положительного эмоционального отношения ребёнка к обучению.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гасанова, И.М. (2012). Адаптация детей с ограниченными возможностями здоровья Методическое пособие. Баку, с.68
2. «Государственная стратегия по развитию образования в Азербайджанской Республике» (2013)
3. «Государственные программы по развитию в Азербайджане инклюзивного образования для лиц с ограниченными возможностями здоровья в 2018-2024 гг.» Баку (2017)
4. Гусева, Т.Н. (2010) «Инклюзивное образование» - М.: Центр «Школьная книга» с.52
5. Ибрагимов, Ф.Н., Гусейн-заде, Р.Л. (2013). Педагогика: Учебник в 2-х томах (VIII глава)Баку, Мутарджим, с.454
6. Организация обучения в инклюзивных классах (2018) (Материал для чтения), Баку,с.5

XÜLASƏ

İnklüziv təhsil xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ümumtəhsil məktəblərində tədris prosesini ifadə etmək üçün istifadə edilən termindir. İnklüziv təhsil uşaqlara qarşı hər hansı ayrı-seçkiliyi istisna edən, bütün insanlara bərabər münasibəti təmin edən, lakin xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqlar üçün xüsusi şərait yaradan ideologiyaya əsaslanır. İnklüziv təhsil xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilə çıxışını təmin edən, bütün uşaqların müxtəlif ehtiyaclarına uyğunlaşma baxımından hamı üçün təhsilin əlçatanlığını nəzərdə tutan ümumi təhsilin inkişafı prosesidir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, demokratik cəmiyyət, prinsiplər, bərabərlik

SUMMARY

Inclusive education is a term used to describe the process of educating children with special needs in mainstream schools. Inclusive education is based on an ideology that excludes any discrimination against children, ensures equal treatment of all people, but creates special conditions for children with special educational needs. Inclusive education is a process of development of general education, which implies accessibility of education for all, in terms of adaptation to the different needs of all children, providing access to education for children with special needs.

Keywords: inclusive education, democratic society, principles, equality

ОСОБЕННОСТИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ДЕТЕЙ С СИНДРОМОМ ДАУНА

МЕХРИБАН КУЛИЕВА

k.mehriban@mail.ru

Бакинский Славянский Университет

Ключевые слова: инклюзия, синдром Дауна, трисомия, кариотипирование, инклюзивная педагогика

В современный период инклюзивное образование трактуется как процесс обучения и воспитания, в который включены все дети, независимо от их физических, психических, интеллектуальных и других особенностей. Эти дети могут обучаться вместе со своими здоровыми сверстниками по месту жительства в одних и тех же общеобразовательных школах.

Следует отметить, что инклюзивное образование нацелено создать безбарьерную среду, учитывающую индивидуальные потребности каждого школьника и предоставляет соответствующую поддержку и адаптацию программы образования. Все это в итоге приводит к социализации детей с особыми потребностями (Алехина, 2013, 33).

Смысл инклюзии состоит в том, чтобы полностью вовлечь ребенка с ОВЗ в жизнь класса. В идеале инклюзивный класс должен объединять несколько групп детей с особыми образовательными потребностями, чтобы дети имели возможность общаться друг с другом.

В основу инклюзивного образования положена идеология, исключающая любую дискриминацию детей, обеспечивающая равное отношение ко всем людям, создавая особые условия для детей, имеющих особые образовательные потребности (Самсонова, 2019, с.27).

Введения понятия о синдроме Дауна

Синдром Дауна — одна из наиболее распространенных хромосомных аномалий, возникающая в результате мутации 21-й пары хромосом с формированием ее дополнительной копии в геноме человека. У пациентов обычно наблюдается легкая или умеренная умственная отсталость, задержка роста, недостаточность функций желез внутренней секреции и характерные черты лица.

Есть определенные особенности в развитии детей с синдромом Дауна.

Синдром Дауна был впервые описан английским врачом Джоном Лэнгдоном Дауном в 1866 году, но его связь с 21-й хромосомой была установлена почти 100 лет спустя доктором Жеромом Леженом в Париже. Именно наличие всей или части третьей копии хромосомы 21 вызывает синдром Дауна, наиболее распространенную хромосомную аномалию, встречающуюся у людей.

Выделяют три типа синдрома Дауна:

- трисомия – наиболее распространенная форма синдрома Дауна, для которой характерно полное утроение 21 хромосомы во всех клетках организма; на долю этой формы приходится 94-95% всех случаев болезни;

- смещение (транслокация) 21 пары хромосомы на другие хромосомы – встречается в 4% случаев;

- мозаичный синдром Дауна (около 2% случаев), когда утроенную 21 хромосому содержат только некоторые клетки организма. Сами больные, как правило, ничем не отличаются от здоровых, но имеют большой риск рождения ребенка с синдромом Дауна (Митчелл, 2019, с.86).

Большинство пациентов с синдромом Дауна имеют дополнительную копию хромосомы 21. Существуют различные гипотезы, связанные с генетической основой синдрома Дауна и ассоциацией различных генотипов с фенотипами. Среди них дисбаланс дозировки генов, при

котором наблюдается повышенная дозировка или количество генов Hsa21, что приводит к повышенной экспансии генов. Это также включает в себя возможность ассоциации разных генов с разными фенотипами синдрома Дауна. Другой популярной гипотезой является гипотеза усиленной нестабильности развития, согласно которой генетический дисбаланс создается рядом трисомных генов и приводит к большему влиянию на экспрессию и регуляцию многих генов.

Различные клинические состояния связаны с синдромом Дауна, поскольку он затрагивает разные системы. У этих пациентов наблюдается широкий спектр признаков и симптомов, таких как нарушения интеллекта и развития или неврологические особенности, врожденные пороки сердца, нарушения со стороны желудочно-кишечного тракта (ЖКТ), характерные черты лица и аномалии.

Как правило, дети с синдромом Дауна любознательны, открыты, очень общительны. Да, умственная отсталость в лёгкой или умеренной формах присутствует. Но люди, у которых 47 хромосом вместо 46, неплохо учатся и даже осваивают разные профессии.

Родителям очень важно самим ежедневно заниматься с таким ребёнком. Плюс не пренебрегать помощью специалистов — психолога, дефектолога, логопеда. Важно научить особенных детей жить в обществе, а не скрываться дома. Нужно показывать им, как ухаживать за собой, как общаться с другими людьми и даже дружить! (Горынина, 2014, с.95).

Лечение людей с синдромом Дауна

- Лечение конкретных проявлений
- Генетическое консультирование
- Ведение пациентов с синдромом Дауна носит междисциплинарный характер. Новорожденному с подозрением на синдром Дауна следует сделать кариотипирование для подтверждения диагноза. Семью необходимо направить к клиническому генетику для генетического тестирования и консультирования обоих родителей.

- Для профилактики необходимо проведение кариологического обследования больного и родителей для выяснения степени опасности повторного рождения в этой семье больных детей.

- Просвещение родителей является одним из важнейших аспектов лечения синдрома Дауна, поскольку родители должны быть осведомлены о различных возможных состояниях, связанных с ним, чтобы их можно было диагностировать и лечить соответствующим образом. Лечение в основном симптоматическое, и полное выздоровление невозможно (Подольская, 2021, с.58).

- Этим пациентам следует оценить их слух и зрение, и поскольку они более склонны к развитию катаракты, поэтому требуется своевременное хирургическое вмешательство. Тесты функции щитовидной железы следует проводить ежегодно, и в случае нарушения следует проводить соответствующее лечение.

- Для оптимального роста и набора веса необходимы сбалансированное питание, регулярные физические упражнения и физиотерапия, хотя проблемы с питанием действительно улучшаются после операции на сердце.

Дети с синдромом Дауна обычно получают образование в специальных школах по всему миру. Небольшое количество проведенных исследований охватывает такие условия и педагогические подходы, применяемые в этих классах. Хотя педагоги имеют богатый опыт работы с детьми с синдромом Дауна, в программе есть недостатки. Разнообразие детей на уроках в общеобразовательных школах в дополнение к их потребностям, удовлетворение дополнительных образовательных потребностей ученика с синдромом Дауна является сложной задачей, проблемой для учителя, и большинству учителей трудно справиться с этой проблемой. Шотландские исследователи в настоящее время обращают внимание на недостаточность ресурсов в планировании акцентировать внимание на таких вопросах, как

несоответствие. Перечисленные задачи выдвигают на первый план проблемы, связанные с обучением учащихся с синдромом Дауна в классе (Сунцова, 2018, с.74).

Хотя некоторые преподаватели поддерживают принципы и ценности инклюзии, они недостаточно подготовлены, чтобы применять их в личной практике. Это связано с отсутствием убедительных доказательств инновационных или традиционных педагогических методов. Однако совместные усилия педагогов, психологов, социологов, биомедицинских специалистов и генетиков в изучении трудностей обучения в наше время являются результатом их усилий всесторонне понять природу и последствия генетически обусловленных синдромов, включая синдром Дауна, объяснить влияние на развитие и обучение детей индивидуальных особенностей. Это требует, чтобы исследователи в области педагогики и психологии обладали обширными междисциплинарными знаниями, чтобы преодолевать препятствия и анализировать новую литературу, основанную на различных методологиях и различных системах ценностей. Детям с синдромом Дауна требуется целенаправленная и совместная деятельность исследователей для реализации их внутренних возможностей и потенциала (Allington, 1999, с.6).

В настоящее время инклюзия оценивается как международный вызов. Инклюзивное образование — более широкое и всеобъемлющее понятие, чем интеграция. Включает в себя все вопросы, связанные с образованием. Сторонники инклюзивности больше заинтересованы в развитии системы образования, поддерживающей разнообразие и обеспечивающей равенство, чем в удовлетворении особых образовательных потребностей учащихся (Богданова, 2018, 125).

Некоторые исследователи считают, что специфические подходы к удовлетворению потребностей, учащихся с особыми образовательными потребностями могут привести к обособлению этой категории учащихся. Инклюзивная педагогика завершает дискуссию, предлагая оптимальные, подходящие подходы для всех, удовлетворяя потребности в обучении учащихся с особыми образовательными потребностями. Чтобы быть успешным, учителя должны приобрести необходимые знания и навыки и использовать их по мере необходимости.

• Идеология инклюзивности возникла в результате принятия ценности человека и специфики каждого человека. Осуществление инклюзии возможно только на основе демократических принципов. Дискриминация не приветствуется. Поэтому инклюзия – это динамично развивающийся процесс, положительно влияющий на систему общественных отношений. Развитие инклюзивных идей укрепляет нравственное здоровье общества. Основой инклюзивного образования являются идеи гуманизма, основанные на уникальности человеческой личности, основанной на ее особой ценности, независимо от физического здоровья, и праве на достойную жизнь.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алехина, С. В. (2013). Инклюзивное образование: история и современность: учебно-методическое пособие. Москва: Педагогический университет «Первое сентября», 33 с.
2. Богданова Т. Г. (2018). Педагогика инклюзивного образования: Учебник. - Москва: ООО "Научно-издательский центр ИНФРА-М", 335 с.
3. Горынина, В. С. (2014). Реализация коррекционно-развивающих программ с детьми дошкольного возраста в условиях инклюзивного образования: научно-методическое пособие/ Казань:Познание, 164 с.
4. Инклюзивное образование: сборник статей / сост. М. Р. Битянова. – Москва: Библиотека журнала «Классное руководство и воспитание школьников», 2018. 224 с.
5. Инклюзивное образование: инновационные проекты, методика проведения, новые идеи: сборник научно-методических материалов / под науч. ред. А. Ю. Белогурова, О. Е. Булановой, Н. В. Поликашевой. – Москва: Спутник+, 2020. 254 с.

6. Кулагина, Е.В. (2014). Образование детей-инвалидов и детей с ограниченными возможностями здоровья: социально-экономический аспект / Е. В. Кулагина. Москва: Перспектива, 206 с.
7. Митчелл, Д. (2019). Эффективные педагогические технологии специального и инклюзивного образования: главы из книги / Дэвид Митчелл; пер. с англ. И. С. Аникеев, Н. В. Борисова. Москва: Перспектива, 263.
8. Подольская, О.А. (2021). Инклюзивное образование лиц с ограниченными возможностями здоровья: учебное пособие/О.А. Подольская. М.|Берлин:Директ-Медиа, 57 с.
9. Самсонова, Е.В. Основные педагогические технологии инклюзивного образования: учебно-методическое пособие / Е. В. Самсонова, Т. П. Дмитриева, Т. Ю. Хотылева. – Москва: Педагогический университет «Первое сентября», 2019. – 36 с.
10. Сунцова, А.С. (2018). Теория и технологии инклюзивного образования: учебное пособие / А. С. Сунцова. – Ижевск: Удмуртский университет, 110.
11. Allington, R.L. and Baker, K. (1999). 'Best practices in literacy instruction for children with special needs'. In L.B.Gambrell, L.M.Morrow, S.B.Neuman and M.Pressley(eds) best Practices in Literacy Instruction, New York: Guilford Press
12. American Psychiatric Association (APA) Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (4th edn), Washington, DC: APA,1994.
13. <https://specialolympics.ru/blog/osobennosti-razvitiya-detey-s-sindromom-dauna>
14. <https://empathycenter.ru/articles/sindrom-dauna/>
15. <https://www.invitro.ru/moscow/library/bolezni/33546/>
16. <https://sprouting.ru/sindrom-dauna/>
17. <https://www.msmanuals.com/ru/>

XÜLASƏ

DAUN SİNDROMLU UŞAQLAR ÜÇÜN İNKLÜZİV TƏHSİLİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Hal-hazırda cəmiyyət təhsil müəssisələri qarşısında yüksək səviyyəli və geniş təhsil xidmətləri, habelə uşaq əhalisinin bütün kateqoriyaları üçün təhsilin əlçatanlığı kimi global vəzifələr qoyur.

Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi o şərtlə mümkündür ki, təhsil prosesləri tələbələr üçün ən əlverişli şəraitdə baş verən təhsil müəssisələrində rahat təhsil mühiti yaradılsın. İnklüzivlik ən son xüsusi təhsil strategiyalarından biridir. İnklüzivlik xüsusi təhsil ehtiyacı olan uşağın məktəb həyatına tam cəlb edilməsi deməkdir.

Açar sözlər: inklüziv, daun sindromu, trisomiya, karyotipləşdirmə, inklüziv pedaqogika

SUMMARY

FEATURES OF INCLUSIVE EDUCATION FOR CHILDREN WITH DOWN SYNDROME

Currently, society sets before educational institutions such global tasks as a high level and wide range of educational services, as well as accessibility of education for all categories of the child population. The fulfillment of these tasks is possible provided that a comfortable educational environment is created in educational institutions, in which educational processes take place in the most favorable conditions for students. Inclusion is one of the latest special education strategies. Inclusion means the full involvement of a child with special educational needs (SEN) in the life of the school.

Keywords: inclusion, down syndrome, trisomy, karyotyping, inclusive pedagogy

ОСНОВНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И КОНЦЕПЦИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

АНАР НАДЖМЕДДИНЛИ

v.anar@mail.ru

Бакинского славянского университета

Резюме

В статье рассматривается актуальная проблема научного дискурса в области инклюзивного образования с точки зрения основных теоретических подходов в современной педагогике. Цель исследования состоит в систематизации существующих научно-теоретических подходов к инклюзивному образованию. Задачи исследования состоят в выявлении наиболее популярных в педагогической науке концепций инклюзивного образования. Методы исследования: формально-логический метод, историографический анализа научной литературы, метод научного обобщения и систематизации. Результаты исследования: в современном научном дискурсе доминируют три основные концепции инклюзивного образования (социокультурная адаптивная инклюзия; индивидуальный подход; концепция технологической поддержки обучающихся с особыми образовательными потребностями).

Ключевые слова: инклюзия, образование, социокультурная адаптация, современная педагогика, особые образовательные потребности

Введение

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что в современном образовании нет единого подхода к пониманию инклюзивности для обучающихся с особыми образовательными потребностями. В научном дискурсе можно обнаружить лишь общие трактовки понятия самой «инклюзии», которые не всегда позволяют установить сущность процесса обучения в рамках инклюзивного образования (Jitendra, Singh, Meru, 2021: 67).

В самом широком контексте инклюзия рассматривается как полное включение детей, подростков, молодых людей с разными возможностями во все позитивные аспекты жизни образовательного учреждения, которые доступны их обычным сверстникам (Rohs, 2022: 56). Появление идей безбарьерного, доступного всем образования в казахстанском обществе и их преломление в педагогической практике влекут за собой преднамеренные и объективные изменения связей внутри образовательных систем, вследствие чего рождается новая объектная область исследования. Инклюзивное образование можно понимать как новый социальный феномен развития образовательной системы (Frohn, 2024: 104).

В своей работе Л.Н. Лиходеева предлагает следующее определение: «В узком смысловом значении инклюзивное образование – это включение человека с особыми возможностями в общеобразовательный процесс вместе другими для освоения социального опыта и существующей системы общественных отношений. В широком смысле инклюзивное образование рассматривают с опорой на значение данного термина на французском языке (от франц. *inclusif* – включающий в себя). Процессы демократизации, гуманизации общественной жизни находят преломление в ряде международных, правовых актов, которыми были заложены основные принципы и подходы к реализации идей инклюзивного образования в мировом образовательном пространстве» (Лиходеева, 2017:5).

Основные концептуальные подходы к инклюзивному образованию в современном педагогическом дискурсе

В рамках современного научного дискурса основным является социокультурный подход, согласно которому изучение человеческого поведения и мыслительных процессов невозможно без учета контекста их возникновения. Социокультурный подход предполагает, что все знания, убеждения и ценности формируются под воздействием культурной среды и исторического времени. Подход акцентирует внимание на взаимодействии индивида с обществом, признавая, что личные и коллективные идентичности создаются в условиях сложных сетей социальных отношений.

С точки зрения инклюзии, важнейшим аспектом данного подхода является акцент на максимально возможное культурное и социальное включение обучающихся в социальные процессы, и в первую очередь – в систему образования, которая отвечает за вторичные процессы (после семьи) социализации личности (Rohs, 2022: S. 62).

В современных педагогических исследованиях значительное внимание уделяется индивидуализированному обучению, в основе которого лежит принцип адаптации образовательного процесса к уникальным особенностям каждого обучающегося (Akhmetova,

Такой подход предполагает использование индивидуализированных учебных планов и методов, способствующих максимальному вовлечению в учебный процесс всех обучающихся, независимо от их способностей и особенностей (Abrol, 2023: 38).

Экономические, а также, частично, и культурно-социальные диспропорции (бедность, миграция, ограниченные возможности) вызывают риски социальной изоляции определенной категории людей (инвалиды, люди с особыми потребностями, с ограниченными возможностями, с ограничениями здоровья и т.п.) (Черепкова, Смуглиенко, 2015: 67).

Наиболее частый эффект от такой изоляции возникает именно в сфере образования, когда люди с ограниченными возможностями фактически исключены из образовательного процесса при сопутствующих негативных последствиях внедрения в социум в целом. Такая ситуация позволяет объяснить исключительную важность внимания исследователей к инклюзивному образованию, как феномену и процессу, продвигаемому в целях установления социального равенства (Тухтамурад, 2021: 114).

Самые актуальные направления в сфере инклюзии основываются на нескольких ключевых принципах, которые обеспечивают качественное и эффективное инклюзивное образование, ключевым из которых является подготовка педагогических кадров (воспитателей, учителей младших и старших классов, психологов, логопедов т.д.), которые должны владеть соответствующими компетенциями для эффективной деятельности в инклюзивной образовательной среде (Тотикова, 2016: 47).

Профессиональные педагогические кадры, несомненно, являются определяющим фактором в реализации инклюзии, для качественного воспитания и обучения людей с особыми образовательными потребностями на протяжении всей жизни. Иными словами, каждый специалист, осуществляющий свою деятельность на любом из уровней инклюзивной образовательной системы, должен был подготовлен к организации и реализации комплексного учебного процесса, позволяющего обеспечить доступ и реальное участие каждому обучаемому (Муминова, 2023: 17).

Исследователи также отмечают, что в современных условиях не менее важна концепция универсального дизайна обучения, которая подчеркивает необходимость создания учебных материалов и среды, доступных и полезных для всех учащихся (Жантаева, 2016: 37). Такой подход не только снижает барьеры для обучающихся с особыми образовательными потребностями, но и обогащает их образовательный опыт (Егоров, 2012: 24).

Процессы, происходящие в современном образовании, требуют новых подходов к реализации задач, связанных с образованием детей с ОВЗ, достижения нового качества

специального образования, которое определяется его соответствием актуальным и перспективным запросам современного общества. В связи с чем, обеспечение государственных гарантий доступности качественного специального образования становится особенно актуальным.

Интеграция детей с ограниченными возможностями здоровья в общеобразовательные учреждения требует комплексного подхода, направленного на преодоление барьеров, которые могут возникнуть в процессе обучения. Необходимо не только адаптировать образовательные программы, но и обеспечить учителей специальными знаниями и навыками работы с такими детьми. Важным аспектом является изменение отношения коллег, родителей и общества в целом к детям с ограниченными возможностями. Поощрение толерантности и уважения к многообразию является ключом к успешной интеграции.

Помимо социокультурной адаптации и индивидуального подхода в современной педагогической науке, тьютор или педагог может опираться на концепцию технологического подхода к инклюзивному образованию. В рамках данного подхода педагог может задействовать такие инновационные решения, как компьютерное зрение и искусственный интеллект, для совершенствования процесса взаимодействия обучающихся с педагогом и сверстниками. Данный подход широко представлен в исследованиях, посвященных инклюзивному обучению детей с нарушениями зрения и слуха.

Выводы

По итогу проведенного исследования можно сформулировать следующие выводы: современной научной педагогике выделяется концепция социокультурной адаптивной инклюзии, подчеркивающая важность культурного фона и социального взаимодействия. Данный подход предполагает, что образование невозможно отделить от социальной среды, в которой развивается личность обучающегося.

последние годы в педагогике активно развивается индивидуальный подход, который позволяет ориентироваться на уникальные потребности и возможности каждого обучающегося. Эффективность данного подхода напрямую зависит от учета многообразия образовательных потребностей обучающихся для разработки индивидуальных учебных программ.

современном научно-педагогическом дискурсе активно исследуются такие технологические аспекты инклюзивного образования, как улучшение доступа к образовательным ресурсам и использование цифровых инструментов для поддержки взаимодействия обучающихся с педагогом. Особенно данный подход распространен в области обучения слабослышащих и слабовидящих учеников.

ЛИТЕРАТУРЫ

горов, П.Р. (2012). Теоретические подходы к инклюзивному образованию людей с особыми образовательными потребностями Теория и практика общественного развития, С. 24-39.

антаева, А.Н. (2016). Инклюзивное образование. European research, С. 35-49.

иходедова, Л.Н. (2017). Теория и практика инклюзивного образования: учебное пособие для группы специальностей «Образование». Костанай: КГПИ, С. 5-12.

4. Муминова, Л.Р. (2023). От инклюзивного образования к инклюзивному обществу. SAI J

Отикова, Б.Г. (2016). Инклюзивное образование. Теория и практика современной науки, С.

г

Мухтамурод, С.Н. (2021). Об инклюзивном образовании. Scientific progress, С. 112-124.

а

l

,

ерепкова, Н.В., Смутлиенко, А.В. (2015). Инклюзивное образование. Science Time, С. 67-

8. Abrol, M. (2023). Role of Teacher in Promoting Inclusive Education. Panjab University Bulletin, S. 34-56.
9. Akhmetova, D.Z. (2023). Modeling of creative self-development of teachers of additional education in inclusive educational environment. Bulletin of Udmurt University Series Philosophy, Psychology, Pedagogy, S. 189-196.
10. Frohn, J. (2024). Modelling inclusive education. The Didactic Model for Inclusive Teaching and Learning as a heuristic for inclusion research and teacher education. Journal of Research in Special Educational Needs, S. 102-112.
11. Jitendra, P., Singh, P., Meru, M. (2021). Paradigm Shift in Inclusive Education. Central University of South Bihar, S. 56-78.
12. Rohs, M. (2022). Inclusive Digital Education. European Agency for Special Needs and Inclusive Education, S. 55-68.

XÜLASƏ

MÜASİR PEDAQOJİ ELMDƏ İNKLÜZİV TƏHSİLİN ƏSAS NƏZƏRİ YANAŞMALARI VƏ KONSEPSİYALARI

Məqalədə müasir pedaqogikada əsas nəzəri yanaşmalar baxımından inklüziv təhsil sahəsində elmi diskursun aktual problemi araşdırılır. Tədqiqatın məqsədi inklüziv təhsilə mövcud elmi-nəzəri yanaşmaları sistemləşdirməkdir. Tədqiqatın məqsədləri pedaqoji elmdə inklüziv təhsilin ən populyar konsepsiyalarını müəyyən etməkdir. Tədqiqat üsulları: formal məntiqi metod, elmi ədəbiyyatın tarixşünaslıq təhlili, elmi ümumiləşdirmə və sistemləşdirmə metodu. Tədqiqatın nəticələri: müasir elmi diskursda inklüziv təhsilin üç əsas konsepsiyası üstünlük təşkil edir (sosial-mədəni adaptiv inklüziya; fərdi yanaşma; xüsusi təhsil ehtiyacı olan tələbələr üçün texnoloji dəstək konsepsiyası).

Açar sözlər: *inklüzivlik, təhsil, sosial-mədəni uyğunlaşma, müasir pedaqogika, xüsusi təhsil ehtiyacları*

SUMMARY

BASIC THEORETICAL APPROACHES AND CONCEPTS OF INCLUSIVE EDUCATION IN MODERN PEDAGOGICAL SCIENCE

The article reveals an actual problem of scientific discourse in the field of inclusive education from the point of view of the main theoretical approaches in modern pedagogy. The research goal is to systematize the existing scientific and theoretical approaches to inclusive education. The research objectives of the study are to identify the most popular concepts of inclusive education in pedagogical science. Research methods are the formal-logical method, the historiographical analysis of scientific literature, the method of scientific generalization and systematization. Results: the modern scientific discourse is dominated by three main concepts of inclusive education (socio-cultural adaptive inclusion; individual approach; the concept of technological support for students with special educational needs).

Keywords: *inclusion, education, socio-cultural adaptation, modern pedagogy, special educational needs*

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В МИРОВОЙ ПРАКТИКЕ

САИДА ПАШАЕВА

saida.74 @list.ru

Сумгаитский Государственный Университет

Ключевые слова: образование, инклюзия, интеграция, государство, практика, подход

Любая деятельность, будь то индивидуальная или коллективная, личная или национальная, традиционная или инновационная, основана на первоначальном изучении накопленного опыта предшествующих поколений ученых. Передача опыта от поколения к поколению происходит долго и непрерывно, но на сегодняшний день не существует единой системы сбора и сопоставления всей информации и знаний, полученных человечеством, с актуальными задачами современности. Сложность сопоставления прошлого опыта с современными задачами объясняется скоростью существования и процессами его трансформации. Однако это не умаляет необходимости изучения опыта и применения его в конкретных ситуациях и моделях различных сфер общества. В рамках развития социальной политики и социально-этического маркетинга сфера инклюзии активизировала свое развитие, что привлекает внимание ученых, врачей, педагогов, психологов, общественных и политических деятелей.

В современное время основной целью общества является обеспечение интеграции молодых людей с ограниченными возможностями здоровья в общество и реализация их самоутверждения и самореализации. В связи с этим очень велико значение высшего образования в самоутверждении и самореализации молодежи с ограниченными возможностями здоровья. Интеграция студентов с ограниченными возможностями здоровья в общество и вовлечение в общение с другими молодыми людьми, совместное обучение (инклюзивное образование) положительно влияет на понимание ими того, что они являются личностью. Цель этого процесса – заставить их осознать, что у них есть свои потребности, оказать положительное влияние на их психическое развитие и реализовать свою самореализацию, обеспечив их интеграцию в общество. Очевидно, что целью высшего образования инклюзивных студентов является предоставление им необходимых знаний, умений и навыков для адаптации в обществе и реализации самоутверждения и самореализации.

Учитывая отсутствие большого опыта в сфере инклюзии в Азербайджане и тот факт, что ее целенаправленное развитие в современном обществе является приоритетным вопросом для государства, изучение опыта реализации инклюзивной деятельности в странах мира приобретает особое значение. В то же время, учитывая, что сфера инклюзии в развитых странах непрерывно пронизывает все сферы жизни общества (медицину, образование, сервис, туризм и др.), изучение опыта ее реализации в будущем означает развитие и расширение самого государства. Данный анализ так же ценен и тем, что дает возможность сопоставить пути развития инклюзивного образования в мире и в Азербайджане, тем самым усовершенствовать и ускорить процесс в стране. Анализировать зарубежный опыт реализации инклюзивного образования можно на основе материалов, подготовленных различными центрами по изучению инклюзивного и интегративного (инклюзивного) образования.

Инклюзивная деятельность в сфере образования в Италии не только показывает реальные примеры включения особенных учащихся в образовательный процесс, но и изучает проблемы развития образовательной интеграции и определяет их причины. Италия — первая страна в мире, продемонстрировавшая столь глубокую интеграцию в сфере инклюзивности. Еще в 1977 году был принят закон, обязывающий всех учащихся-инвалидов от 6 до 14 лет начальных и средних школ перевести в обычные школы, а учителей пройти месячные

подготовительные курсы и урегулировать образовательные программы. Эта работа проводилась под руководством методистов спецшкол, местных исполнительных органов и отделов здравоохранения.

Великобритания демонстрирует, что студентам всех групп здоровья предоставляются равные возможности для получения всестороннего и сбалансированного образования. Особого внимания заслуживает дифференцированное законодательство в области образования для образовательных учреждений, ресурсных образовательных учреждений, специальных классов в общеобразовательных учреждениях, специальных учреждениях, что в конечном итоге отражает полную дифференциацию всего образовательного процесса: от планирования программ общеобразовательной школы и мероприятия по оценке достижений. Назначается репетитор для координации особых образовательных потребностей и поддержки учащихся с особыми потребностями. Его задача – поддерживать постоянный контакт между родителями и учителями и выступать посредником между школой и внешними учреждениями (больницами, реабилитационными центрами и т. д.).

Опыт Франции и Германии в сфере инклюзивного образования показывает, что основным приоритетом государства является интеграция как можно большего числа учащихся с отклонениями в развитии в общеобразовательные учреждения.

В историческом регионе Фландрия, соединяющем территории современных Франции, Бельгии и Нидерландов, организации и работе центров поддержки студентов уделяется особое внимание. В своей работе коллектив руководствуется следующими принципами: потребности студентов являются главными, профилактика важнее коррекции, комплексный подход, некоммерческая деятельность с защитой профессиональной тайны, информированность образования.

В Швеции значительная часть учеников с особыми потребностями в состоянии здоровья интегрирована в классы традиционного обучения, но их обучение осуществляется с помощью специального учителя или ассистента, а использование специальных вспомогательных средств является неотъемлемым атрибутом.

В Дании студенты с ограниченными возможностями также имеют право учиться в традиционных учебных заведениях по месту жительства, и обязаны обеспечить для них подходящие условия. В течение дня организуются дополнительные занятия, соединяющие детей с ограниченными возможностями нескольких структурных подразделений (параллельного, класса, подгруппы). Также распространена практика проведения педагогических советов, на которых проверяется успеваемость каждого из этих студентов.

В Норвегии программы высшего образования по педагогике должны включать курсы по характеристикам инклюзивного образования, что будет гарантировать специальную профессиональную подготовку всем преподавателям высшей школы в будущем. Однако в норвежском Законе об образовании подчеркивается, что обращение к специальному образованию в качестве инструмента является крайней мерой. Это означает, что учащиеся с особыми потребностями должны быть максимально приближены к традиционной системе образования. Несмотря на вышесказанное, в Норвегии созданы государственные центры, специализирующиеся на взаимодействии с детьми с ранним детским аутизмом, нарушениями слуха и зрения, где они имеют возможность принять участие в дополнительном обучении или получить консультацию специального, высококвалифицированного педагога (Александров И., 2019).

В США действует политика, предлагающая интеграцию массового и специального образования и подробно излагающая три основных подхода к этой интеграции: «мейнстрим», «инициатива массового образования», «инклюзия». Эти три подхода к совмещению общего и специального образования являются предметом оживленных дискуссий и дискуссий во всем мире.

В Канаде созданы специальные системы для разработки индивидуального плана обучения, посредством которого учащимся предоставляется в основном специальное

коррекционное образование, школьное консультирование, психологические услуги, коррекция речи и языка, физиотерапия/эрготерапия, а также образовательные услуги в больницах.

Концепция развития инклюзивного образования в Узбекистане предполагает постепенный переход к нему с учетом психофизических особенностей детей с особыми потребностями. Кроме того, в центре внимания повышение качества профессиональной подготовки работников в сфере интегрированного образования, а также принятие мер по стимулированию их труда.

Казахстан демонстрирует применение инклюзивного образования как метода обучения детей с ограниченными возможностями вместе со сверстниками. Внимание уделяется не только усвоению информации, но и вхождению в общество, социальной адаптации и интеграции таких студентов.

В Израиле модель инклюзивного образования ориентирована на принцип максимальной поддержки детей с ограниченными возможностями с раннего детства. С годовалого возраста специалисты взаимодействуют с детьми с диагнозом ДЦП и синдромом Дауна. За год до школы и в детском саду все дети проходят психологическую диагностику. Цель программы «Профилактика к инклюзии» — оказать максимальную поддержку в раннем детстве, чтобы ребенок мог учиться в общеобразовательной школе с 6 лет. Закон о специальном образовании в Израиле был принят в 1988 году. В настоящее время учащиеся с ограниченными возможностями учатся в обычных школах, в специальные школы таких детей направляют только в исключительных случаях.

Согласно Закону РФ «Об образовании», современные образовательные учреждения признаются полностью инклюзивными. Они стремятся создать среду, способствующую взаимодействию педагогов и воспитателей, умеющих работать с особенными детьми, их родителями и учениками с ограниченными возможностями. Но общество все еще не готово к глубокому проникновению сферы инклюзии в повседневную жизнь. Основная причина — низкая популярность педагогического труда среди молодых специалистов и неготовность опытных педагогов менять подход к сущности и методике оказания образовательных услуг. Современным учителям проще исключить из преподавательского состава учащихся с ограниченными возможностями, чем перерабатывать методы обучения под свои нужды.

В Азербайджане реализация инклюзивного образования обеспечивается в рамках законодательства. Статья 5 Закона Азербайджанской Республики «Об образовании» гарантирует, что каждый гражданин, независимо от состояния здоровья, имеет возможность получить образование и не допускает дискриминации. В Азербайджане дети с ограниченными возможностями здоровья всегда находились в центре внимания, и с 2005 года началась реализация «Проекта инклюзивного образования». Постановлением Кабинета Министров №20 от 3 февраля 2005 года была утверждена программа развития по организации «обучения детей с особыми потребностями (с ограниченными возможностями здоровья) в Азербайджанской Республике».

Кроме того, «Государственная программа развития инклюзивного образования для лиц с ограниченными возможностями в Азербайджанской Республике на 2018-2024 годы» направлена на обеспечение права лиц с ограниченными возможностями на образование наравне с другими лицами на всех уровнях образования и создание без барьерной среды для их образования. Утвержденный в феврале 2023 года документ «Положение об организации инклюзивного образования» регулирует вопросы, связанные с организацией инклюзивного образования в общеобразовательных учреждениях.

Значительная работа проводится Министерством науки и образования Азербайджанской Республики в целях реализации Повестки дня ООН на период до 2030 года, в том числе по реализации «Государственной программы развития инклюзивного образования для лиц с ограниченными возможностями в Азербайджанской Республике в 2018-2024». В планах действий Министерства науки и образования в последние годы особо учитывается

расширение сферы общеобразовательных учреждений, в которых организовано инклюзивное образование, и привлечение к образованию детей с ограниченными возможностями здоровья (Омерова Н., Назирова Х. Газета «Азербайджанский учитель», 8 сентября 2023 г.).

В целях поддержки обеспечения права на образование детей с ограниченными возможностями в Азербайджане, повышения качества инклюзивного образования и укрепления кадрового потенциала в школах, с 2021/2022 и 2022-2023 учебных годов Институт образования Азербайджанской Республики (АРТИ), Сумгаитского Государственного Университета, Министерства Науки и Образования и реализовывал различные проекты совместно с ЮНИСЕФ.

Инклюзия в глобальном масштабе и сфера инклюзивной деятельности диктуют главный приоритет в ее формировании – это первоначальная внутренняя подготовка общества к гуманизму и взаимопониманию. Мировой опыт в сфере инклюзии показывает, что институционального подхода к ее дальнейшему формированию и развитию не существует. Координация инклюзивного образования, в особенности процесс включения людей с ограниченными возможностями в общество довольно сложный и тяжелый процесс. Регулирование его и проведение его только посредством образовательных учреждений не представляется возможным. Для полного его осуществления должны быть привлечены все государственные учреждения, в том числе и общественные и благотворительные организации. Сфера инклюзивности должна управляться отдельными органами, деятельность каждой сферы общественной жизни должна быть интегрирована и регламентирована.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ömərova, N., Nəzirova, H. (2023). Azərbaycanca inklüziv təhsil təcrübəsi. // “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 8 sentyabr 2023-cü il, <https://www.muallim.edu.az/news.php?id=26261>
2. Александров, И. (2019). Чему нас учит мировой опыт инклюзии. // Растим детей. [Электронный ресурс]. URL: <https://xn--80aidamjr3akke.xn--p1ai/articles/chemu-nas-uchit-mirovoy-opyt-inklyuz>
3. Бахарев, А.В. (2014). Разработка модели инклюзивного образования: Международный опыт. // Знание. Понимание. Умение. № 2. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razrabotkamodeli-inklyuzivnogo-obrazovaniya-mezhdunarodnyy-opyt>
4. Белоусова, Н.В. (2019) Зарубежный опыт популяризации инклюзивного реабилитационно-социального туризма. // Туризм и гостеприимство. № 1. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-populyarizatsii-inklyuzivnogo-reabilitatsionno-sotsialnogoturizma>
5. Вернер, Н.А. (2017) Исследование отечественных и зарубежных подходов к интегрированному и инклюзивному обучению в образовательных организациях. // Санкт-Петербургский образовательный вестник. № 11–12 (15–16). [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanieotchestvennyh-i-zarubezhnyh-podhodov-k-integrirovannomu-i-inklyuzivnomu-obucheniyu-v-obrazovatelnyh-organizatsiyah>

XÜLASƏ

Cəmiyyətin, dövlətin sivil inkişafı dedikdə ilk növbədə, təhsilin inkişafı nəzərdə tutulur. Müasir dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə imkanlarından asılı olmayaraq əhəlinin bütün təbəqələrinin təhsil prosesinə integrasiyası ilkin vəzifələrindən biridir. Xüsusi diqqət sağlamlıq imkanları məhdud olan insanlara yetirilir. Bu sahədə müxtəlif ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi onun inkişafı üçün ən optimal yolu seçməyə imkan verir.

Açar sözlər: *təhsil, inklüziv, integrasiya, dövlət, təcrübə, yanaşma*

SUMMARY

INCLUSIVE EDUCATION IN WORLD PRACTICE

The development of a civilized society presupposes, first of all, the development of education. At the present stage, in many developed countries of the world, the primary task is the integration of all segments of the population into the educational process, regardless of their capabilities. Special attention is paid to people with disabilities. Studying the experience of different countries in this field allows choosing the most optimal way for its development.

Keywords: *education, inclusion, integration, state, practice, approach*

ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ ДЕЛОВОЙ И АКАДЕМИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ СТУДЕНТОВ- ПАРАЛИМПИЙЦЕВ В КОНТЕКСТЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

ЭЛЛАДА ТАГИЕВА

ellada_tagiyeva@mail.ru

Азербайджанская спортивная академия

Orcid ID: orqg/0000-0002-6948-8791

Резюме

Одной из самых важных, ценных и масштабных перемен, происходящих в современном образовании, является то, что оно по своим целям, по своему назначению становится инклюзивным, то есть включенным, открытым для всех. Только в конце XX века в Азербайджане спортсмены-инвалиды получили статус особой категории граждан, обладающих собственными культурными, социальными интересами и образовательными потребностями, нуждающихся в государственной защите, поддержке. Проведение Паралимпиад в один год с Олимпийскими играми является одним из ярких примеров утверждения этой инклюзивной идеи в цивилизованном обществе. Участие сильнейших азербайджанских спортсменов в Паралимпийских играх, чемпионатах мира и других международных спортивных соревнованиях направлено на раскрытие физических и духовных возможностей личности, приобщение лиц с инвалидностью к здоровому образу жизни. Получение образования людьми с ограниченными возможностями здоровья является одним из основных и неотъемлемых условий их полноценного участия в жизни общества, эффективной самореализации в различных видах профессиональной и социальной деятельности. Развитие инклюзивного образования находится на начальном этапе в Азербайджанской спортивной академии. Отмечена необходимость принятия индивидуальности каждого студента и создание условий равных образовательных возможностей для всех. В статье раскрываются сущностные характеристики инклюзивного образовательного процесса в вузе, особенности и функции управления им, критерии эффективности. Определены формы и технология организации инклюзивного обучения студентов-паралимпийцев деловой и академической коммуникации с использованием в качестве иллюстрации учебного материала действующей программы.

Ключевые слова: спортивная академия, инклюзивная образовательная среда, студенты-параатлеты, формы обучения, коммуникация

Актуальность

Инклюзивное образование – один из самых важных образовательных трендов в Азербайджане. Организация высшего профессионального образования для лиц с ограниченными возможностями здоровья, оказание им психолого-педагогической, медико-социальной помощи – проблема чрезвычайно актуальная. Негуманность сложившейся образовательной среды по отношению к глухим, слепым, слабовидящим и умственно отсталым стала осознаваться азербайджанскими учеными, педагогами относительно недавно. Это произошло под воздействием политики ООН, принявшей в 2006 году Конвенцию о правах инвалидов, которая была ратифицирована Азербайджаном 14 декабря 2017 года: «Для реализации этого права без дискриминации государства-участники должны обеспечить на всех ступенях инклюзивную систему образования и возможность получения лицами с

инвалидностью непрерывного образования» (1). Международный опыт предлагает модели профессионального образования лиц с инвалидностью как в инклюзивной (или интегрированной) форме, так и в специализированных центрах, обеспеченных специальным оборудованием, технологиями обучения и имеющих условия для их пребывания. Статья 10 (пункт 6) Закона Азербайджанской Республики «Об образовании» конкретизирует требования к образовательным учреждениям по обучению, воспитанию и социализации лиц, имеющих особые образовательные потребности: «Устанавливаются и осуществляются специальные общеобразовательные программы, предусматривающие обучение, лечение, социальную адаптацию и интеграцию в общественную жизнь обучающихся с ограниченными возможностями здоровья» (2, с.10).

1. Инклюзивное (франц. *inclusif* – включающий в себя, от лат. *include* – заключаю, включаю), или включенное **образование** – это совместное обучение и воспитание учащихся с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ) и учащихся, не имеющих таких ограничений. В работе представлены результаты исследования методологических оснований, с позиции которых предлагается решать проблемы инклюзивного образования студентов-параатлетов Азербайджанской спортивной академии. Цель данной статьи – продемонстрировать на примере работы со студентами с нарушениями зрения, повреждениями опорно-двигательного аппарата основные формы организации инклюзивного обучения русскому как иностранному.

В Азербайджанской Республике с учётом потребностей и возможностей личности образовательные программы осваиваются в следующих *формах*: очная, заочная, дистантная (на расстоянии), свободная (экстернат). Допускается сочетание различных форм получения образования. «Covid-19 pandemiyası ilə əlaqədar müəyyən müddət dərslər onlayn formada keçirildi. Lakin bu dərslər distant təhsil kimi qiymətləndirilməməlidir» что в переводе означает: «Из-за пандемии Covid-19 некоторое время проводились онлайн-уроки. Однако эти уроки не следует рассматривать как дистантное образование» (перевод наш – Э.Т.) (**Abbasov, Əlizadə, 2024, s. 138**). В формате онлайн-обучения учащиеся смотрят лекции, презентации в видеозаписи или в прямой трансляции, проходят интерактивные тесты, обмениваются файлами, преподаватель постоянно общается со студентами. Дистанционное обучение – это расстояние (дистанция), на котором находятся преподаватель и обучаемые, образовательный процесс с применением совокупности телекоммуникационных технологий, имеющих целью предоставление возможности обучаемым самостоятельно освоить основной объём требуемой информации без непосредственного контакта обучаемых и преподавателей. Содержание инклюзивного образования, представленное на уровне теоретического осмысления в учебных планах, получает свою конкретизацию в учебных предметах и программах (**Тагиева, 2023, с.22**). Деятельность учащихся по усвоению содержания образования осуществляется в разнообразных формах обучения, характер которых обусловлен различными факторами: целями и задачами обучения; количеством учащихся, охваченных обучением; местом и временем протекания педагогического процесса, порядком его осуществления; обеспеченностью учебниками и учебными пособиями. Всё многообразие организационных *форм обучения* делят на *основные* (урок), *дополнительные* (экскурсии, консультации, домашняя работа, учебные конференции, дополнительные занятия, лекции, семинары, практикумы) и *вспомогательные* (факультативы, занятия в кружках и клубах по интересам). В рамках различных форм используется *индивидуальная, фронтальная, групповая и коллективная форма* работы. «Студенту с нарушением зрения должны быть предоставлены специально подготовленные материалы на формате А3 либо напечатанные белым по черному, минимальный размер шрифта 20, двустрочный интервал; не рекомендуется использовать курсив» (**Соколова, Балакова, 2019, с.266**).

ИСТОРИЯ ПАРАЛИМПИЙСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Паралимпийские игры (параолимпийские игры) – международные спортивные соревнования для спортсменов с инвалидностью. Регулярно проводятся раз в четыре года в один год с Олимпиадой на тех же спортивных объектах. I летние Паралимпийские игры состоялись в 1960 году в Риме, а I зимние Паралимпийские игры – в 1976 году в Швеции. В них принимали участие спортсмены с **ампутированными конечностями и нарушениями зрения**. С 2001 года пост Президента МПК (Международного паралимпийского комитета) занимает англичанин Филипп Кравен.

Спортивное движение инвалидов имеет более чем столетнюю историю. Ещё в XVIII и XIX веках было установлено, что **двигательная активность** является одним из основных факторов **реабилитации инвалидов**. Первые попытки **приобщения инвалидов к спорту** были предприняты в XIX веке, когда в 1888 году в Берлине формировался первый спортивный клуб для глухих. Впервые "Олимпийские игры для глухих" были проведены в Париже 10–17 августа 1924 года. В них участвовали спортсмены – представители национальных федераций Бельгии, Великобритании, Голландии, Польши, Франции и Чехословакии. Программа включала соревнования по лёгкой атлетике, велоспорту, футболу, стрельбе и плаванию.

Международный комитет глухих был образован в 1924 году. Начиная с этого года, каждые 4 года проводятся летние Всемирные игры глухих. Количество участников федерации постепенно разрасталось и с 1949 года проводятся Международные зимние Игры глухих. Особенность состоит в том, что действия арбитров должны быть обязательно видимыми. Для этого, например, в **стартовых сигналах** используются огни. Спортсмены между собой общаются при помощи **международной дактилологической системы**, поэтому им не нужны переводчики.

Ветераны-инвалиды с **травмами позвоночника** стали активно приобщаться к занятиям спортом только после второй мировой войны. В 1944 году **нейрохирург** Сток-Мандевилльского реабилитационного госпиталя (Великобритания) Людвиг Гуттман (**1899-1980**) разработал спортивную программу для реабилитации людей с повреждениями опорно - двигательного аппарата. В июле 1948 года он организовал **Сток-Мандевилльские игры для спортсменов-колясочников**, которые прошли одновременно с Олимпийскими играми в Великобритании. В соревнованиях по стрельбе из лука приняли участие 16 **парализованных мужчин и женщин** – бывших военнослужащих. Так зародилось **международное спортивное движение**, которое сегодня называют паралимпийским.

В последующие годы увеличилось как число участников, так и количество видов спорта. Идея проведения международного соревнования инвалидов была поддержана мировой общественностью. Начиная с 1952 года в этих соревнованиях стали принимать участие спортсмены из других стран. В Сток-Мандевилле на собранные средства был построен стадион для спортсменов-инвалидов, а в 1960 году в **международных играх паралегики** (Рим, Италия) приняли участие 400 спортсменов из 23 стран.

Однако, впервые термин «Паралимпийские игры» упоминается в связи с проведением Игр 1964 года в Токио. Официально это название было утверждено в 1988 году, на зимних играх в Инсбруке (Австрия). До 1988 года Игры назывались «Сток-Мандевильскими». На соревнованиях впервые использовалась **паралимпийская атрибутика** (флаг, гимн и символ). Латинский префикс "пара" означает "**присоединившийся**". Таким образом, термин "паралимпийский" означает, что Игры инвалидов присоединяются к Олимпийским играм, организуются и проводятся параллельно, вместе с ними. Люди с инвалидностью соревнуются параллельно и равноправно с участниками Олимпийских игр.

В 1989 году состоялись первые международные соревнования **для людей с пересаженным сердцем**, а в 1990 году в г. Каракас (Венесуэла) спортсмены с чужим сердцем преодолели марафонскую дистанцию. Кроме Паралимпийских игр, проводятся и специальные Олимпийские игры для **лиц с интеллектуальными нарушениями**. Special Olympics–

общественная организация, официально признанная МОК (Международным олимпийским комитетом) в 1988 году.

В 2004 году, спустя две недели после проведения XXVIII летних Олимпийских игр в Афинах (Греция), проводились XII летние Паралимпийские игры. В них приняло участие 4000 атлетов из 130 стран. Все спортсмены были размещены в **олимпийской деревне**.

По инициативе общенационального лидера Гейдара Алиева были приняты меры для развития национального паралимпийского движения в Азербайджане и привлечения людей с инвалидностью к спорту. Национальный паралимпийский комитет (НПК) основан в феврале 1996 года. Впервые, в 1996 году на X Паралимпийских играх в Атланте приняли участие 3 спортсмена из Азербайджана. В 2000 году на XI летних Паралимпийских играх в Сиднее азербайджанские паралимпийцы заняли 47-е место среди 125 стран. Следующие Олимпийские игры проходили в Афинах в 2004 году. Парадзюдоист Ильхам Закиев, параатлет Олег Панютин завоевали золотые медали. Вскоре была разработана Государственная программа развития паралимпийского движения. В Сумгаите построен Паралимпийский центр со всеми необходимыми условиями: реабилитационный центр для инвалидов, плавательный бассейн, игровые залы, сауны, а также медицинское обеспечение. Благодаря большому вниманию со стороны государства и заботе об инвалидах в 2008 году на XIII Играх в Пекине сборная команда Азербайджана в составе 18 человек заняла 38 место среди 148 стран, 4 место среди республик СНГ; Ильхам Закиев снова занял 1 место, паралимпийский чемпион Олохан Мусаев установил олимпийский рекорд в толкании ядра. Азербайджанские спортсмены показали на Паралимпиаде – 2020 в Токио фантастический результат: 14 золотых медалей, одна серебряная медаль и четыре бронзовые медали. В общекомандном медальном зачёте наша команда заняла невероятно высокое 10-е место.

Спорт помогает **социализации людям с ограниченными возможностями здоровья** и вовлечению их в активную спортивную деятельность.

СЛОВАРЬ

Паралимпийские игры – Paralimpiya oyunları

Паралимпийское движение – Paralimpiya hərəkəti

спортсмены с ампутированными конечностями и нарушениями зрения (слепые, слабовидящие) – amputasiya edilmiş əzaları olan və görmə qabiliyyəti pozulmuş idmançılar (kor, görmə qabiliyyəti zəif olanlar)

спортивное движение инвалидов – əlillər üçün idman hərəkəti

двигательная активность – hərəkəti fəaliyyəti

2. реабилитация (восстановление) инвалидов – əlillərin reabilitasiyası (bərpa)

паралимпиец – paralimpiyaçı

инвалиды – əlillər, əlilliyi olan şəxslər

приобщения инвалидов к спорту – əlilliyi olan şəxslərin idmana cəlb edilməsi

люди с нарушениями слуха (глухие, слабослышащие) – eşitmə qüsuru olan insanlar (kar, eşitmə zəifliyi)

нарушения опорно-двигательного аппарата – dayaq hərəkət aparatının pozuntuları

стартовые сигналы – start (başlanğıc) siqnalları

международная дактилологическая система – beynəlxalq barmaq izi sistemi

инвалиды с травмами позвоночника – onurğa sütunu zədələri olan əlillər

Сток-Мандевильские игры для спортсменов-колясочников – Stoke Mandeville təkərli kürsü oyunları

парализованные мужчины и женщины – iflic olmuş kişilər və qadınlar

паралегик (медиц.) – тот, кто страдает **параплегией**; параплегия (значение: паралич нижних или обеих верхних конечностей; иногда, нижней части туловища) – paraplegik (tib.) – paraplegiyadan əziyyət çəkən şəxs; paraplegiya (mənası: aşağı və ya hər iki yuxarı ətrafın; bəzən, vücudun aşağı hissəsinin iflici)

паралич – утрата, расстройство двигательных функций вследствие поражения нервной системы – iflic – sinir sisteminin zədələnməsi nəticəsində motorika (hərəkəti, hərəkət) funksiyalarının pozulması

международные игры паралимпийцев – paraplegiklər üçün beynəlxalq oyunlar

паралимпийская атрибутика – paralimpiya atributları

присоединившийся – qoşulan

для людей с пересаженным сердцем – ürək transplantasiyası olan insanlar üçün

лица с интеллектуальными нарушениями – əqli qüsurlu şəxslər

олимпийская деревня – olimpiya kəndi

паралимпийский чемпион – paralimpiya çempionu

социализация людей с ограниченными возможностями здоровья – sağlamlıq imkanları məhdud insanların sosiallaşması

ОСТАНОВИМСЯ НА НЕКОТОРЫХ ЗАДАНИЯХ К ТЕКСТУ.

Задание 1. Прочитайте текст «История паралимпийского движения». Выберите высказывание, которое соответствует основной цели спорта для людей с инвалидностью.

Задание 2. Ответьте на вопросы.

1. Какую историю имеет паралимпийское движение (спортивное движение инвалидов)?
2. Что является основным фактором реабилитации инвалидов?
3. Кто относится к лицам с инвалидностью (ограниченными возможностями здоровья)?
4. Когда состоялись первые летние Паралимпийские игры?
5. Как зародилось паралимпийское движение?
6. Кто организовал Сток-Мандевилльские игры спортсменов с инвалидностью?
7. Когда утверждено название «Паралимпийские игры» и что оно означает?
8. По чьей инициативе были приняты меры для развития национального паралимпийского движения в Азербайджане?
9. Когда впервые спортсмены из Азербайджана приняли участие в Паралимпийских играх?
10. На какой Паралимпиаде азербайджанские спортсмены показали высокий результат?
11. Как называется спорт для инвалидов? Назовите виды спорта для людей с инвалидностью.
12. Каково ваше отношение к введению инклюзивного образования в нашей Республике (в спортивной академии)? Какие имеются социально-психологические и педагогические проблемы инклюзивного обучения?
13. Где и какими видом спорта вы занимаетесь?
14. В каких республиканских и международных соревнованиях вы принимали участие? Расскажите.
15. Какие азербайджанские параатлеты, студенты Азербайджанской спортивной академии приняли участие в Паралимпийских играх в Париже-2024?

Задание 3. Парная работа. Обратите внимание на выделенные словосочетания в тексте. Определите главное слово. Поставьте вопрос от главного слова к зависимому.

Задание 4. Составьте словосочетания со словом **инклюзивный**. Полученные словосочетания употребите в предложениях.

Слова для справок: образование, тренировка, класс, среда, аудитория, спорт, обучение, группа.

Задание 5. Подберите синонимы к словам из текста. Составьте предложения. Паралимпийские (игры), инклюзивный, повреждение, параллельно, реабилитация, адаптация, социальный, приобщение.

Слова для справок: интегративный (адаптивный), восстановление, общественный, Одновременно (наряду с чем-нибудь), приспособление, травмирование (нарушение), Паралимпиада, вовлечение (включение).

Задание 6. Подберите антонимы к словам из текста. Составьте предложения. Движение, международный, отсталый, ограниченный, активный, невероятно, сердце, стартовый.

Слова для справок: национальный, финишный, вероятно, неограниченный, пассивный, неподвижность (покой, застой), развитой, ум.

Задание 7. Составьте синквейн на тему «Паралимпийский спорт».

Задание 8. Групповая работа. Составьте план текста. Перескажите текст по плану.

Задание 9. Прочитайте текст. Дайте название тексту. Проведите дискуссию на тему: «Правила культурного общения с людьми с инвалидностью».

В нашем обществе часто звучат такие выражения, как «больной/здоровый», «нормальный/ненормальный», «обычный/неполноценный», «умственно отсталый», «даун», «калека», сумасшедший. Важно понимать: **некорректные фразы оскорбительны для людей с инвалидностью!**

Современному инклюзивному обществу следует менять ситуацию и свое отношение к людям с ограниченными возможностями здоровья: должна быть выработана культура инклюзии, привиты этические и коммуникативные нормы. Коммуникативные нормы касаются выбора видов, форм и средства общения. Воспитанные люди избегают слов: «глухонемой», «немой», «слепой», «однорукий», «безногий», «больной», «псих». Выражения «человек на коляске», «человек с травмой позвоночника», «незрячий», «человек с инвалидностью» вызывают вполне добрые чувства.

В официальных документах принят термин «инвалид», но его не рекомендуется использовать в речи. Выражение «человек с ограниченными возможностями здоровья» стало распространенным понятием. В последнее время стали употреблять словосочетание «человек с особыми потребностями». Соблюдение правил этикета помогает успешной коммуникации.

Сегодня лица с инвалидностью стремятся к общению, входят в общеобразовательное пространство, и Азербайджанская спортивная академия принимает спортсменов с ограниченными возможностями здоровья.

Ламия Ровшан кызы Велиева – студентка V курса, группы Q119R1 заочного факультета Азербайджанской спортивной академии, азербайджанская паралекоатлетка, специализирующаяся в беге на короткие дистанции и выступающая в категории слепоты T13, четырёхкратная чемпионка мира; чемпион и серебряный призёр, знаменосец летних Паралимпийских игр 2020 года в Токио, знаменосец на Паралимпийских играх в Париже-2024. В 2021 учебном году в связи с пандемией COVID-19 нами проводилось инклюзивное обучение предмету «Педагогика» в формате онлайн Microsoft Teams.

3. Олохан Исаевич Мусаев – студент III курса, группы Q112A6 заочного факультета Азербайджанской спортивной академии, азербайджанский параватлет, чемпион летних Паралимпийских игр 2008 года в Пекине, чемпион мира 2007 и 2009 годов среди ампутантов и колясочников по толканию ядра, участник летних Паралимпийских игр в Париже (28.08-8.09.2024). В 2023 учебном году нами осуществлялось дистантное обучение студента деловой и академической коммуникации на русском языке из-за отсутствия лифта (с первого на четвёртый этаж) и пандуса в спортивной академии.

4. Джахан Ибадат оглу Мусаев – студент II курса, группы Q213A1 заочного факультета Азербайджанской спортивной академии, член сборной Азербайджана по парастрельбе из лука, чемпион республики, бронзовый призёр V Игр Исламской солидарности в турецком городе Конья, завоевал право на участие в летней Паралимпиаде -2024 в Париже. В январе-феврале 2024 учебного года студент активно посещал все занятия. Джахан в прошлом дзюдоист. После автомобильной аварии перенёс несколько операций на ноге. Но не смог уйти из спорта, увлёкся стрельбой из лука. Благодаря интерактивному общению и организации инклюзивного обучения он быстро преодолел психологические барьеры, стал более уверенным и целеустремлённым: «Спортивный лук только на вид кажется легким. На самом деле он весит 20 килограммов. Стрелок должен его держать одной рукой, а второй – натягивать тетиву. Без серьёзной хорошей мускулатуры пустить стрелу точно в цель не

получится. Участвовать в Паралимпийских играх – это моя мечта. Я горжусь, что моё имя вошло в историю Паралимпийских игр. Все мои мысли и старания – вернуться из Франции на Родину с золотой медалью» (Алиев, 2024).

5. Результаты исследования показали, что современная система высшего образования отличается ярко выраженной тенденцией к инклюзии, т.е. равноправному подходу к образованию всех студентов без исключения (независимо от различных способностей и потребностей). Изучение иностранного (русского) языка происходит в контексте реальных ситуаций, задач и тематических областей, связанных со специальностью обучаемых. Для успешного освоения образовательной программы студентами с ОВЗ необходимо предоставление необходимых условий. Правильная организация коммуникативной деятельности студентов в инклюзивной аудитории позволяет: повысить уровень сотрудничества между всеми участниками педагогического процесса; принять особенности и отличия других студентов; привить навык внимательного отношения к социальным потребностям параатлетов; разработать систему дифференцированных упражнений для формирования умений вести диалог, задавать вопросы, осмысленно читать тексты, искать информацию в разных источниках; реализовывать немедленную обратную связь между студентами, обеспечивающую возможность рефлексии своей деятельности в парах и группах. Индивидуализация, эмоциональная поддержка и содействие полноценной интеграции обучаемых в социум играют важную роль в гуманистической педагогической концепции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Государственная программа инклюзивного образования для лиц с ограниченными возможностями здоровья в Азербайджанской Республике на 2018-2024гг. https://continent-online.com/Document/?doc_id=37344246#pos=0;0
2. Закон Азербайджанской Республики «Об образовании» от 19 июня 2009г. https://continent-online.com/Document/?doc_id=30619809#pos=0;0
3. Abbasov, A.N., Əlizadə, H.Ə. (2024). Pedagogika. Dərslik. Bakı: Mütərcim, 2024, 137-150.
4. Алиев, Э. (2024). Лучник из Азербайджана получил лицензию на Паралимпийские игры. МТРК «Мир 24», 19.07.2024 <https://az.mir24.tv/news/16597127/luchnik-iz-azerbaidzhana-poluchil-licenziyu-na-paralimpiiskie-igry>; https://www.youtube.com/watch?v=gSdCRqHv_wY
5. Герасимов, А.В. (2016). Методологические аспекты управления инклюзивным образованием в вузах. 46-53. [metodologicheskie-aspekty-upravleniya-inklyuzivnym-obrazovaniem-v-vuzah.pdf](#)
6. Соколова, А., М. Балакова М. (2019). Обучение РКИ чешских студентов с нарушениями зрения в контексте инклюзивного образования. Язык и культура. № 45, 265-279.
7. Тагиева, Э.С. (2023). Программа по деловой и академической коммуникации на иностранном (русском) языке для подготовки бакалавров по специальностям «Массово-оздоровительный спорт», «Общая физическая подготовка», «Адаптивная физическая культура». Баку: АСА, 17-24.

XÜLASƏ

Müasir təhsildə baş verən ən mühüm, dəyərli və genişmiqyaslı dəyişikliklərdən biri onun məqsəd və təyinatında inklüziv, yəni hər kəs üçün açıq olmasıdır. Yalnız iyirminci əsrin sonlarında Azərbaycanda əlil idmançılar öz mədəni, sosial maraqları və təhsil ehtiyacları olan, dövlət himayəsinə və dəstəyinə ehtiyacı olan xüsusi kateqoriyalı vətəndaş statusu aldılar. Paralimpiya Oyunlarının Olimpiya Oyunları ilə eyni ildə keçirilməsi sivil cəmiyyətdə bu inklüziv ideyanın bərqərar olmasının parlaq nümunələrindəndir. Azərbaycanın ən güclü idmançılarının Paralimpiya Oyunlarında, Dünya Çempionatlarında və digər beynəlxalq idman yarışlarında iştirakı fərdin fiziki və mənəvi imkanlarının üzə çıxarılması, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin sağlam həyat tərzinə tanıtılması məqsədi daşıyır. Əlilliyi olan insanların təhsil alması onların cəmiyyətin həyatında tam iştirakının və müxtəlif peşə və sosial fəaliyyət növlərində səmərəli özünü həyata keçirməsinin əsas və vacib şərtlərindən biridir. Azərbaycan İdman Akademiyasında inklüziv təhsilin inkişafı ilkin mərhələdədir. Hər bir tələbənin fərdiliyinin qəbul edilməsi və hamı üçün bərabər təhsil imkanları üçün şərait yaradılmasının zəruriliyi qeyd olunur. Məqalədə universitetdə inklüziv təhsil prosesinin əsas xüsusiyyətləri, onun idarə edilməsinin xüsusiyyətləri və funksiyaları, səmərəlilik meyarları açıqlanır. Paralimpiyaçı tələbələrin işgüzar və akademik ünsiyyətdə inklüziv təliminin təşkili formaları və texnologiyaları illüstrasiya kimi cari proqramın tədris materialından istifadə müəyyən edilir.

Açar sözlər: idman akademiyası, inklüziv təhsil mühiti, tələbə-paraatletlər, təhsil formaları, kommunikasiya, ünsiyyət

SUMMARY

One of the most important, valuable and far-reaching changes in modern education is that it is inclusive in its purpose and purpose, that is, it is open to everyone. Only at the end of the twentieth century, disabled athletes in Azerbaijan received the status of a special category of citizens who have their own cultural, social interests and educational needs, and who need state protection and support. Holding the Paralympic Games in the same year as the Olympic Games is a bright example of the establishment of this inclusive idea in a civilized society. The participation of Azerbaijan's strongest athletes in the Paralympic Games, World Championships and other international sports competitions is aimed at revealing the physical and spiritual capabilities of the individual and introducing people with disabilities to a healthy lifestyle. Education of people with disabilities is one of the main and important conditions for their full participation in the life of society and effective self-realization in various types of professional and social activities. The development of inclusive education at the Azerbaijan Sports Academy is at an early stage. The necessity of accepting the individuality of each student and creating conditions for equal educational opportunities for all is noted. The article describes the main features of the inclusive education process at the university, the features and functions of its management, and efficiency criteria. Forms and technologies of organizing inclusive training of paralympian students in business and academic communication are defined using the teaching material of the current program as an illustration.

Keywords: sports academy, inclusive educational environment, student-paraathletes, forms of education, communication

PEŞƏKAR MÜƏLLİM HAZIRLIĞI İNKLÜZİV TƏHSİL PROSESİNİ UĞURLU REALLAŞDIRMAĞIN ƏSAS AMİLİDİR

BƏSİRƏ ABBASOVA

abbasova-abbasova777@mail.ru

Gəncə Dövlət Universiteti

Məqalədə müəllimlərin uşaqların inklüziv təhsilinə hazırlığının formalaşdırılması ilə bağlı aktual məsələlər müzakirə olunur. Müəllim hazırlığının struktur-funksional modeli təqdim olunur, inklüziv təhsilin inkişafı problemlərinin və tendensiyalarının təhlili əsasında peşəkar inkişaf modelinin əsas komponentləri və funksiyaları aşkarlanır. İnklüziv təhsil uşaqlara qarşı hər hansı ayrı-seçkiliyi istisna edən ideologiyaya əsaslanır və əlilliyi olan uşaqlar üçün xüsusi şərait yaratmalıdır. İnklüziv təhsil məkanı dəyişir, bu da müəllim və valideyn icmasında ciddi müqavimət və anlaşılmazlıqla qarşılaşır.

Bu gün inklüziv təhsil məsələsi həyat sferasında geniş şəkildə nəzərdən keçirilən məsələlərdən biridir. İnklüziv təhsil prosesində məktəb təhsil sistemi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bu dövrdə uşaqlar özlərini və imkanlarını, sosiallaşmanı dərk etmək fürsəti əldə edirlər, həmçinin yeniyetməlik dövründə özlərini bir şəxsiyyət kimi inkişaf etdirmək və ömürlərinin sonuna qədər bir peşə seçmək qərarına gəlirlər. Bu məqamda şagirdlərə yaxın olan, onlara düzgün qərarlar qəbul etməyə kömək edən, planların həyata keçirilməsində iştirak edən müəllimin, xüsusi uşaqlar kateqoriyası ilə işləyən müəllimin rolu isə bir neçə dəfə artır.

XÜSUSİ QAYĞIYA EHTİYACI OLAN UŞAQLARIN TƏHSİLİNDƏ SOSIAL İŞÇİLƏRİN ROLU

KƏNAN ATAKİŞİZADƏ

katakisizad@gmail.com

Azərbaycan Universiteti

Xülasə

Bu tezisdə biz sosial işçilərin xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların, xüsusən də inklüziv təhsil kontekstində dəstəklənməsində mühüm rolunu araşdırırıq. Tezis sosial işçilərin məhdud resurslar, ictimai stiqma və siyasət boşluqları da daxil olmaqla üzləşdikləri çətinlikləri həll edərkən məsləhət və resurs koordinasiyası kimi funksiyalarını araşdırır. Diqqət Azərbaycana yönəlməklə müzakirə sosial işçilərin inklüziv təhsil təcrübələrinin inkişaf etdirilməsində və yerli kontekstdə maneələrin aradan qaldırılmasında unikal töhfələrini vurğulayır.

Açar sözlər: sosial işçilər, xüsusi ehtiyaclar, inklüziv təhsil, Azərbaycan

Sosial işçilər xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların dəstəklənməsi, onların təhsil sistemlərinə daxil edilməsinin təmin edilməsi və bərabər öyrənmə imkanları hüquqlarının müdafiəsində mühüm rol oynayır. Onların işi bu uşaqların üzləşdiyi emosional, sosial və akademik problemlərin həllini, eyni zamanda inklüziv mühit yaratmaq üçün ailələr, müəllimlər və təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlığı əhatə edir. Azərbaycanda xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilində sosial işçilərin rolu xüsusilə əhəmiyyətlidir, çünki ölkə inklüziv təhsil təcrübələrini və sosial dəstək sistemlərini inkişaf etdirməyə davam edir.

Sosial işçilər xüsusi ehtiyacı olan uşaqlara çoxşaxəli dəstək verirlər, məqsədi təhsildəki maneələri aradan qaldırmaq və onların ümumi rifahını artırmaqdır. Əsas funksiyalara aşağıdakılar daxildir:

Sosial işçilər xüsusi ehtiyacı olan uşaqların ümumi təhsilə daxil edilməsini və lazımi resurslara çıxışını təmin etmək üçün onların hüquqlarını müdafiə edirlər. Onlar ayrı-seçkiliyi aradan qaldırmaq və məktəblərin inklüzivliyi təşviq edən siyasətlərə riayət etməsini təmin etmək üçün çalışırlar (1).

Sosial işçilər hər bir uşağın unikal ehtiyaclarını qiymətləndirir və onların problemlərini həll etmək üçün xüsusi planlar hazırlayır. Bura məsləhət xüsusi təhsil xidmətlərinə çıxışın asanlaşdırılması və ya terapiya seanslarının əlaqələndirilməsi daxil ola bilər.

Sosial işçilər müəllimlər, ailələr və tələbələr arasında körpü rolunu oynayır. Onlar müəllimlərə inklüziv sinif mühiti yaratmaq və təhsil sistemlərini idarə etmək və dəstək xidmətlərindən istifadə etmək üçün ailələrlə işləmək barədə təlimat verir (2).

Uşaqların emosional və ya sosial böhranlarla üzləşdiyi vəziyyətlərdə sosial işçilər dərhal müdaxilə edir. Bu, uşağın təhsilinə təsir edən zorakılıq, davranış problemləri və ya ailə ilə bağlı problemlərin həllini əhatə edə bilər.

Sosial işçilər ailələri səhiyyə təminatçıları, reabilitasiya xidmətləri və icma proqramları kimi xarici resurslarla əlaqələndirirlər. Bu vahid yanaşma uşaqların sinifdən kənarda hərtərəfli dəstək almasını təmin edir (3).

Azərbaycan da daxil olmaqla bir çox ölkələrdə sosial işçilər çox vaxt məhdud resurslarla, məsələn, xüsusi təhsil proqramları üçün kifayət qədər maliyyələşmə və ya ixtisaslaşdırılmış alət və vasitələrin çatışmazlığı ilə bağlı problemlərlə üzləşirlər.

Sosial işçilər əlilliklərlə bağlı cəmiyyətdə stiqma və yanlış təsəvvürləri aradan qaldırmalıdır. Bu, çox vaxt icmaların maarifləndirilməsini və inklüziv münasibətin müdafiəsini əhatə edir.

Məhdud sayda təlim keçmiş sosial işçilərlə yüksək iş yükü tükənməyə səbəb ola bilər və uşaqlara və onların ailələrinə göstərilən dəstəyin keyfiyyətini aşağı sala bilər (4).

Qeyri-adekvat siyasətlər və ya inklüziv təhsil çərçivələrinin qeyri-ardıcıl tətbiqi sosial işçilərin effektivliyinə mane ola bilər. Onlar tez-tez sistem dəyişikliklərini müdafiə edərkən bu boşluqları aradan qaldırmağa çalışırlar.

Azərbaycan BMT-nin Əlillərin Hüquqları haqqında Konvensiyası kimi beynəlxalq müqavilələri rəhbər tutaraq xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün inklüziv təhsilin təşviqində irəliləyişlər əldə edib. Ölkədə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların ümumi təhsilə integrasiyasına və ixtisaslaşdırılmış dəstək sistemlərinin inkişafına yönəlmiş siyasətlər qəbul edilmişdir.

Azərbaycanda sosial işçilər getdikcə inklüziv təhsil çərçivəsinə mühüm töhfə verənlər kimi tanınırlar. Onlar xüsusi ehtiyacı olan uşaqlara və onların ailələrinə dəstək olmaq üçün məktəblərdə, reabilitasiya mərkəzlərində və ictimai təşkilatlarda işləyirlər (5). Onların məsuliyyətlərinə aşağıdakılar daxildir:

- Təbliğat: xüsusi ehtiyacı olan uşaqların ümumi məktəblərə daxil edilməsinin təşviq edilməsi;;
- Təlim: xüsusi ehtiyacları başa düşmək və həll etmək üçün pedaqoqlar və valideynlər üçün seminarların keçirilməsi.

- Məsləhət: uşaqlara və onların ailələrinə emosional və sosial dəstəyin göstərilməsi.

Tərəqqiyə baxmayaraq problemlər qalmaqdadır. Təhsil almış sosial işçilərin məhdud mövcudluğu, məktəblərdə qeyri-adekvat infrastruktur və ictimai damğa mühüm maneələrdir. Hökumətin sosial işçilərin sayını artırmaq və peşəkar inkişaf proqramlarına sərmayə qoymaq söyləri bu problemlərin həlli istiqamətində mühüm addımlardır.

Əməkdaşlıq xüsusi ehtiyacı olan uşaqlara dəstək olmaqda sosial işçilərin uğurunun açarıdır. Effektiv tərəfdaşlıqlara aşağıdakılar daxildir:

Sosial işçilər fərdiləşdirilmiş təhsil planlarını (IEP) tərtib etmək, əlçatanlığı təmin etmək və inklüziv təcrübələr üzrə peşəkar inkişafı təmin etmək üçün müəllimlər və məktəb administratorları ilə sıx əməkdaşlıq edirlər.

Uşaqların hərtərəfli ehtiyaclarını qarşılamaq üçün ailələrin cəlb edilməsi vacibdir. Sosial işçilər ailələrə rəhbərlik, dəstək və resurslara çıxışla təmin edir, onlara çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə və uşaqlarını müdafiə etməyə kömək edir.

Azərbaycanda qeyri-hökumət təşkilatları (QHT) və dövlət qurumları sosial işçilərin təsirinin artırılmasında mühüm rol oynayır. Bu qurumlarla əməkdaşlıq resurs boşluqlarını aradan qaldırmağa və xidmətlərin əhatə dairəsini genişləndirməyə kömək edir.

Sosial işçilər üçün ixtisaslaşdırılmış təlim proqramlarının mövcudluğunun artırılması vacibdir. Bura onların əlillik, inklüziv təhsil və müasir müdaxilə üsulları haqqında biliklərlə təchiz edilməsi daxildir.

Azərbaycanda inklüziv təhsili dəstəkləyən siyasətlər olsa da effektiv icra və monitoring tələb olunur. Sosial işçilər siyasətin təkmilləşdirilməsi və mövcud çərçivələrə əməl olunmasının təmin edilməsində əsas rol oynaya bilərlər.

İnklüzivliyin əhəmiyyəti və sosial işçilərin rolu haqqında məlumatlılığın artırılması stiqmanı azalda və xüsusi ehtiyacı olan uşaqlar üçün icma dəstəyini gücləndirə bilər.

Nəticə olaraq, sosial işçilər xüsusi ehtiyacı olan uşaqların təhsil mühitində inkişaf etmək üçün lazım olan dəstəyi və resursları almasını təmin etmək üçün əvəzolunmazdır. Ölkə daha inklüziv təhsil sisteminin qurulması istiqamətində çalışdıqca Azərbaycanda onların rolu getdikcə əhəmiyyət kəsb edir. Resurs məhdudiyyətləri, stiqma və siyasət boşluqları kimi problemlərin həlli hökumətlərin, QHT-lərin, təhsil işçilərinin və ailələrin birgə səyini tələb edir. Təlim, infrastruktur və ictimai məlumatlandırmaya sərmayə qoymaqla Azərbaycan sosial işçilərin təsirini daha da artırma və bütün uşaqlar üçün bərabər təhsil mühiti yarada bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Gallagher, C. (2017). Social work and professional development: A critical reflection about group work. *Groupwork*, 26(1), 49-58.
2. National association of social workers (2012). The new standards in School Social work practice. Standards for School Social Work Services Work Group, USA.
3. Terzi, L. (2010). Special educational needs: A new look. London: Continuum.
4. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci - Xüsusi qayğıya möhtac uşaqların ailələri ilə iş. <https://adpk.edu.az/index.php/az/>
5. Nəsib, A. (2024). Azərbaycanda inklüziv təhsil: görülmə işlər və həll yolları. <https://apa.az/social/azerbaycanda-inkluziv-tehsil-gorulen-isler-ve-hell-yollari-arasdirma-836406>

İNKLÜZİV TƏHSİLİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

AYGÜN VERDİYEVA

averdiyeva@khazar.org

Xəzər Universiteti

Açar sözlər: inklüziv təhsil, fərdi ehtiyaclar, sosial bərabərlik, təhsil hüququ, məktəb mühiti, tədris metodları, müəllim

İnklüziv təhsil hər bir şagirdin təhsil sistemində bərabər şəkildə daxil olmasını təmin etməyi məqsəd qoyan bir yanaşmadır. Bu təhsil modeli, xüsusilə əlilliyi və xüsusi ehtiyacları olan uşaqların sosial integrasiyasını dəstəkləyir və onların təhsildə tam iştirak etmələrini təmin edir. İnklüziv təhsil yalnız əlilliyi olan uşaqlara deyil, həm də sosial və mədəni müxtəliflikləri olan digər şagirdlərə də yönəlir. Bu yanaşma müxtəlif sosial, psixoloji, mədəni və fiziki ehtiyacları olan uşaqların təhsil alması üçün uyğun bir mühit yaratmağı hədəfləyir.

İnklüziv təhsil anlayışının əsasını təşkil edən iki əsas prinsip vardır: bərabərlik və ədalət. Bərabərlik hər bir uşağın bərabər şərtlərlə təhsil almasını təmin etməyi məqsəd qoyur. Bu prinsipi həyata keçirmək üçün təhsil mühitinin uşaqların müxtəlif ehtiyaclarına uyğunlaşdırılması, tədris metodlarının fərdiləşdirilməsi və şagirdlər arasında sosial integrasiyanın dəstəklənməsi vacibdir. Ədalət isə hər bir şagirdin özünə uyğun təhsil imkanlarına malik olmasıdır. İnklüziv təhsil heç bir uşağın təhsil almanın kənarında qalmasını arzulamır, əksinə, hər bir uşağın öz potensialını tam şəkildə inkişaf etdirməsini dəstəkləyir (1, s.14).

Bu yanaşma təhsil sistemindəki ənənəvi modellərdən fərqlənir, çünki ənənəvi təhsil yanaşmaları şagirdləri müəyyən qruplara ayıraraq onların fərdi ehtiyaclarına uyğunlaşmadan ümumi tədris proqramlarını tətbiq edirdi. İnklüziv təhsil isə fərdi fərqlilikləri qəbul edərək hər bir şagirdin təhsil alması üçün uyğun mühitlərin yaradılmasını təklif edir. Bu, xüsusilə məktəblərdəki sosial və təhsil imkanlarının daha bərabər paylaşılmalarına, həmçinin uşaqların sosial münasibətlərini inkişaf etdirməsinə şərait yaradır.

İnklüziv təhsil, eyni zamanda cəmiyyətin inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Uşaqların təhsil aldığı mühitlərdə müxtəlifliyə və fərqliliyə qarşı hörmətin artırılması gələcək nəsillərin sosial olaraq daha tolerant və qəbuledici olmalarına şərait yaradır. Bu yanaşma həm də uşaqların fiziki və psixoloji inkişafını stimullaşdırır, onların daha güclü sosial bacarıqlar qazanmasına kömək edir. İnklüziv təhsil həm də cəmiyyətin hər bir fərdinin təhsil almaq haqqını təmin edərək, ümumilikdə bərabər imkanların yaradılmasına yönəlmiş bir sosial ədalət yanaşmasıdır.

Bununla yanaşı, inklüziv təhsil bir çox çağırışları və çətinlikləri də özündə daşıyır. Bu yanaşma yalnız təhsil müəssisələrinin deyil, həm də cəmiyyətin bütün üzvlərinin birgə fəaliyyətini tələb edir. Müəllimlərin tədris metodlarını fərdiləşdirmək, məktəblərdə fiziki və sosial mühitləri uyğunlaşdırmaq və fərdi ehtiyacları uyğun tədris materialları hazırlamaq kimi məsələlər inklüziv təhsilin reallaşdırılmasında əsas problemlərdən bəziləridir.

İnklüziv təhsil həm akademik, həm də sosial inkişaf baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu model şagirdlərə fərdi yanaşma tətbiq edərək onların müxtəlif təhsil ehtiyaclarını qarşılayır. Tədris prosesində hər bir şagirdin öyrənmə sürətinə və tərzinə uyğun metodlardan istifadə olunur. Bununla yanaşı, inklüziv təhsil sosial bərabərlik və bərabər hüquqların təmin edilməsini məqsəd qoyur, beləliklə, hər bir uşaq öz potensialını inkişaf etdirə bilər (2, s.15).

İnklüziv təhsilin tətbiqi məktəb mühitinin və təhsil metodlarının dəyişdirilməsini tələb edir. Müəllimlər şagirdlərin fərdi ehtiyaclarını nəzərə alaraq dərsləri planlaşdırmalı və tədris materiallarını uyğunlaşdırmalıdır. Bununla yanaşı, məktəblərin fiziki şəraiti də inklüziv təhsilə uyğunlaşdırılmalı, əlilliyi olan uşaqlar üçün xüsusi avadanlıqlar və infrastruktur təmin edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Rəfiyeva, L., Məmmədova, M., Abbasova, S., Yusifova, E. (2020). İnklüziv təhsilə cəlb olunan uşaqlarla işin aparılması. Bakı. 64 s
2. Andrianova, E.İ. (2016). Inclusive education: characteristics, essence, problems (Bulletin Of Novgorod State University). № 93, p. 14-16 // <https://cyberleninka.ru>

İNKLÜZİV SİNİFLƏRDƏ XEYİRXAH VƏ QAYĞIKEŞ MÜNASİBƏTİN YARADILMASI

CƏMİLƏ KƏRİMOVA

camila.piriyeva@gmail.com

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci

Hər şeydən əvvəl inklüziv təhsilin təşkilinə dair təlimlər keçirilməli, müəllimlərə, tərbiyəçilərə, təhsil işçilərinə inklüziv təhsillə bağlı təlimatlar verilməlidir. Söz yox ki, bu, çox vacib məsələdir. Lakin bizə elə gəlir ki, bundan da vacib və zəruri bir məsələ var. Bu, balalarımıza və şagirdlərimizə fiziki məhdudiyyətli insanlara xeyirxah və qayğıkeş münasibət bəsləməyi öyrətməliyik.

Cırtan yaşca deyil, boyca kiçikdir, daha doğrusu fiziki məhdudiyyətli uşaqdır. Məhz buna görə də nənəsi onun meşəyə odun yığmağa getməsinə razılıq vermir. Uşaqlar sözlərinə əməl edərək Cırtan üçün odun yığır, odunu və özünü çiyinlərinə alaraq aparırlar. Kimsə Cırtanın fiziki məhdudiyyətli olması fikri ilə razılaşmaya bilər, amma iki yol ayrıcında "Cırtan, it hürən tərəfə gedək, işıq gələn tərəfə?" sualına verdiyi cavab adamın təəccübünə səbəb olur. Cırtan "İt hürən tərəfə getsək, itlər bizi parçalayar" deyir.

Hər bir uşaq yaşamaq, təhsil almaq, sağlamlıq və müdafiə hüququna malikdir. "Uşaq hüquqları" haqqında konvensiyaya qoşulan dövlətlər fiziki məhdudiyyətli uşaqların cəmiyyətə inteqrasiya olunmasına, yaşlıları ilə birlikdə təhsil almalarına və bunun üçün şərait yaradılmasına zəmanət verdilər. Əsas fikir isə odur ki, fiziki məhdudiyyətli insanlara dayaq olaq, kömək edək, onların öz yaşlıları ilə birlikdə təhsil almasına şərait yaratmaq hamımızın borcudur. Şagirdlərdə fiziki məhdudiyyətli yaşlılarına səmimi, mehriban münasibət yaratmaq məqsədilə bir sıra tədbirlərin təşkili məqsədəuyğundur.

Əslində həmin adamların əksəriyyəti çox ağıllı, bacarıqlı, xüsusi istedadla, qabiliyyətə malik insanlardır. Onlar arasında rəssamlar, yazıçılar, bəstəkarlar, aktyorlar, müğənnilər, hətta olimpiya çempionları da var.

İNKLÜZİV TƏHSİLİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNDƏ MÜƏLLİMİN PEDAQOJİ USTALIĞI

ELNARƏ ZÜLFÜQAROVA

Zulfuqarovaelnarə30@gmail.com

Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı

Orcid ID: 0000 0003 3375 2498

Xülasə

İnklüziv təhsil müasir təhsil sisteminin ən vacib istiqamətlərindən biridir və onun tətbiqi cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır. Sizin yazdığınız mətn inklüziv təhsilin əsas üstünlüklərini və onun fərdi və ictimai faydalarını əhatə edir. Bu mövzunu daha da genişləndirmək üçün bir neçə məqam əlavə etmək olar:

İnnovativ tədris metodları: inklüziv təhsil çərçivəsində müəllimlər müxtəlif ehtiyacları nəzərə alaraq yeni və yaradıcı tədris metodlarından istifadə edirlər. Bu, ümumi tədris prosesini daha maraqlı və effektiv edir.

Validəymlərin rolu: inklüziv təhsil modelində valideynlərin dəstəyi çox vacibdir. Onların fəal iştirakı uşaqların təhsil prosesinə daha yaxşı integrasiya olunmasına kömək edir.

Texnologiyaların rolu: rəqəmsal texnologiyalar inklüziv təhsildə mühüm vasitə kimi çıxış edir. Xüsusi proqramlar, tətbiqlər və cihazlar fərdi tədris ehtiyaclarını qarşılamaqda əvəzsiz rol oynayır.

Hüquqi baza: inklüziv təhsilin uğurla tətbiqi üçün qanunvericilik bazasının möhkəmləndirilməsi və təhsil siyasətinin uyğunlaşdırılması.

Açar sözlər: təlim, səmərəli təhsil, müəllim, pedaqoji təhsil, inklüzivlik

Pedaqogika, əsasən, 3 anlayış üzərində qurulmuşdur. Bunlar təlim, tərbiyə və təhsildir. Təlim bilik və bacarıqları formalaşdırın əsas prosesdir. Müasir təlim isə bizdən əlliliyi olan şəxslərlə normal şagirdlərin birgə təlimini istəyir.

Təlimdə inklüziv yanaşmalar müxtəlif ehtiyac və imkanlara malik olan bütün iştirakçıların tədris prosesində bərabər şəkildə iştirakını təmin etməyi hədəfləyir. Bu yanaşma hər bir fərdin özünəməxsus xüsusiyyətlərini və potensialını nəzərə alaraq onların öyrənmə prosesinə tam integrasiyasını dəstəkləyir. Hər bir təlim prosesi prinsiplərə əsaslanmalıdır.

- 1-ci əsas prinsiplər: bərabər imkanlar yaratmaq. Hər bir iştirakçıya fərdi ehtiyaclarına uyğun təhsil mühiti və resurslar təqdim etmək;

- 2-ci prinsip müxtəlifliyə hörmət: təlim zamanı mədəni, fiziki, intellektual və emosional fərqliliklərə hörmətlə yanaşmaq;

- 3-cü prinsip isə fərdi yanaşmadır: tədris materiallarının və metodlarının iştirakçıların fərdi ehtiyaclarına uyğunlaşdırılması;

- 4-cü prinsip əlçatanlıq: məkan, material və texnologiyaların fiziki və ya rəqəmsal olaraq hər kəs üçün əlçatan olmasını təmin etmək;

- 5-ci prinsip empatiya və dəstək: təlimçilərin iştirakçıların ehtiyaclarını anlaması və onları dəstəkləməsi;

- 6-cı prinsip differensial tədris: iştirakçıların fərqli bilik səviyyələrinə və öyrənmə sürətinə uyğun dərslərin təşkili.

Bundan başqa təlimin növlərinə də diqqət yetirmək lazımdır.

- Qrup işi və əməkdaşlıq: müxtəlif iştirakçıların birgə çalışaraq bir-birindən öyrənməsi;

- Texnologiyadan istifadə: xüsusilə fiziki və ya eşitmə məhdudiyyətləri olan iştirakçılar üçün yardımçı vasitələrdən istifadə;

- Əks əlaqə: iştirakçılarla müntəzəm ünsiyyət və onların ehtiyaclarının öyrənilməsi.

İnklüziv yanaşmalar hər kəsin potensialını maksimum şəkildə inkişaf etdirmək üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır və cəmiyyətin daha ədalətli və bərabər olmasına töhfə verir (2).

İnklüziv təhsil bütün uşaqların, o cümlədən xüsusi qayğıya ehtiyacı olanların eyni təhsil mühitində bərabər şəkildə iştirakını təmin edən bir yanaşmadır. Bu yanaşma hər bir şagirdin fərdi ehtiyaclarını nəzərə alaraq onların təhsil prosesinə tam integrasiyasını və cəmiyyətin tamhüquqlu üzvü kimi inkişafını dəstəkləyir. İnklüziv təhsilin əsas məqsədi ayrı-seçkiliyin qarşısını almaq və hər kəs üçün bərabər təhsil imkanları yaratmaqdır.

İnklüziv təhsildə müxtəlifliyə hörmət əsas prinsiplərdən biridir. Şagirdlərin fiziki, intellektual, emosional və sosial fərqlilikləri nəzərə alınır və onların təhsil prosesində qarşılaşa biləcəkləri maneələri aradan qaldırmaq üçün uyğun metod və vasitələrdən istifadə edilir.

Bu yanaşma fərdi yanaşmanı ön planda saxlayır. Tədris proqramları, metodlar və materiallar hər bir şagirdin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılır. Məktəblər və təhsil müəssisələri əlçatan olmalı, hər kəsin fiziki və rəqəmsal mühitlərdən rahat istifadə edə bilməsi təmin edilməlidir (1).

İnklüziv təhsil, həmçinin əməkdaşlıq və dəstəyi təşviq edir. Müəllimlər, valideynlər və mütəxəssislər arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq şagirdlərin uğurlu təhsil almasına və sosial integrasiyasına kömək edir. Empatiya və anlayış isə bu yanaşmanın əsasını təşkil edir, çünki hər bir şagirdin özünəməxsus ehtiyacları və potensialı olduğu qəbul edilir.

İnklüziv təhsil cəmiyyətin daha ədalətli və bərabər olmasına töhfə verir, hər kəsin potensialını tam şəkildə reallaşdırmasına şərait yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Qubadov, M.N. (2023). “Heydər Əliyevin inklüziv cəmiyyətin qurulmasında rolu”, DİA-da Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100-cü ildönümünə həsr olunmuş elmi-praktik konfrans. Bakı. səh: 42-50.
2. Gubadov, M.N. (2023). “Regional features of sustainable development in the context of global climate change”, 7th CEO International Social Science Congress, № 7, Page: 151-154, Uzbekistan

SUMMARY

Pedagogical mastery of the teacher in increasing the effectiveness of inclusive education

Yes, inclusive education is one of the most important aspects of the modern education system, and its implementation plays an important role in the development of society. Your text covers the main advantages of inclusive education and its individual and societal benefits. A few points can be added to further expand this topic:

Innovative teaching methods: In the framework of inclusive education, teachers use new and creative teaching methods taking into account different needs. This makes the overall learning process more interesting and effective.

The role of parents: The support of parents is very important in the inclusive education model. Their active participation helps to better integrate children into the educational process.

The role of technology: Digital technologies act as an important tool in inclusive education. Custom programs, apps, and devices play an invaluable role in meeting individual learning needs.

Legal framework: Strengthen the legal framework and align education policies for the successful implementation of inclusive education

Keywords: training, effective education, teacher, pedagogical education, inclusiveness

РЕЗЮМЕ

Педагогическое мастерство учителя в повышении эффективности инклюзивного образования

Да, инклюзивное образование является одним из важнейших аспектов современной системы образования, и его реализация играет важную роль в развитии общества. Ваш текст охватывает основные преимущества инклюзивного образования и его индивидуальные и общественные преимущества. Для дальнейшего расширения этой темы можно добавить несколько моментов:

Инновационные методы обучения: В рамках инклюзивного образования учителя используют новые и творческие методы обучения, учитывающие различные потребности. Это делает общий процесс обучения более интересным и эффективным.

Роль родителей: Поддержка родителей очень важна в модели инклюзивного образования. Их активное участие помогает лучше интегрировать детей в учебный процесс.

Роль технологий: Цифровые технологии выступают в качестве важного инструмента инклюзивного образования. Специально разработанные программы, приложения и устройства играют неоценимую роль в удовлетворении индивидуальных потребностей в обучении.

Законодательная база: Укрепить правовую базу и согласовать образовательную политику для успешной реализации инклюзивного образования.

Ключевые слова: *Обучение, эффективное образование, учитель, педагогическое образование, инклюзивность*

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ V-VIII SİNİF RİYAZİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ İNKLÜZİV TƏHSİLİN TƏTBİQİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN METODLARIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ STRATEGİYALARI VƏ MÜASİR TEXNOLOGİYALARIN TƏSİRİ

ELŞƏN SƏFİXANOV
elsen.sefixanov@gmail.com

ALLAHŞÜKÜR QULİYEV
Lənkəran Dövlət Universiteti

İnklüziv təhsil müxtəlif tədris ehtiyaclarına malik olan şagirdlərin birgə təhsil mühitində təhsil almasını təmin edən bir yanaşmadır. Ümumtəhsil məktəblərinin V-VIII siniflərində riyaziyyat dərslərində inklüziv təhsilin tətbiqi şagirdlərin öyrənmə prosesinə daha səmərəli şəkildə cəlb olunmasını və fərdi ehtiyacların qarşılınmasını təmin edir. Son dövrlərdə müasir texnologiyaların inkişafı, inklüziv təhsilin keyfiyyətini artırmağa, təlim metodlarını təkmilləşdirməyə və müxtəlif qavrama səviyyələrinə malik olan şagirdlər üçün daha əlçatan tədris mühitləri yaratmağa imkan verir.

1. İnklüziv təhsilin əsasları və texnologiyanın rolunun tətbiqi

İnklüziv təhsil hər bir şagirdin fərdi ehtiyaclarını nəzərə alaraq tədris mühitinin yaradılmasını təmin edir. Müasir texnologiyalar şagirdlərin təhsil mühitinə aktiv cəlb olunması və fərdi öyrənmə prosesinin dəstəklənməsinə böyük töhfə verir. Xüsusilə riyaziyyat dərslərində istifadə olunan texnoloji həllər tədris materiallarını vizual və interaktiv formada təqdim etməyə imkan verir.

2. V-VIII sinif riyaziyyat dərslərində inklüziv təhsilin tətbiqində müasir texnologiyaların təsir sahələri

- **Dijital tədris platformaları və proqramlar:** müasir texnologiyalar şagirdlər üçün fərdi tədris proqramları təklif edir. Fərqli qavrama səviyyələrinə malik olan şagirdlər üçün adaptiv öyrənmə platformaları (məsələn, Khan Academy, Mathletics) onların zəif və güclü tərəflərini nəzərə alaraq tədris materiallarını fərdiləşdirir.

- **Əyani və vizual vasitələr:** interaktiv lövhələr, dijital dərsliklər və simulyasiyalar vasitəsilə riyazi anlayışlar şagirdlərə daha aydın və konkret şəkildə izah edilə bilər. Bu, xüsusilə vizual qavrama qabiliyyəti yüksək olan şagirdlər üçün faydalıdır.

- **İnteraktiv riyaziyyat oyunları:** müxtəlif öyrənmə səviyyələrinə uyğunlaşdırılmış interaktiv oyunlar şagirdlərin riyaziyyata olan marağını artırır və öyrənmə prosesini ayləncəli edir. Belə oyunlar həm xüsusi ehtiyacı olan şagirdlərin tədris prosesinə aktiv şəkildə cəlb olunmasına, həm də digər şagirdlərlə birlikdə çalışmasına imkan verir.

- **Virtual reallıq (VR) və ağıllı siniflər:** virtual reallıq texnologiyaları vasitəsilə şagirdlər riyazi modelləri və prosesləri daha interaktiv şəkildə öyrənə bilərlər. VR mühitində riyazi problemləri həll etmək şagirdlərin öyrənmə təcrübəsini gücləndirir.

- **Süni İntellekt (AI) tətbiqləri:** süni intellekt əsaslı alətlər müəllimlərə fərdi şagirdlərin tədris prosesini izləməyə və onların tədrisə yanaşmalarını tənzimləməyə kömək edir. AI tətbiqləri, həmçinin fərdi qiymətləndirmə və dəstək sistemlərini də təkmilləşdirə bilər.

- **Əlçatanlıq alətləri:** görmə, eşitmə və ya hərəkət çətinliyi olan şagirdlər üçün müasir texnologiyalar (məsələn, ekran oxuyucuları, səsli tədris alətləri) riyaziyyat dərslərinin hər kəs üçün əlçatan olmasına imkan yaradır.

3. Müasir texnologiyalarla inklüziv təhsil metodlarının inkişaf strategiyaları

- **Texnoloji Təchizatın Gücləndirilməsi:** məktəblərdə müasir texnologiyaların genişləndirilməsi, siniflərin texnoloji avadanlıqlarla təchiz edilməsi vacibdir. Bununla şagirdlər üçün daha müxtəlif tədris materialları əlçatan olacaq.

- **İnteraktiv tədris resurslarının təkmilləşdirilməsi:** fərqli səviyyələrdə riyaziyyat dərsləri üçün daha çox adaptiv və interaktiv tədris resursları hazırlanmalıdır.

- **Müəllimlərin texnologiya biliklərinin inkişafı:** müəllimlərin texnologiya resursları effektiv şəkildə tətbiq etmələri üçün təlim proqramları təşkil edilməlidir.

- **Şagirdlərin fərdi tədris ehtiyaclarına uyğun texnologiya dəstək:** texnologiya həllər fərdi şagirdlərin öyrənmə profilərinə uyğun olaraq adaptiv şəkildə tədris prosesini təşkil etməlidir.

- **Sosial əməkdaşlıq və şəbəkələşmə:** şagirdlər arasında əməkdaşlığı artıran rəqəmsal təlim mühitlərinin inkişaf etdirilməsi onların həm təhsil sahəsində, həm də sosial sahədə bir-birlərinə dəstək olmasına kömək edir.

4. Texnologiyanın inklüziv təhsildə qarşılaşdığı çətinliklər və onların həlli

- **Maddi resursların əskikliyi:** bəzi məktəblərdə müasir texnologiyaların tətbiqində resurs çatışmazlığı mövcuddur. Dövlət dəstəyi və sponsorluq proqramları vasitəsilə bu problemin aradan qaldırılması mümkündür.

- **Müəllimlərin texnologiya hazırlığı:** müəllimlərin texnologiya ilə bağlı kifayət qədər bilik və bacarığa malik olmaması texnologiyanın tədris prosesində tam effektivliyinə mane olur. Bu səbəbdən müəllimlər üçün davamlı təlim proqramları həyata keçirilməlidir.

- **Şagirdlərdə texnologiyadan asılılıq problemi:** texnologiyanın tədrisdə intensiv istifadəsi şagirdlərdə texnologiyadan asılılıq yaradaraq təbii öyrənmə proseslərinə mane ola bilər. Texnologiyanın balanslı və nəzarət olunan şəkildə tətbiqi bu problemi həll edə bilər.

Müasir texnologiyalar inklüziv təhsilin tətbiqində mühüm rol oynayır və riyaziyyat dərslərində fərdi ehtiyacların qarşılanmasına böyük təsir göstərir. İnklüziv təhsilin texnologiyalar vasitəsilə təkmilləşdirilməsi şagirdlərin təhsil keyfiyyətini artırmaqla yanaşı, onların sosial və emosional inkişafına da dəstək olur. Məktəblərin müasir texnologiya resurslarla təchiz edilməsi, müəllimlərin texnologiya biliklərinin artırılması və fərdi tədris ehtiyaclarına uyğun texnologiya həllərinin tətbiqi, inklüziv təhsil prosesini daha səmərəli və effektiv edəcəkdir.

SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD UŞAQLARIN CƏMİYYƏTƏ İNTEQRASIYA PROBLEMLƏRİ

MEHPARƏ ƏHMƏDOVA

ehmedovamehpare69@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

SOLMAZ CABBAROVA

scabbarli@yahoo.com

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Xülasə

Məqalədə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların hərtərəfli inkişafı, sosial adaptasiya imkanları, integrasiyası və bu zaman rast gəlinən əsas sosial problemləri, habelə bu problemin həllində ailənin rolu müzakirə olunur. Qeyd edilir ki, uşaq ailənin həyatında iştirak etmək, məktəbdə oxumaq, işləmək üçün hazır olmağa borclu deyil. Daha çox diqqət mühitin onun imkanlarına adaptasiya olunmasına, onun qabiliyyətlərinin inkişafı üçün sosial əlaqələr sisteminin yaranmasına ayrılır. Onların cəmiyyətin həyatına daxil edilməsi bizi insan inkişafı mövzusunda yeni nəzər salmağa, bu uşaqlarla adekvat qarşılıqlı əlaqə üsullarını axtarmağa, onların fərdiliyini inkişaf etdirməyə kömək etməyə məcbur edir.

Sonda əsaslandırılır ki, bütün bu tədbirlər inklüziv təhsilin inkişafına və hər bir insanın öyrənmə və inkişaf üçün bərabər imkanlara malik olduğu cəmiyyətin yaradılmasına töhfə verir. Bu maneələrin aradan qaldırılması cəmiyyətin, dövlətin və təhsil müəssisələrinin birgə səylərini tələb edir. Inklüziv təhsil daha ədalətli və inklüziv cəmiyyətin yaradılması yoludur, səy və resursların yatırılması bu yolda mühüm addımdır.

Açar sözlər: defektologiya, xüsusi təhsil, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar, sosial integrasiya, inklüziv təhsil

İNKLÜZİV TƏHSİLİN SƏMƏRƏLİ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ ÜÇÜN VACİB OLAN ŞƏRTLƏR, SİNİF STRATEGİYALARI VƏ YARDIMÇI TƏLİM TEXNOLOGİYALARI

FƏRİDƏ XUDİYEVA

Xfarida09@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

İnklüziv təhsil bütün uşaqların keyfiyyətli təhsildə iştirak etmək və fundamental hüququna əsaslanır. Bu məqsədlə inklüziv təhsilin həyata keçirilməsi bütün şagirdlərin iştirakını və öyrənməsini artırmaq üçün yaşadığımız cəmiyyətdə etdiyimiz balaca dəyişikliklərlə başlayır, münasibətlərimizlə formalaşır. Sosial münasibətlərə əsasən, inklüziv dəyərlər sisteminə aid olan insan hüquqları, dürüstlük, sevinc, dayanıqlılıq, sevgi, gözəllik, ümid, bərabərlik, fərqliliyə hörmət, icmada iştirak, zorakılıqdan imtina etmək, müdriklik, mərhəmət, inam, cəsarət kimi xüsusiyyətlərlə tənzimlənir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin 14 dekabr 2017-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiqlədiyi “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilin bütün pillələri üzrə əlilliyi olmayan şəxslərlə bərabər səviyyədə təhsil hüququnu təmin etməyə, onların məşğulluğu üçün maneəsiz mühit yaratmağa xidmət edir. İnklüziv təhsillə bağlı daima dövlət proqramının icrasına dəstək göstərmək məqsədilə “İnklüziv təhsil üzrə müəllim inkişafı proqramları” Avropa İttifaqı, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, UNICEF-in Azərbaycandakı nümayəndəliyi və Heydər Əliyev Fondunun “Regional İnkişaf” İctimai Birliyinin rəhbərliyi və maliyyə dəstəyi ilə həyata keçirilir. İnklüziv siniflərdə diferensiaslaşdırma şagirdlərin və ya kiçik şagird qrupunun təlim ehtiyaclarına diqqət yetirilməsini özündə ehtiva edir. Proqram, əsasən, təhsilə yanaşma, fəal və təcrübi fəaliyyətə əsaslanan yanaşmanı dəstəkləyir, konsepsiyaların praktik tətbiqi və refleksiya vasitəsilə həm müəllimləri, həm də ilkin pedaqoji təhsil alan tələbələrə istiqamətləndirir.

Universal öyrənmə dizaynı(UÖD) məqsədləri sadalananlardan ibarətdir: bədən uyğunluğu, rahatlıq, məlumatlandırma, anlama.

İNKLÜZİV ŞAGİRDŁƏRDƏ ÜNSİYYƏTİN MAHİYYƏTİ VƏ VACİBLİYİ

GÜNAY ƏZİZOVA

gunay_huseynova-1990@mail.ru

Sumqayıt Dövlət Universiteti

İstiqamət – İnklüziv təhsil anlayışı, tarixi inkişaf mərhələləri prinsiplər və xüsusiyyətlər.

Hər bir şagird cəmiyyətdə müəyyən bir yer tutur və buna görə də ətrafındakı insanlarla həmişə sosial münasibətdədir. Ünsiyyət prosesində şagird özünü və digər insanları anlamaq, hiss etmək və hərəkətlərini qiymətləndirmək imkanı əldə edir və bu da öz növbəsində özünü və imkanlarını həyata keçirməyə, cəmiyyətdə öz yerini tutmağa kömək edir. Nəticə olaraq, ünsiyyət digər insanlarla qarşılıqlı əlaqə yaratmaqla özünütanımağa və özünüqiymətləndirməyə yönəlmiş insan fəaliyyətinin vacib növlərindən biri olan şəxsiyyətin formalaşmasında ən əsas amildir.

Bir şagird istəklərini, ehtiyaclarını ifadə edir, kömək istəyə və onunla danışan insanların sözlərinə cavab verə bilirsə, böyük dünyaya aid olub daxil ola biləcəkdir. Bu qabiliyyət uşağa ətrafındakı dünyaya uyğunlaşmaq, onun daxilində necə yaşamağı öyrənmək üçün bir vasitə olacaqdır. Söylədiyimiz ilk növbədə ona görə əsasdır ki, yaşadığımız cəmiyyətdə fiziki inkişafında yayınmalar olan insanlar hər kəs tərəfindən fərqli şəkildə qəbul olunur: bəziləri onlara tamamilə biganədir, bəzilərinin onlara yazığı gəlir, şəfqətlidirlər, lakin bir qayda olaraq passivdirlər, digərləri isə onlara antipatiya göstərilir. Nitq ən universal ünsiyyət vasitəsidir, çünki nitq vasitəsilə informasiya ötürüləndə məlumatın mənası ən az travma görür.

Bundan əlavə, bu insanların intellektual və əqli çatışmazlığı haqqında stereotipik fikir onları tamamilə təcrid olmağa, özlərinə qapanmağa məhkum edir: onlar küçədə, mədəniyyət müəssisələrində, ümumiyyətlə cəmiyyət içərisində nadir hallarda olurlar.

Psixi və fiziki inkişafında çatışmazlıqları olan insanların cəmiyyətə inteqrasiyası cəmiyyətin bu insanlara münasibətindən, başqalarının bu insanların həyatı, xüsusiyyətləri, problemləri barədə məlumatlı olmasından asılıdır.

İNKLÜZİV TƏHSİL SAHƏSİNDƏ UŞAQLARIN İDRAK FƏALLIĞI

HUMAY SƏFƏROVA

Humay.safarova@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid ID: 0009 0003 2853 4610

Müəllimin əliliyi olan uşağa düzgün yanaşması üçün onun əliliyin modelləri barədə məlumatlı olması vacibdir. Əliliyin, əsasən, tibbi və sosial modeli fərqləndirilir. Əliliyin ənənəvi tibbi modeli tibbi yanaşma da adlanır və diqqəti fərdin üzərində cəmləyərək onu problemi olan insan kimi təsvir edir. Bu model şəxsin cəmiyyətdə fəal olmasına mane olan ətraf mühit amillərini və ya ətrafdakı maneələri nəzərə almır.

Nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, biz problemi təhsildə axtararaq təhsilə çıxışı və iştirakı məhdudlaşdıran maneələri aradan qaldırmağa başlasaq, təhsil sistemi təkcə əliliyi olan uşaqlar üçün deyil, hər kəs üçün daha yaxşı olacaq. İnklüziv məktəb hamı üçün yaxşı keyfiyyətli məktəb deməkdir. Bir tədqiqatçı kimi biz bu proqramların dinləyicisi kimi yüksək fəallıqla yanaşı, onun praktik tətbiqinə səy göstərmişik. İbtidai siniflərdə təhsil alan əlil şagirdlər texnologiya fənninə xüsusi maraq göstərmək məntiqi idrak keyfiyyətcə yeni, ən yüksək mərhələni nümayiş etdirir. Şagirdlərin texnologiyadan idrak fəallığında inklüzivliyin təmin edilməsinin prinsip kimi müəllim tərəfindən tələbat və ehtiyaclarının müəyyən edilməsidir. Diaqnostik qiymətləndirmə zamanı texnologiyadan müxtəlif fəaliyyətlər vasitəsilə bu iş həyata keçirilir. Uşaqlarda texnologiyadan əməl texnologiyaları və vasitələri ilə bağlı anlayışların mənimsənilməsinə maraq artır. Proses iki istiqamətdə baş verir. İnklüziv təhsildə əvvəlcə qazanılan anlayışlar dərinləşdirilir, dürləşdirilir, daha yüksək səviyyəyə qalxır. Daha sonra yeni anlayışlar meydana gəlir, bu da onların mühakimələr, əqli nəticələr formalaşmasına səbəb olur. İnklüziv təhsilin mahiyyəti və müəllimin öyrənmə üslubunun başa düşməsi bu işdə önəmlidir. İdrak fəallığının səmərəli olması aşağıdakı cəhətlərin modellər üzrə dərk olunması vacibdir. İnklüziv təhsil hər bir uşağın əsas hüquqlarından biridir. Məqalədə bütün uşaqların öz həmyaşıdları ilə birlikdə yaşadıkları ərazilərdəki məktəblərdə keyfiyyətli inklüziv təhsil almaq hüququndan, ibtidai siniflərdə texnologiya dərslərində şagirdlərin idrak fəallığının inkişafının formalaşması, müəllim hər bir şagirdə həssaslıqla yanaşmasından söhbət açılır.

İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ UNIVERSAL TƏHSİL DİZAYNI MODELİNİN TƏTBİQİ

XƏYALƏ MƏMMƏDOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid ID: 0000 0003 3375 2498

Xülasə

İnklüziv təhsildə Universal Təhsil Dizaynı (UTD) hər bir uşağın öyrənmə ehtiyaclarını və bacarıqlarını nəzərə alaraq tədris mühitini və metodlarını fərdiləşdirən bir yanaşmadır. Bu yanaşma müxtəlif öyrənmə tərzlərinə və ehtiyaclarına uyğun tədris prosesini təşkil etməyi hədəfləyir. Məqsəd bütün uşaqların, o cümlədən xüsusi ehtiyacları olanların təhsildə bərabər imkanlardan faydalanmasını təmin etməkdir.

Universal Təhsil Dizaynının əsas prinsipləri üç əsas sahəyə bölünür: təqdimat, fəaliyyət və motivasiya.

Birinci prinsip təqdimatdır. Bu prinsipə görə məlumatlar müxtəlif yollarla təqdim olunmalıdır. Çünki hər bir uşağın öyrənmə tərzı fərqlidir. Bəzi uşaqlar vizual məlumatları daha yaxşı qəbul edirlər, bəziləri isə eşitməyə və ya praktiki fəaliyyətdə iştirak etməyə üstünlük verirlər. Bu səbəbdən müəllimlər dərsləri şəkillər, videolar, qrafiklər və səsli materiallarla zənginləşdirərək müxtəlif öyrənmə tərzlərinə uyğunlaşdırırlar.

İkinci prinsip fəaliyyətdir. Uşaqların öyrənmə prosesində fərqli yollarla iştirak etməsi vacibdir. Hər bir uşağın güclü tərəfləri fərqlidir, buna görə də müxtəlif fəaliyyətlər təklif olunur. Məsələn, bir uşaq yazılı tapşırıqlarda daha yaxşı nəticə göstərir, digər bir uşaq isə şifahi təqdimatlarda və ya qrup işlərində daha yaxşı nəticə əldə edir. Bu, uşaqların müxtəlif bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edir.

Üçüncü prinsip motivasiyadır. Uşaqların dərslə marağını artırmaq və onları öyrənməyə cəlb etmək üçün müxtəlif yollarla motivasiya verilir. Bu, fərdi məqsədlər qoymaq, müsbət geribildirimlər vermək və uşaqların marağını cəlb edəcək tədris materialları təqdim etmək vasitəsilə həyata keçirilir. Həmçinin uşaqların öyrənməyə aktiv şəkildə cəlb olunması üçün fərqli təşviq metodları tətbiq olunur. Ümumilikdə Universal Təhsil Dizaynı inklüziv təhsilin əsasını təşkil edir və hər bir uşağın öz potensialını ən yaxşı şəkildə inkişaf etdirməsi üçün şərait yaradır. Bu yanaşma müəllimlərə daha çevik və fərdi yanaşmalar tətbiq etməyə, uşaqların tədris təcrübələrini zənginləşdirməyə imkan verir.

Açar sözlər: təhsil dizaynı, şagird, inklüziv təhsil, peşəkar kadr

İnklüziv təhsildə Universal Təhsil Dizaynı (UTD) hər bir uşağın fərdi ehtiyaclarını nəzərə alaraq tədris mühitini və materiallarını müxtəlif öyrənmə tərzlərinə uyğunlaşdırən bir yanaşmadır. Bu yanaşma, uşaqların fərqli bacarıq səviyyələrinə, öyrənmə tərzlərinə və ehtiyaclarına cavab verən tədris metodlarının tətbiqini təmin edir. UTD-nin əsas məqsədi bütün uşaqların, o cümlədən xüsusi ehtiyacları olan uşaqların bərabər təhsil imkanlarına malik olmasını təmin etməkdir (1).

Universal Təhsil Dizaynının əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

Çoxsaylı təqdimatlar (Representation): müxtəlif öyrənmə tərzlərinə uyğun olaraq məlumatın təqdim olunması. Bu, vizual, eşitmə və kinestetik metodlarla tədrisin zənginləşdirilməsini təmin edir. Məsələn, müəllimlər dərsləri şəkillər, qrafiklər, video və səsli materiallarla təqdim edirlər ki, uşaqların hər biri öz öyrənmə tərzinə uyğun məlumatı əldə edə bilsin.

Çoxsaylı fəaliyyətlər (Action and Expression): uşaqların öyrənmə prosesində fərqli yollarla iştirak etmələri üçün müxtəlif fəaliyyət imkanları təqdim edilir. Bu, yazılı tapşırıqlar, şifahi təqdimatlar, qrup işləri və ya digər interaktiv fəaliyyətlər vasitəsilə həyata keçirilir. Uşaqların güclü tərəfləri nəzərə alınaraq müxtəlif fəaliyyətlər onların öyrənmə prosesinə daxil edilir.

Çoxsaylı motivasiya (Engagement): uşaqların motivasiyasını artırmaq üçün müxtəlif yollarla tədrisə maraq oyandırılır. Bu, fərdi məqsədlər qoyma, müsbət geribildirimlər və maraqlı tədris materialları ilə təmin edilir. Həmçinin uşaqların tədrisə aktiv şəkildə cəlb olunması üçün fərqli təşviq metodları tətbiq olunur (2).

Universal Təhsil Dizaynı inklüziv təhsildə uşaqların fərqli ehtiyaclarına cavab verərək hər birinin təhsil mühitində uğur qazanmasına imkan yaradır. Bu yanaşma müəllimlərə daha çevik və fərdi yanaşmalar tətbiq etməyə, uşaqların öyrənmə təcrübəsini zənginləşdirməyə kömək edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Tələbələrin məktəbdə yeniyetmələrlə aparacağı işin sistemi / «Tədris prosesinin təkmilləşdirilməsinin pedaqoji-psixoloji problemləri» mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları, s.146-148
2. Влияние эстетического воспитания студентов на формиро-вание эстетических идеалов подростков // Odlar Yurdu Universitetinin Elmi və Pedaqoji Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, 2013, № 35, s.118
3. Ali məktəb tələbələrinin yeniyetmələrin estetik tərbiyəsinə hazırlanmaları haqqında / Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 91 illik yubileyinə həsr olunmuş «Təhsil və cəmiyyət» mövzusunda V Respublika elmi-praktik konfrans, 7 may 2013-cü il, Bakı, s.243

SUMMARY

APPLICATION OF THE UNIVERSAL EDUCATIONAL DESIGN MODEL IN INCLUSIVE EDUCATION

In inclusive education, Universal Design for Learning (UDL) is an approach that adapts the educational environment and teaching methods to meet the needs and abilities of each child. The goal of this approach is to ensure equal educational opportunities for all children, including those with special needs.

The main principles of Universal Design for Learning are divided into three key areas: representation, action, and engagement.

The first principle is representation. According to this principle, information should be presented in multiple ways. Each child perceives information differently: some may better understand visual materials, others through hearing or hands-on activities. Therefore, teachers use images, videos, graphs, and audio materials to tailor lessons to different learning styles.

The second principle is action. It is important for children to engage in the learning process in different ways. Each child has their own strengths, so various activities are offered. For example, one child may perform better with written tasks, while another excels in oral presentations or group work. This helps develop different skills in children.

The third principle is engagement. To increase children's interest in lessons and engage them in the learning process, various motivational methods are used. These can include setting individual goals, providing positive feedback, and offering learning materials that capture children's attention. Different ways of engaging children in the learning process are also applied to ensure they actively participate in educational activities.

Overall, Universal Design for Learning is the foundation of inclusive education and creates conditions for each child to reach their full potential. This approach allows teachers to apply more flexible and individualized teaching methods, enriching children's educational experiences.

Keywords: educational design, student, inclusive education, professional staff

РЕЗЮМЕ

ПРИМЕНЕНИЕ МОДЕЛИ УНИВЕРСАЛЬНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ДИЗАЙНА В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ

В инклюзивном образовании Универсальный Дизайн Образования (УДО) представляет собой подход, который адаптирует образовательную среду и методы преподавания с учетом потребностей и способностей каждого ребенка. Цель этого подхода – обеспечить равные образовательные возможности для всех детей, включая детей с особыми потребностями. Основные принципы Универсального Дизайна Образования делятся на три ключевых области: представление, деятельность и мотивация.

Первый принцип – это представление. Согласно этому принципу, информация должна подаваться разными способами. Каждый ребенок воспринимает информацию по-разному: некоторые лучше воспринимают визуальные материалы, другие – на слух или через практическую деятельность. Поэтому учителя используют изображения, видеоматериалы, графики и аудиоматериалы, чтобы адаптировать уроки под различные стили обучения.

Второй принцип – это деятельность. Важно, чтобы дети участвовали в процессе обучения разными способами. У каждого ребенка есть свои сильные стороны, поэтому предлагаются различные виды деятельности. Например, один ребенок может лучше справляться с письменными заданиями, а другой – с устными выступлениями или групповыми заданиями. Это помогает развивать разные навыки у детей.

Третий принцип – это мотивация. Для того чтобы повысить интерес детей к урокам и вовлечь их в учебный процесс, используются различные методы мотивации. Это может быть постановка индивидуальных целей, положительная обратная связь и предоставление учебных материалов, которые привлекают внимание детей. Также применяются различные способы вовлечения детей в процесс обучения, чтобы они активно участвовали в учебной деятельности.

В целом, Универсальный Дизайн Образования является основой инклюзивного образования и создает условия для того, чтобы каждый ребенок мог максимально раскрыть свой потенциал. Этот подход позволяет учителям применять более гибкие и индивидуальные методы обучения, а также обогащать образовательный опыт детей.

Ключевые слова: образовательный дизайн, студент, инклюзивное образование, профессиональные сотрудники

AUTİZM BİR XƏSTƏLİK DEYİL

AYGÜN İSMAYILOVA

aygun.ismayilova@mdu.edu.az

Mingəçevir Dövlət Universiteti

İLHAMƏ İSMAYILOVA

ilhameismayilova32@gmail.com

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Xülasə

Məqalədə autizmin əlamətlərinin neçə yaşdan başlanması, həmçinin autizmin yaranmasının səbəbləri göstərilmişdir. Autizmin əlamətləri, əsasən, iki yaşından etibarən özünü göstərməyə başlayır. Autizm özünə qapanma, real həyatdan uzaqlaşma kimi təzahür edir. Maddələr mübadiləsinin anadangəlmə pozulması və ya orqanik zədələnməsi, hamiləlik dövründə və doğuş zamanı yarana bilər, epilepsiya sindromu ilə və yaxud bir sıra uşaq xəstəliklərinin (məs; qızılca, məxmərək və s.) kəskinləşməsi ilə meydana gələ bilər.

Bundan əlavə, autizmin spektr pozuntuları, autizmin əsas simptomları, autizmlə uşaqların xüsusiyyətləri qeyd olunmuşdur.

Açar sözlər: autizmlə uşaqlar, epilepsiya sindromu, göz təması

Autizm erkən yaş dövründə başlayan, sosial münasibətlər və ünsiyyət sferasında problemlərin olması ilə özünü göstərən ümumi inkişaf problemdir. Autizmin əlamətləri, əsasən, iki yaşından etibarən özünü göstərməyə başlayır. Autizm özünə qapanma, real həyatdan uzaqlaşma kimi təzahür edir. Autizm kifayət qədər geniş yayılmış haldır belə ki, təxminən min uşaqdan beş nəfərində müşahidə olunur. Hal-hazırda autizmin yaranmasının dəqiq səbəbləri məlum deyil. Lakin autizmin nədən yaranmasına fikir bildirən mütəxəssislər belə hesab edirlər ki, autizmin yaranması həm irsi, həm də doğuşdan əvvəlki, doğuş zamanı və sonradan qazanılmış bir sıra inkişafa təsiredici faktorlarla, hamiləlik zamanı baş verən narahatlıqlar, eləcə də uşaqlıqda edilən peyvəndlərlə əlaqədar ola bilər.

Müasir tədqiqatlara əsasən, autizmi əsəb sisteminin patologiyası ilə əlaqələndirirlər. Bu isə bir sıra səbəblərlə əlaqədar ola bilər.

Maddələr mübadiləsinin anadangəlmə pozulması və ya orqanik zədələnməsi hamiləlik dövründə və doğuş zamanı yarana bilər, epilepsiya sindromu ilə və yaxud bir sıra uşaq xəstəliklərinin (məs; qızılca, məxmərək və s.) kəskinləşməsi ilə meydana gələ bilər.

Autizmin spektr pozuntuları aşağıdakılardır:

- Autizm;
- Asperger sindromu;
- Rett sindromu;
- Uşaqlıq dezintegrativ pozuntusu;
- Atipik autizm (Əmrəhli, L., Əlizadə, O. 2018, s.150).

Baxmayaraq ki, autizmin təzahür spektri çox genişdir, əsas simptomları ümumi xarakter daşıyır:

- Sosial münasibətlərdə pozğunluq;
- Nitq və ünsiyyətdə pozğunluq;
- Təxəyyüldə pozğunluq.

Autizmlə uşaqların xüsusiyyətləri aşağıda qeyd olunmuşdur:

- Başqalarına qarşı maraqsızdır;
- Göz təmasından qaçır;
- Başqaları ilə ünsiyyət qurmur;
- İstəklərini başqalarının əllərindən istifadə edərək ifadə edir;
- Digər uşaqlarla oynamır;

- Uzun müddət ərzində eyni mövzu üzərində danışır;
- Səbəbsiz olaraq ağlayır, gülür və səbəbsiz davranışlar nümayiş etdirir;
- Mənasız sözləri ardıcıl təkrarlayır;
- Predmetləri davamlı olaraq çevirməkdən xoşu gəlir;
- Yaradıcılıq tələb edən oyunları oynaya bilmir;
- Hər şeyin eyni olmasını istəyir, dəyişikliklərə həddindən artıq reaksiya verir;
- Hər hansı bir yenilik onlar üçün qorxulu və qeyri-müəyyən olur;
- Davamlı olaraq eyni oyunları oynayır;
- Ağrıya qarşı laqeyddir;
- Səslərə qarşı həddindən artıq həssaslıq və ya həddindən artıq laqeyddir;
- Exolaliya (cavab vermək əvəzinə, özünə deyilənləri eynilə təkrar etmək);
- Tək qalmaq xoşlayır;
- Təmasdan və qucağa alınmaqdan xoşu gəlmir;
- Predmetlərə bağlanır;
- Ehtiyaclarını ifadə etməkdə çətinlik çəkir, danışmaq əvəzinə hərəkətlərlə ehtiyaclarını ifadə etməyə çalışır;

• Həddindən artıq hərəkətlilik ya da həddindən artıq hərəkətsizlik müşahidə olunur (Eynalova, A., Rəhimli, N., Əfəndiyeva, Ş. 2019, s.60).

Autizmdən əziyyət çəkən uşaqlar ətraf şəraiti hiss etmir və vizual əlaqə yaratmaqda çətinlik çəkirlər. Bundan irəli gələrək elə görünə bilər ki, belə uşaqların ünsiyyət qurmağa tamamilə marağı yoxdur. Onlar nəyəsə ehtiyac duyduqda daha çox “əl yönəltməsi”ndən istifadə edirlər: uşaq valideynin əlini özünün ehtiyac duyduğu əşyanın üzərinə qoyur və bu yolla valideyn və ya böyükdən öz istəyinə çatmaq üçün ALƏT kimi istifadə edir. Adi uşaqlar öz ehtiyacları barədə verbal yolla (uşaq dili ilə sözlərlə) və ya qeyri-verbal yolla (əşyanı göstərməklə) xəbər verirlər.

Autizmi olan uşaqların valideynləri tez-tez niyə bu məhz mənim uşağımda baş verdi? sualına cavab tapmağa çalışırlar. Bunun qarşısını almaq olardımı? Bu suala cavab yoxdur. Autizmin bir sıra yaranma səbəbləri vardır, lakin bunlardan heç biri sübut olunmayıb. Hesab edilir ki, autizmin səbəbi beyin inkişafının pozğunluğu ola bilər, xromosom anomaliyalar və ya gen mutasiyaları.

Autizm, adətən, oğlanlarda olur. Autist uşaqlar arasında təxminən 30%-i orta səviyyədən yuxarı intellektə malik olurlar, hətta bəzilərində müxtəlif sahələrdə nəzərə çarpan bacarıqlar ola bilər, lakin əqli inkişafdan geri qalanlar da var.

Bəzən elə görünür ki autistlərə heç kim lazım deyil, onlar təklikdə rahat olur. Lakin bu belə deyil, onların cəmiyyətə ehtiyacı var, onlar başa düşülmək istəyirlər, lakin bunu necə etməyi bilmirlər. Valideynlərin məqsədi ətraf mühit ilə kontakt (əlaqə) yaratmağa da kömək etməkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əmrahlı, L., Əlizadə, O. (2018). Uşaq autizmi. Bakı, MM-S. 232 səh.
2. Eynalova, A., Rəhimli, N., Əfəndiyeva, Ş. (2019). Autizmli fərdlər üçün material və fəaliyyət kitab. Bakı. 81 səh.

AZƏRBAYCANDA FİZİKİ MƏHDUDİYYƏTLİ ŞƏXSLƏRİN BİRGƏ TƏHSİLƏ CƏLB EDİLMƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

XATİRƏ İSMAYILOVA

Xatire19667@gmail.com

Akademik Yusif Məmmədəliyev adına Neft-

Kimya Prosesləri İnstitutu

RİZVANLI SƏMƏDAĞA

İstanbul Gedik Universiteti

XASMURAD İSMAYILZADƏ

Xülasə

Azərbaycanda hazırda bir qrup insanlar var ki, onlar daha çox diqqət və həssaslıq tələb edir. Sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin təhsilin bütün pillələrində təhsil almaq hüququ var. Onlarda digər şəxslərlə bərabər səviyyədə təhsil almaq, işləmək hüququna malik şəxslərdir. Bu baxımdan belə şəxslərinə digər uşaqlarla birlikdə təhsil alması onların əhvali-ruhiyyəsinə yaxşı təsir edir və özünəgüvəni daha da artırır. Əlilliyi olan uşaqların fiziki baxımdan sağlam olan həmyaşıdları ilə birlikdə təhsili uşaqlar arasında ayrı-seçkiliyə son qoyur. Belə ki, bütün uşaqların eyni sinifdə həyata keçirilən tədris prosesində iştirakı təhsilçiləri şagirdlərə fərdi yanaşmağa sövq edir. Əlavə olaraq, müxtəlif araşdırmaların nəticələri göstərir ki, əlilliyi olan uşaqlarla sağlam uşaqlar ilə birgə inklüziv sinifdə oxuması fərqliliyə münasibəti dəyişməyə, özünə hörmətin və həmyaşıdların qəbulunun yaxşılaşdırılmasına səbəb olur ki, bu, sosial yöndən ədalətli və ayrı-seçkiliyə yol verməyən cəmiyyətin qurulmasına töhfə verir.

Mən – İsmayilova Xatirə – bu həyatı yaşayan bir şəxs kimi demək istəyirəm ki, hər zaman dövlətin və ətrafımda olan insanların daim qayğısı ilə əhatə olunmuşam. İstər orta məktəbdə, istərsə də universitet illərində, eləcə də hazırda çalışdığım elmi müəssisədə xoş rəftar və mehribançılıq görmüşəm.

Açar sözlər: əlillik, sağlamlıq imkanı məhdud, əlilliyi olan şəxslər, inklüziv təhsil, həssaslıq

SUMMARY

There is currently a group of people in Azerbaijan who require more attention and sensitivity. People with disabilities have the right to education at all levels of education. They are people who have the right to education and work on an equal basis with other people. In this regard, for such people, education together with other children has a positive effect on their morale and increases self-confidence. Education of children with disabilities together with their physically healthy peers puts an end to discrimination among children. Thus, the participation of all children in the educational process in the same class encourages educators to approach students individually. In addition, the results of various studies show that studying with children with disabilities in an inclusive class together with healthy children leads to a change in attitude towards differences, improvement of self-esteem and acceptance of peers, which contributes to the creation of a socially just and non-discriminatory society.

I - Ismayilova Khatira - as a person living this life, want to say that I have always been surrounded by the constant care of the state and the people around me. Whether in high school, during my university years, or at the scientific institution where I currently work, I have experienced good treatment and kindness.

Keywords: fifty, disabled, people with fifty, inclusive education, sensitivity

РЕЗЮМЕ

В настоящее время в Азербайджане существует группа людей, требующая большего внимания и чуткости. Инвалиды имеют право на образование на всех уровнях образования. Они имеют право учиться и работать на том же уровне, что и другие люди. С этой точки зрения совместное обучение с другими детьми хорошо влияет на их настроение и дух, повышает уверенность в себе. Обучение детей с ограниченными возможностями совместно с физически здоровыми сверстниками прекращает дискриминацию между детьми. Таким образом, участие всех детей в образовательном процессе, осуществляемом в одном классе, побуждает педагогов подходить к ученикам индивидуально. Кроме того, результаты различных исследований показывают, что совместное обучение с детьми с ограниченными возможностями в инклюзивном классе приводит к изменению отношения к различиям, повышению самооценки и принятию сверстников, что способствует построению социально справедливого и неравноправного общества. -дискриминационное общество.

Я – Хатира Исмаилова – как человек, живущий этой жизнью, хочу сказать, что я всегда был окружен постоянной заботой государства и окружающих меня людей. Даже в старшей школе. И в университетские годы, и в научном учреждении, где я сейчас работаю, я видел хорошее взаимопонимание и доброту.

Приоткрытые слова: инвалидность, люди с ограниченными возможностями, инклюзивное образование, чувствительность

SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD UŞAQLARIN İNKLÜZİV TƏHSİLƏ CƏLB OLUNMASININ PSIXOLOJİ TƏRƏFLƏRİ

KAMALƏ SALAMOVA

Salamovak11@gmail.com

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-0014-0287>

Xülasə

İnklüziv təhsil uşaqlara qarşı hər hansı ayrı-seçkiliyi istisna edən ideologiyaya əsaslanır və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların inkişafına xidmət edir. Son onillikdə inklüziv təhsilə münasibə dəyişib, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların sağlam uşaqlarla eyni məkanı paylaşmasına şərait yaradılır. Lakin bu müəllim və valideynlər arasında ciddi müqavimət və anlaşılmazlıqlarla qarşılaşır, nəticədə sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların valideynlərinə ağır mənəvi sarsıntı gətirir. İnklüziv təhsil sisteminə daxil olan məktəblərdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaq və gənclərin təlim-təربiyəsinin həyata keçirilməsi üçün əvvəlcə bütün səviyyələrdə təlim metodikaları və texnologiyalarının dəyişdirilməsi lazımdır. Bu işdə əsas çətinlik təhsil təşkilatlarında alçatan mühitin yaradılmasında, daha çox sosial-mədəni problemlərin aradan qaldırılmasında, peşəkar bacarıqlara diqqətin artırılmasında, müəllimlərin peşə səriştələrinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasında deyil, əlilliyi olan uşaqlara qarşı valideyn və müəllimlərin gizli anti-tolerant mövqeyinin olmasından irəli gəlir. Çünki ümumi təhsil sisteminə daxil olan sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarda qüsurların strukturunda əhəmiyyətli heterojenlik və güclü fərqlər olduğu üçün digər şagirdlərin təhsil mühitində ciddi problemlər yaradır, həmin auditoriyalarda təhsilin keyyyətinə ciddi təsir göstərir. Məqalə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların inklüziv təhsilə cəlb olunmasının müsbət və mənfi məqamları nəzərə alınmasından bəsh edir.

Açar sözlər: ümumi təhsil, müəllim, heterojenlik, qüsurlar, diqqət

SUMMARY

INCLUDING CHILDREN WITH LIMITED HEALTH CAPABILITIES PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ENGAGEMENT IN EDUCATION

Inclusive education is based on an ideology that excludes any discrimination against children and serves the development of children with disabilities. In the last decade, the attitude towards inclusive education has changed, and conditions are created for children with disabilities to share the same space with healthy children. However, this is met with serious resistance and misunderstandings between teachers and parents, as a result of which it brings a severe moral shock to the parents of children with limited health opportunities. In order to train children and young people with disabilities in schools included in the inclusive education system, it is necessary to change the teaching methods and technologies at all levels. The main difficulty in this work is not the creation of an accessible environment in educational organizations, the elimination of socio-cultural problems, increasing attention to professional skills, the significant increase in the professional competence of teachers, but the hidden anti-tolerant position of parents and teachers towards children with disabilities. Because there are significant heterogeneity and strong differences in the structure of disabilities in children with disabilities entering the general education system, it creates serious problems in the educational environment of other students, and has a serious impact on the quality of education in those auditoriums.

Keywords: general education, teacher, heterogeneity, defect, attention

AZƏRBAYCANDA İNKLÜZİV TƏHSİLİN PERSPEKTİVLƏRİ VƏ QARŞIYA ÇIXAN MANEƏLƏR

TƏNZİLƏ QASIMOVA

qasimovatanzila@gmail.com

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetin nəzdində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci

Xülasə

İnklüziya yaşadığımız dövrdə cəmiyyətin, təhsilin əsas şərtlərindən birinə çevrilmişdir. Lakin dünyada, eləcə də Azərbaycanda inklüziv təhsilin tətbiqinə əngəl yaradan bir sıra maneələr də var: məktəblərin cəhətdən əlçatmazlığı; xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqların öyrənməyə qadir olmamalarının düşünülməsi; məktəbin pedaqoji kollektivinin əlilliklərin xüsusiyyətləri və onlara yanaşma məsələləri haqqında kifayət qədər məlumatının olmaması; sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların valideynlərinin övladlarının təhsil hüququnu müdafiə etməməsi, əlliliyi olmayan uşaqların valideynlərinin övladının əlliliyi olan uşaqlarla birgə təhsil almasına etiraz etməsi.

Açar sözlər: *inklüziya, maneələr, əlliliyi olan şəgird, inklüziv təhsil, diskriminasiya, inteqrasiya*

SUMMARY

Inclusion has become one of the main conditions of society and education in our time. However, there are a number of obstacles that hinder the implementation of inclusive education in the world, as well as in Azerbaijan: the inaccessibility of schools; the perception that children with special educational needs are not capable of learning; lack of sufficient information; failure of parents of children with limited health opportunities to protect their children's right to education, disability parents of children without disabilities objecting to their child's education together with children with disabilities.

Keywords: *inclusion, barriers, disabled student, inclusive education, discrimination, integration*

РЕЗЮМЕ

Инклюзия стала одним из основных условий общества и образования в наше время. Однако существует ряд препятствий, которые мешают внедрению инклюзивного образования в мире, а также в Азербайджане: недоступность школ; с особыми образовательными потребностями не способны к обучению; отсутствие достаточной информации; неспособность родителей детей с ограниченными возможностями по здоровью защитить право своих детей на образование, инвалидность; родители детей-инвалидов, возражающие против обучения их ребенка вместе с детьми-инвалидами.

Ключевые слова: *инклюзия, барьеры, студент-инвалид, инклюзивное образование, дискриминация, интеграция*

İNKLÜZİV TƏHSİLDƏ FƏRDİ TƏDRİS PLANININ ƏHƏMİYYƏTİ

GÜNAY QƏHRƏMANLI

qehramanligunay@gmail.com

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

İnklüziv təhsil mühitində daxiletmə prosesinin uğurlu olmasında fərdi tədris planlarının rolu çox mühümdür. Əlilliyi olan uşaqların fərdi tədris planları bu uşaqların xüsusi təhsil ehtiyaclarına müvafiq olaraq hazırlanır. Fərdi tədris proqramı standart tədris proqramının modifikasiya edilmiş variantıdır.

Fərdi tədris planı hazırlanarkən müxtəlif kateqoriyalar üzrə şagirdin bacarıqları dəyərləndirilir və onun əsasında hazırlanır. Fərdi tədris planı müəllimlərə aydın istiqamətlər verir və onların ehtiyacını kifayət qədər ödəyir. Fərdi tədris planı şagirdə lazım olan əlavə resursu müəyyən etməyə kömək olur və fərdi tədris planı sayəsində valideynlərin tədris prosesinə daxili daha da asanlaşır. Fərdi tədris planının üstünlüklərindən əlavə mənfi cəhətləri də mövcuddur. Belə ki, fərdi tədris planı əlilliyi olan uşaqların digər uşaqlardan təcrid olunmasına gətirib çıxara bilər.

Fərdi tədris proqramının tərtib edilməsi prosesində onun strukturunun iyerarxiya təbiətinin dərk edilməsi həmişə çox faydalıdır. Bu proqram geniş məqsəd və vəzifələrin dəqiq ifadə edilməsindən başlanır. Səmərəli fərdi tədris planını hazırlamaq üçün mütləq valideyn, müəllim, şagirdin özü, mümkün olduqda, məktəb rəhbərliyi və korreksiyaedici pedaqoqun iştirakı vacibdir. Biz planın strukturunun müəyyən blok-sxem şəklində nəzərdən keçirilib tərtib olunmasını tövsiyə edirik:

- Şagirdlə bağlı gözləntilərin müəyyənəşdirilməsi;
- Aparılmış kompleks qiymətləndirmənin ümumiləşdirilmiş nəticəsi;
- Uzunmüddətli məqsədlərin müəyyənəşdirilməsi;
- Davranışın formalaşdırılması;
- Nailiyyət indikatorları;
- İnklüziv strategiyalar və tədrisə yanaşmalar.

Şagirdlə bağlı gələcək gözləntilərin müəyyənəşdirilməsi

Fərdi tədris proqramının əvvəlində olan qısa məlumat uşaqların təlim-təربiyəsi prosesinə cəlb olunmuş bütün insanların ümid və gözləntilərinin yönəldildiyi "böyük mənzərəyə" ümumi baxışdır. Bu gələcək planlar mütləq pozitiv xarakter daşımalı, həmçinin şagirdin özünün, onun valideynlərinin, müəllimlərinin gözləntilərini və ümidlərini əks etdirməlidir. Yaxşı ifadə olunmuş "gələcək planlar" uzunmüddətli məqsədlərin düzgün müəyyən edilməsinə və qarşıya qoyulmasına böyük kömək göstərə bilər.

Kompleks qiymətləndirmənin ümumiləşdirilmiş nəticəsi

Kompleks qiymətləndirmənin ümumiləşdirilmiş nəticəsi fərdi planlaşdırma prosesi üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əldə edilmiş informasiya bu şagirdin indiyədək həyatı, ailəsi, maraqları, çətinlikləri, problemləri, tədris planının yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar tələbatı və nailiyyətləri barədə çox məlumat verə bilər. Bu informasiya fərdi tədris proqramının tərtib olunması və uğurla həyata keçirilməsi üçün həyati əhəmiyyət daşıyır.

Uzunmüddətli məqsədlərin müəyyənəşdirilməsi

Uzunmüddətli məqsədlərin müəyyənəşdirilməsi hər bir proqramın ən mühüm tərkib hissəsidir. Bir qayda olaraq, bu məqsədlər müəyyən zaman kəsiyində uşağın əldə edə biləcəyi nailiyyətlərdən formalaşır. Bu dövrün müddəti müxtəlif ola bilər, lakin bir qayda olaraq bir dərs ili ilə məhdudlaşır. Uzunmüddətli məqsədlərin müəyyənəşdirilməsi şagird üçün həyat planlarının formalaşdırılmasından və kompleks qiymətləndirmənin ümumi nəticəsindən əldə edilən informasiya ilə sıx bağlıdır. Tədrisin uzunmüddətli məqsədləri aydın ifadə edilməli və çox uzun olmamalıdır. Bu uzunmüddətli

məqsədlərin hər biri mütləq şagirdin pozitiv davranışının formalaşdırılması üzrə müvafiq vəzifələri göstərməklə müşayiət olunmalıdır və bunu həmişə nəzərə almaq lazımdır. Ümumtəhsil məktəbi şəraitində və məktəb resurslarının, müəllimlərin hazırlığının müvafiq səviyyəsində bu planın yerinə yetirilməsinin nə dərəcədə real olması da unudulmamalıdır. Yadda saxlamaq vacibdir ki, fərdi tədris proqramının tərtib olunmasından məqsəd uşağın məktəbdə öyrənməli olduqlarını təsvir etməkdən deyil, onun tədrisinin ən mühüm sahələrinə fokuslanan pedaqoji baxışı hazırlamaqdan ibarət olmalıdır. Başqa sözlə, belə uzunmüddətli məqsədlərin sayı bir uşaq üçün üçdən artıq olmamalıdır.

Davranışın formalaşdırılması

Davranışın formalaşdırılmasına dair tapşırıqlar şagird üçün hazırlanmış uzunmüddətli məqsədlərə əsaslanır və bu məqsədlərə çatmaq üçün hansı tədbirlər görülməsinin lazım gəldiyini göstərir. Bu tapşırıqlar, məsələn, Uotsonun və Skinnerin tədqiqatlarında göstərilən bixeviorizmin nəzəri müddəalarına əsaslanır. Əslində bu davranış tapşırıqları kifayət qədər qısamüddətlidir və onların icrası uşaqdan və təhsil prosesi kontekstindən asılı olaraq bir neçə gündən bir neçə ayadək olan dövr üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu halda “davranış” termini o deməkdir ki, uşaq real sürətdə nə isə edə bilir və bu, belə deməyə əsas verir: “bəli, bu tapşırıq doğrudan da yerinə yetirilmişdir”.

Nailiyyət indikatorları

İndikatorlar pozitiv davranışın formalaşdırılması üzrə nəticələrin ölçülməsi üçün hansı vasitələrdən və metodlardan istifadə olunacağını, bu prosesə hansı müvəqqəti parametrlərin qoşulacağını göstərir. Kontekstdən asılı olaraq hər bir tapşırıq üçün bir və ya daha artıq indikatorlardan istifadə oluna bilər. Davranışın formalaşdırılması tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində əldə edilən irəliləyişi ölçmək üçün müxtəlif texnika və üsullardan istifadə oluna bilər. İndikatorlar isə irəliləyişi ölçmək üçün hansı qrup məlumatların kim tərəfindən, harada və nə zaman toplanmasına fokuslanır, yaxud nəzərdə tutur. Məlumat mənbələri ən müxtəlif resurslar, o cümlədən gündəliklər və özünüqiymətləndirmə ola bilər.

İnklüziv strategiyalar və tədrisə yanaşmalar

İnklüziv təhsil mühitində fərdi planın bu tapşırıqların elə yerinə yetirilməsidir ki, uşağı daimi təhsil aldığı sinifdən “dartıb çıxarmaq” lazım gəlməsin. Planın bu bölməsi fərdi tədris proqramının məqsədlərinə çatmaq üçün inklüziv ümumi təhsil mühitində tətbiq edilməli olan pedaqoji texnologiyaların hazırlanmasına xidmət edir. Bu bölməyə sinif mühitinin təşkili edilməsi, dərstdə işçi qrupların, tədris modellərinin, sinfin ümumi tədris planı ilə əlaqələrin formalaşdırılması daxildir.

ƏDƏBİYYAT

1. Loreman, T., Deppeler, J., Harvey, D. (2005). Sinifdə müxtəlifliyin dəstəklənməsi üçün təcrübi təlimatlar

İNKLÜZV TƏHSİLİN MƏKTƏB HƏYATINA GƏTİRDİYİ DƏYİŞİKLİKLƏR

QANQA NƏSİROVA

ganga_51@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

“2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”na görə, inklüziv təhsil hər kəs üçün əlçatan olmalıdır. Lakin reallıqda valideynlər bir çox maneələrlə üzləşirlər, belə olan halda sual meydana çıxır”. Real vəziyyətdə inklüzivliyə kim cavabdehdir, bu prosesin bütün iştirakçılar üçün müsbət və mənfi cəhətləri nədən ibarətdir və yaxın gələcəkdə bizi nələr gözləyir?

Əslində hər şey yaşayış bölgəsindən, yerli məktəb direktorlarının istəklərindən, valideynlərin iddialarını tələb etmək və sübut etmək bacarığından və bir çox digər amillərdən asılıdır.

Məsələn, evinin yaxınlığındakı məktəbə müraciət edən autizmlı uşağın anası “Əla, bizə gəl! biz bu barədə çoxdan xəyal edirik” və yaxud davranış problemləri olan valideynlərə məktəb rəhbərliyi tərəfindən imtina və standart cavab verilir: Uşağınız davranmağı öyrənəndə məktəbə gətirin.

“Xüsusi uşaqlar”ın valideynləri çox vaxt məktəbin uşağını qəbul etməyə və onu bütün lazımı şəraitlə təmin etməyə hazır olacağına şübhə edirlər. Qanunla bütün məktəblərdə (xüsusən də yaşayış yerinə yaxın olanlar) hər hansı bir uşağa dərs keçməli olmasına baxmayaraq, rəhbərlik çox vaxt “problemlı” şagirddən xilas olmaq üçün müxtəlif bəhanələrə əl atır.

Məsələyə qanunun tələbi ilə yanaşsaq, “inklüzivlik həm xüsusi, həm də tipik uşaqlar üçün “məhsuldar pedaqoji layihə” ola bilər. Müxtəlif əlilliyi olan və xüsusi sağlamlıq ehtiyacları olan şagirdlərin birləşdirilməsi məktəbdə çox şeyin yaxşılaşmağına doğru dəyişməsinə imkan verir, təcrübəyə əsaslanaraq deyə bilərik: məktəbdə atmosfer dəyişir, uşaqlarda tolerantlıq və insanlara qarşı yaxşı münasibət formalaşır. İnklüzivlik məsələsi ilə bağlı mövcud qanunlara baxmayaraq, hamısı olmasa da, çox şey hələ də məktəb direktorunun şəxsiyyətindən, onun valideyn istəklərini ödəmək istəyindən və xüsusi şagirdlərin ehtiyaclarından asılıdır.

Məktəbdə yüksək akademik göstəriciləri olmayan, tez-tez olimpiadalarda iştirak edə bilməyən uşaqları nüfuzlu universitetlərə qəbul etməyə və öz bacarıqlarını nümayiş etdirməyə sövq etmir.

Valideynlər və məktəblər inklüzivlik mövzusunda necə razılaşa bilərlər? Bu sahənin mütəxəssisləri əminliklə qeyd edirlər ki, valideynlərlə məktəb arasında dialoqda ancaq diplomatiyaya xüsusi yer vermək lazımdır.

“Əgər autizmlı uşaqlarda təhsil almaq üçün motivasiya tapa bilsək və inanırıq ki, bu çox çətindir, o zaman bunu direktorlara, müəllimlərə və məmurlara da tapa bilərik” (5, s.56-73).

Hazırda inklüziv kadr çatışmazlığı var: nəinki istəyən, həm də xüsusi uşaqlara necə öyrətməyi bilən müəllimlər çox deyil. Təkcə autizmlərlə deyil, digər xüsusi uşaqlarla da işləməkdə əla nəticələr verən tətbiqi davranış terapiyası hələ də geniş yayılmayıb. Tədris proqramlarının şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına yüksək keyfiyyətlə uyğunlaşdırılması hər zaman mümkün olmur. Hələlik belə uyğunlaşma müəllimin fərdi şücaəti, yaradıcılığıdır. Belə müəllimlər illərdir ki, hazırlanırlar, lakin bu mütəxəssislər yenə də çox azdır”.

Fərdi təhsil marşrutu yaradarkən diaqnozdan deyil, hər bir konkret uşağın fərdi ehtiyaclarından çıxış etmək lazımdır. Amma təəssüf ki, qanunda təsbit edilmədiyi üçün bu hələ mövcud deyil. Məktəblər hələ də tibbi qeydlərə güvənir və onlar hamı üçün universal olmaya bilər.

Əminəm ki, uğurlu inklüzivlik o zaman baş verə bilər ki, valideynlər və məktəblər birlikdə məşğul olsunlar və bir-birlərinin maraqlarını nəzərə alsınlar.

İnsanları inklüzivliyi sevməyə məcbur etmək çox çətindir. Məktəbdə sizə rəsmi olaraq gülümsəyəcəklər, amma əslində uşağa münasibət necə olacaq?

Validəynlər təhsilin keyfiyyətinə daim nəzarət etməli, bunun üçün mütəxəssislərə müraciət etməli, hüquqşünaslarla daim məsləhətləşməlidirlər. Gələcək sinif yoldaşları və onların anaları və ataları xüsusi uşaqların valideynlərinin məktəb rəhbərliyi ilə qarşılıqlı əlaqə məsələlərindən heç də az narahat deyillər.

Xüsusi uşaq məktəbə özü ilə problem gətirmir, lakin lakmus kağızı kimi məktəbdə artıq yığılmış olan problemləri daha aydın şəkildə ortaya qoyur.

Xüsusi şagirdin sinfə gəlməsi çox vaxt açıq qarşıdurmaya səbəb olur, “sağlam”lar “xəstəyə” etiraz edərək deyirlər ki, belə uşağın olması ancaq problem yaradır və normal uşaqların dərslər almasına mane olur.

Lakin inklüziya düzgün həyata keçirildikdə: uşağın repetitoru varsa, müəllimlər əlavə təlim keçirsə, məktəb sinifdə dəstəkləyici atmosfer yaratmaq üçün ayrıca işləyirsə, bu münaqişələr həll edilir, onların qarşısını alınır, çətinliklər yaranmır.

“İnklüziya yaxşı həyata keçirilən yerdə heç bir problem yoxdur. Təcrübə göstərir ki, sağlam sinif yoldaşlarının valideynləri lazım gələrsə, belə uşaqların müdafiəsi üçün ayağa qalxırlar. Ancaq bir uşağı gətirilib və məktəbdə sadəcə atıb gedəndə, təəssüf ki, hər şey çətinləşir. İnklüziv işdə problemlər ortaya çıxdığı zaman bütün hallarda rəhbərlik valideynlərlə görüşüb, danışib, anlaşılmaya nail olub, nəticədə münaqişə tərəflərinin hamısı barışıb, məktəbdə qalıb. Burda isə müəllimin peşəkarlığından çox şey asılıdır” (3, s.95-102).

Əminəm ki, məktəb təhsilini böhrandan çıxaracaq və onun lokomotivinə çevriləcək məhz inklüzivlikdir, hətta bu prosesdə çətinliklər aşkar edildikdə belə bu, problemi dərk etməyə və irəli getməyə imkan verir.

“Bu, çox faydalı bir prosesdir, çünki biz düzəliş prosesinə başlayaraq məktəb həyatının humanist əsaslarla dəyişməsinə nail oluruq”.

ƏDƏBİYYAT

1. Afonkina, Y.A., Kuzmicheva, T.V., Ryzhkova, I.V., Burtseva, A.V. (2015). İnklüziv təhsilin psixoloji-pedaqoji dəstəyi: beynəlxalq təcrübə, elmi konsepsiya və müasir təcrübə: Kollektiv monoqrafiya / Yu.A. Afonkina, T.V. Kuzmicheva, I.V. Rijkova, A.V. Burtseva. – Krasnoyarsk: Elmi və İnnovasiya Mərkəzi. 212 s.
2. Astoyants M. S. Sosial inklüzivlik: konsepsiyanı konseptuallaşdırmaq və əməliyyatlaşdırmaq cəhdi / M.S. Astoyanets, I.G. Rossikhin // Cənubi Federal Universitetinin xəbərləri. Pedaqoji elmlər. – 2009. – N12. – S. 51-58.
3. Jigunova, G.V. (2012). Yetkinlik yaşına çatmayan əlilliyi olan şəxslərin sosial şəxsiyyəti. Monoqrafiya / G.V. Jigunova. – Saint-Louis, MO: “Science & Innovation Center” nəşriyyatı. 208 s.
4. Kesalahti, E., Uayrynen, S. (2013). Qonşularımızdan Öyrənmə: Hazırlıqda İnklüziv Təhsil. Rovaniemi
5. Kuzmicheva, T.V., Afonkina, Yu.A. (2014). İnklüziv təhsilin aktual problemləri və onların həlli yolları (Murmansk vilayətinin təmsalında) / T.V. Kuzmicheva, Yu.A. Afonkina // Təhsil və dövr (indiki elmi paradigma). Kollektiv monoqrafiya / redaktə etmişdir. red. prof. T.İ. Lipich. Kitab 1. – Jitomir; M.; Voronej. 332 s.

SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD UŞAQLARIN TƏHSİLİNİN TƏŞKİLİ

NƏZAKƏT YUSİFOVA

n.yusifova@ndu.edu.az

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xülasə

Respublikamızda hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququ var və təhsil almaq sahəsində heç bir məhdudiyyət qoyulmur. Təhsilin məqsədi də elə təhsil alanların müəyyən ictimai statusa malik olmağından və öz sosial əhəmiyyətini təsdiq etməkdən ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanununun 5.2 maddəsində qeyd olunur ki, "Dövlət cinsindən, irqindən, dilindən, siyasi əqidəsindən, milliyətindən, sosial vəziyyətindən, məşəyindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanı yaradılmasına və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə təminat verir". Amma biliklər əldə etmək, həmin bilikləri təkmilləşdirmək, öz ictimai əhəmiyyətini təsdiq etmək, cəmiyyətdə müəyyən mövqe tutma arzusu heç də hamı üçün reallığa çevrilmir. Belə insanlar arasında sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar da vardır.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra respublikamızda sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların təhsili ön plana çəkildi. Belə uşaqların təhsili problemi müəllim, psixoloq, pedaqoqların diqqətini cəlb etməklə yanaşı, Azərbaycan dövlətinin təhsil siyasətinin prioritetlərindəndir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin bu sahədə həyata keçirdiyi siyasət hazırda Prezident İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva tərəfindən uğurla davam etdirilir. Azərbaycan müstəqillik illərində insan hüquqları, xüsusilə uşaq hüquqları ilə bağlı beynəlxalq saziş və konvensiyalara qoşulmuş, bununla bağlı üzərinə bir sıra öhdəliklər götürmüşdür. Həmin öhdəliklərdən biri də ayrı-seçkiliyə yol vermədən sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil hüququnu təmin etmək üçün bütün səviyyələrdə onların təhsilin təşkil edilməsidir.

Məqalədə sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların təhsilinin təşkilindən bəhs olunur. Qeyd olunmuşdur ki, sağlamlıq imkanlarından, ailə vəziyyətindən, bacarıqlarından, dinindən, irqindən asılı olmayaraq, bütün uşaqların təhsil almaq hüququ vardır. Sonda belə qənaətə gəlinmişdir ki, Azərbaycanda sağlamlığı məhdud olan uşaqlar digər uşaqlarla birlikdə təhsil alaraq cəmiyyətə daha rahat və sürətli integrasiya etmələri üçün cəmiyyətin inklüziv təhsilə yanaşması müsbətə doğru dəyişməli, onların təhsilə cəlb olunması və gələcəkdə əmək bazarında özlərinə daha rahat və yaxşı yer tuta bilmələri üçün onların bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün münbit şərait yaradılmalıdır.

İNKLÜZİV SİNİFLƏRDƏ İŞİN TƏŞKİLİ

NURİYYƏ NURİYEVA

91.filoloq@mail.ru

Xülasə

Ümumtəhsil məktəblərində xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqların inklüziv siniflərdə təhsilə cəlb edilməsi dövlətin əsas məsələlərindəndir. 2005-ci ildən Azərbaycan inklüziv təhsil layihəsinin icrasına qoşulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu bu istiqamətdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsili üçün xüsusi inkişaf proqramı yaradaraq ümumtəhsil məktəblərində inklüziv siniflərdə işin təşkilinə dair daima dəstək göstərir. Hal-hazırda ölkə üzrə inklüziv təhsilə qoşulmuş 22 məktəb var. İnklüziv siniflərdə işin təşkili təkcə maarifləndirmə, inklüziv təlimlər və xüsusi metodik vəsaitlərlə deyil, valideynlər, müəllimlər və korreksiyaedici pedaqoqlarla birlikdə aparılır. Belə ki, sinifdən kənarda əlilliyi olan uşaqlarla sağlam uşaqların bir-birinə integrasiyası, dostluq münasibətlərinin qurulması və qəbullanması bacarığı formalaşdırılır.

Açar sözlər: inklüziv, korreksiyaedici pedaqoq, inklüziv sinif, xüsusi təhsil, inklüziv təlim

Giriş

Azərbaycan Respublikasında hal-hazırda statistikaya əsasən, 60 minə yaxın sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar var. Lakin bunların çox az bir qismi xüsusi məktəblərə, internat məktəblərinə və inklüziv təhsilə cəlb edilib.

Azərbaycan Respublikası 2005-ci ildən inklüziv təhsil layihəsinin icrasına qoşulub. Nazirlər Kabinetinin Qərarına əsasən, inklüziv siniflərdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsili üçün xüsusi inkişaf proqramı yaradılmışdır. Proqrama əsas müəllimlər, korreksiyaedici pedaqoqlar və məktəb psixoloqları birlikdə fərdi təlim proqramı həyata keçirirlər. Hətta Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu inklüziv siniflərdə tədris həyata keçirən müəllimlər üçün müxtəlif təlimlər keçirir. ARTİ-nin inklüziv siniflərdə təhsilin inkişafı üçün apardığı dəstəyi 3 istiqamət olaraq, maarifləndirmə, təlimlər və metodik vəsaitlərlə apardığı məlumdur. Ümumtəhsil məktəblərdə inklüziya mədəniyyətini formalaşdırmaq üçün pedaqoji kollektivlə valideynlər arasında görüşlər təşkil olunaraq maarifləndirmə proqramı tətbiq edilir. Məktəb psixoloqu və pedaqoqları inklüziv proqramla bağlı təlimlər keçərək, inklüziv dəyərlər və xüsusi uşaqlarla işləmə bacarığı formalaşdıraraq təcrübə proqramı qazanırlar. Belə ki, bu təlimlər nəticəsində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar kollektivlə sosiallaşır, gələcəkdə əməklə bağlı problemləri də həll olunur. ARTİ inklüziv təlimin təşkilinə aid metodik vəsaitlər təqdim edir. Belə ki, bu vəsaitlərin tətbiqi nəticəsində inklüziv siniflərdə işin təşkili öz faydasını verir.

İnklüziv siniflərdə işin təşkili zamanı korreksiyaedici pedaqoqla sinif müəlliminin birlikdə əsas iş prinsipi hərflərin öyrədilməsi və yazılışı, rəqəmlərin öyrədilməsi və sinif şagirdlərinin bir-birlərinə integrasiyasını təşkil etməkdən ibarətdir. Hətta inklüziv siniflərdə məkanın şagirdlərə uyğun yaradılması əsas şərtərdən biridir. Belə ki, Avropa təcrübəsinə əsaslanaraq, əlilliyi olan uşaqların sinifə daxil olarkən arabada hərəkətinin rahatlığını təmin etmək üçün dərslər birinci mərtəbədə keçirilməli və pilləkənlərə xüsusi panduslar quraşdırılmalıdır. Görmə problemi olan uşaqlar üçün xüsusi konstruksiyalı, geniş qapılar quraşdırılmalı, qapıdan giriş və çıxış hərəkətini asanlaşdırmaq lazımdır. Bu uşaqlar üçün sinifin işıqlı olması çox mühümdür (İnklüziv təhsil, 2006: 207). Davranış pozuntusu olan uşaqların sinifdə yeri elə təşkil olunmalıdır ki, orada diqqəti yayındıran əşyalar az olsun (İnklüziv təhsil, 2006: 207). Nitq pozulması və geriliyi olan uşaqlara kömək məqsədilə sinifə köməkçi müəllim verilməli, keçirilən proqramı uşağa anlatmalı və başa düşəcəyi şəkildə öyrətməlidir. Amerikada belə müəllimə "kölgə müəllim" (Shadow teacher) deyilir (3). İnkişaf etmiş ölkələrdə kölgə müəllimin 2 əsas vəzifəsi olur:

1) İnklüziv sinifdə xüsusi uşağın müəllimi olur və dərsi tədris edir. Sonra isə uşaq haqda nəticə və hesabatı protokolda qeyd edərək əsas müəllimə təqdim edir;

2) Xüsusi uşaq sinfə daxil olarkən o kölgədə qalaraq qıraqdan izləyir. Tədris zamanla sinifdən çıxaraq qapı arxasında gözləyir. Daha sonra arada gəlib uşağa baş çəkir. Əsas vəzifəsi uşağın sinif mühitində sərbəst davranmağını inkişaf etdirməkdir.

Müəllim inklüziv sinfin məkan təşkilini bütün şagirdlərin tələbatına uyğun şəkildə qurmalıdır.

İnklüziv təhsil alan xüsusi uşaqlarla sağlam uşaqların bir yerdə oxuyaraq bir-birinə sağlam şəkildə integrasiyası əslində onların cəmiyyətdə sosial bərabərliyini də təmin edir. Çünki inklüziv təhsil anlayışı beynəlxalq insan hüquqları prinsipinə əsaslanır. Yəni hər bir uşaq təhsil alma hüququna malikdir.

İnklüziv siniflərdə təhsilin daha uğurlu alınması üçün yük valideynlərin də üzərinə düşür. Sağlamlığı məhdud şagirdlərin valideynləri ilə əməkdaşlıq, pedaqoq və müəllimin valideyni dəstəkləməsi, onlara sosial-emosional yardım edilməsi, tez-tez görüşlərin təşkil edilməsi valideynlərlə əməkdaşlığın əsas hissəsidir.

Ölkə üzrə inklüziv təhsil proqramına qoşulmuş 22 region üzrə 67 məktəb var. Lakin bütün təhsil müəssisələri inklüziv siniflər təşkil etmək imkanlarına malik deyil. Çox az sayda məktəblərdə inklüziv siniflər təşkil edilmişdir. Hal-hazırda 350-dən çox uşaq inklüziv siniflərdə təhsil alır və artıq bəzi məktəblərdə şagirdlər təhsilini 8-ci sinfə kimi davam etdirir (2).

ƏDƏBİYYAT

1. Tim, Loreman, Joanne, Deppeler, David, Harvey. (2006). İnklüziv təhsil. Sinifdə müxtəlifliyin dəstəklənməsi üçün təcrübi təlimatlar. s. 206-207
2. <https://www.muallim.edu.az/news>
3. <https://mcsn.mindinstitutes.com>

РЕЗЮМЕ

Привлечение детей с особыми потребностями на инклюзивные занятия общеобразовательных школ является одной из главных задач государства. С 2005 года Азербайджан присоединился к реализации проекта инклюзивного образования. В этом направлении Институт Образования Азербайджанской Республики программу развития для обучения детей с органиченными возможностями здоровья и постоянно поддерживает организацию работы в инклюзивных классах в общеобразовательных школах. В настоящее время в стране действуют 22 школы, которые занимаются инклюзивным образованием. Организация работы в инклюзивных классах осуществляется не только с образованием, инклюзивным образованием и специальными методическими средствами, но и с родителями, педагогами и коррекционными педагогами. Таким образом, вне занятий формируется способность интегрировать детей с ограниченными возможностями здоровья и здоровых детей, устанавливать дружеские отношения и принимать их.

Ключевые слова: инклюзивный, коррекционный педагог, инклюзивный класс, специальное образование, инклюзивное обучение

TƏHSİL MÜƏSSISƏLƏRİNDƏ FÖVQƏLADƏ HALLAR ZAMANI SAĞLAMLIQ MƏHDUDİYYƏTİ OLAN İNSANLARIN MÜHAFİZƏSİ VƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏŞKİLİ

RİZVANLI SƏMƏDƏĞA

rizvanlisemedaga170@gmail.com

ARETN akademik Y.H.Məmmədəliyev adına Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu

Xülasə

Məqalədə təhsil müəssisələrində fəvqəladə hallar zamanı sağlamlıq məhdudiyyəti olan insanların davranış qaydalarını, mühafizə və təhlükəsizliyinin təmini haqqında məlumat verilir. Təhlükəsiz təhsil bütün yaş tələbələri üçün vacibdir. Təhsil müəssisələrində təhlükəsizlik məsələsi vacib amillərdən biridir. Ona görə də insanların həyatını xilas etmək və əmlak itkilərinin qarşısını almaq üçün həmin fəvqəladə hallara qarşı mühafizə və təhlükəsizliyin təşkilini yaratmaq lazımdır.

Açar sözlər: *təhsil, fəvqəladə hallar, sağlamlıq, təhlükəsizlik, insan, mühafizə*

SUMMARY

The article provides information on the rules of behavior, protection and safety of people with health restrictions in educational institutions during emergency situations. A safe learning environment is essential for students of all ages. The issue of security in educational institutions is one of the important factors. Therefore, in order to save people's lives and prevent property losses, it is necessary to create protection and security arrangements against those emergency situations.

Keywords: *education, emergencies, health, safety, human, protection*

РЕЗЮМЕ

В статье представлена информация о правилах поведения, защиты и безопасности людей с ограничениями по здоровью в образовательных учреждениях во время чрезвычайных ситуаций. Безопасная учебная среда необходима учащимся всех возрастов. Вопрос безопасности в образовательных учреждениях является одним из важных факторов. Поэтому, чтобы спасти жизни людей и предотвратить материальный ущерб, необходимо создать меры защиты и безопасности от этих чрезвычайных ситуаций.

Ключевые слова: *образование, чрезвычайные ситуации, здоровье, безопасность, человек, защита*

İNKLÜZİV TƏHSİL SOSIAL MÜNASİBƏTLƏR KONTEKSTİNDƏ

SEVƏR MİRZƏYEVA

severmirzayeva@gmail.com

Sumqayıt Dövlət Universiteti

Xülasə

Məqalədə inklüziv təhsilin formalaşması tendensiyaları və hazırkı vəziyyəti nəzərə alınmaqla hazırlanmış inklüziv təhsilin sosial fenomen kimi inklüziv ideyasına əsaslanan nəzəri şərh təqdim olunur. Onun sosial aspektləri əlilliyi olan insanların gündəlik inklüziv təcrübələrinin xüsusiyyətləri ilə aşkar edilir, bunun əsasında dəyişən cəmiyyət şəraitində bu təcrübələrin transformasiya vektorları müəyyən edilir, bunların əsasını isə əhalinin sosial cəhətdən həssas kateqoriyalarının ayrı-seçkiliyinə və seqreqasiyasına qarşı tarazlıq kimi müstəqil həyat təşkil edir.

Açar sözlər: sosial inklüzivlik, inklüziv təhsil, inklüziv təhsilin prinsipləri, sosial qarşılıqlı əlaqə, əlilliyi olan tələbələr

SUMMARY

INCLUSIVE EDUCATION IN THE CONTEXT OF SOCIAL RELATIONS

The article presents a theoretical interpretation based on the inclusive idea of inclusive education as a social phenomenon, based on the trends and current situation of inclusive education. Its social aspects are revealed by the features of the daily inclusive experiences of people with disabilities, on the basis of which the vectors of transformation of these experiences are determined in the changing social conditions, the basis of which is independent life as a balance against discrimination and segregation of socially vulnerable categories of the population.

Keywords: social inclusion, inclusive education, principles of inclusive education, social interaction, students with disabilities

РЕЗЮМЕ

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

В статье представлена теоретическая интерпретация принципов инклюзивного образования как социального феномена, основанного на идее включения, разработанная в свете тенденций становления и современного состояния инклюзивного образования. Его социальные аспекты раскрыты через специфику повседневных инклюзивных практик лиц с ограниченными возможностями здоровья, на основе чего определены векторы трансформации данных практик в условиях изменяющегося общества, центральным из которых признается независимая жизнь как противовес дискриминации и сегрегации социально уязвимых категорий населения

Ключевые слова: социальная инклюзия, инклюзивное образование, принципы инклюзивного образования, социальное взаимодействие, обучающиеся с ограниченными возможностями здоровья

TƏHSİLDƏ FƏRQLİ YANAŞMALAR: İNKLÜZİV SİNFİN İDARƏ EDİLMƏSİ

VÜSALƏ DƏMİRÇİYEVA

vusalə.demirçiyeva24@gmail.com

Kürdəmir rayon, E.Güləhmədov adına orta məktəb

Bu gün inklüziv təhsil prosesi daha fəal hərəkətdədir və mütəxəssislər belə hesab edir ki, inklüziv təhsildə müəllimlər müvəffəqiyyətin əsas fiqurlarıdır. Təbii ki, bu sahədə problemlər mövcuddur və inklüziv sinfin necə idarə olunması ilə bağlı məsələlər ön sıradadır. İnklüziv təhsildə müvafiq təlim keçmiş və bacarıqlı müəllimlərin olmaması səbəbindən sinif idarəçiliyində problemlər qalmaqdadır. Problemlər ən çox ibtidai siniflərdə özünü göstərsə də, ümumi orta və tam orta təhsil səviyyəsində də çətinliklər qarşıya çıxır. Şagird və müəllimlərin qarşılaşdıqları maneələri aradan qaldırmaq üçün təlimatlar verilməsi təxirəsalınmazdır. Məhz buna görə də elə dəstəkləyici sinif idarəetməsi həyata keçirtməliyik ki, orada bütün öyrənənlərin olduğu təhlükəsiz və dəstəkləyici mühit təmin olunsun. Orada sinif fəaliyyətlərində hamı bərabər olsun, əlçatan və təhlükəsiz mühit yaradılsın, sinif əlil arabası üçün nəzərdə tutulsun, qapılar, pilləkənlər genişləndirilsin, hərəkəti təmin etmək üçün rahatlıq təmin olunsun. İnklüzivin təhsildə sinfin idarəedilməsinin vacib xüsusiyyətləri sadalanır, idarəetmənin mahiyyəti şərh olunur, təcrübələrin nəticələri təhlil edilərək müasir təhsildə inklüziv idarəetmənin problemləri və həllər göstərilir.

Pedaqoqlar sinifdə yeganə bilik mənbəyi deyil, digər resursların hazırlanması, valideynləri öyrənmə fəaliyyətlərinə necə cəlb etmək bacarığının formalaşdırılması, öyrənməyə maneələr yaşayan şagirdin sinif otağına uyğunlaşdırılması da onun vəzifəsidir. Məmnun şagird yaxşı sinifdə inklüziv sinif otaqlarında yetişir. Məntiqli görünür ki, pedaqoqlar sinif fəaliyyətinin məhz belə olmasını istəyirlər, bütün sinif üzvləri arasında müsbət qarşılıqlı əlaqələrin qurulmasını təmin edir. İnklüziv sinf fərqli fərdlərin sosial və ya mədəni mənşəyindən, əlilliyindən, istedadından asılı olmayaraq bütün şagirdlərin öyrənmə çətinliyi, yerinə yetirilməsi baxımından müvəffəqiyyət əldə etmək imkanlarının təminatıdır.

ZEHİN XƏRİTƏSİ ÜSULU VƏ KİMYA DİLİNİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ HAQQINDA

YASİN BABAYEV

prof.ybabayev1948@gmail.com

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Orcid ID:0000-0001-8954-7210

NİGAR BABAYEVA

babayevanigar1979@gmail.com

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid ID:0000-0001-8954-7210

Xülasə

Müəyyən edilmişdir ki, zəhin xəritəsi üsulu ilə dərslin keçilməsi zamanı kimya dili terminləri və anlayışlarından geniş istifadə nəticəsində mövzunu öyrənmə məhsuldarlığı yüksəlir, işlənən söz və ifadələrin düzgün yazılışı və tələffüzü asanlaşmaqla bərabər kimya dilinin zənginləşməsinə şərait yaranır.

Açar sözlər: kimya dili, zəhin xəritəsi üsulu, kükürd, xalkogen, sulfid, konsentrat, xassə

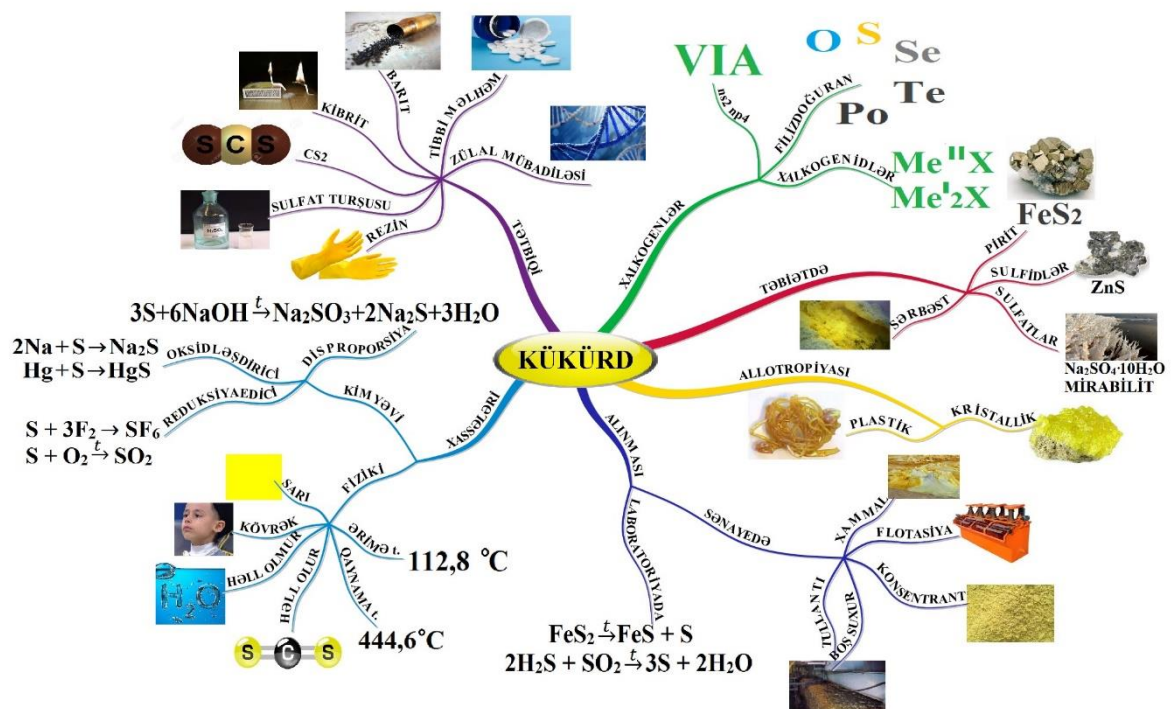
Məqsəd

İşdə qarşıya qoyulan məqsəd zəhin xəritəsi üsulu ilə kimya dərslərinin keçilməsi zamanı kimya dilinin imkanlarından geniş istifadə olunmasının keçilən mövzunun mənimsənilməsinə təsirini öyrənməkdir.

Material və üsul

Tədqiqatın aparılması zamanı material olaraq 9-cu sinif kimya dərsliyi və dərs vəsaitindən, məlumat kitabçaları, Mindmap proqramından və özəl olaraq qurulan zəhin xəritələrindən, vizual müşahidə və müqayisə üsullarından, pedaqoji eksperimentdən istifadə edilmişdir.

Orta ümumtəhsil məktəblərində kimya fənninin tədrisində istifadə edilməsi tövsiyə olunan zəhin xəritəsi üsulu ilə kimya dilinin qarşılıqlı əlaqəsi 9-cu sinifdə keçilən "Kükürd" mövzusunun tədrisi misalında araşdırılmışdır. Göstərilmişdir ki, mövzunun tədrisi zamanı dərslin məzmununun şərh olunduğu yazılı mətn ardıcılıq cəhətdən hər bir şagird tərəfindən məxsusi olaraq qurulan müvafiq zəhin xəritəsindəki ardıcılıqla eyniyyət təşkil etməli, ana fikirdən (mövzu adından) başlayan şaxələnmə saat əqrəbi istiqamətində mövzunun detallarını və incəliklərini əhatə etməklə aparılmalıdır. Müəyyən edilmişdir ki, kimyanın tədrisində induktiv və deduktiv metodların qarşılıqlı əlaqə şəklində tətbiqi kimya fənni mövzularının daha asan mənimsənilməsinə xidmət edir. Həqiqətən də şagirdlərdə məntiqi təfəkkürü formalaşdıran əsas düşünmə formaları induktiv düşünmə (induksiya) və deduktiv düşünmədir (deduksiya): induksiya – nümunələrə baxıb onları bir prinsip altında birləşdirmək, yəni nümunələrdən ümumi prinsipə (xüsusidən ümumiyyə) doğru getməkdir; vacib olan digər düşüncə forması deduktiv düşünmədir (deduksiya). Bu ümumi nümunə anlayış, prinsip, qayda, yanaşmadan nəticə olaraq xüsusi nümunələrin çıxarılmasına yönəlmiş düşüncədir. Qeyd olunmuşdur ki, induktiv düşüncə vahid bir tamın hissələrindən (xüsusidən) tama doğru istiqamətlənməni, deduktiv düşüncə isə vahid bir tamdan (ümumidən) tamın hissələrinə doğru istiqamətlənməni nəzərdə tutur. Kimya dilində induktiv metod sintez, deduktiv metod isə analiz terminlərinə müvafiqdir. Məqalədə yazılışı və mənasına aydınlıq gətirilməsi şagirdlərin texnoloji inkişafına və kimya dilinin zənginləşməsinə xidmət edən termin və ifadələrdən (flotasiya, zənginləşdirmə, konsentrat, boş suxur, filiz, xammal, demerkurlaşma, didaktik fənd, xalkogen, Fraş üsulu, ifrat qızma, analiz, sintez və s.) istifadə olunması vacib hesab olunmuşdur.

Qeyd edilmişdir ki, şagirdlər tərəfindən qurulan zehin xəritələrindəki şəxslənməni və öyrənmə ardıcılığını əks etdirən açar sözlərin kimya dili terminləri, anlayış və ifadələrin düzgün yazılışı və tələffüzünə alışıdır, öyrənmə məhsuldarlığını yüksəltməklə bərabər kimya dilinin zənginləşdirilməsinə zəmin yaradır.

Direktor:	Məhəmmədli Məmmədli
Mətbəə müdiri:	Vidadi Kazımov
Baş redaktor:	Zəhra Rəhimova
Qrafik-dizayner:	Sahilə Abbasova
Redaktor:	Zərri Məmmədova
Korrektor:	Xanım Məmmədova
Aparıcı korrektor:	Sitarə Əlizadə
Komputer operatoru:	Rəhimə Hacıyeva

Çapa imzalanmışdır: 07.10.2025
Formatı: 60x90, 16/1, həcmi: 34.562 ç/v.
Tiraj 100, sifariş № 066

NAXÇIVAN DÖVLƏT UNIVERSİTETİ